

**СОЦІОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА**

**НОВІ НЕРІВНОСТІ — НОВІ КОНФЛІКТИ:
ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ**

**ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ
ІІІ КОНГРЕСУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ**

Харків, 12-13 жовтня 2017 року

**Харків
2017**

УДК 316.1

Друкується за рішенням Правління Соціологічної асоціації України та затверджено до друку рішенням Вченої ради комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 13 від 25 вересня 2017 р.).

Редакційна рада: **Бакіров В. С. (голова ради)** – академік НАН України, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Президент Соціологічної асоціації України; **Бурега В. В.** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; **Головаха Є. І.** – доктор філософських наук, завідувач відділу історії, теорії та методології соціології, заступник директора Інституту соціології НАН України; **Горбачик А. П.** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Городяненко В. Г.** – доктор історичних наук, професор кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; **Євтух В. Б.** – доктор історичних наук, професор, директор Інституту соціології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, член-кореспондент НАН України; **Куценко О. Д.** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, віце-президент Соціологічної асоціації України; **Нагорний Б. Г.** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Східноукраїнського університету імені Володимира Даля; **Сокурянська Л. Г.** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, віце-президент Соціологічної асоціації України; **Черниш Н. Й.** – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, віце-президент Соціологічної асоціації України; **Хижняк Л. М.** – доктор соціологічних наук, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

У представлених матеріалах окреслюються теоретичні, методологічні та методичні проблеми дослідження нових нерівностей та нових конфліктів, що притаманні сучасному українському суспільству, та можливі шляхи їхнього подолання.

Для науковців, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами сучасного суспільства та їхнього соціологічного вивчення.

Редагування тез здійснено керівниками секцій

ISBN 978-966-285-433-6

УДК 316.1

© Соціологічна асоціація України, 2017

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017

ЗМІСТ

Пленарне засідання	5
Секція 1 Стан логіки та методології соціології в Україні: тупцювання на місці чи рух вперед?	15
Секція 2 Методи збору кількісної соціологічної інформації в сучасному світі	17
Секція 3 Структури нерівностей: соціальні розколи, тенденції зміни, виклики політиці	28
Секція 4 Соціальна напруженість у кризовому суспільстві: чинники актуалізації та механізми подолання	38
Секція 5 Цінності та культура у неспівмірних соціальних порядках	67
Секція 6 Соціальний простір України воєнного часу: нові поділи, девіації і суспільні рухи	104
Секція 7 Соціальні нерівності у контексті етнодинаміки сучасного світу	136
Секція 8 Соціальна політика та соціальна робота в умовах актуалізації нових соціальних нерівностей	143
Секція 9 Публічне управління в умовах суспільних змін: подолання нерівностей / регулювання конфліктів	171
Секція 10 Якісні методи в дослідженні нових соціальних нерівностей	212
Секція 11 Проблематика модернізації в сучасному теоретизуванні та практичній політиці	217
Секція 12 Процеси інтеграції / дезінтеграції в сучасному світі	228
Секція 13 Інформаційна нерівність як нова форма соціальної диференціації: можливості соціологічного аналізу та прогнозування	251
Секція 14 Економічна рівність vs нерівність в критеріях соціальної справедливості	259
Секція 15 Соціальне прогнозування: урбаністика та соціальна політика	275
Секція 16 Гендерні дослідження: від громадських рухів до гендерної політики	315

Секція 17 Молодь у суспільстві нерівних: чинники та механізми самореалізації	325
Секція 18 Освіта XXI сторіччя: вектори розвитку	353
Секція 19 Сучасні комунікації та перспективи розвитку комунікативних технологій	374
Секція 20 Соціотехнологічні ресурси соціолога у вирішенні сучасних проблем суспільства: в пошуках новітніх форм підтримки професіоналізму	380
Секція 21 Вільний час та дозвілля в процесах соціального розвитку суспільства	389
Секція 22 Туристичні практики у соціологічному вимірі	407
Секція 23 Соціологія та медицина: взаємодія в умовах соціальної диференціації	422
Секція 24 Соціологія у дії: експертиза реформ	445
«Круглий стіл» 1 Дискурс-аналіз у соціологічних дослідженнях	452
«Круглий стіл» 2 Проблема дому в соціології та мистецтві. Діалог. Методика викладання	458
«Круглий стіл» 3 Криза соціології: вчора, сьогодні, ... завтра?	470
«Круглий стіл» 4 Соціологія транспорту – новий напрям соціологічного теоретизування	477
«Круглий стіл» 5 Соціальні нерівності в освітніх практиках електронної цивілізації	486
«Круглий стіл» 6 Інклюзивне суспільство: очікування та реальність	506

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ**СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ: НОВІ ВИКЛИКИ****Бакіров Віль Савбанович**президент Соціологічної асоціації України,
ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
академік НАН України

Проблема соціальної нерівності завжди перебувала в центрі уваги соціальних наук. Протягом тисячоліть не припиняються наукові й політичні дискусії щодо обґрунтованості / необґрунтованості, справедливості / несправедливості нерівності. Наводилися й наводяться переконливі аргументи як на користь нерівності, так і проти неї. Нерідко проблема нерівності не лише ставала предметом теоретичних баталій, але й надихала революційні маси, виводячи їх на вулиці та зіштовхуючи класи й верстви в гострих силових протиборствах. Гасла боротьби з нерівністю й до сьогодні надихають популістів різного роду.

Класична тріада соціальної нерівності зводиться до нерівного доступу до багатства, влади та слави – трьох фундаментальних благ, яких прагне людина. Історія не знає жодного суспільства, у якому ці блага розподілялися хоча б відносно рівномірно або справедливо, що, звісно, не одне й те саме. Спостерігається нерівність між окремими особистостями в малих групах, між малими і великими соціальними групами, соціальними організаціями, спільнотами й інститутами, регіонами й станами, етносами й суперетносами. Нерівність є маркером соціальних взаємодій на мікро- та макрорівнях, у менш або більш широкому міжнародному масштабі, нарешті, на рівні глобальних політичних та економічних відносин.

Меритократичні або функціоналістські соціологічні інтерпретації нерівності поширені лише у вузьких консервативних та ліберальних колах. На рівні масової свідомості нерівність ніколи не отримувала серйозного виправдання. Реальна, переживана і уявлювана нерівності були і є потужним мотиватором соціальних рухів, виступів та протестів; такі нерівності лежать в основі практично всіх соціальних конфліктів.

У другій половині ХХ століття в наукових колах виникає відчуття того, що від швидкого економічного зростання виграють усі основні соціальні прошарки, а соціальна нерівність суттєво пом'якшується, перестає бути каталізатором протестних настроїв і відповідних колективних дій. Але соціально-економічний розвиток у ХХІ столітті засвідчує протилежне. Економічне зростання не зменшує, як передбачав С. Кузнець, майнової нерівності. Вона не лише збереглася, а й суттєво зросла, як переконливо показав у своєму бестселері Т. Пікетті [1]. Зростання прибутків у світовому масштабі супроводжувалося збільшенням нерівності в процесі їхнього розподілу.

Економічна статистика дає величезний матеріал, що показує колосальний розрив у прибутках як між багатими та бідними країнами, так і всередині країни. Тим паче, якщо взяти до уваги викладу Т. Пікетті, цей розрив у зоні ринкової економіки збільшується, оскільки прибутки від капіталу випереджають ті, які дає праця. «У цих умовах спадкове майно майже невідворотно буде превалювати над майном, накопиченим упродовж трудового життя, а концентрація капіталу досягатиме дуже високого рівня, який, цілком імовірно, не буде відповідати меритократичним цінностям і принципам соціальної справедливості, що лежать в основі наших сучасних демократичних суспільств» [1, с. 45].

Понад те, окрім нерівності майнової, ХХІ століття зумовило й продовжує зумовлювати нові форми соціальної нерівності. Інформаційна революція породила нерівність цифрову, яка різко обмежує практично всі значущі життєві шанси для людей, відірваних від віртуальної реальності, інформаційних масивів і потоків, що дають змогу користуватися багатьма благами сучасної цивілізації.

Глобалізація породила, на що звернув увагу З. Бауман, нерівність мобільності, звільнила від простору й часу низку обраних соціальних груп та локалізувала, прив'язала до обмеженого простору безліч інших груп і прошарків. «Те, що одні уявляють глобалізацією, для інших перетворюється на локалізацію; для одних – це провісник нової свободи, для інших – несподіваний і жорстокий удар долі. Першорядною серед омріяних цінностей стає мобільність, тобто свобода руху, цей вічно дефіцитний і нерівномірно розподілюваний товар швидко перетворюється на головний чинник розшарування нашої пізньосучасної або постсучасної епохи» [2, с. 10].

Можна вказати й на низку інших форм соціальної нерівності, що породжуються або актуалізуються сучасним світом: символічна нерівність, нерівність культурна, нерівність екологічна, нерівність поколінь, нерівність безпеки, нерівність стабільності та ін. Деякі з них усвідомлюються сильніше, деякі ж до певного часу лишаються менш відчутними. Але всі вони разом утворюють складне, багатовимірне поле різних

життєвих шансів, різних можливостей, які поляризують долі груп та індивідів, протиставляють їх один одному, зіштовхують у реальних і потенційних конфліктах.

Нові соціальні нерівності зумовлюють нові процеси в ідеологічній сфері, у політичних дискурсах, змінюють фундаментальні культурні орієнтації, посилюють цивілізаційні конфлікти. Не тільки економічні, але й багато інших соціальних інститутів починають зазнавати впливу цих процесів.

Тому сучасний світ неможливо збагнути в усій його складності й суперечливості, оцінити його ризики й небезпечні тренди, не звертаючись до теми соціальної нерівності, не привертаючи до неї уваги міжнародних організацій, урядів, політиків, експертів.

Соціальна нерівність, яка зростає, трансформується та набуває нових форм і масштабів, несумісна з новою, більш передовою й вимогливою масовою свідомістю, із новими в інформаційній ері можливостями сприймати on-line весь світ, який глобалізується, і гостро реагувати як на реальні, так і уявні несправедливості. Соціальна нерівність нагадує величезну порохову бочку із тліючим гнотом, що рано чи пізно вибухне, якщо її не помічати й нічого не вживати.

Проблема соціальної нерівності не належить до якось однієї із соціальних наук. Вона потребує комплексного й усебічного осмислення, передусім із погляду економічної науки, що фіксує строгими кількісними методами реальний стан майнового розшарування й оцінює ймовірність його подальшої динаміки. Проблема соціальної нерівності перебуває в полі зору культурологів, які досліджують культурні традиції й стереотипи сприйняття нерівності. Політологи аналізують проблематику нерівності в ідеологічних доктринах і політичних програмах, оцінюють різні способи легітимізації нерівності, або, навпаки, її стигматизації для впливу на політичну активність мас.

І, безумовно, проблема нерівності глибоко захоплювала й сьогодні цікавить соціологів, які, по-перше, проєктують реальну нерівність на соціальну структуру суспільств, на процеси соціальної стратифікації й мобільності; по-друге, досліджують і оцінюють форми суб'єктивного сприйняття нерівності, зіставляють їх із фактичними соціокультурними контекстами соціальної поведінки, оцінюють ймовірність виникнення відповідних колективних дій, соціальних конфліктів і революційних потрясінь.

Річ у тім, що соціальна нерівність по-різному сприймається різними групами, у різний час та в різних соціальних системах. Існують і є досить гнучкими нормативні уявлення про припустиме майнове розшарування, про прийнятні прибутки, зарплати тощо. Необхідно намагатися зрозуміти походження таких уявлень, форми їхньої еволюції. «Аналіз їхньої зміни пов'язаний із соціологією, психологією, дослідженням уявлень і сприйняття з культурною й політичною історією не менше, ніж з економікою в точному значенні цього слова. Питання нерівності належить до суспільних наук у широкому розумінні цього слова, а не до якоїсь однієї із цих дисциплін» [1, с. 332].

Проте кожна із суспільних наук повинна бачити свій аспект проблеми нерівності, освоювати власний ракурс аналізу, відштовхуючись від своїх традиційних методів та інструментаріїв і розробляючи нове. Для соціології це багато в чому технології масових опитувань, що дозволяють оцінювати стан суспільної думки, її інтерпретації форм і глибини соціальної нерівності, потенційний зв'язок цих інтерпретацій із соціальними конфліктами й можливою протестною поведінкою.

Тому під час підготовки до III Конгресу Соціологічна асоціація України за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» організувала й провела загальнонаціональне соціологічне дослідження, присвячене сприйняттю масовою свідомістю різних аспектів і форм соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві. Опитування проводилося з 28 серпня по 6 вересня 2017 року у 24 областях України та м. Київ. Усього опитано 2046 респондентів.

Попередні результати опитування запропоновані учасникам Конгресу для обговорення й подальшого більш ґрунтовного осмислення.

Уже зараз можна сказати, що масовій свідомості українців притаманна глибока стурбованість як нерівністю в цілому, так і її окремими аспектами. 97 % респондентів вважають, що в Україні занадто велика різниця в доходах громадян; 89% вважають, що уряд зобов'язаний зменшити цю різницю.

Для України характерна значна цифрова нерівність: 27% опитаних не вміють користуватися комп'ютером і ніколи його не використовують. Приблизно стільки ж не користуються Інтернетом і стільки ж не мають техніки для застосування комп'ютерних технологій.

Дослідження показало, що українське суспільство відрізняється кричущою нерівністю в плані мобільності. Якщо для невеликої кількості українців відкритий практично весь світ, то переважна більшість наших співвітчизників не виїжджає за межі країни або навіть за межі своєї області чи району. Тільки 4% опитаних виїжджали за кордон 2 і більше разів за останні 3 роки; 90 % за цей період не виїжджали за кордон жодного разу.

Серйозним аспектом соціальної нерівності є нерівність у захищеності та безпеці. Близько 30 % опитаних не відчують себе в безпеці на вулицях і в транспорті.

Не може не привертати до себе уваги те, що при цьому люди не бачать для себе прийнятних «соціальних ліфтів», що дозволяють досягти успіху в житті. У таблиці 1 представлені відповіді респондентів на питання «Що може забезпечити людині в Україні успіх у житті?».

Таблиця 1.

Уявлення українців щодо чинників життєвого успіху (% опитаних у залежності від їхньої статі)

	Чоловіки	Жінки
Зв'язки з потрібними людьми	54,8	47,6
Наполеглива праця	45,6	29,6
Якісна освіта	38,2	45,6
Участь у політичній діяльності	8,1	2,2
Активна підприємницька діяльність	14,6	6,1
Власний інтелект, здібності, таланти	35,6	33,8
Гарна зовнішність	1,6	28,1
Моральність, чесність	11,1	12,5
Впливовий покровитель	8,8	19,7
Уміння досягати мети будь-якими засобами	27,7	15,7
Впливові друзі, родичі	22,3	23,5
Інше	1,1	1,2

Безумовно, ці й безліч інших даних потребують глибокого й усебічного аналізу в територіально-поселенському, демографічному, гендерному, професійному, освітньому та інших аспектах. Вони вимагають уважного зіставлення з економічною статистикою, порівняльного аналізу із ситуацією в інших країнах.

Дуже важливо, щоб емпіричні дані цього та інших досліджень, репрезентованих на конгресі, були проінтерпретовані й осмислені у світлі сучасних теоретичних уявлень про природу, функції та структуру соціальної нерівності і, у свою чергу, допомогли поглибленню й уточненню відповідних соціологічних теорій.

І особливо важливо, щоб дискусії, обмін думками, нова наукова інформація посприяли кращому розумінню шляхів і способів оптимізації соціальної нерівності та подолання її неприйнятних і руйнівних форм.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Пикетти. Т. Капитал в XXI веке / Т. Пикетти — М. : Ад Маргинем Пресс, 2015.— 592 с. 2. Бауман 3. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. — М.: Издательство «Весь Мир», 2004.— 188 с.

THE FUTURE OF WORK IN EASTERN EUROPE; SURVIVAL IN LOW TECH GHETTOS

Pal Tamas

Hungarian Academy of Sciences, Budapest

1. The East European governments in this years have set goals of boosting living standards, growth and productivity, and addressing deeply engraved regional inequalities. However the countries adult skill systems are ill-equipped to deliver those programs, or address the trends that will affect the national economies between now and 2030:

a. the demand for skills among the employers is low. Poor skills utilization means that improvements in qualifications have not delivered improvements in pay and productivity.

b. Too much provision is low quality with poor outcomes. In the absence of clearly articulated employer demand, providers have relied on state funding and regulatory systems. This has led to perverse incentives, mismatch supply and demand, and to be focused on poor labor-market outcomes.

c. The training system has failed to tackle sector-related and social inequalities. The skill systems have to failed to process regional disparities and compensate the growing migration of young labor to the West.

2. The training policy dreams about high tech policies and future innovation in Eastern Europe, which is understandable from ideological points of view, however large part of labor still is and remains low tech. From this perspective more attention should be devoted to those groups with lower education, or waiting for retraining. Even more, a specific low tech labor policy should be developed for the region with special reference to the new satisfactory minimal and maximal size of the agribusiness under reconstruction and the gender policies reflecting the differences in the education potentials between the male and female labour.

3. The growing hunger for qualified and younger labor in high tech sectors of the «old Europe» created new inequalities in the 2010es. In the 1980-90es Western experts continued to believe in the large potential of educated labor in the late socialism and planned to relocate for using that labor force inside of Eastern Europe inside of international corporations important investments. In that technological culture all sort of technical levels were present; low-, middle- and high-techs as well. But later the technologies started to polarize into low and high technologies. In the new skill landscape for a new Europa-US-China competition the Old Europe started to import

the additional and almost fully trained labor force from the «former Soviet East». New low tech facilities could be established but people able to create technological excellence not needed on the European periphery. Of course, with the general progress, even for low tech tasks you need more training, and a modern exported interface is used for the integration of this activities into the international trade, but the lower-end roundedness remains. In respect of their technological and economic outcomes significant parts of the Post-Soviet industries will be transformed into low tech «ghettos».

4. The low-tech ghettos in the modern international systems are either territorial forms, or zones of segregation, but networks. Those entities are technological projects, but in large parts still dominated by physical presence, live labor. Their human capital is mostly local, related to identities, specific conditions of historical development.

5. In some cases the labor frames of given technologies formed into digital platforms. There are two forms of digital platform work: crowdwork, which works as an online service market where providers do not have to be physically present, and on-demand work via apps, where the service provider must be physically present.

Digital work platforms are transforming labor markets around the world, and not only on the Eastern European peripheries. Firms that own, manage and deploy these work platforms have reframed supervisor-worker relations by defining their core business and offering their workers independent contractor arrangements rather than employee contracts. This has significant consequences in terms of wages, job security and technical working conditions. Those changes pose significant challenges in the labor market. Companies replace employees with contract workers to control costs but this may lead to lower pay, benefits and job security. Therefore there is an urgent need for a policy debate on how to prepare workers for this new reality. For those frames we focus on three main concerns: the issue of worker misclassification in digital work platforms, the lack of social security systems for workers in the gig economy that are not considered employees, and the problems that the isolating nature of on-demand work presents with respect to worker organization and the right to collective bargaining.

Do jobs in the investigated region guarantee the necessary income and security that would enable young people to progress towards independence, particularly in material and financial terms, in their adult lives? The strength of outward migration in the respected countries [and full hypothetical long term openness of the Ukrainian society in that respect] would suggest that local national economies are not able to provide the types of jobs quite long term that many young people respect.

6. The paper presents major directions of technology skill restructuring in Eastern Europe. According to our main hypothesis we can differentiate three scenarios [ignoring variants of full negative dependency, irreversible technological collapse, etc.]

a. scenarios around stabilized services –including areas of primary had-related interventions [health and social care]. The consumer interested in those personal and physical services offered by individuals. This is a world of low technology, but quite often the middle class consumer is a source for technical knowledge and learning in everyday situations for the subordinated service workers. That would be a utilitarian understanding among the service providers in the households.

The major territories here are geriatric care, child care, and household management for the middle class in abroad [where the already existing market influence at least since a decade the role formation and learning –mainly in Southern Europe. Modernized household models are already imported to the East via those East-West migration routes. Later the local middle class creates a growing market for those care services, learned by the service providers in older Europe. Those services become important channels of modernization in privacy.

As a compromise between accessibility to home [that labor force is predominantly female] and money [more than at home and less than in Western Europe] East Central –European routes are emerging [Ukrainians in Poland, Transylvanians in Hungary]. The pioneers here usually female, but already they were followed by males [in construction, communal services]. But the working experience by males potentially will be transferred less, then by the technological experience of the women. But that experience will be and remains low tech.

b. intra-regional low tech. low tech operation in modern technological enterprises, which could be not automated [in airports, logistics], here usually mass jobs are available. In some cases and places even labor shortage is emerging, with higher salaries. The integration of those jobs is classical industrial, often in large enterprises.

c. interregional technological cultures. Imported low tech jobs in international enterprises can be actual in the next 10-15 years, in some cases even in bit masses. Their management, logistics, organization can be high tech [as in the Third World], but the jobs anyhow remain low-tech.

d. the offered low tech jobs for Easterners located in West-European industrial sites for some time, and the Eastern labor migrates to the temporary [?] Western enterprises. Here some training can be also available for future jobs as well.

7. Population frames. The East-European region is in the last decades permanently under Total Fertility Rate [TFR] 2.1, which would be the bases for simple reproduction of the local population. However the region is really somewhere around TFR 1.85. Among population scientists there is not clear picture about the timing; we

does know, when and into which direction do those starts to change and towards which direction? Many analysts think that ongoing continuous family policies should improve those negative trends.

According to the big IISAA simulation study [Nature, 2008] population in Post Soviet Europe [ru-ukr-belorus] decreases continuously in the 21st century [with uncertain concrete fertility levels at given times and given countries in advance]. At the same time the observable local differences among the 3 countries [not to mention regional specificities] are significant: a. RU can additionally import part of the Central Asian population surplus in 1-2 generations, Ukraine receives less Central Asians [but not zero] b. Ukraine is more open towards West European migration, however the West-European vacuum cleaner works selectively, but in all countries of the region. There is also a growing need in East Central Europe, at the neighbors in young educated professionals [the ECE population decreases as well, but on a lesser scale, but moves towards old Europe]. ECE plans to welcome EE migrants to a little less high tech jobs than in WE, as well. That will be a new element of this multi-chain European manpower migration.

In the paper we study a. the faith of human capital in the region b. future scenarios of social cohesion and intergenerational solidarity. We try to understand how to deal with the aging, as income and social engineering problem in respect of this technological need balances. c. we will reflect on push/pull factors in the Ukrainian migration from positions of technological levels.

ГЛОБАЛЬНЫЙ МИГРАЦИОННЫЙ ВЗРЫВ – ВЫЗОВ XXI ВЕКА

Вишневский Анатолий Григорьевич

доктор экономических наук, директор Института демографии

Национального исследовательского университета Высшая школа экономики (г. Москва)

По словам французского демографа Жана-Клода Шене, история международных миграций – это дайджест мировой истории; такие миграции находятся в точке пересечения всех сил – политических, экономических, культурных, институциональных, которые определяют отношения между народами и странами.

В истории человечества миграции всегда играли исключительную роль: в древнейшие времена, когда человек вышел из Африки и расселился по всему Земному шару; в Средние века, когда Великое переселение народов переформатировало этническую, языковую и политическую карту Европы; в совсем недавнем прошлом, когда межконтинентальные миграции привели к созданию США и других заокеанских центров, заселенных выходцами из Европы.

Сейчас поднимается новая волна миграций. Жители многих стран этим недовольны, политики им подыгрывают, но думать, что настал «конец истории» и миграционный механизм перераспределения населения по планете перестал действовать, было бы наивно. Напротив, скорее всего, именно сейчас мир стоит на пороге миграционного взрыва небывалой силы и глобальных масштабов, чего прежде никогда не было, хотя и в прошлом гигантские миграции-нашествия охватывали целые континенты.

Общие причины современных международных миграций понятны. Они вытекают из экономической и демографической ситуации, как в странах исхода мигрантов, так и в странах их прибытия. Обе группы стран нуждаются друг в друге.

Развитые регионы мира (Север) заинтересованы в миграции, потому что она позволяет смягчить последствия демографического спада и старения населения, нехватки рабочих рук в целых отраслях национальной экономики. Мигранты (до известной степени) способствуют росту населения, противодействуют старению, тормозят снижение рождаемости, заполняют пустующие ниши в быстрорастущем секторе высококвалифицированного труда (IT-технологии и т.п.), особенно на рынке непрестижного, неквалифицированного, низкооплачиваемого труда, где их число на один-два порядка больше. Для развивающихся регионов миграция означает поступление значительных объемов валюты (денежные переводы мигрантов), снижение уровня бедности, приток новых знаний и технологий, интенсивное накопление и эффективное использование человеческого капитала, поддержание политической стабильности и т.д.

Помимо демографических и экономических, могут быть и другие причины, побуждающие людей мигрировать в другую страну. Это прежде всего поиски более подходящих политических режимов, более благоприятной культурной среды, лучших возможностей получения образования для себя и своих детей, воссоединение семей и пр.

В целом миграционное взаимодействие между странами – нормальное явление, которое не должно вызывать беспокойства. Однако миграционный взрыв, т.е. резкий всплеск миграций, их рост намного выше

обычного уровня способен дестабилизировать устоявшуюся экономическую и политическую ситуацию и потому несет с собой серьезные риски.

Главная причина неизбежности миграционного взрыва, накладывающаяся на обычные причины рутинных миграций, – это уже состоявшийся, хотя еще не завершившийся демографический взрыв в странах «глобального Юга». В этих странах и нарастают демографические и социальные предпосылки небывалых миграций, складываются основные миграционные потоки. Хотя эти потоки идут и с Юга на Север, и с Юга на Юг, они особенно чувствительны для менее населенного Севера. В 2015 г. международные мигранты составляли 1,7% населения Юга и 11,2% населения Севера. В странах Севера нарастает беспокойство, все громче звучат требования ограничить приток мигрантов, политикам кажется, что они могут это сделать. Однако объективно быстрый демографический рост Юга, как справедливо утверждает польский демограф Марек Окольский, создает основу для существенной маргинализации западной цивилизации (читай Севера) и делает ее уязвимой перед лицом миграционного натиска с Юга.

Этот натиск будет только усиливаться, что предопределяется, по меньшей мере, тремя социально-демографическими особенностями современного Юга.

Первая особенность – чрезвычайно быстрый рост населения стран Юга и, как следствие, нарастающая демографическая асимметрия Севера и Юга. К началу XX в. на Земле жили 1,7 млрд. человек, за XX в. добавилось 4,5 млрд., из которых 3,9 млрд. – в странах Юга. Сейчас население мира составляет 7,5 млрд. человек, к концу века оно может превысить 11 млрд., и тогда почти 10 млрд. из них будут жить в странах Юга. Население нынешних развивающихся стран образует огромный и все время растущий «навес» над развитыми странами.

Вторая особенность – небывалая по скорости и масштабам урбанизация стран Юга. С 1950 по 2015 г. городское население развивающихся стран выросло в 10 раз – на 2,7 млрд. человек. В 2008 г. городское население Земли впервые в истории превысило ее сельское население. Рост сельского населения мира прекратился, весь демографический прирост уходит в города. По сути, масштабы и скорость урбанизации развивающихся стран свидетельствует о том, что миграционный взрыв небывалой силы уже давно идет в этих странах, только пока его энергия была направлена на внутренние миграции. Такие миграции – неопровержимое свидетельство так называемого «миграционного перехода», который превращает маломобильное сельское население в высокомобильное городское, готовое и к международным миграциям. В то же время недавние городские жители – еще не вполне горожане, они не сразу порывают пуповину, связывающую их с традиционной сельской культурой, все еще доминирующей в большинстве стран Юга. Вчерашние мигранты – в значительной степени маргиналы, люди с раздвоенной сельско-городской идентичностью, что лишает твердой основы их социальное поведение.

Третья особенность – необыкновенная молодость населения Юга. Медианный возраст населения развитых стран – 41,2 года, населения наименее развитых стран, численность которого 1 млрд. человек, почти такая же, как всех стран Севера – 19,7 года. Медианный возраст населения Нигерии – самой большой африканской страны, которая по числу жителей превосходит любую европейскую страну, включая Россию, – 17,9 года.

Все три означенные особенности ведут к образованию в развивающихся странах многомиллиардных маргинальных городских слоев, недостаточно образованных, не удовлетворенных своим экономическим и социальным статусом и в то же время достаточно мобильных, восприимчивых к разного рода радикальным популистским идеям, легко поддающихся манипулированию с помощью экстремистской пропаганды.

С этим связаны серьезные глобальные вызовы. Демографический напор Юга на Север, пока выражающийся, в основном, в растущих потоках экономических мигрантов или людей, ищущих убежища, может приобрести самые разные формы – от террористических атак до военно-политического давления, способного привести к крупномасштабной перекройке политической карты мира.

Меры, направленные на ограничение притока мигрантов, предпринимаемые правительствами многих стран в ответ на рост антииммигрантских настроений электората, не сомасштабны этим вызовам. Скорее, они свидетельствуют о том, что сегодня вызовы миграционного взрыва XXI века плохо осознаны политиками.

СУСПІЛЬСТВО НЕРІВНИХ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ВИКЛИКИ КОМПЛЕКСНИХ СОЦІАЛЬНИХ НЕРІВНОСТЕЙ

Куценко Ольга Дмитрівна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соціальні нерівності притаманні будь-якому суспільству. Більше чверті століття тому аналіз процесів класоутворення в європейських суспільствах призвів до несподіваного для автора цього тексту висновку про посилення нерівностей в світі і формування нових нерівностей, глибоко вкорінених в структуру соціальних можливостей [1]. Посилення соціальних нерівностей з останньої чверті ХХ століття проявлялось хвилями, які підштовхувались тектонічними зсувами в соціальному світі, стрибкоподібним розвитком технологій та радикальними змінами у способах життя. Як свідчить Т. Пикетті [2], хвиля посилення нерівностей спочатку накрила високодохідні, найбільш успішні в соціально-економічному розвитку країни Заходу (США, Велику Британію після виборів президента Д. Рейгана та прем'єр-міністра М. Тетчер), потім захопила нацькодохідні країни Азії (особливо – Китай і В'єтнам), далі – країни з неоліберальними реформами східної Європи та пострадянського регіону, а також країни Латинської Америки. Результатом стало суттєве зростання нерівностей в середині країн, у той час, як довготривалий попередній період показники нерівностей в середині країн зменшувались.

Світ змінюється, змінюються способи виробництва та організації життя, системи цінностей і уявлень про шляхи їх досягнення, що призводить до посилення ролі не тільки держав, але й вибору індивідів способів власної поведінки, гармонізації соціальних відносин і вкрай рухливої та «незнайомої» структури соціальних можливостей. Мрії про рівність в епоху Просвітництва і модерну на початку ХХІ століття виявились фактично зруйнованими. За висновком Е. Гобсбаума, «доба крайнощів» закінчилась на 1991 році панорамою глобального зсуву – краху сподівань Золотої Доби на всевітнє соціальне вдосконалення [3]. Песимізм пророцтва відомого британського романіста 19-го століття Антонія Троллопе про те, що рівність була би раєм, якщо ми могли її досягти, – підтвердився розвитком сучасних суспільств. Мегатренд зростання соціальних нерівностей (як приклад див. Рис.1), зафіксований численними дослідниками (у тому числі, Нобелівськими лауреатами в економіці), продовжує захоплювати сучасні суспільства і об'єктивує песимізм А. Троллопе щодо неможливості досягти рівності, навіть незважаючи на колосальні зусилля успішних урядів з розвитку соціальної держави, контролю над рівністю можливостей людей в доступі до важливих для життя благ, масові протести і бунти.

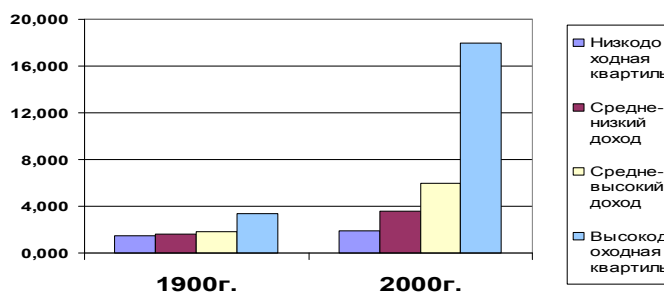

Рисунок 1. Зміни ВВП на душу в \$ еквіваленті на 1900р. за сто років, 1990, 2000 рр.

Джерело: *Доповідь Міжнародного Валютного Фонду, 2000.* - file:///D:/My%20Documents/Downloads/_file5pdf.pdf

Долаючи песимізм, на початку ХХІ століття набула популярності теза про «реальні утопії». Навіть якщо досягнення рівності залишатиметься утопією, однак прагнення до врівноваження можливостей різних людей є і буде величезним за впливом чинником збільшення спроможності сучасних суспільств. Це – «реальна утопія», для підтримки якої потрібна не тільки сильна держава (за термінологією Стратегії ЄС досягнення Європейської безпеки (The European Union's 2003 European Security Strategy). «Основні проблеми 21-го століття потребують рішень, які не можуть дати ані чистий ринок, ані ліберальна демократія. В цьому сенсі потребою є створення іншої комбінації, іншого поєднання суспільного і приватного, державного управління та свободи», як стверджує Е. Гобсбаум [3]. *Чи мають бути впроваджені більш глибокі суспільні та інституційні зміни для регулювання нерівностей? Чи потребує обмеження нерівностей однаковості та простих стандартів для всіх?* Пошук відповідей на ці питання потребує системних зусиль соціологів у співпраці з іншими науковцями, потребує регулярного моніторингу стану соціальних нерівностей та наслідків соціальної політики в суспільстві.

Перша спроба цільового дослідження сприйняття населенням соціальних нерівностей в Україні реалізована Соціологічною асоціацією України у 2017 році за підтримки Міжнародного фонду

«Відродження». Основне питання: наскільки глибокими є соціальні нерівності у сприйнятті населення в Україні? Первинний аналіз даних свідчить про те, що сприйняття соціальних нерівностей стало важливим компонентом соціальної свідомості людей: люди добре усвідомлюють наявність соціальних нерівностей та своє місце в їх структурі, адекватно позиціонуючи себе в стратифікаційній ієрархії. В суспільному сприйнятті стратифікаційна структура в Україні продовжує тяжіти до нижніх прошарків за узагальненою самоідентифікацією. На емпіричних даних (n=2046 за репрезентативною загальнонаціональною вибіркою без включення регіонів проведення АТО і Криму) за самоідентифікацією в стратифікаційній ієрархії (7 умовних позицій) чітко класифікуються три основні страти в українському суспільстві:

- «базова» (нижчі прошарки, об'єднані 1, 2, 2 позиції) 45%,
- «середня» 32% (4 позиція),
- «вища» страта 23% (об'єднані 5, 6, 7 позиції).

Ці страти суттєво розрізняються між собою ресурсним забезпеченням, спроможністю скористатись доступними в суспільстві ресурсами, усвідомленням їх цінності та активністю життєвої позиції. Суттєвою є диференціація страт за самооцінками достатності можливостей, щоб керувати власним життям (табл. 1) та забезпечити гідне життя своїм дітям (онукам).

Таблиця 1.

Згода чи незгода з твердженням «Маю достатньо можливостей, щоб жити так, як вважаю доцільним», % до опитаних

	Базова страта	Середня страта	Вища страта	Усього
Скоріше згодні та цілком згодні	8,6	28,1	54,6	25,3
Зовсім не згодні та скоріше не згодні	91,4	71,9	45,4	74,7
	100	100	100	100

Значними є відмінності між стратами в стані здоров'я (табл.2) та в самооцінках можливостей отримати своєчасну якісну медичну допомогу у разі необхідності. Якщо 74% представників вищої страти вважають, що мають достатньо можливостей для підтримки стану власного фізичного здоров'я, то серед представників базової страти таких 41%.

Таблиця 2.

Самооцінка стану власного здоров'я в цілому, % до опитаних

	Базова страта	Середня страта	Вища страта	Усього
Добрий, відмінний	17,1	40,0	53,6	19,5
Задовільний	46,9	47,7	40,6	45,7
Поганий, дуже поганий	36,0	12,3	5,8	21,5
	100	100	100	100

Вища страта є суттєво більш освіченою, матеріально забезпеченою, мобільною та активною як в економічному, освітньому, інформаційно-технологічному, так і в політико-громадянському сенсі.

Результати первинного аналізу даних українського дослідження засвідчують наявність в суспільстві глибоких комплексних соціальних нерівностей, які тяжіють до постіндустріальної меритократичної моделі, утворюють ієрархічні структури і віддзеркалюються свідомістю громадян. При цьому, традиційні для нашого суспільства індустріальні моделі нерівностей (в праці, зайнятості) продовжують відігравати значну роль. Ці моделі нерівностей емпірично сегментують узагальнені статусні категорії та утворюють відмінності не тільки між ними, але і в середині них (в англомовній літературі це описується терміном *difference-in-differences*). На відміну від цих моделей мовні, етнічні відмінності не проявились як чинники соціальних нерівностей в українському суспільстві. Гендерні нерівності, які фіксуються за об'єктивними показниками ресурсів та можливостей їх досягнення, в масовій свідомості суспільства рефлексуються, скоріше, як соціальні відмінності, які не провокують помітного соціального напруження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві: Спроби західної соціології. – Харків : Вид.центр Харківського університету, 2000. – 316 с. 2. Пикетти Т. Капітал у XXI столітті \ пер. – Київ, 2016. 3. ЕРІК ГОБСБАУМ: Світ розладнується. \ інтерв'ю часопису «New Left Review» – № 61, 2010 \ переклад \ Журнал соціальної критики «Спільне». – 28 травня 2010. Режим доступу: <http://commons.com.ua/uk/svit-rozladnuetsya/> 4. Global Trends 2030: Alternative worlds. – Нац. Рада ЦРУ, 2012. 5. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу : монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – С. 13-37. – http://www.ids.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf 6. Стиглиц Дж. Цена неравенства: Чем расслоение общества грозит нашему будущему. Серия «Top Economics Awards (Эксмо)» \ пер.с англ. – М., 2015. 7. In It Together: Why Less Inequality Benefits All \ OECD. – Published on May 21, 2015. 8. Therborn G. Meaning, Patterns, and Forces of Inequalities. London: Verso, 2006. 9. Bowleg, Lisa. When Black + Lesbian + Woman = Black Lesbian Woman (The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research \ Sex Roles \ Steinbugler et al. – Warner, 2008. – 59: 312-325. 10. Collins, Patricia H. Intersectionality's Definitional Dilemmas \ Annual Review of Sociology, 2008. – 41: 1–20. 11. Сен А. Развитие как свобода / пер. с англ. Москва: «Новое издательство», 2004. Глава 1 – с. 60-66, Глава 3 – 72-83, 112-131.

СОЦІОЛОГІЯ ДО І ПІСЛЯ ТРАМПА

*Черниш Наталія Йосипівна*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Розвиток соціології як науки має свої етапи, з приводу чого в середовищі соціологів точаться запеклі дискусії і висловлюються різноманітні точки зору. Пропоную своє розуміння цієї періодизації і прив'язую його до постаті нового Президента США, хоча він, звісно, не є соціологом. Але він, по-перше, у своїй передвиборчій кампанії використав найсучасніші соціологічні методи (на відміну від своєї суперниці, яка надавала перевагу традиційним кількісним опитуванням), а по-друге, свідомо чи неусвідомлено виступив виразником і промоутером тих змін, які не може не враховувати сучасна соціологія. У своїй спробі створити цю періодизацію я використовувала критерій якісної зміни характеру соціології відповідно до соціокультурних реалій певного історичного етапу.

Отже, *перший етап* розвитку соціології (від її появи та інституціоналізації і до приблизно 1985 р.) характеризується тим, що соціологія (навіть етимологічно) була наукою про суспільство, а оскільки її творцями були представники розвинутих країн Західної Європи, то це суспільство виглядало як ідеал суспільства західного типу. Його визначальними рисами були європоцентризм, логоцентризм, моделі успішного висхідного розвитку і процвітання за західним зразком, ідея лінійного прогресу по висхідній від нижчих щабелів до вищих. Основним поняттям цього часу було поняття «порядок», а також такі поняття, як «раціональність», «інститут», «контроль», «соціалізація». Центральними темами у цей час були стабільність такого типу суспільства; і хоча в ньому існувала нерівність, вважалося, що вона може бути контрольованою (передусім державою за допомогою таких методів, як податкова політика, антимонопольне законодавство, соціальна допомога тощо). Серед головних функцій соціології такого гатунку виступали теоретико-пізнавальна, інформативно-описова, прогностична, а також функція соціального контролю. Домінантною ознакою соціології цього часу була її цілісність, хоча і з вирізненням декількох парадигм, зокрема таких, як структурна, інтерпретативна, інтегративна. Головними методами були так звані тепер «ортодоксальні» кількісні і якісні (або, за виразом П. Штомпки, вербальні) методи.

Починаючи від останньої чверті ХХ ст., настає доба розгортання потужних глобалізаційних процесів, які в соціології починають осмислюватися приблизно з 1985 р., коли з'явилися перші три статті, в назві яких фігурував термін «глобалізація». Відтак цей *другий етап*, на мою думку, розпочався саме тоді і тривав десь до 2002 р. Глобалізаційні процеси внесли корективи у розуміння характеру соціології: відтоді вона почала трактуватися як наука про людство, що глобалізується. А оскільки соціологію цієї доби творили переважно західні соціологи (за виразом П. Бурдьє, представники інтелектуального інтернаціоналу вчених «багатої соціологічної Півночі») і також за західним взірцем, то в їхніх уявленнях вона мала вигляд переможної вестернізації (або американізації чи, вужче, макдональдизації), в основі якої лежала теза про перемогу ринкової економіки і демократії в усьому світі. Звідси визначальними рисами другого етапу були західний гегемонізм, рефлексивність, панування моделей сталого розвитку, синтез лінійних і нелінійних уявлень про розвиток. На перший план висувається поняття «глобалізація» і з'являються так звані (за Дж. Уррі) глобальні пари-гібриди понять: «порядок – хаос», «раціональність – ірраціональність», «інститут – мережа», «контроль – вибір», «соціалізація – множинність ідентичностей», «універсалізм – партикуляризм», «ексклюзія – інклюдія», «сталість – плинність», «глобальне – локальне» тощо. Центральними темами стають турбулентність і соціальні нерівності (матеріальні і нематеріальні), а також мобільності. До головних функцій цього часу відносять теоретико-пізнавальну, комунікативну та прогностичну. Домінантною ознакою стає внутрішня мультипарадигмальність соціології. З'являються такі методи, які Р. Берроуз і М. Севідж називають методами-гібридами (до прикладу: опитування за допомогою мережевих платформ в інтерактивному форматі чи обтрузивні методи, підлаштовані під дигітальні дані). В умовах швидкого розповсюдження глобалізаційних процесів дістають подальшого розвитку компаративні методи; з легкої руки П. Штомпки стають популярними так звані невербальні методи.

З 2002 р. розпочинається, на мою думку, *третій етап розвитку соціології* – науки про глобалізоване людство, де поруч із глобалізацією по-західному (вестернізація) утверджується істернізація як визнання сили проникнення локальних взірців східних культур на глобальний рівень. Чому саме 2002 рік? Тому, що у цьому році вийшла друком колективна монографія «Багато глобалізацій» за редакцією П. Бергера і С. Гантінгтона, де було зібрано результати соціологічних досліджень глобалізаційних впливів на розвиток культур 10 країн світу. Якщо до оприлюднення цієї книжки Бергер, наприклад, вважав, що глобалізація і вестернізація – це одне й те ж і що головними глобалізаторами виступають американці, то після опрацювання отриманих даних з'ясувалося, що це не так і що східні країни здатні не тільки чинити

опір глобалізаційним тискам з боку західних країн, але й бути країнами-емітерами, тобто виробниками такої продукції і таких духовних впливів, які проникали на світові ринки. Відтак визначальними рисами цього етапу можна вважати відмову від централізму, радикальну рефлексивність, поширення моделей великих саморегульованих систем з емерджентними характеристиками та циклічно-хвильових уявлень про розвиток. Основним поняттям стає термін «глобалізація» (множина), а також поняття глокальності, світового порядку, нових типів раціональностей, уяви і чутливості, глобальних складностей, глобальних інтегральних мереж. Дж. Уррі запроваджує до наукового обігу цього часу поняття глобальних флюїдів, нового епохалізму, нового катастрофізму, нового універсалізму. Центральними темами виступають складні соціальні нерівності переважно нематеріального характеру (в тому числі мобільні, мережеві тощо) і складні соціальні мобільності (в тому числі віртуальні, мережеві, неструктуровані, за межами простору і часу і т. ін.). З приводу функцій соціології цього часу розпочинають свою дискусію П. Бурдьє (згодом підтриманий П. Штомпою), з одного боку, і М. Буравой, з іншого. Перші вважали, що головною функцією соціології сьогодення продовжує бути теоретико-пізнавальна (розуміти складну світову систему – людство в його різноманітності і складності), а другі, навпаки, що нею має бути практично-перетворювальна (тобто функція соціальних перетворень соціуму, що глобалізується). Дістає дедалі більшого розповсюдження прогностична функція на основі розвитку соціологічної уяви і чутливості. Домінантною ознакою соціології у цей час (2002-2016) можна вважати методологічні повороти (turns) в соціології з виходом на міждисциплінарність та зростаючий потяг до метатеоретизування. З 2008 р. розпочинається історія Big Data Processing – запровадження новітніх методів обробки наборів інформації настільки великих розмірів, що традиційні способи і підходи не можуть вже більше бути застосованими. Посилуються крос-культурні методи і дослідження (Світове дослідження цінностей, Європейське соціальне дослідження), збільшуються обсяги використання методів «третьої соціології» (П. Штомпка).

Але вже у 2016 р. відбуваються події, які змушують розпочинати з цього року якісно новий етап розвитку соціології: це, в першу чергу, перемога Д. Трампа на виборах Президента США, а також вихід Великої Британії з ЄС. Цей **четвертий період** (з 2016 р.) вкотре змінює уявлення про соціологію, в якій зростає усвідомлення завершення ери глобалізації, що сягнула свого апогею, і переходу до нової конфігурації трендів сучасності, в яких починає перемагати регіоналізм. Тому соціологія вбачається нині наукою про суспільства, зконцентровані довкола декількох регіональних стрижнів, більшість яких не є західного походження. Відмова США від ролі світового лідера, реконфігурація ЄС, зміцнення позицій Китаю (а останнім часом Індії), успіхи африканських країн тощо породжують цей мультирегіоналізм і живлять нові сюжети для соціології сьогодення. До її визначальних рис з певною долею ризику можна віднести реактивну рефлексивність, множинність моделей розвитку з різним співвідношенням екзогенних та ендемогенних чинників, опонентні уявлення про розвиток залежно від регіональної специфіки. Серед основних понять виділимо поняття «альтернативні глобалізації», серед інших – «новий світовий порядок», «новий регіоналізм», «нова влада з головуванням декількох провідних ІТ-компаній», «ізоляціонізм», «популізм», «автономність», «націоналізм», «протекціонізм» і т. ін. Серед центральних тем продовжують залишатися регіонально забарвлені нерівності і мобільності (до прикладу: зростаюча ексклюзія серед багатіїв, посилення інтелектуальної нерівності тощо). Головною функцією соціології залишається теоретико-пізнавальна, а доміантною ознакою – пошук відповідних теорій для нового регіоналізму, який лише розпочинається (до прикладу: євроконцепти). Відбувається швидке розростання сфери методів досліджень, прикметною особливістю якої є поєднання зусиль айтішників і соціологів, виділення у складі Big Data спеціалізованих напрямків – Fast Data, Big Analytics, Deep Insight, зростання значимості предиктивної аналітики.

Все це має безпосереднє значення для сучасної вітчизняної соціології, завданнями якої є врахування світових тенденцій у галузі соціологічного теоретизування та дослідницьких технологій і одночасно концептуалізація соціокультурних модифікацій українського суспільства із збільшенням пакетів прикладних програм аналізу, моніторингу та оцінювання реалій сьогодення України.

СЕКЦІЯ 1

СТАН ЛОГІКИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: ТУПЦЮВАННЯ НА МІСЦІ ЧИ РУХ ВПЕРЕД?

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Отрешко Наталія Борисівна

доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Інституту соціальних наук та самоврядування МАУП

Наукова проблема: визначення глобальної нерівності як складного процесу вимагає міждисциплінарного методологічного підходу. У класичному соціологічному визначенні соціальна нерівність аналізувалась дослідниками XIX–XX ст. у межах окремих національних суспільств. Сучасні процеси глобальних ринків та нових форм мобільності руйнують або значно модифікують класичні уявлення про структури соціальної нерівності, що вимагає від соціологів звертання до сучасних концепцій макроекономіки та історії формування глобальної соціальної та економічної політики.

Інший вимір наукової проблеми дослідження глобальної нерівності або її окремого аспекту нерівного розвитку економіки розвинених країн та країн третього світу полягає у тому, що більшість концепцій, які пояснюють цю нерівність та на які, на жаль, спираються у економічних та політичних реформах лідери слаборозвинених країн є в більшості своєї уможливлені, далекими від реальності. Перш за все, вони продукуються не економістами або соціологами слаборозвинених країн, а пропонуються експертами світових фінансових організацій (МВФ, Світовий банк). Завдяки їх порадам, які не звертають увагу на специфічні риси кожної країни, історію формування її економічної системи, системи освіти та ідеології, які формують специфічні риси свідомості різних верств населення, реформи та економіко-соціальні зміни ґрунтуються на уможливлених абстрактних теоретичних схемах. У наслідок цього, такі реформи не тільки не є ефективними, а й виконують руйнівну функцію стосовно багатьох економічних сегментів, що поширює відстань між класовими та статусними групами всередині суспільства, загрожує балансу політичних сил, породжує підвалини для майбутніх руйнівних соціальних конфліктів. Цікаво, що незважаючи на катастрофічні наслідки економічних реформ у країнах третього світу (Монголії, Руанди), які виконували поради експертів МВФ, ці ж самі експерти не втратили ані професійного, ані наукового статусу, тобто ця ситуація продукує безвідповідальність за свої дії не лише на рівні експертизи, а й на рівні державної та міжнародної політики.

Методологічні засади майбутнього дослідження глобальної нерівності та місця сучасної України у цих процесах: використання комплексного міждисциплінарного підходу до визначення особливостей України у глобальній нерівності. Головний метод – метод кейс-стаді, який дозволяє звертати увагу на специфічні риси формування соціальної нерівності в Україні, також звертає увагу не лише на економічний або політичний виміри цієї нерівності, а й ідеологічні і та ціннісні розбіжності всередині посткомуністичної країни, яка має специфічну історію формування різних регіональних спільнот та їх реального досвіду виживання у часи радянських та пострадянських трансформацій. Інший метод — метод порівняння процесів соціальної нерівності та місця України у глобальній нерівності іншими як розвиненими, так й слаборозвиненими країнами, які ідуть шляхом реформ, визначення методом такого порівняння дійсної специфіки української ситуації посткомуністичної трансформації та впливу на цю ситуацію зовнішнього ідеологічного, політичного, економічного втручання.

Висновки: методологічні засади дослідження та визначення глобальної нерівності мають свої особливості у ситуації сучасної України. Від того, чи будуть сформовані реалістичні теоретичні концепції, які спираються не на класичні абстракції, або теорії, що були розвинені в інших умовах та для інших правлячих верств, залежить не лише розвиток української соціології, політекономії, політичної науки, а й реалістичність економічних та соціальних реформ, які поки що будуються не на результатах емпіричних комплексних досліджень української реальності, а на порадах іноземних експертів. Для визначення особливостей формування процесів соціальної нерівності та пов'язаних з цим процесів глобальної мобільності в Україні необхідно буде звернути увагу на історичні дослідження відбудови окремих соціальних спільнот, з яких зараз формується динамічна соціальна структура українського суспільства,

моделі їх виживання в умовах глобальних ринкових відносин, специфічних проявів особливостей мислення та стилів життя, які достатньо далекі від ідеалізованої уяви про самоорганізацію вільних ринків. Для виходу з соціально-економічної кризи сучасної України необхідним є розвиток оригінальних теоретичних моделей, завдяки яким можна було б не тільки пояснити особливості структури внутрішньої соціальної нерівності, а й більш ефективно розбудувати незалежну економічну та соціальну політику України у сучасному складному глобальному світі. Таким чином, можна визначити що методологія дослідження глобальної нерівності на сьогоднішній час залежить не лише від наукових суперечок, а й від політичних та ідеологічних запитів. Незалежність країни у глобальному світі відбудовується не лише у політичних, а й у наукових колах, і відповідальність за цю реальну незалежність мають нести не лише політичні, а й інтелектуальні еліти слаборозвинених країн.

СЕКЦІЯ 2

МЕТОДИ ЗБОРУ КІЛЬКІСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

МОТИВ-АНАЛІЗ ШКОЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Батаєва Катерина Вікторівна,
доктор філософських наук, доцент, професор кафедри соціології,
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Макаренко Е.,
магістр факультета «Соціальний менеджмент»,
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Полякова Ю. А.,
магістр факультета «Соціальний менеджмент»,
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Согласно Д. Макклелланду, школьная литература оказывает значительное влияние на то, какие мотивы поведения могут стать базовыми в конкретном обществе [2, с. 458]. Важность мотив-анализа школьных учебников обусловлена тем фактом, что именно в младшем школьном возрасте формируются основные мотивы поведения, которые в дальнейшем могут позитивно или негативно повлиять на профессиональную и личную жизнь социальных акторов, а также на социально-экономическое развитие общества.

Мотив-анализ является разновидностью контент-анализа, целью которого является изучение частоты воспроизведения в тексте (вербальном или визуальном) различных мотив-ситуаций, под которыми будем понимать смысловые фрагменты текста, в которых «разыгрывается» определенный поведенческий мотив [1]. Объем этих фрагментов может колебаться от одной фразы до нескольких абзацев, в которых динамически развивается определенная поведенческая ситуация. В различных текстах можно выявить насыщенный семантический мотив-контекст (в котором используется сразу несколько мотивов в небольшом текстовом сегменте), ненасыщенный семантический мотив-контекст (в котором можно заметить только одну мотив-ситуацию) либо нейтральный мотив-контекст (в котором вообще отсутствуют какие-либо мотив-коды, например, в описаниях природы, лишенных антропологизированных коннотаций).

В качестве основных категорий мотив-анализа учебных текстов можно использовать, во-первых, мотивы поведения, проанализированные Д. Макклелландом (достижения, аффилиации, позитивной и негативной власти, избегания неудачи) и, во-вторых, мотив, который, на наш взгляд, необходимо добавить к перечню Д. Макклелланда – мотив самореализации/самовыражения. Проанализируем каждую из этих категорий мотив-анализа и выделим единицы анализа.

1. **Мотив достижения.** Эмпирическими индикаторами этой категории являются: 1) непрерывная работа человека над задачей до тех пор, пока она не будет решена; 2) стремление человека постоянно совершенствовать процесс и результаты своей деятельности; 3) стремление превзойти существующие эталоны в сфере конкретной деятельности; 4) готовность взять ответственность за любые результаты своей деятельности на себя [2, с. 280]. Смысловыми единицами анализа, соотносимыми с категорией достижения, являются мотив-ситуации усердной работы над выполнением определенных задач; целеустремленности литературных героев, которые благодаря собственным усилиям достигают определенных результатов; завершения начатой работы; готовности отвечать за ее результаты; самостоятельности в осуществлении определенных задач.

2. **Мотив власти.** Д. Макклелланд различал две модификации этой аналитической категории – позитивный и негативный мотивы власти. *Позитивный мотив власти* проявляется в таких эмпирических индикаторах: 1) в стремлении человека к власти, поскольку она позволяет быстрее решать определенные задачи вследствие обретения дополнительных управленческих ресурсов; 2) в заботе человека о благополучии подчиненных и 3) в стремлении создать оптимальные условия для успешного решения коллективных проблем. Смысловыми единицами анализа учебных текстов, соотносимыми с позитивным мотивом власти, являются мотив-ситуации защиты подчиненных человеком, обладающим властью (королем, князем, начальником); уважения и любви подчиненных к тому, кто ими управляет; принятия справедливых решений по поводу спорных вопросов персонажами, наделенными властью.

Негативный мотив власти проявляется 1) в стремлении человека управлять/манипулировать людьми ради собственного удовлетворения и самоутверждения, а не ради решения определенной

социальной задачи; 2) в игнорировании интересов подчиненных и 3) в сознательном причинении им вреда. Смысловыми единицами анализа, соотносимыми с негативным мотивом власти, являются мотив-ситуации подавления/унижения/наказания других людей ради удовлетворения собственных амбиций, в авторитаризме литературных героев, заботящихся об укреплении собственного властного статуса.

3. **Мотив аффилиации** проявляется 1) в стремлении человека устанавливать и поддерживать позитивные эмоциональные отношения с людьми; 2) в оказании помощи/поддержки окружающим людям; 3) в потребности в одобрении и боязни отвержения/критики со стороны других людей. Этот мотив (впрочем, как и все остальные) может проявляться и в текстах, героями которых являются персонифицированные животные, растения, мифические персонажи. Смысловыми единицами анализа учебных текстов, соотносимыми с мотивом аффилиации, являются мотив-ситуации взаимопомощи, дружбы, любви, заботы литературного героя о других людях или о природе.

4. Помимо мотива аффилиации в методике мотив-анализа была введена категория, которую Д. Макклелланд не использовал, но которая достаточно часто встречается в литературных текстах – **мотив отказа от аффилиации**. Смысловыми единицами анализа, соотносимыми с мотивом отказа от аффилиации, являются мотив-ситуации избегания дружбы или любви, нежелания помогать, заботиться об окружающих людях, в грубости, агрессивности, обмане, подлости.

5. **Мотив избегания неудачи** в содержательном отношении противоположен мотиву достижения и проявляется в следующих эмпирических индикаторах: 1) в неспособности/нежелании человека усердно трудиться над реализацией сложной задачи; 2) в перекладывании ответственности за результаты своей деятельности на других [2, с. 537]; 3) в не-целеустремленности человека, который склонен бросать дело на полпути, если оно покажется энергозатратным или скучным. Смысловыми единицами анализа, соотносимыми с мотивом избегания неудачи, являются мотив-ситуации лени, безделья, безынициативности, неудачливости персонажей. В методике мотив-анализа следует использовать еще одну категорию, которую можно рассматривать как крайнюю форму мотива избегания неудачи – реальную **неудачу**, смысловыми единицами анализа которой являются болезнь, гибель литературного героя, утрата друзей/любимого/любимой, поражение в сражении, разорение, голод, потеря ценной вещи и т. п.; негативные эмоции героев, связанные с неудачей («зарыдала горько, опечалилась, поник головой, затужил» и т. п.).

6. **Мотив самореализации/самовыражения** проявляется в ситуациях творческой деятельности, важной самой по себе, а не в качестве средства для достижения вынесенных в будущее целей (как в случае достижения). Смысловыми единицами анализа, соотносимыми с мотивом самовыражения, являются мотив-ситуации пения, рисования, вышивания, сочинения стихов, театральной деятельности, научного творчества, конструирования, которые приносят удовольствие, радость и удовлетворение жизнью и не предполагают стремления к успеху или обретению жизненных бонусов.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Батаева Е. Мотивационный и социально-поведенческий анализ медиа-образа в социальной визуалистике // «Визуальная коммуникация в социокультурной динамике»: сб. статей II международной научно-практической конференции (24–26 ноября 2016 г.) – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – С. 19-23. 2. Макклелланд Д. Мотивация человека / Макклелланд Д.; пер. с англ. А. Богачева и др. – Санкт-Петербург: Питер, 2007. – 672 с.

ЭТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАРАДАННЫХ В ОНЛАЙН-ОПРОСАХ

Корытникова Надежда Владимировна

кандидат социологических наук, доцент кафедры методов социологических исследований
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Социологи стремятся не только изучать социальные аспекты новых коммуникативных технологий, но и применять их инновационные методические инструменты в социологических исследованиях. В ходе многочисленных практик проведения онлайн-исследований разрабатываются и апробируются методические стратегии, повышающие качество результатов. Для этого разрабатывается специальное программное обеспечение, организующее серию коммуникативных тактик [1]. Очевидно, что инструмент, который используется для установления эффективной коммуникации с респондентами, является решающим для успеха исследования.

Специализированные платформы для оптимизации онлайн-опросов позволяют получить от респондентов большее количество дополнительной информации, сопутствующей ответам на прямые вопросы и достаточно полно раскрывающей ход заполнения анкеты, так называемые параданные. Фактически исследователь становится обладателем огромного объема сведений о пользователе как потенциальном или реальном участнике опроса. Такие размеры позволяют возвести их в ранг Online Big

Data соціологічного опроса, и уже есть попытки создать инфраструктуру использования больших данных для понимания общей ошибки опроса [2]. Но в практике онлайн-исследований применение программного обеспечения для обработки больших данных еще не стало распространенным, а там, где оно внедряется, возможно, не афишируется. В частности, это происходит из-за того, что такие исследовательские процедуры затрагивают этические вопросы о скрытом использовании побочных сведений о рутинных действиях в сети, а тем самым косвенно нарушают закон о защите персональных данных. Каждый скрытый элемент OVD по ходу опроса должен быть обоснован и ограничен в случае его излишества. Следовательно, требуется четкая позиция профессионального сообщества по поводу целесообразности и границ вторжения в личное пространство интернет-пользователя. Нужно избирательно подходить к сбору такой информации, которая действительно была бы полезной, не использовалась в другом качестве, не собиралась из любопытства или иных второстепенных и далеких от науки задач, не указывала на какие-либо идентифицирующие факты об онлайн-респонденте с целью исключения возможности её утечки и соблюдения конфиденциальности.

Забота о спокойствии респондента в связи с отсутствием угроз и рисков передачи третьим лицам личной информации будет предполагать честные и открытые ответы, а также гарантировать получение точных, правдивых, а главное надежных результатов. Надежность указывает на то, что полученные данные являются представительными (типичными, показательными для той или иной группы); итеративными (повторяющимися, воспроизводимыми); транспарентными (открытыми, созданными на паритетных позициях, опирающимися на методическую прозрачность); прогностическими (дающими возможность заглянуть в будущее, имеющими полезность при повторном использовании); независимыми (неангажированными, обдуманними с позиций объективности и научных принципов). Эти характеристики основываются на метаданных и учитываются в комплексе для определения качества результатов опроса.

Для решения этических вопросов формируются нормативы проведения онлайн-опросов. Европейское общество по изучению общественного мнения и маркетингу (ESOMAR) в 2011 разработало «Руководство для онлайн-исследований» («Guideline For Online Research»), в котором выдвигает принципы и правила проведения опросов с помощью сети Интернет. Среди них есть требования, связанные со скрытым, обманным или вводящим в заблуждение сбором дополнительной информации о респонденте. Так, перед началом опроса указывается на необходимость давать недвусмысленные объяснения об обработке информации и предоставлять респондентам ссылки на заявления о защите данных, политике конфиденциальности или согласие на использование cookies. В этом документе определен ясный порядок оповещения в случае обработки информации, незаметной для участника опроса: должно быть четко обозначено, какая информация используется в ходе интервью (например, информация, необходимая для вывода на экран веб-страницы, оптимально подходящей по конфигурации к браузеру пользователя); необходимо сообщать, обрабатывается ли эта информация как часть исследования и фиксируется ли она в административных записях и др. [3].

ЛИТЕРАТУРА: 1. Корытнікова Н. В. Настройки комунікативного процесу в Інтернет-опросах на підвищення досяжності респондентів / Надежда Корытнікова // Сучасні методи збору і аналізу даних в соціології : матеріали VI Міжнародних соціологічних читань пам'яті В. Н. Паніної / за наук. ред. Є. І. Головахи і Т. Я. Любівої. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 114–123. 2. West B.T., Kirchner A., Hochfellner D. Establishing Infrastructure for the Use of Big Data to Understand Total Survey Error // Total Survey Error in Practice, 2017. – pp. 457–566. 3. Стандарт проведення онлайн-исследований, 2011: «ESOMAR Guideline for Online Research». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/ESOMAR_Guideline-for-online-research.pdf

ДОСВІД ПАРАЛЕЛЬНОГО ПРОВЕДЕННЯ ПАПЕРОВОГО ТА ІНТЕРНЕТ-ОПИТУВАННЯ «МОЛОДЬ ТА НАРКОТИКИ» СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ М. ХАРКОВА

Сердюк Олексій Олександрович

кандидат соціологічних наук, доцент,

заступник завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності

Харківського національного університету внутрішніх справ

З 1995 року Харківський національний університет внутрішніх справ здійснює соціологічний моніторинг поширення наркотичної та інших форм залежності серед молоді м. Харкова «Молодь та наркотики». Опитування здійснювались у 1995, 1997, 1999, 2001, 2004, 2005, 2008, 2011, 2014, 2016 і 2017 роках (N=1000-1500). Дослідження триває більше 20 років. Висновок Комісії з професійної етики соціолога САУ стосовно методології та інструментарію дослідження був отриманий. Виконавці Сердюк О. О. та Рущенко І. П.

Опитування студентської молоді в 2016 та 2017 роках здійснювалось у двох формах: 1) у формі групового анонімного анкетування з використанням паперової анкети; 2) у формі індивідуального анкетування з використанням технології інтернет-опитування (за анонімним посиланням та персональним запрошенням на адресу електронної пошти). Додатковою метою було створення дослідницької панелі – бази адрес електронної пошти студентів ВНЗ м. Харкова.

Це дослідження здійснюється в рамках Програми забезпечення публічної безпеки та порядку в Харківській області за підтримки Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, Соціологічної Асоціації України (науково-дослідницького комітету з питань соціології права та девіантної поведінки) та технічної підтримки Центру Дослідження Залежностей Мічиганського Університету (надано акаунт дослідницької платформи Qualtrics).

У рамках підготовки дослідження 2016 та 2017 років ректорам ВНЗ м. Харкова було направлено листи від Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, САУ та безпосередніх виконавців щодо проведення моніторингу та створення бази адрес електронної пошти студентської молоді м. Харкова з докладним описом дослідження. Ректорам ВНЗ було запропоновано створити дослідницьку панель – анонімізовану базу адрес електронної пошти студентів відповідних навчальних закладів і надалі оновлювати її щорічно. Було зазначено, що в базі повинні міститись тільки адреси електронної пошти, згруповані за роком вступу до ВНЗ без інших відомостей. Також зазначалось, що технологія Інтернет-опитування надає унікальну можливість опитати усіх студентів м. Харкова, що погодяться взяти участь в опитуванні. Було наголошено, що подібну базу ректори можуть використовувати для власних потреб.

У ході реалізації дослідження виникла низка ускладнень етичного та правового характеру, пов'язаних із методикою інтернет-опитування, а саме:

1. Ректори та відповідальні особи висловили занепокоєння тим, що невизначено режим зберігання та подальшого використання подібної бази адрес електронної пошти студентів. Найбільше занепокоєння викликає можливість багаторазового використання подібної бази з метою поширення серед студентів непов'язаної з дослідницькими цілями інформації. Крім того, слід відмітити два вагомих фактора, що ускладнюють процес створення подібної панелі: недостатнє розуміння адміністрацією окремих ВНЗ вигід від створення подібної бази та відсутність у багатьох ВНЗ кваліфікованих фахівців, які спроможні здійснювати подібні дослідження всередині навчальних закладів для їхніх власних потреб.

2. У ході проведення дослідження «Молодь та наркотики» виявилось, що більш прийнятним шляхом проведення Інтернет-опитування для відповідальних осіб навчальних закладів є розміщення анонімного посилання на Веб-сторінці ВНЗ з орієнтацією студентів на проходження опитування подібним шляхом. У окремих випадках – проведення опитування під час навчальних занять у комп'ютерних класах за анонімним посиланням. Це не відповідає основному завданню – створенню дослідницької панелі – але, за умови включення до інструментарію пропозиції залишити свою адресу електронної пошти, може бути одним із варіантів створення подібної дослідницької панелі (таку інформацію залишила чверть опитаних). Слід відзначити, що в такому випадку не потрібно додатково відбирати дозвіл на обробку персональних даних, оскільки цей дозвіл респондент надає відповідаючи на саме запитання.

Виконавцями дослідження було вивчено правовий режим створення та використання подібної бази даних, який регулюється Законами України «Про Інформацію» та «Про захист персональних даних», оскільки електронна поштова адреса – це інформація з обмеженим доступом (персональні дані). Відповідно до статті 11 Закону України «Про захист персональних даних», підставами виникнення права на використання персональних даних є або згода суб'єкта персональних даних на обробку його даних, або дозвіл на обробку даних розпорядника бази даних. Таким чином, для створення подібної бази необхідно отримати письмову згоду студента на використання з науковими цілями його електронної поштової адреси, у згоді повинен бути прописаний дозвіл передавати дослідникам адресу для здійснення одноразової або багаторазової розсилки запрошень взяти участь у тому чи іншому опитуванні. Така згода може бути в індивідуалізованій формі за особистим підписом та/або у формі групової анонімізованої відомості, в якій студенти залишають свої адреси без вказування інших відомостей та особистих підписів. Для здійснення дослідження з використанням подібної бази необхідно укласти договір на її одноразове або багаторазове використання. Суб'єктами такого договору можуть бути лише юридичні особи. З одного боку – ВНЗ (в особі ректора, який підписує такий договір), з іншого боку – організація, яка виконує дослідження (в даному випадку САУ).

Грунтуючись на цьому виконавцями дослідження було розроблено низку документів, а саме: типові форми Договору на використання бази адрес електронної пошти студентів ВНЗ та Згоди на обробку електронної поштової адреси в індивідуальній та колективній формі. Було відпрацьовано юридичний супровід створення дослідницької панелі – складено договір та передано за Актом електронні поштові адреси одного з ВНЗ м. Харкова.

У 2017 році було проведено опитування з використанням паперової анкети (N=3000) та інтернет-опитування (N=800). Активну участь у інтернет-опитуванні взяли два провідні ВНЗ Харкова. У одному анонімне посилання розповсюджувалось шляхом розсилки на адреси електронної пошти власного університетського домену. У іншому – через кураторів та старост навчальних груп. Обидва способи добре зарекомендували себе. Додатково були розіслані запрошення на індивідуальні поштові адреси студентів двох інших Харківських ВНЗ, ректори яких погодились створити базу електронних поштових адрес своїх студентів. В обох випадках відсоток відповідей не перевищував 10 % (як для анонімного, так і для персонального запрошення).

Слід зауважити, що при використанні технології паперового опитування ніяких ускладнень не виникало, ректори усіх Харківських ВНЗ надали згоду на проведення опитування. Це дозволяє зробити висновок, що з організаційної точки зору технологія паперового опитування поки залишається більш зручною. Проте технологія інтернет-опитування, безумовно, є більш перспективною і потребує зусиль з її популяризації. Вважаємо, що Харківський досвід буде корисний при проведенні аналогічних досліджень в інших регіонах України.

ПОРІВНЯННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ, ОТРИМАНИХ ПРИ ВИКОРИСТАННІ СУБ'ЄКТИВНОГО ТА ОБ'ЄКТИВНОГО МЕТОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Ковальська Єлена Валеріївна

асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Питання вимірювання соціального статусу особи в Україні набуває все більшої актуальності. Після проведення апробації індексів із композитними змінними для вимірювання соціального статусу особи (Сидоров М. В.-С., Соколовська Є.) новою метою стало порівняння даних, отриманих за допомогою об'єктивних методів вимірювання та самооцінки соціального статусу респондентами. З цією метою було проведено порівняння даних про соціальний статус респондентів, отриманих за допомогою об'єктивних та суб'єктивних методів вимірювання соціального статусу на подібних за характеристиками вибірках.

У теорії соціальних класів існує припущення щодо щільного зв'язку між суб'єктивним та об'єктивним методом визначення соціального статусу особи. Тобто очікується, що індивіди знають власне місце в соціальній структурі та можуть ідентифікувати власну приналежність до того чи іншого соціального класу згідно об'єктивних реалій соціальної структури. Але емпіричні перевірки цієї тези не підтверджували її, а навпаки, заперечували. Було виявлено несподівано великий відсоток людей, що ідентифікували свою позицію диспропорційно їхній об'єктивній позиції. Такі дослідження проводились, зокрема, в США та Канаді.

Серед вітчизняних досліджень у сфері вимірювання соціального статусу особи в Україні було розглянуто дослідження О. В. Симончук [1; 2; 3], яка у своїх працях аналізує динаміку змін соціальної структури України, а також наводить схему соціальної самоідентифікації відносно приналежності до соціального класу зайнятого населення за даними Європейського дослідження ISSP. Звертаючись до напрацювань С. Макеєва, А. Домаранської та А. Патракової, можемо прослідкувати основні риси соціальної структури українського суспільства, які відбиті в суб'єктивних оцінках власного положення в суспільстві [4]. Іншим базовим дослідженням були напрацювання Соколовської Є. В. та Сидорова М. В.-С. [5; 6], які у своїх працях аналізують особливості індексів із композитними змінними для вимірювання соціального статусу особи, та апробація цих індексів в умовах українського суспільства.

Для подальшого дослідження соціальної структури українського суспільства потрібно вивчати дані, отримані за допомогою обох методів: суб'єктивного та об'єктивного. Дослідження із порівняння результатів, отриманих за допомогою суб'єктивного та об'єктивного методів визначення соціального статусу, зокрема в Україні, є актуальним, тому що дозволить зрозуміти ступінь зв'язку між реальним місцем індивіда в соціальній структурі за об'єктивно визначеними індикаторами та його суб'єктивною оцінкою власного положення в соціальній структурі. Це, у свою чергу, дасть можливість більш глибоко проаналізувати соціальну структуру українського суспільства.

Як об'єктивні методи було обрано індекси з композитними змінними: Індекс Статусної Характеристики Ворнера, Соціоекономічна Статусна Оцінка та Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда. Кожен із індексів має різний набір змінних, що входять до нього. Індекс Статусної Характеристики Ворнера обчислюють за формулою: $ISC = (\text{показник «рід занять»}) \times 4 + (\text{показник «джерело прибутку»}) \times 3 + (\text{показник «тип будинку»}) \times 3 + (\text{показник «район проживання»}) \times 2$. Формула для розрахунку

Соціоекономічної Статусної Оцінки має вигляд: $SES = ((\text{показник «рід занять»}) + (\text{показник «рівень прибутку»}) + (\text{показник «рівень освіти»})) / 3$. Обчислення Індексу статусної характеристики Холлінгсхіда здійснюють за формулою: $ISP = (\text{показник «Рід занять»}) \times 7 + (\text{показник «Освіта»}) \times 4$. Незважаючи на різні компоненти індекси вимірюють приналежність респондента до конкретного соціального статусу. Вони мають різний ступінь дроблення шкал, але кожний може бути зведений до загальної схеми: вищий, середній, нижчий.

Базою порівняння стали результати двох досліджень, проведених у Київському національному університеті імені Т. Шевченка. Як метод збору інформації було обране онлайн опитування. Із дослідження на основі об'єктивних методів виявлення соціального статусу можна зробити висновок, що опитані респонденти здебільшого мають середній соціальний статус (за Індексом статусної характеристики Ворнера – 89 % опитаних, за Соціоекономічною статусною оцінкою – 92 % опитаних, за Індексом статусної характеристики Холлінгсхіда – 93 % опитаних).

Друге дослідження було пов'язано з різними аспектами суб'єктивного соціального статусу респондентів. Респондентам було запропоновано оцінити соціальну позицію своєї родини на сходинках драбини, де «1» – найнижче положення, «5» – найвище положення. Були отримані наступні результати: як найнижче соціальне положення своєї родини оцінили 2,1 % опитаних; як низьке – 4,2 % опитаних; як середнє – 51,0 % опитаних; як положення вище середнього – 34,9 % опитаних; як найвище – 5,7 % респондентів. Таким чином, найбільша кількість респондентів оцінює соціальний статус своєї сім'ї як середній.

Було зроблено наступний висновок: соціальний статус респондентів, виміряний за допомогою об'єктивних методів оцінки соціального статусу особи майже повністю відповідає суб'єктивному соціальному статусу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Симончук О. Динаміка соціально-класової структури у пострадянській Україні / О. Симончук // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : У 2-х т. Т. 1. Аналітичні матеріали / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2011. — С. 68–83. 2. Симончук Е. В. Класовая структура Украины в сравнительной и временной перспективах / Е. В. Симончук // Социологический альманах. — Минск : Беларуская навука, 2014. — Вып. 5. — С. 155–167. 3. Симончук О. В. Класові позиції та класові ідентичності: аналіз взаємозв'язку / О. В. Симончук // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. — 2014. — Т. 161. — С. 46–55. 4. Макеєв С. Дифференціація і стратифікація населення України по восприятію ситуації нерівності // Домаранская А., Макеєв С., Патракова А. / Социология: теория, методы, маркетинг, 2010. — № 4. — с. 85-100. 5. Соколовська Є. В. Використання індексів з композитними змінними для визначення соціального статусу громадян України // Є. В. Соколовська, М. В.-С. Сидоров / Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Збірник наукових праць. — К.: Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2013. — №18. — с. 101–113. 5. Сидоров М. В.-С. Використання композитних змінних для вимірювання соціального статусу // Є. В. Соколовська, М. В.-С. Сидоров / Соціологічні студії. — Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. — № 2. — с. 76 – 83.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИБІРКИ ЗА УМОВ АНЕКСІЇ КРИМУ І ОКУПАЦІЇ ЧАСТИНИ ДОНБАСУ

Паніотто Володимир Ілліч

генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології,
професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Формування національної репрезентативної вибірки з кожним роком стає все складнішим через відсутність перепису населення. При побудові національних вибірок на першому етапі здійснюється стратифікація за областями України. Похибки на рівні стратифікації через значну регіональну диференціацію призводять до заздалегідь запланованих похибок у результатах дослідження. Останній перепис населення був у 2001 році, 16 років тому, за цей час розподіл населення по областях міг дуже істотно змінитися. Анексія Криму Росією і окупація частини Донбасу посилює ці проблеми і поставило перед соціологами дуже складні завдання. Як робити стратифікацію, якщо дві області України зменшилися майже на третину і півтора-два мільйони людей мігрували чи перерозподілилися по інших областях?

Чи може допомогти офіційна статистика? За даними Міністерства соціальної політики, станом на 21 травня 2015 року в Україні налічувалося майже 1,3 млн. внутрішньо переміщених осіб. Більша частина з них зареєстрована в областях по периметру зони конфлікту, в Києві та Київській області. А от за оперативними даними Міністерства надзвичайних ситуацій України, станом на 31 травня 2015 року переміщено майже 874 тис. осіб. Дані різних установ можуть відрізнятися в тому числі за рахунок тих осіб, що проживають на окупованих територіях, але зареєстровані як вимушені переселенці в українських

населених пунктах заради отримання соціальних виплат. Ці оцінки є дуже сумнівними і відрізняються більше, на 400-500 тис.

Тому для проектів КМІСа, які вимагали точних оцінок, КМІС запровадив власну оцінку. Підхід, який я запропонував, полягає у наступному. Головним джерелом міграції є Донбас, тому найбільш важливо оцінити кількість і напрямки міграції з Донбасу. Звичайні опитування з запитаннями на кшталт «чи хтось з Вашого домогосподарства переїхав до іншого регіону» не дозволяють оцінити число тих, хто виїхав – адже якщо поїхала вся сім'я, то вона не потрапить у вибірку. Крім того, наші вибірки не дуже великі, і оцінка міграції була б не точною.

Ідея полягає в тому, щоб шукати тих, хто виїхав через їх соціальні мережі: ми здійснюємо звичайну стохастичну вибірку і просимо респондента вибрати 5 сімей, які найбільш близькі йому, і розповісти, хто з них виїхав, а хто залишився. Це дозволяє:

- ✓ Отримати інформацію про сім'ї, що повністю виїхали;
- ✓ Збільшити ефективний обсяг вибірки (наприклад, в одній з хвиль проекту «Гуманітарний моніторинг» ми опитали 2100 респондентів і отримали інформацію про більш ніж 23 000 членів домогосподарств).

Перший варіант блоку анкети, яку ми застосували, виглядала таким чином (пізніше анкета дещо удосконалювалась).

«А зараз декілька незвичайних питань. Складіть, будь ласка, список з п'яти Ваших найбільш близьких знайомих, які постійно живуть в (ІНТЕРВ'ЮЕРУ: НАЗВАТИ МІСТО АБО СЕЛО) або жили тут у січні 2014 року. Це повинні бути люди з різних сімей. Ми не будемо питати, хто вони або ким вони Вам доводяться. ІНТЕРВ'ЮЕРУ: ПОЧЕКАТИ ДОКИ СКЛАДУТЬ. ДАЛІ ДЛЯ КОЖНОЇ СІМ'Ї ЗІ СПИСКУ ЗАПИТАТИ:

1. Ця людина продовжує зараз жити в місті чи поїхала?
2. Якщо він (вона) виїхав (ла), то він поїхав сам або з ним поїхав і хтось з членів його сім'ї?
3. Скільки всього людей було в сім'ї і скільки виїхало?
4. Ці люди переїзжали у рамках України чи за кордон?

Таким чином ми отримали дані про загальну кількість тих, хто виїхав з Донбасу в інші регіони України. Далі можливі варіанти, наприклад, загальну кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) розподілити по областях України пропорційно відсотку ВПО зареєстрованих Мінсоцполітики.

У доповіді будуть наведені результати оцінки міграції з Донбасу, яка була проведена КМІСом у 2015 році.

СОЦІОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІАР ТА BIG DATA

Полторак Володимир Абрамович

доктор філософських наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

В останні роки багатьма політиками, соціологами фіксуються певні проблеми, пов'язані з використанням соціологічних досліджень, у першу чергу методу опитування у вирішенні проблем, що виникають у процесі розвитку суспільства, проведенні виборів, навіть прогнозуванні їхніх результатів. Так, відомі значні «помилки» британських дослідників у прогнозуванні результатів Брекзиту та американських – щодо поразки Трампа та перемоги Клінтон. Не кажучи вже про значні проблеми, які виникають у роботі українських соціологів у їхній дослідницькій та прогностичній діяльності.

Насправді проблеми, що виникли (вони, до речі, відчувалися і раніше), з точки зору автора, яку він пропонував ще півтора десятка років тому, значно глибші та складніші. Справа в тому, що соціологія, у тому числі прикладна, відноситься до класу суспільних, гуманітарних наук і тому не може бути абсолютно незалежною, як природничі науки, від впливу людських, суспільних чинників.

У випадку з прикладною соціологією йдеться (це гіпотеза автора, яка викладається та обґрунтовується) про органічний взаємозв'язок між соціологією та соціологічним піаром. Тобто про те, що будь-яке соціологічне дослідження, що здійснюється, одночасно тим чи іншим чином, із тим чи іншим ефектом відчуває на собі вплив специфічної діяльності політолога, політтехнолога, самого фахівця-соціолога.

Чим це пояснюється? По-перше, специфікою діяльності суб'єкта соціологічного дослідження, який може чи випадково, чи цілеспрямовано порушувати деякі методичні засади дослідження. По-друге, специфікою об'єкта дослідження, коли замість громадської думки часто виступають артефакти (не дарма П. Бурд'є в одній зі своїх робіт зробив висновок: «громадська думка не існує»). По-третє, використанням при проведенні досліджень низки спеціальних методів, методик, технологій (рейтингування, підштовхування і таке інше), що «дозволяють» певним чином змінювати наявні результати роботи

соціолога чи піарщика, що бере участь у проведенні дослідження, так би мовити, «у бік» сприяння чомусь або комусь у їхній діяльності. При тому це абсолютно об'єктивна обставина, на яку звертали увагу практично усі вчені, що мали відношення до прикладної соціології: і П. Бурд'є, про якого вже згадувалося; і Патрік Шампань, який вважав, що певні фахівці «надають незалежне політичне існування «громадській думці», яку ж самі й фабрикують»; і Уолтер Ліппман, який надавав великого значення використанню при аналізі думок ролі стереотипів та інші. Далі ми даємо короткий аналіз тих піарівських технологій, що в першу чергу використовуються у сфері політики та мають, так би мовити, «соціологічне походження».

Спеціально зазначимо, що коли йдеться про соціологічні піар-технології (крім них існують також політичні, психологічні, журналістські та інші), то мається на увазі наступне. Хоча публік рилейшнз у нашій країні виник та почав використовуватися десь у 90-х роках ХХ століття, тобто пізніше емпіричної соціології, з'ясувалося, що соціологічні підходи, методи, технології можуть використовуватися не тільки у своєму, так би мовити, «первородному» значенні (зокрема як інструменти об'єктивного наукового вивчення та аналізу громадської думки), але й як сучасні та ефективні засоби формування громадської думки, управління поведінкою громадськості.

Назвемо деякі з подібних технологій, у межах яких використовуються соціологічні методи та підходи, спираючись у першу чергу на ті функції, які повинні виконувати такі технології. Зокрема, можна виділити наступні (у дужках вказуються піарівські технології):

- виборчі (екзит-поли, референдуми, праймеріз);
- оцінні (рейтингові технології);
- що підштовхують (пуш-полівські опитування);
- комунікаційні (інтерактивні опитування, інтернет опитування);
- суто піарівські («всенародні» обговорення і таке інше);
- суто електоральні (збирання підписів; «від дверей до дверей»).

Це далеко не усі подібні технології, але розглянемо, яким чином вони використовуються на прикладі однієї, а саме технології рейтингування. Ту обставину, що рейтинги можна «робити» знають усі. Але як саме? Безумовно, з використанням опитувань (по-іншому – це ренкінги). Але як технологічно? Можна:

- по-перше, використовувати різні підстави розрахунку (% до тих, хто відповів, чи до усього масиву опитаних);
- по-друге, використати навідні елементи у формулюванні запитання;
- по-третє, запровадити підміну запитань (без «важко відповісти» та ін.);
- по-четверте, змінити рівні вимірювання при розрахунку рейтингів (наприклад, від «1» до «3» чи від «1» до «5»);
- по-п'яте, використати спеціальну конструкцію анкети з різною кількістю позицій (назвіть 5 найкращих, або назвіть 15 найкращих);
- по-шосте, використати рейтинги з інтернету, які, безумовно, будуть відрізнятися;
- по-сьоме, використати замість рейтингів, отриманих у результаті опитувань, результати опитування експертів (що, безумовно, більш обізнані);
- по-восьме, маніпулювати датами опитувань (наприклад, порівнювати рейтинги отримані зараз, із тими, що були отримані рік тому);
- по-дев'яте, використати технології «взваження» та «перезваження» значень рейтингів;
- по-десяте, підготовка та публікація фальшивих рейтингів. І це ще не все [1, с. 112-128].

Цікаво, що процес створення та використання подібних соціологічних піар-технологій продовжується. Сьогодні найбільш цікавими кроками в цьому напрямку виступає використання технології мікромаркетингу та методики Big Data, які вважають зокрема такими, що допомогли Трампу стати президентом США в умовах, коли цього практично ніхто не очікував. Суть технології Big Data в тому, що вона нібито дозволяє «заміряти» людську особистість через використання соціальних мереж. Так, засновник методу Міхал Козинські каже, що 60 лайків у Фейсбуці достатньо, щоб визначити із 95 % ймовірністю колір шкіри людини, що тестується, та із 88 % – його гомосексуальність.

Загальна сутність методу в тому, щоб вивчити та створити певні групи осіб, що спілкуються в соціальних мережах (це дуже цікавий соціологічний підхід), потім вплинути на свідомість цих людей для того, щоб вони, зокрема, проголосували як треба (піарівський підхід). Ця технологія зараз у стадії становлення та перевірки, тому її ефективність та можливості використання визначаються пізніше.

Але вже сьогодні використання цього соціологічно-піарівського методу (вважаємо, що саме таким чином його можна характеризувати) потребує вирішення низки проблем. По-перше, виникає дуже серйозна проблема формування груп респондентів у соціальних мережах за психографічними характеристиками. Їх може бути дуже багато. Так, група, що працювала за цією проблемою в США, поділила населення на 32 особистісних типи. Врахувати різниці поміж ними не дуже просто.

По-друге, виникає проблема побудови тих меседжів, які необхідно надсилати учасникам: зрозуміло, що вони повинні бути чіткими, короткими та характеризувати саме той аспект впливу, який потрібний. По-третє, виникає не дуже проста проблема донесення відповідних повідомлень до «необхідних» учасників соціальних мереж. І проблема не тільки в тому, що подібних користувачів Інтернету може бути багато (в Україні до 50 % населення) та вони можуть змінювати присутність у соціальних мережах. Треба ще й гарантувати певним чином доступ населення, що входить до різних груп, до необхідних повідомлень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Петров О. В. Социологические пиар-технологии в политике / под науч. ред. В. А. Полторака. – К., 2007. – 288 с.

«ВЕЛИКІ ДАНІ» У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Горбачик Олексій Андрійович

старший викладач кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Величезна кількість даних постійно збирається, зберігається і передається завдяки новітнім цифровим технологіям. В останні роки в літературі, на різних зібраннях фахівців та навіть у медіа активно йдуть дискусії навколо феномена «Великих Даних» (ВД, «Big Data») та його впливу на різні сфери людської діяльності (і не тільки на науку, і не тільки на соціологію). Даних, на перший погляд доступних для безпосереднього аналізу, стає все більше, їхня кількість зростає надзвичайно швидко, їхня вартість зменшується, а отже і доступ до них стає більш легким. Це породжує сподівання на те, що можливість оперувати більшою кількістю даних дозволить не тільки знаходити рішення нових задач без розробки теоретичного підґрунтя, а виключно на основі пошуку зразків кореляцій, не тільки перевіряти значні за обсягом та складно організовані системи гіпотез, але й буде мати наслідком підвищення принаймні надійності отриманих у результаті досліджень висновків. Але в той же час використання ВД вносить зміни в сам процес роботи з даними.

Зараз більшість соціологів, що займаються емпіричними дослідженнями, працюють із файлами даних, розмір яких дозволяє завантажити ці файли на комп'ютер дослідника і на цьому комп'ютері, власне, і виконувати аналіз. Під час колективної роботи дослідники обмінюються такими файлами даних, доповнюють або навіть перевіряють результати роботи один одного. Часто такі файли даних депонують в електронних банках даних або архівах соціальних даних. У такому випадку файли даних, як правило, супроводжуються більше або менше стандартизованим описом (так званими метаданими, metadata), що дозволяє використовувати дані не тільки тим, хто безпосередньо проводив дослідження та збирав інформацію, тобто дозволяє зробити дані загальнодоступними і забезпечити принаймні потенційну можливість повторного використання даних іншими дослідниками. На такі дані можна (і потрібно) посилатися в публікаціях як на статті або монографії. Можливість повторного використання даних, публічного доступу до даних часто є важливою та навіть неодмінною вимогою редакцій багатьох академічних журналів під час публікації текстів, що ґрунтуються, власне, на аналізі емпіричних даних.

У той же час рух у напрямку використання ВД (включаючи багатовимірні потоки даних, що безперервно поповнюються в реальному часі) має глибокий вплив як на процес соціального дослідження, так і на процедури аналізу даних. Гостро постає питання інтеграції даних, що отримані з різних джерел та мають різну структуру. Виникає потреба у значній кількості проміжних операцій – у перекодуваннях значень, що мають враховувати типологію шкал вимірювання, у зміні не тільки імен змінних, але й самої структури файлів даних, тощо. Всі такі дії спрямовані на відбір та інтеграцію з великого масиву або ж потоку інформації саме тих даних, що є потрібними для вирішення задач відповідного емпіричного дослідження. Виконують таку роботу вже не інтерв'юери (фахівці зі спілкування з людьми), не кодувальники, а фахівці по роботі з даними (data scientists). Особливість полягає в тому, що далеко не завжди результатом подібних маніпуляцій є файл даних, що може бути завантажений для роботи на комп'ютер аналітика. Часто такий файл (результат підготовчих операцій) міститься не на власному комп'ютері дослідника і навіть не в мережі дослідницької організації, що проводить дослідження, а у хмарі на віддалених від дослідника серверах центрів даних, де значною мірою і виконуються необхідні обчислення (cloud computing). Виникає питання не тільки про місцезнаходження даних, але і про можливість просто зафіксувати файл для подальшої роботи та/або для повторного використання (а власне саме така фіксація створює можливість і посилань на дані в публікаціях та можливість відтворення аналізу для перевірки при рецензуванні результатів). Втрата такого безпосереднього контролю дослідника над даними створює також не тільки технічні, але й етичні проблеми забезпечення анонімності та збереження приватності інформації, отриманої від респондентів.

У доповіді крім постановки загальних проблем емпіричних соціальних досліджень у новій ситуації ВД, представлений також власний досвід інтеграції автором масивів даних для різних дослідницьких задач. Зокрема, ідеться про інтеграцію даних моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України. Розглядаються особливості структури такого інтегровано файлу даних, спроби та досвід автоматизації такого процесу з використанням певних метаданих, специфіка аналізу таких інтегрованих даних, особливості комп'ютерного інтерфейсу для роботи з такими інтегрованими файлами даних (зокрема, ідеться про розроблену автором систему статистичного аналізу даних моніторингових досліджень ОСА new Line). Здійснюються також спроби поширення подібного досвіду автоматизації роботи з різнорідною, але досить детально описаною в термінах метаданих інформацією на ситуацію слабо структурованих, різнорідних та майже не описаних ВД. На основі власного досвіду роботи сформульовані як вимоги до відповідного програмного забезпечення (інструментів), так і вимоги до кваліфікації аналітиків таких даних (вимоги до необхідного досвіду та освіти).

Робиться висновок про те, що для ефективного включення ВД у науковий обіг, зокрема в соціальних науках, потрібні значні інновації не тільки в комп'ютерних засобах і комп'ютерній науці, але й в статистичних методах аналізу даних та в методології кількісних соціологічних досліджень.

ВИКОРИСТАННЯ «ВЕЛИКИХ ДАНИХ» У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПЕРСПЕКТИВИ Й ПРОБЛЕМИ

Переверзєв Олександр Сергійович

аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Наукова проблема полягає в суперечливому тлумаченні ролі великих даних у соціології. З одного боку, дослідники сповнені ентузіазму й стверджують, що поява великих даних – це переломний момент для соціальних наук, подібний до того, який відбувся в минулому столітті з вибірковими методами досліджень та використанням статистичних методів (див., наприклад, Daniel A. McFarland & Kevin Lewis & Amir Goldberg). Фахівці «обчислювальних соціальних наук» (Lazeretal., 2009) розвивають технології, які дозволяють швидко обробляти колосальні обсяги різноманітної інформації з безлічі джерел у пошуках прихованих закономірностей у соціальній поведінці, що дозволяє індуктивно будувати пояснення, замість того, щоб робити припущення на базі теорій і перевіряти дослідницькі гіпотези. У той самий час все частіше звучать критичні зауваження з боку соціологів та статистиків, які ставлять під питання відповідність використання великих даних науковим методам дослідження, всеосяжність доступної тематики та, нарешті, етичність і гуманність застосування великих даних у дослідженнях за участю людей. Практична необхідність розв'язання цього протиріччя обумовлена необхідністю наукового обґрунтування та пошуку шляхів інтеграції соціології в цифровий контекст виробництва соціальних даних.

З метою дослідження цієї проблеми здійснено вивчення та узагальнення думок у наукових публікаціях щодо сучасних теоретико-методологічних підходів до осмислення ролі й досвіду використання великих даних в емпіричній практиці соціологічних досліджень. За результатами узагальнення було уточнено специфіку великих даних як інструменту соціального дослідження і відокремлено перспективи та потенційні загрози їхнього використання.

В основі дискусії лежить трактування наслідків для соціології появи масштабних даних про дрібні взаємодії людей, які постійно генеруються з високою швидкістю. Більшість дослідників вважають, що революція інформаційних технологій призведе до принципових змін основ емпіричної соціології (див. Шенбергер В. М., Кукьєр К.), основними векторами яких будуть такі:

- відмова від вибіркових досліджень через можливість обробляти цифрові дані, що регулярно надходять у вигляді побічного продукту практик і культурно-інституційних взаємодій людей. Це дозволяє вивчати соціальне явище цілком, не обмежуючись вибірковими сукупностями;
- швидкість аналізу однозначно виграє в суперечці з точністю даних і отриманих висновків, так як самі дані кожному хвилину змінюються і застарівають;
- відмова від пошуку причинності, натомість акцент на кореляції. Кореляції не скажуть, чому відбувається та чи інша подія, проте виявляють нові знання, а цього в багатьох випадках виявляється достатнім для формування судження. Наслідком цього для соціології є «кінець теорії» (Кріс Андерсон) і аналіз «потоків даних» як адекватної альтернативи теоретизуванню і дослідженню причинно-наслідкових залежностей.

Більш прагматичні соціологи розглядають великі дані не як панацею, що може переформувати науку, а як корисний науковий інструмент, «ще одну складову наукового репертуару методів» (PatriciaWhite, R. Saylor Breckenridge). Тут надія покладається на міждисциплінарний синтез соціології з

комп'ютерними науками й мультиметодність, що дозволить інтегрувати підходи, понятійний апарат та теоретичні надбання соціологів у сучасні моделі пошуку й алгоритми аналізу даних. Після вщухання захоплення новими перспективами й часткового задоволення попиту на цю інформацію, на перший план вийде стурбованість якістю даних, а особливо трансформацією даних у систематизований досвід пізнання соціальних закономірностей, тоді відбудеться ренесанс уваги до соціологічного досвіду (Stokes, 1997).

Великі дані багато обіцяють вченим, бізнесу та урядовцям, але можуть стати великим розчаруванням, якщо будуть проігноровані статистичні уроки минулого, так знайомі представникам соціальних наук (Tim Harford). Існує багато небезпек, які тільки посилюються при зростанні обсягу даних, серед яких частіше згадуються наступні:

1. Великі дані спонукають дослідників вважати, що вся соціальна взаємодія є доступною для аналізу. Це заохочує практику апофенії – досвіду бачення зв'язків у випадкових або беззмістовних даних, просто тому, що величезна кількість даних може показувати з'єднання, що випромінюють у всіх напрямках. Через це важливо ставити питання про аналітичні припущення, методологічні основи та упередження, вбудовані у феномен BigData (Boyd and Crawford, 2011).

2. Кожен «великий» набір даних, як правило, є разовим «зануренням» в одну платформу та лише одним аспектом соціальної активності (наприклад, дружба в Facebook). Крім того, нерідко ці набори даних складають власники певних пристроїв і активні користувачі технологій та особи, які генерують певні типи даних (наприклад, екстраверти). Тому безпідставно поширювати ці результати на всю спільноту й потрібно чітко визначати межі знайдених закономірностей. Можливим рішенням є верифікація шляхом порівняння контенту, згенерованого тими самими суб'єктами в кількох онлайн-платформах та контекстах. Хоча, природно, така спроба тягне за собою значні обчислювальні, юридичні та етичні виклики (Patricia White, R. SaylorBreckenridge).

3. У соціології накопичений значний досвід дотримання прав учасників дослідження, який полягає у проведенні навчання з питань прав людини, перевірці інструментарію і протоколу дослідження Радою інституційного нагляду (IRB), отриманні письмової поінформованої згоди на участь, а також захисті приватності, конфіденційності або анонімності учасників. Більшість BigData збираються без відома й згоди суб'єктів. Звичайно, є надмірним просити поінформовану згоду на аналіз балаканини на форумах чи залищань у соціальних мережах (Boyd and Crawford, 2012), але все більш помітним стає вивчення цифрової активності людей для профілювання і спрямування контекстної реклами і впливу на вибір людей. Потенційно, це може обмежувати конкуренцію товарів, даючи переваги власникам даних або більш багатим корпораціям.

Однак, існує більш серйозна загроза, що має безпосереднє відношення до теми цього конгресу, а саме «цифрова нерівність». Ідеться не тільки про базові права людини на недоторканність приватного життя. Одне з потенційно найпотужніших використань великих даних полягає у прогнозуванні того, що людина може зробити, хоча вона цього ще не зробила. Наприклад, великі дані можуть бути використані для прогнозування успішності дитини в школі, вразливості людини до певних захворювань, схильності до неповернення кредиту або вчинення злочину. Незважаючи на потенційні вигоди, це може призвести до «диктатури даних», коли нас будуть оцінювати не на підставі наших дій, а судячи з того, якими можуть бути наші майбутні вчинки на основі наявних даних (Norwegian big data report). Ситуація загострюється тим, що процедура оцінювання може бути прихованою і не залишати простору для наведення контраргументів або виправдань. Тому все більше уваги приділяється питанням прозорості великих даних. Наприклад, Європейський нагляд щодо захисту даних (EDPS) стверджує, що людям необхідно надавати чітку інформацію про те, які дані про них обробляються (включаючи спостереження або передбачення щодо них) і в яких цілях використовується ця інформація, включаючи логіку алгоритмів для побудови припущень і прогнозів їхньої поведінки або реакції. Суспільне обговорення цих питань змусить власників та аналітиків великих даних базувати свою роботу на принципах прозорості в обробці особистих даних, підконтрольності їхнього використання, розробляти дружній користувачеві захист даних у своїх продуктах і послугах, а також бути більш відповідальними за те, що вони роблять (Meeting the challenges of big data, 7/2015).

СЕКЦІЯ 3

СТРУКТУРИ НЕРІВНОСТЕЙ: СОЦІАЛЬНІ РОЗКОЛИ, ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІНИ, ВИКЛИКИ ПОЛІТИЦІ

МНОЖИННІ НЕРІВНОСТІ: ТРЬОХ-КОМПОНЕНТНА МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Куценко Ольга Дмитрівна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Одним із парадоксів сучасності є мегатренд зростання соціальних нерівностей у суспільствах [1], який сформувався, незважаючи на довготривалу боротьбу урядів, глобальних та регіональних організацій з проявами нерівностей. В українському суспільстві постсоціалістичний розвиток також призвів до посилення соціальних нерівностей, збільшення їх глибини і форм [2]. Соціальні нерівності є не тільки умовою й результатом конкуренції в суспільстві, способом виявлення кращих здібностей індивідів, інноваційності та спроможності бути в сучасних трендах суспільного розвитку. Нерівності породжують і підтримують численні негативні процеси, як-то (за Дж. Стиглицем): – гальмують економічне зростання, – укорінюють бідність і, таким чином, сприяють поширенню неефективної для розвитку індивідів і суспільства «культури бідності», – сприяють збільшенню захворювань, у тому числі і ментальних, – впливають на збільшення злочинності, – зменшують соціальну мобільність і стимулюють розвиток закритих «соціальних порядків», – збільшують політичні протести, бунти і, таким чином, зменшують стабільність суспільства, – посилюють загрози індивідуальному життю [3; 4]. За Дж. Стиглицем, такі негативні ефекти визначаються як соціальна ціна нерівностей. Найбільш високою соціальною ціною стають дезінтегрованість суспільства та неспроможність держави вирішувати конфлікти та забезпечувати хоча б якийсь суспільний розвиток.

Наукова проблема виявлення соціальних нерівностей, їх моніторингу та обґрунтування способів ефективного регулювання постала для соціології кінця ХХ – ХІХ століть однією з найгостріших, про що свідчать численні міжнародні, регіональні та національні наукові форуми [9]. До цього часу залишаються без достатньо обґрунтованих відповідей питання про те, чому відбувається поглиблення соціальних нерівностей, що обумовлює їх стійкість у сучасних суспільствах, як врахувати множинність нерівностей та їх перехрещення, чому регулятивна політика соціальних держав не призводить до знищення нерівностей? Чи потребує обмеження нерівностей однаковості та простих стандартів для всіх? Чи для регулювання проблем нерівностей мають бути впроваджені більш глибокі суспільні та інституційні зміни?

Аналітичне наближення дослідників до проблематики нерівностей нерідко призводить до безвихідних ситуацій у пізнанні: чи дійсно дослідники мають справу з проявами соціальних нерівностей? Нерідко соціальні нерівності, за якими науковці «полювали» як за «лелекою в небі», перетворюються на «синицю в долонях»: у звичасві прояви соціальної диференціації, відсутності в індивідів бажання бути в конкурентній ситуації, користуватись доступними благами, приймати інновації тощо. Саме тому дослідники знову й знову повертаються до переосмислення визначення й способів вимірювання соціальних нерівностей.

У сучасному осмисленні соціальних нерівностей особливе значення, на наш погляд, мають розробки Г. Торборна [5]; розробки представників гендерних студій [6; 7 та ін.]; розробки А. Сена в межах «підходу спроможності» [8]. Г. Торборн підкреслив багаторівневий характер нерівностей як функцію комплексних проявів людини (як індивіда, особи та особистості зі специфічними потребами й можливостями цих людських сутностей), обґрунтував трирівневу класифікацію соціальних нерівностей (нерівності життя, екзистенціальні нерівності та нерівності індивідуальних досягнень у соціальному житті). Представники гендерних студій підкреслили комплексний та кумулятивний характер нерівностей, ввели до наукового обігу крос-секційний вимір їх аналізу, який ґрунтується на уявленні про множинність взаємодіючих соціальних категорій (біологічних, соціальних, культурних), до яких належить кожний індивід і що обумовлює обсяг життєвих шансів. А. Сен звернув увагу на те, що нерівності стають результатом поведінки людини в просторі вибору та мають вимірюватись конкретними можливостями (спроможністю) індивідів, а не тільки формально зафіксованими правами. Нерівності також можуть стати негативним результатом функціонування культури та соціального капіталу.

Спираючись на сучасні здобутки, ми визначаємо поняття *соціальних нерівностей* як таке, що описує форму соціальної диференціації індивідів та їхніх груп, яка є укоріненою в соціальних відносинах у

конкретному суспільстві й характеризується різними можливостями доступу до значущих соціальних благ, необхідних для забезпечення життя, а також соціальних та індивідуальних досягнень в суспільстві.

Соціальні нерівності є, з одного боку, структурним феноменом, або результатом нерівного розподілу (благ) ресурсів та нагород в суспільстві, кумулятивного ефекту такого розподілу для життєвої спроможності індивідів. З іншого боку, нерівності є культурним феноменом, результатом сприйняття людьми відмінностей, їх смислових інтерпретацій, домінуючих цінностей, в яких особливе значення відіграють моральні цінності, інтерпретації справедливості та оцінки соціальної диференціації в суб'єктивних параметрах справедливості.

Таке розуміння соціальних нерівностей передбачає вимірювальну методологію, що на індивідуальному рівні включатиме наступні базові комплексні параметри:

- 1) ресурсний (комплексні матеріальні та нематеріальні ресурси життя, соціальних й індивідуальних досягнень, доступні та спожиті індивідом у сучасному суспільстві);
- 2) оціночно-діяльнісний (оцінка індивідуальної можливості скористатись певними благами);
- 3) моральний (оцінка справедливості обсягу та якості доступних благ в залежності від самоідентифікації індивіда в соціальному просторі, оцінки соціальної значущості власної діяльності).

Такі параметри, по суті, позначають та фіксують прояви трьох «стовбурів дерева» соціальних нерівностей.

Параметри нерівностей мають оцінюватись у порівняльному контексті, для чого можуть застосовуватись коефіцієнти ранжування (R), міри відносного відхилення індивідуальних й групових значень показників (M), міри й коефіцієнти варіації (V, C), в тому числі логнормального розподілу. Емпіричні значення цих статистичних мір будуть свідчити про глибину соціальних нерівностей між соціальними категоріями індивідів, які включені до порівняння.

Потребує емпіричної перевірки припущення про відсутність лінійного зв'язку між трьома «стовбурами» нерівностей – вказаними вище комплексними параметрами. Між тим, наявність прямого зв'язку буде сильним свідченням внутрішньої узгодженості соціальної системи й консистентності соціальних позицій індивідів у суспільстві.

Також потребують емпіричної перевірки гіпотези про зв'язок між глибиною соціальних нерівностей, а також неузгодженістю параметрів нерівностей та рівнем соціального напруження в суспільстві та/або протестних настроїв.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Global Trends 2030: Alternative worlds. – Нац. Рада ЦРУ, 2012. 2. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу: монографія / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – С. 13-37. – http://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf 3. Стиглиц Дж. Цена неравенства: Чем расслоение общества грозит нашему будущему / Стиглиц Дж; [пер.с англ.]. – Серия «Top Economics Awards (Эксмо)». – М., 2015. 4. In It Together: Why Less Inequality Benefits All / OECD. – Published on May 21, 2015. 5. Therborn G. Meaning, Patterns, and Forces of Inequalities / Therborn G. – London: Verso, 2006. 6. Bowleg Lisa When Black + Lesbian + Woman = Black Lesbian Woman / Bowleg Lisa // The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research. Sex Roles. – Steinbugler et al. – Warner, 2008. – 59: 312-325. 7. Collins, Patricia H. Intersectionality's Definitional Dilemmas / Collins, Patricia H. // Annual Review of Sociology, 2008. – 41: 1–20. 8. Сен А. Развитие как свобода / Сен А.; пер. с англ. Москва: «Новое издательство», 2004. Глава 1 – с. 60-66, Глава 3 – 72-83, 112-131. 9. Facing Inequality: A proposal for sociological debate / Raquel Sosa Elizaga / XVIII ISA World Congress of Sociology, 2014. – <http://www.isa-sociology.org/congress2014/facing-inequality.htm>

ОЦІНКИ ВЛАСНОГО ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ ДО ТА ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ (2013-2016 рр.)

Малиш Ліна Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Соціальні зміни являють потужну рушійну силу для модифікації або й повної заміни форм соціальних дій індивідів у тих чи інших сферах життя. Пертурбації 2013-2014 років суттєво трансформували різні підсистеми українського соціуму. Чи знайшли відбиток їхні наслідки у сприйнятті індивідами соціального простору загалом та власної позиції у ньому, в тому числі в оцінці рівня власного добробуту? Відповіді на це питання й присвячена дана розвідка.

Дослідницькі висновки базуються на даних реалізованого Інститутом соціології НАНУ моніторингового опитування «Українське суспільство» за 2013-2016 роки. Його вибірка репрезентативна для дорослого (старшого 18 років) населення всієї України (N = 1800 у 2013 та 2014 рр. та N = 1802 у 2015 та 2016 рр.).

З огляду на комплексний характер оцінки рівня добробуту індивідів, у розвідці використано три групи індикаторів.

Загальні показники добробуту індивідів, складаючись зі сходинки соціальної драбини, на якій вони перебувають, загальної задоволеності життям, задоволеності своїм становищем у суспільстві та уявлення про те, яким був би бажаний для нього спосіб життя.

Індикатори матеріального становища індивідів, представлені позицією сім'ї на 11-бальній шкалі матеріального забезпечення; тим, на що їй вистачає грошей, та загальною оцінкою її матеріального стану.

Індикатори наявності в індивіда ресурсів, які поділяються на дві підгрупи: грошові ресурси (доходи та заощадження) та майно, яке знаходиться у власності (від нерухомості до предметів побуту). Першу складають реальний дохід на члена сім'ї; дохід на члена родини, необхідний для нормального життя та дохід на члена сім'ї, який повинні мати представники певної верстви. Друга представлена переліком з 16 основних об'єктів, якими можуть володіти респонденти. Після проведення ієрархічного кластерного аналізу для бінарних шкал, їх було поділено на три категорії: речі загальної, специфічної та помірної поширеності вжитку.

Значення окремих показників першої групи слабо варіювали протягом 2013-2016 рр. Щільність зв'язку між роком проведення опитування та кожним з чотирьох індикаторів була незначною, коефіцієнт V Крамара для пар ознак коливався в діапазоні від 0,062 до 0,087 (для всіх пар змінних $p < 0,001$). Різні аспекти уявлень індивідів про власну позицію в соціальному просторі виявилися пов'язаними, найсильніша кореляція зафіксована для задоволеності життям та позиції у суспільстві: значення ρ Спірмана варіювало у межах від 0,494 до 0,557 за всі чотири роки. Позиція на соціальній драбині найслабше корелювала з обома оцінками задоволеності — значення ρ Спірмана для пар ознак коливалося від 0,336 до 0,419 (для всіх коефіцієнтів $p < 0,001$).

Розподіли змінних з другої групи так само зазнали незначних змін за чотири роки. Значення коефіцієнту V Крамара для року опитування та кожної з ознак варіювало від 0,047 до 0,076 (всюди $p < 0,001$). Також всі три індикатори матеріального добробуту індивідів були достатньо сильно взаємопов'язаними: значення ρ Спірмана для них змінювалося у межах від 0,455 до 0,594 за чотири роки. Крім того, спостерігався тісний зв'язок між загальними оцінками індивідами власного добробуту та їхнього матеріального становища. Для всіх років опитування було зафіксована помірна кореляція між парами ознак з зазначених груп: значення τ Кендала для жодної з них було не меншим за 0,214 (для всіх пар $p < 0,001$).

Попри незначні відмінності в розподілах окремих показників матеріального добробуту протягом чотирьох років, респонденти, відповідаючи на пряме питання щодо змін матеріальних умов сім'ї, здебільшого констатували їхнє значне погіршення — про це сказали 47% опитаних у 2016 році, що майже на 20% перевищує аналогічний показник для 2013 року. Натомість кількість тих, хто вказав на незмінність матеріальних умов чи їхнє незначне поліпшення, скоротилася за три роки удвічі (з 35% та 4,5% у 2013 до 17,6% та 2,6% у 2016 році).

Зміни у показниках доходів населення виявилися помітнішими, ніж у показниках з попередніх груп. Середнє значення декларованого респондентами розміру доходу на одного члена родини зросло з 1552 у 2013 році до 1882 гривень у 2015, хоча у валютному еквіваленті воно зменшилося з 191 до 86 доларів. При цьому в опитуванні 2014 року респонденти вказували 4429 гривень (338 доларів) як нормальний дохід на члена родини, тоді як у 2016 році цей показник склав 6903 гривні (279 доларів).

Водночас, були зафіксовані певні особливості самооцінки індивідами власних доходів. Так, задекларований респондентами дохід на одного члена сім'ї приблизно співпадав з названим ними доходом представника їхнього прошарку лише у тих, хто ідентифікував себе як злиденних. Для бідних розбіжності у середніх значеннях показника становили за даними 2014 року близько 300 гривень (23 доларів), зростаючи в осіб із середнім достатком до приблизно 1500 гривень (114 доларів), а в заможних — до майже 4800 гривень (366 доларів).

Про рівень достатку індивіда свідчить передусім володіння речами помірної поширеності вжитку, оскільки вони потрібні для забезпечення вищого за базовий рівня потреб (як речі загального вжитку) та одночасно не пов'язані з певним не надто поширеним стилем життя (як речі специфічного вжитку). Для оцінки забезпеченості опитаних такими ресурсами було обраховано індекс, значення якого відповідали кількості наявності у них речей. Майже чверть опитаних вказала на повну відсутність у них таких об'єктів (24,2%), тоді як наявністю шести або семи з них могли похвалитися лише по 2,2% та 0,7% респондентів.

При цьому показник загального рівня добробуту респондентів дозволяв пояснити близько 8% варіацій у кількості благ зі списку ($\eta^2 = 0,077$), відмінності між усіма категоріями населення (злиденними, бідними, середнього достатку та заможними або багатими) були значущими (U-тест Мана-Уїтні для окремих пар ознак, $p < 0,037$).

Загалом вплив подій Майдану неоднаковою мірою відобразився на різних показниках становища індивідів. Так, їхні самооцінки власного добробуту чи місця в соціальній ієрархії за чотири роки змінилися

доволі слабо, а найвиразніші зсуви було зафіксовано протягом останнього, 2016 року. Більш помітними виявилися відмінності в рівні задоволеності як становищем у соціумі, так і життям загалом, зниження яких було зафіксовано для двох останніх років. І найсуттєвіші розбіжності спостерігалися для показників матеріального добробуту, значення яких відбивали як падіння рівня доходів у доларовому еквіваленті, так і зниження вимог індивідів до власного життєвого рівня. Це, у свою чергу, спричинило різке збільшення частки тих, хто відчув погіршення рівня матеріального забезпечення у 2016 році порівняно з 2013.

ФЕНОМЕН ПРЕКАРИЗАЦІЇ ЯК ПРОЯВ ЗМІНИ СТРУКТУРИ НЕРІВНОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Коваліско Наталія Володимирівна

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Невпевненість у завтрашньому дні, відсутність гарантій зайнятості, професійної ідентичності, втрата громадянських прав тощо стають характерними ознаками сучасності. Брак робочих місць, повсюдне порушення законів, проблеми з дотриманням прав людини, неофіційні схеми виплати заробітної плати, або взагалі прийом на роботу без офіційного оформлення – це шляхи до прекарізації суспільства, шляху до посилення невпевненості й «ненадійності» зайнятості, а відтак прояву кризових процесів та зміни структури нерівностей суспільства. У науковій літературі можна виокремити різноманітні індикатори прекарізації, які дозволяють досліджувати соціальну та економічну нестабільність у сучасному світі. Дослідники відзначають, що феномен прекарізації обумовлений економічною вразливістю, збільшенням частки нестандартної зайнятості та іншими чинниками трудової нестійкості.

Залежно від обраної методології та особливостей ринку праці дослідники визначають природу і чинники прекарізації. Одним з таких чинників є зовнішні структурні зміни, зокрема йдеться про роль державної політики. Для прикладу, в країнах ЄС основними причинами поширення нестандартної зайнятості є: стратегії роботодавців (гнучкість і зниження витрат як основа конкурентоспроможності); державні стратегії (зміни в законодавстві, які сприяють поширенню нестандартної зайнятості); глобальна конкуренція; обмежена або слабка опозиція. Дослідник Г. Стендінг [1] на перше місце ставить особливості орієнтації держави на створення мереж безпеки для своїх громадян. Прекаріатом стають ті працівники, які не застраховані від непередбачених звільнень або без гарантій повноцінної зайнятості, змушені підлаштовуватися під вимоги роботодавців, кон'юнктуру ринку та не мають права голосу для захисту своїх інтересів. З цієї позиції поширення процесів прекарізації оцінюються як негативне явище, адже руйнується багато досягнень щодо захисту прав на працю.

Іншим чинником, прекарізацією є також зовнішні структурні зміни, а поширення цього феномену є об'єктивним процесом, обумовленим новими економічними чинниками. У світі глобальної конкуренції одні працівники стають дефіцитним ресурсом (ІТ-працівники), а інші перебувають у ситуації структурного безробіття. З одного боку, вимоги роботодавців визначають кваліфікаційний і освітній рівень найманих працівників, що стимулює сучасне покоління здобувати вищу освіту й підвищувати свою кваліфікацію, а з іншого боку, ринок переповнений такими фахівцями, і частина з них є або безробітними, або змушена погоджуватися на нестабільні заробітки. Поява прекаріату обумовлена відсутністю можливості для випускників вузів знайти роботу з гідною оплатою праці (принаймні рівноцінною щодо витрат на освіту). При цьому проблеми працевлаштування для цього типу працівників стають джерелом статусної неузгодженості: будучи орієнтованими на побудову кар'єри ідентичної до статусної позиції батьків, молоді прекарії змушені вести спосіб життя, характерний для робітничого класу.

Ще одним чинником прекарізації виступає трансформація особистісних установок. Йдеться про новий тип особистості – цілеспрямований вибір життєвого шляху, який повний викликів та ризиків або позитивне сприйняття сучасних експериментів щодо форм зайнятості. Нові нестабільні умови та соціально-економічні зміни, за яких одних працівників це стимулює до реалізації професійних інтересів, а інших – бути гнучкими перед законами ринку.

В умовах плинної та нестабільної реальності досить органічно відчуває себе такий тип особистості, який раніше був обмежений жорсткими вимогами слідувати заданій трудовій траєкторії та ідентифікував себе з конкретною професійною позицією. Нестабільність стає для цього типу благом, надає можливість не бути прив'язаним до конкретної організації з обумовленими вимогами корпоративної етики. Для цього типу особистості характерне: освоєння нових професійних знань і навичок впродовж життя; відсутність професійної ідентичності та позиції; нездатність тривалий час займатися однією і тією ж (особливо рутинною) справою тощо. При виборі кар'єрного шляху визначальною є не лише матеріальна мотивація, але й прагнення самовираження, пріоритети незалежності, відповідність роботи звичному стилю життя,

суспільне визнання та інші мотиви. Прекарізоване становище своєю чергою впливає на матеріальний бюджет домогосподарства, на можливості створення сім'ї, професійну реалізацію та отримання освіти, на соціалізацію у суспільстві.

Тому при вивченні прекарізації слід звернути увагу на неузгодженість соціальних статусів, які на мікрорівні впливають на макрорівень: соціальна структура втрачає довгострокову стабільність і статусну консистентність як важливі умови традиційного функціонування суспільств. Для феномену прекарізації характерне змішування соціальних ролей і статусів, зникнення внутрішньогрупової однорідності і традиційних соціальних груп як таких, а відтак відбуваються зміни в структурі нерівностей сучасного суспільства.

Український дослідник А. Колот один з перших звернув увагу на феномен прекарізації. Він стверджує, що «прекаріат» – це суспільний прошарок, який знаходиться в скрутній, нестабільній соціальній ситуації. Відповідно «прекарії» – ті, хто перебуває в нестабільних трудових відносинах, на яких поширюються нестандартні (нестійкі, атипові, тимчасові і т.д.) форми зайнятості; всі, хто перебиваються від заробітку до заробітку, від однієї соціальної допомоги до іншої. Щодо терміну «прекарізація», то його можна трактувати як поширення різноманітних форм нестандартної зайнятості й одночасно як суспільне явище, пов'язане зі збільшенням прошарку людей, які відчувають хиткість, ненадійність, нестабільність свого соціального становища в суспільстві [2, с. 81].

Для оцінки реалій швидкої прекарізації суспільства і статистичних даних, що характеризують кількість осіб, яких за різними ознаками можна віднести до прекаріату, українські економісти О. Грішнова, О. Брінцева пропонують наступні групи критеріїв для визначення прекаріату:

- 1) ринкові (безробіття, вимушена неповна зайнятість, сезонна робота);
- 2) правові (неофіційна зайнятість, невизначений правовий статус людини в країні);
- 3) соціально-трудова (нестабільність роботи, гнучкість форм зайнятості, складність і небезпека праці);
- 4) соціально-психологічні (відсутність впевненості в збереженні роботи, соціальне відторгнення, невпевненість у завтрашньому дні);
- 5) економічні (зокрема, низький рівень доходів).

У найзагальнішому визначенні дослідниць, прекаріат – це економічно активне населення, яке не має можливості реалізувати своє право на гідну працю [3].

З одного боку, можна спостерігати, як політичні та економіко-технологічні чинники впливають на нестабільність становища працівників у різних сферах зайнятості, з іншого – як формується нова верства суспільства, яка надає перевагу трудовій нестабільності офісній рутині. Так, для прикладу, у мегаполісах набувають поширення нові види фрілансу: різні інтернет-платформи пропонують підробітки і активно використовують для цього позаштатну працю. Часом виконавцями для тимчасових робіт залучаються висококваліфіковані спеціалісти, які втратили роботу або частину заробітку і тепер підробляють некваліфікованою працею. Інші категорії працівників змушені шукати джерела життєзабезпечення в більш великих містах через відсутність на локальних ринках праці можливості знайти гідно оплачувану роботу. Це передусім має прояв у тому, що для когось ризику ринку праці, соціально-економічна нестабільність є втратою почуття захищеності й слідування за законами ринку проти своєї волі; для інших же нові умови надають можливості свободи і реалізації своїх професійних інтересів, сприяють зміні професійної траєкторії, яка для них є усвідомленим особистим вибором.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що досліджень феномену прекарізації в українському суспільстві не так багато, але й вони дають підстави зафіксувати ті тенденції зміни структури нерівностей, які відбуваються й трансформують соціальну реальність. Подальшими науковими пошуками у вивченні процесів прекарізації можуть стати кількісні та якісні дослідження, які дадуть підстави на емпіричному рівні визначити їхню природу, види та визначальні чинники, що сприяють подальшому поширенню цього феномену в сучасному українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гай Стэндинг: что такое прекариат? – Режим доступа: <http://www.obshestvo.net/#!Гай-Стэндинг-что-такое-прекариат/cu6k/56a773530cf215a9bb987b532>. Колот А.М. Соціальна згуртованість як доктрина забезпечення стійкого розвитку суспільства в умовах глобальних викликів / Колот А.М. // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Випуск 14. – 2009. – Тернопіль, «Економічна думка». – С. 76-84. 3.Гришнова Е. А. Прекаризация как проявление кризисных явлений в социально-трудовой сфере Украины / Гришнова Е. А., Бринцева Е. Г. – М.: Изд. дом НИУ ВШЭ, 2014. – Режим доступа: <http://pandia.ru/text/77/490/47478.php>

QUALITY OF HOUSING INDEX IN TURKEY

Kemal Aydin

Professor, Kocaeli University,
Faculty of Economics and Administration
Izmit, Turkey;

Baran Hanagasi

Kocaeli University,
Faculty of Economics and Business Administration
Izmit, Turkey

In recent years, international organizations have developed new measurement and evaluation techniques by measuring social inequality with different dimensions. One of the most important of these is the better life index in which OECD countries are compared. The OECD compares the countries with respect to income, housing, jobs, education, health, life satisfaction, environment and work life balance in this index. But the indexes developed by the OECD use a limited number of variables and objectivity is not fully achieved in comparative studies. The quality of the houses constitutes one of the most important dimensions of life standard. Housing qualities are measured by different dimensions and are used as an important indicator in residential sales. In this study, we aim to present the housing life index which we have developed in Turkey using the micro data of Income and Living Conditions Survey which is regularly conducted by the Turkish Statistical Institute every year. In this study, the distribution of the quality of housing and the methodological dimensions of the index will be presented according to Turkey's general, rural-urban, regional, income, education and occupational status using 16 different variables related to housing. In constructing the index scores, the variables were weighted by referring to the field experts and the total index scores together with the weighted scores according to the obtained results were obtained. The lowest index point that can be achieved is zero and the highest is 165 thousand. The index we developed is an open-ended index. The increase in the index scores indicates that the living conditions in the houses are at the upper level.

ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ: ГРУПИ РИЗИКУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Локтєва Ірина Іванівна

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник
відділу моніторингових досліджень
соціально економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Виникнення та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) зумовили появу нових форм соціально-економічних нерівностей, пов'язаних із доступом до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Цифрову нерівність (Digital divide) інтерпретують як: «розрив між окремими індивідами, домогосподарствами, підприємствами, географічними регіонами на різних соціально-економічних рівнях у доступі до ІКТ і їх використанні з метою доступу до Інтернету для широкого кола заходів»[1].

В Україні на початку 2017 року частка Інтернет-користувачів становила 43,4% від усього населення країни, що у середньому на третину менше порівняно з іншими країнами Європи [2]. Проте, незважаючи на порівняно невисокий рівень проникнення Інтернету в українському суспільстві, інструменти, пов'язані з доступом до ІКТ представляють середовище соціальної взаємодії і комунікації, споживання товарів і послуг, засіб пошуку роботи та інформації щодо функціонування систем охорони здоров'я, освіти, соціального захисту тощо. Відсутність доступу до ІКТ зумовлює брак соціально-економічної участі та недостатність доступу до ресурсів і соціальних структур, що їх розподіляють. Таким чином у суспільстві можуть посилюватись процеси соціального відторгнення серед певних груп населення.

Один із напрямків дослідження цифрової нерівності спрямований на вивчення відмінностей у доступі до ІКТ серед різних груп залежно від їх соціально-економічного статусу та соціально-демографічних характеристик [3, 4].

Результати досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) щодо динаміки користування Інтернет в Україні демонструють, що Інтернет не використовує майже половина жителів сіл (49,1%) та селищ міського типу (52,4%). У вікових групах брак використання Інтернету виявлено серед респондентів віком від 40 до 49 років (26,7%). Пікове значення показник невикористання Інтернету спостерігається у групі віком від 70 і старше, де абсолютна більшість не використовує Інтернет (89,9%). Жінки (40,6%) частіше повідомляють про невикористання Інтернет у порівнянні з чоловіками (31,8%) [5]. Крім того,

недостатність використання Інтернету характерна для респондентів, яким не вистачало грошей навіть на їжу (66,2%). Водночас, більше половини Інтернет-користувачів (55%) має вищу та незакінчену вищу освіту [6].

В Україні більшість досліджень у сфері вивчення цифрової нерівності присвячені аналізу доступу до ІКТ залежно від різних соціально-демографічних характеристик, але не зосереджені на багатовимірній оцінці значущості різних факторів цифрової нерівності. Таким чином, виникає питання: які соціально-демографічні характеристики пов'язані з невикористанням Інтернету в українському суспільстві?

Для визначення чинників інтеграції до ринку праці використано масив результатів шостої хвили Світового дослідження цінностей (World Value Survey 2011) [7]. Вимірювання проявів нерівності у доступі до ІКТ здійснено на основі показника, що ідентифікує практику та частоту використання Інтернету – «Люди дізнаються про події у своїй країні та світі з різних джерел. Я зараз назву різні джерела, зазначте, чи користуєтеся Ви ними? Якщо так, то як часто?». Змінну перекодована у бінарний показник, що набуває значення «1» для тих, хто обрав варіант «щодня», «раз на тиждень», «раз на місяць», «рідше ніж раз на місяць» і «0» для тих, хто відповів – «ніколи». У якості предикторів використано змінні, що вимірюють: рівень освіти, розмір населеного пункту, вік, стать та матеріальну депривацію (брак грошей) (табл. 1). З метою аналізу застосовано метод бінарної та багатовимірної логістичної регресії. За результатними аналізу розраховано відношення шансів (OR) невикористання Інтернету залежно від різних соціально-демографічних характеристик і довірчі інтервали (CI).

Таблиця 1.

Зв'язок між доступом до Інтернету та соціально-демографічними характеристиками індивідів: результати логістичної регресії

Соціально-демографічні характеристики	Двовимірний аналіз OR [95% CI]	Багатовимірний аналіз OR [95% CI]
Рівень освіти [початкова або нижче, неповна середня, середня освіта, середню спеціальна незакінчена вища та вища освіта]	0,649 [0,609 – 0,692]	0,660 [0,613 – 0,711]
Розмір населеного пункту – «До 20 тис чоловік» [реф. кат. – «Від 20 тис. чоловік»]	2,048 [1,671 – 2,511]	1,568 [1,219 – 2,017]
Вік – «У віці від 40 років» [реф. кат. – «У віці від 18 до 39 років»]	6,935 [5,544 – 8,675]	7,156 [5,588 – 9,165]
Стать – Чоловіки [реф. кат. – Жінки]	0,813 [0,665 – 0,993]	0,754 [0,591 – 0,961]
Відчували нестачу грошей – відчували «Часто» або «Іноді» [реф. кат. – відчували «Рідко» або «Ніколи»]	1,694 [1,376 – 2,085]	1,296 [1,008 – 1,666]

Примітка: *Напівжирним виділено значущі коефіцієнти на рівні $p < 0,05$. $N = 1459$*

Результати аналізу окремих змінних свідчать, що статистично значущими соціально-демографічними характеристиками, які пов'язані з невикористанням Інтернету в українському суспільстві є: рівень освіти, розмір населеного пункту, вік, стать та приналежність до групи матеріально депривованих.

За умови скоригованого аналізу шанси опинитись у групі тих, хто не використовує Інтернет, зменшуються на 44% зі зростанням рівня освіти (OR: 0,660; CI: 0,613 – 0,711). Проживання в населених пунктах розміром до 20 тисяч мешканців (село, селище, маленьке місто) збільшує шанси невикористання Інтернету в 1,568 рази порівняно з тими, хто проживає в містах з населенням від 20 тисяч (OR: 1,568; CI: 1,219 – 2,017). Приналежність до вікової групи від 40 років збільшує шанси не використовувати Інтернет у 7,156 рази (OR: 7,156; CI: 5,588 – 9,165). Шанси не використовувати Інтернет зменшуються в групі чоловіків на 25% порівняно з жінками (OR: 0,754; CI: 0,591 – 0,961). Серед тих, хто відчував нестачу доходу, шанси опинитись у групі тих, хто не використовує Інтернет, зростають у 1,296 рази (OR: 1,296; CI: 1,008 – 1,666).

Отримані результати аналізу свідчать, що при формуванні політики щодо розвитку проникнення Інтернету в українському суспільстві, особливу увагу потрібно звертати на окреслені групи, які схильні до ризиків цифрової нерівності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Understanding the Digital Divide [Електронний ресурс] // OECD. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/understanding-the-digital-divide_236405667766. **2.** Top 20 countries with the highest number of internet users [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. **3.** Blank G. Examining Internet use through a Weberian lens / Blank G., Groselj D. // International Journal of Communication. – 2015. – Т. 9. – С. 2763-2783. **4.** Thedigitaldivide: Patterns, policy and scenarios for connecting the 'final few' in rural communities across Great Britain [Електронний ресурс] / [L. Philip, C. Cottrill, J. Farrington та ін.] // Journal of Rural Studies. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0743016716306799>. **5.** Динаміка користування Інтернет в Україні: травень 2017 [Електронний ресурс] // КМІС. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1>. **6.** Динаміка проникнення Інтернету в Україні [Електронний ресурс] // КМІС. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=80>. **7.** World values survey 1981-2014 longitudinal aggregate v.20150418. World Values Survey Association. Aggregate File Producer: J D Systems, Madrid SPAIN. URL: www.worldvaluessurvey.org

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ НЕВИЗНАЧЕНОСТЕЙ ЯК СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПАРАМЕТР «НОВИХ» НЕРІВНОСТЕЙ

Єрескова Тетяна Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Мазурик Олег Володимирович

доктор соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проблема дослідження «нових» нерівностей, що формуються в сучасному українському суспільстві під впливом багатокомпонентних соціальних перетворень, стає сьогодні однією з центральних. Адже в умовах соціальної конкуренції, яка загострилася останнім часом, соціальні позиції, що займають члени соціуму стосовно тієї чи іншої проблеми, події, явища, процесу все більше наповнюються суб'єктивним змістом, обумовленим інформаційними тисками, неформальними повсякденними практиками, соціальними ризиками й т. ін., тобто тим, що характеризує стан суспільних невизначеностей. Зрозуміло, що суб'єктивний контекст є невід'ємною складовою сприйняття членами соціуму соціальної реальності та більш характерним і помітним на мікрорівні соціальної структури суспільства. Проте, на нашу думку, сьогодні домінування суб'єктивного змісту соціальних очікувань від суспільних перетворень все більше переходить на мезорівень (на рівень соціальних спільнот), що призводить до посилення поляризації, конфліктогенності, соціальної недовіри між різними соціальними групами. Саме тому ми звернули увагу на дефініцію «соціальні очікування» як своєрідну імплементацію індивідуального у суспільне та зробили спробу окреслити методологію емпіричного виявлення існуючої диференціації соціальних очікувань у різних суб'єктів соціальних перетворень, їх структури, що, на нашу думку, надає додаткові можливості охарактеризувати об'єктивну соціальну ситуацію, з'ясувати позиції та ролі різних соціальних спільнот українського соціуму в процесі сучасних суспільних перетворень і, як наслідок, механізми формування «нових» нерівностей під впливом соціально значущих змін у суспільстві.

Намагаючись емпірично виявити диференціацію соціальних очікувань доцільно акцентувати увагу, по-перше, на концепціях невизначеності, в яких міститься теоретичне обґрунтування різних її аспектів та можливі напрями дослідження (З. Бауман, У. Бек, Е. Гідденс, Н. Луман, І. Прігожин, Є. Головаха та ін.). По-друге, на процесуальному підході (за П. Штомпокою) до соціальних проблем, відповідно до якого суспільство сприймається не стільки в якості об'єкта, а як своєрідне «поле можливостей» соціальних суб'єктів. Ключовою одиницею аналізу стає «подія», яка розкривається в сприйнятках, реакціях та діях суб'єктів, наслідки яких для суспільства в цілому є поліваріантними. По-третє, на засобах та стратегіях актуалізації соціальних процесів (практичних та когнітивних), прийнявши до уваги, що практична актуалізація соціальних процесів передбачає орієнтацію на ціннісні та ситуаційні практики фіксації цих процесів, а когнітивна – визначення «інфраструктури» соціального процесу (причини, учасники, спрямованість, наслідки й т. ін.), що дозволяє зрозуміти природу соціальних перетворень. По-четверте, на можливій зміні ставлення членів соціуму до ситуації «суспільні невизначеності». Маємо на увазі точку зору стосовно того, що останнім часом певні соціальні спільноти не хочуть змінювати «невизначеність/нестабільність» на «визначеність/стабільність», яка може надовго «законсервувати» їх надії, сподівання, очікування на реалізацію бажань та амбіцій у матеріальному, соціальному та політичному аспектах життя. Аналіз означених вище теоретичних аспектів дозволяє нам припустити, що роль соціальних очікувань стає особливо вагомою саме в період суспільних невизначеностей, коли виникає можливість і є необхідність обирати шляхи розвитку суспільства, уточнити світоглядні орієнтири, ідеологічні симпатії, стиль життя тощо.

Основна проблема для членів соціуму в ситуації суспільних невизначеностей пов'язана саме з невизначеністю соціальних перспектив (причому не стільки на особистісному рівні, скільки на рівні як соціальних груп і спільнот, так і суспільства у цілому). Ми пов'язуємо формування соціальних очікувань з диференціацією очікувань соціальних спільнот щодо власних дій та власних висновків про дії інших соціальних груп відносно певних суспільних перетворень. Співставлення соціальних очікувань дає більш тонке розуміння змістової компоненти стратифікаційної структури суспільства. Адже місце, яке індивід займає в суспільстві, певною мірою «повідомляє» йому, як саме потрібно вчиняти й чого чекати від життя, тому що «мати певне місце в суспільстві» (за П. Бергером) означає «бути у точці перехрещення певних соціальних сил». Аксиоматично, що це впливає на ставлення та реакції соціальних спільнот до подій, які відбуваються в соціумі (на підставі введення У. Томасом поняття «визначення ситуації» – будь-яка соціальна ситуація є такою, якою її визначають учасники).

Соціальні очікування здійснюють значний вплив на паттерни взаємодії в соціумі та на результат такої взаємодії між різними соціальними суб'єктами. Додержуючись цієї логіки, в процесі емпіричного дослідження

соціальних очікувань соціальних спільнот доцільно визначити, *по-перше*, ключові стратегії формування соціальних очікувань *По-друге*, класифікувати соціальні очікування за змістовним контентом. *По-третє*, типізувати соціальні групи за практиками формування соціальних очікувань. Виходячи з цього, розгляду підлягає та сфера інтерпретацій дійсності, в якій формується або актуалізується власний статус індивіда як соціального суб'єкта, що полягає у відносинах з іншими індивідами на рівні соціальних спільнот та груп.

Підсумовуючи, можна відзначити, що запропонований підхід емпіричного дослідження соціальних очікувань як соціологічного параметра «нових» нерівностей полягає в тому, щоб спочатку розглянути можливі функції корисності для суспільства в цілому (або різних соціальних суб'єктів) певних соціальних подій, а потім визначити, ґрунтуючись на оцінках соціальними групами параметрів їхніх функцій корисності, як суб'єкти обирають (формують) стратегію, тип соціальних очікувань. Такий підхід є скоріше параметричним. Перевага цього підходу полягає в тому, що соціальним суб'єктам можна запропонувати (або самі суб'єкти запропонують) широкий спектр соціальних очікувань, без необхідності їхнього безпосереднього співставлення, щоб мати можливість порівнювати вибір типів соціальних очікувань залежно від ситуації, подій, явищ, процесів, які відбуваються в суспільстві. Більша гнучкість у виборі ситуацій (як джерела соціальних очікувань) дозволяє отримати більш надійні оцінки соціальних очікувань суб'єктів, оскільки соціальні суб'єкти, в умовах суспільних невизначеностей, залучаються (безпосередньо або опосередковано) до широкого спектру різноманітних соціальних подій. При цьому ми припускаємо, по-перше, що суб'єкти формують соціальні очікування на підставі оцінки наслідків можливих альтернатив соціальних результатів від явищ, подій, процесів на трьох рівнях – для власної соціальної групи, для інших соціальних груп, для суспільства в цілому; по-друге, можливість того, що соціальні суб'єкти оцінюють суспільні наслідки виходячи з того, чи надають вони власне суб'єкту та іншим рівні шанси з точки зору очікуваного соціального результату. Такий підхід дає додаткові методологічні можливості конкретизації загальнотеоретичних положень про вплив соціальних очікувань різних соціальних суб'єктів на характер суспільних змін, залежність змін від ендогенних чинників розвитку суспільства та уточненні уявлення про формування «нових» нерівностей.

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ТА ПРОТЕСТНІ ПРАКТИКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ДИНАМІКА, ХАРАКТЕР, ФОРМИ

Лісенко Олена Василівна

доктор соціологічних наук, професор кафедри
філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

У демократично розвинених суспільствах громадянські практики поширені в різних сферах суспільного життя, але в пострадянських перехідних суспільствах, до яких належить й українське, ці практики переважно зосереджені на політичній сфері соціуму. Збільшена громадянська участь саме в цій сфері українського суспільства може призвести до підйому відповідальності державних та муніципальних органів влади, занепаду корупції на всіх рівнях, результатом чого стане зменшення погіршення соціального становища громадян, слабкості держави та суспільного конфлікту. Отже, вивчення можливості виникнення протестних акцій громадян країни дає змогу простежити умови, за яких можлива громадянська активізація.

Теоретико-методологічною базою вивчення політичної участі є ряд класичних концепцій, а саме: 1) базова модель участі, створена С. Вербою та Н. Найм, де в якості базових чинників політичної активності розглядаються соціально-демографічні характеристики громадян; 2) ціннісна модель, яка акцентує увагу на впливі набору певних цінностей на залученість до політичного процесу (наприклад, постматеріалістичних цінностей, над чим працює Р. Інглехарт і його послідовники); 3) зберігає свій високий науковий статус для аналізу політичної участі теорія депривації (фр. *deprivation* – пригніченість), пов'язана з припущенням, що спрямованість соціального самопочуття детермінує схильність до різних форм політичної активності (наприклад, високий рівень незадоволеності впливає на схильність до участі в протестних видах політичної активності). У своїх концептуальних висновках всі вищевказані моделі перетинаються, й на цьому засновані різні спроби побудови інтеграційних моделей політичної участі, які враховують взаємодію чинників, що є базовими для вищеназваних концепцій.

На наш погляд, політична участь – це систематичні, відтворювані та постійні дії різних суб'єктів у публічній сфері, які стають способами реалізації соціальних інтересів різних верств населення. При цьому політична участь може мати різні форми, проявляючись як на *вербально-емоційному*, так і на *інструментальному* рівнях. На вербально-емоційному рівні політична участь характеризується перш за все певним ступенем загального інтересу громадян до того, що відбувається в країні, політичних подій, ступенем і характером політичної інформованості й політичної компетентності. Інструментальний рівень

являє собою іншу сторону політичної участі, пов'язану з активною політичною діяльністю громадян. До форм прояву цього виду політичної участі відносяться такі дії громадян, як участь у виборах, участь в акціях протесту/підтримки (демонстраціях, мітингах, страйках, голодуваннях), членство в політичних і громадських організаціях, звернення до різних державних та громадських інстанцій та ін.

Емпіричною базою нашого аналізу є результати соціологічного моніторингового дослідження «Українське суспільство», яке здійснює Інститут соціології НАН України з 1994 по 2014 роки [1]. Результати моніторингу дають змогу спостерігати динаміку, характер та форми політичної участі й протестних практик громадян України, а саме: динаміку готовності населення українського суспільства до участі в різних формах протесту, починаючи від ненасильницьких, які не суперечать закону (збір підписів, законні мітинги і демонстрації, загроза страйком), до дій незаконних, дестабілізуючих економічну і політичну ситуацію: бойкот (відмова від окремих видів робіт або виконання вказівок), незаконні страйки, захоплення будівель. Результати моніторингу засвідчили, що піки громадянської активності та протестних дій громадян України відбулися в 2004-2005 роках, пов'язані з президентськими виборами 2004 року та Помаранчевою революцією, та у 2013-2014 році, пов'язані з Євромайданом. Зараз, зі зниженням залученості населення до громадсько-політичних заходів, відбувається поширення протестних дій стосовно місцевих проблем. Спричинені незаконними забудовами, невивплатою зарплат та масовими звільненнями, ці дії мають менш політичне забарвлення, оскільки у більшості випадків не є організованими політичними силами. Такі вияви громадянської активності є найбільш цінними для розвитку громадянського суспільства, оскільки постійне нагадування муніципальним органам влади про необхідність відповідати вимогам та інтересам громадян надає міцності демократичній системі.

У розгляді політичної участі з точки зору різних форм політичної активності, необхідно врахувати запропоноване Л. Мілбрайтом виділення двох форм політичної участі: конвенціональні (conventional) і неконвенціональні (unconventional). Конвенціональна політична поведінка формується відповідно до норм права або традицій, що регулює участь людей у політиці при певному режимі, тобто мова йде про легальні, регульовані законом політичні дії. До конвенціональних форм політичної поведінки можна віднести: а) голосування (включаючи відмову від голосування або некоректне заповнення бюлетеня, що робить його недійсним та служить формою протесту) на виборах різних рівнів і на референдумах; б) участь у зборах осередків партій, контактування з посадовими особами; в) роботу в рамках виборчих кампаній (в тому числі відвідування виборчих акцій, агітацію, розповсюдження рекламних листівок, пожертвування грошей); г) інформаційну діяльність (видання, написання, поширення рекламних брошур, e-mail і sms-повідомлень і листівок; публікацію політичної інформації на веб-сайтах); д) членство в неурядових організаціях, мета яких – впливати на політичні рішення. Неконвенціональна політична поведінка порушує норми моралі та закону, вона виражається в несанкціонованих колективних діях. У сучасних дослідженнях у рамках «неконвенціональної» поведінки розрізняють три основних види, які можуть реалізуватися в індивідуальних, колективних, стихійних або організованих діях: 1) ненасильницька легітимна поведінка (бойкоти, захоплення приміщень, не пов'язані з порушенням закону та ін.); 2) ненасильницькі іллегітимні дії, до яких належать акти громадянської непокори; 3) насильницькі дії (тероризм, бунт, блокування доріг, захоплення установ, бійки з поліцією, нанесення шкоди чужій власності та ін.). До неконвенціональних форм політичної участі, які сьогодні відбуваються в мережі Інтернет, можна віднести хакерство на державні сервери, проведення флеш-мобів тощо. Серед конвенціональних форм політичної участі в Інтернеті можна назвати голосування на інтернет-виборах, конференціях, референдумах; створення та тиражування політичної інформації за допомогою блогів, сайтів, інтернет-газет; участь в обговоренні політичних проблем у блогах, сайтах, телеконференціях політичних партій (рухів), органів державної влади та ін.

Привертає увагу те, що громадяни України більшою мірою підтримують ненасильницькі (конвенціональні) форми протесту: чим більш виражений насильницький характер акції, тим менша частка населення її підтримує. Однак зі зниженням ефективності легальних засобів впливу на політичні процеси, зростає звернення до незаконних, деструктивних дій. Найбільш поширені форми політичної участі громадян України пов'язані з виборчими кампаніями. Водночас з 2009 року дещо зросла така новітня форма політичної участі, як розсилка повідомлень політичного змісту через електронну пошту або мобільний телефон.

Таким чином, громадянська активізація та масові протести різних соціальних верств змушують владу коригувати свою політику, але вони й досить не стали підґрунтям формування сильного громадянського суспільства. Тому нагальною соціальною проблемою є залучення людей до участі в громадянському житті та зміна вертикальних соціальних відносин між людьми (патерналізм, підкорення державі та сліпий патріотизм) на горизонтальні соціальні відносини (активна залученість громадян, громадянська відповідальність).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Випуск 1(15).Том 1; / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. – 545 с.; Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Випуск 1(15).Том 2 Таблиці і графіки; / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. – 410 с.

СЕКЦІЯ 4

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ КОГНІТИВНИХ СТИМУЛІВ РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Судаков Володимир Іванович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Відомо, що сучасний період розвитку переважної більшості країн світу характеризується вченими, політиками та лідерами громадської думки як період складних трансформаційних процесів, обумовлених також нагальними завданнями пошуку оптимальних шляхів гуманізації соціальних відносин в різних регіонах планети. Запроваджені в Україні за роки незалежності ринкові реформи національної економіки, лібералізація, гуманізація та демократизація суспільного життя, реалізація стратегії європейської інтеграції стали визначальними імперативами структурної трансформації українського суспільства. Водночас основні результати наукового аналізу трансформаційних тенденцій засвідчили про суттєве посилення процесу соціальної диференціації, який наочно проявляється в тенденціях зростаючої поляризації соціальної структури суспільства, росту бідності, корупції та соціального невдоволення наслідками запроваджених реформ.

Характерною ознакою теперішнього часу стала тенденція посилення соціальної напруженості, соціальна драматургія якої наочно проявилась в протестних формах масової поведінки громадян України у 2004 та 2013-2014 рр.

В теоретичній соціології ХХ та ХХІ століття сформувались три відмінні парадигмальні напрямки дослідження соціальної напруженості, серед яких найбільш поширеними та впливовими є: 1) функціоналістська, 2) конфліктологічна та 3) інтеракціоністська парадигми. В концептуальних межах даних парадигм даються різні тлумачення причин, онтологічних проявів, функціональних і дисфункціональних наслідків соціальної напруженості. Однак, зараз ще не розроблена спеціалізована методологічна стратегія, яка б дозволила здійснити експлікацію певних парадигмальних відмінностей, які базуються на концептуальних аргументах пріоритетного виокремлення та дослідження структурних або процесуальних характеристик соціальної напруженості. Загалом зміст та пізнавальний статус поняття «соціальна напруженість» є невизначеним, оскільки в різних дослідженнях це поняття є синонімом таких концептів, як «домагання», «бажання», «протест», «конфлікт», «агресія», «війна».

Слід констатувати, на даний час соціологами повною мірою усвідомлена актуальність наукового вивчення онтологічної специфіки соціальної напруженості як атрибутивного явища та процесу суспільного життя. Водночас важливо зазначити, що проблема наукової розробки теоретико-методологічних засад спеціалізованих соціологічних досліджень феноменальних та процесуальних рис соціальної напруженості ще потребує свого конструктивного вирішення. Така пізнавальна ситуація обумовлена, на наш погляд, цілком реальними труднощами ідентифікації специфічних онтологічних детермінант соціальної напруженості як суперечливих функціональних чинників глобальної трансформаційної динаміки.

Вочевидь, враховуючи дану обставину авторитетні західні соціологи наводять аргументовані докази важливості наукової концептуалізації теми соціальної напруженості в контексті певних інноваційних ідей як стимулів розвитку теоретичної соціології. У даному зв'язку доцільно вказати на зміст трьох таких найважливіших ідей.

По-перше, це ідея епістемологічного розвитку соціології «поза межами суспільств» (Дж. Уррі, У. Бек, Е. Гіденс та ін.). Розширений концептуальний вираз цієї ідеї полягає в аргументації дослідницької позиції, згідно якої під впливом процесу глобалізації практично усі сучасні суспільства як нації-держави втрачають «органічність», а звідси і риси функціональної автономності та самодостатності. Саме тому соціологічний аналіз, який обмежується вивченням окремих суспільств, стає все більш архаїчним. Неважко зрозуміти, що в теоретичних межах даної дослідницької позиції *соціальна напруженість є закономірним наслідком процесу глобалізації та «нових мобільностей»*.

По-друге, це ідея необхідності радикального переосмислення онтологічних характеристик соціальності в умовах інтенсивного розвитку соціальних мереж, які формують нові інтерактивні моделі

соціальних взаємодій і комунікацій інклюзивного та ексклюзивного типу (Б. Латур, М. Арчер, А. Асман, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьо та ін.). У даному зв'язку також важливо враховувати ту обставину, що процеси віртуалізації суспільного життя загалом позитивно сприяють розвитку потенціалу агентності індивідуальних та колективних соціальних суб'єктів та розширюють можливості їх залучення (інклюзії) в наявне поле глобальних, регіональних та локальних соціальних практик. Однак, таке залучення часто носить симулятивний характер і реально стає формою соціального виключення (ексклюзії). Так спокусливе бажання і дії біженця-мігранта, які спрямовані та досягнення мети – стати членом розвинутого суспільства і бути залученим до ресурсних процесів життєдіяльності даного суспільства - реально наштовхуються на протидію механізмів соціального виключення як функціональної системи обмежень економічного, політико-правового та соціокультурного характеру. Суперечливе поєднання зазначених бажань і дій та функціональних механізмів протидії є важливим джерелом соціальної напруженості. З позицій такого концептуального розуміння *соціальна напруженість є онтологічним проявом суперечностей між інклюзивним та ексклюзивним типами ідентичності індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя.*

По-третє, важливо також вказати на концептуальну значущість ідеї радикального посилення тенденції індивідуалізації суспільного життя. Слід вказати, що зміст даної ідеї по різному інтерпретується у відомих концепціях «зміни балансу між Я і Ми» (Н. Еліас), «індивідуалізованого суспільства» (З. Бауман), «соціальної травми» (П. Штомпка, Дж. Александер). Зазначені концепції, незважаючи на суттєві відмінності їхньої тематичної спрямованості, загалом націлюють увагу соціологів на значущості дослідження домінуючого впливу персоніфікованих соціальних практик в процесах організації соціального порядку сучасних суспільств та утвердження в них меритократичного профілю соціальної структури. Важливо враховувати, що посилення впливу персоніфікованих соціальних практик реально призводить до порушення та руйнації усталених режимів соціально-групової інтеграції внаслідок формування нових стимулів, шансів та каналів різноспрямованої соціальної мобільності для окремих індивідів. Вочевидь, що певна система таких «порушень та руйнацій» також є цілком специфічним джерелом соціальної напруженості, яка може переростати у різні латентні та явні форми соціальних конфліктів та протестної поведінки. Таким чином, *соціальна напруженість – це закономірний наслідок радикального посилення тенденції індивідуалізації суспільного життя.*

Загальний висновок представленого аналізу загалом полягає в констатації, згідно якої подальша концептуалізація теми соціальної напруженості в контексті новітніх когнітивних стимулів розвитку теоретичної соціології безпосереднім чином пов'язана зі змістовною корекцією існуючих наукових уявлень стосовно визначення поняття «соціальна напруженість». Сутнісні ознаки даного поняття повинні відображувати певну систему типових каузальних онтологічних чинників як джерел актуалізації насилля та ризикових ситуацій, а також стимулів розвитку соціальної активності на рівнях: 1) міжособистісних взаємодій (мікро рівень); 2) самодіяльних ініціативних практик (мезорівень); 3) інституціональних взаємодій (макрорівень); 4) транснаціональних практик (інтерсоціетальний рівень). Враховуючи специфіку даних ознак поняття «соціальна напруженість» доцільно визначити наступним чином: *Соціальна напруженість – це інтегральна онтологічна характеристика суспільства як соціальної системи, яка відображає певний відносний рівень її стабільності та функціонально проявляється в загостренні соціальних відносин конкретного суспільства, викликаних незадоволеністю потреб, інтересів та цілей індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя.*

Запропоноване визначення сприяє формуванню теоретичних та методологічних засад побудови системної концептуальної моделі соціальної напруженості, базовими компонентами якої повинні бути взаємообумовлені різнофакторні емпіричні підсистеми зовнішніх та внутрішніх чинників які характеризують: 1) соціальні контексти подій, які спричиняють наявний стан та зростання соціальної напруженості; 2) симптоми соціальної напруженості (емоційні, соціальні ментальні, поведінкові); 3) процеси взаємодій та комунікацій, які відображують об'єктивний та суб'єктивний адаптивний ресурс толерантного співіснування соціальних суб'єктів та їх протестний потенціал.

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ», «СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ», «КОНФЛІКТ»

Шульга Микола Олександрович

доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
заступник директора Інституту соціології НАН України

Всі відносини в суспільстві складаються з протиріч. Соціальні протиріччя мають різну форму проявів і різну ступінь конфронтаційності. Більшість соціальних протиріч проявляється у формі відмінностей. У будь-якому суспільстві, у будь-яких групах, спільнотах існує безліч розбіжностей між їх складовими елементами. Однак це не означає, що будь-яка відмінність завжди, за будь-яких обставин, породжує соціальну напругу та конфлікти. Тільки та відмінність, яка ґрунтується на протиріччях інтересів різних сторін, яка усвідомлюється сторонами, як несправедлива, тільки та відмінність, яка ґрунтується на конкуруючих суспільних цінностях, стає джерелом конфліктів. Наприклад, в багатосторонньому суспільстві, не дивлячись на культурні, мовні, релігійні та інші відмінності, може бути відсутньою конфліктність, соціальна напруженість у відповідній зоні суспільних відносин. Проте, якщо виявиться дефіцит будь-яких соціальних ресурсів, за доступ до яких стикаються інтереси національних груп, тоді позначиться конфліктне поле між групами і проявиться його конфліктний потенціал.

Суспільні протиріччя як фактор розвитку соціуму проявляються на різних рівнях його існування через відповідні економічні, політичні, соціальні, духовно-культурні закономірності. З метою стабільного і стійкого розвитку суспільство прагне управляти протиріччями за допомогою державних інститутів і правової системи. Однак реальне життя суспільства настільки багате і різноманітне, що ні держава, ні соціальні інститути, ні інші організації не в змозі підкорити його своєму повному регулюванню. Тому виникають явища, що порушують алгоритм стабільного функціонування, як всього суспільства, так і окремих його сфер, ділянок, зон. У системі соціальних відносин нарастають неузгодженості, неврегульованості, диспропорції, збої тощо. У просторі цих дисфункцій зароджуються кризові явища і конфліктність.

Як правило, дослідники для подальшого опису розгортання і загострення соціального протиріччя використовують поняття соціальної напруженості і конфлікту. Проте, як свідчить дослідницька практика, цих двох понять не вистачає для опису конкретизації прояву процесу загострення соціальних суперечностей.

Дослідницький стрибок зразу від протиріч до соціальної напруженості призводить до втрати із поля розгляду об'єктивних причин загострення суспільних відносин. У такому разі останні залишаються поза аналізом, а соціальна напруженість постає як феномен без об'єктивного соціального базису, як суто психологічне явище (в такому разі її мають відображати поняття психології, а не соціології).

На нашу думку, теоретичний аналіз кола згаданих явищ потребує введення ще одного поняття, яке б відображало не лише соціальну напруженість і конфлікт, але ще й поняття, яке віддзеркалює спільну основу для соціальної напруженості і конфлікту. Таким науковим інструментом може виступити поняття конфліктогенності.

Втім це поняття вже використовується психологами і розглядається, як психологічне поняття, що відображає психологічні конфлікти [1]. Застосовують його і деякі економісти, хоча й запозичили його, на нашу думку, некритично [2].

У цій ситуації ми б хотіли поняття конфліктогенності розширити і включити його і до соціологічних понять. Термін «конфліктогенність», що утворений від грецьких слів, означає здатність породжувати конфлікти. Проте ми хотіли б його використати для позначення не лише процесів зародження та протікання конфліктів, але й тих станів, що передують конфліктам.

Отже, конфліктогенність у широкому плані, у соціологічному контексті, означає конкретизацію філософського поняття протиріччя в системі соціальних відносин в період, коли вони загострюються. Будучи філософською категорією, протиріччя є поняттям найвищого рівня узагальнення, яке може бути застосоване, як до явищ природи, так і до суспільних та особистісних феноменів. Поняття «конфліктогенність» в даному випадку виступає конкретизацією поняття протиріччя, обмеженням його бачення сферою лише суспільних і особистісних відносин у певний період часу.

Конфліктогенність як соціальний феномен має складну структуру. В основі її лежать об'єктивні соціальні відносини, які мають тенденцію до загострення. Однак її прояв може провокуватися, як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. До об'єктивних факторів активізації конфліктогенності відносяться різного роду деформації в функціонуванні соціальних інститутів, істотне обмеження інтересів однієї зі сторін учасників суспільних відносин, різка зміна способу життя, падіння життєвого рівня і т.п. До суб'єктивних факторів розгортання конфліктогенності відноситься цілеспрямоване формування в суспільстві за допомогою різних інститутів, і в першу чергу за допомогою засобів масової комунікації, негативного образу одного з суб'єктів суспільних відносин, держави, влади, окремих соціальних інститутів, статусних, вікових, регіональних, етнічних, релігійних, мовних та інших соціальних груп. В сучасних умовах, коли засоби масової інформації

мають величезний потенціал впливу на людей, вони здатні сформувати конфліктогенність навіть за умови існування слабких об'єктивних протиріч у суспільних відносинах.

Ми передбачаємо можливі заперечення, щодо такого тлумачення конфліктогенності, суть яких зводиться до того, що, мовляв, прояви протиріч в системі суспільних відносин слід визначати не через термін «конфліктогенність», а через термін «конфлікт». Не маючи заперечень щодо того, що соціальний конфлікт є формою прояву суперечностей, підкреслимо, що для нас у контексті даної розвідки важливо виділити і привернути увагу до такої якості суспільних відносин, яка пов'язана з наростанням рівня суперечностей в суспільних відносинах, до загострення порівняно з періодом їх усталеного функціонування, і яка існує в більш широкому соціальному просторі і в часових межах, ніж безпосередньо конфлікт. Конфліктогенність - це наявна, об'єктивно існуюча, загострена суперечливість певної сфери суспільних відносин, або навіть всієї соціальної системи, яка з різних причин набула загострення у певний період часу. Конфліктогенність як об'єктивна суперечність може мати як об'єктивні, так і суб'єктивні форми прояву. На жаль, дослідники дуже часто конфліктогенність зводять переважно до суб'єктивних форм прояву.

Насправді ж загострена суперечливість суспільних відносин у певних умовах набуває об'єктивного характеру й існує незалежно від того, чи усвідомлюють її суб'єкти відносин чи ні. Тобто конфліктогенність може передувати фазі соціальної напруженості. А соціальна напруженість має більшу поширеність, ніж конфлікти. Вона є першою фазою фіксації суб'єктами порушення існуючого алгоритму життя, втрати досягнутого, загрози існуючому, перешкоди для свого майбутнього. Сприйняття, усвідомлення цих змін суб'єктами поки що має розпливчатий, невиразний, нечіткий характер. Подальший розвиток цього стану залежить від багатьох чинників. Але двома головними з них є, по-перше, сила, інтенсивність змін у власному становищі людей, по-друге, рівень розвиненості культури реакцій у суспільстві на втрати. Чим нижча культура суспільних реакцій на втрати, тим більш вірогідною є розтягнута у часі соціальна напруженість, яка нічим не закінчується, а конфліктогенність набуває латентної форми.

Поняття конфліктності, на відміну від поняття соціальної напруженості, включає в себе не тільки емоційну реакцію, розмиті уявлення, нечіткі бажання, але й відображення об'єктивно існуючих відносин протиставлення, протистояння, протиборства, зіткнення, конфронтації, незалежно від того, усвідомлені чи не усвідомлені вони соціальним суб'єктом. Завдяки тому, що за допомогою поняття конфліктності ми відображаємо реальні соціальні відносини у їх різноманітній суперечливості, воно безперечно набуває статусу соціологічного поняття, дає підставу розглядати і поняття соціальної напруженості, саме як соціологічне поняття і не полемізувати з цього приводу із колегами з сусідніх соціогуманітарних дисциплін, які закидають нам, що ми вторгаємося у їхні ділянки.

Слід також зазначити, що поняття конфліктогенності дозволяє аналізувати соціальні колізії у більш широкому просторі прояву. Завдяки йому, рамки дослідження можуть бути розширені за рахунок долучення аналізу фази затухання, розпорощення, аж до анігіляції соціальної напруженості.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЭКСМО, 2010. – 656 с.; Грязнова Ю. Г. Конфликтогенность межпоколенного взаимодействия в культуре современного российского общества / Ю. Г. Грязнова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2011.3/1239/gryaznova2011_3.pdf ; 2. Перов Е. В. Теория и анализ социальной конфликтности общества / Е. В. Перов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e-notabene.ru/nb/article_2308.html

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВА ОЦІНКА БЕЗПЕКИ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ КОНСТАНТИ

Герасіна Людмила Миколаївна

доктор соціологічних наук, професор

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Духовна і соціальна сфери суспільства передусім містять ті фундаментальні засади, що породжують силу та єдність народу, його тяжіння до міцної й справедливої державності, до підтримки суспільної й особистої безпеки, як основи самого життя. *Безпека*, як соціальна і політична цінність, є не тільки фундаментальним крижнем держави, метою існування її інститутів (політики, права, охорони здоров'я, управління т.і.), але й як ціннісна константа виконує роль повсякденного орієнтиру людини в межах соціальної реальності. У цьому виявляється генетичний зв'язок: «*Безпека – людина – суспільство – держава*», який замикається в круговий ланцюг; порушення хоч б однієї ланки ланцюга веде до деформації суті безпеки.

У підґрунті здатності соціуму до саморозвитку, відтворення своєї сутності й забезпечення стабільності полягають т.зв. «соціальні константи». Вони вкорінені в архетипах соціуму: в стійких соціопсихологічних рисах особистості, у глибинах національної самосвідомості та «національного духу», в інтегруючій політико-правовій ідеї тощо. Як зазначав Ф. М. Достоєвський, «є ідеї невисловлені, несвідомі й такі, що лише сильно

відчуваються... У прагненні до з'ясування в собі цих прихованих ідей і полягає вся енергія життя народу». Глобальна трансформація політичної системи світу, зокрема й українського суспільства, сучасна криза цілісності особистості безпосереднім чином відбилися на *соціальних константах*, які характеризують сферу колективної міжнародної, національної та особистої безпеки. Під впливом військово-політичних катаклізмів, глобальної фінансово-економічної кризи, культурно-релігійних дисонансів у всьому світі відбувається певна «ерозія» ціннісних максим людини. Відповідно, на архетипи (соціальні константи), що відповідають головним видам людської діяльності й особливостям національного характеру, покладається безпекова функція збереження національної і соціокультурної ідентичності.

Духовний архетип народу – відображає глибинні ідеї національного духу, ціннісні смисли, що утворюють фундамент соціальності: пошуки справедливості, правди, добра; прагнення прекрасного; ідеї свободи духу та дій, що виявляється в готовності людей до терпіння, жертвності, у доброті й добродійності (згідно загальнослов'янських цінностей). У соціологічному вимірі це характеризують *емансипаційні цінності*, які українці (подібно Білорусі, Болгарії, Румунії, Португалії) демонструють на рівні середньоєвропейських значень 1,54 – 1,6 [1].

Виробничий архетип – відображає матеріально-економічні основи життя соціуму: колективні форми діяльності поєднуються з індивідуальною ініціативою; трудова етика акцентує пріоритет праці, що дорівнює моральній цінності; ринковий меркантилізм – на рівні економічної самодостатності й ініціативи. Але Україна, де індекс конкурентоздатності 3,98 і ВВП на душу населення 7347 (міжн. долар), що вище лише за Албанію в Європі, безперечно відчуває кризу виробничого архетипу [1].

Архетип соціальності – виражається в способі організації міжособистісних і групових зв'язків, але він зазнав певних змін через історико-політичні чинники. Суспільний ідеал «тоталітарної одностайності» звалився; відроджуються ідеали прав і свобод особистості, соборності громади, соціальних зв'язків корпоративно-групового, соціально-професійного, родинного типу. Ключові умови – внутрішня свобода особи в соціальних зв'язках і помірний поріг соціокультурної толерантності: так, в Україні склався індекс *архаїчної толерантності* (важливість вести свій родовід) – 3,4 близький до середньоєвропейського - 3,7. Потенційно цей архетип соціальності є досить лояльним, і не має продукувати небезпечні практики.

Політичний архетип – найбільш піддавався руйнуванню, є складним в ідентифікації; відрізняється широкою амплітудою коливань за «ефектом маятника», нестійкістю і провокує конфлікти. Але, поки в суспільній свідомості домінує ідея державности та суверенітету існує потреба в сильній державі, в легітимній владі, що спирається на авторитет лідерів, які агрегують і реалізують потреби суспільства в соціально-політичній безпеці. Коли в Європейському дослідженні цінностей 2011 р. застосували індекс *модерної толерантності*, його формула містила і вектор поваги до політичних інститутів і законів країни (від 0 до 4): втім, серед колишніх радянських республік лише Білорусь має індекс 4,1 (вище за середньоєвропейський); а Україна, як Вірменія та Естонія – тільки 3,1 [1].

Відзначимо, що соціальне призначення громадської безпеки відзначали ще з глибокої старовини: так, Арістотель, виходячи з критерію безпеки громадян, побудував свої міркування зі способів управління суспільними справами («Афінська політія»); Б. Спіноза – метою громадянського стану визначав «не що інше, як мир і безпеку життя»; у XX ст. французький соціолог Р. Арон щодо значення безпеки відзначав, що політика завжди переслідує дві мети: «мир усередині спільноти і захист від інших співтовариств» («Демократія і тоталітаризм»).

У сучасних дослідженнях «безпека» розглядається як широко, так і вузько предметно. У соціолого-правовій трактовці, *безпека* – це *стан захищеності життєво важливих потреб та інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз*. Цей підхід припускає її розгляд як складної багаторівневої, функціональної системи, що забезпечує надійність існування і стійкість будь-яких форм соціального і фізичного життя.

Безпека, в соціологічному дискурсі, розглядається як базова потреба людини. За визначенням Н. Макіавеллі, прагнення людини до самозбереження – це одне з джерел влади і ресурс політики; і в цій авторитарній парадигмі він радить: «Карай миттєво, нагороджуй помірно». П. Сорокін характеризував індивідуальне й колективне прагнення до самозбереження як «базовий інстинкт» особи чи групи, придушення котрого веде до радикальних суспільних змін: багатьом революціям і переворотам передувало руйнування основ суспільної безпеки, зокрема, посилення репресій з боку державної влади.

Загроза безпеці суспільства та особистості породжує необхідність усвідомленої організації сумісного життя в загальних інтересах: так, розквіт бандитизму в т.зв. романтичний період «золотої лихоманки» XIX ст. у США був згорнутий не державою і не поліцією, а у наслідок соціальної кооперації фермерів і городян малих міст Дикого Заходу, які чинили йому опір. І в сучасній Україні консолідовані практики волонтерського руху є не менш корисними, ніж силові структури держави, щодо протидії зовнішній агресії та небезпечним внутрішнім провокаціям.

Безпека і стійкість у будь-якому суспільстві демонструють рівень його соціальної організації, та водночас – здатність протистояти дезорганізації; зокрема, правопорядок є складовою частиною безпеки суспільства. У цьому аспекті особливо важливу роль відіграють право і політика, як основні регулятори складних суспільних відносин. Так себе виявляє їх загальна функція – збереження цілісності соціуму через протидію процесу дезорганізації, надання людській спільноті стійких характеристик і необхідної стабільності. Безпечний стан суспільства головним чином залежить від інтегруючого потенціалу влади, від досконалості і ресурсів політико-правової системи, від ефективності дії механізмів права, що виявляють свої адаптаційні можливості в умовах ризиків, загроз і глобальних викликів.

Аксіологічний взаємозв'язок безпеки і політики знаходить своє виявлення у «національному інтересі» та національній політичній ідеї. Тільки тоді політична нація (народ) дозріває до створення суверенної держави, коли може заявити і реалізувати національно-політичну ідею, як фундамент життєдіяльності політичних інститутів соціуму. У національній ідеї має бути виражена не тільки потреба в самоствердженні й процвітанні народу, але і потреба у виживанні, самозбереженні та безпеці. Звідси, безпека виступає як інтеграційний компонент політичної діяльності: більшість сучасних держав прагнуть розробити власну доктрину «національної безпеки».

В той же час, ціннісні орієнтації окремих груп людей – носіїв субкультур чи контркультур, відносно сенсів і цілей безпеки, можуть істотно відрізнитися від стійкого соціального стереотипу. З цим пов'язані дві тенденції, що несуть виклики і загрози громадській, міжнародній та особистій безпеці: *маргіналізація і криміналізація*. Управління розвитком цих тенденцій цілком можливо, та є об'єктом впливу, в першому випадку – соціальної політики, у другому – кримінально-правової політики.

Чинний Кримінальний Кодекс України (2001 р.) свідчить про те, що в нашій державі «безпека» закріплена як фундаментальна основа життя суспільства, як соціально-правова константа. Виходячи з кваліфікації об'єкту певних злочинів, представлених в Особливій частині КК України, можна предметно диференціювати різновиди безпеки:

- * «національна безпека» (ст. 109–114) – це передусім злочини проти державної таємниці та символіки та ін.;
- * «особиста безпека» (у т.ч., фізична і духовна) – охоплюється комплексом статей про злочини проти життя і здоров'я людей, волі, честі, гідності, статевої свободи і недоторканності тощо;
- * «громадська безпека» – відображена і захищається в IX розділі КК України;
- * «політичну безпеку» людини відбиває склад злочинів проти виборчих та інших політичних прав і свобод громадян;
- * «економічна безпека» – порушується у злочинах проти власності та деліктами у сфері господарської діяльності;
- * «техногенна безпека» – руйнується злочинами проти безпеки виробництва, безпеки руху і експлуатації транспорту;
- * «інформаційну безпеку» (розділ XVI КК України) порушують злочини у сфері використання ЕОМ, комп'ютерних мереж і систем, мереж електрозв'язку;
- * «військова (армійська) безпека» – відображена в об'єкті злочинів проти встановленого порядку несення військової служби;
- * нарешті, «глобальна безпека» захищена в складі злочинів проти миру, безпеки людини і міжнародного правопорядку.

Отже, сучасна теоретична інтерпретація безпеки суспільства та її практичного забезпечення вимагає міждисциплінарного наукового трактування і, відповідно, реалізації в правовій політиці української держави.

ЛІТЕРАТУРА: 1. European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File. – Режим доступу: https://dbk.gesis.org/dbksearch/file.asp?file=ZA4804_cdb.pdf

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ЕНТРОПІЯ – ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВИХ АКЦЕНТІВ

Бевзенко Любов Дмитрівна

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Проблема соціальної напруженості, за всієї очевидності її актуальності і наявності великої кількості робіт з цієї тематики, багатьма дослідниками констатується як така, що залишає багато відкритих питань. А саме – немає більш-менш *чіткої концептуалізації самого феномену соціальної напруженості*, часто авторські міркування відштовхуються від інтуїтивного його розуміння, переходячи відразу до таких питань, як чинники соціальної напруженості, напруженість в окремих соціальних середовищах, ознаки, проблема її

вимірювання та т.і. З нашої точки зору, ключовою причиною такої ситуації є відсутність такого розуміння соціальної напруженості, яке б випливало з контексту *комплексного моделі соціальних змін, в якій роль фактора напруженості була б рельєфно прописаною. Особливою вимогою до такого розуміння напруженості є здатність логічно пов'язувати її мікро- та макрорівні прояву, вказувати на конкретні механізми її появи в суб'єктивному (мікро-) вимірі і зв'язок з системним (макро-) виміром соціальної реальності. Пошук такого визначення буде в центрі даної роботи.*

Основним методологічним підґрунтям шуканої відповіді на так сформульовану проблему буде нелінійна парадигма системних змін або парадигма складності (complexity theory) як її зараз прийнято називати. Як відмічають дослідники, парадигма складності разом з парадигмою практик на даний момент є потужним витокком нових теоретичних соціологічних евристик. Парадигма практик в даному разі буде іншим, не менш важливим методологічним інструментом розв'язання проблеми.

Парадигма складності (нелінійна парадигма) в своєму додисциплінарному, метатеоретичному варіанті опорними точками категоріального каркасу має такі поняття, як *самоорганізація, дисципліна, біфуркація, атрактивність, ентропія, випадкова флуктуація та ін.* Евристичний потенціал такого підходу в полі соціологічного теоретизування проявляється у разі наданням цим поняттям соціального змісту. Найбільш відомими у нас зарубіжними роботами в цій парадигмі (соціологічними й методологічними) є роботи І. Валерстайна, Е. Ласло, Н. Лумана, К. Майнцера, Е. Морена, М. Моїсеєва, І. Пригожина, Ф. Хейсека, Ф. Фукуями й ін. У вітчизняній соціології її методологічні новації використовували свого часу у своїй роботі В. Бакіров, О. Куценко, М. Кузьмін, Ю. Саєнко, І. Черненко, В. Хмелько, та ін.

Шукані евристики щодо проблеми соціальної напруженості в рамках цієї парадигми виникають у разі звернення по поняття системної ентропії і *концептуалізації соціальної напруженості через поняття соціальної ентропії.* Завдяки такому методологічному крокові ми отримуємо об'ємний і внутрішньо узгоджений спектр смислових наповнень поняття соціальної напруженості. Можна навести ряд визначень соціальної ентропії-напруженості, які впливають з розуміння системної ентропії як такої. Ці визначення будуть однаковими за своєю суттю, але різними у формулюваннях, що і дасть можливість отримати шуканий діапазон смислових акцентів. *Напруженість-ентропія це: 1) міра соціального хаосу; 2) міра непередбачуваності поведінки соціальних суб'єктів (індивід, групи, інституціональні структури); 3) міра неузгодженості дій соціальних суб'єктів; 4) міра розірваності, нецілісності соціальної тканини.*

З нашого погляду, останнє визначення виглядає найбільш плідним в плані експлікації особливостей взаємодії різних рівнів соціальної реальності в ситуації напруженості, які і акцентуються в інших варіантах запропонованого визначення. При цьому розуміння механізмів збільшення – зменшення напруженості стає природним наслідком прийнятого визначення і пов'язане з процесом збільшення-зменшення щільності соціальної тканини.

До терміну «соціальна тканина» свого часу звертався Г. Зімел, використовуючи його швидше як метафору. Для Зімеля, який суть суспільства бачав саме в людських взаємодіях, це була дуже влучна метафора. В наш час, коли вже є поняття мереж, практик, про соціальну тканину ми можемо говорити більш конкретно, маючи на увазі усю сукупність мережевих взаємодій, що є в суспільстві. І в такому разі – процес швидкого зростання соціальної ентропії-напруженості, визначеної як міра розривів соціальної тканини, означає раптове збільшення розривів в цих усталених, звичних мережевих практиках взаємодії.

На суб'єктивному рівні розрив соціальної тканини відчувається як збій в звичних практиках, що утвердилися в тих чи інших мережевих стосунках. При цьому мова може йти про різні мережі, пов'язані з нашими різноманітними практиками – здоров'я, робота, освіта, відпочинок, церква, родина та багато іншого. Названий розрив в суб'єктивній проекції викликає те, що можна позначити глибинним мало диференційованим переживанням відторгнення, соціальної виключності, соціальної незатребуваності. Як правило, соціальну напруженість на мікрорівні прийнято пов'язувати з більш проявленими і диференційованими почуттями недовіри, ненависті, обурення та ін. Але в рамках запропонованої концепції можна стверджувати, що це вже той рівень, коли соціальна напруженість отримує певну атрибуцію і спрямованість.

Відповідно до такого бачення, чинники суспільної напруженості треба шукати в тому, що викликає такі розриви соціальної тканини. Як виявляється, тут все не виглядає однозначним. Адже напруження викликає те, що руйнує звичне, усталене, і при цьому воно не обов'язково є моральним і суспільно схвалюваним (приклад – хабарі, що тісно увійшли у нас в практики мережевих стосунків, але спостерігається латентне небажання людей боротися з цим не взагалі, а в конкретному власному звичному повсякденні).

Зі сказаного випливає, що усі реформи неодмінно ведуть до зростання соціальної напруженості. Це не становить суспільної загрози в разі, коли це реформи локальні, ідуть швидко і розірвані лінії та зруйновані практики мережевих взаємодій відновлюються або змінюються на нові. Ризики виникають у разі масштабного реформування суспільства, коли кількість мережевих розривів стає великою і стосується різних суспільних практик. В такому разі стає зрозумілим розповсюджене твердження про те, що масштабні всеохоплюючі реформи для своєї успішності потребують сильної і рішучої влади (і це

підтверджене багатьма практичним прикладами – Туреччина Ататюрка, Сінгапур Лі Куан Ю та ін.). Сильне правління, реально спрямоване на реформи, має забезпечити суспільну стабільність і тимчасово стримати можливі суспільні протести, викликані зростанням напруги внаслідок реформ. Але це ефективно лише за умови, коли реформи ідуть швидко і ефективно, даючи можливість новим мережевим практикам утвердитися, а новим правилам суспільної гри стали звичними і сприйнятливими для людей.

В якості прагматичних висновків для ситуації в нашій країні можна сказати – масштабне, всеохоплююче, і при цьому повільне і системно неузгоджене реформування несе високі ризики зростання соціальної напруженості. Довготривале почуття невизначеності, непрогнозованості, наявності соціальних розривів, що не «ремонтуються», у разі, коли воно виникає у великій кількості людей одночасно, загрожує зростанням соціальної напруженості до рівнів, що можуть викликати масові соціальні протести, вихід на точку соціальної біфуркації. В цьому випадку прогнози робити важко в силу принципової непрогнозованості соціальних процесів в таких ситуаціях, що впливає з тієї ж парадигми складності та відповідних моделей соціальних змін.

ЛІТЕРАТУРА:1.Бевзенко Л. Концептуалізація соціальної напруженості в парадигмі складності – системність і мережеві практики. Тези доповіді. / Л. Бевзенко // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали XIV Міжн. наук. конф.: «Проблеми розвитку соціологічної теорії: структурні зміни та соціальна напруженість». – К., Логос, 2017. – С. 22–25.2. Бевзенко Л. Д. Поняття соціальної ентропії в синергетическом дискурсе социального порядка / Л.Бевзенко // Соціальні виміри суспільства. Зб. наук. праць. Вип. 7 (18), Ін-т соціології НАН України. – К., 2015. – С. 204–218.3.Вахштайн В. Возвращение материального. «Пространства», «сети», «потоки» в акторно-сетевой теории / В.Вахштайн // Социологическое обозрение. – 2005. – Т. 4. – № 1. – С. 94–115.4. Волков В. В Теория практик / Вадим Волков, Олег Хархордин, – СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с.5. Давыдов А. А. Существует ли мера социальной гармонии? / А. Давыдов // Социологические исследования. – 1988. – №5. – С. 72–74.6. Зиммель Г. Избранное. Том 2. Созерцание жизни / Георг Зиммель. – М.: Изд-во «Юристъ», 1996.7. Латур Б. Об интеробъективности / Б. Латур // Социологическое обозрение. – 2007. – Т. 6. – № 2. – С. 79–96.8.Седов Е. А. Информационно-энтропийные свойства социальных систем / Е. Седов // Общественные науки и современность, – № 5. – 1993. – С. 92–100.9.Bailey K. Social Entropy Theory / K. Bailey. Albany, NY: State University of New York Press. 1990.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мартинюк Ігор Орестович

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України;

Соболева Наталя Іванівна

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Кожне суспільство відрізняється певним рівнем соціальної напруженості, яка тим чи іншим чином визначає його стан і найближчі перспективи розвитку – від упевненого зростання до відкритого конфлікту, від міцної стабільності до непевності і незбалансованості. Слугуючи інтегральним показником стану суспільних відносин, соціальна напруженість є результируючою взаємодії акторів різного рівня, своєрідним «проміжним підсумком», біфуркаційною точкою, що є початком руху у напрямі конструктивного чи, навпаки, деструктивного способу розв'язання суперечностей, що накопичилися. Але у будь-якому випадку рівень соціальної напруженості виступає у якості індикатора ймовірних соціальних змін, свідчаючи про недостатність задіяних саморегуляційних механізмів.

З погляду зазначеної ролі соціальна напруженість добре «вписується» в пояснювальні схеми як класичних соціологічних теорій (структурно-функціональну чи того ж марксизму в його осучасненій редакції), так і постнекласичні побудови. Так, розглядаючи суспільство в дусі теорії соціального конструювання, виходимо з того, що воно являє собою зафіксовані за рахунок дії механізму структурації (Е. Гіденс) у вигляді інституціональних утворень форми взаємодії соціальних акторів. Оскільки останні апіорі диференційовані унаслідок поділу праці, доступу до влади і ресурсів, майнового становища, рівня і якості споживання тощо, то, вступаючи у взаємодію і намагаючись реалізувати насамперед власні інтереси (збіг інтересів є окремим випадком), її учасники неминуче стикаються з суперечностями, які у певний момент здатні створити напруженість у відносинах, а зрештою, коли накопичення суперечностей досягає критичної межі, призвести до конфлікту між ними.

Соціальна напруженість стає деструктивним фактором в результаті стійкої і тривалий час не розв'язаної ситуації неузгодженості між потребами, інтересами, соціальними очікуваннями соціальних суб'єктів і ступенем їх задоволення, що серйозно утруднює, або взагалі робить неможливою реалізацію цілей та втілюється в накопиченні невдоволення, посиленні агресивності окремих груп і категорій людей,

наростанні психологічної втоми і дратівливості у більшості і, відповідно, формуванні протестних настроїв в суспільстві. Зокрема, рівень соціальної напруженості підвищується до критичних значень, коли більшість людей починає суб'єктивно відчувати неможливість повноцінно задовольняти свої соціальні, економічні, політичні, національні, культурні та інші життєво важливі потреби, що призводить до формування у суспільстві «критичної маси» індивідів, які готові до активних дій з тим, щоб практично змінити існуючий порядок речей.

У західній соціології вивчення соціальної напруженості тяжіє, з одного боку, до індивідуалізації причин напруженості при аналізі несприятливих соціальних ситуацій, зміщуючи акцент з соціального на індивідуально-особистісний рівень аналізу проблеми, з другого – до зведення проблеми соціальної напруженості до складової частини конфліктології, тобто вивчення її з погляду соціальних конфліктів і способів їх розв'язання (Р. Дарендорф, Г. Блумер, Л. Козер, Р. Майерс).

Певний доробок накопичений у радянській, а згодом – російській, соціології. Поняття «соціальна напруженість» було залучене до соціологічного арсеналу наприкінці 1980-х років. На цей період припадає активне його застосування як соціологами, так й представниками інших соціально-гуманітарних наук. Термін «соціальна напруженість» доволі точно відбивав стан суспільних відносин і масової свідомості, характерних для тих часів, і саме тому дуже часто використовувався гуманітаріями, а також політиками, журналістами і навіть пересічними громадянами в якості синоніма неблагополучної, гострої, кризової ситуації.

Сучасні зарубіжні і вітчизняні дослідники проблеми соціальної напруженості зосереджують увагу на різних аспектах і різних рівнях прояву даного феномену, починаючи від локальної чи парціальної напруженості, що зачіпає, хоч би й значною мірою, обмежену категорію населення – певну територіальну групу чи соціальний прошарок, і закінчуючи соціальною напруженістю суспільства в цілому, де остання розглядається як інтегративний показник стабільності/дестабілізації. У результаті його межі стають розмитими, а зміст нечітко визначеним, що призводить до підміни даного поняття іншими, близькими за змістом, але не тотожними йому («конфлікт», «аномія», «депривація», «передконфліктна ситуація» тощо). Найбільш продуктивною видається його інтерпретація з погляду тих ознак, що видаються істотними з позиції конкретних дослідницьких завдань. Зокрема, ми розглядаємо соціальну напруженість як *певний якісний стан відношень між соціальними акторами, що перебувають у взаємодії, який зумовлений повною або частковою несумісністю їх намірів, уявлень, очікувань, цінностей, інтересів і потенціально здатний спричинити конфлікт на поведінковому рівні.*

Оскільки полем формування соціальної напруженості виступає вся система суспільних відносин, при тому у нерозривному динамічному взаємозв'язку, слід наголосити на мультифакторній і мультиморфній природі соціальної напруженості, а відтак вимагає теоретичного осмислення співіснування різних видів соціальної напруженості. Іншим принциповим моментом є стохастичний характер явища соціальної напруженості – причинно-наслідковий зв'язок спрацьовує у вигляді тенденції, але аж ніяк не жорсткої детермінації. З цих позицій надзвичайно важливою є роль соціальної ситуації у виникненні напруженості: ситуативна конфігурація чинників напруженості слугує безпосередньою причиною її виникнення.

Вважаємо перспективним і продуктивним з погляду прогнозування і діагностики соціальної напруженості виявлення латентних ознак соціальної напруженості, до яких концептуально можна віднести такі:

а) **негативні очікування населення**, зокрема, щодо консервації або погіршення свого нинішнього важкого становища, перспектив подальшого існування української держави і суспільства

б) **поширеність страхів** щодо різних загроз (реальних чи уявних), як то заклопотаність певної частини дорослого населення України неможливістю для їх дітей отримати серйозну освіту; наростання у певної частини населення страху злиднів; невдоволення частини населення регіональною диференціацією рівня і якості життя; міграційні настрої, хворобливе сприйняття частиною населення зміни соціального статусу і т.п.

в) **ступінь недовіри** до провідних соціальних акторів та їх діяльності, зокрема, до основних владних і громадських інститутів.

Зрозуміло, що безпосередньо виявити ці ознаки в умовах настрої населення досить складно, бо вони можуть мати різні рівні розвиненості і лише в своїй сукупності визначають дійсний рівень соціальної напруженості в соціальному співтоваристві. Однак з погляду прогностичного потенціалу щодо масштабу і сили (величини) назріваючого конфлікту даний аналіз видається продуктивнішим від прогнозування, яке будується на вивченні самих лише явних ознак.

МОЛЧАНИЕ КАК ОБЪЕКТ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ

Городяненко Виктор Георгиевич

доктор исторических наук, профессор кафедры социологии,
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

Интерес к категории «социальное молчание» исследователи стали проявлять довольно часто, что объясняется общими тенденциями, которым подвержена социология, все больше раскрывающая человека как творца социального мира. Его субъективные чувства, впечатления, эмоции, обретая объективную форму, превращаются в основные конструкты будущего мира.

В силу своей универсальности молчание изучается целым рядом научных дисциплин, среди которых философия, психология, этнография, культурология, лингвистика. Проблема молчания исследуется в работах Т. Бруно (США), Д. Керзона (Израиль), К. Унрат-Шариенак (Чехия), Н. Д. Арутюновой, И. Б. Александровой (Россия) и др. Большинство ученых приходит к выводу о том, что молчание нужно связывать не с отсутствием речи, а с передачей информации несловесным способом. В этой связи феномен изучается в разных аспектах – коммуникативном, психологическом, религиозно-мистическом, эстетическом, ритуальном и культурологическом. Актуальность изучения социального молчания обусловлена тем, что оно, в большей степени, исследуется с позиции коммуникативного поведения: здесь молчание в обществе предстает как неучастие в выборах, общей дискуссии, обмене мнениями, в беседе. Особо значимым является, в этой связи, обращение к феномену коллективного молчания, природа и функции которого в коммуникативном поведении изучены весьма недостаточно. По мнению ряда исследователей, молчание следует рассматривать как в контексте межличностной коммуникации, так и в контексте социальной коммуникации. Межличностная коммуникация – это взаимодействия между небольшим числом коммуникаторов, которые находятся в пространственной близости и в большей мере доступны друг другу, т.е. имеют возможность видеть, связаться, касаться друг друга, легко осуществить обратную связь. Молчание в межличностной коммуникации представляет собой «пропущенную речевую реакцию и допускает бесчисленное количество интерпретаций в зависимости от конкретной речевой ситуации» [1].

Молчание в социальной коммуникации имеет некоторые отличия от молчания в межличностном взаимодействии. Это обусловлено самими особенностями социальной коммуникации. Так, в ней нет такого непосредственного контакта, как при межличностном общении. Поэтому молчание в социальной коммуникации не предполагает отсутствия именно устной речи. Оно противостоит любой форме выражения социального протеста, даже не собственно языковой и чаще всего подвергается отрицательной оценке особенно когда люди видят несправедливость и молчат. Как правило, негативно оценивается молчание тех людей, которые по определению знают, что сказать – писателей, общественных деятелей, проповедников, учителей, работников науки и т.д. Ситуация молчания в этом случае интерпретируется как ненормативная – как знак творческого кризиса, как вынужденность. Молчание, на наш взгляд, может рассматриваться и как отсутствие протеста против ущемления прав других, невыполнение нравственного долга и как отрицательная ситуация – уклонение от конструктивного социального действия, ложь, обман, предательство и т.д.

Следует отметить, что в последнее время в стране широкое распространение получило воровство, взяточничество, коррупция, захват собственности и власти, скрытая и открытая пропаганда пошлости и насилия. Однако движение обособления от таких явлений в условиях коллективного молчания остается почти незамеченным. В этой связи, наиболее значимым, в научном смысле, могла бы считаться постановка и изучение проблемы «молчаливого большинства», изучение ментальности безмолвствующего населения.

Кроме того, в современном украинском обществе актуальной темой стала «усталость», усталость от постоянных социальных изменений, неоправданности надежд, разочарования социально-экономическими «достижениями». Люди постепенно стали терять интерес к избирательным кампаниям, проявлять безразличие к хамству и невежеству и, наконец, стали пренебрегать своим гражданским правом волеизъявления, считая его недейственным механизмом влияния на политическое и социальное развитие страны.

Таким образом, краткий анализ феномена показывает, что молчание в коммуникативном аспекте не является показателем отсутствия речи, оно является своеобразной формой несловесного произнесения речи. Как всякий поступок, молчание имеет контексты употребления. В зависимости от того или иного контекста оно может получать самый различный спектр значений, выражая позиции несогласия, самоустранения, незнания, протеста, симптомов душевного неблагополучия и т.д. Молчание, которое наступает в конкретном акте коммуникации, свидетельствует о переходе замолчавшего к другому семиотическому коду и, естественно, требует тщательного социологического изучения.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Молчание как объект лингвистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.referatus.com.ua/inostrannye-yazyki/molchanie-kak-obekt-izucheniya-linguistic>

ФОНОВА НАПРУЖЕНІСТЬ КРИЗОВОГО СОЦІУМУ

Злобіна Олена Геннадіївна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач відділом соціальної психології Інституту соціології НАН України

Кризовий соціум є одночасно і нестабільним, і нестійким, переживає неузгоджені різкі зміни в структурній, соціокультурній, інституціональній сферах. Інтегральною характеристикою такого суспільства в об'єктивному вимірі є системна соціальна напруженість, а в суб'єктивному – напруженість в системі зв'язків індивіда з різними соціальними суб'єктами (індивідуальними та колективними). Нерівномірність та обмеження в доступі різних груп до соціальних ресурсів породжує різного роду «розмежування», «розколи», «поділи» та «відмінності», що створює постійне тло для відтворення суб'єктивної напруженості, яка перетворюється на системну соціальну напруженість якщо набуває масштабного характеру.

Феномен тривалої напруженості, яка супроводжує радикальні суспільні перетворення, надалі будемо позначати як «фонову напруженість» кризового соціуму. Його відмінність від інших видів соціальної напруженості полягає насамперед в тому, що оцінка суспільної ситуації як напруженої в координатах спокійна – напружена – критична, тривалий час відтворюється у масовій свідомості як пануюча. Характерною ознакою фонові напруженості є специфічне поєднання системної напруженості, яка виявляється у постійній дестабілізації соціальної ситуації в різних сферах, і суб'єктивної напруженості, яка рутинізує цей стан суспільної кризи через його визначення як «безлад», «хаос» і т.ін. Між системною і суб'єктивною соціальною напруженістю можливі різноманітні взаємозв'язки. На тлі високого рівня системної напруженості може поставати суб'єктивна напруженість різного рівня. Так само неоднозначним є зв'язок і між суб'єктивною напруженістю і готовністю до протестних дій. Високий рівень напруженості може як підсилювати, так і блокувати протестну активність.

Динаміка оцінки населенням соціальної ситуації за останні п'ятнадцять років (за даними Інституту соціології НАНУ та даними Центру Разумкова та Фонду Демократичні ініціативи за 2017 рік) досить добре відбиває загальний перебіг трансформаційних процесів і свідчить, що «фонову напруженість» є характерною для українського суспільства (рис.1). Як бачимо, ситуацію з року в рік стабільно оцінюють як напружену більше половини опитаних. Виключення становив лише 2014 рік, коли панувала оцінка ситуації як критичної, що фактично і відбивало реальний суспільний конфлікт. Наразі динаміка свідчить про поступовий вихід з критичної ситуації та повернення до стану «фонові напруженості».

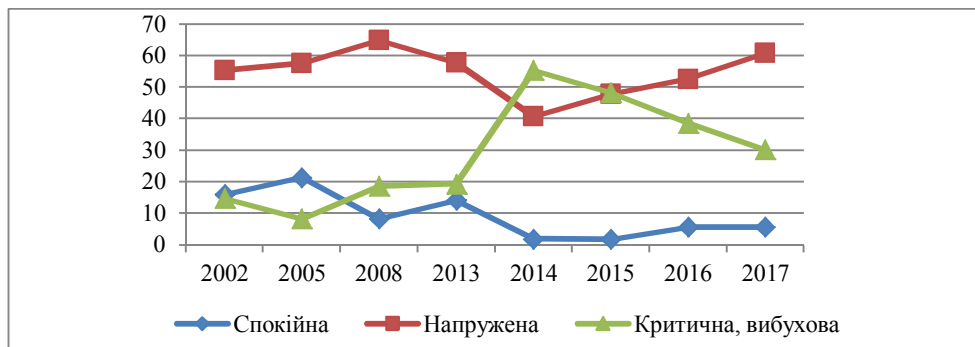

Рисунок 1. Динаміка оцінки населенням соціально-політичної ситуації в країні

Проте оскільки конфлікт все ще залишається досить помітним, важливим є виокремлення тих чинників, які найбільшою мірою сприяють оцінці ситуації як напруженої. Виявляється, що серед усіх соціально-демографічних показників значимий вплив на цю оцінку справляє лише стан депривації. Мірою покращення самооцінки матеріального стану статистично значимо зменшується частка респондентів, які оцінюють ситуацію як критичну.

Водночас сама по собі оцінка суспільної ситуації мало дає з точки зору розуміння можливостей перетворення конфліктогенного потенціалу на реальний конфлікт. Це підтверджує аналіз оцінки можливості виникнення соціального вибуху самим населенням. Виявляється, що загальний тренд у довгостроковій перспективі так само вказує на поступове зниження вірогідності відкритої суспільної конфронтації (рис. 2).

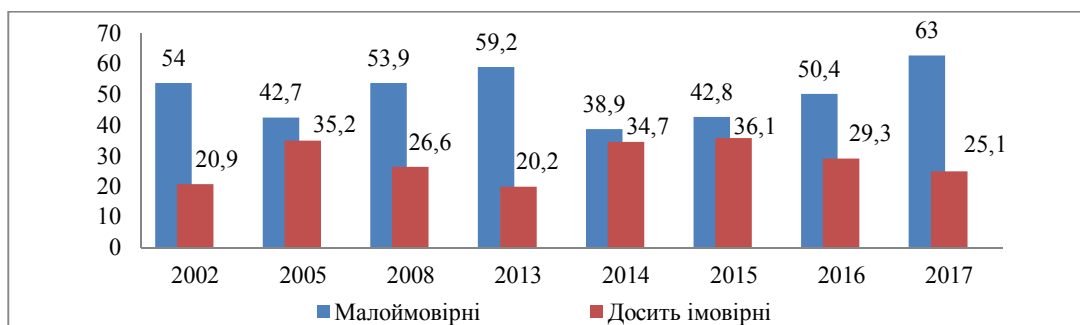

Рисунок 2. Динаміка оцінки можливості масових виступів протесту у місці проживання респондентів у разі погіршення життя чи на захист своїх прав (%)

Наразі кількість тих, хто вважає масові виступи протесту малоймовірними, найвища за останні п'ятнадцять років. Як і у випадку з оцінкою ситуації як напруженої, бачимо, що показник добре працює скоріше у ретроспективі. Найменша різниця між кількістю тих, хто вважав протести малоймовірними, і тими, хто оцінював їх як досить ймовірні, зафіксовано як раз на тлі реально високого протестного руху у 2005 та 2014-2015 роках. Водночас високий розрив між групами тих, хто вважає протести ймовірними, і тими, хто дотримується протилежної думки, свідчить про зниження конфронтаційних очікувань.

Виявилось, що чинники, які впливають на оцінку можливості протестів, інші, ніж ті, що визначають оцінку ситуації як напруженої чи критичної. Тут головною є не характеристика становища самого респондента, а ситуація в регіоні та місці проживання. За даними 2017 року найменше очікують можливого вибуху респонденти на Сході, де малоймовірними вважають протести 72,1% опитаних, Проте на Півдні таку думку поділяють лише 47,4%. А найвище оцінюють вірогідність можливих протестів у Центрі (30%). Досить помітною є відмінність між оцінкою можливості протестів залежно від місця проживання. У містах вона помітно вища, ймовірними вважають протести 27,6% містян і 19,2% селян.

Третім важливим компонентом оцінки ситуації є власна готовність респондентів брати участь у протестах (рис.3).

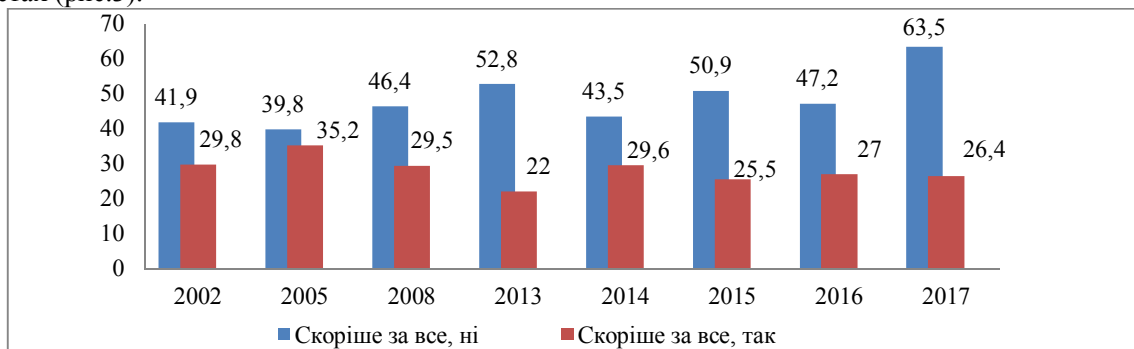

Рисунок 3. Динаміка оцінки респондентами можливості особисто взяти участь у протестах (%)

Тут також спостерігається тенденція зниження потенціалу конфліктогенності. Хоча йдеться лише про декларовані респондентом наміри, які, у більшості випадків можуть і не втілитися у реальній поведінці, сама по собі ступінь їх вираженості безумовно свідчить про наявність у суспільстві певного потенційного ядра протестної активності. Можна припустити, що характерною рисою «фонові напруженості» є наявність стабільного ядра потенційних протестувальників, яке досить стає у часі і коливається переважно у межах 27-29%. Суттєве посилення готовності спостерігалось лише у 2005 році. Проте, як бачимо у 2013, напередодні тривалого соціального протистояння, готовність до участі у протестах була навіть трохи меншою. Очевидно, що на тлі сьогоденної готовності можливість протестних виступів не можна заперечувати.

Отже, загальним трендом на сьогодні є зменшення потенціалу конфліктності. Від критичної фази протистоянь суспільство поступово повертається до стану «фонові напруженості». Аналіз цього стану з точки зору ключових векторів, які його визначають, здійснений за даними 2017 року, показав, загальна активність потенційних протестувальників досить низька і коливається у межах від «зрідка братиму участь», до «не братиму участі». Найбільш потенційно напружуючими є чинники деприваційні, пов'язані з неможливістю задовольняти власні матеріальні потреби. Водночас слід зазначити, що група активних протестувальників переважно не залежить від можливих причин, що можуть спонукати людей до протестів, і становить більше 20% опитаних, що є достатнім для формування на цій основі активних протестних виступів.

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЖИТТЄВИХ ПОТРЕБ ЯК ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО КОМПОНЕНТУ У СИСТЕМІ ПОБУДОВИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ТА МЕТОДИКИ ВИМІРУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Сірий Євген Володимирович

доктор соціологічних наук, професор, керівник НДС факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Показник соціальної напруженості – це комплексний системний показник, котрий включає вимірювання суб'єктивних оцінок напруженості на різних соціальних рівнях, в різних формах і в різні періоди часу. Досвід та практика показують, що у її вимірі залучається немало, як прямих так і опосередкованих компонент-показників, які у сукупності інтегрально відображають більш повну картину її рівня. Тут необхідна детальна емпірична інтерпретація цього феномена і ретельний відбір його індикаторів, котрі дають ключову інформацію про це явище, і які могли б з допустимою надійністю і точністю описувати цей об'єкт вимірювання. Однак завдання своєрідної перебудови чи удосконалення методики виміру соціальної напруженості вимагає від нас не тільки вивчення та використання практичного досвіду дослідників соціальної напруженості але і вивчення та поновлення теоретичного надбання (як онтологічна складова), аргументацію та обґрунтування методико-методологічних розробок (як гносеологічна складова) виміру соціальної напруженості з вищим ступенем валідності та верифікації. Це і визначає наукову проблему методологічного характеру.

У сучасній дослідницькій практиці і досвіду вивчення соціальної напруженості застосовується немало різних показників та індикаторів, що характеризують рівень якості життя, достатку, як прийнятні та валідні засоби виміру окремих сторін-компонентів соціальної напруженості. Однак, стверджувати про валідність та верифікаційність окремих таких вимірювальних засобів (показників, індикаторів, шкал) не приходиться, з декількох причин. Про це нами вказувалося у попередніх матеріалах стосовно «строкатості та інтуїтивності» підходів до вимірювання соціальної напруженості». Зокрема це пов'язується із слабкою експлікацією базового поняття «соціальна напруженість», з відсутністю чітких теоретичних моделей даного явища, з неопрацьованістю методологічних підходів до вимірювання напруженості, з відсутністю прийнятних, надійних вимірювальних інструментів.

Вітчизняною наукою виділяються показники соціальної напруженості, які можна об'єднати в різні блоки та групи. Однак, мова йде про аналіз та валідизацію деприваційного поля у з'ясуванні природи соціальної напруженості, про показники соціальної депривації або фрустрації як вираження стану і рівня незадоволення існуючими умовами життя, пригніченості основних життєвих потреб та інтересів. Вони фіксуються, головним чином, за допомогою оцінок якості і рівня життя (прийнятності/неприйнятності, толерантні/нетерпимі, високі/низькі «стандарти» та очікування).

У широкій системі дослідницьких проектів зовнішні чинники соціальної напруженості репрезентуються у чималій кількості показників. Кожний із цих показників, як інструмент містить свої особливості та пізнавальний потенціал, і в залежності від предмету дослідження проявляє свої валідні сторони. Однак, визнаючи правомірність застосування подібних методів у вимірюванні якості життя, відзначається їх низька валідність у вимірюванні саме соціальної напруженості. І аргументів тут не мало.

Нами було проведено кабінетне дослідження (в рамках наукової теми №16БФ017-01 «Методика моніторингу стану та відмінностей соціальної напруженості в регіонах України», НДС факультету соціології), яке, власне, і присвячене цій методологічній проблемі. Було поставлено мету-завдання проаналізувати окремі аспекти використовуваних у вітчизняній соціологічній (опитувальній) практиці методик, вимірювальних блоків та їх компонентів у дослідженні соціальної напруженості. У цьому загальному завданні ставилося кілька субзавдань в аспекті виявлення особливостей, специфіки, характеру змісту вимірювальних компонентів соціальної напруженості, щодо прийнятності, валідності, пізнавальної раціональності їх застосування. Перше завдання стосувалося вияву та впливу зовнішніх чинників на появу та підсилення соціальної напруженості. Це, в першу чергу стосується місця та оцінки деприваційної складової у концепті соціальної напруженості сучасного українського суспільства. Для аналізу та порівняння нами були використанні первинні (масивні) та вторинні дані дослідницьких проектів різних дослідницьких груп та центрів.

Висновки. Попередній огляд відповідних джерел показує, що дослідники часто концентрують більше своєї уваги на емпіричному вимірі соціальної напруженості та її складових, процедурі формалізації понять і вдосконаленні методичного інструментарію прикладного дослідження (хоча у цьому нічого упередженого немає). Але, при цьому характерне обмеження себе описом окремих аспектів і підміняючи істинність розуміння предмету дослідження правильністю методики дослідження.

Соціальна напруженість може бути визначена як одна з інтегральних характеристик соціально-економічного розвитку і має складну внутрішню структуру, яка включає в себе широкий спектр, і перш за все таких факторів, як: незадоволення життєвими умовами, суб'єктивна оцінка населенням соціального та економічного становища країни, матеріальний добробут сімей, політична ситуація. Рівні розвитку соціальної

напруженості залежать від незадоволеності населення, обумовленої невідповідністю між їх перевагами, очікуваннями, потребами і реальним положенням справ. Це відбивається в оцінках незадоволеності респондентів якістю їх життя і соціальним благополуччям. Незадоволеність соціальних потреб слід вважати необхідною, але не достатньою умовою виникнення соціального конфлікту. Як і емпіричні спостереження, так і здоровий глузд передбачають, що індивіди спроможні впродовж тривалого часу перебувати у напрузі, не вступаючи при цьому в конфлікт. Можна сказати, що соціальна напруженість обумовлена суперечностями в ціннісних орієнтаціях і соціальних установках індивідів соціальних систем, розривом між очікуваним і реалізованим неспокоєм, переживанням про завтрашній день. Але, щоб стати детермінантою соціального конфлікту, соціальні проблеми повинні отримати специфічну форму соціальних ризиків.

ПЕРЦЕПТИВНИЙ, ІНТЕНЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗМІСТОВНИЙ РІВНІ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В УКРАЇНІ: ВІДМІННОСТІ ДЕТЕРМІНАНТ

Резнік Олександр Станіславович

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Враховуючи вітчизняний досвід дослідження проблеми, явище соціальної напруженості можна розглядати як стан незадоволеності соціальних суб'єктів щодо власних потреб та інтересів, який формується у ході соціальної взаємодії шляхом зіставлення власних очікувань з наявною реальністю та стає підґрунтям протестного потенціалу. Оскільки соціальні суб'єкти мають різні потреби та інтереси, зумовленість соціальної напруженості є відмінною за своїми чинниками та механізмами.

Досвід прикладних досліджень соціальної напруженості накопичив методичні напрацювання вимірювання різних рівнів цього феномену. Оцінка ймовірності масових протестів відображає соціальну напруженість на *перцептивному рівні*, тоді як готовність особистої участі у протестах відображає *інтенціональний рівень* реакції на таке емоційне тло. Окремим зрізом соціальної напруженості є її *змістовний рівень*, а саме перелік актуальних проблем на момент дослідження, які заторкують окремі соціальні групи різною мірою. Існування різних рівнів соціальної напруженості та відмінностей у прагненнях та об'єктах незадоволеності соціальних суб'єктів вказує на існування наукової проблеми в концептуалізації феномену соціальної напруженості та його детермінант.

Серед підходів, які пояснюють чинники соціальної напруженості як протестного потенціалу можна виокремити деприваційний, ресурсний та структурний. *Деприваційний підхід* заснований на традиції індивідуалізації напруженості при аналізі несприятливих соціальних ситуацій, внаслідок чого зростають песимістичні очікування, а відтак, зростає готовність до протестної поведінки. *Ресурсний підхід* визначає детермінанти соціальної напруженості та протестної поведінки як об'єктивні ресурси людського капіталу, так і певні ресурси когнітивного характеру, які дають змогу індивіду активніше виявляти свою незадоволеність. *Структурний підхід* виходить з того, що соціальна напруженість і протестна поведінка пов'язані з проявами ідентифікації та солідарності за різними ознаками (класовими, поселенськими, ідеологічними, релігійними, етнічними, мовними, регіональними, геополітичними тощо).

Для порівняння чинників різних рівнів соціальної напруженості в сучасному українському суспільстві було використане загальнонаціональне опитування населення України, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова з 9 по 13 червня 2017 року. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій у Луганській та Донецькій областях. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Перцептивний рівень соціальної напруженості був відображений запитанням «Як Ви вважаєте, чи можливі найближчим часом у Вашому місті (селі) масові виступи протесту у разі погіршення життя чи на захист своїх прав?», розподіл відповідей на яке має наступний вигляд: 5,3% респондентів зазначили, що «так, впевнений, що вони будуть»; 19,5% – «імовірно, що так»; 38,4% – «малоймовірно»; 25,1% – «ні, не будуть»; 11,7% – «важко сказати». Іntenціональний рівень соціальної напруженості був відображений запитанням «Якщо такі мітинги та демонстрації відбудуться, чи візьмете Ви в них участь?», розподіл відповідей на яке має наступний вигляд: 6,4% респондентів зазначили, що «обов'язково»; 20,4% – «скоріше за все, так»; 23,2% – «скоріше за все, ні»; 38,1% – «точно, ні»; 11,8% – «важко сказати».

Змістовний рівень соціальної напруженості відображений запитанням «Оцініть міру Вашої готовності особисто брати участь у таких довготривалих акціях, які можуть виникати з приводу кожної з наведених нижче ситуацій» з відповідним переліком актуальних проблем для українців на середину 2017 року. Виявилось, що найбільшу напруженість викликають економічні проблеми. Готовність тією чи іншою мірою підтримати довготривалі акції протесту виявили у разі тривалих затримок у виплаті зарплат, пенсій,

стипендій (46,9%), значного зростання цін на товари та послуги (49,4%), масових звільнень з роботи (40,8%), відключення електроенергії, водопостачання, газу через неплатежі (42,7%). Дещо менша кількість респондентів задекларувала свою готовність долучитися до протестів у разі нехтування місцевою владою інтересів громади (38,4%), легалізації продажу сільськогосподарської землі (37,1%), потуранні корупції посадовців (36,0%), втрати вкладів у банках (34,2%). Найменш актуальними виявилися політичні питання: 20,3% опитаних готові підтримати протести проти легалізації ДНР і ЛНР до відновлення Україною контролю над кордоном готові та 14,1% протестували б проти істотного обмеження використання російської мови в державній сфері та ЗМІ.

Для визначення детермінант соціальної напруженості населення України було застосовано метод порядкової регресії. Задля цього було перекодовані шкали залежних змінних. У відповідності до вищенаведених підходів до вивчення детермінації соціальної напруженості було виокремлено наступні незалежні змінні: ресурси – вік, освіта, матеріальне становище сім'ї; депривація – оцінка політичної ситуації; соціальні розмежування – тип поселення, класова самоідентифікація, регіональна поляризація; рідна мова; геополітична орієнтація.

Отже, порівняння детермінант перцептивного, інтенціонального та змістовного рівнів соціальної напруженості в сучасній Україні дало змогу виявити як спільні, так і відмінні чинники. Спільним для виокремлених рівнів соціальної напруженості є вплив оцінки політичної ситуації та регіональної поляризації. Особливістю перцептивного рівня соціальної напруженості є те, що, крім належності до Західно-Центрального макрорегіону та сповідування песимістичних оцінок політичної ситуації, очікування виникнення протестних виступів поширена серед урбанізованих прошарків незаможної молоді. Натомість інтенціональний рівень соціальної напруженості (особиста готовність долучитися до протестів), крім знову ж таки належності до Західно-Центрального макрорегіону та сповідування песимістичних оцінок політичної ситуації, зростає серед молоді, яка вважає українську мову рідною та орієнтується на вступ України до ЄС. Детермінація змістовного рівня соціальної напруженості має теж свою специфіку: тут міра долучення до довготривалих протестів залежить також від песимістичної оцінки політичної ситуації, однак виокремлення протестно налаштованих респондентів щодо більшості актуальних проблем проявилось серед мешканців Південно-Східного макрорегіону, які задекларували українську мову як рідну і у певних випадках самоідентифікують себе з середнім класом.

ХАБАРНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНДИКАТОР В СИСТЕМІ «СВІЙ-ЧУЖИЙ»

Погрібна Вікторія Леонідівна,

доктор соціологічних наук, професор

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Протягом останніх трьох років Україна позиціонує боротьбу з хабарництвом як пріоритетну задачу держави, але при цьому відбувається чітка акцентуація не на результатах, а на самому процесі боротьби. І, на жаль, процес цей має всі шанси залишитися перманентним ще на довгі роки, оскільки однозначного сприйняття хабара в суспільстві немає: для одних хабар – безумовне зло, для інших – спосіб виживання, а для третіх – важливий інструмент боротьби за владу й засіб збільшення капіталу. Отже, сьогодні ми маємо справу зі сформованим класичним конфліктом інтересів в умовах поглиблення соціальних нерівностей.

Хабарництво – складний, розколотий усередині феномен. Під цією назвою приховуються кілька явищ, об'єднаних лише формальною подібністю – купівлею-продажем владних повноважень. Відмінності же полягають у мотивах, результатах і суб'єктах хабара, причому відмінності ці є дуже суттєвими.

Ми вважаємо, що хабар – це купівля того, що влада продавати теоретично не повинна, але може. Владні повноваження як виняткове, особливе право не може бути товаром, не може продаватися, бо здійснення влади не є працею в класичному розумінні, воно не створює вартості. А корупція створює вартість влади, оскільки хабар стає найдоступнішим, відносно нетрудомістким і навіть найдемократичнішим для пересічного громадянина способом примусу влади прийняти рішення на свою користь. Парадокс, але ритуал передачі хабара певним чином зрівнює громадянина-хабародавця й можновладця-хабароотримувача, як робить це будь-яка купівля-продаж, тобто певним чином «згладжує» соціальні нерівності.

У багатьох країнах, в т.ч. і в Україні, всупереч законам і офіційній моралі існує неформальна суспільна конвенція пересічних громадян про те, що кожна проста людина, захищаючи свої інтереси у стосунках з можновладцями, якщо «дуже потрібно», має право дати хабара. При цьому формується ще один парадоксальний феномен: громадська думка не заперечує неформального права пересічного громадянина дати хабара, але не визнає права хабара брати. Проста людина хабародавця в будь-якому випадку виправдає й не засудить, бо

хабародавець – «свій», а «своїх» не засуджують, їх розуміють і жаліють. А хабарника вона засудить, бо хабарник – завжди людина влади, тобто «чужий», а «чужий» априорі не правий, його не шкода. Взаємини між верхами й низами в будь-якому суспільстві засновані на природній соціальній ксенофобії. Права людини, політкоректність, толерантність і т. п. не усувають цієї ксенофобії, а лише цивілізують її, обмежуючи застосовність прямого насильства.

Хабар для пересічного громадянина справедливий доти, поки він сам є його ініціатором, обмін еквівалентний, а хабар добровільний і задовольняє реальні потреби за слушною ціною. «Справедливий» хабар відображає ринкову ціну державно-владної послуги на «чорному ринку» відповідних послуг: хабародавець отримує своє бажане благо, хабароотримувач – своє.

Інша справа, коли хабар «ні за що», коли можновладці його вимагають, підставляючи людину під «купівлю послуги». Такий хабар викликає протест, причому не тільки моральний, але й соціальний і, навіть, політичний. Так, наприклад, відомо, що рівень довіри до правоохоронних органів в Україні є критично низьким. Очевидно, що породили це невдоволення не тільки досить розповсюджені випадки жорстокості з боку правоохоронців і свавілля в застосуванні норм права, але й масові та різноманітні здирницькі практики.

Настільки ж безчесним сприймається і «необґрунтоване» підвищення вартості хабара. Для пересічних громадян у сучасній Україні хабарництво як «купівля влади» нерідко є єдино можливим і, до речі, високоефективним інструментом налаштування влади на потреби громадян, тобто взаємодії «своїх» та «чужих». Це – реальність українського сьогодення. Але якщо при цьому держава дійсно налаштована на боротьбу з цим явищем, то повинна чітко працювати схема: у випадку, коли правлячому режиму «соціальні хабарі» заважають управляти суспільством, то він мусить сприяти формуванню й розвитку інших форм низового впливу на владу. Втім цього не відбувається, хабар і досі (*мовою оригіналу*) «живеє всех живых», а прірва між «своїми» та «чужими» тільки поглиблюється.

Єдина сфера усередині хабарницької проблеми, де «свої» і «чужі» знаходять спільну мову без попередніх умов, – це боротьба з недобровільними, здирницькими хабарами, тобто кримінальними в найширшому значенні, коли хабарництво – навіть не бізнес, нехай і незаконний, а свавілля, засноване на шантажі. Саме ці випадки активно використовуються державою задля реклами своєї антикорупційної діяльності. Але, зрозуміло, це – не боротьба, а лише імітація боротьби з хабарництвом, яку українська влада вже не має права себе дозволяти, бо її негативні наслідки можуть стати незворотними для іміджу держави.

Слід зазначити, що існує відома кореляція між рівнем корупції й ступенем модернізованості суспільства. Чим меншою стає регламентуюча роль держави, більш плюралістичними й різноманітними суспільні відносини, а конкуренція між елітами більш публічною, тим менш ефективними й, відповідно, менш затребуваними стають хабарницькі практики захисту інтересів, хабарі – більш ризикованими, корупційне надання преференцій – менш гарантованим, а розмежування на «своїх – чужих» – не таким гострим. Саме ця перспектива є єдиною прийнятною для України.

Горбачик Андрій Петрович

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
декан факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ ТА ДОВІРА: ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМНОГО ВПЛИВУ

Про важливість довіри багато написано. Існує багато визначень довіри, умовно кажучи, від Г. Зімеля до П. Штомпки та Ф. Фукуями. Є велика монографія про довіру (чи, скоріше кажучи, про відсутність довіри) в українському суспільстві, підготовлена колективом авторів з Інституту соціології НАН України.

Довіра представляє відкриті, позитивні взаємовідносини між людьми. Довіра асоціюється з порядністю, передбачуваністю дій, доброзичливістю. Причому мова йде не тільки про довіру людини до людини, але й про довіру людини до групи людей, до організації, до соціальних або політичних інститутів тощо. Довіра асоціюється із впевненістю, що «об'єкт довіри» буде виконувати «правила гри», не буде обманювати, не буде порушувати такі правила.

Досить поширеною є думка про те, що довіра значною мірою створює основу функціонування сучасного складного суспільства, є основою стійкого порядку. Довіра сприяє зменшенню трансакційних витрат і таким чином сприяє економічному розвитку.

Вивченню феномена довіри присвячено велика кількість досліджень як теоретичних так і суто емпіричних, досліджень проведених не тільки соціологами. Блок питань про довіру є частиною інструменту у багатьох опитуваннях, включаючи і порівняльні міжнародні проекти. Як свідчать результати різних досліджень, багаті (заможні) країни характеризуються більшим рівнем довіри до влади, до соціальних та політичних

інститутів аніж країни не дуже заможні. Що можна інтерпретувати як причину а що як наслідок в такому випадку? Довіра є причиною заможності чи навпаки? Логічним є припущення про «взаємний» (reciprocal) вплив, але можна припустити також, що міра (сила) кожного з «напрямів впливу», їх співвідношення є різними в різних країнах (в різних культурах). Іншими словами можна припустити, що довіра по-різному функціонує у різних суспільствах, що роль її не є універсальною, що роль ця певною мірою залежить і від культури і навіть від історії розвитку країни. Зокрема, в одних країнах (як, наприклад, у Великій Британії) традиційно та стабільно довіра до третьої влади (судової системи) є вищою, ніж до влади четвертої (до журналістів), а в інших (як, наприклад, в Україні) - навпаки. І це не єдина відмінність. Тобто в Україні не тільки рівень довіри є нижчим (у порівнянні із Британією), але й структура довіри є іншою. А отже цілком логічним може бути припущення про те, що і роль довіри є іншою, спосіб її «функціонування» у суспільстві є іншим. Іншими словами, при вивченні довіри в українському суспільстві є сенс очікувати не тільки кількісних але й якісних відмінностей у порівнянні із країнами (суспільствами) іншими. Певні теорії середнього радіуса дії, певні системи гіпотез, що вже знайшли своє підтвердження в інший час в іншому місці (в іншій культурі) можуть потребувати змін (респецифікації, модифікації) у випадку сучасного українського суспільства.

У виступі розглядаються взаємозв'язок довіри та соціальної напруженості, що концептуалізується як готовність до протестних дій людей, спрямованих на захист власних інтересів. Зокрема розглядаються особливості стану соціальної напруженості в регіонах України та відповідна регіональна специфіка взаємозв'язку соціальної напруженості та довіри.

Для вимірювання соціальної напруженості, концептуалізованої як готовність до протестних дій, використовується методика, розроблена ще в кінці 1990-х років автором спільно з колегами з Інституту соціології НАН України (Є. І. Головаха та Н. В. Паніна).

Різні форми протесту мають різні наслідки та потенційні загрози для існуючого в суспільстві порядку. Тому для з'ясування дестабілізаційного потенціалу кожної з потенційно можливих форм протесту проводилося експертне дослідження, в ході якого експертам пропонувалося дати оцінку загрози кожної з виділених дослідниками форм протесту для дестабілізації ситуації суспільстві. В проведеному відповідному «установчому» експертному дослідженні експертами виступали службовці державних адміністрацій різного рівня. Далі застосовувалася спеціальна процедура узгодження оцінок та обчислювалися оцінки дестабілізаційного потенціалу різних можливих форм протесту. Отримані оцінки використовувалися як вагові коефіцієнти про обчисленні оцінки протестного потенціалу окремих груп населення в ході масового опитування. Респондентам задавалося питання про можливість участі в тій чи іншій протестній діяльності, а потім на основі цих відповідей з використанням отриманих в результаті експертного опитування вагових коефіцієнтів оцінювався протестний потенціал як окремих респондентів так і, шляхом усереднення, певних соціальних груп. Методика неодноразово використовувалася в Моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України. Результати застосування методики корелювали з подіями в країні, що є свідченням і критеріальною і, певною мірою, прогнозною валідності інструменту.

На основі аналізу емпіричних даних Європейського соціального дослідження (ESS) та Моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України робиться висновок про те, що інтерпретація прямих (безпосередньо вимірних) показників довіри, які ми їх отримуємо з результатів соціологічних опитувань, потребує врахування контексту, і, в першу чергу, контексту культурного (особливо, коли мова йде про висновки із кроскультурних порівнянь). В той же час в Україні довіра пов'язана із соціальною напруженістю, але цей зв'язок є також культурно залежним (в межах України, регіонально залежним).

ЧИ МОЖЕ СОЦІОЛОГІЯ ПРОГНОЗУВАТИ ПРОТЕСТИ?

Бекешкіна Ірина Еріковна

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Дослідження перспектив протестів належить, мабуть, до найбільш «затребуваних» практикою соціологічних вимірів. Здавалося б, чим вище готовність громадян до вияву протесту – тим більша вірогідність їх реальної появи та масштабності.

Проте насправді порівняння рівня протестних настроїв та реальних протестів засвідчує відсутність такої прямої кореляції.

Моніторингове дослідження протестних настроїв, що його Інститут соціології НАН веде з 1998 року, показує досить парадоксальні результати. Найвищий рівень готовності до вияву протесту припав на 1998 рік, коли економіка опустилася на дно й зарплати не виплачували іноді по року. У цей рік 37% опитаних вважали, що в країні цілком можливі масові виступи населення, а 35% висловили готовність

брати особисто участь у цих акціях. Ці дані щодо готовності до протестів добре корелюють і з іншим показником з Моніторингу – Індексом дестабілізаційного протестного потенціалу (ІДПП), який вираховувався на основі експертних оцінок. У 1998 ІДПП становив 4.2 бали (при «критичній точці», визначеній у 4.4. бали). Вимірюваний у Моніторингу на основі 20 запитань Інтегральний рівень соціального самопочуття (ІСС) у 1998 році теж був найнижчий за усі роки вимірювання – 33.7 бали (при середньому значенні 40 балів). Довіра до Президента – 10%, до Верховної Ради та уряду – 7%.

Отже, здавалося б, наявна «революційна ситуація» - «життя нестерпне, влада негідна». Проте чи були в той рік масові протестні акції? Локальні, особливо проти невиплати зарплат – так, були, масштабних не було.

А от у 2004 році, напередодні Помаранчевої революції, показники, які можуть засвідчувати протестні настрої, були аж ніяк не максимальними. Економіка йшла вгору, Індекс соціального самопочуття зріс і становив 37.3 бали, а Індекс дестабілізаційного протестного потенціалу, навпаки, впав в півтори рази – до 2.6 балів. Можливість масових виступів населення весною 2004 року вважали імовірною 22% населення і ще 28% були готові взяти участь у цих акціях.

Отже, усі соціологічні показники, які могли засвідчити імовірність виникнення масових протестів, у 2004 році були істотно нижчими, ніж у 1998 році. Проте Майдан, Помаранчева революція сталася саме у 2004 році. Чому? Тому що для масових протестів, окрім відповідних настроїв населення, потрібні ще додаткові умови.

Перше – це має бути поштовх, подія, яка обурить одночасно масу людей і виведе їх на вулицю. У 1998 році такої події не було. У 2004 році це була фальсифікація виборів, на які принаймні половина громадян країни поклала великі сподівання. Фальсифікація, засвідчена і брутальною виборчою кампанією, і чисельними зафіксованими порушеннями у день виборів, і екзит-полом.

Друга умова – це наявність лідерів, яким люди довіряють і які можуть очолити протести. У 1998 році, згідно Моніторингу, лише 15% населення бачили політичних лідерів, здатних керувати країною, навесні 2004 року цей відсоток зріс до 28%, а навесні 2005 року піднявся до небувалих раніше (та й пізніше) 50%. Цим лідером вважався Віктор Ющенко.

Третя умова – протести повинні мати на меті конкретний результат. У 2004 році це мали бути перевибори другого туру і, звичайно, наступним Президентом хотіли бачити Віктора Ющенка.

Цікавий факт: після Помаранчевої революції, весною 2005 року протестні настрої зросли: 35% населення припускали можливість масових виступів протесту і 35% були готові взяти в них участь. Проте насправді істотних протестів не було. Так само істотне зростання протестних настроїв відбулося і після Революції гідності, у 2014 та 2015 роках, Скоріше за все, це було пов'язане із зростанням упевненості людей у своїй силі і в тому, що протести можуть бути успішними.

Наскільки універсальним є запропонований механізм виникнення масових протестів: висока готовність – подія, що одночасно збуджує громадян – наявність політичних лідерів, що користуються довірою учасників протестів – реальний результат, який може бути досягнутий внаслідок протестів?

Розглянемо Майдан-2, Революцію Гідності. Звичайно, жодна історична подія не може бути простим повторенням іншої. Проте й спільного з ситуацією 2004 року чимало. Протестні настрої влітку 2013 року були найнижчими за увесь час опитувань: 20% населення припускали можливість масових виступів і 22% висловлювали готовність особисто взяти участь у цих акціях. Ще восени 2013 року, здається, жоден з експертів не прогнозував масових акцій протесту. Відмова Януковича підписати Угоду про Асоціацію з ЄС призвела до появи Євромайдану. Проте він не був чисельним і досить скоро почав згортатися. Причиною, що виштовхнула масу людей в єдиному пориві на Майдан, стало побиття студентів, показане по усіх телеканалах на всю країну. З лідерами було дещо інакше, ніж на Помаранчевому Майдані: Майдан-2013 організовувався спочатку стихійно, громадськими активістами. Політичні лідери долучилися дуже швидко, і вони, хоч і не керували Майданом, проте репрезентували його назовні. Довіра до лідерів опозиції була високою: у грудні 2013 року Порошенку довіряли 45% населення України, Кличку – 48%, Яценюку – 40%. А серед тих, хто підтримував Майдан (50% населення країни) довіра до цих лідерів була значно вища. Бажаний результат протестів теж був очевидний: насамперед – відставка Януковича і дострокові вибори.

Отже, всі зазначені умови для виникнення масових протестів були наявні.

Наскільки імовірний Майдан-3, про який зараз досить багато говорять? Очікування населенням імовірності протестів влітку 2017 року (26%) значно нижчі, ніж були у 2014 (35%), 2015 (36%) та 2016 (29%) роках. Так само і готовність особисто брати участь у протестних акціях знижується (30% у 2014 році, 25% у 2015, 27% у 2016 і 21% у 2017). Втім, як засвідчують обидва Майдани, масові протести зовсім не обов'язково виникають на підйомі протестних настроїв. Більше того, навіть відносно нижчий рівень готовності людей протестувати слід визначити як достатньо високий. Бо в протестних акціях обох Майданів, згідно з опитуваннями, брали участь 15% дорослого населення.

Більш важливим є розгляд трьох інших передумов виникнення протестів. Звісно, подію, яка може одночасно збудити громадян передбачити надзвичайно важко. Зазначимо, що імовірні причини – знецінення утричі гривні, значне зростання комунальних тарифів не призвели до очікуваних масових протестів.

Тепер щодо лідерів: чи є такі, що здатні повести людей за собою? Зараз немає лідера, який мав би не лише позитивний баланс довіри, а й просто відносно значний рівень.. Потреба у нових політичних лідерах відчутна, і час від часу з'являються претенденти на можливих лідерів протесту – Міхеїл Саакашвілі чи Надія Савченко, але швидко втрачають кредит довіри.

Тепер щодо бажаного результату протестів. Чи можна очікувати, скажімо, зниження комунальних тарифів? Очевидно, що ні. Якщо йдеться про вимогу дострокових виборів, то, знов таки, немає ані політика, ані політичної сили, яка б користувалася масовою підтримкою населення (як то було під час обох Майданів). Електоральні рейтинги, якщо брати по відношенню до усього населення навіть у лідерів не перевищують 10-12%.

Втім, не можна заперечувати можливість появи «чорного лебедя» – непередбачуваної події чи ситуації, яка може змінити ситуацію. Але це вже поза межами соціологічних прогнозів.

СОЗДАВАЯ ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЛОКАЛЬНЫХ АКТИВИСТСКИХ ГРУПП И ОБЩЕГОРОДСКИХ ПРАВООЩИТНЫХ ДВИЖЕНИЙ

Тыканова Елена Валерьевна

кандидат социологических наук, старший научный сотрудник
Социологического института РАН

Хохлова Анисья Михайловна

кандидат социологических наук, доцент,
директор магистерского профиля «Studies in European Societies»,
Санкт-Петербургского государственного университета

Доклад будет посвящен рассмотрению форм выстраивания отношений членов локальных инициативных групп, вовлеченных в процесс оспаривания городского пространства Санкт-Петербурга, с другими подобными группами, а также градозащитными организациями и лоббистами.

Исследовательской целью выступает выявление связи конфигураций сетевых альянсов локальных инициатив с другими стейкхолдерами и различных социально-политических условий, в контексте которых разворачиваются процессы оспаривания городского пространства в Петербурге.

Коллективная мобилизация на локальном уровне в России

В России весьма ограничены формы участия горожан в принятии решений в отношении городских пространств. Существуют формы самоорганизации и локального самоуправления в виде ТОСов и ТСЖ, но они не способны защитить общедоступные публичные пространства от нежелательного городского развития и планирования. В российских городах, за исключением недавно появившихся эпизодических случаев партисипаторного бюджетирования, а также активно фальсифицируемых общественных слушаний, у горожан отсутствуют возможности оказать влияние на процессы трансформации городских территорий, в т.ч. локальных.

Старт мобилизации горожан против различных форм трансформации городского пространства в российских городах, согласно Т. Клеман, произошел в начале 2000-х. Изначально большинство случаев сопротивления соседских сообществ вмешательству в городское пространство сильных групп интересов проходило в форме NIMBY, когда жильцов беспокоила только лишь сохранность пространства их повседневного пользования. Локальные протесты проходили в контексте правовой неопределенности и общей правовой неграмотности горожан, отсутствия у них традиции гражданского участия и наработанных эффективных способов отстаивания своих прав [1], а также предыдущего опыта участия горожан как в политических, так и аполитичных формах коллективного действия [2].

Сетевизация локального протеста

С увеличением количества случаев градостроительных конфликтов горожане начинают осознавать проблему не только как локальную, но и общегородскую. С другой стороны, члены инициативных групп постепенно квалифицируют возможности легальных форм защиты городского пространства как неэффективные, что ведет к их повсеместному обращению к публичным инструментам отстаивания своих прав, а также поиску альтернативных способов оспаривания городского пространства.

Участники локальных мобилизаций выстраивают сетевые альянсы с другими инициативными группами с целью информационного обмена успешным опытом борьбы, а также активно сотрудничают с градозащитными организациями и совершают попытки привлечения политических лоббистов. Между тем, формы такой сетевизации и ее социальные последствия зависят от множества внешних факторов.

Методология исследования

На эмпирическом материале четырех случаев оспаривания городского пространства в Санкт-Петербурге мы рассмотрим различные конфигурации сетевизации локальных инициатив в зависимости от

соціально-політичного контекста. Основною методологією виступило множинне дослідження випадку (casestudy), методами збору емпіричної інформації послужили напівформалізовані інтерв'ю з учасниками градостроительних конфліктів, невключені спостереження, також автори звернулися до спектру вторинних матеріалів: публікаціям у групах локальних рухів в Інтернеті, офіційним документам. Отримані матеріали були оброблені за допомогою процедур відкритого та осевого кодування.

Емпіричні випадки

В випадку захисту від ущільнювальної забудови площі Мужества (2005-2007 гг.) локальне суспільство, представляюче собою організовану групу, з самого початку конфлікту звернулася до допомоги ініціативних груп з інших районів міста. Завдяки широкій інформаційній кампанії, випадок став відомим за межами Санкт-Петербурга. Між тим, мережізація та професіоналізація дій захисників площі Мужества стала дискурсивним інструментом міських влад по дискредитації локальної автентичності та некорумпованості протесту.

Мережізація ініціатив по оскарженню міського простору може статися не тільки за допомогою комунікацій на локальному рівні, але й в межах міських протестних заходів. Так, потужним толчком для самоорганізації майбутніх активістів по захисті від знесення гаражних кооперативів «Парнас» (2009-2012) стала їх зустріч не на оскаржуваній території, а на міському мітингу на захист Санкт-Петербурга. Уже після цієї зустрічі лідери гаражного руху стали захищати гаражні споруди на локальному рівні, однак активно співпрацювали з градозахисними та іншими організаціями, а також активно ділилися репертуаром ефективного протесту з іншими ініціативними групами.

Захисники від потенційного знесення будинку Юргенса (2010-2011), кваліфікували легальні способи боротьби як малоефективні, наполегливо звернулися до співпраці з великою кількістю інших ініціативних груп, а також до градозахисних організацій та депутатів. Однак метою такої мережізації у частини активістів була не допомога в самоорганізації суспільства та пошук ефективних для нього інструментів протесту, а скорше спроба перекласти відповідальність за захист території на професіональних градозахисників.

Наконець, випадок захисту від ущільнювальної забудови та вирубування зелених насаджень мікрорайону Ульяновка (2012 – н.ч.) демонструє найвищий рівень професіоналізації та мережізації протесту. Члени ініціативної групи вистроїли широкі мережі підтримки від депутатів, градозахисників та представників інших локальних суспільств. Між тим, спротивляючись думці градозахисних організацій, активісти відмовляються визнати свої дії по оскарженню міської території як політичні, та відкидають будь-які спроби помістити свій випадок в контекст російської, а не тільки локальної та міської проблеми.

Висновки. Загальним для всіх випадків соціально-політичного контексту процесів оскарження міського простору є те, що легальні дії локальних активістів визнаються ними як малоефективні, що веде до повсюдному вистраиванню ними мережних альянсів з іншими ініціативними групами та градозахисними організаціями, а також пошук політичних лоббістів.

Так, у 2005 році в Санкт-Петербурзі ще не існувало правозахисного руху «Красивый Петербург», а послідовники «Групи порятунку» – «Живий місто» ще не приєдналися до локальних активістів, захищаючих свої сквери та будинки. В цій зв'язі мережізація протесту на площі Мужества відбулася за допомогою залучення представників інших локальних опозицій, а також підтримки з боку різних міських організацій.

В ситуації відсутності кваліфікації активістами проблеми як міської, вони переслідують в більшій мірі прагматичні цілі захисту своєї території, що може призвести до їх бажання перекласти відповідальність за боротьбу на плечі градозахисників, як це сталося в випадку захисту будинку Юргенса. В даному контексті локальні активісти та помічники їм градостроительні рухи фреймували ситуацію оскарження території, виходячи з різних підстав, що привело до невідповідності локальних очікувань.

При «руху» активістів з міського, політичного рівня участі до локального, як це сталося з лідерами гаражного протесту, локальна ініціативна група безпроблемно вистраиває велику кількість форм співпраці з правозахисниками та іншими ініціативними групами.

Випадок в мікрорайоні Ульяновка демонструє сучасний рівень розвитку локального протесту. Його характеризують найширші мережі підтримки активістів іншими ініціативними групами, політичними лоббістами та градозахисниками, а також поступове усвідомлення активістами локальної проблеми як міської, що, однак, супроводжується їх відмовою від розуміння власної боротьби як системної та атрибуції її до політичної риторики.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Тыканова Е., Хохлова А. Траектории самоорганизации локальных сообществ в ситуациях оскарження міського простору // Соціологія влади. – 2014. – № 2. – С. 104-122; 2. Clement, M. T., Chi, G., Ho, H. Ch. Urbanization and Land-Use Change: A Human Ecology of Deforestation Across the United States, 2001–2006 // Sociological Inquiry, Vol. 85, No. 4, p. 628-653/

«HATESPEECH» В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Бойко Наталія Леонідівна

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Шалена популярність соціальних мереж серед сучасної інтернет-спільноти робить їх невід'ємною частиною сучасного соціального простору. Ігнорування суспільного впливу онлайн активності значно послаблює позиції та можливості в сучасних реаліях як конкретного громадянина, спільноти, так і певного регіону, країни тощо. Результати наших багаторічних досліджень динаміки та особливостей Інтернет-практик українських користувачів засвідчують, що українці постійно нарощують та урізноманітнюють свою інтернет-активність. За результатами моніторингу Інституту соціології НАНУ у 2016 році 72% українців зазначали, що користуються Інтернетом. Переважна більшість українських користувачів (67%) зазначали, що користуються Інтернетом декілька разів на день, 26% - декілька разів на тиждень. За результатами моніторингу активно користуються Інтернетом як молодь (96,6%), так і особи середнього віку (88,6%), зростає і група літніх українців (68,9%), що долучаються до переваг всесвітньої мережі. Наше дослідження фіксує впевнене зростання кількості користувачів Інтернету і в маленьких містах, і у сільській місцевості. Аналіз результатів нашого моніторингу засвідчує, що українці в мережі активно знайомляться з останніми новинами, поточною інформацією (60,5%); спілкуються в чатах, iCQ, соціальних мережах (46,6%); беруть участь у форумах, конференціях (9,5%); шукають односторонніх партнерів для реалізації нових ідей, проектів, ініціатив (7,4%). А також читають інформацію на сайтах різноманітних державних і недержавних організацій (45,4%); відстежують новини суспільно-політичного життя (44,2%); читають блоги, сторінки політиків, громадських діячів (16,4%); висловлюють свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо (5,4 %); залишають коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань (9,2%); обговорюють на форумах, конференціях, у соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя (8,5%). Причому така інтернет-активність українців має певну специфіку залежно від соціально-економічних, соціально-політичних подій як в країні, так і в світі в цілому. Користувачі активно реагують онлайн на будь-які актуальні соціальні виклики. Так, наприклад, наші дослідження інтернет-практик українців в умовах суспільної соціально-політичної деструкції засвідчили суттєві зміни якості інтернет-активності користувачів. Значно збільшилась емоційно-забарвленна неформальна онлайн комунікація, обговорення політично-громадянської проблематики на сайтах та в соціальних мережах [1]. Занадто емоційна реакція користувачів мережі Інтернет на соціально-політичну інформацію, яку вони отримують, спілкуючись в соціальних мережах, реагуючи на популярні пости лідерів думок та на коментарі інших користувачів, може сприяти нарощуванню агресивності, зменшенню толерантності, бажання співчувати та критично сприймати інформацію. Деструктивні емоційні реакції можуть сприяти зростанню соціальної напруженості в спільноті, дестабілізації ситуації в країні. Емоційне збурення та нарощування дестабілізуючого негативу в спілкуванні користувачів в соціальних мережах, в реакціях на інформацію, яка подається в Інтернеті впливає на якість стосунків, відносин як на міжособистісному рівні, міжгруповому рівні так врешті решт і на рівні взаємодії в суспільстві в цілому. Нарощуванню такої соціальної напруженості сприяє активне використання «hatespeech» в онлайн комунікаціях в соціальних мережах. Це прояви вербальної дискримінації на дискурсивному рівні, рівні спілкування та ставлення до людини, яка належить до групи, яку вважають меншовартісною, негідною уваги та поваги, «іншою», «чужою».

Термін «hatespeech» перекладається з англійської як «мова ворожнечі», «мова ненависті» та активно використовується останнім часом в соціально-лінгвістичному дискурсі. Цей феномен окреслює словесні вирази, які передбачають негативну, образливу оцінку певного соціального суб'єкту. Використання «hatespeech» висловів спрямовані на збудження ненависті або ворожнечі. Вони спрямовані на приниження особи або групи осіб за ознаками статі, раси, національності, мови, регіонального походження, ставлення до релігії, приналежності до певної соціальної групи і т.д. – які здійснюються публічно, з використанням ЗМІ, ІКТ тощо. Слід зазначити, що перелік цих груп постійно переглядається та розширюється. А вислови, які мають ознаки «hatespeech» можуть змінюватись залежно від території, часу та простору. Тобто те, що є нейтральним висловом на одних територіях, на інших сприймається як образливий, ворожнечий вислів. Український онлайн дискурс насичений такими виразами, як «ватніки», «укропи», «колоради», «даунбас», «майдауни» тощо, які набули сьогодні ознаки «hatespeech» в нашому суспільстві останнім часом. Вони широко використовуються в онлайн спілкуванні в соціальних мережах, в коментарях до онлайн публікацій тощо. Інтернет-мережа сьогодні стає одним з найбільших сучасних дискусійних майданчиків створення, розповсюдження та використання «hatespeech» висловів та постів, що мають ознаки «мова ворожнечі». Часто дописувач Інтернет-мережі навіть не помічає, що стає ретранслятором «hatespeech». Причому специфіка

соціальних мереж полягає в тому, що це публічний дискусійний майданчик, який охоплює величезну кількість людей. Це майданчик де відбувається публічне спілкування та обмін думками представників різних вікових, освітніх, поселенських, регіональних груп, які можуть мати та відстоювати різні думки та інтереси. Така публічна онлайн дискусія з використанням «hatespeech» є дуже емоційною та впливає на радикалізацію думок і ставлення до неприйнятних, образливих висловів дописувачів соціальних мереж, і як наслідок посилюючи соціальне напруження, дестабілізуючи суспільство в цілому.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бойко Н. Регіональні особливості соціально-громадянської активності в Інтернеті – інтегруючий чи дезінтегруючий чинник сучасного українського суспільства?/ Н. Л. Бойко // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 2 (16) – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 483–494.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ НАДМІРНОГО СПОЖИВАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ТА НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Ланіна Вікторія Вікторівна

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник НДЦ факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

До числа соціально-економічних та гуманітарних проблем, що викликають активну реакцію суспільства, традиційно відносяться питання соціальної нерівності соціальних конфліктів та соціальної напруженості. Тема соціальної напруженості вкрай актуальна зараз для України, тому що держава перебуває на етапі економічної й соціальної нестабільності – у першу чергу мова йде про економічну кризу, яка призводить до зниження життєвого рівня людей і якості життя населення та посилення процесу соціальної поляризації. Найбільш виразно зростання рівня соціальної напруженості проявляється в станах тривоги, домінуванні емоційно-негативних оцінок перспектив можливого подолання бідності та існуючих соціальних конфліктів. Слід вказати, що суперечливі процеси, що відбуваються в українському суспільстві наочно проявляються в сфері споживання, яку, на наш погляд, доцільно вважати найважливішим онтологічним стимулом формування в Україні суспільства споживання.

Зазначимо, що поняття «суспільство споживання – це відомий в сучасній теоретичній соціології концепт метафоричного характеру, яке використовується вченими для опису стану сучасних розвинутих капіталістичних суспільств, для яких характерні: посилені індустріалізація на основі впровадження новітніх інформаційно-технологічних інновацій, прискорена урбанізація, демократизація суспільного життя, інтенсифікація впливу цінностей масової культури, а також пропаганда моделі «надмірного споживання» шляхом активного використання маніпулятивних можливостей маркетингових, медійних, рекламних та PR-технологій.

Важливо підкреслити, що введення вченими-суспільствознавцями у науковий обіг таких понять, як «суспільство споживання», «консюмеризм», «надмірне споживання» загалом засвідчило про конфліктогенний характер новітніх практик споживання. По-перше, прихильниками соціологічної теорії глобальної залежності підкреслюють, що глобальне відтворення моделі надмірного споживання не може бути універсальним імперативом розвитку цивілізації, розколотої на постіндустріальний Центр індустріальну Напівпериферію та Аграрну Периферію. Однак вкрай суперечливі тенденції глобалізації даної моделі, як стверджують вчені, призводять до посилення соціальної напруженості та формування якісно нових соціальних конфліктів.

По-друге, важливо підкреслити, що самі причини глобалізації надмірного споживання соціологи тлумачать по-різному. Так, по-перше, Р. Даль у фундаментальній праці «Демократія та її критики» [1] вказує на значущість тенденцій індустріалізації та урбанізації, які стимулювали інтенсивне зростання протягом ХХ століття середнього класу, для якого цінність надмірного споживання стала критерієм життєвого успіху та основою «демократичного консенсусу» сучасних поліархічних суспільств [1, р 156-162]. Дещо іншу концептуальну позицію формулює І. Шапіро у монографії «Політичний критицизм» [2]. Вчений стверджує, що процес зростання матеріального добробуту та соціального гаразду певних соціальних груп не можна однозначно вважати чинником загального посилення соціальної консолідації індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя. Він підкреслює, що в умовах стихійного розвитку ринкової економіки люди як споживачі престижних товарів у більшості випадків діють ірраціонально, що в зрештою призводить до виникнення різних форм соціальної напруженості та довготривалих соціальних конфліктів. Саме тому виникають нові завдання модернізації державної соціальної політики як технологічного інструменту здійснення регулятивного управлінського впливу на соціальні суперечності новітніх практик споживання в суспільстві «комерційного капіталізму» [2, р. 270-273].

По-третє, важливим стимулом глобалізації моделі надмірного споживання є виробнича та фінансова гіперактивність нових соціальних суб'єктів, якими є транснаціональні корпорації. На думку Ч.Тіллі процес глобального поширення надмірного споживання не лише як процесу переходу до нових споживчих благ, але й як певного способу та стилю життя обумовлено інтенсифікацію переміщення капіталу з боку ТНК, а цей процес призводить як до підвищення споживчої вартості товарів та послуг, так і до посилення домагань людей до отримання фінансових активів як умови організації соціально престижного стилю життя, стандарти якого постійно змінюються. За таких умов у людей з'являються нові обов'язки по обслуговуванню споживчих кредитів, які надаються громадянам через фінансові інститути самих ТНК, внаслідок чого виникають різні форми кредитної заборгованості, які громадянами запозичені, а також виникають нові форми соціальної напруженості та нові соціальні конфлікти [3, р. 149-164].

По-четверте, важливо також вказати на дослідження таких соціологів – постмодерністів, як З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Б. Латур Дж. Уррі та ін., котрі вказують на тенденції віртуалізації суспільного життя та формування глобальних комунікативних мереж як на новітні конфліктогенні онтологічні стимули перетворення сучасних суспільств на «суспільства споживання». У даному зв'язку варто також звернути увагу і на позицію відомого українського соціолога М. Шульги, який, зокрема, аргументовано пояснює, що уся драматургія соціальних трансформацій в Україні останніх двох десятиліть, викликана складним процесом її переходу від «індустріального суспільства» до «суспільства споживання». Вчений доводить, що зараз в Україні процес споживання набуває нових специфічних форм. «Воно стає не стільки споживанням споживчої вартості товару, скільки споживанням символів. Такий вид споживання називають символічним, престижним споживанням. За красивою назвою «символічне споживання» ховається більш складне та непривабливе явище задоволення штучно придуманих потреб» [4, с. 207].

Вочевидь, що посилена віртуалізація новітніх споживчих практик здійснюється на основі застосування різноманітних рекламних технологій. Вважається, що однією з основних функцій реклами в сучасному суспільстві є її здатність формувати споживчу ідеологію, яка стає засобом маніпуляції масовою свідомістю. Саме реклама, на думку З. Баумана, апелює до структур індивідуальної та колективної свідомості, переконуючи людей слідувати нав'язаним з боку окремих корпорацій і соціальних груп певним споживчим стандартам. «В суспільстві споживання загальна споживча залежність – універсальна залежність від покупок – це обов'язкова умова індивідуальної свободи, головний образ якої – вміти відрізнитись від інших, мати «ідентичність» [1, с. 92]. Ірраціональність рекламного впливу на людей як споживачів, як доводить Ж. Бодрійяр, полягає у створенні суспільної атмосфери споживчого консенсусу, який виявляється у стереотипізованих «надекономічних» сприйняттях запропонованого спектру товарів та послуг як соціального подарунку. «Соціальна функція реклами полягає у тому, щоб охопити в одній і тій же надекономічній перспективі ідеологію дару» [2, с. 209]. Саме така подарункова презентативна соціальна місія реклами перетворює її на важливу соціокультурну технологію нав'язування людям надлишкових псевдопотреб, а також перетворює її на комунікативну технологію, що культивує покірливе ставлення людей до зовні нав'язаних економічних імперативів споживання.

Зазначимо також, що суттєвим конфліктогенним чинником процесу глобалізації моделі надмірного споживання є тенденція функціонального посилення медіаринку. Процес глобалізації медіаринку, на думку Н. Больца, Ф. Джеймсона, М. Маклюєна, М. Кастельса та інших вчених, призводить до поступового витіснення масових уявлень стосовно розуміння змісту реального ринку товарів та послуг. Відбувається заміна стереотипізованих уявлень про фізичний ринок на його медіаобрази. Важливим наслідком такої заміни в суспільстві споживання, як вважає Н.Больц, є посилення маніпулятивного впливу ЗМІ та Інтернету, що суттєво підриває довіру людей до знань, які відповідають науковим критеріям істинності та достовірності. «Саме в Інтернеті – відзначає Больц – з усією гостротою і виникла проблема довіри до знання. У результаті наша культура вже давно відмовилась від істини. На її місце приходить довіра до одного з конкуруючих джерел інформації. Той, хто сьогодні заходить до мережі, потрапляє під вплив інформаційної анархії, у якій відсутня можливість контролю – корисне знання і параноя йдуть поруч, мирно співіснуючи. А оскільки цілком очевидно, що у сучасної людини місце її світосприйняття зайняло сприйняття інформації, то вона вже не може самостійно порівнювати запропоновану інформацію з «дійсністю». І де ж вона сама ця дійсність, що стоїть поза медіа?» [5, с 38].

Таким чином, в результаті проведеного аналізу основних детермінант глобалізації моделі надмірного споживання новітніх практик споживання доцільно зробити висновок щодо конфліктогенного характеру. Саме тому вони є стимулами інтенсифікації процесу надмірного споживання, а також є чинниками посилення різноманітних форм соціальної напруженості, як наслідок штучно нав'язаної людям потреби у зміні їх споживчих пріоритетів. Подальші соціологічні дослідження, вочевидь потребують розробки деталізованої системи емпіричних індикаторів соціальної напруженості в сфері споживання з врахуванням впливу інших джерел соціальної напруженості, таких як депривація, скорочення середнього класу, падіння довіри до влади тощо.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Dahl R. A. Democracy and its critics / Robert Dahl. – New Haven and London: Yale univ. press, 1989. – 397 p. 2. Shapiro I. Political criticism / Ian Shapiro. – Berkeley: Univ. of California press, 1990. – 338 p. 3. Tilly Ch. Democracy / Charles Tilly. – Cambridge (Mass): Cambridge univ. press, 2007. – 248 p. 4. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011 – 448с. 5. Больц Н. Азбука медиа / Норберт Больц. – М.: Изд-во «Европа», 2011. – 136 с.

СТВОРЕННЯ ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: ШЛЯХ ДО ЗМЕНШЕННЯ ЧИ ЗРОСТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУГИ?

Паращевін Максим Анатолійович

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Останні кілька років в публічному дискурсі періодично підіймається питання про утворення на базі Української православної церкви Київського Патріархату єдиної православної церкви, яка буде національною церквою, не підлягаючи Російській Православній Церкві. Як пише газета «Дзеркало тижня», Прем'єр-міністр України В. Гройсман після зустрічі з Вселенським Патріархом назвав створення єдиної помісної церкви в Україні незворотнім процесом. Чому цьому приділяють увагу найвищі посадовці? Тому що очікується, що наслідком такого акту буде скріплення незалежності нашої країни, посилення національної єдності. Як говорив один з головних пропонентів об'єднання православних Церков, у випадку існування такої Церкви вона б об'єднала, консолідувала українське суспільство; відповідно це стало б чинником зменшення соціальної напруги. Але чи дійсно це так?

Наявні опитування населення дають швидше негативну відповідь. Адже для того, аби якісь дії вели б до зменшення напруги, до консолідації, необхідно, аби ці дії здійснювалися добровільно, аби було бажання дійти компромісу. Але такого бажання як раз і не фіксується, і серед широкого загалу ставлення до створення єдиної православної помісної церкви є переважно негативним. Зокрема за даними репрезентативного опитування населення України пов'язаного з релігійно-конфесійною тематикою здійсненого фірмою «Ukrainian Sociology Service» наприкінці 2016 року¹, рівень підтримки створення єдиної православної Церкви як «згори» (діями влади), так і «знизу» (діями самих віруючих) є невисоким. Ідею створення такої Церкви зусиллями держави підтримали лише трохи більше 1/5 населення України (близько 21%), тоді як трохи менше третини висловилися проти таких дій, а близько половини не змогли визначитися в цьому питанні. Сприйняття створення такої помісної Церкви «знизу», діями самих віруючих та священнослужителів є дещо кращим, але все рівно, підтримували таку перспективу трохи більше третини опитаних (близько 36%), тоді як майже кожен п'ятий висловився проти, а близько 46% не змогли визначитися.

При цьому мають місце суттєві відмінності між представниками православних церков Київського та Московського патріархатів. Зокрема серед вірян першої Церкви підтримку створенню помісної Церкви «зверху» висловили близько 41%, тоді як заперечували проти цього – близько 21%. Натомість серед вірян другої Церкви співвідношення є дзеркальним – «за» близько 23%, а «проти» – близько 47%. Такий стан є цілком природним з огляду на те, що головним «бенефіціарієм» створення національної Церкви є саме УПЦ КП, а головним «постраждалим» буде УПЦ МП. При цьому цікавим є те, що позиція вірян УГКЦ виявилася майже ідентичною з позицією вірян УПЦ МП, тобто греко-католики також переважно заперечують проти такого підходу.

Що ж до сприйняття створення такої помісної Церкви «знизу», то співвідношення між позиціями вірян УПЦ МП та УПЦ КП є дещо іншим. А саме, підтримують такий акт 43% вірян УПЦ КП, та близько 37% вірян УПЦ МП, тоді як проти нього висловилися, близько 19% в першій групі, та близько 32% – в другій.

Відповідно, ці дані свідчать про те, що спроби держави (та й будь-кого іншого) пришвидшити процес створення помісної Церкви матимуть швидше не інтегративний, а дезінтегративний наслідок, вестимуть не до зменшення, а до посилення соціальної напруги. Спроби насильницьким чином «перекроїти» релігійну карту, створюючи «правильну» Церкву, та тиснучи на «неправильну», в умовах коли ця «неправильна» Церква охоплює величезну кількість віруючих, і при цьому сприймається як частина національної ідентичності значної частини нашого суспільства лише нагнітатиме і так напружену ситуацію. Адже хоча в звичайних умовах різноманітні церковні справи не знаходяться в центрі уваги віруючих, але в умовах зовнішнього тиску та загрози може відбутися зосередження уваги саме на ньому. До того ж, як видно з наведених даних, бажання створення єдиної помісної православної церкви «згори» йде в розріз з бажанням не лише представників УПЦ МП, але й представників третьої основної Церкви України, греко-католицької. Причинами негативної оцінки греко-

¹ Дослідження проводилось з 3 по 17 вересня 2016 року. За національною стратифікованою квотною вибіркою було опитано 2001 респондента старших за 17 років в усіх областях України, а також у Криму, Севастополі та в окремих районах Донецької області, які не контролюються владою. Максимальна похибка вибірки не перевищує 2,2.

католиками державних зусиль зі створення помісної православної є, ймовірно, як небажання посилення конкуруючої Церкви, так і негативне ставлення до державного втручання в церковні справи. Але в будь-якому разі суто державницький підхід до створення єдиної помісної церкви зустрічатиме опір з боку не однієї, а багатьох Церков, то ж матиме цілком протилежний від очікуваного ефект (посилення напруги, роз'єднання, протистояння, замість єднання, інтеграції).

РОМОФОБИЯ У МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Гурій Богдана Богданівна,
кандидат соціологічних наук, ст. викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська Політехніка»

Гравовська Олена Романівна,
керівник благодійного фонду «Резонанс» м. Львів

Прийняття у 2013 р. «Стратегії захисту й інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020» мало сприяти створенню належних умов для захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини, забезпеченню рівних можливостей для її участі у соціально-економічному та культурному житті держави [1]. Також було затверджено ряд заходів щодо реалізації стратегії та створено міжвідомчу робочу групу з питань виконання вказаного плану заходів. Водночас, ромська громада в Україні продовжує бути найбільш вразливою та дискримінованою категорією населення. Роми щодня зазнають утисків практично у всіх сферах життя: залишаються невіршеними питання доступу ромів до освітніх та медичних послуг, працевлаштування, документування, забезпечення житлом, реєстрації місця проживання тощо [2].

Формуванню такої ситуації слугує ряд причин, які перешкоджають інтеграції ромів в українське суспільство та сприяють посиленню ксенофобських настроїв в Україні. По-перше, українська влада не має достовірної статистики про кількість ромів. За результатами Перепису населення, станом на 2001 р., в Україні проживає близько 48 тис. ромів [3]. Але згідно із оціночними даними Ради Європи, кількість ромського населення сягає від 120 до 400 тис. [4, с. 19]. Також в Україні відсутні фахові дані про соціально-економічну ситуацію ромів України, оскільки органи державної влади не збирають ці дані [5, с. 7].

По-друге, роми зіштовхуються із структурними проблемами. Жіночий Фонд «Чіріклі» зазначає, що роми стикаються з проблемами оформлення документів, отриманням освіти та працевлаштуванням, як через відсутність доступу до освіти та розуміння цінності навчання, так і через недовіру до владних інституцій та можливі контакти із міліцією [6].

По-третє, ромська громада дуже негомогенна і найбільш видимими є ті представники, які на вулиці ведуть асоціальний спосіб життя, що засуджується більшістю. Відповідно акти агресії з боку українців поширюються не на конкретних представників, які чинять протиправну поведінку, а на всю ромську громаду. Факти дискримінації ромської етнічної групи можна зустріти і у виданнях ЗМІ, де легко сформувані посилення мінаціональної ворожнечі та негативного образу всієї нації без виключення. Це лише підсилює існування в свідомості українців стереотипів про ромів та поглиблює міжнаціональну прірву.

Ступінь близькості чи відчуженості соціальних груп вимірюється шляхом визначення соціальної дистанції. В Україні Інститут соціології НАН України та Київський міжнародний інститут соціології реалізують щорічні моніторингові дослідження та, використовуючи шкалу Богардуса, визначають динаміку соціальної дистанції українців до представників різних етнічних груп. Припускається, що дані, отримані на основі застосування шкали відображають упередженість, нетолерантність чи ксенофобію.

В рамках здійснення проекту «Аналіз даних і розробка рекомендацій в боротьбі з антисемітизмом і антициганізмом в Україні: за рівні права і рівні можливості», що реалізується Конгресом національних громад України за фінансової підтримки Фондації EVZ – «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (Німеччина), нами здійснено порівняльний аналіз даних результатів соціологічних досліджень, де ромська національна меншина вивчається в контексті ксенофобських настроїв в Україні. Зокрема, це такі дослідження: національний моніторинг Інституту Соціології та дані моніторингу проведеного Київським міжнародним інститутом соціології.

Щорічні результати моніторингових досліджень Інституту соціології НАН (2005-2016 рр.) щодо вимірювання соціальної дистанції за шкалою Богардуса засвідчують, що українці найбільш нетолерантно ставляться до ромської національної меншини У 2005 р. кількість тих, хто не хоче пускати ромів у країну, сягає 42% [7, с. 31]. Для порівняння: у 2016 р. цей показник є майже такий самий і становить 41%. Єдиною національною групою, яку не хотіли б пускати в країну ще більше громадян, є чеченці [8].

У підтвердження найменш толерантного ставлення українців до ромської громади свідчать дані

Омнібусів, реалізованих Київським міжнародним інститутом соціології. Індекс ксенофобії до ромів у 2007 р. становить 5,83 [9, с. 203]. За даними, представленими у 2013 р. цей індекс має позначку 5,7. Як бачимо, дані практично однакові та не змінюються кардинально. При цьому 35% дорослого населення не хотіли б допускати в країну ромів [10].

Відповідно до даних більш ретельного вивчення рівня екстремістських орієнтацій населення України, загалом від 1% до 4% населення України висловлює схвальне ставлення до нападів і побиття етнічних груп, притому ставлення до ромів є найгіршим. Аж 17% опитаних українців підтримують ідею, що «людство має звільнитися» від ромів [11]. Найбільш дискримінованою етнічною меншиною залишаються роми, які не сприймаються масовою свідомістю як постійні мешканці України [12, с. 36].

Порівняльний аналіз даних моніторингових щодо вимірювання соціальної дистанції проведених Інститутом Соціології НАН України та Київським міжнародним інститутом соціології свідчить, що в Україні стабільно тримається високий показник ксенофобських настроїв щодо ромів. Протягом усіх років незалежності нашої держави, українці не сприймають ромів як постійних мешканців нашої держави. Таке відношення сформоване на основі того, що для більшості українців найбільш видимими є ті представники даної громади, які здійснюють протиправну поведінку на вулиці (крадіжки, жебракування тощо). Страх та злоба формують застереотипованість та байдужість пересічних українців до життя ромів. Натомість закритими залишаються проблеми, з якими зіштовхуються роми. Зокрема це відсутність документів, можливість працевлаштування, а відповідно відсутність коштів, майна і засобів для отримання якісної освіти. Держава повільно рухається в напрямку інтеграції ромів в українське суспільство. Прийняті програми не мають дієвих механізмів реалізації стратегії інтеграційних процесів, а відсутність політичної волі, на тлі проблем українського суспільства (АТО, зниження рівня життя, внутрішні міграції), поглиблюють соціальні проблеми. Такий стан змушує ромів їхати на сезонні заробітки різного гатунку чи жебракувати, що у свою чергу підсилює ромофобію, адже якість життя ромів не покращується, соціальні стереотипи залишаються стійкими, а зміни в середовищі ромської етнічної громади вимагають трьохсторонньої взаємодії: з боку самих ромів, українського суспільства та політичної влади.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, с. 1. Президент України. В. Янукович. м. Київ, 8 квітня 2013 року № 201/2013. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 25 лип. 2017; 2. Роми в Україні продовжують бути найбільш вразливою та дискримінованою категорією населення: прес-реліз [Електронний ресурс] : [інформаційний портал уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Валерії Лутковської, 14.12.2014]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/141216-vv-romi-v-ukraini-prodovzhuyut-buti-najbilsh-vrazlivoyu-ta-diskriminovan/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 29 лип. 2017; 3. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс] : [Інформаційний портал Головного Управління Статистики України, 2014]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 29 лип. 2017; 4. Шульга О. Роми, випадок у Лоцинівці й міжетнічна толерантність в Україні [Електронний ресурс] / О. Шульга // – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/romi-vipadok-u-loschinivci-y-mizhetnichna-tolerantnist-v-ukrayini-_html. Назва з екрана. – Дата перегляду: 25 лип. 2017; 5. EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 [Електронний ресурс] // European Commission: Brussels, – 05.04.2011 – Р. 01–18. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 13 лип. 2017; 6. Злочини на ґрунті ненависті в Україні [Електронний ресурс] – Харків.: Права людини, 2012 р.– 272 с. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/1339735328.pdf>. – Дата перегляду: 25 лип. 2017; 7. Злочини на ґрунті ненависті в Україні [Електронний ресурс] – Харків.: Права людини, 2012 р. – 272 с. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/1339735328.pdf>. – Дата перегляду: 25 лип. 2017; 8. Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, с. 1. Президент України. В. Янукович. м. Київ, 8 квітня 2013 року № 201/2013. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 25 лип. 2017; 9. Паніна Н. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії, та антисемітизму в сучасній Україні / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26-45; 10. Інтеграція Ромів в суспільство. Інтерв'ю з віце-президентом МБО Ромського жіночого фонду «Чіріклі» Золюю Кондур [Електронний ресурс] : [інформаційний портал «Соціального фактору», 15.05.2017]. – Режим доступу: <http://tysa1.tv/?p=22940>. Назва з екрана. – Дата перегляду: 1 серп. 2017; 11. Звіт за темою «Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до мігрантів та біженців, ставлення до проявів екстремізму» [Електронний ресурс] / Інститут прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії (IHRPEX), Київський міжнародний інститут соціології, Київ. – 2010. – Режим доступу: http://www.ihrpex.org/uk/article/609/zvit_za_temoju_prava_ljudnyu_v_ukrajini_riven_ksenofobiji_stavlennja_do_migrantiv_ta_bizhentsiv_st_avlennja_do_projaviv_ekstremizmu. Назва з екрана. – Дата перегляду: 25 лип. 2017; 12. Злочини на ґрунті ненависті в Україні [Електронний ресурс] – Харків.: Права людини, 2012 р.– 272 с. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/1339735328.pdf>. – Дата перегляду: 25 лип. 2017.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ НАПРУЖЕНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ: СПРИЙНЯТТЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ» У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стукал Олена Володимирівна
аспірантка Інституту соціології НАН України

Для сучасної людини, яка функціонує у глобалізованому мультикультурному просторі щоденних інтеракцій, толерантність постає однією з необхідних складових життєвих компетенцій та комунікативних практик. Будуючи новітнє українське суспільство, ми в першу чергу маємо дбати про створення якісно нових фундаментальних засад взаємодії у межах нашого соціуму. Саме дослідження преференцій і поглядів молоді, зокрема студентства, як представників трансформованого покоління дають змогу відстежити тенденції розвитку комунікативних практик в українському суспільстві з погляду на толерантність як необхідну й надважливу умову суспільного життя, цілеспрямовано впливати на підвищення рівня толерантності в суспільстві та більш ефективно використовувати сформовані толерантнісні компетенції молоді як механізм подолання напруженості та зниження рівня конфліктності в українському соціумі.

Метою доповіді є представлення результатів власного дослідження системи уявлень про поняття «толерантність» представниками студентського середовища, розкриття особливостей конструювання респондентами моделі толерантної людини. За допомогою опитувальника толерантності (автори В. С. Магун, М. С. Жамкочьян, М. М. Магура) було опитано 146 осіб у форматі face-to-face інтерв'ю, та 157 осіб, які заповнення анкети в електронному форматі за допомогою мережі Інтернет. На основі проведеного аналізу відбувся відбір респондентів, що продемонстрували високий або низький рівень толерантності, для наступного вивчення методом глибинних інтерв'ю.

У ході дослідження студентам було поставлено запитання щодо розуміння змістовної наповненості категорії «толерантність». Аналізуючи результати дослідження, можна виокремити кілька напрямів визначення змісту поняття.

Частина респондентів давала визначення толерантності через категорію стриманості (відбувалося вживання синонімічних термінів «терпимість», «лояльність»). Толерантність з такої позиції сприймається скоріше як тактика уникнення конфліктів. У такому випадку не йдеться про внутрішню направленість індивіда розуміти та сприймати опонента. Толерантність постає скоріше як пасивна поблажливість, що детермінується вимушеною необхідністю взаємодії. *«Толерантність – це така якість, яка говорить про терпимість до інших думок» (Юлія, 17 років, ВР). «Це терпиме відношення абсолютно до всіх, хто б це не був» (Даша, 19 років, ВР).*

Наступним напрямом сприйняття толерантності було акцентування на необхідності поваги до відмінностей. Толерантність у такому трактуванні включає розуміння позицій іншого, спокійне сприйняття відмінностей, продукує розуміння та взаєморозуміння. *«Ти з розумінням ставишся до того, що є якась інша думка, що не завжди співпадає з твоєю» (Ольга, 19 років, НР). «Це рівність. Це взаємоповага. Коли інших сприймають такими, як вони є. І вони мають право такими бути».* (Олена, 22 роки, НР).

Простежувалося у сприйняття студентів і трактування толерантності як синоніму вихованості та ввічливості. Респонденти у такому випадку сприймають терпимість як ознаку вихованої людини і вкладають у поняття скоріше правильність поведінки, її відповідність системі норм у суспільстві, високий рівень моральної вихованості індивіда. *«Для мене бути толерантним – це означає бути вихованим, ввічливим»* (Артем, 21 рік, ВР).

Толерантність також сприймалася як норма у сенсі неупередженого ставлення до представників різних груп. Визначальним у цьому сенсі є те, що підкреслювалося розуміння плюралістичності ідей і поглядів індивідів, визнання за ними права на «інакшість». *«Коли ти ставишся до того, що всі люди індивідуальні, нормально» (Юлія, 17 років, ВР). «Це лояльність. Здатність сприймати людей такими, як вони є, незважаючи на політичні, релігійні і культурні уподобання та національну приналежність» (Ірина, 20 років, ВР).*

Узагальнюючи відповіді респондентів, можна надати визначення толерантності як якості індивіда, що знаходить відображення у поведінковому контексті. При цьому існує кілька варіантів розуміння: вимушена стриманість, сприйняття та розуміння інших, ставлення до відмінних характеристик з повагою, толерантність як вихованість і як норма.

Для деяких респондентів толерантність набувала негативних характеристик. Студенти зазначали певну штучність даного явища, сприймали толерантність як фактор особистої невизначеності та слабкості у відстоюванні власних позицій. Варто зазначити, що такої позиції дотримувалися у більшості респонденти, що мали попередньо визначений низький рівень толерантності. *«Толерантність – це не природно»* (Микола, 21 рік, НР). *«Це щось негативне. Це щось незрозуміле.»* (Ігор, 22 роки, НР). *«Це безхребетна людина. Я б сказала – «ніяка». Без свого погляду, без своєї думки, без нічого. Тому що в моєму розумінні толерантність – це позиція «у всьому з усім згоден». Все розуміє, всім співчуває. Я такого не схвалюю»* (Наталія, 20 років, НР).

Щодо можливих асоціацій із терміном, то найбільш типовим було виокремлення сфер її функціонування. Зокрема, згадували представників сексуальних меншин, людей з обмеженими фізичними можливостями, політичну і расову толерантність. Також були представлені абстрактні асоціації «Рівність, братерство» (Максим, 18 років, ВР), «Якось красива витончена молода жінка» (Юлія, 23 роки, НР), і професійне визначення «Дія медичних апаратів на організм» (Дмитро, 22 роки, ВР).

Респонденти зазначили певну складність при визначенні толерантності у якості внутрішньої чи зовнішньої ознаки.

«Це складне питання. Звідки вона має йти? Це внутрішнє, переосмислене досвідом, якимись знаннями. Але у більшості, як я розумію толерантність, вона проявляється лише зовні, лише фасад» (Євген, 19 років, ВР).

«Комплексно. Це зовнішнє, яке вкладуться у внутрішнє. Суспільство нав'язує певні стереотипи». (Микола, 19 років, ВР).

Як бачимо, толерантність в оцінках респондентів постає у комплексному вимірі. Первинні фактори її формування належать до зовнішнього середовища. Проте інтеріоризація суспільних норм і вимог має глибоко індивідуальний характер. Додатково студенти відмітили можливість лише зовнішньої «показової» толерантності, безпідставної з позиції внутрішнього посилю.

При формуванні портрету толерантної людини частина респондентів фокусувалася на психологічних, поведінкових, моральних характеристиках. Це комунікабельна, неконфліктна, не агресивна, розумна, ввічлива, гнучка, розуміюча, вихована, чесна, відкрита, чуйна, розвинена особа. Вона має широкий кругозір, уникає конфліктів, згладжує їх, вміє вислухати, поважає думки інших, відфільтровує отриману інформацію, продумує наперед наслідки своїх слів і дій. Може висловити власну думку, розкрити ту інформацію, що хоче донести, вміє вислухати точку зору співрозмовника.

Частина респондентів не зупинялася на детальному розгляді окремих характеристик. Для них головною ознакою толерантної людини є неупереджене і однакове сприйняття інших незалежно від їх ознак, уподобань чи характеристик.

Для деяких студентів толерантність виступає не бажаною, а, навпаки, має знак «мінус». Негативне сприйняття толерантної людини знайшло свій вияв у характеристиках надзвичайної правильності, педантичності, безхребетності та «недалекості». Толерантність постає в антипозитивному контексті, є свідченням відсутності власної точки зору, нездатності відстоювання власних позицій, несформованості переконань індивіда.

Представлені дані дають змогу охопити основні напрямки розуміння та сприйняття толерантності представниками студентської аудиторії. Це питання має широкий евристичний потенціал для досліджень і високий рівень нагальності. Адже толерантність є викликом сучасності, постає ефективним механізмом подолання напруженості та уникнення конфліктності українського соціуму.

ІНДИВІДУАЛІЗМ VS КОЛЕКТИВІЗМ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Гусак Вікторія Володимирівна
аспірантка Інституту соціології НАН України

Українські соціологи відзначають, що соціальні зміни трансформують і особистість. Є. Головаха зазначає, що саме з моменту Євромайдану суспільство почало змінюватися: перш за все українське суспільство визначилося зі стратегічним напрямком розвитку – від амбівалентності минулого (одночасної підтримки взаємовиключних геополітичних напрямків руху) до вибору більшістю населення європейського шляху [1]. О. Злобіна, аналізуючи роль особистості як суб'єкта соціальних змін, фіксує зміни в українському суспільстві, робить такі висновки: загальне трендом, починаючи з Євромайдану, є зростання внутрішньої незалежності агентів, які опановують нові інституційні рамки; суттєво зростає відсоток респондентів які відзначали, що їм вистачає вміння жити в нових умовах; зростає відсоток, кому вистачає ініціативи та самостійності у вирішенні життєвих проблем; та тих, кому вистачає рішучості у досягненні своїх цілей, діяльнісний потенціал агентів поступово зростає, а разом з тим зростає і їхня готовність перетворювати його в дії, спрямовані на інституційні зміни [2].

Такі висновки дають нам підстави говорити, що індивід поступово в українському суспільстві, особливо починаючи з кризи 2013-2014 р по сьогоднішній день поступово починає втрачати характерні риси людини радянського і формує нові характерні риси особистості і нову колективну ідентичність.

Такі перетворення в українському суспільстві взаємопов'язані (корелюють) з процесом зростаючої індивідуалізації / падіння колективізму, поступового звільнення від певних установок, способів взаємодії людини з суспільством, характерних людині радянській, які ми можемо простежити на підставі Моніторингу Інституту соціології НАНУ 2015-2017 р.

Поняття індивідуалізм і поняття свободи має «подвійну» природу для людини сучасної західної культури. У радянську епоху цінності колективізму транслиувались на державному рівні і буди пануючою ідеологією, і для радянської людини характерною рисою був і певною мірою продовжує залишатися колективізм як основною рисою соціального характеру.

Коли ми спостерігаємо підвищення індивідуалізму або його перевагу, ми можемо говорити про те, що в суспільстві переважає або починає зростати індивідуалістичні риси особистості. У позитивному аспекті прояву індивідуалізму як для індивідуального розвитку так і для культурно-економічного всього суспільства можна виділити такі характерні риси особистості: свобода в своїх діях і самостійність в судженнях, орієнтацією на самого себе, свої цілі, індивід вважає, що від нього самого залежить в значній мірі як його життя так і розвиток самого суспільства. Індивідуалістична культура передбачає, що в такому суспільстві кожен індивід являє собою цінність, таке суспільство здатне формувати внутрішньо незалежних агентів, і сам індивід відчуває себе творцем свого життя. Індивід вважає, що він може впливати на те, як складається його життя, здатним впливати на події в своє особисте життя так і в суспільному, внутрішня незалежність агентів.

Вивчення розвитку індивідуалізму вченими показує і негативні прояви індивідуалізму, а на останньому етапі розвитку індивідуалістичного суспільства і десь зовсім протилежні результати індивідуалізації індивіда.

Г. Зімель вивчаючи процес зростаючої індивідуалізації в ході історичного процесу бачить в ньому велику можливість для індивідуального розвитку, що не суперечить загальної гармонії інтересів [3].

Індивідуалізм може бути ресурсом для формування як на колективному рівні, диференціюючи та формуючи певну колективну ідентичність, так і на рівні індивідуальному, сприяючи розвитку індивідуального потенціалу особистості, здатності вільно реалізувати свій потенціал, діяти за власними переконаннями, самостійно, беручи на себе відповідальність за власне життя. Індивідуалізм передбачає, що особистість орієнтуватися на власну думку, власні зусилля, власні дії, а індивід вважає, що він може впливати на те, як складається його життя, здатний впливати на події, як в своєму особистому житті, так і в суспільному.

За результатами моніторингового опитування «Українське суспільство» у 2015 р. на питання: «Які характерні риси, на Ваш погляд, переважають серед людей Вашого найближчого оточення?» 44,4 % респондентів відповіли, що переважає індивідуалізм, а 30,2%, що колективізм. У 2017 р. розподіл відповідей на це ж питання не змінився в оцінці розповсюдженості індивідуалізму, проте переважання колективізму відмітило майже вдвічі менше респондентів ніж раніше – лише 18,0%. Це свідчить про поступове перетворення образу сучасного українця і послаблення стереотипу колективізму як неодмінного атрибуту людини радянської.

Якщо взяти таку рису характеру особистості як ініціативність і її взаємозв'язок з індивідуалізмом, то виявляється, що так само поступово підвищується оцінка респондентами власної ініціативи і самостійності. На початку моніторингу, у 1996 році, зазначали, що їм вистачає цих рис 30,4% опитаних. У 2012 р. такий варіант відповіді обирало 36%, а у 2017 році так відповіли вже практично половина опитаних – 48,7%.

Результати моніторингу показують, що значний відсоток респондентів відмічають поступовий відхід від тих цінностей, як були характерні за радянських часів. У 2015 р. на питання: «Як Ви вважаєте, чи діють ще сьогодні цінності, які пропагувалися в Радянському Союзі (соціальна рівність, колективізм, взаємодопомога, підтримка держави тощо)?» переважна частина респондентів відповіли, що не діють (однозначно ні – 30,5%, скоріше ні – 38,5%).

З іншого боку, відповідаючи на питання «Чи сприймаєте Ви як свою, ту систему цінностей, яка склалася в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо), погодилися з цим лише біля третини опитаних (скоріше так – 23,1%, однозначно так – 8,6%. опитаних). Натомість не сприймають ці цінності як власні більше 40% респондентів (однозначно ні – 14,2%, скоріше ні – 30,0%).

Можна констатувати, що зростання у масовій свідомості оцінки індивідуалізму як характерної риси респондентів населення України свідчить, що формується сприйняття індивідуалізму, як нової типової риси людини суспільства трансформаційної доби. Це, на нашу думку, добре узгоджується з логікою формування соціального характеру за Фроммом, який у «Втечі від свободи», зазначав, ідея може стати могутньою силою лише тоді, коли вона відповідає специфічним потребам людей даного соціального характеру [6].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Головаха Е. И. Украинское общество: четверть века вынужденной трансформации и перспектива декларированного транзита // Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності: Матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-30 листопада 2016 р.) / Укладачі А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв. – Київ; Одеса: Типографія «Айс Принт», 2016. – С. 15-17. 2. Злобіна О. Г. Соціальні зміни та «Life story» або як «homo soveticus» перетворюється на «homo ukrainicus» // Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності: Матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-30 листопада 2016 р.) / укладачі А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв. – Київ; Одеса: Типографія «Айс Принт», 2016. – С. 19-20. 3. Зиммель Георг. Избранное. Том 2. Созерцание жизни. – М.: Юрист, 1996. — 607 с. 4. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм ; пер с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.

СЕКЦІЯ 5

ЦІННОСТІ ТА КУЛЬТУРА У НЕСПІВМІРНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКАХ

КУЛЬТУРНА ПАРТИЦИПАЦІЯ: ТЕКУЩЕ СОСТОЯНИЕ

Костенко Наталія Вікторівна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувачка відділом соціології культури і масової комунікації
Інституту соціології НАН України

1. Дискурс о культурной партиципации, участии в культуре индивидов, групп и институций многомерен, способен увлекать к теоретическим горизонтам и концентрироваться на вполне конкретных артефактах и практиках. Не секрет, что взгляды на культурное присутствие в глобальном мире и локальных нишах складываются сегодня в калейдоскоп рефлексий, неординарные конфигурации, не обремененные линейными связями с изначальными парадигмами, отслеживать которые можно разве что по изгибам сложных семантических сетей. Скорее, соотносимость интеллектуальных практик в познании культуры обеспечивается соразмерностью теоретических допущений, их комбинаторным родством, симметричностью и комплементарностью, наконец, прагматической совместимостью. Но, пожалуй, две непреложных константы — рефлексировать по поводу собственных конструкций как «воображаемых сигнификаций» К. Касториадиса и достигать удостоверений доступа к реальности, о чем не устают повторять Б. Латур — остаются в приорите.

2. Одно из таких методологических допущений касается понимания культуры как *генерализованного измерения и специфической области* общественной жизни. В определенном смысле, этот двойственный характер культуры можно описать как ее парадокс, который все же методологически важнее сохранить, чем разрушить, как считает Йохан Арнасон, что дает возможность более объемно смоделировать взаимосвязанность полей исследования, его фокусы и эпистемологическую устремленность. Показательным образом этот парадокс артикулируется в современных дискуссиях, различающих, вплоть до противопоставления, *культурсоциологию* с ее постулатом автономии культуры, задающей собственную перспективу видения социумов, как у Д. Александера, и *социологию культуры*, имеющую, вслед за П. Бурдьё, устойчивую традицию анализировать культуру как гомологические проекции структурно-статусной стратификацией населения. Эмпирические реалии, тем не менее, обнаруживают пространства и события, в истолковании которых обе эти перспективы пересекаются и взаимопроникают.

3. Второе допущение относится к прояснению текущей культурной ситуации, которая существенно изменилась за последние три года, не то чтобы радикально оборвав или поставив под сомнение наблюдаемую прежде культурную мобильность, но скорее сдвинув сложившееся взаимодействие глобального и локального в пользу последнего. Именно локальное здесь и теперь ощутимо центрирует картину мира. «Расставание со стабильностью», ставшее для людей уже привычным, на фоне войны и системной турбулентности превратилось в наверстывающий аритмичный процесс. Украинское общество внезапно оказалось в состоянии, которое именуют сегодня, *«emergency»*, ссылаясь на социальную аналитику Славоя Жижека и недавнюю теоретическую дискуссию по этому поводу [1; 2]. Такое состояние характеризуется системной турбулентностью, в том числе и нарушением культурных порядков, существовавших прежде [3]. Ощутимые вибрации общего и частного существования не позволяют сегодня довериться чьим-либо гарантиям (институциональным и персональным) насчет обозримой длительности такого состояния. Оно приобретает черты перманентного, транслируя культуру *«emergency»* на способ жизни людей, их интуиции, намерения и действия, но и никак не рассеивает атмосферу «временности» происходящего, особого временного интервала, который необходимо пережить.

Можно сказать, что реальность *«emergency»*, безусловно вписываясь в пространственно-временные координаты современной культуры — *множественность* и *одновременность* — обладает и особыми онтологическими характеристиками. Налицо искажения географических границ, изъятие из области досягаемого отдельных территорий, деформация пространств медийного доступа наряду с очевидным сокращением дистанций близости к отдельным местам и культурам. В темпоральном измерении — это пульсирующая апологетика или, напротив, дискредитация больших и малых исторических периодов как ставка в легализации настоящего, ближайшего и далекого будущего, тогда как индивидуальное внутреннее время, наше «длящееся Я», как называл его Бергсон, зачастую разительно не синхронно ни астрономическим, ни запущенным в разных версиях культурным и политическим часам.

4. Все это означает, что для установления культурных механизмов регуляции проживания в «*emergency*», режимов вовлеченности институтов, общностей и людей в культурные процессы во вновь открывшихся обстоятельствах, требуется особая тщательность и детальность. Эти самые обстоятельства, усугубление которых все еще грозит превысить экзистенциальный и физический порог выживаемости, настойчиво предлагают и массу новых возможностей эффективно конструировать и реализовывать культурное участие. Последнее, помимо этих внешних обстоятельств существенно зависит и от общей **соотнесенности с культурой** индивидов и групп, принадлежащих (умозрительно или фактически) к тем или иным культурным средам сообразно типам культурной компетентности и культурной чувствительности. Социальная и культурная топологии социума не являются строго симметричными, хотя и несомненно испытывают непреодолимое взаимное влияние, одновременно подпадая под энергетику происходящих событий.

5. Эмпирических свидетельств, полученных в основном в ходе мониторинга «Украинское общество» последних лет немало, и их имеет смысл представить в более просторном выступлении. В целом, на операциональном уровне фиксируются три влиятельных в отношении культурных порядков обстоятельства, затрагивающие институциональный, публичный, повседневный контексты, т.е. пронизывающие все общество и идентифицирующих культурную ситуацию.

- Ощутимое финансово-экономическое, материальное ущемление большей части населения, что вынуждает разные социальные и социокультурные группы, прежде всего невысокого и среднего статуса, сокращать потребление в сфере культуры и рекреации, сдерживая культивируемые прежде культурные aspirations и активности.

- Расширение публичной сферы и возбуждение гражданского общества на фоне открывшихся эмансипирующих ресурсов и артикуляции креативного участия в культуре, стимулирует продуцирование новых форматов культурной партиципации, новых инициатив и коллективностей, способов индивидуальной включенности в культурное движение. Прежде всего это касается молодых и средневозрастных категорий - в качестве ли форм гражданского активизма или же отстаивания собственной идентичности, полагаясь на компенсаторные и защитные механизмы культуры.

- Несовершенство государственной культурной политики, раздвигающей границы политически целесообразного в зоне культуры и создающей образцы и прецеденты принудительного регулирования культурного разнообразия в сложившихся условиях, противоречиво воздействует на процессы трансмиссии национального, которые актуализировались в обществе под воздействием энергетического и ценностного импульса событий зимы 2013-2014 гг.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Žižek S. A permanent economic emergency. // *New Left Review*, 2010, 64, July-August, 85-95. 2. Adey P., Anderson B., Graham S. Introduction: Governing Emergencies: Beyond Exceptionality. // *Theory, Culture & Society*, 2015, 32(2), 3-17. 3. Костенко Н. В состоянии «emergency»: культурные эффекты // *Социология: теория, методы, маркетинг* – 2016. – № 4. – С. 102–118.

КУЛЬТУРА І СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ: ПОСТБУРДЬЄЗІАНСЬКІ ПОШУКИ

Скокова Людмила Георгіївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу соціології культури і масової комунікації
Інституту соціології НАН України

В сучасній соціології культури точкою відліку для вивчення культурних і соціальних нерівностей продовжують слугувати праці П. Бурдьє. Відоме розрізнення «смаків розкоші» і «смаків необхідності» представників вищих, середніх, нижчих страт детально продемонстровано у праці «Відмінності» (1979). Структура практик культурного споживання за шкалою «рафінована /обивательська / низька культура» (відповідно до інституціональної легітимації), зафіксована на основі його емпіричних спостережень, виявилася гомологічною класовій структурі. До того ж, практики у різних полях є досить гомогенними між собою, утворюючи узгоджені стилі життя – класів буржуазії, робітників тощо. Культурний капітал у різних його формах відіграє значну роль у підтримці і репродукції соціальної нерівності, виключаючи певні групи з доступу до високої культури (через несформованість смаків, естетичних диспозицій, володіння мовами тощо). Передбачається, що наявність легітимних культурних компетентностей полегшує доступ до кращих позицій на ринку праці, професій, сприяє соціальній мобільності. Разом з тим, інституціональна легітимація певних культурних взірців їх нормалізує, сприяючи «символічному насиллю» щодо груп, які не мають

доступу, ресурсів, вільного часу для оволодіння смаками-практиками, що вище поцінуються в суспільстві.

Останніми десятиліттями активно розвиваються т.зв. постбурдєзійські підходи до вивчення смаків, культурної партиципації населення, зв'язків культурного капіталу і нерівності. Один із напрямів таких пошуків пов'язаний із дослідженнями *всеїдності* (omnivorousness) – термін, запропонований американським дослідником Р. Пітерсоном. Він на основі кількісного аналізу культурних уподобань населення США зробив висновок про слабкі прояви гомології смаків представників вищих страт. Було схоже, що в цих стратах з однаковим задоволенням можуть слухати класичну музику і популярну, читати інтелектуальну прозу і детективи тощо. Пітерсон висунув тезу *всеїдності* як сучасної ознаки високого рівня культурного капіталу, своєрідної мультикультурності, толерантності смаків [1]. Ця ідея породила величезну кількість опитувань і повторного аналізу масивів із даними щодо культурних смаків і практик населення в різних країнах [2]. Результати не є однозначними. Одні дослідники дотримуються позиції, ближчій баченню Бурдє (переважання гомології соціальної і культурної стратифікації, тобто узгодженості соціальної позиції із культурними смаками і практиками, ширше – стилем життя певних груп). Інші – підтверджують явище культурної *всеїдності*, до того ж задіюючи вплив таких факторів як вік, стать, етнічна група, раса, на яких Бурдє менше зосереджував увагу. Схоже, що нинішні «смаки до розкоші» частково включають культурну *всеїдність* (як широку ерудицію, толерантність, здатність перемикавання культурних кодів) серед груп з вищими обсягами культурного капіталу, особливо серед молодих освічених спеціалістів.

Поняття «*всеїдності*» дозволяє відійти від чітких поділів на високу і популярну культуру, чому сприяють і ринкові стратегії циркуляції, проліферації, оновлення текстів культури, адаптація інновацій, субкультурних смаків культурними індустріями, доступність культурних об'єктів внаслідок дигіталізації та мережевізації, їх обертання в онлайн-спільнотах на основі вибудови рейтингів, створюваних самими користувачами «знизу» через поширення посилань у соціальних мережах, аматорські рецензії, показники продаж в інтернет-магазинах тощо. Розмивання чітких визначень щодо високої / масової культури сприяє й переосмисленню взірців культурних політик, які в попередні «модерні» періоди часто були скеровані на «підтягування» мас до «справжньої» культури.

Разом з тим результати досліджень *всеїдності* вказують на важливість способів оцінювань і повсякденних класифікацій продуктів культури: культурні смаки і практики продовжують слугувати підтриманню символічних кордонів між групами, підтвердженню символічної дистанції від певних соціальних груп. Власне, більшість досліджень показують, що самі принципи дії культурних відмінностей як механізми репродукції соціальних нерівностей продовжують бути актуальними, хоча їх зміст, смислове наповнення трансформуються. У руслі постбурдєзійських пошуків формується так звана *соціологія евалюації* (культурні практики оцінювання) як напрям в рамках широкого руху культуральної соціології (М. Ламон та ін.). Дослідження оцінювань як соціальних явищ класифікацій, сигніфікацій, типізацій, приписувань цінності тим чи іншим культурним об'єктам все частіше трактується процесуально: як контингентно виникаючі фігурації дій / взаємодій людського і матеріального; як напруга між «діяннями» і «висловлюваннями» у практиках оцінювання, як переплетіння символічного, тілесного, когнітивного, матеріального, діяльнісного. Оригінальний підхід до оцінювань і повсякденних смакових класифікацій розвиває французький дослідник Антуан Еньон, близький до *прагматичної соціології*. На основі багатолітніх досліджень він доводить, що культурний продукт сам по собі не можна визначити як належний до «високої культури» чи «популярної культури». Ці легітимні класифікації практично не діють на сприйняття твору, якщо вони не відомі / не цікаві реципієнтам. Цей напрям постбурдєзійської прагматичної соціології зосереджується на даних етнографічних спостережень, групових дискусій, повсякденних розмов, неструктурованих інтерв'ю для переходу від розуміння оцінюваного, поцінюваного, осмислюваного як складного ланцюга взаємодій людей і об'єктів, *human* і *non-human*, сприйняття культурних об'єктів не лише через рамку інституційно трансльованих культурних кодів, усталених конвенційних систем класифікацій, але як результат взаємодії тілесних, когнітивних, емоційних станів людини і тих «сценаріїв» і потенційних «можливостей» матеріальних актантів, актуалізованих в певному просторі і часі.

Події останніх років в українському суспільстві надзвичайно актуалізували роль культури — культурних відмінностей, культурних компетентностей, культурних класифікацій тощо. Культурні смаки, вибори, практики стають новими символічними маркерами різних соціальних груп. Вибір мови, оцінки історичних подій і героїв, ставлення до публічних фігур поля культури залежно від їх оцінки політичних подій і т.ін. розмічають нові кордони між «Ми» і «Вони». Аналіз процесів повсякденних і інституційних конструювань нових класифікацій в полі культури, їх медійної легітимації та їх впливу на генерування соціальних розрізень і нерівностей, стає актуальним завданням для вітчизняної соціології культури.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Peterson R. A. Changing highbrow taste: From snob to omnivore / R. A. Peterson, Kern R. M. // *American Sociological Review*. – 1996. – № 61(5). – Р. 900–907. 2. Скокова Л.Г. Сучасні дослідження культурних практик: гомологія vs гетерологія / Л.Г.Скокова // *Мінливості культури: соціологічні проєкції* [Н.Костенко, А.Ручка, Л.Скокова та ін.] / за ред Н.Костенко. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. – С.76–111.

ЕВРОПЕЙСКИЕ ЦЕННОСТНЫЕ ТИПЫ И ИХ СВЯЗЬ С РЕСУРСАМИ

Магун Владимир Самуилович

кандидат психологических наук,
Федеральный научно-исследовательский
социологический центр РАН;
Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Москва

Руднев Максим Геннадьевич

кандидат социологических наук,
Федеральный научно-исследовательский
социологический центр РАН;
Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Москва

Типология европейского населения, построенная на основе ценностных показателей Ш. Шварца и данных Европейского социального исследования (ESS), включает 5 классов, которые получили названия класс ценностей Роста, классы сильной и слабой Индивидуалистической ориентации, классы сильной и слабой Социальной ориентации [1,2,3]. В Украине в 2010 году в классе Роста оказалось 3% респондентов, в классах сильной и слабой Индивидуалистической ориентации – 24 и 22%, в классах сильной и слабой Социальной ориентации 26 и 25% респондентов.

На данных 4 раунда ESS было показано, что класс ценностей Роста шире представлен в странах, производящих больше богатства на душу населения, и, кроме того, индивиды, принадлежащие к этому классу, лично располагают большими ресурсами или имели доступ к большему объему ресурсов родительской семьи. Задача данной работы – на более широком массиве данных проверить выводы в отношении класса Роста и рассмотреть с точки зрения ресурсного подхода взаимосвязи со страновыми и индивидуальными предикторами четырех других ценностных классов.

Исследование выполнено на данных трех раундов ESS, осуществленных в 32 европейских странах в 2008, 2010 и 2012 гг. Поскольку типология оказалась устойчивой от раунда к раунду, то была построена объединенная ценностная типология, охватывающая данные всех трех раундов [Rudnev, Magun, Schmidt, 2014], она и является объектом анализа в настоящей работе.

Используется многоуровневый мультиномиальный регрессионный анализ, в который в качестве зависимой переменной включено членство индивида в том или ином ценностном классе, а в качестве предикторов – такие индивидуальные характеристики, как пол, возраст, образование респондента и его родителей, статус занятости родителей, статус респондента и его родителей как коренных жителей страны или мигрантов, доход нынешней семьи респондента и размер поселения, где он проживает; кроме того, на страновом уровне в качестве предиктора был включен показатель валового национального дохода (ВНД) на душу населения.

Установлено, что членство в каждом из пяти классов значимо связано с детерминантами как странового, так и индивидуального уровня. Членство в классе Роста выше в странах с более высокими показателями национального богатства, а на индивидуальном уровне попаданию в этот класс способствует более высокий уровень образования респондента и его проживание в более крупном городе, а также более высокое образование родителей респондента, их более высокий статус занятости и большая укорененность в стране проживания. Все эти предикторы подтверждают ранее сделанный вывод о том, что попаданию индивида в класс Роста благоприятствуют как страновые, так и средовые, семейные и индивидуальные ресурсы (три последние категории ресурсов более приближены к индивиду – назовем их персонализированными).

Выяснилось, что похожий набор *индивидуальных* предикторов характерен и для класса сильной Индивидуалистической ориентации: членству в этом классе тоже способствует образованность индивида и его родителей, высокий статус занятости родителей, жизнь в большом городе и более высокий семейный доход. (Частично этот набор сохраняется и для класса слабой Индивидуалистической ориентации: здесь тоже помогает образованность респондента, статус родителей и более высокий семейный доход.) Таким образом, членству в индивидуалистических классах, особенно, в сильном Индивидуалистическом классе, тоже способствует концентрация у человека различных ресурсов, но, в отличие от класса Роста, это ресурсы индивидуальные, семейные и средовые – но не странового уровня. В этом отношении индивидуалистически ориентированные респонденты находятся в противоречивой ситуации: персонально они богаты ресурсами, но живут при этом в относительно бедных странах. Отличие от класса Роста также в том, что уровень дохода входит в число значимых предикторов для индивидуалистов, но никак не влияет на членство в классе Роста. Отличается и гендерный состав: к ценностям Роста больше предрасположены женщины, а к ценностям Индивидуализма – мужчины.

Вероятность попадания в классы Социальной ориентации, наоборот, выше для индивидов, с меньшим объемом индивидуальных, семейных и средовых ресурсов: менее образованных, имеющих менее образованных родителей, хотя бы один из которых является иммигрантом, живущих в сравнительно небольших по размеру городах или в сельской местности, имеющих меньший семейный доход. У женщин больше шансов попасть в классы Социальной ориентации, чем у мужчин. При этом страновые детерминанты Социальных классов находятся в гармонии с индивидуальными: индивиды, вошедшие в классы Социальной ориентации, относительно бедны персонализированными ресурсами, и они же живут в относительно бедных странах.

Итак, получается, что в классы Индивидуалистической ориентации попадают люди, располагающие большим объемом персонализированных ресурсов, а в классы Социальной ориентации – люди со сравнительно низким объемом этих ресурсов. Подобное сочетание ресурсов и ценностей объяснимо: тот, кто обладает ресурсами, является более самодостаточным и придерживается соответствующих ценностей, а тот, у кого ресурсов мало, вынужден обращаться за этими ресурсами к другим людям, к социальным группам и сообществам, и его ценности отражают эту реальную потребность в источниках внешних ресурсов. Итак, наличие персонализированных ресурсов сопровождается индивидуалистической (по Шварцу, буквально: персональной, «personal») ориентацией, а дефицит этих ресурсов – ослаблением индивидуалистической ориентации и усилением противоположной – социальной ориентации.

В отношении некоторых видов ресурсов (таких, как образованность респондента или доход его семьи) возможны, конечно, и противоположно направленные причинно-следственные связи. Люди с индивидуалистическими системами ценностей будут прилагать и больше личных усилий, чтобы приобрести для себя те или иные ресурсы, а социально ориентированные индивиды рассчитывают, соответственно, на социальные ресурсы, и будут реже прибегать к подобным усилиям.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Magun V., Rudnev M., Schmidt P. Within-and Between-Country Value Diversity in Europe: A Typological Approach // *European Sociological Review*. 2016. – 32 (2). – P.189-202. 2. Магун В. С., Руднев М. Г., Шмидт П. Европейская ценностная типология и базовые ценности россиян // *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. 2015. – Т. 121. – № 3-4. – С. 74-93. 3. Rudnev M., Magun V., Schmidt P. Basic Human Values: Stability of Value Typology in Europe // *Values, economic crisis and democracy*. Abingdon : Routledge, 2016. – Ch. 2. – P. 21-49.

СУЧАСНІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Афанасьєв Дмитро Миколайович

кандидат соціологічних наук,
старший викладач ДВНЗ

«Ужгородський національний університет»

Драматичні події, що спостерігаються в українському суспільстві протягом останнього часу, безумовно, впливають на всі його сегменти. Молодь, як найбільш активна соціально-демографічна група, водночас є і рушійною силою змін, і тим об'єктом, який найбільше відчуває на собі наслідки соціально-політичних процесів. Зрештою саме від молодих людей та їх ціннісних орієнтацій, очікувань, потреб залежить майбутнє цього суспільства.

Варто зазначити взаємозалежність понять «цінності», «очікування» та «потреби». Під «цінністю» розуміють значуще для індивіда або групи явище (предмет) духовної (матеріальної) культури, яке сприймається суб'єктом оцінки як благо, норма, користь, вигода, ідеал. У рамках соціологічної теорії сформувались декілька аксіологічних підходів, що з різних позицій трактують поняття «цінність»: утилітаристський (Г. Спенсер, К. Маркс), ідеалістичний (Г. Ріккерт, Е. Дюркгейм), нормативний (Т. Парсонс, Р. Мертон), розуміючий (М. Вебер). Ціннісна картина світу суб'єкта надає йому орієнтири для інтеграції в соціум. Емпіричні способи вимірювання цінностей широко представлені в соціологічній традиції, а деякі з цих методик перетворились на самостійні напрями емпіричної науки (Р. Інглхарт, Ш. Шварц).

На початку 1990-х років Ш. Шварц здійснив факторний аналіз ціннісних орієнтацій жителів європейських країн, де було вперше виокремлено вісім ціннісних типів – просоціальність, обмежувальний конформізм, радість, успіх, зрілість, незалежність, безпека і влада, які використовувалися в ранніх дослідженнях. У 1992 році Шварц виокремив окрім згаданих восьми значень ще три інших (духовність, традиції та стимулювання), а чотири існуючі (гедонізм, зрілість, просоціальність, безпека) дещо змінив. Таким чином, автор отримав одинадцять значень: самостійність, досягнення, влада, конформізм, безпека, гедонізм, універсалізм, доброта, традиції, стимуляція, духовність. Сумніви щодо духовності як універсального ціннісного типу привели до відмови від цього пункту і, нарешті, залишилося десять

значень, які при зображенні двомірного простору утворюють кільцеву структуру, в основі її логіки є те, що чим ближче один до одного знаходяться певні типи цінностей, тим більше вони здійснюють взаємну стимулюючу дію [1].

Існують всі підстави розглядати модель Шварца в якості кумулятивної загальнонаукової та соціологічної теорії цінностей та очікувань, а сам автор додає, що численні спроби інших дослідників збільшити перелік десяти основних цінностей до сих пір не увінчалися успіхом [2].

Такий завершений погляд Ш. Шварца на універсальні культурні цінності може служити дієвим інструментарієм для аналізу культури, релігії, філософії і, зокрема, використовується для аналізу ціннісних орієнтацій у Європейському соціальному дослідженні.

З метою вивчення ціннісних орієнтацій молоді Закарпаття, кафедра соціології та соціальної роботи УжНУ провела дослідження методом анкетування. Опитування проводилось на основі квотної вибірки за наступними параметрами: вік, стать, населений пункт. Загальний обсяг вибіркової сукупності склав 400 осіб у віці 15-34 роки. Дослідження тривало з 10 червня по 1 липня 2017 року.

Перш ніж оцінити ці результати, варто поглянути на результати дослідження, представленого О. Шостаковським при вивченні молоді під час Революції Гідності. За цими результатами більшість Євромайдану хотіла передусім покращити життя в країні, а не своє особисто, і задля цього згодна була йти на незручності й втрати. Найбільшими пріоритетами для них стали універсалізм і доброзичливість, а також самостійність і безпека. Найневажливішими виявилися особисті влада/багатство, конформність і гедонізм [3].

За результатами дослідження молоді Закарпаття з'ясовано деякі відмінності у пріоритеті очікувань та цінностей тієї молоді, що відстоювала свої переконання під час Революції гідності. Так, на перше місце молодь Закарпаття ставить гедонізм (бажання насолоджуватись життям), чого не спостерігалось у молодих людей з Майдану. Цей феномен можна пояснити тим, що учасниками Революції Гідності були активні люди, лідери громадської думки, ініціатори перетворень. В той же час за результатами нашого дослідження актуальною потребою закарпатської молоді є діяльність з отримання позитивних вражень від життя. Учасники Революції Гідності та молодь Закарпаття цінують доброту, намагаються ставитись до інших доброзичливо.

Молоді притаманно бути новаторами та відкидати консервативні цінності. Це проявилось в результатах нашого дослідження. Ціннісні пріоритети конформності та традиційності отримали найменші середні значення серед молоді краю.

Цікавим є також порівняння отриманих результатів з даними Європейського соціального дослідження. Так, останніми доступними даними є результати сьомої хвилі досліджень, проведених у 2014 році (2016 рік ще не оброблено). Найближче за поглядами до закарпатської молоді є угорські однолітки. Їх система цінностей є дещо подібною до закарпатської молоді. Проте, на перше місце угорська молодь ставить цінність безпеки. Далі за пріоритетністю слідує доброзичливість та універсалізм. Останніми за пріоритетністю угорська молодь ставить конформізм та стимуляцію [4].

Таким чином, основною характеристикою ціннісних орієнтацій сучасної закарпатської молоді є їх різноманітність, що відповідає домінуючим тенденціям в інших країнах Європи. Проте чітко проглядаються і спільні риси, а саме поєднання суперечливих, на перший погляд, позицій: прагматичного погляду на життя з важливістю духовного розвитку, певного молодіжного радикалізму з доброзичливістю у ставленні до інших тощо.

Подальша розробка даної теми пов'язана із регулярним вивченням ціннісних орієнтацій молоді Закарпаття, здійсненням крос-національних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Schwartz, S. H. (1994). Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19-45. 2. Чмир О.Б. Ціннісні орієнтири української молоді в умовах сучасних соціокультурних викликів / Олеся Чмир / Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2015. – № 60. – С. 234-243. 3. Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану в порівнянні з європейськими. Інфографіка [Електронний ресурс] / О. Шостаковський / Українська правда. – 2014. – 14 січня. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/view_print/ [Дата запиту: 14.07.2017]. 4. *European Social Survey 7*, 2014. [online]. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=7> [Date of the application: 14.07.2017].

ВИМІРЮВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ЗМІН В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЗА МЕТОДОЛОГІЄЮ Г. ХОФСТЕДЕ

Шестаковський Олексій Петрович

кандидат соціологічних наук,
консультант Альянсу громадського здоров'я

Балакірєва Ольга Миколаївна

кандидат соціологічних наук
завідуюча відділом Інституту економіки і прогнозування НАНУ

Дмитрук Дмитро Анатолійович

кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник Інституту економіки і прогнозування НАНУ

Вступ. Реформування різних сфер спрямовані на те, щоб Україна посіла достойне місце у світі. Чи змінюється принципово в цьому процесі культура нашого суспільства? Відповідь на це питання важлива ще й тому, що спостерігається емпіричний зв'язок між відмінностями в культурах і рівнем економічного, політичного і соціального розвитку (напр., [1, 2, 3, 4]).

Ми намагаємося описати динаміку культурних параметрів нашого суспільства за допомогою дещо зміненої методології культурних вимірів (*cultural dimensions*) Г. Хофстеде й М. Мінкова [5, 6]. Зокрема, ми прагнемо виявити зміни параметрів культури на рівні всієї країни, серед окремих національних груп (українців і росіян) і на рівні регіонів для опису короткострокової динаміки в 2014–2016 роках. Крім того, ми намагаємося виявити відмінності культури між представниками різних поколінь для з'ясування міжгенераційної динаміки.

Теорія. За Г. Хофстеде, культура є свого роду «програмним забезпеченням свідомості», що відрізняє одні колективи людей від інших [5, р. 9]. Її ядром є цінності – загальні, часто неусвідомлювані тенденції надавати перевагу одному стану речей над іншим. Їх можливо об'єднати у кілька вимірів, які виділяються відповідно до базових проблем, які стоять перед всіма суспільствами, і показують, які рішення різні культури схильні пропонувати в різних сферах [5, р. 5–9]. Відповідно до теорії, культури дуже повільно (якщо взагалі) змінюються за цими вимірами.

Наразі виокремлюють шість канонічних вимірів [6]. *Дистанція влади* (PDI) відображає усталене сприйняття нерівності й ієрархії: наскільки велику нерівність у розподілі влади підлеглі здатні сприймати як природну? *Індивідуалізм на противагу колективізму* (IDV) показує міру інтегрованості до соціальних груп: чи вони досить автономні і самі дають собі раду, чи щільно пов'язані зі згуртованими групами в обмін на безумовну лояльність. Саме PDI та IDV найщільніше пов'язані з рівнем економічного й соціального розвитку й демократичністю: вони передбачають в середньому меншу дистанцію влади й більший індивідуалізм [4]. *Маскулінність, на противагу фемінінності* (MAS): чи в суспільстві більш цінують конкурентність, напористість і досягання (маскулінні суспільства), чи кооперацію, турботу про інших і скромність? *Уникання невизначеності* (UAI) виражає міру толерантності до неоднозначних і слабо структурованих ситуацій. *Довготермінова орієнтація* (LTO) пов'язана з протиставленням орієнтацій на зв'язки з минулим (менші значення індексу), чи на виклики теперішнього і майбутнього (більші значення). У першому випадку більше цінуються традиційні норми, у другому – прагматизм і особистісні зусилля. *Потурання на противагу стримуванню* (IVR) стосується задоволення базових людських потреб і потягів, і в цьому сенсі насолоди життям.

Слід обережно інтерпретувати зазначені виміри. Їх нюансовані пояснення самим Г. Хофстеде [5, 6, 7] часто відрізняються від популярного розуміння слів, використаних для назв цих вимірів.

Розрізнення культур мають працювати на макрорівні: коли йдеться про різні нації, народи, нації, чи принаймні виразно відмінні регіони. Підкреслимо, що на індивідуальному рівні ці виміри не працюють в принципі [8, 9].

Дані й метод. Емпіричною базою є дані всеукраїнського репрезентативного моніторингу громадської думки населення України, що проводиться ЦСМ/УІСД імені О. Яременка за участю відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Було використано дані опитування 2014 і 2016 років. В опитувальники було включено переклад останньої версії методики Г. Хофстеде (Value Survey Module) від 2013 року [9, 10]. Відповіді респондентів було зважено за статтю, віком і регіоном. Аналізувалися відповіді лише опитаних, народжених на території України (1767 респондентів у 2014, і 2002 – у 2016 роках). Зауважимо, що ми вже здійснювали спроби аналізувати дані 2014 року окремо [11].

Через специфіку методики значення індексів для окремої культури інтерпретуються лише у порівнянні з іншими культурами. Вимірювання має проводитися за однаковою методикою на максимально однакових вибірках в близький час в усіх країнах [9]. Оскільки Україна майже не брала участь в подібних

проектах належного рівня, то Україна може бути порівняна з іншими країнами лише за LTO й IVR (відповідно до Г. Хофстеде [12]). Таким чином, наші результати є *непорівнюваними* з індексами інших країн [9]. Проте можна спробувати оцінити Україну в різні часові проміжки, порівнювати між собою її регіони, етнічні й вікові групи. Зауважимо, що питання про те, яку різницю індексів вважати суттєвою, відкрите: нам невідомі статистичні тести для подібних випадків. Враховуючи, що розмірність кожного індексу – порядку 100 балів, пропонуємо вважати суттєвою відмінність у 10 балів. (В цілому підхід, з позиції сучасних вимог до методології порівняльних досліджень, потребує подальшого обґрунтування та верифікації).

Результати. Згідно з результатами застосування методу Г. Хофстеде, фундаментальні культурні виміри українського суспільства змінилися незначно між 2014 і 2016 роками. Дещо зменшилося уникання невизначеності й стримування у задоволенні потреб, зросла довготермінова орієнтація. Водночас дистанція влади, індивідуалізм й індекс маскулітності практично не змінилися.

На рівні окремих областей і навіть макрорегіонів інтерпретувати дані проблематично. Кореляції між показниками 2014 і 2016 років слабкі, так само як між індексами культурних вимірів і соціально-демографічними показниками. Дати цілісне пояснення більшості макрорегіональних патернів також складно. Серед можливих пояснень – брак культурної варіабельності регіонів України й обмеження національного дизайну вибірки.

З іншого боку, було виявлено систематичну відмінність між українцями й росіянами, що народилися й проживають в Україні. Зокрема, українцям притаманна менші дистанція влади й уникання невизначеності й більш короткотермінова орієнтація. Відмінності зберігаються у часовій динаміці двох вимірів. Також у росіян впав рівень індивідуалізму в 2016 році. Порівняння індексів для етнолінгвістичних груп (де виокремлювалися україно-, російськомовні та білінгвальні українці) також підтверджує, що відмінності у базових вимірах культури можуть обумовлюватися близькістю до російської культури.

Додатково було досліджено відмінності за чотирма віковими когортами: покоління II Світової війни (1930–1950 років народження), післявоєнне покоління та покоління «відлиги» (1951–1969), розвиненого соціалізму (1970–1989) і незалежності (1990 року народження й пізніше). Ми не знайшли помітних відмінностей між ними за індексами дистанції до влади й індивідуалізму-колективізму. Водночас, чим молодше покоління, тим меншим є уникання невизначеності, разом з тим збільшується потурання на протигагу стримуванню й (меншою мірою) проявляється маскулітність. Ці тренди спостерігаються і в 2014, і в 2016. Можна говорити, що соціально-економічні зміни останніх десятиріч, принаймні з 1960-х, приводили до того, що нові покоління зростали більш орієнтованими на конкуренцію, вільніше задоволення потреб і потягів, і меншу регуляцію суворими правилами, проте ієрархічність і рівень колективізму не змінювався. Щодо індексу LTO, молодшим когортам більш властива короткотермінова орієнтація. Але якщо в 2014 році відмінності були порівняно невеликі й не між усіма групами, у 2016 році довготермінова орієнтація збільшилася на тим помітнішу величину, чим старшою була когорта.

Висновки. В цілому пояснювальна здатність методології Г. Хофстеде для оцінки культурних змін в окремо взятому українському суспільстві виглядає обмеженою. Можливо, ширші перспективи відкриються за іншого підходу до дизайну вибірки (перехід на більш масштабні регіональні) чи іншого способу оцінки культурних вимірів. Додаткового аналізу потребує різка зміна індексу LTO за два роки, оскільки це не узгоджується з теорією.

На наш погляд, підхід Г. Хофстеде може бути перспективним в Україні для порівняння етнолінгвістичних груп або вікових когорт, що мають чіткі історично зумовлені культурні відмінності. Даний підхід також демонструє, що соціокультурні характеристики, які часто вважаються нероздільними, можуть мати автономну динаміку. Конкуренція, терпимість до невизначеності й поблажливість до своїх потреб не обов'язково супроводжуються егалітарними настроями та індивідуалістичною відповідальністю за себе і своїх близьких. Хоча перші з названих рис, здається, стають більш притаманними Україні зі зміною поколінь, саме останні більше корелюють з жаданим рівнем розвитку й життя, і саме вони найменше змінюються в українському суспільстві під час усіх соціальних пертурбацій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Inglehart R., Welzel C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence.* / Ronald Inglehart, Christian Welzel. – Cambridge University Press, 2005. 2. Schwartz S. A theory of cultural value orientations: explication and applications / Shalom H Schwartz. // *Comparative Sociology.* – 2006. – С. 137–182. 3. Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М.: МШПИ, 2002. – 320 с. 4. Шестаковський О.П. Базові культурні особливості українського суспільства і можливості їх використання для соціально-економічного розвитку : наукова доповідь / О. П. Шестаковський, Є. В. Білоус ; за ред. О. М. Балакіревої; НАНУ, ІЕФ НАНУ. – К., 2015. – 36 с. 5. Hofstede G. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* / Geert Hofstede. – Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications, Inc, 2001. – (2nd edition). – 596 p. 6. Hofstede G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind* / G. Hofstede, G. J. Hofstede, and M. Minkov; 3rd Ed. – McGraw Hill Professional: 2010. 7. Hofstede G. *Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context.* // *Online Readings in Psychology and Culture.* – 2011. – 2(1). – 8. – P. 1–26. 8. Hofstede, G. *The Pitfalls of Cross-National Survey Research: A Reply to*

the Article by Spector et al. on the Psychometric Properties of the Hofstede Values Survey Module 1994. // Applied Psychology. – 2002. – 51(1). – P. 170–178. 9. Manual VSM 2013, взято з <http://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/07/Manual-VSM-2013.pdf>. 10. VSM 2013 Questionnaire: English language version, взято з <http://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/07/VSM-2013-English-2013-08-25.pdf>. 11. Звіт про НДР «Соціокультурний вимір модернізації економіки України (I-й етап: актуальність соціокультурних параметрів економічної модернізації)» (2014 р., Інв. №0215 U001564, керівник НДР О.М. Балакірева). 12. Див. на веб-сторінці Г. Хофстеде: <http://geerthofstede.com/research-and-vsm/dimension-data-matrix/>

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКИХ І КИТАЙСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ДОСВІД ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ручка Анатолій Олександрович

доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту соціології
НАН України;

Полєва Наталія Олегівна

студентка 2 курсу факультет соціології і права
Національного технічного університету
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У травні – червні 2017 р. колективу відділу соціології культури і масової комунікації Інституту соціології НАН України (разом із соціологами КНУ імені Тараса Шевченка, КНУКіМ, психологами НПУ імені М. П. Драгоманова) вдалося здійснити опитування двох груп студентської молоді: української (n = 131) і китайської (n = 116). Мета цього опитування – зондування ціннісної свідомості (ментальності) зазначених груп студентів, встановлення ієрархії ціннісних пріоритетів цих груп, їх порівняння та інтерпретація.

Інструментом даного опитування виступала концептуальна модель універсальних «мотиваційних типів цінностей» відомого ізраїльського дослідника Ш. Шварца і його техніка вимірювання індексів указаних ціннісних типів. Респондентам пропонувався список портретів 21 людини, які характеризувалися тими чи іншими цінностями. Кожен із цих портретів вони повинні були оцінити за 6-бальною шкалою: «дуже схожий на мене» (6 балів), «схожий на мене» (5 балів), «достатньо схожий на мене» (4 бали), «трохи схожий на мене» (3 бали), «не схожий на мене» (2 бали), «зовсім не схожий на мене» (1 бал).

Якщо, згідно з оцінками респондентів, їхня схожість з конкретними портретами значна, то слід робити висновок про те, що відповідні цінності, які описують означені портрети, притаманні самим респондентам. Якщо респонденти висловлюються про свою несхожість із конкретними портретами, то робиться висновок про те, що відповідні цінності не притаманні респондентам. Отже, цінності в даному випадку вимірювалися опосередкованим чином, через ідентифікацію респондентів із уявленими портретами людей.

Як відомо, Ш. Шварц виділяв 10 універсальних «мотиваційних типів цінностей». На рис.1 репрезентовані профілі цих ціннісних типів, які отримані на підставі оцінок опитаних українських та китайських студентів. Як бачимо, ієрархію ціннісних пріоритетів українських студентів очолюють *Самостійність*, *Гедонізм*, *Доброзичливість*. Це домінантні цінності нашої студентської молоді. До субдомінантних ціннісних пріоритетів відносяться *Універсалізм* і *Безпека*. Потім йдуть ціннісні пріоритети середньої важливості: *Досягнення* і *Ризик + Новизна*. І нарешті, ієрархію цінностей українських студентів завершують такі маловажливі для них цінності, як *Влада + Багатство*, *Комфортність*, *Традиціоналізм*.

Своєю чергою ієрархію ціннісних пріоритетів китайських студентів, які вчаться у київських вишах, очолюють *Безпека*, *Доброзичливість*, *Досягнення*. Це домінантні цінності китайських студентів. Субдомінантні цінності у них – це *Традиціоналізм* і *Гедонізм*. Далі йдуть цінності середньої важливості: *Комфортність* і *Універсалізм*. Завершують ієрархію цінностей китайських студентів такі маловажливі для них пріоритети, як *Влада + Багатство*, *Самостійність*, *Ризик + Новизна*.

Порівняння індексів цінностей українських і китайських студентів показує перш за все те, що китайські студенти були схильні давати в середньому більш високі оцінки (за 6-бальною шкалою) портретам людей, які репрезентували ті чи інші цінності. У цьому плані українські студенти були більше стримуванішими. Можливо, ця відмінність пояснюється тим, що китайські студенти, перебуваючи на навчанні в Україні, характеризуються більш високою оптимістичною налаштованістю.

В цілому соціологічна аналітика результатів проведеного опитування (зондування) ціннісної свідомості (ментальної) певних груп українського та китайського студентства дозволяє сформулювати такі основні узагальнення:

- методика ізраїльського дослідника Ш. Шварца дає можливість встановити ієрархії базових ціннісних пріоритетів нашого і будь-якого іноземного студентства, в тому числі й китайського;
- основні розходження в контексті ціннісних пріоритетів між українськими і китайськими студентами, що навчаються в київських вишах, фіксуються по ціннісним типам *Безпека*, *Традиціоналізм*, *Конформність*, *Самостійність*, *Влада + Богатство*. Індекси зазначених ціннісних типів серед китайських студентів є більш високими (за виключенням категорії *Самостійність*), ніж серед українських студентів;

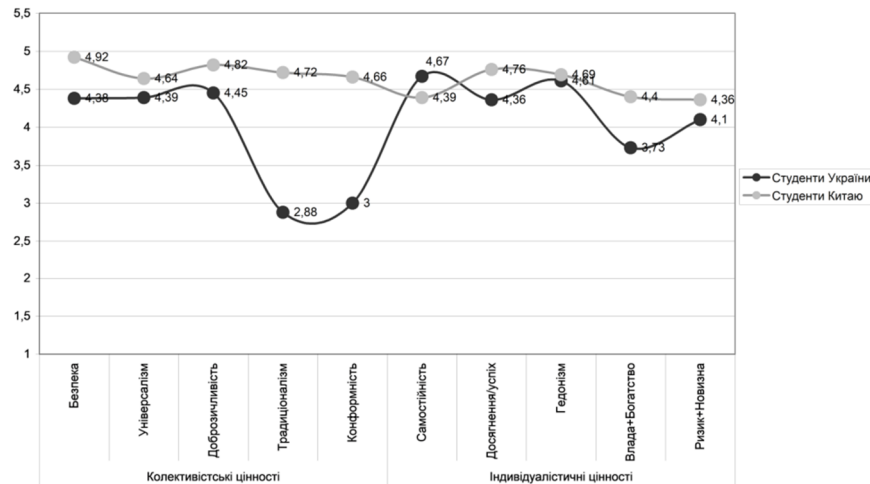

Рисунок 1. Ціннісні пріоритети українських та китайських студентів, індекси за 6-бальною шкалою

- акцентування українськими студентами ціннісних типів *Самостійність* і *Гедонізм* можна пояснити на підставі поширення в Україні сучасних процесів демократизації, індивідуалізації та споживання. *Доброзичливість* – це корінна риса українства, яка відтворюється в кожному новому поколінні українців. Ця риса також так чи інакше репрезентується і в ціннісному типі Універсализм, де зосереджується орієнтація на інших людей і захист їхнього добробуту. Відносно високий рейтинг категорії *Безпека* пов'язується не тільки з розумінням нашими студентами екзистенційних небезпек загалом, а й із тими ризиками, що загрожують українському суспільству сьогодні;

- водночас наголошування китайськими студентами ціннісних типів *Безпека*, *Доброзичливість*, *Традиціоналізм*, *Конформність* можна, мабуть, пояснити неусувним впливом традиційної конфуціанської етики і культури. Це класичні «азіатські цінності». Щодо високого рейтингу ціннісних типів *Досягнення* і *Гедонізм*, то це, можливо, прояв сьогоденного часу, пов'язаного з економічним підйомом Китаю;

- цінності колективізму серед китайських студентів виражені сильніше, ніж серед українських студентів. Про це свідчить баланс колективних і індивідуальних інтересів, який представлений у китайських студентів на користь колективних, а в українських студентів на користь індивідуальних інтересів;

- загалом соціологічна аналітика результатів проведеного опитування українських і китайських студентів свідчить про деякі схожості і суттєві відмінності між ними щодо їхніх ціннісних пріоритетів. Ціннісна близькість обох груп студентів обумовлюється тим, що вони належать до більш активної, креативної, відкритої частини молоді, яка так чи інакше захоплюється феноменами сучасності і високо їх оцінює. Ціннісні ж відмінності між ними ґрунтуються на підставі різних культурних традицій, які здатні формувати своєрідні ціннісні пріоритети.

ВАЛІДИЗАЦІЯ УТОЧНЕНОЇ МЕТОДИКИ БАЗОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШАЛОМА ШВАРЦА: РЕЗУЛЬТАТИ ДВОХ ПРЕТЕСТІВ

Нагорняк Катерина Миколаївна

аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Інтерес дослідників до теми вимірювання та порівняння базових життєвих цінностей пояснюється зокрема тим, що їх виокремлення та обґрунтування дає змогу оцінити напрямок розвитку конкретного суспільства. Крос-культурні дослідження, такі як WVS, ESS, EVS, для порівняння цінностей населення різних країн використовують в своїх дослідженнях різноманітні підходи до вимірювання цінностей. Наприклад, ESS та EVS до своїх опитувальників включають методику «Ціннісний Портрет» (PVQ-21), розроблену соціальним психологом Шаломом Шварцем, теорія якого постулює існування десяти спільних для різних країн та культур базових цінностей. Шварц стверджує, що всі індивідуальні цінності ґрунтуються на базових умовах людського існування (одному або більше) і є універсальними: потребах людини, її прагненні до соціальної взаємодії та потребі в приналежності до групи [1].

Однією з важливих методичних проблем крос-культурних порівняльних досліджень цінностей є коректний переклад запитань, які входять до дослідницького інструменту [3]. Наприклад, незважаючи на ретельність процедури адаптації скороченої версії методики PVQ-21 в рамках «Європейського соціального дослідження», дослідницька команда постійно вносить корективи щодо формулювання питань шкали через проблему відсутності її інваріантності, що утруднює коректне порівняння досліджуваних країн [4].

Через два десятиліття після розробки методики вимірювання базових цінностей, Шварц здійснив спробу подальшого розвитку своєї теорії і поліпшення вимірювальних властивостей шкали цінностей. Уточнена методика PVQ-57 складається із більшої кількості індикаторів, ніж попередня версія, і дозволяє вимірювати вже 19 цінностей, розділяючи мотиваційний континуум на більш детальні змістовні і концептуально відмінні між собою цінності [2].

Уточнену методику PVQ-57 вже перекладено різними мовами та тестовано на даних 11 країн [2]. Наприклад, результати конфірматорного факторного аналізу та багатовимірного шкалювання на даних 10 країн показали, що новий набір із 19 цінностей утворює мотиваційний континуум, саме у тому вигляді, в якому це передбачалося уточненою теорією Ш. Шварца. Також на основі двох об'єднаних вибірок (з використанням 6-ти та 11-бальної шкали відповідей) було доведено, що 19 цінностей дозволяють відображати десять вихідних мотиваційно-ціннісних типів.

Проте, уточнення теорія базових цінностей Шварца PVQ-57 має свої обмеження, про які зазначають дослідники: вибірку для її перевірки складала більшість респондентів з вищою освітою. Країни, на яких перевірялася ціннісна структура, відносяться до розвинених та країн, що розвиваються [2].

Адаптацію PVQ-57 було проведено також російськими дослідниками у 2012 році на вибірці у 506 респондентів (164 дорослих та 342 студентів), більшість яких становили жінки (59 %). Результати дослідження також підтвердили, що уточнена методика Ш. Шварца працює і на російських даних, зокрема порядок цінностей в мотиваційному колі відповідає теорії цінностей [5].

В той же час варто зазначити, що в обох випадках (на прикладі дослідження 10 країн та Росії) дослідникам довелося модифікувати модель цінностей та для підтвердження її відповідності теоретичній моделі не включати ті твердження, які погано спрацювали (наприклад, у порівняльному дослідженні 10 країн не включено до повторного аналізу 9 тверджень, в Росії – 4 твердження) [5].

Англійську версію даної методики було перекладено мною на українську мову та протестовано в межах двох пілотів протягом жовтня-листопада 2016 року (перший претест) та червня 2017 року (другий претест). Отримані результати дозволили перевірити концептуальну та емпіричну валідність кожного твердження, що є індикаторами вимірюваних цінностей.

Перший претест був проведений в межах онлайн-опитування (960 респондентів), вибірка якого формувалася методом «снігової кулі»: посилання на опитування було розміщено в соціальній мережі Фейсбук і зацікавлені респонденти мали можливість перейти до сторінки проекту та розповсюджувати запрошення на участь у тестуванні на своїх особистих сторінках у соціальній мережі Фейсбук. Також посилання розповсюджувалося електронною поштою серед оточення дослідників.

Група респондентів першого претесту виявилася доволі специфічною: соціологи, психологи, маркетологи, програмісти, люди бізнес-середовища, зокрема колишні студенти університету НаУКМА. В той же час в опитуванні взяла участь широка вікова група респонденти віком від 17 до 55 та старше років (середній вік становив 34 роки).

Другий претест (136 респондентів) було проведено методом анкетування серед трьох груп студентів (суцільна вибірка) — соціологів 1-го року навчання трьох найбільш рейтингових університетів України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка (58 осіб), Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (28 осіб), Національний

університет «Києво-Могилянська академія» (50 осіб)). Наповнюваність груп студентів не є рівномірною, проте вибірка є суцільною (опитано максимально всю групу студентів (за винятком тих, хто відмовився від участі в опитуванні — 14 осіб), що дозволяє перевірити дослідницькій гіпотези на конкретній підвибірці студентів без необхідності генералізації результатів на ширшу групу студентства.

Вибір досліджуваних груп в межах першого та другого претесту частково зумовлений доступністю респондентів для дослідників та мінімізацією витрат на проведення власного опитування. Аналіз зібраних даних проводився з використанням програмного середовища для статистичних обчислень R (версія 3.3.3).

За результатами проведених двох претестів уточненої методики Ш. Шварца можна зробити висновок, що концептуальна модель, запропонована Шаломом Шварцом, не відтворюється в повній мірі на отриманих даних. «Чистих» факторів, на які навантажуються теоретично визначені твердження однієї цінності за результатами другого претесту (навантаження 0,4 та більше), виявлено шість: «Самостійність-Дія», «Влада-ресурси», «Особиста безпека», «Традиція», «Універсалізм-Турбота про природу» та «Універсалізм-Толерантність».

Другий претест, проведений серед студентів 1-го року навчання (соціологи) в трьох університетах м. Києва, дозволив зробити висновок щодо розподілу відповідей та структури цінностей. Зокрема, другий претест показав, що після внесення змін за результатами першого претесту, розподіл відповідей респондентів не зосереджувався на крайніх частинах шкали, тобто респонденти, оцінюючи кожне твердження, використовували всю шкалу, а не її частину. З одного боку, такий результат може свідчити про успішність стратегії збільшення важкості тверджень, проте не виключена можливість зростання похибки вимірювання на вибірці студентів через меншу зацікавленість або здатність до рефлексії.

В межах першого претесту в середньому респонденти сприймали всі запитання в позитивній конотації, тобто обирали варіанти відповідей на запитання, які описували ті чи інші життєві пріоритети людини, яка може бути схожа на них. Таким чином на етапі уточнення та внесення змін до перекладеної версії методики вдалося зменшити ймовірність соціально-бажаних відповідей респондентів.

Результати проведених претестів є першими спробами валідації перекладеної версії уточненої методики цінностей Ш. Шварца. В дослідницькій перспективі розвідок в межах даної теми дослідження визначено подальше вдосконалення методики та перевірки її валідності на репрезентативних даних.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: theory and empirical tests in 20 countries / S. H. Schwartz // *Advances in Experimental Social Psychology*; ed. by M. Zanna. – 1992. – Vol. 25. – New York: Academic Press. – P. 1–65. 2. Schwartz S. Refining the theory of basic individual values / S. Schwartz, J. Cieciuch, M. Vecchione, E. Davidov, R. Fischer, C. Beierlein, A. Ramos, M. Verkasalo, J. Lonnqvist, K. Demirutku, O. Dirilen-Gumus, M. Konty // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2012. – Vol. 103, No. 4. – P. 663–688. 3. Ariely G. Can we Rate Public Support for Democracy in a Comparable Way? Cross-National Equivalence of Democratic Attitudes in the World Value Survey / G. Ariely, E. Davidov // *Social Indicators Research*. – 2011. – Vol. 104, No. 2. – P. 271–286. 4. Davidov E. Cross-Country and Cross-Time Comparison of The Human Values Measurements with The Second Round of The European Social Survey / E. Davidov // *Survey Research Methods*. – 2008. – Vol. 2, Issue 1. – P. 33–46. 5. Шварц Ш. Уточненная теория базовых индивидуальных ценностей: применение в России / Т.П. Бутенко, Д.С. Седова, А.С. Липатова // *Журнал Высшей школы экономики*. – 2012. – Т. 9, № 2. – С. 43–70.

ЦЕННОСТЬ КАК МОДУС ЗНАНИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ WISSENANALYSE

Голиков Александр Сергеевич

кандидат социологических наук, доцент,
доцент кафедры социологии

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Социология и не только социология в конце XX и начале XXI веков столкнулись с тем, что (вполне в постмодернистском духе) релятивизации с позиций соотношения знания и реальности были подвергнуты не только традиционно и бесспорно знаниевые и оспариваемые суждения (суждения истины, например, или суждения красоты, или суждения добра), но и суждения, чья знаниевая природа была и остаётся весьма проблематичной. Так, события последних лет на территории Украины продемонстрировали социологам, что борьба с Другим, противопоставление ему и конфликт с ним неизбежно предполагают зачастую не только онтологическое расчеловечивание этого Другого, но и атрибутивное не-приписывание ему ощущаемого самим актором как сущностно его собственное, как человеческое и признак человеческого. Оспариванию подверглись идентичности, идеологии, убеждения, диалогический статус, «способность услышать» – и, конечно же, ценности.

На эмпирическом уровне это проявилось в том, что идентичности или убеждения, ценности или традиции дискурсивно, семиотически, символически, зачастую с применением средств юмора или низведения редуцировались исключительно к интересам (и наиболее низменным из них – материальным

или биофизиологическим). Это приводило к тому, что сопутствующая ценностям, традициям, убеждениям или идентичностям *субъектность* описывалась как *десубъективированность*, то есть вслед за отказом в ценностях или идентичностях следовал и отказ Другому в праве на субъектность (а также на метасубъектность, как мы её определили в одной из наших публикаций).

Именно поэтому важно и актуально не только исследование ценностей с позиции социологии знания, но и исследование того, что выходит за пределы социологии знания. Возможности *Wissensanalyse* неоспоримо связаны с его же ограничениями.

Впрочем, стоит помнить, что ценности – равно как и идентичности, и интересы, и убеждения, и идеологии – есть конструкты, посредством которых повседневные и научные акторы «видят» социальный мир, или, наоборот, не «видят» в нём тех или иных феноменов. Именно поэтому немалое внимание мы уделим эпистемологии ценностей.

В энциклопедических и словарных определениях ценностей фигурирует следующий семантический ряд: отношение (прежде всего между субъектом и реальным миром), представление субъекта, деонтология («каким объект должен быть»), оценка, оценивание, соответствие объекта представлению¹, ценностное отношение, значимость, нормативная сторона объекта и другие.

При этом зачастую указывается, что ценность не есть свойство вещи (объекта), но есть фабрикат субъекта, то есть результат специфичного отношения субъекта к объекту, что обуславливается разнообразием потребностей, способов чувствования (вероятно, лучше сказать «способов описания»). Такое отношение опирается на всю глубину «интенциональной структуры личности», на всё богатство восприятия и описания им мира (в особенности в том, что касается хронотопного переживания от прошлого к будущему).

Иначе говоря, ценность в знаниевой своей конституции представляет собой сложную многослойную структуру. В абстрагированном виде ценность есть отношение, то есть суждение тождества, эквивалентности или неравенства (неэквивалентности), причём последнее может быть как суждением осуждения или одобрения, так и суждением предпочтения или игнорирования, блага или зла, целеполагания или справедливости, заинтересованности или несуществования. Однако это абстрагирование ничего не описывает, поскольку содержательный аспект ценности – а именно объект этого отношения – является сущностью ценности, которая и детерминирует всё ценностное богатство ценностей – целевых, нормативных, иерархических, образцовых, инструментальных, терминальных, этических, эстетических, культуры, желательных, нежелательных, «субъектных» (установки и оценки, императивы и запреты, цели и проекты, нормативности вообще) и предметных.

Этот «второй слой» ценностей² социально и институционально сфабрикован в результате длительных процессов селекции, обработки и упаковки суждений и категорий. При этом разнообразие «упаковок» (текстов, образов, жанров, – от рекламы до стереотипов, от литературы до (п)оговорок) приводит к имплицитности и неререфлексируемости процесса упаковки / распаковки знаниевого агрегата.

Наконец, ещё одним, важным знаниевым «слоем» в ценностях является слой, «окутывающий» ценности, описывающий, ограничивающий и определяющий их как таковые. Ценности сопровождаются социальной оценкой этих ценностей, суммой их интерпретаций, способами их имплементации в реальность (то, что Т. Парсонс назвал «средствами»). Любая ценность сопровождается шлейфом стереотипов, исторических аллюзий, художественных и технических описаний этой ценности. Этот шлейф упрощает и делает более комфортной, гибкой и быстрой «транспортировку», то есть перенос и трансфер, ценностей, их трансляцию и – при необходимости – модификацию.

Безусловно, помимо знаниевой конституции ценностей, как указывают исследователи, ценности содержат аффективные, практические, рутинизированные, экзистенциальные аспекты, связанные с непосредственными и зачастую уникальными переживаниями субъекта. Однако эти аспекты, подлежа интерпретации со стороны философии или психологии, с нашей точки зрения, практически не могут быть исследованы социологически. Это не означает, что мы предлагаем редуцировать ценности исключительно к знаниевым формам и проявлениям ценности. Это скорее означает, что именно знаниевые аспекты ценностей – а именно аспекты структурные, внутренне-организационные, функциональные – являются наиболее социологизируемыми, причём не принципиально, осознаёт социолог это или нет, но описывая ценности (при соблюдении социологической дисциплинарности своего исследования), он при этом неизбежно прежде всего описывает знаниевую конституцию оных.

То есть ценность знаниевым образом может быть проинтерпретирована как суждение специфичной соотнесённости («первый слой») объективности некоторой предварительно спродуцированной и

¹ В этом смысле иногда ценности даже противопоставляются истине, поскольку истина есть соответствие представления объекту, тогда как ценности – соответствие объекта представлению.

² А именно специфично упакованный знаниевый агрегат, запускающий специфичный механизм при попадании в соответствующую среду.

суб'єктивізованій сетці категорій і сужденій («второй слой») в определённому модусі, средствах и способах этой соотнесённости («третий слой»). При этом в её знаниевой конституции можно выделить как инкорпорированное знание (то есть суждения и категории субъекта о ценности, о ценностных соответствиях и несоответствиях и др.), так и объективированное знание (то есть интерсубъективно существующие и функционирующие суждения и категории касательно объектов и ценностных суждений и категорий). Изложенные уточнения в парадигме социологии знания, с нашей точки зрения, позволяют углубить идею «двойного структурирования социальной реальности», с одной стороны, и понять возможные инструментальные аспекты такого экзистенциально глубокого и лично глубоко феномена, как ценности.

ГРОШІ ЯК ЦІННІСТЬ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Пачковський Юрій Франкович

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Однією з гіпотез виникнення грошей є передусім поява відносин, пов'язаних з економічним обміном. Проте, є гіпотези, які поряд з економічним походженням грошей, розглядають релігійні витоки, побудовані на твердженнях, що у примітивних рільничих суспільствах поява грошей є наслідком дій надприродних сил або ж результатом дотримання певних ритуалів. Антропологічний підхід з часом був доповнений соціальним дискурсом, що ґрунтувався на міжособистісних відносинах, що породжували необхідність у збиранні, нагромадженні та володінні певними засобами чи речами, призначеними для соціального обміну з іншими.

Важливим у розумінні сутності грошей є усвідомлення того, що пізнання цієї сутності неможливе без соціологічного аналізу соціальних структур та культурного процесу. Одним з перших, хто звернув на це увагу, був німецький соціолог Г. Зіммель, який написав відому працю «Філософія грошей» (1900 р.). На відміну від Г. Зіммеля, інший німецький соціолог М. Вебер вважав, що ставлення до грошей детерміноване культурними традиціями та цінностями, які панують у суспільстві. На думку сучасного американського соціолога та економіста В. Зеліцер [3], авторки книги «Соціальне значення грошей» (1994 р.), гроші – це особливий тип соціальної реальності, що знаходиться під впливом мережевих соціальних відносин і свого власного набору цінностей та норм. Соціальні практики людей є джерелом творення нових грошей, що виходять за межі суто економічної сфери.

Динаміка розвитку грошових відносин у добу постмодерну у багатьох дослідників викликає питання про можливість існування «безготівкового суспільства». На думку американського економіста Г. Габбарта, існування суспільства, яке не використовуватиме готівки майже повністю у найближчій перспективі. Хоча потік паперових грошей у системі платежів імовірно скорочуватиметься, він навряд чи зникне цілком [2, с. 247-250].

У сучасному світі дедалі росте питома вага цифрових грошей (електронні гроші, е-гроші). Вони є важливою складовою розвитку електронної комерції, електронних бірж. Для користування ними потрібна відповідна інфраструктура: комп'ютерні мережі, Інтернет та електронні платіжні сервіси. Прикладом електронних грошей є біткоїн (bitcoin). Щоденний ринок bitcoin порівнюється до понад \$ 6млн, а капіталізація ринку порівнюється до \$ 7,8 млрд. Цінність цієї грошової одиниці визначається балансом пропозиції та попиту на віртуальних біржах VT.Gox, ICBit (тут можна торгувати ф'ючерсами на пару долар/bitcoin).

Гроші надалі залишаються потужним чинником соціальної стратифікації. Не дивлячись на те, що серед основних критеріїв соціальної стратифікації у сучасному суспільстві домінуюче місце посідають влада, професія, знання, тим не менше гроші (дохід) є тим критерієм, що дає можливість проаналізувати такі соціоекономічні явища як багатство, бідність, заощадження, інвестування, споживання. У сучасних концепціях стратифікації фактор грошей вплетений у критерії контролю над інвестиціями, грошовим капіталом та ресурсами (Е. Райт, Ф. Паркін), відносини зайнятості та самозайнятості (Дж. Голдторн), просторове позиціонування економічного капіталу (П. Бурдьє). З іншого боку, гроші виконують соціально-комунікативну (Н. Луман, Т. Парсонс, Ю. Хабермас та ін.) та регулятивну функції. Щодо останньої функції, грошові відносини є надто чутливою нормативною сферою, адже виступають не лише в якості цінності, але й як критерію оцінки людської дії в категоріях добра та зла, бажаної та девіантної або патологічної поведінки, благодійності, скнарості чи ошадливості тощо. Як регулятор соціальних відносин, гроші

передбачають формування етичних кодексів для людей, які працюють з чужими грошима (наприклад, етичний кодекс банкіра), аналіз моделей розпорядження з грошима (наприклад, гедонізм, аскетизм), розвиток культури споживання в напрямку сталого, врівноваженого, спрямованого на охорону навколишнього середовища, аналіз ціннісних імперативів, що визначають поведінку людей на фінансових ринках.

Одним із важливих функціональних призначень грошей у сучасному суспільстві, як не парадоксально, це їхня інтегративна функція. Гроші представляють собою інструмент інтеграції господарчого, економічного, монетарного, фінансового та соціального просторів. Свою інтегруючу роль вони виконують тільки за умов забезпечення інституційної єдності всіх вказаних просторів в єдиному господарському просторі. Відповідно гроші є важливим засобом суспільного порозуміння. Наприклад, новим вищим рівнем реалізації інтегративної функції грошей стало запровадження євро у країнах Європейського Союзу (хоча цей процес є неоднозначним і суперечливим в контексті останніх подій з Brexit). Одним із чинників соціетального рівня, що впливає на процес інтеграції у сучасному світі, розглядається процес глобалізації. На думку англійського соціолога Е. Гіденса, глобалізація нівелює бар'єри національних держав, створює світову мережу виробничих та інформаційних структур. Гроші є універсальним символічним знаком, що набуває рис уніфікованого коду комунікації у глобалізованому суспільстві.

На думку швейцарського економіста Г. Бортіса [2, с. 247], гроші є суто суспільною інституцією через суспільну природу виробництва. Це служить першою причиною довгострокового значення грошей. З іншого боку, постійна наявність невизначеності приводить до постійного попиту на гроші.

Цінність грошей у сучасному суспільстві набуває нових форм та значень. Визнання різних джерел існування грошей, їх множинності у суспільстві є тією відправною точкою, що різнить соціологічний підхід від економічного, що проголошує гасло «грошима є те, що функціонує як гроші». Економічний підхід до грошей передбачає розгляд їх як символ з багатьма значеннями. Для соціологів, гроші – це засіб, який виходить за межі чисто економічного обміну, адже вносить у нього соціокультурні та аксіологічні аспекти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бортіса Г. Інституційна поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кейнсіанської політичної економії / Пер. з англ. Т.Бардадим. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 2. Габбарт Г. Гроші, фінансова система та економіка; підручник. – К.: КНЕУ, 2004. 3. Zelizer V.A. The social meaning of money. – New York : Basic Books, 1994.

МІСТО ТА ЦІННОСТІ: НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мусієздов Олексій Олександрович

доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

З часів становлення соціології місто розглядалося як втілення модерного – капіталістичного та індустріального – суспільства. Звичайно, йшлося не лише про спосіб життя як такий, але й про цінності, які, з одного боку, є його (суспільства) продуктом, а з іншого, уможливають його існування як сучасного – згадаймо, хоча б «дух капіталізму» М. Вебера або «органічну солідарність» Е. Дюркгайма. Цікаво, що саме внаслідок такого потрактування місто як специфічний предмет дослідження на певний час випало з поля зору соціології, оскільки вважалося, що висновки, справедливі для усього суспільства, є вірними і для міста й навпаки. Навіть славнозвісна чиказька школа, яка предметом своїх досліджень мала саме місто, розглядала його не менше, ніж «соціальну лабораторію».

Не дивно, що цінності, що пов'язувалися з містом, були переважно раціоналістичними: свобода від диктату традиційних вимог і слабкий соціальний контроль (Г. Зіммель), об'єднання з іншими головним чином на основі спільних інтересів (Ф. Тенніс, Е. Дюркгайм), досягнення максимальної вигоди тощо (Ф. Енгельс). Звичайно, попри це в місті існувало багато груп та спільнот, об'єднаних на цілком традиційних підставах (локальні та/або етнічні спільноти тощо). Але загалом з містом асоціювалися переважно «прогресивні» цінності. Відхід від такої інтерпретації – принаймні частковий – стався лише тоді, коли «раціональність» діяльності великих корпорацій та способів міського планування й управління почала істотно загрожувати звичному способу життя. Так, наприклад, масштабна перебудова Нью-Йорку в середині ХХ ст. призводила до знесення цілих історичних кварталів, а наслідком цього став міський активізм та ідеологія «нового урбанізму» Дж. Джейкобс. Одночасно з цим соціологічні дослідження звертають увагу на те, що насправді не існує єдиного міського способу життя, про який писав Л. Вірт, а є різні групи з дуже різними способами життя аж до так званих «*urban villagers*» (Г. Ганс). Тобто різні люди й

групи знаходять у місті реалізацію дуже різних цінностей – від інфраструктури та роботи до дозвілля й культурного життя.

Говорячи про постсучасне суспільство Дж. Уррі стверджує, що соціологія взагалі не має розглядати територіальний зв'язок у традиційному смислі (який, за словами Н. Лумана, завжди був «алібі» для визначення суспільства). А З. Бауман пропонує розглядати суспільство як багатовимірний простір спільнот, які цілком можуть бути розпорощеними у просторі, поширюючись на різні країни та континенти, при цьому не складаючи «моральної єдності» з тими чи іншими територіальними утвореннями. Відповідно специфіка й взагалі визначеність міста, так само, як і суспільства, саме як «місця» істотно проблематизується. Щодо цінностей, тому, варто мати на увазі низку відносно нових запитань.

По-перше, питання щодо умов формування цінностей взагалі та постмодерних цінностей (у дусі Р. Інглехарта), зокрема. Так, наприклад, М. Кастельс вказує на те, що інформаційне виробництво потребує інноваційного середовища (*milieu of innovation*), яке складається переважно у великих містах. Е. Соджа згадує давньогрецьку ідею синоїкізму, який означає спільне розташування різних людей і речей на одній території, що має наслідком формування нових якостей за рахунок економії часу та сил. Серед іншого, Е. Соджа наводить як приклад висновок Ф. Енгельса про те, що саме щільне розміщення робітників у таких містах, як Манчестер, сприяло зародженню класової свідомості та класової боротьби. Р. Флорида говорить про міста як середовище для формування та акумуляції «креативного класу» завдяки духу свободи і терпимості до іншого (а у своїх дослідженнях він демонструє стійкі кореляції між часткою геїв і лесбіянок, з одного боку, і кількістю інновацій та доходом громадян, з іншого – що і є свідченням такої терпимості). Іншими словами, йдеться про те, що місто справді є «соціологічною лабораторією», але не стільки у класичному парківському сенсі, скільки як середовище формування цінностей постсучасного суспільства.

По-друге, не слід забувати й ідею про те, що ті чи інші цінності є не тільки умовою, але й наслідком певних умов, зокрема – соціально-економічної структури міста. Так, наприклад, різноманіття соціально-економічної діяльності, а відтак і соціального складу мешканців Харкова сприяло, на нашу думку, певному опору російському сценарію перетворення міста на чергову «народну республіку», чого не відбулося у Донецьку та Луганську. У будь-якому разі розповсюдженість певних цінностей серед жителів міста зумовлюється структурою зайнятості, поширеністю тих чи інших видів діяльності у місті. Це означає не лише можливість з'ясувати відмінності між різними містами, але й, зокрема, визначати та прогнозувати перспективи поширення певних цінностей серед мешканців міста, а відтак – оцінювати роль та місце міста у постсучасному світі.

По-третє, окремий пласт запитань пов'язаний з відтворенням груп та спільнот в умовах неоднорідного середовища. З одного боку, місто як осередок різноманіття та сприйняття іншого завжди апелювало до соціальної відкритості, яка і надає можливості раціональної кооперації та реалізації власних інтересів. Але з іншого, групи та спільноти прагнуть зберегти свою окремішність, зокрема – ціннісну, від інших. Які стратегії згуртування та відокремлення працюють в сучасному місті? Які нові чинники (культурні, технологічні тощо) в цьому відіграють свою роль? І по-четверте, оскільки, за словами Я. Грицака, цінності – це те, заради чого варто жертвувати навіть життям, то як саме співіснують ці «надто різні» групи на одній території, зокрема, у місті.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТНІХ МІГРАНТІВ

Гірник Ганна Андріївна

аспірантка відділу соціології культури та масової комунікації
Інституту соціології НАН України

Молодь є рушійною силою, що може змінити суспільство, стратегічним ресурсом розвитку будь-якої держави. Тому соціологія займається вивченням різних аспектів життя молодих людей, зокрема можливостей мобільності та міграції, професійного вибору, соціальної ідентичності, участі у культурі, зміни ціннісних орієнтацій, нерівності доступу до різних видів ресурсів, соціальної ідентичності та самовизначення молодих людей. Важливо усвідомлювати контекст, в якому сучасній молоді доводиться робити свій життєвий вибір, зокрема глобалізаційні процеси, та розгортання процесів, які соціологи описують як «суспільство ризику», «суспільство споживання», «індивідуалізоване суспільство».

Німецький соціолог Г. Клагес пропонує висновок, що в сучасному світі відбувається ціннісна зміна, яка, на його думку, є зміною ціннісних уявлень, орієнтацій, пріоритетів людей. Він вважає, що зараз у розвинених країнах спостерігається переміщення ціннісних пріоритетів населення: від цінностей «обов'язку і прийнятності» до цінностей «саморозвитку та автономії». Цінності «обов'язку та прийнятності» охоплюють такі традиційні

цінності, як обов'язок, дисципліна, безпека, порядок, добробут, досягнення, працьовитість, слухняність. В свою чергу, до цінностей «саморозвитку та автономії» німецький дослідник відносить такі постмодерні цінності, як саморозвиток особистості, індивідуальність, спілкування, різноманітність, насолода життям, партиципація, соціальна компетентність. [1, с. 70]. Оскільки цінності виступають орієнтирами в ході конструювання та власне реалізації життєвих стратегій молоді, ми пропонуємо виділити відповідні типи стратегій на основі ціннісно-ідентифікаційних типів німецького соціолога Г. Клагеса.

Протягом 2016 та на початку 2017 року, нами було проведено дослідження методом глибинного інтерв'ю, стосовно ціннісних орієнтирів та життєвих стратегій української молоді, що має досвід освітньої міграції за кордон. Респондентами стала українська молодь, віком 18-35, яка перебувала, або перебуває, на навчанні в іноземних ВНЗ – 30 осіб. Також їм було запропоновано заповнити анкету для визначення ціннісних типів на основі концепції ціннісної зміни Г. Клагеса (було використано запитання анкети, запропоноване соціологами в моніторингу Інституту соціології НАН у 2013 р). Це дозволило визначити ціннісно-ідентифікаційний тип та відповідні життєві стратегії респондентів відразу двома соціологічними методами – опитуванням та інтерв'ю. В анкеті респондентам пропонувалося оцінити за школою від 1 до 5, наскільки тип людей, описаний в твердженнях, близький до них. Було запропоновано 5 тверджень, які відповідають 5 ціннісним типам (наприклад: «люди, які в житті твердо дотримуються стійких, перевірених життям і часом звичаїв, традицій і правил» відповідає конвенціоналістам).

В нашому дослідженні частка людей, яких можна ідентифікувати як *конвенціоналістів*, виявилася невисокою. Представники цієї стратегії приймають рішення про міграцію радше у зв'язку з відсутністю перспектив вдома, їх адаптація до умов нової країни проходить досить напружено. Це можна проілюструвати цитатою одного з респондентів (хлопець, 27 років, закінчив фізичний факультет в Україні, магістратуру у Франції): «я розумів, що перспектив займатися тим, чим я хочу, в Україні в мене просто немає. Та й зарплати фізиків в Україні залишали бажати кращого, а сидіти у батьків на шії я вважаю не прийнятним. А у моєї кафедри вже був налагоджений процес з моїм французьким університетом, кожен рік пару людей туди їхало...».

У середовищі *нонконформістів-ідеалістів* панують критицизм щодо існуючих суспільних реалій, орієнтація на автономію, свободу, рівність, демократію. Зокрема один респондент зазначив (хлопець, 25 років, закінчив математичний факультет в Україні, нині навчається в Італії): «я успіх уявляю як певний малюнок, який я відчуваю, який важко описати словами...Але я це бачу інакше, тут суть не в грошах. Це відчуття самореалізації, свободи. Гроші лише інструмент. Я знаю, що я зароблюю років за 15 певну суму і зміну сферу діяльності».

Крім цього, німецький соціолог виділяє дві «змішані» ціннісно-сміслові позиції. Одна з них стосується *розчарованих людей*, які втратили перспективу життя і демонструють низьке визнання як цінностей обов'язку і прийнятності, так і цінностей саморозвитку. Власне в ситуації з українським освітніми мігрантами цей тип відображений найменше, оскільки молодь критично оцінює сучасні реалії в українській освіті та країні загалом.

Представники групи *активних реалістів* за Г. Клагесом вирізняються своєю дисциплінованістю, готовністю до співпраці, орієнтацією на сім'ю, професійні досягнення, поважають право і порядок, відстоюють свої права перед владою. Ось що говорить один з респондентів (хлопець, 25 років, закінчив інженерний факультет в Україні, навчається в Німеччині) про успіх: «на даний момент я хочу отримати диплом і моя ціль – отримати диплом, знайти роботу по спеціальності, і щоб у мене була сім'я-діти. І прийти до середнього рівня успіху, якого б я хотів. Машина, будинок, ці всі матеріальні блага, їх нажити легше всього, якщо у тебе є гроші. А от людина поруч, з якою тобі буде комфортно, я вважаю, що це сама важливе. Якщо людина поруч не та, то це теж впливає на твій настрій».

Особливий різновид активних реалістів становлять *гедоністичні матеріалісти*. Це, як правило, молоді люди, які схильні здійснювати на практиці гедоністичні складові цінностей саморозвитку (самоекспресія, самореалізація, розмаїтість, вільний час, задоволеність життям) разом з деякими цінностями обов'язку і прийнятності (добре сімейне життя, довіра партнерам, виконання обов'язку, соціальна справедливість тощо). Для освітніх мігрантів з стратегією цього ціннісно-ідентифікаційного типу особливо важливо подорожувати, вони розглядають подорожі як невід'ємну частину свого життя, без якої вони не почуваються себе щасливими і не можуть розвиватися. Досить яскравою є позиція однієї з респондентів (дівчина, 28 років, навчалась на економічному факультеті в Україні, потім в Польщі, нині працює в Литві) : «я хочу жити в своє задоволення, неважливо де. Потрібна робота, щоб подобалась і приносила достатній дохід, щоб подорожувати. Це все, що мені потрібно».

Також судження респондентів дали можливість виокремити ще одну деталь, яка характеризує молодих освітніх мігрантів за кордон – цілеспрямованість. Слід відмітити, що вона логічно цілком пов'язана з ціннісно-ідентифікаційними типами та відповідними стратегіями. Також це пояснює, чому в нашій групі не виявлено представників стратегії «розчарованих», адже ця група не характеризується амбіціями та цілями.

Опираючись на результати нашого дослідження та аналізу суміжної наукової літератури, можна зробити наступні висновки:

- 1) освітня міграція української молоді за кордон є частиною реалізації їх життєвої стратегії;
- 2) в основі вибору цієї стратегії лежать певні орієнтири, які, за Г. Клагесом, визначаються відповідними ціннісними типами;
- 3) в ході нашого дослідження була виявлена тенденція, що ціннісні типи «розчарованих» та традиціоналістів не характерні для українських освітніх мігрантів. Частіше фіксуються судження, що можна віднести до типів нонконформістів-ідеалістів та активних реалістів (зокрема матеріалістів-гедоністів). Але водночас потрібно враховувати різний рівень цілеспрямованості особистості, який може пояснити особливості життєвих стратегій освітніх мігрантів, як у випадку активних реалістів, нонконформістів-реалістів з одного боку, так і «розчарованих» з іншого.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Мінливості культури: соціологічні проєкції / [Н. В. Костенко, А. О. Ручка, Л. Г. Скокова та ін.]; за ред. Н.Костенко. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – 440 с.

КОНФЛІКТ ЯК ВИЯВ ЦІННІСНИХ ПРОТИСТОЯНЬ

Шевель Інна Петрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
в. о. завідувач кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв;
заступник декана факультету журналістики та міжнародних відносин

У сучасному суспільстві відбувається швидка комунікація і передача інформації, також швидко змінюється ставлення до норм, цінностей і поглядів. Із підвищеною соціальною мобільністю в наш час спостерігається об'єднання багатьох різних ціннісних взірців, суперечностей та суперечливих цінностей. Значення цінностей в суспільстві, здавалося б, помітно знизилася. Але чи так це?

Ще Е. Фромм зазначив, що існує суттєвий розрив між тим, що сучасна людина вважає своїми цінностями, і дійсними цінностями, якими вона керується і які нею не усвідомлюються [1, с. 65-68]. В умовах багатовекторного суспільства актуалізується потреба у вивченні ціннісних конфліктів, що породжуються й тривають. Соціальні установки і цінності є людським фактором, який гальмує економічні та політичні зміни, і причини цього – в різних характерах змін у свідомості та стереотипах поведінки людей.

Напрямок вивчення конфлікту в соціології бере початок з часів Т. Гоббса і К. Маркса, а в період XIX і XX ст. проблема конфліктів почала розглядатися Г. Зіммеlem, у подальшому розширили наукові знання в сфері конфлікту К. Боулдінг, Л. Козер, Р. Дарендорф. В сучасній українській соціології тема соціальних конфліктів знайшла певне відображення в роботах А. Ручки, В. Танчера, І. Бекешкіної й інших дослідників. Але серед вітчизняних науковців, хто поєднував вивчення конфлікту саме з категорією ціннісних протистоянь, слід назвати В. Бакірова, Л. Осовського, А. Ручку, Л. Сокурянську. До категорії цінностей звертаються практично у всіх галузях суспільно - гуманітарного знання.

Поняття ціннісної свідомості вказує на цілісну структуровану систему цінностей (орієнтирів), яка залежно від суспільної та життєвої ситуації індивіда, може мати різний ступінь актуалізованості, стійкості і регуляційного потенціалу. Вона виступає особливою формою досягнення і відображення реальності, «суб'єктивним образом об'єктивних значимих відносин, що виникають між людьми та світом у процесі діяльнісного освоєння останнього» [2, с. 31].

У європейських країнах поняття цінності усвідомлюється у двох значеннях: гуманістичні та релігійні: індивідуальність, відповідальність, милосердя співчуття. Але це не є нормою, що впливала б на людську поведінку. Мотивами ж поведінки стають цінності споживання, власність, розваги, суспільний статус.

Ціннісний конфлікт – це різне висловлення думок, яке спричинено відмінностями у поглядах на слова. Відмінності це не факти, це віра в ці факти. Переконавання можуть допомогти змінити людині думку та погляди, але це не є дієвим для зміни цінностей. Тому відмінності між народами та спільнотами призводять до ціннісних конфліктів і ставлять під загрозу всі методи та способи вирішення протиріч. У складних суспільствах, як правило, існує не просто одна система цінностей, а декілька, що перекриваються, а іноді і є протилежними. В такому випадку часто цінності конфліктують між собою [3, с. 285-292]. Відбувається протистояння світоглядів і ціннісних систем.

Теорія конфліктів показує, як цінності відрізняються між групами в межах однієї культури. Методологічний напрямок даного дослідження є вивчення джерел виникнення конфлікту в ціннісних диференціаціях, різні підходи до розуміння конфлікту серед теорій класиків соціології.

Єдиної концепції соціолога не надають, саме цінністю культури є визначення правильної чи неправильної поведінки, що демонструє культурні ціннісні відмінності. У сучасній літературі з історії конфлікту

Л. Козеру в праці «Функції соціального конфлікту» належить найпоширеніше у світовій соціології трактування конфлікту як боротьби за цінності й претензії на певний статус, владу й ресурси; боротьби, в якій цілями є нейтралізація, заподіяння шкоди або знищення суперника. Всі конфлікти він поділяв на позитивні, які ведуть до розриву соціальної системи, та негативні, що загрожують соціальній системі. Демократичні, гнучкі суспільства небезуспішно намагаються використати конфлікти собі на користь, оскільки толерантне ставлення до них дає змогу соціальній системі перетворити їх на засіб самооптимізації. Під конфліктом Л. Козер розумів «боротьбу за цінності і домагання на володіння ...» [4, с. 542-550].

Також значне місце проблемі соціального конфлікту відводять Т. Парсонс і Р. Дарендорф, Е. Боулдінг, Р. Мертон.

Т. Парсонс зазначив важливий вплив на суспільний клімат таких цінностей, як досягнення, матеріальні успіхи, вирішення проблем, залежність від науки та техніки, демократія, патріотизм, милосердя, свобода, рівність і справедливість, індивідуалізм. Хоча культура може мати суперечливі цінності, і протиріччя між ними відбуваються через їхню невідповідність людським діям. Соціологи намагаються відрізнити і вивчити такі моделі поведінки — те, що люди роблять і що вони говорять, — з боку як реальної, так і ідеальної культури щодо цінностей та норм у суспільстві: 1) кожне суспільство — відносно стійка й стабільна культура; 2) кожне суспільство — добре інтегрована структура; 3) кожний елемент суспільства має певну функцію, тобто щось вкладає для підтримання стійкості системи; 4) функціонування соціальної структури спирається на ціннісний консенсус членів суспільства, який забезпечує стабільність та інтеграцію. [5, р 13-23]

Р. Дарендорф вважає, що конфлікти спричиняють нерівності соціальних позицій та відмінності інтересів людей: 1) кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці, соціальні зміни — постійні та наявні скрізь; 2) кожне суспільство в кожній своїй точці пронизане розбіжностями й конфліктами, конфлікт — постійний супутник суспільного розвитку; 3) кожний елемент суспільства робить свій внесок у його дезінтеграцію та зміни; 4) кожне суспільство засноване на тому, що одні члени суспільства змушують до підпорядкування інших [6, с. 359-376].

Е. Боулдінг у праці « Конфлікт та захист: загальна теорія», наголошує, що конфлікт є невід’ємним елементом суспільного життя, певним різновидом соціальної взаємодії, а сучасні суспільства здатні вивчати і регулювати його [7].

Р. Мертон так, як і Л. Козер, підкреслює, що найважливішими цінностями є багатство, успіх, влада і престиж, але у спільнотах немає рівних можливостей для досягнення цих цінностей кожною людиною. [8, с. 145-146]

Універсальної теорії та типології, придатних щодо вивчення будь-якого конфлікту або конфліктів, ще не встановлено. Найпоширенішим є поділ їх на конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації – все це втілює ціннісні протистояння в суспільствах. Також дотримуються поділу конфліктів на неантагоністичні (примиренні) та антагоністичні (непримиренні). Вважається, що невміння чи небажання вирішення неантагоністичного конфлікту сприяють його переходу в хронічну форму і навіть переростанню в антагоністичну. Натомість пошук взаємних компромісів, способів урегулювання конфліктів може зняти гостроту й перетворити конфлікт на неантагоністичний.

Відомі ситуації імітації конфлікту як спроби ідеологічного, політичного, морального тиску. Такі конфлікти називають уявними, але вони можуть перетворитися на реальні, якщо виникне протиборство між сторонами, чий інтерес опиняється під загрозою. [9:89-93]

Підсумовуючи, дослідження конфлікту цінностей здійснюється науковцями різних гуманітарних та суспільствознавчих галузей знання, виникають нові стани суспільного життя та глобальної взаємодії, які надають передумови для осмислення й пояснення змін ціннісних систем та механізмів їх регулятивного впливу. Не існує єдиного визначення понять «цінність» та «конфлікт цінностей» як нормативних образів та смислів. Цінності виконують найважливіші регулятивні функції в суспільстві, але у сучасному світі відслідковується стійке посилення різноманіття цінностей і ціннісних систем.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Фромм Э. Психоанализ и этика / Фромм Э. – М.: Республика, 1993. – С.65-68. 2. Бакиров В. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. / В. Бакиров – Х.: Вища школа. –1988. – 152 с. 3. Ручка А. О. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття / А.О.Ручка // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2009. – С.285-292. 4. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер //Американская социологическая мысль.- М. – 1996.-С.542-550. 5. Parsons T. The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects// The American Sociologist Vol.27.no.4. Winter 1996. pp.13-23. 6. Дарендорф Р. Функции социальных конфликтов / Дарендорф Р. // Тропы из утопии. М.: Праксис, 2002. – С. 359-376. 7. Boilding R.E. Conflict and defence: A general theory. – N.Y.,1962. 8. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура./ Р. Мертон. - М.: АСТ, Хранитель, 2006.- С. 145-146. 9. Лобанова А. С., Чутова Н. П. Ценностные ориентации : концептуализация понятия в контексте социальных изменений./ А. С. Лобанова, Н. П. Чутова // ГРАНИ: [науково-теоретичний громадсько-політичний альманах]. – Дн-ськ: Вид-во ДНУ, 2009. - №3 (65). – С.89-93.

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОГО ПОСТМОДЕРНОГО СОЦІУМУ

Плющ Валентина Анатоліївна

магістрантка кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв

За міркуваннями прихильників постмодерністської соціології, сучасна епоха характеризується докорінними змінами в усіх сферах людського життя. Вона визначається ними як постмодерна, а, отже, постає необхідність верифікації основних моральних цінностей, соціальних ідеалів, концептуалізації нового розуміння людини і суспільства. Епоха постмодерну актуалізувала потребу пошуку нових відповідей на кантівські запитання: хто є людина, що є світ, хто є людина у цьому світі? Сучасні гуманітарні та природничі науки кардинально змінили розуміння природи людини й сенсів її існування. Зокрема своє розуміння означених проблем запропонував знаний французький соціолог Мішель Маффесолі.

Як і відомі дослідники постмодерного стану (Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко та ін) – Мішель Маффесолі звертає увагу на те значення, котре сьогодні надається уявному, символічному і тому, що дає підстави говорити про повернення першозначущості ірраціонального у людському світі. Соціальні зміни, що відбуваються в сучасному соціумі, призводять до появи абсолютно нових суспільних реалій, до руйнування споконвічних традиційних підвалин і форм свідомості. Продукти глобальної масової культури проникають в усі сфери нашого життя. Водночас однорідність (гомогенність), уніфікація масової свідомості не викоринює соціокультурну неоднорідність (гетерогенність), більше того – відбувається наголос на цінності і функціональності індивідуальної неповторності. Усе це позначається на сьогоднішньому стані культури, освіти, на загальному моральному і психологічному кліматі суспільств.

Основним об'єктом критики постмодерністів була і залишається традиційна позитивістська соціологія, обтяжена тягарем об'єктивістських, раціоналістичних і економцентричних цілей. Свою мету М.Маффесолі вбачає у формуванні чергової версії «розуміючої соціології», здатної описувати об'єкт дослідження немов би «зсередини». Зародившись як аналіз повсякденного життя сучасного суспільства, концепція М. Маффесолі пропонує нетривіальне витлумачення багатьох спірних питань, зокрема проблеми взаємин морального та етичного в сучасному суспільному бутті. Він висуває дві основні тези стосовно напрямку змін моральних цінностей постмодерного простору.

Перша теза М. Маффесолі базується на тому, що наразі ми живемо в епоху, коли відбувається не стільки трансформація суспільства, скільки його *трансфігурація*. Тобто суспільство в цілому не трансформується докорінно в абсолютно невідому нам царину, а приймає інший вигляд, певною мірою нам вже знайомий, але в сьогоднішньому контексті. Вчений висуває гіпотезу, що суспільство розвивається не лінійно і не циклічно, а по спіралі, повертаючись до певних феноменів, які здавались вже відмерлими, проте які повертаються в сьогоднішній день в іншій формі свого існування.

Друга теза говорить про те, що внаслідок трансфігурації суспільства в цілому, зміни в ньому відбуваються на рівні *повсякденного життя*, в наших звичаях і звичках. Основа трансфігурації суспільства стосуються глибинного переходу від моралі до етики. Досить часто мораль і етика вживаються як синоніми, але насправді вони, за Маффесолі, мають зовсім різні значення. Він розводить ці поняття. Мораль – загальне поняття, яке склалося і розвивалося з початком XVIII століття, як породження філософії доби Просвітництва і може застосовуватись повсюдно, в будь-який час, в будь-якому місці, тобто має універсальний характер. Етика має особливий зміст – етимологія слова «етос» з грецької стосується «цінностей, які об'єднують членів певної групи». В його концепції це поняття використовується для окреслення системи цінностей і норм певних професійних спільнот.

В постмодерному суспільстві постає потреба в тому, щоб прийняти нові цінності і тренди, відкинувши старі теорії і терміни, якими ми звикли користуватися. М. Маффесолі наголошує на тому, що існує прірва у розумінні і витлумаченні моральних цінностей елітою та простими людьми, офіційною державою, тобто інституціями, які є при владі, і фактичною державою, основою якої є народ. Найбільш поширеними цінностями еліт, на його думку, залишаються цінності епохи модернізму – індивідуалізм, прогресизм, раціоналізм, утилітаризм. Саме через ці принципи еліта перепускає світ і не усвідомлює, що на протигагу цим усталеним критеріям існують й інші – цінності самого народу, що віддзеркалюють епоху постмодерну і втілюються у таких феноменах як трайбалізм, презантеїзм, емоціоналізм та естетизація самого існування – перетворення повсякденного життя на витвір мистецтва, перехід від кількісного до якісного оцінювання, що має свої соціологічні наслідки в суспільстві постмодерну.

На його думку, три чверті соціологічних досліджень не мають наукового значення, оскільки на сьогоднішній день відбувається девальвація досліджень, які не відповідають дійсності і є семантично відірваними від реальності, спираючись на термінологічне забезпечення XVIII-XIX століття. Тоді як саме суспільство живе в іншому просторі, для якого характерним є етична імморальність, коли на протигагу

усталеній моралі модерної епохи приходить етика, притаманна лише певним суспільним групам, «сучасним племенам» (трайбам). Зокрема, в рамках понять загальноусталеної моралі сьогоднішні молодіжні цінності є імморальними, але в рамках поняття трайбалізму молодіжні цінності є етичними для таких сегментів суспільства. Тобто етичний імморалізм проявляється в тому, що поведінка підлітків, молодих людей є імморальною стосовно інших усталених традицій, але водночас виступає прикладом етичного стосовно своїх груп.

Вчений вважає, що епістемологічно і методологічно суспільство ХХІ століття знаходиться на стадії мутації, зміни парадигм, коли глобальні суспільні процеси перетікають в інші форми локального існування, що базуються не на єдності соціуму в цілому, а на інтересах окремих спільнот і навіть наголошує на важливості окремого терміну для позначення цього феномену – глокалізації, поєднання глобального і локального.

В сучасному суспільстві вже давно відбуваються процеси «перенасичення *моралізмом*». «Моралізмом» він називає феномен логічного очікування того, яким «мав би бути світ», на протигагу тому, яким він є насправді. Світ мав би бути моральним, проте наразі відбувається перехід від моралістичної критики до етичного радикалізму. Критичне ставлення має юридичний, нормативний і засуджувальний характер. Радикалізм має тісний зв'язок з корінням сутті речей, що слугує основою для трансфігурації морального в етичне.

Сьогодні, вважає вчений, глобальна тенденція спостерігається у переході від гомо-економікус до *гомо-еротикус* з новим порядком емоцій, почуттів, пристрастей і чуттєвості. Відбувається обмін емоційними станами між членами спільнот і їх прагненням відповідати образу вічної дитини, підліткової культури, з зосередженням уваги на тілі та емоційності. Колективні істерії приходять на зміну раціональній меті.

Окрім образу вічної дитини, суттєвою особливістю сучасної епохи виступають кочівництво і трайболізм, що являють собою відособленість окремих спільнот в соціальному просторі і пов'язані з ним на цьому ґрунті структурні зміни. М. Маффесолі пророкує зміну традиційних форм сім'ї, школи, держави. Кочовий спосіб життя стосується не тільки соціальної мобільності, але трактується М. Маффесолі гранично широко, охоплюючи сфери ідеології, влади, професії. Він зазначає, що «сама структура кочового способу життя стане широко поширеною, і цілком природно люди за своє життя змінять кілька сімей, кілька професій», проекспериментують з гендерними аспектами своєї ідентичності, стилями життя.

Така зміна образів людини виступає не як розчленування її на фрагменти, а як мозаїка, тобто розмаїття і єдність одночасно

Важливим процесом в культурі постмодерну є не прогрес, і не регрес, а інгрес – поняття, що буде базуватись лише на сьогоднішньому, що живе даним моментом. Саме інгрес лежить в суті трансфігурації моральної форми в етичну. Не очікування майбутнього, але те, що має підлаштовуватись, пристосовуватись до того, що є на сьогоднішній день. Те, що М. Маффесолі називає «презантеїзмом» в протигагу футуризму. Оскільки людина ХХІ століття стикаємося не з історією, яку вона не може повернути і яку вона не в силах опанувати, а з індивідуальною теперішньою долею, до якої вона може лише пристосовуватись.

Основні тези М. Маффесолі стосовно оцінки постмодерного соціокультурного простору говорять про те, що на зміну індивідуалізму, прогресизму, раціоналізму епохи модерну приходять трайбалізм, презантеїзм та емоціоналізм доби постмодерну. На зміну універсальній моралі приходить «племінна» етика, на зміну суспільному утилітаризму – естетизація повсякденного життя. У постмодерній етиці спостерігається не заперечення, а переосмислення таких традиційних етичних категорій як відповідальність, свобода, моральний вибір в контексті перспектив, які розкривають перед мораллю і етикою сучасні соціально-культурні реалії.

М. Маффесолі порівнює образ суспільства модерну, що реалізує цінності Просвітництва, і образ суспільства постмодерну, що реалізує етичні цінності певних соціальних груп. Він намагається довести різницю між цими двома культурними типами до етичної протилежності, зіштовхнувши властиву моралі універсальну категорію «належного» морального з етичним імморалізмом сучасної культури, що визнає ціннісний плюралізм та мозаїчний образ сучасного суспільства. Ідеал морального суспільства мігрує у бік ідеалу етичних спільнот. Таким чином узагальнення французького соціолога дають можливість під іншим кутом зору подивитися на соціокультурні процеси, що відбуваються у сучасному світі, і посприятимуть їх глибшому розумінню.

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ПОНЯТИЯ «ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЕ»

Мельников Андрей Сергеевич

кандидат социологических наук, доцент,
докторант кафедры теории и истории социологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Одной из значимых тенденций развития современной социологии является так называемый «экзистенциальный поворот» в осмыслении многообразных социальных проблем, включая ценностные и конфликтогенные аспекты новых социальных неравенств. Суть этого поворота заключается в нарастающих процессах онтологизации теоретического и эмпирического знания, что предполагает стратегическую переориентацию от абстрактного к конкретному и обращение к субъективным, телесным, чувственным и эмоциональным, пространственно-временным, повседневным и материальным параметрам трансубъективного опыта. Исходя из этого, актуальной становится разработка экзистенциально-социологической парадигмы и концептуализация ее дисциплинарных оснований.

Парадигма экзистенциальной социологии объединяет в себе большое количество различных направлений и теорий, к авторам которых можно отнести Э. Тирикьяна, представителей калифорнийской школы (Дж. Дуглас, Дж. Джонсон, Дж. Котарба, А. Фонтана, Д. Алтейди, П. Меннинг, С. Лаймен и М. Скотт), М. Болль де Баля, К. Вольфа, Дж. Хейм, М. Вейнштейна, Д. Мартучелли. Несмотря на уже предпринятые попытки концептуализации, все еще остается неоднозначным и противоречивым само понятие «экзистенциальное», что требует его уточнения в социологическом контексте.

Детальный анализ теорий и концепций экзистенциальной социологии позволяет утверждать, что ее общим исследовательским предметом является социальная экзистенция, понимаемая как конкретное сосуществование (*coexistence*), данное в прямом опыте индивидуальных и коллективных субъектов. Из базового, исходного определения экзистенциального как существующего или данного в опыте возникают следующие производные значения этого понятия:

- жизненно важные, критические, терминальные аспекты социального, представляющие собой угрозу полного прекращения существования (безопасность, выживание, удовлетворение первичных потребностей, пограничные ситуации, риски);
- мировоззренческие и смысложизненные вопросы (цель существования, конечность и смерть, возможность жизни после смерти, вера, познаваемость реальности, мораль и ценностные иерархии, природа человека, общества и мира);
- уникальность, неповторимость того или иного социального явления (персонифицированные практики и контексты, функциональная незаменимость субъектов, харизма, теоретико-методологические дискуссии об идеографическом статусе социологии);
- волюнтаризм, субъективизм, номинализм и акционизм, подчеркивающие свободу воли, выбора и действий индивида;
- иррационализм социального существования, в противоположность или в дополнение к рационалистской интерпретации реальности;
- аутентичность, истинность феномена, его наиболее глубинное и исходное онтологическое значение;
- динамичность, непрерывное изменение и становление субъективной социальной реальности;
- целостность опыта, интегральная совокупность всех аспектов переживания;
- «тавтологичное» подчеркивание базового, исходного значения экзистенциального как существующего или связь его базовых и производных характеристик (понятия экзистенциального опыта, экзистенциальных ценностей, экзистенциальной реальности, экзистенциального риска, экзистенциальной идентичности и др.).

Одной из наиболее проблемных сторон в социологической трактовке экзистенциального является использование его взаимоисключающих смыслов, возникающих по той причине, что экзистенциалисты одновременно указывали на принципиальную необъективируемость, свободу, открытость экзистенции, а вместе с тем, отвергали абстрактный абсолютизм, стремились к предельной конкретности, определенности и ясности, что выразилось в таких экзистенциально-социологических понятиях как «имманентная/ситуационная трансценденция» (Э. Тирикьян, Дж. Джонсон) и «конкретная неопределенность» (Дж. Дуглас).

Ключевой аспект интерпретации экзистенциального как признака или свойства социальных явлений указывает на их сенсорное или «экспириентальное» измерение. На основании этого социальное понимается предельно широко, как возникающее уже из самого факта пространственно-временной реляционности,

соотнесенности субъектов, которые могут не иметь между собой фактических контактов. Дополнительными формальными признаками данной реляционности служат родовые качества индивида, его принадлежность к глобальному сообществу или к определенной культуре, нации, этносу, большинство представителей которых никогда не вступают в непосредственные взаимодействия или находятся в сконструированной, «воображаемой» (Б. Андерсон) социальной среде. Этот подход отличается от классической веберовской трактовки социального как только намеренного, сознательного действия, ориентированного на других людей. По мнению социологов-экзистенциалистов, такая классическая трактовка не дает ответ на вопрос об онтологическом статусе социальных явлений вне субъективной активности или в периоды их пассивного, фоновое состояние. Нельзя сказать, что в экзистенциальной социологии сложнейшая проблема социальной целостности/дискретности полностью разрешена. Но через понятие экзистенциального она переносится в центр теоретического и эмпирического анализа, опираясь на предварительный тезис о мнемонических основаниях существования социокультурной реальности, включающих в себя как материальные, так и психические ресурсы сохранения, воспроизводства и передачи информации.

Можно заключить, что с учетом комплексности понятия экзистенциального в социологии, необходима, прежде всего, фиксация его базового значения, а также уточнение содержания производных смысловых оттенков при их использовании. В целом же, переход от традиционных понятий общества, социальной системы и социального действия к понятию социальной экзистенции раскрывает необходимость возврата социологии к онтологической проблематике и к вопросам конкретного существования социальных процессов и явлений.

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ У ВІЗІЇ СОЦІКУЛЬТУРНОГО ТА СОЦІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

Суська Ольга Олександрівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри зв'язків з громадськістю
факультету соціальних наук і соціальних технологій
Національного університету «Києво-Могилянська Академія»

Проблематика соціального самопочуття носить межовий характер і розглядається як в соціології, так і в соціальній психології. Багато наукових досліджень, присвячених вимірам соціальної напруженості в суспільстві, тою чи іншою мірою звертають увагу на показники «інтегрального індексу соціального самопочуття» [8]. Проблеми соціальної ідентифікації в соціокультурному середовищі тісно пов'язані із станом стабільності // нестабільності суспільства; адже «групова ідентичність» формується через «відповідність поведінки людини інституціональним вимогам та через їхню реакцію» [1, с. 241]. Якщо розуміти витoki соціального самопочуття саме через самоідентифікацію особи в соціокультурному середовищі, на перший план виходить проблема впливу інформаційних потоків на формування та проектування власного інформаційного поля та картини світу в цілому.

Паралельно з активними дослідженнями особистісної і соціальної ідентичності та впливів соціального середовища і стану суспільства на механізми ідентифікації (Е. Гіденс, І. Гофман, Дж. Мід, С. Московічі, Т. Парсонс, ін.), сучасна соціологічна наука використовує не тільки класичне, а й постнекласичне її розуміння як певної «ідентифікаційної матриці» (С. Московічі). Соціально-психологічний підхід акцентує цілісність і системність ідентичності особистості, пов'язані не тільки з набором ролей та соціальних статусів, а й із змінами соціальної ситуації, на які особа може відреагувати різними вчинками, що віддзеркалюватимуться трансформаціями поведінкових конфігурацій (В. О. Васютинський, К. В. Коростеліна, Л. Е. Орбан-Лембрик).

Послаблення відчуття захищеності та ситуація самоідентифікаційної невизначеності погіршує стан соціального самопочуття (М. М. Слюсаревський); це явище притаманне особливо нестабільним суспільствам, воно з високою ймовірністю спричиняє до соціальної напруженості як «психічного стану соціуму, який являє собою складну, як правило доволі тривалу в часі реакцію на будь-які екстремальні впливи», які породжують істотні «порушення динамічної рівноваги індивідуальних і надіндивідуальних елементів психосоціальної структури та/або сприймається соціальними об'єктами як загроза основам їхньої життєдіяльності чи світогляду» [4, с. 173].

Соціальне самопочуття тісно пов'язане й з ідентифікаторами рівності // нерівності, що відтворюється також і у варіантах тлумачень «справедливості // несправедливості». І саме останньому явищу соціологами приділяється порівняно набагато більше уваги (особливо щодо проявів несправедливості та нерівності в кризових суспільствах), що перейшовши перетин XX і XXI століть не тільки не зменшило своєї ваги і поширеності, але й прикувало до себе увагу і соціологів, і соціальних психологів. Навіть методологія контент-аналітичних досліджень дозволяє ущільнити й уточнити бачення нерівностей (Н.В.Костенко). Вплив

медіакомунікативного середовища на соціальне самопочуття визнається одним із домінуючих факторів (Є. І. Головаха, О. Г. Злобіна, Л. А. Найдюнова, О. С. Резник, О. О. Суська). В аналітичній традиції соціології медіакомунікацій цілком припустимо розглядати медіавплив з точки зору перспектив кожної складової комунікативного акту: соціального продюсера (інституціональний комунікатор, політичні еліти, ділові кола або журналісти); змісту дискурсу, тих соціальних знань та культури, що він відбиває; й нарешті, аудиторії, у вимірах її соціальної структури (складу) та повсякденності (режимів споживання медіапродукції). Кожна з вказаних вище складових передбачає решту, оскільки «онтологічне масова комунікація й полягає в їхньому явному або латентному зчепленні та взаємозв'язку. Визнання автономності та відокремленості побутування цих структур такого взаємозв'язку не руйнує, а демонстративна ідіосинкразія або байдужість один до одного — всього-навсього зворотний бік їх співвідносності» [3, с. 11].

Ідеєю рівноспроможності, яку забезпечує респонденту соціолог, просякнуті вибіркові дослідження. Навіть поляризація думок навколо медіа не призвела до того, щоб у будь-якій науковій спільноті, дотичній до вивчення проблем медіакомунікативного простору, виникла думка провести певну демаркацію, наприклад між читачами газет та глядачами телебачення. Головною метою існування інформаційного простору (особливо з моменту визнання його глобальності) є також рівність доступу до нього всіх типів і верств населення. Тут дефініції лежать лише в економіко-технічній площині (наприклад, відсутність ретранслятора теле- або радіосигналу або Інтернету). Попри об'єктивні причини звуження користування пресою, соціологи мас-медій продовжують вивчати їхню аудиторію, виходячи знову-таки з ідей рівноспроможності та свободи вибору джерел інформації, таким чином фіксується, що «протягом останніх двох десятиліть тримаються на перших місцях: «Сільські вісті», «Факты и комментарии», «Сегодня», «Україна молода», «Голос України», «Дзеркало тижня», районні, обласні і міські газети, але найвищий відсоток за останнє десятиліття належить тим, хто «упродовж останніх 7 днів не читали ніяких газет» (від 14,9% у 2005 році – до 38, 4% у 2012р.» [7, с. 636-637]. Переважно під впливом електронних медіа формується той «образ суспільства», що впливає суттєво на показники соціального самопочуття, зсуваючи ці показники в бік негативу. Поступово набуття «критичної маси» від непродуманих дій влади, що «мають особливо дезінтегруючі та руйнівні наслідки під час кризи» [5, с. 29], спричиняє посилення негативного сприймання оточуючого світу, погіршує загальну картину соціального самопочуття (див. табл. 1) [8].

Таблиця 1.

Інтегральний індекс соціального самопочуття, 1996-2016, (N=1800)

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
ІСС – 20	35,1	33,7	34,8	34,8	37,3	38,3	39,4	38,6	37,4	39,4	38,9

Ймовірність виникнення нових «інформаційних» нерівностей у зв'язку з викликами гібридної агресії, насамперед поширюється через простір мас-медіа, породжуючи нові форми та «ре-конфігурації» глобально-регіональних залежностей. Будь-яке відчуття тиску порушує баланс рівності і породжує нерівність, збільшує соціальні ризики. Ю. Мостова у відомому інтерв'ю (від 25 травня поточного року) зауважує, що «пропаганда працює тоді, коли держава визначається із своєю метою. Воно несе цю мету в маси. А коли цілі влади гібридні, то ні про яку пропаганду мови бути взагалі не може» [2]. У висновку підкреслимо, що посилення негативних настроїв та напруженості тісно пов'язані із загальними показниками соціального самопочуття, які мають соціально-психологічну та соціально-вчинкову природу. Соціокультурне тло, до якого входить і контент мас-медійного простору підсилюють ті настрої та знижують загальні позитивні уявлення в разі гібридності впливів та невизначеності цілей державотворення та існування спільнот.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Блинова О. Є. Соціальні стереотипи та ідентичність: особливості взаємозв'язку / О. Є. Блинова // Проблеми політичної психології: зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С.238-247. 2. Мостовая Ю. Интервью 25 мая 2017г. [Электронный ресурс] / Юлия Мостовая. –Режим доступа: <http://detector.media/community/article/126307/2017-05-25-yuliya-mostovaya-zhurnalisty-jeto-gazvedchiki> 3. Костенко Н. В., Иванов В. Ф. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики: Монографія. К.: Центр вільної преси, — 2003. — 200 с. 4. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі. Вибрані твори / М. М.Слюсаревський. – К.: Міленіум, 2009. – 340 с. 5. Суська О. А. Справедливість и солидарность как научные категории и социальные практики / О. А. Суськая // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Матеріали X Всеукр. наук.-практ. конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теорії солідарності та конфлікту в поясненні сучасних суспільних процесів, 21-22 травня 2015 року (м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [під заг. ред. Куценко О. Д., Судакова В. І. та ін.] – К.: Логос, 2015. – С. 127-130. 6. Суська О. О. Трансформації комунікативних взаємин у світлі нових підходів до вивчення змін в мас-медійному просторі / О. О. Суська // Проблеми політичної психології: зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С.313-323. 7. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с. 8. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін: Вип. 3 (17). / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. Вип. 3 (17). – К.: Інститут соціології НАНУ, 2016. – 546 с.

АРТ-ПРОСТОРИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

Виставкіна Дар'я Олегівна

кандидат соціологічних наук, доцент

Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова

Сьогодні в усьому світі та в Україні зокрема проводиться безліч культурних заходів, місцем проведення яких стають так звані арт-простори. У вживанні терміну «арт-простір» можна побачити своєрідний PR-хід, який символічно відбудовує арт-подію або арт-об'єкт сучасного мистецтва, які представлені у певному місці, від традиційних культурних заходів та класичних творів мистецтва. Із іншого боку, арт-простір можна розглядати як новий соціокультурний феномен, з'явлення якого обумовлено трансформаціями у культурній сфері. Це передбачає актуальність характеристики «арт-просторів» та розроблення їх типології. Для ілюстрації положень було використано результати дослідження культурних подій у місті Одеса, методом контент-аналізу, представлені Мироненко А. А. у магістерській роботі.

Спочатку арт-простір служив для створення і представлення об'єктів сучасного і новітнього мистецтва за допомогою галерей, виставок, перформансів. Поступово арт-простори стали більш різноманітні, в тому числі сюди входять кафе, вулички, фасади будівель, індустріальні будови. Сьогодні будь-яке місце, де навмисно показується мистецтво, може розраховувати на визначення арт-простору. Однак, враховуючи особливості створення та сприйняття сучасного мистецтва, можна сказати і навпаки: той об'єкт, що виставляється в арт-просторі – це вже мистецтво, яке передає певну ідею шляхом взаємодії з публікою.

Однозначне визначення арт-об'єкту складно знайти, проте, можна виокремити наступні характеристики: 1) це об'єкт або подія сучасного мистецтва, які привносять мистецтво у повсякденність або оповсякденюють мистецтво; 2) на перший план виходить не художня, а комунікативна і семантична функції мистецтва; 3) глядач включається у ситуацію створення арт-об'єкту темпорально та локально.

Тобто, арт-об'єкт – це повідомлення особливого роду, яке розмиває межі між мистецтвом і реальністю, та взаємопов'язане не стільки із актом створення, скільки з виконанням і відтворенням. Арт-простір – це місце розташування арт-об'єкту, майданчик зустрічі глядача та арт-об'єкту. Як явище невід'ємно пов'язане із самим арт-об'єктом.

Наведемо критерії для типології арт-просторів.

Розташування. Арт-простір може бути реальним, віртуальним або змішаним.

Займаючи «реальне» місце, арт-простори мають різні масштаби: як ціле місто (занедбані міста або міста-пам'ятники архітектури), так і певна вулиця, будинок або звичайний забір. У вік розвитку технологій розташування арт-об'єктів може відбуватись виключно у віртуальному просторі, наприклад, на Інтернет-майданчику SecondLife.

Арт-простір як соціальна організація. Історія появи арт-просторів показує, що частина із них розвивалася як мейнстрім, інша частина як професійні кола, деяка частина як контррух. Арт-простір як мейнстрім проявлено у функціонуванні арт-галерей, арт-кафе і арт-проектів. Арт-простір як професійне співтовариство спрямовано на розкриття творчого потенціалу в спеціальних умовах, як то арт-резиденції або навчальні проекти. Арт-простір як контррух - це організовані або стихійні проекти, постійно діючі або одноразові, в яких мистецтво є інструментом для висловлювання соціально значущої ідеї. Залежно від типу арт-простору, вони виконують різні соціальні функції.

Часовий параметр у функціонуванні арт-просторів. Арт-простори можна розподілити на постійно існуючі (музеї, арт-галереї), перманентно функціонуючі (наприклад, виставки або навчальні програми), одноразові проекти.

Одним з важливих параметрів функціонування арт-просторів є їх спрямованість. Традиційно мистецтва ділять на три групи: просторові або пластичні види мистецтв (образотворче, декоративно-прикладне мистецтво, архітектура, фотографія), тимчасові або динамічні види мистецтв (музика, література), просторово-часові види (хореографія, театральне мистецтво, кіномистецтво).

Для виявлення особливостей функціонування арт-просторів в місті Одеса, був зроблений контент-аналіз культурних подій, розміщених на сайті www.today.od.ua.

Основними майданчиками для арт-просторів виступають арт-галереї, арт-кафе і театри. У порівнянні з арт-галереями арт-кафе мають набагато більшу активність у проведенні культурних заходів. Найчастіше відбуваються в арт-кафе музичні події. Арт-галереї здебільшого спрямовані на представлення живопису. Найбільш відповідними естетиці постмодерну серед арт-просторів міста є неформальні театри і авторські театральні проекти. Однак в співвідношенні з державними виставами вони представляють набагато менше подій: 34% неформальних театральних постановок у порівнянні з 66% державних. Огляд театральних майданчиків неформального типу дозволяє зробити висновок, що вони також намагаються взаємодіяти із глядачами, організовуючи чаювання з дискусіями після вистави.

Окрім перерахованого вище, сьогодні з'являються місця, де контакт з мистецтвом відбувається не в якості глядача, а в якості творця. Це новий тип арт-просторів – аматорський: на відміну від арт-резиденцій, де збирається професійне співтовариство, тут збираються люди з бажанням творити.

Неодмінно до типології арт-просторів потрібно додати характер комунікації.

Арт-простори міста Одеси за характером комунікації можна описати так:

- державні або формальні майданчики: однонаправлена асиметрична комунікація, де головним дійовим суб'єктом є артисти і продукти художньої сфери, які відображають культурну політику держави;
- арт-галереї та неформальні театри: двостороння асиметрична комунікація, де є контакт і діалог з глядачем, але вирішальну роль відіграють галерея або театр, які пропагують власний художній смак, залучаючи до нього публіку;
- арт-кафе: двостороння асиметрична комунікація, де головну роль грає споживач. Саме його смаки багато диктують культурну політику даних закладів;
- простори для творчої самореалізації (місце для майстер-класів): двостороння симетрична комунікація, де є діалог між майстром, арт-об'єктом та підмайстром.

У цілому існування та функціонування арт-об'єктів єдне місце, де відбувається зіткнення людини із мистецтвом, яке ми й визначаємо як арт-простір. Підсумовуючи представлені вище положення, вважаємо, що можна виділити наступні критерії для класифікації арт-просторів: місце і тривалість контакту з мистецтвом; функціонування арт-просторів в залежності від їх положення в мистецькій сфері: формальні – неформальні, мейнстрім – контркультура, професійні або аматорські спільноти; види мистецтва; характер здійснюваної комунікації.

Тягло Катерина Олександрівна

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник
відділу соціології культури та масової комунікації
Інституту соціології НАН України

КУЛЬТУРНІ ІНІЦІАТИВИ – ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОТ І ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

Дослідження так званих «низових ініціатив» або *grassroot activities* за сучасних умов можна розподілити на два основні напрями – це академічні дослідження «громадянського суспільства», порівняльні міжнародні дослідження, які формують узагальнену рамку «клаптикової ковдри» усіх розрізнених громадських організацій та ініціатив. А є мікро-рівень, що виходить з тих самих *grassroot* горизонтальних спостережень, вивчаючи окремі випадки зародження, розвитку, становлення та взаємодії із макро-структурами, на цьому підґрунті наступні базуючи наступні теоретичні побудови. Не вдаючись у аналіз недоліків і переваг кожної із запропонованих гілок підходів, зосередимось на самому локальному рівні, де маємо справу зі спостереженнями, часто розрізненими, але в той же час майже безперервними, однієї структури, що поступово інтегруються в культурне середовище і в результаті навіть має амбіції його змінити.

З 2013-2014 року в українському суспільстві почався досить помітний і частково – спонтанний – сплеск громадянської активності, волонтерства (починаючи від «Автомайдану») і до все інституалізованих в подальшому громадських та благодійних організацій, спрямованих на розвиток арт-середовища та – опосередковано – представлення власних інтересів через форми аудіо-візуального мистецтва. Театральні постановки, перформанси, літературні читання інші, часто не підвладні чіткому визначенню, арт-практики, почали виринати на тлі драматичних соціально політичних перетворень. Частково викликані ними, частково підвладні власним внутрішнім закономірностям.

Мета цієї статті – представити хоча б частково різні моделі становлення арт-ініціатив в умовах *emergency*, проаналізувати перспективи їх розвитку за умов, коли суспільний ентузіазм щодо громадських об'єднань поступово згасає, натомість залишаючи ідеологів новітніх мистецьких об'єднань та ініціатив та, власне, самі новостворені організації сам-на-сам із насущними проблемами свого існування.

Що важливо і варте окремого наголосу – ці ініціативи й активності у 90 відсотків випадків не були пов'язані з жодною офіційною організацією, спілкою, засновані та реалізовані окремими особистостями, часто навіть не лідерами думки в своїй сфері. Але, як будь-яке спонтанне і не заплановане соціальне явище, ці арт-ініціативи майже так само швидко згасали під тиском неможливості стабільного існування (матеріальні та часові обмеження, відсутність власного приміщення та інші подібні прагматичні чинники). Тому події Революції гідності 2013-2014 культурні аналітики часто називали і періодом культурної трансформації, що окреслила саму можливість появи нових мистецьких об'єднань. Але для подальшого їх функціонування вже в більшшменш стабільному режимі, нажаль, були потрібні інші соціальні обставини.

Умови існування новостворених об'єднань передбачали два основні, взаємно суперечливі шляхи розвитку. Перший – більш передбачуваний і закономірний – це поступова співпраця із державними та місцевими структурами, міжнародними фондами та інституціями, що опікуються культурою. Сформована в попередніх роках система грантової підтримки дозволяє реалізовувати окремі проекти практично без матеріальних затрат з боку самої організації-ініціатора. Здавалося б, це цілком логічний шлях існування, який, тим не менше, накладає і певні обмеження.

У разі співпраці із державними структурами – це дотримання ustalених систем цінностей та відповідність ним у своїй діяльності. Це ніде не фіксується, проте присутнє у всіх формах державної підтримки. Якщо ж ця конвенція неприйнятна, то і особливих надій на подібну співпрацю покладати не варто.

Але починає виникати і розвиватися й третя модель формування креативних низових ініціатив, основною цінністю організаційного розвитку яких є умовна незалежність від більших структур та горизонтальна співпраця. Саме про такі організації в сфері театру, літератури, художніх та інших арт-практик піде мова далі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Boal A. Legislative Theatre. London: Routledge, 1998. 2. Kostenko Natalia, Tiahlo Kateryna. Theater Research Methodology of a Split Society: Ukrainian Reality/ Natalia Kostenko, Kateryna Tiahlo// Grassroots Leadership and the Arts for Social Change, 2017. pp. 207 - 222. 3. Тягло К. «Театр пригнічених»: від соціології аналізу до соціології прямої дії/ К Тягло// Своє. Всеукраїнський соціологічний часопис. Випуск 1(11), 2015. – С.22-29. 4. Омельченко В. Подолання травматичного минулого: реабілітаційні підходи в Україні/ режим доступу: <http://www.gurt.org.ua/articles/32556/> [електронний ресурс]. 5. Маркетинг у сфері культури та мистецтв/Кольбер Ффрансуа, Нантель Жак, Білодо Сюзан, Річ Дж. Деніс; пер.з англ. Святослава Яринича. – Львів: Кальварія, 2004. – 240 с.

КІНО В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАННЯ АУДИТОРІЄЮ

Шеломовська Оксана Миколаївна

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри соціології

Дніпровського державного технічного університету;

Зіма Анастасія Валентинівна

студентка магістратури кафедри соціології

Дніпровського державного технічного університету

Кіно на сьогодні є однією з важливих частин життя сучасного українського суспільства. Воно завжди було, є і буде суттєвою складовою культури, яка володіє особливим видом естетичного впливу на свого глядача і сприяє формуванню в нього цінностей, ідеалів та стилів життя. Кіно – це тісно інтегрований в систему суспільства і в той же час відносно автономний соціальний інститут, вид мистецтва і засіб масової комунікації.

Специфіка кінематографа, на відміну від інших видів мистецтва, полягає в особливо щільній і безпосередній функціональній взаємозалежності його складових та в безпосередній залежності кіновиробництва від успішності кінопрокату, який дає могутні імпульси до кінотворчості, значною мірою формуючи не тільки жанрову структуру, а й специфіку творчих засобів, навіть характер нововведень [4]. Між кіно і суспільством існує складний взаємозв'язок і не може бути й мови про те, щоб розглядати кіно як просте дзеркало, що відображає суспільство в цілому. Перш за все це пояснюється тим, що ніхто, жоден творець, жодна людина в світі не здатний охопити всеосяжним об'єктивним поглядом ту сукупність, частиною якої є. Кіно, як і будь-яке явище, пов'язане з людською життєдіяльністю, є складовою суспільства, його продуктом і способом самовираження [2, с. 105].

Специфіка кінематографа полягає в силі його впливу на соціум через основні функції, а саме пізнавальну, виховну, естетичну, комунікативну та евристичну [4, с. 43]. Разом з тим, він здійснює ще й регулюючу, інформаційну, порівняльну, трансляційну, соціальну, інтеграційну та адаптаційну функції [5]. Як засіб масової комунікації кіно виконує функції інформування, виховання, організації поведінки, розваги, комунікації, але виконує їх специфічним чином. У сучасних умовах розвитку українського суспільства особливо значущими стають такі його функції, як управління суспільними відносинами та соціальний контроль.

Аналізуючи сучасний стан функціонування кіноіндустрії у нашій державі слід констатувати, що у більшості випадків він є нерозвинутим і доволі проблемним. Про це свідчить факт значного зниження кількості кінотеатрів. За даними Державного агентства України з питань кіно [3] на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні налічувалося близько 22 тис. кінотеатрів і кіноустанов, а у 2011 р. функціонувало лише 350 кінозалів, оснащених найсучаснішою апаратурою. Однак, з цього часу починає проявлятися тенденція до збільшення їх кількості – у 2012 р. вже нараховувалося 400, а у 2013 – 450 одиниць. Проте, станом на 2017 р. в Україні їх кількість знову знизилася до 380 кінотеатрів. Не менш хвилюючою є проблема низької відвідуваності кінотеатрів. Ця теза була підтверджено під час аналізу результатів соціологічного дослідження (метод-

анкетування), проведеного у січні 2017 р. кафедрою соціології Дніпровського державного технічного університету (ДДТУ) за участю авторів роботи. Вибірка становила 500 осіб, опитувалось населення м. Кам'янське різних вікових категорій, жінки становили – 54,3%, чоловіки – 45,7 % опитаних.

Було встановлено, що 44% респондентів відвідують кінотеатр декілька разів на рік. Також було виявлено, що раз на рік кінотеатр відвідують 19 % опитаних респондентів, а ще 16 % взагалі не відвідують кінотеатрів. На жаль, зовсім мала частка українців в змозі відвідувати кінотеатри раз на тиждень – їх нараховується лише 2% (рис. 1).

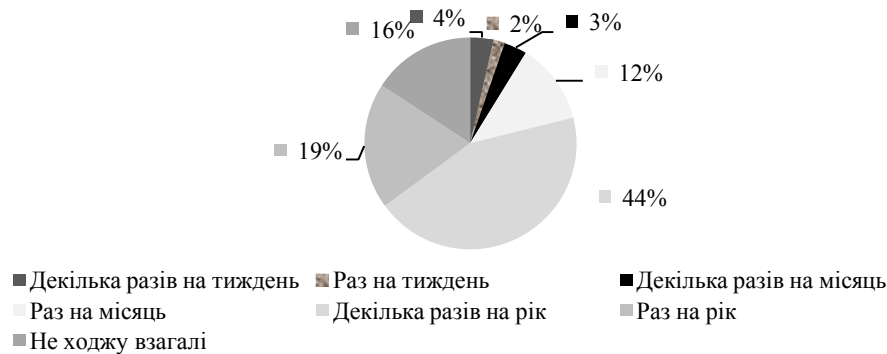

Рисунок 1. Частота відвідування кінотеатрів, 2017 (% , N=500)

Хоча, це не пов'язано з тим, що українці не цікавляться кінопрем'єрами і не свідчить про байдужість людей до існування кінотеатрів та показу у них нових кінострічок. Ми пов'язуємо таку складну ситуацію насамперед зі скрутним фінансовим становищем українців, яке і детермінує зниження кількості відвідування кінотеатрів. Загальними причинами наявності низької відвідуваності кінотеатрів є: завантаженість невідкладними справами (робота, сімейні обов'язки тощо), висока вартість квитка, незадоволення репертуаром, надання переваги іншим видам проведення дозвілля, незручне розташування кінотеатрів тощо.

Низька відвідуваність кінотеатрів зумовлена і розвитком новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Практично усі кінофільми ми можемо знайти і переглянути в мережі Інтернет абсолютно безкоштовно. Проте, в умовах одомашнення дозвілля населення не схильне відмовляти собі у перегляді кінофільмів. Зокрема, щодо загальної частоти перегляду фільмів було встановлено, що найбільша частина опитаних (35%) дивляться фільми декілька разів на тиждень. Майже така ж кількість респондентів (32%) переглядають фільми щодня. Раз на місяць фільми переглядають 19% місця, а раз на тиждень – 14% респондентів.

Значним критерієм при виборі фільмів для перегляду є жанр кінокартин, який, багато в чому, визначає специфіку того, що буде показуватися на екрані і тим самим, задовольняти кінопотреби глядачів. Формати кіно значною мірою пов'язані з жанрами літератури (детектив, трагедія, мелодрама, комедія, трагікомедія, фарс, фантастика, історичний), але є і суто кінематографічні жанри – вестерн, фільм жахів, трилер, фільм-катастрофа [1, с. 150]. Характеризуючи особистісні вподобання та інтереси сучасних українців, відзначимо, що, найбільше глядачам подобаються комедії – 35,1% (рис. 2). Більш ніж вдвічі менша кількість опитаних респондентів (15,8%) віддають перевагу мелодрамам. На третьому місці за популярністю знаходяться пригодницькі (8,8%), а на четвертому – історичні кінокартини (7%). Однакову прихильність серед сучасних глядачів мають документальні та детективні фільми, а також фільми жахів (по 5,3% кожний). Найменша кількість респондентів люблять дивитися арт-хаусні фільми (3,5 %) і, як не дивно, бойовики – 1,8 % (рис. 2).

Рисунок 2. Найпопулярніші жанри кінофільмів, 2017 (% , N=500)

Такий стан речей вказує на те, що кіноаудиторія сьогодні використовує кінострічки для розваги і як спосіб проведення дозвілля. Вона не бажає дивитися складні фільми, у яких би піднімалися важливі соціальні проблеми, а прагне переключити свою увагу з повсякденних проблем і подивитися «легкі» кінокартини.

У вподобаннях сучасної української кіноаудиторії щодо країни-виробника фільму домінує США – 65%. Фільми створені Російською Федерацією подобаються 19% респондентів. На протигагу цьому, фільмам створеним в Україні віддають перевагу тільки 5% українців. Це пов'язано насамперед з тим, що лідером кіноіндустрії у світі є саме США, американські стрічки створюються для задоволення потреби у розвагах і тим самим здобули і розширюють свою постійну аудиторію. Показ українських фільмів на телеканалах не є переважаючим, оскільки їх знімається дуже мало, а ті фільми, які знімають, одразу ідуть на конкурсні програми кінофестивалів, а не показуються на телеекранах. Все це свідчить про недостатню розвиненість кіноіндустрії в Україні.

Підводячи підсумки треба зазначити, що сучасне кіно відіграє важливу роль у соціокультурному житті будь-якої людини. Завдяки власним функціям і можливостям воно транслює суспільству норми і цінності, стає провідником, який допомагає індивіду інтегруватися в систему суспільних відносин в цілому. Зважаючи на це, в сучасних умовах, на нашу думку, кінематограф є дієвим механізмом, за допомогою якого українська держава може сформувати українця нового типу, адже будучи інструментом пізнання суспільної реальності кіно дає змогу збагачувати свідомість людини і соціуму в цілому.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Брюховецька Л. І. Кіномистецтво / Л. І. Брюховецька. – К. : Логос, 2011. – 391 с. 2. Жабский М. И. Кино в современном обществе: функции – воздействие – востребованность / М. И. Жабский, К. А. Тарасов, Ю. У. Фохт-Бабушкин. – М. : Министерство культуры Российской Федерации, НИИ киноискусства, 2000. – 376 с. 3. Звіт за результатами діяльності Державного агентства України з питань кіно у 2011 – 2013 рр. – Режим доступу : http://dergkino.gov.ua/media/text/zvit_2012.htm. 4. Йоскевич Я. Б. Соціокультурне функціонування кінематографа : автореф. дис... д-ра. искусствоведения / Я. Б. Йоскевич. – М., 1991. – 42 с. 5. Лубашова Н. И. Феномен отечественной кинематографии в социокультурном пространстве России XX в. : дис... д-ра филос. наук : 24.00.01 / Н. И. Лубашова. – Тамбов, 2008. – 392 с.

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ РІЗНИХ МУЗИЧНИХ СМАКІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЛОРАТОРНОГО ЛАТЕНТНО-КЛАСОВОГО АНАЛІЗУ МУЗИЧНИХ ВПОДОБАНЬ УКРАЇНЦІВ

Домашенко Марія Андріївна

аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Культурні вподобання та смаки, зокрема, у музиці, слугують проявами нерівності, що існує у суспільстві. Останні десятиліття головна дискусія серед соціологів-дослідників культурних смаків точиться навколо явища всеїдного смаку (англ. «omnivorous taste») та практик із ним пов'язаних. Всеїдний смак полягає у схильності індивідів обирати продукти культури, які не відповідають їх соціальному статусу та /або класу. Головним питанням, щодо якого ведуться дискусії, вже є навіть не сам факт існування такого виду смаку, а те, про що свідчить існування у суспільстві людей із таким смаком. Деякі дослідники стверджують, що всеїдство є ілюстрацією розмиття класових меж або, йдучи далі, навіть демократизації суспільства, його більшої інклюзивності, оскільки представники вищих класів обирають культурні продукти, які не відповідають їх статусу. Утім, із інших емпіричних знахідок випливає, що всеїдний смак може, навпаки, бути проявом нових нерівностей, тому що він є характерним лише для певних статусних груп та, можливо, потребує від індивідів особливих компетенцій та цінностей, як-от, наприклад, орієнтація на зовнішню, не-національну культуру. Окрім цього, існують дослідники, котрі наводять аргументи на користь поділу культури на масову та елітну. Саме тому, дослідження зв'язку культурних смаків із соціальними характеристиками є обґрунтованими в Україні, зважаючи на соціальні трансформації, що продовжують відбуватися, особливо останніми трьома роками.

Першим кроком у пошуку зв'язку між культурою та соціальною структурою є виявлення тих символічних поділів, що існують у певному культурному полі. Таке розмежування або класифікація може відбуватися базуючись на теоретичних обґрунтуваннях дослідника за допомогою побудови регресійних рівнянь або на аналізі емпіричних даних. Для цього використовують методи класифікації, як-от факторний або кластерний аналіз або, як було запропоновано П'єром Бурд'є, мульти-кореляційний аналіз. Крім цього, пропонується використовувати метод латентно-класового аналізу, перевагою якого є те, що він дозволяє віднайти класи латентної змінної, яка зумовлює патерни відповідей на низку категоріальних або дихотомічних індикаторів. У випадку музичних вподобань українців було прийнято рішення використовувати екplorаторний латентно-класовий аналіз, щоб відшукати музичні смаки, які зумовлюють вподобання певних жанрів музики. Латентно-класовий аналіз було застосовано до масивів даних дослідження MMI TNS, зібраних у 2008-2010 та 2012-2015 роках, у кожному масиві окремо. Кожен масив містив інформацію про 5000

респондентів. За допомогою програмного забезпечення Mplus було протестовано моделі, які передбачали наявність від 1 до 8 латентних класів. Рішення про оптимальну кількість класів латентної змінної було прийнято враховуючи та порівнюючи такі критерії: максимальну логарифмічну правдоподібність, ентропію та скоригований Байєсівський інформаційний критерій, а також змістовне наповнення виділених класів. Ті самі результати було отримано за допомогою програмного забезпечення R. Враховуючи критерії якості моделей і те, що ці моделі були схожим за своїм наповненням у кожний із проаналізованих років, патерни вподобання 18 музичних стилів (16 у 2008 році) було розділено на 3 класи, які можна вважати трьома видами музичного смаку в Україні. Умовно, ці три види музичного смаку було названо «всеїдний смак», «смак до сучасної популярної музики» та «пост-радянський смак до популярної музики». Наступним кроком було порівняння представників виділених музичних смаків за основними соціально-економічними та демографічними показниками. Із цією метою було проаналізовано агрегований масив за 2009-2015 роки, оскільки таким чином можна досягти наповнення категорій, які, зазвичай, є мало наповненими, таких як високозабезпечені або, навпаки, неосвічені індивіди. Крім того, масив за 2008 рік містив питання про вподобання меншої кількості музичних жанрів, що ускладнює порівняння.

В агрегованих даних *пост-радянський смак до популярної музики* зустрічається найчастіше (серед 65.5% музичних слухачів). До цього класу відносяться слухачі, які полюбляють українську та російську популярну музику, пісні минулих років та шансон. Загалом же, потрапити до цього класу мають більшу імовірність люди, схильні не слухати музику. *Смак до сучасної популярної музики*, який мають 20.8% вибіркової сукупності, є більш імовірним для тих, хто слухає російську, а також зарубіжну поп музику, зарубіжний рок, клубну музику та хіп-хоп/реп. Як видно із переліку, люди із таким музичним смаком хоча й надають перевагу популярній культурі, але доповнюють свої вподобання стилями, які є зовсім нехарактерними для представників пост-радянського смаку, які є умовно новими для України. Найменшою є частка *всеїдних музичних слухачів* (13,7%), але, як і інші латентні класи, цей смак виділявся для кожного з проаналізованих років; як мінімум, серед 10% респондентів. Для всеїдного музичного смаку характерним є вибір багатьох музичних стилів, причому не тільки тих, які відносяться до усталеної або нової поп-культури, але й таких, які можна назвати «високими» - класику, джаз, музику театру та кіно, а також народну музику.

Після виділення та опису латентних класів було побудовано таблиці сполучення із різними соціально-демографічними та соціально-економічними, що є першим етапом у пошуку зв'язку музичних смаків із соціальною структурою суспільства. У результаті, було виявлено, що найсильніший зв'язок існує між музичними смаками та віком, статтю, рівнем освіти, родом занять та сімейним станом. При цьому музичні смаки слабо (менше 0.1), хоча й статистично значущо пов'язані із різноманітними змінними, що описують фінансове благополуччя індивідів. Зважаючи на зв'язок музичних смаків із віком та рівнем освіти стає можливим описати та відокремити популярну, загальноприйнятую музичну культуру, від так званої «легітимної» культури, за методологією запропонованою у дослідженні Алана Варда та Модесто Гайо-Кал. Ці перші результати вказують на те, що в українському суспільстві не економічні, а вікові та освітні нерівності найбільше проявляються через культурні смаки індивідів. Крім того, за результатами латентно-класового аналізу виявляється, що в Україні переважають смаки до популярної музики. Лише невелика частка людей мають еkleктичні музичні вподобання.

Власова Наталія Федорівна

аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Для сучасного соціуму характерне розуміння громадської і особистої цінності феноменів фізичної культури і спорту, як найважливіших частин, складових загальної культури суспільства. Сфера фізичної культури та спорту знаходиться в тісному зв'язку зі всіма сферами людської діяльності. Інтегруються інтеграційні процеси фізичної культури та спорту в соціально-економічну, політичну, релігійну, екологічну та іншу сфери суспільного життя. Процеси трансформації в українському суспільстві привели до різкого розшарування населення по рівню прибутків, в цьому зв'язку функціонал фізичної культури та спорту значно змінюється. Формувальні здатності та перетворюючі можливості фізичної культури та спорту, як могутніх соціальних феноменів у ХХІ столітті дали можливість говорити про динамічний вплив фізичної культури та спорту на соціальну реальність та особу. При цьому слід розуміти фізичну культуру та спорт як стабільну якість особистості.

Сучасні теорії про соціальну роль, місце і значення фізичної культури і спорту у виміри цивілізації проаналізовані в працях значної кількості науковців: Т. Адорно, Т. Веблена, Дж. Дьюї, Х Ленка, Ф. Ніцше,

Х. Ортега-і-Гассета, Дж. Сантаяни, Х. Служера, А. Тойнбі, І. Хейзінгі, М. Шіллера, О. Шпенглера, Ж. Еллюля, К. Ясперса та інших. Певним аспектам соціальних інститутів приділяли увагу класики соціології М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Спенсер, Дж. Хоманс. Багато робіт науковців-соціологів присвячено конкретним проблемам функціонування й розвитку соціальних інститутів, виходячи з символічного інтераціоналізму (П. Блау, феноменології (П. Бергер, Т. Лукман), структуралізму (Е. Гідденс), теорії конфлікту (Д. Тернер). При цьому системному аналізу в науковому дискурсі, питанню інституціоналізації фізичної культури та спорту приділялось недостатньо уваги. Інституалізація фізичної культури та спорту означає наявність певної структури соціальних позицій і відповідних ним функцій, ролей і статусів, так само певного набору норм і принципів, встановлених санкцій, пов'язаних із заохоченням і покаранням, певних функцій, призначених для задоволення соціальних потреб.

Інституціоналізаційні процеси в сфері фізичної культури та спорту передбачають наявність певних організаційних аспектів.

1. Формується потреба особи в розвитку соціального інституту.
2. Наявність соціальних функцій, характерну тільки для соціального інституту.
3. Інститут містить і розвиває свою матеріальну базу.
4. Інститут забезпечує свою систему професійними кадрами, робить підготовку цих кадрів.

Кривцун-Левшина Л. Н виділяє дві основні інституціональні особливості фізкультури та спорту. По-перше, вони з'являються як сукупність людей (соціальна група), в якій індивіди знаходяться на основі об'єктивних показників: фізичних і психічних даних; рівня і професійної специфіки освіти, і інтелектуальних здібностей, наявності знань, умінь і навичок в певних видах діяльності. Ці показники підтверджуються встановленими документами (дипломами, кваліфікаційними документами) або безпосередньою їх демонстрацією (наприклад, умінням грати в якусь спортивну гру).

По-друге, наявність в цій соціальній групі раціональних установок, правил, норм, зразків рухового, професійного результату, які необхідно виконувати усім без виключення її членам; специфічного апарату соціального контролю, що здійснює санкції і регулюючого дотримання встановлених в нім норм і правил [1].

Виділимо соціальні чинники інституціоналізації фізичної культури та спорту.

1. Макрочинники: глобалізація; олімпійський рух; міжнародні вимоги до якості освіти; засоби масової інформації міжнародного рівня. Ця група чинників має політичну, соціально-економічну, етнокультурну основу.

2. Мезофактори: історична спадщина; національна специфіка; соціальна політика; природно-кліматичні ресурси; ідеологія; інфраструктура. Група мезофакторів діє на рівні різних країн і регіонів, визначаючись умовами навколишньої реальності.

3. Мікрочинники: зміцнення здоров'я; медико-соціальна реабілітація; інтеграція в соціальну групу (сім'я, друзі, студентська група, виробничий колектив); сформована система ціннісних орієнтацій, що спричиняє за собою задоволення при проведенні дозвілля; наслідування моди (наприклад, на спортивне тіло).

На наш погляд, усі ці чинники можуть носити об'єктивний та суб'єктивний характер. Об'єктивні чинники - це факти, відносно автономні по відношенню до внутрішніх інтенцій суб'єкта, що впливають на розвиток фізичної культури та спорту. Об'єктивні чинники слугують основою для структуризації суб'єктивних чинників. Суб'єктивні чинники – це причини, які проявляються в мотиваціях суб'єктів, що беруть участь в процесі розвитку фізичної культури та спорту. Крім того, чинники інституціоналізації фізичної культури та спорту можуть бути: безпосередні, які діють на соціальний процес безпосередньо (обов'язкові вимоги освітньої установи або підприємства); опосередковані, які діють опосередковано, через джерела або умови розвитку соціального процесу (індивідуально-психологічні або фізіологічні якості людей).

Інституціоналізацію фізичної культури та спорту слід розглядати як соціальний процес. Згідно П. Штомпки, джерела соціального процесу поділяються на дві категорії : внутрішні, які діють усередині соціальної системи фізичної культури та спорту; зовнішні, засновані на взаємодії цієї соціальної системи з іншими системами (системою освіти, охорони здоров'я та ін.) [2].

До першої групи чинників можна віднести згуртованість професійних груп фізичної культури та спорту, до другої – соціальну політику у відповідній сфері, рівень заробітної плати.

П. Штомпка відмічає, що для розвитку соціального процесу умови можуть бути:

- достатніми, які сприяють інституціоналізації;
- недостатніми, при яких соціальний процес не здійснюється, або здійснюється в досить деформованому вигляді [2].

Таким чином, становлення і розвиток інституту проходить ряд стадій, що узагальнюються як процес інституціоналізації, якщо йдеться про формування нового соціального явища або реінституціоналізацією, якщо йдеться про відродження, відновлення інституту. До необхідних умов інституціоналізації фізичної культури та спорту можна віднести:

- реалізацію функцій із соціальною спрямованістю;

- наявність розвинутої інфраструктури та матеріально-технічної бази (спортивні клуби, оздоровчі центри, стадіони, спортзали і т.д.);
- активізацію навчання відповідних професіоналів (спеціальні навчальні заклади, навчальні заклади 2-3-4 рівня акредитації).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кривцун-Левшина Л. Н., Котляров И. В. Социология физической культуры и спорта. – Витебск: УО «ВГУ им П. М. Машерова». – 2009. – 297 с. 2. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. М.: АспектПресс, 1996. – 416 с.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ МЕДІА: НА ПРИКЛАДІ ДРУКОВАНИХ ТА ІНТЕРНЕТ ДЖЕРЕЛ

Юзва Людмила Леонідівна

кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри методології та методів соціологічних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Від епохи вранішньої преси: газети та журналу до кави замість круасану, суспільство перейшло до гортання сайту на смартфоні по дорозі до офісу. Разом із змінами у стилі споживання інформації соціологи змушені адаптувати методи дослідження документів. Або ж просто враховувати особливості, зокрема, медіа потоку при застосуванні відповідних соціологічних методів, методик та технік. Наразі серед усієї групи методів соціологічного аналізу документів найбільш розповсюдженим у застосуванні лишається контент-аналіз.

Досвід застосування контент-аналізу до матеріалів медіа вказує на суттєві відмінності: 1. у процесі формування вибірки при роботі з друкованими та інтернет матеріалами; 2. наповнення інструменту дослідження, його розміру та обсягу; 3. у врахуванні зворотної реакції аудиторії; 4. при конструюванні аналітичних висновків на основі отриманих результатів.

Варто звернутись до особливостей кожного пункту окремо. на цьому шляху, перш за все, варто пам'ятати про картату структуру українського споживача інформації. В цій структурі поряд співіснують пенсіонер в селі, що горгає пообіді «Перемогу» і вона є фактично єдиним джерелом його новин, не враховуючи перекази сусідів), і топ-менеджер, що стрімко пробігає по заголовкам одного з найрейтинговіших сайтів з переліку (Рис.1) [1]. Звісно в даному випадку мова йде про друковані ЗМІ й включеність до лав ТБ-аудиторії та вплив ТБ не відкидаються.

Ресурс (показать описание)	Охват за 30 дней*	Хостов из региона	Всего хостов	% заходов из региона
1 "СЕГОДНЯ" Украинцев младше 35 лет могут обязать копить на пенсию	18.88%	101 942	141 398	72.1%
2 ТСН.ua: Масова госпіталізація дітей на Львівщині: вони могли отруїтися крильцями	14.98%	106 481	140 590	75.74%
3 24 Канал – Оперативні новини та відео з місця подій	13.88%	68 529	94 889	72.22%
4 bigmir.net - чем больше, тем лучше!	10.71%	67 402	126 930	53.1%
5 Цензор.НЕТ: Палата представителей Конгресса США утвердила новые санкции против РФ	9.76%	111 965	143 016	78.29%
6 СТРАНА.ua	9.54%	86 157	102 343	84.18%
7 Корреспондент - Указ по гражданству Саакашвили не обнаружат	9.21%	115 535	221 794	52.09%
8 ГОРДОН: Новости, эксклюзивные интервью и комментарии, экспертная аналитика и прогнозы	8.56%	89 295	122 706	72.77%
9 УНІАН - Суд зобов'язав Кабмін компенсувати "Нафтогазу" збитки від поставок газу населенню	8.25%	58 537	86 709	67.51%
10 Новое Время - новости, мнения, эксклюзивные статьи	8.19%	48 441	67 543	71.72%

Рисунок 1. Рейтинг за групою ЗМІ та періодикою (станом на 27.07.17)

Така структура підтверджує актуальність досліджень, які проводяться не лише для інтернет-медіа, але й для друкованих видань. За підтримки USAID¹ перед минулими виборами мною було проведено емпіричне соціологічне контент-аналітичне дослідження преси з різних регіонів. Його метою було виявити специфіку висвітлення через друковані газетні ЗМІ виборчого процесу в різних регіонах України [2]. Власне, на його прикладі можна вести мову про особливості вибірки, інструменту та ін.

¹ Дослідження було профінансовано USAID (<https://www.usaid.gov/uk/ukraine>).

У процесі конструювання вибірки для друкованих ЗМІ пошуковий маркер працює специфічно. Якщо наприклад нам необхідно проаналізувати всі публікації, в яких йшлося про вибори в Україні, то пошуковий маркер «вибори» (або навіть «вибори в Україні») не працюватиме. Візуальним підтвердженням є шпальти одного з видань, які потрапили до вибірки дослідження (за 20.10.15). У першому випадку є маркер «вибори», але він не стосується предмету дослідження («В Єгипте - вибори без опозиції»), в іншому ж немає маркерів дослідження, але стаття напряму стосується виборчого процесу в Україні – своєрідна дискредитація депутатів, які беруть участь у перегонах, через членів їхніх родин («Жена Білоуса лечит зубы, а сын Кернеса давит соки», рис. 2).

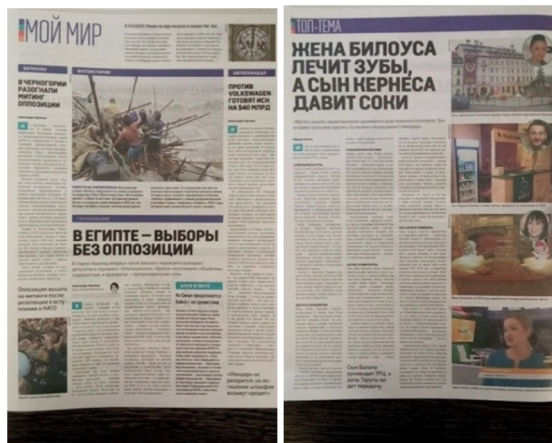

Рисунок 2. Приклади подачі заголовків та текстів про вибори у друкованих ЗМІ

Таким чином конструювання вибірки передбачає врахування змістовного наповнення контенту (вага пошукового маркеру нівелюється). У випадку ж з конструюванням вибірки для інтернет-медіа може бути кілька варіацій, але пошуковий маркер в будь-якій з них відіграватиме ключову роль:

1. Конструювання вибірки за допомогою Google та інших пошукових сервісів буде повністю залежати від пошукового маркеру та обраного рубрикатора (рис.3). Обмеження доцільно буде вводити за періодом.

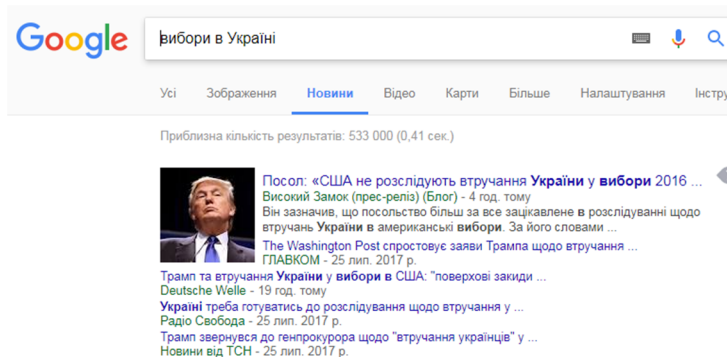

Рисунок 3. Приклад застосування пошукового маркера «Вибори в Україні» в Google

2. Багатокрокова вибірка, на першому кроці якої відбираються конкретні видання, передбачатиме роботу з рубрикатором, оскільки часто на новинних сайтах у виборчі періоди є рубрика «Вибори». Тоді в її межах доцільно застосувати суцільну вибірку з обмеженням по періоду. Інший шлях – це робота з такими рубриками як, наприклад «Україна» чи «Політика», які у виборчий період містять значну кількість публікацій про вибори. Або ж – застосування пошукового маркеру без прив'язки до рубрикатора (рис. 4).

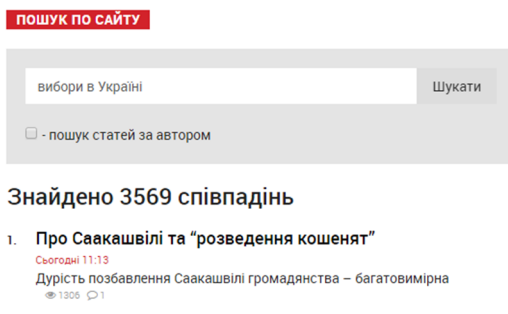

Рисунок 4. Приклад застосування пошукового маркера «Вибори в Україні» (сайт «Нове Время»)

Такі типи вибірки передбачатимуть схожі процедури ручного пошуку змістовного контенту, як і при роботі з друкованими ЗМІ.

3. Ще одна варіація конструювання вибірки для інтернет-медіа передбачає використання спеціально розроблених для цієї мети інструментів, таких як, наприклад, Мониторинг СМІ Медиатека, LookSMI, Semantrum, YouScan, SemanticForce, InfoStream. Мониторинг новостей. Їх детальний огляд представлено в статті О.Харченко [3]. Дані інструменти ключовим елементом конструювання вибірки також мають пошуковий маркер. Однак, у ситуації застосування подібних інструментів маркер може бути «простим» як у попередніх прикладах, але у більшості випадків застосовується все ж більш складний конструкт. Такий як, наприклад:

(гоголь)NEAR/3(души*|души*|роман*|успех*|успіх*|провал*|несприйняття*|критика*)
Пошук з 1 по 12 квітня в ТОП-100, не враховуючи фб організації¹.*

Подібний запит часто є своєрідним обмежувачем, до цілість якого на етапі формування вибірки (зокрема, контент-аналітичної) варто обґрунтувати.

З іншого боку, простий пошуковий запит часто видає надвелику кількість документів і тоді дослідник має мати досить жорсткі ознаки, за якими обирати ті, які потраплятимуть до вибіркової сукупності. Наприклад, Youscan видає 9479 медіа-новин про Дорна за 11-12.04 (період скандального інтерв'ю) (рис. 5).

1	Дата	Время	Заголовок	Дайджест текст	URL	Автор	Источник	Страна	Лайки	Комментарі	Репосты	Просмотр	РАЗОМ
2	11-04-2017	11:25 AM		Иван Дорн - об от	https://w/вДудь		youtube.com		44355				44355
3	12-04-2017	10:50 PM		Идентификация Д	https://w/Om TV		youtube.com		3397	876			4273
4	12-04-2017	12:58 PM		Ивана Дорна для	https://w/Анатолий		youtube.com		2866	455			3321
...													
9476	12:07 AM		О, "Циники" п О, "Циники" пове	https://w/Андрій Ні	facebook.com	Украина		0	0	0			0
9477	12:04 AM		Свежая кровь: Свежая кровь: 9 м	https://w/Olga Bach	facebook.com	Украина		0	0	0			0
9478	12:04 AM		2017#5 To see you	https://vk/Оксана М	vk.com			0	0	0			0
9479	12:01 AM		посмотрела все О	https://tw/LIL SHAWI	twitter.com			0		0			0

Рисунок 5. Вибірка Youscan для запиту «Дорн»

Специфіка конструювання вибірки у друкованих та інтернет-джерелах накладає відбиток на подальше конструювання інструменту дослідження – кодифікатора. Власне, для друкованих ЗМІ він частіше формується пошуковим шляхом і може мати більшу варіативність. Такими ж можуть бути його форма й обсяг при застосуванні «простого» типу пошукового маркеру у випадку застосування пошукових сервісів або спеціальних інструментів. Інша справа, коли вже сам запит включає обмеження тематичні. Тоді це тягне за собою й відповідні обмеження у переліку категорій.

Ще однією вагомою особливістю й водночас відмінністю при аналізі друкованих та інтернет джерел є врахування зворотної реакції. У цьому розрізі друковані ЗМІ лишаються далеко позаду, оскільки інтернет-медіа містять такі елементи як кількість переглядів, like/dislike, коментарі. Кількість переглядів та like можуть використовуватись, наприклад, для застосування техніки зважування. Як і кількість коментарів. А коментарі можуть бути окремими одиницями аналізу.

Специфіка формування вибірки, наповненість інструменту та наявність зворотної реакції впливають, відповідно, на формат, завантаженість та логіку висновків, які робляться. Не варто зауважувати, що висновки на основі результатів аналізу друкованих ЗМІ будуть «біднішими», однак можливості демонстрації різноманітних кореляційних залежностей все ж значно вищі при аналізі інтернет матеріалів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Рейтинг по групі СМІ и периодика [Електронний ресурс] // bigmir.net. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://top.bigmir.net/show/mass_media/. 2. Юзва Л. Л. Вплив інформаційного забезпечення у передвиборчий період на подолання політсилами прохідного бар'єру / Людмила Леонідівна Юзва. // Вісник Донецького національного університету. Серія Політичні науки. – 2016. – №1. – С. 96–108. 3. Харченко О. Як підвищити ефективність комунікацій за допомогою моніторингу та контент-аналізу [Електронний ресурс] / Олексій Харченко. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://olekskharchservices/enko.com/2017/03/12/monitoring->

¹ Приклад запиту для Mediateka.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ» В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сивохіна Карина Ігорівна

аспірант PhD програми

Львівського національного університету імені Івана Франка

Проблема формування життєвих цінностей, інтересів, потреб, установок, орієнтацій і пріоритетів вивчається дослідниками із різних гуманітарних галузей. Проте, теоретичні та емпіричні основи формування життєвих стратегій є недостатньо дослідженими. Трансформаційні процеси суттєво вплинули на соціальну структуру Українського суспільства і, звичайно, не залишили без уваги ні одну велику соціальну спільноту. Відповідно, всі ці соціальні групи мають різне соціальне становище, способи поведінки і побудови життєвих стратегій в цілому.

Для того, щоб детальніше зрозуміти зміст поняття життєвих стратегій, для початку потрібно більш детально розглянути його визначення, класифікації і підходи до дослідження. Саме поняття «життєва стратегія» вживається в багатьох соціальних науках: філософії, політології, соціальній психології та соціології загалом. Але навіть попри те, що термін з'явився в науковому обігу досить давно, він все ще потребує теоретичного та методологічного обґрунтування з огляду на сучасне суспільство соціальних нерівностей. Саме тому ми маємо на меті дослідити процеси формування життєвих стратегій молоді в сучасному суспільстві соціальних нерівностей.

Термін «життєва стратегія» одним із перших був вжитий у праці У. Томаса та Ф. Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці» [1]. Автори аналізували поняття «життєвого шляху особистості», звідки і пішли перші згадки про життєві стратегії у феноменологічній традиції. Опісля вищезгаданих авторів вивченням проблематики життєвих стратегій займалися П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц, І. Гоффман, Г. Гарффінкель, котрі у своїх надбаннях розглядали поняття життєвих стратегій тісно взаємопов'язаними з поняття суб'єктивності та інтерсуб'єктивності життєвого світу особистості, стратегічної дії та через вивчення поведінки людини зі зверненням до світу повсякденності

Поняття життєвої стратегії у вузькому значенні включає у себе певні способи досягнення людиною життєвих цілей та певного соціального статусу у суспільстві. Щодо стратегій у більш широкому значенні, то їх можна охарактеризувати як широке коло поведінкових мотивів та життєвих диспозицій. Тобто, можна сказати, що життєві стратегії слугують регулятором соціальної поведінки особистості. Вони «організують цілісність життєдіяльності, визначають спосіб буття людини, є важливим критерієм зрілості та психологічного благополуччя» людини [2]. Життєві стратегії часто залежать від первинних умов, а саме: фінансового становища, доступу до інформації, наявності зв'язків, регіону тощо, що може породжувати соціальну нерівність. Своєю чергою, така нерівність проявляється при соціально-професійному просуванні молодих людей, їх поступовий розвиток або ж стрімке піднесення соціальним ліфтом.

На пострадянському просторі дослідження поняття життєвих стратегій набіло досить активного розвитку. Кожен з дослідників характеризував даний термін зі своєю інтерпретацією, тому розглянемо найбільш відомі підходи до трактування поняття життєвих стратегій.

Дослідниця К. Абульханова-Славська, котра першою виокремила поняття життєвої стратегії вважає, що в найзагальнішому розумінні стратегія життя може бути або активною, або пасивною. Це активність або пасивність в організації часу, діяльності, пізнанні, спілкуванні тощо. Активність виділяється дослідницею як провідний показник у побудові життєвої стратегії, тому що вона зачіпає усі сфери життя людини. Активність особистості у здійсненні її життєвої стратегії виявляється як здатність до оптимального балансу між бажаним і необхідним, особистісним і соціальним [3, с. 248].

Дослідники О. Васільєва та Е. Демченко визначають поняття життєвої стратегії як «своєрідний спосіб буття, систему цінностей і цілей, реалізація яких відповідно до уявлень людини дозволяє зробити її життя найбільш ефективним», тобто пошук методів та дій для покращення свого становища у суспільстві та досягнення поставлених життєвих цілей [4].

Дуже вдалим також є означення життєвих стратегій дане дослідниками Т. Резник та Ю. Резник, котрі вважають, що життєві стратегії – це ідеальні утворення, пріоритети та орієнтири людини, які за своїм впливом виходять за межі свідомості та реалізуються у її поведінці. Тобто, стратегія життя – це саморегульована динамічна система соціокультурних уявлень людини про її життя, що керує її поведінкою впродовж життя [5].

Серед українських соціологів варто згадати О. Злобіну та В. Тихоновича, які визначають життєві стратегії як «повторювану в основних сферах життєдіяльності поведінкову активність індивіда, ґрунтовану на моделях подолання, пристосування або уникання перешкод, що виникають у процесі досягнення поставлених цілей» [6]. Дане визначення розглядається авторами як процес, який відбувається в умовах соціальної нерівності, кризового стану, що на даний момент є притаманним сучасному українському

суспільству. Тобто таке тлумачення є доречним для розгляду життєвих стратегій української молоді в сучасних реаліях.

У сучасному українському суспільстві процеси трансформації характеризуються змінами всіх соціальних груп, формуванням нових соціальних зв'язків та призводять до суттєвих змін у соціальній структурі суспільства. Для соціальної стабільності суспільства є важливим соціальне відтворення та створення нових кваліфікованих робочих місць і функціонування соціальних ліфтів, особливо для молоді, яка немає належних умов, за яких вона могла б реалізовувати свій творчий потенціал, тобто тих, у кого первинні умови були на низькому рівні, що й призвело до зменшення їх життєвих шансів. Українська молодь перестала бути об'єктом пильної уваги з боку суспільства і держави, з боку виховних інститутів. В більшості вона віддана сама собі, як правило, замикається на собі, у своєму субкультурному світі. Більшість досліджень засвідчують, що привабливість, престиж професії практично тотожний прибутковості. Тому молодь вибирає ті сфери, які, за її уявленнями, дадуть найбільші можливості для заробітку в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Thomas W., Znaniecki F. The Polish Peasant in Europe and America. Vol. 1. – Second edition. N.Y., 1927. 2. Созонтов А. Основные жизненные стратегии российских студентов. – Москва: Вестник МГУ. – Сер. 14. Психология, 2003. – № 3. – С. 16. 3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – Москва: «Мысль», 1991. – 299с. 4. Васильева О. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О. С. Васильева, Е. А. Демченко. // Вопросы психологии. – 2002. – № 4. – С. 74 – 85. 5. Резник Т. Жизненные стратегии личности : поиск альтернатив [Электронный ресурс] / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социс. – 1995. – № 4. – С. 100–105. – Режим доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2007/10/10/0000313488/001_Reznik_100-105.pdf. 6. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович– К. : Стилюс, 2001. – 238 с.

ТЕОРІЯ СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ І УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Яцишин Уляна Володимирівна

кандидат політичних наук, асистент кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»

Проблема становища релігії у суспільстві, джерел її виникнення і впливу на функціонування різних соціальних інститутів і груп займає одне з основних місць в соціологічній науці. Особливо актуальною вона постала в модерний період через складність і неоднозначність її взаємозв'язку з модернізацією різних суспільств і супутніми процесами. Соціологи почали відмічати зміну становища релігії в спільнотах та свідомості людей, у взаємодії з суспільними інститутами (економікою, наукою, політикою, сім'єю тощо), а також зміни в самих релігійних інституціях. В науковий обіг увійшов термін «секуляризація», який, щоправда, досі немає єдиного і чіткого визначення. Для комплексного дослідження феномену секуляризації соціологи пропонують ділити його на складові елементи, які можуть піддаватися виміру. За Х. Казановою, під секуляризацією слід розуміти заперечення релігійних вірувань і практик у сучасному суспільстві; відокремлення світських сфер (держави, науки, економіки) від релігійних інституцій і норм, приватизацію релігії [1].

В українському науковому просторі тема секуляризації є новою і мало розробленою. За останні роки було опубліковано декілька монографій, присвячених проблемі секуляризації. Тут варто згадати колективну працю «Вододіли секуляризації» (за редакцією О. Білокобильського та В. Левицького, 2015) та монографію «Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного» (У. Луц, 2016). Наукових статей з даної проблеми є дещо більше як в Україні (Л. Виговський, В. Єленський, О. Яроцька та ін.), так і в Росії (В. Карпов, А. Киржельов, С. Кузьміна, Д. Узланер та ін.). На Заході теорія секуляризації знаходиться в полі уваги соціологів уже давно. Сьогодні окрім терміну секуляризація в науковому обігу присутні поняття десекуляризація, постсекуляризація, ресекуляризація, розробляються теорії «клаптевої релігії» і раціонального вибору тощо (П. Бергер, С. Брюс, Ю. Габермас, К. Доббелер, Г. Дейві, Х. Казанова, Д. Маргін, Р. Старк, Ч. Тейлор та ін.). Варто зробити зауваження про те, що вони (попри інтерес до проблеми становища релігії в різних куточках світу) за точку відліку ставлять історію Західної Європи та Америки, а становище релігії в Україні в контексті секуляризаційних/десекуляризаційних процесів ще потребує осмислення.

Х. Казанова наголошує на відмінностях трактування секуляризації західноєвропейськими і північноамериканськими соціологами. Європейські соціологи, на його думку, розглядають секуляризацію у двох тлумаченнях: 1) як заперечення соцієтальної влади і визначального значення релігійних інституцій; 2) як заперечення релігійних практик і вірувань серед індивідів. Це є два структурні компоненти загального процесу модернізації. Американські соціологи зосереджують основну увагу лише на другому аспекті. Перший же сприймається ними як данність і випадає з дискурсу, оскільки американське суспільство сформувалося вже як модерне і секулярне. Сьогодні американські соціологи не знаходять переконливих доказів зменшення ролі релігії серед індивідів, натомість спостерігають зростання воцерковлених людей.

Відтак, багато з них відкидають головні постулати теорії секуляризації як європейський міф [2]. Американські соціологи помітили зв'язок між державною дерегуляцією, відкритим, змагальним і плюралістичним релігійним ринком та високим рівнем індивідуальної релігійності. Проте це не є свідченням того, що в Європі низький рівень релігійності обов'язково зумовлений монополістичним становищем певних релігій в державі та/або їхнім високим рівнем регулювання з боку держави. Індикатори, за якими соціологи ідентифікують секуляризацію в Європі, не спрацьовують в Американських реаліях [2]. На ці відмінності вказує також американський соціолог П. Бергер. Він виділяє три варіанти секуляризму в сучасному глобальному світі:

1) інституційна диференціація: соціальна діяльність тепер розпорошена між різними соціальними інститутами. Такий тип секуляризму можна спостерігати в сучасних США;

2) вороже ставлення до релігії: релігія розглядається як приватна справа індивіда, а релігійні символи виключаються з політичного життя, але релігійна свобода захищається державою (такий тип секуляризму притаманний Франції, так зване *laïcité*);

3) усунення релігії у сферу приватного життя: відмінність від попереднього полягає у більшій жорсткості, намаганні придушити релігію; його прихильники можуть бути настільки ж фанатичними, як і релігійні фундаменталісти (такий тип був характерний СРСР) [3, С. 10-12].

Стосовно України Х. Казанова зазначає: «Україна – чи не єдине українське суспільство, яке наслідує північноамериканську модель...» [4]. В Україні через багаторічне розділення між різними країнами (наприклад, католицькою Польщею та православною Росією) та проблеми з утвердженням автокефалії української православної церкви, не відбулось передумов для гомогенної конфесіоналізації. «Як наслідок, – вказує Х. Казанова, – усі релігійні спільноти в Україні, церкви та секти, християнські та нехристиянські, перетворилися на деномінації» [5, с. 258]. О. Яроцька полемізує з Х. Казановою та ґрунтуючись на даних соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова у 2010 р., вона констатує, що «...секуляризація українського суспільства досить глибока і фактично не відрізняється від загальноєвропейської секуляризації» [6, с. 92]. Обидві позиції мають стійкі аргументи на свою користь. Формуючи власні висновки, Х. Казанова спирається на аналіз історичних процесів, які протікали в Україні в минулому та мають місце сьогодні, О. Яроцька ж акцентує увагу на даних опитувань громадської думки. Це два різні методологічні підходи, які, природно, проводять до дещо відмінних висновків. Ймовірно, є сенс, покладаючись на розроблену методологію, досліджувати релігійні процеси в Україні як унікальні та динамічні. Такі дослідження змогли б суттєво доповнити теорію секуляризації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Casanova J. Is Secularization Global? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/is-secularization-global_2. 2. Casanova J. Rethinking Secularisation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iasc-culture.org/THR/archives/AfterSecularization/8.12CCasanova.pdf> 3. Бергер П. Фальсифіцирована секуляризація / Питер Бергер // Государство. Религия. Церковь. – 2012. – № 2 (30). – С. 8-20. 4. Епоха секуляризму. Соціолог релігії Хосе Казанова про сучасні трансформації секуляризму в світі та унікальне місце України на релігійній мапі Європи [Електронний ресурс] // Український тиждень. – № 33 (301). – 15.07.2013. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/87084> 5. Казанова Х. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби / пер. з англ. О.Панича. – К.: Дух і Літера. – 2017. – 264 с. 6. Яроцька О. В. Секуляризація та її осмислення в сучасному релігієзнавстві й теологічній думці // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Випуск 24. – 2014. – С.86-94.

СЕКЦІЯ 6

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ ВОЄННОГО ЧАСУ: НОВІ ПОДИЛИ,
ДЕВІАЦІЇ І СУСПІЛЬНІ РУХИСИЛА І СЛАБКІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ КРИЗ І ВІЙСЬКОВИХ
КОНФЛІКТІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ*Лобанова Алла Степанівна*доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та економіки
Криворізького державного педагогічного університету

Проблемна фабула зазначеної теми сформувалася на основі роздумів не тільки про уповільнення позитивних суспільних змін в сучасному українському суспільстві, але й передусім про агресію Російської Федерації проти України, про *послаблення* демократичних, і навпаки – *посилення* авторитарних методів управління державами.

Можливо, проблема *занепадання демократії* частково і полягає у тому, що владу отримують схильні до авторитаризму та диктаторства політичні партії та їх лідери, які невдовзі «прибирають» її до власних рук у такий спосіб, який не тільки дистанціюється від демократичних принципів, але й часто протистоїть їм. Однак нехтування політичними акторами демократичними принципами породжується не тільки особистісними чи груповими (партійними) якостями політичних лідерів та еліт, а передусім умовами, які складаються у суспільстві, зокрема розбалансуванням чи зламом *інституціональних соціальних механізмів*. Ці процеси порушують соціальний порядок, поглиблюють соціальні нерівності, укорінюють різноманітні форми соціальної мімікрії (політичну, військову, інформаційну, міжнародну тощо), що ґрунтується на подвійній моралі, амбівалентності масової свідомості, що, звісно, гальмує розвиток демократичних практик.

Одним з базових *інституціональних механізмів* є **соціальний контроль**. Тож *соціальна проблема* полягає у *порушенні* в сучасному українському просторі *соціального контролю* як базового *інституціонального механізму*, який мусить регулювати суспільні стосунки, підтримувати суспільство у стані рівноваги і забезпечувати суспільний порядок, а відтак і сприяти демократизації суспільства. В умовах військових конфліктів порушується не тільки механізм соціального контролю, але й радикально змінюється його ціннісно-нормативна основа, він мімікріює і модифікується в залежності від особливостей сформованого соціального простору та мети діяльності його суб'єктів. А відтак *наукова проблема* виявляється у недостатній соціологічній обґрунтованості детермінант, специфіки механізму – сильних і слабких сторін соціального контролю в кризових умовах, зокрема в умовах військових конфліктів.

Соціальний контроль як інституціоналізований механізм складається з мети, соціальних норм, цінностей, санкцій, форм і методів формування і утримання соціального балансу і порядку у суспільстві. Цей механізм носить функціональний характер, оскільки, через нормативний тиск на людей, примушує їх здійснювати таку соціальну поведінку, яка є загальноприйнятною і бажаною для більшості членів соціуму. Однак масове порушення або недотримання певними індивідами, соціальними групами чи соціальними спільнотами соціальних норм як складової механізму соціального контролю може призвести до поведінкових девіацій, суспільних негараздів, деструкцій і потрясінь.

Знецінення соціальних норм в умовах кризи чи військових конфліктів призводить до порушення в цілому і механізму соціального контролю, який функціонує у суспільстві (макрорівень), і сприяє формуванню множинності локальних мікро-механізмів соціального контролю, які починають діяти в окремих соціальних спільнотах (наприклад на тимчасово окупованих та анексованих територіях), групах (кримінальних або незаконних сепаратистських та терористичних формуваннях тощо), в різних сферах суспільного життя (економічній, політичній, мистецькій, науковій, військовій і т.д.). Тобто де-юре соціальний контроль ненавчєбто існує, оскільки у суспільстві декларуються загальновизнані цінності і соціальні норми, однак де-факто, його механізм порушується і/або руйнується, а на його уламках з'являються модифіковані, як правило, деформовані мікро-механізми соціального контролю певних соціальних груп або соціальних (фінансово-олігархічних, сепаратистських, терористичних, кримінальних тощо) структур.

Відтак соціальний контроль лише за сприятливих обставин є дієвим та беззаперечним способом суспільного впливу на поведінку людей, оскільки сприяє збереженню традицій, звичаїв, соціальних норм та формує ціннісні стандарти соціальних відносин. Тож *сила соціального контролю*, зокрема в умовах криз та

військових конфліктів, полягає у наявності у його механізмі *схвалюваних суспільством регуляторів*, що сприяють не тільки трансляції культурно-історичного досвіду, але й його розповсюдженню та збереженню.

Разом з тим, схвалювані суспільством соціальні регулятори – норми, стандарти, санкції носять хоча і легітимний, проте практично завжди *примусовий характер*, що за певних умов може не стримувати, а навпаки – посилювати відхилення від соціальних норм і поглиблювати девіації, поширювати зони правопорушень. І в цьому полягає *слабкість соціального контролю*.

Тобто для отримання конструктивних наслідків функціонування соціального контролю (*прояву його сили*) у суспільстві потрібні відповідні умови, а саме: верховенство права; функціонування стабільних соціальних інституцій; сформовані національні традиції і звичаї; достатньо розвинутий рівень суспільної свідомості і культури, що забезпечують процеси саморегуляції суспільства у відповідь на дію внутрішніх та зовнішніх дестабілізаторів (політичних та економічних криз, військових та міжнародних конфліктів, війн, анексії та окупацій частин території тощо).

Для відтворення порушень механізму соціального контролю (*для подолання його слабкості*) необхідна, *по-перше*, особлива організація сили, яка б забезпечила порядок у суспільстві. Саме цю функцію самозбереження суспільства і виконує політика, насамперед, в особі такого її верховного суб'єкта, як держава. *По-друге*, необхідне розвинуте громадянське суспільство, актори і соціальні структури якого здатні не тільки забезпечувати саморегуляцію, але й продукувати нові соціальні регулятори, *консолідуючи* людей на основі гуманних ідей та справ (наприклад, створення нових громадянських і волонтерських рухів, підтримка благодійних програм і проектів в зонах воєнних конфліктів і соціальних негараздів, тощо).

Сучасне українське суспільство знаходиться у зоні послабленого соціального контролю, балансує між залишками старого його механізму, який був створений за президентства В. Януковича і початками нового, що почав формуватися після Революції Гідності за президентства П. Порошенка. Складність створення і укорінення нового механізму соціального контролю виявляється у тому, що в умовах військового конфлікту у масовій свідомості сформувалися різні за своїми цілями тенденції: з одного боку фіксується прагнення людей єднатися на основі декомунізації, національної ідентичності, прагнення відстояти і повернути анексовані та окуповані території і орієнтуватися у своєму розвитку на європейські традиції і цінності. З іншого – у решті населення країни виявляється прагнення повернутися до прорадянського та/або проросійського шляху розвитку, нехтуючи українською незалежністю.

Безумовно, для подолання деструктивних тенденцій у процесі формування дієвого механізму соціального контролю, в якому поєдналися би державницькі, суспільні, групові та індивідуальні потреби, інтереси і мотиви, а також виявилися нова нормативна система, яка б протистояла протиправним, протизаконним, корупційним схемам і орієнтувала усіх членів українського суспільства на нормальне співіснування між соціальними силами, спільнотами, групами, їх очікуваннями і вимогами потрібен тривалий час, розумний (професійний і патріотичний) процес управління державою і консолідація усіх членів суспільства на основі національної ідеї – формування сильної незалежної, економічно розвинутої і соціально орієнтованої України.

«ЗАМОРОЖЕНІ КОНФЛІКТИ»: ДОСВІД ІНШИХ ДЕРЖАВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Хобта Світлана Вікторівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Воєнний конфлікт в Донбасі найчастіше визначають як «АТО» чи «гібридна війна». Ці визначення в однаковій мірі закріпились в медіа, експертному та повсякденному вжитку українців [1, 2]. Поняття «АТО» наразі розглядається вже як неактуальне [3]. Поряд з цим використовується і визначення «заморожений конфлікт» (відкладений конфлікт) [4]. Іноді всі три поняття використовуються одночасно [5]. Ці визначення несуть різне змістовне наповнення, принципово відрізняючись за суб'єктами. АТО передбачає конфлікт терористичних груп та уряду. Для «гібридної війни» – маємо два суб'єкти – РФ і Україна (РФ і світ). У заморожених конфліктах виділяють три суб'єкти: держава-покровитель/донорська держава, батьківська держава/метрополія та квазі-держава/невизнана держава [6]. Усі три поняття відбивають певним чином реальність української ситуації і по-різному концептуалізують дійсність, постачаючи ґрунт для відмінних ідеологічних описів.

Ми сфокусуємося на концепті «замороженого конфлікту», поставивши за мету проаналізувати специфіку українського випадку у контексті інших заморожених конфліктів та досвіду суспільств, що зіштовхнулися з аналогічними проблемами.

В Україні в ході воєнного конфлікту на непідконтрольних територіях постали так звані «ЛНР/ДНР», які увійшли в рубльову зону і випали з поля інституційного впливу України. Як і у інших заморожених конфліктах пострадянського простору, на Донбасі, донорською державою є Росія. Насправді, окрім названих вище суб'єктів існує ще один – країна-арбітр, за активного сприяння якої і відбувається замороження врегулювання конфлікту. Це, так би мовити, – держава-покровитель, але вже для батьківської держави, бо виникнення квазі-держав можливо тільки за умови слабкості батьківської держави. Це – консолідований Захід. Все це змушує шукати пояснення причин заморожених конфліктів у змаганні центру і напівпериферії за контроль над периферією. Підтвердженням чого є моніторинг і класифікація конфліктів ключовими гравцями капіталістичної системи. Дослідні центри конфліктів є і в Європі, і в США [7, 8].

Реальність існування квазі-держав – слабка економіка і слабкі інституційні структури [6]. Проте, не зважаючи на несприятливі економічні обставини, жодна з пострадянських квазі-держав не розвалилась.

Соціологічні дослідження показують, що люди в квазі-державах не обов'язково незадоволеними їх існуванням [9, с.15]. Разом з тим, в регіоні, частина якого стала квазі-державою, не виникає нездоланих розбіжностей, хоча і перспектива воз'єднання не впливає з результатів згаданих досліджень.

Результати дослідження кафедри філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка в Луганській області «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (ДР № 0116U004150) свідчать¹, що мешканці регіону продовжують себе бачити однією спільнотою, сподіваючись на мирне вирішення конфлікту і об'єднання територій. Правда, існують різні варіанти статусу повернення: від відновлення унітарності до отримання статусу автономії. Лінія розмежування з «ЛНР/ДНР» не сприймається як кордон з «чужими». На тому боці – «свої», не зважаючи на пропагандистку обробку з обох боків.

Якщо говорити про пострадянський простір, то батьківська держава не зважаючи на потенційну поліваріантність виходу з кризи, найчастіше обирає стратегію «стратегічного терпіння» – повної бездіяльності у налагодженні взаємовідносин з сірою зоною. Ця стратегія передбачає побудову економічно і політично розвинутої батьківської держави, внаслідок чого території, що відкололись самі захочуть приєднатися до неї. Важливе її припущення полягає в тому, що квазі-держави не несуть мешканцям ні політичної, ні економічної вигоди, розпалюючи почуття розчарування [10]. Передусім це обумовлено відсутністю дієвої воєнної альтернативи, яка можлива тільки за підтримки країни-арбітра (але не надається). Це поєднується з суперечливою ситуацією, коли батьківська країна декларуючи стратегію реінтеграції, насправді практикує ізоляціонізм. Це можна побачити і в Абхазії, і Південні Осетії, де з одного боку зовнішнє втручання блокує РФ (зокрема, на роботу місії ОБСЄ), а, з іншого, – сама країна-метрополія сприяє ізоляції квазі-держав. Прикладом може служити Закон про окуповані території (№ 431-Іс 2008 р) у Грузії, який значно ускладнив комунікацію між контрольованими і неконтрольованими територіями. В Україні такий закон теж розроблявся, але поки санкції обмежилися блокадою Донбасу та контролем лінії зіткнення. Виникає ситуація, коли зовнішні контакти у населення територій, що відокремились, досить обмежені. Внаслідок цього невизнані утворення знаходять альтернативний шлях отримання ресурсів і отримують аргументи незамінності країни-покровителя і важливості контролю над ситуацією з її боку. Ф. Морар вважає, що нездатність розібратися з «замороженими конфліктами» шляхом стратегічно спрямованих узгоджених дій просто підтримує поточний стан речей, тим самим гарантуючи, що сторони не досягнуть примирення і не врегулюють свої розбіжності [11]. На думку інших експертів, якщо квазі-держави не досягають міжнародного визнання чи не об'єднуються з державою-покровителем, то вони врешті-решт будуть змушені абсорбуватися у батьківську державу або увійти на правах автономії за умови федеративного устрою до батьківської держави [6, с.273]. У будь-якому випадку обґрунтування економічної реінтеграції у всіх заморожених конфліктних зонах з часом тільки посилюється. Основа для реінтеграції завжди лишається, бо незважаючи на роки відокремленого існування, люди в умовах розколотих спільнот продовжують поділяти однакові базові цінності. Питання лишається за елітами, у яких різні держави-покровителі, а тому і не виникає зацікавленості у компромісі.

Розгляд конфлікту в Україні як «замороженого» дозволяє уникнути однобічності його трактування як локальної проблеми взаємовідносин України та Росії, зануривши у широкий контекст центр-периферійних відносин. Політика України стосовно псевдо-державних утворень («ЛНР/ДНР») не відрізняється від політики інших метрополій у заморожених конфліктах. Ізоляція непідконтрольних територій, відкладення рішення може в перспективі лише ускладнювати знаходження компромісу, а пропаганда з обох сторін буде лише поглиблювати розкол. На даний час мешканці регіону продовжують себе бачити однією спільнотою, сподіваючись на мирне вирішення конфлікту і об'єднання територій. Розуміння регіональних особливостей, контекст прикордоння – кроки до розуміння причин війни і наближення до миру.

¹ Глибинні інтерв'ю з мешканцями підконтрольних і непідконтрольних територій та опитування мешканців Півночі Луганської області (перша хвиля n = 148 чоловік (січень 2017); друга хвиля n = 142 (березень 2017)).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / Рущенко І. П. – Х. : ФОРМ Павлик О.Г., 2015 – 268 с. 2. Світова гібридна війна: український фронт. Монографія / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с. 3. Кінець АТО на Донбасі: В Україні назвали два сценарії влади. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/06/17/kinets_ato_na_donbasi_v_ukraini_nazvaly_dva_stsenarii_vlady_1114067. 4. Burrige T. Ukraine Ukraine conflict: Daily reality of east's 'frozen war' / Tom Burrige. BBC News – 15.04.2016. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-europe-35990401>. 5. «Не заморожений конфлікт, а горячая война»: Волкер оцінив ситуацію в зоні АТО, 23.07.2017 – Режим доступу: <http://fakty.ua/241569-ne-zamorozhennyj-konflikt-o-goryachaya-vojna-volker-ocenil-situaciyu-v-zone-ato-foto>. 6. Kolstø P. The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States / Pål Kolstø // Journal of peace research. – Volume 43. – Number 6. – November 2006. – pp. 723–740. – Режим доступу: http://www.colorado.edu/geography/class_homepages/geog_4712_f07/quasi_states.pdf. 7. Uppsala Conflict Data Program. – Режим доступу: <http://www.ucdp.uu.se/>. 8. Global Conflict Tracker – Режим доступу: https://www.cfr.org/global/global-conflict-tracker/p32137#/?utm_medium=cpc&utm_source=foreign_affairs&utm_campaign=GCT. 9. O’Loughlin J. Comparing the Republics of Moldova and Pridnestrovie (Transnistria) Using Simultaneous Surveys / John O’Loughlin, Gerard Toal, Rebecca Chamberlain-Creangă/ Eurasian Geography and Economics. – V. 54. – №2. – 2013 – Режим доступу: www.colorado.edu/ibs/intdev/john/pub/DividedSpace.pdf. 10. Куле Т. Решение «замороженного конфликта»: с точки зрения экономистов / Том Куле, Срик Ливни // VoxUkraine, 18.10.2014. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/tag/zamorozhennyj-konflikt/>. 11. Морар Ф. Миф о «замороженных конфликтах». За гранью иллюзорных дилемм / Филон Морар // per Concordiam. – V. 1, № 2 – 29 июль 2010 – С. 11-17. – Режим доступу: http://www.marshallcenter.org/mcpublicweb/mcdocs/files/College/F_Publications/perConcordiam/pC_V1N2_ru.pdf.

ІНТЕРНЕТ-ВИМІР КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ЧАС

Петренко Ольга Сергіївна

кандидат соціологічних наук, асистент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Старобільськ)

Інтернет – це друге за важливістю джерело інформації для мешканців України [1], важливий канал комунікації та поле інформаційних протистоянь. За три роки відбулося зростання споживання Інтернету в Україні з 53% регулярних користувачів в першому кварталі 2014 року до 65% в першому кварталі 2017 року; особливо важливим став цей канал для молоді (у групі 15–29 років доля таких користувачів складає 97% та 90% у групі 30–44-річних у 2017 році) [2].

Розглянемо ті зміни, які відбулися у комунікаційних процесах українського сектору Інтернету від початку агресії РФ проти нашої країни у 2014 році.

1. Відбулося блокування низки українських інформаційних ресурсів на території окупованих АР Крим та Донбасу [3] і блокування деяких ресурсів підконтрольних спецслужбам РФ, зокрема популярних соціальних мереж та пошуковиків, на території решти України [4].

2. Відбулася зміна у використанні соціальних мереж та пошуковиків на території України. Після травневого, 2017 року, указу Президента України російські соцмережі «ВКонтакте» та «Однокласники» втрачають аудиторію, а от «Facebook» стає найпопулярнішою соціальною мережею, позитивну динаміку демонструє і соціальна мережа «Instagram» (мережа мікроблогінгу «Twitter» зростання не продемонструвала). Тенденції зменшення популярності російських сервісів та перехід на західні почали спостерігатися ще у 2014, але корінний перелам відбувся саме у 2017 році. Незважаючи на те, що частина користувачів продовжує користуватися російськими сервісами, обходячи блокування, зміни ситуації, безперечно, помітні. Станом на грудень 2013 року у рейтингу «Топ 25 сайтів за середньоденною часткою» на другому місці був «ВКонтакте», який мав 52% середньоденної аудиторії Інтернету (71% охоплення регулярних інтернет-користувачів), на третьому місці «mail.ru» – 43% (72% охоплення), на четвертому «Яндекс» – 33% (63% охоплення); на п'ятому «Однокласники» – 33% (52% охоплення), а «Facebook» перебував аж на десятому місці – 8% (32% охоплення) [2]. У грудні 2014 року, після втрати Україною окупованих територій, відповідні показники виглядали так: на другому місці був «ВКонтакте», який мав 43% середньоденної аудиторії Інтернету (58% охоплення регулярних інтернет-користувачів), на третьому місці «mail.ru» – 30% (56% охоплення), на четвертому «Яндекс» – 27% (50% охоплення); на шостому «Однокласники» – 19% (34% охоплення), а «Facebook» перебував вже на сьомому місці – 12% (29% охоплення) [2]. А вже у червні 2017 р. дані виглядали наступним чином: на третьому місці «Facebook» – 31% (46% охоплення), на четвертому «ВКонтакте» – 26% (36% охоплення), на п'ятому «Яндекс» – 17% (39% охоплення), на шостому «Однокласники» – 16% (24% охоплення), а «mail.ru» опинився на дев'ятому – 11% (33% охоплення) [2]. В той же час, український сайт «ukr.net» покращив свої показники з 8 місця у грудні 2013 (11% середньоденної аудиторії та 24% охоплення регулярних інтернет-користувачів) до 7 місця у червні 2017 року (15% середньоденної аудиторії і 29% охоплення регулярних користувачів), таким чином обігнавши «mail.ru». Пошуковиком номер один в Україні протягом трьох останніх років залишається «Google», що лише наростив свою частку. За даними іншого рейтингу (Kantar.TNS), Vk.com, Mail.ru,

Yandex.ua, залишаючись в українському топ 25 сайтів, перебувають за межами першої десятки; сайт «Однокласники» взагалі залишив цей список [5]. Можна спрогнозувати наростаючу різницю у практиках використання інтернет-сервісів на окупованих та неокупованих територіях України. Оскільки російські пошуковики мали певну специфіку формування новинної стрічки, а пабліки у соціальних мережах мали певні особливості через загальну політику адміністрації соціальної мережі, це матиме вплив на стан громадської думки на відповідних територіях.

3. Фіксується перетворення Інтернету на поле кібервійн, коли ціллю стає ураження інфраструктури країни через вірусні атаки держустанов, банків, енергооб'єктів [6].

4. Загальним місцем для спеціалістів стало визнання Інтернету простором проведення інформаційних спецоперацій, поширення дезінформації та відповідних впливів на громадську думку, а також становлення його як простору самоорганізації громадян для дії онлайн та офлайн, формування суспільної думки, збору розвідувальної інформації із відкритих джерел.

Як бачимо, агресор намагається встановити інформаційні кордони на окупованих територіях не лише в полі традиційних ЗМІ (ТБ, радіо та преса), але й у Всесвітній мережі. Означені процеси супроводжувалися також «закручуванням гайок» у самій РФ: посилення цензури в Інтернеті, впровадження зобов'язання зберігати дані на серверах на території Росії для всіх інтернет-сервісів, що мають справу з особистими даними громадян цієї країни, заборона анонімайзерів, посилення контролю за трафіком. Наростають тенденції ізоляціонізму в сфері інтернет-комунікацій, посилення державного контролю [7].

Україна за час війни також вимушена була зробити деякі кроки, спрямовані на посилення захисту свого суверенітету у сфері інтернет-комунікацій (заборона деяких комп'ютерних програм виробництва РФ, підконтрольних їй пошукових систем та соціальних сервісів), але державне втручання та контроль незрівнянно менші і пояснюються прямою агресією конкретної країни.

Таким чином, наростання різниці у практиках між інтернет-просторами РФ та України і її окупованими територіями (змінюється рівень та доступність використання певних інтернет-сервісів, отримання інформації з певних інтернет-ЗМІ та сайтів) є одним з наслідків війни та вплине на формування особливостей суспільної думки. За роки війни ми побачили, як український сектор Інтернету став простором проведення інформаційних спецоперацій та кібернападів, що мало наслідком посилення уваги та державного регулювання у відповідній сфері, прийняття заходів для захисту вітчизняного інтернет-простору та комунікаційних мереж від країни-агресора.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вивчення стану розвитку медіа в Україні 2016 року – Режим доступу: https://www.slideshare.net/umedia/usaid-umedia-annual-media-consumption-survey?next_slideshow=2. 2. Дані досліджень інтернет-аудиторії України – Режим доступу: <http://www.inau.org.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoryi/>. 3. «ЛНР» заблокувала для жителів окупованих територій більше сотні українських новостних сайтів [Електронний ресурс] // Остров. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/lugansk/society/news/488885/>. 4. Указ Президента України № 133/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>. 5. Рейтинг популярних сайтів за липень 2017 – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/rejting-populyarnih-saytiv-zalipen-2017>. 6. Хакерская атака в Украине: как работает вирус Petya.A и что делать? – Режим доступу: http://24tv.ua/ru/virus_petya_a_hakerskaja_ataka_ukraina_kak_rabotaet_virus_petja_i_chno_delat_n835085. 7. Политолог Валерий Соловей назвал срок полной изоляции российского интернета – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2017/07/27/politolog-valeriy-solovey-nazval-srok-polnoy-izolyacii-rossiyskogo-interneta.html>.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Калагін Юрій Аркадійович

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

У XXI столітті війни не закінчилися. Надії людства на мирне життя у постбіполярний період не виправдалися. Починаючи з 90-х років минулого століття, кількість війн і воєнних конфліктів поступово зростає, рівень загроз на локально-регіональному рівні наростає, кількість воєнних операцій збільшується. Змінюється їх характер, що знаходить прояв у поглибленні втручання військових у царину, яка тривалий час вважалася суто цивільною. Коло завдань, що вирішують військові значно розширюється, до традиційних (бойових) завдань додаються абсолютно нові. Сьогодні військові все частіше вирішують разом із суто воєнними проблеми соціально-гуманітарного характеру. Вказана тенденція знаходить прояв у проведенні антитерористичної операції в Україні. Вирішення проблем соціально-гуманітарного характеру

у Збройних Силах України покладається на підрозділи цивільно-військового співробітництва. Відсутність в Україні досвіду побудови системи цивільно-військового співробітництва, наукових розробок даної проблематики, обумовили необхідність проведення спеціального дослідження результати якого пропонуються у доповіді.

Мета дослідження, що було проведено кафедрою психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба протягом 2015–2016 років, визначалася як концептуалізація національного феномену цивільно-військового співробітництва.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення наступних дослідницьких завдань:

- визначити мету та завдання цивільно-військового співробітництва в Збройних Силах України;
- розкрити структуру інституцій цивільно-військового співробітництва в Збройних Силах України;
- обґрунтувати систему соціальних норм функціонування інституцій цивільно-військового співробітництва.

Об'єктом дослідження була визначена система цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, а предметом дослідження – професійна діяльність військовослужбовців в інституціях цивільно-військового співробітництва.

Аналіз світового досвіду цивільно-військового співробітництва дозволив окреслити основні риси ідеальної моделі національної інституції цивільно-військового співробітництва.

Головне концептуальне положення національної концепції цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України формулюється наступним чином: бойові завдання та завдання соціально-гуманітарного характеру під час ведення бойових дій поєднуються системно та виступають як рівноправні складові.

Мета та завдання цивільно-військового співробітництва визначаються відповідно до політичних цілей державної влади. Функціонування інституції цивільно-військового співробітництва при одночасному проведенні бойових дій спрямоване на закріплення успіху воєнних операцій, поновлення функціонування державної влади на кризовій території.

Реалізація мети цивільно-військового співробітництва здійснюється у наступних напрямках:

- створення умов мирного життя населення;
- відновлення системи державного управління;
- відновлення інфраструктури регіону;
- здійснення гуманітарної допомоги.

Зазначена мета передбачає необхідність постановки та розв'язання часткових завдань відповідно до основних напрямків реалізації:

Створення умов мирного життя населення:

- роззброєння позаконних воєнних формувань, боротьба з незаконним зберіганням і нелегальним обігом зброї та вилучення її у цивільного населення;
- розмінування території регіону, очищення від мін і снарядів;
- забезпечення свободи пересування цивільного населення по кризовій території;
- боротьба з масовими заворушеннями, зі злочинністю і бандитизмом.

Відновлення системи державного управління:

- професійна підготовка державних службовців;
- підготовка та проведення місцевих виборів.

Відновлення інфраструктури регіону:

- налагодження систем водо-та енергопостачання;
- інженерно-будівельні роботи;
- роботи в галузі зв'язку та комунікацій;
- транспортно-технічне забезпечення;
- запобігання ядерного, біологічного та хімічного забруднення, екологічних катастроф та ліквідація їх наслідків.

Здійснення гуманітарної допомоги:

- моніторинг гуманітарних проблем кризової зони;
- ведення інформаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення;
- організація харчування для постраждалого населення;
- медичне забезпечення;
- прийом, проходження митного контролю міжнародних вантажів;
- доставка гуманітарних вантажів;
- будівництво та облаштування тимчасових таборів для переміщених осіб.

Важливе місце у визначенні моделі цивільно-військового співробітництва займає обґрунтування принципів її функціонування. До основних принципів, що впливають з аналізу відповідних наукових концепцій та світового досвіду належать:

Пріоритет воєнних цілей та завдань передбачає планування та виконання заходів цивільно-військового співробітництва згідно з інтересами воєнної операції.

Економічність передбачає ефективного використання наявних ресурсів, заходи цивільно-військового співробітництва спрямовані на забезпечення мінімуму необхідного для забезпечення життєдіяльності місцевого населення.

Масштабність передбачає намагання охопити більшу територію, різні прошарки населення та соціальні інституції.

Наступництво передбачає накопичення та передачу соціального капіталу від попередників до наступників (тактика «передачі знайомств»).

Публічність передбачає відкритість, «піарський» характер кожного заходу цивільно-військового співробітництва.

Узгодженість передбачає координацію дій суб'єктів цивільно-військового співробітництва.

На сьогоднішній день Україна набувала певного досвіду цивільно-військового співробітництва, але для формування ефективної моделі цивільно-військового співробітництва адекватної викликам часу, необхідно відпрацювати вказані принципи на практиці.

Структурне рішення інституції цивільно-військового співробітництва передбачає створення окремого компонента у Збройних Силах України, призначеного для вирішення завдань соціально-гуманітарного характеру.

Структура інституції цивільно-військового співробітництва повинна мати трьохрівневу побудову:

- стратегічний рівень;
- оперативно-тактичний рівень;
- тактичний рівень.

На тактичному рівні призначаються тактичні групи. Склад, термін роботи групи визначаються відповідно до конкретної ситуації в регіоні з урахуванням основних напрямків цивільно-військового співробітництва. До складу тактичної групи можуть долучатися функціональні спеціалісти (фахівці водо-, енерго-, газопостачання, медичної, комунальної, комунікаційної галузей тощо).

Таким чином, аналіз сучасних тенденцій розвитку світової та вітчизняної наукової думки щодо ролі та місця проблем соціально-гуманітарного характеру у сучасній війні, світового досвіду формування інституцій цивільно-військового співробітництва дозволив нам описати її ідеальну модель. Мета та завдання інституцій цивільно-військового співробітництва, принципи функціонування, структура, що були визначені під час дослідження – це складові ідеальної моделі інституції цивільно-військового співробітництва. Наступне дослідження необхідне спрямувати на вивчення реальної моделі інституцій цивільно-військового співробітництва, що сформована в Україні під час проведення антитерористичної операції. Порівняльний аналіз ідеальної та реальної (вітчизняної) моделі інституції цивільно-військового співробітництва дозволить окреслити напрямки вдосконалення, актуальні проблеми функціонування останньої, визначити шляхи розв'язання. Вирішивши вказані завдання дослідження, ми концептуалізуємо національний феномен цивільно-військового співробітництва, отримаємо національну концепцію цивільно-військового співробітництва під час проведення антитерористичної операції.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА РЕГІОНАЛЬНУ СПІЛЬНОТУ ДОНБАСУ

Кононов Ілля Федорович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Донбас ще до війни перетворився на камінь спотикання для певного кола українських політичних діячів і асоційованих з ними інтелектуалів. Це пов'язано з тим, що регіон був носієм програми розвитку країни як поліетнічної, двомовної, поліконфесійної, яку вже було запропоновано називати програмою співгромадянства [1;2]. До того ж мешканці Донбасу у своїй більшості орієнтувалися на поглиблення стосунків з Росією, Білоруссю та іншими країнами колишнього СРСР [3]. Це не співпадало з баченням майбутнього нашої країни прозахідними фракціями правлячого класу. З приходом до влади В. Януковича в цьому середовищі почали пророблятися варіанти, які унеможливили б в майбутньому такі результати виборів. Один з них розголосив письменник Ю. Андрухович: «Якщо ще колись станеться таке диво, що в Україні знову переможуть, умовно кажучи, помаранчеві, то потрібно буде дати можливість Криму і Донбасу відокремитися. <...> ...Одна сьома України робить свій вирішальний внесок у те, як жити країні в цілому. Тому я б не відмовлявся від такого проекту і не робив би взагалі цю прокляту цілісність якоюсь догмою. <...> ...Наш проукраїнський політикум без цих двох регіонів на кожних виборах мав би десь

понад сімдесят відсотків. Тобто була б така міцна проукраїнська більшість у парламенті, міцна проукраїнська влада і західний вектор був би поза дискусій» [4]. Серед правих українських активістів розроблявся варіант розколу Донбасу, виділення із Луганської області тієї частини, яка належала до історичної Слобожанщини, а з Донецької області – Приазов'я [5]. В свою чергу Партія регіонів сподівалася утримувати свою владу, спираючись на ресурси Донбасу, використовуючи його населення в боротьбі з опозицією. В політичній боротьбі широко застосовувалися руйнівні технології з використанням і роздмухуванням фобій стосовно полярних регіонів України – Донбасу і Галичини.

Внутрішньоукраїнські розколи дали можливість втрутитися в наші процеси зовнішнім силам. Угрупування В. Путіна в російській еліті і політтехнологи, які його обслуговують, прорахували можливість використати населення Донбасу як таран проти прозахідного сегменту українського політикуму. Після загострення російсько-американських стосунків з приводу Сирії, зміни влади в Києві в лютому 2014 р., Донбас перетворився на світову гарячу точку. Видатний сучасний польський соціолог Томаш Зарицький цілком слушно пише: «Можна дивитися на конфлікт в Україні, використовуючи рамку світ-системної теорії, як на «експортований» конфлікт або війну через посередників (англ. proxy war)» [6, с. 135].

З початком війни населення Донбасу опинилося під тиском різних сил. З одного боку, це проросійські утворення «ЛНР» і «ДНР», які встановили на захоплених територіях режими відкритої диктатури сателітарного типу. З іншого боку – українські добровольчі батальйони. Боєць батальйону «Айдар» Ігор Орел про учасників останніх писав: «Як завжди ввечері від декого чути запах алкоголю. І ці люди – зі зброєю. В деяких поведінка становиться неадекватною. Модель цієї поведінки проста: людина, яка нічого в житті не досягла, отримавши зброю, значно підвищує власну самооцінку. З цієї точки зору патріоти і сепари не дуже відрізняються» [7, с. 31]. В умовах екзистенційної небезпеки в регіональній спільноті почало розвиватися явище, пов'язане з пошуком захисту у агресора. Його я вже пропонував називати «луганським синдромом» [8].

Тиск на регіональну спільноту намагалася чинити і частина українських інтелектуалів. Це здійснювалося навіть за допомогою соціологічних досліджень, результати яких були схожі на прогнози, результати яких самозбуваються. Так, значного розповсюдження набуло очікування того, що внаслідок війни регіональна спільнота Донбасу розпадеться і її вже не треба буде брати до уваги в практичній політиці [9]. Концепт «гібридної війни», набувши статусу однієї з ідеологічних підвалин легітимації влади в нашій країні, виконує репресивні функції по відношенню до регіональної спільноти Донбасу. Справа в тому, що перетворення технічного військового терміну на ідеологічний концепт відбулося на ґрунті цивілізаційного підходу в дусі С. Гантінгтона [10]. Це продукує громадянську недовіру, постійні пошуки «п'ятої колони». Скажімо, Ігор Рущенко пише: «Зіткнення цивілізацій не може бути чітко позначене на карті, враховуючи змішаний склад прикордонних областей, особистісний вибір, який включає як раціональну складову, так і неясну та каламутну область індивідуального та соціального несвідомого. Проте війна і державні кордони є тим моментом істини, коли теоретичні дискусії поступаються місцем суворій реальності, і встановлюються вже не ментальні, а фізичні межі» [11, с. 114].

Значення просторового фактору в війні відомо з часів Сунь-Цзи [12, с. 142–158]. Мова йшла про використання особливостей рельєфу. До того ж війна змінює його сприйняття. Якась непоказна долина перетворюється на «долину смерті», непримітна стежка – на «дорогу життя» і т. д. Але на прикладі регіональної спільноти Донбасу видно, як війна впливає на виробництво соціального і соціально освоєного географічного простору. Скажімо, в Луганській області річка Сіверський Донець стала природною лінією розмежування протиборчих сил. Але вона ж перетворилася на зону нелегальних практик (контрабанда, переправа осіб, які не мають пропуску СБУ). Луганська область розколота і її частини з'єднані вузькою горловиною у Станиці Луганській, де через пошкоджений міст змушені рухатися тисячі мешканців Донбасу. На Станицю Луганську переорієнтувалися автобусні маршрути як на вільній території області, так і на окупованій. І, як це не здається дивним, розділені мешканці Донбасу більш інтенсивно, ніж до війни, використовують територію Ростовської області Росії для зв'язку підконтрольної і непідконтрольної частин свого регіону.

В умовах воєнного конфлікту важко вивчати громадську думку регіональної спільноти, використовуючи традиційні опитувальні методи. Колектив кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, реалізуючи дослідницький проект «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (номер державної реєстрації 0116U004150), розробив методику опитувань в довірчих групах. В них інтерв'юери і респонденти повинні знати один одного і довіряти один одному, що має стати запорукою правдивих відповідей.

Наведу деякі результати, отримані в ході двох хвиль опитувань на півночі Луганської області, а також в контрольній групі, сформованій зі студентів міст Харкова та Кривого Рогу. Наші вибіркові сукупності дуже невеликі (перша хвиля n = 148 чоловік; друга хвиля n = 142 чоловіки), тому некоректним було б давати розподіли навіть за статтю чи віком. Отримані дані свідчать лише про тенденції.

Перше, що варто відзначити, це розповсюдження недовіри між людьми, а також недовіри до ЗМІ (як російських, так і українських), до державних діячів і інституцій.

Таблиця 1.

«Наскільки Ви довіряєте людям, які не є членами Вашої сім'ї і з якими Ви регулярно зустрічаєтеся в повсякденному житті?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Довіряю більшості людей	16	8*	9
2	Довіряю тим, кого добре знаю	56	55	49
3	Не довіряю більшості людей	19	24	14
4	Нікому не довіряю	6	6	6
5	Важко з відповіддю	3	6	4
6	Немає відповіді	1	1	18*
	Загалом	100	100	100

*Значущо більше/менше на рівні 95% та вище порівняно з Хвилею 1

Російським ЗМІ тією чи іншою мірою довіряли під час першої хвилі опитування 17%, під час другої – 16%; відповідно не довіряли – 67% і 72%. Зафіксовані показники довіри до українських ЗМІ – 24% і 26%, недовіри – 64% і 65%.

Президенту України П. Порошенку довіряли відповідно 12% і 19%; не довіряли – 70% і 67%. Президенту РФ В. Путіну довіряли – 21% і 19%, не довіряли – 54% і 59%.

Ми запитували респондентів, як, на їх думку, легше пережити військовий конфлікт. Розподіл відповідей свідчить про розповсюдження реакцій соціальної мімікрії. Зайняти нейтральну позицію і не висловлювати відкрито свої думки і оцінки про воюючі сторони вважали за можливе відповідно 26% і 34%. Зайняти позицію тієї сторони, яку реально підтримуєш, і відкрито висловлювати і захищати свої думки і оцінки були готові 15% і 18%. Вважали за потрібне зайняти позицію тієї сторони, яку реально підтримуєш, але не поспішати висловлювати свої думки і оцінки 18% і 13%. Покинути зону конфлікту воліли б 17% і 15%. Важко було дати відповідь 24% і 20% респондентів.

Не підтвердилася гіпотеза про цивілізаційний вибір в ході воєнного конфлікту в Донбасі. Наші мешканці прагнуть, скоріше, поєднувати позитивні риси цивілізаційних систем консолідованого Заходу і Росії. Це наочно видно при порівнянні двох профілів.

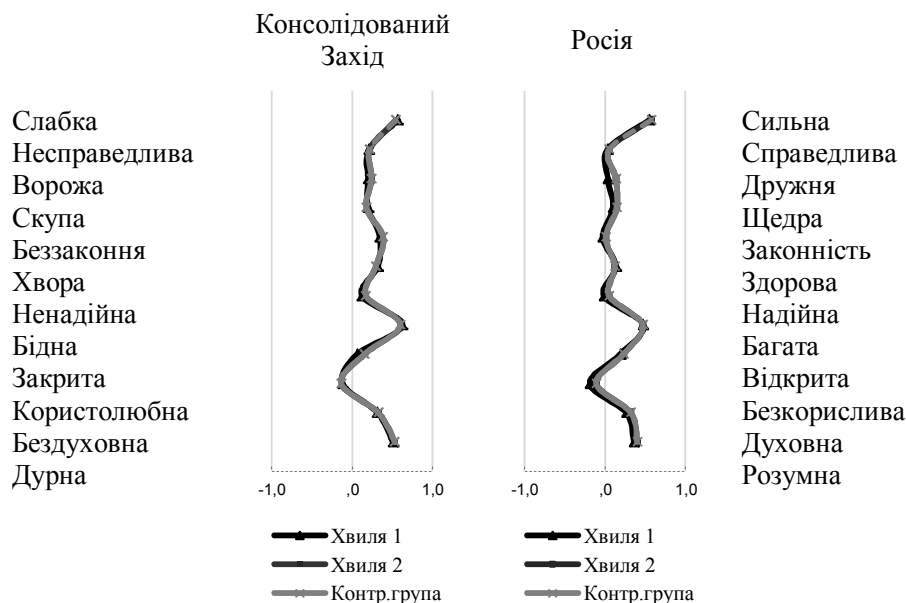

Рис. 1. Цивілізаційні характеристики консолідованого Заходу і Росії, в балах -1/+1

Проти ідеї цивілізаційної війни працює і розподіл відповідей на запитання про характер війни на Донбасі і про бажану зовнішню політику (таблиці 2 і 3).

Таблиця 2.

Характеристика подій війни на Донбасі, %

№		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	Боротьба США і Росії за сфери впливу	26	25	24
2	Громадянська війна в Україні	18	27	35*
3	Конфлікт елітних груп, який вчасно не загасили і він розгорівся у військову пожежу	25	37*	37*
4	Боротьба донбаського народу за незалежність	17	16	12
5	Російсько-українська війна	19	25	23
6	Боротьба олігархів за прибуток і вплив в регіоні	31	32	45*
7	Кара Господня за гріхи	5	6	5
8	Антитерористична операція з метою ліквідувати сепаратизм	17	9*	12
9	Інше	3	2	10*
	Загалом	160	180	204

*Значущо більше/менше на рівні 95% та вище порівняно з Хвилею 1

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання «Які Ви б дали рекомендації Президенту України щодо зовнішньої політики?», %

№		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	Домагатися нейтрального статусу, не входить у військові блоки	39	42	40
2	Домагатися вступу в Європейський Союз	12	13	9
3	Домагатися вступу в НАТО	6	4	3
4	Повернутися до ідеї вступу в Митний союз	11	16	6
5	Проводити політику стратегічного партнерства з США	1	8*	8*
6	Піти на поступки Росії і укласти союзний договір	20	8*	6*
7	Інше	7	7	8
8	Нема відповіді	3	3	20*
	Загалом	100	100	100

*Значущо більше/менше на рівні 95% та вище порівняно з хвилею 1

Таким чином, війна на Донбасі стала значним травматичним досвідом для регіональної спільноти. Разом з тим, цей досвід не привів до її знищення. Більше того, є підстави вважати, що після війни цей досвід, перетворившись на колективні нарративи, буде сприяти ще більшому увиразненню регіональної специфіки. Політику реінтеграції Донбасу варто будувати з врахуванням цієї перспективи.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кононов І. Ф. Донбасс и Галичина в зеркалах региональных сознаний (по материалам фокусированных групповых интервью) / Илья Федорович Кононов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. пр. – Вип. 15. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С.435–455. 2. Kononov I. Cultural determinants of the interaction between Donbas and Halychyna in the regional system of Ukraine / Ilya Kononov // NEW UKRAINE. – Kraków, 2011. – N 11. – P.140 – 178. 3. Кононов І. Ф. Українсько-російська границя: практики влади и повседневная жизнь населения / Илья Федорович Кононов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2010. – № 889. – С. 79–86. 4. Андрухович вважає, що Криму і Донбасу треба відділитися від України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/andruhovich-vvazhaye-scho-krimu-i-donbasu-treba-viddilitsya-vid-ukrayini.html> (звернення 12.08.2017 р.). 5. Орел І. Є. Ідеологія Донбасу і новий український світ / Ігор Євгенович Орел. – Северодонецьк : ПрАТ «Северодонецька міська друкарня», 2015. – 72 с. 6. Polska jako peryferie / redakcja naukowa Tomasz Zarycki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2016. – 356 s. 7. Орел І. Є. Хроніка одного батальйону / Ігор Євгенович Орел. – Харків : ТОВ «Видавництво Права Людини»; Фолио, 2016. – 178 с. 8. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни / Ілья Федорович Кононов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2015) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 10–16. 9. Рущенко І. П. Феномен «двох Донбасів»: вектори розвитку колективної свідомості населення різних частин Донбасу в умовах гібридної війни / Ігор Петрович Рущенко // Український соціологічний журнал. – 2015. – №1-2. – С. 34–43. 10. Світова гібридна війна: український фронт. Монографія / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с. 11. Рущенко І. П. Конфлікти в зоні АТО: зміст і методика виміру / Ігор Петрович Рущенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Вип. 37. – Харків, 2016. – С. 108–114. 12. Сунь-Цзы. Искусство войны / Пер. с кит. И. А. Костанды. – Харьков : Фолио, 2016. – 222 с.

БРИТВА ОККАМА УКРАИНСКОГО КРИЗИСА (ИЛИ ВЗГЛЯД ПОСТОРОННЕГО, НО НЕ БЕЗРАЗЛИЧНОГО УЧЕНОГО)

Злотников Анатолий Геннадьевич

кандидат экономических наук, доцент, профессор
Белорусского торгово-экономического университета (г. Гомель)

В ходе исторического развития между государствами, народами и отдельными людьми сложилась многомерная система взаимоотношений, обусловленная географическим положением, культурным и религиозным развитием, традициями и обычаями. И решать сразу все эти проблемы невозможно. На наш взгляд, методологической основой их поэтапного решения является принцип простоты – бритва Оккама: не следует умножать число сущностей сверх необходимости. В отношении решения сложных и неоднозначных проблем украинского кризиса на востоке это: сохранение жизней людей, статус восточных регионов и целостность страны.

На наш взгляд со стороны, взгляд не безразличный, от решения этих трех вопросов (сохранение жизней людей, статус восточных регионов и целостность страны) зависит и решение всего комплекса других проблем украинского кризиса. Наш взгляд основан на оценке тех, кто наблюдает ее не со стороны, а, говоря социологическим языком, ведут включенное наблюдение. Внутренние и внешние, объективные и субъективные факторы социального противостояния в Украине, на наш взгляд, наиболее точно и научно вскрыл украинский социолог Илья Кононов в своих аналитических публикациях на портале «Остров – Лугань» (www.ostrovok.lg.ua). Во-первых, он – житель Луганщины, а во-вторых, противник «ЛНР». В-третьих, И. Ф. Кононов выступает за целостность Украины.

В его статьях 2014 г. в общем плане были вскрыты эти факторы. Вначале остановлюсь на положениях указанных статей.

В статье «Луганский синдром» и пути его преодоления» говорится о Луганске: «Большинство жителей города не приняли Майдан, для чего были основания. Первый культурный натиск они ощутили с момента обретения Украиной независимости, затем – после 2004 года. Им так долго рассказывали, что они русифицированные, что они почувствовали себя русскими. А после того, как руководители Майдана начали практиковать захваты областных администраций по всей Украине, луганчане с тревогой начали ждать чего-то подобного и у себя. Но «луганский синдром» носит не индивидуальный, а групповой характер. Его предпосылки нужно искать не только в социальной психологии, но и в сложной системе социальных отношений. Имеется в виду отмена закона о региональных языках, публичные демагогические действия значительного ряда депутатов нового парламента – провокационные выступления одних депутатов или поведение других, трясших за грудки руководителей Первого Национального канала и их «увольняя». У жителей Донбасса существовала постоянная тревога, что их культурные права не обеспечены. Многие действия Киева воспринимались на востоке как угроза того, что их вновь начнут учить, как жить, на каком языке разговаривать, как называть Великую Отечественную войну, какие памятники иметь на площадях и прочая, прочая и прочая» [1].

Еще в одной статье И. Кононова «"Сбой государственности в Украине". Есть ли дорога в достойное будущее?» утверждается, что архикритическое положение в Украине следует искать «не просто во внешней агрессии», хотя и она имела место. Без помощи Запада, по мнению И. Кононова, захвата власти не произошло бы. В Украине задействован очень мощный фактор внешнего влияния. Украинский кризис – следствие мировой политической игры, в которую были втянуты основные политические игроки современности. В Сирийском конфликте, где столкнулись интересы России в США, Россия выступила миротворческой стороной, что повысило ее ставки в геополитической игре, улучшило имидж среди большинства ближневосточных стран [2].

США сделали ответный ход через Украину. В 2013 г. возникло взаимопонимание между западными странами и прозападной украинской оппозицией, основанное на демонизации России, как элемента «гибридной войны», что наносит вред и Украине, и всему человечеству. Но джина легко выпустить из бутылки, заключает И. Кононов, а вот загнать назад – очень трудно.

В этой связи И. Кононов проводит параллель с исторической черной радой 1663 г. Новое большинство в Верховной Раде, эксплуатируя действительное недовольство простых людей своим социальным и экономическим положением, небывалыми масштабами коррупции в стране проявило себя как мстительное и недальновидное.

Динамика кризиса связана с региональной дифференциацией Украины. Красноречива она в сфере регионального распределения расходов на социальную защиту и социальное обеспечение. Наиболее

высокие расходы на социальную защиту и социальное обеспечение в расчете на одного жителя приходились на области «северо-запада», а низкие – на области «юго-востока», хотя наибольшие налоговые отчисления от реальной экономики давал «юго-восток». Так, эти расходы в 2010 г. составили более 900 гривен в Волынской и Ровенской областях, чуть ниже (800-900 гривен) они были в Житомирской, Хмельницкой и Закарпатской областях. Средние показатели (до 800 гривен) приходились на центральные, а также на Тернопольскую и Львовскую области. Наиболее низкие показатели были в Донецкой, Луганской и Харьковской областях (в среднем меньше 660 гривен на человека).

Революции, национальные движения, перевороты, путчи неизбежно приводили к территориальным разрушениям большинства стран, где такие события имели место. Никогда в истории, под какими бы красивыми и «прогрессивными» лозунгами не осуществлялась силовая смена власти, это не приводило к тем результатам, которые преследовали эти политические силы.

Украинский конфликт последних лет прежде всего отразился на главном социальном капитале страны – демографических потерях. История свидетельствует, что военные всегда старается занизить свои потери, потому более точные демографические потери станут известны позже. Но они есть. Раненые, калеки – это тоже демографические потери. Снижение рождаемости – тоже демографические потери. Демографические потери для Украины и вынужденная миграция, масштабы которой также позже будут подсчитаны. Только Россия приняла почти миллион украинцев, более 100 тыс. составили временные украинские мигранты в Беларуси. Растет и эмиграция украинцев в Европу, которая в Украине воспринимается как земля обетованная, – цель исхода украинцев. Только за 2015 год 499999 граждан Украины получили право резидентов в странах Европейского сообщества.

Как социолог демографии, не обеляя ни киевские, ни юго-восточные власти (беленьких, чистеньких, незапятнанных ни среди тех, ни среди других, думается, нет), ситуацию в Украине следует рассматривать через демографию. Демографический фактор требует мира – прекратить войну любыми способами.

Украинские политики рассматривают три варианта решения конфликта. И все они связаны не с заботой о людях, а о территориях – это хорватский, молдавский и немецкий сценарии. Хорватский предусматривает войну до победного конца. Молдавский предполагает, как в Приднестровье, компромисс на основе соглашений. Немецкий сценарий – воссоединение на основе добровольной реинтеграции с учетом волеизъявления жителей Донецкой и Луганской областей. Третий – наиболее предпочтителен. В немецком варианте более высокий уровень благосостояния жителей Западной Германии стал главным фактором воссоединения.

Разрушение целостности Украины – результат непрекращающейся борьбы элитных групп внутри страны, ведшейся как в предшествующие годы, так и в настоящее время.

Федерация может прочнее связать Украину, чем унитаризм. Мировой опыт этому свидетельство. Многие государства являются федеративными: Швейцария, Великобритания, США, Канада, Германия. И уровень экономического развития, благосостояния у них – одни из самых высоких в мире. И именно через федерализм вышли из своей гражданской войны Соединенные Штаты. Его не может заменить расширение прав территориальных громад, которое не может обеспечить соблюдение прав и учет интересов регионов. Нужно отходить от модели государства-хищника, чьи чиновники высасывают соки из общественного организма.

Федерализм – это бритва Оккама украинского кризиса. Он предполагает:

- согласование коренных интересов региональных обществ с региональными советами;
- отказ от принципа «титовская нация и национальные меньшинства», который для Украины самоубийственный;
- снижение накала борьбы на национальном уровне, превращающей политическую жизнь в непрерывный конфликт и разрушающий страну;
- усиление роли государства как посредника, а не эксплуататора;
- рост влияния государства на международной арене.

Хотелось бы, чтобы победил оптимизм!

ЛИТЕРАТУРА: 1. Кононов И. «Луганский синдром» и пути его преодоления / Илья Кононов. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ostrovok.lg.ua/node/12051> 2. Кононов И. «Сбой государственности в Украине» Есть ли дорога в достойное будущее? / Илья Кононов // Региони України: що нас роз'єднує та що об'єднує? Погляди соціологів. Матеріали круглого столу 18 квітня 2014 р. / За ред. О. Куценко. – К. : Факультет соціології. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. – С. 37–48. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.academia.edu/8955809/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D1%89%D0%BE_%D0%BD%D0%B0%D1%81_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%94%D0%B4%D0%BD%D1%83%D1%94_%D1%82%D0%B0_%D1%89%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%B4%D0%BD%D1%83%D1%94_%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%B8_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B2

ЗРОЗУМІТИ ІНШИХ: КОНСТРУЮВАННЯ ПРОСТОРІВ МИРУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ УКРАЇНИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Іванкова-Стецюк Оксана Борисівна

доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України (Львів)

Групи населення, які сформувалися на основі «сегментарних розрізень» (територіальних, культурних, релігійних, мовних, етнічних, ідеологічних тощо), є елементами будь-якого суспільства. Вони пов'язані з відповідними ідентифікаційними процесами через окреслення меж «своїх» (т. зв. «ми»-репрезентація) та «інших» («інші», «не ми», «чужі») сегментів [1, с.142]. В Україні воєнного часу, коли просторова інтеграція є ослабленою, а багато територіальних громад постають як громади-рецепієнти для людей, які постраждали від збройного конфлікту, акцент на відмінностях сприйняття реальності часто формує настанови на розвиток конфліктів [2, с. 9]. Постає запитання: чи є можливість за цих умов «чужим» зрозуміти один одного? І що може об'єднати індивідів з різними досвідами, а то й різними цінностями, заради досягнення Миру і Злагоди в громаді?

Для пошуку відповіді на поставлені запитання скористуємося даними 7-ми фокус-групових інтерв'ю, проведених весною 2017 р. під егідою Міжнародного благодійного фонду Карітас України (за участю автора) в середовищах осіб, які здійснюють соціальне служіння в різних регіонах України (локації – у Запоріжжі, Краматорську, Дніпрі, Києві та Дрогобичі). Дане дослідження було орієнтоване на виявлення закономірностей, розуміння яких давало б можливість громадським організаціям не лише адекватно реагувати на ті ситуації, які вже мають місце у формі набору кейсів, але й належно підготуватись до нових тенденцій.

Дослідження показало, що в територіальних громадах України, які в результаті збройного конфлікту на Сході постали з 2014 р. як громади-рецепієнти для вимушено переміщених осіб (ВПО), має місце тенденція до переходу від формату погашення локальних конфліктів до формату розбудови Миру. Дана тенденція увиразнюється мірою усвідомлення людьми невідворотності соціальних змін в сучасній Україні загалом та в їх громаді, зокрема. Все більше актуалізується дія т. зв. зближуючих чинників, тобто таких, які потенційно можуть зміцнити зв'язки всередині соціальної системи. Це такі чинники (системні та інституційні), які продовжують об'єднувати людей, незважаючи на існуючі лінії розломів між ними; відносини та дії, які виникають між людьми, які дотримуються загальнолюдських цінностей, таких, як любов і милосердя; загальні цінності та інтереси, такі, як віра, здоров'я дітей, прагнення до Миру тощо; спільні переживання, які зближують людей, що мають спільний досвід; значимі події і символи, такі як мистецтво, державні свята, спортивні заходи тощо [3, с.179]. Актуалізація означених чинників активізує процеси конструювання просторів, які в практиках миробудування називають «спільнотами миру» [3, с. 257]. Для України воєнного часу наразі бачаться найвпливовішими два зближуючі чинники.

По-перше, це спільні переживання, які зменшують дистанцію між «своїми» і «чужими». По-друге, це значимі події (акції, зустрічі). Вагомішим бачиться перший із них, а дія другого активізує дію першого. Це відповідає положенню В. Тернера про можливість перетворення учасників будь-якого конфлікту на «своїх» через проходження його учасниками певного (перетворюючого) «ритуалу» [4]. В нашому випадку йдеться про «ритуали» (свого роду «акти примирення»), які можуть відбуватися в рамках різного роду цільових діалогових груп, де люди обмінюються досвідом. Зокрема, це може відбуватися під час неформального спілкування, в ході якого змінюються негативні настанови щодо «чужих» через позитивні конотації, коли уже саме запитання, а чи справді всі «чужі» є «чужими» насправді, окреслює шляхи взаємодії для примирення та інтеграції в громаді. Також ефективними бачаться акції, які емоційно зближують людей, навіть якщо такі заходи не мають безпосередньою метою розбудову просторів миру. Спільні переживання подій, у свою чергу, актуалізують розвиток соціальних відносин та стимулюють людей до втілення соціально значимих ініціатив (в т. ч. локальних бізнес-ініціатив) через знайомство з т. зв. історіями успіху, які настроюють людей на конструктивні дії. Якщо актуалізація означених чинників відбувається під егідою та / або за підтримки громадських організацій та (в ідеалі) державних організацій, актуалізується інституційний чинник згуртування громади. Останній в очах її «нових» і «старих» членів традиційно бачиться «слабкою ланкою», тому важлива роль у конструюванні просторів миру відводиться практикам соціального партнерства. Також у конструюванні локальних «спільнот миру» в Україні воєнного часу важливу роль відіграють соціальні взаємодії через посилення «відчуття ліктя» [5, с. 124], які відбуваються внаслідок входження індивіда до спільнот мезорівня (громада, сусідство, громадська організація тощо). Такі структури традиційно мають високий інтегративний потенціал, адже надають допомогу своїм членам, хоча й не знімають з них відповідальності за власне життя [6, с. 10-13]. Регулюючи дію тут виявляє «емоційний зміст солідарності» через мотиваційні прив'язаності індивідів до своїх ролей, колективів і колег [7, с. 245]. Фіксується тенденція до посилення «делегування повноважень» з конструювання нових просторів миру молодому поколінню.

Таким чином, в регіональних територіальних громадах на сучасному етапі створюються передумови до руйнування бар'єрів між «своїми» та «чужими» та до порозуміння між людьми в процесі спільної діяльності та постійного діалогу. Сучасні громади-рецепієнти все більше модифікуються завдяки інклюзії нових соціальних груп та, як наслідок, урізноманітнюють свої характеристики та функції. Актуалізація соціального діалогу та розвиток соціального партнерства бачаться наразі домінуючими чинниками розширення просторів миру в Україні воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ручка А. «Свої» та «чужі» в багатоскладовому суспільстві / А. Ручка // Соціокультурні ідентичності та практики; за ред. А. Ручки. – К., Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 142–155. 2. Сорока Ю. Видеть, мыслить различать: социокультурная теория восприятия : монография / Ю. Сорока. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. – 336 с. 3. Мир Дому твоему : учебно-методическое пособие. – Каритас. – Санкт-Петербург : Апостольский город, 2005. – 269 с. 4. Тэрнер В. Символ и ритуал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.com/read/turner_viktor/simvol_i_ritual.html#0 5. Etzioni A. The Spirit of Community / A. Etzioni. – L. : Fontana Press, 1995. – 264 ps. 6. Климанська Л. Д. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : методичний посібник / Л. Д. Климанська, Г. З. Герасим. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. – 134 с. 7. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

ВАРІАТИВНІСТЬ ЯКІСНИХ МЕТОДІВ У ПОЛІ MILITARY STUDIES

Скокова Людмила Георгіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу соціології культури і масової комунікації Інституту соціології НАН України

Військові студії (Military Studies) є міждисциплінарним дослідницьким полем, до якого залучені представники різних наук: соціології, психології, політології, історії та ін. Враховуючи широту проблематики і специфічний фокус кожної із різних дисциплін, об'єднуючим, спільним підґрунтям для цієї царини слугують саме методи і методології досліджень, серед яких провідне місце займають якісні і комбіновані підходи. Наративи, мемуари, глибинні інтерв'ю, групові інтерв'ю широко використовуються для вивчення досвіду учасників бойових дій, мешканців територій воєнних зіткнень, біженців із зон конфліктів. Відповідно, стають в нагоді напрацювання біографічного методу, який від свого становлення мав справу із аналізом особистого досвіду міграцій, девіацій, насилля, інакшості, травм. Специфіку репрезентацій військових дій і подій у фото-, кіно-, відеодокументах вивчають із залученням арсеналу технік візуальних досліджень. Поширюється використання онлайн-етнографії, аналізу різноманітних архівів і депозиторіїв, дані яких все більше дигіталізуються і стають доступнішими для дослідників.

Огляд узагальнюючих праць останніх років в цій царині [1; 2] дає уявлення про специфіку методологічних підходів до аналізу військових організацій, боротьби з насиллям, тероризмом в рамках держав і на міжнародному рівні, мілітарних практик сучасних суспільств, проявів мілітаризації популярної культури. Зростання популярності якісних і комбінованих методологій у військових дослідженнях, розширення кола дослідників сприяє виходу предметного поля аналізу поза межі військових дослідницьких установ, де він переважно зосереджується. Осмислення досвіду застосування різних типів якісних досліджень у військових студіях (біографічні, етнографічні, візуальні, кейс стаді, онлайн-техніки) вбачається важливим для подальшого розвитку таких дисциплін в Україні, як військові дослідження, воєнна соціологія, соціологія армії, соціологія безпеки, соціологія мілітарної культури.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York : Routledge, 2014. 2. The Routledge Companion to Military Research Methods / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York : Routledge, 2016.

ІНТЕГРАЦІЇ ТА ВІДЧУЖЕННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ: ПОШУК КОМПРОМІСІВ

Славіна Олена Сергіївна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки
Криворізького державного педагогічного університету

Молодь за будь-яких історичних обставин, з одного боку, виступає потужною суспільною силою, яка здатна підтримати або ж протистояти діяльності владних структур (достатньо згадати протестні акції студентів 30 листопада 2013 року на підтримку підписання Урядом України Угоди про Асоціацію з Євросоюзом, які дали поштовх Революції Гідності), а, з іншого, часто стає заручником кризових явищ, що призводять до девіацій в її середовищі, а подекуди і до групових правопорушень.

Це відбувається тому, що молодь, як специфічна за своєю структурою і своїми цінностями соціально-демографічна група, не є однорідною за своїми інтенціями та перевагами, оскільки знаходиться на початку свого професійного шляху та в пошуку особистого громадського та політичного статусу. Молоді люди гостріше реагують на несправедливість, порушення законів, корупційні дії, однак, прагнучи досягти бажаних цілей, нерідко самі порушують соціальні норми і правові межі, погоджуючись на несанкціоновані дії та протести.

Тож *соціальна проблема* полягає у тому, що в умовах кризи та військового конфлікту на сході країни антиукраїнські сили часто використовують неусталені погляди і ціннісні орієнтації молодих людей і активно залучають їх до своєї діяльності, яка спроможна загрожувати цілісності і суверенітету України. Вочевидь більша частина молоді *інтегрується і протистоїть цим викликам*, але існують й такі особи, які все ж таки *відчужуються* від національних цінностей і залучаються до різноманітних протиправних і навіть сепаратистських угруповань.

Тож загострюється та актуалізується важливість проведення досліджень, *метою* яких є з'ясування потреб, умов та чинників, які би сприяли *інтеграції* активної частини молоді для протистояння викликам військового часу і запобігали би їй відчуженню від загальноукраїнських цінностей та національних ідей.

Базовими концептами нашого дослідження є «інтеграція» і «відчуження» молоді. Послугуючись науковими ідеями Т. Парсонса щодо системи дії, можемо виокремити в цих концептах спільні властивості – *мотивацію і цілеспрямованість дії соціального суб'єкта* (у нашому випадку – молоді) та спільну вихідну структуру *«задоволення потреб»*. Т. Парсонс припускає, що може існувати «крайня поляризація тієї структури потреб, яка об'єднується у понятті балансу задоволення – незадоволення і яка має свої похідні в антитезі притягнення – відштовхування» [1, с. 452-453].

Відтак *інтеграцію* молоді в країні з суб'єктами-носіями українських чи антиукраїнських (проросійських) національних цінностей та *відчуження* від них можна розглядати як пошук нею *компромісу* між власними прагненнями самоствердитися і знайти відповідний баланс стійкості особистісної системи дій в розбалансованих суспільних умовах. Так, за результатами вторинного аналізу репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді «Цінності української молоді» (презентоване Міністерством молоді та спорту України наприкінці 2016 р.), майже 92% респондентів – молодих людей вважають Україну своєю Батьківщиною. При цьому, захищати її незалежність та територіальну цілісність *ненасильницькими методами* готові майже 44%, а вже зі зброєю в руках – тільки третина молоді – 27,8%. До 3% опитаних (2,4% серед опитаних) вже беруть участь у військових діях [2, с. 61, 65, 66].

На основі цих даних можна передбачити, що абсолютна більшість молодих українців *ментально приймають загальноукраїнську ідею*. Проте лише половина з них є *соціально інтегрованими*, оскільки виявляють готовність захищати Батьківщину та українську державність (ненасильницькими і насильницькими методами). Тобто, це особи, які мають чіткі мотивації щодо цілеспрямованості своїх дій, а відтак тяжіють до членів суспільства, які мають активну громадянську позицію стосовно захисту незалежності країни у разі такої потреби. Інша ж половина молодих респондентів, на нашу думку, поки що є *соціально відчуженими* від української нації, оскільки не мають чіткого розуміння щодо своїх дій у разі небезпеки, яка може їй загрожувати. Тобто незалежність та цілісність існують у їхній уяві як певні національні символи, проте вони не має для них нагального життєвого значення.

Таким чином, можна припустити, що в сучасному українському молодіжному середовищі фіксується майже рівновага між тими, хто має чіткі мотивації і погляди на *інтеграцію* до української нації і тими, хто поки що *соціально відчужений* від національних цінностей та їх суб'єктів – носіїв, оскільки у них відсутнє розуміння того, як реалізувати свої почуття патріотизму в умовах реально існуючих військових конфліктів.

Перші мають чіткі ціннісні орієнтації, відчують себе реально інтегрованою частиною української нації і шукають балансу між своїми патріотичними намірами і можливостями їх реалізувати.

Другі лише декларують свою причетність до українських національних цінностей, а в реальності не мають чітко сформованої мотиваційної орієнтації на цілеспрямовані дії щодо відстоювання інтересів держави, тобто поки що фактично є відчуженими від цього процесу. Є ризики того, що саме ця когорта молодих людей нерідко стає мішенню для сепаратистських та кримінальних угруповань, які псевдопатріотичними обіцянками підштовхують їх до антидержавної діяльності. А відтак створюють їм умови для компромісу між совістю та протиправними, а подекуди і злочинними діями. Тому вони потребують особливої уваги освітян і суспільства в цілому.

Отже фактично існує потреба у подальшому поглибленому дослідженні проблем інтеграції та відчуження молоді, оскільки нехтування нею може мати деструктивні наслідки для відтворення української нації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль : Тексты / Под ред. В.И.Добренюкова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С.448- 463. 2. Цінності української молоді: Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді [Електронний ресурс]. – Київ, 2016. – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit__doslidjennya_2016.pdf

ПРОПАГАНДИСТСЬКА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ

Журба Ігор В'ячеславович

аспірант кафедри філософії та соціології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Протягом багатьох століть характер ведення воєнних дій переживав кардинальні зміни, що фіксується концепцією «покоління війни». Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на зміну класичній стратегії війни прийшла нова парадигма, що отримала назву війни четвертого покоління (4GW – The 4th Generation War). Одночасно в науковий обіг була введена концепція гібридної війни. В останні роки питання гібридної війни хвилює західних та вітчизняних вчених, оскільки стосується багатьох сфер життєдіяльності суспільства: політичної, економічної, інформаційної тощо. Ними визнано, що важливим чинником гібридної війни є інформаційна війна. Отже, вважаємо, що вивчення інформаційної війни, як елементу гібридної війни, є вкрай необхідним у сучасному світі.

Об'єктом нашого дослідження є інформаційна війна як елемент гібридної війни, предметом – діяльність інтернет-видань сепаратистів «ЛНР» і «ДНР». Метою для себе ми визначимо реконструкцію і аналіз картини соціальної дійсності, яку створюють сепаратистські ЗМІ.

Методика аналізу використовувалася наступна. Були обрані наступні інтернет-видання: dnr24.su, Новини Донецької Республіки, МІА «Істок» і Луганський Інформаційний Центр. Ми зупинили свій вибір на даних інтернет-виданнях тому, що вони функціонують з 2014 – 2015 року. Відбір одиниць спостереження відбувався наступним чином: в архіві новин випадковим чином обиралися публікації, крок вибірки 100 на сайтах dnr24.su і МІА «Істок», крок вибірки 200 на сайтах Новини Донецької Республіки і Луганському Інформаційному Центрі.

Була зафіксована різна кількість смислових одиниць: сайт dnr24.su (398 смислових одиниць), «Новини Донецької Республіки» (199 смислових одиниць), МІА «Істок» (287 смислових одиниць), та сайт Луганський Інформаційний Центр (571 смислових одиниць). Далі наведемо два приклади, подаючи дані в процентах від кількості смислових одиниць в кожному інформаційному потоці. Аналіз сайту «Новини Донецької Республіки» дозволяє зробити наступні узагальнення. Цей засіб масової інформації частіше фокусує увагу на діях українських військових у порівнянні з діями бойовиків «ДНР» (17% і, відповідно, 3,5%). Картина воєнних дій з позиції даного сайту виглядає так: безперервні обстріли з боку ЗСУ мирних громадян (28,1% смислових одиниць). Даний сайт намагається представити ЗСУ як сторону конфлікту, яка воює саме з мирними громадянами. Луганський інформаційний центр – це офіціоз керівництва «ЛНР». Тут майже рівна кількість згадувань про дії ЗСУ (6,1%) та «Народної міліції ЛНР» (5,8%), менше згадок про «МГБ» (2,1%). Твердження про обстріли з боку ЗСУ мирних громадян складають 1,2% смислових одиниць, в той час як згадування про обстріли позицій сил «Народної міліції ЛНР» – 3%. Українським добровільним формуванням сайт приділяє мало уваги (0,3%), більше тут згадка про «Правий сектор» (0,7%). Сайт достатньо регулярно пише про підготовку наступу української армії та про загострення ситуації на лінії розмежування (8,2%).

Висновки. Інтернет-видання сепаратистів є засобом гібридної війни, розв'язаної Росією проти України. Інформаційний потік у ЗМІ «ДНР» і «ЛНР» не повністю співпадає за тематизацією. Це добре видно на прикладі інформаційних повідомлень про дії української сторони. Достатньо показовою є відсутність згадок про Владислава Суркова, який є кремлівським куратором Донбасу.

Сепаратистські ЗМІ формують негативне уявлення про Україну в цілому, про ЗСУ, Нацгвардію України, добровольчі батальйони. Використовуються спеціальні меми, які повинні залякувати мирних мешканців на окупованих територіях: «карателі», «бандерівці», «українцями», «укупони», «націоналістичні батальйони», «нацисти». Риторика сайтів «ДНР» є більш агресивною, ніж ЗМІ «ЛНР».

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МІСЬКИЙ ПРОСТІР ПІД ВЛИВОМ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКА)

Живілова Маргарита Сергіївна

магістр соціології, викладач кафедри психології та соціології

Всеукраїнського університету ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ

Вже більше трьох років наша країна перебуває в стані військового конфлікту. Просторовий образ України перекроївся фізично і ментально. Деякі населені пункти Донецької і Луганської областей повністю знищені. Порушені шляхи пересування і розірвані сталі зв'язки системи розселення Донбасу (непідконтрольні/підконтрольні території), і АР Крим із материковою Україною. Інфраструктура підконтрольних Україні територій Луганської і Донецької областей вимушена перебудовуватися у зв'язку

із переселенням людей із невідконтрольних територій. По той бік розмежування вибудовується власна логіка освоєння і проживання простору. Ці процеси впливають на зміни в колективних просторових уявленнях, які є основою орієнтації людини у просторі.

Наявність адекватної просторової інформації важлива для утворення колективних просторових уявлень і здійснення соціальних практик на базі цих уявлень. Просторовий аналіз війни зосереджений на проблемах геополітики [1, 2], у той же час питання впливу військових дій на просторову орієнтацію і поведінку, колективні просторові уявлення є не дослідженими.

У соціогуманітарних науках досліджуються питання просторової поведінки людей при стихійних лихах (поведінковою географією [3]) – екстраординарних ситуаціях, які трансформують просторові уявлення і руйнують звичний соціальний порядок користування простором проживання. Вчені вказують на те, що поведінка людини в ситуації стихійного лиха загалом визначається: 1) сприйняттям можливої природної небезпеки як віддаленої перспективи (в буденному житті люди, які проживають в спокійних регіонах не замислюються постійно над загрозою стихійного лиха), 2) тим, що людина має справу з природною силою, яку не здатна контролювати, 3) потребою терміново залишити свою домівку, змінити місце проживання, 4) браком адекватної інформації про зміни ситуації [3, с. 229]. Ця логіка діє і в ситуації військових дій: 1) перспектива війни є віддаленою і небажаною, люди намагаються не замислюватися в буденному житті над реальною/нереальною загрозою війни, 2) мирна людина не може контролювати хід військових дій, 3) у випадку загрози життю необхідно терміново залишити дім, 4) недостатність інформації, її недостовірність, посилені постійним психічним напруженням породжують викривлене сприйняття ситуації.

Дослідження образу міста Луганська до подій АТО і на їх початку дозволили виявити динаміку колективних просторових уявлень луганчан. Образ міста ми реконструювали на основі відповідей на відкриті запитання про визначні місця і події міста, видатних земляків¹. Результати дослідження 2010 р. показали, що образ м. Луганська складається з чотирьох ландшафтних елементів (шляхи, вузли, орієнтири, райони), які, в свою чергу, містять такі елементи: вулиці, площі, фонтани, парки, пам'ятники, розважальні та релігійні установи. Вулиці виступають шляхами пересування та вузлами. Інші елементи є орієнтирами, частина яких утворює райони. Основними елементами образу міста Луганська є райони «Старе місто» та «Центр», шляхи пересування (і одночасно вузли) – вул. Радянська, вул. Оборонна, вул. Леніна. Найбільше культурно-історичне значення має район «Старе місто». Тут перехрещуються історія заснування міста, його революційне та військове минуле, промислова діяльність заводів [4].

У 2014 році, застосовуючи той самий інструментарій², ми виявили, що структурно образи м. Луганська 2010 і 2014 року не відрізняються: в основі образу залишаються райони («Старе місто» та «Центр») і шляхи пересування (вузли) – вул. Радянська, вул. Оборонна, вул. Леніна. Проте ситуація військових дій актуалізує певні просторові об'єкти (табл. 1-2). Зауважимо, що опитування в Луганську проходило навесні 2014 р. Центральним місцем в суспільному образі міста Луганська 2014 року стає будівля СБУ та Сквер Пам'яті навпроти неї, де розміщувався «Анти майдан» в Луганську. В 2010 році ці місця не були актуалізовані в суспільному образі міста (див. таблиці 1, 2).

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на запитання: «Які місця в місті Ви б у першу чергу показали своїм приїжджим друзям?» (м. Луганськ) у порівнянні 2010 і 2014 рр.

№ з/п	Об'єкт міського простору	Кількість згадувань	
		2014 (n=61)	2010 (n=711)
1	СБУ ³	6	-
2	Старый город	5	23
3	Острая могила	5	5
4	Памятник Божьей Матери	5	4
5	Сад 1 мая	5	2
6	Филармония	5	6
7	Краеведческий музей	4	6
8	Эстакада	3	4
9	Развалины заводов	3	-
10	Памятник Ворошилову	3	4

¹ Дані проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори та міська громада» проведеного у вересні 2010 р. кафедрою філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка та ГО «Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму» в Луганську методом стандартизованого інтерв'ю за місцем проживання, вибірка випадкова, n = 711.

² Дослідницький проект «Життєві світи Сходу та Заходу України: рух на зустріч», проведений ГО «Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму» та кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти влітку 2014 року (керівник – проф. Кононов І.Ф.). У Донецькій області було опитано 457 осіб, у Луганській області – 291, у Львівській області – 454, в Івано-Франківській області – 277. Вибіркова сукупність квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення.

³ Відповіді мовою респондента (російською).

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на запитання: «Про які події з життя міста Ви б у першу чергу розказали своїм приїжджим друзям?» (м. Луганськ) у порівнянні 2010 і 2014 рр.

№ з/п	Події	Кількість згадувань	
		2014 (n=61)	2010 (n=711)
1	О событиях, которые происходят сейчас (захват СБУ, штурм облрады, митинги на главной площади) ¹	18	-
2	О событиях времен ВОВ	7	19
3	Создание завода ОР	1	6
4	Промышленное развитие города	1	3
5	О Молодой Гвардии	1	3

Отже, актуалізувались просторові об'єкти пов'язані із заворушеннями весни 2014 р. в Луганську. Також, військові дії фізично зруйнували просторові об'єкти (будівлі, шляхи пересування), тобто змінили ландшафт. Трансформувались усталені повсякденні практики проживання/освоєння простору під інтереси ведення війни (наприклад, поява блок-постів, замінованих територій, загрози обстрілів, що ускладнює/унеможливає пересування звичними маршрутами). Хаос війни породив нові соціальні порядки користування простором проживання. Вони виникають під ту чи іншу ситуацію, і діють доти, доки в цьому є потреби (приміром, знання про місця, де можливо отримати необхідні для виживання в умовах війни ресурси: їжу, воду, електроенергію, ліки тощо). На сьогодні ми не маємо інформації про сучасний образ Луганська. Тут виникає ще одна проблема дослідження: образ Луганська, який складається у переселенців, які залишили місто, і безпосередньо у тих, хто залишився в місті. Це є перспективою майбутніх досліджень, які важливі для відновлення миру.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Kirby, A. M., & Ward, M. D. The spatial analysis of peace and war. *Comparative Political Studies*. 1987. – 20(3). – P. 293–313. 2. John O'Loughlin. *Spatial Models of International Conflicts: Extending Current Theories of War Behavior*. Association of American Geographers. – 1986. – № 76. – P. 63–80. 3. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии: Пер. с англ. /Авт. предисл. С. В. Федулов. – М. : Прогресс, 1990. – 304 с. 4. Живілова М. С. Образ міста Луганська: просторовий вимір / М. С. Живілова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2011. – № 2 – С. 57–63.

БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Калашнікова Людмила Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Ризикогенність сучасного суспільства детермінована технологічними, інституціональними і соціально-психологічними змінами, що утворюють потужний синергетичний резонанс. З іншого боку, особливо актуальним є вивчення не стільки онтології небезпечного буття, скільки його відчуття, усвідомлення у порівнянні з ідеальним уявленням про нього.

Безпека явище глибоко історичне. Актуальність вивчення безпеки життєдіяльності особистості в межах соціології детермінована, у першу чергу, логікою розвитку самої науки й необхідністю синтезу досягнень соціологічного та соціально-психологічного знання у цій сфері. З іншого боку, наявна невідповідність існуючих технологій збереження цілісності соціальної системи запитам сучасності зумовила необхідність переосмислення сутності безпеки як такої. Окрім того, в умовах нестабільної соціальної реальності особливо стрімко зростає потреба у безпеці, адже присутність відчуття незадоволеності теперішнім й відсутністю впевненості у майбутньому призводить до руйнування особистості, поширення страхів, тривог, постійного стресу, зниження або повної відсутності культури безпеки життєдіяльності. Виникає необхідність дослідження соціально-психологічної природи активності особистості, спрямованої на забезпечення власної безпеки, зокрема постає питання аналізу інтегративних оцінок життя особистості з позиції сприйняття нею станів безпеки/небезпеки задля окреслення спектру моделей, умов та можливих чинників безпечної життєдіяльності.

В. Ліпкан, здійснивши типологізацію наявних визначень безпеки, виділив такі підходи до трактування її сутності: статистичний (безпека як стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків); апофатичний (безпека як відсутність загроз і небезпек); діяльнісний (безпека як система заходів, спрямованих на створення безпечних умов життєдіяльності); пасивний (безпека як стан дотримання певних

¹ Відповіді мовою респондента (російською).

параметрів й норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем) [1].

В. Родачин, узагальнюючи наявні підходи до розуміння сутності безпеки серед напрямів її вивчення, виділяє наступні: потреба й інтерес; відчуття та цінність; соціальне ставлення; властивість; стан об'єкту (системи); процес чи соціальна функція суспільства, держави; результат, рушійна сила розвитку; наука і мистецтво [2].

Визначаючи відмінності між поняттями «безпека» і «безпека життєдіяльності», зазначимо, що безпека, у першу чергу, розглядаються як стан упорядкованої сукупності суспільних відносин, збереження цінностей суспільства, його нормальне функціонування і розвиток. Проте безпека життєдіяльності є складовою втілення культури безпеки, складним утворенням, що передбачає формування мотивації безпечного життя, спрямування базової культури безпечної поведінки, розвиток таких компетенцій як сформованість комплексу знань й навичок своєчасного розпізнавання можливих загроз безпеці, знання стандартних правил поведінки в екстремальних ситуаціях, вміння реалізовувати дії щодо самозбереження. Іншими словами, безпека життєдіяльності особистості виступає в якості засобу, одного з механізмів забезпечення її безпеки як такої.

Спираючись на сформульоване визначення поняття «безпека життєдіяльності», а також розділяючи міркування В. Ліпкана, В. Родачина, пропонуємо виділити наступні можливі соціологічні аспекти його вивчення: об'єктивно-суб'єктивний (безпека життєдіяльності як потреба, цінність, відчуття захищеності); структурно-функціональний (безпека життєдіяльності як атрибут соціального об'єкта, що забезпечує стан його динамічної рівноваги, або система заходів, спрямованих на прогнозування, упередження, мінімізацію негативних наслідків загроз, небезпек і ризиків); соціокультурний (безпека життєдіяльності як дотримання норм, правил поведінки від забезпечення яких залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем, а також становлення та розвиток особистості безпечного типу, формування культури безпеки життєдіяльності).

Є нагальна необхідність розвивати науковий підхід до вивчення і забезпечення безпеки життєдіяльності (безпека життєдіяльності як наукова дисципліна, що вивчає сутність, механізми й закономірності безпечного життя, розробляє технології забезпечення безпеки функціонування та розвитку соціальних об'єктів).

Розвиток соціології безпеки життєдіяльності на відміну від соціології безпеки (А. Вікторов [3], О. Циглакова), соціології культури безпеки (В. Кузнецов [4]), сек'юритології (В. Ярочкін [5], М. Заплатинський [6]), севітології (О. Коновалов) матиме низку суттєвих переваг, зокрема можливість створення надійної та зручної теоретичної основи для вивчення безпеки як стану захищеності від зовнішніх/внутрішніх, потенційних/явних загроз в межах прийнятного ризику, який базується на діяльності людей; утворення категоріально-термінологічного апарату; створення тісної взаємодії соціології з реальним життям людей; розробка методології та методики обчислення інтегрального індексу безпеки життєдіяльності; предметна демонстрація можливостей конкретно-соціологічних досліджень щодо можливості здійснення управлінського впливу на ефективність діяльності системи забезпечення безпеки функціонування та розвитку особистості, суспільства, держави; поширення стереотипів безпечної поведінки у повсякденному житті, підвищення ступеню захищеності у всіх сферах життєдіяльності шляхом формування особистості безпечного типу, популяризації культури безпеки життєдіяльності. Серед специфічних функцій, які має виконувати ця теорія середнього рівня варто відзначити: теоретико-пізнавальну (збір теоретичних й емпіричних даних про явні/потенційні загрози); прогностичну (оцінка динаміки ситуації, передбачення розвитку подій за умови появи та впливу визначених груп чинників); культурно-просвітницьку (формування культури безпеки життєдіяльності); евристичну (організація активного пошуку нових ефективних шляхів вирішення проблем, пов'язаних з появою нових загроз).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник / В. А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2009. – 631 с. 2. Родачин В.М. Безопасность как социальное явление [Электронный ресурс] // Право и безопасность. – № 4(3). – 2004. – Режим доступа: http://dpr.ru/pravo/pravo_10_5.htm. 3. Вікторов А. Ш. Введение в социологию безопасности: [курс лекций] / А. Ш. Вікторов. – М.: «Канон +» РООИ «Реабилитация»: ОИ «Реабилитация», 2008. – 568 с. 4. Кузнецов В. Н. Социология безопасности: учебное пособие / В. Н. Кузнецов. – М.: КДУ, 2009. – 422 с. 5. Ярочкин В. И. Секьюритология: Наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. – М.: Ось-89, 2000. – 400 с. 6. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека» / В. М. Заплатинський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [редкол.: П. С. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Випуск 5. – С. 90-98.

СТРЕС-ФАКТОРИ В РОБОТІ СЛІДЧИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Поклад Василь Іванович

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

Стрес, як один з психічних станів людини, що характеризується її напруженням на органічному, емоційному та розумовому рівнях, як правило, виникає внаслідок порушення рівноваги між індивідом та середовищем. Індивідуальні стреси вивчаються звичайними психологами. Колективні стають предметом уваги психологів соціальних. Порушення ж рівноваги певних соціальних груп із соціальним середовищем не може оминати соціологія. Стресові стани можуть розглядатись як індикатори соціальних негараздів у цих самих соціальних групах.

Міцним стресогенним фактором є будь-яке реформування. Перехід від старих параметрів життя до нових потребує значних зусиль. Індивідуальне напруження трансформується у соціальну напруженість. Необхідність адаптації до нових реалій здатна зменшити результативність загальних зусиль, що підкреслює важливість дослідження факторів, які посилюють соціальну напруженість.

Національна поліція України в процесі свого реформування має здійснити перехід від карально-репресивної моделі діяльності української міліції, до сервісно-обслуговуючої, яка характеризує поліцейські структури країн Європи. Хід перетворень постійно моніториться політиками, представниками громадянського суспільства. Соціологи регулярно представляють результати досліджень громадської думки. Але важливим також, на мою думку, є розуміння того, як визначаються основні проблеми і фактори соціальної напруженості з середини об'єкта реформування – самими працівниками поліції.

Матеріали, що презентуються, сформовані в результаті контент-аналізу письмових відповідей слухачів курсів підвищення кваліфікації слідчих Національної поліції України на відкрите запитання щодо основних стрес-факторів у їх повсякденній діяльності. Відповіді надавали слідчі з Миколаївської (25 осіб) та Луганської (26 осіб) областей. З них - 30 чоловіків і 21 жінка. З огляду на кількість респондентів дослідження не можна вважати сповна репрезентативним, та виявити основні тенденції воно дозволяє.

- Усього слідчими було названо більше 60 різних факторів стресу. На основі аналізу отриманих відповідей виділено дві групи стрес-факторів – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів віднесено ситуації, з якими працівники поліції стикаються при контактах з різними категоріями населення. Внутрішні фактори – це різні аспекти організації правоохоронної діяльності.
- Подальша диференціація зовнішніх факторів здійснювалась в залежності від того, комунікації з якою категорією населення викликали стресові стани. Виділено стосунки з: а) пересічними громадянами, б) злочинцями та правопорушниками, в) жертвами та потерпілими від злочинів, г) членами сімей працівників поліції.
- Внутрішні фактори були диференційовані на а) організаційні (горизонтальні та вертикальні відносини всередині колективів) та б) інституційні (нормативна організація правоохоронної діяльності).
- Найбільше у відповідях слідчих згадувались інституційні фактори стресових станів, серед яких виділяються, по-перше, перевантаження (одночасне виконання багатьох термінових завдань, обмежений час на їх виконання і загальне підвищення інтенсивності праці), по-друге, ненормовані робочі день та тиждень і, по-третє, підвищена відповідальність за прийняті рішення. Для слідчих Луганщини значення перших двох факторів дещо вище, ніж для їх колег з Миколаївщини. А підвищена відповідальність напружує чоловіків вдвічі частіше у порівнянні з жінками.

Серед організаційних факторів стресів у слідчих на першому місці напружені стосунки з керівниками (через репресивний стиль керівництва, посилений контроль за підлеглими, суб'єктивізм в оцінках тощо). Напружені стосунки з колегами, які п'ята частина респондентів теж віднесли до стрес-факторів, у відповідях мають вдвічі меншу вагу. Стресогенний вплив керівників відмічався луганськими слідчими вдвічі частіше, ніж миколаївськими. Таке ж співвідношення між думками жінок та чоловіків.

В ієрархії зовнішніх факторів стресових станів на першому місці комунікації із правопорушниками. Найбільше хвилюють слідчих питання особистої небезпеки, загрози життю та здоров'ю, необхідність застосовувати зброю, а також постійний тиск кримінального середовища (агресія, шантаж, підкуп). Особиста небезпека, як стресогенний фактор, відмічалась вдвічі частіше у відповідях миколаївських слідчих у порівнянні з луганськими та у відповідях чоловіків порівняно з жінками. Для луганських слідчих досить значущим фактором (третина відповідей) є участь у Антитерористичній операції.

Стресогенність комунікацій з пересічними громадянами та з жертвами правопорушень для слідчих знаходяться приблизно на однаковому рівні. Вони є значущими для п'ятої частини респондентів. Тут виділяються ситуації, пов'язані зі смертю або важкими травмами людей, конфліктні комунікації і упереджене ставлення до поліцейських.

Досить низький стресогенний статус комунікацій з жертвами та правопорушниками (у порівнянні із внутрішніми факторами) можна пояснити професійною підготовленістю слідчих. Вони готувались до таких ситуацій і в цілому адаптовані до них.

Окремо можна виділити сімейно-побутові проблеми, які часто представляють собою подовження організаційно-інституційних негараздів, особливо перевантаження та ненормованого графіку роботи. У відповідях слідчі звертають увагу на відсутність повноцінного відпочинку, підтримки і розуміння з боку близьких людей, що породжує конфлікти в родині.

Представлені дані свідчать про те, що проголошений перехід до сервісно-обслуговуючої моделі поліції поки що гальмується інституційно-організаційною ситуацією у МВС. На законодавчому рівні відбулись досить радикальні кроки. Вже у першій статті Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 року ми бачимо відхід від жорстко ієрархічної системи у МВС. По-перше, з нової дефініції виключено термін «озброєний орган» (з Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 року), що ідеологічно посилював мілітарність та карально-репресивну складову МВС. По-друге, у визначенні Національної поліції з'явилися слова «орган... який служить суспільству», що можна трактувати як методологію визначення нових індикаторів ефективності правоохоронної діяльності, відмінних від попередньої системи показників. Стаття 11 Закону України про Національну поліцію максимально конкретизує цю нову методологію: «Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції». Але реально діючи у структурах МВС показники та нормативи як і раніше відтворюють систему залежності оцінок діяльності правоохоронців від параметрів ієрархічної структури. Це, як ми бачимо, створює ситуацію соціальної напруженості у підрозділах Національної поліції і негативно позначається на ефективності правоохоронної діяльності.

ЯКІСНІ МЕТОДИ В КІЛЬКІСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НА ПРИКЛАДІ МОНІТОРИНГУ «ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА ТА ДОВІРА ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ»

Сердюк Олексій Олександрович

кандидат соціологічних наук, доцент,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

Нещодавно Україна зробила крок до загальноприйнятої світової практики використання даних соціологічних і кримінологічних досліджень в оцінці роботи правоохоронних органів. Одним із головних компонентів сучасної поліцейської реформи є врахування громадської думки для оцінювання роботи поліції. Норма про необхідність проведення вивчення громадської думки щодо діяльності органів поліції закріплена в Законі України «Про Національну поліцію». Так, у ч. 3 ст. 11 Закону зазначено, що «рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції». Проблема оцінювання ефективності роботи поліції виключно за кількісними показниками існує протягом усієї історії правоохоронних органів України. Наслідком такої системи оцінки виявилась так звана «гонитва за показниками», коли робота вважалась успішною, якщо показники вище, ніж у попередньому періоді. В цьому випадку хороші показники означають заохочення, а погані (нижче, ніж у попередньому періоді) – покарання або навіть звільнення. Це призводить до маніпулювання показниками і штучного збільшення або зменшення реєстрації окремих правопорушень та викривлення всієї роботи правоохоронної системи. Зниження злочинності та підвищення безпеки в такому випадку є невігідним для правоохоронної системи, бо позбавляє її «показників». Європейські країни, подолали цю проблему завдяки врахуванню громадської думки про роботу поліції.

Слід зауважити, що робота поліції без урахування потреб місцевої громади, які дуже сильно різняться у конкретних населених пунктах, може призводити до нехтування потребами громадян, які є кінцевими споживачами правоохоронних послуг. Для виявлення місцевих проблем і проводяться дослідження громадської думки.

З цією метою Харківським національним університетом внутрішніх справ спільно з Головним управлінням Національної поліції в Харківській області у 2013, 2016 та 2017 роках було проведено соціологічне дослідження «Публічна безпека та довіра до правоохоронних органів». Дослідження здійснено за підтримки Консультативної Місії Європейського Союзу в рамках щорічної програми безпеки Харківської області та «Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку в Харківській області на 2016–2017 роки».

Опитування проводилось методом структурованого особистого інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання респондентів з використанням паперового опитувальника. Опитування мешканців Харківської області (n=2956) здійснено в період з 25.04.2017 по 29.05.2017. Опитування мешканців м. Харкова (n=1331)

здійснено у період з 11.05.2017 по 31.05.2017. Вибірка – (n=4287) двоступенева квотна, на першому рівні – обрання населеного пункту, на другому рівні – квотна за ознаками статі та віку в населеному пункті.

Методика дослідження включає 5 груп показників:

1. Безпека проживання: суб'єктивне сприйняття рівня злочинності; суб'єктивне сприйняття динаміки злочинності; побоювання злочинності; прагнення уникати деяких місць у районі проживання; зміна поведінки громадян у темний та світлий час; яких заходів безпеки вживають громадяни; до кого звертаються за допомогою у разі злочинних посягань.

2. Оцінка діяльності поліції у дзеркалі громадської думки: суб'єктивне сприйняття успішності виконання поліцією (новою патрульною поліцією), прокуратурою, СБУ, судами покладених на них завдань у цілому; суб'єктивне сприйняття успішності виконання поліцією покладених на неї конкретних завдань (всього виділяється 14 основних завдань).

3. Довіра до правоохоронних органів: довіра до поліції (нової патрульної поліції), прокуратури, СБУ, судів; побоювання поліції (нової патрульної поліції).

4. Взаємодія з працівниками поліції: поінформованість про шляхи звернення до поліції; поінформованість про дільничного офіцера поліції; задоволеність спілкуванням з працівниками поліції; готовність допомагати правоохоронним органам; неправомірні дії поліції.

5. Проблеми правоохоронної діяльності у місцевій громаді: злочинні посягання на громадян (віктимність); інформування поліції про злочинні посягання (латентність); причини неповідомлення поліції про злочинні посягання; найбільш гострі проблеми, пов'язані із захистом правопорядку, що існують у місцевій громаді; очікування місцевої громади від правоохоронних органів.

У дослідженні 2017 року ми поєднали кількісну та якісну методологію. Поряд з формалізованими показниками, шляхом постановлення відкритих запитань, ми вивчили найбільш гострі проблеми, пов'язані із захистом правопорядку, що існують у місцевій громаді та очікування місцевої громади від правоохоронних органів. Дані були представлені у двох формах – розгорнутій та згрупованій.

Розгорнуті дані, не згрупований перелік проблем та очікувань по кожній громаді (відділу та відділенню поліції), наведений «прямою мовою» як це висловили респонденти, необхідний для визначення локальних пріоритетів здійснення правоохоронної діяльності у конкретному територіальному підрозділі. Такий перелік отримали усі керівники територіальних підрозділів поліції.

Крім того ми здійснили угруповання проблем та очікувань і звели їх до узагальнених категорій. Це надало змогу виділити пріоритетні напрями правоохоронної діяльності відповідно до відсотку респондентів, що наголосили на цих проблемах для кожного територіального підрозділу.

Як показали результати дослідження, найбільш гострими проблемами для мешканців Харківщини є майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої, зустрічається навіть бандитизм) – їх виділили 24,7 % опитаних (відсоток від усіх), порушення публічного порядку (хуліганство та вандалізм, бійки та дебоші) – їх виділили 14,5 % опитаних, вживання наркотиків (12,6 %) та алкоголю (10,2 %), корупцію (4,2 %), проституцію (3,5 %), злочинність серед неповнолітніх (1,6 %), а також проблеми дорожнього руху (1,3 %).

Серед очікувань від правоохоронних органів переважають очікування захисту (10,6 %), порядку (7,5 %), допомоги (4,3 %) та охорони (3,9 %), роботи (9,3 %) та якісного виконання своїх обов'язків (1,7 %); громадяни очікують також справедливості (3,1 %) та правосуддя (1,3 %) від правоохоронних органів взагалі та людського ставлення (чесності, поваги і ввічливості) від самих правоохоронців (2,3 %). Серед конкретних очікувань слід виділити бажання налагодження патрулювання в темний час (3,3 %), особливо в територіальних підрозділах поліції області, та очікування швидкого реагування на виклики громадян (1,2 %), головним чином серед мешканців м. Харкова. Розчаровані у поліції (нічого не очікують) 2,6 % опитаних.

Сподіваємось, що результати цього моніторингу сприятимуть таргетуванню (націлюванню або орієнтації) конкретних завдань у роботі поліції та правоохоронних органів взагалі на потреби місцевої громади (виявлені в ході опитування) та підвищенню публічної безпеки як наслідок подібного таргетування, а також втіленню засад «Ком'юніті полісінг» у діяльність практичних підрозділів Національної поліції.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЗЛОЧИННОГО СВІТУ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Чаплик Микола Миколайович

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління,
Донецький державний університет управління (м. Маріуполь)

Злочинність є відносно масовим соціальним явищем та може охоплювати значну частину суспільства. Водночас на роль репрезентанта злочинності претендує саме злочинний світ, який уособлює собою весь криміналітет – осіб, які ведуть кримінальний спосіб життя, займаються або займалися кримінальними практиками, дотримуються кримінальних установок, відбували або відбувають покарання за кримінальні злочини.

У суспільній свідомості і злочинність, і війна у більшості випадків мають негативне забарвлення. Злочинність як соціальне явище належить до негативного та соціально небезпечного різновиду девіантної поведінки. У свою чергу, війна за своїми наслідками для суспільства є одним з найбільш руйнівних соціально-політичних явищ. Відтак обидва явища: і війна, і злочинність переважно несуть негативні наслідки для суспільства. При цьому і злочинність, і війна є історично досить стійкими та постійно змінюються, набуваючи нових різновидів та форм і у певні проміжки часу накладаються одне на одне.

Говорячи про роль та місце злочинного світу у російсько-українській гібридній війні як війні нового типу зауважимо, що передусім мова йде про вітчизняний злочинний світ (адже війна йде на українській території) та частково злочинний світ країни агресора. Історично склалося так, що ще з царських та радянських часів злочинний світ України та Росії внаслідок перебування у межах єдиних державних утворень становив одне ціле та мав тісні зв'язки між собою. Після утворення незалежних держав на пострадянському просторі зв'язки між криміналітетом двох країн до певної міри зберігалися.

Варто зазначити, що криміналітет належить до найбільш складних для дослідження соціальних груп. Відтак методологія дослідження даного питання виходить із комплексного застосування способів та прийомів, в основу яких покладено соціальні факти, отримані переважно із відкритих джерел.

Отже, розглянемо, якою є роль та місце злочинного світу у російсько-українській гібридній війні. Використання криміналітету країною-агресором може бути зосереджено навколо декількох напрямків.

1. Кримінал використовується за своїм основним призначенням. Країна-агресор посилює вплив на кримінальний світ з метою вплинути на погіршення криміногенної ситуації у країні-жертві. Тобто кримінал використовується ворожими спецслужбами для дестабілізації криміногенної ситуації. Щоправда не варто погіршення криміногенної ситуації в Україні (яке дійсно має місце протягом 2014-2017 рр.) зводити лише до «російського чинника», однак, не можна й відкидати вплив російських спецслужб на український злочинний світ та використання його з метою дестабілізації криміногенної ситуації в країні [1].

Наприклад, за допомогою верхівки злочинного світу можна активізувати традиційний кримінал, професійну злочинність, організовані злочинні угруповання з метою паралізувати діяльність правоохоронних органів валом злочинності, і таким чином відволікти їх на боротьбу із криміналом. Тим часом, можна активізувати підривною діяльністю проти держави. Криміналітет може активізуватися у таких традиційних кримінальних промислах як крадіжки, наприклад, квартирні крадіжки або крадіжки автомобілів. Так, за останні три роки у Києві відбувається сплеск даного виду злочинності. Керовані із Росії організовані злочинні угруповання можуть бути використані у таких кримінальних видах діяльності як рекет, здирицтво, розбій, пограбування, викрадення людей, підпали – як це мало місце навесні 2017 року у Мелітополі [2].

2. Злочинний світ використовується в акціях антидержавного характеру. На початковому етапі війни кримінал активно залучався до дій, спрямованих проти держави та її інститутів: захоплення адміністративних будівель та зокрема установ правоохоронних органів, блокування колон військової техніки, захоплення військових частин, нападів на представників правоохоронних органів, участі у антидержавних та антисуспільних масових акціях насильницького характеру із застосуванням зброї, чергування на блокпостах, участі у розгоні проукраїнських мітингів, насильницьких дій проти прихильників єдності держави (побиття, викрадення, вбивства тощо) як це було навесні 2014 року на сході та півдні країни. Тогочасна інформація у ЗМІ рясніла фактами участі представників криміналітету у подібних діях. Український соціолог І. Рущенко виділяє п'ять підривних соціальних технологій, які використовувала Росія у перший рік війни [3, с. 189-242]. Серед них виокремимо технологію створення кримінального натовпу та технологію заколоту і захоплення влади у містах [3, с. 210-233], в яких криміналу відводилася важлива роль. На початкових етапах війни кримінал щедро фінансувався у якості людського ресурсу, поступаючись вартістю своїх «послуг» лише колишнім десантникам, військовим спеціалістам, «афганцям», правоохоронцям [4].

3. Використання злочинного світу для участі у бойових діях. Криміналітет активно залучався до безпосередньої участі й у військових діях. При цьому до такого виду діяльності залучався не лише вітчизняний, а й російський кримінал. Від початку АТО участь криміналітету у бойових діях стабільно фіксується у засобах

масової інформації. Серед шляхів потрапляння криміналітету до лав незаконних збройних формувань мало місце вербування представників діючого криміналу та осіб, які займалися кримінальною діяльністю в минулому, осіб, які на початок війни звільнилися з установ виконання покарань та потрапили у вир подій. Одним із шляхів вербування криміналітету до участі у війні є пропозиції щодо участі у бойових діях в обмін на закриття кримінальної справи. При цьому такі пропозиції висувуються й особам, які вчинили незначні правопорушення. Криміналітет також міг приймати участь у військових діях за власним бажанням з метою поживитися за рахунок війни.

Ще одним різновидом вербування криміналітету до лав «ополчення» є його безпосереднє рекрутування в установах виконання покарань в обмін на «амністію» або із залученням до «штрафбатів» [5]. На території Донецької та Луганської областей на початок війни була зосереджена найбільша кількість пенітенціарних закладів країни. Більшість з цих установ виконання покарань опинилася на тимчасово окупованій території. Попри це, є чимало свідчень того, що у своїй масі засуджені не бажали брати до рук зброю та вступати до лав незаконних збройних формувань [6]. Важливим аргументом, який посилює небажання воювати, є постійне зміцнення української армії та позиційний характер війни, що збільшує ризики перетворення рекрутів з числа криміналу на «гарматне м'ясо» і, таким чином, відштовхує криміналітет від такого роду участі у війні.

4. Залучення криміналу до терористичної діяльності. Ще один вид діяльності, до якого залучається кримінал під час російсько-української гібридної війни – це терористична діяльність. Криміналітет може виконувати ту ж саму роль, яку відіграють у збройних конфліктах релігійні фанатики або ідеологічні вороги. Так як ідейних супротивників важко залучити до здійснення терористичних актів серед близького за етнічною, мовною, релігійною, культурною ознакою населення, то це можуть вчиняти зокрема й представники криміналу. Так, у серпні 2017 року українська контррозвідка попередила теракт у багатолюдних місцях Маріуполя, який мав здійснити колишній засуджений, котрий відбував покарання в одній з виправних установ регіону та отримати за це п'ятсот доларів [7].

Таким чином, злочинний світ відіграє важливу роль у гібридній війні, що підтверджують хід та перебіг російсько-української війни. При цьому криміналітет використовується як за своїм головним призначенням – для погіршення криміногенної ситуації в Україні, так і в акціях політичного характеру, які мають на меті дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в країні та спрямовані на руйнування держави, створення керованого хаосу, а також у якості живої сили під час військових дій та при підготовці терористичних актів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Троян В. Уголовный фронт гибридной войны против Украины / В. Троян // Зеркало недели. – 2016. – 27 мая [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zn.ua/internal/ugolovnyy-front-gibridnoy-voyny-protiv-ukrainy_.html 2. 25 представителей криминалитета, которых курировала Россия, задержаны в Мелитополе, – Аваков [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/444895/25_predstaviteley_kriminaliteta_kotoryh_kurirovala_rossiya_zaderjany_v_melitopole_avakov 3. Руценко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І.П. Руценко. – Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с. 4. Заровная Т. Шахтёры-сепаратисты, титушки, мусора и другие рекруты террористов / Т. Заровная [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/58792-shahteryi-separatisty-titushki-musora-i-drugie-rekrutyi-terroristov.htm> 5. Боевики освобождают из тюрем преступников в обмен на службу в «армии ДНР» – Аброськин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ostro.org/donetsk/society/news/514549/> 6. Большинство заключённых в «ДНР» не хотят быть «пущеным мясом» в ОРДЛО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.62.ua/article/1610107> 7. Герасименко Я. В Мариуполе готовили теракт по указанию российской разведки / Я. Герасименко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mrpl.city/news/view/v-obshhestvennom-meste-mariupolya-gotovili-terakt-foto>

РЕЛІГІЯ, СУСПІЛЬСТВО, ОСОБИСТІТЬ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ, ПРОТИРІЧЧЯ ТА ПАРАДОКСИ

Ніколаєвська Алла Михайлівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вже більше чверті віку тому на тлі руйнування СРСР увагу дослідників привернув феномен, який був названий «релігійним ренесансом» («релігійним бумом»), оскільки громадяни пострадянських країн почали пов'язувати свої надії на краще саме із релігією. За відсутності орієнтирів суспільного розвитку Церкви делегувалася роль провідної ланки громадянського суспільства та нової державності, а результати соціологічних досліджень майже три десятиліття поспіль свідчили про довіру громадян до неї. Сьогодні ж з аналізу багатьох публікацій – і суто наукових, і тих, що розраховані на широке коло споживачів – складається враження, що в сучасному глобалізованому світі взагалі не існує потреби релігійного осмислення людського існування. А якщо хтось і переймається подібними рефлексіями, оскільки релігійний вибір є приватною справою індивіда, його необхідно приховувати, тому що він чимось занадто інтимним. Нації та держави, для яких такий вибір ще є актуальним та суспільно значущим, а іноді навіть й

культуроутворюючим та цивілізаційним, часто-густо отримують у цьому сенсі негативні оцінки. Так, багато в чому сучасна цивілізація є апостасійною, а традиційні культурно-релігійні системи все частіше переміщуються на Схід, до ісламського світу.

Однак, у деяких пострадянських країнах – й наша держава не є виключенням – роль релігії та її функції залишаються досить впливовими. В умовах війни на Сході країни, відсутності сталих політичних і громадянських форм солідарності тощо, релігія продовжує виконувати консолідуючу функцію. Незважаючи на внутрішньоцерковні негаразди та гостре питання щодо створення в Україні Помісної Церкви, вона залишається свого роду камертоном вибору життєвих цінностей; зростає число релігійних рухів, які відстоюють не лише релігійні, а й соціально-політичні інтереси громадян; деякі релігійні інститути та лідери відіграють впливову роль у формуванні громадської думки. Це пов'язано з особливостями національної ментальності та ставленням до народних традицій; з появою таких форм суспільного життя як, наприклад, волонтерство, до якого залучені в тому числі й релігійні організації та громади; із законодавчим визнанням інституту капеланів тощо. З іншого боку, звертає увагу й поступове зменшення темпів залучення громадян до релігії, вичерпаність резерву стихійного звернення до релігії: останнє десятиліття приріст чисельності віруючих є незначним (за деякими даними, менше 7% на рік). Значною мірою впливає на авторитет релігійних організацій характер їхньої «співпраці» з державою, певними політичними силами та окремими політиками.

Певними протиріччями наповнене повсякденне життя пересічних громадян: якщо наші пращури жили в умовах так званого «побутового православ'я», коли річний цикл був фактично синхронізований з церковним календарем, повсякденність сучасного українця часто опиняється в ситуації антагоністичного протиріччя з ним. Наступний момент пов'язаний з масштабами, характером впливу релігії, глибиною особистісних релігійних переживань. Побутова релігійність, притаманна більшості наших співгромадян, зосереджена виключно на обрядових аспектах віри. Але віра – це не тільки й не стільки «ходіння до храму», це щоденний особистісний досвід духовної роботи над собою, відповідальної оцінки власних вчинків з позицій моралі тощо. На жаль, на сьогодні звернення до Бога за захистом чи винагородою відбувається на тлі перекладання відповідальності на зовнішній авторитет та відсутності власних зусиль.

Як свідчать результати досліджень, людина може називати себе православною (чи прихильником іншої конфесії), але при цьому зазначати, що в бога вона не вірить. Для певної кількості громадян (за деякими даними, їхня чисельність може сягати 25%) релігійна самоідентифікація, найчастіше має суто номінальний характер, є своєрідним культурним/етнокультурним стереотипом (у публікаціях вітчизняних дослідників цей феномен свого часу отримав назву «православні атеїсти»). Артикуючи приналежність до певної конфесії, частина людей має на увазі свою прихильність її традиціям, етно-національну ідентичність, прагнення об'єднатись з однодумцями, просто «своїх» тощо.

У суспільній свідомості щодо Православ'я існує багато стереотипів та упереджень. Так, православні парафії вже давно не тримаються на «бабусях у білих хустинках», оскільки найчастіше сучасні парафіяни – це мешканці мегаполісів, значна кількість з них має вищу освіту та прибутки, принаймні, на рівні середнього. Сучасні віруючі – не «принижені та ображені» як це іноді вважається; і серед воцерковлених є представники практично усіх соціальних груп. При цьому, як це не парадоксально, найбільше тяжіють до релігії найбільш й найзабезпеченіші люди й ті, хто має багато влади і може впливати на певні досить масштабні рішення або зовсім влади не має. Щодо тенденцій останнього часу, то і в Європі, і в пострадянських країнах спостерігається зниження впливу релігійних приписів на окремі сфери особистого життя. Не тільки «пересічні» віруючі, а й частка воцерковлених, поблажливо ставиться до деяких явищ зі сфери статевої моралі (наприклад, позашлюбних стосунків), до розірвання шлюбу після церковного вінчання тощо.

Щодо соціологічних досліджень релігійної проблематики, то, як і раніше, актуальною, зокрема, є проблема виділення індикаторів рівня релігійності, в якості яких зараз найчастіше вживаються частота відвідувань богослужінь, домашні молитви, дотримання постів тощо. Така постановка питання є коректною лише по відношенню до носіїв так званої «побутової релігійності» і не може бути прийнятливою для характеристики поведінки воцерковлених респондентів. Деякі соціологи, що не мають власного досвіду релігійного життя, хоча й позитивно при цьому ставляться до релігії як такої, дають «поради й рекомендації» як їй стати більш «популярною та толерантною», «наблизитись до народу», «йти в ногу із часом», а іноді навіть висловлюють думки щодо реформування літургійного чи богослужбового життя, не розуміють або свідомо ігнорують те, що будучи соціальним інститутом, релігія має своїм підґрунтям насамперед сакральну «складову», а не сукупність історичних, культурних та географічних чинників, які є вторинними й не містять жодного символічного змісту.

Батаєва Катерина Викторовна

доктор философских наук, доцент, профессор кафедры социологии
Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»

Попова Ольга Александровна

аспирант кафедры социологии
Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»

КОНЦЕПТ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА ВЫНУЖДЕННЫХ МИГРАНТОВ В СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ

Одной из наиболее актуальных проблем в современной теории вынужденной миграции¹ признана сложность социальной адаптации мигрантов, сталкивающихся с необходимостью ресоциализации в новом социальном контексте. Эффективному протеканию социальной адаптации вынужденных мигрантов могут способствовать самые разные факторы, одним из которых является обладание социальным капиталом.

Согласно А. Портесу, «социальный капитал – это способность акторов получать прибыль благодаря членству в социальных сетях или других социальных структурах» [1, с.6]. Если различать три формы социального капитала – скрывающий (bonding) [2, с.66-73], соединяющий (bridging) и контактный/связывающий (linking) [3], то можно будет предположить, что вынужденные мигранты сохраняют «скрывающий» (bonding) социальный капитал, аккумулированный в семье или в дружественных сетях и предполагающий безусловное («вынужденное») доверие и поддержку в силу родственности/близости отношений; отчасти теряют «соединяющий» (bridging) социальный капитал, предполагающий связи с приятелями, сотрудниками, членами разнообразных организаций или клубов по интересам, за исключением Интернет-сообществ, членство в которых не привязано к определенной территории, и отчасти разрушают «контактный/связывающий» (linking) социальный капитал, сутью которого являются вертикальные социальные связи с акторами, занимающими властные позиции – начальством, профессиональной элитой, городской администрацией и т. п. Как полагает М. Вулкок, связывающий (linking) капитал является результатом более слабых межгрупповых отношений, но имеет наиболее ценный результат, поскольку (linking) обеспечивает доступ к властным структурам и институтам, предоставляющим определенные статусные гарантии; в отличие от скрывающего (bonding), соединяющий и связывающий (bridging and linking) виды капитала характеризуются экспозицией и развитием новых идей, ценностей и перспектив [3]. С другой стороны, как отмечают Р. Хокинс и К. Маурер (R. Hawkins, K. Maurer), в экстраординарных ситуациях (таких, как природные или социальные катастрофы) именно скрывающий (bonding) капитал, накопленный в семье и сообществе друзей, помогает социальным акторам справиться с травматическим воздействием обстоятельств: «скрывающий (bonding) социальный капитал оказался особенно актуальным при оказании материально-технической помощи во время и после шторма и наводнения в Новом Орлеане ... Мы заметили силу скрывающего (bonding) социального капитала в том, что он помог людям объединить ментальные и физические ресурсы для выживания во время бури. Скрывающий (bonding) социальный капитал сыграл важную психологическую роль в развитии стрессоустойчивости» [4, с. 1788-1789]. Можно предположить, что и для вынужденных внутренних мигрантов в Украине, которые прошли через тяжелый опыт войны и разрушения привычного образа жизни, именно скрывающий (bonding) социальный капитал может оказаться более актуальным в силу его способности возрождать, укреплять силы в борьбе за выживание (surviving) в экстремальных жизненных контекстах.

Силу и размеры всех трех разновидностей социального капитала можно измерить с помощью индикаторов, выделенных П. Бурдье, Р. Патнэмом и Дж. Колуманом: силой доверия, нормами взаимности и членством в социальных сетях; поскольку «социальный капитал относится к особенностям социальной организации, таким как сети, нормы и доверие, которые облегчают координацию и сотрудничество для взаимной выгоды» [5, с. 35]. В современной социологии различают три формы доверия – партикуляризированное/персонализированное доверие (particularized или personalised trust) [6], то есть доверие к близким людям, членам семьи и друзьям, обладающим сходными социально-культурными показателями; генерализованное доверие (generalized trust) [6] – доверие к незнакомым людям, обладающим несходными социально-культурными показателями; институционализированное доверие (institutional trust) [7] – доверие к представителям различных общественных организаций и органов власти.

Второй, выделенный Р. Патнэмом и Дж. Коулманом, показатель социального капитала – «нормы взаимности» – означает, что социальные акторы готовы действовать, учитывая интересы других людей; в обмен на оказанные услуги и помощь они готовы совершить аналогичные действия и адресовать их нуждающимся в помощи. Как полагает У. Стоун, взаимность – это процесс социального обмена услугами и действиями между социальными акторами, предполагающий, что оказанная помощь или услуга будет

¹ Вынужденная миграция – это миграционные потоки, причиной которых является угроза жизни или благосостоянию людей вследствие природных, техногенных или политических (например, войны и межнациональные конфликты) причин.

спустя время «возвращена» теми, кто смог ее получить ранее [8]. В разных социальных сетях (формальных или неформальных) нормы взаимности имеют разный характер, силу и устойчивость. Так, в семье или дружеских сообществах, в которых имеет место долгосрочный, стабильно осуществляемый и регулярный обмен помощью и услугами, нормы взаимности будут более прочными, надежными и гибкими, чем в социальных сетях с менее регулярными и краткосрочными контактами [8].

Третий показатель – «членство в сетях» – может быть представлен в приватном пространстве (наличие семейного сообщества) и публичном пространстве (членство в религиозных, спортивных, профессиональных, политических, волонтерских, благотворительных и т. д. добровольных организациях, а также во властных структурах).

ЛИТЕРАТУРА: 1. Portes A. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 1–24. 2. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community // Journal of Democracy. – January 1995. – P. 65–78. 3. Woolcock M. The place of social capital in understanding social and economic Outcomes // Canadian Journal of Policy Research, 2001. – № 2 (1). – P. 11–17. 4. Hawkins R. Maurer K. Bonding, Bridging and Linking: How Social Capital Operated in New Orleans following Hurricane Katrina // British Journal of Social Work. – 2010. – № 40. – P. 1777–1793. 5. Putnam R. The Prosperous Community: Social Capital and Public Life // American Prospect. – 1993. – № 13. – P. 35–42. 6. Uslander E. Trust and Consequences // Communitarian Summit, February 1999, Arlington, VA. <http://gvptsites.umd.edu/uslaner/commun.pdf> 7. Uslander E. Trust but Verify: Social Capital and Moral Behavior // Social Science Information. – 1999. – Vol. 38. – March. – P. 29–56. 8. Stone W. Measuring Social Capital. Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life // Research Paper. – № 24, February 2001. – <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.178.5706&rep=rep1&type=pdf>.

ВЫНУЖДЕННАЯ МИГРАЦИЯ В УКРАИНЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И КЛАССИФИКАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ

Попова Ольга Александровна

аспирант кафедры социологии Харьковского гуманитарного университета
«Народная украинская академия»

В современной социологии отсутствует единое представление о специфике миграционных процессов, с которыми столкнулась Украина в ходе военного конфликта на Донбассе. Однако четкое понимание причин и специфики протекания этих процессов крайне важно для разработки адекватных мер по социальной адаптации мигрантов из зоны конфликта, которые на сегодняшний день пребывают в состоянии неопределенности, что не позволяет им строить эффективные адаптационные стратегии.

По критерию добровольности различают принудительную (насильственную), добровольную и вынужденную миграцию. Принудительная миграция – это насильственное переселение людей, осуществляемое, как правило, по инициативе государства. Причиной добровольной миграции является стремление к улучшению условий жизни. Вынужденная миграция – перемещение украинцев в силу угрозы жизни и благосостоянию вследствие природных, техногенных или политических (например, войны и межнациональные конфликты) причин [1]. Следует отметить, что мотивация добровольной миграции – позитивная, вынужденной – негативная.

Предметом нашего анализа является вынужденная миграция в Украине, которая может быть классифицирована по различным основаниям. С точки зрения правового статуса процесс миграции из зоны АТО является легальным, поскольку все мигранты ранее официально проживали и продолжают проживать на территории Украины, то есть их базовый правовой статус не изменился. Но при этом не все мигранты получили правовой статус ВПЛ (внутренне перемещенных лиц), предоставляющий определенные льготы, что было связано с рядом причин: часть мигрантов не оформили официально статус ВПЛ, поскольку посчитали это унизительным для себя; часть не оформили, поскольку это связано с бюрократическими процедурами и потерей времени; некоторые потеряли статус, поскольку не смогли по тем или иным причинам пройти процедуры необходимого периодического подтверждения статуса; некоторые не смогли получить статус, поскольку оказались не в состоянии найти постоянное жилье (необходимое условие для получения статуса); часть мигрантов из зоны АТО многократно меняли статус, то получая, то теряя его.

С точки зрения способа реализации миграция может быть стихийной, организованной и цепной. Миграция из зоны АТО имеет признаки всех трех разновидностей миграции. В большинстве случаев она начиналась как стихийная. На начальном этапе часть мигрантов получила помощь от общественных организаций и волонтерских инициатив, а позднее и от международных организаций, чья деятельность направлена на помощь мигрантам. Удачные примеры миграции из зоны проведения АТО, а также обострение боевых действий провоцировали эффект цепной реакции. Именно такие волны стали наибольшим вызовом для гражданского сообщества Украины, что привело к самоорганизации ряда волонтерских инициатив.

По количеству мигрантов, участвующих в переселении, различают личную, семейную и групповую миграцию. Если рассматривать миграцию из зоны проведения АТО как системное действие, то она является групповой, но если принять во внимание преимущественно стихийный характер миграции в момент ее инициации и организации переезда, то она преимущественно семейная.

По критерию повторяемости выделяют эпизодическую, одиночную и повторяющуюся миграцию. В случае с миграцией из зоны проведения АТО мы имеем дело с повторяющейся миграцией, поскольку до сих пор некоторые жители Донецкой и Луганской областей продолжают переезжать из опасной зоны, хотя этот процесс уже не носит массового характера. Кроме того, некоторая часть мигрантов возвращается домой, некоторая часть мигрирует повторно.

По пространственному критерию различают два типа миграции — внутреннюю (в пределах конкретной страны) и внешнюю (за пределами конкретной страны). На основании этого критерия можно говорить о том, что миграция из зоны проведения АТО является как внутренней, так и внешней. Предметом нашего анализа является внутренняя миграция из зоны АТО, хотя в рамках цепного типа перемещения она может стать внешней, поскольку часть мигрантов, которые не смогли закрепиться на новом месте жительства в Украине, продолжают мигрировать за пределы страны.

По долговременности перемещения выделяют постоянную и временную миграцию. Временная, в свою очередь, делится на долговременную (более года), кратковременную (от трех месяцев до года); сезонную, маятниковую (которую обычно трактуют как периодические поездки к месту работы с возвратом к месту постоянного проживания), транзитную и пошаговую (когда мигранты переезжают с места на место в поисках лучшего варианта для постоянного или долговременного проживания) [1, с. 495-498]. В отношении миграции из зоны проведения АТО практически все вышеперечисленные виды миграции являются актуальными. Часть мигрантов не собираются возвращаться в места, где проживали до начала военного конфликта; часть мигрантов вернулись спустя менее, чем три месяца, в основном это те, кто не смог найти бесплатное или льготное жилье при отсутствии средств к существованию; часть мигрантов задержались на более длительный срок, но вернулись или собираются вернуться (зачастую это те, кто не смог устроиться на работу или те, чьи родственники, требующие ухода, так и не смогли выехать из зоны конфликта). Часть мигрантов периодически возвращаются в зону конфликта, а затем уезжают снова (например, один из членов семьи ездит в зону конфликта на работу, но при этом семья проживает в безопасном месте; раз в неделю работающий член семьи возвращается на новое место жительства). Кроме того, наблюдается так называемая пенсионная миграция, когда пенсионеры, проживающие на неподконтрольной Украине территории, выезжают на подконтрольную территорию для получения пенсии.

По причинам и целям миграции выделяют следующие группы: миграция членов семей, религиозная, этническая, экологическая, репатриация, образовательная, туристическая, а также политическая (которая в свою очередь делится на миграцию политических и военных беженцев), экономическая, которая в свою очередь делится на миграцию экономических беженцев, которые выезжают вследствие общего низкого экономического уровня жизни в конкретной местности, и трудовую миграцию, главной причиной которой является стремление найти недоступную на предыдущем месте проживания работу или создать бизнес. В случае с миграцией из зоны проведения АТО мы имеем все признаки политической, военной и экономической миграции, причем, эти виды актуальны для одних и тех же мигрантов, основными причинами которой являются боязнь за жизнь и благополучие свое и своих близких вследствие ведения боевых действий и экономического кризиса, вызванного конфликтом; отсутствие работы как на оккупированных территориях, так и на подконтрольных Украине территориях в зоне конфликта.

ЛИТЕРАТУРА: 1. World Migration 2008. Managing Labor Mobility in the Evolving Global Economy / [Ed.-in-Chief G. Appave, R. Cholewinski]. – Geneva: IOM, 2008. – V.4. – 504 p.

ВИМУШЕНЕ ВНУТРІШНЄ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Проценко Ольга Олександрівна

аспірантка II курсу соціологічного факультету

Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Міграція як складний соціально-політичний та соціокультурний феномен є важливою проблемою людства, адже цей процес нерозривно пов'язаний з етнічними, економічними, географічними, демографічними, політичними аспектами життя сучасних суспільств. Міграція є об'єктом вивчення цілого ряду дисциплін (економіки, географії, історії, соціології, політології тощо, та дедалі досліджується у міждисциплінарному руслі), а також об'єктом державного та міждержавного урегулювання. Серед різних типів міграції окремо виділяється внутрішня міграція – переміщення в кордонах певної держави, що є не менш важливою, ніж міждержавна, для економічного та соціального розвитку країни. Не впливаючи на чисельність населення країни

в цілому, внутрішня міграція «спричиняє зміни в розміщенні населення, статеві-віковій структурі мешканців окремих регіонів, є наслідком і важливим чинником регіональних відмінностей, напряду пов'язана з процесами індустріалізації та урбанізації, депопуляції села» [1, с. 2]. Для сучасних суспільств внутрішньодержавна міграція є однією з основних форм територіальної мобільності.

Залежно від того, як втягуються в процес переселення люди, цілком добровільно, або їх змушують переселятися, або їх женуть страшні обставини – загроза життю, війна, голод, політичні переслідування, виділяють три види міграції: добровільні, вимушені, примусові міграції. Згідно глосарію Міжнародної організації міграції вимушена міграція – це загальний термін, який використовується для характеристики міграційних процесів, у яких є елемент примусу, такий як загроза життю та існуванню в наслідок природних або людських факторів (наприклад, переміщення біженців або переміщених осіб, а також переміщення людей через природні або екологічні катастрофи, хімічні або атомні аварії, голод або реалізацію проектів розвитку) [2].

Одним із наслідків вимушеної міграції є поява окремої категорії людей, а саме – внутрішньо переміщених осіб (ВПО). За останні три роки в українському суспільстві з'явилась велика група внутрішньо переміщених осіб, які виокремлюються в окрему категорію громадян України. За даними Мінсоцполітики станом на січень 2017 року в Україні налічується майже 1,7 мільйонів переселенців [3], та кількість таких осіб продовжує зростати. Актуальність проблематики в Україні стимулює особливий науковий та практичний інтерес до вимушеного внутрішнього переміщення та внутрішньо переміщених осіб. Останнім часом з'явилися певні дослідження, щодо адаптації, інтеграції внутрішньо переміщених осіб, ставлення до ВПО жителів приймаючих громад, мотиви переїзду та повернення до дому. Разом із тим існує певна потреба в концептуалізації понять «вимушене внутрішнє переміщення» та «внутрішньо переміщені особи», їхнього розмежування з суміжними поняттями, а також опрацювання певних теоретичних підходів, що можуть стати підґрунтям для дослідження цих феноменів.

Слід зазначити, що серед теорій міграцій практично не існує теоретичних підходів, що присвячено виключно концептуалізації вимушеної внутрішньої міграції, оскільки більшість теорій стосуються міждержавних міграцій. Використовуючи дані теорії, спробуємо адаптувати їх, фокусуючись саме на проблематиці вимушеної внутрішньої міграції.

Теорія «тяжіння та виштовхування (pull/push)» припускає, що людина зважується на міграцію в залежності від факторів, що існують та детермінуються в країнах вибуття, факторів, що існують в країні прибуття, від так званих «проміжних обставин» (дистанція, міграційна політика тощо), а також детермінантами, пов'язаними з індивідуальними характеристиками мігрантів [2]. Пізніше, вчений С. Оеберг доповнив цю теорію виділивши «жорсткі та м'які» фактори. Бідність, соціальна нерівність та безробіття відносяться до «м'яких» факторів, а до числа «жорстких» – гуманітарні кризи, військові конфлікти, екологічні катастрофи [4].

Згідно з теорією міграційних систем (мереж) в країнах в'їзду та виїзду формується «міграційна мережа», початок якої прокладають «мігранти-першопроходці». Значна частина переселенців вибирає конкретну країну призначення урахувавши наявність там родичів або діаспор співвітчизників. Завдяки соціальній мережі у формі контактів з друзями, сім'єю та роботодавцями, люди отримують та акумулюють соціальний капітал, що мінімізує ризики, пов'язані із переїздом.

Концепція трьохстадійності міграційного процесу, що була сформульована Т. Заславською та Л. Рибаківським базується на трьох стадіях. Перша – це формування міграційної мобільності (рухливості) населення, яка залежить від демографічних, етнічних, генетичних і соціально-економічних характеристик. Друга стадія – це сам процес переміщення що відбувається в певний час в рамках тієї чи іншої території. Третя завершальна стадія являє собою процес приживання мігрантів на новому місці проживання, пристосування мігранта до суспільства і суспільства до переселенця. Термін «приживання» можна застосувати до внутрішніх мігрантів, або в деяких випадках до зовнішніх мігрантів тієї ж національної групи, що і корінне населення. В цьому випадку приживання характеризує процес пристосування до нового місця проживання і суспільства мігрантів, близьких до корінного населення по культурному рівню, етнічній та релігійній приналежності [5].

Дані теорії та концепції – теорія «тяжіння та виштовхування», теорія міграційних систем (мереж) концепція трьохстадійності міграційного процесу можуть бути застосовані для дослідження вимушеної внутрішньої міграції, але не у вимірах «країна вибуття – країна прибуття», а в «регіональному» вимірі певної країни.

Серед теорій, що є плідними для дослідження внутрішньо переміщених осіб, зазначимо теорію самоактуалізації А. Маслоу, концепцію соціальної ідентичності Г. Тежфела та Дж. Тернера, теорію акультурації (адаптації) Дж. Беррі, теорію травми соціальних змін П. Штомпки.

Теорія самоактуалізації Маслоу може використовуватися задля аналізу мотивів міграційної та адаптаційної поведінки переселенців і вибору стратегії їх інтеграції. Дослідник Дж. Беррі виділяє чотири стратегії адаптації, які можуть використовуватися задля дослідження серед внутрішнього переміщення. Це асиміляція, сепарація, маргіналізація та інтеграція.

На думку Г. Теджфела, у процесі набуття соціальної ідентичності людина має диференціювати соціальні об'єкти на такі, із якими вона себе ідентифікує, і такі, що її не стосуються. Є певна послідовність усвідомлення свого групового членства: соціальна категоризація, соціальна ідентифікація та набуття соціальної ідентичності. Залежно від орієнтацій переселенця на подальше місце проживання відбувається актуалізація того чи іншого психологічного механізму трансформації соціальної ідентичності. І, як результат, може відбутися ідентифікація з новою групою або поновлення ідентифікації зі старою групою за рахунок покращення її образу і характерних рис [6].

П. Штомпка визначає «культурну травму» як стрес, викликаний соціальними змінами, які стосуються сфери культури, а в підсумку також колективної і індивідуальної ідентичності. Внутрішньо переміщені особи, відчувають себе розгубленими і пригніченими, в стані повної невизначеності та нестабільності, без впевненості у завтрашньому дні [7]. Стан, в якому вони перебувають, можна назвати травмою соціальних змін.

Представлені теорії надають певну оптику вивчення зазначених феноменів, відкриваючи перспективи дослідження вимушеного переселення з різних точок зору. Разом із тим, існує необхідність у подальшому цілісному та комплексному соціологічному дослідженні такого складного феномену, як вимушене переселення, що потребує міждисциплінарного підходу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. «Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз». Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf 2. Синковець Н. І. Аналіз основних теорій міжнародної міграції в сучасному економічному просторі [Електронний ресурс] / Н. І. Синковець // Міжнародні відносини серія «Економічні науки». – 2016. – № 7. – С. 1-19 – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2927 3. Мінсоцполітики: Обліковано 1 648 852 переселенці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249675546 Балакірева О. М. Спектр проблем вимушених переселенців: швидка оцінка ситуації та потреб [Електронний ресурс] 4. Бордоусов О. В. Моделирование межрегиональной миграции Казахстана [Електронний ресурс] / О. В. Бордоусов, М. А. Жоламанова // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2015. – № 1. – С. 127-131. – Режим доступу до ресурсу: <http://be.kaznu.kz/index.php/math/article/viewFile/974/939> 5. Рыбаковский, Л. Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса [Електронний ресурс] / Леонід Леонідович Рыбаковский. – М.: Наука, 2001. – 114 с. –Режим доступу до ресурсу: <http://viperson.ru/articles/rybakovskiy-l-l-migratsiya-naseleniya-tri-stadii-migratsionnogo-protsesta-ocherki-teorii-i-metodov-issledovaniya> 6. Губеладзе І. Г. Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті [Електронний ресурс]; автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 / І. Г. Губеладзе; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К., 2012. – 16 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/252/257/12703.html> 7. Субботіна О. О. Адаптація та інтеграція внутрішньо переміщених осіб в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Олена Олександрівна Субботіна // Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/06/%D0%A1%D1%83%D0%B1%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B0-%D0%9E.pdf>

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА НЕСТАНДАРТНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Азьмук Надія Анатоліївна

кандидат економічних наук, заступник директора
Черкаського державного бізнес-коледжу

Розвиток цифрових технологій та їх активне використання в усіх сферах життя суспільства призводить до формування й цифрового сегменту ринку праці, трансформації зайнятості й соціально-трудова відносин. Одним з проявів цих тенденцій є поширення нестандартної зайнятості, яка надає значні можливості індивіду щодо вибору виду діяльності, форми зайнятості, робочого графіку, обсягу завдань з одночасним підвищенням рівня відповідальності за результати діяльності тощо. Сучасний спосіб життя набуває все більше ознак неструктурованості, відбувається розмивання межі між дозвіллям і зайнятістю, а індивідуальний характер зайнятості дозволяє поєднувати різні види активності. Людина, в залежності від її особистих життєвих обставин, вирішує, скільки їй працювати та які види робіт виконувати. При цьому головним фактором у прийнятті рішення на користь тієї чи іншої роботи не завжди є матеріальна винагорода, а все більшої ваги набувають нематеріальні стимули. Цьому сприяє зміна ціннісних орієнтацій у сфері праці, дистанційність зайнятості, самостійність людини у формуванні графіку роботи і відпочинку тощо. Водночас для інформаційної економіки характерним є заміщення певних видів праці цифровими технологіями. За умови скорочення потреби у людській праці, набувають поширення інші види людської діяльності: навчання, волонтерство, спорт, подорожі тощо.

На наш погляд, на особливу увагу заслуговує волонтерська діяльність, характерними ознаками якої є добровільність, безоплатність; відсутність жорстких процедур і правил. Волонтерська діяльність щорічно охоплює понад 100 млн. осіб дорослого населення планети. При цьому, за експертними оцінками, діяльність волонтерів приносить суспільний прибуток та забезпечує вклад у ВВП від 4 до 8 % [1].

В Україні волонтерство набуло поширення після Революції Гідності, що зумовлено зміною громадянських цінностей населення. Згідно з даними дослідження «Волонтерський рух в Україні», підготовленого GfK Ukraine, 81% наших громадян вважають волонтерський рух обов'язковою складовою розвитку громадянського суспільства, при цьому майже чверть українців були або є волонтерами [1]. Головним напрямком діяльності волонтерського руху України стала допомога Майдану та українській армії (70%), а його характерними рисами є активна громадянська позиція; перебирання на себе функцій державних структур, коли ті не спрацьовують; активне використання соціальних мереж для організації узгоджених дій. Динаміка змін волонтерської активності в Україні наведена у відповідних джерелах [2-4].

Волонтерська діяльність може здійснюватися на систематичній або тимчасовій основі. При цьому вагомими є навички самостійного планування й організації своєї діяльності, вміння брати відповідальність за результат діяльності й витримувати баланс між оплачуваною та безоплатною зайнятістю. «Нестандартна зайнятість» та «волонтерство» є дужі подібними через добровільність; гнучкість; індивідуальний характер роботи; поєднання декількох видів діяльності; фрагментарність; самостійність у прийнятті рішень; самореалізацію, високий рівень свободи та відповідальності. Головною відмінною ознакою між ними є відсутність грошової винагороди за працю. Розглядати волонтерство як одну з форм нестандартної зайнятості, на нашу думку, дозволяють такі її особливості.

По-перше, волонтерство – це корисна діяльність, яка здійснюється з метою задоволення особистих і суспільних потреб.

По-друге, волонтер замість грошової винагороди отримує нематеріальні винагороди, такі як самореалізація; здобуття нового досвіду; отримання чи вдосконалення професійних навичок; зав'язування корисних та цікавих знайомств; причетність до соціальних, економічних, політичних та інших перетворень; можливість подорожувати; безкоштовний доступ до платних благ (семінари, майстер-класи, фестивалі тощо), а також значні емоційні вигоди.

По-третє, волонтерська діяльність дає можливість накопичувати особистий людський капітал, що є важливим фактором у мінливому інформаційному середовищі.

По-четверте, у багатьох розвинених країнах до волонтерства застосовується практика державної підтримки, в тому числі через непрямі фінансові механізми (нижчі ставки податків, кишенькові кошти, медичне страхування; пільги при вступі до вишів, переваги при працевлаштуванні тощо).

По-п'яте, волонтерство виконує важливу соціальну роль на ринку праці, що виявляється у декількох аспектах. *Перший* – це сприяння працівникові при входженні або поверненні на ринок праці (такий досвід є значною перевагою не тільки при пошуку першого місця роботи, а й після тривалого безробіття). *Другий* полягає у використанні волонтерської діяльності у якості чинника «продуктивного старіння» (йдеться про підтримку осіб пенсійного віку при виході з ринку праці). *Третій* пов'язаний з тим, що волонтерство виступає чинником амортизації безробіття. Крім того, у майбутньому, внаслідок заміщення працівників штучними інтелектом волонтерство доцільного розглядати як корисну зайнятість для економічно активного населення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп.(2015) (НІСД). 2. World Giving Index (2014) Charities Aid Foundation 2014. 3. World Giving Index (2015) Charities Aid Foundation 2015. 4. World Giving Index (2016) Charities Aid Foundation 2016.

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ВОЛОНТЕРІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

Кримчак Людмила Юрївна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Важливе місце у волонтерській роботі належить комунікативній культурі, яка визначає наявність у волонтера певних особистісних якостей, умінь й навичок; забезпечує досягнення цілей у міжособистісній взаємодії; надає можливість конструктивно спілкуватися та орієнтуватися на успіх, будувати нову систему взаємин у колективі; сприяє самовдосконаленню та самореалізації. У науковій літературі (Ю. Ємельянов, С. Знаменська, О. Корніяка, Є. Кравченко, Л. Пономаренко та ін.) існує думка, що комунікативна культура особистості є однією з провідних сутнісних характеристик сучасного фахівця. Але на сьогодні не існує універсального визначення цього феномену, що може свідчити, на нашу думку, зокрема, про його міждисциплінарний характер.

На наш погляд, важливим є визначення структури комунікативної культури, яка будується на таких складових, як індивідуально-особистісні характеристики індивіда, його ідеали, установки, цінності, моральні якості; мотиваційно-вольові та емоційно-вольові особливості; соціально-психологічні та

індивідуально-комунікативні особливості. Ці складові комунікативної культури не тільки мають наскрізний та взаємодоповнюючий характер, а й формують комунікативну культуру волонтера, впливаючи на її якість. Найважливіша роль серед цих складових належить мотиваційному компоненту, рівень розвитку якого забезпечує стабільність і повноцінне функціонування комунікативної культури як системи.

З метою вивчення соціально-психологічних установок особистості волонтера в мотиваційно-потребнісній сфері у травні 2017 р. нами було проведено дослідження, вибірково сукупність якого склали 82 студенти (48 дівчат та 34 юнаки), що навчаються у ВНЗ міста Дніпро і мають певний досвід волонтерської роботи. Було застосовано методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері» (Методика О. Потьомкіна) [1, 133-140], яка дозволяє, по-перше, виявити соціально-психологічні установки на «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат»; по-друге – установки «свобода – влада», «праця – гроші».

Аналіз отриманих результатів дав можливість визначити різноманітність соціально-психологічних установок волонтерів у мотиваційно-потребнісній сфері комунікативної культури, зокрема: установки на процес (34%); на результат (15%); на альтруїзм (6%); на егоїзм (13%); на труд (6%); на гроші (6%); на свободу (10%); на владу (10%). Також було виявлено декілька груп респондентів: високо мотивованих опитуваних (28%) з гармонійними орієнтаціями; низько мотивованих респондентів (13%); групу з дисгармонійними орієнтаціями (59%), у яких певні орієнтації виражені сильно, а деякі відсутні.

Для високо мотивованих респондентів з гармонійними орієнтаціями характерним виявилось прагнення до досягнення мети; бажання працювати з активними людьми, здібними досягати успіху; впевненість у тому, що успіхів у їхньому житті більше, ніж невдач. Другу групу опитуваних характеризує прагнення більше думати про себе, ніж про інших; виконання декількох справ одразу, але при цьому нездатність довести будь-яку до логічного завершення; впевненість, що люди, які не вміють заробляти гроші, не варті поваги тощо. Для третьої групи респондентів характерне те, що ними більшою мірою керує інтерес до мети, а їхня процесуальна спрямованість заважає результативності. На думку представників цієї групи, для досягнення результатів їм необхідно виконати багато рутинної роботи, негативне ставлення до якої вони не в змозі подолати; погоджуючись на будь-яку справу, вони більшою мірою думають про те, наскільки вона їм цікава. Під час індивідуальних консультацій були виявлені й такі респонденти, чий дисгармонійність (майже 7%) та низька мотивація (3%) є тимчасовими та не потребують корекції.

Отримані дані дають підстави стверджувати, що комунікативну культуру майбутніх волонтерів необхідно цілеспрямовано формувати. Основними завданнями координаторів волонтерської роботи є, на нашу думку, навчити молодь по-перше, з повагою ставитися до людини, бачити в ній основну цінність, поважати її індивідуальність; по-друге, розуміти, як національно-психологічні та культурні особливості позначаються на людині, якій надається допомога; по-третє, розвивати інтерес до вивчення культури різних народів, оскільки волонтерам доводиться запобігати можливим непорозумінням і дискримінації. Важливе значення має впровадження на заняттях методів, які будуть сприяти усуненню бар'єрів у спілкуванні, формуванню у волонтерів основ культури комунікації. До таких методів варто віднести online-семінари, веб-конференції (вебінари), «Pro і Contra дебати», методи навчальної дискусії та ділової гри, кейс-методи (Case study) тощо. Ці методи мають важливе значення в підготовці волонтерів, оскільки моделюють соціальні ситуації, стосунки людей, навчають долати невпевненість, бар'єри у спілкуванні, сприяють формуванню самостійного мислення та прийняттю відповідальних рішень, забезпечують творчий розвиток та впевненість у власних силах.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Лучшие психологические тесты [Текст] / сост. М. В. Оленникова. – М.: АСТ; СПб: Сова, 2010 – 639 с.

СЕКЦІЯ 7

СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЕТНОДИНАМІКИ СУЧАСНОГО СВІТУ

МАРКЕРИ СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНИ Й УКРАЇНСТВА

Онищук Віталій Михайлович

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Політична криза, трансформація української державності, стискання її до обсягу України без Криму та Донбасу закладають передумови нового національного проекту – з вираженою етнонаціональною орієнтацією. Цей проект є синхронним кризі та перезавантаженню Євросоюзу в умовах посилення дезінтеграційних сил, прагматизації національних політик, ренесансу національних геополітик та ідеї зближення національних просторів.

Судячи з багатьох досліджень Інституту соціології НАН України, КМІСу, Центру Разумкова та інших, останні 5-7 років соціологічна картина української дійсності така: близько половини опитаних громадян бачить своє майбутнє в світлі західних цивілізацій і в євразійському глухому куті, а третина, як істинні «ватники» – до всього байдужі. Близько 10% радянських людей традиційно ненавидять усе українське. І тому створення ідентичності нового українця вчора, нині і в майбутньому – питання виживання проекту української державності. Ідентичність – це умовна сітка накинута на фізичний світ. Вона задає героїв і ворогів, розділення на свій/чужий. Одна зі складових ідентичності – це спільні пам'ять, міфи, ритуали. Але в українців цей процес відразу натикнувся на те, що нові герої не є героями для всіх, а тільки однієї з частин України.

У суспільствах, що сформувалися як політичні нації, національна ідентичність і є по суті відчуттям належності до такої нації. Ольгерт І. Бочковський зазначив, що нацією стає той народ, який хоче бути нацією. Корені етнічного лежать у підсвідомих структурах самої людини, а відповідні поведінкові установки формуються в процесі соціалізації. Соціалізація особистості – це визначення індивідуумів і культивованих істин та процес навчання особистості правилам їх додавання, узвичаєних у суспільстві. Цим традиційно займаються родина, школа, церква, оточення, наставники. Але центральне місце повинна займати держава. Для визначення цієї проблеми ми провели зондажне дослідження, інструментом якого був роздатковий формалізований опитувальник (анкета) для самопізнання. Розвідка проводилась до Революції Гідності в 2013 р. Вибірка дослідження включає 56 осіб – по 14 осіб чоловічої та жіночої статі, 1-ої корінної – українці, і 3-ьох етнонаціональних груп – росіяни, болгар, євреї, вік – до 25 років. Усі опитувані є громадяни України, більшість проживає в м. Одесі. Дослідницька стратегія базується на компаративістиці. За основними показниками послідовно проводиться порівняння між собою всіх 4-рьох етнічних груп.

Питання були поділені за такими блоками: критерії етнічності, етнічна та громадянська самоідентифікація, сприйняття етнічності оточуючих, етнічна рефлексія, етнічна вибірковість, етнічна дистанція, когнітивний інтерес до інших етносів, уяви про етнічну нерівність, ставлення до національних звичаїв, традицій та національних героїв, ідеологічні орієнтації, уявлення про позитивні та негативні якості свого народу.

Аналіз результатів опитування представників корінного етносу – українців. На питання блоку критерії етнічності, що більш за все споріднює людей одній національності, всі, без винятку, респонденти відповіли – історія, спільна територія мешкання, мова, культура, традиції; на другому місці за кількістю відповідей – спільні інтереси, життєві невдачі; рідше траплялися відповіді – успіхи у спорті, патріотизм. Відповіді респондентів росіян на це питання дуже схожі з відповідями українців. У болгарських представників на другому місці за кількістю відповідей було – знаходження людей (болгар) в іншій країні та іномовному середовищі, належність до історичної батьківщини. Представники єврейської молоді додали релігію, а на першому місці була відповідь – спільна мета та принципи існування.

На питання блоку «етнічна та громадянська само ідентифікація» – для вас важливо те, що ти людина цієї національності, чи те, що ти громадянин України? – майже всі респонденти, як представники титульної, державотворчої національності відповіли, що для них важливо бути громадянином України, лише незначна кількість опитуваних відповіла, що для них важлива в першу чергу національність, а не належність до української держави.

Відповіді половини респондентів росіян акцентували увагу на важливості для них національності, а громадянство не важливо. Болгари раніше відповіли, що для них важлива національність, тому що громадянство набувається, а національність – вроджене – це половина опитаних. Тільки один респондент на перше місце поставив громадянство України. В єврейських респондентів відповіді були майже ідентичні. Відповіді на питання «У якому віці Ви вперше відчули свою національність?» свідчать, що більше 80 % молодих людей відчули себе українцем у підлітковому віці, інші в період повноліття – після 18-ти років. Росіяни відчули себе росіянами переважно (2/3) в підлітковому віці – 15 років. Болгари у віці 10-12 років і євреї – 10-14 років (також 2/3).

Наступний блок питань – «Сприйняття етнічності оточуючих» – включав відповіді на питання «Те, як ви відноситеся до тієї чи іншої людини, залежить чи не залежить від його національності?», більше половини українських респондентів відповіли, що ставлення до людини не залежить від національності цієї людини, а залежить від особистісних якостей та поваги до української нації і держави. Рідше траплялися відповіді, що їх ставлення до людини інколи залежить від національності людини, особливо коли ця людина неповажно ставиться до людей української національності або ведуть себе агресивно.

Всі респонденти-росіяни відповіли, що ставлення до людини не залежить від національності людини, а залежить від особистісних якостей людини. Серед болгар траплялися відповіді, що їх ставлення до людини інколи залежить від національності, дехто навіть назвав національності та причини свого неоднакового відношення, це – нечесність циган, жага до збагачення в євреїв. Для євреїв відповідь була ідентичною з росіянами з додатком, якщо ця людина не представляє для них небезпеки. Всі без винятку респонденти української етнонаціональної групи на питання «В житті Вам доводилося частіше пишатися чи соромитися своєї національності?» відповіли, що вони частіше пишалися своєю національністю. Всі респонденти російської етнонаціональної групи частіше пишалися своєю національністю. Більша частина опитаних болгар такої ж думки і 2 особи не відповіли на це запитання. Євреї пишалися своєю національністю.

У блоці «Етнічна вибірковість» відповіді на питання «В майбутньому для Вас важливо одружитися з людиною своєї національності чи його/її національність не буде мати значення?» 5 осіб відповіли, що важливо, для 8 осіб національність значення не має, а 1 завагався з відповіддю. У 2/3 росіян, болгар та 85% євреїв є бажання вступати в шлюб з представниками своєї національності. Відповіді на питання «Серед народів, що живуть в Україні, чи є такі, до кого ти відносишся краще чи гірше до других (інших), чи ти відносишся до всіх однаково?» дали такий результат: майже половина опитуваних зазначили, що сприймають всіх людей однаково, характеризуючи людей за їх особистісними якостями, а не за національністю; на другому місці за частотою відповідей було негативне відношення до представників Кавказу, арабів, турків та мусульманських народів взагалі; також зустрічалися відповіді, де було зафіксовано негативне ставлення до українських болгар та гагаузів. Тобто, маємо констатувати про деякий рівень ксенофобії в середовищі молоді.

Наступний блок питань був про етнічну дистанцію, і респонденти відповідали, що не хотіли би народитися афроамериканцями, представником мусульманської національності і Південно-Східної Азії. Кілька опитаних росіян не хотіли б народитися представником будь-якої мусульманської національності, кілька болгар – не хотіли б бути циганами, євреї – арабами. Відповіді на питання «Когнітивний інтерес до інших етносів» свідчать, що всім опитуваним цікаво дізнатися про звичаї та традиції інших народів України, а також шанують свої, бо це культурна спадщина і повага до предків. Всі впевнені, що всі мають однакові права. Стовідсотково молоді люди байдужі до молодіжних рухів і політичних організацій. Серед позитивних якостей свого народу українці-респонденти виділяли доброту, чинність, працьовитість, спілкування і сміливість. Рідше відмічали гордість, чесність та розум. Серед негативів відзначали заздрість, лінощі та безвольність, рідко зустрічалися жорстокість, жадібність та нахабство. Росіяни серед позитивних якостей свого народу в українському оточенні виділили сміливість, щедрість, доброту, гордість. Рідше опитувані відмічали свободу, розум, ввічливість. Відповідаючи на питання про негативні якості свого народу, вони зазначили гордовитість, заздрість, а також лінощі та жорстокість. Болгари серед позитивних якостей називали гостинність, працьовитість, товарищівість, сміливість, а також чесність та розум. Серед негативних якостей майже всі зазначали хитрість, жадібність, заздрість на нахабство, зустрічалися гордовитість та лицемірство. Респонденти єврейської національності бачили у своїх представниках тільки позитиви й практично не називали негативів.

Підсумовуючи вищесказане, відмітимо, що в українському багатонаціональному суспільстві національна і громадянська самоідентифікація проявляється у вигляді образу «Ми», включаючи етнокультурні особливості – маркери, релігійні настрої, почуття згуртованості, емоційну прихильність і загальну задоволеність її представників своєю належністю. Поведінкові установки формуються провідниками соціалізації через аксіологічні аспекти громадянства у свідомості людей.

ПОЗИТИВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ В МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИНАХ

Нікон Наталія Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
психології та соціальної роботи

Одеського національного політехнічного університету

На сучасному етапі розвитку суспільства відбувається глобальне прискорення й поглиблення інтеграційних процесів в усіх сферах, держави здійснюють перехід від демократичного устрою до ліберально-демократичного. Важливим елементом інтеграційних процесів є просування та підтримання етнонаціональної рівності, вона є невід'ємною складовою політики ліберально-демократичних держав, стандарти рівного ставлення до національних меншин увійшли до законодавства України (1992 р.). Для забезпечення етнонаціональної рівності та толерантності складається безліч політичних та соціальних програм. Так, наприклад, у ліберально-демократичних країнах давно існує ефективна форма соціального захисту меншин, яка називається позитивною дискримінацією. Позитивною її вважають тому, що дискримінувати, тобто обмежувати в рівних правах, пропонують більшість, надаючи ширші права та можливості меншості. Таким чином, наукова проблема полягає в протиріччі між необхідністю формування рівностей (етнонаціональних) та толерантності в суспільстві, що сприятимуть гармонійному розвитку міжетнічного співіснування, а також виникненням зворотного ефекту – дискримінації по відношенню до більшості.

Теорія позитивної дискримінації є однією з найпопулярніших і використовується більш як прикладна, це породжує дискусії і в науковому середовищі, і серед політиків та державних діячів. Однак проблеми позитивної дискримінації не досліджувалися та не висвітлені у вітчизняній науці, виключаючи окремі аспекти трудових відносин, проблем сексуальних меншин, фрагментарного висвітлення проблеми деяких національних меншин. Під поняттям позитивної дискримінації зазвичай мається на увазі комплекс заходів з надання особливих привілеїв менш захищеним групам населення – інвалідам, представникам національних, конфесійних і сексуальних меншин, малозабезпеченим, біженцям, ветеранам війни, колишнім в'язням, жінкам. Основне завдання позитивної дискримінації – зрівняти в правах всі соціальні прошарки. Теорія позитивної дискримінації здобула як прихильників, так і супротивників. Прихильники позитивної дискримінації вважають, що вона допомагає збільшити до межі переваги права раніше дискримінованих меншин, а також компенсувати шкоду, заподіяну в минулому. Основна ідея позитивної дискримінації полягає в тому, що суспільство, яке припустило або припускає дискримінацію окремих соціальних, етнічних та інших меншин, має компенсувати завдану в такий спосіб шкоду за рахунок урізання прав більшості. На протигагу цьому, противники позитивної дискримінації заявляють, що вона знижує цінність досягнень особистості, оцінюючи її за принципом приналежності до певної соціальної групи, а не за мірками кваліфікації. Так, наприклад, досягнення представників меншин в очах суспільства стають незначущими, їх сприймають як результат не їхніх власних зусиль, а лише наданих переваг, а в самих представників меншин знижується мотивація і проявляється схильність до утриманства [1].

Неоднозначність визначень даного явища, різні підходи, політика держав, обумовлена національним досвідом вирішення проблем меншин, – все це в результаті зачіпає глобальну проблему співіснування величезної кількості культур, націй, народів, етносів. Одним із показників, що визначає напрям співіснування є толерантність. Але необхідно зауважити, що формуючи толерантне суспільство, виникає ефект позитивної дискримінації.

Так, наприклад, в області України, яка вважається однією із найтолерантніших – Одеській (Ізмаїльський район, село Лощинівка), виник конфлікт, визначений як етнічний, між місцевим населенням та циганами, що стався в серпні 2016 року. Лощинівку прийнято вважати болгарським селом, тому конфлікт фактично відбувся між двома етнічними меншинами. Випадок кримінального характеру призвів до масових заворушень та вимог місцевого населення про негайне виселення циган з території села, ці вимоги були підтримані органами районної та обласної адміністрації. Даний конфлікт був прокоментований представниками ОБСЄ та Європарламенту [2].

Якщо аналізувати цей випадок, то його корені полягають значно глибше, ніж кримінальна складова. Соціологічні дослідження виявляли стійке упередження, антипатію та небажання спільного існування у ставленні до циган. Однією з причин є історично сформовані міжетнічні стереотипи (гетеростереотипи).

Розкриваючи толерантне ставлення болгар до циганської меншини на півдні України, було проведено дослідження, побудоване на квотній вибірці з урахуванням статі, віку, національності та місця проживання респондентів, об'єм вибірки складає 622 чоловік, при цьому похибка дорівнює 4%. За допомогою шкали «соціальної дистанції» Е. Богардуса замальовується ступінь близькості, для вивчення

гетеростереотипів використовувалась «біполярна шкала» або, як її ще називають, метод полярного профілю; для узагальнення отриманих даних використовувалась процедура контент-аналізу.

Стосовно ступеня близькості болгар до циган спостерігається віддалення циган від «своїх» – болгарської етнічної групи. Цигани були визначені як об'єкт етнічної антипатії, тобто ставлення до них гірше, ніж до інших етнічних груп. За відповідями респондентів, таке ставлення сформувалось на підставі власного досвіду (15,4%), враження друзів, знайомих (5,6%), із засобів масової інформації (2,1%) та на підставі того, що людей цієї національності традиційно не люблять в їхньому національному оточенні (2,1%) респондентів.

Одним із чинників, який формував ставлення болгар до циган є закріпленні в свідомості болгар погоджені, виразні та емоційно насичені уявлення або етнічні стереотипи, що впливають на характер етнічних контактів. У проведеному дослідженні респондентами відзначена тільки одна позитивна якість у циган – волелюбність (20,4%), і це засвідчує, що цигани не ввійшли в список привабливості. Серед негативних якостей – заздрість (6,5%), хитрість (22,2%), зарозумілість (14,5%), лицемірство (17,2%), лінь (11,9%), жадібність (19,3%), нахабство (14,1%), підступництво (45,1%), боягузтво (15,8%), брехливість (35,5%). Таким чином, антипатія стосовно циган не є абстрактною, в її основі лежать цілком конкретні подання негативних рис (моральних і поведінкових), властивих даному етносу. Це ставлення склалося історично, з упереджень, стереотипів, що передавалися з покоління в покоління, з власного досвіду та досвіду близьких людей.

Повертаючись до ситуації, яка сталася в селі Лоцинівка, зазначимо, що конфлікт між болгарами та циганами не є випадковим, це підтверджують результати дослідження.

Україна завжди приділяла значну увагу питанню забезпечення рівності прав та ліквідації всіх форм дискримінації та, як правова держава, гарантує й підтримує розвиток усіх етнічних меншин, що проживають на її території. Традиційно українці характеризуються як толерантний та терпимий народ, але спроба інтегрувати етнічну меншину циган у господарське та суспільне життя країни, сприяння зростанню їх соціальної активності, надання їм на пільгових і пріоритетних умовах робочих місць, житла, виплата соціальної допомоги і компенсації, призвели до виникнення почуття несправедливості, незахищеності, загрози у домінуючого етносу. Це підсилює напруженість у міжетнічних відносинах, яка постійно проявляється в різних конфліктах. Загалом, кожен із представників етнічної меншини, як і кожен представник домінуючого етносу, майже завжди може розраховувати на підтримку, принаймні, частини представників свого етносу, незалежно від того, що він зробив.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Майданюк В. «Позитивна» дискримінація більшості [Електронний ресурс] / В. Майданюк // Вголос. – 11.11.2015. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/pozytyvna_dyskryminatsiya_bilshosti_198123.html 2.Выселение циган из Лоциновки после убийства 9-летней девочки нарушает права человека – ОБСЕ [Электронный ресурс] // «Независимое Бюро Новостей». – 02.09.2016. – Режим доступа: <http://nbnews.com.ua/ru/news/188151>

BOX OF IDENTITIES УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ

Кісла Ганна Олександрівна

кандидат філософських наук, професор кафедри соціології
факультету соціально-економічної освіти та управління

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Феномен ідентичності займає особливе місце в дослідженнях процесів соціальних трансформацій у світовій та українській соціології. Пояснення цьому можна знайти в тиражованій цитаті З. Баумана: «Справа не в тому, що дослідження ідентичності стають сьогодні незалежною й швидко розвиненою галуззю знання; відбувається щось більше, й можна сказати, що ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя». У контенті сучасного життя існує простір міжетнічних відносин, якість функціонування якого великою мірою залежить від домінуючих ідентичностей. «Презентаторами» ідентичностей виступають суб'єкти соціальної спільноти. До таких суб'єктів, серед інших, ми відносимо інтелектуальну, освічену частину молоді – студентство. Особливість студентства як соціальної групи українського суспільства можна визначити наступним чином: студентство – найбільш освічена соціальна група сучасного українського суспільства, найбільш мобільна соціальна група в інформативному, освітньому, креативному контенті. Українські студенти сьогодні є потенційним соціальним ресурсом побудови України як цивілізованої європейської країни. Студенти – це представники інтелектуального ресурсу українського суспільства, соціальний капітал українського суспільства. Усі названі маркери соціальної спільноти спонукали до дослідження ідентичностей студентства в кореляційному зв'язку з міжетнічною інтерацією.

Ідентичність як науковий і соціальний феномен не є однозначним поняттям. У світовій соціології існує багато паттернів «вигляду» ідентичності. В українській соціології прийнято працювати з методикою

дослідження ідентичності, адаптованою Н. Паніною, яку використовує Інститут соціології НАН України в багаторічному соціологічному моніторингу «Українське суспільство». Ця методика дозволяє досліджувати різні типи презентації ідентичності студентства: громадянську, локальну, регіональну, етнічну, європейську, світову і навіть пострадянську.

Диференціація студентської спільноти за типом презентованої ідентичності, на нашу думку, є умова для дослідження кореляції типу презентованої ідентичності і міжетнічної інтеракції.

Проблема, яку ми визначили для дослідження, полягає в тому, що різні типи домінуючої ідентичності у студентів означають, що студенти по різному оцінюють міжетнічні відносини в Україні, по різному «включені» до міжетнічної інтеракції в суспільстві. Якщо це так, то науковцям потрібно конструювати концепцію з формування тієї ідентичності у студентства, яка має найбільш позитивний корисний для суспільства контент. Для пошуку вирішення названої проблеми ми будемо аналізувати зі всього досліджуваного набору ідентичностей – box of identities (громадянська, етнічна, локальна, регіональна, європейська, пост-радянська і світова) тільки чотири: громадянську, локальну, етнічну та європейську. Ці типи ідентичності, на наш погляд, найбільш критично дозволять проаналізувати замовлені аспекти проблеми – міжетнічна інтеракція, міжетнічні відносини в українському суспільстві.

Загальнонаціональне опитування студентства України «Міжетнічні відносини в Україні: студентський погляд» було проведене Соціологічним центром імені М.П. Драгоманова, Центром евалюації науково-освітніх та соціальних програм з 15 грудня 2014 року по березень 2015 року.

Опитування проводилося в п'яти регіонах України: Схід, Захід, Південь, Північ та Центр. В опитуванні використовувалася багатоступенева вибірка: стратифікована, кластерна й випадкова на останньому ступені. Загальний обсяг вибірки становив 890 респондентів. Похибка вибірки не перевищує 3,3%.

Мета дослідження полягала в з'ясуванні впливу різних типів ідентичності студентів на оцінювання характеру міжетнічних відносин в Україні, на «включеність» до міжетнічної інтеракції в суспільстві

Загальна інформація про те, як студенти себе ідентифікують, представлена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Ієрархія розподілу типів ідентичності українських студентів (%)

Ким Ви себе, передусім, вважаєте?	%
громадянином України	62,0
громадянином Світу	11,0
представником свого етносу, нації	9,0
мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	7,0
мешканцем регіону (області чи кількох областей)	5,0
громадянином Європи	3,0
громадянином колишнього Радянського Союзу	1,0
інше	3,0

Ієрархічний розподіл відповідей дозволяє виділяти Громадську ідентичність студентів як домінуючу. Україна сприймається освіченою, креативною частиною молоді як держава громадянської нації, де, як у будь-якій цивілізованій державі на питання «Хто ви?» відповідають, не дивлячись на етнічну приналежність, – «Я громадянин своєї країни». Наявність на другому місці ідентичності світового громадянства певним чином дивує і потребує додаткового дослідження. З урахуванням геополітичних подій останніх років очікувано друге місце вподобань має належати європейській ідентичності.

Наступний щабель «ідентичної драбинки» студентів зайнята етнічною ідентичністю - «я представник свого етносу, нації». Зараз, коли ми доводимо собі, в першу чергу, і всьому світу, що ми українці, вкладаємо в зміст «ми українці» і етнічну ідентичність, і громадську, такий результат можна вважати закономірним.

Наступною за значущістю для студентів є локальна ідентичність. Обираючи її, студенти презентували потребу в почутті причетності стосовно подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання: міста, району, селища, мікрорайону. В умовах нестабільності суспільства локальна ідентичність, як і етнічна, може бути суттєвою опорою для людини в можливості мати визначеність власного становища в системі соціального простору, бути підставою до перетворювальної активності. Регіональна ідентичність, європейська й пострадянська зайняли останні місця в розподілі відповідей. Ще раз стосовно європейської ідентичності: склався певний якісний перехід від актуальності європейської ідентичності до світової. І це мусить бути предметом окремого аналізу.

Висновок. Презентована тема дослідження «Box of identities українських студентів» потребує вдосконалення й комплексного підходу до аналізу. Використаний нами підхід симетрії оцінок і поглядів серед різних груп ідентичності студентів ілюструє, що всі чотири досліджувані групи різняться своїми результатами. Можливо цей факт обмежує можливість розглядати ідентичність як фактор конструювання міжетнічних відносин. Але отриманий результат не є негативним, він є підставою для наступного більш плідного, комплексного аналізу з дуже цікавим результатом.

«БЕЗЦІННИСНИЙ» ДОСВІД: ДЕ ЗНАЙТИ І НЕ ВТРАТИТИ ЯДРА КУЛЬТУР ЗАРАДИ СОЛІДАРНОСТІ В МУЛЬТИЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТАХ*Тащенко Анна Юрійвна*кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету, м. Київ

Формулювання наукової проблеми, на котру ми пропонуємо звернути увагу, буде доречним як у випадку визнання недостатності знань про можливості солідарного взаємонаближення представників різних етнічних культур та субкультур, так і у випадку ствердження наявності різноспрямованих наукових рекомендацій з приводу налагодження солідарності у мультиетнічних спільнотах. З огляду на появу все нових і нових варіацій практик сумісного навчання і ведення бізнесу з представниками різних етносів, знову й знову у різноманітних організаціях виникає запит на пояснення принципових схожостей та відмінностей у безлічі можливих комбінацій етнічних культур – бразильської та китайської [1], китайської та російської [2], австрійської та шведської [3], англійської, ірландської та масайської [4], англо-американської та китайської [5] тощо, і вельми популярною відповіддю з боку науки на ці запити є концепція ядра культури, котре, спрощено кажучи, ні за яких умов неможна зачіпати, проте саме у ньому слід шукати зачіпки для міжетнічного порозуміння. Ця концепція є «дочірньою» щодо концепції центральної зони культури, проте вже здобула самостійне осмислення й дискусії з приводу наповнення предмета свого вивчення. Згідно із типовими порівняннями, ядро культури виконує функцію своєрідної ДНК, що зберігає інформацію про історію, етапи формування, умови життя, етнічний потенціал тощо, і передбачає уявлення про наявність «захисного поясу», що нейтралізує загрозові імпульси інших культур або поверхово пристосовує одну культуру під іншу посередництвом «хамелеонізації» другорядних складових. Важливою характерною рисою при цьому є те, що, не зважаючи на всі дебати й сумніви, про ядро культури найчастіше воліють говорити у термінах цінностей та ціннісних орієнтацій, посилаючись і на «гідність та плідність» цієї області наукових розвідок, і на «тривалість та багатство» традицій їх вивчення, і на зручність адаптації даних вже існуючих авторитетних міжнародних і національних досліджень. Та ось у чому справа: самі авторитети, на яких орієнтуються у поясненні ядер культур (як-то, наприклад, Хофстеде), говорять, що цінностями пристало пояснювати схоже й відмінне між націями, а не між організаціями [1; 5, р. 15-18; 6-8; 9, р. 389]. В межах формування організаційних культур актуалізуються, у термінах Хофстеде, в першу чергу, «символи», «герої» та «ритуали», а не цінності, отже, і за виникнення конфліктних ситуацій в цьому контексті між представниками різних етносів шляхи їхнього подолання слід шукати там, на більш поверховому рівні. Саме тому відповідні рекомендації, що ґрунтуються на широковідомих моделях культури Крьюбера і Клакхона, Тромпенааса і Хемпдена-Тьорнера, Холла, Шварца і навіть вже згаданого Хофстеде тощо, потребують підкріплення специфізованими даними й перегляду з акцентом на, так би мовити, «цінності другого рангу», що не можна ні віддалити від ядра, ні віднести до захисного поясу.

Методи нашого дослідження з цього приводу – аналіз літератури та вторинний аналіз результатів емпіричних досліджень (опитувань, напівструктурованих інтерв'ю, фокус-груп) міжетнічної взаємодії, що спираються на концепцію ядра культури (Л. Г. Гороховська, Є. І. Нестерова, В. Раммер, П. Блумчінські, Дж. Х. Гіллеспі).

Основні результати та висновки. Отже, що може бути заміником ядра культури, котрий виникає на більш поверхневому рівні взаємодій і не вписаний в існуючі популярні теоретичні системи вимірів культури? По-перше, мережа асоціативних зв'язків між ключовими поняттями, що описують предмет ситуативного сумісного освоєння. Так, Гороховська й Нестерова, ставлячи перед собою завдання з'ясувати причини невігластва та небажання контактувати у росіян і китайців в умовах зустрічі російського і китайського колонізаційних потоків на території Дальнього Сходу (користуючись, зокрема, даними опитування китайських студентів в Іркутську), вирішують його після розкриття зв'язків між інтерпретаціями понять «Вітчизна», «земля», «держава» і «віра», що у росіян та китайців організуються у принципово різні семантичні мережі [2]. По-друге, колись Мангейм охарактеризував інтелігенцію не стільки фактом володіння певним знанням, скільки «здатністю долати вузькість власної позиції» – саме такою властивістю можна узагальнити результати інтерв'ю, отримані Раммер. Судячи з них, у чужому етнокультурному середовищі на людину впливає не інша культура, а її (людини) відкритість до інших культур, сприйняття нових перспектив, визнання відмінностей, сприйняття інакших форм поведінки, збір культурного досвіду тощо [3]. По-третє, джерелом антисолідарності, як демонструють Блумчінські й Гіллеспі на прикладі фокус-групових даних з приводу взаємозв'язку різних цінностей та англійської мови у мультиетнічній Північній Ірландії, можуть поставати відмінні експресивні засоби, застосовувані для вираження однакових цінностей – самовираження, кохання, поваги до інших тощо [4], хоча у випадку цього дослідження, якщо звернути увагу на деталі, розмова скоріше йде не про об'єктивні властивості окремих

мов, а про емоційно забарвлені ставлення та подекуди й невірні упередження (через асоціювання рідної неанглійської мови з сім'єю, друзями, гордістю тощо), котрі, як ми переконано припускаємо, більшою мірою і зумовлюють уявлення про кардинальну відмінність експресивних засобів англійської від, скажімо, малайської, за рядом ознак. Та звісно, тема важливих «посередників» фундаментальних цінностей – ще не вичерпаний привід для подальшого обговорення.

ЛІТЕРАТУРА:1. Véras E. Z. Cultural Differences Between Countries: The Brazilian and the Chinese Ways of Doing Business / E. Z. Véras, D. B. Véras // Proceedings of the 7th International Conference on Innovation&Management (December 4-5, 2010). – P. 1986-1991.2. Гороховская Л. Г. Проблема «свой»-«чужой» в колонизационном процессе / Л. Г. Гороховская, Е. И. Нестерова // Дальневосточный меридиан русской культуры. Исторический опыт освоения Дальнего Востока. Вып. 4. – Благовещенск, изд-во АмГУ, 2001. – С. 29-37. 3. Rammer V. An analysis of different cultures and their impact on exchange students: A Comparative Study of Austria and Sweden [Electronical source] / V. Rammer. – 2016. – Access mode: https://www.fh-ooe.at/fileadmin/user_upload/fhooe/ueber-uns/kongresswesen/2016/ccbc/allgemein/docs/fhooe-ccbc2016-B3-B2-rammer-victoria.pdf 4. Blumczynski P. Translating Values: Insights from Multilingual and Multi-Ethnic Focus Groups in Northern Ireland [Electronical source] / P. Blumczynski, J. H. Gillespie // Knowledge Exchange Seminar Series at Northern Ireland Assembly (15 June 2016). – Access mode: http://pure.qub.ac.uk/portal/files/126717437/KESS_Blumczynski_Gillespie_15_June_2016.pdf 5. Kulich S. J. Getting the Big Picture on Chinese Values: Developing Approaches to Study the Shifting Core of Chinese Culture / S. J. Kulich // Intercultural Communication Studies XVII: 2 2008. – P. 15-30. 6. Ракитов А. И. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1994. – №4. – С. 14-34. 7. Ляшова С. А. «Ядро культуры» и «базовые культурные характеристики» как категории теорий культуры / С. А. Ляшова // Философия. Социология. Культурология. – 2006. – Вып. 5. – С. 39-47. 8. Красных В. В. Роль и основные функции культурных ценностей в коммуникации [Электронный ресурс] / В. В. Красных // VI Междунар. конф. Российской коммуникативной ассоциации «Коммуникация в изменяющемся мире»: сборник материалов. – 2012. – Режим доступа: http://conf.sfu-kras.ru/conf/communication-2012/report?memb_id=2763 9. Hofstede G. National cultures, organizational cultures, and the role of management / G. Hofstede // Values and Ethics for the 21st Century. – BBVA, 2012. – P. 385-403.

СЕКЦІЯ 8

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УМОВАХ АКТУАЛІЗАЦІЇ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ НЕРІВНОСТЕЙ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА – ПРОФЕСІЯ МАЙБУТНЬОГО

Горбунова-Рубан Світлана Олександрівна

в.о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Соціальна робота як професійна діяльність є актуальною потребою цивілізаційного розвитку суспільства на початку XXI сторіччя. Жодна демократична соціальна держава в ринкових умовах не спроможна обійтися без цього соціального інституту, бо метою соціальної роботи є гармонізація суспільних відносин на будь-якому рівні – суспільства в цілому, родини, колективу, спільноти, особистості.

В інших країнах світу інститут соціальної роботи функціонує протягом багатьох десятиріч, накопичено значний досвід вирішення соціальних проблем різного рівня. Становлення соціальної роботи в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору, має свої особливості. Формування системи соціальної роботи відбувається в умовах глибинних трансформацій усіх сфер суспільного життя, пов'язаних з переходом до нового соціально-економічного устрою, глобалізаційних процесів. В умовах затяжної економічної та політичної кризи, збройного конфлікту на Сході України реформи здійснюються без застосування необхідних превентивних механізмів підтримки рівня та якості життя широких верств населення, що призвело до різкого погіршення їх захисту. Більшість раніше благополучних соціальних груп, прошарків втратила свій статус, з'явилися нові соціальні групи. Зміни в соціальній структурі супроводжуються значною поляризацією населення за рівнем матеріального добробуту. В цих умовах загострюється проблема масового поширення бідності та субкультури бідних, що суттєво знижує можливості життєдіяльності людей та суспільства загалом. Військові дії на Сході України призвели до появи вимушених переселенців з окупованих територій, що значно розширило контингент осіб, які потребують соціальної підтримки. В той же час в останні десятиріччя відбулося різке зниження компенсаторних можливостей соціальної сфери. Залишковий принцип фінансування призвів до руйнування соціальної інфраструктури. Кризовий стан соціальної сфери став гальмом економічного розвитку українського суспільства.

Таким чином, складні соціально-економічні й політичні умови, в яких опинилася країна, актуалізували потребу в гнучкій, науково обґрунтованій системі соціального захисту населення та в соціальній роботі. Як свідчить світовий досвід, соціальна робота виступає інструментом вирішення найбільш складних соціальних проблем на будь-якому рівні – індивідуальному, груповому, спільнот, прошарків, вона є регулятором взаємовідносин людини й суспільства, сприяє соціальному і економічному розвитку останнього, вона також є однією з самих розповсюджених професій соціально-гуманітарного профілю в світі.

Соціальна робота як практична діяльність сьогодні потрібна в Україні в зв'язку з необхідністю формування ефективної системи соціального захисту населення від негативних наслідків соціально-економічних трансформацій. В умовах різкого падіння життєвого рівня широких верств населення виникла потреба в системі організацій, які б були спроможні надавати підтримку найбільш уразливим групам. За короткий час в Україні була створена така система організацій, що актуалізувало завдання підготовки професійних кадрів для роботи в ній – соціальних працівників. Проте це завдання виявилось не легким для виконання навчальними закладами України в тому числі через міждисциплінарний, інтегративний характер соціальної роботи.

Соціальний працівник у своїй професійній діяльності використовує нароби соціальних та інших, зокрема медичних, наук. Він повинен володіти знаннями з багатьох наукових дисциплін – філософії, політології, права, психології, соціології, медицини, а також вміти на практиці застосувати ту чи іншу систему знань для надання допомоги у вирішенні конкретних соціальних проблем індивідів, соціальних груп, спільнот. Багатоаспектність соціальної роботи передбачає спеціалізацію в підготовці соціальних працівників в навчальних закладах. Соціальним працівникам доводиться контактувати з різними категоріями клієнтів (жінками, сім'ями, молоддю, безробітними, інвалідами, людьми похилого віку і т.п.), що вимагає знання специфіки їхніх потреб, інтересів, очікувань. Соціальна робота може також здійснюватися на макро-, мезо- і мікрорівнях, кожний з яких має свою специфіку. Таким чином, для забезпечення ефективного соціального захисту населення потрібні

висококваліфіковані, компетентні кадри соціальних працівників, які повинні мати ґрунтовну теоретичну підготовку, володіти умінями та навичками щодо їх реалізації.

З 90-х років минулого сторіччя в Україні розпочата підготовка соціальних працівників з базовою освітою в коледжах, технікумах, вищих навчальних закладах. На сучасному етапі для розвитку соціальної роботи як науки та професійної діяльності необхідно забезпечити підготовку кадрів вищої кваліфікації з соціальної роботи через аспірантуру та докторантуру в межах соціології та інших напрямів. Відсутність такої можливості стримує подальший розвиток соціальної роботи як науки, перешкоджає підвищенню престижу професії, ефективності діяльності соціальних працівників та відкидає Україну з напрямку цивілізаційного розвитку, адже соціальній роботі належить майбутнє.

Андрющенко Аліса Ілвівна

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК НАУКИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Інституціоналізація соціальної роботи як науки та професії відбувається в Україні складно, суперечливо. Складність цього процесу викликана специфікою соціальної роботи як міждисциплінарної науки, що передбачає використання поліпарадигмального підходу, напрацювань багатьох суспільних та природознавчих наук – філософії, політології, права, психології, соціології, педагогіки, медицини тощо.

Теоретико-методологічні розробки соціальної роботи здійснюються в трьох напрямках. По-перше, визначається місце соціальної роботи як науки серед таких дисциплін, як: соціальна філософія, психологія, педагогіка, соціологія тощо. По-друге, ведеться пошук власної теоретичної константи, що визначає самостійність науки. По-третє, виявляється її взаємодія з іншими науками про людину й суспільство.

В оцінці наукового статусу соціальної роботи домінують два підходи: прихильники першого вважають, що її теоретичну основу складають декілька суміжних наук про людину й суспільство (соціальна філософія, антропологія, психологія, соціологія, право, етика, медицина та ін.), тобто вважають її суто прикладною дисципліною; прихильники другого підходу обґрунтовують самостійність соціальної роботи як наукової дисципліни, в межах якої виділяють теоретичний і прикладний аспекти.

На нашу думку, теорія соціальної роботи має всі структурні ознаки, що свідчать про її сформованість як науки, притаманний лише їй предмет дослідження, об'єкт вивчення, закономірності, специфічний понятійний апарат, категорії, принципи й методи дослідницької діяльності.

Предметна сутність соціальної роботи втілюється в найскладнішому феномені – соціальність, яка відображає різноманітність засобів і форм співіснування та взаємодії соціальних суб'єктів у суспільстві (соціальних спільнот, класів, груп, прошарків, особистостей і т. ін.). Соціальна робота як наука вивчає сутнісні характеристики, притаманні соціальним процесам, розвитку суспільства, що обумовлюють зміст і результативність економічного, політичного, управлінського впливу на поведінку різноманітних соціальних спільнот і особистостей. Саме тому предметом дослідження цієї науки є соціальні відносини, взаємозв'язки та взаємодія різних груп людей, конкретних особистостей, які займають різне положення в суспільній ієрархії, по-різному беруть участь у функціонуванні й розвитку суспільства, внаслідок чого відрізняються рівнем і якістю життя, джерелами й розмірами доходів, структурою особистого споживання. Саме соціальні відносини характеризують суб'єктів як представників тих чи інших соціальних спільнот, прошарків, позначають їхнє місце в соціальній структурі суспільства.

В основі концепції соціальної роботи лежить розуміння цілісності людини як суб'єкта суспільного життя. Теорія останньої як відносно самостійна система наукового знання зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, розвитку соціальних процесів, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних протиріч і конфліктів. Метою соціальної роботи є гармонізація всієї системи відносин на будь-якому рівні – в суспільстві в цілому, родині, колективі тощо.

В межах соціальної роботи людина розглядається як біопсихосоціальна істота з усією сукупністю її потреб – базових і соціальних. Саме тому соціальна робота спирається на систему знань інших наук в залежності від специфіки проблем людини, використовує їхні методи. Внаслідок цього соціальна робота виступає інтегральною наукою, має міждисциплінарний характер, зберігаючи при цьому лише її притаманні концептуальні засади.

За характером вирішення суспільних проблем соціальна робота посідає особливе місце серед наук про людину й суспільство. Покращення соціального самопочуття людини, вдосконалення умов її життя, забезпечення гідного існування – мета соціальної роботи. Все це визначає специфіку практичної або професійної соціальної роботи. Вона спрямована на гармонізацію відносин особистості й суспільства через інститут соціальної допомоги, підтримки, соціального захисту. Саме тому об'єктом соціальної роботи стають індивіди, соціальні групи, прошарки, які потрапили в складні життєві ситуації та неспроможні самотужки, без сторонньої допомоги вирішити свої проблеми.

Соціальна робота є однією з професій, які прийнято відносити до групи «людина – людина». Слід підкреслити, що в соціальній роботі допомога виступає не самоціллю, а розглядається лише як метод, захід, спосіб активізації життєвих сил людини, яка за підтримки соціального працівника стане самодостатньою, спроможною соціально функціонувати, самостійно вирішувати свої проблеми. Саме цим соціальна робота як професійна практика відрізняється від інших, схожих за характером, професій соціальної спрямованості (лікаря, педагога, психолога, юриста та ін.). На відміну від рольових суб'єкт-об'єктних відносин, притаманних іншим професіям, у соціальній роботі домінують суб'єкт-суб'єктні відносини, за яких між клієнтом і соціальним працівником устанавлюються паритетні, партнерські стосунки, причому за клієнтом залишається право на ухвалення рішень щодо розв'язання власних проблем.

Традиційно виокремлюють декілька моделей теоретичного обґрунтування практичної соціальної роботи. Основні моделі базуються на трьох групах теорій: психолого-орієнтованих, соціолого-орієнтованих та комплексно-орієнтованих. Чітко простежується зв'язок тієї чи іншої системи теоретичних знань з основними напрямками діяльності соціальних працівників. Саме ці теоретичні засади покладені в основу соціальної роботи як професії.

Сферою діяльності соціального працівника, об'єктом його впливу виступають не лише представники найбільш уразливих соціальних груп і прошарків, а соціальна сфера в цілому, яка найбільш постраждала внаслідок соціально-економічних трансформацій, і стан якої на сьогодні гальмує сталий розвиток суспільства. Саме тому сприяння ствердженню та розвитку інституту соціальної роботи як науки та професійної діяльності є нагальною потребою держави та українського суспільства.

ПРОАКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Шандрук Сергій Костянтинович

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи
Тернопільського національного економічного університету

Біскуп Віталій Степанович

викладач кафедри психології та соціальної роботи
Тернопільського національного економічного університету

Зміни, які стрімко виникають протягом останнього часу, вимагають нового осмислення багатьох процесів та складових соціального життя. Кожне десятиліття привносить несподівані явища, тенденції, які кардинально впливають на життя окремих людей, соціальних груп та спільнот, суспільства загалом. Актуальними є питання не тільки подолання бідності та інших негативних явищ суспільного розвитку, а кроки з попередження різноманітних диспропорцій у реальному житті мільйонів людей.

Життєвий шлях особистості, детермінанти його становлення знаходяться у полі зору багатьох дослідників. Визначення ролі людини у соціумі, характеристика напрямків змін, які зазнають людські долі під натиском інформаційних, технологічних, урбанізаційних, індустріальних, соціально-економічних змін є необхідним явищем в процесі наукового пізнання.

Україна, переживаючи доволі складні часи у своєму історичному розвитку, володіє усіма можливостями гідно подолати виклики та здобути неоцінний досвід у питаннях вирішення різноманітних соціальних проблем. Хоча сьогодні становище українців у світовому рейтингу добробуту є вкрай невтішним. Індекс бідності у 2017 році за даними Bloomberg's Misery Index становить 19, що ставить нашу країну на 7 сходинку серед країн, в яких інфляція і безробіття сягають катастрофічних показників. Певні позитивні зрушення дають змогу з оптимізмом дивитись у майбутнє, адже ще у 2016 році Україна займала 3 місце у вказаному рейтингу [1]. Вважаємо, що однією із складових успішного подолання соціальних проблем є переорієнтація моделі управління соціальними процесами з реактивної на проактивну.

У теорії організаційної поведінки проактивність розуміється як здатність передбачати події, ініціювати зміни, прагнення керувати долею організації, натомість реактивність – це відповідь на події, які

уже трапились, адаптація до змін та пом'якшення їхніх наслідків [2, с. 343]. Помітно, що відмінності між цими двома стилями управління полягають у стратегічних завдань кожного з них та напрямків реагування на виклики різноманітної природи. Якщо проактивність – це, перш за все, спроба зазирнути у майбутнє і зуміти уникнути розгортання певної проблеми, сукупність заходів з попередження суперечностей та протиріч у різних сегментах соціального життя, то реактивність – реакція на інциденти і розгортання аварійних заходів, спрямованих на їхнє усунення. Звичайно, у високодинамічному світі неможливо передбачити чи спрогнозувати усі можливі загрози. Проте сукупність слабо прогнозованих подій посилюють увагу науковців до новітніх моделей управління соціальними процесами.

Виявлення та вирішення соціальних негараздів актуалізує діяльність, спрямовану на попередження проблемних ситуацій і життєвих труднощів, їх передбачення і упередження. Мова ведеться про соціальну профілактику, як цілеспрямовану діяльність щодо запобігання можливих соціальних, психолого-педагогічних, правових та інших проблем в індивідуальному, груповому та суспільному житті. У цьому контексті соціальна профілактика у репертуарі своїх методів неодмінно застосовує проактивні засоби як прогнозування соціальних процесів, так і вибір технологій попередження їхнього деструктивного розгортання.

У системі прогнозування соціальних процесів чільне місце займає аналіз як явних, і, тим більше, латентних соціальних процесів, які недосяжні для прямої фіксації. За допомогою спеціальних процедур приховані тенденції та тренди суспільного розвитку можуть бути оприявлені і доступні для інтерпретації, з'ясуванні їхніх майбутніх наслідків. У цьому сенсі важливу роль відіграє прогностична функція соціології, яка сьогодні використовується у неповному обсязі. Фіксація поточного стану соціальної ситуації є важливою, але недостатньою теоретичною та прикладною діяльністю соціологів. Регулярних моніторинг світових, регіональних та місцевих тенденцій, їх аналітичне опрацювання є вагомим джерелом для передбачення майбутніх сценаріїв розгортання соціальних процесів. Зауважимо, що процедури отримання випереджаючих знань збагатилися новими методами, серед яких поширення набуває форсайт-підхід. Форсайт – це системний, партисипативний, перспективний та політично орієнтований процес, який (за підтримки різних методик сканування середовища/горизонтів) спрямований на активне залучення ключових зацікавлених сторін у широкий спектр заходів щодо передбачення майбутнього, підготовки рекомендацій і здійснення перетворень у технологічній, економічній, екологічній, політичній, соціальній та етичній галузях [3, с. 58]. Один із важливих підсумків форсайт-проектів – означення ключових технологій, які за своєю суттю є механізмами реагування на суперечності в соціальній сфері та, що більш важливо, постають інструментами протидії негативним явищам, які мають високу вірогідність виникнення в майбутньому [4, с. 81].

Вибір технологій попередження позанормативних практик ґрунтується на ідеї про те, що самі громадяни є носіями конкретних суспільних проблем, а джерело цих проблем сягає своїми коріннями в інституційні та культурні умови їхньої життєдіяльності. Відтак, соціально-профілактичні заходи мають бути спрямовані на підвищення рівня свідомого ставлення населення до власного життя, формування такого рівня мислення, яке впливає на продуктивні форми поведінки та реагування на негативні виклики, які неодмінно супроводжують кожну людину протягом життя. З іншого боку, як зазначає Т. Парсонс, члени суспільства повинні мати не просто формальні, але й реальні можливості конкурувати з іншими членами, причому з достатніми шансами на успіх [5, с.113]. Тому проактивне управління у системі соціальної профілактики пов'язане із проектуванням, конструюванням такого соціального середовища, в якому кожному члену суспільства забезпечуються не тільки рівні права, але й надаються відповідні гарантії для їхньої реалізації.

Сучасне життя рясніє численними проблемами: бідність, соціальна ексклюзія, насилля та агресія, дискримінація, шовінізм, ксенофобія, злочинність та віктимізація значної кількості населення тощо. Кожне суспільство у тій чи іншій мірі стикається з цими та іншими негараздами. Проте рівень цивілізаційного розвитку визначається гостротою та поширенням різноманітних соціальних протиріч. Рівень соціального затишку залежить від того, наскільки влада прагне випередити і уникнути їх поширення чи, навпаки, намагається лише наздоганяти проблеми і залагоджувати їхні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Saraiva C., Jamrisko M. These Economies Are Getting More Miserable This Year – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-03/these-countries-are-getting-more-miserable-this-year>. 2. Ньюстром Д. В. Организационное поведение. Поведение человека на рабочем месте: пер. с англ. / Д. В. Ньюстром, К. Дэвис; ред. Ю. Н. Каптуревский. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 448 с. 3. Поппер Р. Мониторинг исследований будущего / Р. Поппер // Форсайт. – 2012. – Т. 6, № 2. – С. 56–75. 4. Рудакевич О. М., Біскуп В. С. Особливості використання форсайту в передбаченні та розв'язанні проблем у соціальній сфері / О. М. Рудакевич, В. С. Біскуп // Соціологічні студії. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (7). – С. 77–83. 5. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс // пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ МЕХАНІЗМІВ ОРІЄНТУВАННЯ ТА ДІЇ В НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ СИТУАЦІЯХ

Камбур Андрій Васильович

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та соціального управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У соціальних науках, зокрема в соціології, значна увага приділяється аналізу механізмів соціального захисту населення в умовах перехідного суспільства. Це закономірно, оскільки мінливість і динамічність життя, політичні та економічні нововведення суттєво змінюють буденність як окремих людей, так і груп, соціумів. Тому в сучасних умовах особливо затребуваними є соціологічні теорії, які б, з одного боку, розкривали соціальні, економічні, психологічні конфлікти і суперечності в системі «особистість – суспільство», а з іншого – займалися б аналізом реальних суспільних захисних механізмів здатних мінімізувати такі негативні наслідки як девіація, аномія, відчуження, деліквентність, конфлікт і т.ін.

Метою дослідження є спроба висвітлити проблеми динаміки соціалізаційних і ресоціалізаційних процесів та їхнього впливу на орієнтування в життєвому просторі особистості та дії в непередбачених ситуаціях. Ми намагатимемося проаналізувати соціальні процеси виходячи з діяльнісно-активістських позицій, поєднуючи макросистемний та мікроповсякденний рівні соціального аналізу.

У наш час, в умовах неузгоджень у ціннісних орієнтирах особистості та суспільства (відсутності єдиної системи суспільних цінностей) важко дати відповідь на запитання: що повинно рухати людину та суспільство до досягнення мети? Людина не може існувати сама собою окремо від суспільства, і навпаки, тому потрібно говорити про сукупність цінностей, які пропагує держава та пропонує людина, які б доповнювали та удосконалювали одна одну. Люди повинні жити згідно з вимогами часу і водночас у відповідності з неписаними законами суспільства – моралі, етики, культури. Держава повинна орієнтуватися на названі цінності та забезпечити правопорядок у суспільстві шляхом створення справедливих, об'єктивних законотворчих актів, які б спонукали до виникнення дієвих механізмів соціального захисту населення.

Специфіка сучасного українського суспільства полягає в тому, що воно перебуває в особливому специфічному стані, який можна охарактеризувати як стійкий у своїй нестабільності. Це стан невизначеного розвитку, який містить у собі різні варіанти та можливі альтернативи розвитку. А сам процес психологічного засвоєння іншої нормативності, іншої системи цінностей є процесом «перебудови» свідомості, який забезпечує «успішність» чи «неуспішність» входження в нові соціально-економічні умови та потребує включення механізмів ресоціалізації. Сьогодні цей термін розуміється досить широко і поза специфікою суб'єктів процесу – як усвідомлена зміна поведінки людини в ситуації очевидного соціального неуспіху. Про ресоціалізацію можна говорити і тоді, коли мається на увазі процес формування в особистості здатності орієнтуватися і діяти в непередбачених, невизначених ситуаціях. Такі ситуації виникають постійно в умовах швидких змін сучасного суспільства. Ці умови вимагають від особистості сформованої готовності до переходу в нові і нові ситуації соціального розвитку. Формування в особистості такої готовності є дуже важливим в умовах трансформації суспільства. В цих умовах важливим результатом соціалізації є формування в особистості окрім нормативної поведінки таких рис, як: здатність до адекватного сприйняття нових соціальних вимог; вибіркоче ставлення до соціальних впливів; низька соціальна ригідність; сформованість особистісних передумов для виконання задач наступного етапу життєвого шляху.

Однак відчуття цієї нової суспільної атмосфери можна вважати лише першим етапом розвитку поведінкової активності. Як свідчить соціальна практика, виходячи з цієї позиції, можна йти в різних напрямках. Одні люди намагаються реально скористатись новими можливостями, змінюють місце роботи, професію, включаються у сферу ринкових відносин і т.ін., тобто ініціативно, самостійно створюють новий соціальний простір життєдіяльності. Інші розгублюються, позбавившись заведеного регламенту життя, вони відчують себе самотніми, покинутими напризволяще, зазнають стресів та інших психічних розладів.

Сьогодні ми говоримо, що оновлення системи соціального захисту населення в Україні є вимогою часу. Проте специфічний стан сучасного українського суспільства вимагає від нас пам'ятати про ті покоління громадян, які змушені були формуватися в умовах, коли вимагалися такі індивідуальні риси, як соціальна пасивність. Декілька поколінь соціалізувалися під час викривальних ідеологічних кампаній, які ніколи не припинялися, і кожне наступне політичне керівництво починало свою діяльність «з викривання», як тоді наголошувалося, недоліків, справжніх і надуманих, своїх попередників. На сьогодні, стан перманентного «розвінчування», навіть висміювання політичної еліти зумовив ситуацію, що характеризується зневірою більшості людей у будь-які політичні гасла, обіцянки, заклики. Теперішнє суспільство дедалі більше сприймається індивідами як «поле битви» за суто особисті інтереси, до того ж значною мірою деформувалися нестійкі механізми збігу інтересів різного рівня.

Останні десятиріччя в українському суспільстві з'явилися, здавалося б реальні можливості створити гідні для людини умови існування, за яких індивід міг би максимально виявити свою соціальну активність і творчі сили. Однак, на жаль, ці можливості не завжди реалізуються і не впроваджуються в реальне життя.

У зв'язку із висвітленими проблемами, у громадян України поширюються песимістичні настрої, зневіра в краще майбутнє. Досвід країн, які пережили період трансформації, засвідчив, що песимістично налаштована особистість часто-густо примиряється з постійною пригніченістю, оскільки сподівається, що відмова від активного прагнення до успіху позбавить її від стресів (Stress англ. – тиск) і дистресів.

Наразі легко помітити, що більшість прибічників патерналістського суспільного устрою знайшли свою нішу в бюджетній сфері, а прибічники «нового часу» влаштувалися в нових ринкових структурах. З початку реформ і донині, з огляду на консервативність свідомості, одна частина населення України не змогла сприйняти декларовану владною елітою «нову мету» (гроші і матеріальний успіх), інша – засоби досягнення цієї мети (пов'язані з жорстокою конкурентною боротьбою, відходом від етичних норм поведінки).

Наостанок слід зазначити, що принципова незавершеність у формуванні єдиної несуперечливої системи соціального захисту населення, яку б схвалювала переважна більшість українського суспільства залишає особистість наодинці з проблемами орієнтування та дії в непередбачених, невизначених ситуаціях. Наявні блоки старих та нових механізмів не створюють органічної єдності, навпаки, доволі часто вони конфліктують між собою, не дозволяючи сформуватися стійкому «ядру» нової системи соціального захисту населення. Соціальні конфлікти спостерігаються не лише між різними професійними та соціально-демографічними групами, а й усередині основних соціальних груп українського суспільства. Жодна з цих груп не є однорідною за своїми ціннісними орієнтирами, які часто видаються непослідовними та суперечливими. Натомість процес трансформації в нашому суспільстві охопив усю систему соціальної організації та систему життєвих цінностей, що знайшло своє відображення в індивідуальній свідомості особистості. Глибокі зміни, які охопили широкий спектр соціальних чинників, вимагаючи усвідомленої зміни стратегії життя і техніки повсякденної поведінки, зумовили необхідність введення в дію механізмів ресоціалізації. Для багатьох це завдання виявилось занадто складним.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Лобанова А. С. Феномен соціальної мімікрії / А. Лобанова // Інститут соціології НАН України, 2004. – 300 с. 2. Камбур А. В. Зміна ціннісних пріоритетів у суспільстві перехідного типу в контексті соціальної адаптації особистості / А. В. Камбур. – Чернівці: Рута, 2009. – 209 с.

РОЛЬ ПОЛІТИКИ ЖИТЛОВИХ СУБСИДІЙ У ЗАПОБІГАННІ ТА ПОДОЛАННІ СОЦІАЛЬНИХ НЕРІВНОСТЕЙ

Борисова Юлія Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Субсидії на житло – важлива складова інституту соціального захисту в більшості країн сучасної Європи. Як й інші його елементи, вони виконують низку соціально важливих функцій. Серед явних – зниження відчуженості для населення, особливо з низькими доходами, наслідків соціогенних катастроф, економічних криз, контроль масштабів бідності, маргіналізації, соціального розшарування. Серед латентних – редукція соціальної напруги шляхом підтримання прийняттого рівня лояльності щодо чинної влади, пом'якшення соціального незадоволення результатами діяльності правлячих еліт і методами здійснення перетворень в суспільстві.

В Україні Програму житлових субсидій запроваджено у середині 1990-х в умовах зростання тарифів на житлово-комунальні послуги (далі – ЖКП). Вона замислювалася як адресна допомога тим, чий витрати на оплату ЖКП перевищують певну частку загального сукупного доходу. За законом Енгеля, групи населення, які відрізняються високою питомою вагою витрат, пов'язаних з купівлею харчів і оплатою послуг, доцільно вважати малозабезпеченими і саме на них доцільно спрямовувати заходи державної соціальної підтримки.

Незважаючи на проголошену місію, Програма субсидій замість пом'якшення існуючих диспаратів почала генерувати нові. Непоодинокі статистичні зведення і окремі соціологічні опитування свідчать: далеко не всі домогосподарства – отримувачі субсидії, можуть вважатися бідними. З іншого боку, серед учасників програми лише невелика частка є бідними, всі інші – населення з середнім статком. Вочевидь, зниження рівня бідності на 2 % завдяки впровадженню допомог (на яке посилаються апологети Програми) вочевидь не можна вважати суттєвим, на відміну від зниження платоспроможності населення і зростання заборгованості за ЖКП: наприкінці 2016 р. борг досяг 23 млрд. грн. [1].

Фактично будь-яка система житлових субсидій, за задумом, є турботою про найменш захищених за рахунок всіх інших, а до числа останніх за нинішніх умов поряд з найвищими децильними групами потрапляють

і малозабезпечені домогосподарства, які не охоплені Програмою. Важко не погодитися з тими, що субсидії – це коли гроші беруться з однієї кишені та перекладаються до іншої. Навіть найоптимістичніше налаштовані фахівці усвідомлюють, що збереження існуючого стану речей не є вирішенням проблемної ситуації.

Означене визначило доцільність аналізу ролі системи субсидій на житло та комунальні послуги в запобіганні та подоланні нерівностей в українському суспільстві.

Особливий інтерес у зв'язку з даною проблемою викликає політика житлових субсидій в країнах Європи. Незважаючи на відмінності, є риси, що їх об'єднують, при цьому відрізняючи від діючої в Україні програми. По-перше, це можливість одержати допомогу навіть на оренду житла. У Фінляндії передбачені субсидії на відшкодування частини вартості оренди квартир, які здає Житловий фонд країни за договорами соціального найму: орендарі платять лише 10 % від ринкової вартості оренди житла, інша частина покривається державними субсидіями. У Швеції до завдань житлової політики відносно орендованого житла включають: контроль за рівнем квартплати; норми будівництва; систему фінансування і кредитування; субсидії на житлове будівництво і житлові допомоги. Досвід Італії полягає у збільшенні повноважень регіональної влади з питань управління житловою сферою та обсягу відповідних фінансових зобов'язань. Це дозволяє адаптувати регіональну житлову політику до місцевої специфіки. Приклад Італії, а також Польщі, де величина субсидій визначається статусом місця проживання одержувача, можна вважати показовим щодо врахування регіонального чинника у впровадженні житлових і соціальних програм.

Вітчизняним Законом «Про житлово-комунальні послуги» не передбачено такого їх виду, як оренда житла, що, на наш погляд, створює правову колізію. Крім того, не застосовується верхня межа доходу домогосподарств як засіб обмеження доступу до житлових програм заможних верств населення (на відміну від країн Європи).

В привілейованому стані завдяки особливій турботі української держави опиняються непрацездатні громадяни, в першу чергу – самотні пенсіонери. Для них передбачена додаткова площа житла, яка охоплюється субсидією, та часто – менша питома вага ЖКП у доходах, достатня для її призначення. Напрошується висновок про своєрідний компроміс, який пропонує держава: вигідні умови субсидування замість гідних пенсій і доступних медичних послуг. І це, знову ж таки, за рахунок інших верств населення – зокрема, малозабезпечених сімей з дітьми. У порівнянні з попередніми етапами впровадження Програми, коли переважну більшість субсидіантів складала пенсіонери, ситуація змінилася, але й сьогодні сукупна частка одно- і двоосібних сімей у структурі одержувачів залишається високою – 69,0% станом на грудень 2016 р. [2].

Доланню нерівностей, створюваних Програмою, сприятиме полегшення доступу до субсидій сім'ям з дітьми, зокрема, шляхом зниження розміру обов'язкового платежу для родин, чий середньомісячний дохід на 1 особу не перевищує прожиткового мінімуму, до 10% їхнього доходу. Це уможливить збільшення кількості отримувачів серед сімей з дітьми, які належать до найбідніших 30% населення та, в цілому, підвищить адресність надання субсидії за рахунок зниження помилок «виключення».

Що стосується працюючих осіб, то сьогодні переважне право на субсидію мають не тільки особи з низькими доходами, але й ті, хто приховує реальні прибутки. В подібних умовах держава бере на себе додаткові витрати, яких могло б і не бути. Доки не буде створено умов для детінізації ринку найманої праці й капіталу шляхом зміни умов оподаткування, зменшення навантаження на фонд оплати праці тощо, важко говорити про ефективність політики житлових субсидій як регулятора рівня бідності та соціального розширення та інструмента забезпечення соціальної справедливості й стабільного суспільного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Заборгованість за послуги ЖКГ зростає у 2016 році більш ніж у 2 рази [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2017/02/11/620568/>. 2. Соціально-економічні наслідки реформування програми житлових субсидій // Проект «Модернізація системи соціальної підтримки населення України». – К.: Мін-во соц. політики України, 2017. – 79 с.

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ ЯК НАВЧАЛЬНОЇ І НАУКОВОЇ ГАЛУЗІ

Глазунов Станіслав Васильович

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, доцент кафедри соціальної роботи
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Соціальна робота як окрема професія в Україні стала розвиватися приблизно із середини 90-х років ХХ ст. Поява нової професії потребувала й започаткування відповідного спеціального фахового навчання, у тому числі на рівні вищої школи.

У передових країнах, таких як США, Велика Британія, Німеччина та інших, процес становлення соціальної роботи в суспільстві почався приблизно на сто років раніше ніж у нас. Він був пов'язаний із цілим комплексом суспільних змін у контексті стрімкого поступу індустріалізації та урбанізації, які робили тисячі

найманих працівників, що не мали приватної власності як економічної основи самодопомоги, дуже вразливими не тільки в матеріальному, але й психологічному плані. Усе це викликало потребу шукати якісь нові засоби вирішення суспільних проблем, нові точки бачення того, як слід надавати соціальну допомогу. Цей шлях був непростим, однак суспільна потреба, ініціатива, колективний розум небайдужих людей урешті-решт призвели до утвердження соціальної роботи як окремої професії, до усвідомлення необхідності підготовки фахівців у цій галузі та розбудові для цього відповідних навчальних, наукових установ.

Треба зазначити, що на формування науково-практичних підходів до здійснення соціальної роботи в тих чи інших країнах цілком природно впливали національні традиції, рівень розвитку, особливості суспільствознавчих та інших галузей знань. В Європі діяльність соціальних працівників спершу називали «соціальною медициною». У Північній Америці на початку ХХ ст. загальновизнаним став термін «соціальна робота», який потім широко ствердився у всьому світі.

У США, Великій Британії, деяких інших країнах теоретичні розробки соціальної роботи були тісно пов'язані з використанням напрацювань соціологічної науки. Перший англійський спеціальний навчальний заклад для підготовки соціальних працівників, який відкрився в 1903 р. у Лондоні, називався «Школа соціології».

У Німеччині соціальна робота, її наукове підґрунтя традиційно мало тісний зв'язок із соціально-педагогічними дослідженнями, причому не тільки проблем дітей і підлітків, але й усіх вікових категорій суспільства та різноманітних сфер їхньої діяльності.

Характерною тенденцією розвитку сучасних методів соціальної роботи в США, інших країнах Заходу стало використання технологій, які спираються на теоретичні та практичні напрацювання різних соціальних наук, які в основному ґрунтуються на психологічних, соціологічних, психолого-педагогічних, правознавчих теоретичних напрацюваннях. Таким чином, важливою характерною рисою сучасної теоретичної і практичної соціальної роботи є дуже тісні міждисциплінарні, міжгалузеві зв'язки.

Поява фахівців у галузі соціальної роботи як окремої спеціальності в Україні було також закономірним явищем, і зумовлювалося змінами в системі соціальної допомоги, які відбувалися, насамперед у переході від командно-планової економічної системи до системи, яку, зазвичай, називають ринковою. Як відомо, ринок не в змозі забезпечити своїм суб'єктам гарантований дохід і зайнятість. Зменшити негативний вплив цих та інших факторів на рівень життя тих чи інших прошарків населення можливо через механізм соціального захисту населення.

Сучасна соціальна робота як професія і як підготовка відповідних фахівців в Україні тією чи іншою мірою формується під впливом новітніх світових тенденцій. Разом із тим, вона має свої особливості, обумовлені історичним, національним розвитком. Система соціального захисту в Україні все ще має відбиток старої системи й за своїми параметрами не відповідає системам соціального захисту передових країн. Її реформування відбувається несистемно, воно ще не має достатньо цілеспрямованого характеру, зазнає кон'юнктурних політичних впливів. Соціальна робота в Україні покликана стати важливою ланкою в механізмі соціального захисту населення. Професійна діяльність соціальних працівників має сприяти суспільним змінам, вирішенню проблем людських відносин, взаємодії людей з їхнім оточенням, зміцненню здатностей людей до функціонального існування в суспільстві в цілому та підвищення рівня їхнього самопочуття.

Формування системи підготовки соціальних працівників із вищою освітою в Україні також має свої особливості. Спеціальність «Соціальна робота» від моменту започаткування (із середини 90-х років ХХ ст.) нормативними документами Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України була віднесена до галузі знань «Соціологія».

Одним із перших вищих навчальних закладів, який започаткував в Україні підготовку соціальних працівників на трьох рівнях (бакалавра, спеціаліста, магістра), в 1995 р. став Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (ДНУ). Ініціатором підготовки фахівців за спеціальністю «Соціальна робота» виступила кафедра соціології ДНУ. Формування перших навчальних планів, змісту програм навчальних дисциплін, програм проведення практик відбувалося в тісній взаємодії викладачів кафедри соціальної роботи з працівниками установ, закладів, які займалися практичною соціальною роботою.

Одна з перших програм підготовки магістрів із соціальної роботи була також започаткована в 1995 р. у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА). За сприяння технічної допомоги Європейського Союзу в рамках проекту Темпус-Тасіс «Впровадження вищої освіти в сфері соціальної роботи в Україні» у зазначеному році тут була набрана група студентів із двадцяти осіб, які мали вищу освіту в різних галузях знань (педагогіки, медицини, філософії, технічних наук). Соціальна робота стала для них другою професією. Через певний час у НаУКМА була відкрита підготовка бакалаврів та спеціалістів. У подальшому спеціальність «Соціальна робота» була започаткована більше ніж у 50-ти університетах України.

В історії становлення соціальної роботи в Україні як навчальної галузі був період, коли цю спеціальність у грудні 2006 р. виключали з переліку підготовки фахівців у вищих навчальних закладах за

освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра. Однак у жовтні 2007 р. її відновили, але вже окремо від галузі знань «Соціологія». Спеціальність «Соціальна робота» була віднесена до галузі знань «Соціальне забезпечення».

З 2015 року спеціальність «Соціальна робота» вже стала окремою галуззю знань, спеціальністю, за якою може здійснюватися підготовка молодших бакалаврів, бакалаврів, магістрів, докторів філософії в галузі соціальної роботи, а в майбутньому, можливо, і докторів наук.

Подальший розвиток соціальної роботи як окремої навчальної і наукової галузі буде вимагати дуже копіткої роботи від усіх учасників освітньої, наукової діяльності. Мова йде насамперед про активізацію вітчизняних наукових досліджень, пов'язаних із проблематикою соціальної роботи, кращу адаптацію зарубіжного досвіду до українських умов, створення нових підручників, подальше урізноманітнення всього науково-методичного забезпечення освітнього процесу, істотне поліпшення практичної підготовки фахівців у галузі соціальної роботи, тісніші зв'язки освітньої, наукової роботи з установами, закладами, організаціями, які займаються практичною соціальною роботою.

Садрицька Світлана Валеріївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

НЕРІВНИЙ ДОСТУП ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Одним із вагомих чинників ефективності сучасної соціальної роботи є професіоналізм та якісна підготовка фахівців. В сучасному українському суспільстві ефективність соціальної допомоги є не лише показником розвитку громадянського суспільства, але й можливістю влади довести здатність піклуватися про своїх громадян. Тому як ніколи важливим стає те, хто саме буде працювати у сфері соціальної роботи.

Фахова соціальна робота досить молода, вона не займає міцних позицій в академічному світі та часто не сприймається на різних рівнях управління. Можливо тому проблеми, пов'язані з підготовкою фахівців з соціальної роботи, часто не є окремим предметом вивчення науковців, а розглядаються в контексті розробки загальних професійних стандартів або якості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах в цілому. Жодна з теоретичних або практичних моделей фахівця у сфері соціальної роботи не стали визнаними. Частіше за все автори обмежувалися певним переліком якостей або компетенцій, які б описували ідеальний образ спеціаліста. На нашу думку, сучасний рівень розробленості проблематики потребує застосування системного соціологічного підходу до вивчення проблеми якісної підготовки фахівця з соціальної роботи та розробки конкретних механізмів підвищення якості підготовки соціальних працівників. Одним із таких механізмів, на нашу думку, є створення особливих умов вступу та навчання за спеціальністю «Соціальна робота» для абітурієнтів з особливими освітніми потребами. Ми спробуємо довести, що такий механізм допоможе використати нерівність у доступі до освітніх послуг для підвищення якості підготовки фахівців з соціальної роботи.

В травні 2017 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» [1]. Цим Законом, зокрема, закріплюється право на освіту осіб з особливими освітніми потребами і надається їм можливість здобувати освіту в усіх навчальних закладах. Наступним кроком людини, що отримає шкільну освіту, – є професійний вибір, що пов'язує низку послідовних важливих життєвих виборів кожного окремого спеціаліста. Вищі навчальні заклади мають бути готовими прийняти абітурієнтів з особливими освітніми потребами. Втілення принципів інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах вже неодноразово обговорювались [2], тож ми акцентуємо увагу на зв'язку цього фактору з підвищенням якості підготовки фахівців з соціальної роботи. До позитивних чинників впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах можна віднести: безбар'єрний доступ до закладів освіти, аудиторій та іншого, що буде корисним для всіх студентів; оновлення навчально-методичного забезпечення, що передбачає додаткову роботу викладачів над програмами, індивідуальними планами роботи; можливості дистанційного навчання та інше.

Залучення студентів з особливими потребами до наукової та дослідної роботи сприятиме розвитку здорової конкуренції серед студентів вищого навчального закладу. На нашу думку, навчання поряд із студентами з обмеженими можливостями сприятиме пропагуванню здорового способу життя, переосмисленню цінності здоров'я серед студентів. Крім того, студенти матимуть важливу у професійному сенсі можливість спробувати себе у якості волонтерів, які б допомагали в окремих питаннях студентам з особливими потребами. Знаходження поряд із людьми з відмінними, обмеженими можливостями не лише сприятиме толерантності та порозумінню у студентському середовищі, але й допоможе молодим фахівцям у майбутньому краще розуміти

потреби клієнтів соціальної роботи. Однак найголовніші очікувані результати втілення інклюзивної освіти належать до сфери освітньої мотивації та розвитку особистісних якостей фахівців. Для спеціальності «Соціальна робота» особливо важливим є зв'язок професійної діяльності з життєвими цінностями людини. З цього погляду набувають більшого значення такі якості, як гуманістична спрямованість, особиста й соціальна відповідальність, почуття справедливості, власна гідність і повага до гідності іншої людини, терпимість, ввічливість, порядність, емпатія (здатність співпереживати, співчувати), готовність зрозуміти клієнта й прийти йому на допомогу, уважність, старанність, щирість, комунікабельність, соціальна адаптованість. Зрозуміло, що не обов'язково люди з такими особистими рисами робитимуть допомогу професією, адже багато хто з них і так допомагає іншим в якості волонтерів чи іншим способом. Наша мета полягає в тому, щоб залучити до отримання профільної освіти саме таких людей, незалежно від того, чи мають вони особливі освітні потреби, адже суспільство, співробітники факультетів, громада зацікавлені в них. На наше переконання, навчання поряд із студентами особисто зацікавленими у вирішенні певних соціальних проблем, з суттєво іншим життєвим досвідом, не може не вплинути на контингент студентів, що обирають спеціальність «Соціальна робота». Можна припустити, що навчання разом з такими студентами сприятиме більш відповідальному ставленню до отримання освіти з боку інших студентів, а також сприятиме сталості професійного вибору. Сумісне навчання не лише вплине на освітню мотивацію студентів, а й стане, у певному сенсі, фактором професійного відбору.

Першим кроком на складному шляху залучення до отримання спеціальності «Соціальна робота» студентів з особливими потребами має стати активна профорієнтаційна робота. Для цього відповідні підрозділи університету, профілюючі кафедри мають створити особливий рекламний продукт (ролік, буклет), спрямований на поширення інформації про спеціальність для цієї цільової аудиторії.

Наприкінці відзначимо, що особливому контингенту студентів потрібні не стільки рівні з іншими можливості та умови в отриманні вищої освіти (зрозуміло, що рівність тут не є неможливою через об'єктивні причини), — скільки особливі, які б не заважали, а навпаки підвищували якість надання освіти іншим студентам. Розуміння на управлінському рівні такого тісного зв'язку інклюзивної освіти з якістю підготовки фахівців з соціальної роботи може позитивно вплинути на початок втілення в українських вищих навчальних закладах інклюзивної освіти. Для прийняття відповідних управлінських рішень, (наприклад, змін у правилах прийому на певну спеціальність, надання додаткових пільг при вступі), потрібні більш вагомі наукові аргументи. Для цього потрібне ґрунтовне соціологічне дослідження, яке дало б змістовну інформацію про готовність до таких змін викладачів та студентів, про очікувані результати від таких змін, можливі ризики, а також дало можливість визначити вірні механізми реалізації таких інновацій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Закон України від 23.05.2017 № 2053-VIII Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг // Офіційний вісник України. — 2017 р. — № 56. — С. 7. 2. Кальченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах / К. О. Кальченко, Г. Ф. Нікуліна // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. — К.: Університет «Україна», 2013. — № 10 (12). — С. 12-21.

ПІДГОТОВКА ПОСЕРЕДНИКІВ ДЛЯ РОБОТИ З РОМСЬКИМИ ГРОМАДАМИ

Ярошенко Алла Олександрівна

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціальної політики

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Полівко Л. Ю.

викладач кафедри соціальної політики

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Однією з нових форм соціальної роботи при взаємодії з клієнтом може виступати посередництво, яке використовується в Європі для вирішення проблеми нерівного доступу осіб з вразливих груп до працевлаштування, медичного обслуговування, якісної освіти, отримання документів, що підтверджують особу, тощо. Адже в різних країнах на практиці була доведена необхідність і корисність інституту посередників в різних галузях. Важливість посередництва полягає також і в тому, що часто клієнт просто не обізнаний щодо самої послуги, не вміє на належному рівні захистити свої інтереси, не знає, яка соціальна установа може йому допомогти. Тому розширення знань спеціалістів із посередництва, розкриття основних його особливостей та впровадження його на практиці виступає одним із актуальних питань сьогодення.

В практичній діяльності соціальна робота у взаємодії із соціальною політикою поступово почали розглядати проблему етнічних меншин, зокрема надання їм соціальних послуг та здійснення належного

соціального обслуговування. Поняття етнічних груп, меншин, їх особливості та історію розглядали такі науковці, як: О. Биков, Р. Вайнолі, І. Варзар, В. Гордузенко, В. Євтух, В. Журавський, В. Карташина, О. Картунова, Л. Міхненко, В. Погорілко, Т. Семигіна. Але наразі є лише невелика кількість досліджень з питань організації соціальної роботи з національними меншинами через посередництво [1,3,4].

Посередництво залишається сферою, яка залежить від західних донорів та потребує зовнішньої підтримки. Тим не менш існує багато стимулів для подальшого розвитку ромського посередництва в Україні. Варто згадати НКЦ ROMED «Чіріклі» та Міжнародний фонд «Відродження», які розробляють ромські програми щодо просування соціального посередництва в Україні.

Клієнтами соціальних служб є велика кількість різних категорій населення, серед них можуть бути й особи/сім'ї, що перебувають в складних життєвих обставинах, і вразливі категорії, і клієнти з груп ризику, і особи, які опинилися в ситуації катастрофи тощо. Набір їхніх проблем є достатньо широким: існують звичайні проблемні ситуації сімейного або організаційного характеру, існують проблеми психологічного характеру, також часто клієнт звертається лише за матеріальною допомогою. Але неважливо, що міститься в зверненні клієнта, робота фахівця соціальної сфери буде полягати в тому, щоб максимально надати комплексну допомогу тому, хто за нею звернувся.

Напрацювання великої нормативної бази є тільки поштовхом для розширення форм роботи з різними категоріями населення. Це Постанова Кабінету Міністрів України № 896 від 21 листопада 2013 р. «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» [6], Закон України «Про соціальні послуги» [2] тощо.

Дані категорії є сталими, і з року в рік такими залишаються. Але окрім звичних нам категорій клієнтів соціальної роботи, ми чомусь ігноруємо таку важливу, як ромська меншина, або як в народі її прийнято називати «циган». Практичний досвід показує, що, на жаль, в нашій країні відсутні реально підготовлені фахівці, які можуть ефективно здійснювати соціальну роботу з ромськими меншинами. Обмежена кількість фахівців володіє елементарними знаннями щодо даної категорії, а більша частина спеціалістів не знають ні їхніх особливостей, ні традицій, ні звичаїв. Щоб отримати елементарні знання по роботі з даною категорією і врешті-решт стати певним посередником між ромами та вітчизняними, інколи не ідеальними соціальними установами, фахівцям потрібні додаткові курси підвищення кваліфікації, які ознайомлять їх із техніками, інструментами та стандартами надання соціальних послуг з урахуванням специфіки роботи з національними меншинами, включаючи ромську.

Головні виклики на шляху до ефективного розвитку мережі посередників пов'язані також з відсутністю програм, які підтримують посередництво. Нарощування потенціалу та збільшення зайнятості посередників залежить від таких чинників, як: здатність недержавного сектору залучити західні фонди для виплат заробітної плати посередникам; широко поширене нерозуміння того, чому роми мають отримати особливу соціальну підтримку від посередників і чому ці послуги має надавати держава; політична нестабільність в Україні, що ускладнює розбудову інституційного партнерства, оскільки чиновники, особливо на національному рівні, часто змінюються; зростання рівня бідності тощо. Левова частка заслуг у прогресі інституційного розвитку посередництва належить окремим зацікавленим особам, які готові співпрацювати з ромськими організаціями.

Впровадження нової навчальної дисципліни, що спрямована на посередництво як форму соціальної роботи, забезпечить підготовку фахівців, які кваліфіковано зможуть надавати соціальні послуги саме ромським меншинам та захищати їхні інтереси в державних установах. Тому загальна мета навчальної дисципліни повинна полягати в сприянні ефективній міжкультурній взаємодії всіх соціальних груп українського суспільства, включаючи національні меншини, та застосуванні посередництва для поліпшення комунікації та співпраці між ромським населенням і надавачами соціальних послуг; у забезпеченні реалізації правозахисного підходу в наданні послуг представниками ромського населення, громадам тощо; підтримці роботи соціальних працівників з урахуванням децентралізації з наданням інструментів для планування й здійснення їхньої діяльності, що заохочують демократичну участь при створенні умов для розширення прав і можливостей громад / осіб з числа ромської національної меншини.

Ромські посередники – це відносно новий феномен в Україні, і поки що офіційно професія посередника не визнана державою. В нашій країні посередницькі функції соціального працівника можуть бути відображені в його функціональних обов'язках. Таким чином, ми можемо впевнено стверджувати, що представництво інтересів клієнтів є певною складовою індивідуальної соціальної роботи. Різноманітність видів представництва в соціальній роботі свідчить про багатосторонність діяльності представника інтересів клієнтів, яка варіюється від захисту прав та інтересів клієнтів на рівні громади та забезпечення їх необхідними послугами до лобювання змін у законодавстві та відстоювання прав певної групи клієнтів на політичному рівні. Крім того, послуги з представництва надають як одному клієнтові, так і певній групі. Фахівці соціальної сфери можуть надавати послуги представництва безпосередньо або навчити відповідним вмінням та навичкам волонтерів.

Суспільна інтеграція ромів має тривати, потрібно докладати більше зусиль для того, аби підтримувати вже існуючі програми. Зокрема, варто виносити на державний розгляд питання, пов'язані з ромськими

посередниками для просування інституціоналізації їхньої професії (написання науково-методичних посібників, проведення методичних семінарів та тренінгів, впровадження нових навчальних дисциплін у ВНЗ України), використовувати закордонний досвід, впроваджувати підготовку посередників, збільшувати фінансові ресурси, сприяти розвитку системи невеликих грантів на соціальні послуги, покращувати розуміння проблем ромів в Україні, проводячи спеціальні дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Євтух В.Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції / В. Б. Євтух // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1–2. – С.159–174. 2. Закон України «Про соціальні послуги» // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 45 – ст. 7. 3. Колодний А. Цигани: їх історія, вірування і звичаї / А. Колодний // Історія релігії в Україні : у 10-ти т. / за ред. А. Колодного. – Т. 7. – Релігійні меншини України. – К. : Український видавничий консорціум. – 2011. – 600 с. 4. Міхненко Л. В. Сутність, принципи та завдання соціальної роботи з етнічними групами в Україні / Л. В. Міхненко // PublishinghouseEducationandSciences. r. o. – Praga, 2011. – Frýdlanská 15/1314 – [Електронний ресурс]. 5. Оцінювання потреб клієнта соціальних служб: методичні рекомендації для закладів та установ, що працюють із вразливими групами населення / За ред. Л. Л. Сідельнік. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 2007. – 208 с. 6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 896. 7. Теорії і методи соціальної роботи : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 328 с.

СОЦІАЛЬНА ЗНАЧУЩІСТЬ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПАРКУ

Позднякова-Кирбят'єва Єліна Геннадіївна

доктор соціологічних наук, доцент, проректор з навчальної роботи
Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії

Функціонування системи реабілітаційних парків є одним із проявів реалізації принципів соціальної держави в розвинених країнах світу. В таких країнах, як США та Канада поряд із фізичним відновленням відвідувачів важливе місце в них посідає соціальна складова. Недостатня увага до можливостей реабілітаційних парків у вітчизняній практиці соціальної роботи звужує потенціал системної реабілітації не лише дітей з особливими потребами, але й інших категорій громадян. Втім, попри наявний високий попит, в системі соціальних закладів України немає жодного реабілітаційного парку. Відсутня не лише типова концепція архітектури останнього, а й наукові розробки з питань групової та особистісної соціальної реабілітації в умовах такого закладу. Започаткування мережі вказаних спеціалізованих парків обумовило б зростання попиту не лише на теоретичні, а й науково-практичні розробки вітчизняних фахівців у галузях соціології соціальної роботи, соціології медицини, соціології освіти та соціології особистості.

Методологічною основою дослідження параметрів соціальної значущості реабілітаційного парку виступає когнітивний підхід, головні положення якого в межах соціологічної парадигми розроблені П. Бергером, Т. Лукманом, Т. Парсонсом та А. Сікурелом.

У сучасній літературі реабілітаційний парк охарактеризовано як обмежений територіальний простір, в якому індивіди з особливими потребами можуть скористатися допомогою щодо фізичного, духовно-психічного відновлення, а також соціальної реабілітації шляхом отримання медичних, психолого-когнітивних, культурно-анімаційних, фізіотерапевтичних та соціальних послуг. Як правило, він складається з двох частин – спеціалізованого лікувально-оздоровчого комплексу та паркової зони. В Україні реабілітаційні парки для дітей з особливими потребами могли би бути започатковані на базі лікувально-оздоровчих центрів, інтернатів, санаторіїв. Останні, як правило, мають у своєму складі корпуси фізіотерапевтичного та лікувально-профілактичного профілю. Створення поряд з ними спеціалізованої паркової зони надало би можливість відкрити реабілітаційний парк. Такий парк може задовольняти потреби широкого кола суб'єктів. Дітей-відвідувачів – у відновленні фізичного здоров'я, розвитку духовних, інтелектуальних та соціальних здібностей, зануренні в емоційно позитивний комунікативний простір; персоналу – в професійній самореалізації, кар'єрному зростанні, отриманні засобів до існування, соціального пакету; меценатів та грантодавців – у задоволенні потреби про когось піклуватися, отриманні статусу суб'єкта благодійної діяльності; місцевої громади та влади – в розвитку соціального партнерства, толерантності, емпатії, ефективному профільному функціонуванні, проведенні на його території культурних, освітньо-наукових, святкових, соціально-анімаційних заходів тощо. Будівництво першого в Україні реабілітаційного парку розпочато на території поблизу Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії (м. Запоріжжя).

Для підтвердження соціальної значущості реабілітаційного парку треба виходити з єдності в будь-якої особистості чотирьох груп видоспецифічних рис. Безумовно, фізичному відновленню належить провідне місце, але соціальній реабілітації, духовному та інтелектуальному розвитку слід приділяти не менше уваги. Мова йде не лише про діагностику зрілості останніх у дитини з особливими потребами, але й про їхній гармонійний прогрес. Принципи антропоцентризму, біхевіоризму та гуманізму виступають

ідейним підґрунтям обґрунтування соціальної значущості реабілітаційного парку.

В сучасному суспільстві наявними є ознаки депривації в ставленні до дітей з особливими потребами з боку соціального оточення. Проявами такого стану речей часто виступають обмеженість їх у пересуванні, доступі до інформації, спілкуванні, а також декларативний характер готовності громадськості до включення в повсякденне життя. Наслідком такого стану речей виступають дисфункції, викривлення, вади соціалізації. Така соціальна ексклюзія призводить як до суттєвого викривлення в свідомості дитини з особливими потребами власного статусно-рольового набору, так і до дезадаптації, десоціалізації та затримки розвитку психічних та інтелектуальних якостей. Реабілітаційний парк може зіграти тут реверсну роль, оскільки він функціонально спрямований на інтенсифікацію та оптимізацію соціальної інклюзії. Його комунікативний простір є природно-соціальною умовою для самоорганізації та самодіяльності, для ефективного засвоєння суспільних норм, цінностей, регуляторів повсякденної поведінки дитини з особливими потребами.

В умовах сучасного суспільства групи потреб, які мають в теорії А. Маслоу назву фізіологічних та потреб у безпеці, значною мірою втратили для людини свою важливість. Тому розвиток дитини з особливими потребами повинен відбуватися в руслі актуалізації потреб придбаного характеру – досягнення, співучасті та духовного комфорту. Зародження, закріплення або повернення в неї прагнення включення до суспільства, самоствердження, самореалізації виступають одним з головних чинників розвитку соціальної самосвідомості.

Цілеспрямована трансформація мотивації дитини з особливими потребами в штучних умовах реабілітаційного парку відіграє позитивну роль. Вона проходить в межах групових програм, що спонукає дітей до міжособистісного порівняння результатів реабілітації, а також до внутрішньогрупової конкуренції між ними. Отримані в межах тренінгів чи соціально-психологічної терапії навички будуть перенесені відвідувачами із штучних умов в реалії буденності.

Важливу роль у соціалізації дитини з особливими потребами відіграють виховання та інтелектуальний розвиток. При відборі кандидатів на коротко- та середньострокові програми реабілітації досягти в цьому напрямку значних успіхів досить складно, навіть при дотриманні принципу «інтелект дитини – норма». Діяльність педагогів у такому випадку спрямована лише на побудову в дитини структурованої світоглядної мисленнєвої матриці, а також на оптимізацію когнітивних здібностей мозку. Втім, у випадку реалізації довгострокових програм, як це має місце в Хортицькій національній навчально-реабілітаційній академії, системний розвиток особистісних якостей дитини відбувається з використанням концепцій розвиваючого навчання та життєтворчості. Такий підхід робить значущими для підлітка питання конструювання стратегії життя та соціальної інтеграції. Спрямованість на досягнення інтелектуальної зрілості дитини з особливими потребами поєднується тут із реалізацією в Україні концепції інклюзивної освіти.

Відтак, соціальна значущість реабілітаційного парку обумовлюється забезпеченням гармонійного розвитку особистісних якостей дитини з особливими потребами, формуванням у неї світоглядної картини та розвитком самосвідомості, інституціалізацією соціальних, духовних та інтелектуальних параметрів якості життя. Не менш важливу роль відіграють також і відновлення, цільова трансформація мотивації дітей з особливими потребами, навчання їх навичкам соціальної інтеграції, психічної стійкості засобами й техніками парку.

СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОПРОФІЛЬНОЇ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В УКРАЇНІ

Николаєва Валентина Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології управління
Донецького державного університету управління (м. Маріуполь)

Сьогодні в умовах складної економічної ситуації, коли кількість людей, які потребують допомоги, збільшується, а економічні можливості держави зменшуються, актуальною проблемою є формування грамотної, збалансованої соціальної політики. В той же час в нашій державі до сьогодні не вироблено чіткої моделі соціального захисту (в світовій практиці склалися ліберальна й соціально-демократична або патерналістська моделі). Як пріоритетна цінність в суспільній свідомості зберігається старий соціалістичний принцип рівності кінцевих результатів. Багаторічний досвід підтримання владою системи пільг спонукає населення займати споживачську позицію, коли в усьому громадяни покладаються на державу. Розроблені для їхньої підтримки соціальні програми часто не мають фінансового забезпечення та ефективних механізмів реалізації. Таким чином, актуальним завданням на сучасному етапі є перехід державної системи соціального захисту на ринкові засади, залучення роботодавців до витрат на соціальний захист, обмеження кола державної підтримки тільки тими категоріями людей, які через відсутність роботи, похилий вік, багатодітність чи вади здоров'я неспроможні забезпечити себе самостійно [1].

Практичним механізмом реалізації соціальної політики є соціальна робота, яка на початку 1990-х рр. в незалежній Українській державі набула статусу професійної діяльності. Одним із пріоритетних напрямків соціальної роботи є соціальне обслуговування.

Соціальне обслуговування – різновид соціальної діяльності, що здійснюється переважно через мережу соціальних служб, взаємодіючих між собою для досягнення проміжних і кінцевих цілей надання клієнтам соціальних послуг.

Проблеми надання соціальних послуг різним категоріям населення розглядали теоретики й практики соціальної сфери: О. Безпалько, К. Дубич, О. Іванова, І. Зверева, А.Капська, Т. Косова, В. Мандибура, О. Новикова, П. Пилипенко, С. Романенко, Л. Сідельнік, В. Скуратівський, Т. Семигіна, С. Харченко, К. Шендеровський та ін.

В Україні соціальне обслуговування найчастіше асоціюється з діяльністю стаціонарних і денних установ державної системи соціального захисту населення, на основі яких формувалася вітчизняна система соціального обслуговування. Однак таке розуміння не відповідає практиці. Наприклад, Закон України «Про соціальні послуги» [2] трактує соціальне обслуговування як систему соціальних заходів, що передбачає послуги, які надають соціальні служби окремим особам або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їхнього соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. А Закон «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» [3] визначає соціальне обслуговування як роботу, спрямовану на задоволення потреб, що виникають в процесі життєдіяльності, забезпечує гармонійний і різнобічний розвиток дітей та молоді шляхом надання соціальної допомоги, різних соціальних послуг.

Західні науковці «соціальне обслуговування» тлумачать як надання штатними працівниками соціальної служби або волонтерами конкретних соціальних послуг особам, які мають як звичайні потреби розвитку, так і проблеми з депривацією (відсутністю або недостатністю ресурсів) і утриманством (залежністю від інших). Вочевидь, соціальне обслуговування можна розглядати як організаційну форму соціальної роботи, мережу організаційної форми соціальної роботи або органів соціальної роботи, які мають на меті здійснення політики держави та громадських структур щодо забезпечення населення потенційними життєвими благами, сприяння нормалізації людських соціально-психологічних відносин, розвитку самостійності. Організаційною структурою системи соціального обслуговування є усталена, впорядкована взаємодія органів соціальної роботи (відомств і соціальних служб), що забезпечують загальні умови раціональної організації та нормального функціонування системи підтримки осіб, груп, громад, що опинилися в стані соціального ризику, відповідно до їх потреб, інтересів, можливостей. Створення системи соціального обслуговування є засобом подолання соціальних суперечностей у суспільних відносинах.

Зараз система соціального обслуговування в Україні перебуває на стадії змін, поновлення, реорганізації, що зумовлено трансформаційними процесами в суспільстві. Відбувається формування інтеграційної структури служб надання соціальних послуг.

Соціальні служби – підприємства, установи та організації різних форм власності та відомчої підпорядкованості, а також громадяни, які надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. З методологічної точки зору соціальні служби є організаційною формою соціальної роботи, оскільки саме вони здійснюють практичну соціальну роботу, в них працюють соціальні працівники. Особливості окремих соціальних служб залежать від їхнього цільового призначення, сфери функціонування й клієнтів, яким вони надають послуги. Соціальні служби можуть бути організовані за відомчим або територіальним принципом. Відомчі установи є частиною територіальної мережі системи соціального обслуговування, хоча вони не завжди повністю інтегровані до неї. Багато місцевих організацій мають подвійне підпорядкування. Наприклад, районні відділи соціального захисту населення або центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є частиною відповідної відомчої структури, користуються її нормативами, стандартами, відомчими інструкціями та іншим методичним забезпеченням. Разом вони підпорядковані районній державній адміністрації. Фінансують їх переважно за рахунок місцевого бюджету, що ухвалюють відповідні місцеві ради.

Динамічний розвиток інфраструктури соціальних служб забезпечує якісне наповнення соціального обслуговування, сутність якого часто розкривається через аналіз функціонування різних суб'єктів соціальної роботи. Загалом, функції та структура системи соціального обслуговування населення суттєво впливають на теорію й практику соціальної роботи через систему соціальних служб, діяльність окремих фахівців.

Організація діяльності соціальних служб в містах України має свою специфіку: вони підпорядковані різним відомствам; мають місце недостатнє фінансування з боку місцевої адміністрації, нестача кваліфікованих кадрів, неуплектованість кадрів тощо. На думку О. Безпалько, організація соціальної роботи на рівні територіальної громади повинна здійснюватися за принципом активізації членів громади та партнерства й провідна роль по залученню в цей процес повинна належати практикам соціальної сфери з соціальних служб із залученням громадських організацій [4].

Жодне відомство, причетне до вирішення соціальних проблем, неспроможне самостійно успішно вирішити багаторівневі завдання в сфері соціального обслуговування населення. Досягти цього можна завдяки науково обгрунтованому, високопрофесійному виконанню ними своїх повноважень і обов'язків, цілеспрямованій і системній координації їхньої роботи на місцевому, регіональному, загальнодержавному рівнях із залученням потенціалу громадських організацій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с. 2. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. 3. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. 4. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи [монографія] / О. В. Безпалько. – К. : Науковий світ, 2006. – 408 с.

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ПІД ВПЛИВОМ НОВИХ ВИКЛИКІВ

Вакуленко Світлана Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Яковенко Тетяна Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Нові соціальні виклики, що постали перед українським суспільством в останні кілька років, викликали, серед іншого, необхідність змін у соціальної політиці держави, зокрема модернізації системи надання соціальних послуг. Зазначені виклики пов'язані, насамперед, із появою нової, численної групи населення, яка українським законодавством визначається як «внутрішньо переміщені особи».

Для ухвалення ефективних управлінських рішень представникам органів державної влади й місцевого самоврядування необхідно володіти достеменною інформацією про те, хто такі «внутрішньо переміщені особи», з якими категоріями населення, поєднаними цим загальним визначенням, доводиться мати справу. Адже сукупність громадян, які отримали новий, незвичний для нашої країни статус «внутрішньо переміщених осіб», є неоднорідною, в ній представлені принаймні декілька соціальних груп і верств населення, які можуть виокремлюватися за різними критеріями.

Як слушно зауважують автори Інформаційно-аналітичних матеріалів до парламентських слухань на тему «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на території, не контролюваній українською владою в зоні проведення антитерористичної операції», вимушені переселенці поповнюють дві кардинально відмінні страти суспільства. Одна страта – це досить конкурентоспроможні особи, матеріально забезпечені, переважно це підприємці, особи, які забезпечені робочим місцем і мають дохід, інша – це малозабезпечені особи, які або не мають можливості працевлаштування, або ці можливості є обмеженими, і тому потребують соціальної допомоги від держави [1]. У вкрай складній ситуації перебувають особи похилого віку, інваліди, невиліковно та хронічно хворі, діти, тобто особливо вразливі категорії населення. Власне на другу категорію й повинні бути зорієнтовані першочергові зусилля представників органів державного управління й місцевого самоврядування. Крім того, у зв'язку з переміщенням з територій, де відбувалися бойові дії, більшість внутрішньо переміщених осіб втратили джерела для матеріального забезпечення та роботу, тому можна говорити про виникнення феномену раптової бідності та підвищення ризику кардинального зниження соціального статусу представників цієї групи.

Інститути та практики соціального сектора, що вже склалися, виявилися не готовими до високого рівня навантажень. На початковому етапі законодавчими й виконавчими органами, відповідними міністерствами та відомствами рішення ухвалювалися головним чином спираючись на умоглядні висновки про те, чого потребують люди і чого вони очікують від влади. Також не були прораховані наслідки для соціальних служб в аспекті ефективності їхньої діяльності, якості соціальних послуг, їхньої спроможності задовольняти потреби інших цільових груп, що охоплені системою соціального обслуговування. Тому видається актуальною постановка питання про необхідність модернізації системи соціальних послуг під впливом нових викликів.

На наш погляд, така модернізація повинна передбачати насамперед створення ринку соціальних послуг для становлення конкурентного середовища у сфері надання соціальних послуг. Говорячи про ринок

соціальних послуг, ми маємо на увазі галузі й об'єкти соціальної сфери, в яких за певними правилами й за допомогою певних механізмів можлива ефективна взаємодія різних суб'єктів з метою вдосконалення соціальної інфраструктури і, як наслідок, підвищення рівня життя населення. Учасниками ринку соціальних послуг виступають підприємства та організації різних форм власності, громадські організації й громадяни. Модель ринку соціальних послуг передбачає наявність таких основних елементів: учасники ринку соціальних послуг; механізми взаємодії учасників на ринку соціальних послуг; правила та принципи, що регулюють реалізацію механізмів взаємодії учасників на ринку соціальних послуг.

Формуванню ринку соціальних послуг сприятиме перетворення недержавних організацій на його активних учасників. Зміни в соціальній політиці сучасного українського суспільства значною мірою пов'язані зі зміщенням певної частини соціальної відповідальності від держави до різних недержавних суб'єктів. Недержавні суб'єкти представляють спектр недержавних форм колективності, які мають різний ступінь інституціоналізації, здатних самостійно, без участі держави, під свою відповідальність і через мобілізацію власних ресурсів брати на себе широкі соціальні повноваження й здійснювати значущі соціальні функції. На сьогоднішній день як самостійні й повноцінні суб'єкти соціальної відповідальності найвиразніше позиціонують себе громадянські ініціативи й інститути третього сектору.

Саме на прикладі роботи з внутрішньо переміщеними особами громадські організації та волонтерський рух продемонстрували, що вони є вельми дієвим суб'єктом у наданні соціальних послуг населенню та в реалізації соціальних зобов'язань, набагато більш ефективним, ніж держава. Їхньою особливістю є здатність проникати в ті сфери життєдіяльності суспільства, які не потрапляють до поля зору існуючих державних структур. Крім того, вони здатні максимально активізувати діяльність своїх членів у напрямку самостійного вирішення виникаючих соціальних проблем. Це проявляється в тому, що громадські організації сприяють залученню індивідів до соціальної діяльності, внаслідок чого здійснюється процес їхнього перетворення з пасивних об'єктів, що чекають допомоги ззовні, на активних самостійних суб'єктів соціальної діяльності [2].

До основних функцій, які можуть здійснювати інститути третього сектору в сфері соціальних послуг, слід віднести:

- 1) ідеологічну, таку, що проявляється в здатності цих інститутів впливати на органи влади, їхні політичні та соціальні заходи;
- 2) захисну функцію, що реалізується через соціальні програми та заходи, спрямовані на надання соціальної допомоги й соціальної підтримки конкретним групам населення, окремим сім'ям і громадянам з урахуванням їх специфічних потреб і умов життєдіяльності;
- 3) сервісну функцію, яка має задовольняти конкретні потреби громадян через створення й надання соціальних послуг, у т. ч. послуг консультативного характеру;
- 4) розвиваючу функцію, яка виражається в тому, що значна частина ініціативних громадських об'єднань є певними центрами, де відтворюються можливості розвитку особистісного потенціалу й взаємодія самовдосконалення їх членів;
- 5) інвестиційну функцію, реалізуючи яку громадські організації здатні виступати як канали й механізми для залучення фінансових ресурсів в соціальну сферу;
- 6) інтеграційну функцію. Вона сприяє об'єднанню громадян для здійснення колективних зусиль у вирішенні соціальних проблем, зростанню соціальної інтеграції й забезпеченню соціальної стабільності в суспільстві [3].

На наш погляд, до наведеного вище переліку функцій недержавних організацій у сфері соціальних послуг слід додати функцію інноваційну. Саме недержавні громадські організації здатні запропонувати різні інноваційні форми надання соціальних послуг, зокрема послуг, стандарти яких не відпрацьовані, але потреба в яких сформована у представників різних цільових груп. Інноваційні форми, апробовані недержавними організаціями, можуть потім використовувати в своїй практиці й соціальні служби державних і місцевих органів влади.

Таким чином, перспективи розвитку системи соціальних послуг нам вбачаються в максимальному наближенні до такої ситуації, коли значна частина цієї діяльності ініціюватиметься й виконуватиметься громадськими організаціями за підтримки органів державної влади й місцевого самоврядування. Пріоритетність суспільної діяльності стосовно заходів, які провадяться державою та місцевим самоврядуванням, коли йдеться про задоволення специфічних соціальних потреб і інтересів, повинна перетворитися на важливий принцип соціальної політики.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на території, неконтрольованій українською владою в зоні проведення антитерористичної операції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dopovidna_VPO_final.pdf. 2. Пшеницьна О.В. Общественные организации как субъект социальной работы / О.В. Пшеницьна // Социологические исследования. – 2000. – № 6. – С. 135–137. 3. Константинова Л.В. Третий сектор как субъект социальной политики / Л.В. Константинова // Социальная политика и социология. – 2004. — № 1(21). – С. 7–13.

СТАДІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Бутиліна Олена Вікторівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ

Соціальна робота як професійний вид діяльності актуалізується за умови сучасних непростих перетворень, які відбуваються в українському суспільстві. Збільшення соціальної поляризації, загострення проблеми бідності, поширення криміналізації на тлі складної ситуації на сході країни обумовлюють потребу в підготовці та ефективній діяльності фахівців, котрі здатні надавати дієву допомогу особам, які потрапили в несприятливі життєві обставини. Соціальний працівник повинен мати універсальну підготовку та ґрунтовні знання з педагогіки й соціології, медицини й права, управління й психології. Стикаючись із проблемами матеріального, юридичного, психологічного, навіть, протиправного характеру своїх клієнтів, перед фахівцем постає необхідність не тільки вирішення цих проблем, але й надання моральної підтримки. Це, своєю чергою, пов'язано зі значним психологічним навантаженням, яке переживає соціальний працівник.

Специфіка роботи таких спеціалістів обумовлюється необхідністю постійного контакту з особами, котрі втратили життєві сили і нездатні самостійно знайти вихід із складної ситуації. Ця обставина вимагає психологічної стійкості та врівноваженості особи. Взаємодія з людьми є невід'ємною характеристикою групи професій системи «людина-людина». Соціальна робота в цьому контексті є професійною діяльністю, яка максимально втілює цю характеристику, отже, потенційно доволі складна, з огляду на її морально-психологічну складову. Ризик виникнення тих чи інших професійних деформацій для фахівців цієї галузі є досить високим.

В. Погрібна зазначає, що професійна деформація є «процесом і результатом впливу суб'єктивних якостей людини, що сформовані у відповідності зі специфікою певної професійної праці, на особистісні властивості професіонала» [1, с. 27]. Професійні деформації, на нашу думку, мають два виміри. Перший – емоційно-чуттєвий – має відповідні прояви на рівні емоційних реакцій і станів особи, другий – раціонально-поведінковий, який можна спостерігати в певних діях та вчинках фахівця. Найбільш характерними проявами професійної деформації соціального працівника є: негативне чи байдуже ставлення до клієнтів, емоційне виснаження, відчуття емоційної напруги, неспроможність вирішити проблеми особи (особливо за умови відсутності довіри й зворотного зв'язку), негативні самооцінки професіонала тощо. Втім, не виключено, що негативні прояви професійних деформацій формуються у майбутніх фахівців ще до початку безпосередньої практичної професійної діяльності. Побуває думка, що професійна деформація проявляється у розчаруванні своєю професією. Відтак, вона може виникнути не тільки в результаті розбіжності теоретичних знань молодих спеціалістів із практичними навиками та завищеними очікуваннями щодо професійної діяльності, але й у результаті професійної маргінальності студентів. Професійна маргінальність студентства – особливий стан несформованості установки на професію, що знаходить своє вираження, зокрема, у ставленні до навчання, рівні академічної успішності та в тенденціях до зміни профілю професійної підготовки. Слід зауважити, що професійна маргінальність виступає показником ступеня віддаленості молодої людини від конкретного виду професійної діяльності. Сформованість установки на певну професію впливає на мотивацію навчання, рівень поінформованості щодо специфіки майбутньої професії; визначає стійкість та однозначність професійної орієнтації [2]. Тож, якщо говорити про стадії розвитку професійних деформацій соціальних працівників, то першою можна вважати стадію професійного навчання. Часом, відсутність чіткого уявлення про особливості роботи, необізнаність із майбутньою професією, нездатність правильно розподілити власні ресурси для вирішення певних навчальних і професійних завдань призводять до зниження мотивації навчання й деформують професійну орієнтацію студентів. Наступною стадією професійної деформації є початковий етап практичної діяльності (до 1 року). Тут відбувається не тільки знайомство з реальною практикою, але й усвідомлення правильності (або хибності) професійного вибору. Для соціального працівника цей період пов'язаний із адаптацією до значних емоційних навантажень. Тут фахівець ризикує швидко «вигоріти». На цій стадії відбуваються значні особистісні перетворення. Молодий фахівець набуває досвіду керування власними емоціями та відчуттями, формує особистісну позицію щодо низки важливих професійних питань. Негативний досвід та невдале керування своїми почуттями слугують причиною індивідуальності, відсутності емпатії у спілкуванні з клієнтами та ініціюють зміну професії. Тож, на цьому етапі вкрай важлива підтримка колег (професійну втому), що виявляється у формалізації функцій, перенесенні відповідальності на інші структури чи осіб, безініціативності, бюрократизації. Професійна деформація на цій стадії відбувається під впливом як внутрішніх (емоційна та фізична втомленість), так і зовнішніх (відсутність кар'єрного просування, недостатній рівень заробітної платні тощо) чинників.наставництво) та близьких з метою зменшення психологічних переживань. Третьою стадією можна вважати «

Таким чином, професійна деформація, як комплекс несприятливих форм професійної поведінки, на всіх стадіях містить небезпеку порушення особистісного розвитку. Оскільки професійна діяльність у значній мірі визначає напрямок і характер змін особистості, то вкрай актуальним є попередження й

подолання негативних проявів професійних деформацій. Виходячи з вищеописаних стадій, варто розробляти профілактичні заходи професійного деформування, починаючи з ранніх етапів професійної орієнтації майбутніх спеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму як галузь соціології: онтологічні, епістемологічні, практичні аспекти (на прикладі діяльності органів внутрішніх справ України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. Л. Погрібна. – Харків, 2009. – 40 с. 2. Бутиліна О. В. Професійна маргінальність студентів [Текст] / О. В. Бутиліна // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2012. Випуск 6. – С. 81-87.

СОЦІАЛЬНИЙ АУДИТ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ В УКРАЇНІ

Ташикінова Оксана Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

В умовах складної соціально-економічної та політичної ситуації та виникнення нових соціальних ризиків для населення особливої актуальності набувають питання соціального захисту населення, що сприятиме відтворенню людського капіталу та зміцненню виробництва та економіки. При цьому соціальний захист населення повинен включати, з одного боку, підтримку працездатного населення у працездатному віці, з іншого – надання соціальної допомоги соціально вразливим особам. І перший, і другий напрямки є однаково важливими та необхідними в умовах загострення економічних та соціальних ризиків. Крім того, у зв'язку з появою нової соціально вразливої категорії внутрішньо переміщених осіб, ще більш актуалізується необхідність створення ефективної та дієвої системи соціального захисту в умовах кризової ситуації в країні. Тому розвиток соціальної роботи, як специфічної професійної діяльності в сфері соціального захисту та соціального забезпечення населення, є важливим напрямком сучасної соціальної політики держави.

Становлення та розвиток соціальної роботи в сучасній Україні вимагає підвищеної уваги до процесу професіоналізації фахівців із соціальної роботи. Соціальна робота – це складний вид соціально-професійної діяльності, що потребує не тільки різноманітних знань, але й специфічних особистісних, морально-етичних якостей та практичних вмінь. Важливою проблемою сучасної теорії та практики соціальної роботи є проблема підвищення ефективності цієї діяльності

У сучасній науковій літературі представлені окремі аспекти підвищення ефективності системи соціального захисту населення. Зокрема, дослідженням питань ефективності соціальної політики, соціальної роботи та надання соціальних послуг в умовах ринкових перетворень займаються А. Андрющенко, О. Безпалько, Б. Боденко, С. Вешкурцева, Л. Гончарук, І. Зверева, І. Іванова, Н. Кабаченко, Г. Коваль, В. Колков, К. Міщенко, В. Полуйко, О. Романюк та ін. Мета цього дослідження – розглянути соціальний аудит як механізм підвищення ефективності системи соціального захисту в Україні; проаналізувати можливості його застосування у професійній соціальній роботі в умовах сучасності.

Соціальна політика в Україні спрямована на управління соціальними ризиками. Важливою її складовою на загальнонаціональному рівні є соціальний захист населення. Зважаючи на складну соціально-економічну та політичну ситуацію, обмеженість держаних матеріальних коштів для забезпечення соціальних потреб та інтересів громадян, важливого значення набуває створення ефективної системи соціального захисту населення.

Економічна ефективність характеризується такими властивостями, як продуктивність, економічність, результативність, раціональне використання ресурсів. У сучасній науковій літературі запропоновані відповідні критерії їх оцінки. При цьому визначення критеріїв економічної ефективності орієнтоване на отримання максимального результату при мінімальних витратах, відповідність стандартам, що мають чіткі кількісні показники. У той же час підвищення економічної ефективності будь-якої діяльності в соціальній сфері зрештою має бути підпорядковане меті соціального розвитку конкретної людини та суспільства в цілому.

Соціологічний аналіз ефективності програм, проектів, різних видів діяльності, соціальних організацій передбачає не комерційну оцінку, а їх соціальну необхідність, соціальну корисність, соціальну привабливість, соціальну відповідальність. Цей напрямок оцінювання є новим для нашої країни, але дуже перспективним.

Отже, обґрунтовуючи наш підхід до визначення поняття «ефективність», ми беремо до уваги, що в науковій літературі поняття «ефективність» розглядається в економічному та соціальному розумінні. Соціальна

ефективність має розглядатися як дієвість, що характеризується здатністю приводити до необхідного ефекту, соціальною значущістю цієї діяльності з урахуванням потреб та інтересів виконавців та споживачів послуг.

Проблема полягає в тому, що зараз немає єдиного підходу до оцінки надання соціальних послуг у межах соціальних організацій, не визначені єдині критерії, показники та методи оцінювання, хоча цьому питанню і приділяється достатня увага і з боку науковців, і з боку практиків соціального забезпечення населення та соціальної роботи. Для визначення соціальної ефективності в сфері соціального захисту населення слід використовувати соціальний аудит як інноваційний механізм оцінки.

Соціальний аудит є визнаним ефективним інструментом регулювання розвитком людських ресурсів у розвинутих європейських країнах, таких як Велика Британія, Франція, Німеччина. Соціальний аудит представляє собою складну процедуру оцінювання ефективності діяльності соціальних організацій на різних рівнях (мікро-, мезо-, макро-) з урахуванням впливу не тільки фінансових, але й соціальних чинників. Це сприяє формуванню дієвої системи управління соціальними ризиками на основі встановлення соціального діалогу між керівниками організацій, працівниками, клієнтами, зовнішніми партнерами та органами влади.

Соціальний аудит передбачає проведення оцінки соціальної ефективності надання соціальних послуг в системі соціального захисту населення за комплексним критерієм, який включає об'єктивні та суб'єктивні, якісні та кількісні показники цієї діяльності та відповідні емпіричні індикатори оцінки, а саме:

- 1) ступінь відпрацьованості законодавчої бази, правового поля;
- 2) матеріально-технічне та інформаційне забезпечення діяльності з надання соціальних послуг;
- 3) обсяг та кількість соціальних послуг;
- 4) культура обслуговування;
- 5) професійні компетенції виконавців соціальних послуг;
- 6) урахування потреб та інтересів клієнта;
- 7) чіткість контролю за процесом надання послуги;
- 8) взаємодія виконавців послуг з іншими соціальними організаціями.

Визначені показники та емпіричні індикатори дозволяють комплексно оцінити ефективність надання соціальних послуг, тому що враховують оцінку стану соціальної організації, процесу надання соціальної послуги, дій виконавця соціальної послуги, спрямованість діяльності на отримання необхідного результату та зовнішньої соціальної ефективності.

Отже, на нашу думку, соціальна ефективність повинна розглядатися як дієвість надання соціальних послуг, що характеризується здатністю приводити до необхідного ефекту, соціальною значущістю цієї діяльності з урахуванням потреб та інтересів виконавців та споживачів послуг.

Саме соціальний аудит може стати дійсно дієвим механізмом оцінки ефективності діяльності в сфері соціального захисту населення. Для оцінки ефективності надання соціальних послуг доцільно використовувати комплексний критерій, який охоплює систему об'єктивних та суб'єктивних показників. Саме їх узгодженість, ступінь гармонізації свідчить про ефективність діяльності соціальної установи з надання соціальних послуг.

Вітковська Інна Миколаївна

аспірантка соціологічного факультету,
викладач кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Соціальна відповідальність – це явище, яке посіло особливе місце в найважливіших галузях суспільного життя – політиці, економіці, екології, культурі, державному управлінні тощо. З кожним роком науковий інтерес до феномену соціальної відповідальності зростає, однак, її цілісне наукове розуміння поки ще відсутнє.

В соціології актуальність вивчення соціальної відповідальності пов'язане з динамічним розвитком у ХХ столітті соціальної держави. Термін «соціальна держава» був введений німецьким ученим Л. фон Штейном у 1850 році. Вчений наполягав на розширенні традиційних функцій держави та проведенні соціальних реформ, які б сприяли підтримці нижчих класів, підвищенню їх життєвого рівня та успішній інтеграції у суспільство. В подальшому розвитку концепції соціальної держави з'явилися нові напрямки в розумінні взаємовідносин держави та бізнес-сектору, держави та суспільства, відповідно до яких держава могла активно втручатися в економічні та суспільні відносини з метою їх регулювання та стабілізації. Основою концепції соціальної держави Л. фон Штейна були ідеї соціального громадянства та соціальних прав. У сучасному розумінні основними засадами політики соціальної держави є «соціально-ринково економіка, яка базується на вільній конкуренції, приватному підприємстві, перерозподілі доходів від процвітаючих соціальних груп до менш благополучних» [1, с. 49].

З'ясування ролі соціальної відповідальності на всіх рівнях суспільного життя є першочерговим завданням української влади та важливим напрямом дослідження соціології. Адже в сучасному українському суспільстві відбувається переосмислення ролі соціальної відповідальності як джерела моральних сил, відновлення соціальної справедливості, підвищення рівня та якості життя громадян, росту економіки, ефективного державного управління, розвитку демократичної, соціальної, правової держави тощо. Саме в сучасних умовах значно актуалізується питання залучення різноманітних суб'єктів (держави, бізнес-структур, прибуткових та неприбуткових організацій, соціальних груп, особистості тощо) до вирішення існуючих в суспільстві соціальних проблем та реалізації ними соціально відповідальної діяльності в різних сферах суспільного життя.

Актуальність соціальної відповідальності обумовлена й тим, що кінець ХХ – початок ХХІ століття в Україні ознаменувався спробами встановлення суверенітету та незалежності, з'ясуванням власної політичної позиції України в світі. Роки незалежності для українців були нелегкими: невизначена позиція України до військового конфлікту в Грузії, Помаранчева революція, Євромайдан, революція Гідності, анексія Криму, конфлікт на сході. Всі ці події супроводжувалися соціально-економічною кризою, тому все частіше опитування громадської думки фіксували невдоволення населення владою, рівнем життя, проведенням реформ, розповсюдженням корупції тощо. В таких «складних умовах економічного, політичного, демографічного, соціального розвитку країни саме соціальна відповідальність може і має стати національною ідеєю, без якої неможливо знайти вихід із затяжної системної кризи, що охопила усі сторони суспільного життя» [2, с. 5].

Таким чином, соціальна відповідальність є умовою для позитивного розвитку українського суспільства, гарантом прогресивних соціальних та економічних перетворень, запорукою розбудови розвиненої потужної економіки та соціальної держави, а також важливим об'єктом соціологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Євдокимова І. А. Соціальна політика: навч. посібник / І. А. Євдокимова. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. – 184 с. 2. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків: монографія / О. А. Грішнова, Г. Ю. Міщук, О. О. Олійник. – Рівне: НУВГП, 2014. – 217 с.

СОЦІАЛЬНИЙ АУДИТ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Тимошенко Віра Євгенівна

студентка 6-го курсу соціологічного факультету,
старший лаборант кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В Україні спостерігається низка кризових ситуацій, які негативно впливають на соціальну сферу. Так, криза в економіці, нестабільність у безпеці, проведення антитерористичної операції, зміни в політиці викликають особливі наслідки саме в соціально-економічному стані громадян. За таких умов вкрай актуальним є використання різноманітних соціологічних інструментів, які дозволяють здійснювати об'єктивну оцінку соціальної ситуації в країні, в регіонах, в організаціях різних форм власності. Одним з таких інструментів є соціальний аудит.

Соціальний аудит – це універсальна технологія комплексної перевірки реального стану соціального об'єкту згідно з прийнятими стандартами, формальними нормами та положенням [1, с. 79]. Він може бути застосований на різних рівнях, що підкреслює його універсальність. Не менш важливою рисою соціального аудиту є його комплексність. В межах соціального аудиту застосовуються різні види дослідницьких процедур, такі як моніторинг, соціальна експертиза, опитування, аналіз документів тощо. При цьому, наприклад, Мазурик О. В. наголошує, що соціальний аудит є саме соціолого-діагностичною технологією, тому що при його проведенні застосовуються переважно різноманітні соціологічні методи збору та аналізу інформації [3].

Одним з важливих напрямів соціального аудиту є встановлення рівня соціальної відповідальності організації шляхом вивчення дотримання нею соціальних стандартів в своїй діяльності на основі аналізу соціальної (нефінансової) звітності. Головні соціальні стандарти закріплені в міжнародних нормативно-правових документах, а саме: Уставі Організації Об'єднаних Націй (1954 р.), Спільній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні, культурні права (1966 р.), Заключному акті Засідання з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.) та інших [5, с. 57].

Згідно з визначенням Глобального договору ООН, нефінансова (соціальна) звітність – це «документально оформлена сукупність даних організації, що відображає стан організації, принципи і методи співпраці з групами впливу, результати діяльності компанії в економічній, соціальній та екологічній сфері життя суспільства» [2, с. 23]. Для формування соціальної (нефінансової) звітності міжнародними організаціями розроблені певні стандарти. Найбільш поширеними у світі для складання соціальної (нефінансової) звітності є стандарти GRI,

AA1000, SA8000, ISO14000, Стандарти «Саншайн», IFC Standards, NEF, індекс економетричного ефекту EEI [3, с. 111-112]. Так, наприклад, за стандартом «Саншайн», який прийнятий Асоціацією стейкхолдерів у 1996 р. в США, в соціальному (нефінансовому) звіті повинна бути представлена інформація стосовно різних аспектів діяльності організації щодо її клієнтів (послуги, якість продукції), громадськості (виконання державних замовлень, порушення різного роду та їх скасування), місцевої громади (екологічна політика, безпека та охорона здоров'я, можливості працевлаштування тощо). Безумовно, кожна організація має свої особливості функціонування, але загальні принципи соціальної звітності повинні бути однаковими для всіх – це точність, об'єктивність, публічність та ін. В Україні соціальний звіт розуміють переважно як публічний інструмент, який використовує організація з метою інформування акціонерів, співробітників, партнерів, клієнтів і всього суспільства про те, як і якою мірою вона реалізує закладені у своїх стратегічних планах соціальні стандарти, а також про зміст, напрямки, результати і досягнення її соціальної діяльності [4, с. 6]. Тобто соціальний звіт складається організацією для інформування зацікавлених сторін про результати своєї діяльності в соціальній сфері.

Підсумовуючи, можна запропонувати такий понятійний ланцюг: «соціальна відповідальність – (соціальна) нефінансова звітність – соціальний аудит» та зробити висновок, що соціальний аудит є сучасним інструментом вивчення соціальної відповідальності організації. Він також виступає елементом соціального контролю, механізмом саморегуляції суспільства з метою підтримки соціального порядку. Поява соціального аудиту є своєрідною реакцією на об'єктивні процеси демократизації, практики громадського контролю, соціальної відповідальності бізнесу, влади і громадянського суспільства, технологізації суспільного життя [1, с. 82].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Мазурик О. В. / Суспільні функції та можливості соціального аудиту / О. В. Мазурик // Соціологія. – 2013. – № 1(4). – С. 79-82. 2. Мацьків Р. Т. Нефінансова звітність – складова управління соціальною відповідальністю підприємств нафтогазового комплексу / Р. Т. Мацьків // Ефективна економіка. – 2015. – № 3. – С. 23-24. 3. Мазурик О. В. Соціальний аудит як сучасна діагностична технологія: теоретико-методологічні засади дослідження, західний досвід, вітчизняні перспективи / О. В. Мазурик // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – №1148. – С. 111-112. 4. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? / В. Воробей // Києво-Могилянська Бізнес Студія. – 2005. – № 10. – С.6. 5. Шулуєв А. А. Социальный аудит: учебное пособие / А. А. Шулуєв, Ю. Н. Попов. – М. : АТИСО, 2008. – С. 57.

Євдокимова Ірина Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: НАПРЯМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Однією з загроз, яка постала перед українським суспільством, стала поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб, які потребують негайної соціальної підтримки. Суспільство вимушено було в досить короткий термін відреагувати на неї, активізувати наявні ресурси з тим, щоб таку соціальну підтримку надати. Одним з механізмів підтримки стала система соціальних служб, провідну роль в якій відіграють різноманітні державні та комунальні організації та установи. Важливою складовою реакції з боку суспільства на означену проблему стала також поява численних соціологічних досліджень, присвячених вивченню, в першу чергу, потреб та проблем внутрішньо переміщених осіб. В той же час вивченню проблем, що виникають в діяльності державних та комунальних соціальних служб, які безпосередньо працюють з внутрішньо переміщеними особами та надають їм соціальні послуги, майже не приділяється уваги з боку соціологів.

За даними Міністерства соціальної політики України станом на 27 червня 2017 року взято на облік 1 584 859 переселенців [1]. Харківська область за кількістю внутрішньо переміщених осіб займає третє місце в Україні після Донецької та Луганської областей. За даними Департаменту соціального захисту населення Харківської обласної державної адміністрації в Харківській області на початок 2017 року загальна кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в області становила 195 394 осіб, з них 119 тисяч осіб було зареєстровано в м. Харків [2].

В 2015 році кафедра соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна перемогла в міському конкурсі соціальних проектів «Єдина соціальна мережа» та одержала замовлення від Харківської міської ради на виконання науково-дослідного проекту «Інформування громадськості про розширення ринку соціальних та соціально-медичних послуг в Харківському мегаполісі в умовах кризової ситуації», в межах якого було проведено соціологічне дослідження проблем діяльності державних та комунальних служб міста Харкова в роботі з внутрішньо переміщеними особами. Дослідження носило розвідувальний характер, тому що проводилося в ситуації, коли діяльність державних та комунальних соціальних служб щодо надання підтримки внутрішньо

переміщеним особам в Україні та, зокрема, в м. Харкові мало або взагалі не вивчена. Для проведення дослідження був обраний метод інтерв'ю. Емпіричну базу дослідження склали дані опитування працівників державних та комунальних соціальних служб міста Харкова, які безпосередньо надають послуги внутрішньо переміщеним особам. Отримані дані дозволили зробити висновки щодо проблем, які виникають в діяльності державних та комунальних соціальних служб міста, що надають послуги внутрішньо переміщеним особам, а також сформулювати певні припущення щодо актуальних напрямів подальших соціологічних досліджень їх діяльності.

Соціальні служби міста Харкова опинилися в складній ситуації. З одного боку, в них збільшився об'єм роботи, дещо змінилася специфіка діяльності у зв'язку з необхідністю надавати нові послуги та працювати з новою групою клієнтів. З іншого боку – додаткового фінансування переважна більшість з них не отримала. В такій ситуації актуальним є вивчення інформаційних потреб працівників соціальних служб міста для здійснення ефективного соціального обслуговування нової групи клієнтів та надання їй нових соціальних послуг; вивчення ефективних практик співпраці державних та комунальних служб міста з волонтерами міста з метою їх подальшого розповсюдження; вивчення ефективних практик отримання додаткового фінансування окремими державними та комунальними службами міста (благодійної допомоги від українських та закордонних донорів) з метою їх подальшого розповсюдження.

Працівники соціальних служб визнали наявність проблем в доступності послуг своєї соціальної служби (помилки «включення» та помилки «невключення»). Це в свою чергу дозволяє висунути гіпотези, що в діяльності державних та комунальних соціальних служб міста мають місце ситуації, коли певні соціальні послуги отримують ті категорії внутрішньо переміщених осіб, які не мають на них права, та не отримують соціальні послуги ті категорії, які мають право на них.

Більшість опитаних не бачить ніяких складнощів у внутрішньо переміщених осіб в отриманні соціальних послуг у їх організації. Ті ж, хто такі складнощі побачив, віднесли до них невідповідність послуг потребам переміщених осіб, черги, а також бюрократизм, затягування з оформленням документів. У зв'язку з цим подальшого вивчення потребує відповідність соціальних послуг, які надаються спеціалізованими державними та комунальними службами міста, реальним потребам різних категорій внутрішньо переміщених осіб та ін.

Половина опитаних визнала наявність у працівників соціальних служб складнощів в процесі роботи з внутрішньо переміщеними особами, а саме: значна кількість клієнтів та небажання переселенців щось робити самостійно, необхідність виконувати більше роботи соціальними працівниками та їх «емоційне вигорання». Таким чином, ми можемо висунути припущення про поширення серед внутрішньо переміщених осіб в м. Харкові пасивних моделей поведінки щодо вирішення проблемної ситуації в якій вони опинилися, а також про поширення «емоційного вигорання» серед соціальних працівників, які працюють з внутрішньо переміщеними особами. Ці гіпотези також потребують подальшої перевірки, а в разі підтвердження – розробки певних заходів, які можна було б запропонувати соціальним службам міста.

До головних проблем, які виникають в роботі з внутрішньо переміщеними особами на рівні організації, опитані віднесли відсутність необхідного фінансування, брак кадрів, відсутність чіткого правового механізму щодо роботи з цією групою населення.

В якості головного способу вирішення названих проблем більшість опитаних назвала розробку та здійснення комплексних програми вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні. Крім того, переміщені особи потребують певних додаткових соціальних послуг та організацій, через які вони надаватимуться (наприклад, консультаційні пункти, соціально-реабілітаційні центри). У зв'язку з цим подальшого вивчення потребують уявлення працівники соціальних служб про комплексні програми, нові соціальні послуги та соціальні служби для внутрішньо переміщених осіб.

Реалізація цих та інших напрямів досліджень в межах соціологічного супроводу соціального обслуговування внутрішньо переміщених осіб в Україні дозволить зробити систему соціального обслуговування внутрішньо переміщених осіб більш ефективною та такою, що відповідає реальним потребам цієї групи, а також знизити соціальну напруженість в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Обліковано 1 584 859 переселенців [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України: Офіційний веб-портал. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.msp.gov.ua/news/13519.html>. 2. Переселенці в Харьковской области. Где и сколько [Електронний ресурс] // МедиаПорт. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mediaport.ua/pereselency-v-harkovskoy-oblasti-gde-i-skolko>

ВИБІР ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Вакуленко Світлана Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Проблема вимушеної внутрішньої міграції в останні декілька років перетворилася на одну з найбільш нагальних соціальних проблем українського суспільства, що потребують термінового вирішення. Незважаючи на те, що сучасне суспільство вимагає від держави дотримання певних соціальних гарантій для всіх громадян, незалежно від статі, віку, національності, місця проживання, зрозуміло, що в ситуації, яка склалася в Україні, держава й суб'єкти громадянського суспільства можуть вирішувати лише вкрай нагальні, невідкладні проблеми вимушених переселенців, але, щоб їх розв'язувати більш-менш успішно, необхідно володіти інформацією, чого ж саме потребують численні представники цієї нової категорії громадян. Очевидно, що допомога могла би бути значно більш ефективною та дієвою навіть без збільшення фінансування, за рахунок лише використання тих же його обсягів із врахуванням потреб, установок, очікувань вимушених переселенців, а також їхньої задоволеності – незадоволеності тими заходами, яких вживає держава для покращення їхнього становища.

Внутрішньо переміщених осіб можна розглядати, по-перше, як споживачів міграційних ризиків, по-друге, як суб'єктів вибору певної лінії поведінки. На першому етапі воєнного конфлікту, під час активних військових дій вимушені переселенці мали обирати з таких альтернатив: залишатися в місцях свого постійного проживання, піддаючи ризику власне життя, життя рідних і близьких, чи виїздити в невідомому напрямку з відсутністю будь-яких перспектив, оскільки, як правило, наслідками вимушеної міграції є погіршення показників якості життя й висхідна соціальна мобільність. Тобто, уникнувши ризику для життя, вони, натомість, зазнали великої кількості соціальних ризиків, що супроводжують процес вимушеної міграції та є похідними від нього. На той момент важливими питаннями для дослідників, що займалися вивченням проблем вимушених переселенців, були, зокрема, такі:

- 1) що необхідно представникам зазначеної категорії населення для побутового облаштування, тобто якими є їхні першочергові потреби?
- 2) як вони уявляють для себе зобов'язання держави, суспільства перед людиною й громадянином?
- 3) які з їхніх запитів задовольняються органами влади, а які – ні?

Кафедрою соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках проекту «Інформування громадськості про розширення ринку соціальних та соціально-медичних послуг в Харківському мегаполісі в умовах кризової ситуації» в липні-серпні 2015 р. з використанням методу стандартизованого інтерв'ю було проведено опитування вимушених переселенців, що на той час проживали в м. Харкові (253 інтерв'ю). Досліджувалися проблеми, з якими зіткнулися респонденти в регіоні перебування, та ступінь нагальності цих проблем особисто для них і членів їхніх сімей. Результати дослідження продемонстрували, що для вимушених переселенців вкрай актуальною була необхідність задоволення базових, вітальних потреб, таких як: забезпечення житлом; підвищення рівня доходів; вирішення проблем, пов'язаних із станом здоров'я; забезпечення предметами першої необхідності (продукти харчування, одяг, ліки, засоби гігієни тощо); вирішення питань, пов'язаних із працевлаштуванням. На жаль, на момент проведення дослідження не вдалося вести мову про хоча б мінімальне наближення до актуалізації потреб більш високих рівнів, як-от участь у суспільному, політичному житті, реалізація виборчих, громадянських прав респондентів тощо.

Однак з плином часу, коли стає зрозумілим, що конфлікт затягується надовго й має все більш руйнівні наслідки вимушені переселенці опинилися в ще одній ситуації надзвичайно складного життєвого вибору, який багато в чому вирішив їхню подальшу долю. Сутність цього вибору полягала в ухваленні рішення «за» чи «проти» повернення на окуповані території, тобто вибір активної (прагнення змінити середовище) чи пасивної (прагнення пристосуватися) стратегії адаптації до обставин, що склалися, і вплинути на які суб'єкт вибору не в змозі. На вибір такої стратегії вплинула низка чинників як об'єктивного, та і суб'єктивного характеру. До об'єктивних можна віднести особливості регіону переселення, а саме: демографічна структура, рівень соціально-економічного розвитку, можливості ринку праці поглинути додаткову робочу силу, наявність вільного житлового фонду, рівень розвитку соціальної інфраструктури тощо. Група суб'єктивних чинників складається з таких характеристик особистості вимушеного переселенця, як соціально-демографічні характеристики, рівень освіти, спеціальність, рівень кваліфікації, доходи, особливості характеру, менталітету, психологічна готовність сприйняти різкі, непередбачувані зміни у власному житті.

Таким чином, на перший план вийшла проблема адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до соціального середовища тих регіонів, в яких вони опинилися в силу обставин. Тобто як вимушені мігранти, так і населення регіонів і територіальних громад, що їх приймають, можуть розглядатися як суб'єкти соціальних ризиків стосовно одні інших.

Звернімося до результатів соціологічного дослідження ставлення громадян України до вимушених переселенців, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в лютому-березні 2016 р., на замовлення Агентства ООН у справах біженців (UNHCR). Згідно з отриманими даними, загалом по країні майже половина населення ставляться до вказаної групи принаймні нейтрально (47%), ще 43% – позитивно. Також українці вважають, що переселенці – це громадяни, що мають такі ж права, як і інші, що вони просто стали заручниками ситуації та потребують підтримки (89%). Переважна більшість респондентів не вважають переселенців винними в тій ситуації, в якій вони опинилися (77%). Натомість, на думку опитаних, свої громадянські обов'язки, як-от військовий, переселенці повинні виконувати нарівні з усіма (80%). Тільки кожен п'ятий мешканець України перетинався з ВПО безпосередньо, для інших основним джерелом інформації про них виступають ЗМІ, на підставі повідомлень яких вони й формують власне ставлення до переселенців (65%). Присутність переселенців вплинула на повсякденне життя громад, які представляли 30% тих, хто взяв участь у дослідженні. Четверть респондентів обізнані про існування конкуренції між приймаючою громадою та переселенцями в своєму населеному пункті за роботу, житло, місця в школах і дитячих садках, тривалість прийому в державних закладах та інші ресурси, але на власному досвіді таке явище довелося пережити лише незначній кількості опитаних. За даними опитування, присутність переселенців найбільш відчутною є для мешканців Києва (близько третини постійно проживаючих в столиці громадян відчули їхню появу). Саме кияни, порівняно з мешканцями інших територіальних громад, частіше розцінюють наявність ВПО як негативне явище. Зокрема, 39% з них вказали на погіршення криміногенної ситуації, в той час як в інших регіонах цей показник не перевищує 16%, посилення соціальної напруженості відзначили 21% киян, що вдвічі перевищує аналогічний показник для решти опитаних. В цілому негативні стереотипи щодо ВПО більше поширені серед мешканців західної України, особливо тих, хто проживає за межами обласних центрів. Найбільше їх непокоять проросійські політичні погляди, небажання переселенців працювати нарівні з усіма, агресивне ставлення до приймаючої громади, зверхність, бажання мати особливий статус через свої життєві обставини. Також респонденти, які представляють західні регіони, більше схильні вважати ВПО відповідальними за ту ситуацію, в якій вони опинилися. Разом з тим, саме в цих регіонах постійне населення найменше контактує з переселенцями (50% не спілкувалися з ними й не обізнані про їхню присутність у своєму населеному пункті), відтак мають менше можливостей скласти враження від ВПО із особистого досвіду [1]. Натомість, за даними соціологів, серед осіб, переміщених у західні області країни, частка тих, хто орієнтується на постійне проживання там, складає 45% [2].

Таким чином, на нинішньому етапі владні структури й представники громадянського суспільства повинні зосередити зусилля на таких питаннях: як запобігти поширенню патерналістських настроїв серед цієї категорії населення; яких заходів необхідно вживати, щоб внутрішньо переміщені особи відчували себе повноцінними громадянами, не виключеними з життя суспільства внаслідок отримання відповідного статусу; як забезпечити їхню участь в соціальному, громадському, політичному житті приймаючих громад і країни в цілому та деяких інших.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ставлення українців до переселенців не змінилося за два роки з початку кризи – дослідження УВКБ ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1604-stavlennya-ukrajintiv-do-pereselentsiv-ne-zminilos-za-dva-roki-z-pochatku-krizi-doslidzhennya-uvkb-oon>. **2.** Переселенці очима соціологів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/news/showNews.do?neprohani_zaproszeni_realnij_obraz_pereselentsya_na_lvivshhini&objectId=540.

Морозова Светлана Анатольевна

кандидат социологических наук, доцент,
заместитель директора Центра социологических и политических исследований
Белорусского государственного университета

Филинская Лариса Владимировна

кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры социологии
Белорусского государственного университета

К ПРОБЛЕМЕ МОДЕРНИЗАЦИИ РАБОТЫ С МОЛОДЕЖЬЮ В КОНТЕКСТЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ И КУЛЬТУРНОГО ГРАЖДАНСТВА

Контекст культурной гибридации и динамика изменения молодого поколения обуславливают инклюзию как идею активного включения различных групп современной молодежи в общественно-значимые процессы и как один из важнейших принципов конструирования коллективной молодежной идентичности. В современном глобализирующемся мире происходят процессы взаимопроникновения и развития инклюзивных знаний и культурных практик между глобальной и локальной культурами. В условиях проведения многовекторной внешней политики и функционирования открытого национального медийного пространства существуют потенциальные риски формирования дестабилизирующих внешних факторов, которые оказывают

воздействие на процесс формирования жизненных стратегий и национально-культурной идентичности молодежи. Подвижность социального статуса молодежи, разноплановые государственные технологии, мировые катаклизмы и социокультурная гибридизация усложняют процессы ее индивидуальной и групповой идентификации. А именно для этой социально-демографической группы наиболее актуальна полноценная включенность во множество социальных отношений и взаимодействий соответствующих общностей, обеспечивающих реализацию ее потребностей, интересов и ценностных установок, и способствующих самореализации, самовыражению и т. п. Необходима систематическая социологическая диагностика в сфере работы с молодежью, требующая адекватных методологических ориентиров изучения отношений в сфере социальной интеграции, сплоченности, инклюзии и культуры ее реализации.

В 2014-2016 гг. при финансовой поддержке Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований и Российского гуманитарного научного фонда был реализован международный проект «Принципы инклюзивной культуры в работе с молодежью: сравнительный анализ молодежной политики Российской Федерации и Республики Беларусь». Партнерами-участниками проекта выступили Центр социологических и политических исследований Белорусского государственного университета (научный руководитель проекта доктор социологических наук профессор Д. Г. Ротман) и команда ученых Саратовского государственного технического университета им. Гагарина Ю. А. (СГТУ) под руководством доктора философских наук, профессора В. Н. Ярской. Проект был инициирован актуальной потребностью поиска и выработки как универсальных, так и специфических векторов, направленных на регулирование процессов формирования молодежной идентичности и активизацию осознанного участия молодежи в гражданской и общественной жизни в условиях культурной глобализации. Для определения особенностей формирования коллективной молодежной идентичности в контексте инклюзивной культуры и культурного гражданства изучался широкий спектр вопросов, в т. ч. выявлялись и анализировались жизненные планы, стратегии и способы самоопределения и самореализации молодежи двух стран, аксиологические приоритеты и ценностные доминанты, заложенные в жизненных моделях молодежи; различные виды, компоненты и маркеры социальной идентификации, идентифицирующие факторы и социальная активность молодежи как проявление ее гражданской идентичности; показатели конфликтности социальной среды, в т. ч. социальной дистанции по отношению к уязвимым культурным группам и меньшинствам.

Сравнение опыта и социокультурного фона реализации молодежной политики в Республике Беларусь и Российской Федерации, актуализация проблем взаимодействия институтов молодежной политики, формирования коллективной идентичности в условиях культурных изменений современного поколения и т. д. имеют научно-методологическую и практическую значимость для оценки, дальнейшего изучения и разработки новых методов стратегического регулирования молодежной политики государства, направленной на формирование гражданской позиции молодого поколения, его позитивной общественно значимой социальной идентичности в контексте инклюзивной культуры и культурного гражданства. Содержательные результаты компаративного кросс-культурного исследования роли и перспектив молодежной политики с позиций инклюзивной культуры представлены в научных отчетах и публикациях ЦСПИ БГУ и СГТУ, в т. ч. в коллективной монографии «Принципы инклюзивной культуры в работе с молодежью: сравнительный анализ молодежной политики Российской Федерации и Республики Беларусь». Исследование отразило многогранность социологической проблематики социальной инклюзии и сопутствующих ей феноменов. На основании проведенной в рамках проекта концептуализации и данных социологических опросов российско-белорусские партнеры-участники выделили актуальные аспекты модернизации работы с молодежью, содержание которой зависит от инклюзивной культуры, идеи культурной гибридизации и поколенческой парадигмы. Прежде всего это подход к молодежной политике как социетальной системе формирования гражданской идентичности молодежи в контексте культурной гибридизации, что позволит определить принципы социальной инклюзии с учетом перспектив поколенческого изменения современной молодежи и прогнозируемых культурных трендов. Необходима институционализация инклюзивной культуры, в т. ч. как принципа и стратегии государственной молодежной политики. Для формирования и реализации инклюзивной культуры в работе с молодежью необходим переход от патернализма, идеологии сегрегации и т. д. к принципу социальной инклюзии, в молодежной политике необходимо учитывать субъект-субъектную модель отношений государства и молодежи. В современной молодежной среде конструирование гражданской идентичности с помощью таких классических механизмов, как традиции, общая мораль и социализационные нормы представляется недостаточным в связи с развитием ценностей индивидуализма, биографии выбора, атомизации принятых форм коллективного взаимодействия в молодежной культуре. Необходимы механизмы регулирования культурной среды и формирования элементов гражданской идентичности в контексте культурной гибридизации. Стратегию молодежной политики, как и эти механизмы, необходимо разрабатывать с учетом долгосрочного прогнозирования поколенческого изменения культурных трендов в молодежной среде. Результаты опроса показали, что в настоящий момент большинство молодежи не рассматривает себя в качестве активного субъекта изменений, способного повлиять на политические, экономические,

социальные, культурные события в стране. Современные институты не в полной мере решают задачу преодоления инфантилизации молодого поколения, не формируют чувство ответственности за собственные действия, недостаточно учитывают особенности культуры молодых страт, отличающихся по статусу, образованию, здоровью, ценностным предпочтениям и т. п. В современной практике работы с молодежью необходимо учитывать разнообразие факторов формирования всех форм и видов позитивной общественно значимой социальной идентичности и конструирование социального доверия, активной гражданской позиции, расширения социального участия, равных возможностей молодежи для полноценной и активной деятельности во всех сферах жизни и принятия решений. Важнейшей научно-практической задачей в сфере реализации молодежной политики с учетом принципов социальной инклюзии является защита от любых ситуаций ущемления прав и эксклюзии, оснований для которой в современном мире в контексте вызовов, рисков и угроз глобализации становится все больше и больше, обеспечение гармонии внутренних личных ресурсов и свойств молодежи и внешних ресурсов, определяющих ее социальные возможности в каждой сфере и на каждом этапе жизни.

Маріян Світлана Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки
факультету навчання іноземних громадян
Харківського національного університету радіоелектроніки

СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО ЖИТТЯ І НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

З інтеграцією сучасної української системи вищої освіти до європейської постали нові завдання та умови розвитку експорту освітніх послуг. Це безпосередньо пов'язано з підвищенням конкурентоспроможності українських вузів на міжнародному ринку освіти, з економічною вигодою як освітнього закладу, так і економіки країни в цілому. Крім цього, навчання іноземних студентів є певним показником статусу навчального закладу. Фундаментальність, високий рівень та невисока ціна української освіти робить Україну привабливою для іноземців, і традиційно в наші вузи приїжджають на навчання студенти з різних країн. У зв'язку з цим стає актуальним вивчення проблем адаптації іноземних студентів до освітнього процесу в українському вузі.

Соціокультурна адаптація – складний багатоплановий процес взаємодії особистості і нового соціокультурного середовища, в ході якого іноземні студенти, маючи специфічні етнічні і психологічні особливості, змушені долати різного роду психологічні, соціальні, моральні, релігійні бар'єри, засвоювати нові види діяльності і форми поведінки.

Адаптація іноземних громадян до нових соціокультурних умов при вступі до вищого навчального закладу є основоположним фактором, що визначає в більшості випадків ефективність освітнього процесу в цілому.

Молоді люди, що приїхали на навчання в нашу країну з інших держав, опиняються в дуже непростій ситуації. Студентське життя стає для них серйозним життєвим випробуванням. Вони змушені не тільки засвоювати новий вид діяльності – навчання у вищому навчальному закладі, готуватися до майбутньої професії, а й адаптуватися до зовсім незнайомого соціокультурного простору.

З метою виявлення проблем соціокультурної адаптації до освітнього процесу нами було проведено опитування іноземних студентів Харківського національного університету радіоелектроніки (ХНУРЕ). У дослідженні брали участь 254 слухача підготовчого відділення факультету навчання іноземних студентів.

Труднощі, які іноземний студент особливо гостро відчуває в перший рік перебування в новій країні, можуть бути згруповані таким чином:

- психофізіологічні труднощі, пов'язані з перебудовою особистості, «входженням» у нове середовище, психоемоційним напруженням, зміною клімату і т.д.;
- навчально-пізнавальні труднощі, пов'язані, в першу чергу, з недостатньою мовною підготовкою, подоланням відмінностей в системах освіти; адаптацією до нових вимог і системи контролю знань; організацією навчального процесу, який повинен будуватися на принципах саморозвитку особистості, «виращування» знань, прищеплення навичок самостійної роботи;
- соціокультурні труднощі, пов'язані з освоєнням нового соціального і культурного простору вузу, подоланням мовного бар'єру в рішенні комунікативних проблем як по вертикалі, тобто з адміністрацією факультету, викладачами та співробітниками, так і по горизонталі, тобто в процесі міжособистісного спілкування всередині міжнаціональної малої навчальної групи, навчального потоку, на побутовому рівні.

Необлаштованість житлових умов і побуту, відсутність звичного комфорту заважають студентам зосередитися на навчанні. Їм доводиться самостійно себе обслуговувати: ходити в магазин, готувати, прати і т.д. У студентів виникають проблеми при зіставленні цін і розрахунку витрат. Нерідко витрати студентів перевищують прожитковий мінімум, що виділяється батьками. Культурні традиції та регіональні особливості грають важливу роль у формуванні адаптаційних навичок у іноземних студентів. Слабке знання особливостей слов'янського менталітету і норм етикету часто призводить до непорозумінь студентів-іноземців з місцевим населенням. Процес акультурації вимагає досить тривалого часу.

Незважаючи на відмінності між психофізіологічною, інтелектуальною, соціокультурною та іншими видами адаптації, в реальності, переплітаючись, вони виявляються окремими аспектами єдиного процесу. Як правило, в природних умовах на людину діє не окремий фактор, а комплекс факторів середовища.

На наш погляд, однією з найважливіших умов успішної соціокультурної адаптації іноземних студентів до нового освітнього середовища можна вважати організацію міжособистісної взаємодії і взаєморозуміння між викладачами та студентами, студентами – представниками різних культур всередині групи, факультету, університету. Наступною умовою, нерозривно пов'язаною з попередньою, є включення іноземного студента в практичну міжкультурну комунікативну діяльність.

Отже, процес адаптації до нового соціокультурного середовища протікає як в рамках навчальної діяльності, так і під час проведення позааудиторних заходів, що, на нашу думку, сприяє прискоренню цього процесу, а також формує мовну і соціокультурну компетенцію. Необхідно залучати іноземних студентів до активної участі в заходах, що проводяться як в ХНУРЕ, так і іншими вузами: «День першокурсника», «Студентська весна», КВН, спортивні та творчі секції, концерти та наукові конференції, вдосконалення якості освіти, наявність чіткої професійної мотивації, організація процесу адаптації іноземних студентів до навчальної діяльності в новому соціокультурному середовищі повинні стати частиною політики в галузі освіти. Ефективне вирішення означених проблем адаптації до освітнього процесу буде, в кінцевому рахунку, сприяти формуванню позитивного іміджу країни в світовому інтелектуальному і політичному співтоваристві.

Дмитрієва Александра

кандидат социологических наук, старший этнографический исследователь,
МБФ «Альянс общественного здоровья»

Лукаш Евгения-Галина

магистр общественного здоровья, консультант,
МБФ «Альянс общественного здоровья»

ФОРМИРОВАНИЕ ПРИВЕРЖЕННОСТИ ЛЮДЕЙ, УПОТРЕБЛЯЮЩИХ ИНЪЕКЦИОННЫЕ НАРКОТИКИ (ЛУИИ), К ЛЕЧЕНИЮ ВИЧ: АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ МЕЖДУ ВРАЧАМИ, СОЦРАБОТНИКАМИ И ЛУИИ (ВНЕ И ВНУТРИ СООБЩЕСТВА ЛУИИ)

В рамках доклада мы планируем представить основные результаты пилотного исследования «Формирование приверженности людей, употребляющих инъекционные наркотики (ЛУИИ), к лечению ВИЧ: анализ взаимодействий между врачами, соцработниками и ЛУИИ (вне и внутри сообщества ЛУИИ)». Исследование было организовано и проведено в течение 6 месяцев – с февраля по июль 2017 г. Основной исследовательский вопрос был сформулирован следующим образом: каким образом взаимодействие между соцработниками, врачами и их клиентами/пациентами влияет на формирование приверженности клиентов/пациентов к лечению ВИЧ?

Нами были использованы следующие качественные методы: фокус группы с ЛУИИ, которые не включены в социальные и лечебные программы, а также с теми, кто получал услуги программ; фокус-группы с врачами и социальными работниками, которые работают в рамках программ; горизонтальные встречи врачей, соцработников и ЛУИИ; включённое наблюдение за ежедневной деятельностью соцработников.

В качестве «точки отсчета» нами были выделены основные уровни взаимодействия, которые, с нашей точки зрения, могут влиять на процесс формирования приверженности к лечению ВИЧ среди ЛУИИ: взаимодействия между врачами и соцработниками, взаимодействия между клиентами/пациентами, соцработниками и врачами, и взаимодействия между ЛУИИ, являющимися и не являющимися клиентами/пациентами. Остановимся подробнее на этих взаимодействиях.

Взаимодействие между представителями государственных служб здравоохранения (работники СПИД-центров и кабинетов доверия) и представителями негосударственных организаций, оказывающих поддержку ЛУИИ в получении доступа к лечению ВИЧ, часто остается за скобками исследовательских практик, т.к. будучи частью устойчивой инфраструктуры, не подвергается переосмыслению или критике. Мы предположили, что исследование того, как формируется или разрушается мотивация ЛУИИ к лечению

именно на уровне «внешних» взаимодействий (с соцработниками и врачами), является одним из важных «ключей» к пониманию того, как конструируется стигма ЛУИН среди врачей; каковы проблемные, но невидимые «узлы» взаимодействия между соцработниками, врачами, ЛУИН; как улучшить взаимодействие между ЛУИН, соцработниками и врачами.

Соцработники, осуществляющие медико-социальное сопровождение ЛУИН, обычно действуют в рамках предписанного алгоритма, часто разработанного на основании теоретических предпосылок и обобщенных представлений об эффективности, нежели в соответствии с реальной ситуацией в конкретном поле. Как происходит исполнение сценария ведения клиента соцработником, принимает ли он во внимание индивидуальные особенности клиента и его жизненной ситуации или следует правилам ведения кейса, не отступая от протокола? В процессе включенного наблюдения за деятельностью соцработников мы рассмотрели, как происходит их взаимодействие с ЛУИН, как достигается или не достигается взаимопонимание с клиентом, формируются или не формируются общие цели и мотивация на лечение.

Последний уровень взаимодействия, который мы изучали, обычно скрыт от глаз, как врачей, так и соцработников, – взаимодействие клиентов/пациентов с другими ЛУИН, не включенными в программы снижения вреда и медико-социального сопровождения. Мы предположили, что в процессах взаимодействия на данном уровне, могут производиться и воспроизводиться частично оправданные мифы об отношении врачей государственного здравоохранения к ЛУИН, о неэффективности лечения ВИЧ и другие, существенно снижающие мотивацию ЛУИН в целом к лечению ВИЧ. В то же время мы не исключали возможности того, что ЛУИН, уже включенные в программы и получающие поддержку, могут мотивировать тех представителей сообщества, которые не получают никакой помощи, на действия в этом направлении.

Отсутствие возможности коммуникации между всеми участниками взаимодействия одновременно (врачами, соцработниками, ЛУИН, как клиентами, так и не клиентами), воспроизводит неравенство, существующее между представителями этих групп, предполагающее, что по ряду существующих социально-культурных и экономических различий, вероятность того, что эти люди могут оказаться в одной комнате и вести диалог, исключена. Финальной стадией нашего исследования стали «горизонтальные встречи» слабо модерлируемые исследователем, призванные быть временной площадкой для диалога между всеми участниками исследования, нивелирующие границы, существующие между врачами, соцработниками и ЛУИН. Так мы попытались ответить на вопрос: возможно ли такое «пространство без границ» и что может дать свободная коммуникация между представителями всех исследуемых групп для их коммуникации вне исследования?

СЕКЦІЯ 9
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН:
ПОДОЛАННЯ НЕРІВНОСТЕЙ / РЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ У
СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Белова Людмила Олександрівна

доктор соціологічних наук, професор,
директор Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Процеси європейської і світової інтеграції, що визначають основний зміст реформування існуючої системи публічного управління в Україні, потребують формування професійного корпусу державної служби, здатного працювати на засадах належного, демократичного врядування. В умовах децентралізації державного управління зростає роль і відповідальність місцевої управлінської еліти за управління соціально-економічним розвитком регіонів. За даних умов актуалізується необхідність проведення системної державної політики в галузі підготовки управлінських кадрів на регіональному та національному рівнях.

Серед вітчизняних науковців дослідженню професійної підготовки управлінських кадрів, їх ролі в проведенні сучасних реформ присвятили роботи В. Авер'янов, В. Бебик, В. Бакуменко, Є. Бородін, О. Валевський, В. Гриненко, Д. Дзвінчук, В. Загорський, О. Кілієвич, В. Князев, І. Курас, О. Кучеренко, В. Луговий, О. Мельников, М. Міненко, Т. Мотренко, Н. Нижник, О. Оболенський, В. Олуйко, В. Ребало, В. Романов, В. Скуратівський, В. Тертичка, І. Чикаренко. Проблеми реформування державного управління в галузі освіти державних службовців у контексті європейської інтеграції аналізували І. Грицяк, Н. Гнидюк, І. Козюра, С. Кравченко, А. Лавренчук, П. Надолішний, І. Надольний, Н. Протасова, П. Ситник, А. Чемерис, Ю. Шаров, В. Юрчишин. Разом із тим, поза увагою вчених залишаються конфлікти та нерівності, що виникають у ході реалізації державної політики в галузі підготовки управлінських кадрів у сучасних умовах.

У Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року (ухваленому в квітні 2017 р.) серед головних напрямів комплексного реформування державного управління акцентується увага на посиленні кадрового потенціалу в органах державної влади. Зокрема, передбачається реформування системи навчання та підготовки державних службовців [1]. Формування професійного корпусу державної служби на умовах відкритого, прозорого залучення до нього громадян України може стати запорукою реалізації плану реформ.

Систему та цілі підготовки управлінських кадрів визначають закони України «Про вищу освіту», «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування». Нині триває процес розробки та затвердження адаптованих до сучасних зовнішніх і внутрішніх викликів нормативно-правових актів у галузі підготовки управлінських кадрів. У Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки (затвердженої у червні 2016 р.) значна увага приділена підготовці професійного корпусу державної служби. Оскільки Нацдержслужба здійснює функціональне управління державною службою, то на неї покладено відповідальність за напрямом «Державна служба та управління людськими ресурсами». Реалізація останнього має на меті створення високопрофесійної, політично нейтральної, ефективної державної служби [2].

Упровадження принципів публічного управління в системі державної служби передбачає проведення конкурсного відбору на зайняття вакантних посад в органах влади та місцевого самоврядування. Обов'язковою вимогою участі в даному конкурсі є вільне володіння українською мовою. На черзі постає вимога щодо відповідного рівня знання англійської мови [2].

Існуюча система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування складається з Національної академії державного управління (НАДУ) при Президентові України, 4-х регіональних інститутів державного управління в системі НАДУ (Дніпропетровського, Львівського, Одеського, Харківського), Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів, понад двох десятків окремих територіальних центрів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, а також інших вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку магістрів у галузі знань «Публічне управління та адміністрування». Разом із тим, залишається значна кількість державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, які не мають спеціальної освіти, спрямованої на упровадження їх професійної діяльності в органах влади. Відчутна плінність управлінських кадрів, що стає загрозливою для спадкоємності публічного управління в Україні. Реформа державної служби передбачає поступове оновлення складу міністерств (до кінця 2017 р.),

поетапне реформування інших центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів (2018-2020 рр.) і місцевих держадміністрацій (2019-2020 рр.) на сучасних принципах публічного управління.

НАДУ при Президентіві України та її регіональні інститути повною мірою долучені до розробки реалізації державної політики в галузі підготовки керівних кадрів для публічної сфери України. Щорічно у системі НАДУ при Президентіві України проводяться соціологічні дослідження з метою з'ясувати бачення управлінських кадрів про їх потреби в навчанні та реформуванні державної політики в галузі підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; а також мотивацію щодо підвищення своєї професійної компетентності. Результати щорічних опитувань серед абітурієнтів магістратури державного управління Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ (далі – ХарРІ НАДУ, Інститут) при Президентіві України дозволили з'ясувати чинники, які вплинули на рішення про вступ на навчання до Інституту (табл. 1).

Таблиця 1.

**Чинники впливу на рішення про вступ до ХарРІ НАДУ при Президентіві України,
у % до всіх опитаних за статтю**

Чинники	Чоловіки		Жінки	
	2016	2017	2016	2017
Бажання отримати сучасні знання в галузі державного управління	70	70	62	69
Бажання підвищити свій освітній рівень, самовдосконалитися	61	64	64	73
Бажання в подальшому працювати на державній службі	42	54	52	41

Так, результати соціологічних опитувань у ХарРІ НАДУ, проведених у 2016, 2017 рр. із урахуванням статі підтвердили нагальність системної державної політики в галузі підготовки управлінських кадрів, зокрема, на регіональному рівні. Потреба підвищити свій освітній рівень, самовдосконалитися стала суттєвим мотиватором вступу до Інституту як для чоловіків (64% у 2017 р., на відміну від 61% у 2016 р.), так і особливо для жінок (73% у 2017 р., на відміну від 64% у 2016 р.). Зросла кількість жінок, які бажають отримати сучасні знання в галузі державного управління (69% у 2017 р., на відміну від 62% у 2016р.). Це можна пояснити тим, що у 2017 р. спостерігається суттєве збільшення кількості жінок серед вступників до магістратури Інституту – 77%, на відміну від 2013 року, коли останні склали 60%.

Разом із тим, опитування доводять, що подальша робота на державній службі неможлива без отримання сучасних знань у галузі державного управління, підвищення відповідної кваліфікації. Показовими стали відповіді чоловіків про бажання в подальшому працювати на державній службі. Кількість чоловіків, які мають дану мотивацію, за рік зросла на 12% (з 42 % у 2016 р. до 54% у 2017 р.). Оскільки чоловіки займають керівні посади як на державній службі, так і в органах місцевого самоврядування, то реформування системи публічного управління, оновлення складу місцевих держадміністрацій спонукає їх до навчання. Так, на липень 2017 р. співвідношення кількості чоловіків / жінок державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у місцевих органах влади Харківської області становило, відповідно, 38% та 62%. Проте на керівних посадах, як правило, переважали чоловіки (табл. 2)

Таблиця 2.

**Співвідношення кількості чоловіків і жінок у виконавчих органах
обласної і районних рад Харківської області**

№	Посада	Стать	
		Чоловіки %	Жінки %
1	Керівники	80	20
2	Начальники управлінь, відділів	26	74
3	Спеціалісти	3	97

Так, серед керівників органів місцевого самоврядування Харківської області домінують чоловіки (80%). Натомість переважна більшість спеціалістів в органах місцевого самоврядування Харківської області представлена жінками (97%). Можливо, збільшення серед абітурієнтів до магістратури ХарРІ НАДУ посадових осіб місцевого самоврядування жіночої статі у 2017 р. сприятиме подоланню існуючих нерівностей у галузі підготовки управлінських кадрів. Нова парадигма державного управління передбачає оптимальне використання людського ресурсу, зокрема, його жіночої складової. Формування гендерної паритетності є одним із впливових чинників досягнення консенсусу в українському суспільстві, необхідною умовою входження України як повноправного партнера до світового співтовариства.

Актуальною залишається розробка державного стандарту з освітнього рівня бакалавра, магістра та з освітньо-наукового рівня доктора філософії за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». Необхідно терміново завершити розробку відповідних державних стандартів, організувати їх громадське обговорення та впровадити в освітній процес.

Україні важливо привести освітні програми у відповідність до міжнародних стандартів. Це дозволить імплементувати в освітній процес досвід Європейських і світових вищих навчальних закладів у сфері

підвищення кваліфікації публічних управлінців, забезпечити більш гнучку освітню систему, здатну адекватно реагувати на суспільні виклики. Орієнтація на європейські освітні практики, інтеграція у світове співтовариство сприятиме підвищенню рівня компетентності керівних кадрів публічної сфери.

Представляється доцільним зосередження підготовки сучасних управлінських кадрів у системі Національної академії державного управління при Президенті України для підвищення якості освіти та професійності управлінських кадрів. Навчальні заклади системи НАДУ, на відміну від інших вищих навчальних закладів, знаходяться в регулярній взаємодії з органами влади, орієнтовані на їх запити щодо моніторингу, аналізу, прогнозування, стратегічного планування, супровід і реалізацію державних і регіональних програм розвитку. До речі, це б сприяло запобіганню розпорошення державного замовлення у непрофільних вищих навчальних закладах країни.

Створення професійного інституту державної служби та відповідного європейським стандартам управління персоналом потребує також:

- вдосконалення Умов прийому до магістратури за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»: бажано враховувати не лише рівень знань абітурієнта, але й історію його попередніх успіхів, досягнень, результатів участі у процесах державотворення;
- індивідуалізації освітніх програм підготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів із визначенням траєкторії особистого розвитку;
- забезпечення провідної ролі науки у розкритті основних принципів і механізмів діяльності державних інституцій, структуруванні процесів прийняття управлінських рішень, обґрунтуванні ролі та функцій суб'єктів управління;
- ґрунтового аналізу процесів, що визначають характер і напрями трансформаційних перетворень, формування національних загально визнаних методологічних стандартів у сфері публічного управління.

Таким чином, державна політика в галузі підготовки управлінських кадрів у сучасних умовах спирається на синергію зусиль наукових колективів та управлінського корпусу. Розвиток нової галузі знань «Публічне управління та адміністрування», викладання нормативних дисциплін за оновленими державними стандартами сприятиме підвищенню якості наукової, освітньої діяльності, а також належному управлінню людськими ресурсами. Застосування гендерного підходу в публічному управлінні спрямовано на подолання існуючих нерівностей у галузі підготовки управлінських кадрів. Професійний інститут державної служби та відповідне європейським стандартам управління персоналом стане підґрунтям для проведення необхідних реформ, узгодження інтересів держави та громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду на період до 2020 р. [Електронний ресурс] : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249629697 2. Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки [Електронний ресурс] : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України №474 від 24 червня 2016 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80>

Гонюкова Лілія Василівна

доктор наук з державного управління, професор,
в.о. завідувача кафедри державної політики та суспільного розвитку
НАДУ при Президенті України,

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Проблема збалансованого співіснування гілок влади залишається і сьогодні актуальною для України. У цьому контексті актуалізується формування дієздатного і ефективного інституту президентства, який в Україні виник 1991 р. не випадково, а ґрунтуючись на певних історичних традиціях. Про «розподілення влади» опосередковано йшлося у зв'язку з пропозиціями прийняти нову форму державного правління (Основний закон «самостійної України» Спільки народу українського, 1905 р.) [1, с. 75–84].

Інститут президентства, його функціонування, правовий статус, ідеологічні і організаційні підвалини є предметом дослідження як зарубіжних учених М. Дюверже, С.М. Ліпсета, С. Мейверінга, Ф. Рігса, Дж. Сарторі та ін., так і українських – М. Кармазіної, В. Погорілка, Н. Плахотнюк, М. Пірен, І. Розпуненка, О. Скрипнюка, Л. Шкляра тощо.

Для дослідження феномена інституту президентства було використано системний і порівняльний підходи, а також системний і структурно-функціональний аналіз тощо.

На запровадження поста президента 1991 р. істотно вплинули специфічні інтереси вітчизняної політико-адміністративної еліти. Для тієї її частини, яка була сформована за часів командно-адміністративної системи,

контроль з боку президента міг бути перевагою, оскільки обмежував вплив на неї представницьких органів влади. Зростали намагання депутатського корпусу як у центрі, так і на місцях втручатися у діяльність виконавчо-розпорядчих структур. Однак, не тільки представники компартійної політико-адміністративної бюрократії намагалися використати свій вплив у суспільстві та парламенті для виведення виконавчих структур з-під контролю інших політичних сил. Не комуністична та антикомуністична опозиція також покладала певні очікування на одноособового главу держави. Так, програми створених у 1990 р. партій містили положення щодо організації державної влади в Україні й запровадження інституту президентства [2, с. 44, 65, 98]. Важливою передумовою введення цього інституту були і суспільні настрої – очікування швидких змін у всіх сферах суспільного життя від нового інституту влади.

Після переконливої перемоги на президентських виборах 1991 р. Л. Кравчук ініціював перетворення виконавчих структур обласних, районних, Київської та Севастопольської міських рад в очолювані представниками президента місцеві державні адміністрації. Тобто, створювалась вертикаль, на яку міг би опертися президент, здійснюючи свою владу. Таким чином, реанімувалась радянська система влади. Такі дії Президента М. Кармазіна охарактеризувала як слабкість його кадрової політики, що пов'язана з відсутністю жорсткої «фільтрації» кадрів та персональною відповідальністю посадової особи [3, с. 76, 127]. Адже за демократичного правління президент опирається на політичну партію. А результати ми відчуваємо і досі у зростанні корупції та відсутності поваги до закону. Проявом необхідності мати політичну і кадрову підтримку за часів президентства Л. Кучми стала «партія влади» та штучне створення більшості у парламенті.

Сьогодні залишається актуальною проблема співвідношення політичного режиму та президентури. Інститут президентства не суперечить принципам демократії, якщо діє в рамках демократичних правил і процедур, обмежується системою стримувань і противаг. Отже, інститут президентства має врівноважуватися іншими інститутами, серед яких провідну роль відіграють політичні партії.

Інститут президентства на пострадянському просторі має певну специфіку. У більшості пострадянських країн роль парламенту у формуванні та легітимації уряду є обмеженою. У Вірменії президент формує склад уряду без участі парламенту. Проте уряд зобов'язаний у встановлений термін подати на розгляд парламенту програму своєї діяльності з метою отримання довіри.

В інших країнах президент, за згодою парламенту, призначає прем'єр-міністра, а за поданням останнього чи після консультації з ним, – членів уряду. У Білорусі і Казахстані сформований у такий спосіб уряд має отримати довіру шляхом схвалення парламентом у визначений термін його програми. У цих країнах лише повторне відхилення програми уряду в парламенті (нижній палаті) означає висловлення йому недовіри. У Казахстані відповідне рішення має бути прийнято в обох палатах парламенту на основі кваліфікованої більшості в дві третини від їх складу. Якщо такої більшості немає, то програма уряду схвалена.

Специфікою пострадянських країн зі змішаною формою правління є те, що прем'єр-міністра може бути звільнено з посади за власним рішенням президента. Крім цього, президент може звільнити на власний розсуд й інших членів уряду. Уряд має складати повноваження перед новообраним президентом. Тим самим акцентується увага на підконтрольності й фактичній підпорядкованості уряду президентові.

Роль президента щодо уряду в пострадянських країнах посилюється у зв'язку з тим, що немає високоорганізованого партійно-політичного представництва в парламенті, притаманного розвиненим країнам. Саме таке представництво, підкреслює В. Шаповал, забезпечує парламенту якості дієвого механізму формування уряду і здійснення за ним контролю [4, с. 36–37]. На пострадянському просторі тільки починає створюватись система стримувань та противаг.

Багатопартійність суттєво перевтілює структуру президентського режиму: вона поглиблює його особистісний характер. За дуалістичного режиму партії достатньо потужні, щоб утримувати президента у певних межах – він виступає скоріше як лідер однієї з них, ніж незалежний кандидат. При багатопартійному режимі навпаки – особа президента стоїть над багатьма партіями. Належність до однієї з дрібних і не впливових партій не додає авторитету першій особі в країні, так як жодна з партій не здатна одноосібно управляти державою. У такій ситуації парламентська більшість є результатом міжпартійних альянсів. Але особа президента висувається впливовою партією, лідером якої він є.

Наслідком протистояння президента та парламенту часто є неспроможність виконавчої влади діяти. У цьому контексті цікавим є використання досвіду США у Колумбії, Коста-Ріці та Уругваї, де заради отримання президентом підтримки більшості у парламенті було здійснено альтернативний крок, а саме: створення індивідуальних політичних партій «під президента» та об'єднання їх у двопартійну систему. Країни Латинської Америки скопіювали інституційну основу американської моделі, але їхня політична практика та правові традиції виявились ближчими до парламентської моделі континентальної Європи [5]. Це ще раз доводить, що штучне структурування партійної системи неможливе.

На думку Дж. Сарторі, С.М. Ліпсета, Ф.Рігса та інших науковців, комбінація президентської форми правління і багатопартійності створює труднощі для підтримки стабільної демократії.

Світовий досвід доводить, що слабкість багатопартійності може підкреслюватися привілейованим

становищем президента, якому делегував повноваження увесь народ, і який один здатен діяти ефективно та безперервно. Тож багатопартійні президентські режими мають тенденцію до встановлення особистої влади, і прикладом можуть служити країни Латинської Америки [6, с. 79–89]. До такої влади прагнули і українські президенти (Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович). «Починаючи з 1995 р. президентство Л. Кучми позначено поступовим, але стабільним дрейфом у бік авторитаризму, що не могло не призвести до посилення політичного контролю над діяльністю органів державної влади у регіонах, які на всіх фазах виборчого процесу почали активно використовуватися з метою адміністративного тиску на громадян» [7, с. 139].

Для запобігання перебільшенню повноважень президентська влада має бути однозначно підпорядкована закону, доступна для реалізації конституційного впливу інших учасників суспільно-політичного життя. Широкі державні повноваження, зосереджені в руках президента, приховують у собі передумови авторитарного, цілковито одноосібного владарювання, викликають необхідність удосконалити систему стримувань і противаг. За багатопартійної системи С. Мейверінг радить перейти від президентської системи до напівпрезидентської, або вжити заходів, щоб зменшити подрібненість партійної системи. Цього можна досягнути, запровадивши вищий виборчий поріг, або зменшивши розмір округів за пропорційних виборчих систем, або здійснюючи одночасно парламентські й президентські вибори (що допомогло Україні під час кризи 1993 р.).

Сильними сторонами інституту президентства є цілісність здійснення влади, здатність з'єднувати по горизонталі й вертикалі державні елементи, оперативність у збиранні та переробці інформації, необхідної для прийняття державних рішень, висока швидкість проходження цих рішень у владних структурах, персоніфікація відповідальності за ефективність і наслідки прийнятих рішень. Потужний вплив на зміст тієї чи іншої форми правління мають рівень розвитку політичної і правової культури суспільства. Політична практика окреслила ті сторони функціонування інституту одноособового глави держави, які потребували належного конституційно-правового унормування, спрямованого на досягнення високого рівня визначеності у відповідних правовідносинах.

Н. Плахотнюк і В. Мельниченко, не заперечуючи проти переваг парламентської республіки, ставлять під сумнів її доцільність в сучасній Україні [2, с. 5, 17, 157]. Подібної думки дотримуються і інші вітчизняні дослідники, зокрема, Л. Шкляр, В. Ребало, І. Розпутенко, М. Пірен, Е. Афонін тощо. З одного боку, низький рівень довіри громадян до парламенту і політичних партій є наслідком радянського режиму, з іншого – фінансово-промислові групи створюють групи тиску, які у парламенті лобюють свої власні короткотермінові інтереси, що часто не відповідають суспільним потребам і природі парламентських функцій. Тож для України можлива парламентська республіка як більш демократична форма організації держави у перспективі. М. Кармазіна наголошує, що розбудова напівпрезидентської форми правління, котра дозволяє країнам діяти в «межах своїх знань, досвіду та компетенції» є оптимальною [3, с. 76].

Для демократизації державотворчих процедур президент має опиратися на впливову політичну партію, що здатна забезпечити державний апарат відповідними кадрами та впроваджувати політику президента в життя. Актуальним залишається питання спадковості публічної політики.

Без сумніву, політична система держави має бути приведена у відповідність до основ національно-державної ідентичності України як поліморфної сутності. А це ставить перед політичними партіями завдання чітко визначитися з ідеологічно-політичними пріоритетами своєї діяльності, враховуючи світові тенденції розвитку. Поки політичні партії не ідентифікують себе з нацією (висловлюючи та відстоюючи її інтереси через політичні програми), населення не може ідентифікувати себе з партіями і визначитися у своїх політичних симпатіях. Отже, поки політичні партії не усвідомлять себе суб'єктами політичної, публічної діяльності, а не агентами окремих олігархів при владі, публічне управління залишиться у кризовому стані.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. : програмні документи перших укр. політ. партій. – К. : Наук.-інформ. п-во «Пошук», 1992. – 94 с. 2. Плахотнюк Н. Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток / Н. Плахотнюк, В. Мельниченко. – К. : Вид. дім „Максимум», 2004. – 224 с. 3. Кармазіна М. Президентство : український варіант / М. Кармазіна. – К. : Ін-т політ. і етнонац. дослід. ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. – 365 с. 4. Шаповал В. Конституція і виконавча влада / В. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 168 с. 5. Баталов О. Коаліційний уряд у сучасних демократіях : уроки для України [Електронний ресурс] / О. Баталов, О. Крисенко, О. Фісун. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/21.htm> 6. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія / Дж. Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 211 с. 7. Ротар Н. Політична участь громадян України у системах трансформаційного перехідного періоду : монографія / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 315 с.

СУЧАСНИЙ РІВЕНЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Дегтяр Андрій Олегович

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри менеджменту і адміністрування
Харківської державної академії культури Міністерства культури України

Бублій Максим Петрович

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри економіки праці та управління персоналом
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Соціалізацію в самому широкому розумінні слід розглядати як процес «усуспільнення» (входження в суспільство). У цілому ряді гуманітарних наук – соціології, педагогіці, психології – соціалізація нерозривно пов'язується з особистістю і трактується як включення індивіда в систему суспільних відносин, засвоєння індивідом в процесі соціальної взаємодії певних норм, цінностей, знань. Як процес формування, але вже не особистості, а економічної системи і системи управління категорія «соціалізація» використовується в сучасній економічній науці.

Під соціалізацією економіки розуміється її гуманізація – підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Соціалізація економічних відносин, визначається в самому широкому сенсі як процес спрямування на соціально орієнтований розвиток, призводить до зміни системи суспільних відносин: функцій соціальних інститутів і ступеня реалізації особистісного потенціалу.

Процес соціалізації публічного управління нерозривно пов'язаний із процесом соціалізації економіки. З одного боку, проявляється залежність управління від характеру і стану об'єкта управління – соціально-економічної системи. З іншого боку, як свідчать результати міжнародних і вітчизняних досліджень, простежується стійкий взаємозв'язок якості функціонування державних інститутів управління з рівнем економічного розвитку. Як стверджується в доповіді Світового банку, «дослідження останніх 10 років свідчать про те, що підвищення рівня життя багато в чому є результатом вдосконалення державного управління, а не навпаки. При поліпшенні якості державного управління на одне середньоквадратичне відхилення дитяча смертність в довгостроковому плані знижується на дві третини, а доходи збільшуються у три рази» [0, с. 24]. У роботі О. Босак на основі аналізу емпіричних даних із 176 країн світу за 2014 р. обґрунтовується той факт, що підвищення якості державного управління в двох напрямках (ефективність діяльності уряду і якість регулювання) може дати найбільший ефект у вигляді довгострокового економічного зростання [0, с. 31].

Представляється обґрунтованим проведення оцінки соціалізації публічного управління, яка на макрорівні трактується і як зближення державного управління з громадянським суспільством, і як дотримання державою інтересів суспільства, і як усвідомлення соціальних наслідків управлінських рішень, через аналіз таких аспектів:

- накопичення людського та соціального капіталу як в економічній системі в цілому, так і безпосередньо в системі публічного управління (через формування «людського капіталу» управлінців);
- трансформація складу та функцій соціальних інститутів (громадянського суспільства, соціальної держави, соціально відповідального бізнесу) як суб'єктів регулювання соціально-економічних процесів;
- формування комплексних (інтегральних) оцінок соціально-економічного розвитку як базових показників ефективності публічного управління за рахунок включення в їх склад поряд з параметрами економічної ефективності оцінок соціальної справедливості і стабільності розвитку.

Людський капітал в сучасній економічній науці прийнято розглядати і як сукупність знань, здібностей і мотивацій, що сприяють підвищенню якості робочої сили, і як особливий вид інвестицій в людину у вигляді витрат на освіту та підготовку робочої спеціальності. Зацікавленість всіх економічних суб'єктів у накопиченні людського капіталу формує його значимість як особливої форми організації продуктивних сил, включених в соціально-економічну систему. З позиції підприємця людський капітал виступає в якості ведучого елемента відтворювального процесу. Приріст заробітків завдяки вкладенням у людський капітал (в основному в освіту) формує інтерес працівника. Виступаючи визначальним фактором соціально-економічного розвитку і джерелом доходів державного бюджету, людський капітал обумовлює необхідність з боку держави:

- створення інститутів, що забезпечують громадянам можливість реалізації трудового та інтелектуального потенціалу;
- здійснення послідовної державної соціальної політики, орієнтованої на максимально можливі інвестиції в людину.

З позиції системи публічного управління накопичення людського капіталу, з одного боку, формує умови для реальної участі громадян в розробці та оцінці управлінських рішень на всіх рівнях управління і влади; з іншого боку, підвищується значимість у реалізації інноваційних стратегій якості «людського капіталу» управлінців, що вимагає постійного вдосконалення освітніх програм у сфері публічного управління.

Тріада «соціальна держава, соціально відповідальний бізнес і громадянське суспільство» утворює фундаментальну суб'єктну основу сучасної соціально-економічної системи. Представляється можливим визначити взаємний вплив держави, ринку та суспільства в процесі забезпечення соціально орієнтованого економічного розвитку наступним чином: держава регулює і стимулює конкурентне середовище ринку, виконує соціальні зобов'язання і сприяє організації та цілісності суспільства; ринок забезпечує виробництво споживчих благ, формує доходи економічних суб'єктів і визначає можливості і міць держави; суспільство вказує цілі та обмеження розвитку, встановлює прийнятні механізми забезпечення соціального благополуччя і безпеки, контролює державу.

Історія економіки свідчить, що процес соціалізації торкнувся насамперед діяльності держави, що стало об'єктивним і закономірним результатом розв'язання соціально-економічного конфлікту кінця XIX ст. З плином часу соціальна відповідальність держави доповнилася соціальною відповідальністю інших суб'єктів, оскільки забезпечити повну реалізацію принципів соціальної орієнтації господарства силами тільки держави неможливо.

Якщо тріада «соціальна держава, соціально відповідальний бізнес і громадянське суспільство» утворює фундаментальну основу соціально орієнтованої економічної системи, то сукупність взаємовідносин цих суб'єктів складає зміст інституту соціального партнерства (трипартизму). Соціальне партнерство – характеристика достатньо розвинених ринкових і соціальних відносин, у рамках яких стає можливим і, саме головне, ефективним перекладання більшої частини обов'язків у соціальній сфері з держави на приватний сектор чи населення. Остання обставина грає важливу роль в оцінках соціалізації публічного управління.

Формування комплексних (інтегральних) оцінок соціально-економічного розвитку сприяє визначенню базових показників ефективності публічного управління. Економісти теоретики і практики зазвичай висувають вимогу підтвердження отриманих теоретичних висновків фактами реального господарського життя. Як вже було зазначено вище, соціалізація – це інтегральна характеристика системи, яка свідчить про створення умов для вільного розвитку особистості, досягнення високого рівня соціального розвитку, підвищення якості життя населення.

Велику роль у формуванні агрегованих соціально-економічних індексів зіграли дослідження, що проводяться міжнародними організаціями. До числа найбільш відомих з таких індикаторів належить індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), запропонований наприкінці 80-х рр. XX ст. експертами Програми розвитку ООН, який базується в даний час на оцінках ВВП на душу населення, очікуваної тривалості життя, середньої очікуваної тривалості навчання [0, с. 34].

У дослідженнях низки вітчизняних економістів пропонується провести коригування ІРЛП шляхом включення до його складу розширеного списку параметрів, що характеризують людську діяльність [0, с. 21]. До об'єктивних параметрів віднесені оцінка рівня життя, рівня освіти і стану здоров'я, а до суб'єктивних – оцінки рівня культури, ступеня задоволеності громадян умовами життя на різних рівнях ієрархії (сім'я, громада, місто, регіон, держава), рівня впевненості громадян у майбутньому [0, с. 22]. Однак труднощі зведення великого числа показників до прийнятних одиниць вимірювання та відсутність у деяких із запропонованих критеріїв конкретних значень (наприклад, визначення рівня культури) ускладнюють практичне використання даних індексів.

Однією з методик оцінки якості життя з урахуванням вітчизняних особливостей та з використанням регіонального зрізу є концепція повних і кризових індексів якості життя, запропонована О. Оболенським [0]. Автор виходить із посилки обмеженого числа критеріїв, що дозволяє отримати більш змістовні результати. Разом з тим, у розрахунок приймаються лише ті показники, що дають можливість комплексно оцінити аспекти людської життєдіяльності.

Інтегральні оцінки ресурсів і умов розвитку держави проводяться за індексами конкурентоспроможності Міжнародного інституту управління розвитком і Всесвітнього економічного форуму.

Варіант міжнародної методики оцінки ефективності управління міститься в дослідженні Світового банку. З шести напрямів, за якими в рамках дослідження здійснювалася оцінка якості державного управління, у вітчизняній методології для оцінки системи державного управління використовуються в основному тільки два – якість державних послуг і державного регулювання [0].

Розглянуті вище інтегральні індекси акцентують увагу на підвищенні ролі людини в соціально-економічному розвитку, свідчать про процеси соціалізації економіки і управління, про необхідність розвитку людини як основного чинника прогресу.

Зміна суті соціальності, що сталося наприкінці XX ст., дозволяє трактувати це явище не лише як цілісно-громадську і соціально-структурну категорію, але й як процес соціалізації індивіда через

накопичення людського капіталу. А також як процес соціалізації управління, що проявляється у поєднанні державного та громадського управління, визнанні державою пріоритету інтересів суспільства та впровадженні комплексних оцінок ефективності управління.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бакуменко В. Д. Публічне адміністрування як процес вироблення, прийняття та виконання управлінських рішень [Текст] / В. Д. Бакуменко // Наукові розвідки з державного та муніципального управління : зб. наук. пр. Академії муніципального управління. – № 1. – [Б. м. : б. в.], 2015. – С. 8–26. 2. Босак О. З. Становлення та розвиток системи публічного управління в Україні. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє : монографія / О. З. Босак / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; відп. редактор І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2009. – 240 с. 3. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене ; Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя : ЗДІА, 2016. – 606 с. 4. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації / Р.С. Мельник // Адміністративне право і процес. – 2017. – № 1. – С. 8–14. 5. Міненко М. А. Публічне управління: теорія та методологія [Текст] : монографія / М. А. Міненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 404 с. 6. Оболенський О. Ю. Розвиток суспільства та публічне управління [Текст] / О. Ю. Оболенський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2016. – № 3. – С. 27–33.

СОЦІАЛЬНА НЕАДЕКВАТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ПРИЧИНИ РЕПРОДУКУВАННЯ

Бурга Валерій Васильович

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Соціальне управління, за умов широкого розуміння даного поняття, дозволяє розглядати його як цілеспрямовану діяльність відповідних соціальних інститутів та соціальних структур з метою впорядкування перебігу різноманітних соціальних процесів в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Вузке розуміння, акцентує увагу на соціальному управлінні, як упорядкуванні процесів що відбуваються саме у соціальній сфері суспільного життя та в ході реалізації соціальної політики держави шляхом внесення змін у життєві умови для людей й зміст їх ціннісних орієнтацій.

При цьому відповідальність за наслідки такої управлінської діяльності, не залежно у якому сенсі розуміється соціальне управління, мають покладатися на державу як найбільш розвинений та потужний соціальний інститут, як на великомасштабну соціальну організацію з відповідним управлінським потенціалом. Отже, у такому випадку, доцільно говорити про державне управління як поодинокій випадок соціального управління.

Тоді державне управління ми можемо визначати як цілеспрямований організаційний і регулюючий впливи держави на стан та розвиток суспільних процесів, свідомість й діяльність як соціальних організацій, так і окремих громадян з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, що закріплені в Основному Законі, шляхом розробки і впровадження державної політики, яка має здійснюватися в межах існуючої політичної системи за рахунок діяльності органів державної влади наділених відповідними повноваженнями, а також маючими для цього відповідні ресурси, можливості та компетенції [1, с. 51-52].

Проте, результати функціонування української держави як найбільш дієспроможної частини нашого суспільства, у сучасний період її існування, на жаль, надають підстави для невтішного висновку про її соціально-адекватну діяльність. Отже, практично жодна соціальна програма, як, наприклад, програма боротьби з бідністю в Україні, не була завершена, вже не кажучи про успішне завершення. Не мають успіху й намагання проведення реформ, оскільки ні пенсійна, ні медична, ні освітня, ні судова тощо реформи не досягли поставлених цілей. Таким чином, постає достатньо виправдане питання про причини для такого стану справ. Відповідь може бути така – відбувається репродукція соціально-неадекватного управління на державному рівні кожним наступним переможцем у політичній боротьбі за політичну владу, кожним черговим урядом, без різниці у його самопозиціонуванні – «технократичний», «реформаторський», «революційний», «перехідний» або «уряд-камікадзе». Спроба з'ясувати причини такого репродукування соціально-неадекватного управління може бути зроблена на засадах залучення теоретико-методологічного потенціалу соціологічної концепції соціально-адекватного управління. За цих умов, можливою здається не тільки якісна, а й кількісна оцінка. [2, с.153-164]

Соціально-адекватне управління розглядається нами як системно модельована діяльність, що має відповідати шести головним, принципово важливим, вимогам:

– по-перше, під соціально-адекватним управлінням розуміється функціонування, насамперед, високоефективної управлінської моделі. Проте, дуже важливо акцентувати на тому, що це має бути саме

соціальна ефективність, яка визначається не тільки співвідношенням залучених ресурсів до досягнутого (або не досягнутого) результату діяльності спрямованої на впорядкування різноманітних процесів суспільного життя, а, головним чином, рівнем адекватності (або наявності певних ознак адекватності, як тотожності) отриманих результатів потребам суспільного розвитку, виходу на нові й більш високі рівні громадського життя;

– по-друге, така соціальна ефективність дозволить суспільству бути впевненим, що в процесі вирішення завдань повсякденності не випадають із поля зору перспективні завдання, тобто ті, що орієнтовані на майбутнє яке пов'язується із стабільним, сталим розвитком. Пріоритетами такого розвитку мають бути досягнення балансу між рівнем завдань розвитку та потенціальними можливостями суспільного організму для реформування, між внутрішнім середовищем управлінської системи, її готовністю до змін (вже зараз) задля майбутнього та зовнішнім середовищем соціальної системи;

– по-третє, максимальна адаптованість до функціонування у конкретній соціальній системі, що передбачає максимально повне використання її соціально-політичного, економічного та психокультурного потенціалів. Тобто мова йдеться про своєрідне співпадіння управлінської моделі, що впроваджується державою з провідними можливостями наявними у соціумі, корінними потребами людей та їхніми прагненнями до кращого, гуманного, демократичного буття. Вважається за важливе таке використання можливостей яке задовольняє не тільки поточні вимоги для задоволення головних потреб, а й надає можливості для їх максимально повного задоволення в процесі життєдіяльності суспільного організму;

– по-четверте, принципово важливою уявляється вимога щодо спрямування переважної частини управлінських зусиль у площину самоорганізаційних процесів. Це дає змогу відійти від ідеалізованого у нашому середовищі централізованого управління, що для сучасності не являється результативним, оскільки не дає можливості для проявів ініціативи та самостійності на місцях. Самоорганізаційні процеси в сучасних соціальних умовах – дієвий варіант для здійснення місцевого самоврядування, коли центральна влада, віддавши частину повноважень та переподіливши ресурси, займається, головним чином, загально суспільними проблемами скрізь призму загально державних питань. Головними питаннями для соціально адекватної державної влади мають стати безпека суспільства та громадян в усіх її проявах, законність та додержання демократичних засад у відношеннях носіїв влади на усіх рівнях соціальної ієрархії;

– по-п'яте, виконання попередньої умови має стати головним інструментом для узгодження управлінських зусиль системи, що виконує місію соціального управління, за усіма рівнями. При цьому повинно відбуватися узгодження усього спектру управлінських дій, що обумовлюється системною природою соціального явища управління. Разом із тим, така умова має виконувати й роль своєрідного запобіжника для виникнення таких ганебних явищ для правової, демократичної й соціальної держави, як «паради суверенітетів», «використання права сильного», використання «політичних рішень» замість законних для захисту інтересів самопризначених еліт ;

– по-шосте, резонування за усіма рівнями соціального управління (державного, регіонального, місцевого тощо) з ментальними характеристиками соціуму та його складовими. Йдеться про ступінь відповідності загальним ментальним характеристикам, що властиві не тільки менталітету соціуму, не тільки ментальній специфіці конкретної спільноти, а й ментальним особливостям на рівні окремої особистості. Справа полягає у тому, що ментальні проєкції на практику процесів соціального управління, насамперед у його вітчизняних варіаціях, поєднують у собі практично усі типи соціальної поведінки від цілерационального та ціннісно-раціонального до традиційного, без виключення афективного. Це значною мірою обумовлює реакцію суспільства загалом та його окремих членів на різного роду управлінські зусилля, демонструє наша влада.

Як висновок, слід наголосити, що кожна з названих умов може виступати, але, на жаль, виступає причиною репродукування соціальної неадекватності державного управління. Проте їх різноманітні комбінації здібні посилювати ступінь такої неадекватності та бути, не стільки причиною повторюваного відтворення неефективних зразків державного управління, скільки втрати здібності управлінської системи держави до виконання її основних функцій, а саме – упорядкування головних процесів життєдіяльності суспільства. Наведені вимоги не є вичерпними, але їх виконання, бажано комплексне, здібне створити такі умови для соціального розвитку, які радикально оживлять українське суспільство, нададуть його функціонуванню ознаки соціальної адекватності. На засадах вищевикладеного можлива розробка системи контролю та оцінки рівня соціальної адекватності державного управління. При цьому така система здатна задовільнити потреби, як владних структур державного рівня, так й відповідати потребам органів місцевого самоврядування. Окремим питанням може стати залучення практичного потенціалу такої теоретичної моделі у діяльності експертних структур громадських організацій. Для цього потрібна не тільки політична воля, а й бажання кожного українського громадянина зробити реальні кроки для розквіту нашої рідної України.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурега В. В. Социология государственного управления: монография / В. В. Бурега. – Донецк : ООО «Східний видавничий дім», 2012. – 167 с. 2. Бурега В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели: монография / В. В. Бурега. – Донецк : ДонГУУ, 2005. –171 с.

ІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Самофалова Тетяна Олександрівна

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Процес управління є соціальним за своєю природою. Інновації в управлінні - природний стан процесу в сучасних суспільствах етапу постмодерну. Природа інновацій – прагнення до нелінійного зростання ефективності процесу, яке вмотивоване конкурентною боротьбою.

Велике запитання викликають можливості впровадження інновацій в управлінні державними інституціями від найвищої до найнижчої ланки у пост-соціалістичних країнах. Державне управління – не конкурентна сфера, тому потреба в інноваціях, запит на їх впровадження в структурах державного управління відсутній. На сучасному етапі мова може йти про теоретичні підходи до впровадження інновацій в державному управлінні на основі аналізу цінностей і синтезу ідеології управління.

Оновлення державного управління можливо здобути на підставі формування підходу до інновацій в управлінні як невід’ємного елементу системи цінностей публічного управління, складової філософії державного управління.

Ф. Фукуяма зазначає: «реальним підґрунтям коловороту подій, що нас оточує, слугує ідеологія» [1]. Ідеологія визначається як — система поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин».

Система цінностей – це результат духовної роботи суспільства; це діюча сторона суспільної взаємодії, взятої в єдності всіх її форм. Вона певним чином пронизує всі форми суспільної свідомості, об’єднуючи певні інтереси різними ідейними, моральними та естетичними засобами, і стає важливим джерелом безпосередніх мотивів поведінки, стимулів людської діяльності [2].

Сучасна «держава на етапі деідеологізації втратила контроль за ідеологічними процесами у суспільстві. Створюється ідеологічний вакуум, який заповнюється ідеологіями діаметрально протилежних орієнтацій, які досить часто не відповідають суспільним потребам. Конструктивним варіантом розвитку подій є формування нової державної ідеології. На сучасному етапі державотворення відбувається конструктивний рух у цьому напрямку». Державна ідеологія - «система ідей, ідеалів, норм та цінностей, яка відображає особливості державного буття суспільства і на основі суспільного інтересу визначає державну мету, виступає ідейною та ціннісною основою формування теорій та концепцій державного будівництва та знаходить практичне втілення в програмах державного розвитку» [3].

Українські дослідники, зокрема, Н. Нижник, О. Машков зазначають, що на сучасному етапі в Україні система державного управління зазнає зміни ціннісних орієнтацій, пов’язаних з утвердженням «людиноцентристської» ідеології на зміну державо-центристської, з посиленням соціальної спрямованості державного управління [4].

Соціальне управління у широкому розумінні - це «управління всіма та будь-якими суспільними процесами, на відміну від управління в біологічних і технічних системах». Соціологічний словник виділяє три компоненти соціального управління:

1. Ядро механізмів управління, яке являє собою цілеспрямований керівний вплив та включає цілепокладання і цілездійснення.
2. Соціальна самоорганізація у вигляді спонтанних процесів внутрішньокolleктивного регулювання.
3. Організаційний порядок, що включає і продукти свідомої управлінської діяльності, і систему стихійних правил та норм взаємин у колективі [5].

Таким чином, інновації як елемент ідеології державного управління можуть бути органічно включені в ядро управління на рівні цілепокладання, в організаційний порядок – сукупність формальних норм управління в колективах.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Фукуяма Ф. Конец истории? [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/_Fuk_EndIst.php 2. Хайдеггер М. Феноменология и трансцендентальная философия ценности / М. Хайдеггер. – К., 1996. – 367 с. 3. Лола В. В. Формування державної ідеології виховання людини в умовах трансформації суспільства: теоретико-методологічний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01/ Лола Вікторія Василівна. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с. 4. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : монографія / авт. кол. : В. М. Князев, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська ; за заг. ред. В. М. Князева. – К. : НАДУ, 2010. – 220 с. 5. Социологический словарь / отв. ред. Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев ; уч. секр. О. Е. Чернощек. – М. : Норма ; Инфра-М, 2010. – С. 537.

ВЗАЄМОДІЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Сичова Вікторія Вікторівна

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В умовах гібридної, інформаційної війни Українська держава активізувала проведення політики національної пам'яті, яку віднесла до політики безпеки. Політика декомунізації як складова політики національної пам'яті викликала неоднозначну реакцію територіальних громад у різних регіонах України. Рішення про демонтаж монументів комуністичним діячам, подіям часів радянської влади, про перейменування населених пунктів і районів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму тощо, приймаються місцевими органами влади. Зростання конфліктогенності українського соціуму, перспектива радикалізації останнього актуалізують дослідження взаємодії місцевої влади та територіальної громади в процесі реалізації політики декомунізації з метою досягнення консенсусу.

Проблеми, що пов'язані з реалізацією політики декомунізації, досліджують науковці Українського інституту національної пам'яті на чолі з його головою В. В'ятровичем, Г. Касьянов, В. Лозовий, Л. Малес, О. Міхеєва, А. Портнов, І. Симоненко, Т. Хітрова ін. Разом із тим, конфлікти, які виникають між місцевою владою та територіальною громадою в зазначеному контексті, характер і форми відповідної взаємодії ще не стали предметом аналізу вчених.

Застосовування системного підходу дозволило розглядати не лише вертикальні, а й горизонтальні зв'язки у системі публічного управління. За допомогою методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції з'ясовано сутність, характер, форми взаємодії місцевої влади та територіальної громади в ході реалізації політики декомунізації. Системно-аналітичний метод дозволив здійснити аналіз законодавчих актів, абстрактно-логічний метод – зробити теоретичні узагальнення та сформулювати висновки. Осмисленню зазначеної проблеми сприяв аналіз результатів опитувань відомих соціологічних установ, проведених методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face) та телефонного інтерв'ю.

Декомунізація в Україні – процес усунення наслідків комуністичної ідеології – розпочався в часи розпаду СРСР та стихійно активізувався під час «ленінопаду» (знесення пам'ятників В. Леніну) в період Революції гідності (21.11. 2013 – лютий 2014 рр.). Новий етап політики пам'яті ознаменовано ухваленням Верховною Радою пакету декомунізаційних законів¹ (2015 р.). Закони були розроблені Українським інститутом національної пам'яті (далі – УІНП) – державним органом, що відповідає за формування та реалізацію політики «у сфері відновлення та збереження національної пам'яті» в Україні. Їх виконання має на меті безповоротне поривання України з радянським минулим на рівні фундаментальних цінностей, сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості. Передбачалося, що декомунізація відбуватиметься в два етапи: з 21.05.2015 до 21.11.2015 р. та з 21.11.2015 до 21.11.2016 р.

Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» визначена необхідність здійснення *демонтажу* пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов'язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, а також подіям, пов'язаним із діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті. Крім того, наголошується на необхідності *перейменування* населених пунктів і районів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, з урахуванням пропозицій, поданих Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, та рекомендацій УІНП. Так, Рада Міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування мають здійснити демонтаж зазначених пам'ятників і перейменування зазначених об'єктів топоніміки населених пунктів, інших географічних об'єктів у шестимісячний термін [1, ст. 6]. За цей час в установленому

¹ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»; «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939-1945».

порядку вони мають також провести громадські слухання та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо відповідних перейменувань населених пунктів, районів і областей [1, ст.7].

У разі відсутності вищезазначених рішень / дій місцевих рад відповідне рішення у формі розпорядження приймається сільським, селищним, міським головою у наступний тримісячний термін із урахуванням пропозицій громадськості, науковців і рекомендацій УІНП. За відсутності вищезазначених змін щодо перейменувань об'єктів топоніміки населених пунктів, наступним кроком має стати розпорядження голови відповідної обласної державної адміністрації; щодо інших географічних об'єктів – відповідне рішення у формі постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в тримісячний термін [1, ст. 6]. Якщо за шість місяців не відбулося перейменування населених пунктів і районів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, то відповідне рішення приймається Верховною Радою України в тримісячний термін із дня закінчення вказаного шестимісячного строку. За відсутності пропозицій із місць, Верховна Рада України має керуватися рекомендаціями УІНП [1, ст. 8].

Ставлення населення територіальних громад, представників місцевої політико-управлінської еліти до перейменування радянських назв міст і вулиць в Україні та демонтажу визначених Законом України радянських пам'ятників більшовикам / подіям комуністичного режиму виявилось неоднозначним: опір (активний, пасивний) із ідеологічних міркувань, амбівалентність, поверхове сприйняття. Соціологічні дослідження в серпні 2015 р. показали упереджене ставлення частини українців до реформи декомунізації (35%)¹ [2]. За результатами дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», у листопаді 2016 р. у цілому декомунізацію швидше не підтримували 57% опитаних, аніж підтримували 35% респондентів [3]. Проти демонтажу пам'ятників Леніну висловлювалося 48% респондентів; прихильників таких дій виявилось 41% опитаних. Не підтримувало ідеї перейменування вулиць взагалі 44%, не визначилися – 7% [3]. Водночас кількість прихильників «вибіркових перейменувань» незначно перевищувала кількість противників, відповідно, 49% проти 44% [3]. Простежувалися суттєві регіональні особливості ставлення до політики декомунізації. Так, у листопаді 2016 р. найбільша кількість її прихильників була на Заході України – 72%, у Центрі – 41%, на Півдні – 26%, а на Сході – 18% [3]. Майже 60% мешканців півдня і понад 60% мешканців сходу України висловлювалися проти декомунізації [4].

Зрозуміло, що взаємодія місцевої влади та територіальної громади в ході реалізації декомунізаційних заходів не могла не супроводжуватися низкою конфліктів різних типів на різних рівнях. До того ж, в алгоритмі дій, прописаних Законом України про засудження тоталітарних режимів, був закладений конфліктогенний потенціал. Це проявилось при подоланні парламентом України й головами обласних державних адміністрацій пасивності багатьох територіальних громад, небажання / свідомого гальмування / саботування закону з боку місцевих рад та міських голів. Доктор історичних наук Г. Касьянов зазначив, що «методи, якими проводиться декомунізація, мало в чому відрізняються від тих, що застосовували у радянський період». [6].

Безконфліктно декомунізація пройшла у Львівській області, де всі топоніми були перейменовані ще на початку 90-х років. У 2015 р. під перейменування у Львові підпадали лише 3 вулиці.

У ході проведення політики декомунізації у Закарпатській, Сумській, Харківській, Черкаській областях виникали політичні конфлікти цінностей (радянських та україно-центричних) між міською радою / міським головою та головою облдержадміністрації. Мешканці Кременчуку (Полтавської області) та Чернігова подали електронні петиції з протестом проти перейменувань вулиць, провулків, що засвідчило існування політичних конфліктів цінностей між територіальною громадою та міською радою. Загострився політичний конфлікт ідентифікацій (у межах конфліктної взаємодії між «нашими» та «чужими» / «ворогами») між опозицією та владою на місцевому рівні, уособлений депутатом від меншості в Сумській міськраді Ю.Перепекою («Опозиційний блок») та міським головою Сум О.Лисенком (ВО «Батьківщина»). На другому етапі декомунізації легалізувалися конфлікти політичних інтересів / позицій між міськими радами Комсомольська (Полтавської області), Кіровограда та Верховною Радою України з приводу рішення останньої про перейменування міст, відповідно, у Горішні Плавні та Кропивницький. А також політичний конфлікт цінностей між територіальною громадою, міськрадою Дніпропетровська та парламентом у зв'язку з рішенням останнього про перейменування міста на Дніпро.

У грудні 2016 р. УІНП відвітував, що декомунізація в Україні завершена на 99%: перейменовано 987 населених пунктів із назвами комуністичної доби та демонтовано півтори тисячі пам'ятників Леніну та більшовикам. Проте, навіть після завершення формальної частини декомунізації, суспільство залишається поляризованим щодо поглядів на комуністичне минуле. Опитування дорослих мешканців України в квітні

¹ Всеукраїнське дослідження «Конфлікт в медіа, медіа в конфлікті», яке провела соціологічна агенція «ФАМА»на замовлення ГО «Львівський медіафорум» та «Школи журналістики УКУ» за сприяння Посольства Великої Британії в Україні методом «face to face» інтерв'ю з 7 по 20 серпня 2015 р.

2017 р.¹, проведене дослідницькою компанією «Соціополіс», показало як подальше зменшення прихильників політики декомунізації – 32,8% опитаних, так і її противників – 41,1% опитаних, з одночасним збільшенням – до 24,5% – тих, хто нейтрально / байдуже ставиться до вказаного процесу [5].

Серед форм взаємодії місцевої влади та територіальної громади можна виділити: 1) *співробітництво* (сприяння одне одному), зокрема, між територіальними громадами та міськими радами у Львові, Тернополі, Ужгороді, Сумах, Харкові, Черкасах, Полтаві, Комсомольську (Полтавської області), Кіровограді, Дніпропетровську; 2) *контрастну взаємодію* (прагнення одного з учасників сприяти іншому, який удається до стратегії активної протидії першому), зокрема, між представниками більшості та меншості міських рад Ужгорода, Сум, Харкова, Черкас, а також між головами Закарпатської, Сумської, Харківської, Черкаської обласних державних адміністрацій та міськими головами відповідних обласних центрів, які уособлюють інтереси більшості територіальних громад міст; 3) *компромісну взаємодію* (прояв окремих елементів сприяння та протидії) між територіальною громадою та міською радою Чернігова, Кременчуку (Полтавської області).

Таким чином, характер взаємодії місцевої влади та територіальної громади в контексті реалізації політики декомунізації можна визначити як конфліктний. Конфлікти виникали в основному між місцевими органом державної виконавчої влади / головою ОДА та органом місцевого самоврядування / міським головою, між більшістю та меншістю міської ради, меншістю міської ради та міським головою; рідше – між територіальною громадою та міською радою. Серед форм відносин між місцевою владою та територіальною громадою превалюють співробітництво, контрастна та компромісна взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки [Електронний ресурс] : Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 595-VIII від 14.07.2015. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19>. 2. Більшість українців упереджені до влади, декомунізації та ЗМІ [Електронний ресурс] : [дослідження «Конфлікт в медіа, медіа в конфлікті»]. – Режим доступу : <http://lvivmediaforum.com/news/bilshist-ukrajintsiv-uperedzheni-do-vlady-dekomunizatsiji-ta-zmi/> 3. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні [Електронний ресурс] : [дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведене 4 – 11.11.2016 р.] // Сайт Соціологічної групи «Рейтинг». – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizatsii_v_ukraine.html 4. Пальчиков Д. Три проблеми декомунізації [Електронний ресурс] / Дмитро Пальчиков. – Режим доступу : http://24tv.ua/tri_problemi_dekomunizatsiyi_n758475 5. Ставлення мешканців України до політики декомунізації (квітень 2017 року) [Електронний ресурс] : [Дослідницька компанія «Соціополіс»]. – Режим доступу : <http://sociopolis.ua/uk/doslidzhenya/doslidzhenya/224-decomunisation-april-2017> 6. Куріна А. Історик Георгій Касьянов: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики [Електронний ресурс] / Аксінья Куріна для УП. Життя [Інтерв'ю]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2016/05/7/211912/>

ГРОМАДЯНИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПІДХІД ДО ВИЯВЛЕННЯ СТУПЕНЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Дрешняк Валерій Михайлович

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри інформаційних технологій та інформаційних систем
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Нині Україна переживає період глибоких соціальних трансформацій, які серед іншого обумовлюють суттєві зміни у сприйнятті суспільством системи публічного управління включно з такими її підсистемами як державне управління та місцеве самоврядування. Саме цей аспект сприйняття, що охоплює ідентифікацію цієї системи окремими громадянами, певними соціальними групами і суспільством у цілому, формування відповідного її образу, наділення цього образу певним смислом, важливий нині для вирішення актуальних прикладних завдань публічного управління, серед яких: визначення ключових напрямів проведення реформ, забезпечення підтримки урядових реформаторських ініціатив, зниження соціальної напруги, попередження конфліктів, протистояння зовнішній агресії в інформаційно-комунікативному просторі тощо. За цих умов особливої важливості набуває питання розширення участі громадськості у здійсненні державного управління та місцевого самоврядування, що є неможливим без визнання кожним громадянином потреби у власній причетності до цього та власній відповідальності за вирішення суспільно значущих справ.

¹ Дослідження проводилося з 19 по 25 квітня 2017 р. дослідницькою компанією «Соціополіс» спільно з компанією «2call contact center» на замовлення «Кореспондент.net»

Зазначене обумовлює потребу в розробці та подальшому застосуванні дослідницького інструментарію, який би дозволив виявити ступінь самоідентифікації громадян щодо таких понять як «державне управління» та «місцеве самоврядування». У результаті можуть бути з'ясовані проблемні аспекти, які слід буде скоригувати у процесі цілеспрямованої комунікативної роботи з виправлення ставлення громадськості до публічного управління та розуміння свого місця в ньому.

Запропонована тема розроблена на рівні формулювання та попередньої апробації робочої гіпотези і може бути розвинута та практично реалізована у подальших дослідженнях. Автор пропонує використання методу експертного опитування для виявлення особливостей самоідентифікації щодо понять «державне управління» та «місцеве самоврядування».

У процесі опитування респондентам може бути запропоновано ідентифікувати поняття «державне управління» та «місцеве самоврядування» з певними соціальними позиціями, представленими у наведеній матриці (рис.), центральною з яких є «Я». «Я» є випадком конкретної індивідуальної ідентифікації респондента з досліджуваними поняттями, що має свідчити про його особисту активну громадянську позицію та/або приналежність до системи публічного управління та її функціонування.

ХТОСЬ ІЗ НАС	МИ	ХТОЗНА-ХТО З НАС
УСІ	Я	НІХТО
ХТОСЬ ІЗ НИХ	ВОНИ	ХТОЗНА-ХТО З НИХ

Рисунок. Матриця соціального позиціонування респондента щодо понять «державне управління» та «місцеве самоврядування»

Інші соціальні позиції пропонується визначити та структурувати за критеріями:

- ідентифікації респондентом досліджуваних понять з певною соціальною групою: власною (ключова позиція «МИ») та чужою (ключова позиція «ВОНИ»), що дозволить виявити ставлення опитаних до підсистем публічного управління за вектором «свій – чужий»;
- ідентифікації респондентом досліджуваних понять з непевною соціальною групою на основі уявлень про: їх тотальну ідентичність (позиція «УСІ») та повну відсутність такої (позиція «НІХТО»), що дозволить виявити ставлення опитаних до підсистем публічного управління за вектором «прийнятне – неприйнятне»;
- ступеня конкретизації суб'єктів, ідентифікованих респондентом з досліджуваними поняттями: конкретними (варіанти позиції «ХТОСЬ...») та неконкретними (варіанти позиції «ХТОЗНА-ХТО...»), що дозволить з'ясувати, наскільки чіткими є уявлення опитаних про суб'єктів, які представляють державне управління та місцеве самоврядування.

У такий спосіб може бути виявлена позиція респондента щодо його самоідентифікації відносно понять «державне управління» та «місцеве самоврядування», розташована у межах одного з дев'яти запропонованих квадрантів. Подальший аналіз цих позицій дозволить виявити потенційний ступінь активності/пасивності певних соціальних груп у частині суспільної діяльності, урахувати отримані результати під час роботи з формування іміджу держави, державної служби тощо.

Попередня апробація запропонованої методики була здійснена автором шляхом експертного опитування 60 респондентів, які репрезентували населення України за показниками: місця проживання (регіон, місто/село), віку, статі. У результаті було виявлено, що самоідентифікація опитаних з поняттями «державне управління» та «місцеве самоврядування» є різною. Так, поняття «державне управління» найчастіше співвідносилось з позиціями «ХТОСЬ ІЗ НИХ» та «ВОНИ» – 22 % і 20 % відповідно, «УСІ», «МИ» – по 8 %. Натомість «місцеве самоврядування» переважно пов'язувалося з позиціями «МИ» (17 %) та «ХТОСЬ ІЗ НАС», «ВОНИ», «ХТОСЬ ІЗ НИХ» (по 16 %). Таким чином, уявлення про державне управління є уявленням про щось чуже, соціально віддалене, натомість місцеве самоврядування більшою мірою сприймається як щось своє. В обох випадках уявлення респондентів щодо досліджуваних понять максимально конкретизовані й, очевидно, базуються на сприйнятті публічного управління шляхом його ідентифікації з конкретними особами, явищами та процесами, знайомими опитаним. Отримані результати є попередніми та можуть бути підтверджені чи спростовані у результаті проведення більш повномасштабних досліджень.

Запропонований підхід може бути доопрацьований і розвинутий у подальшому та, зокрема, покладений в основу прикладних методичних розробок для публічних службовців, що працюють в інформаційних службах органів публічної влади, і вирішують конкретні завдання щодо формування громадської думки, а також для громадських активістів, чия діяльність спрямована на залучення співгромадян до суспільно важливої діяльності.

Лозинська Тамара Миколаївна

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавської державної аграрної академії

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ ТА НЕОСПІЛЬНОТІ

Для забезпечення результативності впливу суб'єкта управління на об'єкт, зокрема й шляхом реформування останнього, важливо розуміти які процесуальні, функціональні чи структурні зміни детермінуються відповідним впливом. Управління, спрямоване на спільноти (соціальні групи), завжди пов'язане з мінливістю та спадковістю соціальних взаємодій, а також передбачає відбір моделі (моделей) відповідної взаємодії. Мінливість, спадковість і відбір складають зміст трансформації – внутрішнього перетворення об'єкта, яке досягається шляхом поєднання адаптаційного та біфуркаційного механізмів [1].

Особливий науковий інтерес викликають соціальні трансформації в сільській місцевості, де спільноти є більш консервативними з огляду на уклад життя, тісно пов'язаний з використанням такого гранично іммобільного фактору виробництва як земля і, відповідно, формуванням спільного життєвого простору. Поштовхом до змін в сільському соціумі стало реформування економічних відносин в аграрній сфері (переведення їх на приватновласницьку основу), яке мало б зменшити дотаційність сільського господарства та підвищити ефективність господарської діяльності у цій сфері. Статистичні дані свідчать про те, що ці надії не виправдалися. «Якщо у 1990 р. рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва без бюджетних дотацій складав 20,9% (з дотаціями – 42,1%), то в 2013 р. виробнича рентабельність із залученням дотацій була на рівні 8,8%. У 2013 р. 30,4% сільськогосподарських підприємств залишалися збитковими, не зважаючи на те, що вони тепер були звільнені від фінансування соціальної сфери, а в господарській діяльності орієнтувалися на виробництво лише конкурентоспроможної продукції» [2, с.193]. А оскільки колгоспно-радгоспна система і господарства населення були пов'язані технологічно, зміни торкнулися усієї виробничо-побутової моделі функціонування сільського соціуму.

Отже, досліджуючи соціальні трансформації в сільській місцевості, методологічно виправданим є використання основних положень теорії систем та теорії розвитку, а також методів порівняльного аналізу, соціологічного опитування та теоретичного моделювання, що дозволяє встановити лінії розриву цілісності сільських громад та описати виниклі неоспільноти.

Результати власних наукових досліджень, проведених в окремих сільських громадах Полтавського району Полтавської області, та результати, отримані вітчизняними [3] і зарубіжними вченими (зокрема, Ф. Тьоннісом [4]) дозволяють зробити висновок про єдність думки щодо руйнування духовної спільноти як основи сільської громади та формування натомість соціального антагонізму, що підриває її синергетичний потенціал [2]. «Звичайно, в таких локальних спільнотах, як сільські громади існують власні інтереси, залежність від зовнішніх ресурсів, недовіра, конфлікти тощо, але взаємодія між різними соціальними групами, часто із протилежними точками зору, виникає, коли ці групи об'єднані спільним життям» [2, с.194]. У сучасних сільських громадах така спільність зникає разом із руйнацією цілісності місця прикладання праці, розшаруванням населення за майновою, політичною, а в окремих випадках навіть релігійною ознаками, поділом мешканців на «своїх» і «чужих», що виник унаслідок зміни місця проживання частиною міського населення. Абсолютно непередбачуваним стало формування в сільській місцевості анклавів переселенців із місцевостей, охоплених бойовими діями, оскільки непередбачуваним було власне озброєне протистояння.

Загалом можна виокремити декілька груп населення в сільських місцевостях різних регіонів з характерними типами поведінки щодо участі в спільному житті:

1. Місцеві жителі – найменші працівники сільськогосподарських підприємств, які переважно отримують дохід від зайнятості (заробітну плату) та незначні обсяги доходу від продажу продукції з присадибної ділянки. Мають високу зацікавленість у розвитку місцевості та порівняно активну громадську позицію;

2. Найменші працівники сільськогосподарських підприємств, як правило висококваліфіковані, що приїждять з інших місцевостей. У більшості випадків байдужі до проблем місцевого розвитку, оскільки вони не стосуються їхнього життєвого простору;

3. Найменші працівники несільськогосподарських підприємств (найчастіше підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування), що в сільській ієрархії мають вищий статус. Якщо вони є місцевими жителями, за типом поведінки належать до першої групи, якщо не місцевими – до другої;

4. Працівники бюджетних установ (лікарі, вчителі, пожежники, поліцейські, службовці місцевих органів влади тощо). Трудова діяльність даної категорії мешканців є чітко регламентованою, більш соціально захищеною, ніж у найманих працівників приватних підприємств, виплати заробітної плати

легальні та прозорі. Представники цієї групи складають прошарок сільської інтелігенції, яка має високий рівень освіти, відрізняється активною громадською позицією, що дозволяє їй впливати на прийняття рішень та входити до управлінської еліти. У даному контексті навіть не важливо є вони місцевими чи не місцевими мешканцями;

5. Місцеве населення, самозайняте в сільському господарстві, отримує підприємницький дохід (фермери або власники сільськогосподарських підприємств інших організаційно-правових форм). Усе більше усвідомлюють свою роль у формуванні місцевих бюджетів, тому активно в різних формах (зокрема, шляхом представницької демократії) впливають на прийняття рішень щодо його розподілу. Є суб'єктами публічно-приватного партнерства, в сучасних реаліях нерідко утворюють спотворені форми взаємозв'язку між бізнесом і владою;

6. Населення (як місцеве, так і неміське) самозайняте поза сферою сільського господарства, отримує підприємницький дохід (від самозайнятості) та дохід від власності. Більш мобільне, у порівнянні з населенням, самозайнятим у сільському господарстві через вищу мобільність факторів виробництва, як правило, капіталу, та внаслідок цього менше залежне від місцевого розвитку. Порівняно легше пориває з територією життєвого простору та прикладання праці.

7. Населення, що лише проживає в сільській місцевості, здійснюючи трудову діяльність поза її межами (службовці, підприємці, наймані працівники). Не залежно від виду доходу, зв'язок з територією поступово послаблюється.

8. Зареєстроване населення, яке має в сільській місцевості нерухому власність, але проживає та працює поза межами населеного пункту чи навіть України. Вплив на місцевий розвиток практично відсутній.

9. Непрацевдатне сільське населення та студентська молодь, які отримують дохід у вигляді соціальних трансфертів. Люди похилого віку надзвичайно сильно залежні від місцевого розвитку, але не чинять на нього адекватного впливу. Студентська молодь не є активною частиною сільського соціуму й мало впливає на місцевий розвиток.

10. Внутрішньо переміщене населення, частково маргіналізоване, яке нерідко потрапляє під дію мобінгу. Розподіл спільноти на «свої» – «чужі» ускладнюється і може набувати форми «свої» – «вороги». Зростає небезпека радикалізації спільноти та тиражування насильства.

Отже, збільшення ліній соціальних розривів у вимірах поляризації, конфронтації, агресії, байдужості тощо свідчать про деструктивність соціальних процесів у сільській місцевості. Побудова ж державної політики на принципах гуманізму обумовлює необхідність детального аналізу окреслених у загальному вигляді сільських неоспільнот з метою запобігання загостренню соціальних конфліктів і знаходження нових об'єднувальних мотивів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с. 2. Лозинська Т. М. Економічна основа сільських громад як чинник децентралізації влади / Т.М. Лозинська // Сталій людський розвиток місцевих громад : наукові праці ВНЗ – партнерів Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» [укладачі: М. А. Лепський, І. В. Дударева] ; за заг. ред. М.А. Лепського. – К., 2015. – С.189 – 197. 3. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М. Бородіна, І. В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної. – К. : Ін-т економ. та прогнозув., 2012. – 318 с. 4. Теннис Ф. Общность и общество [Электронный ресурс] / Ф. Теннис // Теоретическая социология : Антология в 2-х ч.; пер. с англ., фр., нем., ит., согт. и общ. ред. С.П. Баньковский. – М. : Книжный дом «Университет», 2002. – 224 с.. – Режим доступа : socioline.ru. pages/f-tennis-obshost...obshestvo.

СТЕЙКХОЛДЕРСЬКІ ВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА НАРОДУ

Акулов-Муратов Владислав Вікторович

кандидат наук з державного управління,
докторант Національної академії управління при Президентові України

Останнім часом в деяких країнах світу спостерігається стійкий феномен циклічного повернення поведінкових стереотипів їх населення до тих, що існували ще наприкінці попереднього століття. Це стає однією з ключових причин підвищення рівня агресії не лише у відносинах влади та народу, але й з навколишнім світом. Найнебезпечніше в даній ситуації – єдність та впевненість політико-управлінської еліти та більшості населення в правильності та справедливості цієї ментально-емоційної установки, а також усіх відповідних рішень та дій. Тому дослідження генезису, основ і проявів специфічних національних форм системи стейкхолдерських відносин між владою та народом життєво необхідно для розуміння /прогнозування сили та

якості їх спільних злагоджених дій, причин і рівнів внутрішньої взаємодії. Особливо в контексті розробки та побудови активної системи захисту від їх агресії.

Для дослідження періодичних коливань, виявлення циклів у державному управлінні використовуються методи статистики.

Поняття «стейкхолдер», «зацікавлені сторони», «система стейкхолдерських відносин» досить поширені і добре відомі з 1984 р. В їх розробці та наповненні змістом брало участь чимало вчених, в основному з США. Однак сучасне дослідження даного питання має досить вузько спрямований характер у бік корпоративного управління в бізнес-середовищі, в сфері, яка належить до стратегічного менеджменту. Стейкхолдерські відносини в галузі державного управління: їх особливості, можливості і проблеми, – майже не розглядаються. Під системою стейкхолдерських відносин розуміють не лише окремі елементи – групи людей / окремих індивідуумів, на яких впливає діяльність будь-якої організації / особи, і чий інтереси можуть бути порушені в майбутньому, в процесі її функціонування [1]. Це також складна система взаємовідносин між ними з повним діапазоном варіацій: від цілковитого взаєморозуміння до різноспрямованості дій. Стейкхолдерські відносини набирають чинності з моменту визнання зацікавленими сторонами один одного стейкхолдерами (від англ. Stakeholder – власник інтересу), і введення з цього приводу взаємних внутрішніх самообмежень

Якщо проаналізувати і порівняти обидва ці напрями, то можна помітити і їх компліментарність, і принципову різницю між ними. Бізнес-середовище має високу швидкість протікання більшості процесів заради найскорішого досягнення основної мети – прибутку. Тому у його стейкхолдерських відносинах найбільш значимі та релевантні структурні елементи (учасники бізнес-відносин) і утворені ними суб'єктивні (особисті), здебільше мутабельні зв'язки на певній етично-правовій основі. Це вимагає високого рівня соціального розвитку суспільства та довіри в культурі підприємництва, тобто чіткого розмежування на стійкі продуктивні системи, що створюють людські цінності, та відмову від непродуктивної хаотики.

Для процесу державного управління характерна принципова наявність обов'язкових стійких економічних, політичних і соціальних циклів із тривалими періодами їх повторення / завершення, що в більшості випадків не мають мети безпосереднього збагачення держави. А також більш повільних алгоритмів системи бюрократичного управління, що мають завдання збереження й підтримки існуючого стану внутрішнього середовища та стійких зовнішніх зв'язків заданої системи суспільних відносин. Тож для стейкхолдерських відносин у системі державного управління основну роль грають системоутворювальні зв'язки (а не елементи), яким притаманні яскраво виражені імперативні властивості.

Тільки при «дисконтуванні» цих процесів, що відбуваються в різних напрямках, відповідно до параметру часу, вираженого необхідною послідовністю відповідних дій, стає зрозуміло, що стейкхолдерські відносини влади та народу схожі в рамках дій різних принципів синергетики (наприклад, на основі використання фрактальних структур).

Більшість соціальних систем постійно балансують на межі хаосу та порядку через свою чутливість до зовнішніх впливів, задану базовими властивостями та параметрами стейкхолдерських відносин, що їх утворюють.

Причому ці системи містять у собі обидва названих стани одночасно, тобто перебувають у ситуації детермінованого хаосу – «переплетіння» зон стійких динамічних і хаотичних коливань, - що володіє певною структурою, спрямованим рухом і відповідними параметрами. Тому їх динамікою можна управляти за допомогою точно розрахованих і строго спрямованих, проте досить слабких впливів. Задля цього треба переводити, за необхідності, частини таких систем (або їх цілком) із різних режимів хаотичних коливань у необхідний стійкий динамічний коливальний режим, стабілізуючи його поведінку та зберігаючи закладені в ньому принципи побудови та базові структури системи стейкхолдерських відносин. Або навпаки, породжуючи абсолютний хаос в будь-якій соціальній системі.

Один із способів такого управління заснований на властивості хаотичних атракторів, що автоматично визначають зони стійких динамічних коливань, які містять безліч нестійких циклів. Тоді, заспокоюючи таку соціальну систему малими спрямованими впливами, можна стабілізувати й розвивати потрібні або обрані цикли, створюючи з них мегацикли або цілі поліциклічні взаємопов'язані «поля», переводячи її у стан відносного порядку, врівноваженості та спокою. Або, збурюючи, створювати хаотичну масу нових циклів, переводячи всю систему або її частини в стан «білого шуму» – абсолютного детермінованого хаосу.

Такий підхід дозволяє не лише зберігати та підтримувати соціальну систему в заданому стані, але й витягувати з неї інформацію про її структуру, властивості, контакти, навколишнє середовище, рівні хаотичності та стійкості наявної динаміки, тобто про будь-які параметри та зміни, що відбуваються, у т. ч. про стейкхолдерські відносини та базові системні цінності. Це дає можливість осмисленого управління детермінованим хаосом у соціальній системі за допомогою використання механізмів, у т. ч. державного управління, та методологій, побудованих на ідеях нелінійної динаміки.

Для цього необхідно визначитися з умовами, факторами та параметрами відбору таких нестійких циклів, враховуючи, що кожна соціальна система має свої правила, заборони, вилучення й обмеження, накладені обставинами та історією її зародження, розвитку, існування. У цьому напрямку особливо цікавим стає дослідження історичних циклів різної етіології усередині соціальних аттракторів, що виникали раніше та задаються параметрами національної системи стейкхолдерських відносин. Вони формують поведінку суспільства на основі його усвідомленого вибору та системного використання певних схем стейкхолдерських відносин між владою та народом, і всередині цих елементів системи. Для цього й потрібно встановлювати та виокремлювати такі цикли різними методами, аналізуючи минуле обраних історичних об'єктів (наприклад, системи державного управління).

Це дає розуміння умов переходу елементів-стейкхолдерів, що по-різному впливають на кожний момент проходження процесів рекомбінації системи стейкхолдерських відносин між владою та народом, від одного поведінкового аттрактору до іншого. Також допомагає в прогнозуванні різних варіантів поведінки елементів-стейкхолдерів і пояснює роботу їх механізмів вибору в точках біфуркації, у процесі прийняття ними різних рішень (у т. ч. і про вектор подальшого руху) із одночасним урахуванням властивостей, факторів, трендів і напрямів розвитку явищ «порядку» і «хаосу», що спостерігаються самими стейкхолдерами як учасниками процесу.

Такий підхід відкриває принципово нові можливості для аналізу та моделювання поведінки будь-якої національної системи стейкхолдерських відносин, у т.ч. її елементів у будь-якому фазовому стані. А також формує правильне розуміння, точне вибудовування й налаштування процесів державного управління, відповідних етапу розвитку суспільства та держави. Дає певний запас часу на прийняття необхідних управлінських рішень і можливість використання, за вибором, уже заздалегідь підготовлених механізмів впливу на поведінку, структуру, властивості й потенціал будь-якої національної системи стейкхолдерських відносин.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / R. E. Freeman. – Boston, 1984.

ПРИРОДА МОВНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЇМ ЯК УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАВДАННЯ

Ковальова Тетяна Володимирівна

доктор філософії, доцент, доцент кафедри права та європейської інтеграції
ХарРІ НАДУ при Президентові України

Соціальний конфлікт – одна з ключових проблем, яка вже давно стала предметом дослідження багатьох науковців. У західноєвропейській науці існують концепції, що визнають конфлікт одним із рушійних і навіть визначальних факторів суспільного розвитку. В одному з перших визначень соціального конфлікту американський соціолог Л. Козер підкреслює, що це – ідеологічне явище, яке відбиває почуття й спрямування соціальних груп та індивідів у боротьбі за об'єктивні цілі (владу, зміну статусу, перерозподіл прибутків, переоцінку цінностей тощо). Будь-яке суспільство має певні елементи напруги та потенційної конфліктності, тому сам конфлікт – це важливий елемент взаємодії, який сприяє зміцненню та/або руйнуванню соціальних зв'язків [1, с. 139].

Мовний конфлікт – це соціальний конфлікт, пов'язаний з мовною політикою держави [2]. Ю. Куц розглядає конфлікти у сфері мовних відносин як один із аспектів етнонаціональних конфліктів [3]. Його причини можуть бути в економічній, політичній, соціальній, релігійній сферах, однак конкретної форми він набуває у зв'язку з мовним питанням. Іноді причини конфлікту можуть бути зосереджені саме в мовній площині, тобто мовна політика домінуючої мовної групи виявляється тією точкою біфуркації, із якої виростає конфлікт. Однак найчастіше все ж трапляється перший варіант, коли про реальні причини конфлікту забувають або їх свідомо замовчують і зводять лише до проблем мовної політики. О. Скубашевська зазначає, що мовна проблема не локалізується у сфері суто мовних явищ і відносин, а пов'язана з цілою низкою феноменів, що стосуються соціокультурних аспектів буття суспільства [4, с.139].

Етнополітичні, у тому числі й мовні, суперечності в багатьох поліетнічних країнах за своїми масштабами, тривалістю, інтенсивністю й наслідками значно переважають інші види соціально-політичних конфліктів. Вони можуть суттєво дестабілізувати політичну й соціально-економічну ситуацію і навіть поставити питання про перегляд державних кордонів (потенційна можливість цього існує, наприклад, у Канаді, Іспанії, а яскравий прояв маємо в Україні – у Криму та на Донбасі).

Сьогодні академічні й політичні кола підходять до усвідомлення необхідності досліджувати процеси мовної взаємодії у розрізі міжособистісних і міжгрупових конфліктів. Багато дослідників зазначають, що найбільшу етнонаціональну загрозу для українського суспільства являє собою мовна

проблема [3; 5; 6]. Йдеться про конфлікт не лише між мовами, а й між культурами двох більш-менш рівновеликих складових частин суспільства – україномовного і російськомовного населення.

Для суспільства в цілому мовний конфлікт наочно представляє наявність соціальної напруги в певній сфері, спонукаючи до відповідних рішень та дій. Ю.І. Римаренко виділяє три соціальні типи конфліктів [7, с. 719]:

- конфлікт психологічних стереотипів, який виникає й набирає сили внаслідок появи у збудженому середовищі лідерів. Останні формулюють і вносять у наелектризоване середовище гасла, спрямовані на спільне досягнення певних прав, цілей, відстоювання своїх привілеїв.

- конфлікт ідеологічних доктрин. Визначальною рисою такого роду конфлікту є консолідація членів етноконфліктної спільноти навколо певної ідеї. За наявності в обох сторін, що конфліктують, своїх ідеологів і масових громадсько-політичних організацій можливі різні шляхи досягнення мети – або діалог, або конфронтація.

- конфлікт політичних інститутів. Держава підключається до конфлікту, виступаючи в різних ролях. Так, стосовно конфліктів стереотипів держава обмежується функцією захисту інтересів, порядку і припинення крайніх форм конфронтації. У конфліктах доктрин у держави третейська роль, а в конфліктах інститутів держава є безпосереднім учасником.

Часто причиною мовного конфлікту є політика глотофагії – витіснення мови меншини мовою домінуючої групи, перехід від багатомовності до одномовності, тобто мовна асиміляція. Мовні конфлікти глотофагічного типу поширюються на емігрантів у чужій країні, є типовими для територій всередині країни, де проходять мовні кордони (наприклад, Бельгія, Швейцарія, Україна). Усі ці області є зонами потенційного мовного конфлікту.

Причиною виникнення мовних конфліктів також є престижність/непрестижність мов, що функціонують у певному соціумі. Дехто з дослідників вважає, що надто закорінена в масовій свідомості архаїчність українського якраз і є чи не головною перешкодою на шляху поширення української мови й української культури. Проблема престижності мови і вибору мови є замкненим колом: вибір мови є показником престижу, а престиж – чинником, що впливає на вибір мови. Якщо дивитися ширше, то термін *престиж* виражає позитивну оцінку мови, її корисність, культурну цінність, соціальний статус, емоційне значення. Престиж мови невід'ємний від престижу тих, хто нею розмовляє, тому мова економічно домінантної групи вважається престижною і зазвичай – це мова панування [3].

Мовне питання в Україні не втрачає актуальності, суперечки щодо способів його вирішення тривають понад 20 років, розхитуючи суспільство то в бік пріоритету української мови як державної, то в бік законодавчо закріпленого білінгвізму. На жаль, такі чинники, як загравання з різними політичними силами, непослідовність у впровадженні мовної політики, «просування» у Верховній Раді Закону України «Про засади державної мовної політики» у 2012 році відіграли драматичну роль у подіях 2014 року в Україні. Зрозуміло, що не мова стала причиною збройного конфлікту на Сході, але її використали як інструмент деконструкції української нації та Української держави.

Іронія долі полягає в тому, що, хоч російській мові й надано широкого захисту та юридичного й фактичного пріоритету перед мовами інших меншин, саме вона та російськомовні громадяни ніби виявилися незахищеними перед так званим «українським націоналізмом». І, на жаль, мовна війна перетворилася на війну збройну: слоган «захист російськомовного населення» Росія використовує як виправдання своїх дій на Сході України.

Справедливо буде зазначити, що сьогоднішній конфлікт в Україні визрівав давно. Так, на Донеччині проросійські громадські й політичні організації України 12 червня 2009 року провели акції, присвячені Дню Росії. Близько 50 активістів громадської організації Донбаська Русь зібралися біля будинку Донецької обласної держадміністрації на мітинг в підтримку російської мови. Акція була спричинена розпорядженням глави облдержадміністрації Володимира Логвиненка «Про заходи щодо утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на території Донецької області». На думку учасників мітингу, воно є дискримінацією російського етносу в Україні. Голова Донбаської Русі, депутат Донецької обласної ради Наталія Білоцерківська заявила, що «...час Росії нарешті зрозуміти, що частину великої руської землі загарбали іноземці, посадили свій маріонетковий уряд, який проводить політику поневолення українського і російського народів...» [8].

У Криму місцеве відділення Прогресивно-соціалістичної партії України ініціювало проведення референдуму з питань відокремлення півострова від України й приєднання його до Росії. Паралельно із цим, ПСПУ разом із партією «Русский блок» готувалися винести на всенародне обговорення питання про надання російській мові статусу другої державної. Лідер ПСПУ Наталя Вітренко не приховує сепаратистських настроїв і відкрито заявляє, що Крим і Севастополь – це подарунок Росії Україні, яка за договором 1997 року зобов'язалася не проводити насильницької асиміляції. Як зазначає Н. Вітренко, «Українська держава непорядно повела себе на міжнародній арені і все населення Криму перетворила на

безправних рабів, які не можуть користуватися рідною мовою... «, а Україна «не може цивілізовано користуватися подарунком Російської Федерації (Кримом – авт.), і цей подарунок слід повернути» [9].

Очевидно, що в обох випадках мовна проблема мала політичний характер і представляла загрозу цілісності держави. Проте за подібні заклики жодного політичного лідера не притягнуто до відповідальності, хоча вона й передбачена ст.110 Кримінального кодексу України.

Визнавати, що мовні конфлікти відіграють у суспільстві лише руйнівну роль, було б примітивно. Насправді вони виконують низку функцій. Мовний конфлікт може сприяти формуванню нової структури відносин через піднесення ступеня усвідомлення членами мовної групи/нації групового/національного інтересу [10, с. 44].

Отже, сьогодні вбачаються ефективними, зокрема, такі шляхи запобігання мовним конфліктам і напрями державної етнополітики та мовної політики як її складової: 1) державна підтримка розвитку української мови, української культури й освіти, створення українськомовного простору, шанобливе ставлення до державної мови й підняття її престижу, у першу чергу, українським істеблішментом; 2) мовна реабілітація, відродження української літератури, мистецтва, театру, кіно, книговидання; 3) створення привабливого та сучасного «інтелектуального» образу всього українського; 4) використання європейського досвіду регулювання мовних відносин із урахуванням українських реалій; 5) створення єдиної платформи для спілкування етносів, в основі якої лежать такі консолідуючі чинники, як українська нація, українська мова як державна і міжнаціональна в Україні [11]. Актуальною також є підготовка нового закону в сфері регулювання мовних відносин, який би враховував негативний і позитивний досвід України та європейських держав, дав можливість усунути мовну анархію в публічній сфері, захищав би мовні права всіх членів суспільства та забезпечував виконання мовних обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Coser L. A. The functions of social conflict / L. A. Coser. – Glencoe (Illinois), 1956. – 205 p. 2. Сківська В. «Мова – зброя політики», або про мовні проблеми у пострадянській Одесі / В. Сківська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – С.167-195. 3. Куц Ю. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Ю. Куц. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2002. – 204 с. 4. Андрущенко В. П. Мовні стратегії як чинник освітніх інновацій / В. П. Андрущенко, О. С. Скубашевська // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 35. – С. 133-147. 5. Даніл'ян О. Г. Місце і функції конфліктів у перехідних суспільствах / О. Г. Данільян // Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. – Х. : УАДУ ХФ, 2001. – № 2 (10). – С. 35-42. 6. Де-Вос Дж. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация / Дж. Де-Вос // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / под общ. ред. А.А. Белика. – М. : Смысл, 2001. – С. 229-277. 7. Римаренко Ю.І. Міжнаціональні конфлікти / Ю.І. Римаренко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького ; [Редкол. : Ю.І. Римаренко та ін.] – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с. 8. В Украине День России отметили акцией в поддержку русского языка и автопробігом [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 12 червня 2009 года. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/events/867426-v-ukraine-den-rossii-otmetili-akciej-v-podderzhku-russkogo-yazyka-i-autoprobegom>. 9. Крым задумался о выходе из Украины [Електронний ресурс] // Newsland. - 9 июня 2009 года. – Режим доступу : <https://com/user/4296648031/content/krym-zadumalsia-o-vykhode-iz-ukrainy/3943301//news.km>. 10. Конфликт социальный // Социологический справочник / под общ. ред. В. И. Воловича. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с. 11. Ковальова Т. Мовні конфлікти як об'єкт державного регулювання [Електронний ресурс] / Т. Ковальова // Теорія і практика державного управління. – Х. : ХарПІ НАДУ при Президентіві України, 2010. – №1 (28). – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-1/doc/3/15.pdf>.

КОНФЛІКТИ ЦІННІСНИХ СИСТЕМ У ПРОЦЕСІ СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ)

Білоконь Михайло Вячеславович

старший викладач кафедри права та європейської інтеграції
ХарПІ НАДУ при Президентіві України

Сучасний світ великою мірою можна характеризувати перманентним зростанням інтенсивності міжнаціональної взаємодії та все більшою актуалізацією значущості інформаційної складової суспільних процесів, яка робить людей віртуально-ближчими один одному. З одного боку, такий стан речей значною мірою стає першопричиною глобальної і водночас глибокої інтеграції суспільно-державних систем із їхньою подальшою взаємною трансформацією. Проте з іншого боку, підвищення швидкості змін у сучасному світі та збільшення інтенсивності взаємодії людей (рівно як й груп людей) які можуть мати принципово протилежні системи цінностей – здатне провокувати підвищення конфліктного потенціалу у суспільстві. Таким чином, виникає проблема подолання конфліктів ціннісних систем у процесі суспільно-державних трансформацій.

Методи дослідження – абстрагування, теоретичний аналіз, синтез, індукція, та дедукція. За допомогою абстрагування були виокремлені такі поняття як «цінність», «конфлікт», «деформація» та «трансформація». За допомогою теоретичного аналізу та дедукції ці поняття були теоретично-розділені на складові та була вивчена

їх сутність. Синтез та індукція дозволили розглянути їх теоретичне поєднання та зробити відповідні висновки.

Не зважаючи на деякі розбіжності в аксіологічних теоріях, всі вони схожі у тому, що цінність – це явище, значною мірою, споріднене благу. Якщо благо – це те, що здатне задовольнити певні потреби людини, то цінності можна поділити на фізичні (біологія), естетичні (краса та гармонія) [1], та етичні (право та добро у індивідуальній і суспільній поведінці). Таким чином, до системи цінностей логічно буде підійти, як до сукупності суспільних уявлень про те яким має бути навколишній світ.

Слово «конфлікт» походить від латинського *conflictus* — зіткнення [2, с. 3]. Іншою мовою, як зазначає Р. Дарендорф, конфлікт є зіткненням між сторонами або елементами, які характеризуються очевидною ідентичністю: між націями, політичними організаціями, тощо У разі, якщо така ідентичність ще відсутня – конфлікт певною мірою є неповним [3, с. 143]. Відповідно, існування суперечностей, чи певних протилежних точок зору на щось, може означати потенціал конфлікту, проте не його обов'язкову реалізацію. Таким чином, у певному сенсі конфлікт – це не лише процес зіткнення, але й умовний засіб усунення вищезначених суперечностей. Більше того, на переконання Р. Дарендорфа, тому, хто не допускає конфліктів, розглядає їх як патологічні відхилення від уявного нормального стану, не вдається їх подолати. Покірною визнання неминучості конфліктів також недостатньо. Радше, необхідно усвідомити плідний, творчий принцип конфліктів [3, с. 145].

У такому контексті, логічною реакцією на конфлікт можуть бути пошук способів подолання конфлікту, або його тимчасового призупинення. Перший варіант, звичайно, бажаніший через творчий та потенційно-позитивний результат генерування нової ситуації, за допомогою розв'язання проблеми, через яку виник конфлікт. Другий варіант може бути тимчасовою альтернативою, якщо розв'язання проблеми занадто складне, або болісне для суб'єктів конфлікту. Проте, якщо не розв'язати проблеми (головного чинника протиріччя), конфлікт може спалахнути з новою силою за будь-якої відповідної до контексту умов ситуації.

Очевидна ідентичність сторін конфлікту чітко простежується в процесі зіткнення ціннісних систем сучасного глобалізованого світу. Відмінності ідентичності, в такому контексті, дуже часто ґрунтуються на етнокультурній, історичній або політичній відмінності світоглядів (і відповідній відмінності в етиці та моралі). Таким чином, це корелюється з теорією С. Хантінгтона [4], відповідно до якої, у різних етноцивілізаційних об'єднаннях надто багато відмінностей для того, щоб вони були в змозі мирно співіснувати або, більш того, спів-інтегруватися. На противагу цьому, можна навести теорію про пост-історичний світ ліберальної демократії, описаний Ф. Фукуямою [5] на засадах інтерпретацій досліджень Г. Гегеля та О. Кожева [6]. Відповідно до неї, у не надто віддаленому майбутньому, етнокультурні конфлікти будуть подолані за рахунок прийняття всіма людьми ліберальної демократії – як основи існування суспільства.

Природно, що наведені теорії надто глобальні та більшою мірою не застосовні до окремих ситуацій ціннісних конфліктів. Проте припущення про концептуальну нерозв'язність ціннісних цивілізаційних конфліктів або про відмову від них через ухилення від боротьби за престиж [5] – це дуже схоже на діалектичні орієнтири відповіді на питання «чи можливе подолання ціннісних конфліктів взагалі?».

Найбільш гострими ціннісними конфліктами можуть бути, не лише при фактичній взаємодії різних суспільно-державних систем (співіснування незалежного громадянського суспільства та структур державної влади), але й під час процесу трансформації однієї такої системи.

Таким чином, виникає конфлікт минулого стану системи з певним майбутнім її ж станом. Трансформації, що відбуваються зі суспільними структурами прямо транслюються на зміни у системах нижчого рівня, зокрема, й систему публічного управління. Деформаційні та трансформаційні процеси можуть призводити не лише до змін у публічному управлінні, але й до змін самої структури держави. Деформації та трансформації в системі є взаємопов'язаними. Деформація (дослівно з латини «спотворення») – це зміна системної структури, викликана взаємодією елементів цієї структури. Деформації можуть бути пружними, тобто такими, що згодом зникнуть. У такому випадку система повернеться до стану, в якому вона перебувала на початку змін. Проте, деформації можуть бути й незворотними, коли система змінюється назавжди. Так, якщо остання здатна витримати ці зміни, закріпити необхідні для стабільного функціонування нові риси.

Під впливом зовнішніх факторів система деформується, а згодом, внаслідок адаптації до нових умов – трансформується. Відповідно, у певному сенсі, деформація – це реакція на певний тригер, а трансформація – реакція на деформацію. «Тригер» – це термін, що буквально можна перекласти як «спусковий гачок»¹. У сфері теорії складних систем його можна інтерпретувати в цілому як певну причину або фактор, подальших дій та відповідних їм змін системи. З огляду на це, принциповими стають функції «до» та «після» [7], які власне й визначають певний стан із перебігом часу. Інакше система стане не здатною адаптуватися до нових умов, і може виникнути питання про спроможність її структури до подальшого існування. Таким чином, конфлікт самоідентифікації / конфлікт світосприйняття чи сприйняття актуальної та об'єктивної реальності громадянами здатний поставити систему на межу виживання.

¹ Термін «тригер» від початку використовувався в радіоелектроніці та у комп'ютерному програмуванні для позначення кодової процедури автоматичного виконання певної дії в певних умовах.

Як зазначає Р. Дарендорф, конфлікти можуть бути більш-менш інтенсивними. [3, с. 143]. Таким чином, можна припустити, що зміни інтенсивності взаємодії елементів суспільно-державної системи (громадян, структур громадянського суспільства, органів державної та місцевої влади тощо) здатні уповільнити або прискорити трансформаційні процеси. Вони прямо впливають на генерування потенційних конфліктів ціннісних систем (або конфліктів різних станів однієї системи). Отже, важливим завданням публічного управління стає втримання рівня інтенсивності публічної взаємодії у межах певної норми з метою запобігання згубних для держави процесів атомізації або зворотніх їм – тоталітаризації, що негативно впливають, зокрема, на ціннісну систему.

Завдяки конфлікту в суспільстві існують соціальні норми й інститути, призначені регулювати конфліктну взаємодію, чіткіше визначаються протилежності, між якими здійснюється обмін інформацією. Відтак змінюється суспільство та «суспільні організації» [2, с. 10]. Іншою мовою, суспільство без конфліктів існувати не здатне (хіба що в ідеальній, виключно теоретичній моделі). Багато в чому конфлікт може виступити конструктивом побудови суспільства. Відповідно, для недопущення або виправлення негативних наслідків суспільних конфліктів необхідним є моніторинг громадськими організаціями та органами державної/місцевої влади – інтенсивності суспільних процесів та гостроти конфліктів. Тож однією з функцій держави є запобігання конфліктів, а також вирішення суспільних проблем, врегулювання конфліктів, недопущення їх руйнівних наслідків. Демократична держава не застосовує виключно адміністративні методи припинення конфліктів. Натомість, враховуючи творчу та подекуди конструктивну функцію конфліктів, держава має здійснювати регулювання конфліктів у контексті мінімально-необхідної участі (зادля гарантування безпеки). Можна навести такі не адміністративні та не характерні для сучасних публічних органів влади напрями регулювання конфліктів у взаємодії з громадянським суспільством: поступове ослаблення конфлікту шляхом переведення в інші сфери відносин; ослаблення конфлікту через переорієнтацію антагоністів на іншу проблему, раціоналізацію відносин та в деяких випадках стимулювання конфлікту задля найскорішого вирішення проблеми.

Таким чином, конфліктом ціннісних систем є не лише безпосередній конфронтаційний процес, але й певний засіб усунення суперечностей для створення нового стану системи, який у ідеальних умовах мав би задовольнити всіх суб'єктів суспільної взаємодії. Конфлікти цінностей у процесі суспільно-державних трансформацій можуть відбуватися не лише між різними системами, але й між двома станами однієї системи у процесі її зміни. Для публічного управління найважливішими завданнями мають бути відстеження інтенсивності трансформаційних процесів та коригування державної політики в бік зменшення адміністративно-командної складової у процесі розв'язання конфліктів. Серед напрямів регулювання конфліктів можна визначити поступове ослаблення конфлікту, переорієнтацію антагоністів на іншу проблему, раціоналізацію відносин задля розвитку та суспільного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Axiology and aesthetics [Електронний ресурс] // Information resource Infotaste.com. – 2016. – Access mode : <http://www.infotaste.com/axiology-and-aesthetics/>. 2. Пірен М. І. Конфліктологія : підруч. / М. І. Пірен. – К. : МАУП, 2003. – 360 с. 3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта [Электронный ресурс] / Ральф Дарендорф // ЭСМ. – 1994. – Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/968/645/1216/019_darendorf.pdf. 4. Хантингтон С. П. Столкновение цивилизаций / С. П. Хантингтон. – М. : АСТ, 2014. – 576 с. 5. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма, М. Левина. – М. : АСТ, Neoclassic, 2015. – 576 с. 6. Кожев А. Введение в чтение Гегеля ; пер. А. Погоняйло / А. Кожев. – М. : Наука, 2013. – 792 с. 7. Using Triggers [Електронний ресурс] // Oracle Database. – 2006. – Access mode : http://docs.oracle.com/cd/B25329_01/doc/appdev.102/b25108/xedev_triggers.htm#BABGJFGH.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Костецька Лідія Миколаївна

аспірант кафедри суспільного розвитку і суспільно-владних відносин
Національної академії державного управління при Президентові України

Публічне управління є найбільш сприйнятливою сферою для зародження політичних конфліктів, адже пов'язане з набуттям, володінням, утриманням політичної влади, здійсненням владного впливу, реалізацією державної політики тощо.

Розвиток будь-якого суспільства супроводжується конфліктами, і Україна тут не виняток. Термін «конфлікт» (conflictus conflicatio) у перекладі з латинської означає зіткнення, боротьбу протилежних поглядів. Це явище завжди було і є характерним як для життя окремої людини, так і суспільства загалом. Будь-якому історичному етапу існування людства властиві суспільні проблеми. Оскільки управлінська діяльність здійснюється через управлінське спілкування, то слушною є думка доктора соціологічних наук, професора М. Пірен та доктора філософських наук, професора В. Ребкала про те, що конфлікт як відкрите протистояння є наслідком взаємовиключних інтересів і позицій [1].

Розвиток українського суспільства супроводжується конфліктами між виконавчою та законодавчою владою, партіями й рухами, окремими політичними лідерами, фракціями у Верховній Раді України, апаратом Президента й апаратом Уряду, між центральною і місцевою владою, а також владою і різними верствами населення. На думку кандидата наук з державного управління Н. Довгань, управлінську сферу слід розуміти як діяльність з питань запобігання економічним, соціальним конфліктам і їх розв'язання, як систему врегулювання конфліктних і кризових ситуацій суспільного розвитку підвідомчих територій та виходу з них. У зв'язку з цим конфлікти можуть бути початком різних криз, у тому числі й криз у сфері публічного управління [2, С. 3-4]. Це, у свою чергу, ускладнює прийняття суб'єктами управлінської діяльності виважених рішень, породжує труднощі в прогнозуванні й розробленні внутрішньо- та зовнішньополітичної орієнтації держави, а також в обранні стратегічного плану дій на подолання політичних конфліктів та уникнення кризових ситуацій на загальнодержавному та локальному рівнях.

Сьогодні багато політиків, науковців, аналітиків зосереджені на питаннях політичних конфліктах: запобіганні їх виникненню, прогнозуванні розвитку, їх вирішенні тощо. Разом із тим, слід звернути увагу на систематизацію політичних конфліктів за рівнем взаємодії на «горизонтальні», які зачіпають відносини рівних за своїм посадовим статусом опонентів, та «вертикальні», що вказують на зіткнення різних за ієрархією чи посадою людей або груп, конфлікти управлінських відносин [3, с. 12].

«Горизонтальні» політичні конфлікти у демократичних системах здебільшого мають відкритий, публічний характер: парламентські дебати, припинення повноважень парламенту та призначення дострокових виборів, вотум недовіри урядові тощо. А в тоталітарних режимах вони набувають форми змови або перевороту, оскільки влада їх не визнає та прагне не допустити.

«Вертикальні» конфлікти зумовлені ієрархічністю статусно-рольової структури, нерівним доступом до ресурсів і влади та відбуваються за напрямком «влада–суспільство». Вони поділяються на статусно-рольові, що використовуються у боротьбі за підвищення особистого та групового статусу в політичній структурі суспільства, та режимні, метою яких є зміна існуючого політичного устрою або політичного курсу [4].

Політичні конфлікти є багатограним феноменом суспільно-політичного життя. Тому вирішення чи усунення їх, знаходження компромісу в кожному конкретному аспекті управлінських відносин є важливим пріоритетом та постійною потребою влади. Щоб позбутися напруження в суспільно-політичних відносинах, не допустити переростання конфлікту в кризу, потрібно своєчасно виявляти, контролювати та регулювати конфліктні процеси.

Проблема розв'язання політичних конфліктів в управлінських відносинах є головною для науковців упродовж багатовікового розвитку суспільства, оскільки людству завжди притаманні прагнення до самозахисту, самозбереження й саморозвитку.

Першість у формуванні теорій регулювання конфліктів і управління конфліктними ситуаціями належить англо-американській школі політологів. Зокрема, К. Дойч вважав, що для подолання конфліктів важливе значення має формування суспільства як системи солідарних відносин. Д. Аптер зробив висновок про необхідність послідовно трансформувати конфлікти цінностей у конфлікти інтересів, тобто в конкуренцію, щоб потім спробувати кооперувати останні. Л. Козер визначив умови, що стають причиною конфлікту: порушення законності, лояльності, рівня допустимої у певній справі мобільності, утиски особистості з боку влади тощо. Р. Дарендорф вичленив три обставини, необхідні для успішного врегулювання конфлікту: наявність ціннісних установок, рівень організації сторін і дотримання правил гри у відносинах між сторонами конфлікту [5, с. 196].

Сьогодні розв'язання політичних конфліктів передусім здійснюється завдяки дипломатичним відносинам (переговори, зустрічі, участь у міжнародних організаціях). Хоча не варто забувати й про миротворчі операції під егідою ООН, концентрацію збройних сил у прикордонних районах держав, демонстрації нових видів зброї тощо.

У науці державного управління та практиці регулювання відносин, пов'язаних із розв'язанням політичних конфліктів, виокремлюють два способи: силовий – застосування санкцій до конфліктуючих сторін, введення миротворчих сил, а також несиловий – посередництво, переговори. Такі методи є наслідком розвитку дипломатичних відносин і вважаються одними з найбільш ефективних, цивілізованих і поширених методів розв'язання політичних конфліктів.

Сучасна нестабільна політична ситуація в Україні, що виявляється в суперечностях між владою та опозицією, між суспільством та владними інститутами, дестабілізує політичну систему. Водночас вона спонукає науковців і практиків до пошуку шляхів розв'язання таких політичних конфліктів і запровадження дієвих технологій їх запобігання та усунення. Так, закономірним наслідком вітчизняного внутрішньодержавного політичного конфлікту є постійне ініціювання та проведення чергових і позачергових виборів до органів державної влади. При цьому такі вибори теж виявляються складними, оскільки відносини між суб'єктами виборчого процесу мають зазвичай суперечливий характер, а отже, супроводжуються конфліктами. Слід зазначити, що дана тенденція особливо яскраво простежується в останні роки.

Враховуючи наведене, політехнологами напрацьовано низку технологій послаблення та розв'язання політичних конфліктів під час виборчого процесу. Зокрема, в наукових джерелах зазначають про технологію заміщення агресії страхом (подібна до технології перейменування ситуації). Суть її полягає в тому, що зі зміною контексту зміст події змінюється. Відомо, що емоційна реакція на ситуацію, як правило, дещо випереджає її раціональне осмислення. Тож нав'язування контексту, що суперечить власній реакції виборців, потребує застосування додаткових технологічних засобів, унаслідок чого власна позиція стосовно політичних реалій змінюється.

Для ефективного подолання політичного конфлікту необхідна його ідентифікація, розроблення стратегії його розв'язання, тобто втілення певного комплексу заходів. Крім того, бажано мати організаційно-правовий механізм вирішення політичних конфліктів; демократичну культуру в суспільстві; розвинену соціальну активність ключових верств населення; досвід конструктивного вирішення конфліктів; розвинені комунікативні зв'язки; ресурси для здійснення системи компенсацій [6, с. 261].

Конфліктам передують соціально-політичні, економічні та культурні процеси, людська діяльність та взаємовідносини, що супроводжуються загостренням суперечностей і непорозумінь, накопичення конфліктогенності в суспільстві. Виходячи з цього, можна стверджувати, що конфлікт – це протистояння сторін у захисті своїх інтересів і досягненні цілей, виникнення негативного емоційного стану та ворожнечі в стосунках, перешкоджання нововведенням (наприклад, запровадженню реформ).

Водночас причина виникнення політичних конфліктів криється в прагненні до набуття, володіння та утримання політичної влади. У зв'язку з цим мета безпосередніх учасників політичного конфлікту полягає в досягненні домінуючих позицій в управлінських відносинах. Наслідки політичного конфлікту мають абсолютний характер, тобто впливають не лише на безпосередніх учасників такого конфлікту, а й на життя суспільства та держави загалом.

Слід наголосити й на тому, що найвищим ступенем політичного конфлікту є криза як об'єктивне вираження соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку держави й суспільства. Вона знищує або трансформує наявну систему, надаючи їй нової якості в постійно змінюваних умовах.

Таким чином, зростає вплив політичних конфліктів на публічне управління. Тому в умовах децентралізації публічного управління збільшується кількість не лише вертикальних, але й горизонтальних політичних конфліктів. Прогресивний розвиток суспільства неможливий без уміння ефективно розв'язувати політичні конфлікти. Одним із дієвих способів вирішення політичних конфліктів є чергові та позачергові вибори до органів влади. Українське суспільство навчається розв'язувати політичні конфлікти без використання насильства, а також ставитися до криз у сфері публічного управління як до етапу розвитку системи.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Пірен М.І. Конфлікти в системі управлінської взаємодії: шляхи розв'язання та попередження : навч. посіб. / М.І. Пірен, В.А. Ребкало. – К. : НАДУ. 2009. – 96 с. 2. Довгань Н. П. Конфлікти в державному управлінні та шляхи їх вирішення : автореф. дис.. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Н. П. Довгань. – К., 2006. – 20 с. 3. Друге десятиліття незалежної України : політичне життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/druhe-desyatil-ttya-nezalezhno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/](http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/druhe-desyatil-ttya-nezalezhno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/druhe-desyatil-ttya-nezalezhno-ukra-ni-pol-tichne-zhittya/) 4. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні [Електронний ресурс]. / М. Росенко // Віче. – 2009. – № 16.– Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1596/> 5. Мармазова Т. І. До проблеми вдосконалення механізмів урегулювання політичних конфліктів / Т. І. Мармазова // Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал. – К. : Міленіум. 2011. – № 1. – С. 195–202. 6. Проскуріна О. О. Політична конфліктологія : підруч. для студ. ВНЗ / О. О. Проскуріна, О. І. Ладиґа, Л. І. Ладиґа; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». – Луганськ, 2012. – 351 с.

ВІД СУСПІЛЬНОГО КОНФЛІКТУ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ

Волос Богдан Омелянович

кандидат медичних наук, доцент,

професор кафедри соціальної і гуманітарної політики

Харківського регіонального інституту

Національної академії державного управління при Президентіві України (ХарПІ НАДУ)

Понад три роки тому Український народ, захищаючи своє право жити в європейській, демократичній, правовій державі, вийшов на Майдан і вкотре продемонстрував непереборне прагнення до волі, справедливості, мирного вирішення суспільних конфліктів.

Однак через низку об'єктивних та суб'єктивних чинників Українська держава після перемоги Революції Гідності стала ареною суспільного протистояння, жертвою збройної агресії, втратила частину суверенної території, продовжує губити економічний і людський капітал.

Незважаючи на консолідацію суспільства в умовах війни та серйозну міжнародну підтримку,

відновлення територіальної цілісності України, встановлення справедливого миру у найближчій історичній перспективі видаються достатньо проблемними завданнями, що пов'язано як з агресивною політикою Російської Федерації, так і з низкою внутрішніх загроз.

Саме аналіз негативних внутрішньополітичних детермінант нинішньої української ситуації та опрацювання заходів з їх нейтралізації і становлять мету даного дослідження.

Організаційна слабкість національно-патріотичних сил України на етапі становлення незалежності, формування нової управлінської еліти на основі кадрового потенціалу колишньої УРСР визначили подальший рух новоствореної держави у фарватері російської політики, призвели до свідомого нівелювання ідей соборності. Користаючись конституційним запровадженням ідеологічної багатоманітності: «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [1, с. 13], – значна частина сучасної управлінської еліти впродовж десятиліть культивувала ідеї регіональної виключності та сепаратизму. Через неналежне реагування з боку компетентних органів держави це призвело до посилення суспільного протистояння, особливо у Східних та Південних регіонах, що зараз знаходяться під впливом російської пропаганди.

Ситуація з кадровим забезпеченням процесів новітнього державотворення не зазнала радикальних змін і після Революції Гідності. Квотний принцип творення нової влади, непоодинокі призначення на відповідальні пости людей, запламованих корупцією та сепаратизмом, зініціювали в регіонах малі Майдани, призвели до здачі ворогові ключових інститутів в системі обороноздатності країни, заклали передумови для формування на Донеччині анклаву «Русского міра».

Водночас наявність глибоких традицій вітчизняного демократичного державотворення та екстремальних умов, в яких перебуває Україна, сприятиме розвитку сучасної української еліти. Оптимізація системи призначень в органи виконавчої влади можлива на основі консенсусу між громадою та керівництвом держави.

Реорганізація вертикалі державної виконавчої влади на засадах «децентралізації» передбачає, що висування кандидатів громадами (у тому числі й професійними) має здійснюватися на конкурсній основі, з урахуванням попередніх результатів їхньої діяльності, наявності програм і успішності їх захисту претендентами. Пріоритет має віддаватися авторитетним, професійним, патріотичним членам громад, які засвідчили відданість справі українського державотворення.

Кандидатами на призначення до влади можуть бути як позапартійні, так і члени політичних партій, які відповідають кваліфікаційним вимогам, мають досягнення у попередній діяльності та не запламували себе в часи випробувань.

Відповідальність за достовірність інформації щодо претендентів несуть самі кандидати та керівники організацій, що здійснюють висування.

Наведений дизайн формування вертикалі виконавчої влади був очікуваним із боку громади в період революційних подій, пропонувався для реалізації авторитетними громадськими інституціями [2] задля створення Уряду національної довіри, не втрачає значущості й сьогодні, особливо для контрольованих Україною районів Донеччини.

Висування до владних структур вихідців із Луганської та Донецької областей, які боролися за Європейський вибір Українського народу, унеможливить апелювання російських «спеців» та «ополченців» до необхідності продовження боротьби з «хунтою». А також сприятиме поверненню ошуканих «російською ідеєю» громадян України до мирного життя, дасть можливість наблизитись до справедливих місцевих виборів, позбавлених небезпеки створення «особливого статусу» для проблемних регіонів унітарної держави.

За умов нинішньої збройної агресії Росії особливої небезпеки набувають внутрішні загрози, які пов'язані з діяльністю громадських організацій, що створювались напередодні розвалу Радянського Союзу. Серед них – низка ветеранських організацій, які, користуючись державною підтримкою, у легальний спосіб здійснюють системну політику розколу українського суспільства, погіршують обороноздатність країни, негативно впливають на її міжнародний імідж.

На етапах становлення незалежності вказані організації блокували заходи національно-демократичних сил. У драматичні дні Революції Гідності асоціювали українців, які стали на захист своїх конституційних прав і свобод, з екстремістами та неофашистами. В умовах гібридної війни дії очільників цих інституцій спрямовані на поширення ідей «Русского міра», а нерідко – на дискредитацію наших стратегічних партнерів у боротьбі проти агресора та на руйнацію міжнародної антикремлівської коаліції.

Із урахуванням наведеного, постає нагальна потреба в організації дієвої загальнодержавної системи спротиву внутрішній інформаційно-терористичній агресії.

Силами компетентних органів варто здійснити аналіз діяльності неурядових організацій, що становлять загрозу інформаційній та національній безпеці України, організувати широке оприлюднення результатів «аудиту». На основі останнього провести відповідні громадські слухання на місцевому, регіональному рівнях та у Верховній Раді України.

У середовищі членів ветеранських організацій більшість людей віддана українській справі. Проте їх керівники нерідко здійснюють антиукраїнську діяльність. Тож традиційна підтримка останніх з боку держави вкрай обмежує україноцентричні можливості громадян. Легітимним засобом нормалізації ситуації мають стати дочасні вибори керівництва даних організацій, ініційовані загалом.

Друковані органи цих неурядових інституцій, що є джерелом дезінформації та проімперської агітації, рішеннями відповідних органів влади мають припинити діяльність. Використання на паритетних умовах представниками всієї громади відповідних друкованих ЗМІ забезпечить належний громадський контроль та зважену видавничу політику.

Фінансування громадських організацій необхідно здійснювати в умовах гласності, за участю їхніх представників, на основі звітів і всебічного аналізу попередньої діяльності.

Посиленню державотворчого потенціалу громад сприятиме й удосконалення системи виборів до консультативно-дорадчих органів при державних адміністраціях. Висування кандидатів до їх складу має здійснюватися з забезпеченням максимальної гласності, з персональним обговоренням кандидатур. Представляється, що це мінімізує можливості введення до складу дорадчих органів сепаратистів, представників «п'ятої» колони, які спільно з зовнішнім агресором становлять реальну небезпеку для подальшого існування Української держави.

Важливою інституційною передумовою успішного поступу України має стати Національна ідея, яка спроможна об'єднати народ на засадах тисячолітніх традицій державності, соборності, злагоди й добробуту, забезпечення прав і свобод громадян.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004, ВВР, 2005, №2, ст.44). – Харків: «Фоліо», 2005. – 160 с. 2. Карпінська В. Група «Першого грудня»: всі посади в уряді треба погодити з Майданом. – 25 лютого 2014 р. [Електронний ресурс] / В. Карпінська. – Режим доступу: https://zaxid.net/grupa_pershogo_grudnya_vsi_posadi_v_uryadi_treba_pogoditi_z_maydanom_n1303346

SECURITY, SOCIAL SECURITY, CRIME: SOME CONSIDERATIONS CONCERNING LITHUANIA AND UKRAINE

Valeriy Nikolayevskyy

PhD (Philosophy), Professor of the Department of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University

Victoria Omelchenko

PhD (Sociology), Docent of the Department of Philosophy,
Kharkiv National University of Radioelectronics

Vladas Tumalavičius

PhD (Law), Lecturer of the Department of Management,
The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

Contemporary society, apparently more than ever, faces many problems, which threaten its sustainable development and even existence. Obviously it actualizes (should actualize) the focused research interest in their study by using of methodological tools of many social sciences and humanities, in particular sociology, as the main, central in their search. The problem of security, is one of such problems, the importance of which both in the theoretical and practical dimensions can't be exaggerated. So, on the one hand, it is not surprising that this concept is actively explored by political scientists, economists, philosophers, media specialists, psychologists, environmentalists, etc. On the other hand, it is surprising that sociologists are significantly less active in the study of security, which, among other things, negatively affects the integrity, complexity of its study.

Securing security is a priority value, of which nowadays society is becoming more aware. The increase of the importance of security, its ensuring and maintenance is determined by many reasons. Growing number of political, economic, social, information, ecological, military etc. dangers and threats of both traditional and new type, which needs new mechanisms, tools and culture to react; the further development of society, its quality of life (especially in more developed countries) is more influenced by various opportunities for stability and security rather than economic factors; securing security becomes influential, weighty factor in global, international cooperation, because effect the formation of qualitatively new society, etc. are among them; globalization (first of all, political and economic) in the last decades has made an impact on crime globalization as well. A free and open market as never before incited an economic growth and simultaneously opened unlimited opportunities for incidence of shadow business. Organized crime itself is being diversified and globalized, and organized crime groups are becoming a problem and a threat to security (national and international). Transnational organized crime

at the same time provokes corruption and becomes infiltrated into business and politics, and thus threaten the stability of society.

Security, security maintenance in the contemporary society (global as a whole), as well known, is a very complex, ambiguous and paradoxical matter. It requires constant and consecutive research, which is determined by various factors, such as, for instance, new issues related to transformation (political, economic, social, legal system, etc.) which brings quality features, changes of society, world; another important issue is the following: main political, social, economic, etc. transformations have been successfully implemented in different countries of Central and Eastern Europe (Lithuania is among them), but reforms are still on the way and are far from complete in others (like Ukraine).

It seems that the advantage of sociological research focus on security could be the analysis of the concept of social security. Social security has not yet acquired the same level of development in sociology, other social sciences (it's quite true for Ukraine and Lithuania) as, say, national, economic or informational security, and therefore is one that, among other things, provides broad horizons of the very scientific search. Studying it, it is likely that one should focus on the concept of security and, therefore, engage in the analysis of various concepts, categories and terms like risk, danger, threat, disaster, stability, well-being, quality of life, fear, freedom, globalization, crisis society, modernization, state security policy, etc.

It should also be noted that, unlike the above types of security, social security is a synthetic, since it accumulates, on the one hand, partial, results in various areas of the society, and on the other hand - allows to focus on the main directions of search. First of all, because of the plural problems (challenges, threats, dangers, etc.) leaves for further analysis only those that threaten stability and sustainable development of society as such.

In our opinion, it is natural that the specific structure of social security in different societies is different, thus, it depends directly on the type and nature of society. But in any case, one has to rely also on the concept of social and focus on social problems. In this context (social security) among the problems, which are the serious threats to Ukrainian society, are various ones (quality of life, first of all the level of material well-being, health, demographic problems, as well as human rights, military threats, stability of society and many others). [1, 2]. Many of them are also relevant for the Lithuanian society. [3]

At the same time, one of such problems, which are rather acute (objectively and according to subjective perception of the population) in both societies analyzed, from our point of view relate to crime and connected issues (violent crimes, corruption, juvenile delinquency, crimes against property, etc.). Crime is a regular and inevitable phenomenon. It is, however, evident that crime remains the most relevant problem of public security.

For instance, in the case of Ukraine, in 2016, compared to 2015 year, the biggest changes in public opinion were noted in the crime situation (47% of the population noted the deterioration in 2015, 62% in 2016). According to the data of survey (2017), conducted by «Dragon Capital» and EBA (European Business Association), respondents on a 10-point scale of importance evaluated corruption in 8.5. [2, 4]

Crime is not only one of the key factors, exerting an effect on social security, as well as security system as a whole, but also a common human problem. Commission of a crime violates both a victim's and public interest. Priority of crime prevention primarily is related to the Western values of democracy. Therefore, it's natural that special attention is devoted to this area at the EU level. Crime prevention in the Lisbon Treaty is referred to the key building blocks to establish and maintain an area of freedom, security and justice. Also, the Stockholm Program reiterated the importance of crime prevention, and by Council Decision 2001/427/TVR, which was repealed by Council Decision 2009/902/TVR, the European Crime Prevention Network was set up aiming at facilitating cooperation, maintaining contacts and exchange of information and experience in the field of crime prevention. [5]

However, the declarative reiteration of prevention importance is not enough to achieve the targeted results. In Eastern Europe, unlike West European countries, possessing long-term democracy traditions, crime prevention was accorded traditionally less attention. Accordingly, penal policy by the duration of imprisonment and the number of prisoners is somewhat stricter than in Western Europe, since it is traditionally deemed to be a proper reaction to crimes. One can see that in Ukraine, Lithuania as well as in other Baltic States a level of imprisonment is one of the highest in Europe – Lithuania is on the 4-5 ranking place, Ukraine is 15th among 57 European states in the ranking list. [7]

It is evident that the existing situation is not compatible with the priorities of Lithuania as an integral part of the EU. In the contemporary doctrine and practice it is still more acknowledged that application of the penalty of imprisonment is not only ineffective but also has a negative impact on the individuality of convicts, and it is difficult to neutralize such impact both by the internal procedures established in the imprisonment facilities and by resocialization programs.

A high level of imprisonment witnesses not only the high recidivism of crimes, but first of all the inadequate reaction to crime when focus is towards fighting consequences rather than causes. What is more, a high

---

¹ a sharp reduction in the number of prisoners in Ukraine in the context of the radical (and sometimes highly controversial) reform of the police in the among with the background of the minimum level of disclosure of crimes in the transition period of the police reform may change by increasing in crime rate, or the corresponding systemic reaction of law enforcement bodies in the form of «tougher on crime». [6]

level of imprisonment reflects not only the improper methods for ensuring the fight against crime and security of society, this being one of the key obstacles in the prevention effectiveness (since persons after serving the imprisonment term experience stigmatization and get resocialized with much more difficulty), but also the inefficiency of prevention *per se* since it is related to high crime recidivism.

This predetermines the need to be in search of opportunities for optimizing crime prevention, first of all, by identifying the problems in this field.

Concluding, we can say, that at the lawmaking stage, the most important problem is too weak control of compatibility and efficiency of the sub-statutory implementing legal acts. At the stage of law application, ineffectiveness of control over criminal processes is conditioned by the poor quality of institutional activities, due to which distrust in institutions and crime latency get enhanced. Effectiveness of control over criminal processes depends on the prevention efficiency; therefore, as much as possible attention should be devoted to the social prevention measures of social assistance and persuasion type, purposeful and focused on specific problems. Even though in Lithuania as well as in Ukraine the perception of renovating a mandatory crime prevention system is observed, however, it is possible to indicate the following obstacles in prevention effectiveness, like the absence of the structural center; legal regulation of crime prevention, hindering to ensure the efficiency of prevention projects; lack in the control of the real prevention activity efficiency; subjective standpoints and approaches of prevention actors and lack of self-education.

REFERENCES: 1. Rzyzkohenni faktory sotsialnoi napruzenosti v Ukraini. Analitychna zapyska. Hruden' 2016. / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzen'. – Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/soc_napruzh-b1dbb.pdf (18.01.2017) 2. 2016: Politychni pidsumky – zahalnonatsional'ne opytuvannya (28.12.2016) / «Democratic Initiatives» Foundation im. Ilka Kucheriva. – Available at: <http://dif.org.ua/article/2016-y-politychni-pidsumki-zagalnonatsionalne-opytuvannya> 3. Yatskyavicius M. Hlavnyye bedy Litvy: osnovnaya problema banal'naya, no ponyatnaya (6.07.2016) / Mindauhas Yatskyavicius // RU.DELFI. – Available at: <https://ru.delfi.lt/news/live/glavnye-bedy-litvy-osnovnaya-problema-banalnaya-no-ponyatnaya.d?id=71742262> (18.08.2017) 4. Corruptsia i nedoveriye k sudebnoj sisteme vtoroj god kryadu yavlyayutsya osnovnymi pregradami dlya investitsij v Ukrainu – opros (14.09.2017) / BIN.ua (Business Information Network). – Available at: <https://bin.ua/top/210597-korrupciya-i-nedoveriye-k-sudebnoj-sisteme-vtoroj.html> (15.09.2017) 5. Tumulavičius V. Issues of State and Society Security (Part I): Ensuring Public Security in the Fight against Crime / Tumulavičius V., Veikša I., Načičionis J., Zahars V., Drasković V. // Sustainability Issues, Journal of Security and Sustainability Issues. – 2017. – Vol. 6(3). – Available at: [http://dx.doi.org/10.9770/jssi.2016.6.3\(9\)](http://dx.doi.org/10.9770/jssi.2016.6.3(9)) 6. Yagunov D. Penitentsiarna reforma: deyaki analitychni notatky ta rekomendatsii / Dmytro Yagunov // Evropsky Politicky A Pravni Diskurz. – 2016. – Vol. 3(6). – Available at: https://eppd13.cz/?page_id=6 7. World Prison Brief. Europe. – Available at: <http://www.prisonstudies.org/map/europe> (20.08.2017)

ЗАЛУЧЕННЯ ТРЕТЬОГО СЕКТОРУ ДО ПРОЦЕСУ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ВЛАДНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ СУЧАСНОЇ ПОЛЬЩІ

Лесняк Віталій Юрійович

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політології та соціології

Рівненського державного гуманітарного університету

Ефективна реалізація завдань соціальної політики, що передбачають зняття соціальної напруженості, не можлива без посиленого впливу та контролю з боку громадянського суспільства. Саме тому для досягнення ефективної двосторонньої співпраці між владою та українськими громадянами слід вивчати зарубіжний європейський досвід взаємодії органів державного управління та громадських організацій, впроваджуючи найбільш ефективні його принципи та механізми в українську практику регулювання соціальних проблем.

Основна мета наукового дослідження полягає у конкретизації основних засад взаємодії третього сектору та владних інституцій в сучасній Польщі при вирішенні основних соціальних проблем.

В умовах проведення наукового дослідження застосовувалися статистичний, порівняльний, формально-правовий наукові методи. Особлива увага приділена узагальненню статистичної інформації щодо розвитку третього сектору у Польщі, а також аналізу нормативно-правового регулювання у системі польського законодавства взаємодії влади та неурядових організацій.

Владні інституції сучасної Польщі утворюють розгалужений комплекс центральних та територіальних органів державної та місцевої влади, які покликані служити задоволенню потреб, що виникають в результаті співіснування людей у соціумі. Третій сектор традиційно асоціюється з неурядовими організаціями, які займаються неприбутковою діяльністю. У Польщі ж основними правовими формами неурядових організацій є фундації та товариства.

Згідно Загальнодержавного урядового реєстру суб'єктів національної економіки Польщі (REGON) станом на 31 грудня 2014 року було зареєстровано близько 17 тисяч фундацій, а також 100 тисяч товариств [1]. Варто зазначити, що 117 тисяч зареєстрованих у Польщі організацій не здійснюють свою діяльність

постійно. Товариство «Klon/Jawog» на основі результатів досліджень стверджує, що біля 70% організацій, які є у реєстрі, здійснюють свою діяльність [2, s. 4]. Головними сферами діяльності організацій є: спорт, туризм, відпочинок, хобі (34%), навчання та виховання (15%), культура та мистецтво (13%), соціальні послуги та соціальна допомога (8%), охорона здоров'я (7%), місцевий розвиток (6%) [2, s. 5].

Основним чинним правовим актом, який регламентує співробітництво між адміністрацією і громадськими організаціями у Польщі є Закон про діяльність суспільної користі і волонтерів від 24 квітня 2003 року [3], який, перш за все, визначає механізми взаємодії і правові межі фінансування діяльності організацій суспільної користі з державних фондів. До організацій суспільної користі належать ті неурядові організації, що, згідно ст. 3 і 4 Закону про діяльність суспільної користі і волонтерів, проводять діяльність у сфері: соціальної допомоги; підтримки родини; професійної реінтеграції осіб, котрі перебувають на межі суспільного виключення; благодійної діяльності; охорони здоров'я; діяльності в інтересах неповносправних осіб, безробітних, осіб пенсійного віку; розвитку підприємництва, місцевих спільнот; допомоги жертвам катастроф та збройних конфліктів; діяльності з охорони материнства, батьківства, захисту прав дитини; протистояння шкідливим звичкам та суспільним патологіям тощо.

До усталених форм співпраці адміністрації з громадськими організаціями прийнято відносити фінансову (у результаті якої здійснюється трансфер фінансових засобів — дотацій) і позафінансову співпрацю (інші форми) [4, s. 18].

Однією з основних тенденцій сучасної соціальної політики та функціонування владної адміністрації є зростаюча взаємодія публічної влади з неурядовими організаціями у сфері надання громадянам публічних послуг [5, s. 7]. Третій сектор, маючи неприбутковий характер, переймає на себе надання таких послуг, як: індивідуальна соціальна допомога; догляд за хворими особами, емігрантами, біженцями, навчання, надання послуг у сфері культури, захисту прав людини, охорони навколишнього середовища. Сфери такої діяльності постійно розширюються та передбачають охоплення нових галузей.

Таким чином, важливим напрямом діяльності організацій третього сектору є поступове перейняття від першого сектору функцій соціальної допомоги та підтримки громадян. Причиною цього є тривалий досвід системної співпраці влади та третього сектору, що залежить від рівня поширення в суспільстві взаємної довіри, добротності, благодійності та волонтерського духу. На даний час у Польщі досить вдало реалізовано програми та проекти, спрямовані на поглиблення співпраці між владою та суспільством («Громадянський бюджет», «Фонд громадянських ініціатив», «Людський капітал» тощо), реалізуються загальноєвропейські стандарти партнерства між інститутами державного і місцевого управління та громадськими організаціями.

Перспективним напрямом для України є розроблення шляхів ефективного діалогу органів влади з громадськістю на принципах партнерства та довіри, зокрема, у сфері реалізації державних цільових програм, обласних програм сприяння вирішення соціальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Liczba NGO w Polsce [Zasobów elektronicznych]. – Dostęp do zasobów : <http://fakty.ngo.pl/liczba-ngo>
2. Adamiak P. Polskie organizacje pozarządowe 2015 / Piotr Adamiak, Beata Charycka, Marta Gumkowska ; Stowarzyszenie Klon/Jowór. - Warszawa, 2015. – 20 s. 3. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn.: Dz.U.2016. Nr 239 z późn. zm.) [Zasobów elektronicznych]. — Dostęp do zasobów : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=wdu20030960873> 4. Żołędowska M. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Praktyczny komentarz, stan prawny 30 maja 2011 r. / M. Żołędowska. – Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2011. — 102 s. 5. Współpraca administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi w 2001 r. ze szczególnym uwzględnieniem prawa organizacji pozarządowych do informacji o działalności organów władzy publicznej RP 2001 r. Raport. — Warszawa: Departament Analiz Programowych Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, 2001. — 265 s.

РЕКРЕАЦІЙНІ НЕРІВНОСТІ У ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Холодок Валентина Дмитрівна

кандидат наук з державного управління,

директор ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму»

Розвиток рекреації та туризму визначено одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку України. Рекреація – це відтворення фізичних, психічних, духовних, інтелектуальних сил людини у вільний від роботи час. Наразі рекреація постає як глобальне явище, що має стабільні темпи зростання, тому її вважають одним з найперспективніших напрямків суспільно-економічного розвитку держави. Оскільки основними завданнями є зміцнення здоров'я, відпочинок, організація дозвілля, рекреацію поділяють на лікувально-курортну, оздоровчу, пізнавальну. Оздоровлення через туризм вважається одним із шляхів вирішення проблеми зняття виробничої та психологічної втоми людини. Завдяки рекреації підвищується продуктивність праці, збільшується тривалість періоду повноцінної працездатності.

Автором застосовувалися методи порівняльного аналізу при оцінюванні стану забезпеченості територіальними рекреаційними ресурсами регіонів України; моделювання – для пропозицій напрямів подолання існуючих рекреаційних нерівностей, а також абстрактно-логічний – для узагальнення й формування висновків.

Рекреаційна діяльність здійснюється за допомогою використання ресурсів природного та антропогенного походження. Значну частину природного потенціалу складають: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятки архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники) [1].

Комфортність і вплив на самопочуття людини є визначальними для розвитку туристичних комплексів. Серед історико-культурних ресурсів найчастіше використовуються пам'ятки, витвори мистецтва, археологічні цінності, етнос, традиції та звичаї. Не менш важливими є інфраструктурні ресурси – це комплекси споруд та мереж, що забезпечують доступ туристів до туристських об'єктів та їх належне використання в цілях туризму. В першу чергу, це заклади розміщення, харчування, організації подорожей, надання туристичної інформації та інших сервісних послуг. Всі перелічені компоненти пов'язані між собою і є складовими туристсько-рекреаційної діяльності.

Щодо забезпеченості територіальними рекреаційними ресурсами перші позиції посідає Південь України, а саме Херсонська (7,29%) та Миколаївська (6,68%) області. Середні позиції за показником забезпеченості територіальними рекреаційними ресурсами займають західні регіони, такі як Волинська (5,83%), Рівненська (5,799%) області. У вищенаведених регіонах сконцентрована основна частина природних рекреаційних територій, зосереджена більшість курортів, санаторно-курортних та туристичних установ. Найвищі показники забезпеченості гідроресурсами спостерігаються у Львівській, Волинській, Одеській і Черкаській областях, лікувальними мінеральними водами - у Закарпатській (9,23%), Львівській (9,01%), Івано-Франківській (6,79%) областях. Перше місце в Україні за кількістю і запасами лікувальних мінеральних вод посідає Закарпатська область. На її території є понад 350 водопунктів мінеральних вод, що складає 39%. Друге місце після Закарпаття за кількістю і запасами лікувальних мінеральних вод посідає Львівська область. Із майже 800 водопунктів мінеральних вод, які розвідані в Карпатському регіоні, понад 200, або 26%, розміщуються на території Львівщини [2].

Досить значні в Україні запаси лікувальних грязей. Зосереджені вони головним чином у південних та південно-західних областях. На базі грязьових покладів функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти – Бердянськ, Євпаторія, Куяльник, Саки, Хаджібейський тощо. У північно-західних областях поширені торфові грязі. Їх використовують на курортах Миргород, Моршин, Немирів, Черче тощо [3].

Більшість регіонів України мають рекреаційні ресурси, які відносяться до всіх трьох груп, що позитивно впливає на формування конкурентоспроможного туристичного продукту. Однак, нерівномірність розподілу рекреаційних ресурсів у регіонах формує рекреаційну нерівність. Соціально-економічний розвиток територій базується на використанні переваг географічного положення, природного потенціалу. Наявність на територіях регіонів мінерально-сировинних, земельних, кліматичних ресурсів зумовлюють спеціалізацію їх господарських комплексів, різноманітних видів діяльності, що позитивно впливає на рівень доходів населення, їх зайнятості та збільшення туристичних потоків. Використання природних ресурсів суттєво впливає на рівень економічного і соціального розвитку регіонів і являється територіальною ознакою рекреаційної нерівності.

Таким чином, нерівності виникають під впливом природних, демографічних, економічних, інформаційних, соціальних, культурних, факторів. У сукупності вони формують відмінності в обсязі, структурі і якості рекреаційного потенціалу території.

Рекреаційна нерівність проявляється також і в доступі членів суспільства до санаторно-курортного лікування, можливостей оздоровлення і відпочинку, задоволення духовно-культурних потреб. Причиною цього слугують відмінності людей за віковими категоріями, якістю життя, станом здоров'я, соціальним статусом, місцем проживання, гендерною ознакою, фінансовим становищем тощо.

Однією з найбільш вразливих категорій населення, що мають нерівний доступ до рекреаційних ресурсів, є особи з обмеженими можливостями. З одного боку, вони потерпають через недостатню мережу відповідних медичних та реабілітаційних закладів, з іншого – від слабо розвиненої спеціалізованої туристичної інфраструктури, пристосованої для особливих потреб інвалідів.

Виходячи з наведеного, рекреаційна нерівність полягає у формі функціональної територіальної організації, ефективності рекреаційної діяльності, розвиненості інфраструктури, доступу до туристичних об'єктів.

Розв'язання проблеми рекреаційної нерівності потребує збалансованого загальнодержавного системного підходу. Стратегією розвитку туризму і курортів на період до 2026 року зазначено, що однією з основних стратегічних цілей розвитку сфери туризму та курортів, із урахуванням сучасного стану та тенденцій розвитку України є «забезпечення ефективного та комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування й охорони навколишнього природного середовища та удосконалення територіальної структури сфери туризму та курортів із метою розвитку туристичних територій, брендингу територій» [4]. Туристсько-рекреаційна сфера може стати показником достатнього рівня життя населення й підвищення добробуту.

Отже, подолання рекреаційних диспропорцій можливе за допомогою регуляторної політики, що передбачає певні дії щодо інтенсифікації туристсько-рекреаційної діяльності в регіонах, створення альтернативних ресурсів, запровадження інновацій різного типу.

Для раціонального та ефективного використання туристичних, природних, лікувальних та рекреаційних ресурсів необхідно розробити регіональні програми розвитку туризму і курортів, створити умови для формування туристсько-рекреаційного простору, забезпечити потенційну можливість рівного доступу населення до рекреаційних ресурсів, сприяти збільшенню різноманітності й кількості туристсько-рекреаційних послуг і підвищенню їх якості.

Одним із напрямів подолання рекреаційної нерівності має бути розвиток інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, який дозволить включити у туристичну діяльність людей із обмеженими фізичними можливостями та забезпечити їм доступ до об'єктів туристичної інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Стеченко Д. М. Наукові аспекти економічної діагностики природно-рекреаційного потенціалу регіону / Д. М. Стеченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №1. – с. 136-139. 2. Скаковська С. С. Система управління рекреаційним потенціалом та проблеми його функціонування / С.С. Скаковська // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції: зб. наук. праць. – Вип. XIX. – № 4. – Рівне : НУВГП, 2014. – С. 194–201. 3. Кифяк В. Ф. Сфера рекреації та туризму як складова регіональної економічної системи / В.Ф. Кифяк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 1. 4. Стратегія розвитку туризму і курортів на період до 2026 року [Електронний ресурс] : Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249826501>

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ

Приходько Ольга Миколаївна

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

На сьогодні розвиток населених пунктів України характеризується значними розбіжностями в рівнях їх соціально-економічного розвитку. Спостерігаються надмірна концентрація населення та виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сіл. Значні територіальні диспропорції економічного розвитку країни, суттєві недоліки в територіальній організації суспільства, в системі поселень стали наслідком надмірного втручання держави до регіонального розвитку протягом довготривалого періоду. Це призвело до погіршення демографічної ситуації в країні, зниження рівня зайнятості та якості життя населення, особливо у сільській місцевості. А також негативно позначилося на стані житлово-комунального господарства, санітарно-гігієнічної та екологічної ситуації, зокрема, у великих містах.

Водночас спостерігається тенденція зменшення загальної площі територій населених пунктів. При цьому землі використовуються нераціонально. Так, значні площі зайняті під складування відходів виробництва, під сміттєзвалища тощо. Здебільшого неефективно використовуються землі, відведені під об'єкти промисловості, транспорту, енергетики, а також рекреаційного призначення.

Через недостатність коштів державного та місцевих бюджетів майже припинено розроблення та коригування генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, яка є основою для вирішення питань щодо забезпечення раціонального використання територій. Погіршення стану та порушення основних соціально-економічних функцій природних ландшафтів, вичерпання їх екологічної ємності, активізація несприятливих природно-техногенних процесів загрожують екологічній безпеці функціонування багатьох населених пунктів.

Майже чверть інженерних мереж і комунікацій перебуває в незадовільному стані. Ситуація ускладнюється ще й тому, що всі види планово-запобіжного ремонту за відсутності коштів виконуються несвоєчасно та в недостатньому обсязі.

Невідповідність екологічної інфраструктури потребам виробництва, недосконалість промислових технологій, систем землекористування, вилучення, переробки та знешкодження відходів, відсутність зворотного водоспоживання на промислових підприємствах, знос інженерної інфраструктури призводять до значного забруднення атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів, погіршення загального санітарно-гігієнічної та екологічної ситуації у населених пунктах України.

Визначення стратегічних пріоритетів місцевого розвитку ґрунтується на ретельному аналізі наявного ресурсного потенціалу на місцевому рівні, системних проблем відповідних територій, а також домінуючих світових тенденцій соціально-економічного та просторового розвитку. Застосування такого комплексного підходу обумовлює підвищення ступеня об'єктивності визначених стратегічних пріоритетів соціального розвитку [1, с.14].

Основними причинами, що перешкоджають забезпеченню збалансованого розвитку населених пунктів, є нестабільність соціально-економічних умов у державі, відсутність науково-обґрунтованої, чітко визначеної стратегії регіонального розвитку, ефективної реформи державного регулювання економіки. Серед інших причин можна назвати недосконалість нормативно-правового забезпечення фінансового, інформаційно-комунікаційного простору, адекватного ринковим умовам, а також інституційного та економічного механізмів управління розвитком соціальної сфери населених пунктів.

Соціальна інфраструктура має не лише галузеву, але й територіальну структуру. Підтримання необхідних пропорцій у функціонуванні соціальної інфраструктури в галузевому і територіальному аспектах – важливий напрям управління соціальним розвитком [2, с.24]

Децентралізація влади й адекватне розмежування повноважень передбачає передачу основної частини відповідальності за розвиток соціальної інфраструктури органам місцевого самоврядування. У зв'язку із цим, ключовим елементом нової політики регіонального розвитку є реальне забезпечення мешканців населених пунктів комплексом соціальних послуг.

Рівень розвитку галузей соціальної інфраструктури значно відстає від сучасних вимог суспільства. У складному становищі перебуває медичне обслуговування населення. Значна кількість закладів культури та мистецтва втратили попередні масштаби діяльності й творчості. Знижується інтелектуальний потенціал суспільства.

У ринкових умовах управління розвитком соціальної сфери базується на таких принципах:

- забезпечення державної підтримки розвитку галузей соціальної інфраструктури на рівні, що дає можливість населенню одержувати послуги в обсягах, які гарантують нормальні умови життєдіяльності;
- максимальне залучення недержавних коштів на утримання та розвиток установ соціально-культурного призначення [3, с. 101].

Розвиток побутового обслуговування має здійснюватися з урахуванням постійного скорочення фізичних обсягів побутових послуг. Тож необхідні відповідні програми щодо забезпечення підприємств служби побуту обладнанням із метою створення розгалуженої мережі малопотужних підприємств, що формували б завершену інфраструктуру в кожному мікрорайоні, місті, селі. А також щодо запровадження необхідних економічних стимулів для розвитку побутового обслуговування на селі.

Нові потреби галузей суспільного господарства у кваліфікованих працівниках та спеціалістах, відповідно до структурної переорієнтації, стають новими викликами для розвитку освіти та культури. Разом із тим, основними джерелами фінансування освіти, культури залишаються кошти державного та місцевих бюджетів. За даних умов реформа децентралізації влади сприятиме подальшому залученню додаткових недержавних джерел фінансування до сфери освіти та культури.

На даний час виникла необхідність реорганізації майнових та фінансово-господарчих відносин у соціальній сфері з метою приведення їх у відповідність до європейських стандартів. На сьогодні близько 70 відсотків об'єктів соціальної інфраструктури передано на баланси міських, сільських та селищних рад. Проте, й досі діє чинна схема міжбюджетних трансфертів, що позбавляє органи місцевого самоврядування можливості самостійно вирішувати проблеми місцевого розвитку. Так, залишається залежність місцевого бюджету від державних дотацій, «зайві» кошти з місцевих бюджетів вилучаються та передаються до центрального бюджету. Це ускладнює управління розвитком соціальної інфраструктури населених пунктів.

Проблеми розвитку притаманні об'єктам соціальної сфери як загального (освітні, медичні, культурно-побутові тощо), так і спеціального (що спеціалізуються на обслуговуванні малозахищених і непрацездатних осіб тощо, наданні соціальної допомоги) призначення. Ситуація погіршується через невизначеність соціально-правового статусу та вкрай низький рівень заробітної плати соціального працівника. Однією з ключових проблем розвитку соціальної сфери на місцях є недостатнє кадрове забезпечення, збільшення навантаження на одного посадовця місцевого самоврядування в соціальній сфері.

У свою чергу, це загрожує зниженням якості надання соціальних послуг та ускладненням доступу громадян до них.

Найгострішими проблемами в управлінні розвитком соціальної інфраструктури населених пунктів України є наступні:

- непорядкованість відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури;
- недостатність бюджетних коштів для ефективного функціонування відповідних об'єктів і відсутність дієвих стимулів залучення коштів із інших джерел;
- недосконала система територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури;
- недостатній рівень кадрового забезпечення та збільшення обсягу навантаження на посадових осіб місцевого самоврядування;
- зниження якості послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування [4].

На сучасному етапі ефективність управління розвитком соціальної інфраструктури населених пунктів залежить від:

- створення умов для формування та розвитку ринку соціальних послуг і можливостей участі в ньому надавачів послуг різних форм власності;
- впровадження ефективних механізмів регулювання системи соціальних послуг;
- здійснення моніторингу та оцінки виконання соціальних програм і проектів, що реалізуються на рівні територіальної громади;
- створення сприятливих організаційно-правових умов для діяльності суб'єктів господарювання, що беруть участь у вирішенні соціальних проблем.

Отже, управління розвитком соціальної інфраструктури на місцевому рівні в Україні потребує кардинальних змін. Серед пріоритетних напрямів відповідної реформи є реорганізація майнових та фінансово-господарчих відносин у соціальній сфері населених пунктів, приведення їх у відповідність до європейських стандартів; формування партнерських відносин між владою та громадськістю; залучення громадськості до участі в процесі формування та реалізації політики в соціальній сфері. При цьому максимальна мобілізація інвестиційних ресурсів – коштів державного і місцевих бюджетів, комерційних організацій, власних коштів населення, кредитів комерційних фінансових установ, а також ефективне управління ними дозволить забезпечити створення сучасної соціальної інфраструктури, сприятиме підвищенню життєвого рівня населення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку : аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2013. – 88 с. 2. Соляр В. В. Сучасні методики визначення стану і розвитку об'єктів інфраструктури регіону / В.В. Соляр // Бізнес Інформ. – 2011. – № 10. – С. 24–27. 3. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : навч. посіб. – А. Г. Ягодка. – К. : КНЕУ, 2000. – 212 с. 4. Новіков В. Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід) / В. Новіков. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – 246 с.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: НЕРІВНОСТІ У СФЕРІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ

Бондаренко Діана Петрівна

аспірантка кафедри соціальної і гуманітарної політики
Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України

В Україні в умовах ринкових перетворень виникає потреба в регулюванні соціально-трудоких відносин, зокрема, у сфері зайнятості населення. Однією із задач публічного управління є поєднання ринкового механізму саморегулювання економічних процесів із системою заходів державного сприяння зайнятості населення. Регіональні особливості можуть створювати нерівні умови для працевлаштування молоді. Тому набуває значення дослідження напрямів публічного управління щодо подолання нерівностей у сфері працевлаштування молоді в різних регіонах України.

Для дослідження зазначеної проблеми були використані методи аналізу статистичних даних та порівняльного аналізу. Так, застосування першого методу дозволило виявити об'єктивні дані рівня зайнятості та безробіття у двох областях України – Харківській і Волинській; другого – з'ясувати специфіку розвитку зазначених областей України у сфері зайнятості.

Державне регулювання зайнятості передбачає спеціальні заходи, що дозволяють добиватися усунення диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили, а також запобігати загостренню проблем зайнятості. Серед них мають місце профпідготовка, перепідготовка, перекваліфікація, переміщення, забезпечення соціальної захищеності і матеріальної підтримки тих, хто залишився без роботи [1].

Одним із напрямів реалізації політики зайнятості населення, відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», є визначення показників розвитку ринку праці та зайнятості населення у програмах економічного та соціального розвитку загальнодержавного рівня, Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, а також їх оцінювання за результатами реалізації зазначених програм [2]. Додатково в регіонах розробляються та затверджуються територіальні й місцеві програми зайнятості населення як складові програм регіонального соціально-економічного розвитку. У них визначаються основні показники ринку праці та заходи, спрямовані на збалансування попиту і пропозиції робочої сили на територіальних ринках праці, соціального захисту безробітних, забезпечення зайнятості громадян, які мають додаткові гарантії щодо працевлаштування [2].

Для виявлення намічених заходів державного сприяння зайнятості молоді було проаналізовано Програми зайнятості населення Харківської і Волинської областей. Перша характеризується високим рівнем конкурентоспроможності економіки та низьким рівнем депресивності, друга – низьким рівнем конкурентоспроможності економіки регіону та найвищим рівнем депресивності.

У Територіальній програмі зайнятості населення Волинської області на період із 2013 до 2017 року визначені наступні ключові напрями соціально-економічного розвитку регіону та розвитку регіонального ринку праці: розвиток агропромислового виробництва та провідних галузей промисловості, інфраструктури; впровадження інноваційних технологій; формування туристично-рекреаційного комплексу; збереження мережі закладів культурної спадщини, пам'яток архітектури та містобудування; розвитку транскордонного співробітництва; забезпечення сприятливого клімату для бізнесу та інвесторів [3].

У Програмі зайнятості населення Харківської області в якості основних тенденцій соціально-економічного розвитку та розвитку регіонального ринку праці на період із 2013 р. до 2017 р. зазначено: зростання обсягів виробництва в промисловості, аграрному секторі, переробній галузі; поживлення інвестиційної діяльності; зростання обсягів роздрібною торгівлі та інше [4]. На жаль, у даній програмі Харківської області взагалі не враховані перспективи розвитку туристичної галузі, яка досить приваблива для зайнятості молоді. Представляється, що в Територіальній програмі зайнятості Волинської області краще враховані особливості регіону.

Аналіз виконання програм зайнятості двох областей засвідчив існуючі нерівності у сфері працевлаштування молоді. Так, за даними Державної служби статистики України рівень зайнятості населення у віці 15-70 років в Україні (за методологією МОП) у січні-березні 2017 року у Харківській області склав 59,3 %, у Волинській області – 48,0 %. Тож, рівень зайнятості населення працездатного віку в Харківській області є найвищим по Україні після м. Києва. Рівень безробіття населення у Харківській області склав 6,7 %, у Волинській області – майже в 2 рази більше (13,7 %), відповідно, найнижчий і найвищий в Україні.

Станом на 1 липня 2017 р. у Волинській області було зареєстровано 10,3 тис. безробітних, з яких молодь віком до 35 років склала 3,4 тис. осіб (32,8 % від загальної чисельності безробітних). Більшість із них (47%) – особи, що проживають у сільській місцевості (4,9 тис. осіб). Станом на 1 липня 2017 р. найбільший попит спостерігався на працівників сфери торгівлі і послуг (22,3%), кваліфікованих робітників з інструментом (19,2%), працівників найпростіших професій технічних (16,7%), робітників з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування (15,0%) [5].

Протягом 2016 р. у Харківській області послугами служби зайнятості скористалося 33,2 тис. осіб з числа безробітної молоді у віці до 35 років (38,6% від загальної чисельності безробітних осіб). Із них станом на 1 січня 2017 року 30,1 % мешкало у сільській місцевості. Станом на 1 липня 2017 року, серед зареєстрованих безробітних переважали працівники сфери торгівлі та послуг (18,8%), робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (15,5%), кваліфіковані робітники з інструментом (10,5%) [5].

Бачимо, що більшість безробітних молодих людей в обох областях проживає у сільській місцевості. Проте, у Волинській області безробітних у 1,5 рази більше, ніж у Харківській області. Більше того, можна побачити різні показники, які ускладнюють порівняння. Наприклад, у Територіальній програмі зайнятості населення Волинської області вказана кількість зареєстрованих безробітних, а у відповідній програмі Харківської області – працевлаштованих безробітних.

Виявилося, що у Волинській області спостерігається попит на такі категорії працівників, які в Харківській області зареєстровані як безробітні: працівники сфери торгівлі і послуг, кваліфіковані робітники з інструментом, працівники найпростіших професій технічних, робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування.

Отже, існуючі нерівності у працевлаштуванні молоді тісно пов'язані з регіональними особливостями: галузевими характеристиками конкретної адміністративно-територіальної одиниці, кліматичними умовами, географічним розташуванням, історико-культурним розвитком області тощо. Представляється доцільним, щоб органи публічного управління присвячували молодіжній зайнятості окремий розділ у місцевих Програмах зайнятості населення, в якому висвітлювали стан ринку праці та

проблеми працевлаштування молоді у конкретному регіоні, а також витрати на заходи, спрямовані на подолання молодіжного безробіття. Бажано уніфікувати певні програмні показники задля полегшення виявлення та подолання нерівностей у працевлаштуванні молоді. Регулярний моніторинг виконання регіональних програм зайнятості дозволить органам публічного управління виявляти нерівності у працевлаштуванні молоді та спрямовувати / коригувати внутрішню трудову міграцію.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Філіпенко І. На ринку праці-шок [Електронний ресурс] / І. Філіпенко // День. – 2009, 08 груд. – № 222. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/288763/>. 2. Про зайнятість населення [Текст] : Закон України, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1436-VIII від 07.07.2016. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 24. – Ст. 243. 3. Територіальна програма зайнятості населення Волинської області на період до 2017 року [Електронний ресурс] : Схвалено Розпорядження голови обласної державної адміністрації 05.03.2013 № 91. – Режим доступу : <http://voladm.gov.ua/teritorialna-programa-zajnyatosti-naselelnya-volinsko%D1%97-oblasti-na-period-do-2017-roku/>. 4. Програма зайнятості населення Харківської області на період до 2017 року [Електронний ресурс] : Ухвалена Рішенням XXII сесії Харківської обласної ради VI скликання від 20.06.2013 р. – Режим доступу: <http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/document/view/id/13110>. 5. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ (1991 - 2000 рр.).

Капінус Олександра Ярославівна

аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики

Харківського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

Інтенсифікація міграційних процесів в Україні зумовлена розширенням зовнішньо-економічних зв'язків України, а також лібералізацією режиму виїзду громадян за кордон. Стає можливим зростання нерівностей та виникнення конфліктів між соціальними групами та регіонами країни. За цих обставин актуалізується досвід регулювання міграційних процесів на етапі становлення незалежної Української держави.

Для дослідження конфліктів на етапі становлення системи державного регулювання міграційних процесів використано наступні методи: порівняльного й системного аналізу – для виявлення управлінських конфліктів в період становлення інституційного механізму державного регулювання міграційних процесів (1991–2000 рр.); структурно-функціонального аналізу – для з'ясування функцій органів державного регулювання міграційних процесів.

Під впливом глобалізації спостерігається трансформація міграційних процесів, які набувають нових рис, посилюють свій вплив на політичну, соціально-економічну й духовну сфери життя суспільства. Водночас міграція загострює й певні протиріччя в їх розвитку, а також сама зазнає змін, що відображається на її внутрішній сутності, інтенсивності та призначенні [0, с. 22]. Україна є важливим учасником світових міграційних процесів, яка одночасно виступає країною-донором, імпортером та транзитером мігрантів [0, с. 33]. Під державним регулюванням міграції розуміється прийняття відповідних законодавчих норм, програм, спрямованих на регулювання міграції або на стимулювання мігрантів до повернення на постійне місце проживання. Державне регулювання міграції є сукупністю заходів, спрямованих на розвиток і інтенсивність протікання міграційних процесів, що здійснюються державою з метою забезпечення контролю та упорядкування міграційних потоків.

Міграційні потоки, які спостерігалися в Україні з початку 1990-х рр., можна поділити на дві групи. До першої з них належить масова репатріація українців і вихідців із України інших національностей, які були депортовані у тоталітарні часи. До другої групи належать міграційні потоки, що виникли внаслідок демократизації та лібералізації режиму кордонів: імміграція в Україну, транзитна міграція через її територію іноземців, трудова міграція українських громадян. Розпад СРСР, утворення незалежної української держави, міжетнічна напруженість та військові конфлікти в деяких пострадянських державах, економічна криза, падіння рівня життя стали визначальними для інтенсивності міграційних пересувань, складу та напрямків міграційних потоків [0, с. 109].

За умов відновлення територіальних прав депортованих народів, масового переміщення біженців і переселенців із країн колишнього Радянського Союзу виникла необхідність створення органу в сфері державного регулювання міграційних процесів для попередження та врегулювання можливих міжетнічних конфліктів в Україні.

Почалося формування інституційного механізму державного регулювання міграційних процесів, що охопило період із 1991 по 2000 р. Відбувалося створення та часта зміна відповідних органів державного управління: Міністерство України у справах національностей та міграції (1993 р.), Міністерство України у

справах національностей, міграції та культур (1994 р.), Міністерство України у справах національностей та міграції (березень 1996 р.), Державний комітет України у справах національностей та міграції (жовтень 1996 р.), Державний департамент у справах національностей та міграції у складі Міністерства юстиції України (2000 р.).

Аналіз Положень даних органів державного управління засвідчив наявність структурно-організаційних конфліктів як результат невідповідності структури вимогам, які ставилися перед органом влади. Так, Міністерство України у справах національностей та міграції мало здійснювати державне регулювання міграційних процесів щодо вирішення питань біженців, вимушених переселенців, репатріантів; питань імміграції, трудової і нелегальної (неконтрольованої) міграції; питання депортації (вислання) осіб, які незаконно прибули в Україну [0]. Після прийняття Закону України «Про біженців» (грудень 1993 р.) повноваження зазначеного міністерства були розширені в частині визначення регіонів тимчасового розселення біженців, обсягів фінансування на утримання біженців і розподілу коштів за регіонами компактного проживання біженців [0]. З метою здійснення єдиної державної міграційної політики та організації державного контролю за імміграційними процесами було створено систему органів міграційної служби в Україні (обласні, Київський та Севастопольський міські відділи міграції) на чолі з Департаментом міграції у структурі Міністерства України у справах національностей та міграції (червень 1994 р.) [0].

Подальша реорганізація Міністерства України у справах національностей та міграції у Міністерство України у справах національностей, міграції та культур (липень-листопад 1994 р.), як представляється, була обумовлена подіями в Криму (до квітня 1994 р. спроби відокремлення півострова від України за схемою, вже апробованою в Придністров'ї). Водночас вона передбачала врегулювання міжконфесійних конфліктів, зокрема, православно-мусульманських, про що свідчить мета створеного міністерства – вироблення та забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, прав національних меншин, державної міграційної політики та державної політики щодо релігії та церкви [0, ст. 1].

Перевантаження управлінськими функціями (у сфері релігії та церкви) призвело до погіршення діяльності зазначеного міністерства. Водночас вилучення низки важливих положень, необхідних для регулювання міграційних процесів, поставило під сумнів ефективність його діяльності. Виникнення функціонально-організаційного конфлікту обумовило наступні структурні зміни, а також призвело до відновлення попередньої назви – Міністерство України у справах національностей та міграції (березень 1996 р.) [0]. Тобто це означало позбавлення даного Міністерства функцій із вироблення та реалізації державної політики щодо релігії та церкви. Проте вже через 4 місяця зазначене Міністерство змінив Державний комітет України у справах національностей та міграції (липень 1996 р.). Останній із формально-юридичних підстав не виступав правонаступником Міністерства України у справах національностей та міграції. Діяльність Державного комітету у справах національностей та міграції (Держкомнацміграції) мала спрямовуватись і координуватись Міністерством юстиції України. Крім функцій, які раніше виконувало Міністерство України у справах національностей та міграції, Держкомнацміграції мав здійснювати захист прав української діаспори [0]. Проте ці зміни не сприяли ефективності діяльності центрального органу влади. Через структурно-організаційний конфлікт Держкомнацміграції незабаром було розформовано, а його окремі функції були передані Міністерству юстиції України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству культури і мистецтв України [0, 0]. Зокрема, у серпні 2000 р. функції правового регулювання міграційних процесів були покладені на утворений у складі Міністерства юстиції України Державний департамент у справах національностей та міграції [0].

Таким чином, етап становлення системи державного регулювання міграційних процесів у 1991 – 2000 рр. в Україні супроводжувався як структурно-організаційними, так і функціонально-організаційними конфліктами. Вони були викликані спробами врегулювати міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, а також, у свою чергу, сприяли якісним структурним змінам в інституційному механізмі державного регулювання міграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гьокхан Д. Сучасні тенденції розвитку світових міграційних процесів / Демір Гьокхан // Українська полоністика = Ukrainiska polonistyka. Філософські науки / Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy ; редкол.: Н. Сейко (голов. ред.) [та ін.]. – Житомир ; Bydgoszcz : Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка, 2015. – Вип. 12. – С. 19 – 35. 2. Гнатюк Т. О. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості [Електронний ресурс] / Т. О. Гнатюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. – Сер. : Політичні науки. – 2007. – Т. 69 – Вип. 56. – С. 105–112. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/index.php?m=10&s=7&t=69> 3. Положення про Міністерство України у справах національностей та міграції [Електронний ресурс] : затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.1993 № 487. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/487-93-п> 4. Про біженців : Закон України від 24.12.1993 № 3818-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 90. 5. Про створення органів міграційної служби в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.1994 № 428. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/428-94-п> 6. Положення про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур [Електронний ресурс] : затверджене Указом Президента України від 26.11.1994 № 703/94. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/703/94> 7. Положення про Міністерство України у справах національностей та міграції [Електронний ресурс] : затверджене Указом Президента України від 20.03.1996 № 196/96. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/196/96> 8. Положення про Державний комітет України у справах

національностей та міграції [Електронний ресурс] : затверджене Указом Президента України від 28.10.1996 № 1001/96. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001/96> 9. Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України : Указ Президента України від 13.03.1999 № 250/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – Ст. 13, код акту 7068/1999 10. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 15.12.1999 № 1573/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 11, код акту 13197/1999 11. Положення про Державний департамент у справах національностей та міграції : затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 № 1236 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 32. – Ст. 223, стаття 1375, код акту 16460/2000

ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНЕ БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Безбородова Олена Леонідівна

керівник апарату Ленінського районного суду м. Харкова,
слухачка 3-го курсу факультету підготовки магістрів державного управління
Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного
управління при Президентові України

Демократична держава має надавати рівні можливості жінкам і чоловікам брати участь у всіх сферах життя. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Цілі розвитку тисячоліття ООН визначають забезпечення гендерної рівності важливою складовою подальшого розвитку та одним із пріоритетів державної політики. На сучасному етапі реформування системи публічного управління особливої соціальної та політичної ваги набувають питання гендерного бюджетування як складової системи управління державними фінансами. Виконання Україною зобов'язань щодо проведення реформи адміністративної децентралізації (і як наслідок фінансової децентралізації) неможливо без упровадження на всіх рівнях публічного управління гендерного бюджетування.

В зарубіжній практиці з питань гендерно-орієнтованого бюджетування (ГОБ) слід звернути увагу на розробки Д. Елсон, Р. Шарп, Д. Бадлендер. Серед вітчизняних дослідників ГОБ можна виділити роботи О. Давліканової, В. Близнюк, С. Геращенко, Л. Лобанової, О. Романюк, М. Соколик тощо. Незважаючи на розроблені й адаптовані в рамках реалізації проекту «Гендерно-орієнтоване бюджетування на місцевому рівні» (Фонд Ф. Еберта) та програми «Підвищення відповідальності щодо фінансування гендерної рівності» (ООН Жінки), питання про вплив гендерного бюджетування на реформування системи публічного управління залишаються не достатньо дослідженими.

Автором застосовано компаративний аналіз реалізації пілотних проектів «Гендерне бюджетування в Україні» (ГОБ Проект), що фінансується Шведським агентством міжнародного розвитку (Sida) та впроваджується консорціумом у складі трьох консультативних компаній: Indevelop, СРМ та НІРАС, у різних регіонах України [1].

В інтерпретації Д. Кілінга, «публічне управління – це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей держави: публічне управління спрямоване на реалізацію прав, свобод та законних інтересів приватних осіб і передбачає якнайповніше застосування владою принципу публічності – відкритості та прозорості діяльності її апарату, право впливу громадян на діяльність органів влади, громадський контроль за діяльністю управлінського апарату тощо» [2, р. 15]. До суб'єктів публічного управління належать органи державної влади, зокрема, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також інші суб'єкти у разі делегування їм публічних повноважень [3, с. 605]. Основними важелями публічного впливу у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів країни стають бюджетні засоби регулювання суспільного розвитку – бюджетна система з усіма її складовими: державним бюджетом, місцевими бюджетами, засобами врахування економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв, норм права.

Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки зазначає, що інтеграція гендерно-орієнтованого підходу в бюджетний процес забезпечить підвищення ефективності та якості наданих публічних послуг із урахуванням потреб соціальних груп, у тому числі за гендерною ознакою [4].

Гендерно-орієнтоване бюджетування (ГОБ) – сукупність різних інструментів, механізмів та інститутів, об'єднаних загальною метою – зробити гендерний підхід до управління одним із обов'язкових принципів національної політики та економіки, а також застосування концепції комплексного підходу до проблеми рівності жінок і чоловіків у бюджетному процесі [5]. ГОБ не є самостійною гілкою бюджетування, а являє собою формування державного, регіонального або місцевого бюджету з урахуванням гендерної компоненти. Основною метою ГОБ має стати підвищення соціально-економічної ефективності, збільшення ефективності використання ресурсів через забезпечення рівного доступу до них як жінкам, так і чоловікам.

З 2015 р. ГОБ в якості пілотних проектів пройшло апробацію в 5 регіонах: Івано-Франківській, Житомирській, Харківській, Херсонській, а також у м. Києві. У 2016 р. до участі в ініціативах Проекту ГОБ долучилися ще вісім нових областей: Закарпатська, Запорізька, Дніпропетровська, Київська,

Кіровоградська, Миколаївська, Черкаська, Чернігівська. За результатами впровадження ГОБ у цих регіонах можна простежити позитивні зміни в частині реформування системи публічного управління, а саме - зменшення нерівностей в отриманні публічних послуг жінками та чоловіками [6]. Так, втілення в 2013 р. у м. Бахчисарай гендерної бюджетної ініціативи, на переконання представників влади й громадських об'єднань, дало економічний ефект. Створення та фінансування з міського бюджету навчального центру для жінок старше 35 років, які прагнули навчатися з метою відкриття власного бізнесу, призвело до: 1) зменшення частки безробітних жінок після відкриття власної справи; 2) суттєвого збільшення надходжень до місцевого бюджету. Наразі усі контакти з окупаційною владою припинені. Але результат, отриманий у м. Бахчисарай, наочно показав взаємозв'язок між питаннями гендерної рівності, економічним розвитком території і реформуванням системи публічного управління в громаді [7].

До впровадження гендерної бюджетної ініціативи у м. Житомир гуртки і секції переважно відвідували хлопці (69%). Фінансування було спрямовано на розвиток так званих «чоловічих» секцій; у деяких районах не було закладів позашкільної освіти «жіночої» спрямованості. Після впровадження відповідної ініціативи у 2015 р. збільшилася кількість дівчат, які отримали можливість відвідувати гуртки та секції: 143 дівчини та 57 хлопців. Тож важливим результатом упровадження гендерної бюджетної ініціативи у м. Житомир стало більш ефективне використання бюджетних коштів, підвищення якості та доступності послуг для дівчат і хлопців, жінок і чоловіків. Також, завдяки впровадженню різних правопросвітницьких заходів, у місті останнім часом спостерігається зниження рівня підліткової злочинності [7].

За висновками управління охорони здоров'я Комсомольської міської ради (з 2016 р. м. Комсомольськ перейменовано у м. Горішні Плавні), удосконалена модель роботи лікарів сімейної медицини на основі застосування підходів гендерно-орієнтованого бюджетування. Експерти з'ясували, що кошти розподілялися нерівномірно: на одного чоловіка виділялося від 52 до 59 грн, а на одну жінку – від 51 до 53 грн. І це не зважаючи на те, що, за статистикою, один прийом у лікаря жінки, за тривалістю часу, потребує на 20% більше. Люди похилого віку потребують ще на 9% відсотків більше часу для медичного огляду. Окрім того, жінки частіше відвідують лікарів. За статистикою, кількість звернень жінок до сімейних лікарів на 14% більше, порівняно зі зверненнями чоловіків. За результатами досліджень, з урахуванням віку та статі, було переглянуто радянські стандарти в даній галузі. На сучасному етапі, завдяки впровадженню гендерно-орієнтованого бюджетування, жінки та чоловіки отримують сучасні, якісні адресні медичні послуги, а лікарі та персонал – гідну винагороду. Це, в свою чергу, призводить до відновлення довіри до органів влади та сприяє подальшому якісному реформуванню публічного управління [7].

У м. Харкові (2015-2016 р.) ГОБ було впроваджено в міські програми комплексного благоустрою в частині облаштування дитячих майданчиків і спортивно-ігрових комплексів. Активна взаємодія між мешканцями міста та ОСББ, також між ОСББ та адміністрацією міста сприяла облаштуванню дитячих майданчиків із урахуванням потреб у якісному дозвіллі всіх гендерних груп жителів міста. Це призвело до зменшення нерівностей і конфліктів між різними групами населення.

Місцеві бюджети спрямовані на задоволення інтересів і потреб місцевих громад. Кожний член територіальної громади (чоловік / жінка) має до них пряме відношення як платник податків і споживач послуг, що фінансуються з бюджету.

Таким чином, впровадження ГОБ спрямоване на врахування інтересів різних гендерних груп, гармонізацію стосунків між громадянами та органами публічного управління, зростання довіри до влади, що значно зменшує конфліктогенність у суспільстві. В умовах децентралізації державного управління полегшується впровадження гендерно-орієнтованих бюджетів. Це сприятиме ліквідації нерівностей в отриманні публічних послуг, попередженню/зменшенню конфліктів між місцевою владою та територіальною громадою. Громадяни відчують себе повноправними суб'єктами управління, що прискорює реформування системи державного управління в Україні на засадах публічності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Проект «Гендерне бюджетування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grbproject.org/content/o-proekte/>. 2. Keeling D. Management in Government / D. Keeling. – London : Allen & Unwin, 1972. 3. [Трошинський В.П.] Публічне управління // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – с. 605. 4. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки [Електронний ресурс] : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 142-р від 08.02.2017 року. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/142-2017-%D1%80/print1443083832683740>. 5. Гендерно-орієнтоване бюджетування в Україні: теорія і практика : метод. посіб. – К. : ФОП Клименко, 2016. – 92 с. 6. Потенціал України та його реалізація : Аналіт. звіт Міжнар. центру перспективних досліджень / Підготовлено в рамках проекту «Спроможність до аналізу соціально-економічних результатів і потенціалу», що здійснюється у партнерстві з Conference Board of Canada за фінансової підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку (CIDA) / кер. проекту : Ольга Романюк, к. н. держ.упр. – К., 2009. – 69 с. 7. Гендерний бюджетний аналіз програм, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів : стислий виклад. – К., 2016. – 89 с.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЛІДЕРСТВА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

*Кармінська-Белоброва Марина Володимирівна*кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри організації виробництва та управління персоналом
Національного технічного університету «ХПІ»

У сучасній системі публічного (у т.ч. державного) управління посилюється роль лідерів. Від ефективності управлінських дій публічних лідерів залежить функціонування різних соціальних структур і суспільства в цілому. Проблема лідерства для сучасного українського суспільства, що зміцнює демократичні цінності, представляє особливий інтерес.

Метою даного дослідження є розгляд окремих питань лідерства в публічному управлінні.

Друга половина ХХ сторіччя характеризується прискореними темпами розвитку соціально-економічних відносин. Науковці використовували лише класичні доробки, внаслідок чого настає недостатня теоретична та методологічна розробленість проблеми лідерства. Методологія лідерства, спирається на праці таких вчених, як Р. Каттель і Г. Стайс, які пояснювали лідерство з позиції виділення видатних якостей особистості. Серед сучасних публікацій можна виділити, зокрема, праці А. Рачинського [1], Н. Гончарук, І. Сурай [2, 3], М. Пірен[4], Л. Пашко[5]. Дослідники питань лідерства використовуючи, моделі сучасного лідерства та методи формування ефективних, креативних лідерів, здатні допомогти вирішити численні проблеми держави, суспільних організацій, політичних об'єднань та партій в умовах кризи та невизначеності.

У сучасному світі існують багато теорій лідерства, найбільш знакові в науці це: 1) теорія рис, 2) теорія визначальної ролі послідовників, 3) ситуативна теорія, 4) синтетична теорія лідерства. Перша з цих теорій розглядає лідерство, як феномен. Саме наявність специфічних людських рис сприяє висуненню людини на лідируючі позиції. У другій теорії науковці вважають, що для розуміння феномена лідерства необхідно мати уявлення про очікування та мету лідера на політичному, державному та публічному рівні. В третій теорії розглядають лідера як продукт певної ситуації. Представники четвертої теорії припускають, що треба урахувати всі компоненти, такі як: походження лідера та його соціалізацію; оточення лідера, його послідовників і опонентів; відносини між лідером і його прихильниками; результати їхньої взаємодії.

Лідерство можна розглядати як здатність особи, завдяки особистим якостям, здійснювати вплив на поведінку окремих осіб із метою зосередження зусиль на досягненні поставленої мети [6, с. 464].

Основою лідерства в публічному управлінні можна вважати специфічний тип відносин управління. Багато людей доводить, що лідерство ототожнюють із зв'язаними з людиною відносинами між лідером і його послідовниками.

Науковці виділяють три основні теоретичні підходи до розуміння лідерства [7, с. 351]:

- *Синтетичний* підхід розглядає лідерство як процес організації міжособистих відносин у групі, а лідера – як суб'єкта управління усім процесом. Лідерство, за цією теорією, вважається суспільною груповою діяльністю.

- *Харизматичний* підхід стверджує, що лідером може стати людина, яка має певний набір особистих якостей і здатна організувати інших до високопродуктивної праці. Ставлення до харизматичного лідера засновано на вірі в нього, шануванні, а діяльність людини-виконавця формується під впливом харизми лідера. Такими здібностями володіють деякі харизматичні лідери, які втілення цінностей групи ставлять вище власних інтересів і здатні трансформувати власні цінності в загально-групові інтереси.

Вченими проводилися окремі спроби визначити розумові, фізичні та індивідуальні риси різних лідерів. Проте їм не вдалося сформувати певного набору якостей. Разом із тим, було встановлено, що деякі є обов'язковими для лідера: високі розумові здібності, широкі громадські інтереси і зрілість.

Ситуаційний підхід доводить, що лідерами стають люди не тільки в силу своєї особистості, скільки завдяки різним ситуаційним факторам і відповідності взаємозв'язку між лідером і ситуацією. Даний підхід доводить, що в керівництві вирішальну роль можуть грати ситуаційні фактори, які містять потреби та особисті якості підлеглих, характер завдання, наявність інформації.

В умовах реформування політичної системи відбувається розвиток специфічного стилю публічного та державного лідерства, що увібрав у себе колишні політичні традиції, засновані на вітчизняних уявленнях населення, і нові демократичні риси – ініціативу, прагнення до перетворень, ведення самостійного політичного курсу. Дані особливості відбилися й на управлінській діяльності публічних лідерів.

Насамперед, окрім професійних і управлінських якостей, притаманних публічному лідеру, має значення й потенціал самої особистості. Зараз, замість *hard skills* («хардскілз», англ. *hard skills* - «тверді навички»), на перше місце виходить *soft skills* («софтскілз», англ. *soft skills* «м'які навички» або «гнучкі навички»). Лідер на публічному поприщі стає головною людиною, та починає працювати принцип «роби, як я», замість «роби, як я говорю» [8].

Лідерство у сфері публічного управління потребує спрямованості на людські відносини. Публічний лідер є фахівцем у галузі неформальних відносин, володарем розвинутого соціального інтелекту та методів

мотивації, авторитетом досвідченої команди. Це підвищить якість надання послуг органами публічного управління в Україні.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Рачинський А. П. Керівник у державних інституціях : навч.-метод. матеріали / А. П. Рачинський. – К. : НАДУ, 2009. – 76 с. 2. Гончарук Н. Лідерство як якісна характеристика особистості чи інституції / Наталія Гончарук, Інна Сурай // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 3. – С. 5–13. 3. Гончарук Н. Портрет керівника в державному управлінні: соціально-психологічний аспект / Наталія Гончарук, Інна Сурай // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 2. – С. 57–65. 4. Пірен М. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві : навч. посіб. / Марія Пірен. – К., 2012. – 232 с. 5. Пашко Л. Гармонізація управлінських відносин у форматі «керівник – підлеглий»: реальність чи утопія? / Людмила Пашко // Вісн. НАДУ. – 2011. – № 4. – С. 56–65. 6. Мескон М Основы менеджмента : пер с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 2000 – 704 с. 7. Завадський І.С Менеджмент: Management : у 3 т. – Т. 1 ; 3-е вид, доп / М. Завадський. – К. : Вид-во Європ. ун-ту - 2001 – 542 с. 8. Soft skills и Hard skills – в чем разница? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mental-skills.ru/synopses/6981.html>

ІННОВАЦІЙНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ШЛЯХ ДО ГАРМОНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Шихненко Дмитро Вікторович

аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку
Національної академії державного управління при Президентові України

Успіх у перетворенні державної служби на сучасний, ефективний і дієвий інститут залежить головним чином від актуалізації потенціалу персонального складу державних службовців, зокрема, керівників-лідерів: рівня їх інноваційності, особистої культури, стратегічного мислення, спроможності продукувати та генерувати ідеї, вправності у реалізації існуючих можливостей, здатності до результативного розв'язання соціальних протиріч. Сьогодні, в контексті розбудови демократичної держави, оптимальною стратегією управління на державній службі можна вважати ту, яка передбачає становлення й розвиток інноваційного лідерства.

Лідерство є інноваційним механізмом, за допомогою якого можливою стає зміна старих, забюрократизованих управлінських схем, що не відповідають викликам сьогодення. На практиці серед перешкод, які здійснюють негативний вплив на формування інноваційного політичного лідерства, ключовою виявляється могутня, в силу самої природи держави, бюрократична корпорація, що є особливо характерною для кризових періодів. Бюрократія в політичній системі сучасної держави займає чільне місце й наділена вагомою владою, протиставляючи суспільству свої корпоративні інтереси і володіючи організаційними й адміністративними механізмами для їх захисту. Влада бюрократії базується на знанні спеціальних навичок управління, отриманих у ході професійної підготовки, на офіційній інформації, передача якої здійснюється виключно /здебільшого внутрішніми каналами, а також безпосередній включеності до системи адміністративного управління.

При впровадженні реформи публічного управління важливим є, щоб державні службовці мали реальні можливості для навчання та розвитку особистісного потенціалу задля ефективного виконання ними лідерських функцій. Пріоритетною видається розробка єдиного підходу до навчання керівних кадрів на державній службі в Україні, що включатиме розвиток лідерських компетенцій. Очевидним також є те, що розробляти та впроваджувати такі навчальні програми мають у межах відповідних дисциплін, які станом на сьогодні викладаються /започатковуються в Національній академії державного управління при Президентові України. Це ж, в свою чергу, має забезпечити комплексність процесу відновлення та набуття лідерського потенціалу, який має «торкатися розуму, тіла, серця і душі. Гармонійний розвиток своєї особистості потребує свідомої роботи, цілеспрямованого самовдосконалення, тобто вдумливого, зосередженого аналізу своїх цінностей та ідеалів, визначення своєї істинної сутності» [1, с. 20].

Важливо також відзначити те, що інноваційне лідерство має бути органічно вплетене в саме мереживо суспільних, у т.ч. владних, взаємозв'язків і відносин. Саме публічне управління, як зазначає вітчизняний філософ Б. В. Новіков, має стати «прозорим, контрольованим, перманентно вдосконалюваним, із перманентною ротацією у «вертикальній і горизонтальній площинах». Це має бути узгоджена, гармонізована взаємодія управлінської ієрархії («вертикаль») та управлінської мережі («горизонталь») на всіх рівнях. Із бездоганно працюючими (оптимально мобільними) «соціальними ліфтами». З працюючим без «заїдання» механізмом «висування-засування». А то «висуватись хлопчики та дівчатка навчилися добре, а ти (ну, той, чий вони «слуги»), спробуй їх «засунь». Он, в ВР закон про відкликання депутата вже років 20 «розглядають», і немає сумніву, ще стільки ж розглядатимуть, якщо нічого якісно не зміниться» [3, с. 63].

У рамках побудови дієвої та відповідної сучасним вимогам системи державної служби варто вести мову про необхідність досягнення високого рівня професіоналізму усіма її учасниками. Професіоналізм являє собою інтегративну характеристику професійних якостей людини. Для лідера – це досконалість у конкретному виді діяльності, найбільш високий рівень майстерності, а також повноцінна відданість тій справі, в якій особистість реалізує себе як фахівець та актуалізує власний лідерський потенціал. Проте, ані суспільство, ані сформована у ньому політична система, ані саме лідерство не є чимось сталим, заздалегідь заданим. А отже передбачають і вимагають від інноваційного лідера наявності динамічних здібностей. Успіх лідера на політичній арені багато в чому залежить від здатності швидко адаптуватися до змін у суспільно-політичних процесах, вміння впроваджувати інновації шляхом постійного оновлення власних навичок та самоосвіти протягом усього життя. Тобто від блискавичної реакції на зміни у навколишньому середовищі.

На діалектичній природі інноваційного лідерства та професіоналізації державного управління наголошує і В. М. Козаков: «професійність державного управління передбачає здатність управлінського персоналу до широкого застосування в практиці своєї діяльності інноваційності. Інноваційна діяльність у системі державного управління вимагає напрацювання таких управлінських засобів впливу, що дають змогу одночасно забезпечити реалізацію державної політики та інтересів громадян. Основною метою інноваційної діяльності в такій системі є вдосконалення й розробка нових алгоритмів прийняття управлінських рішень, зменшення негативних факторів впливу на визначений державний курс. Одночасно впровадження нових державно-управлінських технологій потребує значного підвищення рівня професіоналізму та компетентності державних службовців, що досягається в розвинутій системі підготовки кадрів» [2, с. 232–233].

Єдино можливим шляхом становлення й повноцінного поступу громадянського суспільства видається особистісний розвиток усіх без виключення громадян і визнання ними загальносуспільних цінностей, самоповаги та поваги до оточуючих. Відбутися це може виключно за рахунок втілення прагнення особистості самостійно скеровувати власну долю, вільно орієнтуватися в соціальному просторі.

Отже, реальна протидія засиллю бюрократії, демократизація державного управління можлива за інституціоналізації інноваційного лідерства. Останнє має сприяти досягненню на достатньому та необхідному рівні свободи для кожного громадянина у по-справжньому вільному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бояцис Р. Резонансное лидерство: Самосовершенствование и построение плодотворных взаимоотношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии / Р. Бояцис. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 300 с. 2. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія / В. М. Козаков. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с. 3. Новіков Б. В. Управляться, управляти, чи правити? / Б. В. Новіков // Сучасні проблеми управління: діалектика централізації та децентралізації : Матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2015 р.). – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2015. – С. 62–63.

СЕКЦІЯ 10**ЯКІСНІ МЕТОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ НЕРІВНОСТЕЙ****ВИКОРИСТАННЯ ОСОБИСТИХ ДОКУМЕНТІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ**

Скокова Людмила Георгіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу соціології культури і масової комунікації
Інституту соціології НАН України

Іванкова-Стецюк Оксана Борисівна

доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу соціальної антропології
Інституту народознавства НАН України (м. Львів)

Біографічні дослідження у різних їх різновидах від свого початку часто мали справу із досвідом травми. Перипетії адаптації польських мігрантів до іншої культури (Томас і Знанецький), досвід девіацій і покарання правопорушників (К. Шоу, Т. Сазерленд) – приклади соціологічних досліджень Чиказької школи. Концепти «епіфанія», «траєкторія» (хвороби, адаптації до нового місця праці, міграції тощо) розробляли у чисельних дослідженнях представники другого покоління символічного інтеракціонізму Чиказької школи (А. Штраус, Ф. Шюце та ін.). Надзвичайно цікавим є колективний проект польських науковців, присвячений травматичному досвіду і механізмам формування колективної ідентичності часів Другої світової війни (З. Бокшанські, К. Казмерска, Я. Тобера та ін.). Воєнні мемуари і спогади, листування армійців із рідними, усні історії учасників війни, полонених, бранців таборів, мешканців окупованих територій, свідчення біженців, отримані через нарративні інтерв'ю, групові дискусії – всі ці джерела використовуються в соціологічних варіаціях автобіографічного методу (методу особистих документів).

Вивчення травматичного досвіду війни нині можна розгашувати у широкому міждисциплінарному дослідницькому полі військових студій (Military Studies), до якого залучені представники різних наук: соціології, політології, історії, психології, антропології, медіастудій, економіки, гуманітарної географії тощо. Широкою є й варіативність методологічних підходів у проведенні досліджень – від комп'ютерного моделювання конфліктів, безпосередніх спостережень бойових зіткнень, репрезентативних опитувань військових до якісного аналізу воєнних життєписів, глибинних інтерв'ю з членами сімей учасників воєнних дій, нарративів ветеранів збройних конфліктів, свідчень біженців тощо. Нинішня дигіталізація вербальних і візуальних документів, мультиплікація джерел в інтернет-просторі, вдосконалення програм для збирання, обробки даних, вища доступність наукових публікацій створює нові пошукові, аналітичні, комунікативні можливості у царині військових студій, і, відповідно, військової соціології, соціології війни, соціології мілітарної культури тощо. Застосування якісних технік для вивчення травматичного досвіду війни, окупації, міграції в різних науково-дослідних проектах останніх років (2014–2017) у вітчизняній соціології дозволило зібрати масиви даних, теоретико-методологічне осмислення яких потребує, в тому числі, й звернення до багатого досвіду біографічних досліджень, військових студій.

**ДІМ БЕЗ СТІН, СТІНИ БЕЗ ДОМУ: ТВОРЕННЯ ЛОКУСІВ І ПРОСТОРІВ В
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ МОБІЛЬНОСТЯХ УКРАЇНОК В ІТАЛІЇ**

Одинець Світлана Владиславівна

кандидатка історичних наук (у галузі етнології)
молодший науковий співробітник
Інституту народознавства НАН України, м. Львів

Антропологічне дослідження, матеріали якого представлені нижче, присвячене вивченню змін в життєвих сценаріях, ідентичностях і повсякденних практиках українок з досвідом роботи в Італії. Ці міграції є частиною глобальних мереж опіки (А. Hochschild), і більшість українок отримує в них новий досвід особистісної та громадянської суб'єктності. В контексті аналізу українських жіночих міграцій в транснаціональних соціальних полях (Т. Faist) основну увагу зосереджено на співвіднесеннях мігрантками свого фізичного і

символічного просторів, в яких вони перебувають, а також на артикуляції їхнього міграційного і, – ширшого соціального – досвідів. Для мене було важливим простежити – як через конструювання, розуміння, інтерпретацію *свого дому* мігрантки вибудовують власну національну, професійну, гендерну ідентичності, як змінюються їхні соціальні ролі, і як все це пов'язано з розвитком персональної суб'єктності?

В рамках антропології мобільностей проблема зв'язку між ідентичностями і фізичним локусом, практиками і смислами приналежності до конкретного простору є дискутованою переважно у західному академічному просторі (Bon&Repič 2016; Proshansky et al, 1983; Hidalgo et al, 2001). В транснаціональній перспективі під *домом* досить часто йдеться про інтерсекційність стосунків і взаємодій, а тому *дім* може бути постійно пере-відкритим, переосмисленим. Розглядаючи як *дім* розуміється Жілем Дельозом, деякі вчені (P. Teampău and K. Van Assche, 2009) вказують, що *дім* не може бути константним конструктом, оскільки передбачає діалектичні зв'язки між індивідуумами, групами, місцями, об'єктами та ідеями. Відповідно, його розуміння і конструювання відбувається передусім у символічному просторі. Розуміння фізичного простору мігрантками далеко не завжди збігається – а частіше конфліктує – з емоційним і психологічним, що показали в своєму тексті Ольга Ткач і Ольга Бреднікова (2010), аналізуючи міграцію жінок з Середньої Азії в Росію.

Основою цього матеріалу є авторські польові матеріали – 60 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з українськими мігрантками, записаними авторкою в Італії, в часі двох експедицій (Флоренція, Падуа, Венеція, Рим, липень-серпень 2012 р.; Флоренція – червень-липень 2013 р.), і в Україні (Львів, Київ – липень-листопад 2014 р.) Також – фотографії, листи, програми і сценарії культурних подій, видання поетичної і прозової творчості мігрантів, відеозаписи творчих вечорів і мігрантських концертів в Італії. Додатково, серед польових матеріалів є 15 інтерв'ю з італійськими та українськими експертами у справах міграції обох країн (громадськими діячами, аналітиками, вченими, священниками УГКЦ, працівниками харитативних організацій, банківськими працівниками). Для аналізу мігрантських наративів була використана обґрунтована теорія А. Строса і Дж. Корбін.

Міграція завжди зумовлює розширення горизонтів і світогляду, але українки, в залежності від класу, віку і освіти, розвивають відмінні міграційні проекти, і по-різному рефлексують для себе ці нові можливості. В залежності від типу міграційного проекту, можна виокремити різні способи конструювання мігрантками власного простору: *дім створований, дім розділений і дім втрачений*.

Способи конструювання фізичних і символічних місць в транснаціональних соціальних просторах (T. Faist) українськими жінками з досвідом роботи в Італії є також рухом в темпоральній перспективі. Те, що на аналітичному рівні означено транснаціональною парадигмою, в якій, як передбачається теоретичною рамкою, мігранти та члени їхніх родин, залишених в країні походження, розвивають різноманітні взаємодії і практики, незважаючи на кордони, – на рівні індивідуальному може сприйматися як роздвоєна реальність, в якій створення власного дому неможливе в жодній з країн. Нерідко мігрантки (і їх більшість) самостійно створюють для себе цю ментально роздвоєну перспективу (часто – з метою виправдання своєї відсутності перед родиною в Україні), називаючи місце свого реального життя впродовж багатьох років -- «роботою», а країну, в яку вони приїжджають 2-3 рази на рік на короткий час, у відпустку – «домом». Ці жінки, які означають Італію тільки як «місце праці» і найчастіше говорять про те, що мають намір повернутися в Україну ближчим часом, проте, як показує історія сучасної української міграції, це повернення затягується на роки і десятиліття, і триває навіть після виходу жінки на пенсію. Таке роздвоєння поглиблюють українські публічні дискурси, в яких жінки-мігрантки стигматизуються як такі, які залишили без догляду свій дім, родину, заради примарних заробітків.

Ті жінки, які відкрито говорять про свої плани продовження довготермінової міграції в Італії (чи в якійсь іншій країні ЄС), або про наміри остаточної еміграції, -- більш виразно демонструють бачення свого майбутнього, принаймні у перспективі кількох років, і говорять переважно про дім, який твориться ними саме тепер.

Однією з причин їхніх інвестицій саме в італійський простір є те, що це дозволяє жінкам дистанціюватися від соціальних норм, існуючих в Україні, де сімейний статус і наявність дітей цінується значно вище, ніж можливість професійного зростання і особистісного розвитку, і більше, ніж актуалізація будь-яких інших знань та досвідів. Інша частина жінок вважає, що їхня міграція в Італію спричинила втрату соціального статусу та інших нематеріальних капіталів, які вони мали в Україні, а також зумовила погіршення психологічного і фізичного здоров'я. Ці жінки найчастіше позиціонують себе як жертвні матері для української родини, в яку вони би хотіли повернутися, але не повертаються. Про свій український дім вони говорять з великою ностальгією, але, переважно, уникаючи деталей. Однією з ключових причин залишання цих жінок в міграційному проекті є не тільки економічний чинник, як це декларується багатьма мігрантками, але передусім досвід запотребованості (який вони переживають в італійській родині, в якій працюють), відчуття свободи (у порівнянні з тим, які вони мали в Україні), і посилення авторитетності в своїй родині в Україні, в яку вони щомісяця пересилають гроші.

- ЛІТЕРАТУРА:** 1. Марков Ігор. 2012. «Особливості соціальних ідентичностей сучасних українських мігрантів у країнах». *Народознавчі зошити*. – Львів, 2012. – № 2. – С. 256–260. 2. Бредникова Ольга, Ткач Ольга. Дом для Номады. 2012. *Laboratorium : журнал соціальних досліджень*. Просмотрено 23 марта 2017 (<http://www.soclabo.org/index.php/laboratorium/article/view/219/504>) 3. Bon, N. G., & Repič, J. (Eds.). 2016. *Moving Places: Relations, Return and Belonging* (Vol. 29). Berghahn Books. 4. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes. 2004. Retrieved: 17 January 2017 (http://www.caritasitaliana.it/home_page_archivio/pubblicazioni/00000434_Dossier_Statistico_Immigrazione_Caritas_Migrantes_2004.html). 5. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes. 2015. Retrieved: 17 January 2017 (http://www.caritasitaliana.it/home_page/area_stampa/00006048_Rapporto_sulla_poverta_e_l_esclusione_sociale.html). 6. Faist T. 2000. «Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture» in *Ethnic and racial studies* – Vol. 23, № 2. – P. 189–222. 7. Hidalgo, M. Carmen, and Bernardo Hernandez. 2001. "Place attachment: Conceptual and empirical questions." in *Journal of environmental psychology* 21.3 (2001): 273-281. 8. Marchetti S., Venturini A. 2013. «Mothers and grandmothers on the move: labour mobility and the household strategies of Moldovan and Ukrainian migrant women in Italy» in *International migration* 52(5), 111-126. 9. Parrenas S.R. 2008. *The Force of Domesticity: Filipina Migrants and Globalization*. New York: New York University Press. 10. Passerini L. 2007. *Women migrants from East to West: Gender, mobility and belonging in contemporary Europe*. – New York : Berghahn Books, 2007. – 335 p. 11. Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. 1983. «Place-identity: Physical world socialization of the self». in *Journal of environmental psychology*, 3(1), 57-83. 12. Saada, E. 2000. Abdelmalek Sayad and the Double Absence. French Politics, in *Culture & Society*, 18(1), 28-47. 13. Solari C. 2011. «Between «Europe» an «Africa»: Building the New Ukraine on the Shoulders of Migrant Women», in: M.J. Rubchak (ed.) *Mapping Difference. The many Faces of Women in Contemporary Ukraine*, pp. 24-45. New York, Oxford: Berghahn Books. 14. Teampău, P., & Van Assche, K. 2009. «Migratory marginalities: making sense of home, self and mobility» in *Ethnologia Balkanica*, (13), 147-162. 15. Vianello, F. A. 2013. «A transnational double presence: Circular migrations between Ukraine and Italy». in *Circular migration between Europe and its neighbourhood: Choice or necessity*, 187-211. 16. Vianello, F. A. 2016. «Migration of Ukrainian Nationals to Italy: Women on the Move». In *Ukrainian Migration to the European Union* Springer International Publishing, 163-178.

СХІДНІ ДУХОВНІ ПРАКТИКИ В ЖИТТЄВОМУ СВІТІ ОЛЕГА ТА ОЛЕКСАНДРИ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЯКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ НАРАТИВНОГО ІНТЕРВ'Ю

Зубарєв Олександр Сергійович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Сучасне українське суспільство в повсякденному, владному, науковому дискурсах досить часто позиціонується як монокультурне, його невід'ємна та першочергова полікультурність залишається в тіні конструктів повсякденного, політичного та навіть наукового мислення. Не втрачає своєї важливості попередження культурного та інших видів фундаменталізму, яке стає можливим через дослідження культурних форм, налагодження комунікації між різними соціокультурними спільнотами, їхніми носіями, що запобігає як утворенню ізольованих культурних світів, так і сприйняттю тих чи інших культурних світів як ізольованих та закритих.

Ці ідеї інспірували соціологічне дослідження східних духовних практик (йоги, цигун, рейкі) як феномену життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві, що було проведене автором в 2012-2015 рр. Концептуальна схема дослідження життєвих світів представників східних духовних практик була ґрунтована феноменологічною методологією та соціокультурним підходом. З метою виявити зміни архітектонік життєвих світів індивідів, що пов'язані з інтеріоризацією культурних форм східних духовних практик, була використана така тактика якісного соціологічного дослідження, як історія життя, або біографічний метод. В якості основного методу збору якісної соціологічної інформації був обраний метод наративного інтерв'ю.

Ми виходили з того, що життєвий світ можна аналізувати як у синхронічній, так і в діахронічній перспективі, коли в центрі уваги дослідника знаходиться історія життя індивіда, яка репрезентує процес трансформації архітектоніки його життєвого світу та результат цього процесу – актуальну біографічну ситуацію, в якій він знаходиться. За А. Шюцем, біографічна ситуація має як об'єктивну, так і суб'єктивну складову: є об'єктивним результатом седиментації всього пережитого та освоєного соціокультурного досвіду індивіда, але має сенс тільки у відношенні до конкретного індивіда, відображає його суб'єктивне бачення свого місця в соціокультурному світі серед своїх сучасників [1].

Глибинне нарративне інтерв'ювання – це така зустріч соціолога-якісника та інформанта, під час якої в живому теперішньому соціолог хоче зрозуміти біографічну ситуацію інформанта з точки зору генези її складових, застосовуючи обрану ним соціологічну методологію, а інформант – наукову ситуацію соціолога з точки зору її проектів та планів, залучаючи типізації повсякденного мислення. У цьому динамічному процесі конструюється історія життя як презентація життєвого шляху інформанта від минулого до теперішнього. Якісно розказана історія життя, як правило, викликає бажання максимально зберегти цю логіку й під час аналізу.

Найбільш вдалі інтерв'ю були проведені з подружжям – Олегом та Олександрою, які практикують цигун. Інтерв'ювання з інформантами відбувалося у них вдома, на кухні, що звело до мінімуму вплив відволікаючих факторів та сприяло рефлексії минулого. Результати аналізу цих двох історій життя можна резюмувати у відповідності до основних компонентів біографічно детермінованої ситуації індивіда в соціокультурному світі в наступних положеннях:

Запас наявного знання. У результаті вивчення генезису запасу наявного знання, зокрема досвіду первинної соціалізації інформантів, були з'ясовані їхні мотиви звернення до східних духовних практик та умови, які цьому посприяли. З'ясувалося, що у зверненні Олега та Олександри до цигун особливу роль відіграла радянська спортивно-фізкультурна публіцистика та езотерична література. Виявлений у результаті дослідження рух інформантів від спорту до цигун дозволив зробити припущення, що типологія мотивів звернення до східних духовних практик, скоріше за все, відрізняється від типології видів релігійної конверсії. Щодо структури запасу наявного знання Олега та Олександри, то він має схожу консистенцію, зокрема репрезентує лінгвістичну концепцію культурної форми школи цигун, інструкторами якої вони є.

Система релевантності. Звернення до східних духовних практик є як причиною, так і наслідком зміни системи релевантності індивіда. Виявилось, що у життєвих світах наших інформантів присутні тематичні, інтерпретативні, мотиваційні релевантності, пов'язані зі східними духовними практиками, які стають підставою конструювання відповідних життєвих проєктів.

Система проєктів та дій. Виявилось, що в наративах обох інформантів міститься докладний меморат ситуації вибору східної духовної практики цигун як одного з проєктів дії, який знаходиться у взаємозв'язку з іншими проєктами дії в межах генерального проєкту життя. Можна зробити припущення, що східні духовні практики надають можливості вертикальної професійної мобільності у межах своїх ієрархій, тим самим компенсуючи проблеми професійної мобільності поза ними.

Система практик. Серед практик наших інформантів, поява яких в життєвому світі інформантів зумовлена інтеграцією до нього культурної форми східної духовної практики цигун, можна назвати наступні: практики зміни режиму функціонування психіки, оздоровчі практики, гастрономічні практики. Окремо варто сказати про практики підтримки ідентичності наших інформантів як тих, хто займається цигун, прикладами яких є відвідування клубних днів, семінарських занять, інструкторських курсів, поїздки до Шаоліня тощо. У історіях життя Олега та Олександри, таким чином, схоплена не тільки трансформація їхньої суб'єктивної реальності, але й процеси підтримки нової, вже трансформованої реальності, її відтворення.

Соціальне оточення та його реорганізація. Роль провідника в новій реальності відіграє персонал соціалізації східної духовної практики цигун, представники якого є значимими іншими в життєвому світі інформантів та з якими останні мають, як правило, емоційний зв'язок.

Події в суб'єктивному світі індивіда. У життєвих світах Олега та Олександри особливе місце займає трансперсональний досвід. Можна зробити припущення, що східні духовні практики є культурними формами, що надають техніки доступу до трансперсонального, що осмислюється та відтворюється поза офіційними інституціями (можливо, саме це дозволяє їм конкурувати з іншими експертами за визначення реальності). Важливо з'ясувати, чи займає трансперсональний досвід важливе місце лише в життєвих світах індивідів, які практикують цигун, чи й тих, хто практикує інші східні духовні практики, а також як кінцевому у підсумку можна розглядати поширення східні духовні практики у контексті гіпотези П. Бергера про індуктивний вибір сучасної релігійної думки [2].

Ми можемо стверджувати, що аналіз історій життя Олега та Олександри мав фундаментальне значення для нашого дослідження східних духовних практик як феномену життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві, оскільки дозволив сформулювати основні дослідницькі питання, які вирішувалися на подальших етапах роботи. Зокрема, на основі аналізу 29 наративних інтерв'ю було підтверджено припущення про відмінність мотивів звернення до східних духовних практик та видів релігійної конверсії та сформульована типологія мотиваційних контекстів звернення до східних духовних практик. Виявлені зміни в системі практик Олега та Олександри, пов'язані зі зверненням до цигун, стали основою для аналізу східних духовних практик як форм тілесної культури. Таким чином, аналіз окремих випадків дозволив піднятися до більш широких узагальнень, що цілком відповідає призначенню та логіці якісних методів соціологічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шюц А. Избранное: Мир, святящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 1056 с. – (Серия «Книга света») 2. Бергер П. Религиозный опыт и традиция / П. Бергер // Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии / сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. – М. : Аспект Пресс, 1996. – С. 212-228.

ЧИ МАЄ БУТИ КУРС «ЯКІСНІ МЕТОДИ» ПРАКТИЧНО ОРІЄНТОВАНИМ?

Профатілова Людмила Геннадіївна

старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Логіка будь-якого навчального курсу з методів соціологічних досліджень має виходити з того, що більшість аудиторних годин та годин для самостійної роботи студентів відводиться для практичного застосування конкретних методів. Частково така логіка витримана і в курсі «Якісні методи», що читається для студентів 4 курсу соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

За тривалий час викладання даного курсу були розроблені практичні завдання та вправи, що мають на меті відпрацювання навичок емпіричних досліджень в традиції інтерпретативної соціології. Так, студенти мають практичні завдання з проведення спостереження та написання аналітичного тексту за його результатами, розроблено серію вправ для аналізу візуальних матеріалів. До практичних завдання також включені вправи з аналізу глибинних інтерв'ю з використанням різних підходів.

Крім практичних завдань із застосуванням конкретних методів студенти мають творче завдання – розробка програми дослідження в рамках якісної методології, де слухачам дається можливість продемонструвати розуміння особливостей якісної методології, вміння обирати «якісний» ракурс розгляду соціальної проблеми та адекватні методи її вивчення. Проте, виходячи з того, що будь-який метод, методологія обумовлені теорією, значна частина навчальних годин в курсі відводиться на висвітлення теорій, що лежать в основі якісного підходу та особливостей якісної методології. Такий теоретичний розділ є необхідним у даному курсі, оскільки більшість методних дисциплін викладаються на молодших курсах, тобто раніше «Якісних методів» і переважно на базі кількісної методології. А якщо і згадуються деякі методи з якісної традиції, то переважно як такі, що лише доповнюють, ілюструють висновки кількісного дослідження та мають величезну кількість недоліків, а отже не можуть застосовуватися як основні методи. Тому теоретичний розділ, що є вступним в курсі «Якісні методи» та сприяє більш глибокому розумінню можливостей та адекватного застосування конкретних методів. Тобто, даний навчальний курс не є лише практично орієнтовним, як більшість методних курсів, оскільки має широкий спектр тем для вивчення – теорії, особливості методології, класифікація методів збору та аналізу інформації, особливості стратегії проведення «якісного» дослідження, відбір респондентів та надійність інформації, написання аналітичних текстів.

Очевидно, що в рамках одного такого тематично насиченого курсу, на який відводиться лише 36 аудиторних годин всі прийоми польової, практичної та аналітичної роботи не можуть бути засвоєні в повній мірі. Скоріш такий курс носить оглядовий характер та лише розширює професійний кругозір майбутніх фахівців. В кращому випадку після завершення курсу студенти мають деяке уявлення про основні техніки проведення якісно орієнтованого соціологічного дослідження. Тому, на наш погляд, курс «Якісні методи» слід доповнювати в залежності від спеціалізації студентів спецкурсами або практикумами, в яких вагомими елементами мають бути практичні завдання та вправи, що розвиватимуть дослідницькі навички, специфічні для інтерпретативної традиції.

Так, для слухачів, що спеціалізуються на методах соціологічних досліджень викладається спецкурс «Аналіз якісних даних», де заняття присвячені аналізу текстів. Матеріалами для аналізу слугують транскрипти інтерв'ю, тексти мас-медіа, архівні джерела, політичні та бізнесові тексти тощо. Під час таких занять перш за все відпрацьовуються навички аналітичної роботи та розглядаються різні підходи і методи до аналізу текстових даних в рамках якісної традиції. Практичні заняття включають прийоми категоризації та конденсації даних, нарративний аналіз та підходи, що базуються на кодуванні текстів.

Самостійними навчальними курсами можуть бути тренінги з проведення та аналізу глибинних інтерв'ю, де мають відпрацьовуватися етичні компетенції, різні техніки проведення глибинних інтерв'ю, вивчатися технічні аспекти, пов'язані з підготовкою та процесом інтерв'ювання.

Метод спостереження, як один із основних в якісній методології, також заслуговує представлення в окремому спецкурсі. Бо дуже важко в рамках загального курсу за один-два практичне заняття підготувати студентів до комплексної дослідницької роботи з різними видами тривалого спостереження та проживання в спільнотах або організаціях, що застосовуються в інтерпретативній соціологічній традиції. Тут акцент має ставитися на роботі в малих групах, де студенти зможуть проводити підготовку до входження в поле, здійснювати спостереження в доступних спільнотах та організаціях, потім представляти свої результати колегам, дискутувати та інтерпретувати отримані дані.

Не менш важливою є робота з відпрацювання навичок зі створення підсумкових текстів за результатами якісного дослідження. В загальному курсі «Якісні методи» передбачені завдання з написання аналітичних текстів за результатами спостереження та аналізу глибинних інтерв'ю. Але також ефективнішою бачиться така робота у проведенні спеціальних тренінгів у невеликих групах слухачів.

Безумовно перелік практикумів і спецкурсів з практичного засвоєння якісних методів можна розширювати, спираючись на окремі методи, такі як, наприклад, біографічний, case-study або етнографічний, варто лише прийняти тезу про самостійність якісних методів та можливості їх застосування на рівні з кількісними, а далі то вже питання до організації навчального процесу.

СЕКЦІЯ 11

ПРОБЛЕМАТИКА МОДЕРНІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ТЕОРЕТИЗУВАННІ ТА ПРАКТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ ВИРОБНИЦТВА ОДЯГУ В УКРАЇНІ: НАСЛІДКИ ДЛЯ НАЙМАНОЇ ПРАЦІ

Дутчак Оксана Анатоліївна

аспірантка кафедри соціології Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

У сучасній українській політиці економічного управління та реформ часто звучить думка про необхідність покращення «інвестиційного клімату» для приваблення іноземних інвестицій та включення країни у глобальні ланцюги виробництва. Такий напрям розвитку розглядається як шлях до модернізації економіки та економічного зростання.

Однак сучасні дослідження та висновки деяких міжнародних організацій, які займаються проблематикою праці, вказують на суперечливі наслідки подібної стратегії. З одного боку, включення у глобальні ланцюги постачання створює робочі місця. З іншого боку, особливості структурної організації і функціонування цих ланцюгів ставлять під сумнів, що стратегія включення у глобальну економіку обов'язково призводить до сталого соціально-економічного розвитку, а особливо – до суттєвого покращення становища найманої праці.

Це дослідження має на меті оцінити наслідки включення у глобальні ланцюги постачання для найманої праці, на прикладі експортно-орієнтованого виробництва одягу в Україні. Об'єктом дослідження є умови та оплата праці, а також способи виживання найманих працівників цього виробництва. Предметом дослідження є наслідки включення у глобальні ланцюги виробництва одягу для соціально-економічно добробуту найманих працівників. Методи даного дослідження включають аналіз наявної аналітики та статистичних даних, а також напівструктуровані глибинні інтерв'ю з найманими працівниками українських фабрик, які шують для західних брендів. Загалом для дослідження було проведено 35 інтерв'ю на 5 фабриках – на трьох із них кількість опитаних становила 5% від усіх працівників. Інтерв'ю проводилися з вересня 2016 по березень 2017 року.

Після розпаду Радянського Союзу, Україна була включена до глобальних ланцюгів виробництва брендового одягу у статусі країни-виробника. Зараз 80-90% українських фабрик шують на давальницькій сировині, а грошовий еквівалент експорту галузі у 2015 році складав майже 427 мільйонів доларів США. Аналіз географічної структури експорту вказує на те, що українські фабрики часто є навіть не прямими підрядниками брендів, а виступають підрядниками другого порядку – замовлення на них поступають від прямих підрядників (наприклад, з Угорщини чи Румунії).

Глобально ця галузь є трудомісткою, і за підрахунками дослідників, частка оплати праці виробників у готовій продукції становить 0,5-3%. Всього у легкій промисловості України (яка включає виробництво одягу) станом на 2015 рік працювало 72 тисячі найманих працівників, а середня зарплата у галузі на кінець 2016 року становила 4222 грн. брутто (близько 3400 нетто) і була найнижчою у переробній промисловості. Якщо частка тіньової економіки в Україні оцінюється у 40-60%, зазвичай у швейній промисловості вона вища за середню по економіці. Деякі дослідження зазначають, що 90% українських швейних підприємств мають ті чи інші елементи тіньової економіки.

Структурні особливості функціонування глобальних ланцюгів виробництва, такі як «швидка мода», аутсорсинг, критичні асиметрії владних відносин і конкуренція між підрядниками, призводять до того, що умови праці на досліджених підприємствах України близькі до класичних «потогінних фабрик». Умови праці характеризуються високими температурами влітку – часом до 40 градусів за Цельсієм. Хоча робота на фабриках, які були включені у дослідження, переважно супроводжувалася повним соціальним пакетом відповідно до законодавства, у деяких випадках практикувалися примусове відправлення у відпустку через брак замовлень. Подібна ситуація зумовлена аутсорсинговим способом виробництва і асиметрією влади у системі, коли бренди приймають рішення про розміщення/нерозміщення замовлення, виходячи з власних інтересів, а співпраця з фабриками часто носить короткотерміновий характер.

Вимушені надурочні години майже завжди організуються з порушеннями українського законодавства і без належної їх оплати. Типово працівники мають 43-45-годинний робочий тиждень, який в

піковий період замовлень може сягати 60 і більше годин для швачок. Така ситуація теж пов'язана із особливостями розміщення замовлень від брендів, сезонними коливаннями глобальної моди, а також глобальною тенденцією до скорочення часу, який надається підрядникам для виконання замовлень. Оскільки оплата праці швачок зазвичай відбувається на основі відрядної форми оплати праці, подвійна оплата за надурочні часто не здійснюється.

Однією із ключових характеристик експортно-орієнтованих швейних підприємств України є низька оплата праці. Близько половини опитаних отримували мінімальну зарплатню (3200 грн. бруто і 2500-2600 нетто), були зафіксовані випадки, коли люди отримували ще менше. Середня зарплатня серед опитаних становила близько 2780 грн. нетто. При цьому мінімум третина опитаних швачок не отримували мінімальну погодинну зарплатню – якщо брати до уваги надурочні. Загалом середня оплата праці на досліджених експортно-орієнтованих підприємствах в три рази менша за «гідну» оплату, визначену під час проведення глибинних інтерв'ю. Така ситуація також значною мірою зумовлена структурними чинниками глобальних ланцюгів виробництва одягу, такими як висока конкуренція між брендами та між підрядниками, купівельні практики брендів, які намагаються скорочувати видатки на виробництво.

У таких умовах постає питання про те, як працівники забезпечують своє життя. Серед додаткових джерел забезпечення можна назвати наступні: власні городи, пенсії (за віком чи по інвалідності), субсидії на оплату комунальних послуг, субсидування громадського транспорту, дешевий вживаний одяг. Але навіть за такої «підтримки» переважна більшість опитаних не могли собі дозволити поїздок на відпочинок і дозвілля поза домом (кафе, кіно, і т.д.). Частина не могла дозволити повноцінне харчування і необхідне лікування.

Тож включення у глобальні ланцюги виробництва одягу в Україні, як і в багатьох країнах, не створює гідних умов та оплати праці для найманих працівників. Особливості функціонування цих ланцюгів призводять до поганих умов, інтенсивного використання надурочних робіт поза законодавчими рамками, низької оплати праці, яка не може забезпечити гідне життя. Отримані дані дозволяють говорити про те, що включення у глобальні ланцюги виробництва одягу не підвищує соціально-економічне благополуччя найманої праці – переважна більшість опитаних отримують зарплатню, нижчу за середню по галузі в Україні.

Окрім поганих умов і низької оплати праці, характерних для глобального виробництва одягу, в українському контексті виникає парадоксальна ситуація. Виходить, що виживання людей, які створюють продукцію для багатих західних брендів, «субсидується» українською державою (через пенсії, субсидії, дешевий транспорт), і підтримується «натуральною» економікою (городами). Якщо додати до цього низьку додану вартість, яка залишається в країні, то можна поставити під сумнів тезу, що включення в глобальні ланцюги виробництва одягу робить свій внесок у сталий соціально-економічний розвиток – для найманої праці, місцевих спільнот і галузі загалом.

АЛЕН ТУРЕН: МОДЕРН ПОМІЖ СУБ'ЄКТОМ ТА РОЗУМОМ

Кутусь Павло Володимирович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

Будь-який процес соціальних змін, включно з формуванням модерну, розвитком та модернізацією, сповнений численних суперечностей і не може розглядатися як невинний поступ людського розуму. До нечисленних авторів, чия візія модерну унікає полюсів тотальної негачії та екзальтованого п'яну на адресу цього феномена, належить А. Турен, який убачає в модерні напругу і конфлікт поміж розумом і суб'єктом або раціоналізацією та суб'єктивізацією, закликаючи бути свідомим того факту, що ми спостерігаємо процес народження повного модерну, який заступає модерн обмежений, частковий і паралельно співіснував упродовж ХХ століття з іграми постмодерну та жахами тоталітаризму. Турен навіть називає цю часткову версію модерну протомодерном та констатує, що його історія налічує щонайменше 200 років; тому говорити про перехід до постмодерну так само недоречно, як і про повернення до рівноваги суспільства, рівноваги, яку зруйнували ідеї розвитку та прогресу. Підставовою ознакою обмеженого модерну, на думку французького мислителя, стала претензія з боку людства на статус богів: «Сп'яніле від власної влади людство замкнуло себе в залізній клітці. Грати цієї клітки були витворені не технологією, а абсолютною владою, деспотизмом, який прагнув модернізації, а натомість став тоталітарним. Починаючи з середини ХІХ століття, ідея модерну дедалі більше приховувалася за ідеєю модернізації та мобілізації неекономічних

та немодерних ресурсів із метою заохотити розвиток...»¹. Турен справедливо оцінює зсув від індустріального до постіндустріального суспільства як одну з визначальних рис модерну другої половини минулого століття: перший тип суспільства зосереджувався на виробництві матеріальних товарів, другий – на продукуванні товарів культурних. Основну суперечність постіндустріального суспільства Турен, у дусі, близькому до Габермасової дихотомії системи й життєвого світу, вбачає в конфлікті між суб'єктом і логікою системи виробництва, споживання і комунікації. У світлі цього протиставлення стає зрозумілою логіка Турена, за схемою якого центр ваги зміщується з класової боротьби з її вірою в псевдозакони історії та наголосом на розумі до соціальних рухів, які апелюють до свободи суб'єкта. Тому я погоджуюся з Туреном, який вважає, що «нашим світом правлять стратегії продукування прибутку або здобуття влади, але він також сповнений утопій вивільнення, комунітаристського захисту, еротичних образів, гуманітарних кампаній, спроб повернути погляд іншого. Саме ці розпорошені фрагменти разом сконструюють суб'єкт, який може примирити розум і свободу, інтимність та спільноту, відданість та невідданість»².

Важливим елементом модерну є, за Туреном, капіталізм. Турен пропонує інтерпретацію Веберової соціології капіталізму, яка суголосна з моїм підходом та відрізняється від оптимістичної постави трактату Р.Мюнха «Етика модерну»³. Турен наголошує на тому, що Вебер аналізував граничний випадок економічної поведінки, тобто його цікавили не конкретні фігури промисловця або торговця, а капіталіст як такий: «Капіталіст повністю занурений в економічну діяльність і його спромога інвестувати залежить від його персональних збережень». Саме тому Веберове дослідження концентрується на доіндустріальній епосі, коли успіх капіталіста залежав від його особистих якостей. Відтак, роль протестантизму у становленні модерну була у запереченні «зачарованості» світу середньовічного католицизму, світу, який визначався релігійними таїнствами та владою папського Риму. Турен переконаний, що Вебер пояснив окремих випадок шляху до модерну, шляху, у якому релігійні вірування спричинилися до розриву поміж економічною логікою та соціальним і політичним життям, позаяк для Лютера любов та віра були лише засобами капітуляції перед Богом. За таких умов відбувається високий ступінь концентрації ресурсів задля досягнення економічної раціональності та придушення традиційних культурних і соціальних лояльностей, особистої потреби споживати, а також тих соціальних верств – жінок, дітей, робітників, колонізованих народів – які визначаються капіталізмом як такі, що належать до царини інстинктів та ірраціональності. Отже, центральну роль у становленні модерну відігравали не капітал і праця, а розум, позаяк суспільства, в яких кшталтувалися дух та практики модерну, тяжіли до впорядкування та організації за одночасної критики традицій, табу і привілеїв. Модерне суспільство, яке, за Е. Гідденсом, характеризується рефлексивністю, тобто здатністю діяти по відношенню до самого себе, відкидає як індивідуальне, так і сакральне, на користь самодостатніх соціальних систем. У такий спосіб постає «концепція модерну, яка активно знищує ідею Суб'єкту». Модерн набуває рис антигуманізму, позаяк сакральне заміщується соціальною єдністю, людські істоти є просто громадянами, милосердя стає солідарністю, а совість зводиться до поваги до закону, тобто «юристи та адміністратори заміняють пророків».

Туренова феноменологія амбіцій розуму не перетворює його на автора пеана раціоналізму – французький соціолог свідомий того, що спроба сконструювати раціоналізоване суспільство закінчилася невдачею, позаяк сподівання, що розумне управління речами може замінити врядування людей, є хибним: суспільне життя є непрозорим та не підкоряється раціональному вибору, натомість сповнене конфліктів. Що ж тоді залишається від ідеології модерну? «Критицизм, руйнація та розчарування / розчаклування», – відповідає Турен.

Модерний світ звільнив індивіда від приписів традиції, але підкорив його вимогам соціальної системи та колективної свідомості. Сучасне суспільство «не є індивідуалістичним, позаяк воно раціоналістичне, секуляризоване та зорієнтоване на виробництво; воно також індивідуалістичне попри обмеження та нормалізацію, що нав'язується індивідам централізованими виробництвом та менеджментом. Великою мірою саме вплив етичних та соціальних концепцій, які є релігійними за своїм походженням, робить його індивідуалістичним». Вивільнення держави з-під влади церкви та ревіталізація республіканізму сприяли переходу як від женевської теократії до народного суверенітету, так і до абсолютної влади держави, яка набувала форм авторитарної та народної держави. Відтак, божественне право абсолютизму поступається місцем ідеї соціальної єдності, у контексті якої індивід розглядається як громадянин, завдання якого – жертвування своїми інтересами та собою заради спасіння нації. Водночас індивід, який усвідомлює себе членом громадянського суспільства, протистоїть тиску держави на його цінності та інтереси. Починаючи з доби Просвітництва, відбувається роз'єднання інструментальної раціональності та прав людини. Перша складова модерну вибудовувала світ технік та влади, натомість друга дає підстави замислитися, чи не приносить людство саме себе в жертву прогресу, втрачаючи у такий спосіб свою душу та отримуючи взамін панування над природою?

¹ Touraine A. Critique of Modernity. – Oxford: Blackwell, 1995. – P. 367.

² Touraine A. Critique of Modernity. – Oxford: Blackwell, 1995. – P. 371.

³ Münch R. The Ethics of Modernity: Formation and Transformation in Britain, France, Germany, and the United States. – NY; Oxford: Rowman & Littlefield, 2001. – 281 p.

ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Єнін Максим Наїмович

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

В питаннях трансформації модерну та його особливостей, які, завдяки зусиллям в першу чергу П. Кутуєва щільно увійшли у вітчизняний соціологічний дискурс [1], неможливо оминати проблему політики історичної пам'яті. Проблема минулого України та її інтерпретація являє собою важливий компонент сучасних політико-ідеологічних дебатів в контексті завдань пострадянської модернізації.

В цілому, сьогодення політика історичної пам'яті в Україні наближена до традиції класичного модерну, в якому розбіжності в галузі історії пригнічувались [2]. Така політико-ідеологічна стратегія суперечить демократичним практикам Заходу визнавати право на співіснування і рівну цінність різних версій історичної пам'яті, де сучасні рухи звільнення і емансипації різних етнічних та інших груп в сприяють розквіту їх історичної пам'яті, ствердженню їх власної ідентичності. Це не виключає інтенцію політичних акторів побудувати єдиний образ історичного минулого. Наприклад, в Європейському Союзі з метою формування ідентичності проекту об'єднаної Європи поряд з визнанням права спільнот на історико-культурну унікальність мають місце спроби сконструювати єдину концепцію європейської історії. За думкою вітчизняного політолога О. Якубіна, європейська політика пам'яті будується на асамбляжному поєднанні двох протилежних ідей: універсалізації та невід'ємного праві на індивідуальність та несхожість наративів між окремими країнами, регіонами, етнічними, соціальними групами, меншинами. За фабулою, політика пам'яті в різних частинах ЄС відрізняється – на півночі, на півдні, на сході або на заході – але в ній присутній дуже важливий компонент – схеми формального перемир'я між різними сторонами минулих конфліктів... Вони не завжди дієві, часто половинчасті – однак це головні інтенції політики пам'яті в Європі» [3, 184]. Всупереч європейській політиці історичної пам'яті, правляча українська еліта взяла курс на побудову єдино вірного історичного наративу, який повинен був би консолідувати українську націю. В реальності він загострює конфлікт історичних пам'ятей як всередині країни, так і на міжнародній арені. Український інститут національної пам'яті, який поряд зі школою, університетами, музеями, виставками, ЗМІ є центральним ідеологічним інститутом, що намагається створити єдиний націоналістичний наратив через свою публічну діяльність.

Імпульс щодо поширення націоналістичного наративу отримав живильне підґрунтя на тлі технологій гібридної війни. Україна стала жертвою використання ідеології «Руського світу», в якій історична пам'ять, як її головне знаряддя, виконувала завдання деконструкції української національної ідентичності соціальних спільнот цілих регіонів. Відтак, культурно лояльний до радянської історичної пам'яті наратив, що підтримується значною частиною населення України, почав ототожнюватись з російським, а відповідно з ворожим до національних інтересів. Але чи можна ставити знак рівності між ідеологією «Руського світу», сепаратизмом та лояльністю до радянської культурної спадщини? Свято Перемоги у Великій Вітчизняній війні в націоналістичному дискурсі вважається однією з головних подій, що пов'язує населення України з радянським наративом історичної пам'яті. Натомість, саме ця подія, за даними соціологічних досліджень, об'єднує переважну більшість українських громадян. Наприклад, в опитуванні, проведеному Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» в період із 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року в 11 регіонах України (всього опитано 4 413 респондентів – по 400 в усіх регіонах України, на Закарпатті та Буковині – 401, у Центрі – 402, на Поліссі – 410) виявилося, що, незважаючи на всі запропоновані владними групами нововведення, 84% громадян позитивно оцінюють саме перемогу Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні. Виходячи з представлених даних цього опитування, 9 травня – це єдина дата, яка об'єднує 84 % населення сучасної України. Переважна більшість респондентів вважають, що 9 травня – дата, яка консолідує громадян. На другому й третьому місці серед дат і свят, що об'єднують Україну, названо дати Хрещення Русі в 988 році (74%) і проголошення незалежності України (71%). За даними опитування, до дат, які швидше розділяють людей, належать дати створення УПА та створення Української Радянської Соціалістичної Республіки [4].

Індикатором невдоволення українськими громадянами політикою історичної пам'яті стали масові акції 9 травня 2017 р. Експерти з Інституту стратегічних досліджень, В. Щербіна та О. Левцун, констатують, що «це був своєрідний «майдан» громадян, орієнтованих на ідеали «пострадянської України – мирної, індустріально, економічно розвиненої країни, лояльної до радянської культурної спадщини...спрямований проти спроб нав'язати українцям інші уявлення про минуле їх сімей, їх персональної історії, місця в суспільстві [5]. Соціолог І. Кононов справедливо зауважує про спроби нині

діючим правлячим класом переписати історичну пам'ять народу за правим ідеологічним ухилом, наслідком чого є маргіналізація досягнень нашої країни періоду соціалізму, лівих ідей і лівих діячів нашої історії» [6].

Масові акції 9 травня 2017 р. мали ще один важливий меседж. Мова йде про соціальний масовий протест з лівим порядком денним, не тільки проти політики пам'яті, але й політичного курсу правлячої еліти загалом. В той же час, в Україні немає політичної сили, яка могла б перетворити цю активність у відповідні їй установки, в фактор політичного життя країни, включити в систему політичного представництва. Про певну закономірність подібних сплесків громадянської активності нам доводилось писати з колегами ще в 2013 р.: деідеологізації політичного активізму, відсутності на народному рівні дієвих механізмів артикуляції колективних інтересів, вже тоді наявних передумов формування етнокультурних солідарностей в Україні [7]. Нижчі верстви суспільства, на відміну від правлячих клієнтельних груп, не мають ані усвідомлення спільних інтересів, ані навичок їхньої артикуляції, ані інституціоналізованих механізмів їх обстоювання. Через глибоку кризу політичних ідеологій дана особливість суспільно-політичного життя має глобальний тренд, що є культурною особливістю зрілого капіталізму [8]. Представники громадського активу, інтелігенція та фахівці здебільшого є явними чи неявними сателітами того чи іншого політичного угруповання і неспроможні виконувати посередницькі функції в стосунках народу і політико-економічної еліти. Тому проблематичним є формування організацій, а тим паче руху, що об'єднував би інтелектуалів з різних галузей соціальних і гуманітарних наук та протистояв панівній історичній політиці. Але без цього неможлива альтернатива впроваджуваної в Україні політиці історичної пам'яті, яка вбачається нами в протидії міфологізації історичної пам'яті, формуванні освітнього концепту викладання історії як проблеми, в якій не може бути єдиної, однозначної істини. На протигагу пошуку винних та їх засудженню історичні події важливо показувати в контексті економічних, політичних та культурних умов життєдіяльності суспільства. Продуктивною є ідея С. Сергієнка розглядати історію як максимально вільну від «справедливості»: «Річ у тім, що в дослідженнях екстремального повсякдення ми зіштовхуємося з більш складною реальністю, де існує «сіра зона», в якій «розгортається «довгий ланцюжок з'єднань між жертвою і катями», де пригноблений стає гнобителем, а кат стає, в свою чергу, жертвою. В одному випадку людина могла вбивати євреїв, комуністів та циган, а в іншому – рятувати їм життя. Здавати своїх сусідів-комуністів та рятувати родичів-євреїв. Людина могла розстрілювати, а потім стати розстріляною... Це все підсилюється комплексністю воєнних біографій, коли одна й та ж особа могла брати участь у різних сторонах конфлікту» [9]. Це не виправдовує діяльність цих людей, а є спробою вийти за межі ідеологічно нашарованих історичних дискурсів, що використовуються в партикулярних інтересах певних владних груп, які змушують переписувати історію задля примирення (часто фіктивного) чи навпаки розпалу ворожнечі всередині суспільства.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кутуєв П., Якубін О., Герчанівський Д. Держава, що сприяє розвитку: вступ до соціологічної проблематики / П. Кутуєв, О. Якубін, Д. Герчанівський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. – №4. – С. 3 – 19. 2. Єнін М. Історична пам'ять та ідеологія в різних типах суспільствах // Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі : тези доп. / Уклад. : Г. Дерлуг'ян, А.Мельниченко, П. Кутуєв, А. Мігалуш // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3-4 червня 2015 р.). – К.: НТУ «КПІ», 2015. – С. 43 - 44. 3. Якубін А. Л. Политики памяти в объединенной Европе: общность, партикулярность, ассамбляж // Политическая наука Науч. журн. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.- информ. исслед. Отд. полит. науки; Росс. ассоц. полит. науки. – No 2, 2014. – С. 183 - 204. 4. Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/strasti-za-vijnoyu/> 5. «Новая Украина обнародовала экспертное заключение о результатах 9 Мая для страны: «Это была демонстрация массовой поддержки «другой Украины» – свободной от шовинизма» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ostrovok.lg.ua 6. Кононов И. Уроки 9 мая 2017 года для Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ostrovok.lg.ua 7. Єнін М. Критична теорія та ідеологічний проект Франкфуртської школи / М. Єнін // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 5. – С. 65 – 69. 8. Єнін М.Н., Віхров М. М. Ідеологічні ідентичності та можливість групових рухів солідарності в сучасній Україні // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – 2013. – №23. – С. 222 - 236. 9. Сергієнко С. Історична політика в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: commons.com.ua/en/istorichna-politika-v-ukrayini/

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ

Коржов Геннадій Олександрович

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

Колапс комуністичної системи призвів до радикальної трансформації суспільно-політичних систем країн колишнього соціалістичного блоку, які стали на шлях глибокої модернізації соціальних інститутів, структур і моделей соціальних відносин. Ключову роль в модернізації них зусиллях цих народів належала «поверненню в Європу» – багатоаспектному процесові з потужним символічним і мотиваційним імпульсом. Відчуття себе європейцями сприяло солідарності народів, що обрали шлях до євроатлантичних структур, їх

згуртованості та інтеграції, успішному проведенню глибинних перетворень та пом'якшенню соціальних втрат. Отже, розвинута, міцна та широко розповсюджена в соціумі європейська ідентичність виступала мобілізуючим та інтегруючим чинником, що забезпечував високий рівень підтримки євроінтеграції серед елітних груп і суспільства в цілому та сприяв імплементації європейських інституціональних і поведінкових стандартів. В сучасних умовах українського суспільства також спостерігаємо поступове розповсюдження європейської самоідентифікації, що потенційно може нести в собі об'єднуючий та мобілізуючий заряд, сприяти модернізації соціуму за кращими європейськими взірцями. Проте, слід зважати на суттєві відмінності в силі та ступені розповсюдження як європейської ідентичності, так і підтримки євро-інтеграційної політики між регіонами країни, що пояснюється складними історичними, соціально-економічними, політико-ідеологічними та ментально-психологічними особливостями різних частин країни.

Метою даного дослідження є виявлення змістовних характеристик європейської ідентичності та факторів, які сприяють та перешкоджають її формуванню серед жителів шести регіонів країни – двох на Заході країни (Львівського та Закарпатського), двох на Сході (Донецького та Харківського) та двох в Центральній Україні (Полтава та Вінниця), а також розроблення системи практичних заходів, націлених на подолання соціально-психологічних, політико-ідеологічних та культурно-ціннісних бар'єрів на шляху формування сталого та міцного європейської ідентичності. Дослідження націлене на висвітлення домінуючих чинників, що впливають на формування, силу та стійкість європейської ідентичності серед мешканців трьох груп регіонів, її структури, сили та смислової наповненості, її взаємозв'язків з національно-державною, громадянською та просторово-територіальними ідентичностями різних рівнів локалізації. Автор намагається з'ясувати, який сенс в поняття «Європа», «європейці», «європейскість», «європейська ідентичність» вкладають мешканці різних регіонів, їх місцеві та регіональні еліти.

Висновки презентованої роботи базуються на результатах крос-регіонального порівняльного дослідження, проведеного протягом березня – квітня 2012 року методом особистого стандартизованого інтерв'ю з мешканцями шести областей України. В ході реалізації наукового проекту було опитано 1212 респондентів, які репрезентують доросле населення цих регіонів за статтю, віком, рівнем освіти та місцем проживання. Опитувальний лист містив в собі 56 запитань переважно закритого типу, розділених на 7 тематичних блоків. В декількох випадках було використано техніку відкритих запитань. Додатково було організовано шість фокус-групових дискусій з дорослими мешканцями даних областей (по одній фокус-групі в кожній області).

Різноманітні форми соціально-просторових ідентифікацій мають далекосяжні наслідки для повсякденного досвіду та ціннісних пріоритетів людей, їх моделей світосприйняття та патернів поведінки, стилю життя та інституціоналізованих практик. Як підкреслює Чарльз Тейлор, знати, хто ти є, означає орієнтуватися в моральному просторі, знати, де ти знаходишся в термінах ціннісно-нормативних зобов'язань й ідентифікацій, за посередництвом яких відбувається детермінація людських дій. Йен Буркітт додає, що розуміння власної ідентичності виступає засобом орієнтації в усьому соціальному просторі суспільства західного модерну, яке стає дедалі все більш світським і космополітичним. В даному контексті ототожнення себе з Європою, при всіх можливих змістовних варіаціях, служить індикатором таких ціннісно-нормативних пріоритетів особистості, що притаманні суспільствам європейської цивілізації. Як правило, люди з вираженою європейською ідентичністю демонструють більшу прихильність до установок, які сприяють модернізації суспільства, становленню демократичної політичної системи та конкурентного ринкового середовища, підтримують цінності свободи, поваги до прав людини та культурної толерантності.

В рамках представленого дослідження два різні, а часом і прямо протилежні за змістом типи ідентифікації – з Європою, або з колишнім Радянським Союзом, аналізувались комплексно, в тісному взаємозв'язку. Дослідники виходили з теоретичної гіпотези про те, що дані об'єкти персональної та колективної ідентифікації суперечать один одному, а часом навіть є взаємно виключними. Запропоновані об'єкти ідентифікації являють собою діаметрально протилежні по багатьом суттєвим позиціям типи суспільств, до того ж розташовані вони в різних часових координатах – в сучасній темпоральній перспективі (у випадку Європи) та в минулому (Радянський Союз).

Аналіз отриманих даних в основному підтвердив нашу первісну гіпотезу: серед опитаних респондентів найменшою виявилася частка саме тих, хто не зміг визначитися, якому із ідентитетів віддати перевагу. Ця найменша за чисельністю категорія, яка налічує 6,6%, демонструє гібридну ідентифікацію, вважаючи себе в тій чи іншій мірі водночас і європейцями, і радянськими людьми. Ми вважаємо таку модель ідентичності аморфною, розмитою, без чітких ознак цивілізаційної належності. Можна висувати припущення, що дана категорія людей не виказує необхідного рівня рефлексії щодо того, ким вони є, до якої групи належать, а можливо і дійсно відчуває себе водночас представниками двох полярних за життєвими принципами спільнот, незважаючи на всю алогічність подібного поєднання.

Три основні моделі ідентичності в залежності від того, якому об'єкту ідентифікації респонденти віддають перевагу – або Європі, або Радянському Союзу – розподілились у вибірці наступним чином. Між

тими, хто відчуває себе європейцями і при цьому не вважає себе радянськими людьми, та протилежною їм категорією тих, хто відчуває себе радянськими людьми і зовсім не відчуває близькості до Європи, склався певний кількісний паритет, а саме: 26,4% проти 28,5%. Найчисельніша категорія респондентів складається з так званих нігілістів, або негативістів, тобто тих, хто не відчуває себе ані європейцями, ані радянськими людьми (32,8%). Решта респондентів не змогли чітко визначитись або відмовились відповідати (2,9%), а 0,8% висловили свою байдужість до поставленого запитання. Якщо ж приймати до уваги лише ту частину вибірки, яка визначилась зі своєю ідентичністю, то розподіл чогирьох виділених категорій буде виглядати наступним чином: «європейці» – 28%, «радянські» – 30,3%, «нігілісти, або негативісти» – 34,8%, «аморфні» – 6,9%.

В дослідженні простежено розподіл виокремлених моделей ідентифікації в різних регіонах України, взаємозв'язок ідентичностей з ціннісно-нормативними аспектами та із зовнішньополітичними вподобаннями, аналізуються чинники, що впливають на європейську ідентичність та її силу. Важливим аспектом дослідження була також спроба прояснити, який сенс вкладають мешканці різних регіонів в такі поняття як «Європа», «європейці», «європейські цінності», а також те, яким чином ці різні ментальні моделі корелюють з європейською ідентичністю. Дослідження чітко продемонструвало, наскільки значущою є та чи інша модель ідентифікації, як міцно вона пов'язана з ціннісними та політико-ідеологічними установками, а також з різноманітними смисловими структурами людей в постсоціалістичному суспільстві, яке поступово наближається до європейського цивілізаційного простору.

МАСОВІ ВІДКРИТІ ОН-ЛАЙН КУРСИ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Панченко Любов Феліксівна
доктор педагогічних наук, професор

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки зазначає необхідність «кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її в європейський і світовий освітній простір» [1, с. 2]. Серед ключових напрямів державної освітньої політики зазначено, зокрема: модернізацію структури, змісту й організації освіти; створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, форм та засобів отримання освіти; забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя; інформатизацію освіти [1, с. 3-4]. Таким чином, модернізація освіти – це процес її глибоких змін у відповідності з вимогами сучасності [2; 3]. На наш погляд одним з факторів модернізації вищої освіти в Україні може виступити використання масових онлайн відкритих курсів відомих світових та європейських провайдерів [4-6].

Мета статті – дослідити зміст курсів з методології та методів дослідження, аналізу даних дослідження відомих провайдерів масових відкритих он-лайн курсів з метою подальшої модернізації шляхом змішаного навчання соціологічної освіти студентів вищів України.

Методологія нашого дослідження – контент аналіз змісту окремих курсів з методології та аналізу даних досліджень та відповідних спеціалізацій MOOC таких провайдерів як Coursera [7], Future Learn [8], а також включене спостереження в деякі курси в якості слухача.

MOOC (massive open online course) – різновид онлайн курсу, у якому може брати участь велика кількість учасників (до 50000), при цьому передбачається відкритий вільний доступ до всіх матеріалів через Інтернет. Під «спеціалізацією», яка з'явилася порівняно недавно в практиці MOOC, розуміють послідовність пов'язаних між собою курсів в предметній області, які дозволяють слухачу поглиблено вивчити предмет, з подальшою демонстрацією отриманих знань та умінь на практиці в рамках спеціального проекту.

На кінець листопада 2015 р. в проекті Coursera було реалізовано біля 10 «спеціалізацій», присвячених галузі аналізу даних. Серед них такі: Big Data, (6 курсів); Data Science, (10 курсів); Excel to MySQL: Analytic Techniques for Business, (5 курсів); Business Analytics, (5 курсів); Executive Data Science, (5 курсів); Methods and Statistics, (5 курсів) [4].

На момент написання цієї статті проект Coursera (14.07.2017) нараховує вже понад 25 млн. слухачів, 146 університетів-партнерів, більш, ніж 2000 курсів, 180+ спеціалізацій. В категорії «Data Science» з'явилися нові спеціалізації, які в свою чергу розподіляються на три підкатегорії: Data Analysis, Machine Learning, Probability and Statistics. В таблиці 1 наведено структуру деяких нових спеціалізацій.

Таблиця 1.

Структура і зміст деяких спеціалізацій категорії Data Science

Назва спеціалізації	Курси, які входять до неї	Програмне забезпечення
Statistics with R	1. Introduction to Probability and Data 2. Inferential Statistics 3. Linear Regression and Modeling 4. Bayesian Statistics 5. Statistics with R Capstone	R, RStudio
Data Visualization with Tableau	1. Fundamentals of Visualization with Tableau Essential Design Principles for Tableau 2. Visual Analytics with Tableau 3. Creating Dashboards and Storytelling with Tableau 4. Data Visualization with Tableau Project	Tableau
Survey Data Collection and Analytics.	1. Framework for Data Collection and Analysis 2. Data Collection: Online, Telephone and Face-to-face 3. Questionnaire Design for Social Surveys 4. Sampling People, Networks and Records 5. Dealing With Missing Data 6. Combining and Analyzing Complex Data	R, RStudio, STATA, SAS

Зауважимо, що спеціалізація передбачає більш високу мотивацію студента, якому слід завершити відразу декілька курсів. Проблемою при цьому залишається великий відсів учасників. В таблиці 2 наведено результати рейтингу курсів спеціалізації «Methods and Statistics in Social Sciences» університету Амстердама за опитуванням тих, хто навчався (ми узагальнили дані, які наводяться в окремих курсах на 14.07.2017).

Таблиця 2.

Порівняння курсів спеціалізації «Methods and Statistics in Social Sciences»

Назва курсу	Загальний рейтинг	% респондентів з оцінкою 5*	% респондентів з оцінкою 4*	% респондентів з оцінкою 3* та нижче	Кількість респондентів
Кількісні методи (Quantitative Methods)	4,7	77	18	4	683
Якісні методи дослідження (Qualitative Research Methods)	4,5	68	21	12	351
Основи статистики (Basic Statistics)	4,7	75	19	5	1217
Статистичний вивід (Inferential Statistics)	4,4	68	19	14	173
Фінальний проект (Social Science Final Project)	4,1	40	50	10	10

Аналіз даних таблиці 2 свідчить, що найбільшим попитом користувалися курси «Кількісні методи» та «Основи статистики». Вони отримали й більший рейтинг, й більшу кількість учасників. Нажаль, спостерігаємо, більший ухил у бік кількісних, а не якісних методів, а також той факт, що лише невеличка кількість учасників добралася до фінального проекту та оцінила його.

Висновки. Спеціалізації MOOC – нова перспективна форма масових он-лайн курсів, яка дозволяє більш глибоко вивчити предметну область. Спеціалізації пропонуються декілька раз на рік, що дає можливість налагодити змішане навчання студентів вишів з матеріалами курсу. Однак вона передбачає і більш високу мотивацію студента, і великий відсів учасників. Платформи Coursera та Future Learn поки ще надає вільний доступ (аудит) до широкого кола курсів і спеціалізацій з методології і методів дослідження, аналізу даних дослідження. Практично всі курси, які ми аналізували, використовують програмне забезпечення R та RStudio. Пропонуємо наступні шляхи включення MOOC в процес навчання майбутніх соціологів в українських вишах: оновлення навчально-методичного забезпечення дисциплін (зокрема, для студентів-соціологів, це дисципліни «Методи багатовимірного дослідження в соціології», «Методологія наукових досліджень», «Методологія соціологічних досліджень», «Соціальна статистика»); організація самостійної роботи студентів та навчальних практик; проходження окремих тем курсу, або всього курсу в тандемі студент-викладач; оновлення тематики курсових та кваліфікаційних робіт, використання нових інструментів і методів в дослідженнях аспірантів і докторантів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf 2. Кутуєв П. В. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм: монографія / П. В. Кутуєв ; НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського». – Київ : Сталь, 2005. – 500 с. 3. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів /// Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Віктора Огневюка, Світлани Сисоевої. – К.: ТОВ «Видавниче підприємство «ДЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. – С. 253-262. 4. Панченко Л. Ф. Особливості спеціалізацій в масових он-лайн відкритих курсах// Нові інформаційні технології в освіті для всіх (ІТЕА-2015). - Матер. Х Міжн .наук.-практ. конф (26-27 листопада 2015 року. Київ, Україна). – С.90-95. 5. Панченко Л. Ф. Дослідження курсів з аналізу даних проекту Coursera // Новітні комп'ютерні технології. Т.12. Спецвипуск «Хмарні технології в освіті» (за матеріалами семінару СТЕ2014). 6. Панченко Л. Ф. Масовий відкритий он-лайн курс як альтернативна форма підвищення кваліфікації викладача вищої школи // Education and pedagogical sciences. – 2013. – №1(156). – С.19 – 28. 7. Coursera [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.coursera.org> 8. Future Learn [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.futurelearn.com>

КОРУПЦІЯ, ЯК ПЕРЕПОНА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Пиголенко Ігор Вікторович

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

З розвитком суспільства мають рівномірно розвиватись усі сфери людського життя: економічна, політична, соціальна. Тобто, науково-технічний прогрес має не опосередковано, а прямо впливати на розвиток подій в країні. На сьогоднішній день впровадження новітніх технологій має стосуватися і політики, зокрема. Це, звісно, не означає, що політики повинні користуватися телефонами відомих марок, їздити на авто останніх моделей та носити брендові годинники. Тут мається на увазі наукова організація праці сучасного політика.

В Радянському союзі, коли територія країни була величезною, включала 15 республік та керувалася з Москви, необхідно було залучення до процесу управління великої кількості людей, які працювали в кожній республіці окремо та звітували вищому керівництву про свою роботу.

Отримавши у 1991 році незалежність, Україна мала б реструктуризувати систему управління державою, максимально скоротивши та оптимізувавши управлінський сектор. Демократична система управління, де чітко існує структурована система влади, яка несе повну відповідальність за свою діяльність. На жаль, демократія в сучасній Україні існує лише на папері.

Згідно Статті 6 Конституції України «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>]. Влада має чіткі обов'язки перед суспільством та обирається демократичним шляхом.

Як показує досвід демократичних європейських держав, результати реформування набагато ефективніші, якщо управлінський апарат скорочено до мінімуму. Але всі кроки до скорочення або покращення системи влади в Україні, призводять до відкриття нових структур, які спрямовані контролювати роботу вже раніше створених органів.

Так, для боротьби з корупцією, якою сьогодні пронизана вся система влади, було створено декілька органів (Національне антикорупційне бюро, Національне агентство України з питань запобігання корупції), функції яких багато в чому перетинаються, при цьому, контроль за корупцією також залишається закріпленим за підрозділами Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України. Тобто, Україні сьогодні важко уявити скорочення управлінського апарату на практиці, таку своєрідну «оптимізацію роботи».

За результатами репрезентативного опитування населення України 2015 року, що проводиться Інститутом соціології НАН України в рамках соціологічного моніторингу з 1992 року, на думку більшості опитаних мешканців України (68,7%) головною причиною, що заважає владі реалізовувати реформи є корупція. На другому місці – це небажання олігархів відмовлятися від надприбутків (58,7%) та на третьому – небажання політичних еліт змінювати систему (48,5%) [1].

Тобто, на думку більшості українців, основною проблемою нашого суспільства залишається корупція та неготовність влади до кардинальних змін через оптимізацію державних органів.

Феномен української економіки полягає в тому, що значна частина приватного сектору знаходиться в тіні. Тобто, майже в усіх сферах суспільного життя, є офіційна плата за певні послуги та неофіційна, яку необхідно сплатити, щоб все ж таки отримати цю послугу (це оформлюється як благодійний внесок або

допомога для функціонування організації). Мова йде про «побутову корупцію», з якою стикається майже кожен українець повсякденно.

Більш глобальне та масштабне значення має корупція на найвищому, державному рівні (тендери, закупівлі, продаж державних підприємств, ремонт доріг, будівництво дитячих садочків, шкіл, медичних закладів тощо). Начебто, офіційно, за документами, в Україні виділяються державні кошти на соціальну сферу, об'єкти загального користування, але ці кошти не використовуються за призначенням і не доходять до кінцевого споживача.

За даними щорічного дослідження Transparency International «У світовому Індексі сприйняття корупції (СРІ) за 2016 рік Україна отримала 29 балів зі 100 можливих. Це на 2 бали більше, ніж минулого року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом... У Всесвітньому рейтингу СРІ Україна цього року посідає 131 місце зі 176 країн. Цю сходинку із показником 29 балів разом з нами розділили Казахстан, Росія, Непал та Іран» [2].

Корупція суто негативне явище не тільки в економіці, а й в усіх сферах суспільного життя вцілому, адже вона призводить до росту поляризації суспільства, тобто фінансової та соціальної відстані між найбагатшими та найбіднішими. Доступ до суспільних благ мають тільки обрані, а найбідніші вимушені намагатися задовольнити лише первинні потреби. В кінцевому випадку, це призводить до соціального вибуху, який не завжди веде до кардинальних змін (революцій). Він може проявляти себе в наростанні рівня незадоволеності: гнів, агресія, злочинність тощо.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін / К.: Інститут соціології НАН України, 2015. – Випуск 2. – 524 с. (Додаток: таблиці моніторингового опитування «Українське суспільство – 2015»). 2. Індекс сприйняття корупції у світі (СРІ-2016) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/>

СОЦІОЛОГІЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ТА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ СОЦІОЛОГІЇ: ТРАДИЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ, НОВІ РІШЕННЯ

Яковлев Денис Вікторович

доктор політичних наук, професор,
декан факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

Чи є серед нас прихильники раціо? Скільки «...але», «...якщо», «...пост...» ми маємо поставити у відповіді перед тим, як визнати, що раціональність поступово елімінується з соціологічного дискурсу? Як відзначає В. Швирьов, «криза ідеї раціональності в сучасній свідомості, безумовно, пов'язана з розмиванням чітких критеріїв раціональності пізнання, у першу чергу наукової раціональності» [415, 105]. Важливою характеристикою минулого століття, за оцінкою одного із творців квантової фізики М. Борна, є трагічне поєднання найбільших тріумфів розуму і поразок здорового глузду. У цій констатації виражена криза основних принципів і навіть самої ідеї раціональності як однієї з фундаментальних цінностей і регуляторів людського мислення і діяльності.

Сучасне суспільство дійсно характеризується зрушеннями у відносинах індивіда і влади, істотними трансформаціями картини світу, культурною плюралізацією суспільства. Можна погодитись із тим, що більшість індивідів діє ірраціонально, під впливом мас-медіа (але чому б не шукати, слідом за М. Вебером, раціональність, здавалося би, зовсім ірраціональної поведінки?). А як щодо політики у сенсі Public Policy? Чи готові ми визнати, що раціональна дія – це одна із головних ознак політики та управління? Адже саме раціональність є основою досягнення міжгрупових компромісів і знаходження консенсусу, оцінювання дій влади, її ефективності та відкритості.

Усе це актуалізує дослідження важливої наукової проблеми – раціональності сучасної соціології та, водночас, акцентує на необхідності привернення уваги науковців до окремого напрямку – соціології раціональності.

Серед інтелектуальних джерел та складових теорії раціональності слід відзначити Н. Автономову (типи раціональності, відмінності між Розумом та Розсудком), Ф. Гаєка (ринкова економіка як результат раціональної взаємодії), О. Гьоффе (право і раціональність), К. Ероу (теорема «неможливості»), В. Парсонса (вибір і раціональність у прийнятті рішень у публічній політиці), Й. Шумпетера (раціоналізація та демократія, креативна деструкція як основа вибору), М. Олсона (теорія колективного вибору; раціональна організація влади, що пов'язує економіку та політичну діяльність), Д. Норта (інституційні дослідження, порядки відкритого доступу), ін.

Концептуальна криза в інтерпретації поняття «раціональність», яка виявляється в сучасних

дискусіях з цієї проблеми, пов'язана із конкретною історичною формою раціональності, а саме, з тим класичним уявленням про раціональність, яка бере свій початок від епохи Нового часу й Просвітництва. Сучасна криза ідеї раціональності – це, звичайно, криза класичних уявлень про раціональність. Натомість, некласична раціональність виходить з необхідності саморозвитку, «самобудівництва» суб'єкта в процесі його взаємин зі світом. Некласична раціональність є відкритою раціональністю, здатною до удосконалення і перегляду навіть своїх вихідних установок.

Раціональне ставлення до світу обов'язково припускає націленість на ефективність, на успішність дії. Але сама по собі ефективність не може розглядатися як достатня ознака раціональності. Не може виступати в якості раціональної і творча імпровізаційна діяльність, яка приводить до успішних результатів при вирішенні окремих унікальних завдань. Раціональність пов'язана з адекватним розумінням ситуації, свідомим керуванням власною поведінкою. Вона потребує рефлексивного самоконтролю і облік вимог зовнішнього оточення. Раціональність передбачає альтернативність поведінки, можливість вибору різних способів дії.

У практичній політиці актуалізуються пошуки оптимального (якщо не *раціонального*) шляху українського суспільства до демократії. Очевидно, що це завдання потребує переосмислення взаємовідношень між капіталізмом та модернізацією, заснованою на ліберальній моделі. Ситуація ускладнюється не лише через внутрішньополітичні чинники, а й кризами ліберальної та електоральної демократії у глобальному масштабі, хвилею популізму. Ми дійсно обрали не найкращий час для переходу. Бо сама його мета, яка декларувалась – ліберальна демократія – зникає. І якщо східноєвропейські країни встигли здійснити перехід, *переконані* у раціональності ліберальної моделі, то українські еліти змушені *робити свій вибір* в умовах невизначеності. Реалізація проекту модернізації, в основі якого колись знаходилась раціональність, вочевидь потребує уваги до раціональності нашого вибору.

Раціональність, раціональний вибір «просідають» у багатьох пунктах теоретизування та реалізації практичної політики, але мають беззаперечний потенціал в умовах невизначеності, кризи та ситуаціях переходу. Теорія вибору інтерпретує соціальну взаємодію як *послідовність (серію) виборів* індивідуальних та колективних акторів. У ній поєднуються макросоціологічні підходи, які зосереджуються на дослідженні суспільства, соціальних систем і великих соціальних груп та мікросоціологія з її традиційною увагою до повсякденності, індивідуальної поведінки та взаємодії face-to-face.

Важливість звернення до теорії вибору обумовлена тим, що з інтелектуального горизонту зникають одні орієнтири (мова йде про кризу лібералізму, електоральної демократії, капіталізму, ін.) і необхідно шукати інші. Раціональний вибір європейських еліт у період з XV по XVIII створив демократичні інституції, але нам справді невідомо, що у результаті створить раціональний вибір українських еліт. Чи будуть вони здатні колись діяти «всупереч собі», як еліти Нового часу?

З кута зору раціональності, в основі реформ – не моралізаторство (заклики «подумати про суспільство», «про інших», бути добрими та чесними), а раціональний вибір еліт, який вони здійснюють із урахуванням реальних правових, політичних, економічних умов, *переваг та обмежень*. Політична діяльність українських еліт нерозривно пов'язана із економічною вигодою – діяти раціонально, переслідувати власні інтереси, намагатись мінімізувати витрати і максимізувати прибуток. Саме тому, діяльність еліт характеризується гіперболізацією приватного інтересу та використанням незаконних методів конкуренції. Це, звичайно, заважає руху реформ. Але яка альтернатива такій поведінці? «Зверху» ставлення до приватного інтересу, наголос на необхідності домінування «суспільного» інтересу. Такий вибір не є раціональним, бо має інтенцію перетворюватись на захист «державного» інтересу, уособлюватись бюрократією, апаратом, номенклатурою. У цьому випадку відбувається монополізація державою політичного, економічного, культурного просторів, активно розвиваються тоталітарні тенденції. Але це ми, здається, вже проходили.

Є одне зауваження, яке важливо усвідомити: модернізація з кута зору теорії раціонального вибору інтерпретується не як результат природного, вільного від втручання структурування, а як наслідок планування й створення відповідних юридичних умов та політичних інститутів. Як закликав Е. де Сото: найкраще, що можуть зробити суспільства під час переходу – це думати. Додамо – й діяти раціонально.

Таким чином, раціональність виступає основою модернізації в Україні, а сучасна теорія раціональності може запропонувати нову модель людини – Homo elegit, тобто «Людини, яка обирає». Залишається сподіватися, що такий вибір буде раціональним.

СЕКЦІЯ 12

ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ / ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ І ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА

Требін Михайло Петрович

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У ХХ ст. до наукового обігу соціологів увійшла така нова категорія, як менталітет. Менталітет (від латинського *mens* – розум, спосіб мислення, склад розуму) – синкретичний феномен людського сприйняття, уявлення, відносин і дій; глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що включає і несвідоме; це сукупність стереотипів мислення і поведінки, історично і культурно зумовлених, закріплених у свідомості людей у процесі спілкування. Вперше дане поняття було застосовано французькою школою «Анналів» (М. Блок, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гофф, А. Лефевр, Л. Февр та ін.). Менталітет у значній мірі визначає спосіб життя, поведінку людей і форму відносин між ними. Поняття «менталітет» за своїм значенням близьке до таких термінів, як «світогляд», «національний характер», «картина світу», проте воно не зводиться до жодного з них і не вичерпується їхньою сукупністю. Феномен менталітету як специфічної форми колективного почуття, мислення і свідомості впливає на оцінку подій, є своєрідною призмою, через яку людина дивиться на світ, і в цьому проявляється його зв'язок зі світоглядом. Національний характер втілюється не в якихось особистісних рисах всіх або більшості представників тієї чи іншої нації, а в соціокультурних особливостях того чи іншого народу. Національний характер багато в чому визначає духовну атмосферу, яка панує в суспільстві, і виявляє себе в зразках мислення і поведінки, що задаються культурою, в нормах, ціннісних орієнтаціях і продуктах культурного розвитку. В основі картини світу лежить осмислення відносин людини з Космосом, з Богом, з владою, з часом і простором, зі смертю і безсмертям; розуміння добра, зла, щастя, справедливості, естетичної досконалості тощо. Це є базовим змістом культурної картини світу, що надає їй рис самобутності, які дозволяють відрізнити одну картину світу від іншої.

Підсумовуючи міркування про складність визначення концепту «менталітет», зазначимо, що в сучасній науковій літературі сформувалися три підходи до визначення цього поняття. Згідно з першим, менталітет розглядається як сукупність повсякденних уявлень, символічних образів і цінностей. Другий підхід акцентує увагу на такому його компоненті як колективне несвідоме. В межах третього підходу підкреслюється, що менталітет – це сфера як свідомого, так і несвідомого (при цьому винятково колективного несвідомого).

У сучасних наукових джерелах поряд з поняттям «менталітет» досить часто використовується поняття «ментальність», яке визначається, як форма конкретного прояву менталітету; це світовідчуття, світосприйняття, що формується на психічному рівні індивідуальної або колективної свідомості, виникає в надрах культури, традицій, соціальних інститутів, середовища проживання людини і являє собою сукупність психологічних, поведінкових настанов індивіда або соціальної групи. Співвідношення між менталітетом і ментальністю можна розглядати як відношення загального до конкретного. З огляду на це, можна говорити про ментальність (але не менталітет) певних соціальних спільнот чи груп, а також про ментальність окремої людини (українська, французька ментальність, ментальність дворянства, студентства тощо), про ментальність певного культурно-історичного періоду (ментальність первісного суспільства, ментальність епохи Відродження тощо). В цілому можна погодитися з думкою П. Дінцельбахера, що «ментальність – це набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період. Ментальність виявляється в діях». Кожен народ має власну ментальність, унікальну здатність сприймати реальність і створювати свою неповторну картину світу. Основу ментальності може становити поетичний, романтичний початок або, навпаки, тверезий реалізм, практицизм, прагматизм; образне мислення або аналітичний склад розуму, надія на суспільні інститути (державу, партію) або переважно на себе. Слід зазначити, що традиція диференціювати поняття «менталітету» і «ментальності» не стала загальноприйнятною в науці. Ми пропонуємо використовуватися їх як близькі, але не абсолютно тотожні за значенням терміни.

Подібна складність у розрізненні існує і відносно понять «правовий менталітет» і «правова ментальність», що виступають в якості категорій соціології права. Взагалі, право як таке – наріжний камінь культурної своєрідності цивілізації, суспільства, нації. Сутність права виявляється через ментальні установки,

ідеї, теорії, норми, соціальні відносини, тобто різні форми правової реальності. Саме право виконує функцію збереження і відтворення соціального досвіду, який покликаний забезпечити стабільність і динаміку правової системи. Праву як регулятору суспільних відносин притаманні такі ментальні властивості, як абстрактна загальність (універсальність), формалізованість (формальна визначеність), системність, загальнозначуща і загальнообов'язкова конкретизованість і визначеність (загальнообов'язковість) та ін. Система права, її формування має ментальний характер, який виражається, по-перше, в тому, що вона існує об'єктивно, розкриваючи існуючі закономірності, відображає реально існуючу систему суспільних відносин і не може будуватися за суб'єктивним розсудом людей. По-друге, ця система існує як єдине ціле, в якому правові норми узгоджені між собою і не діють ізольовано одна від одної. По-третє, право має певну структуру, складається з самостійних частин. По-четверте, система права характеризується стійкістю і відносною стабільністю правових положень, але не позбавлена раціонального динамізму, що виявляється у певних змінах, доповненнях до цієї системи новими інститутами, галузями права тощо.

Виходячи із зазначеного вище, ми визначаємо правовий менталітет як сукупність правових стереотипів мислення і поведінки, історично і культурно обумовлених, закріплених у правосвідомості людей у процесі спілкування. Що стосується правової ментальності, то ми дефінуємо її як реальний, актуальний стиль, характер, спосіб правового мислення і поведінки, властивий певному соціуму, соціальній, етнічній групі чи індивіду. Правовий менталітет забезпечує збереження і трансляцію від покоління до покоління правової ментальної інформації, правових правил і норм, що гарантують історичну відтворюваність і самоідентичність суспільства в цілому, окремої соціальної групи та особистості. Правовий менталітет виробляється століттями, набуваючи усталеності. Він визначає способи реагування людей на правові рецепції і інновації, забезпечує адаптаційні механізми, можливість пристосування до мінливих умов матеріального і духовного буття. Ядром правового менталітету і правової ментальності є правові цінності. Правовий менталітет являє собою стійку сукупність правових уподобань, які складаються на рівні колективної правосвідомості навколо традиційно визнаних соціокультурних і правових норм. Правовий менталітет і правова ментальність нерозривно пов'язані між собою, впливають один на одного за принципом зворотнього зв'язку; вони неподільні і невідривні як причина і наслідок, як процес і результат.

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ФАКТОР ВОСПРОИЗВОДСТВА/ ЦИРКУЛЯЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ УКРАИНЫ

Нехаенко Оксана Васильевна

студентка 6 курса социологического факультета
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Реформы, которые проводятся в Украине начиная с 90-х годов, провозглашают своей целью построение общества, основанного на приоритете экономического благополучия и демократии. Даже если признать декларируемый переход хотя бы отчасти состоявшимся, нельзя не отметить значительную социальную неудовлетворенность качеством демократии, которая проявляется в первую очередь в довольно высоком уровне недовольства политической властью. Можно предположить, что эта неудовлетворённость стала одной из латентных предпосылок масштабного кризиса, который разгорелся в Украине в 2014 году. Нередко подобное положение связывается с несостоятельностью и неэффективностью функционирования политических элит, в частности, с несовершенством механизмов их ротации. Так, события 2014 года во многом были направлены против правящей на тот момент политической элиты. Исходя из вышесказанного, главной целью данного исследования можно считать попытку социологического осмысления понятия «социальный капитал» с дальнейшей возможностью установления степени его влияния на процесс циркуляции политических элит. В данном случае социальный капитал рассматривается нами как один из факторов, способный прямым образом влиять на формирование политической элиты. Соответственно, необходимо решить ряд таких задач: 1. рассмотреть теоретические подходы, раскрывающие понятие «социальный капитал»; 2. провести социологическую операционализацию понятия «социальный капитал»; 3. рассмотреть роль социального капитала в процессе воспроизводства политической власти.

Одним из первых исследователей, кто достаточно подробно занимался рассмотрением данного понятия, был П. Бурдьё. Однако источники этой идеи можно найти ещё у А. де Токвиля, Г. Зиммеля, Э. Дюркгейма и М. Вебера[3].

Согласно Бурдьё, социальный капитал – это продукт общественного производства, материальных и тем самым классовых практик, путём достижения групповой солидарности[1]. В таком понимании социальный капитал может выступать не только и не столько причиной экономических выгод, сколько проявлением социально-экономических условий и обстоятельств; он является групповым ресурсом и не может быть измерен

на індивідуальному рівні. Бурдьє також відзначає, що зв'язи між економічним розвитком суспільства і розміром сукупного соціального капіталу опосередковані політичним строем, релігійними традиціями і домінуючими в суспільстві цінностями. Послідователі Бурдьє частіше за все використовують якісні, етнографічні і історичні методи оцінки соціального капіталу в рамках різних груп.

В максимально широкому представленні соціальний капітал може розглядатися нами як інститути, відносини і норми, які якісно і кількісно формують соціальне взаємодіяння в суспільстві. Естотенно, така трактовка суттєво упрощає концепцію, однак, на наш погляд, являється вповне життєспособною, поскільки фіксує головну функцію соціального капіталу – виступати як зв'язуюче ланка між мноством суспільних інститутів, удержувати їх разом, забезпечуючи зв'яз між ними посередством горизонтальних зв'язів і норм.

В вузькому сенсі соціальний капітал — це те ресурси, які можуть використовуватися акторами для реалізації їх соціальних інтересів і цілей. Тут необхідно відзначати, що соціальний капітал – це феномен, який має соціальну, а не індивідуальну природу. Він присущ самій структурі людських відносин: будучи зв'язаним з іншими людьми, людина отримує мноство переваг.

В соціологічних дослідженнях українських учених використовуються такі показателі соціального капіталу, як рівень соціальної напруженості, індекс аномійної деморалізованості, індекс цинізму і індекс національного дистанціювання [2, с. 6–7]

Переходячи безпосередньо до методів дослідження, відзначимо, що найбільш активно використовується метод глибокого інтерв'ю. Наявність мноства різних методів вимірювання соціального капіталу дозволяє вивчити різні аспекти соціального капіталу, однак суттєво ускладнює проведення порівняльного аналізу рівня соціального капіталу в різних часових періодах, в різних країнах і суспільствах. Крім того, тут дослідник ризикує зіткнутися з проблемою, яка характерна для якісних методів в цілому: питання інтерпретації столь складного і багатовимірного поняття являються головною складністю гіпотетичного дослідження.

В оцінці рівня циркуляції політичної еліти офіційні біографії її представників можуть бути корисні для визначення, наприклад, зв'язів між колишніми комсомольцями і партійними активістами, які займали і займають вищі посади. Крім того, можна провести порівняння їх біографічних портретів з оцінкою потенційного впливу завдяки прямим і непрямим зв'язям. Теоретичне визначення і емпіричний аналіз важливості неформальної зв'язності в колах влади приводять в своїх роботах вітчизняні і західні дослідники, тому не можна сказати, що запропонований нами алгоритм дослідження являється чимось кардинально новим. Разом з тим відкритим залишається питання стосовно сили зв'язу, який базується на попередньому співробітництві в партійних організаціях, порівняно з родичними зв'язями або зв'язями, які тягнуться ще від навчання в університеті. Так, наприклад, емпіричні дослідження, які проводилися вітчизняними ученими¹, виділяють характерну особливість комсомолу як своєрідного інкубатора для ряду представників. Це дає підстави для використання саме мережевого підходу в визначенні «елітної стійкості» колишніх комсомольців і партійних активістів при владі в умовах радикальних політичних змін. Саме цей приклад яскраво демонструє, що актуальність дослідження соціального капіталу не виснажилася за період з моменту розпаду Радянського Союзу.

В якості висновку відзначимо, що поняття соціального капіталу може бути розглянуто з кількох точок зору, в залежності від того, які цілі стоять в межах конкретного дослідження. В даному випадку, коли необхідно прослідкувати механізм функціонування соціального капіталу в відносно закритій групі, виникає проблема, пов'язана зі складністю дослідження групи всередині. Разом з тим це не перешкоджає проведенню первинного аналізу. І таким чином, ми можемо говорити про те, що в межах нашого дослідження необхідно виділити два основні етапи, де на першому нами буде досліджуватися безпосередньо рівень довіри до політичної еліти, а на другому етапі передбачається виявлення особливостей циркуляції української еліти. Тільки в такому випадку у нас з'явиться можливість отримати найбільш виснажливу картину про сучасному стані політичної еліти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурдьє П. Форми капіталу [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5.pdf. 2. Панина Н. Українське суспільство 1994–2006 : Рік перелому: соціологічний моніторинг [Електронний ресурс] / Н. Панина. — К. : Ін-т соціології НАНУ, 2005. — 149 с. — Режим доступу: <http://www.i-soc.com.ua/institute/>. 3. Патнэм Р. Процвітаючий ком'юніти, соціальний капітал і суспільне життя / Р. Патнэм // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. 4. Стрельникова Л.В. Соціальний капітал: типологія зарубіжних підходів // Суспільні науки і сучасність. — 2004 - № 2. — с. 33–41.

¹ Костюченко Т. С. Мережі політичної еліти в період кризи : циркуляція чи відтворення? / Т. С. Костюченко, М. І. Винницький // Вісник Львівського університету: Сер. соціологічна. — 2010. — Вип. 4. — с. 146–154.

СОЦИАЛЬНЫЕ ЭФФЕКТЫ ПОЛИТИЗАЦИИ ГЕНДЕРНОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ: ПОСТАНОВКА ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ВОПРОСА

Мурадян Елена Сергеевна

кандидат социологических наук, доцент кафедры политической социологии,
декан социологического факультета
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Гендерная проблематика актуализирована в различных измерениях, среди которых есть и социально-политическое. Во многом с того момента, как представители различных маргинализированных гендерных групп (прежде всего – сексуальных меньшинств) стали добиваться законодательного закрепления (признания, расширения и т.д.) своих прав, социально-политическое измерение гендерной проблематики стало основным. Это закономерно, поскольку любые претензии на асимметричное изменение юридического статус-кво, предполагающие усиление субъектности каких-либо групп, автоматически политизируют проблематику. Ведь претензии эти: а) обращены к государству; б) как минимум косвенно затрагивают интересы иных групп; в) проблематизируют для широкой аудитории те ситуации, процессы и отношения, которые до выхода в плоскость юридических претензий являются проблемными только для членов групп, претендующих на усиление юридической субъектности¹. В социологии мы нередко оставляем за пределами нашего внимания социальные эффекты вышеупомянутой политизации. Социологи по вполне понятным причинам концентрируются на аспектах гендерной проблематики, которые условно можно назвать «внутренними» по отношению к маргинализированным гендерным группам. Внимание к различным уровням и формам социально-группового неравенства, небанальным факторам стратификации, к дискриминативным ценностно-нормативным системам, идеологиям, стереотипам и практикам – вот что прежде всего движет социологом, исследующим гендерную проблематику. Можно предположить в этой мотивации если не прямое продолжение, то «эхо» неомарксистского подхода (особенно маркузианской его версии²), делающего заметный упор на «вскрытии» дискриминирующих неравенств и т.н. «естественных»³ форм социального угнетения. Если учесть, что сама гендерная проблематика, при всех возможных разночтениях её истории (каковых разночтений, впрочем, не так уж много), выросла прежде всего на почве контркультурных (на момент их возникновения) идеологий, на широкой ниве женского антидискриминативного движения, то центральное место стратификационно-дискриминативного аспекта гендерной проблематики в социологическом анализе представляется вполне объяснимым. Однако в то же время можно усмотреть определённую инертность социологического сознания и воображения в том, что на периферии социологического зрения остаются аспекты гендерной проблематики, связанные с её высокой динамичностью. Социальные эффекты политизации⁴ гендерной проблематики имеют скорее внешний характер по отношению к маргинализированным гендерным группам, поскольку речь идёт не об изменении реального статуса этих групп, а о реакции остальных групп на проблематизирующий дискурс, на активизм маргинализированных групп. Эти социальные эффекты выглядят вторичными по отношению к «ядерным» аспектам гендерной проблематики; однако для социологов они представляют исключительный интерес по целому ряду причин.

Во-первых, внимание к этим эффектам выводит нас в пограничную область исследований, в которой собственно социология гендера пересекается с политической социологией. Именно с ней, а не с социологией политики, поскольку специфика проблематики требует не столько сочетания различных отраслевых социологий, сколько междисциплинарного подхода. Учитывая политическую обусловленность рассматриваемых социальных эффектов, политическая социология, междисциплинарная по своей природе,

¹ При всём сказанном мы не намерены что-либо однозначно утверждать в отношении природы политизации гендерной проблематики. Вполне возможно, что мы имеем дело не просто с «механически-эволюционным» процессом, вызванным исключительно описанными свойствами юридической проблематизации, а с особенностями политической репрезентации новых политических неравенств, которая сама по себе заслуживает отдельного фундаментального изучения.

² Версии, во многом не просто пересматривающей марксизм, но искажающей его до неузнаваемости абсолютизацией и гипертрофией центральных категорий марксистского анализа – эксплуатации и отчуждения, - а иногда доводящей их до абсурда (например, максимально расширительным применением понятия эксплуатация к неэкономическим отношениям и процессам, неясным отождествлением любого неравенства с угнетением и дискриминацией и т.п.)

³ То есть оправдываемых причинами и факторами, которым приписывается естественный (природный) характер

⁴ Следует указать, что, безусловно, актуализируемая в данном материале «политизация гендерной проблематики» - это не какой-то единый направленный процесс, видоизменяющий и трансформирующий этой проблематику однозначно во всех её проявлениях. Говоря о ситуации точечно-современной, можно легко зафиксировать активную политизацию гомосексуальных аспектов гендерной проблематики при относительно низкой политизации трансгендерных или квир-аспектов; так же не сложно заметить географическую разницу в политизации гендерной проблематики. Однако неравномерность её политизации не отменяет низкого уровня артикулируемого интереса социологов к социальным эффектам этой политизации и необходимости актуализировать такой интерес, чему и посвящены наши тезисы.

подходит как нельзя лучше. А расширение арсенала исследовательских инструментов, которое обеспечивается междисциплинарностью, способно заметно обогатить комплекс знаний о социальном бытии гендера. Во-вторых, исследование социальных эффектов политизации гендерной проблематики способно дать нам неординарные сведения о механизмах взаимосвязи и взаимообмена гендерного, юридического и политического полей социального пространства. В-третьих, на основании даже поверхностного анализа искомых эффектов можно сформулировать гипотезу о механизмах и формах политической репрезентации гендерного, а в перспективе – и других социальных неравенств, маркируемых в отношении традиционных стратификационных разделений как «новые». Наконец, в-четвёртых, предполагаемое исследование социальных эффектов продемонстрирует нам, какое же значение приписывают гендерной проблематике те, кто по отношению к ней являются наблюдателями, – то есть не принадлежащие к маргинализованным гендерным группам члены социума. Полагаю, важность этого потенциального результата в достаточной степени объясняется теоремой Томаса: общество реагирует не только и не столько на объективную ситуацию (которую и пытаются изменить представители маргинализованных гендерных групп посредством её проблематизации), сколько на приписываемые ей значения.

Диапазон таких значений, возможно, не так уж широк. Он вполне может сводиться к тем значениям, которые актуализируются (если не сказать – обостряются и гипертрофируются) в политическом и публицистическом дискурсе условных «защитников традиционных ценностей», в каждом геополитическом регионе представленных разными по характеру и структуре группами. Социологи, вслед за гендерными активистами, нередко маркируют их противников как идеологических маргиналов-экстремистов или архаичных аутсайдеров. Такая маркировка может иметь под собой основания, однако даже если так, она не снимает реальности последствий распространения подобных социальных эффектов политизации гендерной проблематики. Рискнём предположить, что интеграционный потенциал этих эффектов по результатам предполагаемого исследования может оказаться существенно ниже дезинтеграционного потенциала. И если эта гипотеза подтвердится, то списывать подобные результаты на заговор реакционных сил и консервативную фундаменталистскую пропаганду бессмысленно. На наш взгляд, эти соображения достаточно иллюстрируют актуальность исследовательского вопроса о социальных эффектах политизации гендерной проблематики.

ВОЗМОЖНОСТИ АКТОРНО-СЕТЕВОЙ ТЕОРИИ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИЕРАРХИЙ: КРИТИКА, ИНТЕРПРЕТАЦИЯ, СИНТЕЗ

Бойко Дмитрий Николаевич

аспирант социологического факультета

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

В ходе «поворота к материальному» в социологии, произведенного в конце прошлого века усилиями Б. Латура, Дж. Ло, М. Каллона, Э. Мол и др., с одной стороны, произошло расширение проблемного поля нашей науки – включение объектов вещной среды в предмет социогуманитарных дисциплин, и, с другой стороны, был предложен новый теоретико-методологический подход, в свое время претендующий на статус парадигмального – акторно-сетевая теория (ANT). При этом за последние два-три десятилетия вопрос роли вещей, как объектов не (с)только символической, но и материальной природы, в социологии институционализировался в форме социологии вещей, получившей достаточно обильное развитие. Но сама ANT была воспринята весьма холодно, получив огромное количество критических отзывов, и было за что. Лейтмотивом критики стала переоценка терминологии и системы понятий: «эклетиный и философски заряженный словарь вызвал обвинения в непонятности и эзотеричности» [1, с. 7], дополненные упреками в тавтологичности и внутренней противоречивости из-за неоднозначности выбора «между языком реальности и языком репрезентации» [2, с. 498], метафорой и метонимией [3]. Основной удар нанесли представители тех концепций, которые изначально подпали под критические выпады самих теоретиков ANT – Эдинбургская и Батская школы социологии научного знания. Сначала Г. Коллинс и С. Йерли [4], а потом и Д. Блур [5], не только отбивали латуровские диатрибы, но и отвечали тем же. И их претензии были нацелены в сторону принципа симметрии, который был предложен в контексте ANT¹. «В глазах сторонних наблюдателей акторно-сетевой подход превратился в проповедь равенства людей и нечеловеков» [1, с. 9], но при более детальном рассмотрении можно выйти на парадоксальное сочетание в акторно-сетевом подходе идеалов либеральной демократии и нищестанства: все актанты изначально равны, что не мешает им вести друг с другом борьбу за власть [6]. Эти и многие другие теоретико-методологические упреки в сторону акторно- сетевого подхода заставили авторов во многом переосмыслить свои позиции, результат чего

¹ Методологическое требование рассматривать субъект и объект как равнозначных действующих лиц.

довольно иронично подытожил сам Б. Латур: «...есть четыре элемента, не работающих в акторно-сетевой теории: слово «актор», слово «сеть», слово «теория» и дефис!» [7, с. 202].

На наш взгляд, основным козырем ANT, используя специфическое понимание участников социальных взаимодействий (в категориях «актантов»¹) и социальных структур (через понятия «сеть», «фрейм», «фон» и др.), является возможность учитывать и изучать весь охват отличных по характеру и масштабам (социальных) связей между разнородными и разноразмерными актантами в хитросплетениях (социальной) сети. Но аксиоматический характер вышеупомянутого принципа симметрии также резко ограничивает эвристические преимущества данного подхода: ANT, в ее изначальном виде, применима для изучения социальных структур лишь в их горизонтальной перспективе, при этом напрочь игнорируя необходимость вертикального среза. Инструменты, которые предоставили Б. Латур, Дж. Ло и другие, не предназначены для изучения аспектов иерархии, власти, стратификационных систем и любых других аспектов социальности, в которых проблематизируется неравенство. И в апологетике равенства роли людей и вещей в социальных сетях, авторы забывают о том, что «некоторые животные равнее других».

С другой стороны, при симметричном рассмотрении человека и вещей в сетях отношений мы вынужденно пренебрегаем уникальными свойствами однотипных объектов, обращая внимания на различия лишь тогда, когда они заметно выбиваются совокупности («ручка» останется «ручкой», покуда не приобретет характеристику «сломанная», «красная» или «моя»; соответственно, человек будет абстрактным до того, как ему будет приписаны те или иные эпитеты). Тогда как с традиционно-социологическим изучением человека ситуация обратная: вслед за измерением индивидуальности и уникальности идет обобщение и типизация. И это не просто методологический принцип, а мировоззренческая установка, воплощаемая в огромной массе концептов, будь то жизненная траектория, конфигурация ценностей или ансамбль капиталов. ANT в попытках оживить вещи просто убивает человека, тем самым наступая на те же грабли, что и ранний позитивизм или структурный-функционализм.

Возвращение человека в его привычном для социологии понимании в предложенную теоретиками акторно-сетевого подхода радикально меняет всю суть методологии, но это остается безальтернативным вариантом для ее универсализации. Рациоцентрические модели (например, «субъект») сами по себе крайне ограничены, потому не просто не привнесут ничего нового, но и обрушат старое, тогда как социокультурные модели (например, «актор») упускают связь между человеком и онтологически независимой социальной структурой, которая является ключевой для ANT. Потому, на наш взгляд, наиболее подходящей моделью социологической репрезентации *homo sapiens* в данном контексте является модель агента, как одновременно творение и творца социальной структуры (в нашем случае – сети). Агент, занимая определенное место (позицию) в пространстве, как физическом, так и социальном, неразрывно связан с другими элементами сети. Эти связи по сути являются его диспозициями, то есть конфигурация (будь то случайная или системная) этих связей формируют габитус агента. Системы позиций и диспозиций формируют фреймы, в которых и реализуются практики. В таком понимании фрейм является вариацией поля (в понимании П. Бурдьё), при этом акцент делается не на отношениях символической борьбы, а на горизонтальных символических взаимодействиях. Объекты вещной среды при этом, будучи узлами социальных отношений, являются носителями различных форм капиталов, и данный «разворот» в горизонтальную плоскость позволяет изучать то, как непосредственно материальные свойства вещей влияют на конструирование капитальных отношений и, соответственно, символическую борьбу в поле. Традиционно модель фрейма используется в микросоциологической перспективе для изучения повседневных структур взаимодействия, тогда как модель поля более универсальна и применяется в исследовании социальных взаимодействий всех уровней. Для нас соотношение фрейма и поля в методологическом плане достаточно условно (они могут как отождествляться, так и противопоставляться, либо являться частью друг друга), но эмпирически это является одним из ключевых индикаторов. И если в структуралистском конструктивизме поле является конкретным, исторически обособившемся и относительно автономным элементом социального пространства, то фрейм можно рассмотреть уже как отдельный конкретный элемент физического пространства, обладающий относительной продолжительностью и независимостью.

Такой подход позволяет, с одной стороны, решить несколько теоретико-методологических проблем акторно-сетевого подхода (вернуть в схему человека, учитывать вертикальную дифференциацию внутри сети) и, с другой стороны, дополнить структуралистский конструктивизм инструментами для изучения материальной составляющей социальных отношений. Это дает возможность более разнопланово изучать такие явления, как столкновения различных полей в одном фрейме (например, теледебаты ученого и политика), соотношение телесной и культурной составляющих человека (вопрос между «мастерства» спортсмена или работника физического труда), влияние физических свойств объектов на иерархизированные социальные отношения (роль и место вещей в символической борьбе или символическом насилии) и многие другие.

¹ Б. Латур заимствует термин «актанты» из структуралистской теории А.-Ж. Греймаса, под которым понимаются «существа или предметы, участвующие в процессе в любом виде и в любой роли, пусть даже в качестве простых фигурантов или самым пассивным образом» [8, с. 483].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Астахов С.С. Критическая рецепция акторно-сетевой теории: от макиавеллизма к проблеме Иного. / Астахов Сергей Сергеевич // *Философская мысль*. – 2016. – № 10. – С.1-15. 2. Amsterdamska O. Surely you are joking, Monsieur Latour! / O. Amsterdamska // *Science, Technology, & Human Values*. – 1990 – №4 (15). – P. 495–504. – P. 498. 3. Константинова М.В. Метонимический поворот. Социология вещей против социологии технологий / Мария Владиславовна Константинова // *Социология власти*. – 2015. – №1. – С. 90-107. 4. Collins H. Epistemological chicken / H. Collins, S. Yearley // *Science as practice and culture* (Pickering A., ed). – Chicago, 1992. – P. 301-326. 5. Блур Д. Анти-Латур / Дэвид Блур // *ЛОГОС*, Т. 27, 2017. – №1. – С. 85-134. 6. Brown S. Otherness and the Actor Network: The Undiscovered Continent / S. Brown, N. Lee // *American Behavioral Scientist*, 1994, – 6 (36). – P. 772-790. 7. Латур Б. АСТ: вопрос об отзыве / Бруно Латур // *ЛОГОС*, 2017. – №1 – С. 201-216. 8. Греймас А.-Ж. Семиотика. Объяснительный словарь: пер. с англ. / А.-Ж. Греймас, Ж. Курте. – М.: Радуга, 1983. – 550 с.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕНЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В УКРАЇНІ)

Соболевська Марина Олександрівна

доктор соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В останні три роки в Україні в зв'язку з окупацією Криму і військовим конфліктом на сході країни відбулися події, що змусили всіх згадати про особливу категорію людей – внутрішніх мігрантів, які отримали офіційну назву внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Масштаби і наслідки цього переміщення ще довго будуть усвідомлюватися, аналізуватися і осмислюватися, але перші реакції, вдалі чи ні, вже здійснилися. На більш ніж мільйонний людський потік страху за власне життя і життя близьких відреагувала «система» – державна, політична та економічна: видаючи довідки, статуси і соціальні виплати, надаючи тимчасове житло і допомагаючи знайти роботу; відреагував і «життєвий світ», руйнуючи стереотипи, що склалися про вічне протистояння «сходу» і «заходу» країни і пробуджуючи в людях забуті почуття співчуття, бажання допомогти і поділитися – дахом, речами, грошима. Два світи, що існують паралельно, один з яких функціонує відповідно до власної системної логіки, інший – твориться повсякденними стратегіями і практиками соціальних діячів, здавалося б, об'єдналися, щоб продемонструвати свою злагоду у вирішенні соціальних проблем. Але все та ж невблаганна логіка їх існування породжує нові конфлікти у складно диференційованій суспільній системі, в якій «життєвий світ» стає об'єктом «колонізації» формалізованих і раціоналізованих вимог функціонування макроструктур. У зв'язку із цим проблема соціальної інтеграції ВПО в Україні потребує комплексного дослідження та соціологічної діагностики як з позицій аналізу структурних (соціально-економічних та політико-правових) змін, так і дослідження індивідуальних стратегій соціальної інтеграції.

Низка таких досліджень була проведена ГО «Ера» за підтримки та на замовлення міжнародних організацій. Серед них зокрема опитування «ВПО та приймаюча громада» для проекту «Українська ініціатива з підвищення впевненості (UCVI)» на замовлення Кімонікс Інтернешнл Інк. (жовтень 2015 року), громадський моніторинг «Реалізація права на освіту дітей-переселенців зі сходу в загальноосвітніх школах та профтехучилищах» на замовлення міжнародного фонду «Відродження», (серпень-жовтень 2015 року), дослідження «Інформаційні потреби ВПО», проведеного на замовлення U-Media/Internews/USAID (жовтень-листопад 2015 та 2016 р.р.).

Результати цих досліджень були покликані представити різноманітні аспекти проблем соціальної інтеграції ВПО у місцях переселення. Не зважаючи на те, що кожне із досліджень зосереджувало свою увагу лише на локальних проблемах – будь-то взаємодія із приймаючою громадою, інформаційні потреби чи проблеми із забезпеченням права дітей-ВПО на освіту, у підсумку вони демонстрували різноманіття стратегій соціальної адаптації та механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб на новому місці проживання.

За підсумками проведених досліджень можна визначити та проаналізувати механізми реалізації соціальної інтеграції у двох основних проявах – системному та соціальному. Якщо системна інтеграція проявляє себе як відносини між частинами соціальної системи, її основні проблеми фокусують увагу на відсутності порядку та конфліктах у взаємовідносинах між ними, а отже в ситуації з ВПО проявляють себе як неузгодженість та відсутність координації зусиль різних державних відомств, прогаліни у законодавчій системі щодо регулювання питань і проблем ВПО, а також неналежне фінансування з державного бюджету для вирішення таких проблем. У той же час соціальна інтеграція зміщує фокус уваги на ситуацію міжособистісної взаємодії, демонструючи різноманіття міжособистісних проблем та індивідуальних стратегій адаптації в умовах зміни місця проживання. У той же час не менш істотні проблеми соціальної інтеграції проявляються на перетині функціонування цих двох типів порядку – системного та соціального, кожен з яких діє за власною логікою. Відбувається те, що в теоретичному плані Ю. Габермас позначає як «колонізація життєвого світу системою», коли за вирішення актуальних життєвих проблем береться невблаганна

логіка системи. У зв'язку із чим розрив між реальними проблемами та їх вирішенням ще більше зростає.

Як приклад, можна навести результати вже згаданого дослідження «Громадський моніторинг реалізації права дітей-переселенців зі сходу на освіту в загальноосвітніх школах та профтехучилищах», проведеного у серпні-жовтні 2015 року. За результатами цього дослідження система шкільної та професійно-технічної освіти гнучко і швидко забезпечила конституційне право на освіту великої кількості дітей шкільного віку, які разом із батьками покинули зону збройного конфлікту на Сході України, представивши можливість всім, хто звернувся за потребою, отримати місце навчання у загальноосвітніх школах. Формальне вирішення проблеми відбулося – кожен, хто потребував навчання, був зарахований до школи за бажаним місцем навчання. Проте реальні проблеми, які характерні для всіх загальноосвітніх шкіл, лише посилились із появою серед школярів дітей-переселенців. Серед таких проблем – недофінансування шкіл та незадовільний матеріальний стан, брак обладнання, підручників, неможливість займатися спортом, неналежне харчування учнів, а іноді й низька якість навчання. Проте найбільш актуальна проблема для батьків ВПО – це різного роду фінансові витрати, які поширені в школах. На цьому підґрунті – матеріального забезпечення навчального процесу – стає можливим виникнення локальних конфліктів із батьками місцевих учнів.

Серед інших проблем – неготовність загальноосвітніх шкіл до вирішення психологічних проблем дітей-переселенців та їх батьків. Дослідження виявило латентну проблему, яка може мати негативні наслідки у майбутньому. Йдеться про психологічні проблеми учнів-ВПО, які здебільшого ігноруються або не усвідомлюються їхніми батьками. На думку шкільних психологів, існує низький рівень довіри до працівників їх фаху. Батьки неохоче приводять своїх дітей на консультації, оскільки переживають, що це призведе до дискримінації дітей. Певний бар'єр між батьками і психологами має місце, що значною мірою пояснюється низьким рівнем культури і обмеженістю практики звернення за психологічною допомогою серед населення України. Саме тому більшість батьків вважає, що спроможні впоратись із існуючими психологічними проблемами дітей самостійно. З іншого боку, у більшості шкільних психологів відсутні дієві та перевірені методики та навички роботи з учнями, які бачили війну.

Отже, не зважаючи на здавалося б адекватну реакцію соціальної системи, а зокрема Міністерства освіти, на проблеми інтеграції та забезпечення права на освіту українських школярів, що потрапили в ситуацію вимушеного переміщення, існуючі проблеми, що визначають функціонування українських загальноосвітніх шкіл, лише посилились та загострились, стаючи підставою до виникнення нових потенційних конфліктів, виявлення яких стає можливим завдяки проведенню соціологічних досліджень.

ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЯ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Артеменко Анна Броніславівна

аспірантка кафедри соціології Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

Кожна держава, в якій відбувалися бойові дії, відповідно до можливостей і рівня свого розвитку, формує економічну та соціальну політику щодо захисту прав та інтересів учасників бойових дій. Україна як європейська держава прагне приєднатися до загальноєвропейських інтеграційних процесів. На даний час українське суспільство характеризується посиленням уваги до проблем військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій [3].

Однією з важливих форм соціальної підтримки є надання учасникам бойових дій психологічної реабілітації, адже досвід свідчить про те, що невчасно надана психологічна та соціальна допомога такій категорії населення призводить до руйнування міжособистісних контактів. Особливо потрібно відзначити, що у військовослужбовців спостерігається висока ступінь розвитку таких психічних функцій, як судження і оцінка. Також у військовослужбовців можуть спостерігатися процеси збіднення емоційного життя, звуження комунікативних зв'язків, що може призвести до деградації людини. Зміни в настрої призводять до пригніченості, депресивних, іпохондричних станів, в таких випадках учасники бойових дій звинувачують себе в різних проступках. Також не менш важливе формування громадської думки, толерантного ставлення до військовослужбовців. Серед актуальних проблем становлення особистості особливо відчутними і гострими є питання, пов'язані з інтегруванням учасників бойових дій в сучасне соціальне середовище.

Розглядаючи процес інтеграції в контексті досліджуваної проблеми, необхідно відзначити, що даний процес у військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій, утруднений адаптацією до умов життя в цивільному середовищі. Так, за час перебування на території проведення бойових дій, військовослужбовець стикається зі значною кількістю ризиків, які в подальшому житті можуть призвести до розладів психічної діяльності.

За діагностичними даними М. Мушкевич було виявлено характеристики посттравматичних

розладів (ПТСР), які проявляються в учасників бойових дій. Науковець зазначає, що 58% усіх осіб, які перебували в зоні бойових дій, мають посттравматичні розлади (поганий сон, кошмарні сновидіння, відчуття провини за те, що вижили, а інші загинули). За спостереженнями М. Мушкевич, бійці відзначали наявність флешбеків – повернення в минулі переживання, неадекватні реакції під час голосних криків, раптових плескань у долоні, тихих кроків; погіршення пам'яті, уваги, депресивний настрій, розчарування. Дані діагностики виявили 1% осіб схильних до суїциду та 37,5% осіб, які зловживають алкоголем. Ситуація з алкоголем може загостритися тоді, коли зі сторони рідних є нарікання і звинувачення.

За даними науковця незначна вираженість ПТСР спостерігається у 21% досліджуваних ветеранів АТО, помірна вираженість ПТСР – у 21%, а яскрава вираженість – у 58 % демобілізованих. За ознаками ПТСР, які спостерігаються у досліджуваних ветеранів АТО, М. Мушкевич подає такі дані: порушення сну та прояви депресії – 46%, загальна тривожність – 42 %, агресія, немотивована пильність – 37,5%, зловживання алкогольними напоями – 33,3%, невимушені спогади – 33,3%, почуття провини – 33,3%, раптово-зривна реакція – 29,2%, порушення пам'яті, уваги – 29,2%, притупленість емоцій – 29,2%, галюцинаторні переживання – 25%, напади люті – 17% [2].

Методологія дослідження процесу інтеграції учасників бойових дій в умови цивільного життя ґрунтована на комплексному підході, що об'єднує декілька парадигм, у тому числі: концепцію структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса; теорію структурації Е. Гідденса; соціологію рефлексії П. Бурдьє [4].

Створення оптимальних умов для успішної інтеграції військовослужбовців, які повернулися з зони бойових дій, відноситься до числа важливих соціальних завдань. Актуальність дослідження посилюється у зв'язку з потребою розробити ефективну та таку, що динамічно розвивається, систему, що дозволить їм успішно інтегруватися в суспільство після повернення із зони бойових дій. Учасники бойових дій потребують особливої уваги, підтримки та допомоги як від держави, так і від суспільства в цілому.

Загалом, комплекс заходів щодо інтеграції учасників бойових дій – це процес, мета якого активно пристосуватися до нових соціальних умов проживання у цивільному середовищі з ринковою системою взаємостосунків, який передбачає освоєння норм і правил цього середовища, реалізацією прав, у тому числі на працю, соціальну та психологічну підтримку, правову допомогу та формування в собі нових правил поведінки і нового самоусвідомлення.

Велика кількість факторів впливає на інтеграцію та адаптацію військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій в сучасне суспільство. На сьогодні актуальними являються такі процеси, як соціалізація, інтеграція, адаптація, які необхідно врахувати при розробці та впровадженні ефективної системи інтеграції в суспільство.

Процес інтеграції військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій до цивільного життя – важлива державна та суспільна справа і вимагає індивідуально підходу до кожного учасника бойових дій [5]. Державні програми щодо інтеграції військовослужбовців ще не досить ефективні та потребують подальшого розвитку. Ефективна система інтеграції військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій, повинна будуватися на основних принципах, які в себе включають забезпечення рівності учасників бойових дій, надання миттєвої психологічної та соціальної допомоги, розуміння суспільством важливості психологічного стану військовослужбовців та в допомозі їм швидко та безболісно інтегруватися в сучасне суспільство.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної адаптації демобілізованих учасників антитерористичної операції (АТО) та їх сімей [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dsznzoda.gov.ua>. 2. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій : статті / О. О. Буковська. – Вісник №128, 2015. – С. 29-32. 3. Величко С.В. Адаптаційний потенціал военно-служащих в психологической подготовке к гражданской жизни / С. В. Величко. – 2014. 4. Корчемний П. А. Військова психологія: методологія, теорія, практика / П. А. Корчемний. – 2010. 5. Адаев А. И., Соловьев И.В. Социальная адаптация военнослужащих, увольняемых с военной службы. Учебно-методические материалы по курсу. – М.: МО РФ, 2004. – 356 с.

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО РАДИКАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Музильов Олександр Володимирович
аспірант кафедри політичної соціології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Радикалізм сьогодні стає значущою загрозою для багатьох країн. Україна не просто не є винятком: в останні роки наша держава все більше і більше стикається з проблемою радикалізму. Маючи свої витoki (принаймні, в українському кейсі) в політичній сфері, сьогодні радикалізм стає частиною культури, релігії, спорту.

Під радикалізмом ми будемо розуміти тип соціальної діяльності, заснований на крайніх, гранично агресивних ідеологіях і надзвичайних, рішучих діях, спрямованих на докорінну зміну існуючої соціальної системи [1]. Радикалізм особливо небезпечний для суспільств, що трансформуються. Розширюється діапазон

соціальних конфліктів, посилюються нерівності та протиріччя. Причому це можуть бути різні держави з різним політичним устроєм, рівнем соціального достатку та розвитку демократії, наприклад, Бельгія, Сирія, Іспанія, Великобританія та інші. Існує певна ймовірність того, що для нашої країни радикалізм здатен замінити відповіді на ті внутрішньо-і зовнішньополітичні виклики, з якими вона зіткнулася. Слабкість і нерозвиненість соціальних інститутів, їх невідповідність очікуванням породжують соціальну фрустрацію.

Однак власне політичний радикалізм є лише частиною – нехай і дуже значимою – проблеми. У ситуації виходу кризи за рамки політики зростає ймовірність популяризації радикалізму серед населення, в масовій свідомості. Хоча сам по собі радикалізм цілком може вважатися «однолітком» політики як такої, саме сьогодні політичний радикалізм став невід'ємною частиною політичного життя багатьох суспільств. Практично у всіх країнах політичний радикалізм існує в тій чи іншій формі; він може бути реакцією на наявні проблеми, може існувати в формі популізму, а деє і мати реальну політичну вагу. Радикалізм активно завойовує все більшу кількість шанувальників і набуває нові форми свого втілення.

У сучасному світі не існує держави, яка була б застрахована від сплеску популярності радикальних ідей і радикальних партій. За будь-якої форми правління є ймовірність зростання впливу радикалів. Не існує будь-якої універсальної ідеології радикалізму, тому радикали в різних країнах світу можуть спиратися на різні радикальні доктрини. Не є виключенням і Україна, де загострилися розколи в суспільстві, що вилилося в політичну кризу.

Радикалізм – це в першу чергу філософське обґрунтування, кінцевою метою якого є перебудова суспільства. Оскільки радикалізм є багатограним поняттям, то досить складно розглядати його лише з однієї точки зору. До радикалізму є відразу декілька підходів, зокрема: функціональний, модерністський, правовий, інституціональний, культурологічний тощо.

Фактори радикалізації розрізняються між собою на особистісному і масовому рівнях. Радикалізація на особистісному рівні зазвичай передбачає потрапляння індивіда в невелику радикальну групу. Радикалізація на особистісному рівні не може бути здійснена без ресоціалізації, яка передбачає відмову від колишніх норм і цінностей і залучення до нових. Важливу роль в радикалізації на особистісному рівні грає і дискримінація, почуття відчуження, фрустрація; істотно збільшилася роль інтернету в процесі радикалізації особистості. Важливим фактором є і почуття образи, при цьому образа одного індивіда може перерости в колективну.

Що ж стосується радикалізації на масовому рівні, то найбільше значення мають такі фактори як колективна образа і легітимність влади, радикалізм може бути відповіддю на ті трансформації, які відбуваються в суспільстві і бути наслідком низького рівня політичної культури. Між радикалізацією одного індивіда і радикалізацією широких груп населення існує досить велика різниця. Це обумовлено різним характером протікання процесу радикалізації. Втім, є й такі фактори, які можна віднести до тих, що радикалізують суспільство як на особистісному, так і на масовому рівнях, наприклад, образу.

Дослідження факторів виникнення і / або розвитку радикалізму продемонструвало, що їх умовно можна розділити на 3 групи:

1) «агентні чинники», пов'язані з трансляцією радикальних позицій і радикальними діями політичних акторів різного рівня (від політичних партій до держави);

2) «особистісні фактори», пов'язані з поширенням авторитарного запиту і специфічного типу особистості (індивідуальної свідомості), описаний Т. Адорно і його послідовниками як «авторитарна особистість»;

3) «чинники соціальної підтримки», до яких, зокрема, входять соціальне відчуження, розчарування політикою в цілому, фрустрація, депривація, маргіналізація і криза системи цінностей, орієнтація на прискорення соціальних змін, протестні настрої.

Радикалізм є однією з найбільш очевидних загроз для України. В умовах наявності бойових дій на території країни, погіршення соціально-економічного становища, політичної нестабільності і відносної лояльності вищого політичного керівництва країни радикали можуть вийти на авансцену. Радикалізм стає частиною нашого повсякденного життя і проникає практично в усі сфери суспільства, які можуть бути не пов'язані з політикою. Наслідки радикальних дій незалежно від сфери їхнього здійснення так чи інакше впливають на політику. Найбільш небезпечним радикалізм є для схильних до трансформації суспільств і за часів криз. В умовах слабкості соціально-політичних інститутів і падіння рівня довіри до них радикалізм набуває критичної проблематизації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Яхьяев М.Я. Методологические аспекты исследования экстремизма. [Електронний ресурс] / Наука и образование против террора // Режим доступу: <http://scienceport.ru/library/liball/316-metodologicheskie-aspektyi-issledovaniya-ekstremizma/> – Назва з екрана.

АРХАИЗАЦИЯ КАК ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМИРУЮЩЕГОСЯ ОБЩЕСТВА И ФАКТОР ЕГО ИНТЕГРАЦИИ/ДЕЗИНТЕГРАЦИИ

Катруха Евгений Вадимович

студент 6 курса социологического факультета
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Одной из серьезных проблем современного украинского общества является архаизация сознания и социальных процессов. Данной проблеме, как отмечают многие исследователи архаизационных процессов, особенно подвержены кризисные общества, находящиеся на этапе социальной трансформации. Поэтому для постсоветской Украины архаизационные процессы представляют значительную актуальность.

В периоды социальных трансформаций, как отмечает В. Ф. Бурлачук, происходит утрата тех смысловых значений, на которых базировалось единство общества, в результате чего выплескивается накопившаяся в обществе иррациональная энергия и актуализируются архаические пласты восприятия мира, в результате чего массовое сознание становится подверженным мифическим верованиям в астрологию, эзотерику, НЛЮ и т.п. [1, с. 42-43]. Таким образом, архаизацию можно считать своего рода защитным механизмом общества в условиях аномии, когда старые ценности и нормы разрушаются, но ещё не исчезли, а новые возникают, но ещё не возникли. В таких обществах образуется «культурный вакуум», который заполняется архаичными, исторически отжившими формами культурной жизни [3, с. 37].

Существует множество различных определений архаизации и подходов к её изучению. Можно отметить консенсус среди социологов в том, что архаизация является процессом, противоположным социальному прогрессу, откатом к доиндустриальным формам мышления и проявляется, в частности, в наличии в современном обществе черт, характерных для традиционных обществ (например, воспроизводство себя на основе традиции и опора на прошлое при легитимации социального порядка [4, с. 39]). А. В. Яковенко в качестве причин архаизации ссылается на идею Тоффлера о страхе перед будущим, в результате которого для массового сознания становится характерным представление о том, что будущее должно строиться на основе атрибутов более ранних обществ [5, с. 156].

Сложно не согласиться с Иониним, который называет современность «новой магической эпохой», указывая на тот факт, что для подавляющего большинства людей современная техника настолько непостижима и связь между нажатием кнопки и результатом для них обнаруживает черты магического действия [6, с. 389]. Ионин показывает, что такое мышление по своей сути не основано на рациональных основаниях, отсюда и склонность к вере в сверхъестественные силы.

Прслеживается тесная связь между глобализацией и архаизацией, причем связь эта является диалектической. С одной стороны, глобализация представляет собой противоположный архаизации процесс сворачивания локальных символов и традиций и заменой их на культурные универсалии. С другой стороны, локальные культуры реагируют на эту принудительную унификацию консервативно, выпячивая архаичные социальные формы.

Многие авторы оценивают архаизацию как резко отрицательное явление, негативный откат в развитии, другие более мягко отмечают (тоже, однако, не позитивизируя её), что архаизация является лишь способом защиты от глобализации и догоняющей модернизации [2, с. 14]. Нам представляется, что обе точки зрения имеют под собой основания, при этом их уместно объединить, поскольку архаизация сознания действительно является реакцией на актуальные вызовы глобализации, но при этом такая реакция является негативной для общественного развития, а в несколько более далекой перспективе – весьма опасной и разрушительной.

Одним из ключевых свойств архаизированного мышления является вытеснение рационального мировоззрения мифологическим. Зачастую мифологическое, религиозное (не оформленное) и рациональное мировоззрение на индивидуальном уровне смешиваются, что на массовом уровне дает непоследовательность общественных запросов и сопротивление научно-техническому прогрессу, не говоря уже о ряде других социальных проблем, таких, например, как антивакцинаторская истерия в обществе и отказ со стороны многих родителей от прививок для своих детей, в результате чего повышается детская смертность и возникает серьезный риск распространения эпидемий тех болезней, которые уже побеждены наукой. К негативным социальным следствиям архаизации следует отнести и большую популярность среди населения нетрадиционной медицины сомнительного качества, несущая угрозу его здоровью. Деструктивный характер носит и клерикализация общества, также являющаяся симптомом архаизации (поскольку современное общество должно быть светским [4, с. 39]) – как минимум, тем, продуцируемый религией креационизм подрывает основы научной картины мира и рационального мышления. Эти и другие социальные последствия делают архаизацию опасным явлением, в далекой перспективе грозящим деградацией социума. Проблема усиливается также тем, что архаизация поразила не только массовое

сознание, но и если не науку, то некоторых ученых, ставших на путь лженауки – «торсионные поля», «биоэнергетика», парапсихология и т.д., что дискредитирует науку в глазах общества.

Интересен тезис Бурлачука, который отмечает, что в условиях глубоких социальных трансформаций традиция является одним из наиболее эффективных механизмов сохранения единства общества [1, с. 143]. Следует ли из этого, что и близкая к традиции архаика имеет интегрирующий потенциал? Не совсем так (из трудов Бурлачука, на мой взгляд, такого вывода тоже не следует, так как он не отождествляет традицию и архаику). Традиция является важным социальным институтом, поддерживающим непрерывность социальной жизни. Любое общество имеет свои традиции, которые зачастую действительно выступают клеем социального и сплачивают людей. Традиция является культурным феноменом, она осознаваема и очевидно вытекает из ценностей и образцов поведения, заданных культурой этого общества, в то время как архаика является феноменом скорее психическим, менее явным и менее рациональным [2, с. 14]. Архаизация не просто апеллирует к необходимости возврата к традициям предков, она, можно сказать, возводит традицию в ранг абсолюта, отрицая современные социальные институты и культурные образцы. Поэтому если традиция может интегрировать общество, то архаизация выступает скорее фактором дезинтеграции общества.

Иррациональное архаичное мышление склонно делить мир на «друзей» и «врагов». «Когда для определенной социальной группы мир делится на друзей и врагов, мы вступаем в отношения архаичных жизненных инстинктов и потребностей» [1, с. 12]. Этот фактор отмечала и Ю. Г. Сорока, отмечая, что свойственные для трансформирующегося общества хаотичность и неопределенность процессов актуализируют архаичные структуры мышления и усиливают конфликтность отношений «мы» – «они» [7, с. 180]. Для мифологического мышления характерен поиск виноватого, за любое явление кто-то должен быть ответственен [1, с. 44] – отсюда и актуализация образа внешнего врага, виновного во всех внутренних проблемах, столь характерная для современной Украины. В теории это может объединять людей под страхом внешней угрозы, но на практике, на мой взгляд, конструирование внешнего врага лишь усилило внутренний раскол и маргинализировало часть населения Украины, привело к поиску внутренних врагов. Дезинтеграционным следствием архаизации для украинского общества можно считать также конструирование национальной идеи на основе усиления значимости этнического фактора и создания исторических мифов (украинский этнос как «духовный центр мира», ведущий корни от древних ариев [1, с. 149]), влекущее за собой своеобразное символическое неравенство между жителями Востока и Запада Украины, при котором национальная идея, государственная идеология соответствуют культуре лишь одной стороны, что только усиливает раскол и конфликтность в нашей стране.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бурлачук В. Ф. Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. / В. Ф. Бурлачук. – Киев, 2002. – 266 с. 2. Абдрахманов Д.М., Буранчин А.М., Демичев И.В. Архаизация российских регионов как социальная проблема. Уфа: Мир печати, 2016. – 404 с. 3. Чириня А. А. Архаизация массового сознания в условиях трансформирующегося социума / А. А. Чириня. // Вестник Мордовского университета. – 2007. – №2. – С. 37–41. 4. Ламажаа Ч. К. Архаизация общества в период социальных трансформаций / Ч. К. Ламажаа. // Гуманитарные науки: теория и методология. – 2011. – №3. – С. 35–42. 5. Яковенко А. В. Архаичные смыслы как социальные конструкты в условиях глобализации / А. В. Яковенко. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Харків: видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – №17. – С. 155–160. 6. Ионин Л. Г. Социология культуры: учеб. пособие для вузов / Л. Г. Ионин; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. — 427, [5] с. — (Учебники Высшей школы экономики). — Библиогр.: с. 412—421. — Имен. указ.: с. 422—427. 7. Сорока Ю. Г. Актуалізація проблематики іншого в сучасному українському суспільстві / Ю. Г. Сорока. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Харків: видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – №16. – С. 179–182.

МЕТАФОРИЧНОСТЬ И ДЕКЛАРАТИВНОСТЬ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ЯЗЫКА КАК ФАКТОР ДЕЗИНТЕГРАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Литовченко Артём Дмитриевич

кандидат социологических наук, доцент кафедры политической социологии
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Если кратко очертить актуальность и проблематику рассматриваемой темы, то их можно выразить в следующих тезисах: 1) социологический язык избыточно метафоричен на понятийно-терминологическом уровне (см. [4]); 2) метафоричность терминологии представляет собой проблему как научного (воплощенную в понижении методологической адекватности и верифицируемости результатов, а также в фактах и перспективе нарушений логики концептуализации и теоретизирования), так и социально-политического характера (связанную с идеологическим воздействием и консультативными функциями социологии) (см. [3]); 3) терминология политической социологии особенно подвержена избыточной

метафоризации в силу междисциплинарных понятийных заимствований и близости к реальной политике; 4) одним из следствий метафоричности социологического языка становится декларативность социологического дискурса, каковая, в свою очередь, способствует редукции «внешних» функций социологии – консультативной, просветительской и т.д. – к манипулятивной разновидности идеологической функции; 5) в украинской политической социологии и социологии политики описанные процессы влекут особенно масштабные последствия; это связано с острым социально-политическим конфликтом, берущим своё начало в 2014-м году и его усиливающим воздействием на актуальные для Украины социально-политические расколы. В подобной ситуации манипулятивная редукция общественных функций социологии чревата усилением разделённости (см. [1]) украинского общества, а метафоричность и декларативность социологического языка в перспективе становятся фактором дезинтеграции украинского общества.

Попробуем на примере метафоричности терминологического аппарата политической социологии проиллюстрировать возникающий эффект декларативности. В качестве кейса возьмём социологическую статью, посвящённую одному из наиболее проблемных вопросов украинской политической ситуации – событиям весны 2014-го года. Речь идёт об опубликованной в 3-м номере журнала «Украинский социум» за 2016 год статье Руценко И. П. и Руценко Ю. И. «Гибридная агрессия и гражданское сопротивление в Харькове 2014 г.: уроки первой фазы российско-украинской войны» [5]. Сразу отметим, что статья представлена в разделе «Региональные акценты», подана не как научная публицистика, а как выполненная на стыке политической и исторической социологии¹ презентация результатов научного исследования, и не снабжена сноской «статья публикуется как приглашение к дискуссии», как некоторые материалы этого же номера. Таким образом, есть все основания анализировать этот материал как элемент профессионального и академического социологического дискурса.

Авторы ставят своей целью «реконструкцию социально-политических событий» [5, с. 89] анализируемого периода, и указывают, что в анализе «первой фазы украинско-российской войны» опираются на личные наблюдения, документы и свидетельства. Необходимо отметить, что использованные в материале документы относятся к скромной теоретической части, социологической ценности не имеют и никак не отражают событийную хронологию, выстраиваемую авторами. Можно предположить, что таковая выстраивается по личным наблюдениям и свидетельствам. Последние предположительно содержатся в нескольких материалах интернет-порталов, на которые ссылаются авторы в списке источников и которые представляют собой сообщения прессы репортажного и аналитического характера; как источники информации для анализа они явно недостаточны (вряд ли можно по сообщению журнала «Фокус» о «выдаче титушкам 408 автоматов» делать какие бы то ни было валидные выводы) и создают впечатление тенденциозности подбора, так как выполняют отнюдь не иллюстративную, но подтверждающую функцию. В целом же хронологическая часть статьи ссылками практически не снабжена (за исключением четырех нефактологических и одной фактологической ссылки на интернет-ресурсы). Ошибки, неточности, предсуждения, необоснованное постулирование, содержащиеся в этой части, заслуживают отдельного масштабного анализа с учётом заявленной авторами цели статьи; но поскольку данный материал сосредоточен на ином аспекте, приведём только несколько примеров²: 1) авторы указывают на «перекочёвывание» членов клуба «Оплот» из Харькова в Донецк после начала войны [5, с. 90] (на деле филиалы «Оплота» существовали в различных городах Украины с момента основания клуба); 2) авторы указывают, что 22 февраля колонна евромайдановцев, возглавляемая футбольными фанатами-ультрас, проследовала от Дворца спорта в центр Харькова под лозунгами «Украина – едина!» [5, с. 91] (диапазон лозунгов был значительно шире и включал в себя, среди прочих, такие варианты, как «Украина для украинцев!» и «Москалей на ножи!»); 3) авторы утверждают, что 1 марта в здании Харьковской облгосадминистрации находились около 100 евромайдановцев, которые «охраняли кабинет главы ОГА», и которых жестоко избивали выводившие их из здания боевики «Оплота» и специально привезённые россияне, после штурма здания ХОГА «получившие по бутылке водки» и отбывшие обратно в РФ [5, с. 92] (на тот момент главой ХОГА оставался М. Добкин, отставки которого требовали евромайдановцы, отнюдь не «охранявшие» его кабинет; штурм здания ХОГА начался после того, как оцепление евромайдановцев на площадке перед входом в ХОГА, отказавшись покинуть захваченное ими учреждение, забросало противников петардами и обстреляло их из пейнтбольного, а позднее травматического оружия; евромайдановцев, среди которых преобладали не харьковчане, выводила из здания милиция; хотя несколько российских граждан в событиях действительно участвовали, информация о массово завезённых

¹ В рамках социологии войны, которая в равной степени относится и к политической, и к исторической социологии; авторы приписывают ей социолого-криминологический междисциплинарный статус, однако основания этого приписывание не отражаются в излагаемом ими материалом

² Подобно авторам анализируемой статьи, автор этих тезисов также вёл системное и постоянное (в том числе включённое) наблюдение описываемых в статье событий и процессов весной 2014-го года в Харькове; однако примеры будут приводиться только по тем фактам, которые легко проверить без ссылок на убеждённости очевидца по многочисленным открытым источникам информации, которые не приводятся здесь исключительно в силу ограниченного объёма тезисов.

россиянах ничем не подтверждена; информация о наградной бутылке водки комментариям не подлежит). Эти и многочисленные иные примеры демонстрируют недопустимую для «реконструкции событий» фактологическую небрежность, неизбежно искажающую интерпретации и выводы.

Однако перейдём к метафоричности терминологии и декларативности текста. Одним из основных терминов, используемых авторами, является «гибридная война» (в названии «гибридная агрессия»). Этот термин в социологии точного наполнения не имеет; прямая дефиниция в статье отсутствует, а отождествление терминов «война» и «агрессия» вкупе с другими особенностями употребления этих понятий говорит о скорее публицистических коннотациях. Дело, как представляется, не в авторской предвзятости, а в том, что для исследовательско-аналитических целей заимствован не устоявшийся концептуализированный термин военного дела, а популярный публицистический штамп, не имеющий чёткого содержания. Акцент делается на использовании невоенных методов в большей степени, чем военных; однако возникает вопрос, можно ли вообще в этом случае говорить о войне? Само слово «гибридная» – не более, чем ярлык, поскольку любая современная (и не только современная) война подразумевает использование не-военных средств; а на их преобладание слово «гибридная» не указывает. Мы имеем дело с яркой метафорой, яркой, но ещё менее конкретной, чем «информационная война», и нуждающейся поэтому в фундаментальной концептуализации, прежде чем можно будет внедрять её в научный язык. В анализируемой статье подобная концептуализация не осуществляется; в результате мы имеем дело с оборотом, который либо дублирует иные, менее яркие, но более точные термины, а заодно позволяет назвать любые события и действия (в том числе и предположительные) «войной».

Негативные последствия использования вместо центрального термина неконкретной метафоры сказываются немедленно. Привлекаются зависимые, ещё менее определённые метафоры – «ситуация хаоса», создаваемая для разрушения старого социального порядка [5, с. 92]. Эта метафора близка к рассмотренной нами метафоре «разрушение политического пространства» [4] с той лишь разницей, что здесь метафора разрушения объединяется с дуальным метафорическим штампом «порядок – хаос», создающим однозначный негативный эмоционально-оценочный фон. В изобилии используются иные штампы и ярлыки – основной инструмент декларативности любого дискурса. Так, авторы: 1) называют всех без исключения граждан Украины, собиравшихся в феврале-марте 2014-го года возле памятника Ленину, «коллораборационистами» и «антиукраинскими силами» [5, с. 92] (возле памятника Ленину и за ним собирались жители Харькова, выступавшие прежде всего против анонсированного еврамайдановцами 23 февраля сноса монумента; даже к пророссийским силам можно было отнести едва ли более половины, тогда как о «коллораборации» речь вовсе ещё не могла идти); 2) упоминают, что именно в Харькове зародилось «движение титушек» [5, с. 90] (подобного движения не существовало и не существует, название образовано от фамилии спортсмена, охранявшего в Киеве мероприятия Юлии Тимошенко и агрессивно конфликтовавшего с журналистами); 3) вменяют «коллораборационистам» использование «брутальной тактики унижения и пыток» [5, с. 93] (аналогичные и даже более острые претензии можно предъявить и противной стороне – так, авторы не упоминают об убийстве ультранационалистами из организации «Патриот Украины», позднее составившей костяк батальона и полка «Азов», двух антимайдановцев на улице Рымарской 14 марта; но для нас главное – декларативный и манипулятивный характер оборота: унижения и пытки могут не быть «брутальными»? нет, не могут, это – усиливающий эмоциональный ярлык); 4) постулируют «принудительный» характер «ретроспективной советизации» Харькова в период до 2014-го года, ничем не подтверждая этот постулат [5, с. 90] (согласно большинству социологических исследований, элементы советской идентичности вкупе с позитивной оценкой советского прошлого характерны для Харькова); 5) констатации и постулаты авторов везде сопровождаются потенциально манипулятивными (снимающими ответственность и одновременно риторически усиливающими убедительность) словами: «*есть все основания полагать*, что Харьков в последние годы определённым образом готовился к российскому наступлению в формате гибридной агрессии» [5, с. 90] (в качестве «аргумента» упоминаются без каких-либо ссылок «тайные переговоры местных элит»; «непосредственным куратором харьковских руководителей был, *очевидно*, В. Сурков [5, с. 90]; «примером плана А, *очевидно*, могли бы служить события 1968 года в Чехословакии» [5, с. 90] (план «А» излагается авторами с пометкой «по нашему мнению», однако отнюдь не в гипотетической форме); «В. Путин, *очевидно*, тормозил захват городов Востока и Юга, желая завершить аннексию Крыма» [5, с. 92]; и так далее.

Полное представление результатов анализа, как и расширение числа кейсов, – дело будущего. Здесь же необходимо указать на то, что перечисленные свойства превращают исследуемый текст из научного в публицистически-пропагандистский. То, что в этом конкретном кейсе пропагандистский пафос совпадает с официальной государственной пропагандой, не меняет сути дела и не оправдывает авторов [см., напр., 2; 3]. В отечественной социологической периодике последних трёх лет подобные тексты по понятным причинам должны преобладать над текстами противоположной направленности, поэтому даже при расширении числа кейсов нам вряд ли удалось бы соблюсти своеобразный паритет – разве что с привлечением российских социологических текстов. Нам представляется, что основная проблема здесь не в содержании пропаганды как

таковой («проукраинская» она или «антиукраинская» – для науки это равно неприемлемо; гражданский аспект затрагивать не будем, лишь упомянем, что для критико-социологического подхода, в рамках которого выполнен наш анализ, выбор для изучения именно той среды, в которую погружён автор, - обязательное условие; критика должна быть направлена прежде всего на самое близкое, иначе «снятия» ангажированности не получится), а в самом факте публицистически-пропагандистского смещения социологического дискурса. Мы наблюдаем, как метафоричность центрального термина влечёт за собой методологические неточности, повышает декларативность и манипулятивность социологического текста и функционально превращает его из научного в публицистический и пропагандистский. Какими бы факторами это ни было обусловлено, науке это наносит несомненный вред. В исследуемом нами тексте не просто отсутствует социологическая нейтральность (для критической социологии это не является минусом), но присутствует оценочная ангажированность, о которой исследователи не заявляют (как это сделали бы, например, представители Франкфуртской школы), и которая влечёт за собой проявления пропагандистской манипулятивности. Общий же вывод, как и «реконструкция событий», представляются абсолютно антиисторичными, выполненными в причинно-следственном «вакууме»: игнорируются объективные социальные предпосылки политического кризиса 2014-го года [6]; схемы, описывающие исторические события, выдаются за план событий предстоящих [5, с. 89]; на предположениях и догадках, замаскированных неприемлемой для науки «очевидностью», строятся безоговорочные в своей непроверяемости модели. Будь это следствием простой ангажированности авторов – проблема была бы локальной, не стоящей внимания; однако дело – в общесоциологической проблеме метафоричности научного языка, затягивающей в ловушку публицистичности и спекулятивности многих и многих наших коллег.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Дубликаш Т.Н. Радикализм в идеологиях и практиках поддержки интеграционных и дезинтеграционных проектов в разделенных обществах / Т.Н. Дубликаш, А.Д. Литовченко, Е.С. Мурадян, В.С. Никулин // *Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. Сборник научных трудов.* – Х.: Издательский центр Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина, 2015. – С. 38-45 2. Литовченко А. Д. «Единая страна»: критико-социологический анализ обоснованности государственной пропаганды / А.Д. Литовченко // *Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. Сборник научных трудов.* – Х.: Издательский центр Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, 2014. – с. 150-165 3. Литовченко А. Критико-социологический анализ пропагандистских аспектов социологического дискурса Украины: постановка проблемы / А. Литовченко, О. Нехаенко // *Соціологічні студії : наук.-практ. журн. / уклад. Л. Й. Кондратик, С. А. Сальнікова.* – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – № 1 (8) 2016. – С. 16-24 4. Литовченко А. Метафоричность языка политической социологии и «разрушение» политического пространства / Артем Литовченко // *Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи.* II Конгрес САУ: тези доповідей, (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2013. – с. 292-294 5. Руценко І. П. Гібридна агресія та громадянський спротив у Харкові 2014 р.: уроки першої фази російсько-української війни / Руценко І. П., Руценко Ю. І. // *Український соціум.* 2016. – №3 (58). – с. 88-99 6. Litovchenko A. Preconditions for Regional Divisions in Ukraine and the Global Implications of the Ukrainian Crisis / Artyom Litovchenko, Olena Muradyan // *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi / Editörler Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım'ın yürüttüğü.* – Istanbul: BETA, 2014. – 590 с. (с. 37-112).

АКАДЕМИЧЕСКОЕ НЕРАВЕНСТВО КАК ФАКТОР ДЕЗИНТЕГРАЦИИ

Чикишев Никита Дмитриевич

студент 6 курса социологического факультета

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Применительно к современным условиям стремительно глобализирующегося мира мы, в том числе и в науке, сталкиваемся с процессами всеобщей стандартизации, унификации, универсализации, которые являются предусловием интеграции субъектов в глобальную систему. С одной стороны, интеграция в глобальное академическое пространство расширяет возможности для обмена опытом, академической мобильности и т.д., с другой же создаёт почву для формирования неравенств специфического характера и увеличения разрыва между странами «ядра» и «периферии», появления противоречия между декларируемым идеалом равенства и реальной ситуацией.

Международные стандартизированные индексы цитирования являются одним из проявлений символического вознаграждения, которые принято считать показателем качества научных публикаций: чем выше индекс цитирования, тем значимее фигура учёного; чем значимее учёный, тем больше на него ссылаются. Анализ текущего распределения журналов по «импакт-фактору», составленного «Scimago Journal & Country Rank» показал, что в первой сотне представлены главным образом американские и британские научные журналы [8, 9]. «Востребованность индексов цитирования в науке вылилась в их коммерциализацию, а принципы отбора изданий для подсчета индексов в социальных науках подвергаются критике за асимметричный выбор в пользу англоязычных журналов, американских и европейских изданий» (что указывает на асимметричность глобализации) [2, с. 467; 3, с. 145-146]. Несмотря на критику, индексы цитирования остаются международно

признанным критерием качества научных результатов, и мы сталкиваемся с «эффектом Матфея», который описан Мертоном и представляет собой феномен неравномерного распределения преимуществ, в котором сторона, уже ими обладающая, продолжает их накапливать и приумножать, в то время как другая, изначально ограниченная, оказывается обделена ещё сильнее и, следовательно, имеет меньшие шансы на дальнейший успех.

Также на асимметричность глобализации указывают механизмы формирования рейтингов ВУЗов. Поскольку все университеты рекламируют себя как лучшие, для их оценки создаются рейтинги, которые формируются на основе критериев, разработанных представителями «ядра». При этом рейтинги существуют как на национальном, так и на глобальном уровне. Рейтинговые системы являются примером проникновения рыночной логики в науку, которая побуждает человека всё оценивать в терминах бренда и престижа, которая ведёт к формированию неравенства: разделению ВУЗов на престижные и не престижные. Попадание в некие рейтинги – это, с одной стороны, действительно может быть показателем некоего достижения, а с другой стороны, это всего-навсего вхождение в логику рейтингового экономического пространства, где сам по себе рейтинг не фиксирует достижения, рейтинг фиксирует всего лишь положение. В связи с этим, мы можем говорить о формировании колониальной академической системы, где зависимость проявляется в том, что представители периферии вынуждены работать в рамках уже созданных «ядром» парадигм, т.к. создание новых парадигм доступно лишь «ядру». Представителям же «периферии» приходится в основном цитировать «мейнстрим», перенимая его концепции, круг актуальных научных проблем и стандарты, из-за чего «мейнстрим» эффективнее воспроизводится в образовании [7]. Вследствие этого, «колонии» могут внести лишь незначительный вклад в науку. Такая схема «разделения труда» демонстрирует иерархизированность академического пространства [5, с. 617-621].

Общепризнанные рейтинги университетов и индексы цитирования авторов изначально разрабатывались странами ядра и за их основу были взяты особенности той академической среды, следствием чего стало то, что одни субъекты поля науки изначально заняли позицию выше других. Более того, страны ядра создают такие условия (как в самом поле науки, так и за его пределами), в которых члены периферии вынуждены не только основываться на научных достижениях ядра, но и пользоваться ими без возможности заниматься производством собственной науки, что ведет к асимметрии в развитии стран ядра (и как одному из следствий - дезинтеграции периферии) и укреплению неравных позиций в поле науки. Это неравенство постоянно воспроизводится, т.к. субъекты поля науки, занимающие более низкие позиции, чтобы подняться выше, должны играть по правилам, которые установлены субъектами, занимающими более высокие позиции, что позволяет доминирующим сохранять статус-кво. В итоге, распределение позиций в поле практически не изменяется.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бурдьё П. Поле науки [Электронный ресурс] / Пьер Бурдьё – Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/burde-pole-nauki>. 2. Arunachalam, S. Information and knowledge in the age of electronic communication: a developing country perspective / S. Arunachalam // Journal of Information Science. - 1999. - №6. - С. 465-476. 3. World Social Science Report: Knowledge Divides // Paris: UNESCO, 2010 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001883/188333e.pdf> 4. Kirchik, O. Changes in Publication Languages and Citation Practices and Their Effect on the Scientific Impact of Russian Science (1993–2010) / O. Kirchik, Y. Gingras, V. Lariviere // Journal of the American Society for Information Science and Technology. - 2012. - №63. - С. 1411-1419. 5. Baber, Z. Provincial Universalism: The Landscape of Knowledge Production in an Era of Globalization / Z. Baber // Current Sociology. – 2003. – №6. - С. 615-623 6. Ben-David J. The Scientist's Role in Society. - N.Y.: Englewood Cliffs-Prentice Hall Inc., 1971; Shils E. Center and Periphery // The Logic of Personal Knowledge. Essays Presented to Michael Polanyi on His Seventieth Birthday. - London: Routledge and Kegan Paul Ltd, 1961. - С.117-130 7. Широканова А. А. Формы глобального академического неравенства в информационном обществе / Анна Александровна Широканова. // Философия и социальные науки. – 2013. – №1. – С. 61–68. 8. SJR [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: http://www.scimagojr.com/journalrank.php?page=2&total_size=29713. 9. Countries arranged by Number of Universities in Top Ranks [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: <http://www.webometrics.info/en/node/54>

ИНТЕГРАЦИЯ БЕЗ ИНТЕГРАЦИИ: ПОЛОЖЕНИЕ БЕЖЕНЦЕВ С БЛИЖНЕГО ВОСТОКА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Черняк Ксения Виталиевна

студентка 5 курса социологического факультета
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Вопрос о том, что предпринимать в связи с растущим наплывом ближневосточных беженцев, уже несколько лет актуален для Европейского Союза. Поскольку, помимо беженцев, в страны-члены Союза прибывают мигранты с целью учебы и работы и дальнейшей ассимиляции, ограниченность территорий для расселения и финансов, а также невозможность полностью контролировать прибывающих иностранцев, страдающих от военных конфликтов, ощущается особенно остро. Отметим, что потенциальные последствия неразрешённости указанного вопроса в перспективе могут повлечь последствия в масштабах мировой геополитики.

Актуальность темы обусловлена не только тем, что неконтролируемые потоки беженцев могут стать катализатором значимых перемен, но и тем, что украинское общество и украинское государство рано или поздно ощутят на себе последствия нерешенности данной проблемы (например, в виде останковки процесса интеграции на неопределенный срок и наплыва беженцев на территорию страны).

Целью работы является прогнозирование возможных социальных последствий низкого уровня интегрированности беженцев с Ближнего Востока в Европейский Союз.

В качестве теоретической базы исследований были использованы неофункционалистская концепция и концепция многонациональной интеграции, концепция социальной интеграции Джорджа Г. Мида и комплекс идей о мультикультурализме. Эмпирическая база основана на анализе отдельных кейсов, иллюстрирующих положение беженцев в ЕС.

С позиции неофункционалистов интеграция представляет собой процесс формирования нового сообщества, полезного для его членов, с центральными органами власти. Население признает наднациональные органы власти и проявляет к ним лояльность [1]. Данное определение подходит для описания модели интеграции ЕС. Но нас интересует не только и не столько интеграция государств, сколько взаимодействие групп и индивидов, ранее принадлежавших другим культурам. Соответственно, обратимся к Дж. Миду, согласно которому «индивид должен ввести в свое сознание социальный процесс в форме принятия установки других по отношению к нему и друг другу, а также принять их установки по отношению к социальной деятельности, а затем действовать в направлении всеобщего социального процесса» [2, с. 225].

Из этого следует, что для успешной интеграции в общество индивид, который не включен изначально в это общество, должен взаимодействовать с другими членами этого общества, осуществлять с ними совместную деятельность, направленную на поддержание всего общества. Но беженцы не придерживаются подобной модели интеграции. Многие беженцы на данный момент проживают в лагерях, часть из которых они основали сами на произвольно выбранном месте, как лагерь возле озера Комо в Италии. В рамках лагерей, которые европейские правительства стараются контролировать, происходят небольшие восстания, стычки с полицией или с другими членами лагеря (в начале 2016 года в Венгрии жители лагеря начали забрасывать камнями полицейских, а во Франции в одном из бунтов в лагере беженцы нападали друг на друга с ножами). Помимо лагерей беженцы устраивают беспорядки и в европейских городах, от бунтов до ограблений и убийств. Но и часть из тех беженцев, которые не склонны к подобному «девиантному» поведению, не стремятся дальше интегрироваться в европейские общества. Даже те мигранты, которые хотят профессионально интегрироваться и/или получить гражданство, не стремятся выучить язык выбранной страны и менять культурные привычки.

Все указанные проблемы остаются нерешенными во многих европейских странах, так как отсутствие нормализованной общей политики в отношении беженцев приводит к невозможности совместного решения этих частных вопросов.

Исходя из анализа выделенных проблем и проявляющихся на их фоне тенденций был выделен ряд возможных последствий их развития (которые уже начинают проявляться):

- 1) рост негативного отношения к беженцам и мигрантам как таковым;
- 2) мирные и вооруженные противостояния между коренным европейцами и беженцами;
- 3) завоевание лидирующих позиций правыми и праворадикальными движениями (что уже проявляется в росте поддержки правых партий, в первую очередь, из-за их жесткой миграционной политики [3]);
- 4) дезинтеграция Европейского Союза (Австрия уже закрывала на время границы в 2016 году, до этого контроль документов на своих границах вводила Швеция, Великобритания же вообще предпочла покинуть ЕС);
- 5) вытеснение европейцев из Европы.

Последствия в виде дезинтеграции Европейского Союза представляются особенно значимыми, так как они повлекут за собой изменения во всей международной геополитической системе, а потому требуют отдельного рассмотрения. За подобными фундаментальными изменениями зачастую стоит ряд факторов, такие как рост популярности правых и националистических движений, которые могут в будущем повлиять и на отказ от лояльной политики относительно беженцев, а также спровоцировать вооруженные конфликты с ними и инициировать закрытие границ. Данная работа позволяет рассмотреть возможность распада Европейского Союза с позиции именно проблем с беженцами и дает основу для дальнейшего изучения темы процессов интеграции и дезинтеграции Европейского Союза.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Искандаров А. Классические теории европейской политической интеграции и возможность их использования в интеграционных процессах в регионе ЦА [Электронный ресурс] / А. Искандаров // Казахстанский институт стратегических исследований. Опубликовано 13.02.2007. – Режим доступа: [<http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/>]; 2. Мид Дж. Г. Азия. Тексты / Дж. Г. Мид // Американская социологическая мысль. – Под ред. В.И. Добренкова. М.: Изд-во МУБиУ, 1996. – 234 с. 3. Мнение: рост популярности «правых» в Европе – сбивчивая тема [Электронный ресурс] // РИА новости. Опубликовано 06.04.2017. – Режим доступа: [https://ria.ru/radio_brief/20170406/1491649773.html].

СЕКРЕТНЫЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЕКТЫ И ПРОТИВОСТОЯНИЕ ТТІР И СЕТА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Дубликаш Татьяна Николаевна

кандидат социологических наук, доцент кафедры политической социологии
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Заявленный курс на интеграцию Украины в институциональные структуры Европейского Союза среди прочего предполагает необходимость изучения векторов развития самого ЕС и ставит перед исследователем вопрос о его долгосрочных перспективах. Стратегия расширения, подразумевающая вхождение в сообщество стран европейского региона, является не единственным вектором евроинтеграционных стратегий. Другой, несомненно не менее, а может быть и более важный в настоящее время вектор - усиление сотрудничества с такими государствами как США, Япония и Канада в рамках зон свободной торговли. Но так же, как и планы по дальнейшему расширению ЕС и включению в его состав менее развитых стран европейского региона, намерение создать зоны свободной торговли со США (ТТІР — Трансатлантическое соглашение о партнерстве в области торговли и инвестиций) и Канадой (СЕТА — Всеобъемлющее экономическое и торговое соглашение) вызвало активное противостояние со стороны как гражданского общества, так и отдельных государств ЕС. Массовые акции протеста, объявляющие ТТІР и СЕТА угрозой демократии, не стихают в Европе на протяжении последних нескольких лет, а некоторые страны, такие как Польша, Румыния, Голландия, Франция, Бельгия собираются либо заблокировать ратификацию СЕТА в парламентах, либо обращаться в Европейский Суд с просьбой дать оценку соглашению в отношении того, насколько оно не противоречит нормам ЕС. Насколько преувеличены эти опасения и какие нормы демократии будут попораны с точки зрения противников зон свободной торговли?

Главная претензия, которая выдвигается в отношении данных соглашений — то, что они пытаются ограничить демократию в пользу власти корпораций за счет следующих механизмов:

- *право корпораций подавать иски на правительство в международный суд, если они видят в принятии того или иного закона угрозу своей предполагаемой прибыли.* Уже в первый день после того, как еврокомиссар по торговле Сесилия Мальстрём объявила о вступлении в силу СЕТА, правительство Польши заявило, что оно будет блокировать ратификацию данного соглашения, так как процедура предполагает в случае подобного иска коллегия из 15 судей — 5 судей из Канады, 5 судей из ЕС и 5 судей из третьих стран, что не гарантирует, например, в случае иска против польского правительства или при рассмотрении других дел, касающихся интересов Польши, присутствия в коллегии польского судьи;

- *невозможность ренационализации приватизированных компаний или коммунальных служб.* Если правительство ЕС или Канады решит вернуть некоторые из этих компаний в общественную собственность, оно просто не сможет этого сделать, не нарушив данные соглашения;

- *дополнительные привилегии банкам и сужение возможностей для государства влиять на их работу.* В частности, государства лишаются права ограничивать рост банков, которые «слишком велики, чтобы обанкротиться»;

- *понижение стандартов на производство продуктов питания.* Хотя общая цель СЕТА или ТТІР уменьшить регуляцию торговли и инвестиций, среди стандартов, которые будут понижены в целях «регуляционной кооперации», могут быть безопасность продуктов питания и права рабочих. Например, максимальные пределы пестицидных остатков, разрешенных в пищевых продуктах, в Канаде намного менее требовательны, чем в ЕС; Канада является первой страной, которая коммерциализировала трансгенного лосося с июля 2017 года и т.д. [1]. Кроме того, защита торговых марок в ЕС находится на гораздо более высоком уровне, чем в США или Канаде, и европейские производители опасаются, что рынок продовольственных товаров заполнится подделками;

- *понижение инвайронментальных стандартов ЕС.* В качестве примера приводится вред от битуминозных (нефтяных) песков, горючего полезного ископаемого, запасы которого находятся в Канаде и который является одним из самых деструктивных видов топлива для окружающей среды;

- *отсутствие публичности и прозрачности при ведении переговоров.* Переговоры по ТТІР и СЕТА ведутся в условиях секретности и заявленный «диалог с представителями гражданского общества» в реальности принимает форму консультаций с лоббистскими организациями [2]. Доказательством этого является тот факт, что сам текст СЕТА был опубликован Европейской комиссией только после того, как в печати появилась его «пиратская версия».

Переговоры по ТТІР начались в 2013 г., предполагалось, что это будет соглашение «нового поколения», более амбициозное, чем когда-либо. В настоящее время, в связи с негативным отношением к данному соглашению президента США Дональда Трампа, 15-й раунд переговоров, прошедший осенью 2016 г., является последним и сам проект находится в «глубоко замороженном состоянии». Активисты гражданского общества празднуют победу, записывая на свой счет приостановку работы над проектом. Но можно ли говорить, что гражданское общество одержало окончательную победу в данном противостоянии? Едва ли, учитывая тот факт, что такие лидеры ЕС, как канцлер Германии Ангела Меркель, периодически призывают к возобновлению работы над проектом, а в отношении Дональда Трампа реализуется технология «холодной» или «тихой»

революции. И даже если она успешной не окажется, приостановка работы над проектом могла быть связана с чередой выборов в 2017 г. в ряде европейских стран, среди которых Нидерланды, Франция и Германия. По крайней мере, американская переговорная сторона заявляет, что после парламентских выборов в Германии 24 сентября 2017 г. переговоры будут возобновлены [3]. Кроме того, как отмечает Дж. Монбиот, лоббисты, которые требуют этого соглашения для защиты прав корпораций, никогда не отступят. И хотя работа над нынешним соглашением приостановлена, другой договор с почти идентичными последствиями, уже ждет своей очереди [2]. Напомним, что таким образом Лиссабонский договор 2007 г. заменил Конституцию ЕС, против принятия которой проголосовало на референдуме население Франции и Нидерландов. Сохранивший большинство положений Конституции, Лиссабонский договор, тем не менее, имел одно важное преимущество, - его не нужно было выносить на референдум (за исключением Ирландии, где Лиссабонский договор также был отклонен на референдуме и потребовалось повторное голосование после ряда уступок со стороны ЕС), а значит, пространство для вмешательства представителей гражданского общества сужалось. Аналогично, как предполагала еврокомиссар по торговле Сесилия Мальмстрём, для ратификации СЕТА достаточно будет голосования в Европейском парламенте, однако активное противодействие как субъектов гражданского общества, так и отдельных государств и таких авторитетных организаций, как ООН, заставило пересмотреть эту позицию и изменить процедуру: соглашение вступает в силу с 21 сентября 2017 г. и предусматривает режим предварительного действия, но в дальнейшем требует ратификации в парламентах государств-участников ЕС.

Таким образом, мы можем прогнозировать, что в ближайшие годы напряжение вокруг ратификации СЕТА / дальнейших переговоров по ТТІР станет критической точкой, определяющей дальнейшее развитие ЕС либо в сторону более глобальных межконтинентальных интеграционных проектов, в которых ЕС будет выступать в качестве одного из партнеров, либо в сторону самоконсервации в существующих формах. Если победа в противостоянии будет на стороне глобальных корпораций, то ко времени реализации евроинтеграционных планов Украины мы войдем в гораздо более сложную институциональную структуру, чем структура нынешнего ЕС, который в новой системе отношений будет функционировать в качестве разводящего звена системы более высокого порядка.

ЛИТЕРАТУРА: 1. The treaty of free trade EU-Canada «lack of ambition» environmental [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://sherbrooktimes.com/the-treaty-of-free-trade-eu-canada-lack-of-ambition-environmental/4549>. 2. Monbiot G. The transatlantic trade deal ТТІР may be dead, but something even worse is coming [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/06/transatlantic-trade-partnership-ttip-canada-eu>. 3. Dean J. Europe back in play for ТТІР transatlantic trade deal with US [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.thetimes.co.uk/article/europe-back-in-play-for-transatlantic-trade-deal-ttip-kbpbk7vq9f>

ПОЛИТИЧЕСКИЙ МИФ КАК ДИСКУРСИВНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕДВЫБОРНЫХ КАМПАНИЙ Б.ОБАМЫ И Д.ТРАМПА (ПО МАТЕРИАЛАМ АГИТАЦИОННЫХ ПЛАКАТОВ)

Данилов Станислав Сергеевич

студент 6 курса социологического факультета

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Такая обыденная для индивидуума вещь, как язык, на деле обладает бытием системы двойственного характера: он направлен не только на дескрипцию наличествующей реальности, но и способен преломлять действительность, структурировать ее. Элементарной составляющей языка мы можем называть знак. Для Ф. де Соссюра языковой знак представляет собой «двустороннюю психическую сущность» [2, с. 99], в которой, как и в любой семиотической системе, наличествуют «ассоциативная связь означаемого (понятия) и означающего (акустический образ)» [2, с. 101]. Фактически мы можем говорить о корреляции двух равноценных элементов, результатом какой и становится знак.

В ходе соприкосновения языка с действительностью существует же и определенная чреватость, подразумевающая, что язык способен производить собственную реальность с собственным языком-*langage* в сосюрсовском понимании, что в свою очередь уже не есть отражением действительности, а влечет за собой конструирование эрзаца, фантома таковой, продуцирование совсем другого способа означивания, т.е. формируется миф. В мифе мы сталкиваемся с той же трехсоставной системой, которая описывалась ранее в отношении знака: означающее, означаемое и знак. Однако миф располагает бытием системы вторичной, если и поскольку он задействует уже существующую последовательность знаков. Ассоциативная связь акустического образа (означающего) и понятия (означаемое) продуцирует знак, который в свою очередь будет занимает место означающего уже во второй системе. Иными словами, использовав полученный знак первичной системы, миф производит надстройку на ней, что на выходе дает уже систему вторичную.

В качестве инструмента мифа мы рассмотрим агитационные плакаты. Мы отобрали десять плакатов, пять из них использовались в ходе предвыборной кампании кандидата от Демократической партии Барака Обамы в 2008 году, а пять – кандидата от Республиканской партии Дональда Трампа в 2016 году. Агитационные плакаты представляют собой зрительные образы, а значит, следуя логике Р. Барта, имеют «многомерную протяженность», в отличие от «линейной протяженности» в случае того или иного словесного высказывания [см. 1], что, очевидно, делает их более действенным мифическими сообщениями, чем упомянутые высказывания. Плакат есть ничем иным как мифом-пропозицией, иными словами, он представляет собой некоторое суждение, которое нацелено на «констатацию неверифицируемого мнения» [3, с. 192].

Чтобы увидеть принципиальную разницу между значениями агитационных плакатов упомянутых предвыборных кампаний удобнее всего будет обратиться к таблице (табл. 1).

Как видим, если обратить внимание на плакаты, которые были использованы в ходе предвыборной кампании Б. Обамы, можно увидеть, что значение данных как проводника мифов сводятся исключительно к однообразным и односторонним смыслам, направленным, как правило, на: 1) достижение победы Б. Обамы и Демократической партии на выборах (плакат №9 и 10), смысл замещается посредством концептов о желании со стороны Соединенных штатов (Дядя Сем) мобилизовать каждого, о победе, которая сделает возможным все; 2) претворение в жизнь эфемерных социальных изменений (плакат №7 и 8), смысл замещается при помощи концептов о единстве американцев, единстве, в которое верят, и в котором все сильны; 3) осуществление конкретных аспектов внутренней политики администрацией Б. Обамы (плакат №6). Другими словами, рассмотренные агитационные плакаты однослойны в своем прочтении, главная их цель – мобилизация к действию американцев, артикулируемая с двух позиций – с одной стороны, происходит вовлечение всех категорий населения, с другой, социальные изменения преподносятся не как коренные преобразования, а как определенное реформирование существующего порядка, в чем мы видим продолжение линии Демократической партии США.

В случае же с плакатами, которые использовались командой Д. Трампа, мы видим большую многослойность, каждый плакат несет в себе не один смысл, помимо означаемого и замещающего его означющего, мы видим дополнение в виде словесных пропозиций: сосредоточение внимания на исторических достижениях американцев (плакат №2 и 4), раскрытие большого перечня направлений внутренней и внешней политики администрации Д. Трампа (плакат №1 и 5). Значение данных ориентировано на: формирование поддержки Д. Трампа американским народом (плакат №5), претворение в жизнь желаний Д. Трампа как успешного человека (плакат №4), возвращение Америки к более консервативной политике, политике плавильного котла и ужесточению иммиграционной политики (плакат №1 и 3), поддержки линии Республиканской партии (плакат №2).

Таблица 1.

Сравнительная характеристика прочтения агитационных плакатов предвыборной кампании Б. Обамы и Д. Трампа

Кан.	Название, № плаката	Означающее	Означаемое
Д.Т.	«Good fences make good neighbors. Trump loves legal immigration» (1)	легальные методы иммиграции	ущемление национальных меньшинств
Б.О.	«African americans for Obama. Latinos for Obama» (6)	публичная политика, поддерживаемая национальными меньшинствами	внутренняя политика Б. Обамы и Демократической партии
Д.Т.	«Ready for America to think big and act big?» (2)	большие свершения для американцев	политика Республиканской партии
Б.О.	«Change. We can. Believe in» (7)	единство, в которое мы верим и в котором сильны	социальные изменения
Д.Т.	«Americans are high energy. Trump is high energy. We will use this high energy» (3)	направление энергии американцев в нужное русло	изменения, декларируемые Д. Трампом
Б.О.	«United. Change» (8)	единство американцев	социальные изменения
Д.Т.	«Born too late to tame the west. Born too early to explore the universe. Born just in time for President Trump to help us» (4)	Д. Трамп как мессия американского народа	желание Д. Трампа достичь новой жизненной цели
Б.О.	« I want you to caucus « (9)	желание Соединенных Штатов (Дяди Сема) мобилизовать каждого (прийти на кокус)	желание победы Б. Обамы и Демократической партии на выборах
Д.Т.	«Americans love a winner» (5)	всенародная любовь к победителям	поддержка Д. Трампа американским народом
Б.О.	«Victory. Anything is possible» (10)	победа, которая сделает возможным все	победа Б. Обамы и Демократической партии на выборах

Таким образом, агитационные плакаты предвыборной кампании Д. Трампа имеют большую многослойность, чем плакаты Б. Обамы, визуальные образы расширены словесными пропозициями, и мы видим смещение предпочтений американцев в сторону более консервативной политики, направленной на коренные преобразования.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Барт Р. Миф сегодня. / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / [пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – С. 72-130. 2. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр; [пер. с фр. под ред. А. А. Холодовича]. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с. 3. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал, 2004. – М.: Гнозис. – 327 с.

РЕЛІГІЯ ТА ПОЛІТИКА: МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ВЗАЄМОДІЇ

Спренне Анна Сергіївна

аспірантка кафедри політичної соціології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Релігія та політика – важливі соціальні інститути у житті любого суспільства. В соціологічній науці поняття релігії відрізняється від загальноприйнятих трактувань. Для соціології релігія це спільність людей, які поділяють однакові зразки поведінки, цінності та вірування. Релігія собою уособлює абсолютні критерії, які санкціонують певні погляди, діяльність, відносини. Ставлення людей до релігії впливає на їхню поведінку в суспільстві. Релігійні цінності включаються в політичну поведінку у якості ставлення до законів і влади даного суспільства, установок щодо його цілей та у якості самопозиціонування.

У рамках соціологічного знання релігія – це існуючий соціальний факт, вона виступає у якості підсистеми суспільства, при цьому, у залежності від рівня узгодженості з суспільством, вона впливає на розвиток та життєдіяльність цього суспільства, на взаємодію та поведінку окремих індивідів на різних рівнях. Також, важливим для вивчення є зворотній зв'язок – це ті зміни, які відбуваються у релігії у залежності від тих змін, які відбуваються у самому суспільстві. Релігія відображає типи суспільних відносин, правила поведінки та норми, вироблені людством історично. Усе це передається через доктрини, тексти, релігійні уявлення та образи. Релігія, у якості складової суспільної структури, взаємодіє з іншими складовими суспільства, а саме тому безпосередньо впливає на нього та на соціальні процеси. Здійснення цього впливу можливе через релігійну ідеологію, церкви, масову релігійну свідомість, об'єднання віруючих, релігійні організації.

Релігійні лідери в інтересах досягнення своїх цілей дуже часто використовували інструменти політики, а органи політичної влади з метою зміцнення своїх позицій спиралися на релігію. Наразі протиріччя не припиняються, а часто навіть йде боротьба за місце головної сили в цих взаєминах. Незважаючи на певну схожість функцій, в релігії і політиці використовуються різні підходи до оцінки дій людей, також відрізняються і моделі регулювання їх поведінки. Релігія керується зафіксованими в священних текстах моральними заповідями, в той час як політика користується принципом доцільності. На рівні масової свідомості, особливо в умовах кризового стану суспільства, коли в суспільстві превалюють настрої розчарування в минулому і сьогоденні та тривога по відношенню до майбутнього, релігія бачиться не фактором конфлікту, а фактором стабільності, своєрідною панацеєю від громадських хвороб.

На характер релігійно-політичної взаємодії впливають багато факторів. Це і власне соціальна стратегія релігії або комплексу релігій, поширених в конкретному суспільстві, характер взаємин у поліконфесійному середовищі, сформований соціальний статус релігії, характеристики політичної надбудови – форма правління, тип політичного режиму і традиції політичної поведінки, а також численні економічні, культурні та інші чинники. Велике значення мають і зовнішні виклики, які часто стають не тільки перед нормами та інститутами традиційної релігії, але й перед політичною системою суспільства.

Релігія і політика, однак, можуть впливати один на одного. Політика впливає на релігію, регулюючи суспільне життя, створюючи законні кордони для її життєдіяльності, формуючи клімат взаємної поваги і терпимості між конфесійними спільнотами, захищаючи права громадян на свободу совісті, а також регулюючи правове становище релігійних організацій. У свою чергу політичний процес розвивається і обумовлюється не тільки кордонами існуючих співвідношень політичних сил і характером політичної системи, але й сформованими в суспільстві духовними ідеалами і принципами.

Політична поведінка нерідко визначається релігійними цінностями, відбувається вибудовування зовнішньої і внутрішньої політики держав відповідно до релігійних інтересів. Однак з іншого боку все більш популярним стає використання механізму маніпулювання громадською думкою за допомогою

релігійного концепту, відбувається експлуатація релігії в інтересах правлячих еліт, зокрема в області підвищення власної легітиматії.

Ідеологія, яка є невід'ємною складовою як релігії, так і політики, дійсно виконує інтегруючу, мобілізуючу, регулюючу і організуючу роль в суспільстві, а на рівні індивіда сприяє виникненню почуття впевненості, соціального благополуччя. Без ідеології неможливе ніяке суспільство, і в цьому сенсі вона буде існувати завжди, орієнтуючи і організовуючи соціальну поведінку людей.

Вплив політики на релігію можуть проявлятися так само в деяких політичних діях чи поширенні інформації деяких ідей, які можуть скомпрометувати окремі релігійні установи або цілком конкретних людей. Різні політики в різні часи запозичували з Біблії ідею богообраного народу, яка особливо яскраво виявлялася в період розквіту певних національно орієнтованих держав. В політиці завжди знаходилися люди, схильні розглядати релігію як один з методів ідеологічної боротьби.

У самому процесі політизації всередині самої релігії проявляється протиріччя серед віруючих і релігійних лідерів. Деякі з них релігію політизують, розробляють релігійно-політичні доктрини, шукають релігійні обґрунтування політичних дій. В їхній системі переконань домінують саме політичні мотиви. Інші, противники політизації релігії, вважають, що релігія ні в якому разі не повинна перетворюватися на знаряддя ідеології чи політики, а повинна зміцнювати духовні основи суспільства. Це внутрішнє протиріччя обумовлює розвиток відносин між релігією і політикою з метою подолати його.

Значний вплив на політичний процес надає різниця динамічних потенціалів релігійної та політичної сфер життя суспільства: релігія, будучи найбільш міцно прив'язаною до моделей минулого, статичних цінностей і настановних систем, має тенденцію до запізнього і важкого сприйняття якісно нових явищ.

Таким чином, зараз стає ясно, що «спокійне», паралельне співіснування релігії і політики неможливе, оскільки рано чи пізно одна з цих двох систем, або ж обидві водночас, зазнає масштабних змін під впливом іншої. А конфесійний аспект релігії є важливим фактором системотворення соціального життя, який впливає на формування світогляду індивідів, а через нього — на формування їхньої політичної свідомості і політичної поведінки.

ПРОБЛЕМА ДЕФЦИТУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У ФОКУСІ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Жердецька Анастасія Георгіївна

аспірантка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Емпірично та науково доведено, що на нинішньому етапі розвитку суспільства соціально-екологічні проблеми носять глобальний та системний характер [1]. З цього випливає необхідність забезпечення такого ж глобального та системного характеру заходів щодо рішення подібних проблем. Вплив негативних наслідків людської діяльності реально усвідомлюється суспільством, як правило, тільки після досить тривалого визрівання соціально-екологічних проблем, тож реакцію соціальних спільнот на екологічні проблеми породжує не екологічна проблема по суті, а, головним чином, її соціальні наслідки. При цьому і дії людей, спрямовані на вирішення цих екологічно обумовлених соціальних проблем і ліквідацію загроз рівню і якості життя, носять цілком конкретний соціальний характер. В умовах сучасного суспільства взаємозв'язок та взаємовплив природного та соціального середовищ набуває чіткої дуальності, адже антропогенний фактор є провідним у формуванні характеристик біосфери, а поточна екологічна ситуація прямо впливає на формування загальної соціальної ситуації та окремих її проявів.

Серед зарубіжних і вітчизняних авторів, що займалися розробкою соціально-екологічної проблематики, варто відзначити Р. Е. Данлопа, М. Букчина, Д. Марковича, В. Хьосле, А. Наесса, А. Хоулі, У. Каттона, Г. Бехманна, Д. Медоуза, Д. Медоуз, Й. Рангерса, О.Н. Яницького, І. А. Сосунову, Ф. І. Гіренка, С. І. Коженкову, Г. О. Бачинського, С. Д. Дерябо, С.Д. Максименко, В. І. Панова, В. О. Скребець, Л. В. Смолу, А. М. Левочкину, І. А. Шмелеву та ін. Емпіричним дослідженням різних аспектів соціально-екологічної ситуації регулярно займаються як провідні міжнародні організації на кшталт World Economic Forum та United Nations, так і спеціалізовані регіональні центри в більшості розвинених країн світу (New Compass, Ecologie Sociale, Social Ecology London, Soziale Okologie Frankfurt am Main, Institute of Social Ecology, Фонд «Социальная Экология» та ін.). Проте, на жаль, в Україні ступінь розробленості соціально-екологічної проблематики характеризується доволі обмеженим числом наукових досліджень.

Соціально-екологічні ризики набувають особливого соціального впливу саме на сучасному етапі розвитку людства, адже, з одного боку, кількість та глибина ризиків, що продукуються суспільством, зростає з кожним роком, з іншого – в умовах інформаційного суспільства зростання швидкості та

інтенсивності як обміну інформацією, так і спричинених цим соціальних змін гарантує все більш активне залучення представників різних соціальних груп до вирішення соціально-екологічних проблем та подолання криз, що виникають саме внаслідок суспільної діяльності, а також створення нових соціальних груп, процесів та практик. Екологічна проблематика сьогодні є однією з найбільш гострих саме унаслідок її соціальної природи.

Розвиток світового виробництва та еволюція нових технологій призводять до виробництва нових технологічних ризиків. У соціологічній науці це відзначається появою концепції «суспільства ризику», що пояснює зміну логіки соціального виробництва з «виробництва багатства» на «виробництво ризику». Автори концепції на чолі з У. Беком зазначають ключові соціальні особливості ризику: ризик перманентно продукується соціальними системами, його обсяг залежить від якості та інтенсивності соціальних процесів, а його ступінь – від експертного знання [2].

Наявні на сучасному етапі розвитку людського суспільства ризики можна поділити на дві групи: природні та соціальні. До групи соціальних ризиків належать також і соціально-екологічні, які є об'єктом регулярних досліджень, спираючись на результати яких можна виділити найбільш загрозливі для суспільства на даний момент та у найближчій перспективі.

Найгострішою соціально-екологічною проблемою сьогодні експерти вважають зміну клімату. У довгострокових прогнозах зміна клімату поступається місцем проблемі імовірного дефіциту природних ресурсів [3].

Проблема майбутнього дефіциту природних ресурсів в основі своїй має соціальну природу, і через це є одним з найгостріших викликів суспільства. Згідно з результатами дослідження «Перспектива – 2050», проведеного у 2013 році за участі понад 300 міжнародних експертів, саме дефіцит природних ресурсів є найбільш імовірною проблемою наступних десятиліть [4].

Можливість дефіциту викликана не лише принциповою обмеженістю ресурсів планети, але й розповсюдженою у сучасному соціумі тенденцією до зростання суспільного споживання. Закріплена в сучасній суспільній культурі в якості однієї з основоположних її цінностей, тенденція нарощування споживання є суто соціальним конструктом і невпинно веде до глобальної суспільної кризи [5].

Усі природні ресурси поділяються на невичерпні (сонячна енергія, енергія вітру, припливів та поточних вод) та вичерпні (інші ресурси біосфери та корисні копалини). Поділ останніх на відновлювані і невідновлювані останнім часом все частіше визнається науковою спільнотою недоцільним, адже за умови обмеженості часового ресурсу всі вичерпні природні залишаються на практиці невідновлюваними [6].

Наявних запасів невідновлюваних ресурсів недостатньо для забезпечення поточних обсягів зростання виробництва та суспільного споживання. Згідно прогнозів науковців, проблема дефіциту природних ресурсів може привести до глобальної кризи вже в найближче століття, під час якого можуть бути повністю вичерпані запаси найважливіших для світового виробництва металів, (в тому числі заліза, золота та платини), а також актуалізується паливно-енергетична проблема [6].

Поліпшення світової ресурсної ситуації можливе не лише завдяки розробці нових родовищ сировини, а й за допомогою альтернативних рішень, наприклад, переробки матеріалів та створення їх штучних аналогів. Проте для запобігання дефіциту необхідний також комплексний систематичний вплив на суспільні інтеграційні процеси. Особливої актуальності для сучасного суспільства набуває дотримання чіткої стратегії щодо переходу до сталого розвитку, дотримання принципу попередження, а також систематична робота з суспільною думкою та соціальними спільнотами.

ЛІТЕРАТУРА: 1. The Global Risks Report 2017, 12th Edition [Electronic resource] / published by the World Economic Forum. – Geneva, Switzerland, 2017. – 78 p. – Regime to access: http://www3.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf – Title from screen. 2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну [Текст] / У. Бек; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с. 3. The Global Risks Report 2016, 11th Edition [Electronic resource] / published by the World Economic Forum. – Geneva, Switzerland, 2016. – 103 p. – Regime to access: http://www3.weforum.org/docs/GRR/WEF_GRR16.pdf – Title from screen. 4. Перспектива - 2050: новая политико-экономическая карта мира [Электронный ресурс] / Международное исследование Фонда «Посткризисный мир». – 2013. – 128 с. – Режим доступа: http://postcrisisworld.com/files/perspektiva_2050_fin.pdf – Название с экрана. 5. Медоуз Д., Рангерс Й., Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя. [Текст] / Д. Медоуз, Й. Рангерс, Д. Медоуз; пер. с англ. Е.С. Оганесян. – М.: Академкнига, 2007. – 342 с. 6. Sverdrup H.U., Ragnarsdottir K.V. Challenging the planetary boundaries II; Assessing the sustainable global population and phosphate supply, using a systems dynamics assessment model [Electronic resource] / H.U. Sverdrup, K.V. Ragnarsdottir // Applied Geochemistry. – 2011. – p.307-310. – Regime to access: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883292711001685> – Title from screen.

СЕКЦІЯ 13

ІНФОРМАЦІЙНА НЕРІВНІСТЬ ЯК НОВА ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ:
МОЖЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ

DIGITAL DIVIDE: МОЖЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ

*Романенко Світлана Володимирівна*кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Як свідчить історія, соціальна нерівність – вічна! Революції не тільки не усували, а лише міняли форми нерівності і породжували нові. Так і науково-технічна революція призвела до виникнення новітнього «соціального розлому», якому привласнено назву digital divide і який виглядав, на перший погляд, «найм'якшим», тимчасовим і таким, що легко усувається та, при ближчому розгляді, може здатися найбільш небезпечним з усіх попередніх, таким, що здатен призвести до непоправних втрат і трагедій цивілізаційного масштабу.

Перекладають цей термін з англійської по-різному. Вікіпедія пропонує такі варіанти: цифровий розрив, інформаційна нерівність, інформаційний або цифровий розкол, цифрове або електронне провалля, комп'ютерний вододіл, цифровий бар'єр, цифрове розділення, цифрова прірва, дигітальна яма, цифрова завіса. Цифрова нерівність визначається як «обмеження можливостей соціальної групи через відсутність у неї доступу до сучасних засобів комунікації» [1]. Далі з посиланням на книгу П. Химанена і М. Кастельса «Інформаційне суспільство і держава добробуту. Фінська модель» підкреслюється, що «digital divide є терміном соціально-політичного характеру. На можливості обмеженої в правах доступу групи впливають відсутність доступу до телебачення, Інтернету, телефонного зв'язку (мобільного і стаціонарного), радіо. Все це обмежує можливості групи в пошуці роботи, налагодженні соціальних зв'язків, культурному обміні і може негативно впливати на економічну ефективність, розвиток і збереження культури, рівень освіти». Теоретики інформаційного суспільства припускали, що вільний обмін інформацією сприятиме подоланню жебрацтва і нерівності, але для тих, «кто відключений від такого обміну, перспективи катастрофічно погіршуються» [1].

Цей загальний підхід до визначення і розуміння нової форми соціальної нерівності став основою для безлічі наукових досліджень як регіональних, так і міжнародних. Спеціальний підрозділ ООН під назвою Міжнародний союз електрозв'язку розробив глобальний індекс розвитку інформаційно-комунікативних технологій (ІРІКТ), який є підставою для порівняльного аналізу досягнень країн світу в напрямі розповсюдження засобів комп'ютеризації і медіатизації. Цей індекс складається з 11 показників, які характеризують рівень насиченості населення комп'ютерною і телекомунікаційною технікою, питому вагу користувачів мобільних і стаціонарних мереж, а також їх (мереж) якість (пропускну спроможність), рівень письменності і питому вагу учнів/студентів середніх і вищих учбових закладів. Наприклад, у 2010 році Україна займала 66-е місце в рейтингу зі 176 країн. У 2015 – вже 79-е. Очолюють рейтинг Корея, Данія та Ісландія, замикає – Чад [2].

На підставі подібних рейтингів розробляються проекти як державні, так і міжнародні на кшталт OLPC (One Laptop Per Child by Nicholas Negroponte), Simputer (Simple Computer), курси (університети) для осіб третього віку, що направлені на підтримку найвіддаленіших від цифрових даних груп населення: дітей з країн третього світу, неосвічених, літніх людей [1, 3, 4].

Таким чином, сьогодні цифрові дані можуть стати підставою для переформатування існуючої соціальної ієрархії; вплинути на життєві шанси соціальних груп, що стоять на різних ступенях стосовно доступу до них, на можливості задоволення інформаційних потреб. Соціологи і інші фахівці в області соціальних наук так само зосереджені на аналогічному підході до аналізу цифрової нерівності як соціальної проблеми.

Проте, уважніший розгляд цифрової нерівності як нової форми соціальної диференціації вказує нам на обмеженість такого підходу. Соціальна нерівність упродовж всієї історії людства призводила до виникнення конфліктів між різними соціальними групами за право власності над обмеженими ресурсами. В цьому значенні інформація – ресурс унікальний. Його можна розцінювати як практично необмежений, пригідний для нескінченного тиражування. Ось він – визначальний ресурс, якого вистачить на всіх! Невже ми на порозі епохи загального благоденства, від якої нас відділяє всього декілька років, необхідних для насичення країн третього світу комп'ютерними девайсами і засобами медіатизації? Іншими словами, якщо ми підключимо до Інтернету бабусь із глибокої провінції і дітей з бідних країн світу, чи можна буде сказати, що проблема цифрової нерівності вирішена? Очевидно, ні. А значить, від попереднього аналізу вислизнули деякі дуже важливі деталі.

Суть соціологічного підходу саме в пошуку існуючих тенденцій розвитку інформаційного суспільства, які допоможуть розкрити проблему інформаційної нерівності в комплексі. Аналіз статистичної інформації і дані деяких соціологічних досліджень дозволяють сформулювати проблеми, які залишилися за рамками традиційних міркувань фахівців навколо теми цифрової нерівності.

1) Технологічна залежність країн з «наздоганяючою інформатизацією». Країни-лідери інформаційної індустрії, постачальники засобів інформатизації і медіатизації зацікавлені в збереженні цього лідерства і розрив в інформаційному розвитку тільки поглиблюватиметься незалежно від ступеня насичення ринку «наздоганяючих» країн інформаційними товарами і послугами. Це, зокрема, добре демонструє зниження рейтингу України по ІРИКТ за останні роки. Також про поглиблення цього розриву свідчать показники імпорту-експорту ІКТ [5, 6]. Достатньо проаналізувати, хто є власниками компаній, що надають послуги Інтернету, мобільного зв'язку, девайсів, програмного забезпечення та ін. Віртуальне виробництво (виробництво символів) стало черговим ударом по традиційній системі цінностей і уявленням про соціальну справедливість. Проблема в тому, що в бідних, та й не тільки, країнах росте розрив між доходами виробників символічного продукту та виробниками товарів і послуг в реальному секторі. Наприклад, вчителів, лікарів, фермерів, що може призвести до зростання соціальної напруженості, а також зниження якості життєвоважливих товарів і послуг. Стає очевидним, що цифровий розрив не тільки не скорочується, але виникають монополістичні тенденції в інформаційній сфері, під питання потрапляє сама можливість технологічного прориву в країні з «наздоганяючою» інформатизацією.

2) Інформаційне протиборство. Країни-лідери ІКТ можуть використовувати своє домінування як спосіб впливу на інші країни. Під загрозою виявляються економічні і політичні системи менш розвинених держав. Логічний результат такого протиборства – поглиблення цифрової прірви.

3) Комп'ютерна некомпетентність. Вельми суперечливий процес, оскільки, з одного боку, зростає кількість людей, що вміють користуватися всілякими девайсами, та, з іншого боку зменшується кількість тих, кого можна віднести до «просунутих» користувачів. Більш того, скорочуються можливості для легального «просунутого користування». Сучасні операційні системи не дозволяють відмовитися від непотрібних додатків без порушення ліцензійної угоди, налаштувати під себе ОС. Вибирати можна лише інтерфейс. Це призводить до все більшого споживання інформаційних товарів і послуг, власниками і постачальниками яких є всі ті ж країни-лідери.

Підводячи загальний підсумок, стає очевидним, що підхід, який склався до визначення та виміру цифрової нерівності і засновані на ньому способи її подолання є дуже обмеженими, та найближчим часом можуть призвести лише до поглиблення цифрового розриву.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Цифрова нерівність. Матеріали Вікіпедії [Електроний ресурс] – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_divide; https://ru.wikipedia.org/wiki/Цифровой_барьер; https://uk.wikipedia.org/wiki/Цифрова_нерівність. 2. Рейтинг стран мира по уровню развития ИКТ [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index-info>. 3. Аніщенко О.В. Інформаційна нерівність у сучасному суспільстві // Збірник наукових праць третьої Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи» [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://ubgd.lviv.ua/konferenc/kon_ikt/sekziya1/Anischenko.pdf. 4. Лобовікова О.О. Інформаційна нерівність як соціологічна проблема : Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 [Електроний ресурс] / О.О. Лобовікова; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – 22 с. – Режим доступу: <http://ukrefrat.com/chapters/avtoref/informatsijna-nerivnist-yak-sotsiologichna-problema-referat.html>. 5. Шабашев В.А., Щербаківа Л.Н. Тенденции цифрового равенства/неравенства в современном мире // Социологические исследования. - №9. – 2016. – с. 3-12. 6. Романенко С.В. Особенности процесса информатизации в Украине // Вісник ХНУ. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків, ХНУ, 2007. – № 761'2007. Випуск 20. – с. 179-183.

«БОЛЬШИЕ ДАННЫЕ» КАК ФАКТОР ИНФОРМАЦИОННОГО НЕРАВЕНСТВА

Кислова Ольга Николаевна

кандидат социологических наук, доцент
доцент кафедры методов социологических исследований
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Бурное развитие информационных технологий и активное их внедрение в практику социологического анализа спровоцировали появление нового вида социального неравенства – информационного, проявляющегося в ограничении возможностей определенных социальных групп из-за отсутствия у них доступа к информации, знаниям, современным информационно-коммуникационным технологиям. Информационное неравенство – многогранный феномен, его факторы разнообразны, а проявления влекут за собой многочисленные последствия. Мы предлагаем сфокусировать внимание на проявившемся в последние годы информационном

неравенстве между исследователями, работающими в крупных мультимедийных компаниях (Facebook, Google и т.п.), и академическими исследователями, которое возникло вследствие широкого распространения «больших данных». Актуальность обращения к этой новой разновидности информационного неравенства обусловлена в первую очередь тем, что оно потенциально может изменить само понятие «социологическое исследование», что не может остаться без внимания социологов.

В последние несколько лет в социологическом дискурсе активизировалась полемика относительно возможностей использования социологами «больших данных», о расширении «пространства данных», о формировании «большой социологии», где значимость массовых выборочных исследований снижается на фоне появления «побочных цифровых данных» («digital by-product data»), накапливающихся в цифровом пространстве как побочный продукт повседневных практик и культурных взаимодействий. Именно эти данные, генерируемые пользователями интернета в процессе их «цифровой жизнедеятельности» (онлайн-покупки, просмотр профилей друзей в социальных сетях, посещение определенных веб-страниц и т.д.) открывают новые возможности социального познания. Особенно привлекательной является возможность исследовать реальное поведение людей, демонстрирующее, что люди на самом деле делают и как взаимодействуют, вместо фиксации мнений (что свойственно соцопросам).

Другой фактор повышенного интереса к «большим данным» – их кажущаяся легкодоступность. Как известно, сбор социологических данных является трудным процессом, который требует много времени и ресурсов. При этом наличие «больших данных», накопленных сайтами социальных сетей и поисковыми системами, провоцирует стремление использовать их для целей социологического анализа. Но кто имеет доступ к этому кладезю информации, непрерывно наполняемому в результате нашей цифровой жизнедеятельности? Для каких целей эти данные используются? И с какими ограничениями?

Лев Манович указывает на то, что: «Только социальные медиа компании имеют доступ к очень большой социальной информации – особенно транзакционным данным. Антрополог, работающий на Facebook, или социолог, работающий в Google, будут иметь доступ к данным, а вот остальная часть научного сообщества не будет» [1, р. 5]. Некоторые компании ограничивают доступ к данным во всей полноте, другие продают привилегию доступа за очень высокую плату; а третьи предлагают небольшие наборы данных для университетских исследователей. Таким образом, существуют ограничения в доступе к «большим данным», что создает новое информационное неравенство. Оказывается, что не все «большие данные» равноценны, в связи с чем Д. Бойд и К. Кроуфорд [2] предлагают их классифицировать по критерию открытости: «богатые большие данные», содержащие полную информацию, но доступные лишь ограниченному кругу исследователей, и «бедные большие данные», которые не могут претендовать на полный охват информации об изучаемом феномене, но доступны широкой аудитории исследователей.

Опрос более 9 000 ученых-социологов, проведенный с целью изучения степени доступности «больших данных» академическим исследователям, показал, что для 32% опрошенных получение доступа к коммерческим или запатентованным данным было «большой проблемой» [3], что свидетельствует об информационном неравенстве между крупными компаниями и широким научным сообществом.

Но проблема не ограничивается степенью открытости (доступности) данных. Существует также неравенство в навыках количественного анализа и владения современным программным обеспечением, необходимых для грамотного и всестороннего исследования «больших данных» [см., например, 2 и 3]. Увы, но социологи далеко не всегда обладают необходимыми компетенциями. Это актуализирует необходимость расширения перечня дисциплин, читаемых на социологических факультетах, добавление новых курсов, касающихся современных методов анализа данных.

Таким образом, ограниченный доступ к «большим данным» является фактором появления новой разновидности информационного неравенства, усугубляемого неравенством в навыках применения современных методов анализа данных. Современным социологам необходимы как доступ к «большим данным», так и навыки применения специфических методов их анализа, чтобы открыть новую страницу в познании социальных закономерностей на современном этапе, лучше понять онлайн-сообщества и политические движения, противостоять волне агрессивного маркетинга, широко распространенного в цифровом пространстве.

ЛИТЕРАТУРА. 1. Manovich L. Trending: The Promises and the Challenges of Big Social Data [Electronic resource] / Lev Manovich // *Debates in the Digital Humanities*. – 2011. – Mode of access: <http://manovich.net/content/04-projects/067-trending-the-promises-and-the-challenges-of-big-social-data/64-article-2011.pdf>. 2. Boyd D, Crawford K. Six Provocations for Big Data [Electronic resource] / Danah Boyd, Kate Crawford // *A Decade in Internet Time: Symposium on the Dynamics of the Internet and Society*. – 2011. — Mode of access: http://softwarestudies.com/cultural_analytics/Six_Provocations_for_Big_Data.pdf. 3. Metzler K., Kim D. A., Allum N., Denman A. Who is doing computational social science? Trends in big data research. [Electronic resource] / Katie Metzler, David A. Kim, Nick Allum // *ASAGE White Paper*. – 2016. – Mode of access: <https://us.sagepub.com/sites/default/files/compsocsci.pdf>.

«ВІРТУАЛЬНИЙ ВИМІР» ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА**Ветрова Стелла Семенівна**кандидат соціологічних наук,
кафедра соціології, політології та соціальних комунікацій
Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова

Відповідно до статей 469-470 Угоди про Асоціацію Україна – ЄС в листопаді 2014 р. було створено Платформу громадянського суспільства, що складається з інститутів громадянського суспільства (громадські організації, професійні спілки, благодійні організації, релігійні, недержавні ЗМІ та ін.) [1]. Вимір громадянської активності - це завдання статистичного моніторингу поширення Інтернету та кількості неурядових структур щодо «аккомодатії мережевих потенціалів» та зниження «трансакційних витрат» мобілізації та організації колективної дії через інфокомунікації [2]. «Віртуалізація» відповідальності громадськості відзеркалює коло питань ефективного існування та взаємодії форм соціального капіталу мережевих відносин - через поширення Інтернет-комунікацій; через розмір, щільність та інтенсивність мережевих зв'язків [3]; через діяльність інституцій.

Методологію виміру соціального капіталу відносимо до класичних уявлень про структурні, ресурсні, динамічні та нормативні концепції. Теорії мережевого обміну та структурно-функціональних взаємодій описують внутрішньо мережеві зв'язки. Теорії соціальної дії щодо орієнтації цілей суб'єктів та мотивації вибору досліджують відносини за ресурсними колективними капіталами статусу, інформованості, адміністративним впливом та індивідуальним капіталом престижу, авторитету, знання та досвідченості. Соціокультурні норми задають межі, правила легітимної та санкції нелегітимної дії соціальної мережі. Теорії соціокультурної динаміки формують уявлення щодо змін структурної організації, ресурсної цілісності та нормативної забезпеченості взаємодії [3]. Логіка теоретичних уявлень соціологічного дискурсу функціонування соціальних мереж безперечна та викликає питання лише в аспекті загальної міри або вимірювального еталона сукупного ефекту у розвитку суспільства.

Питання досить актуальні: звіт DIGITAL 2016 – за останній рік глобальне використання соціальних мереж зросло на 21% (2,8 млрд. користувачів), проникнення Інтернету зросло на 10% (3,8 млрд. користувачів – 50% населення) [4]. INTERNET LIVE STATS теж свідчать: у світі більш ніж 3630 млн. користувачів інформаційної мережі (у 1995 р. – 1%). У десятці лідерів Європи за проникненням Інтернету (тобто за кількістю користувачів на 100 осіб) – Ісландія, Норвегія, Данія, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Швеція, Монако, Великобританія та Естонія. Менш ніж на 50% Інтернет поширено у Вірменії, Молдові, Україні та Киргизії [5]. У світовому рейтингу Україна займає 44 позицію (19 678 тис. користувачів). Але за проникненням – 153 місце у світі (майже 44%). За даними Держкомстату, кількість користувачів Інтернету у 2017 р. досягла 16 723 тис., що складає майже 40% населення. Тобто ресурсний потенціал соціальних мереж країни ускладнює розвиток його змістовного наповнювання та впливу на громадськість країни, фактично знімає питання «негативу», або, навпаки, позитивного ефекту у організаційно-координаційному або інформаційно-комунікаційному сенсі.

Структурне наповнювання інфокомунікаційного простору громадянського суспільства змінюється в бік об'єднань за інтересами (включаючи релігійні), які сфокусовані на задоволенні потреб та розвитку своїх членів на противагу сервісних організацій, що надають послуги певним групам населення, які їх потребують, та структур громадянського представництва, які працюють на покращення ситуації країни. Останніми роками фіксується статистичне зменшення кількості зареєстрованих інституцій громадянського суспільства: на початок 2010 р. в Україні було зареєстровано 275,728 тис. громадських організацій. 2016 р., органам державної статистики прозвітувало 345,746 тис. керівних органів громадських організацій (у 2014 р. – 358,479 тис.); на обліку громадських організацій, перебувало 25,7 млн. осіб (у 2014р. – 27 млн. осіб). Індекс зростання демонструють переважно благодійні (1,22) екологічні (1,17), оздоровчі та фізкультурно-спортивні (1,9) й організацій охорони історії та культури (1,8). У структурі політичних організацій громадянського руху спостерігається зменшення на 2%. Також скорочено частку молодіжних організацій (на 5%), національних зв'язків (на 6%), науково-технічних товариств (на 14%), дитячих (на 15%), по захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС (на 16%), жіночих (на 16%) організацій. За оцінками Творчого Центру Каунтерпарт, системну діяльність здійснює тільки 4-5% від загальної кількості НУО [7]. За даними Інституту соціології НАНУ, частка громадян, які не належать до жодного громадського руху, у 1994-2010 рр. трималася на рівні 82-87%, а у 2016 р. частка громадян-членів інституцій громадянського суспільства складала лише 5% населення.

Міжнародні агенції, оцінюючи сучасний стан суспільної активності та громадської самоорганізації в Україні, відзначають динаміку розвитку змін останніх років [8]. За даними Freedom House, за останні десять років в Україні найкращі показники та оцінки за шкалою Інтегрального індексу демократії

фіксувалися у 2007 рр., найгірші – у 2012-2014 рр. Експерти міжнародної організації Freedom House підкреслюють, що НУО продовжують взаємодію у відстоюванні реформи державної служби, трансформації енергетичного сектора, а також реформи судових систем. Неформальний рух добровольців для надання допомоги пораненим, інвалідам, дітям, армії підтримується за рахунок краудфандінга саме через соціальні мережі [9].

Сучасні мережні Інтернет-комунікації – це інструмент ідентифікації соціальних ініціатив, «віртуальний вимір» громадянського суспільства, якій існує скоріше навпаки, чим через активну діяльність громадськості «в реалі». Ресурсний, структурний, нормативний та динамічний виміри соціального капіталу мереж досить обмежені, що актуалізує питання розвитку громадянської відповідальності як елемента демократичного становлення України в умовах інформаційної нерівності.

ЛІТЕРАТУРА. 1. Громадянське суспільство і влада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/11. 2. Силенко А.А. Инфокоммуникационные технологии и развитие гражданского общества / А. А. Силенко // Политический менеджмент. — 2004. — № 5. — С.40—55. 3. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Экономическая социология. — 2002. — Т. 3. — № 4. — С. 20–33. 4. Яницкий О. Н. Социальный капитал российского экологического движения [Електронний ресурс] / О. Н. Яницкий // Социологические исследования – 2009 – №4 – Режим доступу: <http://www.jour.isras.ru/index.php/socjour/article/download/1105/1060>. 5. Digital in 2016. Special Reports [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wearesocial.com/uk/special-reports/digital-in-2016>. 6. Рейтинг країн Європи за поширенням Інтернету. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country>. 7. Ukraine Local Elections, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report» OSCE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/223641?download=true>; Національний інститут стратегічних досліджень // www.niss.gov.ua/public/File/2012_nauk_an_rozrobku/stan_poz_gp_sus.pdf. 8. Nations in Transit Ratings and Averaged Scores [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/Ukraine>.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТУ ВДОМА – ДИНАМІКА «ЦИФРОВОГО РОЗРИВУ» МІСТА ТА СЕЛА

Новікова Ліана Олександрівна

магістр соціології, науковий співробітник
Київського міжнародного інституту соціології

Сьогодні доступ до Інтернету, попри ризики, пов'язані з інформаційною безпекою, надає низку (потенційних) можливостей, як-от встановлення зв'язків та отримання найактуальніших новин за допомогою соціальних мереж, отримання онлайн-освіти за допомогою безкоштовних чи платних онлайн-курсів та лекторіїв, пошук найрізноманітнішої інформації, здійснення онлайн-покупок та продажів через спеціалізовані веб-сайти. Також це додаткові можливості зайнятості, а саме фриланс та ведення бізнесу в Інтернеті. Тобто поширення Інтернету викликало появу нових соціальних практик, які трансформують звичні форми роботи, спілкування, освіти, дозвілля. Однак в Україні спостерігається нерівномірне проникнення Інтернету, і одним з потужних чинників диференціації виступає різний рівень доступу та використання Інтернету у малих та великих поселеннях [1]. Як змінювалась глибина цієї диференціації, та наскільки великим є «цифровий розрив» між міським та сільським населенням наразі? Якими можуть бути соціальні наслідки такого розриву? На ці питання і відповідає дане дослідження.

Основним теоретико-методологічним підґрунтям роботи є концепція капіталу та габітусу П. Бурдьє [2], теорія соціальної комунікації. Ми базуємось на положенні про те, що доступ до Інтернету – це джерело для набуття компетенцій, які можуть збільшувати культурний капітал індивіда, та засіб соціальної комунікації і встановлення зв'язків, які формують соціальний капітал спільнот. Інтернет також можна вважати соціальним інститутом, що реалізує соціально-статусні, соціально-побутові, інформаційні потреби й, будучи включеним до різних сфер людського буття, виконує сьогодні низку суспільно значущих функцій [3, с.66]. Досліджуючи соціальні Інтернет-практики росіян, А. Радкевич приходить до висновку, що нерівномірність розповсюдження та освоєння Інтернету породжує новий вимір соціальної нерівності – «цифровий розрив» [4]. Ми прослідкуємо, як ця нерівність формується в Україні на тлі нерівномірного використання Інтернету жителями різних типів поселень.

Для самого аналізу використано вторинні дані – масиви досліджень громадської думки (Омнібусів), проведених Київським міжнародним інститутом протягом останніх десяти років. Для кожного року було обрано опитування, яке проводилось у квітні-травні (для 2008 року – у лютому) та в ході якого респондентам ставилось питання «Чи користуєтеся Ви Інтернетом у себе вдома?» Використання Інтернету поза домом в даному випадку не береться до уваги, адже нас цікавить прив'язка до місця проживання респондента. Оскільки з березня 2014 року було анексовано Крим та розпочалися військові дії на Сході України, для 2014-2017 років ми не враховували населення АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей, що видозмінює

профіль Південного та Східного регіонів (і України в цілому). Враховуючи вказані особливості, вибірккові сукупності респондентів для опитувань, що аналізуються, такі : N2008=2046, N2009=1984, N2010=2037, N2011=1020, N2012=2038, N2013=2030, N2014=2022, N2015=1893, N2016=2014, N2017=2040.

У 2008 році використовували Інтернет вдома 16% дорослого населення України. У 2010 році цей показник склав 22%, тоді як завдяки потужному стрибку у 7-8 процентних пунктів щороку до 2012 року він уже дорівнював 37%. Починаючи з 2014 року, коли показник досягнув 51% (а те, що половина дорослого населення взагалі використовує Інтернет, було зафіксовано ще у 2013-му [5]), темпи приросту домашнього використання Інтернету дещо скоротились, і у травні 2017 року частка користувачів складає 62%.

Чим інтенсивніше Інтернет став проникати в оселі громадян, тим яскравіше проявлялась інформаційна диференціація між міським та сільським населенням. Якщо у 2008 році «цифровий розрив» (різниця часток користувачів домашнього Інтернету серед міського та сільського населення) склав 16 процентних пунктів, то у 2012-2014 рр. він доволі сильно підвищився, досягнувши «піку» у 2013 році, коли вже 54% міського населення використовували Інтернет вдома, а серед сільського населення – тільки 24% (Діаграма 1). Завдяки стрибку у використанні Інтернету сільським населенням у 2015 році на 11% порівняно з 2014 роком, цей розрив скоротився, а протягом останніх двох років сільське населення «відстає» у домашньому використанні Інтернету на 20 процентних пунктів (Діаграма 1). Значимо, що якщо у 2010-2012 роках порівняно глибший (до 35 процентних пунктів) «цифровий розрив» спостерігався у Західному регіоні, то у 2013-2014 він посилювався також у Центральному та Південному регіонах.

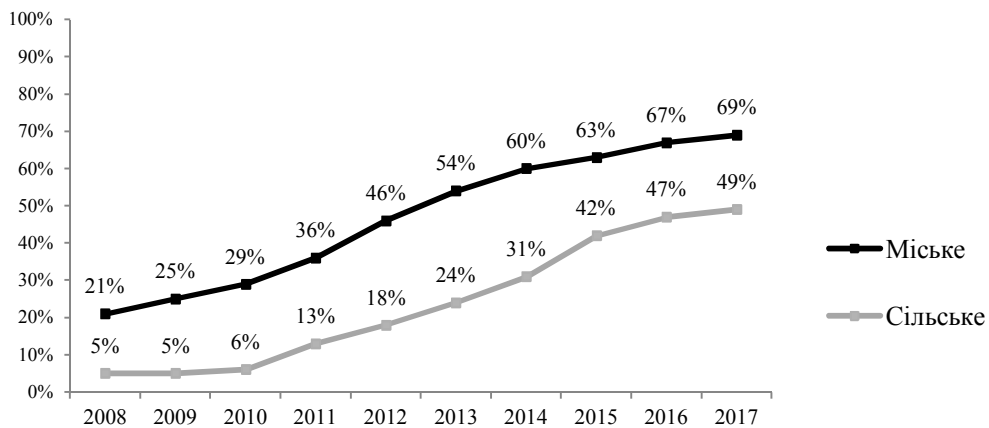

Рисунок 1. **Secret future of integration projects: civil society vs. political establishment on TTIP issue**

Якщо детальніше розглянути динаміку використання Інтернету вдома у розрізі величини населеного пункту (ми порівняли показники через кожні два роки, а також 2017 рік), то протягом 2008-2014 рр. спостерігається відтворення наступних відмінностей: суттєво нижчий рівень використання Інтернету вдома серед жителів сіл, практично однакова частка користувачів Інтернету (та її зростання) у малих та середніх містах, відносно найвищий рівень використання домашнього Інтернету жителями великих міст (таблиця 1). У 2014 році розрив у використанні Інтернету між сусідніми категоріями поселень – селом та малими містами – досяг найвищої точки (18 процентних пунктів). А-от у 2016 році село за часткою користувачів Інтернету (47%) майже наздогнало малі та середні міста (таблиця 1). Однак уже в 2017 році роком рівень використання домашнього Інтернету у менших населених пунктах практично не змінився, тоді як середні та великі міста знову відірвались уперед, наростивши частку користувачів.

Таблиця 1.

Динаміка використання Інтернету вдома у різних типах населених пунктів, % користувачів

	Села	Малі міста, смт (до 20 тис.)	Середні міста (20-99 тис.)	Великі міста (більше 100 тис.)
2008 рік	5%	14%	15%	25%
2010 рік	6%	18%	25%	34%
2012 рік	18%	32%	41%	51%
2014 рік	31%	49%	53%	66%
2016 рік	47%	52%	58%	71%
2017 рік	49%	52%	67%	74%

За словами Кастельса, центральне становище, що посідає Інтернет у багатьох царинах громадської, економічної і політичної діяльності, рівнозначне за своїм значенням маргінальності усіх тих, хто не має доступу до Інтернету [6, с. 123]. А це означає, що допоки в Україні спостерігається суттєвий розрив у використанні Інтернету між міським та сільським населенням (коли у 2017 році частка користувачів домашнього Інтернету серед жителів сіл нарешті досягла 50%, а серед жителів великих міст вона наполовину більша), коли жителі сіл значно відстають від жителів міст у доступі до інформаційних ресурсів та новітніх форм соціальної комунікації, «цифровий розрив» залишатиметься ще одним, новим фактором розколу, доповнюючи «традиційні» нерівності та соціальні обмеження. Усунення ж економічних і технологічних бар'єрів, підвищення компетентності населення у сфері інформаційно-комунікаційних технологій сприятиме ширшому розповсюдженню використання Інтернету та його можливостей, а, отже, поступу України на шляху до інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Харченко Н. М. Динаміка використання Інтернет в Україні: лютий-березень 2016. [Електронний ресурс] / Н. М. Харченко. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=621>. 2. Бурдьє П. Форми капітала. (перевод М. С. Добряковой) [Електронний ресурс] / П.Бурдьє // Экономическая социология. – 2002. – Т.3, №5. – с. 60-74. Режим доступу: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5.pdf. 3. Фесенко А. М. Соціологічний вимір Інтернет-аудиторії м. Миколаїв [Електронний ресурс] / А. М. Фесенко, Ю. О. Бацуровська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Соціологія. – 2013. – Т. 225, Вип. 213. – с. 65-69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_15. 4. Радкевич. А. Л. Социальные интернет-практики россиян в условиях формирования информационного общества : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.06 / А. Л. Радкевич. – М., 2009. – 24 с. 5. Красновський О. Динаміка використання Інтернет в Україні. [Електронний ресурс] / О. Красновський. – 2013. –Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page=1>. 6. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс ; пер. с англ. А. Матвеева. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 328 с.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: РОЛЬ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Кузіна Ірина Іванівна

кандидат соціологічних наук, старший викладач
кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сьогодні інформаційна безпека представляє собою одну з головних суспільних проблем. Загрозами безпеці є військовий конфлікт на Сході України та анексія Криму і пов'язана з ними інформаційна війна, політична та економічна кризи, зростання злочинності, порушення прав громадян та інші негативні явища, які зараз спостерігаються в країні. Забезпечення інформаційної безпеки – важливий елемент функціонування держави як системи, що актуалізує потребу у формуванні більш вдумливої та активної позиції, як представників влади, так і пересічних громадян, щодо інформаційної безпеки для того, щоб ліквідувати передумови появи або хоча б послабити наслідки зазначених явищ. Така позиція в суспільстві може бути сформована, зокрема, завдяки підвищенню рівня та якості освіти громадян. Система освіти, звичайно, не зможе повністю усунути ці явища, проте через надання інформації та передачу професійного знання, а також формування критичного мислення зможе знизити соціальну напруженість в суспільстві, що ними викликається. Метою доповіді є представлення механізмів, через які інститут освіти може виконувати функцію забезпечення інформаційної безпеки держави.

Аналіз нечисленних джерел, присвячених дослідженню ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави, дає нам підстави стверджувати, що дуже важливо обрати теоретико-методологічні засади, які мають необхідний евристичний потенціал для дослідження цього феномена. На наш погляд, одним із найбільш перспективних теоретичних напрямків є неоінституціоналізм. Завдяки комбінації неокласичного підходу з його акцентом на особистість і традиційного інституціоналізму з його інституційною обумовленістю, уможливується застосування неоінституціоналізму як теоретико-методологічної бази для вивчення ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави на двох рівнях – макrorівні (держави, інституційних структур) і мікрорівні (окремих індивідів). Уникаючи нехтування роллю соціальних інститутів чи їхньої абсолютизації, зазначений підхід дозволяє врахувати як макросоціальні, так і мікросоціальні фактори. У той же час неоінституціональний підхід дає можливість здійснити перехід від мікрорівня – рівня індивіда, на макrorівень – рівень суспільства. Так процес переходу від мікро- до макrorівня здійснюється завдяки тому, що освіта на рівні кожного громадянина сприяє розвитку громадянського суспільства в цілому. Належна якість та рівень освіти формує у громадян критичне мислення з метою запобігання маніпулюванню суспільною думкою в ситуації інформаційної

війни, оскільки вища освіта допомагає вихованню інформаційно грамотних членів суспільства. На жаль, є багато прикладів дезінформування населення через пропаганду, що транлюється засобами масової інформації. У теперішніх умовах інформаційної війни кожному громадянину необхідно мати навички самостійного мислення, формування яких має здійснюватися вищою школою, а точніше – соціогуманітарними дисциплінами, тому викладання цих предметів слід орієнтувати на ліквідацію стереотипів та упереджень, що, в свою чергу, розширює можливості для більш глибокого розуміння та критичного сприйняття інших людей та ситуацій у нашій країні та в усьому світі.

Роль інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави в українських реаліях розкривається також через постулат неінституціоналізму, згідно якого інститут освіти зазнає змін з боку активно діючих суб'єктів. Так інститут вищої освіти може робити суттєвий внесок до дискурсу та громадських дебатів про економічне й політичне майбутнє країни. З одного боку, має місце інформування громадськості щодо існуючих загроз, з іншого боку – академічна спільнота в науковому та громадському дискурсах під час обговорення соціально значущих питань має певний вплив на представників органів влади.

Вища школа виховує кваліфіковані кадри, які безпосередньо забезпечують інформаційну безпеку держави, в системі освіти готуються фахівці, професійно зайняті забезпеченням конкретних видів і напрямків безпеки. Це важливо тому, що виявлення тих чи інших видів небезпек, розробка і здійснення заходів щодо їхнього попередження, нейтралізації, усунення потребує різних інструментів і засобів, різних знань і досвіду, різних структур і осіб. Так можна застосувати положення неінституціонального підходу щодо впливу інститутів на поведінку індивідів і груп, на процес прийняття владних рішень.

Базуючись на засадах неінституціонального підходу, можна виокремити наступні кроки на шляху до забезпечення інформаційної безпеки України. По-перше, більше уваги слід приділяти викладанню соціогуманітарних дисциплін, таких як історія, соціологія, філософія, культурологія та інші, адже глибоке знання цих дисциплін сприятиме розвитку соціальної свідомості молодих людей, формуванню посправжньому грамотних і освічених громадян, які змогли б зрозуміти і критично оцінити нагальні проблеми країни і орієнтуватися в глобальному та локальному інформаційних потоках. По-друге, представникам системи освіти слід розвивати дискурс та громадські дебати про ситуацію в країні, що сприятиме підвищенню обізнаності громадськості щодо існуючих загроз та будуватиме певний інформаційний простір, в якому перебуватимуть, в тому числі, представники органів влади. По-третє, слід виховувати кваліфіковані кадри в галузі інформаційної безпеки, при цьому запобігаючи будь-яким проявам пропаганди в процесі навчання у вишах. Слід зазначити, що вивчення ролі інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави потребує подальшого соціологічного осмислення, яке може стати необхідною передумовою для створення інформаційно захищеної держави.

СЕКЦІЯ 14

ЕКОНОМІЧНА РІВНІСТЬ VS НЕРІВНІСТЬ У КРИТЕРІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

РЕФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДНОСИН СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Артьомова Тетяна Іванівна

доктор економічних наук, доцент,
головний науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

На сучасному етапі ринкової трансформації України вагомого значення набуває проблема реформування системи забезпечення суспільними благами як передумова соціалізації економічних відносин і реалізації принципів соціальної справедливості. Суспільні блага утворюють особливу групу благ, виробництво та розподіл яких природно підлягає контролю з боку держави. Проте державне надання суспільних благ пов'язане із збільшенням попиту на них за межі розумних потреб, спроби ж централізованого нормування попиту неціновими методами сприяють неефективній алокації економічних ресурсів. У таких умовах доцільно виокремлювати у складі суспільних благ сегмент суспільних товарів, які можуть надходити до споживання через систему ринку. Економічна теорія добробуту в поєднанні з теорією прав власності розширює горизонти дослідження сучасного ринку за допомогою виділення та конкретизації трьох його основних сегментів: суспільного сектору, в якому права власності на економічні блага не розподілені, приватного, в якому права власності розподілені та захищені, а також змішаного – ринку суспільних товарів, що забезпечує ув'язку приватного інтересу із загальнонаціональним і у такий спосіб сприяє ефективному розподілу ресурсів і формуванню відносин довіри в економіці.

Виникнення поряд з державним наданням суспільних благ приватного забезпечення ними, розвиток конкурентних відносин у суспільному секторі дозволяє говорити про становлення ринку суспільних товарів. Проте аналіз сучасного стану ринку суспільних товарів в Україні свідчить про безсистемний і тривожний характер спостережуваних тут процесів. Недостатня ефективність попередніх програм ринкових перетворень зумовила виникнення таких негативних явищ, як глибока економічна та соціальна нерівність, малозабезпеченість значної частини домогосподарств, обмеження доступу громадян до благ культури, освіти, науки, охорони здоров'я, а в підсумку – звужене відтворення умов, необхідних для реалізації людського потенціалу. Сучасний господарський лад України трактується як суверенна, демократична, соціальна, правова держава. Водночас у наукових колах давно ведуться дискусії про історичні долі нинішньої моделі соціальної держави. При цьому господарський устрій розвинутих країн часто характеризується як капіталістичний. Через невизначеність базових засад суспільного життя розмитими є орієнтири поступального господарського розвитку, а також його концептуальне оформлення у вигляді відповідних програм економічної політики.

Для формування загальних перспектив і конкретних напрямів реформування суспільного сектору економіки України важливо враховувати його світові тенденції та закономірності. Так, у 1990-ті роки в процесі широкомасштабної приватизації (так званої «неоліберальної революції») зазнала суттєвих змін панівна в розвинутих країнах патерналістська модель соціальної ринкової держави. При цьому трансформація державного сектору обумовлювалася, крім інших факторів, потребою більш якісного надання суспільних благ за допомогою приватних інститутів, на основі більш активного використання ринкових механізмів.

Після ліберальної революції питома вага державного сектору в економіці розвинутих країн значно скоротилася. У країнах ЄС вона коливається від 3% до 15%. Проте, незважаючи на звуження абсолютних розмірів державної власності, на початку XXI ст. держава не втратила владних позицій в економіці. У нових умовах господарювання ефективність системи державного управління перетворилася на ключовий фактор економічної могутності держави. Внаслідок цього через бюджети розвинутих країн продовжували перерозподілятися величезні суми доданої вартості. Таким чином, на рубежі століть в економіці розвинутих країн виявилася тенденція становлення нового типу державного сектору. У 1997 р. у доповіді Світового банку «Держава у світі, що змінюється» були позначені основні контури моделі ефективної держави як спадкоємиці моделі держави загального добробуту (соціальної ринкової держави).

Найбільшою мірою проблема формування ефективної держави актуальна для країн пострадянського простору, України. Водночас основні положення доповіді Світового банку не дають готових відповідей на такі запитання: як може зберегти та примножити силу держава, що звільнилася від

основної маси своїх економічних активів внаслідок приватизації? За допомогою яких механізмів вона здатна демонструвати свою політичну, адміністративну та соціально-економічну ефективність і привабливість? Прояснити закономірності трансформації моделей державного управління в розвинутих країнах, які слугують орієнтирами для ринкових перетворень в Україні, можливо з позицій ціннісної економічної методології, яка дозволяє активізувати творчий потенціал функціонального, причинно-наслідкового та інституційних підходів. Ключовою передумовою аналізу є те, що модель ефективної держави реалізується у формі публічного сектору економіки на основі сумісно-розділених відносин власності й управління в системі держава – корпоративний сектор. Висока результативність функціонування держави досягається, зокрема, за рахунок ефективного управління корпоративними правами, насамперед, державними корпоративними правами.

У цілому практика господарювання на початок 2000-х рр. демонструвала тенденцію становлення в розвинутих країнах світу моделі ефективної держави. Трансформування відносин власності закономірно зумовлювало становлення потрібної структури національної економіки (державний сектор у вузькому розумінні, державний сектор у широкому розумінні, приватний сектор). Водночас недостатнє теоретичне осмислення трансформації моделей державного управління внаслідок ослаблення методологічних позицій причинно-наслідкового аналізу сприяло ціннісному вихолощуванню інститутів державно-приватного партнерства, соціальної відповідальності організації – зміцненню суспільних пріоритетів економічної ефективності за рахунок послаблення принципів соціальної відповідальності. Глобальна фінансово-економічна криза виявила невідповідність такої форми ефективної держави законам становлення інформаційного суспільства. Посткризовий етап суспільного розвитку закріпив і посилив суперечливі тенденції.

Проблема соціальної невлаштованості й інфраструктурної недостатності найбільшою мірою проявляється на пострадянському просторі. Неувага до програм розвитку освіти, науки, культури, охорони здоров'я стала тут ключовим фактором витіснення національних економік на периферію світового суспільного життя. Актуальною є проблема реформування соціальної, транспортної інфраструктури, системи житлово-комунального господарства. Недосконалість виробничої інфраструктури в умовах поширення цифрових технологій і систем автоматизованого проектування загрожує деіндустріалізацією економіки.

Проте слабка результативність планів модернізації інфраструктурного та інших секторів економіки обумовлюється наявністю більш загальної проблеми становлення в Україні моделі ефективної інноваційної держави. Розвиток ринку суспільних товарів в Україні має ряд особливостей через його інверсійний характер, а також деформації, притаманні для загальної ринкової трансформації постсоціалістичних країн. В умовах, коли система адміністративного надання суспільних благ піддалася руйнуванню, а система соціалізації капіталу ще не сформована, ринок суспільних товарів можна розглядати як компенсаційний інститут, що забезпечує трансформацію людського потенціалу у людський капітал і тим заповнює «розриви» в соціально-економічній тканині суспільства. Найприйнятніша для України модель розвитку ринку суспільних товарів повинна ґрунтуватися на системному підході та взаємно пов'язувати три суспільні інститути: державного управління публічним сектором, професійної діяльності, громадських ініціатив.

СПРИЙНЯТТЯ НЕРІВНОСТІ ТА ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Балакірева Ольга Миколаївна

кандидат соціологічних наук,
завідувач відділу моніторингових досліджень
соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Об'єктивною реальністю сучасних соціально-економічних процесів стало поглиблення нерівності до такої міри, коли ця нерівність сприймається як соціальна несправедливість. Отже, постає питання визначення «міри нерівності», яка відповідає параметрам соціальної справедливості, сприймається як припустима (природна або прийнятна), не обмежує можливості людського розвитку, не звужує прав і доступ до основних суспільних ресурсів. Майнова та доходна поляризація суспільства викликає негативну реакцію або обурення з приводу нерівномірного розподілу доходів і благ при різкій розбіжності між наявною мірою нерівності й тією, яку людина вважає прийнятною, легітимною. Легітимність нерівності залежить від поширених у суспільстві уявлень про справедливість різних форм диференціації, розуміння певних розподільчих стереотипів, соціальних міфів, які формують емоційне сприйняття реальності, і визначається, насамперед, співвідношенням ціннісних орієнтацій, що допускають одні форми нерівності

як легальні та справедливі й спонукають вороже ставлення до інших, як несправедливих чи навіть таких, які потрібно ліквідувати. Ситуація в сучасній Україні не сприяє утвердженню впевненості у подоланні бар'єрів між соціальними стратами, вирівнюванню можливостей у досягненні життєвого успіху, навпаки, у нашому суспільстві ці бар'єри зростають. В українському суспільстві втілення уявлень про соціальну справедливість через максимальне вирівнювання можливостей (шансів) для самореалізації кожної особистості ускладнюється несформованістю відповідних механізмів компенсації стартової нерівності (здібностей, походження і, головне, – економічного становища), що само по собі несе досить великий потенціал соціального невдоволення, а накладаючись на недостатню сформованість ціннісних установок на користь саме цього типу справедливості у сфері розподілу суспільних благ, посилює такі негативні вияви суспільних настроїв і поведінки, як аномія (і, відповідно, девіації), загальне розчарування в суспільних ідеалах демократії, недовіра до соціальних інститутів, поглиблення орієнтації на індивідуалізм з обмеженням орієнтації на будь-яку участь у суспільному житті.

Формування та закріплення серед більшості населення нових уявлень про справедливість у сфері розподілу (сприйняття справедливості нерівності винагород залежно від суспільного внеску) має ряд обмежуючих чинників, пов'язаних як з ціннісним конфліктом різних ідеологем і міфологем, так і з реальними труднощами впровадження нових принципів розподілу (перекіс приватизаційних процесів на користь елітних груп, інші вияви нерівності можливостей).

Американські соціологи в середині – початку другої половини минулого століття активно аналізували, на яких ціннісних нормативах базується бачення «що є справедливим»¹. Важливим результатом було те, що незважаючи на різноманітність суджень як на індивідуальному, так і на груповому рівнях, вони значною мірою пов'язані з категоріями «заслуга» та «потреба»; що стандарти доходу також пов'язані з ціннісними уявленнями про те, що є справедливим, а що є несправедливим². І ці уявлення, з одного боку, базувалися на нормативному полі та державній політиці, а з іншого – формували (змінювали) державну політику.

За різними теоретичними підходами справедливість визначається як моральна цінність. На рівні громадської думки поширеними є такі абстрактні принципи: кожен повинен мати те, «на що заслуговує», «що заробив чесно», «на що має право за законом». Водночас ці принципи підкріплюються уявленнями про необхідність забезпечення «рівності ключових прав», «рівності перед законом», «рівності у доступі до суспільних благ», «рівності у праві на отримання державної підтримки» тощо. Ці принципи та уявлення поширюються на всі сфери суспільного життя: політичну, економічну, правову, соціокультурну. При цьому міркування в термінах «справедливо-несправедливо» можуть суттєво залежати від оцінки потенційних (майбутніх, імовірних) перспектив, які оцінюються з точки зору можливих вигід або можливих втрат. Саме тому ціннісний зміст соціальної справедливості має складну та мультипарадигмальну структуру, різноманітність смислів, що ускладнює трактування самого поняття та породжує множини пояснювальних моделей, які важко піддаються деференції.

Соціологічні підходи та виміри «міри справедливості», «уявлень про справедливість» застосовують індикатори, які описують конкретні ситуації, або які є судженнями в конкретних часових і контекстних умовах. Ці умови, ситуації, контексти дозволяють визначити пояснювальні фактори (явні чи латентні), що дає підстави для висновків і подальших рекомендацій. В науковій літературі виокремлюються такі теоретичні підходи до вивчення уявлень щодо справедливості: «контекстні», когнитивістська теорія моральних почуттів, яка була доповнена «типологією інституціональних контекстів».

Більшість респондентів під поняттям соціальної справедливості розуміють такі визначення: законність і захист прав для всіх (93%); рівні права в усіх сферах життя (освіта, робота, медичне забезпечення тощо) (90%); прозорі, зрозумілі та прості правила отримання державної допомоги тими, хто цього потребує (88%); це допомога тільки непрацездатним (дітям, літнім людям тощо) (65%)³. У цих

¹ (Journal of Personality and Social Psychology 1987, Vol. 53, No. 1.201-211 Copyright 1987 by the American Psychological Association, Inc. 0022-3514/87/J00.75 What's Fair Is Fair – Or Is It? Value Differences Underlying Public Views About Social Justice Kenneth A. Rasinski Northwestern University; Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice. Journal of Social Issues, 31, 137-150.; Leraer, M. (1981). The justice motive in human relations: Some thoughts on what we know and need to know about justice. In M. Lerner & S. Lerner (Eds.), The justice motive in social behavior (pp. 11-35). New York: Plenum Press.; Roos, J.P. (1973). Welfare theory and social policy: A study in policy science. Helsinki, Finland: Societas Scientiarum Fennica. Rubin, A., & Peplau, L.A. (1975). Who believes in a just world? Journal of Social Issues, 31, 65-89.; Sampson, E.E. (1975). On justice as equality. Journal of Social Issues, 31,45-64.

² Who Should Get What? Fairness Judgments of the Distribution of Earnings Wayne M. Alves; Peter H. Rossi The American Journal of Sociology, Vol. 84, No. 3. (Nov., 1978), pp. 541-564. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-9602%28197811%2984%3A3%3C541%3AASGWFJ%3E2.0.CO%3B2-K> The American Journal of Sociology is currently published by The University of Chicago Press.

³ Тут і далі використано результати постійного моніторингу громадської думки населення України, що проводиться ГО «Центр «Соціальний моніторинг» та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» спільно з відділом

відповідях немає великої різниці між різними соціальними групами – оцінка соціальної справедливості досить гомогенна, і те, що на першому місці законність і захист прав для всіх, означає, що люди сьогодні бачать проблеми саме в корупції, в тому, що немає рівності всіх перед законом. Адже незалежно від того, скільки у людини грошей, хто у нього батьки, яку обіймає посаду, соціальна справедливість полягає в тому, що закони для всіх однакові та права у всіх одні: всі повинні бути або в одній черзі, або ніякої черги для всіх не повинно бути. Освіта не повинна здобуватись «по блату» або тільки тими, хто може заплатити, на роботу не повинні приймати «по блату», якісним має бути не тільки дороге медичне забезпечення, але й безкоштовне, яке зараз перетворилося на «ніяке», – в цьому люди теж бачать суть соціальної справедливості.

Беручи до уваги контекст реального життя українського суспільства, можна стверджувати, що корупція, як негативний процес, який розвивається в середині українського суспільства та залучає різні прошарки, трансформується в інструмент захисту від потенційної несправедливості. Тим самим відбувається виправдовування та легітимація «корупції невисокого рівня», що в свою чергу руйнує норми соціальної справедливості та стримує формування «чесного» правового поля в усіх сферах й особливо в бізнесі.

В ситуації, коли значна частина населення виступає за поєднання державного регулювання та використання ринкових методів в управлінні економікою, існують прояви соціокультурної амбівалентності соціокультурного підґрунтя економічної самокатегоризації у подвійності стосовно різних соціальних порядків, соціально-економічних устроїв, у назві яких відображена принципова інституціональна опозиція: капіталізм – соціалізм, переважна більшість (70,7%) опитаних виступає за рівні можливості для усіх людей та винагороду відповідно до внеску (за працю та здібності). Кожен четвертий (26,2%) виступає за рівність результатів в ціннісно-зрівняльному контексті, незалежно від продуктивності, ефективності праці, внеску та здібностей: *«Люди повинні бути рівними в матеріальному плані, не повинно бути багатих та бідних»*⁴. Деякі інші індикатори виміру сприйняття «справедливого» регулювання доходів також підтверджують високий рівень запиту на зрівняльну стратегію: 56,9% вважають, що не повинно бути великої прірви між більш забезпеченими та менш забезпеченими. Третина (34,4%) висловилися проти штучного зменшення різниці в доходах, навіть якщо ця різниця є великою.

Це важливий аспект для розуміння соціальної справедливості: доходи повинні бути більш рівномірними, з боку держави повинен бути якийсь контроль, регулювання розшарування за доходами. З цим погодились 56% опитаних – більшою мірою люди бідні, малозабезпечені, із середнім рівнем доходів, і меншою мірою – люди більш забезпечені. У цьому питанні легко перекинути «містки» до моральних правил і соціальної відповідальності, оскільки контроль над тим, щоб розшарування за доходами було регульованим, необхідний в будь-якому суспільстві для того, щоб воно було соціально солідарним, для того, щоб в ньому була доцентрова сила, яка об'єднує людей. У сучасному українському суспільстві фактично співіснують «паралельні групи людей», кожна з яких живе своїм життям, і тих, хто перебуває на верхньому шаблі цієї дохідної сходинки, абсолютно не цікавить ні стан, ні настрої, ні умови життя інших людей. Регулювання державою рівня розшарування доходів є важливим саме з точки зору соціальної консолідації суспільства. У світі це вважається показником соціального здоров'я суспільства, з таким твердженням погодились і 56% опитаних співвітчизників. У деяких суспільствах ставлення до такого розшарування є більш м'яким. В Україні за час незалежності відбулися непрозора приватизація, непрозоре перерозподіл ресурсів, в тому числі економічних, матеріальних. Те, що вчора було загальним, сьогодні належить якійсь частині людей, і з цим люди поки не можуть змиритися. Водночас у нас немає традицій благодійності, елементів соціальної відповідальності, проте є гіпертрофована орієнтація на надприбуток. Немає і орієнтації на життя майбутніх поколінь. Дуже часто ці питання лежать в моральній площині, а не в чисто економічній. Однак частині наших людей властиво впадати в крайності: 41% респондентів вважають, що держава повинна забирати матеріальні ресурси у багатих і віддавати бідним. Це наслідок того, що в суспільстві були здійснені соціально несправедливі акти: непрозора приватизація, несправедливим чином одні люди стали власниками земель і підприємств, а інші залишилися просто найманими працівниками. Проте частина людей стали багатими не за рахунок того, що отримали в володіння якісь ресурси, а за рахунок власного інтелекту, за рахунок того, що змогли зробити якість «ноу-хау» і розбагатіти завдяки своїй особистій активності. Проблема залишається надмірна демонстрація багатства, яка викликає заздрість і роздратування в масах. І при відсутності рівних умов, і при відсутності соціальних ліфтів, які можуть дозволити більшості людей або здатним людям реалізувати себе, і виникають в суспільстві настрої на кшталт «зібрати та поділити». Громадська думка свідчить про те, що повинно бути пріоритетним в ситуації обмеженості бюджетних коштів в Україні, підтримка працездатних чи непрацездатних: за підтримку

моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за період 2015–2017 рр.

⁴ Соціокультурний вимір модернізації економіки України (1 етап: актуальність соціокультурних параметрів економічної модернізації): звіт про науково-дослідну роботу / за ред. О. М. Балакіревої. – Київ: ДУ «Ін-т економ. та прогноз», 2015. – 153 с.

непрацевдатних і малозабезпечених громадян шляхом збільшення соціальної допомоги, виплат, субсидій висловилися 23,9% респондентів; а за підтримку державою працевдатних громадян шляхом значного збільшення заробітної плати, створення робочих місць, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу висловилися 71,1% опитаних. Люди хочуть працювати і заробляти. І це вже ознаки відходу від патерналізму. Це приклад формування нового ціннісного запиту на «справедливу винагороду», на спрощення умов і доступність ведення власного бізнесу, реалізації підприємницької активності.

Для сучасного етапу розвитку України формування соціально-економічної політики, яка орієнтується на нормативні уявлення громадян, є актуальним викликом. Тому важливо розуміти ці уявлення, визначити, на чому вони базуються, оцінити доцільність і можливість їх змін. Серйозність такої постановки загострюється рядом глибоких проблем у соціальній сфері, серед яких: посилення соціальної несправедливості, відсутність достатньої кількості робочих місць з гідним рівнем оплати праці (загальне та структурне безробіття, а також низька якість робочих місць), поляризація доходів, деформація системи соціального захисту населення, поява нових груп населення, які потребують державної підтримки та захисту (зокрема, внутрішньо переміщені особи, інваліди війни на Сході, сім'ї та діти загиблих) та інші.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОВЕСТКИ ДНЯ В УКРАИНЕ И ЕС ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Бурлай Татьяна Викторовна

кандидат экономических наук, доцент,
старший научный сотрудник

ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

Категория социальной справедливости находится в фокусе внимания национальных правительств уже более двух десятилетий – со времени принятия под эгидой ООН в марте 1995 г. Копенгагенской декларации о социальном развитии [1] и Программы действий в интересах социального развития, которые стали предпосылками для утверждения резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН в ноябре 2007 г. Всемирного дня социальной справедливости.

В контексте этих международных документов социальная справедливость подразумевает равенство прав и возможностей всех людей, независимо от их социальных и прочих характеристик, и должна достигаться путем искоренения нищеты, обеспечения полной и продуктивной занятости, социального благосостояния, наращивания инвестиций в человека, а также социальной интеграции, подразумевающей формирование общества, которое основывается на принципах недискриминации, терпимости, уважения многообразия, равенства возможностей, солидарности, безопасности и участия всего населения, в том числе его наиболее уязвимых групп. Обязательства по формированию и реализации национальных стратегий и программ, ориентированных на достижение социальной справедливости, взяли на себя большинство стран мира, в том числе Украина и государства Европейского Союза.

Если оценивать формирование текущей социальной повестки в политике Украины и ЕС, становится очевидным наличие существенных различий между ними, как в содержании самой повестки, так и в подходах к соблюдению принципов социальной справедливости. Несмотря на цели и задачи, определенные в «социальном блоке» Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС, на сегодня сохраняются и даже углубляются заметные отличия, связанные с социальной повесткой дня в их общественном развитии.

Во-первых, это институциональные подходы. В Украине социальная повестка дня на государственном уровне до сих пор не артикулирована – нет утвержденной Стратегии социального развития на средне- и долгосрочную перспективу, а в Стратегии устойчивого развития «Украина – 2020», одобренной Указом Президента Украины от 12.01.2015 г. № 5/2015, единственный социальный индикатор определен так: «Украина совместно с Всемирным банком разработает показатель благосостояния граждан, определится с его целевым значением и будет проводить мониторинг изменений такого показателя». То есть, в данном стратегическом документе целевые индикаторы социального развития практически полностью отсутствуют, что не требует дополнительных комментариев.

Напротив, ЕС сегодня использует абсолютно иные институциональные подходы к формированию социальной повестки дня. Базовыми в ней остаются социальные приоритеты (4 критерия по сокращению бедности и социальной изоляции, повышению уровня занятости и образования населения), указанные в утвержденной в 2010 г. общеевропейской Стратегии роста и занятости «Европа-2020». Текущая социальная повестка ЕС была расширена в связи с принятием Еврокомиссией в апреле 2017 г. «Европейской опоры социальных прав», включающей 20 ключевых законодательно-управленческих принципов и прав, которые касаются сфер занятости, социального и пенсионного страхования, социальной защиты, образования,

здравоохранения, социального диалога, социальной инклюзии и др. [2, с. 2]. Кроме того, следующая актуализация социальной повестки ЕС ожидается в конце 2017 г., когда по итогам общественного обсуждения будет представлен единый согласованный сценарий социального будущего Евросоюза на период до 2025 г. Его сформируют на основе трех возможных сценариев, предложенных в докладе Еврокомиссии «Документ для размышлений по социальному измерению Европы»: 1) ограничение социальной интеграции в ЕС только возможностью свободного передвижения людей; 2) разделение ЕС на группы стран с разным уровнем социального развития и полный отказ от цели их социальной конвергенции; 3) обеспечение социальной конвергенции стран-членов и законодательное закрепление на уровне ЕС минимальных социальных стандартов [3, с. 25–31].

Во-вторых, причинная обусловленность социальной повестки дня. Текущие изменения социальной повестки в ЕС диктуются желанием эффективно решить серьезные внутренние проблемы его развития, в т. ч. такие как: деформация Европейской социальной модели, достижения которой были обесценены во время кризиса с помощью ряда корректировочных реформ, приведших к возрождению бедности в Европе и потере процветания среднего класса [4, с. 181]; усиление социальной неоднородности среди стран-участниц вследствие кризиса интеграционной модели ЕС; сложность выхода из затяжной экономической рецессии и др. В Украине, кроме влияния макроэкономических причин и продолжающегося военного конфликта на Донбассе, важную роль в формировании социальной повестки играет внешний фактор. Прежде всего, подписание Меморандумов о сотрудничестве с МВФ, в которых содержатся обтекаемые по форме, но жесткие по содержанию рекомендации относительно реформ в социальной сфере (яркий пример – заявленная правительством пенсионная реформа, которая, по оценке многих экспертов, не решит проблем дефицита бюджета Пенсионного фонда Украины, но может привести к значительному ухудшению условий выхода на пенсию и сокращению уровня пенсионного обеспечения будущих пенсионеров).

В-третьих, контекст социальной повестки дня. Если в ЕС – это восстановление и усиление социальной справедливости в ее понимании как сокращения неравенства доходов и возможностей, то в Украине – это декларативная борьба с социальной несправедливостью и унормирование ее масштабных проявлений в сознании населения. Это, например, наблюдалось в случае опубликования электронных деклараций украинских чиновников и парламентариев с многомиллионными валютными накоплениями и дорогостоящей собственностью, абсолютно не соответствующими их официальным доходам. Первичная волна негодования в украинском обществе быстро сошла на нет, даже не вызвав резонанса.

В-четвертых, реформаторские подходы. На сегодня в Евросоюзе выполнение текущей социальной повестки происходит в рамках проведения умеренных, поэтапных реформ систем социальной защиты и поиска новых инструментов госрегулирования, связанных с увеличением социальных инноваций, социальным предпринимательством, вовлечением в систему социального страхования работников с теневой занятостью и др., в Украине – в форме проведения шоковых социальных реформ и кардинального снижения уровня социальной защиты и благосостояния населения. Согласно официальной оценке ПРООН в Украине [5], по итогам 2016 г. 60% украинцев проживали за чертой бедности (хотя по соответствующим показателям 2013 г. таковых было почти в три раза меньше – около 22%).

Таким образом, следует отметить, что характерным маркером почти по всем указанным отличиям в формировании текущей социальной повестки в Украине и ЕС является отношение к соблюдению принципов социальной справедливости. В случае Евросоюза наблюдается стремление к ее усилению или восполнению дефицита, что является предпосылкой к реновации Европейской социальной модели и другим положительным сдвигам в едином социальном пространстве ЕС. В случае Украины очевиден масштабный отход от принципов социальной справедливости, что в перспективе может привести к деформации социальных институтов, демонтажу модели социального государства и повторному (после 1990-х годов) получению украинским обществом «социальной травмы» трансформаций. Задача украинской власти – не допустить реализации такого сценария, скорректировав текущую политику социального развития с учетом европейского опыта и обязательств, закрепленных в Соглашении об ассоциации между Украиной и ЕС.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Копенгагенская декларация о социальном развитии [Электронный ресурс]. – Доступ к ресурсу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/copdecl.shtml 2. Establishing a European Pillar of Social Rights / Commission Staff Working Document SWD(2017) 201 final, 26.04.2017. – Brussels: European Commission, 2017. – 77 pp. 3. Reflection Paper on the Social Dimension of Europe. – Brussels: European Commission, 2017. – 35 pp. 4. Доклад о социальной защите в мире 2014/15: обеспечение экономического восстановления, инклюзивного развития и социальной справедливости / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – М. : МОТ, 2015. – 436 с. 5. Обновили антирекорд: уже 60% украинцев живут за чертой бедности [Электронный ресурс]. – 31.03.2017г. – Доступ к ресурсу: <http://gs.fm/texts/20170331/3657334.html>

НА ШЛЯХУ ДО СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Афонін Едуард Андрійович

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри публічної політики та політичної аналітики, Національна
академія державного управління при Президентові України

Балакірєва Ольга Миколаївна

кандидат соціологічних наук,
завідувач відділу моніторингових досліджень
соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Загальна траєкторія шляху становлення в Україні соціально-відповідальної держави позначена символічними подіями, пов'язаними з людським наповненням суспільно-трансформаційних перетворень. Це – «Помаранчева революція» (2004), яка народила самодостатнього громадянина як ключового суб'єкта нової суспільно-політичної системи; «Революція Гідності» (2013–2014), що стала горнилом суворих випробувань цього суб'єкта на честь і гідність. Обидві ці події, як переконливо свідчать моніторингові дослідження Української школи архетипіки (2002–2016), виявляють новий психосоціальний тип людини, що цементує новий соціально-ціннісний порядок. Водночас суспільство набуває динамічної, складної та неоднорідної природи. На тлі цієї неоднорідності й індивідуально-ціннісної домінанти суспільного загалу постають нові паростки управлінського класу, що їх скріплюють соціально значущі цінності. Саме вони, за даними авторського аналізу, вже незабаром замінять нинішню, самодостатню, егоїстичну та корумповану державно-управлінську еліту й відкриють шлях до становлення в Україні соціально відповідального суб'єкта трансформаційних перетворень. Сьогодні, через 26 років незалежності України, ми вже маємо достатньо підстав стверджувати що державно-управлінська еліта є не тільки активним учасником та ініціатором трансформаційних змін у суспільстві. Вона й сама стає часткою цих незворотних змін [1, с. 3], що їх виявило моніторингове дослідження Української школи архетипіки (2002–2016).

Методологію дослідження становлять ідеї аналітичної психології швейцарця К.-Г. Юнга та американської типології особистості Майєрс-Бріггс, міждисциплінарні підходи українських соціологів Е. Афоніна і О. Донченко, психодіагноста Л. Бурлачука, культуролога С. Кримського, історика А. Мартинова та інших. Інструментальними засадами моніторингового дослідження (1992–2016 рр., понад 80 репрезентативних досліджень) стали психодіагностична методика «Колірних уподобань» (Афонін Е.А., 1987) і особистісний опитувальник БАД (Бурлачук Л.Ф., Афонін Е.А., Донченко О.А., 2002), адаптовані до методик масових опитувань громадської думки [2, с. 48–65].

У перебігу трансформаційних змін змінюються не тільки суспільні, в тому числі державні інститути як форми організації та регулювання соціальної дійсності. Насамперед, радикально змінюється сама природа людини, яка дедалі впевненіше з «емоційно-чуттєвої» перетворюється на «раціональну», котра, часом здається, геть позбавлена «живих» емоцій і моральних імперативів. У державному управлінні модерної епохи тотального ціннісного значення набувають категорії «закон», «договір», «доцільність» тощо. Проте в сучасну (постмодерну) епоху вони не є достатньо міцною опорою стабільності та добробуту суспільства. «Запрацювати» на повну силу вони зможуть, якщо посилятимуться тільки на такі істотні цінності, як «взаємодія», «моральні зобов'язання», «відповідальність перед суспільством», «довіра й авторитет» [2, с. 79]. У цьому відношенні українці й українське суспільство, особливо після «Революції Гідності» 2013–2014 рр. стають надзвичайно чутливими та вимогливими.

Імовірно, тому у перебігу порівняльного аналізу даних моніторингових досліджень щодо психосоціальних змін в українському суспільстві (2002–2016) та в середовищі управлінців (2005–2014) на фоні загального зростання в суспільстві кількості самодостатніх громадян (з 34,3% у 2002 р. до 42% у 2016 р.) було виявлено стійкий спад у бік суттєвого зменшення «самодостатності» державних службовців (з 60,4% у 2005 р. до 34,3% у 2014 р.) [3, с. 15]. Натомість відбувається загальне нарощування кількості держслужбовців з ситуативною поведінкою – явної ознаки кардинальних змін, що насуваються в державно-управлінському середовищі. Узагальнений результат виявлених трендів надає порівняльний аналіз процесів, що їх віддзеркалює динаміка культурних кодів українського суспільства та професійної групи державних службовців: українське суспільство й професійна група державних службовців випробовують у перебігу трансформаційного процесу в цілому комплементарні тенденції, що їх засвідчують відповідні культурні коди. Отже, найближча перспектива України посилення в бік домінування серед управлінців соціально ціннісних засад відповідає таким викликам часу, як посилення в нинішніх умовах авторитарності «суспільної чутливості до моралі». Це повною мірою корелює з розгортанням в країні адміністративних

реформ. Якщо на початок 2005 р. була заявлена і не знайшла реалізацію лише одна – адміністративно-територіальна реформа, у 2010 р. вже нараховувалося 28 інституційних реформ, 2014 р. – 62, то на початок безвізового режиму 2017 р. таких вже названо 144.

Запрошені нами до участі у фокус-групі державні службовці, які не належали до вищої ланки чиновників (і тому в своїй роботі постійно стикаються з проблемами, характерними для державної служби в цілому) зазначили, що в середовищі державної служби нині існує запит на комплексне реформування та загальну державну децентралізацію, готовність до цих реформ і бажання брати участь у процесі реформування. Натомість система державної служби є застарілою, країні потрібна адміністративна реформа, особливо розуміють це ті, хто недавно включився в адміністративну систему.

Так, запрошені до фокус-групи державні службовці визначили як актуальні проблеми реформування державної служби: 1) *загальний тиск державної системи на службовців*, який не дає їм можливості ефективно працювати відповідно до їх функціональних повноважень; 2) *відірваність державної служби від громади*, внаслідок чого формується негативне ставлення до держави, це стає значною перешкодою для ефективної роботи державних службовців; 3) *відсутність запиту на ініціативу*, особливо в структурах місцевих органів державної влади; 4) *відсутність кваліфікованих кадрів і значна їх «плинність»*, що є наслідком, головним чином, низької заробітної плати та низького рівня престижності цієї професії [3, с. 15–16].

Увесь цей комплекс труднощів формує запит на зміни та реформи, які, на думку державних службовців, повинні бути реалізовані на нижчому та середньому рівнях державного управління. Щодо повноцінного й ефективного функціонування системи державного управління в нинішніх умовах, опитані державні службовці бачать у першочерговому утвердженні в системі державної служби імперативу загальносуспільних (загальнодержавних) цінностей, яке, на їх думку, докорінно змінить ситуацію навколо корупції та забезпечить баланс соціальних інтересів у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: моногр. [Електронний ресурс] / О. І. Крюков ; за наук. ред. Е.А. Афоніна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/povni_text/Krukov_political.pdf 2. Новаченко Т.В. Архетипова парадигма авторитету керівника в державному управлінні : моногр. [Електронний ресурс] / Т.В. Новаченко ; за наук. ред. Е.А. Афоніна. – Ніжин-Київ : Видавець Лисенко М.М., 2013. – 320 с. – (Відкрита дослідницька концепція; вип. 13). – Режим доступу : <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Novachenko.pdf> 3. Афонін Е.А. Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О. М. Балакірева // Український соціум. – 2015. – № 1. – С. 7–22. – Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-1-2015/7-22.pdf>

ВПЛИВ ПРОГРЕСІЙНОГО ПОДАТКУ НА НЕРІВНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ: АНАЛІЗ ЗАЛЕЖНОСТІ ПОКАЗНИКУ НЕРІВНОСТІ ВІД ПАРАМЕТРІВ ПОДАТКОВОЇ ПРОГРЕСІЇ

Меркулова Тамара Вікторівна

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики та прикладної економіки
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Янцевич Артем Артемович

доктор фізико-математичних наук, професор,
кафедра економічної кібернетики та прикладної економіки
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Проблематика нерівності та справедливості розподілу доходів у суспільстві залишається однією з найбільш актуальних з кінця минулого століття. З одного боку, дослідники визнають правомірними теоретичні уявлення, засновані на класичній роботі С. Кузнеця, в якій обґрунтовується, що нерівність є неминучим наслідком економічного зростання на певному етапі. З іншого боку, зростання нерівності, яке прискорюється в останні десятиліття, ініціювало всебічне дослідження його негативних наслідків. Визнання позитивної ролі неминучої нерівності та негативних наслідків надлишкової нерівності актуалізує дослідження їх змісту, якісних і кількісних дефініцій, пошуки оптимального значення нерівності, як точки екстремуму, до досягнення якої нерівність корисна, а після вже має руйнівний характер. Суттєве значення має критерій оцінки впливу нерівності. У найбільш загальному вигляді критерієм є певна функція добробуту, вигляд і властивості якої також є дискусійним питанням.

У цій проблематиці можна виокремити аспект, який характеризується певною конструктивністю та ясністю завдання. Він належить до способів і інструментів зниження нерівності, серед яких одним з найпоширеніших є оподаткування. Допустимо, що завдання ідентифікації надлишкової нерівності вирішене, і для деякої економічної системи (суспільства) рівень нерівності визнаний завищеним, його потрібно зменшити, у тому числі розглянути можливість використання податкових інструментів.

Для коректного розв'язання цього завдання необхідно знати вихідний розподіл доходу економічних агентів (населення); науково встановлені (доведені) та кількісно визначені залежності, по-перше, між параметрами оподаткування й параметрами розподілу після оподаткування, по-друге, між параметрами розподілу, оподаткування та показниками нерівності.

Слід зазначити, що якісні оцінки деяких закономірностей є загальновідомими (наприклад, посилення прогресії оподаткування зменшує середній дохід і нерівність у розподілі доходів). Проте важливими є кількісні залежності, що дозволяють, маючи параметри вихідного розподілу, регулювати (підбирати) параметри податкової прогресії з метою зниження показника нерівності (коефіцієнта Джині) до заданого рівня. Особливий інтерес представляє дослідження цих питань для логнормального закону, оскільки саме його зазвичай використовують для опису емпіричного розподілу доходу.

У наші завдання входило: 1) виявлення залежності між коефіцієнтом Джині і параметрами логнормального розподілу доходів, знаходження математичного виду цієї залежності та кількісних характеристик; 2) аналіз впливу прогресивного оподаткування доходів на зміну логнормального розподілу та його параметрів; 3) виявлення залежності між коефіцієнтами Джині до і після прогресивного оподаткування доходів. Підкреслимо, що нашою метою було вирішення даних завдань у вигляді математичних залежностей, що дозволяють проводити чисельні розрахунки.

Було отримано математичне вираження залежності коефіцієнта Джині від параметра розподілу σ : графік має зростаючий нелінійний опуклий вгору характер. Було доведено, що після прогресивного оподаткування дохід буде той самий, тобто логнормальний закон розподілу, з параметрами, які залежать від параметрів вихідного розподілу та податкової прогресії (отримані математичні вирази цих залежностей).

Збільшення параметра податкової прогресії спричиняє зниження нерівності (коефіцієнта Джині). Проте характер зниження залежить від параметра розподілу σ . При низьких значеннях цього параметра (це означає, що розподіл зрушений праворуч, є більш симетричним, має менший розкид) зменшення нерівності при зростанні прогресії відбувається за лінійним законом. При цьому, чим менше σ , тим менше коефіцієнт пропорційності в цій залежності. Отримані теоретичні результати проілюстровані чисельними розрахунками, зокрема на прикладі показників України.

При високих значеннях нерівності застосування податкової прогресії дає незначний ефект, який нелінійно зростає при підвищенні прогресії. Отримані математичні залежності дозволяють проводити багатоваріантний аналіз з кількісними оцінками при обґрунтуванні податкової політики та використанні податкових інструментів для зменшення нерівності розподілу доходів.

ФАКТОРИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТРУДОВИХ ДОХОДІВ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Шовкун Інна Анатоліївна,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу промислової політики
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Дослідження присвячено аналізу тенденцій у диференціації заробітні плати працівників різних видів промислової діяльності та виявленню факторів зміни розмірів трудових доходів працівників промисловості країни, виконано на основі економічної методології із залученням методів економіко-статистичного та порівняльного аналізу, вибіркового обстеження.

Воно показало, що низька заробітна плата працівників залишається вагомою конкурентною перевагою національного ринку праці, яка зумовила зменшення частки оплати праці у ВВП до 36,8% у 2016 р. Відставання рівня заробітних плат порівняно з сусідніми країнами (ЄС, ЄврАзЕС) дестимулює економічну активність громадян в Україні та посилює ризики трудової еміграції. Водночас початок індустріального оновлення економіки вносить позитивні зміни у характеристики оплати праці.

Під впливом індустріального оновлення відбуваються зрушення розмірів заробітних плат на користь лідерів промислового зростання, якими є технологічно складніші види виробництва. Зокрема, середньомісячна заробітна плата у промисловості за період з початку року у липні 2017 р. становила 7188

грн, у тому числі у переробній промисловості – 6861 грн, добувній – 9168 грн, енергетиці – 7995 грн. Незважаючи на те, що середній розмір заробітної плати у переробній промисловості відстає від інших галузей промисловості, динаміка його зростання – випереджає. Найвищі темпи зростання середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності промисловості за 2013 р. – серпень 2017 р. спостерігались у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – 2,76 раза, легкій промисловості – 2,72, фармацевтичному виробництві – 2,48, виробництві неметалевої мінеральної продукції – 2,26, переробній промисловості – 2,08, тоді як у добувній – 1,74 раза. Посилення тенденцій до випереджального зростання заробітних плат у переробних виробництвах сприяє зменшенню розривів у рівнях доходів працівників різних галузей промисловості, а також поверненню населення до праці на виробництві.

Чинниками зміни пропорцій диференціації трудових доходів працівників у промисловості є:

– початок неоіндустріалізації в країні, що слідує у фарватері промислового ренесансу розвинутих країн і ґрунтується великою мірою на іноземних інвестиціях. Він супроводжується створенням нових високотехнологічних робочих місць, розширенням зайнятості у виробництві, зростанням попиту на кваліфікованих працівників і спричинює структурні зрушення ринку праці та оплати праці;

– активне відкриття підприємств, що генерує створення нових робочих місць і розширення виробництва доданої вартості у переробній промисловості. Упродовж декількох останніх років в країні було побудовано багато нових виробничих потужностей, які працюють за прогресивними технологіями. Йдеться про різні галузі, у яких зацікавлені інвестори, – це поглиблена агропереробка та харчова промисловість, виробництво будматеріалів з місцевої викопної сировини, біофармацевтика, виробництво електроніки, приладобудування, машинобудування, легка промисловість, відновлювана енергетика тощо;

– поява нових секторів виробництва та модернізація традиційних галузей, що розвиваються шляхом оновлення імпортними техніко-технологічними комплектуючими. Історично профільні галузі промисловості наповнюються сучасними технологіями, що сприяє конкурентоспроможності їх продукції на ринках;

– високий експортний потенціал продукції нових виробництв на світових ринках, що забезпечує підприємствам стабільні доходи та фінансову спроможність підтримувати високий рівень оплати праці;

– погіршення стану виробничого потенціалу підприємств металургійної, вугільної, хімічної промисловості, проблеми з їх забезпеченням енергетичними та сировинними ресурсами;

– стагнація підприємств базових галузей промисловості, що були орієнтовані на традиційні ринки збуту продукції в пострадянських країнах.

Отже, надалі відбуватиметься переміщення трудових ресурсів до інноваційних видів промислової діяльності з тих секторів економіки, що стагнують. Дія цих факторів визначатиме вектор зміни пропорцій трудових доходів працівників промисловості у перспективі.

МАСШТАБИ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ ТА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В КРИТЕРІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Гук Лариса Павлівна

кандидат економічних наук, науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Термін «нерівність» має різко негативні асоціації, хоча, з точки зору економічної теорії, саме нерівність спонукає до активності, розвитку, і в результаті національні економіки навіть отримують користь. Так, на думку Т. Пікетті, не варто називати економічну нерівність повністю негативним явищем, адже в теорії вона такою не є, без неї, наприклад, неможливі економічне зростання та інновації. Проблема полягає в масштабах нерівності: сьогодні капітал найбільш забезпечених людей планети зростає в три рази швидше за середні доходи іншої частини населення. Така нерівність зводить нанівець соціальну мобільність і серйозно загрожує майбутньому демократії [1, с. 83].

Лауреат Нобелівської премії з економіки в 2015 р. англо-американський економіст А. Дітон, що отримав винагороду за аналіз проблем споживання, бідності та добробуту, акцентує увагу на недостатній об'єктивності та достовірності інформації, одержаної під час соціологічних досліджень і з офіційної статистики з досліджуваних питань [2, с. 65–66]. Водночас у суспільстві існує величезна кількість людей, рівень життя яких незначною мірою вище або нижче за «межу бідності», і будь-яке її переміщення може істотно вплинути на офіційну статистику. Бідність значної частини населення нашої країни актуалізує питання надмірної нерівності, зокрема розшарування за доходами в Україні набуває соціальної гостроти.

Економічна нерівність відображає диференціацію між окремими людьми та певними групами людей, насамперед, за розмірами доходів і за накопиченим багатством, що згодом призводить до формування різних рівнів витрат і споживання. Власні спостереження процесу формування економічної нерівності через поляризацію доходів формують уявлення кожної людини про соціальну справедливість у суспільстві. Таким чином, завжди існуватиме суб'єктивний, психологічний вимір економічної нерівності.

Є ряд показників оцінки диференціації доходів населення, які, з одного боку, дозволяють побачити, наскільки інтенсивним є даний процес, а з іншого – мають прозору економічну інтерпретацію. Найпоширенішими показниками нерівності доходів є коефіцієнт Джині (індекс концентрації доходів) і коефіцієнт диференціації доходів (коефіцієнт фондів).

Індекс концентрації доходів слугує для вимірювання відхилення фактичного розподілу доходів за числом рівними групам населення від їх рівномірного розподілу і показує ступінь нерівності в розподілі доходів населення. За офіційними даними Державної служби статистики України індекс концентрації доходів населення після досягнення своїх максимумів 0,39 та 0,35, відповідно в 1995 р. й 1996 р. знижувався з певними коливаннями, і в 2015 р. коефіцієнт Джині досяг значення 0,24, що відповідає значенням цього показника в розвинутих європейських країнах.

Децильний коефіцієнт диференціації доходів і споживання (коефіцієнт фондів) – співвідношення доходів 10% найбагатшого населення до доходів 10% найбіднішого населення (або середньодушових обсягів споживання товарів і послуг). За 1988–2015 рр. коефіцієнт диференціації доходів населення нерівномірно змінювався. При цьому найбільш різке зростання даного показника характерне для 90-х років ХХ ст., що зумовлено впливом на вітчизняну соціально-економічну систему наслідків розриву сформованих економічних зв'язків і перерозподілом наявних фінансових активів. У 2009–2012 рр. мало місце деяке поліпшення даного показника, викликане поступовим подоланням кризових явищ в економіці. Водночас у 2013–2015 рр. знову коефіцієнт диференціації доходів у вітчизняній економіці досяг значень майже тридцятирічної давнини і становив у 2015 р. 4,5 раза. Слід зазначити й те, що за цим показником Україна істотно випереджає переважну більшість держав. Так, у Польщі він становив 7,6 раза, в Румунії – 5,9, у Франції – 8,7, в Болгарії – 13,7 раза.

Однією з методологічних проблем адекватної оцінки нерівності в Україні можна назвати особливості формування вибірки для дослідження умов життя домогосподарств, яка проводиться відповідно до вимог міжнародних стандартів, тобто за принципами добровільної згоди домогосподарства на участь в обстеженні. Домогосподарства, що включаються до вибіркового дослідження, можуть відмовитися від участі в ньому, і, як правило, імовірність відмови є тим вищою, чим вищим є дохід домогосподарства. При формуванні вибірки для обстеження умов життя домогосподарств кожне домогосподарство має однакову імовірність потрапити до вибірки, але імовірність, з якою домогосподарства з різними рівнями доходів погоджуються на опитування, буде різною. Репрезентативна, із статистичної точки зору, вибірка домогосподарств фактично відхиляється у бік менш забезпечених верств населення, тому результати офіційного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України надають занижені оцінки нерівності порівняно з даними, які могли б бути отримані при суцільному дослідженні.

Проте спостерігається тенденція погіршення самооцінок домогосподарствами рівня своїх доходів: 43,2% домогосподарств у 2015 р. постійно відмовлялися в найнеобхіднішому, крім харчування, у 2014 р. цей показник становив 41,4%. За оцінкою матеріального добробуту населення України, у 2015 р. 72,3% домогосподарств відносили себе до бідних, у 2014 р. частка таких домогосподарств становила 70,7% [3, с. 9, 11].

В Україні діє державна програма «Стратегія подолання бідності», затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 161-р. Крім того, країна долучилася до реалізації програми ООН «Цілі Розвитку Тисячоліття», яка ставить боротьбу з бідністю на перше місце. Згідно з взятими на себе зобов'язаннями, до 2015 р. в Україні планувалося зменшити в 10 разів частку тих осіб, чие споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму (з 71,2% у 2000 р. до 7% у 2015 р.). В Україні частка осіб, чий грошові доходи є нижчими за прожитковий мінімум, в останні роки зменшувалась і становила 9,4% у 2015 р.

Україна демонструє певний прогрес у досягненні своїх цілей викорінення бідності. Таким чином, при дослідженні диференціації доходів населення в контексті співвідношення економічної рівності та нерівності акцент слід робити не на розподілі доходів і не на ступені нерівності взагалі, а на боротьбі з бідністю.

Нерівність існує у будь-якому суспільстві, відмінності спостерігаються у ступені нерівності, яка створює відчуття соціальної справедливості або несправедливості. Встановлення співвідношення економічної рівності та нерівності, що відчуватиметься населенням як справедливе та подолання бідності, є компетенцією держави, яка повинна враховувати всі можливі соціальні наслідки і досягти компромісу між рівністю та необхідністю винагороджувати людей за працю.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Пікетті Т. Капітал в ХХІ столітті / Т. Пікетті ; [пер. з англ. Н. Палій]. – К. : Вид-во «Наш формат», 2016. – 696 с. 2. Дитон А. Великий побег. Здоров'є, багатство и истоки неравенства / А. Дитон ; пер. с англ. А. Гуськова. – М. : Издательство Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. – 368 с. 33. 3. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2016 року) : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 76 с.

ПОРІВНЯННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ І УКРАЇНЦІВ-НЕМІГРАНТІВ

Заремба-Косович Ганна Романівна

аспірантка відділу соціальної психології
Інститут соціології НАН України,
молодша наукова співробітниця відділу соціальної антропології
Інституту народознавства НАН України

Сучасне українське суспільство постійно стикається з новими явищами та процесами у різних сферах соціальної реальності, таких як політика, економіка, законодавство, медіа, громадське життя, культура, повсякденні комунікації тощо, які створюють нові виклики у розумінні та репрезентації соціальної справедливості, цінностей, принципів.

Одним з цих феноменів і процесів є українська трудова міграція. Використовуючи теорію сфер справедливості М. Уолзера та теорію принципів справедливості Д. Міллера, ми досліджували принципи, на яких ґрунтуються ті сфери, де репрезентуються уявлення про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів і українців, які не мали досвіду трудової міграції, а також, як ці уявлення формуються та функціонують.

Емпіричний етап дослідження тривав протягом 2014–2015 рр. в Австрії, Італії, Польщі та Україні. Напівструктуровані інтерв'ю проводилися з українськими трудовими мігрантами у країнах ЄС, США, Канаді та українцями, які не мали досвіду трудової міграції. Всього було зібрано сімдесят п'ять напівструктурованих інтерв'ю.

Аналіз отриманих інтерв'ю дозволяє визначити основні характеристики та специфіку уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів і українців-немігрантів:

1. Вікові характеристики значно більше впливають на особливості уявлень про соціальну справедливість, ніж наявність чи відсутність досвіду трудової міграції. Молодша вікова група трудових мігрантів і молоді українці-немігранти характеризуються схожими уявленнями щодо соціальної справедливості, їх уявлення відрізняються від уявлень зрілих трудових мігрантів і зрілих-немігрантів, уявлення яких, також мають багато подібностей.

Для молодих українських трудових мігрантів та української молоді без досвіду трудової міграції основним принципом пояснення соціальної справедливості є принцип індивідуальних внесків і заслуг. Згідно з уявленнями цієї соціально-демографічної групи, соціальна справедливість – це індивідуальні заслуги, внески чи бездіяльність, які повинні відповідно винагороджуватися чи каратися. Заслуги та винагороди/покарання можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними. Основними сферами репрезентацій уявлень респондентів, згідно з принципом індивідуальних внесків і заслуг, є професійна та загальна/повсякденна сфери.

Зрілі українські трудові мігранти та зрілі українці без досвіду трудової міграції найчастіше обґрунтовують соціальну справедливість через принцип чеснот. Соціальна справедливість – це набір певних моральних якостей, які повинні використовуватись у соціальних взаємодіях. Серед таких якостей вони називають чесність, щирість, доброту, доброзичливість, взаємодопомогу, повагу тощо. Спільною основною сферою репрезентації уявлень про соціальну справедливість є моральна сфера.

2. Схожість уявлень про соціальну справедливість серед українців з досвідом трудової міграції та українців, які не мають такого досвіду, можна пояснити завдяки концепціям колективних уявлень Е. Дюркгейма, габітусу П. Бурд'є та спільотно-суспільного фактора формування ідей про соціальну справедливість А. Макінтаера.

3. Процеси формування та обґрунтування уявлень про соціальну справедливість визначаються такими факторами, як:

– мультимісність уявлень: мікрорівень визначається індивідуальними вираженнями цінностей, знань, досвіду, практик індивідів; макрорівень – це уявлення про правильність і справедливість існуючого соціального порядку, культурних, політичних, релігійних особливостей у суспільстві;

– соціальна комунікація. Під час комунікації індивіди презентують, визначають та/чи стверджують свої існуючі уявлення про соціальну справедливість та можуть створювати нове розуміння соціальної справедливості;

– довіра до інших (суб'єктів чи об'єктів, які оцінюються). Оцінку справедливого випадку отримали ті приклади респондентів, які відбулися через взаємовідносини з індивідами та соціальними групами, де налагоджені особисті відносини, до яких існує так звана персоніфікована довіра. Справедливими, в уявленнях українських трудових мігрантів (особливо, групи зрілих трудових мігрантів) також є різного роду системи (політична, соціальна, економічна, освітня тощо) у країні перебування, яким вони довіряють.

І часто вони порівнюють ці системи з аналогічними системами в країні походження, які втратили капітал довіри до себе і є несправедливими, на їхню думку.

4. Соціальна справедливість в уявленнях респондентів є цінністю-ціллю та цінністю-засобом. Соціальна справедливість як цінність-ціль є очевидний загальний життєвий орієнтир у соціальних взаємовідносинах різного рівня. Соціальна справедливість як цінність-засіб втілює певну ситуативну мету, є засобом для досягнення цінності-цілі. Цими засобами є «чисті» та «множинні» принципи соціальної справедливості.

ЕКОНОМІЧНА ДЕПРИВАЦІЯ

Пліс Наталія Миколаївна

економіст-статистик,
Черкаське регіональне відділення САУ

Найбільш наочним проявом економічної нерівності є нерівність за доходами, яка може спричинити нерівність доступу до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти, доступного житла), ресурсів (фінансових, зокрема кредитів, земельних тощо), реалізації своїх основних прав (права на здоров'я, життя, безпеку). При цьому і сама нерівність за доходами одночасно є наслідком інших видів і проявів нерівності.

Сьогодні наша країна переживає не найкращі часи: скорочення доходів, інфляція, девальвація, війна та безробіття переформували соціальні прошарки українського суспільства та підвели багатьох до межі бідності.

Одним з ключових понять економічної депривації, на думку окремих дослідників, є бідність, оскільки ставлення до свого матеріального становища входить до головних понять економічної деривації. Проте історія доводить, що нестача економічних (матеріальних) ресурсів часто не впливала негативно на психіку людей. Так, у XIX–XX ст. 80–90% людей жили бідно. Отже, критеріями економічної деривації є не тільки бідність, але й суб'єктивна задоволеність чи незадоволеність наявним економічним (матеріальним) становищем.

Переділ власності та значна диференціація доходів населення України (за відсутності помітного «середнього класу») спричинили глибинне розмежування між двома протилежними групами населення – «елітарною» (незначною за чисельністю) групою та основною масою населення. Ці дві групи відрізняються не тільки рівнем доходів, але й споживчою поведінкою, мотивацією, соціальними нормами та цінностями.

Така ситуація сприяє поширенню у суспільстві економічної депривації, а особливо – відносної економічної депривації (виявляється у неможливості задоволення матеріальних потреб, які вимагає або на які претендує суб'єкт внаслідок свого соціального статусу або порівняння себе з іншим, більш багатими членами суспільства).

З метою аналізу якості життя населення Державна служба статистики України у жовтні 2015 р. здійснила модульне опитування 9,1 тис. домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов життя, щодо їхніх доходів і споживчих можливостей. Програма дослідження передбачала вивчення сприйняття населенням ознак бідності та депривації (позбавлення) у сфері їхніх споживчих можливостей за існуючих у суспільстві стандартів, ступеня актуальності для населення базових ознак бідності та позбавлення, а також аналіз поширення серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задоволення не тільки мінімально необхідних фізіологічних потреб, але й потреб, пов'язаних із розвитком особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування.

За результатами зазначеного опитування домогосподарств, були визначені показники матеріальної депривації за методологією, діючою у країнах – членах Європейського Союзу. За європейською методологією, показник матеріальної депривації (позбавлення) визначається як відсоток населення з вимушеною відсутністю принаймні трьох, а глибокої депривації – чотирьох з наступних дев'яти ознак матеріальної депривації:

- 1) недостатність коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати житлово-комунальних послуг, оплати орендних/іпотечних платежів і платежів по іншим кредитам;
- 2) недостатність коштів для підтримання достатньо теплої температури у своєму житлі;
- 3) відсутність можливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів;
- 4) недостатність коштів для споживання страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день;
- 5) недостатність коштів для сімейного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їхньому житлі, щонайменше один тиждень на рік;
- 6) відсутність автомобіля;
- 7) відсутність пральної машини;
- 8) відсутність кольорового телевізора;
- 9) відсутність телефону (у т.ч. мобільного).

За підсумками 2014 р. показник матеріальної депривації для 28 країн ЄС становив 19%, глибокої матеріальної депривації – 9% населення. В Україні ці показники становили, відповідно, 44% та 27%.

Як у країнах ЄС, так і в Україні населення найбільше потерпало від неможливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів. Однак значення цього показника в Україні було в 1,6 раза вище – 64% проти 39% у країнах ЄС.

Лише 0,4% населення ЄС не мало можливості придбати кольоровий телевізор, що є найнижчим показником з переліку дев'яти визначених ознак. Серед населення України у 3,8 раза більша частка населення була позбавлена можливості придбати через брак коштів цей вид товару тривалого користування.

За іншими ознаками депривація населення в Україні була в 7–1,5 раза більшою, ніж в країнах ЄС.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – С. 53–67. 2. Державна служба статистики України економічна доповідь «Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств).

СИМВОЛІЧНЕ СПОЖИВАННЯ В УКРАЇНІ: МЕХАНІЗМИ ПОШИРЕННЯ

Зоська Яна Володимирівна

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Останніми роками в Україні через поєднання процесів постмодернізації та системної кризи сформувалася специфічна нетрадиційна модель споживання, в якій комбінується традиційне споживання, спрямоване на реалізацію потреб фізіологічного відтворення й задоволення мінімальних соціальних стандартів, та символічне споживання, в якому споживаються знаки для задоволення потреб людини щодо підтвердження та демонстрації соціального статусу і символічні потреби перестають бути надлишковими й включаються до кола потреб, необхідних для відтворення людини. Для задоволення потреб людей, які постійно зростають в умовах дефіцитарної економіки, відбулося збільшення варіативності форм споживання українців і символічне споживання набуло масового характеру. Тому символічне споживання, яке є значимим аспектом суспільних відносин постмодерного суспільства, прояви якого притаманні

сучасній Україні, вимагає до себе належної теоретичної уваги з боку української соціології.

До символічного споживання через придбання певних речей, товарів та послуг стала вдаватися чисельна кількість людей з різних мотивів: додати впевненості та самоствердитися, підкорити собі частину предметного світу, знайти владу над середовищем свого світу, розширити свій світ за рахунок цього підпорядкування, створити ілюзію почуття сили. До того ж символічне споживання дозволяє людині реалізовувати одночасно декілька функцій: ресоціалізуючу, комунікативну, ознаки статусу, знакову, соціальної мобільності, формування споживчої спільноти, відтворення, адаптаційну, іграїзаційну тощо. З огляду на це, символічне споживання для багатьох українців перестало бути надлишковим, воно є засобом раціоналізації потягу людей до влади через оволодіння речами, дієвим інструментом конструювання соціальної ідентичності та презентації соціального статусу особи у соціальному середовищі.

Символічне споживання є соціальним процесом, що має культурний зміст і комунікативну природу. У вигляді речей люди фактично споживають знаки. Безперечно, у процесі споживання безпосередньо отримується річ, але цьому процесу передують операції дублювання реальності в знаковій системі. Річ як об'єкт демонстративного та символічного споживання характеризується сукупністю знаків і є символічною репрезентацією соціальних конвенцій. Успіх соціального конструювання за рахунок використання символічного споживання значною мірою залежить від речового набору. Згідно з дослідженнями, що проведені у 2009–2011 рр. в різних регіонах України, більш значущими для презентації статусу особи є автомобіль, помешкання, спосіб проведення відпуски, дозвілля, одяг (меншою мірою сприяє реалізації цієї функції).

Суспільна практика свідчить про відсутність різких негативних оцінок серед українців щодо поширення символічного споживання, інституалізацію цього типу споживачької девіації на рівні суспільної свідомості як поширеного та звичного явища, його закріплення. Баналізація існування символічного й надлишкового споживання означає, що сьогодні ця проблема вже стала частиною ментальності та повсякденності й перестала бути винятковою (тобто «не-норма» – стала нормою, соціально легітимізованою).

Норми, що притаманні символічному споживанню, задає насамперед інститут моди, а також уявлення спільноти щодо набору, ціни та якості номенклатури речей, який співвідноситься з певним соціальним статусом. Мода є знаком приналежності до певної групи та способом виразити власне розуміння щодо ідентичності членів цієї групи. Саме мода визначає символічні кордони між групами та містить у собі сукупність норм і вимог, які дозволяють (не дозволяють) порушити ці межі. Учасники соціальної взаємодії, сприймаючи й оцінюючи зовнішній вигляд, здійснюють візуальну, початкову взаємну стратифікацію. Демонстрація оточуючим своєї приналежності до когорти модних людей відбувається за допомогою зовнішнього вигляду (одяг, аксесуари, гаджети, автомобіль), виражається в певній сукупності дій, а також проявляється через поведінкові акти. Відповідно, значна частка українців для визначення своєї соціальної позиції в суспільстві використовує моду. Так, понад 60% опитаного населення Запорізької області (n=956, 2007 р.) ще у 2007 р. певною мірою перебувало під впливом модних тенденцій.

Існування символічного споживання в українському суспільстві також обумовлюється й соціально-психологічним механізмом – наслідуванням. На наш погляд, в сучасному суспільстві діє й більш комплексне та складне явище – вірусне зараження, оскільки при наслідуванні процес здійснюється односторонньо, а у випадку вірусного зараження – відбувається взаємобмін людини з великою кількістю оточуючих. Формуванню сучасної моделі споживання сприяють процеси міжнародної асиміляції України, тобто засвоєння європейських цінностей, способу життя, прийняття типів споживання, зараження споживчими девіаціями, зокрема надлишковим та символічним споживанням. Отже, поширення символічного споживання в Україні відбувається через поєднання множини механізмів.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ УПЕРЕДЖЕНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОЗ'ЄДНАНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Баханов Олексій Юрійович

викладач кафедри соціології факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Для подолання упередженості та соціальної роз'єднаності за допомогою просвітницько-профілактичної діяльності Спілка об'єднань громадян «ВСМГО «Християнська асоціація молодих людей України» висунула ініціативу об'єднати освітні потенціали партнерських організацій у просвітницькій роботі через ігрову діяльність. Виникла цікава ініціатива спільно з колегами створити просвітницько-профілактичну підліткову гру «Дивись під ноги!».

Ідея розробки настільної просвітницько-профілактичної гри «Дивись під ноги!» виникла у фахівців

Спілки об'єднань громадян «ВСМГО «Християнська асоціація молодих людей України» за підтримки Представництва дитячого Фонду Об'єднаних Націй в Україні – ЮНІСЕФ та була втілена у життя завдяки спільній творчій співпраці з колегами з Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», НТУУ КПІ ім. І. Сікорського, Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, які мають досвід розробки подібних ігрових матеріалів. Вона створена фахівцями ВГЦ «Волонтер» на основі досвіду розробки подібних ігрових матеріалів організації «Tasade» з Великобританії.

Міністерство освіти і науки України спільно з Державною службою України з надзвичайних ситуацій та представниками ЮНІСЕФ проводять інформаційну кампанію під назвою «Дивись під ноги!»: дітей в Луганській та Донецькій областях вчать уникати вибухонебезпечних предметів. Продовжуючи цю ініціативу, авторський колектив вирішив дати розробленій грі назву інформаційної кампанії «Дивись під ноги!», таким чином, зробивши свій внесок у важливу соціальну ініціативу і додавши ще один просвітницько-профілактичний інструмент.

Впроваджуючи в межах просвітницько-профілактичної програми гру «Дивись під ноги!», фахівець досягне таких цілей:

- збільшить рівень знань, уявлень гравців про загрози та небезпеку, які несуть вибухонебезпечні предмети;
- обговорить важливі та суперечливі питання щодо можливих ризиків виявлення вибухонебезпечних предметів;
- обговорить правила поведінки при виявленні вибухонебезпечних предметів.

Гравці є партнерами у колі, а не конкурентами. Організуючи гру, важливо пам'ятати, що деякі гравці можуть мати обмежені можливості щодо, наприклад, читання, відповідно, вони доклатимуть неймовірних зусиль для того, щоб з'ясувати, що написано на їхніх картках. Отже, варто таких гравців об'єднувати з більш сильними гравцями в пари. Ведучому, можливо, перед початком гри є сенс пояснити найскладніші слова та терміни, які можуть використовуватись у процесі гри.

Ведучий має пропонувати свою підтримку групі під час гри. Він повинен занотовувати питання, теми та суперечливі висловлювання, що виникають, оскільки потім проаналізувати та зробити відповідні висновки щодо прогалин у знаннях учасників та у розділах профілактичної програми.

Групові дискусії – це дуже важлива частина гри, так само як і групове читання карток-відповідей. Це ті дії, які поєднують у собі навчання, а також допомагають виявити установки та цінності учасників. Ось чому дуже важливо провести обговорення разом з усією групою після закінчення гри. Це дасть ведучому можливість ще раз скоригувати та роз'яснити можливі непорозуміння та розставити основні акценти. Гра з кожною з груп допомагає згенерувати плани щодо майбутніх занять і тем, які варто було б розглянути детальніше.

Ця гра допоможе ведучому у здійсненні просвітницько-профілактичної роботи, роз'ясненні складних для засвоєння тем та розуміння термінів, а гравці стануть образливішими у повсякденному житті.

З досвіду проведення цієї гри в навчальних закладах України можна зрозуміти, що в наш час у дітей, незалежно від віку та гендерних особливостей, є інтерес до питань, які стосуються бойових дій та їх наслідків.

Діти з цікавістю обговорюють усі питання та формують власне ставлення до мінної безпеки. Водночас зрозуміло, що головне завдання у цій роботі – сформувати у молоді стійке, прозоре, інформаційне та емоційне ставлення до уникнення двозначних ситуацій і непорозумінь.

Під час профілактичної роботи за допомогою цієї гри, ряд громад і державних організацій розуміють ефективність цієї роботи. Молодь знаходить для себе відповіді на питання, що її цікавлять у житті. Вона розуміє, що бойові дії впливають на неї, незалежно від її статусу, та стосуються кожного.

Тренінгові, лекційно-профілактичні, ігрові методи роботи допомагають формувати у молоді інформаційно-поведінкові позиції та сприяють соціальному єднанню в контексті освітньої діяльності.

Вміння через ігрову діяльність сформувати зацікавленість молоді у самостійному пошуку рішення під дружнім наглядом педагога суттєво відрізняє цей підхід від інших видів інформаційно-профілактичної діяльності і ще раз доводить ефективність методики діяльності ігрових програм, які ґрунтуються на методиках ігрових матеріалів організації «Tasade» з Великобританії.

В наш час, коли в Україні формується упереджене ставлення до бойових дій і всього, що пов'язане з цим, молодь дуже гостро сприймає усілякі суперечності та реагує на різноманітні соціальні й економічні питання. Це формує соціальну роз'єднаність, навіть бажання шукати кращої долі в інших країнах.

Завдання педагогів направити думки та знання молоді в позитивному напрямі та допомогти їй оминати соціальні негаразди та конфлікти сучасного життя.

СЕКЦІЯ 15

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ: УРБАНІСТИКА ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ*Бахмацька Наталія Олександрівна*

студентка кафедри соціології Запорізького національного університету

Ми живемо у вік ЗМІ, які сильно впливають на формування ціннісних орієнтацій кожної людини. Значну небезпеку становлять такі негативні явища, як поширення алкоголізму, наркоманії, інфекції ВІЛ/СНІД, тому особливо актуальним постає питання формування позитивно спрямованої поведінки студентської молоді, її орієнтація на дотримання соціальних, моральних, правових норм. Вплив соціальної реклами через ЗМІ на переконання, поведінку і стиль життя студентської молоді є актуальною проблемою наукових досліджень. З одного боку, ЗМІ негативно впливають через доступність сцен насильства, еротики, демонстрацію жахів, злочинів, що призводить до нівелювання людських цінностей – моралі, здоров'я, життя. Як результат – нездорова поведінка, легковажне ставлення до загальнолюдських цінностей. З іншого – соціальна реклама, розміщена у ЗМІ, здатна протистояти цим негативним впливам, розширює коло знань та інформації, інколи спонукає до зміни поведінки. Для того, щоб уникнути негативного впливу під час розробки єдиної комплексної концепції соціальної реклами потрібно враховувати всі елементи комунікативної зміни поведінки. Коло проблем повинно бути розширене, це пов'язано насамперед з тією роллю, яку соціальна реклама відіграє у створенні та подачі моральних і духовних цінностей. Вона може духовно збагачувати суспільство, пробуджувати в людях найкращі якості. Соціальна реклама є одним з технологічних інструментів впливу на особистість.

Поняття «соціальна реклама» відповідає терміну «public service announcement» або «некомерційна реклама». На думку С. Ромата, соціальна реклама є одним із типів некомерційної реклами, метою якої є формування певних психологічних установок, які сприяють досягненню суспільно значимих цілей на різних рівнях: від окремих соціальних груп до масштабу суспільства в цілому [1, с. 118]. Вчені С. Андріяшкін і Д. Кола визначають соціальну рекламу як різновид усвідомленого впливу суб'єкту, що характеризується невизначеністю цільової аудиторії, зверненням рекламного повідомлення до важливих соціальних проблем і його підвищеною емоційністю [2, с. 47]. Визначення поняття «ціннісні орієнтації студентської молоді» не тільки позначено як мотивація індивідуальної поведінки, але відбивають склад світогляду людини. Ціннісні орієнтації студентської молоді формуються в процесі виховання і навчання. Причому навчання має на меті не стільки повідомити конкретні знання в певній галузі, скільки відтворити культурні і історичні нормативи, які сприяють самореалізації особистості.

Отже, соціальна реклама – це інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання матеріального прибутку. Соціальна реклама спрямована на зміну моделей суспільної поведінки і залучення уваги до проблем соціуму, тому що вона повинна впливати на почуття та емоції студентської молоді. Вони повинні прожити цю рекламу, інакше соціальний аспект буде не таким дієвим. Цей вид реклами не є комерційною, тобто її мета не продати товар чи послугу, а звернути увагу на важливі та актуальні проблеми. Соціальна реклама розміщується як і в друкованих, так і медійних ЗМІ. Впливати на суспільство вона може не одразу, а через деякий час, тому що людям необхідно зрозуміти її та осмислити, кожен це робить по-різному. Одні одразу намагаються змінити своє життя у кращий бік, передають цей досвід; інші допомагають тим, хто потребує цього, створюють нові програми забезпечення.

Дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді спрямовані як на мотивацію індивідуальної поведінки, так і на зміст її світогляду. Ціннісні орієнтації студентської молоді формуються в процесі виховання, навчання та повсякденних комунікативних практик. Причому навчання має на меті відтворення культурні і історичних нормативів, які сприяють самореалізації особистості, через виховання здійснюється трансляція (передача) ціннісних орієнтацій від покоління до покоління як на вербальному, так і на невербальному рівнях. Якщо навчання та виховання мають медіаторний комунікативний ефект, то практики повсякденності мають безпосередню інтерсуб'єктну взаємодію.

Таким чином, можна зробити висновок, що соціальна реклама – це некомерційна реклама, головною метою якої є розвиток суспільства у кращий бік. Впливаючи на нього протягом багатьох поколінь, тому що така реклама має право змінювати цінності та норми серед студентської молоді.

Соціальна реклама об'єднує та сприяє згуртованості між групами. Для того, щоб розвивати цей вид реклами у майбутньому потрібно усвідомлювати ті проблеми, які вона підіймає та виносить на загальне положення та робити висновки, які будуть допомагати людям змінити світ на краще.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ромат Е.В. Реклама в системі маркетингу / Е. В. Ромат. – К.: Студцентр, 2008. – 608 с. 2. Круги Д. П. «Політична соціологія». – М: Весь світ, 2001. – 352 с.

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПОТРЕБИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Богомаз Костянтин Юхимович

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Дніпровського державного технічного університету,

Сорокіна Людмила Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Дніпровського державного технічного університету,

Шеломовська Оксана Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського державного технічного університету

Інформаційно-комунікаційні технології широко використовуються у сучасному динамічному та технологічно розвиненому світі. Вони дозволяють встановлювати взаємозв'язки з різними учасниками комунікації, роблять обмін інформацією миттєвим, стимулюють нові ідеї та підвищують інтерес до пізнання. На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій сприяє глобалізації, розвитку міжнародного ринку праці, зростанню різних видів мобільності. У інформаційному суспільстві, яке орієнтовано на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток особистості, кожний індивід повинен мати можливості і навички створення і накопичення інформації та знань, вільно користуватися і обмінюватися ними. Це надасть можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, водночас сприяючи суспільному розвитку і підвищуючи якість життя [2].

В інформаційному суспільстві активно створюється та розвивається інформаційно-комунікаційне середовище, забезпечуються умови для ефективного використання знань у розв'язанні найважливіших проблем розвитку суспільства та демократизації громадського життя. Формуються нові види комунікативних здібностей до вибору оптимального режиму роботи з комп'ютером, засвоєння етикету електронного спілкування з партнером у віртуальній групі. Відповідно розвивається вміння спілкуватися електронною поштою, вільно орієнтуватися у світі інформаційно-комунікаційних технологій, відбувається перехід від одного програмованого засобу до іншого, оволодіння методами збору, переробки, збереження, представлення та передачі інформації.

За даними Київського міжнародного інституту соціології, який проводив всеукраїнське опитування громадської думки у 108 населених пунктах усіх областей України за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років, навесні 2017 року 63% дорослого населення України були користувачами мережі Інтернет. Зростання кількості користувачів Інтернет сповільнилося, і не спостерігається значних відмінностей порівняно з даними минулого року. Найбільш популярним є вихід у Інтернет через домашній стаціонарний комп'ютер або ноутбук 54%, хоча сьогодні вже 42% дорослого населення в Україні хоч раз на місяць користуються Інтернетом на мобільних пристроях. Головним чинником розбіжностей у поширенні Інтернету в Україні є вік користувачів. Серед групи 18-29 років майже 90% користуються Інтернетом. А це є та соціальна група яка знаходиться в активній фазі навчання, і саме тому досить важливим є використання ІКТ в освітньому просторі суспільства. [1]

Зважаючи на інтенсивний розвиток інформаційних технологій вищі навчальні заклади усього світу почали впроваджувати у освітню практику технології, які мають створити максимально сприятливі умови для розвитку і, що особливо важливо, саморозвитку студентів, у результаті яких вони будуть підготовлені до активної професійної діяльності. Однією із таких технологій є електронне або дистанційне навчання, яке передбачає використання комп'ютерної техніки та інформаційних, електронних технологій у освітньому процесі. Основу освітнього процесу при електронному навчанні складає цілеспрямована і контрольована інтенсивна самостійна робота студента, який може навчатися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем по телефону, електронною та звичайною поштою, а також очний. [5]

Зрозуміло, що процеси впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у освіту необхідні і неабияк корисні і саме тому треба використовувати і досвід який накопичено в Україні так і досвід

зарубіжних навчальних систем. У 2014 році було створено європейський науковий консорціум міжнародного дослідницького проекту фонду Марії Кюрі «Міжнародна дослідницька мережа з вивчення та розробки нового інструментарію та методів передової педагогічної науки у галузі інформаційно-комунікаційних технологій, електронного навчання та міжкультурних компетентностей» в рамках якого проводяться дослідження, спрямовані на розвиток е-інструментів навчання, впровадження дистанційних технологій та покращення обміну досвідом використання різних навчальних програм та платформ.

В реалізації проекту беруть участь 10 дослідницьких команд, 6 з яких представляють вищі навчальні заклади Європейського союзу серед яких Сілезький університет (Польща), університет Твенте (Нідерланди), університет Лусіада (Португалія), університет Естремадура (Іспанія), Острівський університет (Чехія), університет Костянтина Філософа (Словаччина), Університет Картін (Австралія), Російський державний педагогічний університет імені О. І. Герцена. Україну в проекті представляють Київський університет імені Бориса Грінченка та Дніпровський державний технічний університет.

Серед завдань проекту є аналіз показників освітньої ефективності впровадження ІКТ в ЄС та інших країнах, що беруть участь у проекті; обмін досвідом, оцінка ефективності існуючих методологій електронного навчання і підвищення міжкультурної обізнаності; сприяння науковій дискусії про інтеграцію освітніх систем і врахування компетентнісного підходу в контексті глобалізації вищої освіти.

Враховуючи вищезазначене слід підкреслити, що незважаючи на високий рівень зацікавленості освітніх закладів усього світу в створенні, впровадженні та ефективному використанні ІКТ та електронних інструментів навчання, в Україні цьому питанню почала приділятися увага тільки нещодавно. Не усі сучасні українські ВНЗ здатні створити і реалізувати e-Learning через брак фінансових і матеріальних ресурсів, відсутність бажання і часу у викладачів освоювати нові інформаційно-комунікаційні технології, незнання більшої частини суспільства про переваги такої форми здобуття освіти. Водночас слід відзначити і недосконалість та суперечливість нормативно-правової бази з питань впровадження дистанційної освіти в Україні.

В рамках проекту проводилося опитування викладачів і студентів Дніпровського державного технічного університету з метою визначити стан підготовки та бажання респондентів використовувати ІКТ. Досить цікаві дані отримані у результаті відповідей студентів на питання про те, які розділи інформації є найважливішими для них самих. Встановлено, що найбільший відсоток здобувачів вищої освіти у ДДТУ відзначають необхідність і корисність викладення на сайті університету ресурсів для дистанційного навчання і додаткових освітніх ресурсів (47%), інформацію про додаткову роботу (29%) а також інформацію про події в університеті (10%).

Про високий рівень ознайомлення студентів із діяльністю університету свідчить той факт, що майже 92% опитаних студентів переглядають сторінки університету у соціальних мережах, 6% – коментують їх та 2% – додають свій контент (фото, відео і т.д.). Що ж стосується активності викладачів на сайті університету і на сторінках ВНЗ у соціальних мережах більшість студентів відзначили, що активність викладачів стимулює і власну активність студентів (41%). Водночас 35% студентів цікаво, чим займаються викладачі і 24 % важлива активність не викладачів, а інших студентів.

Соціальна мережа це великий простір, який об'єднує велику кількість людей. Тут можна знайти друзів за інтересами, можна обговорити будь-які питання, прокоментувати будь що, висловити свої думки абсолютно вільно, і що найголовніше зовсім анонімно. Все це на нашу думку і приваблює молодь. Тому саме для того, щоб спілкуватися у соціальних мережах молодь частіше всього виходить он-лайн (19%), а рідше всього – для того щоб здійснювати покупки он-лайн (7%) та працювати з електронною поштою (6%).

Рисунок 1. Відповіді респондентів на питання анкети: «З якою метою виходиш он-лайн?»

Використання Інтернету для пошуку матеріалів до занять і поглиблення знань відмітили (27%) респондентів, участі у дистанційному курсі відзначають за необхідне лише 11 %. Такий низький процент осіб, які бажають навчатися з використанням віддаленого доступу до освітніх ресурсів ще раз підтверджує актуальність розвитку електронної освіти в Україні.

Для підготовки до занять студенти найчастіше використовують загальнодоступні (безкоштовні) ресурси Інтернету – 25%; освітні портали Інтернету – 18%; матеріали, отримані від викладача – 16% і електронні ресурси університетської бібліотеки (15%).

Слід зазначити, що отримані дані підтверджують необхідність активізації реформ в українській системі освіти, спрямованих на розбудову дистанційного навчання, завдяки чому прискориться процес інтеграції України у міжнародний освітній і науковий простір.

Встановлено, що на сьогодні студенти не мають достатньо знань про переваги і позитивні сторони електронної освіти і звикли до традиційних форм, яким і віддають перевагу. Саме тому, існує необхідність у активізації роз'яснювальної роботи зі студентами і викладачами щодо переваг електронного навчання, якими є невисока вартість, відсутність географічних і часових обмежень, широкі можливості використання мультимедійних засобів та інформаційно-комунікаційних технологій, академічна мобільність, широкий асортимент засобів контролю і легкість оновлення змісту навчальних матеріалів.

Саме з метою підвищення рівня знань у галузі створення навчальних матеріалів та використання ІКТ в освіті дослідницька група проекту IRNET дійшла висновку про необхідність створення спеціального електронного навчального курсу у співпраці з колегами всіх університетів учасників проекту англійською мовою у середовищі Moodle — «ICT-tools for e-learning», присвяченого електронним інструментам для навчання. Курс розрахований на студентів старших курсів, магістрів, викладачів, які хотіли б поглибити свої знання у цій сфері. Пілотажний варіант курсу повинен працювати вже з вересня поточного року.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Динаміка користування інтернет в Україні: травень 2017. Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології. Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1&t=5>. 2. Ковалинська І. Використання електронного навчального простору / І. Ковалинська // Освіта регіону. – 2012. – Вип.4. – С. 239 – 242. 3. Матвієнко О. В. Інформаційна освіта: теоретико-методологічні підходи / О. В. Матвієнко // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 2 (67). – С. 88-96. 4. Положення про дистанційне навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 36. – С. 202. 5. Ситник О.І. Електронне навчання як важлива ланка професійного становлення вчителя іноземної мови / О.І. Ситник // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс] : зб. наук. пр. / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 6. – К., 2011. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>. – Заголовок з крану.

ІНКУЛЬТУРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В АКТУАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Бойко Вікторія Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Затяжна політична криза і наявність збройного конфлікту на території країни, призвели до масової міграції населення та актуалізували для України проблему переселенців. Цілком логічно, що на тлі даних процесів виникають питання щодо культурних, економічних, політичних комунікацій, котрі зумовлювали б успішні адаптаційні стратегії до нових умов як внутрішньо переміщених осіб, так і місцевих жителів.

В результаті поширення внутрішніх міграційних процесів постає питання культурного різноманіття українського соціуму та довготривалої диференціації, що пов'язано з умовами життя в різних ідеологічних площинах. Це певною мірою проблематизує процес спілкування, взаємопорозуміння між ВПО та місцевим населенням, внаслідок виникнення різноманітних стереотипних поглядів щодо умов життя в різних регіонах країни. Особливо, останні мають широкий спектр відмінностей на рівні як горизонтальних так і вертикальних комунікативних практик. Всі ці фактори зумовлюють прояви культурної трансмісії, як способу передачі ментальних уявлень та сталих образів, а також акультураційних процесів крізь призму поведінкових стратегій та адаптаційних практик.

Так на підставі результатів ФГД «Українські внутрішньо переміщені особи: особливості інтеграції і адаптації» (червень 2017р.) можливо зафіксувати найбільш притаманні даній групі адаптаційні стратегії, які впливають на переструктуруацію соціального ландшафту. Найбільш поширеними виявляються стратегії самоорганізації і самозайнятості, які несуть у собі як економічні аспекти, так і мають потужний соціальний ресурс. Через створені громадські і волонтерські організації вони допомагають адаптуватися і собі, і тим,

хто опинився в подібній ситуації. Практично всі інформанти відзначають, що у них відбулася переоцінка цінностей.

Очень тяжело найти работу для переселенцев – пенсионеров. Но исходя из сложившейся ситуации мы создали волонтерскую организацию и, таким образом, хоть и не имея материального дохода, мы помогаем людям и помогаем себе. (Людмила, 60 лет / Донецк, Днепр)

Представники молодого покоління відзначають, що за бажанням роботу знайти можливо, особливо в громадському і державному секторах.

Я бывшая домохозяйка, в Донецке у нас в семье зарабатывал муж, а я занималась детьми. После переезда в Хмельницкий нашла работу, связанную с социальной помощью детям. Мои посты на FB понравились редактору местной газеты, так что теперь я подрабатываю и там. Тоска по своей даче помогла мне освоить еще одно направление – ландшафтный дизайн. (Анастасия, 35 лет, Луганск / Хмельницкий)

Як відзначають інформанти, в системі соціальних комунікацій є певні прояви стереотипних уявлень щодо мешканців східного регіону взагалі і щодо ВПО зокрема.

Садик был украиноязычный и мой ребенок открыл для себя украинский язык. Все было хорошо до первого праздника. По львовским традициям обязательным атрибутом праздника является вишиванка. Нас об этом не предупредили, потому что подумали – так как мы из Луганска, то у нас вишиванки нет. Когда мы пришли в праздничный день в садик, то увидели нарядных детей и почувствовали себя чужими, хотя я понимала, что это не проявление предвзятого отношения, а всего лишь проявление некоторых стереотипов. (Елизавета, 31 год, Луганск / Львов)

У нас особых проблем ни с устройством в школу, ни с языком не было. Сын без проблем перешел на украинский язык в течение недели. Дочка пошла в 3 класс, что характерно – через неделю дети в классе заговорили на русском языке, так что проблем с языком не возникло – дети хорошо понимают друг друга. (Анастасия, 35 лет, Луганск / Хмельницкий)

Таким чином, якщо говорити про особливості крос-культурної взаємодії в рамках України, то, в даному розглянутому випадку, ми можемо спостерігати стратегії мультикультуралізму – інтеграції. В умовах же внутрішньої взаємодії більшість інформантів відзначили, що не відчували негативного ставлення до себе. Це зумовлює спрощення періоду адаптації та розвиток стратегій інтеграції задля успішного засвоєння нових життєвих практик. Узагальнюючи наративи інформантів, можливо зазначити, що вони чули про негативні комунікативні практики щодо переселенців, але лише при взаємодії з роботодавцями, ріелторами або державними чиновниками, однак серед сусідів, знайомих чи просто на вулиці негативу конкретно до себе не відчували.

Окупація частини України та реакція на цю ситуацію з боку Української держави примусили людей з окупованих територій переосмислити феномен громадянства. Внутрішньо переміщені особи, що відчули на собі обмеження громадянських прав, особливо – виборчого права, демонструють у відповідях загострений акцент на українському громадянстві.

Официальным документом является справка о переселении. По поводу выборного права – фактически, мы не имеем права участвовать в выборах органов местного самоуправления. Я плачу налоги в местный бюджет, а голосовать права не имею. Сейчас организовываются общественные движения, которые намерены поднимать и решать эту проблему. (Нина, 50 лет, Луганск, / Ивано-Франковск)

Свой статус люди определяют словами: человек, который живет в постоянной турбулентности. Пропало чувство дома. Очень неприятно, что мы – НЕ граждане Украины, а мы – ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ. Мы ущемлены в правах, до этого, мы были такие как все, сейчас – мы какие-то не такие. Раньше люди также переезжали, но это не воспринималось так остро, как инаковость. (Людмила, 60 лет, Донецк / Днепр)

Таким чином відштовхуючись від загального сприйняття, особистого досвіду, культурних і ментальних відмінностей і схожості, формуються стратегії, які використовуються обома сторонами, як відповідь-реакція на загальне існування. Аналізуючи актуальну ситуацію, важливо відзначити, що здебільшого переселенці обирають стратегію активної інтеграції в нове середовище, не приховують своєї ідентичності. Слід зазначити, що, в умовах перманентної кризи, ВПО інтегруються у нове соціокультурне середовище породжують нові форми культурної взаємодії, змінюючи стратегії розвитку територіальних локацій, утворюючи нові культурні форми.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОЗВІЛЛЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ МІЖПОКОЛІННЄВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МІСТІ

Гилюн Олексій Васильович

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету ім. О. Гончара

Колісник Лариса Олексіївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри історії та політичної теорії
Національного гірничого університету

Інтеграція поколінь та ідея активного довголіття сьогодні є одним із соціальних пріоритетів в усьому світі та Європейському Союзі. Адаже для сучасних суспільств, за даними демографів, характерною є тенденція старіння населення. Ця загальна тенденція не оминула й Україну. З середини 90-х років частка людей пенсійного віку в загальній кількості населення тут постійно збільшується. Ця соціальна група в цілому володіє значним людським потенціалом, але рівень його реалізації в соціальній, громадській сфері, за виключенням залучення до трудової діяльності, недостатній.

В період економічної кризи та політичної нестабільності в Україні поглиблюються процеси соціальної дезінтеграції старшого покоління з іншими віковими соціальними групами, а особливо з молоддю. Взаєморозуміння між молоддю та людьми старшого віку погіршується, а формування певних негативних стереотипів ще більше ускладнює взаємодію та взаємовплив між поколіннями, що не сприяє консолідації суспільства, ускладнює його реформування.

В такій соціальній ситуації вивчення особливостей інтересів молоді та людей старшого віку, встановлення сфер, де ці інтереси співпадають чи перетинаються, є актуальним завданням.

Варто не тільки висвітлювати проблеми, пов'язані зі старінням населення, а й здійснювати заходи по поверненню пенсіонерів до активного суспільного життя, об'єднуючи молодь та осіб поважного віку довкола спільних інтересів.

Соціологічне дослідження під назвою «Енергія поколінь», мета якого полягала у виявленні спільних інтересів молоді та людей пенсійного віку для налагодження інтеграційних процесів між поколіннями, здійснювалось авторами в місті Дніпро в кінці 2016 року в рамках проекту «Локальні лідери для розвитку Дніпропетровщини». Проект реалізувався за сприянням «Фундації розвитку Свентохловіце» (Республіка Польща) та «Польсько-американського фонду Свободи» (програма «RITA: Зміни в регіоні»).

З використанням цільової вибірки методом анкетування було опитано 120 людей пенсійного віку та 160 представників молодого покоління м. Дніпра. Відбір респондентів у цільові вікові групи для дослідження здійснювався серед учасників таких масових культурних заходів міста, як «Зустріч поколінь – Посиденьки» (22.10.2016р.) та «Ніч науки» (10.11.2016р.), а також серед викладачів та студентів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, ВНЗ «Національний гірничий університет», Дніпропетровського аграрно-економічного університету, Дніпропетровського технікуму електрозварювання імені Патона. У вибіркочуву сукупність увійшли свого роду реальні і потенційні активісти своїх середовищ.

Дослідження показало, що більшість опитаної молоді виявила зацікавленість у співпраці з людьми старшого покоління щодо обміну знаннями, вміннями та набутим досвідом (69%). Не виявив такої зацікавленості тільки кожен десятий респондент. Кожен п'ятий не зміг визначитись з відповіддю на питання, чи зацікавлений він у співпраці з людьми старшого покоління, чи ні. Серед дівчат відсоток тих, хто зацікавлений у співпраці з людьми старшого покоління щодо обміну знаннями, вміннями та набутим досвідом дещо вищий, ніж серед юнаків.

З чим же співпраця молоді та людей старшого віку у сфері вільного часу може бути пов'язаною? Опитування показало, що найчастіше інтереси молоді та старшого покоління перетинаються в питаннях сімейних цінностей і традицій. Таку думку відзначив кожен другий молодий респондент. Серед дівчат цей показник виявився значно вищим, ніж серед юнаків (відповідно 66% та 37%).

Дещо менша кількість молоді пов'язує таку співпрацю з історією, краєзнавством (32%), а також з музикою, танцями, театром (29%). Вісімнадцять відсотків опитаної молоді в громадській роботі вбачають поле їхньої співпраці з людьми поважного віку. Співпрацю молоді та людей старшого віку опитані студенти пов'язують також з технічною творчістю, прикладною художньою творчістю, домоводством, використанням Інтернету, волонтерською діяльністю.

Система нових суспільних відносин в українському суспільстві вимагає серйозних коректив в цілях, змісті та організації культурно-дозвілевої діяльності, яка відбувається в інституціональних і неінституціональних формах. Ці корективи повинні ґрунтуватися на основі систематичних досліджень характеру цінностей та інтересів людей різних поколінь. З урахуванням результатів таких досліджень слід

модернізувати напрямки та методи роботи соціальних та дозвіллевих центрів, створювати нові гуртки, школи, студії, клуби за інтересами з активним залученням до співпраці молоді та людей старшого віку.

Для подальшої роботи у напрямку суспільної інтеграції між поколіннями необхідно активізувати співпрацю державних органів влади з інститутами громадянського суспільства та волонтерськими організаціями з проведення відповідних спільних заходів з залученням молоді та людей поважного віку, ширше висвітлювати в засобах масової інформації позитивний досвід такої роботи.

СУЧАСНЕ МІСТО ЯК ПРОСТІР ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Гудзенко Олеся Зіновіївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Сучасні урбанізаційні процеси стають більш масштабнішими. Наявність матеріальних переваг зайнятості, комфорту та споживання в місті притягує до себе нові соціальні групи – внутрішніх і зовнішніх мігрантів. Місто перетворюється на арену різноманітних соціокультурних практик і, відповідно, складних соціальних відносин на різних рівнях реальності. У порівнянні з минулими століттями міста як просторові структури суттєво змінилися. Сучасні міські процеси, пов'язані з сегрегацією, розростанням публічного простору, виникненням нових типів професійної зайнятості, різноманітністю життєвих стилів городян, задають специфічну логіку символічного порядку. Саме місто стає центром інтенсифікації символічних просторів-потоків, які пронизують сучасний світ. Одним із наслідків інтенсивних змін міського простору, як глобального, так і локального рівня, стала зміна характеру організації мережі суспільних відносин – вони стають більш дифузними та соціально розрізненими.

Міська сегрегація – це своєрідне перенесення соціальної нерівності у просторовий вимір міста. П. Бурдье зазначає, що соціальний простір максимально відтворюється в фізичному просторі, тому може проявлятися в особливостях міської архітектури або в певному розташуванні людей в географічному (фізичному) просторі. Організований певним чином фізичний простір є об'єктивною структурою, яка задається характером взаємодії індивідів і соціальних груп. Тому міське середовище відображає різні форми соціальної нерівності, «типові» в даному суспільстві.

Міський простір, в силу того, що соціальні процеси протікають особливо інтенсивно, виступає не тільки найбільш яскравим варіантом соціального простору, а й формою презентації соціального розрізнення. Соціальний простір завжди є ієрархічним, так як агенти займають в ньому різні позиції в залежності від належних їм капіталів. Отже, образ міського простору буде визначатися інтересами тих груп, які володіють більшим об'ємом капіталів та ресурсів, а значить, є більш впливовими. Розподіл міського простору між впливовими власниками капіталів та іншими мешканцями відбувається нерівномірно. Регулювання доступності конкретних місць та послуг забезпечується також з урахуванням соціального положення потенційних споживачів.

Описуючи сучасні тенденції розвитку західноєвропейських міст французький соціолог Дідьє Ла Пейроні вважає, що приходить кінець тієї міської моделі, яку можна було спостерігати в XIX-XX столітті, яка базується на моделі концентричних кіл. «Це завершення кільцевої структури організації міст, завершення організації навколо якогось центру». [3] Наразі, згідно його думки, відбувається секторизація міського простору. Простір сучасного міста складається із різних локацій – культурних, історичних, комерційних, зосереджених на споживанні. Важливим моментом для городян міста стає доступ до цих локацій в силу своїх фінансових можливостей, соціального положення, освіти і т.д. Таким чином, локальна ідентичність городян буде пов'язана не тільки з окремими районами міста, а й з можливими варіантами цілого набору «рамки», котрі індивід відтворює в процесі повсякденних соціальних інтеракцій.

Пострадянський простір м. Дніпро зберігає житлову стратифікацію, що склалася в радянський період. Новий житловий клас і різка соціально-майнова поляризація не створили ще тієї просторової сегрегації, за прикладом західних суспільств. Однак, процеси посилення соціальної нерівності можуть призвести до радикальних змін в організації міського простору. Зокрема в Україні за останні декілька років відбувається планомірне витіснення «звичайних» жителів історичного центру на околиці. При цьому на місці їх колишніх помешкань зводяться елітні будинки, які заселяються власниками з більш високим соціальним статусом. Оскільки більшість колишніх мешканців є опонентами витіснення на околицю, зацікавленими особами використовуються непрямі стратегії впливу (наприклад, визнання будинків аварійними).

Необхідно враховувати, що в Україні феномен сегрегації міського простору за великим рахунком тільки формується. У найближчій перспективі він може стати дуже помітним і тому небезпечним фактором міського розвитку в силу високого рівня диференціації населення за рівнем доходу. Саме тому на рівні

міського управління важливо виробити позицію по відношенню до таких процесів і спланувати конкретні заходи, що регулюють ринкові механізми розподілу жителів в міському просторі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Лебедева Н.А. Неравенство в пространстве городских дворов [Текст] / Н.А. Лебедева // Молодой ученый. — 2015. — №5. — С. 589-594. 2. Трубина Е. Город в теории: опыты осмысления пространства [Текст] / Е. Трубина. — М.: Новое литературное обозрение. — 2011. — 520 с. 3. Социальная сегрегация в городском пространстве [Текст] // ПОЛИТРУ. — 23 июня 2013.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ В МІСТАХ: МІЖНАРОДНІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ ВИМІРЮВАННЯ

Демичева Алла Валеріївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Основним пріоритетом стратегічних програм розвитку більшості українських міст є перетворення цих міст на такі, в яких було б комфортно жити, навчатись, працювати, тобто мова йде про високу якість життя городян у певному місті. Існують різні підходи щодо визначення категорії «якість життя», при цьому сучасні її розробки виходять з розуміння якості життя як комплексного поняття, яке повинно враховувати різноманітні аспекти людського життя, як об'єктивні умови існування, так і його суб'єктивні оцінки. Тобто поняття якості життя включає різні складові, що зафіксоване у різноманітних методиках оцінювання якості життя.

Серед загальних визнаних міжнародних методик можна виокремити наступні: Індекс людського розвитку ПРООН; методика Economist Intelligence Unit, яка базується на дев'яти показниках, серед яких гендерна рівність, дохід, здоров'я, сімейне життя, громадське життя, політична стабільність, політична свобода, гарантії зайнятості, клімат та географія; методика журналу International Living, що включає оцінку таких складових, як прожитковий мінімум, культура, економіка, навколишнє середовище, свобода, здоров'я, інфраструктура, безпека і ризик, клімат [1]; методика за концепцією OECD (Better Life Index), побудована на оцінці суто респондентами одинадцятьох показників, серед яких житло, праця, освіта, суспільство (якість соціальних зв'язків); навколишнє середовище, громадянська активність (управління, участь в демократії); здоров'я, задоволеність життям, безпека, баланс роботи та особистого життя та ін.[2]. Отже, зазначені методики включають як об'єктивні показники, так і суб'єктивні оцінки задоволення життям та зазвичай застосовуються для виміру якості життя певної країни та для порівняння індексів якості життя різних країн.

Проте враховуючи рівень урбанізації в світі, роль міст, в першу чергу, світових, у розвитку людства, статус міст в сучасному світовому просторі, у фокус дослідницької оптики оцінки якості життя потрапляють міста. В першу чергу потрібно відзначити розробки консалтингової компанії Mercer Human Resource Consulting, яка використовує 39 критеріїв (згрупованих у десять категорій) оцінювання якості життя в світових містах, серед яких: політико-соціальне середовище, соціокультурне середовище, економічні показники, наявність певних обмежень в місті, якість системи охорони здоров'я, якість системи освіти, доступність і вартість житла, громадські послуги та транспорт, відпочинок, клімат і ймовірність природних катаклізмів. Результатом такого оцінювання є рейтинг міст світу з найвищою якістю життя в них. У 2017 р. до рейтингу потрапило 231 місто, очолює його вже сім років посіпль Відень; за ним в десятці йдуть Цюріх, Окленд, Мюнхен, Ванкувер, Дюссельдорф, Франкфурт, Женева, Копенгаген, Базель. Тобто міста Західної Європи домінують у рейтингу. Щодо міст Східної Європи – Прага (69), Любляна (76), Будапешт (78), Вільнюс (81), Варшава (81). У заключній частині рейтингу – Дамаск (Сирія), Нджамена (Чад), Хартум (Судан), Порт-о-Пренс (Гаїті), Сане (Республіка Йемен), Бангі (ЦАР), Багдад (Ірак). Київ, єдиний з українських міст, що був включений до рейтингу, посів 174 місце (у 2016 р. – 176) [3].

Щодо оцінки якості життя в містах окремих країн, згадаємо щорічний рейтинг польських міст «Суспільний діагноз», відповідно до висновків якого, на якість життя у місті впливає рівень культури його жителів, їхнє психічне і фізичне самопочуття, матеріальний добробут, а також рівень стресу й почуття безпеки. В Україні також робляться спроби визначити міста, найкомфортніші для життя. Згадаємо загальноукраїнське дослідження журналу «Фокус», яке відбувається протягом майже десяти років. Трансформувалася методика складання рейтингу: якщо раніше рейтингувалися міста на підставі лише об'єктивних показників (рівень життя, рівень злочинності, доходи населення, міська інфраструктура, рівень безробіття, медичні послуги, ділова активність, рівень розвиненості рекреаційного та культурного середовища, вартість нерухомості, екологія, туристична привабливість міста), то в дослідженні 2016 р. окрім економічних показників, рівня безпеки, рівня розвитку транспорту, екології використовувалися вже й дані соціологічних опитувань (оцінка муніципальних послуг), проте замість п'ятидесяти міст обмежилися лише обласними центрами та м. Київ. Отже, за цією версією, у 2016р. найкомфортнішими для життя були визнані Львів, Київ, Хмельницький, Вінниця, Луцьк [4].

Ще одне відоме загальнонаціональне муніципальне дослідження якості життя проводиться групою «Рейтинг» та базується на опитуванні городян у 22-х обласних центрах, містах Маріуполь та Северодонецьк. У 2017 р. респонденти оцінювали свій рівень життя за 22 критеріями, які стосувалися міської економіки та благоустрою, на підставі чого був розрахований рейтинг задоволеності життям у місті. За оцінкою, до найкомфортніших потрапили Вінниця (3,5), Харків та Луцьк (3,3), Рівне та Тернопіль (3,2), Маріуполь, Хмельницький, Івано-Франківськ (3,1). Київ має рейтинг у 2,8, а найнижчу сходинку зайняв Херсон (2,7) [5]. Серед ґрунтовних досліджень, об'єктом яких були окремі міста, відзначимо «Якість життя у Львові. Соціальний моніторинг – 2013». Так, при оцінці якості життя у Львові, вимірювалися середовищний комфорт (стан транспорту, освіти, благоустрою, екології, безпеки, дозволя, діяльність установ та ін.) та особистісний комфорт (соціальне та матеріальне благополуччя). За результатами дослідження був сформований інтегральний показник – індекс якості життя львів'ян [6].

Таким чином, проаналізувавши підходи щодо розуміння поняття «якість життя» та міжнародні й українські методики її вимірювання, зазначимо, що не зважаючи на його досить широке використання, воно не має загально визнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів, що з одного боку ускладнює порівняльний аналіз, проте з іншого надає можливості врахувати особливості певного міста при розробці методики дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. World Rankings: The Best Places to Live [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://internationalliving.com/world-rankings/>. 2. What's the Better Life Index? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/about/better-life-initiative/>. 3. Quality of living city rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mobilityexchange.mercer.com/quality-of-living-rankings>. 4. Где в Украине жить хорошо. Рейтинг комфортности украинских городов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/ratings/359647/>. 5. Рейтинги міст України: 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratingpro.org/research/ratings_of_ukrainian_sities_2017.html. 6. Якість життя у Львові. Соціальний моніторинг - 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mobility.lviv.ua/wp-content/uploads/2013/09/Social_monitoring_web.pdf.

СОЦІОЛОГІЯ БЕЗ «СУСПІЛЬСТВА»: ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Зубарева Оксана Ігорівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Глобальні трансформації кінця ХХ – початку ХХІ ст. принесли з собою «кінець організованого капіталізму». С. Леш і Дж. Уррі вказали на перехід від національно організованих суспільств до соціуму «глобальної дезорганізації» [1]. Разом з тим, «нові реалії» уособлюють собою не просто хаос, а «глобальну складність», яка стала по-своєму організовуватися за рахунок руху до знакових, інформаційних і комунікаційних регуляторів, а також до утворення глобальних мереж, що затверджувалися поза конкретними спільнотами.

Осмилення існуючих реалій вимагає від соціологів нових легітимних схем концептуального освоєння соціальної дійсності. У відповідь на виклики сучасності в теоретичному полі соціології, ми фіксуємо «новітні повороти», націлені на вироблення більш валідних теоретико-методологічних підходів, що дають змогу аналізувати «ускладнений соціум». Серед них: лінгвістичний поворот (П. Бурдьє, Л. Вітгенштейн, М. Хайдеггер, М. Фуко); рискологічний (У. Бек, Е. Гідденс, Н. Луман); матеріалістичний (Ф. Вандерберга, Б. Латур, Д. Пелс, К. Хезерингтон); культуральний (Дж. Александер), мережевий (Р. Емерсон, М. Кастельс, Р. Коллінз, Б. Уелман, Н. Луман), синергетичний (І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Хакен) та ін. Деякі науковці, серед яких Ж. Бодрийяр, Дж. Рітцер, стали вважати, що такі підходи так чи інакше утворюють нові постмодерністські науки соціального типу і співзвучні так званому постсоціальному повороту в соціології – «Post-Social Tur» [2, с. 321-322]. К. Кнорр-Цетина описує цей поворот як виклик стрижневим концептам інтеракції та солідарності людей. Аналіз постсоціального припускає, що соціальні принципи і структури, які існували в минулому в західних суспільствах, порожніють, їх місце займають інші елементи і відносини, засновані на знанні і культурі споживання.

Зазначені світоглядні та методологічні трансформації зумовили необхідність пошуку нових способів наукової експлікації соціальної реальності. Так у відповідь на «виклики» сучасності в першу чергу, з дискурсивного поля соціології почали зникати поняття суспільства і соціального інституту, що змусило, наприклад, Дж. Уррі, як засновника теоретичної концепції мобільності, поставити питання про переосмилення «основ» соціології. Науковець стверджує: «Дюркгеймівський метод соціології не був придатним для аналізу глобальних мереж. Я виробив деякі «нові правила соціологічного методу», щоб аналізувати дезорганізацію, глобальні потоки та занепад влади «соціального», особливо у контексті того, як

трансформуються час і простір» [3, с. 136-150]. Саме мобільність, як вважає Дж. Уррі, повинна стати предметом соціології, витіснивши з цього місця звичне нам «суспільство». У книзі «Соціологія за межами суспільств» він досліджує базові метафори – основні поняття, якими користується соціологія. Так, «структура», «порядок», «конфлікт» – елементарні поняття, звичні для соціології з часів класиків (як то: «соціальна структура», «порядок взаємодії») – це метафори, супутні традиційній ідеї «суспільства». Але саме поняття суспільства, як вважає науковець, сьогодні лише заважає дослідженню соціального життя: воно реіфікує, кристалізує образ суспільства як конкретної, обмеженої, територіально певної структури, одиниці якої належать до однієї національної культури. Це поняття з'явилося слідом за ідеєю європейської суверенної національної держави – але сьогодні, в епоху глобалізації, воно виявляється неадекватним для дослідження соціального життя, в якому державні кордони хоча і не зникають, але є лише одним з можливих елементів соціальних процесів. Мобільність вимагає геть інших метафор: мережі, потоки, плинність, канали і, звичайно, – метафора «глобуса» і глобального. Крім того Дж. Уррі вслід за акторно-мережевою теорією стверджує, що матеріальні об'єкти, а також віртуальні об'єкти й інформація теж вступають в соціальні взаємодії. Вони є повноправними елементами соціального світу [4, с. 15].

У контексті подібної стратегії наукової рефлексії, що охопила область сучасного соціологічного теоретизування, образ суспільства змінюється на образ соціальної реальності. Остання постає як поле гри за певними правилами, де різні соціальні сили заперечують право на домінування в культурно-символічному просторі. Як зазначає А. Турен, руйнуються класичні постулати науки. У межах таких змін в соціологічному знанні відбулося відділення соціальної системи від діючої особи. Система стала осмислюватися як сукупність правил і примусів, які діюча особа має навчитися швидше використовувати або обходити, ніж поважати і вдосконалювати. Зі свого боку, індивід не став вже розумітися як громадянин, але як член первинних спільнот, пов'язаних з культурною традицією (субкультурою, маскультурою, національною культурою та ін.). Крім того, що особливо важливо, виявилися розділеними норми функціонування суспільства і його еволюція, історичний розвиток. Історична зміна перестала визначатися як прогрес чи модернізація. Вона стала характеризуватися як сукупність стратегій, які прагнуть оптимізувати вживання обмежених ресурсів і контролювати зони невизначеності. У цьому плані суспільство перестає бути об'єктом соціології, яка переключаче свою увагу на вивчення специфіки суспільних відносин, взаємодій, поведінки людей.

Тобто, ми акцентуємо увагу на «новsq соціології] постмодерну. По суті, постмодерн є епохою в розвитку людства, для якої характерне якісне збільшення невизначеності багатьох соціальних реальностей, що пов'язані з випадковістю, багатоваріантністю і альтернативністю розвитку, а також з виникненням віртуальних реальностей, у яких панують симулякри та симуляції. Це, на думку Е. Гідденса, свідчить про перехід від «радикального модерну» до «постмодерну». Подібні зміни буття відбуваються в контексті розривів у пізнанні. Соціальні трансформації в суспільстві постмодерну набувають відцентрованого і безладного характеру; істина знаходить ситуативну, локальну сутність; зміни буття в суспільстві постмодерну відбуваються в контексті розривів у пізнанні; особистість піддається суперечливій трансформації, розчленуванню, життєвий досвід носить фрагментарний характер; відчувається теоретична безпорадність в осмисленні тенденцій глобалізації; в соціумі виникає «спустошення» смислів повсякденного життя як результат вторгнення в неї абстрактних систем; координація політичних зусиль неможлива через зростання ролі локальності і дисперсії [5, с. 67-69].

Зважаючи на викладене, пояснюється загальне тяжіння постмодерністських авторів до всього фрагментарного, внутрішньо надломленого і нестійкого – до того, що вже саме по собі «волає» проти «догматичного» тяжіння до закінченого і завершеного. Про це пише французький дослідник постмодерну Ж. Ліотар, підкреслюючи, що ми сьогодні є свідками роздроблення, «розщеплення» «великих ідей» і «великих історій» і появи безлічі більш простих, дрібних, локальних «історій-оповідань». Суть цих «вкрай парадоксальних» за своєю природою оповідань – не узаконити, не легітимізувати знання, а «драматизувати наше розуміння кризи» [6, с. 214]. Відтак, в умовах постмодерну соціологічна теорія покликана аналізувати соціум різної динамічної складності, що знаходиться в різних темпосвітах, схильний до парадоксальних розривів і синтезів, що має тенденцію до дисперсії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Lash S. Economies of Signs and Space / S. Lash, J. Urry. – London : Sage, 1994. 2. Ритцер Дж. Макдональдизация общества / Дж. Ритцер. ; пер. с англ. А. Лазарева ; вступ. статья Т. Дмитриева. – М. : Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 592 с. 3. Урри Дж. Взгляд туриста и глобализация / Дж. Урри // Массовая культура: Современные западные исследования. – М. : Прагматика культуры, 2005. – С. 136-150. 4. Urry J. Climate change and society / J. Urry. – Cambridge: Polity, 2011. – P. 15. 5. Гидденс Э. Ускользающий мир: Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс – М. : Весь мир, 2004. – 120 с. 6. Ильин В. Классика-неклассика-постнеклассика: три эпохи в развитии науки / В. Ильин // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1993. – № 2. – С. 16-34.

ІВЕНТ-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ МАСОВОЮ ПОВЕДІНКОЮ*Кірієнко Ганна Євгенівна*

студентка кафедри соціології

Запорізького національного університету

Поняття «івент-менеджмент» є досить розтяжним, хоча сфера його застосування в цілому здається цілком зрозумілою. Ситуація ускладнюється тим, що як саме це поняття, так і більшість пов'язаних з ним, є запозиченнями з англійської мови, які не мають історичних коренів в нашій країні. Тому, будучи переведені на українську мову і застосовані на вітчизняному ґрунті, вони набувають часом інші застосування і зміст, відмінні від вихідних.

Івент-менеджмент є універсальним інструментом змін на рівні як внутрішнього, так і зовнішнього маркетингового середовища та управлінням масовою поведінкою.

Що стосується трактування івент-менеджменту, то він включає два основних аспекти: по-перше, використання спеціальних заходів для досягнення різних корпоративних і суспільних цілей; по-друге, методи і прийоми управління унікальними подіями, які розглядаються як окремі проекти. У широкому сенсі під поняттям івент в сучасному менеджменті маються на увазі будь-які зібрання людей з певною метою [1, с. 3].

Сутність і зміст івент та івент-менеджменту розкриті такими зарубіжними авторами як, Дж. Голдблатт, Д. Гетц, Е. Йеттінгер, Л. Картер, Б. Кнаує, Р. Мозер, В. Пекар, Д. Роджерс, М. Сондер, М. Тара-Лунга, Д. Уїлкінсон, У. Хальцбаур, М. Целлер, також такими російськими авторами, як В. Агафонов, О. Алексєєва, Т. Баєва, В. Віленський, Е. Колодіна, Н. Копилова, А. Кузьміна, А. Сковородкін, І. Тіхмянова, І. Шаповалова, А. Шумович, Е. Ячменникова і ін.

В даний час в Україні івент-менеджмент найчастіше розглядається не як окремих елемент стратегії просування фірми, а як частина PR-діяльності. Під івент-менеджментом розуміється організація окремих заходів, наприклад корпоративних свят або прес-конференцій для ЗМІ. Зокрема, такі автори, як Ю. Касьянов, вказують, що подібні заходи використовуються в практиці PR [2, с.102-103].

Психологія масової поведінки великих соціальних груп як науковий напрям в соціальних науках виник на рубежі XIX-XX ст. і відносилось до областей соціальної психології та соціології. В даний час воно включається також в область макрпсихології. У своїй історії даний напрям досліджень ознаменувався виходом у світ цілого ряду робіт, що стали класичними, такі як Лебон, Тард, Фрейд. Деяко пізніше з'явилася робота В. Райха. Основний зміст досліджень представлено в аналітичних монографіях.

Івент-менеджмент дослівно перекладається як управління подією. В сучасному суспільстві цей вид діяльності називається організацією подій або івент-менеджментом та є одним з найістотніших інструментів PR, спрямованих на отримання довготривалого ефекту у формуванні іміджу підприємства, його впливу на суспільні інтереси та потреби, управління масовою поведінкою. Івент-менеджмент передбачає широкий спектр маркетингових комунікацій (від повідомлення співробітникам, клієнтам та контрагентам простої, але необхідної інформації до ефективної презентації бренду або продукції), що здійснюється за допомогою організації різних заходів та технологій. Масштаби впливу також можуть бути різними – від одного підприємства, кількох компаній до великих громадських мас. Важливими рушійними силами для розвитку івент-менеджменту стали результати проведення заходу та повернення вкладених на його проведення коштів.

Івент-менеджмент включає функції планування, організування та контролювання проведення унікального, єдиного в своєму роді заходу для привернення уваги та управління масовою поведінкою.

Поняття «управління масовою поведінкою» – це цілеспрямований вплив на різні форми поведінки широких мас людей в певних обставинах і станах («натовп», мода, різні громадські рухи та інше).

Отже, івент-менеджмент є цікавою галуззю, що розвивається та дає можливість кар'єрного росту для всіх, хто захоплюється організацією та плануванням заходів. Цей вид діяльності включає вивчення бренду, цільової аудиторії, розробку концепції заходу, планування логістики та координацію технічних аспектів перед безпосереднім виконанням умов заходу. Івент-менеджмент, по суті, є програмою управління масовою поведінкою через певні заходи.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кнаує Б. Event-менеджмент и его составляющие. – СПб.: Инфра, 2013. 2. Козлов Т. Брендинг. – М.: Дашков и К, 2013.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОФЕМІНІЗМУ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Комих Наталія Григорівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Для українського суспільства екологічні проблеми, на сьогодні, є актуальними та потребують негайного вирішення. Щороку по всій країні в атмосферу виділяється близько 17 млн. тонн шкідливих речовин. Стан атмосферного повітря в Україні викликає занепокоєність екологічних організацій та медиків. Згідно з даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, забруднення повітря є основним екологічним чинником збільшення захворюваності та смертності в світі. За цим показником вже не один рік лідером є Україна. І, як наслідок, має високий відсоток захворюваності на різні хвороби. Однак, в структурі цінностей пересічного українця екологічні цінності не займають пріоритетних позицій. Екологічна проблематика обговорюється лише в термінах моралі, а це означає, що вона далека від розв'язання.

Аналіз наукових публікацій у вітчизняних соціологічних виданнях з означеної проблематики, за остання десять років, дозволив визначити, що, на сьогодні, екологічна тематика залишається на узбіччі соціологічної науки, а дисциплінарні утворення (соціоекологія, екологія довкілля, екологічна соціологія) на етапі повільної інституалізації. Український соціолог О.Стегній, влучно пояснює ситуацію, що склалась методологічною складністю соціологічного аналізу ставлення соціальних суб'єктів до навколишнього природного середовища як фізичного об'єкта соціальних інтересів і зумовленій цим потребі експлікації цього об'єкта відповідно до зазначених дослідником завдань [1, с.45]. Не викликає заперечень той факт, що екологічна проблематика становить надзвичайно складний, багатовимірний і багатоаспектний феномен.

Метою наукового пошуку є спроба розглянути теоретичні експлікації екофемінізму та можливості використання в соціологічному дослідженні процесу екологізації в українському суспільстві. Реалізація поставленої мети передбачає, насамперед, відповіді на питання про специфіку екологізації в руслі феміністичного вектору гендерного теоретизування. Екологізація, з позицій соціології, трактується як екоцентристський соціокультурний процес, що полягає у безперечному визнанні самоцінності природи та довкілля, формуванні коеволуційної, охоронної свідомості у всіх сферах суспільства та формах взаємодії індивідів.

Контрастне виокремлення специфічно жіночих проблем, на перший погляд, суперечить ідеям гендерної політики, яку повинні впроваджувати і дотримуватися всі держави демократичного вектору розвитку, і Україна не є винятком. Однак, в історичному розвитку українське суспільство практично завжди мало домінування патріархальної системи розподілу влади на всіх рівнях, що, безумовно, має соціокультурні наслідки та проявляється на макро, мезо та мікро рівні розподілу влади та реконфігурації соціального, культурного, економічного, політичного капіталів соціальних полей суспільства.

Отже, ми не можемо заперечувати ідеї феміністської теорії, яка актуалізує саме жіночий досвід у розв'язанні багатьох соціальних проблем розвитку людства. В рамках фемінізму, завдяки феноменологічному аналізу була висунута одна з найбільш сталих тем: табування жінки створеною чоловіками культурою як «Іншої».

Початки досліджень специфічних зв'язків проблем жіноцтва та проблем природи, довкілля належать прихильникам екофемінізму. В основі даної теорії покладено ідею, що споживацьке ставлення до природи та жінок має прямий зв'язок та закріплюється патріархальною системою влади та культури. Експлуатація природи та пригнічення жінки є різними проявами одного й того ж явища. Сучасні прибічники феміністичного напрямку наголошують на неможливості відокремити дії, спрямовані на захист довкілля, від зусиль, спрямованих на визначення статусу жінки в сучасному суспільстві. Такий зв'язок обумовлений традиційним розподілом соціальних ролей чоловіка (публічна сфера) та жінки (приватна сфера) в суспільстві. Згідно такого структурного розподілу, серед соціальних ролей жінки в суспільстві головними є роль матері, турботливої домогосподарки, а відтак, в багатьох культурах жінка асоціюється з турботою, благополучним довкіллям, природою, не виняток і українська культура.

Екофеміністи відводять значну роль гендерним стереотипам у підтримці та відтворенні структурної нерівності в суспільстві. Саме стереотипи цементують, транслиують патріархальні уявлення стосовно гендерних груп в суспільстві та ставленні до довкілля. Досить сталими в суспільній думці українців є стереотипи стосовно жінок. Їм притаманні гуманістичні та моральні сентименти стосовно природи, емоційне ставлення до тварин, негативне ставлення до полювання, колекціонування трофеїв тваринного походження, тощо. Чоловіки, навпаки, прагматично ставляться до природи, сприймають її як об'єкт наукового та екологічного пізнання, більш цікавляться дикою природою. Екофеміністи розглядають такий стан речей як прямий наслідок патріархальної культури яка домінує в багатьох сучасних суспільствах. А,

головне, це акцентуація уваги на другорядності всього, що пов'язано з жіночим/фемінним у суспільстві: на статусно-рольовому рівні, інституційному, культурному та політичному. Включення в етику турботи, яка посідає центральне місце у феміністичних розвідках, не лише людських суб'єктів, а й суб'єктів природного світу. Позитивними рисами екофемінізму є звернення до гендеру як важливої складової, що має значення для просування соціальних змін у системі «природа-довкілля-суспільство».

Суттєвим недоліком теорії, на наш погляд, є відсутність ідей стосовно локаційної складової. Мається на увазі наближення аналізу до конкретних умов існування індивіда, що важливо при дослідженні екологічних проблем. Існування людини в міському просторі та сільському мають зовсім інші екологічні характеристики довкілля. Це є вагомим фактором формування екологізації умов та способу життя людей та формування екокультури, ціннісних пріоритетів стосовно оточуючого середовища, форм реакції на екологічні проблеми, формування екологічної громадської свідомості.

Другий, важливий аспект, якому екофеміністи практично не приділяють уваги, пов'язаний із головною роллю жінки у процесі соціалізації та вихованні наступних поколінь. Саме жінка є ретранслятором соціального знання в суспільстві. Знання, яке формується здебільшого чоловіками. Тому, можливий шлях підвищення екологізації суспільних відносин – це долучення специфічного жіночого досвіду, знання у процес екологічної освіти, як авторитетного та компетентного.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Стегній О.Г. Соціологічна рефлексія екологічної проблематики: проміжні результати 25-річного спостереження / О.Г. Стегній // Український соціум. – 2016. – № 3(58). – С. 42-57.

ФОРСАЙТ-ТЕХНОЛОГІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТІ

Кривошеїн Віталій Володимирович

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У сучасних умовах суспільна реальність є надзвичайно динамічною. Підвищення невизначеності соціальної ситуації, існування загроз і ризиків неминує призводить до виникнення криз у соціальній сфері суспільства. За цих умов значної актуальності набуває створення моделей і технологій передбачення можливих ускладнень і реагування на ситуацію, що швидко змінюється. Брак чи відмова від використання подібних технологій може призвести до того, що в умовах сучасного розвитку ціна помилки в наслідок ухвалення неадекватних рішень у соціальній сфері або їх неухвалення може бути надто високою – починаючи від виникнення дисфункцій у суспільній системі та закінчуючи затяжної системної кризи і навіть занепадом окремих держав і системи світового порядку.

Необхідність прогностичного дослідження соціального ризику сьогодні визнається провідними зарубіжними та вітчизняними вченими. Вивчення цього явища є основним для ефективнішого вирішення державних і міждержавних завдань. Минулий і теперішній досвід показує, що сьогодні брак належної уваги до питань соціального ризику знижує якість рішень, що приймаються на державному та міжнародному рівнях.

Ризики давно привертають увагу вчених-суспільствознавців, проте активізація досліджень у цій царині припадає на початок 1950-х років у контексті оцінювання інвестиційного клімату країни. Соціальний ризик почав розглядатися як вірогідність несприятливих наслідків рішень у соціальній (і не лише) сфері, що приймаються в умовах невизначеності, браку ресурсів (часу, інформації тощо), що призводить до збитків і вірогідності здійснення небажаних подій для учасників діяльності (в першу чергу, комерційної). Тобто соціальний ризик є неусувним елементом будь-якої діяльності, є породженням невизначеності соціального середовища і характеризується особливим типом взаємозв'язку об'єктивної соціальної ситуації і діяльності суб'єкта в ній.

Останнім часом у царині соціального ризик-менеджменту стає домінуючою думка про те, що аналіз та оцінка соціальних ризиків більшою мірою потребує якісного підходу, незважаючи на те, що кількісний підхід має об'єктивний характер і зменшує упередженість та суб'єктивність. Так, Шарлотта Брінк зауважила, що вимірювання соціального ризику значною мірою вимагає суб'єктивності, тобто людського судження [5, р. 77-78], а Джон Гуд і Шахід Наваз, підтверджуючи це твердження, зазначили, що вимірювання соціального ризику та управління ним «часто стають більш суб'єктивними, ніж об'єктивними» [9, р. 8-9].

По мірі становлення й утвердження соціального ризик-менеджменту як самостійного наукового напрямку з управління соціальними ризиками були розроблені різноманітні техніки та методики, які дозволяють не лише оцінити сучасний стан досліджуваної ризикової ситуації, але й достатньо точно

прогнозувати її подальший розвиток. У вирішенні даної проблеми доволі ефективним і продуктивним виявилися низка ітеративних (тобто на основі багаторазових чи повторюваних дій) прогностичних технік групових експертних оцінок, які отримали назву «Форсайт» («Foresight»).

У цілому «форсайт (від англ. Foresight – погляд у майбутнє, передбачення), поєднавши у собі найкращі здобутки прогнозування та стратегічного планування, став на сьогодні однією з найефективніших технологій проектування розвитку суспільства, виходячи, при цьому не з минулого, а з майбутнього. На Заході вперше термін «foresight» було вжито відомим письменником-фантастом Гербертом Веллсом у 1930 р., коли, виступаючи на телеканалі BBC, він запропонував увести особливу спеціальність – «професор передбачення», який, подібно історик, буде аналізувати і знаходити застосування майбутнім технологічним відкриттям. Проте Форсайт як технологія практичного застосування обґрунтованого передбачення був розроблений і застосований лише в 1950-ті роки фахівцями відомої американської фабрики думки «RAND Corporation» [4, с. 9] (див. також: [1-2]).

Одним із класичних визначень форсайту дає Бен Мартін, який вважає його як «систематичну спробу зазирнути в довгострокове майбутнє науки, технології, економіки та суспільства з метою ідентифікації зон стратегічного дослідження і появи родових технологій, які подають надії приносити найбільші економічні та соціальні зиски» [10, р. 14].

Форсайт пов'язаний з прогнозуванням майбутнього, проте містить і низку елементів, які відрізняють його від звичайного прогнозування. Він передбачає аспект взаємодії і врахування думок експертів-стейкхолдерів, які, виходячи з своїх пріоритетів, визначають ключові напрямки майбутнього. Як переваги Форсайту частіше називають такі: багаторівнева і міждисциплінарна робота експертів, коли кожен з них має можливість скорегувати власне дослідження після обміну думками з іншими учасниками; науковці та практики на рівних беруть участь у політичному житті спільноти, коли результати форсайт-дослідження оформлюються як рекомендації для органів влади, які здатні врахувати прогнози експертів у своїй роботі; командна робота експертів, яка передбачає не тільки розробку образу бажаного / небажаного майбутнього, але і пропонує низку заходів з планомірного руху до цього майбутнього.

Методичний інструментарій Форсайту включає як традиційні методи прогнозування, аналізу та вироблення ідей, так і розроблені в ході проведення форсайтних робіт нові креативні методи. Одним із таких методів виступає Дельфі, який забезпечує одразу декілька функцій – аналітичну, прогнозу і комунікаційну (див.: [3]).

Метод Дельфі передбачає використання матеріалів незалежних експертів, які обізнані про політичні події та процеси в конкретному середовищі приймаючої країни. Ця методика запобігає пасткам колективного мозкового штурму, який прагне консенсусу, коли індивідуальна оцінка змінюється за рахунок групової динаміки. Деніел Фрай і Дітер Рулофф вважають техніку Дельфі багатокроковим методом, який передбачає початкове ізольоване винесення експертами своїх суджень і подальше багаторазове їх коригування на базі ознайомлення кожного експерта з судженнями інших експертів до того часу, доки величина різниці оцінок не буде знаходитися в рамках заздалегідь встановленого бажаного інтервалу варіювання оцінок – найкращим для подібних досліджень [7, р. 5]. Бані Ноордін, Агус Гарджіто і Яні Хазір визначили техніку Дельфі як таку, що «прагне до колективної думки групи незалежних консультантів про чинники, що впливають на політичне середовище країни» [11, р. 94], а успіх цієї техніки значною мірою залежить від якості залучених консультантів та їх бажання позитивно сприяти вирішенню проблем.

У цілому метод Дельфі як форсайт-технологія має такі характеристики: взаємодія експертів відбувається у заочний спосіб; думки експертів є анонімними; експертиза побудована за ітеративною процедурою; зворотній зв'язок має керований характер; експертні оцінки можуть бути піддані квантифікації та статистичній обробці. Тобто в методі Дельфі поєднуються переваги форм колективного обговорення (наприклад, в рамках мозкового штурму), проте виключаються притаманні їм проблеми: груповий тиск, вплив особистісних чинників, різний статус учасників.

Головна відмінність техніки Дельфі від звичайних опитувань експертів полягає в тому, що її застосування забезпечує зворотний зв'язок з фахівцями. Метод Дельфі передбачає серію опитувань – як мінімум, дві ітерації анкетування однієї і тієї ж групи експертів (для класичного варіанта Дельфі характерно від 3 до 8 ітерацій). У наступних турах крім того ж набору запитань, експертам надаються узагальнені результати опитувань, які отримано на попередніх етапах. В ідеальному варіанті учасники ітерацій повинні отримати інформацію про те, чим обґрунтовані ті чи інші судження, особливо якщо це граничні або неординарні думки.

До основних переваг техніки Дельфі відноситься те, що вона дозволяє брати участь в аналітичній діяльності великій кількості фахівців, що неможливо при організації експертної дискусії в очний спосіб. Не менш важливим є і те, що до експертизи можуть бути долучені експерти, які звикли працювати в кабінетних умовах або в силу своїх психологічних особливостей не можуть продуктивно працювати в незнайомій, шумній обстановці. У рамках Дельфі є можливість розглядати заперечення та пропозиції інших членів групи в атмосфері, вільній від впливу особистісних пересторіг та індивідуальних особливостей учасників

групової взаємодії. Метод Дельфі не дозволяє експертам, що володіють високим професійним або соціальним статусом, домінувати при виробленні прогнозів.

Разом з тим техніка Дельфі має і свої недоліки. Зокрема, йдеться про дорожнечу і тривалість проведення опитування. Сьогодні ці недоліки вирішуються з використанням електронної версії методу Дельфі – «e-Delphi». Час та витрати процесу значно скорочуються, дані отримуються в електронному вигляді, а учасникам надається більш детальна інформація (див.: [6]).

У теперішній час відомо більше 20 методик та інструментів, що застосовуються для проведення форсайт-досліджень у соціальному ризик-менеджменті, найбільш популярними із яких, крім Дельфі, є такі: огляд літератури; експертні панелі; сценарії; майстерні майбутнього; мозковий штурм; екстраполяція трендів (Trend extrapolation); аналіз мегатрендів; SWOT-аналіз; дорожні карти; моделювання та симуляція різних варіантів майбутнього; есе; ретроспективний аналіз; структурний аналіз; аналіз взаємного впливу; мульти-критеріальний аналіз; ігрове моделювання ситуацій; морфологічний аналіз; дерево співвідношень [8, р. 18]. Проте часто Форсайт передбачає синтез декількох методів та інструментів для проведення повноцінного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ємельяненко Л. М. Форсайт – методологія стратегічного управління інноваційним розвитком суспільства / Л.М. Ємельяненко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2008. – № 10 (128). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2008_10_2/emeljanenko.pdf. 2. Квітка С.А. Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства / С.А. Квітка // Аспекти публічного управління. – 2016. – № 8 (34), серпень. – С. 5-15. 3. Кукушкіна С.Н. Метод Дельфи в Форсайт-проектах / С.Н. Кукушкіна // Форсайт. – 2007. – № 1. – С. 68-73. 4. Соколов А.В. Форсайт: взгляд в будущее / А. В. Соколов // Форсайт. – 2007. – № 1. – С. 8-15. 5. Brink С.Н. Measuring political risk: Risks to Foreign Investment / С.Н. Brink. – Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2004. – 200 p. 6. Chou C. Developing the e-Delphi system: A web-based forecasting tool for educational research / C. Chou // British Journal of Educational Technology. – 2002. – Vol. 33, № 2. – P. 233-236. 7. Frei D. The methodology of political risk assessment: An overview / D. Frei, D. Ruloff // World Futures. – 1988. – Vol. 25, № 1. – P. 1-24. 8. Global foresight outlook 2007: mapping foresight in Europe and the rest of the World / R. Popper, M. Keenan, I. Miles, M. Butter, S. Saintz de la Fuente / European Foresight Monitoring Network (EFMN). – 2007. – 66 p. – Режим доступу: http://www.inovasyon.org/pdf/efmn.global.foresight.outlook_Popper.et.al.2007.pdf. 9. Hood J. Political risk exposure and management in multi-national companies: is there a role for the corporate risk manager? / J. Hood, M.S. Nawaz // Risk Management. – 2004. – Vol. 6, № 1. – P. 7-18. 10. Martin B.R. Technology foresight in a rapidly globalizing economy / B.R. Martin // Report at the regional conference on technology foresight for Central and Eastern Europe and the Newly Independent States (Vienna, Austria, 4-5 April, 2001). – Vienna: UNIDO, 2002. – P. 1-18. 11. Noordin B. Political risk assessment of Malaysian based multinational corporation / B. Noordin, D.A. Harjito, A.Y. Hazir // Problems and Perspectives in Management. – 2006. – Vol. 4, № 3. – P. 91-99.

LIFE SUBJECT / ACTOR IN PEACEMAKING PROCESSES

Kudinov Igor

PhD, associate professor, associate professor
of Sociology department at Zaporizhzhia National University

Current global confrontation and its local visualizations in Eastern Europe and the Middle East requires fundamental rethinking and implementation of a new strategic forecasting in international and cross-border relations and peacemaking as a key conflict settlement process, especially in the context of main peacemaking participants – both with peace and war orientations – life subjects / actors. «Life subject / actor» means a peculiar ideal, optimal way of living and mostly used for high level of personality development. Any person, during own lifetime, gets in relations with objective world, other people and oneself. A person, who determines forms and manners of «living relations» by his or her own and is involved into subjecting processes, can be named as «life subject» or «life actor».

Life subject / actor phenomenon is characterized by indicators such as:

- a sense of life domination;
- a high level of general life mindfulness;
- mankind and social values domination;
- a high activity of life sense realization;
- a perspective localization of personal life sense;
- developed life goals, plans and programs.

Unity of the life subject's characteristics forms a unique personal entity – life strategy. So, the life subject / actor phenomenon in peacemaking processes of any state or interstate conflict has a direct relation to strategy and politics ideas.

From the beginning, the notion «strategy» was usually used to define top-level management of the most large-scale organization of people – the polis both in the military, and in peace senses. But strategic domination of

polis, and later public administration, consisted in war, defense, attack relations, preservation and development of power and state structure.

Strategy as a reflection of political subjectivity is defined by conditionality of events, dynamics of socio-political situations and a standard organization's purpose. It is the testimony of an active nature of strategy. Therefore, subjects or actors of strategy purposes (called strategists), satisfy political needs and interests during wars, competitions and oppositions.

Also, the subjective nature of strategy is reflected in:

- characteristics of the ideal strategist's image. On the individual level it is known as a leader, the president, the head of the executive branch or simply the Supreme Commander. On the collective level it is represented by large-scale subjects / actors of strategy, so-called «composite persons», collective or even organized subjects / actors of strategy (the General Staffs, «think tanks», National Security councils, and so on);

- and in a figure of the ideal management in difficult, conflict and extreme situations.

The subject field of strategy depends on different kinds of life actors. By person (an individual life subject / actor) in everyday or theoretical political consciousness, or by group of people (a collective life subject / actor) in determination of political psychology or ideology, that transforms into organization by means due to management system. Strategy is considered as a process of people and resources consolidation, their positioning, in the problem resolution, as future determinations, and the theoretical analysis of organizational processes in the conditions of opposition, an antagonism and conflict, at least in the conflict resolutions, decision making and their implementation. The politics, after all, is directed to integrating function in society, and strategy determines its higher, the large-scale, complete activity level of life subjects / actors.

All this demands from life subjects / actors in politics to unsure philosophical and methodological analysis of political situations and processes. It is not an accident, that the majority of strategic theorists and practitioners were or considered itself as an apprentices (followers) of philosophers. For example, Xenophon of Socrates, Alexander Great of Aristotle. Or they just have grounded metalevel (philosophical and sociological) in the analysis of war, revolution and/or reforming as essential process of political system changing or processes that have an influence on political system, state structure, electoral dynamics, legitimation and delegitimation of political actors (political leaders, parties, public associations, classes, state, interstate and international organizations).

The strategy identification with policy is somewhat caused by influence of east concepts of strategy and policy. According to the Chinese tradition, life of each person indissolubly passes in a circle of the people similar to it. If the person is an animal only, strategy wouldn't make sense; however, it gains value in human society where each of its members has a certain consciousness, personal interests and desires, sets goals, certain meanings. Naturally, goal achievement a needs satisfaction of the specific individual in most cases is impossible without use of opportunities of society members, which spill over into problem of conquest, retention and authority usage. Capabilities and opportunities to carry out the will, to provide determining action on activities, behavior of people, which forms a policy core. Strategy is the tool that allows the person to reach desirable state and thus to remain in a consent with surrounding people: the purpose of strategic behavior, according to Gui Gu-tszzi, consists in subordinating the partner or even own mister to the will, supporting in it confidence that he acts independently. Thus, in strategy special attention was paid to strategic behavior which was realized, analyzed and civilized. Political activities and strategy relied on political psychology of behavior and everyday political consciousness. Even in everyday consciousness of strategy behavior has been named as «policy».

Political consciousness marks one of the main integrating form of public consciousness. Strategic consciousness displays the development of strategic thinking and reflects strategic outlook, subject defining relation to preservation and changes both political system and power, and their subjective cogitative forms. Besides, the political consciousness integrates public and strategic consciousness – social activity for the sake of complete self-preservation and development in the conditions of tension of forces and political competition.

Subject, large-scale, holistic nature of strategy is displayed also in the east etymology of strategy. In the Chinese or Japanese languages, the notion «strategy» has similar construction in the form of the following binomial: 1) traditional writing of hieroglyphs 戰略 (zhànlüè); 2) the simplified writing of hieroglyphs 战略 (zhànlüè); 3) Japanese writing of hieroglyphs 戦略 (せんりやく / senryaku). The first part 戰 (战/戰) is translated as «war», «fight», «battle». The second hieroglyph 略 is connection of two simpler hieroglyphs 田 («field») and 各 («each»), that it is literally possible to translate as «to go round the field» or «to make the field scheme». It is necessary to notice that this hieroglyph, unlike the first that has three options of writing, remained without transformations in each of writing systems. The hieroglyph 略 means both nouns («abbreviation», «exceptions», «plan», «scheme»), and verbs («to conquer», «plunder»). In semantic meaning these hieroglyphs, as well as all hieroglyphic language, provide multilayered offenses and associations – a semantic field in which we will note some «bindings», semantic aspects.

Suchwise, the success of peacemaking processes fully depends on life subject's / actor's orientations. Those, who willing to fight, can be named as war subjects / actors, and those, who willing to resolve conflict in peaceful way, peace subjects / actors.

КОНВЕНТ ЯК «МІСЦЕ»: ФЕНДОМ У ПРОСТІРІ МІСТА*Легеза С. В.*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Існування формульної (масової) культури, окрім суто текстів безпосереднього вжитку (книжки, ігри, фільми тощо) має на увазі цілу низку діяльнісних форм. Зокрема, мова йде про різні форми активності споживачів формульної культури: зустрічі із її творцями, створення низки соціальних зв'язків поміж розпорощеними групами ангажованих тощо.

Зокрема, мова тут повинна йти про появу та функціонування т. зв. «фендому»: спеціалізованої спільноти споживачів культурного продукту. Один з перших фендомів тут – той, що сформувався навколо функціонування сектору фантастики (як цілісного продукту, у межах якого, одночасно, є певна кількість окремих – інколи навіть слабо пов'язаних одна із одною – спеціалізованих груп «зацікавлених споживачів»).

У межах світового досвіду активність фендому – та розширення форм соціальних контактів у його середовищі – починає активно розвиватися в 1960-ті рр. У просторі радянського суспільства перші активні групи фендомного руху з'являються в формі т. зв. КЛФ («клубів любителів фантастики») з сер. 1970-х рр. Саме в цей час з'являється так званий «старий» фендом, чию історію можна прослідкувати аж до форм цього руху в сучасній Україні.

З 1970-х до межі 2000-х рр. функціонування фендому у радянському, а потім й пострадянському просторі мало досить специфічні форми як соціальної активності його членів, спрямованої всередину фендому, так і суто зовнішніх у своїх проявах. До характерних рис «старого» фендому можна віднести наступні: тісна система внутрішньогрупових зв'язків (така, в якій кожен знає кожного – і ставиться до нього із високою мірою довіри); високий ступінь локалізації при – до часу – понижені рівні міжгрупових контактів; «повільні» системи комунікації та передачі інформації між осередками фендомного руху; послідовні спроби виходу у площину «самвидаву» (аматорські переклади, публікація т.зв. фензінів – непрофесійних художніх та критичних часописів).

Важливим моментом для «старого» радянського/пострадянського фендому було створення системи конвентів – з'їздів любителів фантастики та авторів, орієнтованих на розширення практик, пов'язаних із функціонуванням поля жанрової культури. Існування конвентів було максимально необхідним для функціонування середовища фантастики як такої системи, що мала б можливість розвиватися – і створювати специфічні форми соціальної активності.

Втім, характерною рисою руху по створенню конвентів у «старому» фендомі було послідовне відмежування від «публіки»; система зв'язків поміж діячами фендому була насиченою, але як механізми інкорпорації нових членів, так і взаємодія між фендомом та «зовнішнім» соціальним світом були ускладненими.

Безпосереднім втіленням цього стало проведення «старим» фендомом конвентів поза межами міського простору, відокремлено від неангажованих спостерігачів (т.зв. «виїзні» конвенти, що проводилися за містом, на базі пансіонатів тощо; такою була, скажімо, «Комарина пліш», що проводилася кілька років, починаючи з 1987 р., на о. Тузла). Проводилися вони тільки й виключно «для своїх» – в результаті цього різко звужувалися заходи, на яких будувалися такі конвенти; також різко зменшувалася кількість людей, допущених на ці події: розміри західних та «пострадянських» конвентів різняться, при цьому, на порядок.

На межі 2000-х рр. складається т.зв. «новий» фендом, а головним новим чинником його функціонування та розвитку стає мережа інтернет.

Інтернет поширює можливості контакту читача та автора, скорочує дистанцію поміж ними (автор має можливість швидко дізнатися, як сприймається книга читачем; полегшується складання творчих угруповань – навколо авторів, або ідея (розвиток т. зв. «фанфікшн», наприклад); полегшуються можливості рекрутації нових авторів тощо). Одночасно, розширюючи кількість активних членів фендому та полегшуючи механізми рекрутації їх, «новий» фендом переходить на інші формати взаємодії поміж своїми членами.

Перш за все ці зміни стосуються формату взаємодії «своїх» та «потенційно зацікавлених». Конвенти при цьому переходять у міський простір (в історії українського фендому такими є конвент «Зоряний міст» (Харків, 1999-2012 рр.) чи «ЛітТера» (Київ, проводиться з 2014 р.)).

Проведення конвенту у міському просторі (до речі, звична практика для західного співтовариства любителів фантастики) тягне за собою певні зміни, значення яких для розвитку руху фендому важко переоцінити.

По-перше, конвент стає максимально відкритим: приймати участь в ньому можуть як «професіонали» так і просто зацікавлена публіка (із можливістю викуплення разових абонементів на заходи, або й просто виступаючи в якості зацікавлених зовнішніх спостерігачів).

По-друге, сучасний конвент має на увазі можливість взаємодії груп фендому, цілком окремих на рівні повсякденних практик. На одній території взаємодіють читачі книжок, коміксів, любителі японської анімації, т.зв. «реконструктори», діячі рольового руху тощо.

По-третє, влаштування конвентів в міському просторі означає встановлення різнорівневої системи зв'язку із зовнішньою по відношенню до фендому соціальною реальністю: контакти із медіа, взаємодія з представниками влади, пошук спонсорів, створення інформаційно підтримки тощо.

Таким чином, розвиток фендому та форм його взаємодії з навколишнім світом в останні роки переходить від форм «закритих» до максимально відкритих. А присутність фендому – перш за все у формах конвентів – у міському просторі інтегрує його, наприклад, у систему символів, брендів міста (як це було із Харковом за часів існування «Зоряного мосту»).

ПРОГНОСТИЧНА НЕРІВНІСТЬ У КОНКУРЕНЦІ ПРОЕКТІВ МАЙБУТНЬОГО

Лепський Максим Анатолійович

доктор філософських наук, професор,
декан факультету соціології та управління
Запорізького національного університету

Зміни сучасного світу вимагають від соціального прогнозування формування нової методології дослідження, яка має той факт, що різні суб'єкти розвитку краще долають кризи, вирішують проблеми за умов випереджаючої свідомості, маючи інструментарій прогнозування та досліджень майбутнього. Очевидним є і зворотній процес, що ситуативна діяльність вирішення проблем, викликів та криз, все частіше є процесом зниження конкурентоздатності країни у людському розвитку та скорочення перспектив лише найближчим горизонтом. Дослідження майбутнього в Україні, часто-густо розглядалися у проблематиці глобалізації, інформатизації, «суспільства знання» та смарт-технологій, суб'єктності країни у системній кризі – всі ці теми порядку денного були інноваційними, сприйнятими новаціями інших суб'єктів осмислення майбутнього. Міжнародні та внутрішні події 2014-2017 років змінили ландшафт майбутнього України, який потребує ретельного осмислення. Вперше громадянське суспільство запропонувало український проект майбутнього, з одного боку, у тяжінні до європейської якості життя, а з іншого боку, були запропоновані ідеї наближення держави до громадян та осмислення ідеї вдосконалення держави креативним класом, містян та жителів сільських громад разом. Зараз не буду розглядати динаміку та наслідки цих подій, але українська революція надала приклад швидкого переходу з віртуальних соціальних мереж у соціальну мобілізацію референтних безпосередніх відносин.

До недавнього часу основні суспільні та міжнародні розриви розглядалися у контекстах економічної, соціальної, політичної, гуманітарної, освітньої та культурної нерівності. Розвиток світової цивілізації у бік інформаційно-інноваційно-когнітивного укладу, починаючи з 2000-х років, а особливо з 2010 років, визначив технологічну та цифрову нерівність, як можливість розроблювати, втілювати та застосовувати інформаційно-комунікативні та цифрові-дигіталізовані технології, з урахуванням змін в гуманітарному, соціальному просторах, референтному, поселенському (та все частіше в урбаністичному) полях.

Інноваційно-когнітивне та публічно-транспарентне управління визначають нові вимоги до процесу аналізу, прогнозування та діяльності суб'єктів, їх освіти, практики та світогляду, виникає вже прогностична нерівність у світі швидких змін, що формують майбутнє. Саме тому реактивна або проактивна діяльність формують різні контури сприйняття світу та відносин у ньому. В сучасному світі межа між успішністю та неуспішністю людей, організацій, міст, країн вже безпосередньо пов'язана з усвідомленням майбутнього, його контурів, сценаріїв, трендів або вибухових несподіваних подій. Складність майбутнього, багаторівневість, інтерсуб'єктність та мультипроцесуальність потребують складних систем прогнозування, які до того ж мають бути адекватними до суспільних процесів. Відомим у фізиці є процес, за яким в умовах наростаючого тиску на систему елементи у її складі спрощуються. Складна соціальна система може дозволити себе когнітивну складність за наявності достатніх ресурсів її забезпечення. Інакше кажучи, розвинутість прогностичної культури є ознакою суспільної сили країни, її здатності вирішувати виклики майбутнього у геополітичному, геоекономічному та міжнародному просторі. Розвинутість прогностичної культури визначає геополітичну, міжнародну силу або слабкість держави, та у порівнянні з іншими країнами – прогностичну нерівність. Ця можливість формує відповідний освітній та науковий запит і науково-дослідницькі традиції діяльності з майбутньою гармонізацією його з сучасним та минулим. До того ж створюється ще й прогностична нерівність у освітній та наукових сферах.

Саме наукова та освітня складова інтелектуально та знаннево підживлює управлінську підсистему, надає сценарно-варіативну систему, дозволяє знаходити неочевидні виходи з складних системних криз та проблем, оскільки може масштабувати вирішення проблем або знаходити альтернативні простори та час їх вирішення. Навпаки соціальна система, яка знаходиться у раціональній обмеженості (термін який ввів Герберт Саймон), всі проблеми вирішує на основі наявної у контактному оточенні інформації та відомими методами у ситуативному горизонті, має програш у середньостроковій, довгостроковій та навіть понаддовгостроковій перспективі, що є також проявом прогностичної нерівності. Внаслідок когнітивно-інноваційних процесів ускладнення світу створюються нові поля для новацій, у яких когнітивно складні системи отримують конкурентні переваги. На відміну від раціонально-спрощених систем, які стають лише споживачем та мають обмінювати безцінні сировинні ресурси на «нові технології» та «програмні продукти» у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Прикладом раціонального ускладнення майбутнього є «Blue Ocean Strategy», що розроблена професорами Кім Чаном та Рене Моборном, як створення безконкурентних ринків з надприбутками [1].

Саме глобальні процеси, відкритість та формування світової цивілізації створюють глобальні конкуренції з глобальними та регіональними ризиками та кризами, що обумовлює зближення стратегічного управління, сценарного планування, прогнозування та соціального (в широкому сенсі) конструювання [2]. Ці процеси відбуваються у форсайт-технологіях та конструюванні майбутнього у погодженні методів прогнозування з стратегічними та сценарними методами, формуванні методології та методик «мікс-досліджень» не лише якісних та кількісних, а й міждисциплінарних досліджень, тому поступово має розвиток методологічно-методична складова прогностичної нерівності.

Когнітивна складність досліджень майбутнього зіштовхується з проблемою швидкості та глибини засвоєння цих методик без зайвого ускладнення та, навпаки, спрощення. У глобальних гравців цей процес відбувається у напрямі диференціації «фабрик думок» та університетських досліджень у багатоманітності об'єктів та предметів досліджень, інституціалізації прогностичної культури. Вже зараз ми спостерігаємо інституціалізаційну складову прогностичного розриву та нерівності глобальних лідерів від інших країн. Культура прогностичної суб'єктності у сучасних досліджень майбутнього визначена, на наш погляд, такими процесами:

по-перше, потреба глобальної суб'єктивності безпосередньо пов'язана з рівнем та багатоманітністю досліджень майбутнього, як потенціал мультипольового розвитку економіки та професійної багатоманітності та, як наслідок, розширення соціальних ліфтів професійного успіху. Багатоманітність полів майбутнього відбиває часову децентралізацію суспільства, а тому формуються локуси польових проривів у майбутнє, як визначення якісно нових характеристик, що надає ознаки нової епохи людства, на основі або у запереченні попереднього етапу;

по-друге, прогностичний потенціал, як вимір цілісного соціетального капіталу, актуалізується у вирішенні дисгармонії часових децентралізацій та доланні пасток домінації лише одного часового виміру (минулого, сучасного або майбутнього). Саме така домінація одного часу розглядається як низька регулятивна можливість особистості (В. Асеев, Л. Регуш [3, 4]) або обмеженість перегляду конструктів, суджень, що відображують світ (Дж. Келлі [5]). Навпаки поєднання та узгодження часових вимірів визначає оптимальну особистісну регуляцію заради саморозвитку та самоздійснення, як усвідомлена актуалізація «слабих значимостей майбутнього, подолання значимостей сьогодення та минулого, що стихійно складаються» [3, с. 28-37];

по-третє, дослідження майбутнього, як створення полів та можливостей діяльності, визначають країни, професійні сфери, організації, як центри тяжіння майбутнього, які наче магніт притягують соціальні сили та збільшують коефіцієнт корисної дії суспільства і, як наслідок, обумовлюють більший рівень благополуччя та якості життя. Зворотнім боком є міграція некваліфікованої сили «кризових суспільств» у бік розвинутих країн. Ці тенденції викликають не тяжіння, атракцію, а, навпаки, збільшення бар'єрної функції та репеленції, відштовхування;

по-четверте, в цих умовах актуалізується значення міст, як основних «точок збирання» глобальної диференціації та інтеграції праці, яка все частіше *визначає анклавну модернізацію*. Противагою анклавної модернізації є розвиток місцевого самоврядування як цілісної системи-мережі громад країни. Однак у когнітивно-інноваційному *вимірі виникає конкурентність серед когнітивно-знанневих центрів та їх потенціалу*, що загострює смарт конкуренцію між містами, регіонами та країнами;

по-п'яте, формування хронотопів, проектів, когнітивно-інноваційних майданчиків, їх якість та потенціал формують проблеми прогностичного аудиту державно-управлінських та господарчо-управлінських рішень, напрямів розвитку місцевого самоврядування у єдності модальностей часу минулого, сьогодення та майбутнього. Не менш важливим є виклик прогностичної нерівності у цілісно-державних рішеннях країн, проектів розвитку регіонів та міст;

по-шосте, виникає криза системи освіти, що у фрагментованому світі, як і раніше, спрямована на універсалізм та цілісність наукового світу. Система вищої освіти поступово не витримує конкуренції фрагментованим тренінгам, онлайн-навчанню, спрямованим на швидке мотивоване емоційне засвоєння окремих навичок. Ця тенденція підсилюється комерціалізацією освіти та рейтингових систем, які формують конкуренцію у визначенні правил, програм та реєстрів навчання, бар'єрних функцій отримання знання та

форматів метанавичок, наприклад, перевагу пам'яті над уявою, тощо (що зараз розглядається за потрібну в комплексних іспитах, ЗНО та інших формах соціально-професійної ініціалізації). Загострення цієї конкуренції відбувається також у формуванні «кліпної» та «гейміфікованої» свідомості молодого покоління, його мінливості у соціальних мережах та його розриву з традиційною системою навчання. Винятком залишаються університетські центри з традиційно високим репутаційним капіталом та включенням у традиційно вагомі соціальні ліфти успіху. Але помітною є тенденція переходу модусної «гойдалки» з фрагментації у бік цілісності підготовки;

по-сьоме, дигіталізація та віртуалізація життя, професійної діяльності, повсякденності та дозволяють актуалізує знання, навички і вміння відбору інформації та прийняття рішень заради майбутнього. До того ж загрози прокрастинації стратегії життя та становлення життєдіяльності особистості зростають експоненціально. При цьому виникає інформаційне забруднення та шумове відволікання від розвитку особистості, збереження інфантильності тощо;

по-восьме, атракції та репеленції у світі *створюють напругу у нестабільних кордонних лімітрофних країнах та стають полем військово-політичних конфліктів*, війн з використанням та вдосконаленням всіх наявних сучасних конструктивів впровадження власних проєктів розвитку. При цьому вже мир та війна стають власне проєктами майбутнього, динамікою геополітики та міжнародних відносин. Впроваджений останнім часом термін «гібридна війна» лише акцентує увагу на варіативність засобів агресії та поля війни проєктів. Разом з тим ми спостерігаємо, що глобальні гравці також отримують удари у «больові точки» свого розвитку, (це тероризм, кібервійни, репутаційні війни, економічні диверсії) та інші небезпеки сучасності. Вже зараз можливо передбачити не стільки еволюційний шлях зменшення залежності від вуглеводневої енергетики до альтернативних видів енергетики, скільки появу «проривної» технології. Саме міжнародний та геополітичний запити на відмову від сировинних вуглеводневих джерел свідчать про появу найближчим часом проривної технології, яка змінить геополітичну та гео економічну мапу світу і визначить «ядро нового соціально-технологічного укладу»;

по-дев'яте, країни з низькою прогностичною культурою все більше стають полем «прогностичних проєктів» геополітичних гравців з високим рівнем прогностичної діяльності. Впровадження проєктів майбутнього відбувається за допомогою гібридних засобів формування майбутнього у турбулентних та хаотичних процесах формування світової цивілізації.

по-десяте, основою прогностичної культури є формування картин світу у вимірах минулого, сьогодення та майбутнього. Тому конкуренція відбувається у геополітичних проєктах, як меморіальні війни, стратегії вирішення сучасних ситуацій та боротьба за бажане майбутнє у проєктуванні та програмуванні розвитку, у мультівимірності та зв'язаності людства.

Прогностична нерівність у її геополітичному, суспільному, науковому, освітньому, державно-управлінському та самоорганізаційному, інституційному вимірах визначає суб'єктність майбутнього, його цілісність або фрагментованість, конкурентоздатність країни у формуванні світової цивілізації, можливості розвитку та загрози її занепаду і руйнування. Прогностичний потенціал людства все більше стає надією вирішення глобальних проблем, викликів та криз.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ким, В. Чан Стратегия голубого океана. Как найти или создать рынок, свободный от других игроков / В. Чан Ким, Рене Моборн; пер. с англ. И. Ющенко. – 5-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фабер, 2015. – 304с. 2. Лепський М. А. Якісні методи соціального прогнозування: методологія, методика, практика: підручник / М. А. Лепський. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2016. – 440 с. 3. Асеев В. Г. Значимость и временная стратегия поведения // Психологический журнал. 1981. – Т. 2. – № 6. – С. 28-37. 4. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. – СПб., Речь, 2003. — 352 с. 5. Келли Дж. Теория личности : психология личных конструктов / Дж. Келли ; пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева. - Санкт-Петербург: Речь, 2000. – 249 с.

БЕЗПЕКА ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ МІСТА

Локтіонова Дінара

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Історія свідчить, що основною причиною розбудови міст була потреба людей у захисті від небезпеки. Місто, закріплюючи за собою певну територію, виконувало оборонну функцію. У досучасних містах прибулим незнайомцям не дозволяли залишатись чужими протягом тривалого часу. Їх або виганяли, або знайомились особисто для того, щоб вони могли стати часткою мережі відносин, створеною мешканцями міста. Так, для мешканців середньовічного міста було характерно те, що відносини між ними (як приклад, між покупцями та продавцями на базарній площі) будувались на основі спільних моральних норм, де безпека, справедливість та

стабільність були вищими за прибуток. Таким чином, безпека поставала головною умовою налагодження соціальних зв'язків між городянами, їх взаємодії, та як наслідок, ефективного розвитку міста.

В основі дослідження заданої проблематики лежить просторовий та конструктивістсько-структуралістський підхід. Ці підходи дозволяють нам дослідити те, як формується та змінюється міський простір, в залежності від рівня взаємодії між городянами та усталеності (чи навпаки, слабкості) їхніх соціальних зв'язків. Аналіз досліджень і публікацій засвідчив, що безпекова проблематика у зарубіжному та вітчизняному дискурсі розглядається переважно як фактор міського розвитку. Відтак, місто досліджується не як територія, а як простір комфортного та безпечного перебування усіх категорій городян у роботах Анрі Лефевра, Дж. Джекобс, Чарльза Лендрі, Стіва Мейсека, Меріон Робертс, Оксани Кісь, Галини Фесенко тощо. У наш час питання безпеки міста та його простору не втратило своєї актуальності, проте дістало дещо інший контекст. Дослідник М. Кастельс характеризує цю проблематику як «виробництво сенсу й ідентичності: моє оточення. Моя спільнота, моє місто, моя школа. Моє дерево, моя річка. Моє узбережжя, моя каплиця, моє середовище. Беззахисні перед лицем глобальних вирів, люди зосереджуються на собі». Відтак, постійна потреба людини у захищеності призводить до того, що люди втрачають зв'язок один з одним і це стає життям в світі «плинної новочасності» (З. Бауман).

Зокрема, Девід Харві зосереджує свою увагу на тому, що «...зростає питома частка фортифікованих територій, закритих спільнот і приватизованих публічних просторів». У сучасних жителів міста (за З. Бауманом) виникає бажання створити відокремлене житло, яке фізично знаходиться всередині міста, а соціально та духовно – поза ним. Це та альтернатива якості життя, що пропонує місто та публічний простір, що руйнується. Така ізольованість означає відокремлення від тих, кого вважають нижче за себе на соціальній дробині. Створення такого «окремого світу» часто відбувається за допомогою зведення парканів і виникає «добровільне гетто». Таким чином, суспільне життя змінюється тоді, коли люди починають жити за мурами, наймають охоронців, їздять броньованими автівками, носять зброю, зокрема вогнепальну, і вчащають на курси бойових мистецтва. Все це призводить до того, що сучасні вітчизняні міста, у більшості своїй, не здатні задовольняти потребу населення у захищеності. Тому, для міських жителів однією з характеристик стає пробудження агресивності, джерелом якого стає тривога (З. Бауман).

Зважаючи на вищенаведене твердження слід відмітити, що у лютому 2017 р. групою «Миколаївський центр соціологічних досліджень» на базі кафедри соціології Чорноморського національного університету ім. Петра Могили було проведено дослідження, яке ґрунтувалось на анкетному опитуванні 400 осіб. Так, на питання «Чи відчуваєте Ви себе сьогодні у безпеці?» відповіді миколаївців виглядали наступним чином: «ні» – 65,0%, «так» – 18,8%, «важко відповісти» – 16,3%. На питання «Якщо говорити про ситуацію в країні, що з переліченого, у першу чергу, викликає у Вас особисто тривогу та занепокоєння?» відповіді розподілились так (див. табл. 1).

Таким чином, для миколаївців характерною особливістю є досить високий рівень тривожності. Переважна більшість городян не відчуває сьогодні себе у безпеці. З таблиці видно, що почуття небезпеки в містах породжується не тільки проявами злочинності та насильства, а й питаннями іншого - економіко-політичного характеру (зокрема, бідність, підвищення цін, зростання масового безробіття, економічна криза, розростання корупції та безвладдя, загроза військового нападу інших держав). Усе це у сукупності ще більше призводить до породження різноманітних страхів, непевності та того, що З. Бауман назвав «міксофобія» та «сегрегаційні настрої» (розділення за будь-якими ознаками). Якщо звернути увагу на питання, що викликає тривогу то, найвищий відсоток – 23,9% отримало твердження «Підвищення цін, бідність людей». Таке відчуття масового зубожіння здатне поглибити рух до однорідного, територіально замкненого середовища та призвести до зменшення рівня толерантності до відмінностей. Тому що рух у напрямку «спільноти подібності» є ознакою відмови від обтяжливої взаємодії всередині. А це в свою чергу, здатне актуалізувати інші проблеми, такі як «загроза громадянської війни» та «міжнародні конфлікти».

Таблиця 1.

Відповіді респондентів на питання анкети: «Якщо говорити про ситуацію в країні, що з переліченого, у першу чергу, викликає у Вас особисто тривогу та занепокоєння?»

Якщо говорити про ситуацію в країні, що з переліченого, у першу чергу, викликає у Вас особисто тривогу та занепокоєння?	%
1. Підвищення цін, бідність людей	23,9
2. Загроза військового нападу інших держав	10,2
3. Загроза громадянської війни	7,6
4. Загроза масового безробіття	9,4
5. Забруднення екології, стихійні лиха	1,4
6. Міжнародні конфлікти	3,0
7. Зростання тероризму	3,1
8. Економічна криза, спад виробництва	11,1
9. Зростання злочинності	12,4

10. Втрата духовності, національних традицій, культури	2,5
11. Зниження народжуваності	0,8
12. Розростання корупції та безвладдя	8,1
13. Посилення міграційних процесів	0,6
14. Масові епідемії, поширення наркоманії, СНІДу	3,3
15. Маніпулятивний вплив ЗМІ	1,8
16. Техногенні катастрофи (аварії, пожежі, вибухи тощо)	0,8
17. Інше	0
18. Нічого не викликає страху, тривоги	0,1

Таким чином, відчуття небезпеки, яке домінує серед мешканців міста породжує почуття незахищеності. Це почуття сприяє тому, що втрачається (чи слабшає) зв'язок один із одним, який є породжуючою граматикою «індивідуалізованого суспільства». Перед городянами постає нова проблема – пошуку ідентичності, як форми захисту та екстеріоризації власних установок у напрямку взаємодії з іншими членами соціуму. З огляду на це, інтерес сучасних науковців до безпекової проблематики як умови ефективного розвитку міста носить міждисциплінарний характер та свідчить про плюралізацію методологічних підходів, що сприяє осмисленню більш глибоких за своїм змістом питань щодо власної безпеки та захищеності.

ПОТЕНЦІАЛ СПІВПРАЦІ ПІДПРИЄМЦІВ Й ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПИТАННЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОКУСОВАНИХ ГРУПОВИХ ІНТЕРВ'Ю)

Макаренко Віра Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У багатьох українських містах вже певний період часу розробляються та реалізуються стратегії розвитку. Створення цих програмних документів відбувається по-різному, але переважно до обговорення їх змісту долучаються громадські організації та активісти, представники бізнес-спільноти та інші небайдужі городяни.

Влітку 2017 року за фінансової підтримки МЗС Норвегії у рамках проекту «Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні» компанія «Оперативна соціологія» за участі авторки провела дослідження з використанням методу фокусованого групового інтерв'ю щодо вивчення думки підприємців з приводу ефективності підтримки органами місцевого самоврядування малого та середнього підприємництва (10 міст-учасників, 57 інформантів) та оцінки внеску влади міст в залучення інвестицій (12-міст учасників, 89 інформантів).

Серед інших питань йшла мова і про ставлення підприємців до співробітництва з місцевою владою у питаннях стратегічного розвитку міст. Отримані в ході обговорення відповіді дають змогу зафіксувати наступні моменти.

Учасники багатьох фокус-груп вважають корисним залучення підприємців до розробки стратегій розвитку міст. Підприємці різних міст України в процесі спілкування неодноразово висловлювали готовність брати участь у розвитку своєї місцевості, сприяти змінам на краще та співпрацювати з владою у цьому питанні.

Проте на фоні такої готовності інформанти у більшості міст зазначили, що знають про стратегію розвитку свого міста, але вважають цей документ формальним, якого навіть місцева влада не планує дотримуватись, а приймає лише тому, що повинна. Тобто, такі програми у їх містах є на папері. Деякі учасники ще й висловлювали впевненість, що долучитися до обговорення перспектив їхнього міста влада бізнесменам не пропонувала.

Підприємці говорили про те, що стратегії – це документи, гарно зроблені лише з погляду дизайну та презентації, але не спираються на реалії сьогодення, не мають під собою бюджету для втілення в життя, розроблені для «галочки»: «Я читав той документ, він зроблений, аби просто поставити галочку, і його ніхто не дотримується, і це факт»; «В данном случае план стратегического развития города, он должен быть приближен к реальности и в нашем случае, но в нашем городе он сделан как формальное действие. Для галочки». В одному з міст, за словами учасників фокус-групи, для створення стратегії були запрошені спеціалісти з Києва й інших міст, які не зробили ніякої аналітики, не звернули уваги на місцеві особливості.

При цьому варто зазначити, що підприємці дуже добре розуміють – їхній добробут прямо залежить від рівня життя населення. На думку інформантів, бізнес та місцева влада повинні спільно піклуватися про створення нових робочих місць, покращувати інфраструктуру, сприяти тому, щоб покращувалась демографічна ситуація, молодь залишалась у містах. Крім того, присутні на фокус-групах піднімали питання естетичного вигляду й особливостей забудови міст, пропонували витримувати нові будівлі в одному уніфікованому стилі та ще й отримувати від цього користь для місцевого бюджету. Підприємці порушували питання не тільки доцільності побудови тих чи тих будівель і впливу їхнього вигляду на загальний імідж міста, але й прозорості прийняття владою рішень у сфері будівництва.

Серед головних проблем, які стоять на заваді плідному співробітництву влади та бізнесу, учасники фокус-груп називали відсутність діалогу, підтримки підприємців та інвесторів з боку місцевої влади, інколи навіть негативне ставлення до них, різні погляди влади та інвесторів на розвиток і потреби міст, небажання влади дослухатися до пропозицій підприємців, ігнорування ініціатив об'єднань підприємців, подекуди випадки адміністративного тиску на них: *«Нет конструктивного разговора власти и бизнеса в вопросе, что мы хотим создать. Хотим ли мы развивать город? У нас позиция: кто забаррикадировался, кто в домике, а кто нет. Кто идёт, нападет, а кто защищается»*; *«Мы можем сами зробити або написати листа до влади і чекати декілька місяців відповіді. А потім повторно писати, нас не люблять, нас вже майже нікуди не запрошують»*; *«Просто наши ідеї нікому не потрібні. Непотрібні для влади. У них свої проблеми, та свої погляди»*.

Негативним чинником, на думку інформантів, є також упереджене ставлення, неповага до підприємців з боку представників влади, коли вирішення питань бізнесу безпосередньо залежить від особистого ставлення чиновників до підприємця, чіє питання розглядається, нерівні умови ведення бізнесу та доступу до ресурсів. Крім того, за переконаннями бізнесменів, на заваді ефективній інвестиційно-підприємницькій діяльності стоять загальнодержавні проблеми, на вирішення яких місцева влада не може вплинути, бо не має відповідних повноважень. Серед таких учасники фокус-груп називали економічну кризу, падіння купівельної спроможності населення, великі податки, особливо на заробітну плату, недосконале та постійно змінюване трудове та податкове законодавство, високі банківські ставки по кредитах, непорозуміння з фіскальними службами, підвищення курсу іноземної валюти, зростання тарифів на енергоносії. До того ж підприємці, зазначали, що у містах проведення фокус-груп поширена ситуація, коли є робота, але через відтік кадрів за кордон та у більші міста немає спеціалістів, які будуть її виконувати. Крім того, інформанти низько оцінюють рівень освітньо-професійної підготовки фахівців у профільних вишах, який не відповідає вимогам роботодавців.

На думку підприємців, для подолання існуючих проблем влада повинна бути відкритою, більше взаємодіяти, спілкуватися, постійно контактувати з підприємцями, проводити зустрічі й збирати круглі столи, чути їхні пропозиції й звертати увагу на зауваження, сприяти реалізації планів та ідей, з якими бізнесмени звертаються до міської влади, організовувати свята з метою реклами продукції місцевих виробників тощо: *«Прозрачность – самое лучшее. Это прозрачность и открытость»*; *«Аби наши пожелания пошли доверху і нас почули»*; *«Послушайте людей, люди подкажут ідеї»*.

Також інформанти висловили побажання, аби органи місцевого самоврядування оперативніше приймали рішення, зменшили до мінімуму бюрократичну тяганину для відкриття нової справи. Неодноразово вони зазначали, що представники органів місцевого самоврядування мають йти на поступки підприємцям й інвесторам, якщо розвиток їхнього бізнесу корисний для жителів міста й сприяє позитивним зрушенням. Потрібно створювати програми, які б сприяли розвитку малого підприємництва, доступності необхідного для підприємницької діяльності обладнання та іншого матеріально-технічного забезпечення, залучати інвестиції до міст: *«І получается, місцева влада має бути зацікавлена у тому, щоб на місцевому рівні продвигати якісь проекти, які піднімають місний малий бізнес»*.

При цьому інформанти запропонували створювати при органах місцевого самоврядування певні дорадчі органи, до складу яких запрошувати підприємців, щоб бізнес і влада могли спільно розробляти плани розвитку міста та впроваджувати перспективні проекти, які б приносили прибуток у місцевий бюджет. Також пролунала думка, що треба залучати фахівців-соціологів та експертів з економічних питань для створення реальних стратегій розвитку міст, проводити соціологічні та статистичні дослідження, робити економічний аналіз.

Отже, свій внесок у розвиток міста учасники проведеного дослідження вбачають у справній сплаті податків, створенні робочих місць, підтримці соціальної сфери, участі у різноманітних програмах розвитку. Така позиція свідчить, що інформанти добре розуміють необхідність докладати зусилля для підвищення добробуту населення, тож представникам органів місцевого самоврядування при розробці перспективних планів розвитку міст обов'язково треба мати на увазі цей конструктивний потенціал підприємців.

ЛАНДШАФТИ ПАМ'ЯТІ В МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ: РЕКОДИФІКАЦІЯ ВІД «РАДЯНСЬКОГО» ДО «УКРАЇНСЬКОГО»

Міхно Надія Костянтинівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Жарко Ярослав Юрійович

магістрант кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

В сучасній соціокультурній ситуації в Україні відбувається процес конструювання етнічно-національної історичної пам'яті, що як наслідок призводить до витіснення та ліквідації радянського ідеологічного пласта як рудиментарного, або в деяких випадках полярного стосовно актуальної національної моделі минулого. Даний загальнонаціональний процес відображається на рівні міського простору у вигляді конструкції або деконструкції певних ландшафтів пам'яті міста, що являються елементами за допомогою яких відбувається трансляція історичної пам'яті містом. Відповідно, зазначені процеси потрапляють у фокус уваги сучасних українських науковців та потребують глибинного дослідження. Виходячи із розуміння історичної пам'яті як конструкту та спираючись на окремі положення конструктивістської парадигми в процесі дослідження були залучені методики якісної стратегії соціологічних досліджень – ментальне картографування, візуальний аналіз фоторядів та дискурс-аналіз.

Ландшафти пам'яті символічно кодують міський простір. Вони, на думку ряду вчених, проєктують моделі минулого у соціокультурні практики сьогодення. Тому перейменування вулиць, площ, проспектів, зведення або демонтаж різних пам'ятних споруд є свідченням процесів постійного символічного кодування й перекодування міського простору. Дані процеси в сукупності за своєю цільовою тональністю можуть вказувати на ідеологічну деколонізацію історичної пам'яті. Це стосується, перш за все, країн з авторитарним або тоталітарним минулим де еліти починають звертатися до традиційної (примордіальної) пам'яті, яка існувала до ідеологізації. До даних країн відноситься і Україна, в якій зараз за умовами незалежності відбуваються процеси декомунізації. В рамках цих процесів здійснюється не тільки видалення радянської символіки, але також очищення міського простору для включення до нього нових (легітимних) символів. [1, с. 6-8]. Тобто в Україні проходить позбавлення ідеологічних конструкцій Радянського союзу в структурі історичної пам'яті, на користь національному та етнічному наративу.

Ландшафти пам'яті сучасних міст України мають три чіткі хронологічні пласти: 1. Дорадянський пласт. Найбільш сталий та незмінний. Найчастіше це меморіали культурним, історико-літературним персоналіям XIX-XX ст. 2. Радянський пласт. Це значна та невід'ємна частина вітчизняних ландшафтів пам'яті. Сьогодні цей пласт зазнає значних реконфігурацій, які загалом векторно відтісняють його на периферію. Часткова декомунізація реалізовувалися впродовж усього періоду незалежності, особливо у західних регіонах. Поточна декомунізація за своїм розмахом, є тотальним меморіальним заходом періоду незалежності. 3. Національний пласт. Має націоцентричний контекст: увічненням пам'яті про Голодомор як геноциду українського народу, практики «показаченої пам'яті», увічнення героїв Небесної Сотні 2014-2016 рр. Після революції Гідності вона почала домінувати над іншими пластами. В рамках вітчизняних ландшафтів пам'яті відбувається прискорений процес переходу від неорганічного існування різних хронологічних нашарувань до структурованої системи гомогенного характеру. Ядром українського мемо-простору стає комплекс ландшафтів пам'яті, які символічно відсилають до державної самостійності України сьогодні, а також прагнення до цього від раннього Нового часу [2, с.4-7].

В рамках міського простору Дніпра також відбулися певні зміни ландшафтів пам'яті, які спричинені як загальнонаціональною політикою пам'яті так і діяльністю акторів, які закріплені в рамках цього локального утворення. Особливо потрібно зазначити, що міський простір Дніпра в радянську добу мав в фізичному та символічному плані дуже високий рівень ідеологізації (що ріднить його з іншими містами східної України), яке проявлялося в структурі меморіалів (пам'ятники Леніну, Петровському, Калініну та ін.), топонімах (в честь різних радянських політичних і революційних діячів) та навіть в архітектурних забудовах. Тобто Дніпро був концентрованим містом «радянської типовості», містом, фізичний простір якого, був жорстко внесений в ті ідеологічні рамки яким повинне відповідати кожне місто СРСР. Після утворення України як самостійної держави дані ідеологічні рамки миттєво зникають, але так миттєво не зникає той меморіальний текст, який був написаний в даних рамках. Надалі слід говорити про реальні зміни ландшафтів пам'яті, на протигагу статичності в радянську добу.

Конкретно локальним об'єктом даного дослідження являється окрема зона міста – центр. Тому, що саме в ньому найбільша інтенсивність культурно-символічних об'єктів, та в першу чергу ландшафтів пам'яті (особливо в радянський період). Тому центр міста як ядро символічного рівня міського простору,

являється доречним об'єктом дослідження особливостей змін ландшафтів пам'яті. Критеріями фіксації центру міста виступало конкретно просторове та асоціативне сприйняття його меж мешканцями, а також символічна насиченість (до нього повинні входити об'єкти міста, які мешканці вважають історичними та сучасними символами міста).

Найбільш типові об'єкти, які вважаються мешканцями як історичні або сучасні символи міста не розкидані хаотично по всьому міському простору, найчастіше вони знаходяться в межах асоціативного центру міста або близько коло них. На основі отриманих емпіричних даних порівняно текстово-мовну, загально-знакову та меморіальну структуру ментально-символічного центру Дніпра в двох часових періодах.

Зафіксовано, що в тематичній структурі меморіалів (пам'ятники, пам'ятні дошки, меморіальні комплекси, споруди в честь певних подій або персоналій) кризово-деструктивна тематика яка була повністю пов'язана з подіями Другої світової війни доповнилася меморіальним комплексом «Шляхами Донбасу», який транслює пам'ять недавніх подій пов'язаних з проведенням АТО в Україні. Аналіз історико-дискурсивної структури меморіалів досить чітко показує тенденції, які пов'язані зі зменшенням радянського пласта меморіалів і збільшенням національного пласта.

Таким чином проаналізував специфіку реконфігурації загально-знакової, текстової та меморіальної структури ментально-символічного центру Дніпра в рамках двох часових періодів, отримано висновки щодо особливостей змін ландшафтів пам'яті. В першу чергу, слід зазначити, що зміни в загальній знаковій структурі архітектурного простору ментально-символічного центру Дніпра відображають процеси, які протікають на національному, пострадянському та глобальному рівні. В той час як в період СРСР в міському просторі домінував радянсько-ідеологічний символічний пласт то в рамках пострадянських трансформаційних процесів загалом, та особливо в ході сучасного процесу декомунізації він кардинально зменшується займаючи сьогодні незначний об'єм.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ганаба, С. О. Символічний простір міста як простір пам'яті [Текст] / С. О. Ганаба // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2016. – №6. - С. 4-10. 2. Кислюк, К. В. Трансформації меморіального простору і меморіальних практик в Україні періоду незалежності [Текст] / К. В.Кислюк //Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2016. – № 2. – С. 3-7.

СМАРТ-СІТІ: МАЙБУТНЯ РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ КРАСИВА МЕТАФОРА?

Петренко-Лисак Алла Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сучасне успішне місто, а місто майбутнього однозначно, уявляють передусім як креативний центр, в якому зручно та комфортно жити і працювати найзапитуваним та глобально конкурентоздатним жителям. Це місто, в якому переважають культура, наука, це середовище, в якому благоустрій, транспорт та житло високого технологічного рівня і рівня комфорту. В рамках технологізації управління міським життям та розробки сценаріїв проектування і планування після транспортної наступною трансформаційною платформою міського життя є модель переходу до повного цифрового управління всіма процесами в місті, або концепція Смарт-сіті (Smart City). Як і у випадку з «переходом на цифру» промисловості, місто уявляється як простір, що отримує значний ефект від створення «розумної» інфраструктури та інженерії, соціальної зокрема. Статистика демонструє, що в містах, які лідирують в застосуванні смарт-технологій відбувається зниження споживання енергії на 30%, вуличної злочинності – на 30%, транспортного трафіку – на 20%, втрати води – на 20%. Окрім економії – якість життя покращується через швидкий доступ до інформації, що дозволяє економити городянам час, ресурси, знижує стрес від запізень. Як в свій час життя міста змінилось завдяки нічному освітленню вулиць, так і й «цифрове управління» підвищує клас міста порівняно з містами, які не залучають в технології управління ІТ досягнення. Поки що для українських міст електронні карти та навігатори, елементи електронного врядування – це тільки начало. Можливість гнучко управляти часом для замовлення необхідних послуг, зростання безпеки, використання сервісів доставки і логістики в один клік, гнучке управління енергетичними та транспортними потоками – все це значно полегшує життя мешканця міста, мегаполісу передусім. Але чи справді управління містом з використанням сучасної комп'ютерної техніки та ІТ технологій сприяє покращенню міського стилю чи способу життя, саме в змістовому форматі «розуму»; або про який саме «розум» і «розумність» міста йдеться?

З одного боку «смарт-сіті» цілком реальна технологія та визначене і зрозуміле аналітиками поняття, що визначає образ і функціонування модерного міста, з іншого боку «смарт-сіті» притаманна й метафоричність. Наприклад, в тому, що місто на основі цифрових технологій не стає розумнішим в форматі соціальних відносин, мудрості комунікацій, плідності суспільних взаємин та комфортності стосунків.

Введення терміну «смарт-сіті» в соціологічний тезаурус потребує не тільки аналізу соціальних, урбаністичних та соціологічних теоретичних основ, але й пошуку його емпіричних індикаторів не тільки для визначеності явища, але й для оцінки соціальних станів та змін.

Інформаційні технології, т.зв. software протиставляються міському hardware, власне матеріальності міста – від бруківки і асфальту до бетону і цегли, від лавочок до будівель, від теплопостачання до каналізації. Саме в цій бінарній системі мислиться більшість проектів «смарт сіті». Але, це своєрідна змістова пастка, адже логіка такої діалектики відкидає людське в місті: людину в місті з її думками, ідеями, емоціями, страхами, невпевненістю, прагненнями і т.п. В моделі ідеального «смарт сіті» виходить, що міська система є ідеально функціонуючою передусім в прагненні до формату максимально точного проектування теперішнього та майбутнього міст, але з нівелюванням навіть високотехнологічного людського фактору сучасності – т.зв. wetware (комп'ютерної технології, що інтегрована з біологічним організмом). Тож варто шукати формулу розумного місто, в якому існування людини не є побічним або похідним елементом, але є містом інтегрованих software, hardware та wetware – коли місто є вузловою ланкою їх перетину чи синтезу.

Сучасні інтерфейси «смарт-сіті» платформ еволюціонують або в сторону спрощення користувацького досвіду, або в сторону підвищення контролю користувача за всіма процесами в системі міського життя. Для ефективної розробки соціальної складової технології «смарт-сіті», в тому числі її термінологічного наповнення для соціальних наук, має бути врахований в усій повноті компонент соціальної реальності та соціального простору. Також варті до сповнення такі поняття як ієрархія, соціальна структура, цифрова та інформаційна нерівність, медіаграмотність, соціальна система, актор/агент, мобільні технології, новітня мобільність (в т.ч. номадизм), емоційний інтелект, цінності та звички, а також контроль, приватність і публічність (в т.ч. відкриті та закриті дані). Методологічне осмислення «смарт-сіті» має бути проникне акторно-сітьовою теорією, теоріями плинної модерності, плоского (flat) та мокрого (wet) світу, постструктуралізмом та комунікативітикою та теоріями новітніх медій.

Отже, смарт-сіті – розумне місто – це соціальна структура (люди), простір матеріальної інфраструктури та мережа пристроїв з програмним забезпеченням. Міська кіберсистема смарт-сіті містить також і суб'єкта – «кіборга урбанізації»: того, хто є і частиною міста, і живе в місті.

УРБАНІСТИЧНИЙ ПРОСТІР ДОЗВІЛЛЯ: ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ

Ратушина Таїсія Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету

Місто є центром духовних і технічних інновацій, а простір міста є втіленням і уособленням сучасного способу життя й світогляду, одночасно будучи осередком різноманітних можливостей діяльності та культурної інтеграції. Все це робить місто надзвичайно привабливим як для самих містян, так і для людей, які не проживають в ньому постійно – гостей і туристів. В той же час місто є складним техногенним середовищем, в якому усі аспекти життєдіяльності людей взаємопов'язані, а темп життя – постійно пришвидшується. В цих умовах одним з важливих завдань стає розв'язання проблеми відновлення у міських умовах життєвих сили і здоров'я людини.

Сфера дозвілля поєднує найрізноманітніші види життєдіяльності людини, а міське середовище надає широкі можливості вибору дозвіллевих практик. В той же час існуючі рекреаційні зони міст часто не відповідають сучасним вимогам і не враховують особливості дозвіллевих практик містян. Тому постає питання соціального прогнозування і планування урбаністичного простору з урахуванням особливостей самого міста та соціального складу населення, специфічних потреб містян.

Особливістю структурування урбаністичного простору в українських містах є нерівномірність розміщення дозвіллевих і рекреаційних зон, відтак жителі різних районів міста мають нерівний доступ до них, що в свою чергу впливає на вибір містянами дозвіллевих практик. Так, наприклад, жителі районів віддалених від центру частіше обирають дозвілля «центроване» навколо власної оселі (читання, перегляд телепрограм, комп'ютерні ігри, спілкування в мережі Internet). Недостатньо розвинута транспортна мережа та неможливість комфортного переміщення в міському просторі також значною мірою впливає на звуження можливостей дозвілля та вибір тих його видів, що не передбачають значних пересувань у міському просторі.

Споживання майже всіх дозвіллевих форм є соціально структурованим. Цілий ряд способів проведення вільного часу для більшої частини населення виявляється при цьому майже недоступним. У першу чергу це відноситься до різних форм активного дозвілля поза домом, задоволенню потреб у повноцінній соціальній та

культурній інтеграції. У більшості міст з низьким матеріальним становищем відсутні або помітно зружені можливості використання розважальних, рекреаційних, розвиваючих компонентів відпочинку та дозвілля поза домівкою. Ступінь активності дозвільної діяльності окремих індивідів прямо пропорційний їх матеріально-майновому стану [1]. Зворотна тенденція спостерігається тільки у відвідуванні церкви. Це можна пояснити тим, що відвідування церкви не вимагає яких-небудь значних витрат коштів, натомість дає своєрідний психотерапевтичний ефект, породжуючи позитивні емоції, відчуття захисту від життєвих негараздів та інтегрованості у соціальну спільноту. Таким чином, тип дозвілля і ставлення до свого вільного часу стають невід'ємними рисами належності до певного соціального прошарку.

Цікавою тенденцією у формуванні дозвілля міст є те, що досить велика частка дозвільних практик заміщується споживанням продуктів масової культури, в тому числі через телебачення, радіо та мережу Internet (відбувається дигіталізація дозвілля), оскільки таке дозвілля не передбачає переміщень у міському просторі, витрат коштів, та значних інтелектуальних зусиль. До того ж мережа Internet дозволяє знаходити необхідний контент (наприклад, фільми, записи театральних вистав чи концертів), а сучасні відео- та аудіосистеми відображати його у високій якості, та все це не виходячи з дому.

Але, в той же час, популярним серед міських жителів є відпочинок на природі, що вимагає переміщень у фізичному просторі (іноді на досить значні відстані). Це пояснюється накопиченням у міст певної психологічної втоми від швидкого темпу життя та урбаністичних пейзажів і закономірним бажанням зняти це навантаження у природному середовищі. Також можна пояснити цю тенденцію низькою вартістю, користю для здоров'я та помірним рівнем активності даної дозвільної практики.

Важливою проблемою розвитку дозвілля в урбаністичному просторі є забезпеченість міста відповідними локаціями та інфраструктурою, а також не включеність більшої частини населення в активну культурно-дозвільну діяльність. Суспільний простір в даному випадку багатьма науковцями розглядається як можливий інструмент вирішення цієї проблеми, оскільки він відіграє інтегративну функцію, але в сучасних містах спостерігається тенденція до його комерціалізації (відкритий простір перетворюється у простір споживання, часто доступний не для всіх) та приватизації. Центрами дозвілля стають не парки та площі, а торгові центри [2]. Таким чином дозвільні практики в урбаністичному просторі перетворюються на практики споживання.

В таких умовах виникає необхідність підвищення дозвільної культури міст та їх інтересу до суспільного життя з метою профілактики негативних дозвільних тенденцій та залучення до видів діяльності, які б сприяли соціальній інтеграції та розвитку особистості.

Для цього потрібно окрім розробки програми культурних заходів, враховуючи інтереси різних соціальних та вікових груп, активно просувати в ЗМІ інформацію про культурні події в місті. Для більшого залучення міст в ці процеси варто проводити не тільки загальноміські заходи (які, як правило, зосереджені в центрі міста) а й локальні, що знімають проблему переміщення в міському просторі.

Для популяризації культурних форм проведення дозвілля заклади цієї сфери (театри, музеї, виставкові зали) мають розробити концепцію роботи в нових умовах, наприклад, організувати та проводити інтерактивні заходи, залучати міст до творчості, використовувати елементи урбаністичного простору як артпростір і т.д.

Вирішення цих питань, на нашу думку, буде сприяти не тільки урізноманітненню дозвільної діяльності та її спрямуванню на розвиток та вдосконалення особистості, а й мобілізації, інтеграції та солідаризації місцевих громад, що, в свою чергу, розширить можливості самореалізації жителів міст.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бойко О. Диференціація дозвільної поведінки в глобальному світі / О. Бойко // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 34. – С. 14-21. 2. Жулькевська О. В. Суспільний простір міста як об'єкт соціологічного вивчення та емпіричний референт соціальних змін / О. В. Жулькевська, М. В. Грищенко // Соціологічні студії : наук.-практ. журн. / уклад. Л. Й. Кондрагик, С. А. Сальнікова. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. – № 1. – С. 61-66.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

Скворець Володимир Олексійович

доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціології
Запорізького національного університету

Актуальність впливу глобальних змін на соціальну політику зумовлена зміною механізму забезпечення ресурсами соціальної сфери України.

Соціальну політику (СП) досліджували М. Головатий, Е. Лібанова, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Палій, М. Панасюк, Т. Семігіна, В. Скуратівський, П. Шевчук та ін., але залишається недостатньо вивченим механізм забезпечення ресурсами соціальної інфраструктури країни. Для дослідження цього механізму необхідно використовувати системний, історичний, логічний, політ економічний та діалектичний методи.

Мета статті – аналіз змін механізму забезпечення ресурсами соціальної інфраструктури України в умовах глобалізації.

Аналіз цього механізму потребує знань з політекономії. В ній суспільне відтворення розглядається як взятий у нерозривному зв'язку і постійно повторюваний процес, що включає виробництво, обмін, розподіл і споживання матеріальних благ (і самої людини). Товар від виробника потрапляє до споживача одним із двох способів: шляхом обміну, що здійснюється функціонуванням ринку, або шляхом розподілу, що здійснюється переважно державою. В Україні проведені ринкові реформи, які кардинально змінили роль держави: із суб'єкта, який володів більше як 90 % власності, держава перетворилася на суб'єкта, який володіє 7 % національної власності, а розподільча роль держави зведена до мінімуму. В процесі реформ відбувся перехід від абсолютизму держави до абсолютизму ринку (В. Геєць).

З позицій цього підходу, сутність соціальної політики (СП) полягає в цілеспрямованій, системній діяльності держави з узгодження інтересів різних соціальних груп у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів виробництва, а також інтересів окремої особи з колективними цілями суспільства. Ця узгоджуюча і гармонізуюча функція держави завжди пов'язувалася із уявленнями про соціальну справедливість, ігнорування якої породжує соціальні конфлікти, протистояння, навіть загибель держави. Фахівці доводять: «Утвердження державою свого авторитету найбільш переконливе у сфері соціальної політики, яка формується як об'єкт цілеспрямованої взаємодії трьох суб'єктів – держави, громадянського суспільства та бізнесу» [1, с. 76].

Процес глобалізації зумовив важливі для СП тенденції соціальних змін у світі: 1) загострення боротьби глобальних гравців за контроль над природними ресурсами посилило вплив транснаціональних корпорацій (ТНК), а фахівці визнають, що ТНК характеризуються як найбільша загроза національним суверенітетам, як справжні правителі світу, які фактично керують урядами і всією міжнародною системою, це зумовлено питомою вагою ТНК у світовій економіці [1, с.13]; 2) зростання ролі ТНК супроводжувалося послабленням ролі держави в управлінні національною економікою.

В реалізації СП ключовим є питання про доступ соціальних суб'єктів до ресурсів, а тому цей чинник зумовлює взаємозв'язок соціальної політики і економічної системи. Від моделі економічної системи суспільства похідною є модель забезпечення ресурсами соціальної сфери країни. В радянський період в Запорізькій області реалізовано проекти будівництва теплової та атомної електростанції, а для їхніх працівників – м. Енергодар на 50 тис жителів. Такі проекти забезпечували не лише індустріалізацію, але й розвиток соціальної сфери. Незалежна Україна не лише немає ресурсів для реалізації подібних проектів, але й постійно відчуває брак ресурсів для соціальної сфери.

Реформи в Україні проводилися на основі неоліберальної теорії М. Фрідмана і Ф. Хайєка, за участі іноземних радників і за своєю спрямованістю відповідали не національним інтересам, а інтересам іноземних ТНК. Рівень корупції в Україні засвідчує, що панівний клас потрапив у залежність від ТНК. Фахівці зазначають, що разом з необмеженими фінансовими ресурсами, які дозволяють застосовувати корупційні схеми впливу на державне життя країн розташування своїх підприємств, ТНК дійсно можуть підпорядковувати своїм інтересам правлячий прошарок [1, с. 14]. Наслідком зміни економічної системи України є процес деіндустріалізації країни. З усієї сукупності приватизованих підприємств 49 % були повністю ліквідовані (В. Семенюк-Самсоненко). Майже повне знищення таких галузей як електронна, приладобудування, суднобудівна, величезне скорочення авіаційної і космічної галузей засвідчує, що панівний клас України сприяв промисловому занепаду країни і відкриттю її ринку для іноземних ТНК. Соціальним наслідком цієї політики стала маргіналізація значних соціальних груп. З 1990 р. по 2001 р. кількість працюючих в різних галузях економіки України різко скоротилася: в промисловості – з 7,8 млн. до 3,9 млн. осіб, в будівництві – з 2,4 млн. до 0,8 млн. осіб, в сільському господарстві – з 4,4 млн. до 2,4 млн. осіб, в транспорті – з 1,8 млн. до 1,1 млн. осіб, в освіті, культурі, науці та мистецтві – з 3,0 млн. до 2,1 млн. осіб. Видатки зведеного бюджету з 1990 по 1998 р. скоротилися з 78,2 млрд. дол. США до 12,4 млрд. дол. США (в 6,3 рази), на освіту – з 12 млрд. дол. США до 1,8 млрд. дол. (М. Павловський).

Чинна модель національної економіки сформувалася на уламках радянської командно-адміністративної моделі. Вона передбачає контроль великого рентного бізнесу над державними інституціями та спирається на отримання прибутків від експорту переважно сировинної та низькотехнологічної продукції поряд із «проїданням» цих прибутків через малоефективний популістський соціальний патерналізм і корупційний перерозподіл значної частки ВВП. У такій моделі найприбутковішим бізнесом є політика короткострокових цілей, що призводить до деградації реального сектора економіки та зниження глобальної конкурентоспроможності країни. Головний висновок: чинна економічна модель України повністю вичерпала ресурс навіть до власного самовідновлення й потребує негайної заміни [2, с. 18, 20]. Наслідком названої моделі управління, за оцінкою професора Я. Рабкіна, є процес демодернізації суспільства [3].

Послаблення ролі держави проявилось в утраті нею здатності досягати стратегічних цілей і загрожує її національному суверенітету. «В Україні за останні 12–13 років прийнято як закон близько

п'ятдесяти загальнодержавних цільових програм у різних сферах, однак жодна з них не була реалізованою навіть наполовину» [1, с. 19]. О. Шнипко зазначає, що з подання фінансово-політичних груп політичний процес в Україні трансформувався у процес розроблення, прийняття та реалізації рішень певними групами інтересів в особистих цілях. Це має низку негативних наслідків: а) стрімке відчуження пересічних громадян від правлячої верхівки; б) формується стереотип, що асоціює політику виключно з діяльністю елітарних кіл; в) входження представника соціальних низів у велику політику стає мало ймовірним; г) вихолощення сутності політики призводить до фактичного зупинення процесу формування громадянського суспільства [4, с. 286]. За цих умов виникає ще одна загроза: «С усі підстави припустити, що науково-технічна і технологічна модернізація України здійснюватиметься через канали транснаціональних корпорацій, які можуть бути рушіями як економічного та культурного оновлення, так і неоколоніальної експлуатації національних природних і людських ресурсів» [1, с. 89]. Соціальна сфера залишається поза увагою суб'єктів влади.

Аналіз механізму забезпечення ресурсами соціальної сфери України засвідчує, що під впливом глобалізації склалася економічна система, за якої не лише бізнес та громадянське суспільство, але й держава не мають достатніх ресурсів для реалізації соціальної політики, а тому збереження та відновлення цілісності українського суспільства залежить від його здатності створити адекватний механізм забезпечення ресурсами соціальної інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 112 с. 2. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. – Львів: Кальварія, 2017. – 168 с. 3. Украина – это будущее европейской демодернизации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsvideo.su/video/6279862>. 4. Шнипко О. С. Економічна влада в системі соціальних координат / О.С. Шнипко. – К.: ПАТ «ВІПОЛ», 2012. – 430 с.

СЦЕНАРІЙ ПОВСЯКДЕННОСТІ СУЧАСНИХ ПОКОЛІНЬ: МОЖЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Склярєнко Катєрина Олександрівна
викладач кафедри соціології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Соціологія повсякденності поступово завойовує свої позиції у вітчизняній гуманітаристиці. Загальнотеоретичні питання історії повсякденності представлені в роботах західноєвропейських науковців П. Бергера, Ф. Броделя, Г. Гарфінкеля, Е. Гусерля, Т. Лукмана, А. Людтке, А. Сікуреля, Л. Февра, А. Шюца, та інших. Теоретичними питаннями дослідження повсякденності серед вітчизняних науковців займаються Т. Титаренко, Л. Губернюк, О. Ходус.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб виявити особливості інтерпретації життєвого світу крізь призму поколінної диференціації. Ми спробували визначити, в чому полягають прояви нової когнітивної епохи – постмодерну – в сьогоденній повсякденності. Для цього вважається за необхідне відмежувати повсякденність постмодерну від характерних для модерної та традиційної епох способів інтерпретації світу за допомогою виділених А.Шюцем [2] базових ознак життєвого світу на основі проведеного автором соціологічного дослідження трьох зрізів поколінь: радянського, «дітей перебудови», та «народжених» в незалежній Україні. В своїй роботі нами було використане розуміння життєвого світу А. Шюца, який розглядає його як багатозарову мережу інтерсуб'єктивних стосунків, в якій кожна область життєвих сенсів характеризується власним когнітивним стилем і особливою формою релевантності [2]. У рамках цього підходу доречно говорити не про «історії повсякденності», а про «сценарії повсякденності». Повсякденні сценарії виступають, як правило, еталонними програмами життєдіяльності, які задаються людям соціальними умовами і наявними у даній культурі знаннями, цінностями, ідеалами, нормами і правилами поведінки. Поняття життєвого сценарію ввів Е. Берн. Подібні сценарії характерні для представників одного типу поколінь. Вони визначають у загальному вигляді характер, мету, норми діяльності людей, у якій-небудь історичний проміжок часу та мають історичний контекст.

Формування інтерпретативних компонентів життєвого світу радянських людей відбувалося під впливом ціннісних орієнтацій двох епох – традиціоналізму та модернізму. Проте реалізація модерного зразку в радянській моделі відбувалася фрагментарно, із запозиченням тих елементів модерністського розвитку, які цілком вписувалися в ідеологічну схему радянської ідеології. Там, де постулати модерну заперечували основи радянської ідеології застосовувалися традиційні схеми розуміння світу. Праця таким чином розглядається як повсякденна імперативна модель поведінки, просякнута адаптивною рутинізацією на фоні демонстративної трудової активності, яка забезпечувалась шляхом існування подвійних стандартів

трудової поведінки. Впевненість в існуванні світу будувалась на характерній для радянської ідеології опозиції двох протилежних світів: соціалістичного та капіталістичного, що тяжіє до традиційного розмежування світів на «сакральне-профанне», «земне-небесне». Розуміння «свого», «соціалістичного» світу, як і розуміння «сакрального», «небесного» світу традиційною особистістю відбувалось через уявлення про його винятковість, що зумовило формування образу «особливої людини», «радянської людини». Державний патерналізм опосередковує активне ставлення до світу, спрямовуючи його на підтримання демонстративної ритуальної активності у публічній сфері. Єдиною сферою, в якій могла бути присутня активність була сфера приватного існування. Модель сприйняття часу, була здебільшого модерністською, та орієнтувалася на досягнення майбутнього результату, образу «світлого майбутнього». Формальною моделлю само ідентифікації все ще залишався соціалістичний колективізм. Але як і багато інших офіційних цінностей, на повсякденному рівні він здобув передусім показний характер, утверджуючи особливий тип поведінки – адаптивний індивідуалізм [1].

Такі стратегії дозволяють говорити про незавершеність модерністського етапу з розпадом СРСР та про актуалізацію його цінностей у представників покоління «дітей перебудови» з появою нової незалежної держави. Їх життєвий устрій вже цілком орієнтований модерністськими прагненнями та будується за встановленими модерністською культурою ідеалами. Не реалізований модернізм починає активно задавати темп всьому суспільному розвитку на території України тільки після зникнення Радянського союзу. В якості чинників життєвого успіху респонденти назвали особливі особисті якості – працездатність, уміння ставити і досягати мети, впевненість в собі, наполегливість, працьовитість [1].

Пострадянський індивід визначає своє становище в суспільстві шляхом оцінки свого матеріального забезпечення, досягнення успіху, перш за все в професійній сфері, сприймає наявний світ як арену постійної боротьби та прояву активності, через брак вільного часу майже позбавлений повноцінної дозвілєвої самореалізації, має низький рівень соціальної залученості та активності. Виняток становить лише специфіка сприйняття часу – на відміну від модерну, дане покоління схильне орієнтуватися на актуальне сьогодні, не переймаючись проблемами майбутнього. Причини такого становища більшість представників пострадянського покоління пов'язує з соціально-політичними, економічними умовами українського суспільства, що робить такі поведінкові стратегії єдино-можливим способом успішної адаптації. Як наслідок – починають виникати ностальгічні настрої стосовно епохи Радянської, яка, крізь призму набутого досвіду, сприймається даним поколінням в позитивному руслі. Тобто, пострадянське покоління в своїх поведінкових моделях наслідує когнітивні настанови модерної епохи, однак відчуває на собі минулий вплив радянської епохи та схильне до рефлексії крізь призму інтеріоризованих радянських інтерпретативних схем.

Молоде покоління народжених в незалежній Україні сучасних українців демонструє відмінні від попередніх поколінь способи інтерпретації життєвого світу. Саме молоді своїми поведінковими моделями схильні демонструвати прояви постмодерністських цінностей в соціокультурному українському просторі. Робота кар'єра, матеріальне благополуччя хоч і являються присутніми у відповідях і розглядаються як необхідна складова сучасного життя, проте виступають в якості не самостійних досягницьких ідеалів, а як необхідний ґрунт, для більш важливої моральної та професійної самореалізації. Натомість підкреслюється значення приватних сфер інтересів: спілкування з однолітками, дружба, сім'я. За результатами дослідження, для багатьох молодих людей праця вже не має соціальної значущості і розглядається головним чином як засіб задоволення особистих потреб. Суспільне визнання праці і трудових досягнень для молоді не має сенсу. Неабиякої поширеності набуває віртуальна реальність. Віртуальний світ розглядається молоддю в якості культури, в межах якої з'явилися нові засоби для особистісного розвитку, а особливо для тих, кому з якихось причин важко це зробити в наявному фізичному світі. Тобто, відбувається постмодерністське ствердження віртуальних світів в якості рівноправних реальному фізичному існуванню, а сучасне молоде покоління схильне демонструвати тяжіння до постматеріалістичних тенденцій, інноваційних трудових стратегій та споживацької поведінки.

Отже, переконфігурація структур життєвого світу в українському суспільстві не була повністю реалізована після інституційних змін. Головною особливістю постає те, що зміна когнітивних стилів в межах одного соціокультурного простору можлива лише після зміни поколінної генерації, тобто, в українському контексті відбулася зміна когнітивних схем лише з появою нового покоління народжених в незалежній Україні. Не дивлячись на те, що відмічені особливості відбувається шляхом поколінної диференціації, тобто відмежування, багато представників досліджуваних поколінь все ще відчувають вплив минулих радянських моделей поведінки та схильні наслідувати їх.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Українське суспільство: моніторинг 1994–2010 р. Інформаційно-аналітичні матеріали. / під ред. В. М. Ворони. – К.: ІС НАН України. – 2010. – 615 с. 2. Шюц А. Структура повсякденного мислення / А. Шюц // Соціол. дослід. – 1988. – № 2. – С. 130–136.

ПРИХОВАНИЙ РЕКЛАМНИЙ ВПЛИВ У ТЕЛЕВІЗІЙНИХ НОВИНАХ*Сорокіна Катерина Михайлівна*

магістрант кафедри соціології

Запорізького національного університету

Вміння впливати на свідомість та поведінку людей є тією невидимою технологією управління громадським життям, що пронизує буквально всі рівні соціальної взаємодії, починаючи від політико-правових і закінчуючи міжособистісними. У сучасному інформаційному світі найбільшого поширення набули різні засоби комунікативного впливу, серед яких саме прихована рекламна комунікація є ефективним, хоча й позбавленим будь-якої етики, методом просування товарів та послуг.

Прихована реклама являє собою потужну маніпулятивну технологію сьогодення, в основу якої закладене навіювання і сугестія. Цю точку зору поділяє Д. Марухно зазначаючи, що прихована реклама – це оплачений замовний редакційний матеріал в ЗМІ, якому властива специфічна природа впливу на свідомість і підсвідомість, пов'язана з етичними проблемами психологічних впливів у рекламі [Марухно 2009, 164].

Теленовини насправді не є просто відображенням того, що відбувається в реальності, вони є особливим конструктом, що замінює цю саму реальність. Оскільки новини є товаром, вони створюються за законами попиту та пропозиції, адже повинні відповідати стереотипним образам та уявленню про світ головного свого покупця – середнього класу. Новини, за визначенням Д. Елтейда, є продуктом організованого виробництва, яке передбачає практичну точку зору на події з метою зв'язати їх воедино, сформулювати прості і ясні твердження щодо їх зв'язку і зробити це в розважальній формі [Елтейд 1997, 5]. Тому новинні програми стають на один шабель з розважальними шоу, адже бажання залучити споживачів інформації веде до того, що новини подаються в якості сенсацій, шоку або кризової ситуації.

Головним чином, прихована реклама відтворюється у вигляді непрямой і може бути представлена в мас-медіа як редакційний матеріал, розміщений під виглядом інформаційного, журналістського повідомлення, який належним чином не ідентифікований і закамуфльований під повідомлення, що його супроводжує. Для цього, зокрема в телевізійних ЗМІ, використовують спеціальні відеовставки або подвійний звукозапис. Найчастіше це текстове або візуальне повідомлення, подане під виглядом журналістського матеріалу. Також це можуть бути рекламні замітки, анонси, інтерв'ю, нариси, репортажі, статті, інформаційні огляди, які мають ознаки реклами, тобто формують або підтримують інтерес до об'єкта рекламування.

Все частіше зустрічається прихована реклама і у вигляді спонсоринга. З точки зору рекламистів – це комунікація, що по суті тотожна комплексній рекламній кампанії, тому що вирішує ряд істотних ринкових задач: сприяє просуванню торгової марки, стимулює збільшення продажів, дозволяє встановити більш тісні контакти зі споживачами. Спонсоринг на телебаченні може набувати форматів: спонсорського ролику, заставки, рухомого рядка, спливаючого вікна, логотипу або демонстрації атрибутуки, інтерв'ю або іміджевого сюжету за участю представника компанії-спонсора. Також інформація про спонсора може бути озвучена ведучими або згадана в анонсі програми. Спонсоринг як технологія непрямого інформування – своєрідний спосіб маніпулювання свідомістю споживачів.

Досить звичною стала прихована реклама в формі Product Placement (PP), з'являючись в кіно- і телефільмах, на сторінках художніх творів, в шоу-програмах, відео- і комп'ютерних іграх. Деякі дослідники, розглядаючи Product Placement як технологію прихованої реклами, вважають, що «це інший її вид – більш приємний, який впливає прямо, не агресивно, більш м'яко» [Мельник 1996, 78]. Це особлива техніка проникнення у підсвідомість глядача, зацікавленого сюжетом та грою, готового без найменших сумнівів сприйняти будь-яку нав'язану йому думку, ідею, звичку. Product Placement може бути як прямим у вигляді демонстрації товару, марки, логотипу в кадрі, або згадки їх в тексті, коли увага залучається активно, так і непрямим, що передбачає розміщення рекламного об'єкта не в центрі екрана, а на тлі або в контексті сюжету.

Таким чином, прихована реклама представляє собою як досить широкий спектр технологій і методів з просування на ринок послуги або організації, так і комплекс соціальних феноменів, що активно проникають і впливають на усі сфери життя суспільства, сприяючи формуванню стереотипів, які віддзеркалюють культурні особливості населення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Altheide D. The News Media, the Problem Frame, and the Production of Fear / Altheide D. // The Sociological Quarterly. – Abingdon: Taylor & Francis, Ltd., 1997. – Vol. 38 (4). – P. 647-658. 2. Марухно Д. Ю. Реклама как социально-культурный феномен: к постановке проблемы / Д. Ю. Марухно // Сб. науч. тр. НГТУ – Новосибирск, 2009. – Вып. 2(56). – С. 163-166. 3. Мельник Г. С. Mass media: психологические процессы и эффекты / Г. С. Мельник. – СПб. : С.-Пб. гос. ун-т, 1996. – 167 с.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стариковська Олена Олександрівна

аспірант Запорізького національного університету,
завідувач сектору громадянсько-патріотичного виховання КЗ «ОЦПВМ» ЗОР

З метою ефективної діяльності в умовах економічної нестабільності, ринкової трансформації, дефіциту ресурсів, викликів і проблем сучасності постає необхідність налагодження взаємовідносин між державою і громадянськістю, взаємозв'язок між якими породжує феномен громадської думки, що є основою для територіального розвитку та позитивних зрушень в суспільно-політичному житті українського суспільства.

Для теоретичного дослідження громадської думки виділено соціологічний, політичний, психологічний напрямки, в рамках яких громадську думку досліджували Ф. Оллпорт, Є. Ноель-Нойман, В. Полторак, В. Матусевич, Л. Городенко, М. Горшков, В. Оссовський, О. Прасюк та інші.

Громадська думка відіграє значну роль у функціонуванні територіального публічного простору, зокрема виконує ряд важливих функцій в суспільно-політичному житті громади, серед яких: регулятивна, контрольна, консультативна, директивна, оціночна, виховна, ідентифікуюча, інтегруюча, пізнавальна. Відповідно до цього, її процес формування і функціонування потребує додаткової уваги та дослідження. Методами дослідження є системний, діалектичний, структурно-функціональний, що розкривають взаємозв'язок основних елементів у процесі формування та функціонування громадської думки.

Спираючись на наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, визначимо, що під громадською думкою ми розуміємо поняття суспільної свідомості, що пов'язане з процесами соціального буття, характеризується діяльністю людини, що спрямована на реалізацію суспільних потреб та інтересів у взаємодії та комунікації з іншими соціальними суб'єктами і забезпечує формування оціночних суджень щодо соціального буття.

Дане визначення ґрунтується на діалектичному взаємозв'язку соціального буття та суспільної свідомості. Відтак, у соціальному бутті, в процесі соціальної діяльності суб'єктів, з метою задоволення життєвих інтересів та потреб, постійно виникають і повторюються соціальні зв'язки, формуються суб'єкт-об'єктні відносини, що впливають на перетворення суспільної свідомості та викликають зміни у людському світогляді. У єдності із соціальним буттям, суспільна свідомість, завдяки мисленню і мові, відображає соціальне буття та впливає на нього через систему цінностей, норм та ідей, які активно регулюють спільне людське життя.

Ключовими елементами процесу формування та функціонування громадської думки є об'єкт і суб'єкт громадської думки, що залежать від суспільної свідомості та соціального буття. Визначимо, що об'єкт громадської думки становить спільність оціночних суджень соціальних суб'єктів, які мають потребу у комунікації і взаємодії з іншими соціальними суб'єктами, що сприяє збагаченню особистої думки соціальних суб'єктів і формуванню громадської думки. Об'єкт громадської думки, в процесі взаємодії із суб'єктами громадської думки, спирається на суспільні установки та стереотипи, а також власний життєвий досвід, співвідносить життєві реалії із можливостями, які вона має для реалізації власних потреб і інтересів та діє на основі емоцій, розуму та волі. Отже, об'єкт громадської думки формує внутрішні переконання, на які впливає суб'єкт громадської думки, як носій соціального досвіду. Серед методів впливу суб'єкта формування громадської думки: переконання, навіювання, наслідування, атака, тиск, програмування тощо.

Громадська думка відображає дійсність, а з іншого, сама є сферою, на яку спрямована пізнавальна діяльність. Однією із гносеологічних проблем є співвідношення знання та віри, де важливу роль відіграє знакові повідомлення, якими обмінюються соціальні суб'єкти в процесі формування громадської думки. Дискусійність, динамічність, розповсюдженість, громадської думки залежить від інформації, як головного критерію формування оціночного судження (негативного, позитивного, нейтрального) щодо актуальних суспільних проблем [2]. Протягом історичних етапів громадська функція у формі відображення найбільш гострих проблем суспільства, які мають емоційне забарвлення та становлять суспільний інтерес [1].

В контексті територіального розвитку громадська думка формується та функціонує на основі зовнішніх і внутрішніх чинників. Зовнішні чинники формування громадської думки пов'язані із умовами соціального буття, серед них можна виділити: спосіб виробництва матеріальних благ, умови життя та діяльності соціальних суб'єктів, природні умови, політичну організацію суспільства, зв'язки та відносини.

Внутрішні ж чинники формування громадської думки можна пов'язати із суспільною свідомістю. До них належить: забезпечення діяльнісного принципу, забезпечення дії ефекту зараження, поляриність думок, емоційна наповненість, набутий досвід, рівень освіти, стан культури та духовні потреби людей, можливість для індивідуального спілкування та масових комунікацій, інше.

Відповідно до вище зазначеного, вважаємо, що умовами збереження громадської думки є: наявність актуальної соціальної проблеми, що сприяє збереженню інтересу, поширеність відповідної позиції у суспільній свідомості, повторюваність наданої інформації, адекватність уявлень, оцінок та фактичного буття, стабільність і стійкість підтриманої позиції, а також результативність, як міра досягнення цілей.

Із збагаченням медіа-світу виникають нові інформаційні та комунікаційні технології, які впливають на її кристалізацію громадської думки. Виражена громадська думка є індикатором суспільної ситуації в країні. Взаємозв'язок владних інститутів і громадськості стимулює до збільшення комунікаційного поля, отримання інформації щодо актуальних проблем громадськості, стану та прояву масових настроїв та емоцій населення, поінформованості громадян щодо вирішення суспільно-політичних проблем, прояву суспільного інтересу мешканців та активної участі в управлінні територіальним розвитком.

Аналіз процесу функціонування громадської думки в контексті територіального розвитку засвідчує, що процес формування та функціонування феномена громадської думки зумовлюється необхідністю вирішення гострих соціальних проблем і суперечностей, проявляється певним вагомим впливом суб'єктів на об'єкти громадської думки, що позначається на виробленні оціночного судження про актуальні проблеми суспільного життя, в тому числі про діяльність державної влади щодо управління суспільством. Провідною тенденцією у функціонуванні громадської думки є відносна стійкість групового існування, стійкий ступінь згоди більшості людей щодо фактів, дій, подій та ситуацій за рахунок збереження інтересу широких верств населення, вплив кристалізованої громадської думки на прийняття рішення у суспільно-політичному житті за рахунок накопиченого інтелектуального та емоційного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Безклубенко С. Мистецтво організації громадської думки : монографія / С. Д. Безклубенко. – К. : Вид. центр КНУКіМ, 2016. – 398 с. 2. Коробейников В. Піраміда общественного мнения : монографія / В. Коробейников. – М. : Молодая гвардия, 1981. – 221 с.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО: ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стриж Анастасія Євгенівна

викладач кафедри соціології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Проблематика майбутнього є однією з наскрізних тем не лише науки в цілому, а й буденної свідомості кожного окремого індивіда. Дискурс майбутнього широко представлений в соціальній гуманітаристиці, яка пропонує нам безліч різноманітних підходів до вивчення цієї тематики. Це і такі комплексні напрями досліджень як соціальна прогностика, футурологія, і більш сфокусований аналіз проблематики майбутнього крізь призму утопічних та антиутопічних текстів, фантастики, масової культури та ін.. Час та майбутнє як один із його модусів привертала увагу мислителів задовго до становлення класичної науки. Соціальна гуманітаристика вивела проблематизацію концептів майбутнього на якісно новий рівень, відбулось становлення прогнозування як керованого наукового пошуку, майбутнє стало елементом будь-якої соціальної теорії, набуло варіативного характеру. Сьогодні ми можемо розглядати майбутнє як частину повсякденності індивідів, відзначати його нерозривний взаємозв'язок з теперішнім, їх існуючий взаємовплив. Дослідження того, як в середовищі повсякденності формується значуща концептуалізація майбутнього як певного бекграунду при прийнятті соціально значущих рішень, є дуже важливим для розуміння конкретного суспільства та створення умов для його подальшого розвитку. Особливого значення домінування в суспільстві конкретних уявлень про майбутнє набуває в періоди суспільних трансформацій, коли необхідно чітко уявляти нові вектори суспільного розвитку, а інакше існує ризик поширення різноманітних соціальних страхів, катастрофічних настроїв, а, як наслідок, розвиток катастрофічної свідомості, поширення світоглядів есхатологічного характеру.

Одним із перших розробників ідеї образу майбутнього був данський дослідник Ф. Полак, визначаючи його як образ, що виникає під впливом «викликів майбутнього». Ф. Полак вважав, що життєздатність суспільства визначається його можливістю адекватно реагувати на потенційні загрози, в тому числі створюючи переконливі образи майбутнього. Образ майбутнього, на його думку, виступає фактором трансформації дійсності, є змінною, яка, відштовхуючись від існуючої реальності, визначає вектор побудови нового світу [2, с. 18].

Дослідниця Желтікова І.В. виділяє колективні образи майбутнього як уявлення, які пронизують всі верстви суспільства, присутні в усіх типах дискурсу, які можна ідентифікувати як типові. В такому образі майбутнього виділяється спільна точка зору на можливі події, колективна оцінка явищ теперішнього з точки зору перспективи майбутнього. На думку дослідниці, образ майбутнього виступає певним проектом, який підлягає реалізації, і на кінцевому етапі реалізується саме той проект, який знайде найбільшу кількість прихильників ще на стадії проектування. Цікавою є думка про те, що образ майбутнього транслюється не тільки через суспільні настрої та громадську думку, а й через мистецтво, літературу, архітектуру, політичні промови, публіцистичні виступи, кінематограф, рекламу. Подібні уявлення про майбутнє, його образи, що проявляються в теперішньому, починають визначати реальність, яка настане колись [2, с. 3]. Тобто образ майбутнього можна визначити як комплексне поняття, під яким розуміємо цілісну картину майбутнього,

яка виникає в певний історичний період розвитку суспільства, є характерною для поглядів більшості.

Дослідник Панасенко С. В., аналізуючи публікації останніх років стосовно можливих векторів розвитку України, зафіксував домінування негативних тенденцій та прогнозів. «Натомість, не простежуються моделі, пов'язані із формуванням позитивних сценаріїв, скажімо, завершенням перехідного періоду, функціонуванням життєздатної національної ідеї, розквітом і консолідацією українського суспільства» [3, с. 244].

Позитивний образ майбутнього відсутній наразі і в громадській думці, що підтверджують дані останніх соціологічних досліджень. За результатами опитування, проведеного КМІС в травні 2017 р., 38% респондентів вважають, що через рік життя українців стане в цілому гіршим, ніж зараз. 33,9% вважають, що нічого не зміниться, при цьому 47,8% опитаних оцінюють економічний стан країни як поганий, а 39,3% - як дуже поганий; 19,5% не вважають себе щасливими людьми; 38,8% респондентів вважають, що через рік їх сім'я буде жити так само як і зараз, а 24,6% передбачають, що ситуація погіршиться [4]. Дані опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» у липні 2017 р. також демонструють відсутність позитивного образу майбутнього в суспільній свідомості. Думаючи про майбутнє України, респонденти найчастіше відчують тривогу (34,5%), страх (16,8%), розгубленість (16,4%), песимізм (12,1%), безвихідність (11,5%). Однак варто зауважити, що поряд з цим 46,6% респондентів відчують надію, думаючи про майбутнє країни, а 20,5% - оптимізм. Однак, дивлячись на динаміку даних з 2014 року, позитивні показники дещо знижуються, тоді як негативні в цілому зростають. Цікаво відзначити, що, відповідаючи на питання стосовно почуттів про власне майбутнє, респонденти виявили більш позитивні настрої. Так, надію відчують 46,8%, оптимізм – 26,2%. Але високим є відсоток тих респондентів, що відчують також тривогу (30,3%), розгубленість (20,9%), страх (15,4%), безвихідність (11,6%) [1].

Роблячи висновок стосовно перспектив соціологічних досліджень образу майбутнього варто зауважити беззаперечну важливість подібних досліджень. Країна знаходиться сьогодні на етапі радикальних змін та трансформацій, в суспільстві панують песимістичні настрої. В таких умовах особливо важливим стає створення комплексного підходу до саме соціологічного вивчення майбутнього. В якості такого підходу можна запропонувати трирівневу модель вивчення концепту майбутнє, де на першому рівні дослідник має змогу аналізувати актуальні суспільні тенденції в глобальному контексті та на їх основі розробляти можливі сценарії розвитку, вивчати майбутнє як соціальний конструкт, що формується в межах певного суспільства, культури. На другому рівні важливо фіксувати дискурс про майбутнє окремої держави, в якому контексті він виникає, які пропонуються події сценарії розвитку, які конкретні образи майбутнього існують. Не менш важливо досліджувати і міжособистісний, індивідуальний рівень уявлень про майбутнє, оскільки він існує в безпосередньому взаємозв'язку та взаємовпливі з попередніми двома. Комплексне дослідження всіх рівнів продукування концепту майбутнє дасть змогу краще розуміти суспільні настрої, створить можливість для більш точного прогнозування суспільного розвитку, допоможе створити якісний бекграунд для створення позитивного образу майбутнього, що беззаперечно важливо для успішного розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА: 1. До 26-річчя Незалежності України: тенденції змін громадської думки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>. 2. Желтикова И.В. Образ будущего в интерпретации Ф. Полака / И.В. Желтикова // Современные исследования социальных проблем. – 2013. – №3(23). – С. 1-20. 3. Панасенко С.В. Подієві сценарії розвитку України / С.В. Панасенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – №59. – С. 243-252. 4. Прес-релізи та звіти. Самопочуття мешканців України у травні 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=709&page=1>.

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ СТРАТЕГИЯ В (ПОСТ)НЕКЛАССИЧЕСКОЙ ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Ходус Елена Владимировна

кандидат социологических наук, доцент

Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

Совершенно очевидно, что на фоне «интенсивного настоящего», возникновения новых общественных форм, социально-гуманитарное познание (дабы быть востребованным) просто обязано совершенствовать свой концептуальный язык, переосмысливать привычные понятия и схемы объяснения, созданные когда-то ранее, для иных социальных условий и для других исследовательских целей. Речь идет о построении адекватного теоретико-методологического инструментария, который позволил бы осуществить анализ фундаментальных трансформаций последних десятилетий, имеющих множество проявлений и названий – «конец социального», «прекращение событий», «текущая современность», «индивидуализированное общество», «общество впечатлений», «эмоциональный капитализм», «экстаз коммуникаций», «новые мобильности» и пр.

Очевидно также и то, что для современной познавательной ситуации нормой является множественность

соперничаючих друг с другом парадигм, концепцій, научних суждений, в которых происходит толкование множественной, поликультурной, экспоненциальной социальной реальности. Учитывая обозначенные обстоятельства, представляется, что теоретическая и эмпирическая работа в сфере социогуманитарных наук должна строиться, как выразился в свое время М. Бахтин, на «границе специальных анализов», «в пограничных сферах», «на стыках и пересечениях» [1, с. 281-282]. Другими словами, концептуальной территорией научного понимания разнообразных феноменов современной социальной жизни, в особенности тех, что касаются «человеческого духа», повседневной культуры, человеческих поступков, должна стать междисциплинарность/трансдисциплинарность как форма «переосмысления и переоценки процесса производства научного знания, связанного с изменениями системной организации современного общества» [2, с. 128]. С таких позиций следует, что необходимым моментом современного социального мышления должно быть продуктивное сочетание научного и обыденного знания о социальном, комплементарность экспертного видения и здравого смысла как источника достоверности, дружественное взаимодействие теоретической рефлексии и эмпирических фактов, «текущих и взрывных событий из ежедневной ленты новостей, рутины и сюрпризов повседневной жизни» [3, с. 7].

Заметим в данной связи, что междисциплинарность, ставшая ныне актуальным трендом в социальных и гуманитарных науках, как раз и предлагает подобные объединяющие принципы (методологические и эпистемологические), которые позволяют представить исследовательское поле в виде открытой, дискурсивной теории или комбинации теоретических описаний, благодаря использованию различных форм и источников знания, разнородных факторов и вариантов объяснения. Разумеется, говоря о принципах научной сопряженности, мы не имеем в виду «банальную междисциплинарность», как метко выразился Х.-У. Гумбрехт, которая может иметь место в ряде случаев. Например, «в ситуации заимствования информации из другой дисциплины», или, когда «литературовед время от времени читает философские книги или даже разговаривает с философами»; есть «виртуальная междисциплинарность исследовательских центров и проектов, сводящих под одной крышей представителей разных дисциплин – без малейших попыток побудить их к диалогу; наконец, «есть междисциплинарность «утра выходного дня» – это когда находят «поучительным» (или, хуже того, «захватывающим») то, что говорят представители других дисциплин, – в полной уверенности, что это никак не повлияет на собственную деятельность и картину мира [4]. Обобщенно говоря, «банальная междисциплинарность» представляет собой формальную экспликацию различных теоретических языков, методов, исследовательских технологий, которая приводит к излишней эклектике и умножению смыслов, специфичных для той или иной дисциплинарной области.

Надо полагать, что междисциплинарность стоит труда лишь в том случае, если она: а) способна предложить «некий новый синтез, некие новые метафоры» [5, с. 213]; б) позволяет обосновать новые социальные феномены, возникающие на фоне структурных сдвигов и изменений онтологического порядка; в) способствует введению в понятийный научный аппарат новых концептов, концептуальных схем и ходов, которые очерчивают новое проблемное поле, смещают прежнюю перспективу понимания или же обнаруживает возможности для (ре)интерпретации и переосмысления уже существующих, устоявшихся категорий. В данном контексте стоит согласиться с мыслью С. Хоружего, о том, что междисциплинарность может быть продуктивной формой научного знания только, когда «во взаимодействии дискурсов изменяются когнитивная парадигма и методологическая конфигурация <...> пространства познания» [6, с. 72-73]. Собственно говоря, речь идет о пересмотре эпистемологических оснований, задающих «условия возможности» (в фукиинском смысле [7, с. 34-35]) для различных типов гуманитарных дискурсов.

Таким образом, принцип междисциплинарности применительно к анализу разноуровневой социальной реальности важен не столько сам по себе, сколько в связи с возможностью представления всестороннего, более нюансированного теоретического «прочтению» ее смысловых коннотаций, контекстуальных характеристик, конкретных эмпирических проявлений. Стоит добавить, что прагматика междисциплинарности предполагает совершенно иную – (пост)неклассическую оптику исследования, позволяющую преодолеть ограничения, связанные с принципами универсализма, рационализма, объективности, предполагающих существование одной согласованной и общепринятой «сильной» теории, с жестким понятийным ядром и соответствующими ей критериями научности. Собственно говоря, это те принципиальные позиции, на которых базируется сам дух классической западноевропейской социальной эпистемологии эпохи модерна. В новой – (пост)неклассической эпистемологической ситуации – одним из центральных моментов является фундаментальный «поворот от мира науки к миру жизни», в результате которого, как полагает Х.-Г. Гадамер, наука из формально-логического инструмента познания превращается в способ понимания «всей широты жизненного опыта» [8, с.7]. По сути, речь идет о выраженной антропологической доминанте как важнейшей методологической предпосылке конструирования моделей описания социальной реальности.

Социальное знание, таким образом, наделяется новой специфической познавательной логикой, выстроенной вокруг принципов субъективности, укорененности научных конструкций в конкретике бытийных конфигураций, культурных миров и «доксического» опыта самих исследователей. Следует заметить при этом, что такая «субъективация» социального знания ни в коей мере не противоречит его истинности, но вместе с тем

предполагает, что в современный социальный анализ все активнее вовлекаются такие понятия как «дискурс, ментальность, повседневность, жизненный мир, интенциональность, контекст и др.» [9, с.5]. То есть те понятия, которые конституируют «человеческий», «культурный», «лингвистический» взгляд на мир, и которые прежде недооценивались и недоосмысливались в процессе познания.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. / Сост. С.Г. Бочарова. – 2-е изд. – М., 1986. – 445 с. 2. Брукмайер К. Реконфигурация форм обыденного и научного знания об обществе: дискурс трансдисциплинарности // Обыденное и научное знание об обществе: взаимовлияния и реконфигурации / Под. ред. И.Ф. Девятко и др. – М.: Прогресс- Традиция, 2015. – 328с. 3. Щитцова Т. Предисловие // Топос: философско-культурологический журнал. – 2013. – №2. – С. 7-12. 4. Гумбрехт Х.-У. Должны ли гуманитарные науки быть научными? // Неприкосновенный запас. – 2004. - №3(35). – [электронный ресурс]. – Доступно на: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35>. 5. Тульчинский Г. Л. Междисциплинарность // Проективный философский словарь: Новые термины и понятия / под ред. Г. Л. Тульчинского и М. Н. Эпштейна. СПб.: Алетейя, 2003.- 512с. 6. Хоружий С.С. Дискурсивные трансформации в построении эпистемы для гуманитарного знания. // Методология науки и дискурс-анализ. – М.: ИФ РАН, 2014. – 285с. 7. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб.: А-сэд, 1994. – 408с. 8. Гадамер Х.-Г. Философия и герменевтика // Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – 368с. 9. Касавин Т. И. Проблема как форма знания // Эпистемология & философия науки. – 2009. –Т. XXII. № 4. – С. 5-14.

ГЕНЕЗА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДИГІТАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Худа Антоніна Валеріївна

аспірантка кафедри соціології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

З розвитком економічної науки формувалися різні підходи розуміння економічної поведінки. Так, в класичній школі економічна поведінка визначається як поведінка раціональна, що максимізує корисність, та індивідуалістична, заснована на стійкості переваг і повноті інформації. В умовах перехідної економіки вплив соціально-психологічних, соціокультурних, а також соціокомунікативних факторів на економічну поведінку суб'єктів ринку значно зростає. Ситуація багаторазово ускладнюється зростанням соціальної значущості Інтернету. Глобальна мережа проникає в усі сфери життя соціуму, в тому числі – в сферу економічної поведінки українців. У нових умовах стандартні, традиційні моделі економічної поведінки істотно видозмінюються, набувають нові, раніше не відомі риси і особливості. У просторі глобальної мережі трансформуються традиційні торговельні майданчики, де індивіди реалізують різні стратегії економічної поведінки. Архітектура мережі Інтернет, що набирає соціальної ваги, принципово змінює умови економічного середовища, які склалися роками [8].

Зазначені тенденції безпосередньо впливають на життя і побут звичайних людей, змінюючи їх стиль і спосіб життя, трансформуючи панівні соціальні практики. Все частіше різні елементи соціокультурної сфери переміщуються в віртуальний світ, де незворотнім чином змінюються (в порівнянні з фізичною реальністю). У зв'язку з цим дослідники звертають увагу на феномен віртуалізації соціуму та появу дигітального (інформаційного) суспільства. Глобальний інформаційний світ, заснований на комп'ютерних, комунікаційних технологіях, підживлюється і духовно-моральною «оболонкою» у вигляді масової споживчої культури. Зовнішність суспільства, заснований на використанні інформації та інформаційних ресурсів, культури споживання і гедонізму, детермінує зміни і в сфері економічної поведінки індивідів.

Інтернет, як середовище реалізації споживання, істотно посилив свої позиції як інформаційний канал. За даними дослідницької компанії Gemius Ukraine, в 2000 році тільки 200 тис. (0,4%) населення країни було користувачами мережі, в 2006 році - 5,2 млн (11%), в 2010 році – 15,3 млн (майже 34%), а в липні 2015 року – 19,1 млн (43,4%) українців [1]. У середині 2012 року Україна увійшла в першу десятку країн Європи за кількістю користувачів Всесвітньої мережі, а до середини 2015 року українці становлять 3,2% від числа європейських користувачів [1; 2]. Такий обсяг українського ринку доступу до мережі Інтернет говорить про стійке формування нової ери в ментальності українців з домінуючою цінністю споживання різноманітної інформації і послуг Всесвітньої мережі.

Інтернет сприяє задоволенню різноманітних потреб сучасної людини. Аналіз 20 найбільш відвідуваних українцями сайтів дозволив здійснити класифікацію аудиторії користувачів Інтернету на 5 груп споживачів за спрямованістю використання мережі. Так, за даними дослідницької компанії Gemius Ukraine, в 2014 році вже 89% українських інтернет-користувачів сфокусували свою увагу на використанні різних сервісів, 87% – відвідували різні портали, 57% – використовували Інтернет для здійснення електронної комерції, 50% задовольняли потреби в сфері розваги та дозвілля, і 41% – використовували Всесвітню мережу з метою отримання новин [3]. Дана класифікація користувачів говорить про те, що поведінку інтернет-споживачів можна розглядати як форму економічної, соціальної поведінки, так і знакову, символічну інтеракцію і форму самовираження.

З точки зору соціокультурного підходу інтернет-споживання представляє собою символічну, знакову інтеракцію, а поведінка споживача перетворюється в спосіб його самовираження, спосіб конструювання соціальної ідентичності [9].

Багато сфер людського життя переміщуються в Інтернет: спілкування, покупка / продаж, реклама, банкінг та ін. Люди все більшу частину свого життя проводять в Інтернеті, а багато фахівців і зовсім заробляють гроші з його допомогою. Завдяки стрімкому розвитку Інтернету, в Україні розвивається ринок електронної комерції. Згідно з підрахунками експертів, в кінці 2014 року український ринок електронної комерції виріс на 400% за останні 5 років [4].

Частка інтернет-торгівлі в загальній роздробі в Україні в 2013 році склала 1,5% (у світі цей показник становить 7,9%), а обсяг ринку е-commerce – 1,5 млрд дол. США. На сьогоднішній день цей показник не має надмірно оптимістичної оцінки, оскільки витрати на рік на електронну комерцію на душу населення в Україні припадає лише 33 дол. США (для порівняння: у Великобританії цей показник становить 827 дол. США) і всього лише 4% користувачів Інтернету оплачують свої покупки в Інтернеті за допомогою банківських карток [5]. У десятку лідерів найбільш відвідуваних ресурсів українською аудиторією, починаючи з 2013 року, входять інтернет-магазини Rozetka.com.ua і ресурс безкоштовних оголошень Olx.ua [6; 7].

Можна констатувати, що Інтернет сприяє гіперспоживанню і задовольняє найширший спектр потреб. Поведінка інтернет-споживачів може розглядатися як форма економічної і соціальної поведінки. З точки зору соціокультурного підходу поведінка інтернет-споживачів являє собою символічну, знакову інтеракцію, яка виступає як спосіб самовираження, конструювання соціальної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Internet users in Europe [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>. 2. Список європейських країн за кількістю інтернет-користувачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Списокєвропейськихкраїназа_кількістюінтернет-користувачів. 3. Коламбет Е. Інтернет-аудиторія України. Статистика 2012–2013 и прогноз на 2014 год [Электронный ресурс] / Е. Коламбет. – Режим доступу: <http://blog.netpeak.ua/internet-auditoriya-ukrainy-statistika-2012-2013-i-prognoz-na-2014-god>. 4. Объем электронной коммерции в Украине увеличился в 4 раза [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://e-commerce.com.ua/2014/11/объем-электроннойкоммерции-в-украин/>. 5. Полоник В. 15 слайдов о том, как развивается рынок электронной коммерции в Украине [Электронный ресурс] / В. Полоник. – Режим доступу: <http://blog.netpeak.ua/15-slaydov-o-tom-kak-razvivaetsya-rynok-elektronnoy-kommercii-v-ukraine/>. 6. В Украине интернетом пользуется 17,5 млн человек [Электронный ресурс] // Gemius. – Режим доступу: <http://delo.ua/tech/v-ukraine-internetom-polzuetsja-175mln-chelovek-gemius-228205/>. 7. Інтернет-аудиторія України, июль 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gemius.com.ua/izdateli-novosti/internet-auditorija-ukrainy-ijul2015-goda.html>. 8. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. Екатеринбург, 2004. 9. Зоська Я.В. Особливості споживацьких установок населення України в умовах інформаційного суспільства / Я.В. Зоська // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок : зб. наук. пр. – 2011. – № 4. – С. 9–15. 10. Зоська Я. В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні : монографія / Я. В. Зоська. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 352 с.

ЯК ДОСЯГТИ КОМФОРТНОГО ПРОЖИВАННЯ У МІСТІ: РОЗДУМИ МОЛОДИХ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОКУС-ГРУПОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Шевчук Марина Олександрівна

старший викладач кафедри соціології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Плинні процеси, що відбуваються в міському середовищі та завдяки яким формуються уявлення про те чи інше місто, представляють значний дослідницький інтерес для науковців. Перші роботи з цієї проблематики пов'язують з дослідженнями таких видатних соціологів як М. Вебер, Г. Зіммер, Л. Вірт та Р. Парк. Серед сучасних західних дослідників, що приділяють увагу міській проблематиці слід назвати З. Баумана та Е. Сойя, а також відомих урбаністів Дж. Джекобса і Л. Мамфорда, у працях яких висвітлюються питання міського планування та організації міського простору. До вітчизняних учених, які в тій чи іншій мірі вивчали це питання, слід віднести Г. Артюха, Л. Малес, О. Мусієздова, В. Середу, М. Соболевську, Ю. Сороку. І міська проблематика в українській соціології лише набирає оберти, оскільки місто було і лишається простором інтенсивних соціальних змін: як змін, які відбуваються як результат самоорганізації міста та є результатом розподілу його ресурсів, так і змін, які відбуваються для забезпечення комфортного проживання його мешканців. Ці зміни потребують розуміння мешканців міста не лише як отримувачів комфортного середовища для проживання, але й як суб'єктів розбудови та відтворення міського простору.

Тому, вивчення різноманітних аспектів міського життя та його специфіки на сучасному етапі розвитку вітчизняного державотворення, враховуючи тенденції до децентралізації влади та розширення прав органів місцевого самоврядування, робить наше дослідження своєчасним та актуальним. Мешканці є основними користувачами послуг, що надаються органами місцевого самоврядування. І саме їхня думка, оцінка, критика чи похвала є основним критерієм оцінки роботи кожного муніципалітету.

У рамках проекту «Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні», що впроваджується за фінансової підтримки МЗС Норвегії, компанія «Оперативна соціологія» за участі автора з 3 по 24 липня 2017 року провела дослідження з вивчення думки працюючої молоді міст-учасників проекту з приводу діяльності органів місцевого самоврядування у сфері місцевих фінансів. Об'єктом дослідження були обрані молоді мешканці міста, віком від 25 до 35 років з досвідом проживання і роботи в своєму місті від 1 року, як найбільш соціально активні представники мешканців міста.

Ураховуючи специфіку питання дослідження, було вирішено реалізувати якісну стратегію соціологічного дослідження з використанням методу фокус-груп, оскільки таке колективне обговорення дає можливість усебічно розглянути різні аспекти предмета дослідження і виявити фонові роздуми інформантів за обраними для обговорення питаннями.

Міста-учасники проекту – Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Херсон, Черкаси, Чернівці, Чернігів. В кожному з міст було проведено по одній фокус-групі. У фокус-групах приймали участь від 5 до 12 інформантів. Загалом прийняли участь – 83 молодих мешканців міст-учасників проекту. Серед напрямів трудової діяльності учасників фокус груп були відзначені: адміністративна робота, сфера торгівлі, робітничі професії, сфера послуг, кваліфіковані працівники на виробництві, підприємницька діяльність, ІТ-сфера, армійська служба, банківська сфера, сфера освіти та сфера охорони здоров'я.

Наші розмови з учасниками фокус груп ми починали з загального питання про їх оцінку комфортності проживання у власному місті. Таким чином, учасники розпочинали дискусію саме з власних уявлень про те, що є важливим для їх комфортного проживання у місті. Цікаво зазначити, що перелік сфер був досить вузьким і стосувався здебільшого саме власних повноважень міста. Так, молоді мешканці міст-учасників проекту частіше за все відмічали питання благоустрою, громадського транспорту, туристичної привабливості міста та його екологічного стану, коли говорили про позитивні і проблемні аспекти проживання у своїх містах.

Серед позитивних аспектів проживання у своїх міста інформантами називались: компактність міста, велика кількість парків, скверів та інших місць відпочинку у місті, а також їх гарний та доглянутий стан, якість прибирання та вивозу сміття, ремонтні роботи на вулицях і дорогах міста, туристична привабливість міста, якість громадського транспорту та зручність графіку його руху, наявність велосипедних доріжок.

Серед проблемних аспектів проживання у своїх містах інформанти називають: наявності достатньої кількості місць відпочинку, стан тротуарів та доріг у місті, підтримання вулиць міста у чистоті, екологічної ситуації у місті, можливості скористатися велотранспортом, якість громадського транспорту, недалекоглядне планування районів новобудов. Варго зазначити, що були випадки, коли в одній групі були озвучені протилежні думки з приводу одних й тих самих питань. Так за однієї розмови учасники могли висловити і задоволення станом справ у якійсь сфері, і, водночас, висловити критичні зауваження з певного приводу по тій самій сфері.

Також цікавим для нас виявилось те, що відповідаючи на загальне питання «Що Вам важливо для комфортного проживання в місті» інформанти були більше схильні до опису сфери благоустрою та громадського транспорту, тобто до сфер, які охоплюють спільні інтереси всіх мешканців. Коли ж розмова перейшла до питання фінансування різних сфер коштами місцевого бюджету – і за вибором сфер, і за аргументами стали більш поширені відповіді, які б стосувалися особистого благополуччя інформанта. Так найбільше покращення фінансування за кошти місцевого бюджету, на думку учасників фокус груп, потребують сфери охорони здоров'я, освіти та соціального захисту. І аргументи, які супроводжували такий вибір, часто являли собою історії власних витрат у названих сферах. Мінімізація цих витрат є першочерговою з точки зору респондентів за такого формулювання питання.

В той же час ми не схильні звинувачувати наших інформантів у патерналізмі. Оскільки в їх розповідях про проблеми, з якими вони стикаються, проживаючи у своїх містах, супроводжуються і розповідями, як вони ці проблеми долають. І частіше за все алгоритм подолання проблеми передбачає власні зусилля чи допомогу близького оточення – родичів, друзів, колег та знайомих. Вони будують дитячі майданчики, ремонтують свої будинки, дитячі садки та школи, займаються благоустроєм прибудинкових територій, додатково оплачують послуги лікарів та комунальних служб та інше. Навіть у випадках звернень по допомогу до офіційних осіб чи організацій інформанти демонстрували схильність використовувати неформальні канали – власні зв'язки та знайомства.

Така схильність до вирішення питань неформальними шляхами можливо є наслідком невисокої правової та економічної освіти інформантів. Так на питання «Що таке місцевий бюджет і як він формується?» рідко коли могли відповісти більше ніж один-два інформанти в кожній з фокус груп, а в деяких таких і зовсім не знайшлося. Стосовно розподілу цих коштів ідей інформантами було висловлено більше. Так зокрема деякі інформанти зазначили, що цілеспрямовано не шукають інформації про місцевий бюджет, тим не менше отримують її через місцеві ЗМІ – місцеві канали телебачення та місцеві газети. До того ж, як зазначив один із учасників фокус груп, неінформованість з питань місцевого бюджету не означає повну байдужість до життя міста, а лише те, що джерелом інформації про бюджетні кошти є не офіційні документи, а реальні зміни, що їх спостерігають на вулицях міста його мешканці.

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**Ніколенко Вадим Вікторович**доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені О. Гончара

У сучасному турбулентному світі значну увагу привертають до себе питання побудови успішної країни або суспільства, де переважають щасливі люди. Зважаючи на це, фокус дослідницького інтересу має зосереджуватися на досвіді демократичної модернізації та реформаторських практиках передусім країн Західної Європи і Північної Америки. На нашу думку, саме там можна побачити бажані соціально-економічні зразки повноцінного життєзабезпечення масової людини. Такі практики і соціальні стандарти обумовлюють зайняті ними провідні місця у світових табелях про ранги, наприклад, стосовно індексу розвитку людського потенціалу. Тож уряди країн-лідерів намагаються утримати пальму першості, зберегти позитивну динаміку в багатьох загальносвітових рейтингах завдяки реалізації основних принципів соціально орієнтованої ринкової економіки або, іншими словами, держави загального добробуту.

Це потребує від можновладців постійної уваги до широкої палітри наукових даних, щорічних соціологічних звітів, статистичних оглядів, які промовисто говорять про стан громадської думки, масової свідомості, соціальні настрої, очікування населення. Невипадково вчені наголошують, що громадська думка, яка виникла по закінченні епохи середньовіччя у результаті розширення публічної сфери¹, стала виконувати функції однієї з повноцінних гілок влади. До речі, досвід національного будівництва західних країн переконливо доводить, що без урахування цієї інформації важко сподіватись на успішну трансформацію соціальної структури в напрямі від елітарно-ієрархічної моделі до егалітарно-демократичної, на побудову ефективної ліберальної демократії. Отже, для суб'єктів політичних і ринкових перетворень емпіричні дані реального стану суспільства, його соціально-економічного клімату можуть стати запорукою впевненості канатохідця в процесах обговорення і прийняття доленосних управлінських рішень. Окрім того, вкрай важливо ще раз проаналізувати ідеї класиків жанру, які дадуть змогу глибше зрозуміти сутність та логіку дії цієї системи.

Одним із видатних науковців-практиків, якого по праву вважають батьком-засновником економічного дива повоєнної Німеччини та відомим теоретиком соціально орієнтованого ринкового господарства, є Л. Ергард. Зокрема, він працював міністром економіки в уряді бундесканцлера К. Аденауера після Другої світової війни. У своїй праці «Добробут для всіх» Л. Ергард зауважував, що адресатом усіх його реформ є насамперед споживач і прагнення до постійного підвищення стандартів його життя. Він неодноразово наголошував, що основні принципи цієї парадигми можна узагальнити у такий спосіб: 1) невтручання держави в господарське життя, 2) дотримання особистих свобод, 3) свобода вибору споживача, 4) господарська конкуренція, 5) постійне зростання економічного добробуту суспільства, 6) соціальна справедливість і прогрес, 7) піклування про середній клас приватних власників. Німецький вчений довів, спираючись на основні критерії істини – час і практику, що реалізація цих ідей приводить до зменшення тіньової економіки, підвищення господарської активності, поширення бажаних соціальних зразків діяльності людини. До речі, в англійській науковій традиції, на відміну від німецької, подібна проблематика відома під назвою «welfare state» або «держава загального добробуту», зокрема, в дослідженнях Г. Еспінг-Андресена.

Загальний знаменник такого типу організації соціально-економічної системи полягає не лише в раціоналізації професійної діяльності, збільшенні ВВП на душу населення, але й у налагодженні ефективного соціального забезпечення, як наслідок, створення більш широких можливостей для повноцінної самореалізації населення. Іншими словами, соціально орієнтована ринкова економіка, або держава загального добробуту – це постійний пошук компромісу між економічною ефективністю і підтримкою соціальної сфери, господарським інтересом і соціальною справедливістю, прагненням до самозабезпечення і багатством всього суспільства. Причому знаходження такого компромісу допомагає розвитку соціальної сфери і жодним чином не порушує високі стандарти господарської культури.

У межах цієї дихотомії окремо варто акцентувати на важливих аспектах взаємодії соціального й економічного. Очевидно, що одним із основних завдань для суб'єктів побудови «welfare state» стає унеможливлення створення дуалістичного суспільства, де багатство зосереджено в руках економічно неактивного населення, натомість представники висококваліфікованих спеціальностей залишаються на узбіччі фінансового благополуччя. Зважаючи на це, на особливу увагу заслуговують проблеми матеріального забезпечення, підвищення рівня купівельної спроможності різноманітних професійних груп, передусім представників затребуваних спеціальностей у сучасному постіндустріальному світі – науковців,

¹ Вважають, що громадська думка існувала в усі історичні епохи. Водночас виокремлюють підхід відповідно до якого вона з'являється у завершеному вигляді з появою буржуазного суспільства.

медиків, викладачів, програмістів, військових, інженерно-технічних і соціальних працівників тощо. Такі акценти стають гідною мотивацією для професійної соціалізації молоді, водночас створюючи важливі підстави для збільшення відрахувань до пенсійного фонду. З огляду на це варто робити рішучі реформаторські кроки задля зведення нанівещь перспективи консервації бідності. Якщо ми будемо ліберально-демократичне суспільство, слід зрозуміти, що без повноцінного задоволення вітальних, матеріальних потреб важко сподіватись, з одного боку, на створення міцного середнього класу, дієву громадянську самоорганізацію й ініціативу, а з іншого – стрімке поширення публічним простором європейських емансипативних цінностей. Йдеться про такі бажані цінності як взаємопідтримка, солідарність, довіра, самореалізація, толерантність, підприємництво, егалітаризм, функціонування комунікативного розуму згідно з Ю. Габермасом. Без означених вище соціально-економічних практик їх атрибутивних ціннісних елементів ліберально-демократична система майже не працює, стає дисфункціональною. Так, доцільно виокремити доволі цікаві крос-культурні закономірності, наприклад, заможні люди за власною соціальною природою є більш ліберальними, натомість бідні, як правило, нетерпимі. Водночас суспільство без середнього класу, ефективних громадянських ініціатив навряд зможе досягти успіху в процесах прискореної демократичної модернізації країни, адже її головними суб'єктами є дрібна і середня буржуазія, студентство, молодь, інтелігенція. Втім виконання ними громадянських функцій передбачає наявну можливість всебічного задоволення матеріальних потреб – у різноманітному харчуванні, повноцінному житлі, активному відпочинку тощо.

Вирішення актуальних економічних проблем має відбуватися не згідно за встановленою чергою у порівнянні з іншими, а паралельно із розв'язанням в тому числі й соціальних протиріч. У всьому цивілізованому світі прагнуть остаточно відмовитися від патерналістської та перейти до побудови активістської моделі соціальної політики, де формувалась б така життєва мотивація, що дає змогу якомога більшій частині населення реалізувати себе в різноманітних вимірах суспільного життя. Безсумнівно, для абсолютної більшості самореалізація може мати місце лише в ліберально-демократичній системі на відміну від тоталітарної з її перманентними тенденціями до формування екстернальної життєвої позиції, тобто домінування в масовій свідомості експектацій на кшталт «про мене піклуватимуться інші». Цей соціальний феномен має ще одну промовисту назву – соціальне утриманство. До речі, серед населення Заходу переважає інтернальний тип особистісного самоконтролю. На цьому тлі яскраво простежуються два стрижневі принципи впливу на поведінку людини: зовнішній примус і внутрішня мотивація. Н. Еліас зауважував, що процес цивілізації є трансформацією домінуючої структури зовнішнього примусу з боку держави у напрямку до формування дієвого особистісного самоконтролю окремо взятої людини, зважаючи на її власну мотивацію, індивідуальні переконання тощо. З огляду на це активістський тип соціальної політики передбачає формування у масовій свідомості рельєфно вираженої досяжницької мотивації або, як мінімум, не заважає цьому. Як наслідок, змінюється соціальна семантика людини від її сприйняття як об'єкта впливу на визнання за нею диспозицій суб'єкта, здатного бути дієвим творцем власної біографії. На цьому тлі активістський тип соціальної політики є органічним елементом процесу цивілізації, за Н. Еліасом. Утім це не означає, що всі нужденні соціальні групи, які в силу різних причин неспроможні забезпечувати себе в повному обсязі, залишаються на самоті зі своїми проблемами. Для них існує виражена державна політика ефективного соціального забезпечення.

У підсумку варто зауважити, що капіталізм з «людським обличчям», або соціально орієнтована ринкова держава є одним із основних орієнтирів формування успішного суспільства, тобто такого соціуму, де превалюють щасливі люди. Водночас країни-лідери світового розвитку зберігають позитивну динаміку в багатьох світових рейтингах завдяки постійному пошуку золоті середини між ефективною економікою і повноцінною підтримкою соціальної сфери. А втім у межах цієї дихотомії питання збереження конкурентної господарської культури, гідного рівня життя економічно активного населення та інших соціальних груп, підтримки досяжницької мотивації вважають системоутворювальними.

СЕКЦІЯ 16

ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ВІД ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ ДО ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

КАТЕГОРІЯ «КВІР»: ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ

*Червінська Тетяна Григорівна*кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Термін «квір», на відміну від поняття «гендер», ще не є широковживаним у науковому і публічному дискурсі пострадянського простору. Попри досить активний розвиток різних тематичних напрямків гендерних досліджень в Україні квір-дослідження перебувають у стадії становлення і є, в основному, спробами інтерпретації праць західних квір-теоретиків. Натомість більш артикульованим і активно використовуваним поняття «квір» є в активістському ЛГБТ-середовищі.

На початку ХХ ст. в англомовних країнах слово «квір» використовувалося як образливе сленгове позначення геїв та лесбійок. Пізніше воно було «привласнене» активістським середовищем ЛГБТ та квір-теоретиками з протилежною оціночною конотацією. Невідповідність нормам, статевої та гендерний нонконформізм пропонувалося вважати не недоліком, а творчим процесом пошуку нестандартного вираження власної сексуальної індивідуальності, що підважувала репресивні гетеронормативні бінарнізми, організовані за принципом ієрархії. Результатом цієї політичної, а потім і академічної роботи з денормативізації та денатуралізації статі та гендеру і стала квір-теорія.

Т. де Лауретіс, яка ввела до наукового дискурсу категорію «квір», тісно пов'язала її з концептами сексуальності, гендеру, суб'єктивності, бажання, інакшості. Дослідниця вважала, що моделі гендерної та сексуальної ідентичності, що ґрунтуються на опозиціях («чоловічого»/«жіночого», «гетеросексуального»/«гомосексуального»), потребують перегляду, і використала поняття «квір-ідентичність» для позначення широко спектру явищ, які не вписуються в нормативний соціальний порядок.

Витоки квір-теорії пов'язують також із працями Дж. Баталер, в яких вчена обґрунтовує ідею перформативності гендеру, що дестабілізує єдність класичних категорій суб'єкта і створює модель для різних рівнів репрезентації нових політик опору. Концепція перформативності гендерної суб'єктивності Баталер розвивається у квір-теорії в дослідженнях альтернативні проектів гендерної ідентичності суб'єктів негетеросексуальної орієнтації.

Термін «квір» позначає все те, що не вписується у патріархатний гетеронормативний порядок, виходить за межі категорії «норми». «Дивна», «ексцентрична», «інакша» квір-ідентичність не піддається однозначному визначенню, вона завжди є мінливою, плинною і субверсивною по відношенню до будь-якої нормативної системи.

Поняття «квір» не має строгого та однозначного визначення – відсутність зафіксованих сталих рис «квір» є однією з ключових ознак цього поняття. Воно позначає ідентичність, яка позбавлена сутності і розходить з усім нормальним, легітимним, панівним. Як засвідчують праці представників та представниць так званого квір-канону (Дж. Батлер, Т. де Лауретіс, І. К. Седжвік, Е. Грос, Дж. Халберстам) в концепт «квір» закладена іманентна нестабільність і множинність значень.

І науковці, які працюють в межах квір-теорії, і суб'єкти, що практикують або визнають квір-ідентичність, акцентують не стільки практики подібності, скільки практики неспівпадіння та відмінностей – специфіку досвідів, репрезентацій, уявлень. «Концепт «квір» кидає виклик самій ідеї соціальної ідентичності і проблематизує єдність гендерної ідентичності, вважаючи і сам гендер внутрішньо ієрархічним та таким, що піддається тенденції нормативізації» [2, с. 23].

В пострадянських країнах і в Україні, в тому числі, терміном «квір» як «парасольковим» послуговуються ЛГБТ, тобто, перш за все, ті, хто мають «іншу» сексуальність. Однак використання вказаного поняття тими, хто називає себе «квір», може переслідувати різні, інколи протилежні цілі. З одного боку, ідентифікація себе з «квір» – це прагнення вказати на свою інакшість, позиціонування себе як суб'єктів, яких не можна категоризувати у гетеронормативних бінарнізмах. Більш того, низовий український квір-активізм часто протиставляє себе ЛГБТ-спільноті і наголошує на своїй відмінності від останніх, а також незгоді з цілями, яких вона прагне, та стратегіями, які використовує. Для них «бути «квір» означає заперечувати як нормативну гетеросексуальність, так і гомосексуальність» [1, с. 74]. В той же час, українська ЛГБТ-спільнота часто використовує самопозначення «квір» для того, аби сховатися, замаскуватися за англіцизмом, який не має негативних конотацій в українській мові і не

відсилає до гомосексуальності та інших ненормативних сексуальностей, які стигматизуються та патологізуються гомофобним суспільством.

Сучасне використання поняття «квір» розширюється: воно може застосовуватися як для позначення маргінальних статевих та гендерних ідентичностей – в дослідженнях гендеру і сексуальності, – так і в дискурсах раси, національності, тілесності.

Квір-теорія акцентує мінливість сфери її визначення, її еластичність, що є однією з конститутивних характеристик цієї теорії. Все, що прийнято позначати терміном «квір», не може бути представлене в сталих визначеннях, оскільки ствердження стабільності сексуального бажання і гендерної ідентичності є неприйнятним саме з методологічних позицій квір-теорії. Відсутність чіткої і повної термінологічної визначеності слова «квір» дозволяє уникати жорстких рамок щодо своєї або чужої ідентичності як зафіксованої й розглядати її як таку, що постійно перебуває в процесі становлення та зміни. Саме цей характер процесуальності найбільше відповідає специфіці сучасного розвитку квір-теорії й академічного наповнення терміну «квір».

Отже, квір-теорія виводить в центр уваги соціальну визначеність нашої ідентичності, піднімаючи питання нормативності, варіанти і практики конструювання гендеру та сексуальності. Квір-теорія підкреслює необхідність деконструктивістських практик і політик конструювання нормативності. Вона являє собою необхідну аналітичну складову для аналізу соціальних інститутів і систем, які легітимують і легалізують одні моделі, інтереси одних груп й виключають альтернативні моделі та інтереси, що не вписуються в даний нормативний порядок.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Аусландер Л. Женские + феминистские + лесбийские-гей + квир исследования = гендерные исследования? /Аусландер Л. // Введение в гендерные исследования. Ч.II: Хрестоматия. [Под ред. С.В.Жеребкина] – Харьков: ХУГИ, 2001; СПб.: Алтея, 2001. – С.63-92. 2. Воронцов Д. Гендер и квир: novum organum российской социальной психологии, или «приличные» термины для «неприличного» предмета /Воронцов Д. // Социальная психология и общество - 2014. Том. 5, № 4 – С.14-28.

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ФЕМІНІСТИЧНИХ ПРАКТИК

Бавикіна Вікторія Миколаївна

аспірантка кафедри медіа-комунікацій соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В сучасному світі феміністська практика (та окремі її течії) має акцентувати громадську увагу не лише на проблемах, пов'язаних з повноцінною реалізацією прав та можливостей жінок, а й виходити в ширше поле контексту прав людини. Це пов'язується не лише з правами чоловіків (як біологічної статі), що, необхідно зауважити, також є доречним в сучасних патріархальних суспільствах (де існують чимало структурних перепон для реалізації людини в залежності від її статі), але й з правами різноманітних гендерних груп, та, зокрема, безпосереднього розповсюдження та укорінення поняття гендер, його адекватного розуміння та сприйняття. Практики нерадикального фемінізму – це перший інструмент для створення такого базису. В Україні потреба адекватної репрезентації гендерної проблематики на сьогодні є нагальною та грає одну із ключових ролей у побудові секулярної демократичної держави, де перш за все поважається право кожної людини як повноправного повноцінного громадянина, незалежно (та не зважаючи) від його біологічної та гендерної статі. Саме поняття гендеру надає суспільству основу для такого процесу демократизації, адже включає в себе найширший спектр можливих соціальних ролей, що може приміряти на себе людина в той чи інший час її життя. Демонструючи перформативність ідентичності (за Джудіт Батлер), реалізація гендерної теорії надає можливість трансформації та переорієнтації різноманітних авторитарних структур, а головне – знищує характерну для пострадянських країн, схильність до патерналізму. Останнє пов'язане з тим, що гендер – це перш за все самостійний та усвідомлений вибір. Тому на сьогодні гендер перетворюється на категорію, що діє в біополітичному дискурсі, і має здатність до конструювання соціальної реальності, адже він дозволяє вийти за межі нормативного дискурсу «жіноче» та «чоловіче». Як вказує Джудіт Батлер у статті «Гендерне регулювання», гендер є механізмом, що нормалізує поняття чоловічого та жіночого, але одночасно може виступати механізмом, завдяки якому ці терміни можуть деконструюватися.

Сучасні практики фемінізму розглядаються з позицій теорії структурації, що дозволяє акцентувати увагу не тільки на існуючих структурних обмеженнях, але й на можливостях феміністських практик у конструюванні соціальної реальності, соціальному потенціалі виробництва (трансформації) соціальної норми не тільки щодо жінки, але й з позицій гендерної теорії загалом. Таким чином ми визнаємо опосередкованість українських феміністичних практик локальним контекстом, але в той же час усвідомлюємо можливість впливу на соціальну структуру, на формування нового типу знання та закладання базису для подальших соціокультурних змін.

На сьогодні основним вектором феміністичного руху в Україні є використання гендерної теорії як інструменту для публічної артикуляції механізмів нерівності та пригнічення, що діють в суспільстві і транслуються різноманітними соціальними інститутами. Таким чином одним із основних завдань фемінізму є деконструкція соціальної норми та лібералізація публічного дискурсу щодо соціальної ролі сучасного українця. Розповсюджене й сьогодні бачення про суто «жіночі» та суто «чоловічі» соціальні ролі, передбачені природою схильності та призначення, що маркують життя людини, вже не є релевантними чи репрезентативними. Тому зміна парадигми соціальних ролей, порушення їх цілісності та процес осучаснення, можна вважати за центральну ідею українського (помірного) фемінізму. Необхідно зазначити, що за останні роки фемінізм в Україні набув більш публічного виміру, поступово виходячи з маргінесу суспільства. Українські феміністки, які з огляду на їх діяльність можуть розглядатись як публічні інтелектуалки (Тамара Злобіна, Тамара Марценюк, Ірина Жеребкіна, Надія Парфан та ін.), сприяють створенню позитивного іміджу фемінізму та розхитуванню традиційного для українського суспільства образу феміністки, що має виключно негативні конотації. Ще однією умовною місією даної просвітницької діяльності є впровадження так званої «гендерної чутливості» – розуміння та прийняття до уваги соціокультурних факторів, що лежать в основі дискримінації за ознакою статі.

Хоча необхідно зазначити, що на сьогодні вітчизняні практики фемінізму перш за все сфокусовані на розробці проблеми жіночої суб'єктності, що в цілому не охоплює весь спектр проблематики гендеру. Однак в Україні дана орієнтація є цілком закономірною, адже фундаментальне уявлення про жінку як об'єкт або маркування її через традиційний дискурс, що присутнє в українському суспільстві, не дає можливості розробляти інші питання гендерної теорії. Ірина Жеребкіна визначає два підходи до визначення жіночої суб'єктності, що використовуються в теорії фемінізму, – есенціалістський та анти-есенціалістський. Другий підхід (що визначається вже в рамках постфеміністському дискурсі) розширює розуміння ідентичності до можливості її трансформації та акцентує увагу на її плуральності. Есенціалістський підхід є більш традиційним та розглядає «жіноче» як незмінну цілісність, що пов'язує ідентичність, досвід, суб'єктність в єдину практику. Наявний на сьогодні публічний фемінізм в Україні послуговується останнім підходом, який не дозволяє виходити за рамки усталеної ідентичності та не диференціює жіноче за множинністю та різницею досвідів, практик, можливостей.

«Я МОГУ ГОВОРИТЬ»: ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО И ИНДИВИДУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ»

Чернова Жанна

доктор социологических наук,
профессор департамента социологии
Национального исследовательского университета
«Высшая школа экономики», Санкт-Петербург

Сейчас в современном российском обществе происходит низовая модернизация или модернизация чувств. За последние два года в публичном пространстве, в первую очередь в медиа пространстве, происходит обсуждение целого ряда вопросов, которые раньше редко становились предметом публичного обсуждения (флешмоб «Я не боюсь сказать», дискуссия о 57 московской школе, различные скандалы, связанные с ЛГБТ тематикой, с каминг-аутами). Эта новая повестка дня демонстрирует две очень важные черты, характерные для современного российского общества и которые непосредственно связаны с советским проектом эмансипации.

Во-первых, это проблема публичной сферы, родовой травмой которой является «публичная немота» (Гладарев, 2015). Поэтому разговор о чувствах в публичном пространстве является одновременно таким важным и таким болезненным как для индивидов, так и для общества. Специфика современного публичного пространства заключается в его светскости, гипертрофированной роли государства в регулировании разных сфер жизни, узурпировавшего в том числе и сферу языка и разговора о чувствах. Отсутствие легитимного публичного места говорения о чувствах (за исключением юридического и медицинского дискурсов) связано и с отсутствием конвенционального способа говорения, языка, на котором можно было бы публично говорить о чувствах.

«Публичная немота», особенно характерная при обсуждении сензитивных тем, помимо наследия советского гендерного проекта может быть обусловлена спецификой российской модернизации в 20 веке, которая проходила по нескольким направлениям. И если в каких-то областях, например, образовании, использовании цифровых технологий, современная Россия является достаточно модернизированной страной, то в сфере гендерных отношений, частной жизни, публичной обсуждении вопросов интимности Россия находится на уровне стран с традиционными, патриархатными ценностями.

Во-вторых, как и советская, российская культура не приспособлена к разговору об интимном, не выработала способов и гендерно-чувствительного языка говорения об индивидуальном и институциональном насилии над индивидом. При том, что насилие пронизывает все сферы и уровни отношений как на уровне

государства, общества, так и на уровне межличностных отношений. Культура насилия вписана в гендерный порядок российского общества, который включает различные способы легитимации насилия как части общественного договора, в том числе и посредством замалчивания, табуирования и символической аннигиляции этих вопросов в публичной сфере. Если суммировать, то все российские проблемы, травмы в случае институционального и индивидуального насилия остаются в приватной сфере, близком кругу другой и родственников. Табуирование гендерно-сензитивных тем, отсутствие культурных конвенций говорения о болезни и смерти в публичном дискурсе, не делают их меньше болезненными и значимыми для индивидов. Скорее, это так или иначе выражается в насилии или человека против общества или общества против человека. Разговор об отношениях – это предмет разговора женских журналов. Но он не является предметом дискуссии всего общества и, конечно, это не «мужская тема».

При этом за последние несколько лет у целой группы общества изменилось отношение к насилию, к социальным и гендерным ролям, изменилось отношение к телесности, уязвимости. К таким темам, от которых, с одной стороны, нельзя уйти, а, с другой стороны, разговор о них порождает или некую неловкость, или некое недопонимание.

Однако традиционное разделение на публичное и приватное пространство, способы формирования актуальной повестки дня и выбора формата дискуссии не соответствуют реалиям современного информационного общества, когда смартфон и социальные сети становятся инструментом создания публичного пространства для множества индивидов.

Интернет-дискуссии на тему чувств представляют собой способ преодоления «публичной немоты», поскольку они демонстрируют, что, во-первых, достаточно много людей хочет и может говорить, а, во-вторых, что тем для обсуждения много больше и они более разнообразные, чем предполагалось, например, государством.

Более того, актуальные темы для обсуждения не спущены сверху и не регламентированы. Они основаны на личном опыте многих, представляют собой не исключение, а скорее социальную норму, которая прорывается сквозь культурные конвенции, связанные с требованием «не выносить мусор из избы». Поэтому можно говорить о том, что модернизация чувств как способ гендерной проблематизации индивидуального и институционального насилия возникает здесь и сейчас. В общественном дискурсе, интернет-дискуссиях возникают конвенции по поводу того, как говорить о чувствах, как говорить о сложных темах. И это совершенно новый феномен, который достаточно поздно приходит в Россию.

Рассматриваемые в докладе нарративы и дискуссии по поводу случаев индивидуального и институционального насилия показывают, что, с одной стороны, на уровне общества в целом отсутствуют конвенции о допустимости обсуждения этих тем в публичном пространстве, слабость либеральной, в том числе гендерной идеологии как схемы интерпретации действий и ценностной основы для возможных изменений, а также не выработан общедоступный и понятный всем язык говорения «об этом» (сексуальности, телесности, гендере). С другой стороны, попытки публичного обсуждения этих тем и реакция на них со стороны общества показывают, что формируется не только новая повестка дня, вырабатывается новый язык, чувствительный к этим проблемам, но и проявляется коллективный ответ общества на биополитику государства.

СКІЛЬКИ ЖІНКА ПЛАТИТЬ ЗА ТЕ, ЩО ЇЇ КРИВДИТЬ ЧОЛОВІК? ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Герасименко Ганна В'ячеславівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ

Насильство щодо жінок визнається одним з головних порушень прав людини, яке виступає одночасно наслідком гендерної нерівності та бар'єром на шляху досягнення гендерної рівності, впливаючи на всіх жінок у суспільстві. Результати дослідження економічної вартості насильства щодо жінок в Україні підтверджують комплексний характер цієї проблеми, що впливає не лише на індивідуальні життя постраждалих жінок або їхніх сімей, а й має вагомі суспільні наслідки. Втрати, пов'язані з гендерно зумовленим насильством, можуть бути оцінені в грошовому, трудовому або нематеріальному еквіваленті, мати поточні, довготривалі та потенційні ефекти, розподілятися між різними представниками суспільства, включаючи потерпілих, членів їхніх сімей, кривдників, роботодавців, які несуть збитки внаслідок тимчасової непрацездатності працівників, та суспільні інститути.

Можливі статті грошових витрат охоплюють втрати макроекономічного продукту, що зумовлені тимчасовою непрацездатністю постраждалих, та вартість послуг з реагування на факти насильства, надання допомоги жертвам насильства або притягнення кривдників до відповідальності. Певний економічний еквівалент мають і медико-демографічні втрати, що включають передчасні смерті, втрати здоров'я та інвалідизацію потерпілих. Поширення замовчування випадків гендерно зумовленого насильства призводить до низького рівня звертань постраждалих по спеціалізовані послуги, що надаються на

безоплатних засадах. В результаті переважна частина витрат, пов'язаних з подоланням наслідків насильства щодо жінок, лягає на плечі самих постраждалих.

Питанням оцінки масштабів та економічних наслідків насильства щодо жінок присвячено значну кількість наукових досліджень, прикладних розрахунків та ситуаційних аналізів в країнах світу. Хоча більшість з цих розробок представлені не точними грошовими оцінками, а, скоріше, просвітніми матеріалами, деякі з авторів наводять конкретні підрахунки обсягів відповідних коштів на національному рівні або часткові оцінки певних категорій витрат. В Україні ж результати подібних досліджень надати відсутні наразі економічні аргументи для посилення заходів державної політики з протидії насильству щодо жінок, активізації громадського обговорення неприйнятності цього явища та шляхів його викоринення в суспільстві.

Головним джерелом отримання інформації щодо особистих витрат жінок, які пережили фізичне або сексуальне насильство, є цільові опитування реальних жертв. Відповідно, з метою оцінювання обсягів матеріальних збитків та грошових витрат жінок, які постраждали від насильства, в лютому 2017 року було проведене спеціальне опитування жінок, які зверталися по допомогу до різних установ. Загалом було опитано 707 жінок у різних регіонах країни, рекрутинг респондентів здійснювався соціальними працівниками та представниками громадських організацій, які надають спеціалізовані послуги постраждалим від насильства. Дослідження було реалізоване фахівцями ГО «Український центр соціальних реформ» за підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні.

Як показує огляд наукової літератури, численні витрати, пов'язані з насильством щодо жінок, можуть бути дуже різноманітними, охоплюючи як *матеріальні збитки*, що вимірюються в грошовому еквіваленті (наприклад, заробітна плата надавачів послуг або вартість профілактичних лікарських засобів), так і *нематеріальні ефекти*, що не мають визначеної грошової цінності (такі, як емоційні наслідки пережитого насильства, втрата впевненості в собі або довіри до оточуючих людей). Більшість із цих витрат можуть бути співвіднесені з певним комплексом збитків, що несуть різні зацікавлені сторони: все суспільство (наприклад, втрачені макроекономічні результати, погіршення громадського здоров'я, вплив на шлюбно-сімейну ситуацію, зміни в репродуктивних настановах та відкладені народження дітей тощо), державні інституції (зокрема, мережа закладів сектору охорони здоров'я, правової підтримки та правосуддя, соціальних та спеціалізованих послуг для постраждалих від насильства, забезпечення громадського правопорядку тощо), а також окремі особи чи їх домогосподарства (особисті витрати грошового характеру, що зумовлені наслідками насильства). Разом з тим можуть виникати певні категорії непрямих витрат, що пов'язані з негативними психологічними наслідками насильства, в тому числі для дітей, що стали свідками подібних ситуацій, погіршенням сімейних стосунків або втраченими можливостями жертв в плані заробітку, кар'єрного розвитку або загальної самореалізації. Остання категорія витрат може мати відтермінований характер, оскільки пережите насильство може призводити до віддалених психологічних наслідків, що проявляються з часом.

Як показали результати дослідження, розмір особистих витрат жертв фізичного та сексуального насильства визначається тяжкістю отриманих тілесних ушкоджень, в середньому українські жінки витрачають на подолання наслідків насильства більше 5 тис. грн. особистих коштів. До подібних видатків належать: оплата медичних послуг та обстежень, придбання ліків і медичних препаратів, витрати на переїзд на нове місце проживання після розірвання стосунків із кривдником, облаштування «нового життя» та оренда окремого помешкання, вартість юридичних консультацій, оплата адміністративних послуг (судові збори, штрафи, вартість державних експертиз), консультації психологів для дорослих та дітей (у випадку, якщо діти ставали свідками насильства) тощо. Розмір витрат постраждалих від насильства перевищує рівень середньомісячної заробітної плати жінок та впритул наближається до середніх грошових витрат домогосподарств України. Серед невтішних висновків дослідження привертає увагу й підвищена вразливість малозабезпечених та незайнятих жінок у подоланні наслідків пережитого насильства, оскільки результати опитування чітко виявили, що розмір витрат у цьому випадку визначається не стільки потребою постраждалих у певних послугах, скільки наявністю в них необхідних ресурсів.

ГЕНДЕРНІ РОЗРИВИ В ІНДИВІДУАЛЬНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧІ

Дячук Ольга Антонівна

методист кафедри політичних наук

Рівненського державного гуманітарного університету

Благополуччя людини – це «стан рівноваги або балансу, який може залежати від життєвих подій або проблем» [1, р. 222]. Індивідуальне благополуччя можна трактувати як задоволення життям, відчуття щастя і внутрішньої гармонії. Але, незважаючи на його суб'єктивну суть, благополуччя людини детермінується низкою екстернальних факторів, таких як соціальні, соціально-психологічні, культурно-освітні, політичні, економічні та інвайронментальні.

Забезпечення гідного рівня благополуччя залишається актуальною проблемою для усіх країн світу, що відображено в програмі ООН «Цілі сталого розвитку 2016–2030» [2]. Звичайно, рівень благополуччя населення

залежить від рівня розвитку країни та від регіональної специфіки проблем (не)благополуччя, проте в програмі ООН серед 17 представлених цілей можна виділити інтегральні з благополуччям кожного: подолання бідності в усіх її формах та усюди; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.

Поряд з особливостями проявів неблагополуччя в певних соціальних системах та соціальними проблемами окремих регіонів актуальними є гендерні розриви в показниках індивідуального благополуччя, що характерно навіть для найрозвиненіших країн світу. Так, в дослідницькому звіті Єврокомісії за 2015 р. «Гендерні розриви в індивідуальному благополуччі» К. Сенік наводить дані про те, що в країнах ЄС наявні гендерні відмінності в рівні оплати праці та кар'єрних перспективах – чоловіки отримують більше практично в кожній професії. Також жінки традиційно тратять більше часу на домашню роботу, вони повністю або переважно відповідальні за виконання обов'язків по господарству, частіше страждають від стресу внаслідок нестачі часу, ніж чоловіки [3, р. 29]. Що стосується суб'єктивного відчуття щастя і задоволеності життям, то жінки Євросоюзу почуваються більш щасливими і задоволеними життям, ніж чоловіки [3, р. 15].

Для моніторингу (не)рівності чоловіків і жінок у різних сферах життя на глобальному рівні світовою спільнотою було розроблено два індекси – Індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index) та Індекс гендерного розриву (Global Gender Gap Index). Перший визначається в рамках щорічних досліджень людського розвитку ООН і базується на таких показниках, як рівень материнської смертності, показники підліткової народжуваності, частка місць в парламенті, кількість населення з принаймні середньою освітою та участь у трудовому процесі (кількість працевлаштованих жінок). За цією методологією Україна у звіті за 2016 р. посіла 84-е місце серед 188 країн світу [4].

Індекс гендерного розриву – це глобальне дослідження, яке проводиться міжнародною неурядовою організацією «Всесвітній економічний форум» і визначає прояви гендерної нерівності у чотирьох основних сферах життя людини: економічна участь та можливості; освіта; здоров'я та тривалість життя; політичні права. У 2016 р. Україна посіла 69-е місце у рейтингу 144 країн світу. Сфери, у яких найбільш забезпечена гендерна рівність в Україні, – це рівень освіти і здоров'я та тривалість життя (показник останнього, щоправда, у чоловіків нижчий, ніж у жінок). Водночас сферами нерівності залишаються економічна й політична участь та можливості. Гендерні розриви в економічній сфері наступні (показником рівності є значення індексу «1»):

- співвідношення участі жінок до чоловіків у робочій силі – 0,833;
- рівність оплати праці жінок та чоловіків за аналогічну роботу – 0,66;
- співвідношення очікуваного заробітку жінок до заробітку чоловіків – 0,602;
- співвідношення жінок до чоловіків серед законодавців, високопосадовців та управлінців – 0,655.

Найбільш разючою є нерівність у політичній сфері:

- співвідношення жінок до чоловіків у парламенті – 0,137;
- співвідношення жінок до чоловіків на посадах міністрів – 0,118;
- співвідношення жінок до чоловіків за кількістю років перебування на посадах прем'єр-міністра або президента (за останні 50 років) – 0,06 [5].

Варто зазначити, що саме надзвичайно низький показник представництва жінок у «великій» політиці значно знижує позиції України у будь-яких гендерних рейтингах.

Що стосується вітчизняних досліджень рівня індивідуального благополуччя, то варто взяти до уваги Індекс соціального самопочуття населення, розроблений Інститутом соціології НАН України. Індекс ґрунтується на вивченні оцінок респондентів найрізноманітніших сфер їхнього життя. Динаміка соціального самопочуття демонструє, що за весь період незалежності України інтегральний показник соціального самопочуття у чоловіків був вищим, ніж у жінок, що дозволяє зробити висновок про нижчий рівень індивідуального благополуччя жінок у країні у порівнянні з чоловіками. При цьому за весь час спостерігалася незначна динаміка підвищення благополуччя представників обох статей, а показник соціального самопочуття в цілому залишався на низькому рівні (<40, за винятком 2008 р., коли соціальне самопочуття чоловіків сягнуло позначки 41,1, перетнувши межу у напрямку середнього рівня) [6].

Отже, в Україні наявні гендерні розриви в таких аспектах індивідуального благополуччя, як економічна участь і можливості, тривалість життя та політична участь. В цілому показник Індексу гендерного розриву в Україні складає 0,7; це означає, що гендерна нерівність у нашій державі подолана на 70 %. Для порівняння, середньосвітової показник Індексу гендерного розриву становить 0,68. Як зазначають експерти, за умов збереження існуючих тенденцій гендерний розрив у цілому може бути подоланий за 83 роки [7], що окреслює необхідність об'єднання зусиль політичних еліт, наукового середовища та громадського сектору для досягнення гендерної рівності.

Представництво ООН в Україні. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku> 3. Gender Gaps in Subjective Wellbeing. Research Report Prepared by Claudia Senik. – Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2015. – 134 p. 4. Gender Inequality Index (GII) [Electronic source] // United Nations Development Programme. Human Development Reports. – Available at: <http://hdr.undp.org/en/indicators/68606> 5. Индекс гендерного розриву–2016 [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/indeks-gendernogo-rozryvu-2016> 6. Гольцас Л. Презентація «Динаміка соціального самопочуття населення України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prezi.com/0v8j1jrxsfak/presentation/> 6. Украина оказалась на 69-м месте в рейтинге гендерного равенства [Электронный ресурс] // Сегодня. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/ukraine/ukraina-okazalas-na-69-meste-v-reytinge-gendernogo-ravenstva-764037.html>

ГЕНДЕРНІ ЕЛЕКТОРАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ

Дзюба Наталія Валеріївна

аспірантка Класичного приватного університету (м.Запоріжжя),
ст. науковий співробітник Державного інституту сімейної та молодіжної політики

Гендерний підхід при аналізі електоральної поведінки є сьогодні актуальним методом дослідження, оскільки вивчення поведінки виборців з урахуванням гендеру розкриває закономірності впливу цього дифузного статусу людини на її поведінку не тільки в електоральному просторі.

Гендерний аналіз як виділення особливостей поведінки та взаємодії таких соціальних груп, як чоловіки і жінки, із соціальними об'єктами певною мірою був притаманний дослідженням в соціології завжди. Але ж артикуляція гендеру як соціального конструкту спричинила формування нового погляду на взаємини в соціальному просторі. Гендерний підхід як теоретична основа аналізу усіх сфер життєдіяльності людини дає можливість акцентувати увагу на специфіці впливу гендеру і в політичній сфері.

Слід зауважити, що загалом науковці виділяють три історично склавшихся напрямки у поясненні електоральної поведінки, кожний з яких робить акцент на одному – як основному – факторі впливу на поведінку виборців: соціологічна модель робить акцент на приналежності до соціальної групи, соціально-психологічна – на груповій ідентифікації, теорія раціонального вибору – на схильності людини до раціонального підходу в електоральній поведінці.

Але жоден з теоретичних напрямків не може пояснити всіх особливостей поведінки виборців. Як зауважував О. Вишняк, «як і в ситуації вибору певних політичних сил, так і в самому факті участі в голосуванні теорія партійно-ідеологічної ідентифікації пояснює поведінку «активного виборщика», а теорія раціонального вибору (економічного голосування) – малополітизованої, партійно-ідеологічно не ідентифікованої частини виборців, які зважають на значимість участі в виборах, розраховують їх можливий вплив на їх особисте життя» [1, с. 175]. До того ж на різних стадіях прийняття рішення виборцем щодо участі у виборах, щодо вибору за кого віддати свій голос, проявляються різні механізми прийняття рішення, значущими є різні фактори.

Виникає специфічна ситуація: з одного боку, традиційні теоретичні підходи до пояснення електоральної поведінки доцільно використовувати у комплексі для пояснення поведінки виборців; з іншого боку, всі ці теорії тією чи іншою мірою враховують, або, точніше, мають на увазі певні соціокультурні впливи, не акцентуючи уваги на них. Так, вплив переважаючих життєвих цінностей, установок, культурних традицій виборців, що формуються в процесі життя та найяскравіше проявляються в соціальних стереотипах, безумовно, вважаються важливими факторами впливу на електоральну поведінку.

Так, прихильники соціологічного та соціально-психологічного підходів вважають, що вибір, здійснюваний особою, в першу чергу залежить від її ціннісних уявлень та орієнтацій, адже вся система поведінки людини виростає з системи її цінностей: послідовники демографічної школи – П. Лазарсфельд, Б.Берельсон, Г.Гознелл – вважали основним фактором вибору тієї чи іншої політичної партії належність до певної соціальної групи, що характеризується рівнем доходів, віком, професійною та конфесійною приналежністю; послідовники ж соціально-психологічної школи – А. Кемпбел, Р. Кан – вбачали джерело вирішального впливу на поведінку виборців у сімейних традиціях і традиціях найближчого оточення.

Прихильники ж раціональної теорії вибору або економічного голосування вважають, що «вибір особи пов'язаний передусім з її інтересами та раціональним обрахунком того, що вигідно для неї в певному сенсі» [2, с. 177] Але сама раціональність – досить суб'єктивне явище. Так, в економічній теорії Е. Даунса, раціональність є припущення, що виборці і політичні партії діють безпосередньо у відповідності з їхніми власними інтересами, що визначають раціональність як ефективність: будь-яка дія орієнтована на максимальний результат для даного внеску або мінімізацію внеску для даного результату. Раціональність несе в собі відбиток ціннісних орієнтацій, установок та культурних традицій виборця.

Ціннісні орієнтації та установки найбільш яскраво втілюються в соціальних стереотипах, так само як і традиції. Соціальні стереотипи як щодо соціальних явищ, так і щодо прийнятних форм поведінки відображають статусні характеристики особи. Тобто можна сказати, що особливо впливовими є дифузні

статуси особи. Як зауважував І. Гофман, «в нашому суспільстві є чотири вирішальні дифузні статуси: вікова градація, гендерна належність, соціальний клас і раса» [3, с.95].

Гендер як один з вирішальних дифузних статусів впливає на формування світогляду людини, її норм і цінностей, в тому числі у політичній сфері. Узагальнений у гендерних статусах, в поширеній гендерній ідеології та гендерних контрактах, регламентований існуючим гендерним соціальним контролем, гендер досить чітко визначає відношення і дії індивіда, схвалювані та підтримувані суспільством, вибудовуючи стратифікаційні відносини статей.

Відірваність (опосередкованість) всього політичного, політики від повсякденного життя, повсякденних потреб і проблем, які вирішує людина, передбачають відсутність прямої зацікавленості в участі у політичному житті: це також підвищує значущість довгострокових факторів – стереотипів поведінки, що формулюються у суспільній думці, і ціннісних орієнтаціях, та впливають на поведінку виборця.

Але ця проблема залишається недостатньо вивченою сьогодні в Україні. Використання гендерного підходу до аналізу гендерних електоральних стереотипів, безумовно, поглибить знання факторів впливу на електоральну поведінку. До того ж практичне значення дослідження гендерних електоральних стереотипів дасть можливість удосконалення програм політичної соціалізації й політичної освіти, з одного боку, та гендерної соціалізації – з іншого.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. / Олександр Вишняк – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. – С.309. 2. Каревіна О. Економічні інтереси та соціально-економічні і політичні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4/5. 3. Гофман І. Порядок взаємодії / Гофман Ірвінг. // Теоретическая социология: Антология / Пер. с англ. АД Ковалева. Сост. СП Баньковская. – 2003. – Т. 2. – С. 424.

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Клименко Наталія Григорівна

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри економічної теорії та фінансів
Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ

З кінця ХХ століття активно вивчаються проблеми прав людини, можливості їх забезпечення в Україні (Е. Лібанова), врахування прав людини у діяльності правоохоронних органів (П. Львова), політичній (О. Балакірева), запобігання гендерному насильству, торгівлі людьми (К. Левченко, Б. Лизогуб, В. Оліфер) та інші аспекти цієї проблеми. Ці питання висвітлюються в роботах таких правознавців та політиків, як В. Авер'янов, В. Сіренко, О. Бандурка, О. Ярмиш, О. Оболенський та інші. Дослідження, здійснені зазначеними вище авторами, мають важливе наукове та практичне значення, висновки та рекомендації, що містяться у них, послужили і служать подальшому вдосконаленню законодавства в адміністративно-правовій сфері, а також сфері державного управління гендерною політикою.

Сьогодні жінки активно реалізують себе в усіх, без винятку, сферах суспільної діяльності, зокрема і у сфері захисту нашої Вітчизни [2, 4]. Якщо раніше Збройні Сили України традиційно були чи не найконсервативнішим суспільним інститутом щодо питання перебування жінок на військовій службі, то на цей час найчисельніша категорія жінок – військовослужбовці служби за контрактом, які становлять близько 40 % від загальної кількості жінок-військовослужбовців.

Важливе значення має можливість самореалізації в армійських умовах. Поряд із цим військова служба надає можливість жінкам отримати спеціальність, освіту для подальшого цивільного життя після звільнення з армії:

- почуття соціальної захищеності,
- постійний заробіток,
- речове та
- медичне забезпечення,
- гарантована оплачувальна відпустка – все це сприяє залученню жінок до лав Збройних Сил[1].

Сьогодні з метою забезпечення гендерної рівності у Збройних Силах України постійно вживаються організаційні та соціально-правові заходи щодо вдосконалення нормативно-правової бази, всебічного забезпечення, створення належних умов проходження військової служби як жінками, так і чоловіками, вирішення їх соціальних проблем[2, 4].

Враховуючи гендерні пріоритети державної політики щодо рівності прав жінок та чоловіків, у Збройних Силах України впроваджується в життя Положення про Ради сімей військовослужбовців, яке надає можливість усім членам сімей військовослужбовців на рівних засадах брати участь у громадській діяльності Ради.

Проводиться системний моніторинг і контроль за виконанням заходів щодо дотримання у Збройних

Силах України чинного законодавства з питань забезпечення рівних прав і можливостей військовослужбовців обох статей.

Зокрема, з метою врахування гендерних аспектів проходження військової служби, а також належної підготовки до комплексу навчань з органами військового управління та військами (силами) вивчено і проаналізовано рівень забезпечення побутових умов та виконання санітарних норм на полігонах[3,4].

Ці проблеми постійно знаходяться у полі зору керівництва Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України. Для їх вирішення Міністром оборони та начальником Генерального штабу — Головнокомандувачем Збройних Сил України постійно вживаються організаційні та соціально-правові заходи щодо створення належних умов проходження військової служби військовослужбовцями чоловіками і жінками, вирішення їхніх соціальних проблем, удосконалення нормативно-правової бази. Проводиться системний моніторинг і контроль за виконанням заходів щодо дотримання чинного законодавства з питань забезпечення рівних прав і можливостей військовослужбовців обох статей[1].

З метою реалізації ефективної гендерної політики у Збройних Силах в рамках просвітницької кампанії представники Генерального штабу, видів Збройних Сил, армійських корпусів беруть участь у проведенні науково-практичних, науково-методичних конференцій, «круглих столів», семінарів, дискусій з гендерної тематики, що організуються спільно з державними органами влади, у тому числі в рамках Програми рівних можливостей ПРООН, Проекту Ради Європи з питань зміцнення й утвердження прав жінок і дітей в Україні (TRES) та інших неурядових організацій.

Запроваджена та діє система телефонів «гарячої лінії». З метою вивчення соціального становища, визначення проблем, які ускладнюють дотримання рівності прав, можливостей жінок і чоловіків у військовій сфері та шляхів їх вирішення, у військах (силах) організуються і проводяться відповідні соціологічні дослідження (опитування)[4, 5].

Стала постійною практика доведення до суспільства інформації про гендерні перетворення в Збройних Силах України, вирішення соціальних проблем гарнізонів, військових частин.

У Головному управлінні виховної та соціально-психологічної роботи ЗС України розроблено навчально-методичний посібник з питань забезпечення гендерної рівності для особового складу українських миротворчих підрозділів, які виконують складні завдання у Міжнародних миротворчих операціях.

До інформаційно-просвітницьких заходів щодо виявлення проблем військовослужбовців різних статей у дотриманні рівності їхніх прав та можливостей залучаються представники військової громадськості — Рад офіцерів, Рад сержантів, жіночих Рад, профспілкових організацій, житлових комісій військових частин та комітетів солдатських матерів[1, 2].

Враховуючи тенденцію до зростання чисельності офіцерів-жінок у лавах Збройних Сил України, необхідно вжити комплексних заходів щодо вирішення питань проходження служби жінками-військовослужбовцями, що має в подальшому надати їм можливість активно розвивати свою військову кар'єру та більш ефективно використовувати свій потенціал. Водночас, нам треба розуміти, що Збройні Сили України є частиною українського суспільства. Тут існують ті ж самі проблеми та панують такі ж стереотипи. Тому забезпечення належної ролі жінки є питанням комплексним та суспільним. Але забезпечення рівності чоловіків і жінок у війську є одним з головних питань функціонування Збройних Сил України в контексті демократичного розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Актуальні проблеми гендерної політики у Збройних Силах України: Навчально-методичний посібник. / [В. П. Кротиков, В. Л. Топальський, В.М. Малюга та ін.]; за заг. ред. Б. П. Андрусюка. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2011. 2. Вавілова Н. В. Реалізація гендерної політики в Збройних Силах України, www.irbis-nbu.gov.ua, 2015. 3. Грицай І. О. Проблема гендерного балансу в національних Збройних Силах. www.nvppp.in.ua/vip/2016/5/3_ndf,2016. 4. Гендерна політика у Збройних Силах України: проблеми теорії та практики (Монографія) / Мін-во оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України; В. П. Кротиков, В. М. Малюга, В. Л. Топальський та ін. / за заг. ред. О. М. Олійника. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 5. Поликашин В.С. Військовий менеджмент. –К.: МОУ, НАОУ. – 2006.

ГЕНДЕРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Халина Елена Юрьевна

студентка 4-го курса социологического факультета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Образование – это один из сложнейших социальных институтов, который играет огромную роль на этапе первичной социализации. Он влияет, и даже во многом формирует наше сознание, наши представления о добре и зле, о правильном и неправильном поведении, и, конечно, транслирует ценности и нормы, принятые в том, или ином обществе.

Школа – это одно из важнейших учреждений в системе образования, играющее в соответствующем процессе важнейшую роль, поскольку транслирует устойчивые представления о большинстве явлений, окружающих человека в обществе, с помощью различных учебных материалов, рассказов учителей, повседневных практик и так далее. Более того, в отличие от других элементов системы образования, школа

является обязательной и всеобщей. В своей работе мы попытались проследить, каким образом на этапе младшего школьного образования легитимируются представления о мужских и женских ролях в обществе и о чертах, которые «должны быть» присущи каждому полу, как они транслируются посредством учебной литературы, визуальных материалов, повседневных школьных практик и игр.

Актуальность данной темы обусловлена обострением интереса к институту образования в Украине, сегодняшними реформами в системе образования, которые также нацелены на внедрение новых методов, программ, и, в том числе, включение в образование гендерно-нейтрального подхода.

На разных этапах социализации происходит формирование образа женщины (или девушки) и мужчины (или мальчика). Младшая школа является особо важным этапом, на котором закладываются основные знания во многих сферах. Но что более важно, именно в этот период ученики особенно много времени проводят в школе, и большую часть времени находятся под влиянием учителя. Другими словами, именно в этот период влияние школы на детей оказывается наиболее значительным. Майкл Киммел в подтверждение этому тезису пишет, что учебные заведения похожи на фабрики давних времен, которые производят гендерированных индивидов¹.

В школе обучают не только чтению, письму или математике, но и дают представление о ценностях. Н. Смелзер пишет, что американские школьники заучивают наизусть клятву верности, еще не понимая, что означают слова «клятва» и «верность»; идея патриотизма внушается им до того, как они будут способны подвергнуть ее сомнению. Школа представляет собой общество в миниатюре – именно здесь устанавливаются правила, регулирующие поведение в общественных местах².

Материалы для анализа гендерной составляющей в начальном образовании были получены в ходе включенного наблюдения в школе «полного дня». Условия режима «полного дня» в школе значительно усиливали влияние учителей и работников школы.

Одним из первых примеров, на которые нельзя было не обратить внимания, стали игры детей, в которых явно прослеживалась оппозиция между полами: девочки играли исключительно с девочками, а мальчики с мальчиками. Было зафиксировано, что это деление во многом искусственно создается учителями и пассивно принимается детьми (без влияния учителя дети были более склонны принимать в свою команду противоположный пол). Также подобное разделение можно было наблюдать на уроках хореографии и физкультуры: форма различных цветов для обоих полов была обязательной.

В коллективе, в силу устоявшихся представлений, считалось постыдным проявить интерес к игрушке, не соответствующей его полу: если мальчику нравилось играть в игрушки, которые считаются «девчачьими», он признавался в этом нехотя, более того, никогда не говорил об этом, находясь в коллективе.

Таким образом, искусственное предписание черт, характерных только для девочек или только для мальчиков, во многом вызывает дискомфорт у обоих полов, так как и девочки и мальчики фактически теряют возможность выбора, кем они хотят быть.

Стереотипные гендерные роли формируются в сознании учеников также с помощью учебных материалов, используемых в школах. Гендерная экспертиза учебников показывает что женщинам и мужчинам, как правило, поручают типичные и принятые для каждого из полов виды деятельности; даже в учебнике по математике, который, на первый взгляд, не должен нести в себе гендерной окраски, можно найти примеры такой дифференциации:

«У куклы было 4 платья. Марина пошла ей еще 3. Сколько платьев стало у куклы?»

«У Миши 15 солдатиков, а в Григория на 7 меньше. Сколько солдатиков у Григория?»³

Другим примером могут выступить визуальные материалы, используемые на уроках. Например, таблицы умножения, подаренные детям городскими властями. На табличках для девочек изображены принцессы, а на табличках для мальчиков – машинки.

Другими словами, посредством учебников транслируется некий набор ролей и характерных черт для каждого пола, несоответствие которым будет осуждено обществом и оценено скорее как отклонение от одобряемой нормы.

Включенное наблюдение на уроках, а также во время группы продленного дня продемонстрировало, что школа в целом и учителя в частности фиксируют асимметрию гендерных норм, отстаивая и распространяя господствующие ценности посредством дифференциации учебных дисциплин на предметы «для мальчиков» и «для девочек», а также посредством подкрепления моделей феминности/маскулинности при помощи учебных материалов и игр. Мы считаем, что гендерно-нейтральная политика должна стать неотъемлемой составляющей современной системы образования, которая будет способствовать личностному росту учеников и развитию творческого мышления, так как введение подобных мер может приводить к разоблачению привычных для нас представлений об образе женщины-домохозяйки и противоположного «сильного пола», а также к снижению мифов о превосходстве мужчин-руководителей над женщинами-руководителями.

¹ Киммел Майкл. Гендерование суспільство / пер. з англ. С. Альошкіна. – Київ: «Сфера». – 2003 (2000). С. 232

² Смелзер Н. Социология: / Нейл Смелзер // пер. с англ. - М.: Феникс, 1998. - 688 с.

³ Гендер для медій : [підручник із гендерної теорії для журналістів та інших соціогуманітарних спеціальностей] / [Л. Малес, Т. Марценюк, О. Плахотнік, О. Приходько, С. Шимко, Г. Ярманова]; за ред. М. Маєрчик. – К. : Критика, 2013. – С. 139

СЕКЦІЯ 17

МОЛОДЬ У СУСПІЛЬСТВІ НЕРІВНИХ: ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

СУЧАСНІ МОЛОДІ: РІВНІ СЕРЕД НЕРІВНИХ

*Сокур'янська Людмила Георгіївна*доктор соціологічних наук, професор,
завідувачка кафедри соціології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Позначивши таким чином тему свого виступу на III Конгресі Соціологічної асоціації України (САУ), ми, в тому числі, виходили з результатів загальнонаціонального дослідження «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання», здійсненого САУ за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» протягом лютого-вересня 2017 року¹. Аналізуючи отримані в межах цього дослідження дані, ми ще раз одержали підтвердження нашим міркуванням щодо становища молоді у суспільстві нерівних, яким, звичайно, є й українське суспільство. Наші оцінки цього становища, м'яко кажучи, дещо відрізняються від соціального, медійного та подекуди навіть академічного дискурсу з приводу зазначеної проблеми. Йдеться про те, що у публікаціях ЗМІ, повсякденному спілкуванні з друзями, знайомими, у виступах колег на наукових конференціях, семінарах. «круглих столах» досить часто лунає думка про те, що з точки зору соціальної нерівності найбільш вразливими соціально-демографічними групами є молодь та люди похилого віку. Якщо з приводу останніх нам важно щось заперечити (хоча і тут є аргументи *contra*), то назвати сучасну українську молодь знедоленим, більш того, втраченим поколінням, як її називають деякі наші колеги, ми аж ніяк не можемо. Зразу ж відповімо на можливі звинувачення в тому, що ми дивимося на молодь крізь «рожеві окуляри», не помічаючи її численних проблем, вирішення яких стикається сьогодні з величезними труднощами. Стверджуючи, що представники сучасного молодого покоління нашої країни є рівними серед нерівних, тобто для них, як і для представників інших демографічних груп, доступ до тих чи тих соціальних ресурсів є обмеженим (якщо не закритим), ми, по-перше, виходимо з оцінок самих молодих свого становища у суспільстві, а по-друге, спираємось на результати багатьох соціологічних досліджень, зокрема дослідження, зазначеного вище.

Що стосується самооцінок молоді свого місця у соціумі, то тут в якості приклада ми можемо навести есе, які пишуть студенти-соціологи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках освоєння навчального курсу «Соціологія молоді». Есе мають назви: «Чи легко бути молодим?» та «Молодь початку XXI століття: втрачене покоління?» Деякі із цих есе представлені в електронному журналі кафедри соціології ХНУ імені В. Н. Каразіна «Социология будущего...» (див., напр.: [1]). Лейтмотивом абсолютної більшості цих есе є теза, що бути молодим і легко, і важко; що людина у будь-якому віці має чимало проблем, які треба вирішувати; що «дітям» легше, ніж «батькам», адже останні зазвичай допомагають молодому поколінню долати ті чи інші труднощі. Автори есе не вважають покоління, до якого вони належать, втраченим, знедоленим більше, ніж інші вікові групи.

Знову ж таки ми хотіли б попередити зауваження на нашу адресу з приводу того, що авторами зазначених есе були студенти, більш того, майбутні соціологи, а, отже, сприймати їхні думки як позицію пересічної молоді людини навряд чи можливо. Відповідаємо: по-перше, студентство становить сьогодні майже 80% молоді України відповідного віку (саме стільки випускників шкіл (за офіційною статистикою) вступають сьогодні до вітчизняних вишів); по-друге, саме фах, який отримують автори есе, дозволив їм, як на наш погляд, більш об'єктивно рефлексувати не тільки з приводу своєї власної долі, але й з приводу покоління, до якого вони належать. Отже, здійснений нами контент-аналіз студентських есе засвідчив, що самі молоді люди не вважають себе більш нерівними, ніж інші вікові групи нашого суспільства.

Перш ніж звернутися до аналізу кількісної інформації, отриманої в межах дослідження «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання», зазначимо, що науковий, зокрема соціологічний, дискурс соціальних нерівностей, які притаманні, в тому числі, українському суспільству, активно розвивається завдяки зусиллям таких вітчизняних дослідників, як С. Бабенко, Є. Головаха, О. Куценко, Н. Коваліско, В. Паніотто, М. Шульга та ін. Що стосується так званих нових нерівностей, то їхньому аналізу ще у 2006

¹ Опитування в межах цього дослідження проводилося з 28 серпня по 6 вересня 2017 року в 24-х областях України та м. Києві. Всього опитано 2046 респондентів. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,33 – 2,21 відсотка. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання респондента.

році була присвячена колективна монографія «Новые социальные неравенства» [2]. Попри безперечну наукову значущість цієї монографії, підкреслимо, що визначення поняття «нові соціальні нерівності» в представлених там текстах ми так і не знайшли. Не будучи фахівцем саме в аналізі соціальних нерівностей, ми будемо використовувати поняття «нові соціальні нерівності», не надаючи йому більш-менш точного визначення. Сподіваємось, що наші колеги, зокрема перелічені вище, вже найближчим часом звернуться до тлумачення цього поняття.

А тепер перейдемо до аналізу даних, отриманих в межах зазначеного вище загальнонаціонального дослідження.

Почнемо з матеріального становища молоді та порівняємо його зі становищем інших вікових груп, що брали участь у нашому дослідженні. Як виявилось, серед представників наймолодшої вікової групи (18 – 29 років) найменше тих, хто оцінив свій матеріальний стан як *низький / дуже низький* чи *нижчий за середній* (17,9 % та 27,9 %, відповідно), та найбільше тих, хто визначив його як *середній* та *високий/вищий за середній* (46,0 % та 9,3 %, відповідно). Звичайно, останнє, в тому числі, зумовлюється тим, що значна частина представників цієї групи (майже кожен четвертий) поки що навчається, а, отже, у своїй більшості отримує матеріальну допомогу від своїх батьків.

Що стосується такої соціальної проблеми, як безробіття, то й у цьому випадку наймолодша група наших респондентів практично не відрізняється від представників старших поколінь: серед молодих (18-29 років) не мають роботи 9,4 % опитаних, тоді як серед 30 – 39-річних – 7,5 %, серед 40 – 49-річних – 10 %, серед 50 – 59-річних – 10,5 %, серед тих, кому 60 і більше – 1,2 %. Отже, зайнятість молодих суттєво не відрізняється від зайнятості старших вікових груп. У цьому контексті наведемо також такі дані: серед 18 – 29-річних 54,4 % опитаних працюють, ще 23 % навчаються (сукупний відсоток зайнятих 77,4); серед 30 – 39-річних 79,6 % працюючих, серед 40 – 49-річних – 79,7 %, серед 50 – 59-річних – 63,9 %, серед тих, кому 60 років і більше – 10,6 %. У цьому контексті підкреслимо, що, попри всі проблеми з працевлаштуванням, саме молоді люди мають ресурси, які вигідно відрізняють їх серед інших вікових груп, — це вік та рівень освіченості (близько 20 % у групі 18-29-річних навчаються у ВНЗ, 66,5 % уже мають базову чи повну вищу освіту).

У цьому контексті підкреслимо, що така нова нерівність, як цифрова, аж ніяк не характеризує сучасну молодь, рівень дигіталь-компетентності якої та залучення до інтернет-практик є значно вищими, ніж відповідні характеристики старших поколінь (88,6 % у наймолодшій віковій групі регулярно користуються інтернетом, серед 30 – 39-річних це роблять 75,3 %, серед 40 – 49-річних – 59,4 %, серед 50 – 59-річних – 32,8 %, серед тих, кому 60 років та більше – 13,1 %). Серед наймолодших з опитаних більше тих, хто користується електронною поштою (73,4 %), здійснює покупки/оплату послуг через інтернет, зареєстрований у соціальних мережах (90 %), веде свій блог (3,1 %) тощо.

Якщо говорити про знання іноземних мов, що, як і дигіталь-компетентність, є важливим показником освіченості людини та високо цінується сьогодні роботодавцями, то і в цьому молоді «випереджають» старших: представників наймолодшої групи більше як серед тих, хто позначив рівень свого знання певної іноземної мови (англійської, німецької тощо) як *середній*, так і серед тих, хто позначив його як *достатній* та *дуже високий рівень*.

Що стосується ще одного відносно нового виду соціальної нерівності – «мобільної» нерівності, на якій акцентував увагу З. Бауман [3], то молодь, що природно, є більш мобільною. В межах нашого дослідження це знайшло своє відображення у більш високих показниках закордонних подорожей молодіжної групи за останні 3 роки.

Аналізуючи потенційну протестну активність молоді, зокрема її готовність брати участь у протестних акціях (мітингах, демонстраціях тощо), ми виявили, що у цьому випадку наші молоді респонденти майже не відрізняються від представників інших вікових груп. Так, серед 18 – 29-річних відповіли, що *обов'язково брали б чи скоріше брали б участь* в акціях протесту 24,1 % опитаних, серед 30 – 39-річних – 21,9 %, серед 40 – 49-річних – 30,3 %, серед 50 – 59-річних – 26,7 %, серед тих, кому 60 років та більше – 15,2 %. При цьому ймовірність таких акцій у їхньому місті/селі наймолодші з наших респондентів зазначали рідше, ніж представники інших вікових груп (про таку ймовірність говорили 26,2 % із них; серед 30 – 39-річних – 31,7 %, серед 40 – 49-річних – 31,4 %, серед 50 – 59-річних – 31,1 %, серед тих, кому 60 років і більше – 25,8 %).

Отже, здійснений нами попередній аналіз результатів загальнонаціонального дослідження «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» довів, що молодь не є більш «нерівною» групою, ніж представники інших вікових груп. Більш того, нові форми соціальної нерівності, перш за все такі, як цифрова нерівність, культурна нерівність (зокрема мовні компетенції), «мобільна» нерівність тощо стосуються переважно представників старших поколінь. Доступ до ресурсів, що зумовлюють зазначені види нерівності, у сучасних молодих людей, в тому числі наших співвітчизників, є значно більш широким, аніж у їхніх батьків та дідів. Що стосується традиційних форм соціальної нерівності, то для молодих вони є не більш (але й не менш) актуальними, чим для старших поколінь. Таким чином, спираючись на отриману

нами соціологічну інформацію, ми можемо стверджувати, що сучасні молоді є рівними серед нерівних.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Молодь про нестерпну легкість свого буття (есе студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Чи легко бути молодим?») // Соціологія майбутнього: научний журнал по проблемам соціології молодіжної та студентської, 2011. Випуск 1 - 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/images/docs/magazine/soc_fut/2_2011/16.pdf. 2. Новые социальные неравенства / под. ред. С. Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. – 355 с. 3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Весь Мир, 2004. – 188 с.

ПОЛІТИКА ЗМЕНШЕННЯ НЕРІВНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Бондар Тетяна Василівна

кандидат соціологічних наук, директор ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка»

Левін Роман Якович

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Скорочення нерівності – одна з 17-и визначених ООН Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 р., до яких приєдналася Україна, адаптувавши їх згідно національних особливостей [1, с. 2]. Важливою складовою досягнення цієї цілі є зменшення нерівності молоді (вона становить близько половини працездатного населення), значна частина якої не має достатніх доходів (внаслідок незайнятості або меншої конкурентоспроможності на ринку праці порівняно з іншими віковими групами населення), натомість більше ризикує не влаштуватися на роботу чи втратити її через відсутність досвіду й практичних навичок [2, с. 186]. Своєю чергою, недостатнє матеріальне становище посилює інші життєві проблеми молоді (зокрема в аспектах житлового забезпечення, доступу до якісних послуг освіти, охорони здоров'я тощо).

У нових умовах децентралізації фокус розв'язання проблеми зменшення нерівності молоді значною мірою зміщується на рівень об'єднаних територіальних громад (ОТГ), що створює нові виклики, але водночас відкриває нові можливості реалізації молодіжної політики. З одного боку, самостійне формування молодіжної політики владою ОТГ ускладнене нинішнім кризовим станом держави в цілому, який обмежує і місцеві ресурси, але з іншого, на основі аналізу наданої для підготовки щорічної доповіді про становище молоді в Україні за підсумками 2016 р. інформації відповідальних за роботу з молоддю структурних підрозділів органів влади областей України та результатів всеукраїнського соціологічного опитування молоді, здійсненого у 2017 р.¹, можна говорити про нові можливості вирішення молодіжних проблем, які вже реалізуються за рахунок залучення самої молоді до участі в процесах децентралізації на рівні окремих ОТГ. Зокрема тих, де виконками, внаслідок переходу функцій адміністративного забезпечення молодіжної політики до місцевого самоврядування, самостійно визначають пріоритети своєї роботи в молодіжному напрямі згідно переглянутої Європейській хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті (2003 р.) [3] (у ній пріоритетом місцевої молодіжної політики є залучення самої молоді до ухвалення рішень та їхньої реалізації в ОТГ). У тих ОТГ, де виконками очікують нормативного розширення своїх повноважень, реалізація молодіжної участі в розбудові ОТГ гальмується.

У цьому зв'язку Міністерством молоді та спорту України розроблено пропозиції щодо змін і доповнень до положення про відділ освіти молоді та спорту міської (селищної, сільської) ради, котрі включають, серед іншого, залучення молоді до прийняття рішень; сприяння створенню умов для набуття молоддю компетентностей в системі навчання за програмою «Молодіжний працівник»; розвиток багатofункціональних молодіжних центрів (роль останніх особливо зростає в умовах децентралізації як ядра молодіжної інфраструктури ОТГ, утім, як свідчать результати зазначеного вище опитування, про їхню діяльність поки відомо лише 16% опитаної молоді, хоча потреба в таких центрах є: більше 55% опитаних очікують від них профорієнтації та сприяння у працевлаштуванні, більше 45% – психологічних, юридичних тощо консультацій, більше 35% – роботи з вразливими категоріями молоді).

Децентралізація має потенціал істотного збільшення охоплення молоді на місцях, в тому числі інноваційними формами молодіжної роботи, великий арсенал яких розроблено, апробовано на практиці та

¹ Опитування молоді віком 14–34 років, проведене Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» 20.07–10.08.2017 р. в 24 областях України та м. Києві; опитано 2000 респондентів; стандартні відхилення при достовірних 99% і співвідношенні змінних від 0,1 до 0,5 становлять 1,73–2,88%.

впроваджено в ряді областей, міст, районів, частково в окремих ОТГ. Наразі існують необхідні передумови для поширення цього здобутку в масштабах країни: організаційна інфраструктура (підрозділи місцевих органів влади з роботи з молоддю), здатна ініціювати та координувати впровадження інновацій; підготовлені кадри цих підрозділів (хоча їхня кількість, матеріальне стимулювання, а в окремих випадках і рівень підготовки ще не повністю відповідають потребам); значна кількість активних громадських організацій і волонтерів, яких можна залучати до роботи; можливості часткової підтримки інновацій грантами закордонних донорів. Водночас цих передумов недостатньо для досягнення бажаного рівня охоплення. Необхідною умовою подальшого розвитку в перехідному періоді децентралізації до того часу, поки новостворені ОТГ не сконцентрують достатньо власних ресурсів на роботу з молоддю, залишається належне державне фінансування реалізації молодіжної політики на місцях.

Однією з ключових молодіжних проблем залишається прийнятне працевлаштування після закінчення навчання. Владі ОТГ потрібно мати на увазі, що за відсутності дієвих програм і заходів у цьому напрямі можуть реалізуватися виявлені опитуванням негативні наміри: лише 55% молоді не хотіли б виїхати з свого населеного пункту, а серед тих, хто бажає виїхати, 76% попрямували б за кордон [3]. Для сприяння реалізації молодіжної політики в ОТГ, зокрема впровадженню місцевих програм, здатних спрямувати готовність молоді до трудової мобільності на користь економічного зростання України, зменшуючи бажання трудової міграції за кордон, доцільно окремо відобразити цей напрям діяльності місцевої влади серед пріоритетів нового Закону України «Про молодь», проект якого наразі потребує додаткового обговорення за широкої участі молодіжних працівників.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017 р. [Електронний ресурс]. Доступний з : <http://un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvityi/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr>. 2. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с. 3. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. [Електронний ресурс]. Доступний з : <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2924827&SecMode=1&DocId=2378350&Usage=2>.

ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА КАК ФАКТОР И ПОКАЗАТЕЛЬ САМОРЕАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ В «ОБЩЕСТВЕ НЕРАВНЫХ»

Кузьмин Виктор Владимирович

кандидат социологических наук, доцент, ученый секретарь
Запорожского национального технического университета

Актуальность избранной нами проблемы объясняется, на наш взгляд, рядом факторов. Во-первых, общество, его социальная в том числе профессиональная, структура воспроизводятся за счет новых членов. Молодежи на этапе её социального становления необходима поддержка в профессиональном самоопределении; во-вторых, несмотря на тенденцию к уменьшению численности этой демографической группы, молодежь не получает соответствующей помощи в необходимом объеме. Поэтому современная молодежная политика должна строиться на принципах включения молодежи в социальные процессы, в том числе её интеграции в профессиональные сообщества. Сегодня, когда процессы социальной дифференциации становятся всё более и более интенсивными, необходим поиск эффективных путей социальной поддержки молодежи, в частности в вопросах карьерного роста. Исследование этой проблемы является весьма актуальным и перспективным, поскольку карьера является важным фактором и одновременно показателем самореализации молодежи в современном украинском обществе.

Заметим, установлено, что современная государственная политика в области решения проблем трудоустройства студенческой молодежи сводится к созданию при учебных заведениях специализированных подразделений содействия трудоустройству студентов и выпускников высших учебных заведений; студентам выпускных курсов читается дисциплина «Факторы успешного трудоустройства по специальности»; осуществляется их знакомство с нормативно-правовыми актами, регулирующими вопросы прохождения практик, стажировок; проводятся различные мероприятия, направленные на планирование карьеры, установление социального взаимодействия выпускников и работодателей, расширение профориентационных мотиваций вступления выпускников вузов во взрослую жизнь [2-4].

Социальные проблемы молодежи, в том числе возникающие при трудоустройстве, обусловлены специфическими чертами данной группы, «недостаточностью» жизненного, в частности

професійного, опыта при вхождении во «взрослую» жизнь. Эта недостаточность предопределяется образовательным уровнем профессиональной подготовки молодежи, неустойчивостью её профессиональных ориентаций; неготовностью родительских семей (в силу разных обстоятельств) осуществлять поддержку, в том числе материальную, после окончания вуза; жилищными проблемами незаинтересованностью работодателей в соотрудниках, не имеющих опыта работы; низким уровнем стартовой заработной платы молодых специалистов; отсутствием гарантий государства и работодателей по обеспечению карьерного роста и т.д. Учитывая современное состояние отечественного рынка труда, трудности с трудоустройством молодых специалистов, говорить о возможности достаточно быстрой и успешной профессиональной карьеры выпускников украинских вузов весьма сложно.

Низкий уровень профессиональной подготовки молодежи является едва ли не самым актуальным фактором, обуславливающим проблемы ее трудоустройства. Украинский социолог В. Е. Пилипенко отмечает, что для того, чтобы улучшить подготовку кадров, необходимо ввести систему непрерывного обучения. Такая система должна содержать в себе: общее образование, базовую профессиональную подготовку, специализированную профессиональную подготовку; повышение квалификации и переподготовку; адаптацию; подготовку к должностному росту [5, с. 43].

Результаты социологических исследований свидетельствуют о том, что работодатели высоко ценят такие характеристики выпускников вузов, как мотивация к работе и личностный потенциал (наличие идей, умение выражать свои мысли, желание учиться новому, коммуникабельность, умение работать в команде). Среди качеств, которые способствуют успешной адаптации молодого специалиста – выпускника вуза на рабочем месте, необходимо назвать «идентификацию с профессией» [1, с. 430].

Карьерный рост выпускников вузов, как подчеркивалось выше, во многом зависит от их мотивации, желания сделать карьеру, от успешной адаптации к профессии, профессиональной социализации в целом.

В контексте социологического знания карьеру можно рассматривать в качестве механизма самореализации индивида в производственной (профессиональной), имущественной, в том числе финальной, общественно-политической, административной и других сферах его жизнедеятельности.

Важным фактором, способствующим карьерным достижениям выпускников вузов, является организационное взаимодействие государственной службы занятости и молодежных, в том числе студенческих, общественных объединений, главной задачей которых выступает, на наш взгляд, мотивация молодежи к экономической активности, предоставление ей актуальной информации о возможном трудоустройстве в том или ином регионе страны и др.

Одним из главных (если не главным фактором) успешной карьеры является понимание выпускниками вузов собственной роли в своем социальном и профессиональном становлении. Это понимание способствует формированию такого качества личности, как социальная субъектность. По мнению украинского социолога Сокурнянской Л. Г. это качество находит свое проявление в ценностных ориентациях личности, в частности в ориентации на такую ценность, как самореализация, в её стратегическом жизненном выборе, прежде всего в стратегии самореализации, в активной самостоятельной деятельности в различных сферах, в том числе в профессиональной (см. об этом подробнее: [6, с. 140-236]).

Разделяя позицию Л. Г. Сокурнянской относительно социальной субъектности как главного условия самореализации молодого человека в чрезвычайно конкурентной среде «общества неравных», мы полагаем, что дальнейшие исследования избранной нами проблемы должны фокусироваться на изучении факторов становления социальной субъектности молодежи в контексте её профессионального самоопределения и самореализации. Такое изучение, на наш взгляд, требует использования как количественных, так и качественных методов сбора социологической информации. Применение качественной методологии поможет, в том числе, раскрыть субъективный смысл, который вкладывают респонденты в понятие «карьера».

ЛИТЕРАТУРА: 1. Бірченко О. Качество подготовки специалистов в высшей школе : оценки работодателей / О. Бірченко, Т. Зверко // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ : тези доповідей, (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 568 с. 2. Кузьмін В.В. Генеза державної політики розвитку кар'єри студентської молоді на вузівському рівні / В.В. Кузьмін // Перспективи. Соціально-політичний журнал / [гол. ред. Кавалеров А.І.] ; ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського». – Одеса, 2013. – Вип. 4 (58). – С. 51–56. 3. Кузьмін В. В. Організаційна взаємодія державної служби зайнятості та випускників ВНЗ із різних специфічних соціальних груп: кар'єрний аспект / В.В. Кузьмін // Ринок праці та зайнятість населення: науково-виробничий інформаційний видання / [гол. ред. В.Г. Федоренко] ; ІПК ДСЗУ. – К.: Ринок праці та зайнятість населення, 2014. – Вип. 3(40). – С. 39-42. 4. Кузьмін В.В. Працевлаштування молоді як соціальна проблема / В. В. Кузьмін // Вісник Академії праці та соціальних відносин ФПСУ / [голов. ред. І.М. Гавриленко] ; Академія праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – К. : Сталь, 2014. – Вип. 2. – С. 10–14. 5. Пилипенко В. Є. Українська соціологія сьогодні : дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства : Монографія / В.Є. Пилипенко. – Л.: ЗУКЦ, 2012. – 326 с. 6. Сокурнянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода: [монография] / Л.Г. Сокурнянская // Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.

ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Фудорова Олена Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту організацій Херсонського інституту МАУП

Становлення особистості в сучасному українському суспільстві представляється передусім як процес саморозвитку. Це зумовлено тим, що провідною життєвою необхідністю на цьому віковому етапі виступає екзистенціальне прагнення до самовизначення. Це прагнення як головне внутрішнє завдання молодій особі можна реалізувати за допомогою механізму самореалізації. Насправді молода людина не може визначитися, не проявивши себе, не пізнавши себе з різних сторін. Особистість повинна спробувати реалізуватися у різних сферах життєдіяльності і обрати свою життєву долю. Відомо, що самореалізація як деяка загальна життєва мотивація, є найбільш актуальною саме в період молодості, коли людина в силу своїх психофізичних і ментальних особливостей має найбільшу працездатність.

Особливого значення набуває самореалізація молоді з особливими потребами як спосіб її інтеграції в соціум здорових людей, як механізм створення рівних можливостей для різних соціальних груп, що співіснують у сучасному українському суспільстві. Ця проблема актуалізується не лише тому, що останнім часом збільшилося число людей, які мають певні фізичні і психічні відхилення, а ще й тому, що ця категорія населення має низький рівень матеріального забезпечення, а також морально незахищена.

Теоретичною основою концепції самореалізації людини стали дослідження особистості та діяльності К. С. Абульханової-Славської, Б. М. Ананьєва, А. Г. Асмолова, О. О. Леонтєва, Д. О. Леонтєва, Я. О. Пономарьова та ін. Для теоретичного аналізу психологічних проблем самореалізації особистості особливий інтерес представляють роботи таких зарубіжних учених, як А. Маслоу, В. Франкл, К. Роджерс, Е. Фромм. Представляючи рух за «розвиток людського потенціалу», зазначені автори розглядали людину передусім з точки зору здатності до самовдосконалення. Підкреслимо, що у психології категорії «самореалізація» надається переважно значення індивідуального самоствердження людини як особистості. При цьому акцентується увага на соціальних та культурних механізмах самореалізації, які розглядаються як «вбудовані» в саму природу особи, що прагне досконалості.

На думку В. С. Харченко, пізнання та оцінка індивідом своїх можливостей, співвідношення їх з цілями сприяє постійному усвідомленню і вдосконаленню шляхів та способів їхнього досягнення. В результаті процесу самопізнання особистість стає перед необхідністю визначення напрямів саморозвитку через самоосвіту (накопичення теоретично-практичного досвіду) та самовиховання (формування певних особистісних якостей). У процесі саморозвитку особистість прагне до самодетермінації, усвідомленого самовираження і самоствердження, при цьому людина постійно порівнює ідеальну модель самореалізації з її реальним втіленням [1]. Таким чином, оцінка успішності самореалізації дуже суб'єктивна: те, що одному представляється межею бажаного, іншому здається невдачею. Для багатьох людей основу самореалізації складають цілі, які визнані в суспільстві як втілення успіху (престижна професія, високий заробіток, міцна сім'я).

Серед головних чинників, що визначають положення людини в соціальній системі, провідну роль відіграють освіта, професія, кваліфікація, посада. Важливим у нашому дослідженні є визначення тих соціальних ліфтів, які допоможуть людині з особливими потребами зайняти більш привілейоване становище в суспільстві. П. Сорокін назвав вісім ліфтів, по яких люди пересуваються наверх по соціальним сходам суспільства: освіта, армія, церква, політика, мистецтво, засоби масової інформації, бізнес і сім'я. Сучасна соціологічна теорія додає до них державну службу, громадську діяльність, спорт і шоу-бізнес [2].

З іншого боку, зазначені критерії можуть бути детерміновані домінуючим статусом індивіда або групи. У випадку з людьми, що мають особливі потреби, вирішальним серед чинників частіше виявляється фізико-генетичний статус. Саме від наявності цього особливого статусу (обмеження руху, зору, слуху тощо.) молода людина і визначає сферу, в якій би вона могла бути реалізованою. Найбільш розповсюдженими способами самореалізації молоді людини з особливими потребами є творча діяльність, спорт, отримання освіти, кар'єра, наука, громадська діяльність.

Надзвичайно важливе значення в самореалізації осіб з обмеженими можливостями має спорт, який може бути використаний в роботі з найрізноманітнішими соціальними групами населення. У спортивній діяльності закладені величезні можливості для творчого прояву сил і здібностей людини. Спорт є своєрідним «випробувальним полігоном», «природною лабораторією», що дозволяє виявити і перевірити людські можливості, шляхи їхнього вдосконалення. Цей факт обґрунтовано у багатьох публікаціях, у тому числі в статті американського лікаря Ернста ван Аакена [3]. Він відмічає, зокрема, що спорт як заняття фізичними вправами, як тренування м'язів, що вимагає і значних вольових зусиль, дозволяє інвалідам будь-якої категорії настільки розвинути «певні функції свого тіла, що існуючі фізичні обмеження майже не помічаються» [3].

Зайняття спортом передбачає здоровий спосіб життя і правильне харчування, дотримання режиму праці і відпочинку, дозволяє розважитися, відволіктися від сумних думок, спровокованих станом інвалідності. Все це дає можливість молодій людині з обмеженнями підтримувати і покращувати свій фізичний стан і самопочуття. В той же час спорт сприяє інтеграції інваліда в громадське життя, спочатку в колі друзів і в сім'ї, а в багатьох випадках і в професійній сфері. Це дозволяє йому включитися в соціальні контакти з іншими людьми.

Участь у спортивних змаганнях дає можливість людям з обмеженими можливостями здоров'я пережити радість перемоги над своїм суперником, досягнутої на основі волі, наполегливості, тривалої підготовки, самовідданої праці. Участь у змаганнях також дає можливість пережити надзвичайно радісне почуття перемоги над самим собою, над своїми слабкостями і недоліками, радість самоствердження, самореалізації і самовдосконалення, радість відчути себе повноцінною людиною. Спорт допомагає досягти того, що, на перший погляд, здається просто фантастичним і неможливим.

Здійснений нами аналіз засвідчив, що різними формами фізкультурно-реабілітаційної та спортивної роботи в Україні охоплено близько 40 тисяч осіб з вадами слуху, зору, ураженнями опорно-рухового апарату, вадами розумового і фізичного розвитку (при загальній кількості інвалідів в Україні – 2 мільйони 800 тисяч, з них 151 тисяча – діти), серед яких культивуються і розвиваються 40 видів спорту, у тому числі серед інвалідів з вадами слуху – 27, вадами зору – 14, ураженнями опорно-рухового апарату – 28, вадами розумового і фізичного розвитку – 3 [4]. У 2016 році у фінальних змаганнях Всеукраїнської Спартакіади «Повір у себе» із 13 видів спорту брали участь 862 дитини з інвалідністю, з яких: з вадами слуху – 489 дітей, з вадами зору – 89 дитина, з ураженнями опорно-рухового апарату – 217 дітей, з вадами розумового і фізичного розвитку – 67 дітей. До змагань Спартакіади було залучено до 10 тисяч дітей з інвалідністю. Одним з пріоритетних напрямків роботи Національного комітету спорту інвалідів України, Міністерства молоді та спорту України і Укрцентру «Інваспорт» є забезпечення діяльності національних збірних команд України серед спортсменів-інвалідів, їхня підготовка та участь у Всеукраїнських і міжнародних змаганнях, а також державна підтримка розвитку параолімпійського та дефлімпійського руху в Україні тощо. Проте, як свідчить статистика, в тому числі наведені вище дані, лише незначна частина осіб з вадами займаються спортом (близько 1/50 від загальної кількості).

Яскравим прикладом успішної самореалізації може бути така історія. Ліза Мерешко з 11 років займається плаванням. У Лізи вроджена травма хребта, пересувається на візку. Під час плавання Ліза працює тільки руками. В інтерв'ю автору цієї публікації Є. Мерешко сказала: «Зараз важко у це повірити, але в дитинстві я довго боялася води. У басейн порадили записатися лікарі, адже у мене вроджена травма хребта. Спочатку на заняття зі мною доводилося ходити мамі. Коли ж навчилася сама упевнено триматися на воді, мені вже почало подобатися... Коли я вперше взяла участь у міських змаганнях, то просто повірила в себе. Потім стала майстром спорту. Згодом заявила про себе шістьма медалями на чемпіонаті Європи, ставши сенсаційною «дівчинкою з села», у рідному місті якої навіть басейна немає. Але здоров'я завжди було і є для мене понад усе. Це те, для чого я плаваю шість разів на тиждень двічі на день і один раз по суботах».

П'ять медалей (4 золотих, 1 бронзова) привезла з літніх Параолімпійських ігор-2017 в Ріо 24-річна Ліза Мерешко. Багатократну чемпіонку, майстра спорту України міжнародного класу тренує Стела Бенедик. За перемогу своєї вихованки вона удостоєна ордену княгині Ольги III міри. До цієї перемоги і тренер, і дівчина готувалися 12 довгих років. Єлизавета Мерешко дуже сподівається, що її успіх вплине на розвиток спорту в Херсоні, адже тут давно немає нормального басейну. Плавцям доводиться тренуватися в приватному клубі або їздити в сусідній Миколаїв.

У нашому прикладі фізичний статус відіграв вирішальну роль у виборі виду спорту. Саме через плавання молода людина самореалізується, відчуваючи при цьому себе необхідною та успішною. Такі досягнення людей з особливими потребами створюють сприятливі психологічні умови для їхньої адаптації та подальшої інтеграції в соціум. Участь у спортивному житті обраної сфери відновлює психологічну рівновагу, повертає почуття впевненості та поваги до себе та дозволяє бути соціально активним, не звертаючи увагу на свої обмеження.

Звичайно, проблема самореалізації молоді з особливими потребами в Україні потребує подальшого дослідження та аналізу. Саме цьому ми і плануємо присвятити свої подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Харченко В. Є. Теоретичний аналіз підходів щодо визначення поняття «самореалізація особистості» у психологічній літературі / В.Є. Харченко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://psj.oa.edu.ua/articles/2014/n30-ua/Harchenko_NZ_Vyp_30.pdf. 2. Коваліско Н.В., Сенюра О.В. Специфіка й механізми функціонування соціальних ліфтів у сучасному / Н.В.Коваліско [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.apfs.in.ua/v6_2015/21.pdf. 3. Поради бігунам від Ван Аакена [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://arbicukr.ru/izha-i-kulinarija/16624-poradi-bigunam-vid-van-aakena.html>. 4. Статистика инвалидизации в Украине [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukrhelpp.net/ru/statistika-invalidizatsii-v-ukraine.html>.

ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАСОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Зінчина Олександра Борисівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії і політології
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

В умовах сучасного інформаційного суспільства, або, як його ще називають, «медіасуспільства», особливості актуальності набуває феномен медіасоціалізації, адже поняття «соціалізація» сьогодні повинно містити як важливу складову адаптацію не тільки до соціальних зв'язків, але і до їхніх інформаційних посередників. Медіапростір активно впливає на ціннісний світ молоді, її виховання та освіту, формуючи та змінюючи установки, моделі поведінки, діяльності і навчання. Нові медіа виступають для молоді людини доступним джерелом інформації, яке, з одного боку, відкриває можливість освоєння культурного багажу всього людства, а з іншого – містить низку ризиків.

Медіа вважають додатковим, філогенетично молодшим і цілком конкурентоспроможним агентом і чинником соціалізації, який здатен не просто доповнювати вплив традиційних інститутів, а й замінювати, витіснити їх. Телебачення, інтернет та інші нові медіа для юних користувачів з технічних засобів комунікації перетворюються на особливе соціальне середовище, яке існує у віртуальній формі. Характеризуючи відносини особистості з медіа, ми використовуємо поняття «медіаповедінка», під якою розуміємо систему дій особистості в медіапросторі, яка включає різноманітні форми медіаспоживання і медіавиробництва, зумовлені її медіавподобаннями і спрямовані на задоволення комунікативних, інформаційних, когнітивних, культурних, рекреаційних та інших потреб.

В умовах комфортного для молоді людини цифрового простору вона швидко і легко адаптується до нього, приймає його правила існування. При цьому, з одного боку, нові медіа впливають на молодих користувачів, з іншого, медіа самі породжуються «цифровим поколінням», або, як його ще називають, digitalnatives («цифрові туземці»), digitalnation («цифрова нація»), netgeneration («мережеве покоління»). Так іменують тих, хто був народжений після 1980 р. та дорослішав разом з бурхливим розвитком нових медіа. Зауважимо, що для України цей термін треба змістити ще на десять років, бо до нас новітні технології прийшли з запізненням у порівнянні з західними країнами. Також до переліку номінувань сучасної молоді слід додати термін «покоління Z», або «центеніали», які прийшли на зміну поколінням X та Y згідно популярній сьогодні теорії поколінь Н. Хоува та У. Штрауса. Це діти, народжені після 1996 або 2000 рр. (за даними різних досліджень). До суттєвих рис цифрового покоління відносять такі, як «тотальна» креативність, інноваційність; інформованість; «багатоцільність».

У XXI ст. змінилася сама природа ідентичності, причому не тільки для юних користувачів, а й для всіх, хто «живе» в мережевих спільнотах. Ідентичність людини, що живе у світі цифрових технологій, – це синтез образів, досвіду самовираження в реальному і віртуальному просторах. Нові медіа дозволяють молоді вирішувати актуальні для неї завдання: зв'язки з відкритим світом для зовнішньої і внутрішньої комунікації, для самовираження, яке сьогодні стає однією з найважливіших цінностей, для управління власними ресурсами і самоорганізації і, нарешті, для реалізації тих прав і свобод, які придбані нею у процесі розвитку суспільства.

Формування особистості сучасної молоді людини відбувається під впливом двох світів: реального та віртуального. У повсякденному житті підлітки самопрезентують себе за допомогою відомих маркерів – одягу, сленгу, причетності до «своїх» спільнот і субкультур. У віртуальному ж світі вони так само виражаються, але відбувається це засобами цифрових технологій, що надає інтернет-простір. Медіаповедінка молоді людини, що, в тому числі, включає у себе створення власних сторінок у соціальних мережах, спілкування в них, обмін інформацією, участь у мережевих іграх та співтовариствах гравців, сприяє соціалізації особистості сучасного підлітка.

Трансформації, що відбуваються у суспільстві під впливом нового медіапростору, призвели до закріплення у свідомості молоді таких цінностей, як право на свободу спілкування і самовираження, на доступ до матеріальних благ і свободу переміщення, право на шанобливе ставлення до своїх потреб, до особистого життя та власного часу. Якщо традиційні мас-медіа підкорюються законам суспільства масового споживання і формують уніфікований, примітивний тип особистості, то нові медіа наслідують логіку постмодерну, де кожна людина довільно обирає власний унікальний стиль життя з його ідеологією, цінностями та інструментарієм і створює свою індивідуальну реальність.

Нові медіа надали молодим людям нове середовище і засоби для соціалізації, тут вони не тільки експериментують зі своїм образом, але знаходять друзів, однодумців, вчаться спілкуватися і будувати стосунки. З одного боку, це має розвиваюче і терапевтичне значення при становленні особистості, але з іншого, стосунки, які будуються в онлайн, не є тотожними реальним. Не завжди усвідомлюють молоді люди і факт публічності інтернету, адже зафіксовані там відомості зберігаються дуже довгий час, їх важко видалити і зробити зовсім недоступними.

Разом з тим когнітивна і психічна сфери особистості молоді людини знаходяться у стадії формування, тому вона стає адресатом недостатньо критичним і дуже емоційним. Усі пропоновані медіа змісти – важливі і незначні, забавні і трагічні, поверхневі і глибокі – для підлітка є рівнозначними, він їх не впорядковує і не розподіляє за критерієм їхньої значущості. Серед «проблемних зон» медіасоціалізації дослідники визначають інформаційну перевантаженість, інтернет-аддикцію, кібер-булінг, контакти зі зловмисниками, доступ до небезпечного контенту.

Інтернет-простір, комп'ютерні мережі здатні впливати на формування негативних психологічних та соціальних установок у молоді. Безумовно, в сучасних соціокультурних реаліях неможливо (та й неправильно) повністю ізолювати молоду людину від використання ресурсів інтернету. Однак повинні існувати дієві способи нейтралізації негативного інформаційного впливу комп'ютерних мереж.

Особливу роль у цьому процесі повинні відігравати традиційні інститути соціалізації особистості, перш за все сім'я та освіта. Зацікавлена участь дорослих, здатних об'єктивно оцінити ресурси, якими послуговуються їхні діти, і здійснити їхню фільтрацію, дозволить правильно зорієнтувати молоду людину в інформаційних потоках.

«Сімейний клімат» і комунікаційний стиль сім'ї накладають відбиток на ставлення до мас-медіа. Батьки своєю поведінкою і стилем виховання можуть створити для дітей рамки, які допомогли б їм здобути власний досвід у ставленні до медіа. Важливо, *яке* ставлення до суті медіа виказують батьки, наприклад схвалення, заперечення, підтвердження, відхилення, емоційне чи раціональне, позитивне чи негативне підсилення. Від батьків діти отримують концептуальні знання та приклади дії щодо мас-медіа.

З боку освітніх інститутів очікуваним є цілеспрямоване формування медіакультури особистості як здатність людини ефективно взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитися в медіасередовищі в умовах інформаційно насиченого суспільства з відкритим доступом до будь-якої медійної інформації в глобальному віртуальному просторі.

Будемо сподіватися, що майбутня аудиторія медіа, основу якої складає сучасне «цифрове покоління», все більше буде набувати статусу повноцінного співучасника і партнера в комунікаційному процесі. У такому випадку можна буде говорити про культуру комунікації як уміння усвідомлено сприймати, критично осмислювати, інтерпретувати медіатексти з метою розширення загальних, соціокультурних та професійно значущих знань, комунікативних та творчих здібностей.

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Матюхін Дмитро Анатолійович

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Актуальність дослідження стилю життя пов'язана із багатьма факторами. З одного боку, розширюється спектр можливостей для самореалізації особистості, для прояву унікальності її внутрішнього світу, урізноманітнюються варіанти та форми соціальної взаємодії, з іншого – ускладнюються процеси вибору, деформуються усталені механізми соціалізації молоді та інтеріоризації нею змісту ціннісно-нормативного простору суспільства. Вивчення реальних проявів стилю життя дозволить розкрити динаміку змін нормативно-ціннісного простору молоді як соціально-демографічної групи, описати й спрогнозувати типові моделі її поведінки.

У західній соціології поняття «стиль життя» набуло статусу наукової категорії завдяки роботам М.Вебера, який розглядав його як критерій соціальної стратифікації [1]. У сучасних студіях західних соціологів звернення до стилю життя пов'язано з проблематикою соціально-класових змін у суспільстві (П. Бурдье, Ф. Паркін, Б. Тернер, Р. Бокко, Г.-П. Мюллер та ін.). Фундаментальний соціологічний та соціально-психологічний аналіз стилю життя представлений українськими авторами (Р. Ануфрієва, Є. Головаха, О. Дікова-Фаворська, О. Донченко, О. Злобіна, Н. Паніна, Я. Рощина, А. Сафар'ян, Л. Сохань, М. Шульга та ін.). Проблеми стильового простору окремих груп сучасної молоді аналізуються в роботах Н. Бойко, Є. Головахи, С. Митрофанової, Г. Осадчої, О. Омельченко, Н. Паніної.

Аналізуючи погляди українських і російських науковців на стильові особливості життя, можемо виокремити два напрямки їхнього розуміння. Стиль життя в роботах дослідників, яких можна віднести до першого напрямку, інтерпретується через щоденне повторення поведінкових патернів, що залежать від соціальної спрямованості індивіда. Так, Я. Рощина характеризує стиль життя як систему практик, які повторюються в щоденній поведінці і визначають положення людини в соціальному просторі [6]. З точки зору А. Сафар'ян, стиль життя – це «синонім вільного вибору індивідом своєї щоденної поведінки і є безпосередньо пов'язаним з самореалізацією особистості» [7]. Н. Масленцева зазначає, що стиль життя – це певний ресурс, що

визначає вибір та активність особистості [3, с.148]. Українська дослідниця Т. Пилаєва зазначає: «Стиль життя – це такий спосіб самоорганізації життєдіяльності соціальної групи, що виявляє себе як система повсякденних практик; доведено, що в нестабільному суспільстві стиль життя формується переважно під впливом тих підструктур свідомості та особистісних характеристик, дія яких в якості чинників стилютворення не усвідомлюється або усвідомлюється частково» [5]. Тобто, стиль життя розуміється як такий, що безпосередньо пов'язаний з соціальними досягненнями особистості та її спрямованістю. Отже, в даному напрямку досліджень стиль життя розглядається як соціальна практика повсякденної життєдіяльності індивідів і соціальних груп, причому мотиваційною орієнтацією виступає самореалізація особистості в соціальному просторі.

Згідно з напрямком досліджень, центральними в життєвому стилютворенні є: цілі, цінності, мотиви, життєві плани, ідеали, уподобання, які проявляються при взаємодії з середовищем (О. Дікова-Фаворська, О. Мурадян, Н. Паніна, М. Шульга). Так, О. Дікова-Фаворська вказує на те, що «стиль життя – поняття, що охоплює різні форми взаємодії осіб, в яких реалізується система цінностей життя, мотивів дії, потреб та інтересів, а також статусно-рольовий набір і структурні можливості» [2, с.15]. З точки зору Н. Паніною, стиль життя є «ключовим компонентом способу життя, що формується та коригується через безпосередній вплив нормативної моделі поведінки, що, з одного боку, визначається суспільною свідомістю, а з іншого – індивідуальними уподобаннями, які конкретизуються в життєвих планах та цілях особистості – особистісній життєвій перспективі» [4, с. 28]. М. Шульга розглядає стиль життя як такий, що може зумовлюватися: а) традиціями і звичками; б) вибором одного із наявних типів поведінки (адаптаційний, конформістський); в) бажанням самореалізації чи самоствердження через певний тип поведінки; г) комбінаціями перших трьох типів [8, с. 28]. У цьому аспекті стиль життя розуміється як соціальна практика взаємодії індивідів на основі цінностей, норм, мотивів, уподобань, життєвих планів і стратегій.

Таким чином, дослідження сучасних соціологів розкривають різні аспекти поведінкових проявів життєвого стилю як складної системи. Під стилем життя будемо розуміти комплексні, більш-менш консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії, відображають ставлення індивіда до себе, інших людей і світу і представляють ціннісну та активно-діяльнісну екстраполяцію майбутнього.

Соціальні установки, які характеризують життєвий стиль молоді, досліджувались нами за допомогою стандартизованого тесту «Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіной». Мета методики – виявлення ступеню виразу соціально-психологічних установок, спрямованих на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат», «свобода-влада», «труд-гроші». В дослідженні, яке було здійснено взяли участь молоді люди від 17 до 30 років (n=600). Отримані нами результати представлені на рис. 1.

Звичайно, дані, які ми отримали завдяки застосуванню зазначеної методики, носять відносний характер, однак вони дозволяють виявити тенденцію домінуючої спрямованості соціально-психологічних установок на альтруїзм і результат, труд і свободу.

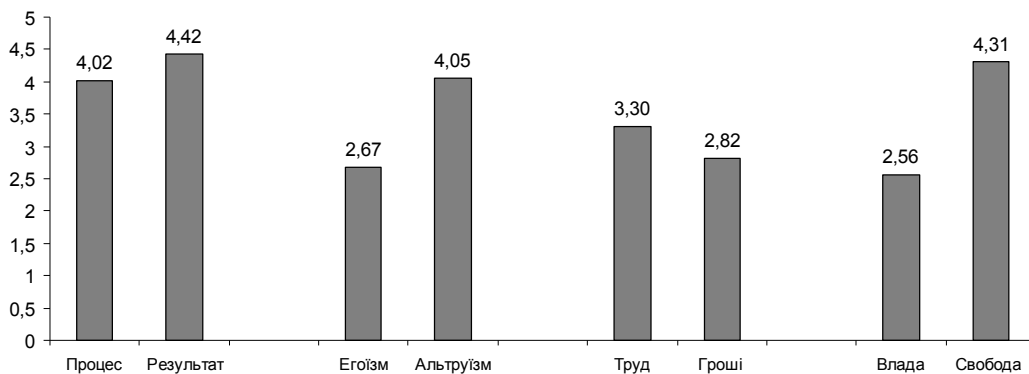

Рисунок 1. Ступінь виразу соціально-психологічних установок молоді (середні значення)

Отже, в життєвому стилі молоді домінують орієнтації на альтруїзм і результат, труд і свободу. Образ життя поєднує в собі як гедоністичну і діяльнісно-активну ціннісну спрямованість, що відображає сучасні системи цінностей постіндустріального суспільства, так і традиційну-матеріалістичну ціннісну спрямованість, що відбиває найбільш актуальні потреби, дефіцит задоволення яких виражається в спрямованості життєдіяльності молоді на досягнення матеріальної і фінансової стабільності, але вони виступають як стереотипні, менш диференційовані у свідомості молоді життєві плани і перспективи.

Український соціум: науковий журнал. – К., 2008. – № 4. – С. 13–17. 3. Масленцева Н. Ю. Социологические основания концепции стиля жизни / Н. Ю. Масленцева // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. – Челябинск, 2010. – № 31 (212). – С. 147–150. 4. Панина Н. В. Избранные труды по социологии: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения: у 3 т. / Н. В. Панина; [сост. и ред. Е. И. Головаха]. – К.: Факт, 2008. – 312 с. – Т. 1. 5. Пилаєва Т. В. Стилі життя студентської молоді: типологія та детермінанти формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Т. В. Пилаєва; Харків. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 21 с. 6. Рощина Я. М. Социология потребления / Я. М. Рощина. – М.: Изд. дом «ГУ-ВШЭ», 2007. – 447 с. 7. Сафарян А. В. Понятие «стиль жизни» в социологии [Электронный ресурс] / А. В. Самарян // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение», 2008. – № 3. – Режим доступа: <http://zpu-journal.ru/e-zpu/2008/3/Safarian/>. 8. Стилі життя: панорама змін / С. В. Панченко, О. С. Резнік, М. О. Шульга [та ін.]; за ред. М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 416 с.

СТАН ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Власенко Катерина Георгіївна

пошукач на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук

Соціологічне вивчення рівня сформованості та тенденцій розвитку екологічної свідомості української молоді має як суто теоретичне, так і практичне значення. Адже вивчення сприяє визначенню стратегії національної екологічної політики, екологічного виховання й освіти, а також задає вектор діяльності молодіжним екологічним організаціям, місія яких полягає у розвитку екологічно свідомої нації майбутнього та вирішенні соціально-екологічних проблем сьогодення.

Виробництво екосоціального знання є, швидше, практикою, аніж теоретизуванням. Так, можна говорити про суперечливість та певну обмеженість наукових пояснень детермінації екологічної свідомості переважно екологічними чинниками, оскільки такі пояснення, на наш погляд, емпірично не доведені. Зважаючи на певний досвід досліджень з даної проблематики, можна зробити висновок, що для оптимізації процесу інституалізації екологічної свідомості важливо встановити зворотній зв'язок з суб'єктом функціонального простору соціально-екологічної рефлексії.

Зазначимо, що «екологічну свідомість» ми розглядаємо як інтегративну категорію, якою означаються мікро- та макровияви соціально-екологічної рефлексії соціальних суб'єктів. Тобто екологічну свідомість можна представити як інституційну матрицю (теоретичний конструкт або форма суспільної свідомості), а саме як макросоціальну структуру, що має переважно організаційно-інституційний генезис, як мікросоціальну структуру (екологічні конструкти індивідуальної свідомості або її соціально-екологічний модус), в основі якої лежить поведінка індивіда, його раціонально-нормативні, ціннісно-сміслові та мотиваційні регулятори та стимули, що мають переважно саморганізаційну генезу. Приналежність до двох різних типів систем має різну ціннісно-мотиваційну основу і суб'єктно-діяльнісний механізм регулювання. Даний теоретичний конструкт розглядається в рамках *системного, структурного, інтегративного* тощо підходів. В інтегральній теоретичній моделі екологічної свідомості, що була представлена структурно, простежується розвиток її організаційно-інституційної структури: від рівня індивідуального до глобальних спільнот на соціальному рівні.

Соціологічне емпіричне дослідження рівня екологічної свідомості стає можливим завдяки операціоналізації структури екологічної свідомості та вимірювання ступеня вираженості її компонентів шляхом виміру соціальних показників її прояву.

За результатами моніторингового соціологічного дослідження «СТАРШОКЛАСНИК – 2016 життєві орієнтації і настрої; сучасна сім'я: батьки і діти», яке було проведено у 2010, 2013 та 2016 рр., ми зафіксували прояви екологічної свідомості одеських школярів (учнів 10-11 класів).

Як виявилось у ході дослідження, відносна більшість респондентів (39,5%) дуже стурбована екологічними проблемами свого міста, ще 30,4% опитаних, скоріше, стурбовані та 16,9% респондентів ставляться до цих проблем більш байдуже. Тільки 1,6% опитаних не визнають існування означених проблем взагалі. Ще 11,7% старшокласників не визначились з відповіддю. Якщо ж порівнювати отримані дані з результатами попередніх опитувань, то індекс стурбованості старшокласників у 2016 році склав +0,45 (індекс приймає значення від -1 до +1), у 2013 році – +0,36, а в 2010 – +0,35. Таким чином, можна говорити про позитивну динаміку розвитку афективної складової екологічної свідомості даної категорії молоді. Також вдалось виявити гендерний чинник, що впливає на загальний рівень стурбованості серед молоді. Так, більш високий рівень стурбованості екологічними проблемами здебільшого виявляють дівчата.

Основними джерелами інформації про екологічні проблеми для старшокласників у 2016 році стали батьки (68,4%) і школа (60,2%). Це дуже важливі зміни, що свідчать про інституалізацію екологічної проблематики в Одесі. За емпіричними показниками 2013 року основними джерелами були телебачення та Інтернет (75,6% і 68,7%, відповідно). Про інституалізацію екологічних інтересів молоді свідчить незмінний

рейтинг екологічних проблем нашого міста, що потребують першочергового вирішення. Так, на думку старшокласників, рейтинг екологічних проблем виглядає таким чином: 1) забруднення водних ресурсів; 2) забруднення повітря; 3) проблема утилізації та вивезення сміття; 4) забруднення ґрунту і продуктів харчування; 5) вирубка дерев; 6) кліматичні зміни. Не змогли надати відповідь на зазначене питання 5,4% (цей показник є меншим у порівнянні з попередніми роками опитувань).

Що стосується готовності респондентів брати участь у природоохоронних заходах, то виявилось, що 65,0% старшокласників готові брали участь у зазначених заходах. Даний показник виріс у порівнянні з 2013 роком (58,5%). У свою чергу, дослідження форм активного (практичного) вияву екологічної свідомості респондентів показало, що 60,0% респондентам імпонує дотримування екологічного етикету (переважно не смітити); 58,6% брати участь у прибиранні території; 18,8% опитаних мають досвід озеленення території; 18,8% – заощаджують споживання природних ресурсів; 7,6% опитаних доводилося сортувати сміття за матеріалами виробництва. Останній показник зріс втричі порівняно з отриманими результатами попередніх опитувань (у 2010 склав 2,3%, у 2013 – 1,8%). 15,0% опитаних вказали, що ніколи не брали участь у будь-яких екозаходах.

П'ята частина (22,5%) опитаної аудиторії готова підтримати необхідні реформи, заходи, що спрямована на зміну звичного способу життя заради збереження природного довкілля. Даний показник зріс порівняно з відповідними показниками попередніх опитувань (у 2010 – 17,7%, у 2013 – 19,0%). 67,0% респондентів вагаються, не займаючи чіткої позиції. Ще 10,5% від опитаної молодіжної групи не визнає власної причетності та відповідальності за актуалізацією означених проблем. Останній показник вдвічі у порівнянні з 2010 роком зменшився (20,0%), що свідчить про розвиток екологічної рефлексії серед школярів. В цілому, спостерігається збільшення числа тих, хто підтримує конструктивну позицію щодо даного питання.

За результатами нашого аналізу було встановлено, що лише 18,2 % опитаних виявляють інтерес та готовність вирішення екологічних проблем. Також була визначена група респондентів, які схильні виявляти «активне співчуття» та стурбованість екологічними проблемами, проте це не завжди означає реальну підтримку в їхньому практичному вирішенні (доля таких респондентів на межі похибки – 4,8%). Ще 7,6% виявили абсолютну байдужість та неготовність до вирішення екологічних проблем.

Як з'ясувалось, лише *третина* опитаної молоді має чітко виражені екологічні інтереси, усвідомлює власну відповідальність та виявляє бажання сприяти поліпшенню екологічної ситуації. Слід зауважити, що порівняно з результатами попередніх етапів моніторингового дослідження, знижується кількісний показник організованих природоохоронних заходів для школярів.

Підсумовуючи зазначене вище, підкреслимо, що результати моніторингового соціологічного дослідження виявили існування *чотирьох категорій молоді* з різним рівнем екологічної свідомості: «*екологічно зорієнтовані*» (третина) – суб'єкти відносно високого рівня екологічної свідомості; «*екологісти*» (п'ята частина) – суб'єкти з найбільш високим розподіленням когнітивних та конативних показників розвитку екологічної свідомості; «*байдужі*» (шоста частина опитаних) – суб'єкти, що усвідомлено не бажають залучатися до процесу вирішення екологічних проблем; «*активно співчутливі*» (5%). Дане розподілення суб'єктів з різним рівнем вияву екологічної свідомості свідчить про необхідність диференційованого підходу до розробки та реалізації екологічної політики, використання широкого спектру різноманітних освітньо-виховних програм та методик екологічної спрямованості.

СЕМЬЯ И РОДИТЕЛЬСТВО В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ СТУДЕНТОВ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Курилович Наталья Вячеславовна

кандидат социологических наук, доцент,
доцент кафедры социологии Белорусского государственного университета

Филинская Лариса Владимировна

кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры социологии Белорусского государственного университета

Актуальность социологического анализа семьи и родительства как важнейших социальных институтов не вызывает никакого сомнения. При этом особого внимания, на наш взгляд, заслуживает изучение установок студенческой молодежи в отношении названных институтов. Обратимся к результатам проведенного в 2016 году под научным руководством авторов тезисов социологического исследования, цель которого заключалась в изучении брачно-семейных установок студенческой молодежи Белорусского государственного университета (БГУ). Метод сбора информации – анкетный опрос. Объем выборочной совокупности составил 420 студентов первого и четвертого курсов 7 факультетов БГУ.

Рассмотрим, как в семье, по мнению студентов, должны распределяться обязанности и складываться взаимоотношения супругов, а также какова роль мужчины и женщины в принятии важных для семьи решений. Так, большинство опрошенных студентов БГУ (81,8%) высказались за равное распределение обязанностей в семье между женщиной и мужчиной, иначе говоря, за эгалитарную модель семьи. Всего 18,2% студентов БГУ считают, что обязанности по ведению хозяйства и воспитанию детей должны лежать на женщине, а мужчина должен финансово обеспечивать семью. Важно обратить внимание на то, что девушки чаще, чем юноши выбирали эгалитарную модель взаимоотношений в семье (87,1% девушек против 71,3% юношей).

Абсолютное большинство студентов БГУ (89,4%) считает, что оба супруга должны иметь возможности построения карьеры. Однако фиксируется значимое расхождение мнений по данному вопросу среди юношей и девушек. Так, практически все девушки (94,4%) уверены, что женщина должна иметь равные с мужчиной возможности при построении карьеры, в то время как каждый пятый юноша отметил, что построение карьеры не является призванием женщины.

Важные для семьи решения, по мнению большинства студентов БГУ (85,1%), должны приниматься совместно мужчиной и женщиной. Вместе с тем 12% опрошенных полагают, что мужчине принадлежит главная роль в принятии важных решений, в то время как за ведущую роль женщин в данном вопросе выступает лишь 1,9% респондентов. Девушки чаще юношей считают, что супруги должны советоваться друг с другом при решении серьезных вопросов (87,5% девушек против 81% юношей). Согласно полученным данным, половина опрошенных смогли бы отказаться от высокооплачиваемой работы ради создания семьи или ее сохранения (ответы «да» и «скорее да» – 50,4%). Значительно чаще такие варианты ответов выбирали девушки, а не юноши (соответственно, 55,5% и 40,4%). Юношей оказалось значительно больше, чем девушек среди тех, кто однозначно ответил «нет» на данный вопрос (17,7% юношей против 7,0% девушек).

Важнейшей функцией семьи является деторождение. Появление в семье одного или нескольких детей возлагает на супругов миссию родительства. В идеале родительство каждого человека должно быть осознанным. Участниками исследования были студенты 1 и 4 курсов, поэтому вопросы инструментария, связанные с рождением детей и родительством, заставляли студентов задуматься о событиях, как они подчеркивали, отнюдь не ближайшего будущего. Результаты исследования свидетельствуют, что 12% опрошенных студентов пока не думали об этом; каждый второй респондент (50%) планирует иметь в будущем двоих детей, 18,5% – троих детей. Всего 9,6% респондентов планируют иметь только одного ребенка. Цифры говорят о том, что в целом студенты БГУ не ориентированы на однодетную семью. При этом немногим более половины опрошенных (55,2%) считают оптимальным появление ребенка через 1-2 года после заключения брака, а почти треть респондентов (30%) уверены, что это должно произойти через 3-4 года. Очевидно, что студенты напрямую связывают заключение брака с появлением детей и не считают нужным откладывать решение этого вопроса на длительный срок.

Не хотят иметь детей лишь 6,7% от числа ответивших участников опроса. Но следует заметить, что при оценке такого явления, как *child free*, мнения студентов разделились почти поровну: 52,5% юношей и девушек считают это явление недопустимым, 41,9% признают допустимым бездетный образ жизни во имя личной свободы, не обременяя себя заботой о детях.

Студентам БГУ было предложено указать, какая модель воспитания применялась по отношению к ним самим, а также какую модель воспитания они хотели бы применять в собственной семье. Анализ полученных данных показал, что большинство студентов БГУ (75,9%) утверждают, что их родители применяли модель воспитания, основанную на сотрудничестве детей и взрослых. Менее 1/5 части опрошенных (14,5%) указали модель невмешательства в дела ребенка. Модель жесткой регламентации поведения ребенка назвали только 6,5% опрошенных, а модель вседозволенности применялась в семьях лишь 3,1% респондентов. При этом в своей собственной семье большинство опрошенных (86,2%) хотели бы применять демократическую модель сотрудничества с детьми, а каждый десятый респондент выступил за модель невмешательства в дела ребенка. Лишь незначительная часть опрошенных студентов БГУ избрала модели жесткой регламентации и вседозволенности (3,2% и 0,7% респондентов, соответственно).

Одним из важнейших способов экономической социализации детей являются карманные деньги. Нами было изучено мнение студенческой молодежи по поводу того, должны ли родители выдавать детям деньги. Среди студентов и студенток БГУ самым популярным оказался вариант ответа: родители должны регулярно выдавать определенную сумму денег на карманные расходы (41,6 %.); более трети респондентов (37,2 %) уверены, что родители должны выдавать деньги по мере возникновения необходимости; каждый пятый (19,2%) считает, что дети должны получать денежное вознаграждение за хорошее поведение, достижения в учёбе, выполнение домашних обязанностей, и практически никто не думает (1,9 %), что родители не должны выдавать деньги детям.

Обобщая результаты социологического изучения представлений студенческой молодежи БГУ о семье и родительстве, можно сделать следующие выводы:

1. В целом студенческая молодежь БГУ выступает за эгалитарную модель семейных отношений. Однако практически каждый пятый респондент придерживается патриархальных взглядов, согласно которым мужчина строит карьеру, а за женщиной закреплено ведение хозяйства и воспитание детей (юношам это свойственно в большей степени, чем девушкам). Большинство студентов и студенток БГУ поддерживают равное распределение обязанностей в семье, а также считают, что важные для семьи решения должны приниматься совместно мужчиной и женщиной.

2. Наибольший интерес у студентов вызывают современные методы воспитания детей, эмоциональные переживания супругов перед рождением ребёнка, а также оптимальный возраст планирования семьи и детей. Каждый второй респондент планирует иметь двоих детей. В своей собственной семье подавляющее большинство опрошенных студентов хотели бы применять модель воспитания, основанную на сотрудничестве родителей и детей.

Кутирьова Віра Ігорівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ЕТНІЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСТВА ЯК ПОКАЗНИК ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема соціальної інтеграції стає чи не найактуальнішою проблемою сучасних суспільств, що відчують на собі вплив процесів глобалізації та інтенсифікації міграції, а також зустрічних процесів «етнічного ренесансу». У новостворених поліетнічних суспільствах, до яких належить й Україна, ця проблема зазвичай загострюється ще й в результаті маргіналізації раніше існуючих національних та етнічних ідентичностей, необхідності їхнього перевизначення за нових державно-національних умов. В українському контексті, будучи пов'язаною з подіями Євромайдану, військовими діями на сході країни, вимушеною внутрішньою міграцією, ця проблема набуває особливої гостроти. До того ж вона ускладнюється неоднозначністю трактування у політико-правовій площині й в академічному дискурсі найбільш прийнятної для України моделі націєтворення, що може спиратися на політичну або етнічну моделі нації. Різноманітність проявів інтеграційних та дезінтеграційних процесів уможливило вибір різних стратегій дослідження актуального стану поліетнічного суспільства. Одним із таких дієвих засобів аналізу інтеграційного потенціалу поліетнічного суспільства може бути дослідження структури соціальної ідентифікації громадян, зокрема співвідношення процесів їхньої національної, етнічної, регіональної, громадянської ідентифікації. Проблема національної ідентичності відноситься до числа найбільш дискусійних. Можна виокремити принаймні три її значення: як самовизначення 1) етнічної, 2) культурної, 3) громадянської приналежності. І кожне з цих значень може мати досить логічну, обґрунтовану підставу. Але погодимось з Арбеніною В.Л., яка зазначала, що у сучасному науковому дискурсі все більш нормованим стає трактування національної ідентичності як такого результату ідентифікаційних процесів, який пов'язує індивіда зі своєю державою не тільки фактом приналежності до громадян даної держави, але й відчуттям приналежності до єдиної соціальної спільноти, яку у відповідності із сучасним політичним дискурсом визначають як націю. За такого визначення становлення єдиної національної ідентичності громадян України може розглядатися як одна з визначальних умов легітимності та затвердження української державності та як вагомий критерій результативності процесів консолідації українського суспільства. Безумовно, масштабність і складність формування загальнонаціональної ідентичності серед усіх громадян України, що мають різні етнічні, мовно-культурні, релігійні, конфесійні, регіональні ідентитети, зумовлює довготривалість досягнення цієї мети.

Однією з соціальних груп, яка вже сьогодні визначає перспективи українського суспільства, є молодь, зокрема студентство як одна з найбільш освічених, мобільних груп, процес соціалізації якої відбувається за нових соціально-політичних умов. Тому важливим уявляється дослідження особливостей національної, етнічної, регіональної, громадянської ідентифікації студентства як показника інтеграційного потенціалу українського суспільства.

Динаміка національних ідентичностей, поряд з такими територіально-просторовими ідентичностями, як громадянська, регіональна, локальна (на рівні міста або села), етнічна, традиційно стає предметом аналізу в рамках соціологічних моніторингів. На жаль, в межах досліджень за кількісною методикою поза увагою часто залишаються питання, яким саме чином, під впливом яких чинників відбуваються процеси етнічної та національної ідентифікації та реідентифікації, яку роль відіграють ці процеси на тих біографічних відрізках, які можна визначити як перехідні, поворотні; чим саме визначається місце тієї чи іншої ідентичності в ієрархії

домінуючих та периферійних ідентичностей особистості; наскільки (без)конфліктним є співіснування різних ідентичностей на рівні окремої особистості. Дослідження цих питань стає можливим завдяки застосуванню якісних методик, зокрема біографічного методу.

Аналіз близько 200 текстів тематизованих автобіографій студентства (автобіографічні есе виконувалися студентами 4 курсу соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в рамках навчальної дисципліни «Етносоціологія») дозволив дійти деяких важливих з точки зору розуміння даної проблеми висновків. По-перше, при визначенні своєї етнічної приналежності студенти, в першу чергу, звертали увагу на генеалогію та особливості власного етнокультурного оточення на етапі первинної соціалізації, тобто на ті ознаки, які прибічниками примордіалістського підходу до етнічності вважаються об'єктивними маркерами етнічності. Найбільш поширеною виявилась українська етнічна ідентичність, досить поширеною – українсько-російська біетнічність і лише у незначній частині випадків інформанти визначали російську або маргінальну ідентичність. До маргінальної ідентичності ми віднесли й ті випадки, коли інформанти вказували на відсутність у них етнічної та національної ідентичності. Майже в усіх випадках процес опису власної етнічної ідентичності доповнювався студентами згадуванням статусу громадянина України, сприйняттям цього статусу, що є важливим показником солідаризації даної групи за критерієм громадянства.

Процес формування етнічної ідентичності найбільш безболісно протікав у тих молодих людей, які походять із моноетнічних українських родин і які з дитинства були занурені в українське мовне й культурне середовище, а статус громадянина України лише підсилював їхнє сприйняття себе як приналежних до української нації.

На відміну від гармонійного сполучення етнічної і національно-громадянської ідентичності у зазначеній вище групі, інформанти, які відчували свою укоріненість у російське середовище і культуру й одночасно знаходилися під потужним впливом україноцентричної системи освіти та виховання, часто вказували на наявність ситуації конфлікту ідентичностей. Особливо це відчувалось в есе респондентів, які описували власну етнічну ідентичність після подій Євромайдану. Зазначимо, що найчастіше подібна травматизація етнічної ідентичності пов'язувалась інформантами з радикалізацією у політичному дискурсі мовного питання. Тобто саме розчарування у політичних діях влади провокувало маргіналізацію етнічної і, як наслідок, національної і громадянської ідентичностей особистості.

Цікавим виявилось й те, що серед студентських есе було багато таких, де респонденти поряд з визнанням власної етнічності або визнанням її відсутності (за їхніми власними ствердженнями) робили акцент на громадянській ідентичності, локальній (міській) та космополітичній ідентичності. Це дає привод для гіпотези, що подібна синтезована, взаємопереплетена ідентичність, виявляючись більш гнучкою і пристосованою до актуальних соціально-політичних контекстів, не дозволяє своїм власникам втрачати відчуття соціальної згуртованості. До того ж така розмитість етнонаціональних ідентичностей сприяє послабленню рівня напруги у міжнаціональних відносинах, зокрема в студентському середовищі.

Дані висновки, як уявляється, відображають тенденції динаміки національно-групових ідентифікацій українських громадян, які, незалежно від етнічної приналежності, ідентифікують себе передусім за ознакою спільного громадянства, що виглядає оптимістичним з точки зору інтеграційних перспектив України. Між тим, чуттєвість ідентифікаційних процесів до актуальних політичних контекстів дозволяє розглядати останні в якості чинника, який може як підсилювати, так і суттєво послаблювати такі перспективи в майбутньому.

АСКРИПТИВНІ СТАТУСИ ЯК ЧИННИК ПРОДУКУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАТЕГІЙ СТУДЕНТІВ

Борисов Роман Ігорович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В умовах становлення інформаційного суспільства суттєво змінюються вимоги до рівня професійних компетентностей випускників вищої школи. Якість підготовки фахівців визначається ефективністю професійної соціалізації, яка має здійснюватися шляхом оволодіння студентською молоддю не лише теоретичними знаннями, але й практичними вміннями та навичками. Ключовою складовою професійної соціалізації стають професійні стратегії студентів.

Студентство поповнюється вихідцями з соціальних груп, які мають різний доступ до економічного, культурного, соціального та інших капіталів, внаслідок чого актуальним стає вивчення впливу аскриптивних статусів на продукування професійних стратегій українських студентів.

Користуючись науковими доробками Р. Лінтона [1], а також спираючись на методологію конструктивістського структуралізму, ми визначаємо аскриптивний статус як сукупність приписаних соціальних ознак, що детермінують позицію агента в соціальній структурі суспільства незалежно від здійснених ним попередніх стратегій та практик. Аскриптивні статуси можуть як обмежувати результати дій актора, так і сприяти підвищенню їхньої ефективності.

Досліджуючи формування професійних стратегій, необхідно враховувати такі статусні характеристики сімей, як матеріальне становище, рівень освіти батьків і їхнє місце в професійній структурі суспільства, обсяг культурного капіталу. Для студента ці статусні характеристики є аскриптивними, оскільки їхня наявність не залежить від його дій. Також необхідно зазначити, що під час навчання в школі майбутній студент був мешканцем певного населеного пункту. Чисельність жителів, ступінь розвиненості інфраструктури в конкретному населеному пункті визначають ступінь однорідності локальної ідентичності, яка зумовлює розподіл норм і цінностей. Згідно з Е. Дюркгеймом, чим більше розвинений поділ праці в населеному пункті, тим більше функціонально взаємозалежними є жителі населеного пункту, що простежуються у проявах органічної солідарності [2, с. 135-136].

В повсякденному вжитку стратегія визначається як наявність та реалізація плану, що рефлексується актором та полягає у здійсненні практик, спрямованих на досягнення довгострокової цілі. Користуючись науковими доробками таких дослідників, П. Бурдьє [3, с. 30-32] та Е. Гідденс [4, с. 51], а також концепцією диспозиційної структури особистості В. Ядова [5], ми визначаємо професійну стратегію як систему освітньо-професійних диспозицій студентів, яка складається з уявлень про майбутню професійну діяльність, мотивації та усвідомлення засобів, необхідних для професійного становлення.

Дослідження¹ фіксують, що початок формування професійної стратегії відбувається переважно в старших класах загальноосвітньої школи, а часом і в самій останній момент - перед здачею зовнішнього незалежного оцінювання (44,1% студентів). Невпевненість у професійному виборі фіксується і в тому, що лише близько третини студентів збираються працювати за фахом. З метою емпіричного виділення професійних стратегій нами були проаналізовані студентські оцінки тих професійних компетентностей, які вони прагнуть отримати в процесі навчання. За результатами здійсненого нами факторного аналізу² були виокремлені три фактори, що характеризують професійні стратегії студентів.

Перший фактор був номінований як «монопрофесійна стратегія», що характеризується важливістю високого рівня теоретичної підготовки за фахом та загальнокультурної ерудиції. Диспозиції студентів, які демонструють спрямованість освітніх практик даною стратегією, зорієнтовані на отримання якомога більшого обсягу культурного капіталу, гомологічного для даного конкретного професійного субполя. Професійні плани студентів, які декларують відповідність власних практик даної стратегії, частіше пов'язані з бажанням працювати за фахом після закінчення ВНЗ.

Другий фактор був названий нами «поліпрофесійна стратегія». Така стратегія характеризується прагненням до отримання знань з суміжних наук, вмінням використовувати їх на практиці, високою оцінкою практичних умінь і навичок з професійної підготовки та високим рівнем спеціальної підготовки. Диспозиції студентів, які надають перевагу даній стратегії, свідчать про спрямованість практик студентів на акумуляцію культурного капіталу.

Третій фактор одержав назву «нонконформістська стратегія». Ця стратегія характеризується наявністю стійкої орієнтації на засвоєння фаху в галузі, що не є дотичною спеціальності, яку студенти отримують у ВНЗ. Такі студенти зорієнтовані на встановлення контактів з людьми, вміння самостійно поповнювати знання та формування низки специфічних професійних якостей. У цій стратегії виражається прагнення студентів до заняття професійної позиції в результаті конвертації соціального капіталу. Необхідний культурний (інформаційний) капітал набувається ними за допомогою самоосвіти.

Найбільший вплив на формування та реалізацію монопрофесійної стратегії виявляється з боку культурного та економічного капіталів сім'ї, поліпрофесійної стратегії – культурного капіталу сім'ї та місця проживання під час навчання в загальноосвітній школі, нонконформістської – економічного та культурного капіталів сім'ї, а також місця проживання під час навчання в загальноосвітній школі. Результати дослідження дозволяють дійти висновку щодо актуальності тенденції відтворення аскриптивних

¹ У даній публікації ми спираємось на результати міжнародного дослідження «Студентство прикордоння: цінності, ідентичності, життєві плани», здійсненого кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за участі автора в 2014-2015 рр. (опитано 797 студентів України, серед яких: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), 111 студентів Луцького національного технічного університету, та 417 студентів Зеленогурського університету (Польща)).

² Показники коефіцієнту вибіркової адекватності Кайзера-Майєра-Олкіна (0,875) і критерію сферичності Бартлетта (0,00) засвідчили про адекватність аналізу обраних даних за допомогою методу виділення факторів. При аналізі був використаний метод обертання Varimax. За результатами аналізу сума поясненої дисперсії досягла 62%, що також свідчить про адекватність отриманого результату проаналізованим даним.

статусів українських студентів: професійні стратегії студентів, які займають відносно кращі позиції (тобто мають доступ до більшого обсягу культурного капіталу сім'ї, а також навчалися в школі, яка була розташована у великому місті) є більш цілеспрямованими.

На нашу думку, процеси відтворення освітньої та професійної нерівності не втрачають своєї значущості і під час формування професійної траєкторії висококваліфікованого фахівця, його професійної соціалізації на робочому місці, та суттєво впливають на вироблення різних конфігурацій професійної структури суспільства. Вивченню цих процесів ми присвяtimo свої подальші наукові студії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Linton R. *The Study of Man* / Ralph Linton. – New York : Appleton-century-crofts, inc., 1936. – 522 p. 2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Эмиль Дюркгейм. – М. : Канон, 1996. – 432 с. (История социологии в памятниках). 3. Бурдьё П. Начала. *Choses dites* / П. Бурдьё. – М. : Академический проект, 2004. – 288 с. 4. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Энтони Гидденс. – М. : Академический проект, 2005. – 528 с. 5. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности [Электронный ресурс] / В. А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975. – Режим доступа: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/25714/25878>.

СТУДЕНТСТВО ПРИКАРПАТТЯ У РЕЛІГІЙНОМУ ВИМІРІ

Пташник-Середюк Олександра Іванівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

Серед сучасних публікацій із проблем соціології релігії досить часто зустрічаються роботи, в яких акцентується увага на релігійних процесах, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, яке переживає докорінні соціальні зміни, що торкаються усіх сфер життя соціуму. На тлі прискорення процесів глобалізації, що супроводжуються натиском уніфікованої масової культури західного зразка, починає дедалі більше набирати сили тенденція до активізації локальних чинників, починаючи від посилення ролі місцевих спільнот і закінчуючи ренесансом етнічних культур, серед ключових елементів яких є релігія.

Релігійність молоді досліджують такі українські вчені, як О. Вишняк, Н. Дудар, В. Єленський, А. Колодний, А. Ніколаєвська, М. Парашевін, В. Перебенесюк, В. Піча, А. Ручка, Л. Рязанова, О. Севекіна. Ракурс їхніх досліджень спрямований на аналіз стану релігійності молоді, особистісного ставлення до релігії, релігійних практик, релігійної ідентичності, релігійної свідомості. Разом з тим спостерігається відсутність цілісного аналізу та релігійної ідентифікації як процесу, що веде до формування релігійної ідентичності. Окрім того, відчувається явний брак емпірично орієнтованих досліджень з даної проблематики, що й складає основу опису проблемної ситуації.

Релігійність студентів, як свідчать дані соціологічних досліджень, за своїм змістом і рівнем відображає стан релігійності в суспільстві. Саме тому нас зацікавила проблема належності молоді до релігії, її впливу на формування особистості молодої людини. Вивчаючи стан релігійності студентської молоді Прикарпаття, ми в якості критерію релігійності фіксували свідомісні та поведінкові феномени, що свідчать про включення молоді в релігійні відносини.

Загальною ознакою релігійної свідомості є релігійна віра, знання і прийняття релігійних ідей, понять, уявлень, догматів, тобто все те, що складає когнітивний компонент релігійної ідентичності. За результатами дослідження, здійсненого нами серед студентів ВНЗ Івано-Франківська протягом 2006 — 2012 р.р.,¹ абсолютна більшість опитаної студентської молоді (95% респондентів) вірить у Бога, лише 1% опитаних позиціонує себе як атеїстів (невіруючих) і 4% – ще не визначилися, оскільки поки що коливаються між вірою та невір'ям. 50% респондентів відчули свою віру в Бога і стали віруючими людьми в дошкільному віці (до семи років), 44% – у віці від семи до сімнадцяти років і 6% – в роки молодості (від 17 до 30 років). У ході дослідження нами було визначено, що чи хто саме впливає на формування релігійної свідомості студентської молоді. Як виявилось, найпотужніший вплив на цей процес здійснюють церква (на це вказали 45,0% опитаних), сім'я та найближче оточення (по 40,0%, відповідно); при цьому практично кожен десятий респондент (11,0%) не зміг дати конкретну відповідь на поставлене нами питання.

Причислення себе до групи віруючих, невіруючих чи «невизначених» є першим рівнем релігійної самоідентифікації особистості. Потім відбувається конкретизація релігійної самоідентифікації на основі співставлення своїх релігійних цінностей та переконань з конкретним віросповідним напрямом та конкретною релігійною громадою. Ситуація із конфесійним визначенням на масиві опитаних нами студентів має такий вигляд: 63% молодих людей віднесли себе до певної релігійної конфесії; 26% відповіли, що для них конфесійна приналежність не має значення; 11% – не змогли дати однозначної

¹ За репрезентативною вибіркою в межах цього дослідження опитано 1400 студентів, що представляють різні профілі навчання.

відповіді. Такі показники, на нашу думку, пов'язані з тим, що для України є характерною поліконфесійність, тому молоді люди можуть знаходитися в пошуку конфесійної групи, яка б відповідала їхнім світоглядним та ціннісним пріоритетам.

Конфесійні відмінності ми проаналізували також на внутрішньо регіональному рівні, скориставшись даними соціологічного дослідження, проведеного соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна¹. Для порівняння з даними, отриманими нами в Івано-Франківську, ми звернулись до результатів дослідження харківських соціологів, зокрема до даних опитання у Львові, Дрогобичі, Луцьку та Рівному.

Як засвідчив порівняльний аналіз, найбільшу прихильність серед студентської молоді Івано-Франківщини та Львівщини має Українська Греко-католицька Церква (58%), тоді як для студентів – мешканців інших областей західного регіону (Волинської та Рівненської) характерною є приналежність до православ'я (98%), зокрема Українських православних церков Московського та Київського патріархатів. На нашу думку, це пов'язано насамперед із історичними особливостями регіонів. Так, Львівська та Івано-Франківська область до 1939 року відповідно до адміністративно-територіального поділу належали до Польщі, яка визнавала за українцями право сповідувати греко-католицизм. Саме УКГЦ протягом тривалого часу виконувала консолідуючу та інтегруючу роль у Львівському та Прикарпатському регіонах. Що стосується Волинської області, то тільки західна частина належала до Польщі, а решта території входила до складу УРСР, для якої характерним було сповідання православ'я, а в подальшому і повна заборона свободи віросповідання. Отже, саме історичні чинники є важливими зовнішніми факторами формування релігійної ідентичності.

Друге місце за прихильністю для молодих людей Прикарпаття займає Православна Церква (25,6%), яка, у свою чергу, представлена рядом віросповідних напрямів: УПЦ КП – 40,6%, УАПЦ – 27,0%, УПЦ МП – 13,5%.

Православ'я, як віросповідний напрям традиційно є характерним для всього населення України. Так, наприклад, згідно з даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2013 рік 77,5% населення віднесли себе до православ'я [1, с. 554], тому одержані нами дані про те, що 77% молодих людей, ідентифікують себе як православні, не викликають питань опитаних на Прикарпатті.

Ще одним показником релігійної самоідентифікації, як ми вже зазначали, є належність до певної релігійної громади – спільноти віруючих одного релігійного напрямку. На запитання, яке стосувалося того, чи ідентифікують себе молоді люди з релігійною громадою, 39% опитаних зазначили, що є членами певної релігійної громади; у той же час 51% зазначили, що респондентів не належать до такої спільноти, 10% не змогли визначитися з відповіддю і обрали варіант «важко сказати однозначно».

Результати нашого дослідження дають можливість зробити висновок, що студентська молодь, ідентифікуючи себе з певною релігійною конфесією, в більшості випадків не відчуває себе членом конкретної релігійної громади. Це може бути пов'язано з тим, що у молодих людей поки що не сформувалося почуття відповідальності за спільноту, до якої вони належать; їм бракує відчуття єдності з представниками тієї чи іншої релігійної громади. Разом з тим, одержані нами дані щодо належності опитаних до релігійної громади суттєво відрізняються від даних, які подає український дослідник О. Кисельов, який досліджував релігійність київських студентів. Згідно з одержаними ним даними, належність до релігійної громади зазначили тільки 2% респондентів [2].

У межах проведеного нами дослідження були також визначені основні чинники, які впливають на формування релігійної ідентичності студентської молоді Прикарпаття. Серед цих чинників чи не самим вагомим є ставлення населення до релігії. Наші респонденти поділяють стійкий соціальний і культурний стереотип, згідно з яким кожен соціалізований член суспільства має бути релігійним, зазначаючи, що саме високий рівень релігійності є ознакою жителя Прикарпаття.

Важливим чинником ідентифікації людини з певною конфесією є її етнічна приналежність. Як свідчать статистичні дані, на території Івано-Франківської області більше 90% населення є українці, переважна більшість яких належить до традиційних християнських церков. У цьому контексті надзвичайно цікавою є інформація, отримана соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Відповідно до результатів їхнього дослідження, для студентів західного регіону релігійний чинник є одним із маркерів «українськості»: так вважають близько 45% опитаних у цьому регіоні студентів. Для порівняння: на Півдні таку відповідь надали 29% респондентів, на Сході – 28%, у Центрі – 27% (див. про це докладніше: [3, с. 80 – 97; с. 225 – 246]).

Підводячи підсумки зазначеному вище, маємо констатувати, що завдяки здійсненому нами аналізу стану релігійної самоідентифікації та релігійних практик студентської молоді Прикарпатського регіону

¹ Йдеться про дослідження «Духовний світ сучасного українського студентства: національні джерела та глобальні орієнтації, здійснене кафедрою соціології ХНУ імені В. Н. Каразіна у 2010 — 2011 р.р. (за репрезентативною вибіркою було опитано 3058 студентів різних регіонів України; керівник дослідження – проф. Сокурянська Л. Г.)»

дійшли висновку щодо форми релігійності наших респондентів. Схематично її можна зобразити як зв'язок: «Я – конфесія – релігійна громада – Бог». Студентська молодь, яка ідентифікує себе як віруючу, має чіткі уявлення про конфесійні відмінності, відчуває тісний зв'язок з церковною громадою та є активним учасником релігійних обрядів, культових та поза культових практик.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566с. 2. Кисельов О. С. Національна та релігійна толерантність київських студентів / О. С. Кисельов // Матер. Соціол. дослідження / За ред. М. І. Кирюшка. – К., 2006. – 38 с. 3. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокур'янської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

МОЛОДІ СПЕЦІАЛІСТИ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ НА РИНКУ ПРАЦІ

Садовська Альона Олегівна

асистент кафедри соціології та політології

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Актуальність обраної нами теми зумовлена браком достовірної інформації стосовно ситуації на ринку праці інженерно-технічних працівників, а також перших кроків, які роблять випускники ВНЗ технічного профілю на вітчизняному ринку праці. Відповідно, відсутність такої інформації не сприяє поліпшенню навчального процесу у вищих навчальних закладах, які готують фахівців технічного профілю. Підготовка кваліфікованих фахівців, які б відповідали сучасним світовим і національним тенденціям розвитку економіки і науки, є першочерговим завданням на шляху створення конкурентоспроможної держави з високотехнологічною економічною системою. Проте реалізація цього завдання стикається з проблемами, що зумовлені неефективністю системи професійної підготовки молоді, зниженням її якості, розбалансованим ринком праці, низьким рівнем взаємодії між роботодавцями та освітньою сферою, реформування якої поки що не дає очікуваних результатів.

Закінчивши навчання у ВНЗ, молода людина потрапляє на ринок праці, де й починаються її пошуків. В умовах сучасного українського суспільства працевлаштування за спеціальністю є проблемою для випускників будь-яких вишів. У тому ж випадку, коли молоді фахівці знаходять таку роботу, настає важливий етап їхньої професійної соціалізації – етап професійної адаптації безпосередньо на робочому місці. Професійна адаптація в широкому сенсі цього поняття включає в себе пошук першого робочого місця, пристосування до нових умов праці, вимог роботодавця або організації, членом якої стає молода людина. У вузькому сенсі це адаптація (пристосування) людини до нових для неї умов праці. Різновидом професійної адаптації є виробнича адаптація (пристосування до умов, вимог, норм конкретного виробництва, виробничого процесу). Вона полягає у досконалому оволодінні обраною професією або спеціальністю, закріпленні трудових навичок і вмій тощо.

Виходячи на ринок праці, більшість сучасних молодих людей, в тому числі випускники вишів, виявляються не підготовленими до роботи за своїм фахом, оскільки рівень професійної компетентності у багатьох з них є недостатнім, їм бракує досвіду роботи. Проте молодь легше пристосовується до нових умов, у тому числі умов праці, до вимог, норм певного трудового колективу. Професійна адаптація на місці роботи є важливою стадією професійного становлення особистості, її професійної соціалізації. Ця стадія характеризується не лише пристосуванням, але й активною діяльністю у сфері обраного фаху. Для молодого фахівця професійна адаптація – це засвоєння не тільки професійних, а й соціальних функцій, активне включення у всі сфери життя трудового колективу.

Щоб з'ясувати, з якими ж труднощами зустрічаються молоді фахівці при пошуку першого робочого місця, в 2014-2016 роках ми провели лонгitudне соціологічне дослідження, в межах якого у 2014 році було опитано 250 студентів випускних курсів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), які одержували освіту за такими спеціальностями, як інженер-механік, інженер-енергетик та IT-спеціаліст.

У 2016 році, здійснюючи повторне кількісне опитування цієї ж групи респондентів, нам вдалося залучити до нього лише 53 особи із числа тих, кого ми опитали в 2014 році, коли респонденти були студентами-старшокурсниками, та провести 12 формалізованих інтерв'ю.

Серед завдань дослідження були такі:

1. З'ясувати долю молодих випускників НТУ «ХПІ», які одержали технічну професію на ринку праці України.
2. Виявити думку студентів про рівень отриманої ними освіти за фахом.
3. Проаналізувати подальші професійні плани випускників.
4. Виявити ставлення випускників до обраної професії.

Хоча дослідження було нерепрезентативним, одержані нами дані надали можливість виявити певні тенденції щодо стану та проблем професійної адаптації молодих фахівців.

Отже, звернемось до результатів здійсненого нами дослідження. Як виявилось, практично всі опитані випускники знайшли роботу, проте далеко не всі з них за обраним фахом. Як ми вже зазначали, пошуки роботи в інженерно-технічній сфері є нелегкими. З огляду на це, значно знизилася кількість людей, бажаючих піти працювати за профілем отриманої освіти. Як з'ясувалось у ході опитування, у респондентів, які працюють за професією, на пошуки пішло від одного до чотирьох місяців; було досить важко знайти вільні вакансії. Якщо ж такі вакансії були, респондентів часто не влаштувала пропонована заробітна плата (варто відзначити, що більшість респондентів в цілому не задоволені своїм матеріальним становищем). Тим не менш, досить багато випускників хоча б частково задоволені своєю заробітною платою, а також змістом своєї роботи; значна частина опитаних бачить можливості саморозвитку та кар'єрного зростання. У 2014 році частина респондентів відзначали, що інженерно-технічний профіль не є їхнім покликанням; деякі з них були не задоволені обраним факультетом і спеціальністю. Однак, всі респонденти схилилися до того, що, якби була можливість повернутися в минуле, вони б все одно пішли в цей ВНЗ. У 2016 році такої думки дотримувався лише кожен четвертий з опитаних нами молодих фахівців; решта висловили сумніви в доцільності свого рішення щодо обрання конкретної спеціальності. Ймовірно, зіткнувшись з ситуацією на ринку праці, респонденти задумалися, чи правильно вони обрали ВНЗ та спеціальність.

Що стосується якості освіти, яку одержали наші респонденти, то ми виявили суттєві відмінності між їхніми думками щодо рівня своєї професійної підготовки, висловленими під час навчання у виші та після року роботи на тому чи іншому виробництві. Студентські оцінки якості освіти були менш критичними. Ставши до праці, більшість молодих фахівців були не задоволені або лише частково задоволені отриманими у ВНЗ знаннями та навичками. Аналіз даних проведених нами інтерв'ю та результатів анкетного опитування дають підстави застосувати метафору «холодної душі», через який проходить переважна більшість випускників у перші місяці перебування на ринку праці та безпосередньо на робочому місці. Вони усвідомлюють принаймні три речі: роботодавці можуть застосовувати власні критерії добору кадрів, які не зовсім співпадають з тим, до чого готувала вища школа; є суттєві прогалини у підготовці фахівців технічного профілю через невідповідність навчальних програм вимогам виробництва та викликам технічного прогресу; успіх у пошуку роботи, правильна поведінка на ринку праці багато в чому залежить від наявності специфічних знань та навичок щодо працевлаштування, яких, на жаль, молоді фахівці не отримали під час навчання у ВНЗ.

ДОЗВІЛЛЕВІ ПРАКТИКИ СІЛЬСЬКИХ ПІДЛІТКІВ ТА СТУДЕНТІВ - ВИХОВАНЦІВ ІЗ СЕЛА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Агамір'ян Любов Вікторівна

аспірант кафедри соціології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Завдяки дозвіллевим практикам здійснюється формування та реалізація індивідуального потенціалу кожної молодшої людини. Від змістовності та якості дозвілля залежить, чи буде розвиватися індивідуальний потенціал індивіда, його здібності, уміння, навички. Змістовні характеристики дозвілля значною мірою зумовлюються соціально-просторовим чинником. Реалізація дозвілля в селі та у місті відрізняється за ступенем ресурсної бази для задоволення рекреаційних, творчих, пізнавальних потреб. Сільським підліткам навколишнє соціальне середовище не дає таких же можливостей самореалізації, самовираження, самопрезентації у вільний час, як підліткам міста, адже у селі відсутні або майже відсутні заклади для якісного проведення дозвілля. Крім того, значна частина вільного часу витрачається сільської молоддю на ведення домашнього господарства і хатніх справ, об'єм яких значно вищий, ніж у місті. Отже, особливості проживання в селі впливають на якісні характеристики дозвілля, яке, у свою чергу, є чинником формування та реалізація індивідуального потенціалу молодшої людини. Оскільки молодь є активною частиною населення, яка найбільш здатна сприймати інноваційні процеси в суспільстві, а також бути їхнім творцем, то саме зростання її індивідуального потенціалу є вкрай важливим для розвитку сучасного українського села.

Переїзд до міста змінює спосіб проведення дозвілля сільських підлітків. Ця можливість може бути відкрита завдяки отриманню робочого місця, вступу до навчального закладу, зокрема вищого, який має найбільшу матеріальну дозвіллеву базу у порівнянні з навчальними закладами першого та другого рівня акредитації.

Для з'ясування того, як змінюється структура дозвілля, наскільки збільшуються можливості для сільських підлітків у зв'язку зі вступом та навчанням у виші, нами був проведений порівняльний аналіз

розповсюдженості різноманітних дозвіллевих практик серед сільських підлітків¹ та серед студентів, які до вступу у вищий навчальний заклад мешкали в селі². Отримані нами дані свідчать про те, що зміна сільського середовища на міське, зміна статусу учня на статус студента певним чином впливає на регулярність та розповсюдженість дозвіллевих практик.

Результати аналізу показали, що до найбільш поширених (щоденних) занять підлітків та студентів, які утворюють типовий для такої молоді стиль життя, належать такі дозвіллеві практики:

– *відвідування інтернет-сайтів*, зокрема для спілкування в соціальних мережах (75% сільських підлітків та 83% студентів – вихідців із села займаються цим щодня);

– *прослуховування музичних записів* (для близько 67% сільських школярів та 80% студентів, що до вступу у виш мешкали в селі, це щоденна практика);

– *просто відпочинок* (50% та 63%, відповідно).

Доволі розповсюдженими (приблизно кожен третій з опитаних підлітків та студентів займається ними щодня) є *зустрічі зі знайомими, друзями* (притаманні 32% сільських підлітків та 40% студентів).

Поглянемо, чим відрізняється структура дозвіллевих практик сільських підлітків та студентів – вихідців із села. Як виявилось, серед студентів більше таких, що читають щодня *художню літературу* (35%, серед підлітків тільки 25%). Кожен другий сільський підліток щодня *переглядає ТВ*, тоді як серед студентів роблять це щодня тільки 13%. Значно менше студентів, порівняно з сільськими школярами, щодня *грають у комп'ютерні ігри* — 29% і 10%, відповідно.

Отже, найрозповсюдженішими видами дозвілля серед підлітків та студентів Харківщини є пасивні види дозвілля, які реалізуються, перш за все, в домашніх умовах. Як зазначалось вище, спостерігається позитивна тенденція набуття популярності читання художньої літератури серед студентів - вихідців із села, що можливо, пов'язано з їхніми навчальними практиками.

Розглянемо види дозвілля, які не можна віднести до щоденних, однак вони також є важливою складовою стилю життя сучасної підліткової та студентської молоді. Це такі заняття у вільний час, які з регулярністю кілька разів на тиждень або кілька разів на місяць практикує приблизно кожен другий тинейджер чи студент. За результатами аналізу серед таких занять опинилися:

– *спорт та спортивні ігри*;

– *читання газет, журналів*;

– *зустрічі з друзями, знайомими*;

– *прогулянки містом*;

– *туризм, прогулянки за містом*;

– *відвідування кафе, барів*.

Значно рідше студенти, порівняно з підлітками, *відвідують дискотеки, клуби*. Так, 54% підлітків приділяє свій вільний час цьому виду дозвілля щотижня чи щомісяця, тоді як серед студентів з такою ж регулярністю проводять свій вільний час тільки 18% молодих людей. Менш розповсюдженою серед студентів, порівняно з підлітками, є практика *гри в карти*. Серед студентів щотижня чи щомісяця грає в карти приблизно кожен четвертий, тоді як серед підлітків – майже кожен другий. Зазначимо, що серед студентів знижується не тільки відсоток тих, хто займається розважальними видами дозвілля. Порівняно зі школярами, серед студентів менше тих, хто займається творчими дозвіллевими практиками (52% проти 26%). Отже, серед студентів менш поширені відвідування дискотек, клубів, гра в карти та творчі дозвіллеві практики, але студенти, в силу більших інфраструктурних можливостей у місті, частіше відвідують кінотеатри (51% проти 39% серед підлітків).

Отже, результати здійсненого нами аналізу довели, що і в середовищі сільських підлітків, і в середовищі студентів – вихідців із села домінує пасивне (переважно віртуальне) дозвілля. Незважаючи на витіснення багатьох активних видів дозвілля з повсякденного життя молоді, серед позитивних тенденцій слід назвати збільшення долі молоді, що із вступом до вишу починає щоденно читати. Серед негативних — значне зменшення розповсюдженості творчих дозвіллевих практик серед студентів. На нашу думку, це серйозна проблема, адже творчі дозвіллеві практики плекають інноваційний потенціал, всебічно розвивають молоду людину, допомагають становленню креативної особистості, яка може краще прилаштуватися до суспільства, що швидко змінюється. Зрозуміти причини слабкої розповсюдженості таких практик допоможе якісне дослідження, за результатами якого ми сподіваємось з'ясувати, чому ситуація є такою і як можна її змінити.

¹ За результатами аналізу харківської частини вибірки міжнародного дослідження «Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики» (2015 р.; за репрезентативною вибіркою опитано 428 учнів випускних класів Харкова та області).

² За результатами аналізу харківської частини вибірки міжнародного дослідження «Нове покоління: надії, цілі, ідеали: двадцять років потому» (2012–2013 рр., за репрезентативною вибіркою опитано 621 студент ВНЗ Харкова).

ДИНАМІКА ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ НА ТЕРМІНАЛЬНІ ЦІННОСТІ

Свід Олександра Олексійвна

студентка соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Сучасне українське суспільство наразі знаходиться в тривалому процесі трансформації. Деякі зі складових цього процесу беруть свій початок ще з часів утворення незалежної України, деякі мають більш сучасну природу, адже були викликані подіями 2013-2014 років, які зараз ми називаємо Революцією Гідності. Важливою складовою змін, які відбуваються в українському соціумі, є зміни в системі цінностей та ціннісних орієнтацій населення нашої країни, в тому числі та перш за все його молодіжних когорт.

Наше звернення до аналізу ціннісних орієнтацій студентської молоді не є випадковим. По-перше, студентство є досить активною соціальною групою, яка швидко реагує на події та перетворення у сучасному суспільстві. По-друге, ця група не є гомогенною, що зумовлено різним соціальним походженням її членів, обсягом їхнього економічного, культурного та соціального капіталів. По-третє, незважаючи на свою диференційованість, студентство є соціокультурною спільнотою, яка має схожий стиль життя, специфічні моделі поведінки та ціннісні орієнтації. По-четверте, не варто забувати про те, що наступні десять – п'ятнадцять років саме колишнє студентство складатиме значну (якщо не більшу) частину молодіжної когорти, яка за всіх часів була рушійною силою суспільних перетворень.

Досліджуючи динаміку ціннісних орієнтацій українського студентства, ми звернулися до аналізу даних, отриманих у рамках міжнародного (українсько-польського) соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани»¹. Для виявлення динаміки орієнтацій українських студентів на термінальні цінності ми порівняли дані, отримані в 2015 році, з даними соціологічних досліджень 2001, 2006 та 2009 років² (ці дані представлені, зокрема, у монографії «Українське студентство у пошуках ідентичності» [1]).

В якості теоретичної бази нашого дослідження нами була використана типології цінностей Шелера–Рокича. Згідно з цією типологією цінності (за М. Шелером) поділяються на цінності-цілі та цінності-засоби. Соціологічний варіант такого поділу представлений у працях М. Рокича, який виділяв термінальні та інструментальні цінності. На наш погляд, більш повне уявлення про детермінанти соціальних перетворень у нашому суспільстві можна отримати завдяки аналізу термінальних цінностей українського населення, зокрема студентської молоді.

Отже, порівняємо дані, що засвідчують зміни у ціннісних орієнтації українського студентства у перші 15 років XXI сторіччя (див. табл. 1).

та «сімейне благополуччя». Незважаючи на те, що у 2015 році значущість сімейного благополуччя (з огляду на рангову позицію цієї цінності) зросла, значення середніх за цією ознакою практично не відрізняються.

На найнижчих рангових позиціях, як свідчать представлені нами дані, знаходяться такі цінності, як «залучення до літератури та мистецтва», «участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем», «високе службове і громадське положення», «можливість приносити користь людям» та «екологічна безпека». Отже, можна говорити про усталеність ставлення студентської молоді до громадянських цінностей, а також до такої цінності модерного суспільства (цінності досягнення), як службова та громадська кар'єра (протягом останніх десяти років спостереження ця цінність стабільно посідає 16 (з 18 можливих) рангову позицію). На думку Л. Сокурянської, це свідчить про те, що модерністський ціннісний дискурс українського студентства поступово витісняється постмодерністським дискурсом (див. про це докладніше [1, с. 316-337; 2, с. 262-293]), про що красномовно свідчить суттєве підвищення рангової

¹ Це дослідження було здійснено за участі автора студентами, що спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дослідження було проведено в 2014-2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (СНУ) та Луцького національного технічного університету (ЛНТУ). Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів ХНУ, 178 студентів СНУ, 111 студентів ЛНТУ та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

² Йдеться, зокрема, про такі дослідження, як загальнонаціональне дослідження «Сучасні університети як осередки формування інтелектуальної еліти українського суспільства» (2000–2001 рр.; за репрезентативною вибіркою в межах цього дослідження було опитано 1810 українських студентів), міжнародне дослідження «Вища освіта як фактор соціоструктурних змін: порівняльне дослідження посткомуністичних суспільств» (2005–2007 рр.; до вибірки цього дослідження увійшли 3057 студентів ВНЗ України, 750 студентів ВНЗ Білорусі та 577 студентів ВНЗ Росії; українська та білоруська вибірки є репрезентативними, російська – нерепрезентативною), а також міжнародне дослідження «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008–2009 рр.; за репрезентативною вибіркою в межах цього дослідження було опитано 3058 студентів українських вишів, 628 російських та 300 білоруських студентів (вибірка по Росії та Білорусії нерепрезентативна)).

позиції такої цінності, як «можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів». Згадаємо, що саме цінність самореалізації сучасний американський соціолог Р. Інглхарт визначає в якості однієї з найважливіших пост матеріалістичних (постмодерністських) цінностей [3;4].

Таблиця 1.

Динаміка орієнтацій українських студентів на термінальні цінності (середні (S) та ранги (R), за даними опитувань 2001, 2006, 2009 та 2015 рр.)

Ціннісні орієнтації	2001		2006		2009		2015	
	S	R	S	R	S	R	S	R
Цікава, творча робота	3,37	11	3,28	11	3,44	12	3,28	8
Матеріальний добробут	3,54	6-7	3,51	6	3,52	7	3,35	6
Гарні стосунки з оточуючими людьми	3,59	5	3,64	3	3,60	3	3,25	10
Можливість приносити користь людям	2,82	16	3,03	15	3,36	14	3,00	14
Участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем	2,37	18	2,47	17	2,95	17	2,62	17
Освіченість, знання	3,48	8	3,47	8	3,47	10	3,32	7
Особистий спокій, відсутність неприємностей	3,16	13-14	3,27	12	3,49	9	3,24	11
Сімейне благополуччя	3,47	2	3,79	2	3,80	2	3,51	1
Здоров'я	3,76	1	3,82	1	3,83	1	3,50	2
Повноцінний відпочинок, цікаві розваги	3,41	9	3,25	13	3,38	13	3,19	12
Високе службове і громадське положення	3,16	13-14	3,00	16	3,25	16	2,82	16
Залучення до літератури та мистецтва	2,78	17	3,32	18	2,70	18	2,57	18
Екологічна безпека	3,12	15	3,06	14	3,29	15	2,91	15
Порозуміння з батьками, старшим поколінням	3,34	12	3,37	9	3,50	8	3,19	13
Особиста свобода, незалежність у судженнях і діях	3,62	4	3,49	7	3,55	5-6	3,35	5
Можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів	3,54	6-7	3,52	5	3,55	5-6	3,39	3
Економічна незалежність	3,65	3	3,55	4	3,57	4	3,39	4
Побутовий комфорт	3,40	10	3,33	10	3,46	11	3,28	9

Як бачимо, перші два ранги у всі роки спостережень незмінно займають такі цінності, як «здоров'я»

Певну стурбованість викликає традиційно останнє місце в ієрархії цінностей студентської молоді такої із них, як «залучення до літератури та мистецтва». Пояснень цьому може бути декілька. Перше із них пов'язано з гіпотезою того ж Р. Інглхарта про ціннісну значущість того, чого не вистачає. З огляду на цю гіпотезу, можна припустити, що сучасні студенти сприймають цю цінність як зреалізовану. Проте, будучи представником цієї соціокультурної спільноти, ми можемо стверджувати, що, по-перше, ця цінність не є зреалізованою, а, по-друге, вона в принципі не може бути остаточно зреалізованою, оскільки залучення до нових і нових творів літератури та мистецтва є перманентним процесом.

У ході аналізу динаміки ціннісних орієнтацій українських студентів нашу особливу увагу привернули цінності, які знаходяться у стані постійної «боротьби», займаючи середні позиції у ціннісній ієрархії наших респондентів. Найбільший інтерес для нас становлять ті з них, які різко змінили свою позицію у 2015 році порівняно з 2009 роком. Значне зростання за цей період продемонстрували такі цінності, як «цікава, творча робота», перейшовши з 12 рангової позиції на 8, «освіченість, знання» (з 10 рангу на 7) та «можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів» (з 5-6 рангу на 3). І якщо така термінальна цінність, як «знання», порівняно з 2001 та 2006 роками повернулася на свої попередні позиції та продемонструвала зростання за рахунок падіння на 10 ранг у 2009 році, то з двома іншими цінностями ситуація більш складна, адже впродовж попередніх років вони стабільно займали середні рангові позиції. Варто також зазначити, що цінність «можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів», зайнявши 3 рангову позицію, по суті стала лідером термінальних цінностей українського студентства, якщо взяти до уваги, що такі цінності, як «сім'я» та «здоров'я» – це ті «моноліти», на яких вибудовується ієрархія всіх інших цінностей. Підвищення рангових позицій трьох зазначених вище цінностей можна пояснити прагненням сучасних студентів самореалізовуватися та займатися тим, що їм цікаво, постійно оновлюючи знання та розвиваючись в обраній сфері професійної діяльності.

Що стосується цінностей, які знизили свої рангові позиції, а саме «гарні стосунки з оточуючими людьми» (з 3 рангу на 10), «особистий спокій, відсутність неприємностей» (з 9 рангу на 11) та «порозуміння з батьками, старшим поколінням» (з 8 на 13 ранг), то це зниження не супроводжується значними відмінностями у середніх значеннях цих цінностей.

Отже, аналіз динаміки орієнтацій студентства України на термінальні цінності дозволяє дійти висновку, що подальшу постмодернізацію ціннісної свідомості вихованців сучасної вищої школи, про перш за все виявляється у підвищенні значущості таких цінностей, як «самореалізація», «цікава, творча робота», «освіченість, знання». Ситуація зі стабільно низькими оцінками студентами значущості громадянських цінностей вимагає, на наш погляд, підвищення уваги до питань громадянсько-патріотичного виховання майбутніх представників української інтелектуальної еліти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода: [монографія] / Л. Г. Сокурская; Харьк. нац. ун-т имени В. Н. Каразина. - Х. : ХНУ, 2006. - 575 с. 2. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурської. - Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. - 520 с. 3. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. - 1997. - № 4. - С. 6 - 32. 4. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Венцель; [пер. с англ. М. Коробочкин]. - М.: Новое издательство, 2011. - 464 с.

ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТУДЕНТСТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Головченко Тетяна Володимирівна

студентка соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Освіта як соціальний феномен привертає все більше уваги суспільства. В умовах становлення інформаційного суспільства та суспільства знань вона починає відігравати провідну роль у розвитку особистості, визначенні її місця та призначення, ідентифікації в суспільстві. З огляду на це, осмислення свого професійного вибору є ключовим у кар'єрі людини.

Вивченню проблематики вищої освіти, її ролі в професійній соціалізації молоді присвячені дослідження та публікації В. Астахової, К. Астахової, В. Бакірова, О. Балакіревої, М. Захарова, В. Симоненка, Л. Сокурської, Ф. Філіппова, Г. Чередніченко, С. Чистякової, І. Шеремет та інших дослідників. Однак питання механізмів професійної соціалізації особистості в умовах вищої школи є недостатньо опрацьованими у вітчизняному соціологічному дискурсі. У всякому разі ми знайшли небагато робіт, безпосередньо присвячених дослідженню обраної нами проблеми (див. напри.: [1]). Тому обрана тематика є актуальною як у теоретичному, так і в практичному ракурсі.

Професійну соціалізацію ми розуміємо як процес засвоєння (інтеріоризації) індивідом норм та цінностей обраної ним професії, зразків поведінки її представників, набуття професійних компетентностей, необхідних для успішної діяльності за тим чи іншим фахом. Успіх професійної соціалізації залежить від багатьох чинників, зокрема від вибору професії, яка б відповідала здібностям людини, була б для неї цікавою, від мотивації вибору певного фаху; від того, чи сприятиме обрана професія самореалізації особистості тощо. Саме ці, а також деякі інші фактори успішної професійної соціалізації будуть проаналізовані нами у цій публікації.

У сучасних умовах вибір професії молоді людиною є непростим, складно мотивованим та залежить від багатьох обставин. За твердженням М. Скиби та О. Коханка, причинами цього є, по-перше, розширення діапазону професій (майже 500 професій зникає і стільки ж з'являється лише протягом одного року), що зумовлено появою нових галузей виробництва та науково-технічним прогресом; по-друге, змінюється зміст і характер праці; по-третє, ускладнюється сама структура особистості, її потреби і мотиви вибору професії [2, с. 73].

Аналізуючи професійну соціалізацію студентів, ми звернулись до результатів міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ). Дослідження було проведено в 2014-2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (СНУ) та Луцького національного технічного університету (ЛНТУ). Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів ХНУ імені В. Н. Каразіна, 178 студентів СНУ імені Лесі Українки, 111 студентів ЛНТУ та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

Звернемось до отриманих нами даних та проаналізуємо мотивацію студентів щодо отримання вищої освіти за певним фахом (див. табл. 1). Як виявилось, переважна більшість опитаних у Польщі, обираючи професію, прагнули забезпечити собі матеріальний добробут. Другим за значимістю мотивом для польських студентів була можливість стати професіоналом в обраній справі. Щодо українських студентів, то вони прийшли до ВНЗ перш за все для того, щоб бути висококваліфікованими спеціалістами; мотив забезпечення

стабільного матеріального статку посідає другу рангову позицію. На третьому місці як для польських, так і для українських студентів такий мотив, як прагнення підвищити свій соціальний статус. Слід зазначити, що, порівнюючи відповіді респондентів на питання нашої анкети, ми виявили, що польські студенти вдвічі частіше відмічали важливість освіти як середовища формування цікавого кола спілкування; що ж стосується можливості стати культурною, високоосвіченою людиною, то цей мотив частіше називали українські студенти.

Таблиця 1.

Мотиви вступу до ВНЗ польських та українських студентів (% до опитаних)

	Польща	Україна
Хотіли стати висококваліфікованим спеціалістом в обраній галузі	39,4	54,5
Хотіли підвищити свій соціальний статус, мати більш престижну позицію в суспільстві	34,5	31,9
Хотіли забезпечити собі стабільний матеріальний статок у майбутньому	56,5	44,2
Думали продовжити роки учнівства, безтурботного існування (не йти працювати, не служити в армії тощо)	14,0	5,2
Вважали, що диплом про вищу освіту (все одно, яку) знадобиться у житті	30,0	30,8
Сподівалися зустріти майбутнього супутника життя	2,9	2,2
На цьому наполягли батьки	5,1	5,3
Думали, що вища освіта забезпечить цікаве коло спілкування в теперішньому і майбутньому	30,0	15,8
Вважали, що вища освіта надасть можливість стати культурною, високоосвіченою людиною	12,3	29,5
Хотіли успадкувати професію батьків	1,9	1,9
Хотіли жити і вчитися у великому місті	5,3	6,1
Вступили до ВНЗ, бо зараз майже всі так роблять	3,1	4,4
Хотіли відчутти студентську романтику, бо студентське життя - це пора веселощів та розваг	15,0	12,3
Важко відповісти	1,4	0,9
Інше	1,9	1,4

Що стосується причин вибору конкретної професії, то як польські, так і українські студенти зазначали, що вибрана професія викликає у них інтерес (32% і 27,9%, відповідно). Студенти схильні думати, що спеціальність, за якою вони отримують освіту, надасть можливість успішного працевлаштування у майбутньому (20,8% та 16,2%, відповідно).

Досліджуючи обрану проблему, ми намагалися дізнатися, коли саме наші респонденти усвідомили, що хотіли б обрати саме цю спеціальність, професію. Як виявилось, обрали професію ще у старшій школі більшість польських студентів (51,3%), натомість більшість (48,3%) українських студентів визначилися з майбутньою професією в останній момент – безпосередньо перед вступом до ВНЗ.

Важливим чинником професійної соціалізації студентів є їхнє ставлення до майбутньої професії, зокрема, до тих можливостей, які вона може надати. Як показало дослідження, польські студенти перш за все мають надію, що професія, яку вони обрали, дозволить *самореалізуватися, спілкуватися з людьми та добре заробляти*. Українські студенти говорять про ті ж можливості професії, що й їхні польські колеги, однак на друге місце вони поставили *суспільну корисність* обраної спеціальності (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Можливості майбутньої професії в оцінках польських та українських студентів (% до опитаних)

<i>Майбутня професія надасть можливості...</i>	Польща	Україна
...використовувати і розвивати свої здібності, самореалізація	56,0	57,7
...приносити користь людям, суспільству	27,7	46,4
...займатися творчою працею	21,7	18,7
...мати повагу з боку оточуючих	15,1	17,6
...мати престижну роботу	15,1	33,0
...добре заробляти	37,0	32,6
...зайняти високе положення у суспільстві	9,5	18,9
...спілкуватися з іншими	41,8	34,5
...мати вільний час протягом робочого дня	5,1	6,7
...самостійно розв'язувати проблеми, що виникають	19,0	19,2
...не втомлюватися фізично	15,1	7,9
...знайти роботу за кордоном	15,6	23,4
...не наносити шкоду здоров'ю	8,0	8,0
...самостійно визначати режим свого робочого дня	12,4	7,5
...набувати нові знання та навички	38,4	41,0
...раніше піти на пенсію	6,3	1,3
Інше	0,7	0,5

Аналізуючи специфіку професійної соціалізації студентства, ми приділили особливу увагу питанням їхнього працевлаштування паралельно з навчанням у вищій школі. За результатами дослідження, доволі велика кількість як польських, так і українських студентів працюють, навчаючись у виші (34,8% та 31,2%, відповідно). Проте найчастіше така робота не пов'язана зі спеціальністю, яку отримують студенти. Причинами працевлаштування для польських студентів стали: *прагнення бути незалежними від батьків, брак коштів на особисті потреби, необхідність оплачувати навчання у ВНЗ*. Для українських студентів поряд з матеріальними проблемами важливим є також *отримання професійного досвіду та налагодження корисних контактів та зв'язків на майбутнє*.

Порівнюючи оцінки працюючих та непрацюючих студентів перспектив працевлаштування, ми виявили, що працевлаштовані польські студенти вважають, що легше знайти роботу безпосередньо за фахом і ту, що потребує вищої освіти. Непрацюючі студенти переконані, що роботу, яка не потребує вищої освіти, знайти набагато легше. Ми припустили, що таке ставлення до працевлаштування є наслідком розповсюдженого в Польщі феномену «заробітчання», зокрема достатньо розповсюджені практики залучення учнівської та студентської молоді до короткочасної роботи. Українські студенти вважають, що легше знайти роботу за фахом, однак таку, що потребує вищої освіти. Як польські, так і українські студенти вважають, що працевлаштуватися за отриманою спеціальністю після закінчення ВНЗ буде досить складно (57,3% та 55,2%, відповідно).

Визначаючи думку студентів щодо значущості професійної соціалізації як чинника життєвого успіху чинників. Натомість українські студенти визначили професіоналізм основним чинником успішності людини., ми з'ясували, що польські студенти поставили професіоналізм на друге місце серед перелічених нами

Отже, наше дослідження засвідчило, що польські студенти роблять вибір майбутньої спеціальності більш свідомо, ніж їхні українські колеги. Під час навчання вони активно залучаються до роботи, в тому числі за спеціальністю, яку отримують, прагнучи застосувати професійні знання на практиці. Саме цим можна пояснити те, що польські студенти більш впевнені, що після отримання вищої освіти їм легше буде знайти роботу. Як польські, так і українські студенти мотивують своє працевлаштування прагненням поліпшення матеріального статку, однак українські студенти, окрім цього, намагаються реалізувати себе як професіоналів. Цікаво, що при виборі майбутньої професії більшість студентів керувалася тим, що обрана спеціальність надасть можливість спілкуватися з людьми, приносити своєю діяльністю суспільну користь.

На нашу думку, все зазначене вище сприяє більш успішній професійній соціалізації майбутніх фахівців, свідчить про досить високий рівень усталеності їхнього професійного вибору, а отже, можна сподіватися, що значна частина завтрашніх випускників – як українських, так і польських вишів – стануть справжніми фахівцями своєї справи, конкурентоспроможними на ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Борисов Р. І. Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації студентів [Текст] : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Борисов Роман Ігорович ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. - Харків, 2017. – 21 с. 2. Скиба М.Є. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю: навч. посіб. / М.Є. Скиба, О.М. Коханко. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 322 с.

СУБКУЛЬТУРИ ЯК ПРОСТІР АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МОЛОДІ

Артёмов Павло Миколайович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Феномен молодості та молодь як соціально-демографічна група активно досліджуються в рамках соціогуманітарного знання. На певних етапах розвитку того чи іншого суспільства актуалізувалися різні аспекти подібних досліджень, які протягом довгого часу здебільшого виходили з розуміння молоді лише як об'єкту соціального впливу. Соціокультурні зміни сучасного суспільства суттєво позначились на ролі молоді в суспільній динаміці. З огляду на це, однією з найактуальніших проблем молодіжних студій стають феномени соціальної суб'єктності молоді, до аналізу якої звертались такі науковці, як Б. Ананьєв, І. Ільїнський, М. Карват, І. Кон, В. Левічев, В. Міляновський, П. Мітев, В. Мощняга, Б. Поршнев, М. Руткевич, Л. Сокурянська, З. Фридват, А. Шендрік, О. Якуба, та інші. Особливості та різноманіття проявів цього феномену в молодіжному середовищі дозволяє використовувати для їхнього дослідження весь наявний арсенал теоретичних засад та емпіричних методів.

Сучасне молодіжне буття характеризується багатовимірністю та різнобічністю, а, отже, соціальна суб'єктність молоді має множинні прояви, а її (молоді) маргінальний статус зумовлює особливості таких проявів. Ці особливості найбільш яскраво проявляються у контексті молодіжної самоорганізації. В межах

соціогуманітарного знання одним з ключових критеріїв аналізу зазначених феноменів виступає поняття «формальність», яке вказує на джерело ініціативи будь-яких форм активності чи організації. Формальні молодіжні об'єднання та їхня діяльність є результатом спрямованого впливу на молодь з боку суспільства чи його окремих соціальних інститутів, що, за великим рахунком, відповідає стратегії розуміння молоді як об'єкту суспільних відносин. Неформальні молодіжні об'єднання, у свою чергу, не передбачають наявності ініціативи щодо їхнього створення з боку суспільних інститутів, а є певною реакцією на її відсутність чи неефективність існуючих формальних (інституціалізованих) механізмів. Суспільства, де відсутні ефективні механізми соціального включення молоді, а її маргінальність є ключовою і усталеною характеристикою молодіжного віку, є простором актуалізації різних форм неформальної молодіжної активності.

В рамках сучасного молодіжного простору представлено широкий спектр різноманітних проявів неформальності, серед яких, на нашу думку, ключовим є субкультури. Особливістю феномену молодіжної субкультури є те, що саме вона, з одного боку, формує умови для суб'єктності молоді, а з іншого – сама є результатом актуалізації суб'єктних характеристик молодого покоління. Доцільність використання поняття «субкультура» в сучасному соціогуманітарному дискурсі є дискусійним питанням, але, як ми зазначали вище, саме молодіжні субкультури є простором формування та реалізації молодіжної суб'єктності, яка за сприятливих соціокультурних умов може надавати потужний імпульс суспільному розвитку, а за їхньої відсутності зберігати та накопичувати цей потенціал.

Вплив молодіжних субкультур на різні сфери життєдіяльності суспільства як прояв соціальної суб'єктності молоді залежить не лише від зовнішніх умов, тобто від умов того чи іншого суспільства, а й від особливостей самих молодіжних субкультур. В залежності від сфери суспільства актуалізується значення тих чи інших факторів, але універсальними можна, на наш погляд, вважати такі, як розповсюдженість певної субкультури та рівень внутрішньосубкультурної структурованості.

Розповсюдженість певної субкультури має кількісний та якісний виміри. Ступінь впливу субкультури на молодь визначається саме її розповсюдженістю (популярністю), що, у свою чергу, визначає потенціал та рівень її суб'єктності. Найяскравішим прикладом впливу зазначеного фактору може слугувати так званий «субкультурний бум» другої половини ХХ сторіччя, прояви якого стали чи не визначальним чинником довгострокових соціокультурних трансформацій, суб'єктом яких, безсумнівно, була молодь, зокрема студентська. Наявність певної структури в рамках субкультури дозволяє в більш стислі терміни впливати на окремі соціальні інститути чи спільноти, елементами структури яких і стають певні субкультурні об'єднання чи їхні окремі представники, що наочно було продемонстровано під час Революції Гідності вітчизняними навколофутбольними субкультурами.

Отже, вплив молоді на розвиток суспільства та соціальні трансформації може бути прямим або опосередкованим, миттєвим або довгостроковим, що і є проявом її соціальної суб'єктності, основу якої, зокрема, складає субкультурна активність.

Щербак Ігор Сергійович

магістрант соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ОСВІТА ТА ОСВІТНІЙ ДИСКУРС ЯК ПОЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Система освіти – один із базових соціальних інститутів та один із найпотужніших агентів соціалізації особистості. Вона виконує функції трансляції системи соціальних цінностей, норм, настанов від одного покоління до іншого, передачі знань та вмінь, розвитку здібностей людей, самореалізації та творчості. Освіта як найважливіший інститут соціалізації сприяє конструюванню соціальних ідентичностей особистості, а також розвитку можливостей особистого, громадянського і професійного вибору [1].

Освіта та її інституції репрезентують державу у період становлення особистості, формування її соціальних характеристик. Один із топових дослідників освіти П'єр Бурдьє зазначав, що держава закладається в глибинні структури людського буття та думки, мислення і судження. «Школа, – відзначає дослідник, – найпотужніший провідник і слуга держави» [2]. П. Бурдьє відводив школі найважливішу роль у відтворенні соціальних класифікацій. На його думку, школа виробляє найдієвіші принципи та найлегітимніші класифікації. «Це цариця класифікації та розміщення у класи», – метафорично підкреслював П. Бурдьє [2].

Саме школа транслює та інкорпорує соціальні класифікації за різними критеріями та є одним із найпотужніших механізмів політик ідентичності. Освіта транслює індивідам думки про те, ким вони є в соціальній системі. П. Бурдьє відзначав, що шкільні класифікації вписані в габітус – систему інкорпорованих класифікацій, які визначають переваги і орієнтують оціночні судження [2].

Хоча П. Бурдьє безпосередньо не розглядав проблему ідентичності, проте він пропонує алгоритми соціоаналізу, що задає певний кут зору на проблему механізмів соціальної ідентичності через поняття габітусу. Габітус відтворюється середовищем, асоційованим з певними умовами існування (в нашому випадку – інститутом освіти), і є системою надбаних схильностей, або структурованих структур. Габітус – ворець індивідуальних і колективних практик, він є породженням структури і породжує структуру.

Згідно Бурдьє, класова структура суспільства не зникає, а відтворюється на підставі схожих габітусів. Ідентичними вважаються ті, які, будучи продуктом одних і тих же умов (ресурсів, розподілу капіталів), мають однаковий габітус. Індивід схильний ідентифікуватися з іншими, подібними за габітусом людьми, перш за все для захисту габітусу, самозбереження [2].

У кожному соціальному полі у соціальних агентів можна виявити ідентичні схеми класифікацій, пов'язаних з подібними габітусами, що забезпечують їхню взаємну комунікацію [2].

Габітуальний характер впливу системи освіти на молодь демонструє процес ідентифікації як продукт подвійної соціальної структури. З одного боку, соціальна ідентичність повинна відображати ту позицію, яку індивід займає в соціальному просторі. З іншого боку, ідентичність зумовлюється виробленими схемами сприйняття і оцінювання, тобто диспозиційними утвореннями, вплив на які має і прихований навчальний план [3].

Роджер Брубейкер і Фредерік Купер відносять національну ідентичність до категорійного способу ідентифікації. Можна ідентифікувати себе (або іншу особу) щодо членства в класі осіб, які мають будь-якої загальної категоріальний атрибут (етнічна приналежність, національність, громадянство) [4]. Самоідентифікація знаходиться в діалектичній взаємодії із зовнішньою ідентифікацією – категоризацією, і обидві вони не потребують об'єднання.

Сучасна держава є одним з найбільш важливих агентів ідентифікації та категоризації. Держава монополізує або намагається монополізувати не тільки законну фізичну силу, але також і законну символічну силу, символічну владу (відповідно до трактування П. Бурдьє). Це включає можливість найменування, ідентифікації, категоризації і встановлення, що є що і хто є хто. Держава вписує свої суб'єкти в класифікаційну схему, ідентифікуючи і категоризуючи людей щодо статі, релігії, власності, етнічної приналежності, грамотності, кримінальності і осудності. Переписи розподіляють людей по цим категоріям, а установи – від шкіл до в'язниць – відсортовують відповідно до них індивідів [4]. У системі освіти латентним способом такого відсортовування і є прихований навчальний план.

Прихована програма – це таємна, прихована від очей людей, не декларована, але така, що активно («нишком») реалізується система настанов та цінностей. Практично будь-яке суспільство складається з конфліктуючих за своїми інтересами, цінностями, поглядами людей. За цих умов політично, економічно, адміністративно або психологічно домінуюча група намагається у своїх інтересах організувати або контролювати ситуацію і зберігати і своє становище, і свою владу [5].

Р. Брубейкер і Ф. Купер відзначають, що держава є сильним «ідентифікатором» не тому, що вона може створювати ідентичності, а тому, що у неї є матеріальні і символічні ресурси нав'язати ці категорії, класифікаційні схеми і способи підрахунку і обліку громадян, якими повинні оперувати бюрократи, судді, викладачі та лікарі та до яких повинні відноситися недержавні суб'єкти. Школи «відшліфовують» індивідів за встановленим державою зразком [4].

У нашому випадку прихований навчальний план через свої освітні інструменти наділяє окремі ідентичності набором означувальних характеристик, моделей поведінки. Такий дискурс формується невербально, ховається у різноманітні комунікаційних процесів, що ускладнює його виявлення. Паралельно із вивченням шкільних дисциплін підлітки сприймають ідеологію конструювання ідентичностей, засвоюючи затребувані схеми та моделі ідентифікації, практику «некритичного» сприйняття існуючих категоризацій, шаблони і стереотипи мислення й дії, що сприймаються молоддю людиною як єдино правильні [7].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ярская-Смирнова Е. Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 295-301. 2. Бурдьє П. Система образования и система мышления / Пьер Бурдьє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.mdpu.org.ua/2011/03/14/burdjo_sistema_obrazovanija_i_sistema_myshlenija.html. 3. Барышникова И. В. Понятие идентичности в социологическом дискурсе / И. В. Барышникова. // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. – 2009. – №2. – С. 166–171. 4. Брубейкер Р. За пределами идентичности / Р. Брубейкер, Ф. Купер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bilim.kz/Docum/Libs%5CBeyond_identity_rus.doc. 5. Скрытый учебный план [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vocabulary.ru/termin/skrytyi-uchebnyi-plan.html>. 6. Марущенко О. А. «Прихований навчальний план» сучасної школи: методологія та структурування предмету дослідження / О. А. Марущенко – Харків, 2013. – (Гендер-PRO: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції студентства й наукової молоді). – С. 57–64.

СЕКЦІЯ 18

ОСВІТА XXI СТОРІЧЧЯ: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ НОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ЯКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Подольська Тетяна Василівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри
теоретичної та практичної філософії

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Транзит людства до інформаційного суспільства і суспільства знань особливо актуалізує наукове вивчення проблем взаємозв'язку освіти і суспільства. Нині під впливом низки революцій – телекомунікаційної, управлінської та інших – відбуваються суттєві зміни соціально-стратифікаційної структури суспільства, що викликає необхідність збільшення людського потенціалу, що проявляється, перш за все, в освітній сфері. Оскільки освіта тісно пов'язана з наукою, культурою та розвитком людини, саме вона виступає соціокультурним перетворювачем людської спільноти. Освіта є ключовим чинником стійкого розвитку демократії та миру всередині кожної з країн та між ними, соціальної інтеграції та співучасті у справах суспільства. Освіта позитивно впливає на поколінські, гендерні та класові відмінності, соціальні та економічні бар'єри всередині суспільства.

Освіта поєднує людину з потенціалом знань і умінь, що спонукає до їх ретляності, передачі, розповсюдження (загальної комунікації), але в той же час вона виступає передумовою формування творчої індивідуальності. Крім того, стосовно кожної конкретної людини освіта являє собою складну інституціональну підсистему суспільства, тобто певну *соціокультурну цілісність*, структуру, яка покликана допомогти індивіду включитися у загальну діяльність. Освіта по суті являє собою право людини, яке збагачує принципи її свободи і соціальної відповідальності, раціонального ставлення до життя і здоров'я.

Вирішення складних соціально-економічних завдань, що стоять перед Україною, формування нової цивілізаційної якості українського суспільства, що враховує, з одного боку, культурні традиції країни, а з другої, – тенденції розвитку загальносвітової цивілізації, потребує видозміни соціокультурних типів особистості. У цьому процесі саме освіті відводиться ключова роль. При цьому важливо розглядати освіту у всьому соціокультурному контексті, враховувати її взаємозв'язки з іншими соціальними інститутами та їх системні трансформації, що впливають на формування громадянської культури молоді, що навчається.

В умовах динамічної культурної еволюції в Україні виникає необхідність збереження засобами вищої школи культурної спадщини як носія систем ціннісних орієнтацій. Цьому можуть слугувати також різні суспільні організації, групи, рухи і т. п., що створюють соціальну мережу взаємного спілкування, здатну витримати суттєвий тиск зовнішнього середовища на систему освіти. Цьому може активно сприяти також і *корпоративна культура*, яка останнім часом зростає у найбільш прогресивних вищих навчальних закладах, оскільки вони готують фахівців, здатних у хаосі постмодерністських трансформацій утримувати в якості ядра фундаментальні цінності освіти і виховання особистості.

З урахуванням всіх соціальних трансформацій доцільно суттєво розширити і урізноманітнити освітній простір, доповнити примітивні однолінійні завдання проблемними з різними варіантами відповідей і рішень, підтримувати «нестандартність» і оригінальність мислення, багатство і різноманітність природної та культурної спадщини і т. д.

У цих умовах у відповідь на виклики сучасності формуються нові освітні стратегії сучасної української молоді. У ситуації постмодернізації вища школа виводить молоде покоління у сучасний глобальний і одночасно мультикультуральний світ множини ідентичностей. У зв'язку з цим різко зростає значення *дослідницької спрямованості* вищої освіти. У новій моделі викладач і студент – це не традиційні вчитель і учень, а два учених дослідника, що задіяні у спільному пошуку істини. У навчанні нового типу сам студент обирає свою освітню траєкторію, формує навички неперервної освіти як постійної зміни ідентичності. Зрозуміло, що при цьому повинен змінюватися і спосіб надання знань: з набору встановлених істин, що транслюються в аудиторії, знання перетворюються у спосіб розв'язування конкретних завдань проблемного характеру.

Освіта у сучасному світі цілком справедливо позиціонується молоддю як ресурс для соціальної мобільності й освоєння нових соціальних ролей, капітал для інвестування при досягненні бажаного соціального статусу. Сьогодні затребувані гнучкі стратегії при здійсненні професійного вибору, часто

виникає необхідність переорієнтації, повторного вибору професії або більш глибокого професійного удосконалення.

Враховуючи, що саме освіті відводиться ключова роль у формуванні нової цивілізаційної якості українського суспільства, в останні десятиріччя здійснюються постійні спроби її реформування, зміни цілей, змісту, методів. Інтеграційні процеси в освітньому середовищі суттєво впливають на формування політичних вимірів громадянської культури. Це знаходить своє відображення у наступних напрямках розвитку сучасної вищої школи:

По-перше, оскільки знання в інформаційному суспільстві виступають як безпосередня виробнича сила, потрібно здійснювати *перехід від кваліфікації до компетентності*, яка дасть можливість знаходити продуктивні рішення у будь-яких професійних і життєвих ситуаціях. Сучасний випускник вищого навчального закладу, оволодівши технологією прийняття рішень, свободою вибору, буде здатний адаптуватися в умовах постійних соціальних змін.

По-друге, необхідно зробити все можливе для заміни авторитарної педагогіки педагогікою толерантності, трансформації суб'єкт-об'єктних відносин між викладачем і студентом у *суб'єкт-суб'єктні*, щоб фахівці були самодостатніми особистостями, здатними брати на себе відповідальність і бути ефективними у ринковій економіці.

По-третє, важливо навчити молодих людей співіснувати з особами інших вікових категорій і різними соціальними структурами, регулювати психологічні, соціальні, політичні, міжнаціональні конфлікти у руслі *плюралізму підходів*. В умовах глобалізації не зменшується, а, навпаки, актуалізується завдання зміцнення національних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації. Важливо вчитися спілкуватися зі світом, забезпечувати вільне володіння рідною мовою та декількома іноземними.

По-четверте, освіта повинна мати *інноваційний характер*, щоб випускники навчальних закладів були здатні сприймати зміну як природну норму і знаходитися у динамічному розвитку. Разом з тим, сприйняття постійних запитів сучасності неможливе без задоволення певних освітніх потреб на протязі всього життя – тому необхідно побудувати ефективну систему неперервної освіти.

По-п'яте, серйозні завдання ставляться перед сучасною вищою школою по формуванню *громадянськості майбутніх фахівців*. Необхідно так мобілізувати і спрямовувати внутрішній потенціал нації (як природні багатства, так й інтелектуальні ресурси, національно-духовні цінності), щоб у контексті загальнонаціонального прогресу кожний громадянин міг би реалізовувати і свої власні інтереси. Масова політизація, гострі політичні протистояння, без сумніву, перешкоджають мобілізації сил з метою досягнення спільних цілей.

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ АКТИВНОГО СТАРІННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Подольська Єлизавета Ананіївна

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри
філософії та гуманітарних дисциплін

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Проблемність процесів збереження соціальної активності старших поколінь пов'язана з масою невіршених соціальних, економічних, культурних і медичних завдань щодо забезпечення і створення оптимальних умов життєдіяльності людей похилого віку. Автори теорій старіння (теорії роз'єднання (Э. Каммінзон, У. Генрі), ейджизму (Р. Батлер), маргінальної теорії, а також теорій життєвого шляху, соціального статусу, вікової стратифікації та ін.) по-різному підходять до оцінки місця і ролі літніх людей у суспільстві. Вони, в основному, розглядають лише окремі прояви феномену старості, не виділяють соціологічні аспекти старіння, недостатньо уваги приділяють аналізу літньої людини як суб'єкта активної діяльності у різних сферах.

Сучасні ж уявлення про старість характеризуються не тільки негативними уявленнями про неї. Все частіше старість розглядається як завершальна стадія розвитку людини з властивими їй особливостями. В якості основоположного принципу нової моделі старості виступає не тільки збільшення періоду життя людини, але й позитивна зміна його якості. При цьому в такій моделі передбачені значні можливості індивідуально-особистісного розвитку літньої людини. Це означає не тільки організацію соціального забезпечення і медичного обслуговування, але і створення умов для задоволення потреб людей похилого віку в особистісному соціокультурному розвитку. У такому соціальному контексті найбільш значущою, пояснюючою проблеми старіння виявляється теорія активності, що містить положення про перетворюючий

характер соціальної активності літніх людей.

У реалізації стратегії активного старіння найбільш продуктивним ми вважаємо *суб'єкт-суб'єктний підхід*, який дозволяє повніше розкривати багатий потенціал як освіти, так і соціально-культурної діяльності в забезпеченні процесу активізації духовного життя літніх людей. Аналіз зарубіжного досвіду роботи з людьми похилого віку дозволив нам зробити наступні висновки:

1. За кордоном літні люди прихильні до звичок соціальної активності. Світова практика організації дозволяла людям похилого віку одержала *правову основу і планування на базі загальнонаціональних програм*, які розрізняються між собою за цілями і методикою їх досягнення. Робота у формі повчальної розваги великої кількості суспільних об'єднань і народних університетів, що створюють передумови для відповідної політики відносно людей похилого віку, відводить від психологічного стереотипу пасивного «доживання» і формує активну життєву орієнтацію.

2. Соціальна активність характеризується внутрішньою неоднорідністю. Принципове значення має визнання того факту, що процес активізації неможливий, якщо ставитися до літніх людей як до об'єкта професійного втручання. Активізація літніх людей пов'язана, перш за все, із зростанням самостійності. Процес активізації починається з аналізу існуючої ситуації, з розуміння літньою людиною того, що їй самій необхідно змінювати ситуацію або виробляти альтернативні рішення.

3. Зарубіжна система освіти для осіб «третього віку» достатньо розвинена і направлена на реалізацію соціальної суб'єктності літньої людини, що в цілому сприяє подовженню тривалості активного життя. Ключовим ресурсом для збереження трудової активності людей похилого віку стає *людський потенціал*, втілений у запасі знань, навичок, інтелекту і творчих здібностей людей. Саме він визначає життєвий рівень населення і конкурентоспроможність на глобальному ринку.

4. Освітні програми для людей похилого віку мають різні форми і розрізняються за змістом. Істотним моментом є опора на сприйняття старіння як етапу еволюції людини, яка має свої ресурси, а також *розгляд літньої людини як суб'єкта освіти*. Вибір освітніх програм ґрунтується на моніторингу потреб людей «третього віку», що потребують освітніх послуг. Основним трендом є проєкт типу «Університет третього віку», мета якого – створення умов для зміни стереотипу поведінки і життєвих установок літніх людей: відхід від пасивної позиції і формування нової моделі особистісної поведінки шляхом залучення літніх людей в освітній процес, розробки і здійснення суспільно значущих проєктів, збільшення ступеня участі пенсіонерів у суспільному житті.

5. У підвищенні соціальної активності літніх людей велику роль відіграє *Інтернет*. Завдяки спеціальним сайтам для спілкування літніх людей і навчанню комп'ютерній письменності вони тримали можливість створення електронної адреси, перегляду щоденної преси в електронному варіанті, прослуховування музики, перегляду кінофільмів і різних передач у режимі он-лайн, а також зв'язку з родичами за допомогою програми «Скайп».

6. Культурно-дозвілєва діяльність має у своєму розпорядженні різні форми і методи культурного розвитку особи похилого віку і соціалізуючого впливу на неї. Вона здатна оптимізувати життєдіяльність літніх людей, стимулювати їх інтелектуальну і фізичну активність, розвивати творчі здібності. Стрижнем соціокультурної роботи з особами «третього віку» є принцип вільного вибору видів діяльності у сукупності з широким *спектром соціально-культурних практик*, який вони мали, ще не вступивши у «третій вік». У пенсійному віці їх дозвілєві види діяльності розширюються за рахунок волонтерських напрямів роботи, пізнання нових сфер реальності та отримання нових професійних знань.

7. В основі західної моделі соціокультурної активізації життя літніх людей лежить, по-перше, можливість незалежного вибору бажаних видів діяльності за наявності широкого спектру пропозицій, по-друге, можливість реалізації індивідуальних здібностей у всіх аспектах щоденного життя в рамках *суб'єкт-суб'єктних відносин*, рівності і релятивності позицій різних суб'єктів, що складаються в установах, які працюють з літніми людьми. Створені і реалізовані самими пенсіонерами проєкти дозволяють повною мірою реалізувати суб'єкт-суб'єктні відносини. Забезпечення двох вказаних умов забезпечує процес активізації духовного життя людей похилого віку в його соціально-культурному контексті.

8. Необхідно активніше переформатувати роботу з людьми «третього віку», впроваджуючи суб'єкт-суб'єктний підхід у реалізації стратегії активного старіння. *Основними напрямками* підвищення соціального статусу осіб похилого віку повинні стати: 1) поліпшення якості життя літніх людей, підвищення їх матеріального добробуту; 2) розвиток соціальних послуг відповідно до потреб літніх людей; 3) збереження можливості соціальної, політичної, інтелектуальної і творчої діяльності осіб третього віку з метою активізації соціальної поведінки; 4) підготовка професійних кадрів для роботи з літніми людьми; 5) створення умов для реалізації освітніх потреб осіб похилого віку.

СТУДЕНТ ЯК СУБ'ЄКТ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Зверко Тамара Васиівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Сучасна студентська молодь формується у нових соціальних реаліях, які передбачають її персональну значущість як соціального актора й одночасно позиції «відокремленості». Тому важливим стає питання: як студентство «вбудовується» у процеси, що відбуваються у вищій школі в умовах соціальних трансформацій, і як впливає на них? То є компроміс або співробітництво? Домінування або поступка? Причому з боку всіх суб'єктів освітнього процесу, як правило, кожний обирає свою індивідуальну траєкторію (в залежності від можливостей і потреб), адже сучасний освітній процес соціально значущий, як ніколи; необмежений у часі та просторі; персоналізований; технологічно різноманітний.

Конструювання освітньої реальності, як вважає О. Злобіна, ускладнюється ситуацією «подвійної детермінації» молоді людини [1, с.10]. З одного боку, це подолання перешкод, що пов'язані з інноваціями в освіті, з іншого – можливість, а не потреба її отримання. Відповідно до особистісного вибору напрацьовуються освітні практики, що транслюють різну ступінь активності студента, часто в контраверсійних напрямках (від об'єкта до суб'єкта і, навпаки, від суб'єкта до об'єкта освітнього процесу). Це позиціонування, а також особливості сучасних освітніх практик та становлення суб'єктності студентства викликають інтерес у багатьох українських дослідників – представників різних наукових напрямів (В. Астахової, В. Бакірова, М. Євтуха, О. Куценко, К. Михайлової, С. Оксамитної, Є. Подольської, Л. Сокурянської та ін.). Синтез цих підходів (демографічного, структурного, функціонального, діяльнісного, соціокультурного) дозволяє, по-перше, отримати свіжий погляд на студента, що володіє діяльнісним потенціалом, здатний впливати на оточуюче середовище, в тому числі освітнє, відкритий до нового, а по-друге, переглянути розуміння освітньої сфери як незмінної, статичної.

Особливий інтерес у площині вивчення студента як суб'єкта перетворень освітнього процесу являють дослідницькі розвідки Народної української академії¹. Вони дозволяють визначити та осмислити «блокуючі» чинники, які провокують неуспішні сценарії освітніх траєкторій, ступінь активності студента в навчальній діяльності.

Основою для нашого аналізу є блок питань, пов'язаний з вивченням студента як суб'єкта, що навчається [2, с. 361–377]. Дослідження показало, що для значної частини українських студентів освіта – це безперервний процес індивідуального самовдосконалення (43,1%), що свідчить про зміну уявлень студентів про освіту (від фіксованого до його реальних динамічних аспектів). Тобто відбувається зміщення акцентів від соціально значущого образу освіти до особистісно значущого.

Для сьогоднішніх студентів процес навчання виступає єдністю професіоналізованих (61,0%), світоглядно-освітніх (52,2%), когнітивних (51,1%) цілей, а також розвитку соціальних мереж і накопичення соціального капіталу (49,7%). Відповідно, очікування від навчання визначаються студентами в площині того, що ВНЗ дасть їм високий рівень загальнотеоретичної підготовки (середній бал 3,2 за 4-бальною шкалою), навички спілкування (3,2), високий рівень спеціальної підготовки (3,1), практичні навички й уміння (3,1) та ін. Важливо, що до даних уявлень уже активно включаються конкретизовані види діяльності, навички, якості, в розвитку яких студенти бачать необхідність, виявляючи при цьому особливу зацікавленість і тим самим впливаючи на конструювання освітньої траєкторії.

Аналіз цих траєкторій показує їх динамічність і різновекторність. Як правило, вони розвиваються у наступних напрямках:

- спеціалізації (поглиблення в одній лінії руху);
- транспрофесіоналізації (паралельне навчання; оволодіння додатковими освітніми програмами).

І та, й інша лінії просування передбачають досягнення мобільності за рахунок вибору індивідуальних (активних чи пасивних) стратегій як на рівні формальної, так і неформальної освіти.

Проте, слід зазначити й наявність у окремої частини студентів так званої «освітньої депривації», відчуття незадоволеності процесом навчання, втрату зацікавленості в тому, що відбувається в аудиторії (5,6%). Цей «вічний» виклик освітній спільноті все більше потребує вирішення.

Наведені вище стислі характеристики та результати інших досліджень дозволяють розширити та переформулювати запропоновану Є. Подольською типологію студента як гармонійного (активного,

¹ Соціологічні дослідження, що проведені лабораторією проблем вищої школи Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»: «Студент XXI ст.: соціальний портрет на тлі суспільних трансформацій» (2006-2009 р.) – (n = 2775); «Якість професійної підготовки випускників харківських ВНЗ в оцінках роботодавців» (2011 р.) – (n = 105); «Впровадження ідеї безперервної освіти: освітні практики» (2013 р.), (n = 105); «Вивчення кар'єрно-професійних орієнтацій випускників ХГУ «НУА» та роль вузу в їх формуванні» (2015 р.) – (n = 312).

зацікавленого в результатах навчання); професіонала (орієнтованого на поствузівську практичну діяльність); ученого (орієнтованого на навчання в аспірантурі); «громадського діяча» (схильного до громадської діяльності); середняка (що навчається без особливого задоволення); розчарованого; ледаря тощо [3, с. 204–205].

Під впливом постійних трансформацій у сучасних студентів відпрацьовується нове ставлення до освіти, вони стають більш мобільними в освітньому просторі, відмовляються від традиційних методів навчання та взаємодії з викладачами, що дозволяє говорити про появу нових типів студентів, які відображають суперечливість сучасного індивіда. Наприклад, викликом інтернетизації стало переформатування аудиторної роботи, коли саме мережа все більше виступає сферою діалогу та обміну знаннями. Тому правомірно вважати, що інтермен (з різними його характеристиками) теж є суб'єктом освітнього процесу.

Можна, на нашу думку, виокремити й такий тип, як студент-навігатор – самодостатній, упевнений у правильному виборі своєї індивідуальної траєкторії, зацікавлений у постійному саморозвитку, в постійному пошуку нових освітніх програм і вільно рухається у визначеному напрямку.

З нашої точки зору, сучасній ролі студента відповідатиме й наступний тип, який ми назвемо досить несподівано для освітнього середовища – стартапер. Це студент, який відрізняється креативністю, інноваційним мисленням, він по-новому представляє існуючі уявлення про той чи інший об'єкт дослідження, змінює підходи до інтерпретації звичайних речей.

Не можна залишити поза увагою ще один тип – «kidult» (термін «доросла дитина» вперше використав американський учений Е. Калькутт), що характеризує особистість студента, яка протиставляє такі ідеали, як зрілість, відповідальність, «дитячій свободі», перетворюючи молодих людей на «недоростків» зі споживацьким ставленням до процесу навчання.

Так чи інакше, виокремлені нами типи студентів, маючи позитивні або негативні характеристики, впливають на інших суб'єктів освітнього процесу, на сучасне освітнє середовище в цілому й тим самим конструюють їх.

Таким чином, аналіз позиціонування студентів у нових умовах розвитку вищої школи, їх «вбудовування» в процеси освітніх перетворень може служити орієнтиром для оптимізації і подальшого вдосконалення з урахуванням новацій освітнього процесу, особливостей свідомості його суб'єктів та усталених освітніх традицій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 400 с. 2. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : монография / Нар. укр. акад.; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 408с. 3. Образование в условиях глобальных социальных изменений : монография [Электронный ресурс] / Е. Подольская, И. Нечитайло ; под общ. ред. Е. А. Подольской. – [Saarbrücken] : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016. – 530 с. – Режим доступа : www.lap-publishing.com. – Загл. екрана.

ЯКІСНІ ЗМІНИ В ОСВІТІ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Нечитайло Ірина Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Не дивлячись інтенсивність змін в освіті, що спостерігаються сьогодні, ключові проблеми цього соціального інституту все ще залишаються нерозв'язаними. Має місце невідповідність результатів освіти вимогам індивідів, включених в освітні процеси, а також потребам суспільства, що полягає у збільшенні частки не тільки висококваліфікованих фахівців і професіоналів, а й зрілих особистостей, здатних бути повноцінними соціальними суб'єктами, готовими до дії і діючими, готовими брати на себе відповідальність і «рухати» соціальні процеси в позитивному напрямку.

Багато хто з фахівців, експертів у сфері освіти (О. Асмолов, Т. Козар, О. Локшина, О. Савченко, А. Сбруєва, О. Семьонов та ін.) переконані, що спровокувати помітні «зсуви» в суспільстві можуть тільки якісні зміни в освіті. Виникає питання: про які саме зміни йдеться?

У пошуку відповіді на це питання звернемося до розгляду сценаріїв кардинальних змін в освіті, що здатні спричинити зміни в суспільстві, запропонованих затятими критиками сучасної освіти - П. Бурдьє та П. Фрейре.

П. Бурдьє пише про здійснення в освіті (і через освіту) символічного насильства, яке і формує габітуси пристосування і підпорядкування. На думку вченого, змінити соціальний порядок може тільки «символічна» революція в освіті, обов'язковою умовою якої є впровадження в освітню практику такої

педагогіки, що максимально (наскільки це можливо) виключала б символічне насильство і формувала б габітуси свободи [1, с. 83]. Підкреслимо, що під «педагогікою» вчений розуміє не науку, а діяльність, що забезпечує стосунки, які виникають між людьми при передачі духовно-практичного досвіду від покоління до покоління. Відповідно, терміном «педагогічний(-а, -е, -і)» позначається не приналежність до науки, а зв'язок з цією діяльністю.

Приблизно так само міркує і П. Фрейре. На думку вченого, соціальний порядок, що існує в суспільстві, є гнітючим, оскільки він породжує несправедливу соціальну нерівність. Інститут освіти, який перебуває під пильним контролем «можновладців-пригноблювачів», лише сприяє закріпленню цього порядку. Ситуація пригнічення стає можливою за рахунок того, що освіта ніби легалізує цей порядок, і саме в освіті відбувається визнання його справедливості. Щоб перестати бути жертвою реальності пригнічення, кожна людина, що знаходиться в ситуації пригнічення, має змінити своє ставлення до цієї ситуації, що може бути здійснене за допомогою міркувань і дій щодо суспільства з перспективою його перетворення. Змінити суспільство можна тільки за умови його критичного сприйняття. Просте сприйняття реальності, за яким не слідує критична інтервенція¹, є непридатним для будь-яких змін [2]. Зв'язок освіти з процесами зміни суспільства полягає в тому, що саме в освіті розвивається критичне мислення і критичне сприйняття світу. Разом з розвитком критичного мислення відбувається визрівання соціальної сили індивідів і груп, іншими словами, розвивається і міцнішає їх здатність до зміни, перетворення соціальної реальності.

Зрозуміло, що революційні сценарії Бурдьє і Фрейре є теоретичними проектами, ідеалізованими моделями змін в освіті, які в чистому вигляді реалізувати неможливо. Утім деякі теоретичні проекти заслуговують на увагу з тієї причини, що сприяють формулюванню корисних ідей і висновків, які мають практичне значення. Проведений нами аналіз революційних сценаріїв дозволяє зробити висновок про те, що під якісними змінами в освіті слід розуміти не стільки зміни змісту («що» транслюється, яке саме знання), скільки зміни умов і способів трансляції («як» транслюється, за допомогою яких дій – прийомів, методів), а також технологій трансляції інформації й перетворення її на знання. По суті, якісні зміни в освіті пов'язані з кардинальною зміною способу (взаємодії) учасників освітнього процесу. Природа людини є такою, що активним творчим суб'єктом самостійної діяльності вона стає тільки в процесі соціальної взаємодії. Вчені, які підтримують революційні сценарії зміни освіти, звертають увагу на факти, які свідчать про те, що когнітивні схеми, ціннісні установки суб'єктів освітнього процесу (особливо тих, хто навчається) є продуктом не тільки минулого (попереднього) досвіду соціалізації, а й актуальної ситуативної дискурсивної взаємодії, основу якої створюють певні семіотичні структури. Повністю поділяємо точку зору О. Полоннікова щодо того, що освітній дискурс не буде таємним засобом маніпулювання, проведення політики класового домінування тільки за умови, якщо в освіті відбудуться радикальні перетворення на технологічному рівні. Сутність освіти може змінити тільки той освітній проект, «який вважає зміну форми повідомлення не рядовою педагогічною подією, а парадигмальним авансом, що відкриває перспективу для великомасштабних символічних інвестицій в освіту» [3, с. 67]. Педагоги – це люди, які володіють спеціальними інструментами, що дозволяють здійснити якісні зміни в освіті. Однак вони повинні це усвідомлювати і розуміти, що саме їм потрібно робити, як саме застосовувати ці інструменти, щоб підвищити якість освітнього процесу. Важливим є не тільки усвідомлення, але і координованість дій, їх підпорядкованість єдиній меті, пов'язаній з розвитком творчої особистості, діяльнісного потенціалу тощо. Навіть якщо не розглядати варіант з реформою педагогічної освіти, завжди є можливість створення дискусійного майданчика для обговорення актуальних проблем освіти, організації освітнього процесу та підвищення його результативності (на конференціях, семінарах, симпозіумах), популяризації сучасних та ефективних освітніх технологій у рамках курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, PhD-програм тощо.

На закінчення підкреслимо, що аналіз теорій революційних змін в освіті дозволяє зробити висновки не тільки про сутність та зміст якісних змін в освіті, але й щодо інструментів таких змін. Одним з таких є освітній (особливо аудиторний і педагогічний) дискурс. Його можна розглядати як засіб, що приводить в дію неявну педагогіку і приховану навчальну програму, які можуть працювати на розвиток творчого (перетворювального) і діяльнісного потенціалу тих, хто навчається.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурдьє П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдьє, Ж.-К. Пассерон ; [Пер. с фр., предисл. Н. А. Шматко]. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с. 2. Фрейре П. Педагогика угнетенных [Электронный ресурс] / П. Фрейре. – Режим доступа: http://nb.kharkov.ua/load/pedagogika_ugnetennykh/1-1-0-1. 3. Полонников А. Дискурс-анализ событий образования. Критическое исследование / А. Полонников. – Минск : БГУ, 2013. – 340 с.

¹ *Критична інтервенція* – втручання (вторгнення) в існуючу соціальну реальність, що змінює (порушує) існуючий соціальний порядок, соціальні структури і відносини, за допомогою критичного аналізу (розгляду і оцінювання) цієї реальності.

ФОРМИ АКАДЕМІЧНОЇ НЕЧЕСНОСТІ ЯК ПОВСЯКДЕННІ СТУДЕНТСЬКІ ПРАКТИКИ

Пак Інна В'ячеславівна

старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Реформування освітнього законодавства та системи адміністрування української вищої школи в контексті її інтеграції у світовий академічний простір неможливе без аналізу ролі соціокультурних факторів, що визначають якість освіти. Важливо враховувати, що реформи та реальні зміни в вищій освіті є результатом активності не лише чинних керівних органів, а й всіх суб'єктів освітнього простору. Одним з основних трендів соціологічного дослідження інституту вищої освіти в Україні є аналіз академічної культури (її діяльнісно-практичного виміру) та її неформальних практик в контексті «академічної нечесності», яка, на наш погляд, є не тільки одним з її елементів, а й своєрідним динамічним індикатором її стану. Під академічною нечесністю ми розуміємо будь-які прояви шахрайства в академічному середовищі: нечесні прийоми або дії, заборонені правилами університету, що відносяться до навчальної діяльності та здійснюються студентами для досягнення несправедливої переваги в навчанні. Наприклад, такі поведінкові практики, як плагіат, фальсифікація, шахрайство, надання інформації за гроші, професійні проступки (внесення виправлень у студентські роботи), списування, використання шпаргалок, корупційні дії. Паралельно з категорією «академічна нечесність» в науковому та медійному дискурсах вживається й поняття «академічне шахрайство», яке, на нашу думку, хоч і є більш вживаним, все-таки може розглядатися, скоріше, як свого роду метафора, тому ми віддаємо перевагу першому. До того ж, на наш погляд, поняття академічної нечесності охоплює принципово більшу сукупність порушень норм академічної культури, ніж поняття «академічне шахрайство», що дозволяє на емпіричному рівні досліджувати більш широке коло феноменів.

Зростаючу поширеність даного явища у вітчизняній вищій школі в останні десятиліття підтверджують дані емпіричних досліджень: «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку», проведеного за участі автора Східноукраїнським фондом соціальних досліджень спільно з Харківським національним університетом імені В.Н.Каразіна за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу», проведеного Соціологічною асоціацією України на запит Міністерства освіти і науки за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Як свідчать дані цих досліджень, найбільш поширеними у студентському середовищі видами академічної нечесності є: різноманітні практики списування, до яких в рамках української академічної культури, сформувалось й особливе ставлення; підготовку шпаргалок на підставі лекційного або іншого матеріалу, наданого викладачем, та підготовка шпаргалок, «бомб» на підставі матеріалу, знайденого в Інтернеті; списування відповідей на питання, перебуваючи у мережі Інтернет; плагіат, роздрукування готових робіт з Інтернету, використання готових робіт друзів-студентів або випускників, придбання готових робіт в спеціалізованих компаніях. Розповсюдженою та традиційною практикою в контексті списування, є використання шпаргалок, написання яких, на думку переважної більшості студентів, є однією з основних практик підготовки до заліків та іспитів. Подібна практика з'явилась ще за умов радянської вищої школи, а її відтворення кожним поколінням є одним з узвичаєних елементів студентської повсякденності.

Аналіз проведених досліджень, дає підстави говорити про те, що недобросовісна поведінка має значні масштаби та глибоко укорінена у свідомості українського студентства. Зазначена особливість вітчизняної академічної культури впливає не лише на її деформацію у порівнянні з усталеними світовими зразками, але й на якість підготовки майбутніх фахівців. Широке розповсюдження нечесної поведінки у вишій небезпечно в першу чергу через високу ймовірність подальших негативних наслідків, насамперед, ставить під загрозу якість, ефективність, а також конкурентоспроможність всієї системи освіти. Академічна нечесність починається з того моменту, коли студент усвідомлює свої протиправні дії, але тим не менш сприймає їх як невід'ємну повсякденну навчальну практику. Хоча підґрунтям цього є низка причин, в межах власне інституту освіти, які можна класифікувати як за рівнями (об'єктивні та суб'єктивні), так і за змістом (соціально-економічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські та інформаційно-технологічні), подолання проявів академічної нечесності, потребує системних змін не тільки в самому інституті освіти, а і в суспільстві в цілому.

МОДЕЛІ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК У ВНЗ

Ковтун Оксана Олександрівна

провідний фахівець Центру незалежних соціологічних досліджень
Запорізького національного університету

Навчання у ВНЗ є першим самостійним етапом у житті особистості, і ті шаблони соціальної взаємодії, які вона апробує протягом цього періоду, знайдуть відображення у конструюванні її поведінкових стратегій у майбутньому. З одного боку, корупція має суб'єктивний характер, що проявляється у саморефлексії студента та прийнятті рішення ставати суб'єктом корупційної взаємодії. З іншого, у «корупційній системі» є наперед вироблені шаблони і зразки поведінки, які засвоюються студентом на рівні колективної пам'яті, і підкріплюються іншим суб'єктом – частіше за все викладачем.

Відповідно, постає необхідність аналізу моделей корупційних практик у ВНЗ з точки зору їх символізації і смислового наповнення. На основі цього виникає можливість визначити дієві механізми протидії корупції на рівні взаємодії студент-викладач у виші.

Під корупційними практиками розуміємо сукупність повсякденних дій особи зі зловживання повноваженнями з метою одержання благ для себе або інших осіб, а також дії особи з потурання, використання або приховування зловживання або створення умов для нього. А вивчення моделей корупційних практик здійснюється на основі символічного інтеракціонізму та структуралістського конструктивізму.

На основі аналізу літератури з питань корупції у вищій школі, сформовано три моделі корупційних практик, які базуються на двох осях координат. Одна представлена індивідуальним фактором – мотивацією студента при вступі до ВНЗ, що втілюється у значення диплому для нього (безпосередній або побічний попити). Інша ось відображає фактор мікросередовища та нормативного фону – характеристика існуючої системи протидії корупції у ВНЗ, що передається через поведінкові практики викладача (реальна або формальна система протидії). За умови, коли у ВНЗ діє реальна система протидії корупції, а абітурієнти мають чітко усвідомлену мету отримання якісної освіти, то корупційні практики мають мінімальні можливості для здійснення.

Перша модель – «Ініціатор». Коли в університеті діє реальна система протидії корупції, що сприймається усім адміністративним і викладацьким складом вишу, мінімізується можливість реалізації тінювих практик у межах університету. Одночасно з цим, студент, вступивши до нього, незорієнтований на сумлінне навчання. Тут може відігравати роль фактор «марних зусиль» – отриманні знання оцінюються студентом як не затребувані на ринку праці, а шанси ефективно конвертувати їх в інший капітал – мінімальними. Навчальний процес сприймається як бюрократична процедура, а хабар – як інструмент економії часу. Не відчуваючи особистої відповідальності за події у житті, і залежачи від зовнішніх обставин, він вдається до корупційного способу вирішення проблемного питання. Ймовірність реалізації такої моделі збільшується, якщо студент до вступу у ВНЗ мав досвід участі у корупційних взаємодіях. Такий досвід може бути прямим (через батьків як посередників при вирішенні проблемного питання у школі) і опосередкованим (через усвідомлення переваг корупції завдяки ЗМІ). Важливим у такій моделі є постать викладача, від принципів якого залежить подальша поведінка студента.

Інші дві моделі можливі за умови існування у виші «формальної» системи протидії корупції, яка обмежується існуванням нормативних документів або ситуативних заходів з протидії. Модель студента як «Жертви» реалізується, коли викладачі займаються здирицтвом і примушують студентів давати хабар, а абітурієнт вступив до ВНЗ з чіткою орієнтацією на знання і свідомим вибором спеціальності. Студент вимушений ставати учасником корупційної взаємодії, а відсутність реальної протидії корупції впливає на мінімальну можливість ефективно вирішити це питання шляхом звернення його зі скаргою, через телефон або скриньки довіри тощо. Примушення студента дати хабар як виправдання його залученості до корупції залишається дискусійним серед науковців. Дослідник Ф. Абрамов обґрунтовує це різноманітністю вишів з аналогічними освітніми програмами. Студент, який не бажає давати хабар, може змінити виш на менш корумпований, а у статусі абітурієнта – обрати інший ВНЗ ще на початку [1, с. 9]. Але, існуючі умови вступної кампанії, що змінюються щорічно, обмежені можливості міжвузівської мобільності студента та його розгубленість при виборі вишу роблять таку поведінку у більшій мірі «ідеальним типом», ніж реальною практикою.

Іншою моделлю за умови відсутності сформованої антикорупційної політики університету є модель «Конформіста». Модель «Конформіст» характеризується найвищою ступеню залученості до корупційної мережі та найістотнішими наслідками. Її поширення свідчить про інституціоналізацію корупції в університеті. Викладачі звикли практикувати корупцію, і пропонують студентові вирішити проблемне питання у такий спосіб. У свою чергу, студент вступив до вишу без свідомого розуміння власних перспектив після завершення, і

також готовий бути ініціатором корупційної взаємодії. Поширеність пропозицій від викладачів сприяє тому, що коли потреби студента можна задовольнити легальним способом (наприклад, офіційне перескладання іспиту), діє стереотипне мислення – «простіше та швидше дати хабаря, ніж перескладати іспит знову». У свою чергу, викладач за двадцять років, за життя одного покоління, змінив свій статус «від висококваліфікованого фахівця з гарними заробітками до «офісного» працівника, робота якого полягає в обслуговуванні капризних студентів, які не завжди орієнтовані на навчання» [2]. Укріплює таку орієнтацію викладача невисока заробітна плата, велика кількість звітної документації, яка виступає основним критерієм його результативності роботи. Зацікавленість студента у поширенні стереотипу про пригноблене положення викладача дозволяє перекидати відповідальність з вчинення корупційних дій на останнього. Одночасно з цим позиціонувати себе як рятувальника, який покращує добробут педагога.

Виокремлені моделі корупційних практик у ВНЗ дозволяють проаналізувати механізми залучення до корупційних практик на основі ціннісного базису студента як нового учасника освітнього процесу та цінностей університетської системи подолання корупції, що транслюється через викладачів та інших представників спільноти, які виконують роль корупціонера.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Абрамов Ф. В. Качество высшего образования и коррупция в вузах : факторы динамики / Ф. В. Абрамов // *Економічний часопис-XXI*. – 2011. – № 11-12. – С. 8-10. 2. Феоктистов А. В. Деструктивные образовательные практики в вузе [Електронний ресурс] / А. В. Феоктистов, Ю. А. Пустовойт, А. А. Мартыненко-Фриауф // *Современные исследования социальных проблем : электронный научный журнал*. – 2013. – № 4 (24). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/destruktivnye-obrazovatelnye-praktiki-v-vuze>

УКРАЇНСЬКІ ВЧИТЕЛІ У ДЗЕРКАЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА МЕТОДОЛОГІЄЮ TALIS

Щудло Світлана Андріївна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,

Заболотна Оксана Адольфівна

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Одним з найпрестижніших міжнародних порівняльних проектів у галузі освіти є Міжнародне дослідження навчання та викладання (TALIS – Teaching and Learning International Survey) [1, 2]. Це єдине дослідження, спрямоване на вивчення навчального середовища та умов праці учителів шкіл. Проект реалізується з 2008 року дослідницьким консорціумом¹ під егідою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) кожні п'ять років, охоплюючи чимраз більше країн. Так, у першій хвилі (2008 р.) у дослідженні TALIS взяли участь 24 країни ОЕСР та країни-партнери, у другій (2013 р.) – 34, а у хвилі 2018 року планується участь уже 44 країн.

На жаль, Україна не представлена серед країн-учасниць цього проекту, на чому ми неодноразово наголошували [3], що позбавляє її цінної інформації щодо розуміння свого місця у світовому освітньому просторі, унікальних порівнюваних даних про світогляд та практики сучасного вчителя, його навчальне середовище. Міжнародний характер дослідження дає змогу отримати країнами-учасницями порівнювану інформацію для самооцінки та формування освітньої політики, яка б сприяла підвищенню якості вчительських кадрів. Слід зазначити, що в Україні масштабні репрезентативні дослідження серед вчителів загальноосвітніх навчальних закладів відсутні, що актуалізує даний проект, особливо в період проведення реформи середньої освіти.

Представництво країни у цьому чи інших аналогічних міжнародних проектах вимагає суттєвих фінансових інвестицій, однак є стратегічно важливою для формування траєкторії освітнього розвитку, забезпечення конкурентності на світовому ринку, тому забезпечення участі повинно стати справою державного рівня та державної політики. Суттєві кроки у цьому напрямі Україною здійснюються – у 2018 році Україна вперше долучиться до Програми міжнародного оцінювання учнів – PISA, що також проводиться ОЕСР, і спрямоване на вимірювання компетентності 15-річних учнів із читання, математики та природничих дисциплін [4]. Додаткову інформацію буде отримано шляхом опитування учителів та адміністрації відносно чинників, які впливають на результати навчання учнів.

¹ International Association for the Evaluation of Educational Achievement; IEA Secretariat, Amsterdam, The Netherlands IEA Data Processing and Research Center, Hamburg, Germany; Statistics Canada (Ottawa, Canada)/

З метою долучення України до участі у проекті TALIS Українська асоціація дослідників освіти як громадська організація, яка об'єднує дослідників різних наук, що ведуть свої дослідження у галузі освіти, подала у 2015 р. лист-запит до ОЕСР та отримала від керівництва TALIS згоду на використання дослідницького інструментарію TALIS-2013 в Україні. Наступним кроком став переклад інструментарію TALIS українською мовою та його адаптація до освітніх реалій України. УАДО здійснила професійний переклад окремих анкет для директора та вчителя¹, а також пілотувала їх у школах різних регіонів України. Пілотажне дослідження дало змогу виявити «проблемні зони» інструментарію, пов'язані з національною специфікою освітнього середовища, відмінністю освітніх практик вчителів тощо.

Наступний крок полягав у проведенні масштабного всеукраїнського опитування. Ідею УАДО підтримало Міністерство освіти і науки України². Відтак, впродовж лютого – серпня 2017 р. Асоціація провела Всеукраїнське моніторингове опитування директорів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів щодо викладання та навчання (за методологією TALIS) (керівник проекту – С. Щудло (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співкоординатори – О. Заболотна (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) та Т. Лісова (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя))³. Опитування проводилося силами членів УАДО, значною мірою соціологів, які мають досвід участі у емпіричних дослідницьких проектах. Члени сформованої дослідницької команди репрезентували близько 20 університетів різних регіонів України. Вони пройшли спеціальну підготовку шляхом участі у низці тематичних вебінарів та відповідний інструктаж.

Згідно з методологією, дослідження проводиться шляхом опитування. Респонденти самостійно можуть вибрати спосіб заповнення анкети – у паперовій формі чи он-лайн. Інструментарій охоплює дві анкети – для вчителя та директора школи. Опитування проводиться серед педагогів шкіл II ступеня, тобто які викладають у 5-9 класах, що відповідає за міжнародною класифікацією рівню ISCED Level 2. Деякі з країн-учасниць TALIS-2013 включали до вибірки і вчителів початкової та/або старшої школи, однак це вимагало змін у підходах до формування вибірки, аналізу та інтерпретації даних. За методологією країна-учасниця формує вибірку орієнтовно з 200 шкіл, в кожній з яких проходять анкетування директор школи та 20 репрезентативно відібраних вчителів. Таким чином, у другій хвилі дослідження (2013 р.) було опитано близько 107 000 вчителів, які репрезентували більш ніж чотиримільйонну вчительську спільноту з 34 країн.

Хоча Україна не є повноправною країною-учасницею TALIS, що цілком реально може бути реалізовано у черговій дослідницькій хвилі, а на даний лише використовує дослідницький інструментарій попередньої хвилі, однак міжнародні стандарти дослідження TALIS у Всеукраїнському опитуванні досить строго витримані [5].

Таблиця 1 демонструє загальну інформацію щодо дизайну Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS).

Дослідницькими завданнями опитування за методологією TALIS є:

- виявлення демографічного профілю українських вчителів та директорів шкіл;
- аналіз шкільного лідерства, підходів до шкільного управління та адміністрування;
- виявлення професійних характеристики директорів шкіл та особливості управління школою;
- вивчення рівня підготовки та професійного розвитку вчителів;
- аналіз особливостей професійного розвитку українських вчителів, мобільності;
- вивчення форм і ефективності оцінювання діяльності вчителів ;
- виявлення характеру шкільної культури;
- з'ясування методів та засобів викладання;
- аналіз цінностей та професійних уявлень вчительської спільноти, оцінка задоволення роботою тощо.

Особливу увагу у дослідженні було відведено дотриманню міжнародних дослідницьких стандартів, що забезпечують її якість, дотриманню дослідниками етичних норм, забезпеченню конфіденційності інформації. Цьому передувала підготовка експертами УАДО Етичного кодексу дослідника освіти, який був укладений та представлений членам Асоціації під час науково-практичного семінару УАДО «Етичні засади освітніх досліджень» (березень 2017). Виключно важливу роль у дослідженні TALIS відіграє якість сформованої вибірки, а саме відбір шкіл та відбір вчителів у школах. Конструюванням вибірки займалися канд. соц. н. С. Хобта та д. соц. н. С.Щудло [6]. Для первинної обробки результатів та обчислення основних статистичних показників УАДО використовувало ліцензоване програмне забезпечення PS IMAGO Pack IBM SPSS Statistics 24. Аналіз інформації та представлення результатів також відповідають стандартам подання міжнародного звіту.

¹ УАДО здійснила переклад інструментарію українською мовою завдяки залученню власних ресурсів та підтримці Посольства США в Україні у межах грантового проекту «Підтримка реформування вищої освіти в Україні».

² Лист Міністерства освіти і науки України «Про проведення моніторингового дослідження» № 1/9-64 від 07.02.2017

³ Дослідження проводиться в межах проекту «Вчитель» та «Реформа освіти: оцінка якості в міжнародному контексті», який реалізує Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» спільно з МОН України.

Таблиця 1

Характеристика дизайну Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS)

Дизайн дослідження	
Координатор проекту	Українська асоціація дослідників освіти
Цільова група	Директори шкіл та вчителі загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня, тобто викладають у 5-9 класах (що відповідає ISCED level 2/ рівень МККО 2) усіх регіонів України (за виключенням непідконтрольних Україні територій)
Тип вибірки	Для відбору шкіл – комбінована багаступенева: I щабель – стратифікована, II щабель – випадкова, з врахуванням регіону, типу населеного пункту, типу школи; для відбору вчителів – однощаблева, випадкова
Обсяг вибірки	3600 вчителів 5-9 класів загальноосвітніх шкіл, 201 директор з 201 школи
Похибка вибірки	Похибка простої випадкової вибірки складає 1,6%, похибка вибірки шкіл з врахуванням дизайн-ефекту складає 2,3%
Інструментарій	Анкети для самозаповнення. Окремі запитальники для вчителів шкіл та директорів, на заповнення яких відводилося 45-60 хв
Форма опитування	Анкетування за місцем праці. Вчителі та директори заповнювали паперові варіанти анкет.
Період опитування	Польовий етап: Березень-травень 2017 року
Період дослідження	Лютий – серпень 2017 р.

Джерело: укладено авторами

Зважаючи на політику ОЕСР щодо відкритості інформації, результати цього проекту (інструментарій, масиви даних, звітні документи) планується розмістити у відкритому доступі на сайті УАДО. Це сприятиме популяризації дослідницького проекту, його результатів, залученню дослідників до роботи над вторинним аналізом одержаних даних, практичному використанню результатів у формуванні освітньої політики.

ЛІТЕРАТУРА: 1. TALIS 2013 Results: An International Perspective on Teaching and Learning. – OECD, 2014. – 442 p. 2. Teaching and Learning International Survey TALIS 2013 Conceptual Framework. – OECD, 2013. – 60 p. 3. PISA -2018/ Український центр оцінювання якості освіти. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: //testportal.gov.ua/pisa/ 4. Щудло С. Потенціал дослідження TALIS для реформування освіти в Україні / С. Щудло // Емпіричні дослідження для реформування освіти в Україні: Збірник матеріалів I Міжнародної наукової конференції Української асоціації дослідників освіти (11 лютого 2017 р.) / За ред. С.Щудло, О.Заболотної, О.Ковальчук. – Київ – Дрогобич : ТзОВ «Трек-ЛТД», 2017. – С. 187 – 190. 5. Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2013 Technical Standards. - OECD, 2013. – 35 p. 6. Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2013. Sampling Manual. – OECD, 2012. – 47 p.

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ВИБІРКИ У МІЖНАРОДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ОСВІТНІХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ПРОЕКТУ TALIS): ІНТЕГРАЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО

Щудло Світлана Андріївна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,

Хобта Світлана Вікторівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
соціології та філософії Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Проведення реформ у вітчизняному освітньому просторі вимагає значного масиву надійної інформації про основних освітніх суб'єктів та освітнє середовище. Одержати науково вивірену інформацію можна шляхом проведення національних соціологічних проектів або участі у міжнародних дослідженнях. Прикладом останнього є Міжнародне дослідження викладання та навчання (TALIS – Teaching and Learning International Survey) [1]. Більш детально про цей проект Української асоціації дослідників освіти, інструментарій якого використали науковці для проведення Всеукраїнського моніторингового опитування директорів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів щодо викладання та навчання (за методологією TALIS), описано у попередній публікації (Щудло С., Заболотна О. Українські вчителі у дзеркалі дослідження за методологією TALIS). Якість інформації, одержаної в результаті проведення

дослідження, її валідність, релевантність, порівнюваність в міжнародному контексті суттєво визначається якістю вибірки. На жаль, досить рідко у відкритих звітах дослідники представляють детальний опис механізму формування вибірки. Для міжнародних порівняльних досліджень детальний опис та чітке дотримання вибірки – є однією з ключових вимог. Документація проекту TALIS містить окремий документ (стандарт), який досить детально регламентує формування вибірки [2]. Водночас, специфіка освітнього простору кожної країни-учасниці TALIS, яких у хвилі 2013 року налічувалося 34, зумовлює національні особливості побудови вибірки. Таким чином, вибірка у міжнародному дослідженні є симбіозом універсального та національного, одночасно забезпечуючи порівнюваність інформації з різних країн та враховуючи внутрішню специфіку країни. Представлений нами нижче опис національних особливостей формування вибірки у дослідженні за методологією TALIS може бути цінним для поглиблення знань щодо методологічних засад організації вибіркових досліджень з проблем освіти та інструментом для використання в інших дослідженнях з проблем освіти.

Над конструюванням вибірки для Всеукраїнського опитування за методологією TALIS працювали автори даної статті¹. Зазначимо, що при проведенні загальноукраїнського опитування дослідники намагалися максимально дотриматися усіх вимог методології TALIS.

План формування вибірки у TALIS передбачає наступні основні етапи:

- визначення цільової аудиторії, від якої очікуємо отримати дані;
- формування списку шкіл, що охоплює цільову аудиторію;
- відбір необхідної кількості шкіл зі сформованого списку;
- формування списку вчителів рівня МСКО 2 у кожній обраній школі (базова середня освіта);
- відбір необхідної кількості вчителів зі сформованого списку [2, с.6].

У проєкті TALIS робота над формуванням вибір розподіляється між національними менеджерами та міжнародними координаторами. Так, на країну-учасницю покладається відповідальність за виконання таких завдань:

- отримання або формування повного списку шкіл рівня МСКО 2;
- визначення шкіл, які виключаються зі списку, відповідно до інструкцій, наведених нижче, а також причин виключень,
- визначення критеріїв для стратифікації шкіл, на основі яких буде формуватися вибірка шкіл;
- аналіз можливості участі у школи, або при неможливості участі визначення заміни та документування заміни;
- отримання або створення списку викладачів рівня МСКО 2 в кожній вибраній (або заміненій) школі;
- формування вибірки вчителів у кожній школі;
- відстеження участі вчителя та документування відсутності участі.

План формування вибірки TALIS містить чіткі вимоги щодо забезпеченості інформацією про школи країни. Водночас, план формування вибірки TALIS є досить загальним та гнучким. Враховується те, що деяким країнам-учасникам TALIS складно або неможливо дотриматися усіх встановлених вимог, тому додатково обговорюється з менеджерами проєкту конкретні умови (наприклад, кількість та розмір шкіл, пропонувані рівні освіти тощо) формування дизайну вибірки для кожної країни.

План формування вибірки TALIS передбачає двоступеневий стратифіковий дизайн. Передбачається, що вчителі (елементи відбору другого ступеня або вторинні одиниці відбору) повинні бути випадковим чином відібрані з укладеного списку вчителів у відібраних школах (одиницях першого ступеня або первинних одиниць відбору). Відбір шкіл здійснюється з врахуванням їхнього розміру, тобто кількості вчителів рівня МСКО 2, які працюють у школі. Ймовірність потрапляння у вибірку школи певного розміру повинна відповідати частці таких шкіл у генеральній сукупності. Ймовірнісний (випадковий) принцип відбору покладений також в основу формування вибірки вчителів. У кожній відібраній школі кожен вчитель повинен мати однакову ймовірність потрапляння до вибірки.

Врахування національної специфіки структури освіти країни-учасниці здійснюється на основі дозволу визначення власної схеми стратифікації. У TALIS це не регламентується окремими стандартами надійності, порівнюваності та якості статистичної інформації.

Оцінка відповідності вибіркової сукупності генеральній здійснюється як для вчителів, так і для шкіл. З цією метою вибірка характеризується наступними параметрами:

- точність (accuracy and precision): до вибірки включається не менше 200 шкіл, у кожній з яких відбирається по 20 вчителів та директор. Очікується таким чином обсяг вибірки 4000 вчителів та не менше 200 директорів шкіл;
- рівень досяжності (participation rate): щоб забезпечити мінімальний рівень надійності, щонайменше

¹ УАДО висловлює подяку за консультативну допомогу канд. соц.н. Антону Пігиді (TNS Україна) та канд. фіз.-мат. наук Тетяні Лісовій (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).

75% шкіл та принаймні 75% вчителів у школах-учасниках повинні брати участь у опитуванні (якщо не досягнуто 50% участі відібраних у певній школі вчителів – школа видаляється зі списку учасників).

Кожна країна оцінюється за вказаними параметрами та за кількістю проведених замінів. Кількість замінів рекомендується максимально зменшити. Вимагається реалізація саме випадкової вибірки, тому при збільшенні замінів, вибірка втрачає ймовірністність і стає більш цілеспрямованою, що знижує надійність і валідність результатів. Вибірка кожної країни-учасниці оцінюється на якість реалізації, від чого залежить включення або не включення даних по країні у загальне міжнародне дослідження. В Україні загальна кількість загальноосвітніх навчальних закладів України склала 16 812, які увійшли до загального списку шкіл і склали генеральну сукупність всеукраїнського опитування¹. Зі списку шкіл, що потрапили до вибірки, були замінені 17 шкіл, що складає 8,5% від обсягу вибірки. Після замінів усі відібрані школи на 100% прийняли участь в дослідженні. Таким чином, українська реалізація вибірки отримала б оцінку «добре» (що є високим показником), оскільки рівень участі шкіл був забезпечений на 92%.

Важливе значення у формуванні вибірки має процес стратифікації шкіл. Стратифікація є засобом організації структури вибірки, з метою досягнення кращої достовірності інформації при фіксованому розмірі вибірки. Стратифікація забезпечує достатню наповненість важливими характеристиками виділених у генеральній сукупності груп. Стратифікація може бути проведена за експліцитними (явними) критеріями та імпліцитними (неявними). Таким чином, методологія TALIS передбачає використання експліцитних та імпліцитних страт. Однак, які б критерії не використовувалися, процес виділення критеріїв завжди передуює формуванню вибірки. Експліцитні страти передбачають критерії стратифікації шкіл за характеристиками, які можуть суттєво вплинути на результати дослідження. Відповідно до специфіки країни, це можуть бути регіон, лінгвістичні або етнокультурні групи [2, с.21].

Імпліцитна стратифікація полягає в пропорційному наповненні за певними критеріями імпліцитних страт в межах експліцитних страт з метою підвищення надійності одержаної інформації. Зазвичай в якості критеріїв для формування імпліцитних страт у дослідженні TALIS пропонується використовувати предмет, який викладає вчитель, його вік та стать. Згідно з Рекомендаціями щодо формування вибірки TALIS, країни можуть враховувати свої особливості [2, с.16]. Цей тип стратифікації є ефективним і простим способом забезпечення (майже) пропорційного розподілу вибірки шкіл у всіх імпліцитних стратах, що забезпечує більшу надійність інформації. Однак не рекомендується використовувати надто великої кількості критеріїв стратифікації, оскільки це може призвести до малого наповнення страт. Під час формування вибірки для України застосовувались три критерії стратифікації – регіон, тип населеного пункту, тип школи. З огляду на регіональну гетерогенність України, як експліцитна страта застосовувався передусім регіональний поділ. Під час формування вибірки для України застосовувались три критерії стратифікації – регіон, тип населеного пункту, тип школи. З огляду на регіональну гетерогенність України, як експліцитна страта застосовувався передусім регіональний поділ.

Пропорція регіональних страт задавалась відповідно до регіонального розподілу загальної кількості вчителів у денних загальноосвітніх навчальних закладах [3, с.9]. Окрім регіону, як критерій для формування експліцитної страти застосовувався тип населеного пункту. Населені пункти поділялись на: 1) міста-обласні центри, 2) інші міста, включно з СМТ, 3) села. Поєднання регіону та типу населеного пункту в комбінації дало 16 експліцитних страт. Як імпліцитну страту використано поділ за типом школи (загальноосвітні та «школи нового типу»), до яких ми віднесли гімназії, спеціалізовані школи та інші [4].

Для відбору одиниць першого рівня (шкіл) використовувався випадковий систематичний відбір. В межах регіонів та типів населених пунктів школи були стратифіковані за типом школи. У цих стратах школи були впорядковані за розміром школи (MOS). Порядок впорядкування шкіл за розміром у імпліцитних стратах було зроблено як чергування порядку зростання та порядку спадання. У результаті відбору до вибірки потрапило 54% міських шкіл та 46% – сільських, що відповідає пропорції за статистикою МОН України [3, с.9]. Таким чином, на Східний регіон припадає 23% шкіл, Західний – 36%, м. Київ – 5%, Північний – 11%, Центральний – 14%, Південний – 10%.

Очікуваний обсяг вибірки в Україні складав 4000 за умови опитування у кожній школі щонайменше 20 вчителів. Проте в ході дослідження з'ясувалось, що в багатьох школах кількість вчителів менша за очікувану. У підсумку, в дослідженні взяло участь 3600 учителів та 201 директор з 201 школи. У таблиці 1 представлені показники рівня участі по школах та вчителях. Зі списку шкіл, що потрапили до вибірки, були замінені 17 шкіл, що складає 8,5% від обсягу вибірки. Після замінів усі відібрані школи на 100% прийняли участь в дослідженні. Рівень участі вчителів склав 97% від відібраних до вибірки. Таким чином, показник рівня участі і по школах, і по вчителях, суттєво перевищує мінімально необхідний рівень участі, передбачений вимогами TALIS, а саме – 75%.

¹ На офіційний запит УАДО Інститут освітніх досліджень при Міністерстві освіти та науки України надав базу даних з актуальним списком шкіл та необхідною супровідною інформацією для формування вибірки шкіл для проведення дослідження за методологією TALIS

Таблиця 1.

Рівень участі і розмір вчительської спільноти

Кількість шкіл, які відібрані для дослідження	Кількість вчителів у школах	Кількість вчителів, відібраних до вибірки	Кількість вчителів, які прийняли участь в дослідженні	Рівень участі шкіл до замінів	Рівень участі шкіл після замінів	Рівень участі вчителів відібраних для дослідження
осіб	осіб	осіб	осіб	%	%	%
201	3979	3695	3600	92	100	97

Представлений вище детальний опис процедури формування вибірки для дослідження TALIS дає змогу ознайомитися з міжнародними стандартами забезпечення якості емпіричної інформації. Окрім того, механізм побудови вибірки можна буде використовувати для побудови вибірки в інших дослідженнях у сфері освіти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. TALIS 2013 Results: An International Perspective on Teaching and Learning. – OECD, 2014. – 442 p. 2. Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2013. Sampling Manual. – OECD, 2012. – 47 p. 2. Teaching and Learning International Survey TALIS 2013 Conceptual Framework. – OECD, 2013. – 60 p. 3. Чурилов Н. Типология и проектирование выборочного социологического исследования (история и современность) / Н. Чурилов. – К.: Факт 2008. 4. Інформаційний бюлетень «Загальноосвітні навчальні заклади Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватні заклади (2015/2016 та 2016/2017 н.р.). – К: МОН, Департамент економіки та фінансування, Інститут освітньої аналітики, відділ інформаційних та аналітичних систем, 2016. – 142 с.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Андрейко Ірина Степанівна

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Рівненського інституту Київського університету права
Національної академії наук України

Інклюзивна політика – це напрям сучасної політики, спрямованої на залучення населення з особливими потребами або обмеженими можливостями в різні сфери життя – економічні та політичні відносини, культурне життя та освіту.

У розвинених країнах Європейського Союзу отримала розвиток політика під назвою «Інклюзивна Європа», метою якої є поліпшення умов життя людей з проблемами розвитку, їхніх сімей. Принципами європейської інклюзивної політики є такі: відсутність дискримінації; включення у суспільство; інклюзивна освіта; правоздатність і доступність правосуддя; незалежне життя; відстоювання своїх прав; доступність благ та послуг [1].

У широкому розумінні, соціальна інклюзія – це процес участі всіх людей в житті соціуму, в тому числі і тих, хто має які-небудь тимчасові чи довготривалі особливості, що перешкоджають адаптації та повноцінному функціонуванню. Однак, останнім часом поняття інклюзії, як правило, використовують по відношенню до людей з обмеженими можливостями, тобто людей з різними формами інвалідності.

Процес інституціоналізації інклюзивної освіти, як і інклюзивної політики в цілому, пов'язаний як з процесами демократизації всіх сфер життя, так і зі зростанням кількості людей, зокрема дітей з різними формами інвалідності, які потребують особливих умов життя, догляду та соціалізації.

Інклюзивна освіта передбачає створення доступного та емоційно комфортного середовища, яке дозволяє всім учням/студентам отримати однакові знання і мати однакові можливості реалізувати свої можливості. Інклюзивна освіта має мету поширення ідей інклюзивного суспільства, яке характеризується такими параметрами як гуманізм, толерантність, демократичність, особистий розвиток, соціальна підтримка. Інклюзивна освіта виступає основою та фактором не тільки освітньо-виховної, а й професійної соціалізації та працевлаштування людей з порушеннями розвитку та обмеженими можливостями.

Інклюзивна освіта постає об'єктом педагогічних, психологічних та соціологічних досліджень і представляє відносно молодий напрям сучасної соціології освіти.

В призмі соціологічних досліджень інклюзивної освіти знаходиться цілий ряд її сучасних проблем. В першу чергу, актуальною є проблема ефективності інклюзивної освіти різних вікових груп дітей та молоді. По-друге, важливим аспектом інклюзивної освіти є форми включення дітей з обмеженими можливостями в навчальний процес, що залежить від характеру інвалідності, готовності системи освіти до інклюзивного навчання.

По-третє, соціологія має можливість досліджувати ставлення вчителів, керівництва навчальних закладів, здорових дітей до тих дітей-інвалідів, які навчаються разом з ними.

По-четверте, соціологічні дослідження можуть охоплювати всю систему інституціональних (нормативно-правових, організаційних) та соціокультурних (ціннісних) факторів, які впливають на функціонування та розвиток інклюзивної освіти.

По-п'яте, соціологія може визначити перспективи та ідеальні моделі інклюзивної освіти з точки зору як людей з обмеженими можливостями, їх рідних, так і експертів з освітньої та управлінської сфер.

По-шосте, соціологічний аналіз можна проводити в рамках порівняльних досліджень досягнень різних країн світу у сфері інклюзивної освіти, щоби формувати рекомендації для її ефективного розвитку в Україні.

Отже, соціологія може зробити свій вагомий внесок в інформаційно-аналітичне забезпечення управління сферою інклюзивною освітою з використанням кращих світових практик та впровадженням інноваційних технологій організації інклюзивного навчання.

Нагадаємо, що фахівці в сфері інклюзивної освіти, які зібрались в 1994 році у м. Саламанка (Іспанія) на Міжнародну конференцію «Освіта осіб з особливими потребами: доступ і якість», прийняли «Саламанську Декларацію про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами» [2]. У даній декларації є звернення до академічної спільноти щодо важливості розширення наукових досліджень та створення мереж, регіональних центрів інформації та документації з метою обміну досвідом, підтримки заходів для розвитку інклюзивної освіти у всіх країнах світу.

Верховна Рада України у травні 2016 року прийняла закон, спрямований на розвиток інклюзивної освіти в Україні. Даним законом передбачається введення навчання осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах, які найбільш зручні для дитини і близько розташовані до місця його проживання. Також вперше на законодавчому рівні визначаються терміни «особа з особливими освітніми потребами», «індивідуальна програма розвитку» і «корекційно-розвиваючі і психолого-педагогічні послуги». Законопроект забезпечує фінансування навчання осіб з особливими освітніми потребами за рахунок коштів субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам.

За даними офіційної статистики, в Україні є близько 151 тисячі дітей-інвалідів, з них всього дві тисячі навчається в інклюзивних класах, ще п'ять тисяч – у спеціальних класах. Решта дітей інвалідів перебувають в інтернатах і спецзакладах (всього в Україні є 774 таких закладів) або виховуються вдома. Така ситуація має змінюватись у бік збільшення кількості дітей-інвалідів, які навчаються разом з дітьми у звичайних школах. Це перспективна лінія розвитку інклюзивної освіти, яка може привести до скорочення соціальної дистанції між дітьми з особливими потребами і дітьми без них, полегшити процеси їх соціалізації та соціальної адаптації, подолати традиції соціальної ексклюзії дітей-інвалідів та їх сімей, а також підвищити культуру соціальної толерантності щодо людей з особливими потребами.

Отже, сучасна соціологія освіти має приділяти увагу дослідженням всіх сфер та напрямів освіти, однак, при цьому не залишати без уваги так групи дітей, які мають обмежені можливості і потребують особливих умов навчання. В такому аспекті, соціологія може і буде робити свій внесок у процеси гуманізації суспільства, зокрема сфери освіти та виховання дітей та молоді.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Social Protection & Social Inclusion [Електронний ресурс] // Employment, Social Affairs & Inclusion // European Commission. – Official site of European Commission/ - Режум доступу : <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=750>
2. Саламанская Декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями [Електронний ресурс]. – ЮНЕСКО, 1994 год. - Режум доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ

Єременко Юлія Вікторівна

аспірантка кафедри соціології ХГУ «НУА»,
директор Харківського фізико-математичного лицю № 27

В умовах сучасної України завдання підтримки обдарованої молоді набуває все більшого значення, оскільки кардинальні зміни у соціальному, політичному, духовному і економічному житті українського суспільства надзвичайно актуалізували потребу в обдарованій особистості, усвідомлено здатній не тільки до активного саморозвитку, творчого вирішення нестандартних ситуацій у власному житті, але й до реалізації своєї обдарованості в ім'я суспільного блага. Виникла потреба у створенні умов, які б оптимально розкривали духовні і фізичні можливості молоді, турбота про яких нині є ваговою складовою прогностичного розвитку науки, культури і соціального життя.

На відміну від психологів, які у XX ст. розробили теорії обдарованості як цілісного системного прояву особистості і зосередились на вивченні особливостей реалізації обдарованості у різні вікові періоди життєдіяльності людини, соціологи сприймають обдарованість як основу для забезпечення успіху її

діяльності у різних сферах. Причому *фокусом соціологічної науки* щодо обдарованості є вплив соціального середовища, в тому числі освітнього, на актуалізацію обдарованої особистості на перших етапах її становлення, перш за все на етапі первинної соціалізації. Ми цілком погоджуємося з А. Б. Сагалаковою і Н. Б. Соколовською, які зазначають, що досліджуючи дитячу обдарованість, необхідно враховувати, що обдарована дитина – це дитина, яка розвивається інакше, вимагає змін усталених норм взаємовідносин, інших навчальних програм. Особливо важко своєчасно помітити таку дитину. Ідентифікувати дитину як обдаровану або необдаровану – значить вмішатися в її долю, передбачаючи зарані суб'єктивні очікування цієї дитини та її батьків. Слід пам'ятати, що обдарованість у різних дітей може бути виявлена у більш-менш очевидній формі [4].

Розглядаючи обдарованість як своєрідне поєднання вродженого і набутого індивідом, ми акцентуємо увагу на тому, що саме *соціальні фактори* (виховання, трудова діяльність, взаємодія з іншими людьми) рішуче впливають на виявлення і подальший розвиток обдарованості особистості. У зв'язку з цим не викликає сумніву, що обдарованість як найбільш загальна характеристика сфери здібностей людини вимагає комплексного вивчення: психофізіологічного, соціально-психологічного, педагогічного і соціологічного. Проаналізувавши теоретичні підходи до вивчення обдарованості, ми звернули особливу увагу на фактори, що впливають на розвиток обдарованості, а особливо на роль соціального середовища.

Ми розділяємо точку зору тих спеціалістів (Д. Б. Ельконін, Д. Фуллер, У. Томпсон і Р. Зайонц), які вважають, що роль середовища є однією з ключових у процесі соціалізації обдарованих дітей, у розкритті їх потенціалу і завдатків [6].

Проблема *освітнього середовища* сьогодні багатьма авторами цілком справедливо розглядається як надзвичайно важлива. У розумінні В. В. Рубцова «освітнє середовище» – це така спільність, яка у зв'язку зі специфікою віку характеризується: а) взаємодією дитини з дорослими і дітьми; б) такими найважливішими процесами, як взаєморозуміння, комунікація, рефлексія (тобто ставлення до свого власного досвіду всередині даної спільноти); в) такою дуже важливою характеристикою, як історико-культурний компонент, що визначає, звідки це взялось, як воно «просувається» (або, може, цього ніколи не було). Все це пов'язано з породженням того засобу, який дає спільноті можливість прийняти цей зразок як власний, тобто його створити [3]. В. І. Слободчиков вважає, що середовище, яке сприймається як сукупність умов і обставин для освіти, не існує як дещо однозначне і зарані дане. Середовище починається там, де відбувається зустріч того, хто навчає, і того, хто навчається, де вони спільно починають її проектувати і будувати як предмет і ресурс своєї спільної діяльності і де між суб'єктами освіти починають вибудовуватися певні зв'язки і відносини [5].

Якщо розглядати освітнє середовище з точки зору освітніх можливостей, які воно надає, то критерієм якості є його здатність забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного саморозвитку. Мова йде про ситуацію взаємодії учня зі своїм освітнім середовищем, у якому він, проявляючи відповідну активність, стає реальним суб'єктом свого розвитку, суб'єктом освітнього середовища, а не залишається об'єктом впливу його умов і факторів. Надання освітнім середовищем тієї або іншої можливості, що дозволяє задовольнити певну потребу, «провокує» суб'єкта проявляти активність. Тут актуальним стає питання про те, у якій мірі інтересам розвитку особистості окремої людини відповідає той або інший тип освітнього середовища [2].

У плані нашого розгляду дуже важливим є думка В. І. Слободчикової про те, що освітнє середовище характеризується категорією подієвої спільності, тобто цілісно-смісловним об'єднанням людей, що створюють умови для розвитку предметної діяльності та індивідуальних здібностей людини. Для вищої освіти виявляється принципово важливим положення, висунуте цим вченим, про те, що освітнє середовище є професійно-діяльним, керованим і залежить від його насиченості освітніми ресурсами [5].

Якщо не враховувати фактори соціального середовища, то у обдарованих дітей виникають різні проблеми, які можна розділити на дві групи – соціально-психологічні і соціальні.

В сучасному українському суспільстві діють *соціальні фактори*, які не сприяють розвитку обдарованих дітей:

- культурні (відсутність чітких ціннісних орієнтирів, стереотипи, нерозвинуте культурне середовище сім'ї, суспільства, відсутність підтримки з боку оточення);
- інституціональні (нерозвиненість соціальної політики щодо обдарованих дітей, включаючи спеціальні програми для творчо обдарованих дітей, а також і системи соціальних інститутів, що мають справу з неординарними дітьми) [6].

Суттєво у негативному плані позначилася на розвитку обдарованих дітей і соціально-економічна трансформація українського суспільства, що принесла деструктивні тенденції в систему дошкільного і шкільного виховання і освіти. Творчо обдаровані діти перетворилися у своєрідну «групу ризику», ставши більш вразливими, ніж такі категорії, як діти-сироти і діти, що залишилися без опіки батьків, діти-інваліди, діти, що знаходяться у соціально небезпечному стані, яким суспільство і держава традиційно приділяють

підвищену увагу (оскільки вважається, що вказані групи дітей в першу чергу потребують соціальної реабілітації, адаптації та інтеграції в суспільство).

В умовах комерціалізації спеціального професійного виховання і освіти багатьом неординарним дітям закрито шлях до повноцінного розвитку їх природних здібностей. За умов високої диференціації сучасного суспільства обдаровані діти повинні бути виділені в спеціальну цільову групу, яка має підтримуватись незалежно від їх соціального походження і матеріального стану [1]. Оскільки можливості держави у розвитку обдарованих дітей досить обмежені, вона розраховує на розвиток добродійних фондів і програм, а також на відродження меценатства в Україні.

Таким чином ми можемо зробити висновок, що проблема виявлення обдарованих дітей і підлітків повинна бути переформульована як проблема виявлення їх природних задатків і створення умов для їх інтелектуального і особистісного зростання дітей у загальноосвітніх школах і закладах додаткової освіти. При цьому основними векторами розкриття потенціалу процесу становлення обдарованості мають бути такі об'єкти міждисциплінарної природи, як: інтелектуальна продуктивність, творча активність і зріле Я. Однак умови для просування цих векторів, імпульс розвитку, динаміку і характер напряму задають переважно соціальні процеси і взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Одаренные дети. – Экономика. Социология. Менеджмент [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eccosman.hse.ru/text/33372755/> (дата обращения: 11.04.2016). 2. Ругуш Л. А. Педагогическая психология / Л. А. Ругуш, А. В. Орлова. – СПб. – 2010. – 414 с. 3. Рубцов В. В. Основы социально-генетической психологии / В. В. Рубцов. – М., 1996. [Электронный ресурс]: Научная библиотека КиберЛенинка: Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-sreda-kak-usloviye-razvitiya-lichnosti-i-ee-subektov#ixzz4IeaHzP3Y> (дата обращения: 19.07.2016). 4. Сагалакова А. Б. Специфіка соціально-психологічних проблем обдарованих випускників України / А. Б. Сагалакова, Н. Б. Соколовська // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 2. – С. 68–72. 5. Слободчиков В. И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / В. И. Слободчиков. – М., 2000. – 230 с. 6. Шаяхметова Р. Р. Социальные аспекты / Р. Р. Шаяхметова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/sotsialnye-aspekty-upravleniya-protseptom-razvitiya-odarenyh-detey-v-sovremennom-rossiyskom-obshchestve#ixzz4DtVj7MWG> (дата обращения: 7.07.2016).

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ КАК ТРЕНД И ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Чубатенко Александр Николаевич

магистр по специальности «Политология»,
Председатель всеукраинского фонда «Завтра»

С позиций социальной психологии и социологии, формирование личности человека – это последовательное изменение и усложнение системы ее отношений с окружающим миром, природой, трудом, другими людьми и с самим собой. Такое развитие происходит на протяжении всей жизни человека. В данном процессе особенно важен детский и юношеский возраст. Человеческая личность формируется и развивается в деятельности и общении, поэтому основные черты личности развиваются в результате внешнего влияния на ее внутренний мир. Таким образом, основной источник социализации личности находится в деятельностном и коммуникативном ее взаимодействии с обществом. В целом, на формирование личности, его способностей влияют три основных фактора: воспитание, социальная среда / общественные отношения и наследственные задатки [1, с. 254, 290].

В рамках социологии социальных изменений проблемы развития современной личности рассматриваются как процесс перехода от авторитарной личности к инновационной. Данный процесс затрагивает отношение личности к действительности, понимание роли индивида в мире, стиль лидерства и раскрытие способностей к созиданию и новациям [2, с. 301-303]. По всем этим аспектам инновационная личность демонстрирует активность, открытость, любознательность, критичность, ответственность за повышение эффективности решений и действий, стремление к изменениям, терпимость, стремление к оригинальности, творчеству, самобытности и познанию.

Такие изменения личности носят глобальный характер и кардинально влияют на характер преобразований в современных обществах. С одной стороны, современный этап научно-технического прогресса выявил потребность в людях творческого, неординарного мышления, способных вырабатывать и применять нестандартные решения в условиях высокой социальной динамики и хаотических перемен. С другой стороны, потребность общества в дальнейшем развитии социального и научного прогресса актуализирует проблему выявления одаренных, талантливых детей и молодых людей, их социализации в общеобразовательных и профессиональных учебных заведениях, профессиональной деятельности.

В современном обществе стало общепринятым мнение, что успешен тот, кто может быстро реагировать на постоянные изменения в обществе. Это относится и к одаренным детям. Одаренные дети – это дети, которые опережают сверстников в развитии и могут считаться исключительными. При достаточном внимании к проявлениям интеллекта и познавательным потребностям ребенка, а также использовании взаимодополняющих методов диагностики можно выявить детей с незаурядными умственными возможностями. Исследования психологов и педагогов показали, что дети с высокими умственными возможностями обладают некоторыми общими особенностями, которые должны учитывать учебные программы для них. К таким общим особенностям относятся следующие:

- особенности мышления: быстрота мыслительных процессов – способность быстро схватывать смысл принципов, понятий, положений, высокий уровень аналитико-синтетической деятельности, продуктивность умственной работы (способность подмечать, рассуждать и выдвигать объяснения);
- внимательность, собранность, постоянная готовность к напряженной работе, потребность сосредотачиваться на заинтересовавших сторонах проблемы и стремление разобраться в них;
- широкий круг познавательных интересов, выступающих постоянным стимулом мыслительной активности ребенка.
- понимание, обеспокоенность, тревожность в связи со своей нестандартностью, непохожестью на сверстников.

Большинство исследователей данной проблемы утверждают, что одаренность проявляется у подавляющего большинства детей, однако существуют отличия в степени выраженности каждой из этих способностей, взятой в отдельности. Специфические различия в одаренности детей обнаруживаются, главным образом, в направленности интересов. Часть детей после какого-то периода исканий погружается в математические и другие точные науки, другая часть – в биологию, третья – в художественно-литературное творчество, четвертая – в историю и археологию, обществознание. Дальнейшее развитие способностей каждого из этих детей происходит в конкретной деятельности, которая осуществляется на основе индивидуальной одаренности, а также под воздействием семейного, дружественного окружения и педагогического влияния.

В целом, одаренность как психическое образование представляет собой комплексное, интегральное свойство личности, включающее в себя когнитивные, некогнитивные и социальные факторы, что свидетельствует о необходимости использования адекватных и современных подходов в обучении одаренных детей для успешного развития их талантов [3, с. 10].

Украинское общество в последние десятилетия развития демонстрирует парадоксально неуважительное отношение к талантливым людям. Это проявляется как в образовательной, так и в экономической, политической сферах. Талантливые люди не получают достаточной поддержки на этапе обучения в школах и вузах, и самое главное, в профессиональной среде, в которой обесценен интеллектуальный труд, инновационная деятельность, поскольку они не находят материальной достойной / достаточной оплаты. Это сделало и делает интеллектуальную профессиональную деятельность в большинстве случаев непрестижной, экономически непривлекательной. Такая ситуация разрушает мотивацию к профессиональному росту и творчеству, стимулирует «утечку мозгов» в более развитые страны, что может рассматриваться как деструктивная тенденция развития украинского общества.

С нашей точки зрения, Украина нуждается не в политике догоняющей модернизации, а в опережающем развитии, что предполагает реализации целого ряда стратегий в социальном управлении, среди которых важнейшую роль играет поддержка талантливых людей, развитие образования одаренных детей и молодежи, их максимальная инклюзия во все сферы жизнедеятельности общества – науку, образование, медицину, рекреацию, экономику (производство), бизнес, менеджмент, политическое управление.

Всеукраинский фонд «Завтра» разработал уникальную методику компьютерного тестирования детей в школах с целью выявления их особых способностей. Данная программа тестирования включает рекомендации для развития личностных способностей школьников и сфер их применения. Программа прошла апробацию в ряде школ Украины, нашла поддержку со стороны управленческих государственных структур в сфере школьного образования.

С нашей точки зрения, поддержка образования одаренных, талантливых детей должна получить в Украине максимально широкое развитие как форма и направление общего курса демократизации и гуманизации жизни общества. Талантливые, активные и ответственные люди в Украине должны иметь благоприятные условия для самореализации, что в свою очередь должно усилить человеческий потенциал и обеспечить опережающее развитие страны в эпоху перехода к обществу знаний и высоких технологий.

ЛИТЕРАТУРА: 1.Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – Спб.: Издательский дом «Питер», 2009. – 444 с. 2.Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка . – пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с. 3.Фримен Дж. Одарённые дети и их образование: Обзор международных исследований / Дж. Фримен // Иностранная психология. – 1999. – №11. – С.10-18.

**ПРОБЛЕМА ВІДВІДУВАННЯ ШКОЛИ ТА ПРОГУЛІВ
(ЕМПІРИЧНИЙ ЗРІЗ НА МАТЕРІАЛАХ ОПИТУВАННЯ
УЧНІВ 9-Х КЛАСІВ ЛЬВІВЩИНИ)**

Мірчук Ірина Леонідівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Для ефективного забезпечення інститутом освіти якості освітніх послуг та зниження соціальних девіацій в учнівському середовищі, суттєво актуалізується наукова увага до проблеми відвідування учнями школи. Ця проблема з соціологічної точки зору має дослідницькі перспективи для дослідження з позицій практичної парадигми. Регулярне відвідування учнями занять є необхідним не тільки тому, що забезпечує успішний процес навчання, а й тому, що формує відповідальне ставлення до роботи, яке учень перенесе у своє доросле життя, а також є чинником зниження асоціальних форм поведінки. Пропуски учнями школи можуть нести загрозу зростання ризиків асоціальної поведінки, небезпек для їхнього психічного і фізичного здоров'я. Українське законодавство чітко регламентує, що загальна середня освіта є обов'язковою, а забезпечення відвідування учнями школи та отримання загальної середньої освіти є обов'язком батьків. В той час школа, за Р. Мертоном, виконує опікунську функцію, функцію «baby-sitting» на час відсутності батьків.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження проблеми пропусків школи без поважних причин старшокласниками у розрізі різних типів населених пунктів: великого міста, середнього міста та села.

Джерельною базою нашого дослідження є матеріали українсько-польського соціологічного проекту «Соціальне здоров'я та ризики стилю життя учнівської молоді Львівщини», проведеного у листопаді – грудні 2016 р. за участі авторки. Ініціатором дослідження та організаційну підтримку забезпечила Державна агенція розв'язання алкогольних проблем (PARPA, Польща). З українського боку дослідження проведене групою соціологів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Національного університету «Львівська політехніка» (координатор проекту з українського боку проф. С. Щудло). Опитування проводилося методом групового аудиторного анонімного анкетування учнів 9-х класів загальноосвітніх шкіл Львівщини (Львова, Дрогобича та сіл Дрогобицького району). Вибірка формувалася як двощаблева випадкова, обсяг вибірки становив 1801 учень (у Львові опитано 1 246 респондентів, у Дрогобичі – 307, у селах Дрогобицького району – 248 респондентів).

З низки дослідницьких завдань ми виділили для аналізу питання пропусків школи старшокласниками. З цією метою респондентам пропонувалося питання: «Скільки днів ти пропустив/ла в школі без поважної причини протягом останніх 4-ох тижнів?» (табл. 1).

Аналіз даних, наведених у таблиці, засвідчує, що більше половини старшокласників пропустили школу без поважних причин впродовж останнього місяця до проведення опитування. Показники є дуже високими і прогули є характерними для учнів усіх типів населених пунктів, в яких ми проводили опитування - і обласного центру, і середнього міста, і села. Зазначимо, що дівчата частіше пропускають школу (не було пропусків у 44,5%), ніж хлопці (не було пропусків у 49,9%). Відмінності є статистично значимими.

Таблиця 1.

Пропуски школи без поважних причин протягом останніх 4-ох тижнів, %

	N	0 днів	1 день	2-3 дні	4-5 днів	6-10 днів	11 днів і більше
Львів							
Хлопці	603	50,9	17,6	18,4	6,8	1,8	4,5
Дівчата	606	45,0	18,6	18,5	10,2	4,0	3,6
Разом	1209	48,0	18,1	18,5	8,5	2,9	4,1
Дрогобич							
Хлопці	155	51,0	13,5	23,8	5,2	1,9	4,5
Дівчата	144	38,2	15,3	28,4	11,1	3,5	3,5
Разом	299	44,8	14,4	25,3	8,0	2,7	4,0
Село							
Хлопці	120	43,3	14,2	30,8	5,8	3,3	2,5
Дівчата	117	49,6	20,5	29,7	12,8	2,6	0,9
Разом	237	46,4	17,3	22,3	9,3	3,0	1,7
Разом							
Хлопці	878	49,9	16,4	21,0	6,4	2,1	4,2
Дівчата	867	44,5	18,3	19,5	10,7	3,7	3,2
Разом	1745	47,2	17,4	20,2	8,5	2,9	3,7

Отже, на перший погляд, різниця між пропусками школи старшокласниками різних населених пунктів є незначною, однак, все-таки вона є. Можливо, у зв'язку з певними умовами проживання та більш тісним спілкуванням між родичами і педагогами, сільські школярі мають менш тривалі пропуски школи без поважних причин. У той же час, міська молодь має більше можливостей уникнути контролю та відповідальності за прогули.

Проблему пропусків учнями занять у школі без поважних причин можна віднести до розряду вічних. Безумовно, це явище справляє негативний вплив на якість знань та виховання підростаючого покоління. Окрім цього, неконтрольоване з боку батьків і педагогів проведення вільного часу молоддю, може призвести до загрози ризикогенної поведінки молоді. Тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотичних речовин, антидепресантів, азартні ігри, надмірне користування Інтернетом – все це уже стало загрозою психічного і фізичного здоров'я сучасної молоді. Сподіваємось, що такі дослідження сприятимуть посиленню уваги органів державної влади, соціальних педагогів, психологів і, в першу чергу, батьків, до цієї проблеми.

ЕВАЛЮАТИВНИЙ ПІДХІД ДО УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОКРАЩЕННЯ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Паронікян Анжела Арменівна

аспірантка соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сьогодні в рамках світового співтовариства все більше активізуються інтеграційні етнополітичні міжкультурні процеси. У зв'язку з цим в науковому дискурсі все частіше актуалізується питання про феномен взаємодії етносів і культур, про ступінь і механізми їхнього впливу один на одного, про роль і місце окремих з них в загальному етнокультурному та соціально-політичному полі.

Внаслідок цього особливої актуальності набувають процеси, пов'язані з інститутом освіти. Адже освіта – це провідна соціальна діяльність, яка бере участь в породженні таких системних соціальних і ментальних ефектів в житті суспільства, як формування громадянської, етнокультурної та загальнолюдської ідентичності; динаміка соціальної диференціації і стратифікації суспільства; засвоєння різних традицій, цінностей, норм і установок поведінки великих і малих соціальних груп; придбання репертуару особистісних, соціальних та професійних компетентностей, що забезпечують індивідуалізацію, соціалізацію та професіоналізацію особистості в світі людей і професій; зростання людського потенціалу як найважливішої умови конкурентоспроможності країни [1, с. 66].

Ціннісні орієнтири методології соціокультурного конструювання освіти як провідної соціальної діяльності суспільства, дозволяють сучасним дослідникам поставити завдання з формування громадянської ідентичності, етнокультурної ідентичності та загальнолюдської ідентичності. Тому все частіше піднімається питання про необхідність відійти від механічної адміністративно-територіальної систематизації компонентів та стандартів освіти і розкрити реальні ціннісні установки освіти, на досягнення яких і повинні бути спрямовані освітні програми [1, с. 67].

Зокрема соціальна інтеграція молоді етнічних меншин формується відповідно до перспектив життя в сучасних європейських суспільствах, де ключове значення для соціальної інтеграції молодих людей має, перш за все, система освіти. Крім того, освіту необхідно розглядати як інститут досягнення соціальної довіри, толерантності та профілактики ксенофобії. В умовах зростання соціальної різноманітності в країні перед системою освіти все більш рельєфно виступають завдання забезпечення соціальної та психологічної гармонізації різних верств суспільства, зменшення соціальної напруженості між представниками різних конфесій і національних культур. Рішення цих соціальних завдань вимагає реалізації державної політики, спрямованої на втілення принципів віротерпимості, толерантності, миролюбності, громадянського патріотизму і світського характеру навчання в системі освіти, а тим самим перетворення освіти в інститут накопичення соціального довіри і згоди [1, с. 70].

Для того, щоб інститут освіти в Україні сприяв соціальній інтеграції представників національних меншин, а також формуванню громадянської ідентичності, сучасна система освіти повинна бути позбавлена ксенофобських настроїв, дискримінації за етнічними ознаками, упередженого ставлення до представників інших національностей; вона потребує ефективних реформ, завдяки яким зможе не тільки відповідати сучасним європейським стандартам, але і глобалізаційним змінам, соціально-політичним та етнічним викликам з якими нам довелося зіштовхнутися. Саме тому, на нашу думку, слід звернути увагу на необхідність евалюації в системі української освіти.

У всьому світі за допомогою евалюації довелося зменшити рівень корупції, зробити соціальні проекти більш ефективними, сприяти демократизації суспільства. Сьогодні евалюація довела свою

ефективність при впровадженні соціальних та науково-освітніх програм у більшості європейських країн і США [5]. Шляхом поступової евалюації науково-освітніх та соціальних програм, треба поширити культуру евалюації в Україні, реформувати сучасну систему освіти, і забезпечити належні умови для соціальної інтеграції представників національних меншин. Адже недарма у науковому дискурсі евалюація розглядається в контексті «наднаціональної освіти», «мультиплексного вимірювання» якості освіти, і вже давно сформовані рекомендації щодо розвитку змісту і форм організації вітчизняної освіти з урахуванням тенденцій розвитку нової наднаціональної парадигми [2].

В освіті евалюація – це сукупність заходів з підготовки та проведення контрольної-оціночної діяльності, отримання валідної освітньої інформації про стан об'єктів, накопичення та аналізу даних про досягнення, прогнозування розвитку освітніх систем і суб'єктів освітнього процесу. Відмінними рисами евалюації є об'єктивність, висока інформативність і прогностичність [6]. Принципово важливим стає отримання динамічних оцінок на основі принципів і стандартів евалюації як процедури незалежної оцінки якості освіти і аналітичної системи встановлення еквівалентності досягнень заданим нормам та стандартам, з метою моніторингу та діагностики стану об'єктів освіти [3].

Евалюація в освіті, будучи складним комплексним дослідженням, носить багатofункціональний характер. В освіті вона охоплює спектр теоретико-методологічних і практичних робіт по систематичному дослідженню цінності і позитивності якостей учнів на основі єдиної методології та сукупності кількісних і якісних методів змін [5]. Саме тому евалюація сучасної української освіти сприятиме не тільки покращенню освітньої системи в цілому, а й допоможе створити сприятливі умови для соціально-культурної інтеграції представників національних меншин.

Евалюація в освіті має всі напрямки оціночно-аналітичної діяльності: постановка цілей, визначення методологічного підходу; розробка логічних або математичних моделей; вибір методів збору і аналізу інформації; розробка дизайну дослідження; визначення методів обробки та інтерпретації даних в процесі аналізу для прийняття управлінських рішень з метою підвищення якості освіти [4]. Щоб результати евалюації були достовірними і викликали довіру, а сукупність процесів була ефективною, необхідна стандартизація евалюаційної діяльності. Стандарти евалюації спираються на чотири фундаментальних якості: корисність, можливість втілення, коректність, точність [7]. Саме завдяки такому підходу можуть бути прийняті ефективні рішення, а також розроблені та впроваджені релевантні реформи, які сприятимуть демократизації освітнього процесу, і в подальшому трансформують систему освіти в ефективний інструмент соціальної інтеграції етнічних меншин.

Висновок: враховуючи соціально-політичні та етнічні виклики, з якими зіштовхнулася Україна та деякі європейські держави, проблеми соціальної інтеграції етнічних меншин стали надзвичайно актуальними і потребують підвищеної уваги. Ситуація останніх років в Україні довела, що механізми та технології інтеграції представників різних етносів в нашій державі застаріли, і для уникнення подальшого погіршення ситуації в соціально-політичній сфері на підґрунті етнічного плюралізму, слід впроваджувати нові інтегративні технології на державному рівні. Почати необхідно із української системи освіти, адже саме цей інститут значною мірою відповідає за формування належної громадянської, етнокультурної та загальнолюдської ідентичності у молодого покоління, і має сприяти соціальній інтеграції представників етнічних меншин. Але сучасна українська система освіти не відповідає цим умовам, саме тому необхідним є впровадження евалюативного підходу до освіти в Україні. Евалюація вже довела свою ефективність у різних сферах суспільного життя в багатьох країнах світу, саме тому поширення культури евалюації в Україні, і перш за все у контексті освітнього процесу, сприятиме належному реформуванню системи освіти, і створенню сприятливих умов для успішної інтеграції етнічних меншин.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Асмолов А. Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества [Текст] // Вопросы образования. – 2008. – № 1. – С. 65-86. 2. Тагунова И. А. Образование в глобальном измерении: монография [Текст] / И.А. Тагунова, В.А. Мясников, Н.Н. Найденова. – М.: ИТИПРАО, 2009. – 512 с. 3. Ефремова Н. Ф. Эвалюация как информационная основа управления качеством обучения [Электронный ресурс] // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-7. – С. 1489-1493 // Режим доступа: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37179> 4. Усатая И. Е. Эвалюация как инструмент управления качеством обучения в образовательной практике [Электронный ресурс] / Усатая И. Е., Давыдова М. А. // Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 2. // Режим доступа: <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=14357> 5. Каплун М. Сучасні підходи до евалюації: навщо вони українському суспільству? [Електронний ресурс] / Марія Каплун // Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти. Випуск 1: Матеріали інноваційного семінару «Евалюація освітнього простору» // Режим доступу: http://www.slideshare.net/volodymyr_kryachko/vydannya-evaluation-1seminar 6. Ефремова Н. Ф. Стандарти евалюації в діяльності вуза [Електронний ресурс] / Ефремова Н. Ф., Харченко К.В. // Проблеми качества образования: материалы XXI Всерос. науч.-метод. Конф. – С. 16-19 // Режим доступа: http://portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php 7. Ефремова Н. Ф. Обеспечение качества оценочной деятельности вузов на основе стандартов эвалюации [Электронный ресурс] // Проблемы качества образования: материалы XXIII Всерос. науч.- метод. конф., 24-30 мая 2013 / УГАТУ.-Уфа. 2013. – С. 3-9 // Режим доступа: http://portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php

СЕКЦІЯ 19

СУЧАСНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Lysytsya Nadiya

Doctor of Science (Sociology),

Professor of the Department of Applied Sociology and Social Communication

V. N. Karazin Kharkiv National University

Contemporary society is an informational society where a lot depends on the ability to take part in various types of communication. Each communication is only then effective when it presupposes feedback communication and has results. Results should correspond to the anticipation of the participants of feedback communication. Feedback communication is an interaction which is supported with the help of communicative technologies presented in different ways.

The problem of communication has been the subject of scientific publications of many scientists such as G. Mead, J. Habermas, E. Rogers and many others. Information and communication technologies in education were analyzed and studied by Chris Abbot, Steve Kennewell, Richard Andrews, Stephen Fallows, Rakesh Bhanot. But in spite of all researches there are still many problems that are opened to studying. Among them are the following: what is the role of communicative technologies, what concrete communicative technologies can make education better, are there any characteristics of communicative technologies and as a result influence on educational process?

Education is the sphere where there is always inequality at the very starting point. Inequality exists because experience of the actors is different, intellectual potential is different: one actor (the lecturer) has knowledge, experience, certificate which proves competency. The other actor (learner) has desire to learn, expectations to know more, to become professional and as a consequence to have successful career. It is impossible to delete this inequality during the process of teaching, but it is possible to create the atmosphere of cooperation between the mentioned actors with the help of communicative technologies. In spite of the fact that technologies have been studied by sociologists and specialists in pedagogical science, philology, psychology yet communicative technologies in education is still a problem which needs research, because it may influence consumers of educational service become motivated in learning and reduce inequality between lecturers and learners. It determines the topicality of the problem.

Communication as a scientific problem has been studied mainly in connection with culture, business, marketing activity.

The aim of these theses is to define the significance of communicative technologies in securing successful education. To achieve the aim it is necessary: 1) to analyze the roles of the actors of communication, 2) to describe the expectations of the actors of communication, 3) to outline the advantages of the actors of communication.

Interaction of participants in the sphere of education is rather complicated due to difference of the actors according to the level of competence, experience of the actors, motivation and perspectives of their pragmatism. Differences between the actors explain the roles of the actors of communication which are also different. The role of the lecturer is to present the subject in such a way as to form interest in specialty, to motivate hard work and stimuli to success in professional activity. To realize this role a lecturer should be able to make communication not only cognitive, but interesting from the point of view of new approaches and communicative technologies. Students should become active partners of communication during the teaching process. They should evaluate, create, manage and keep under control any professional situation and individuals whom they meet to be able to cope with any problem.

It goes without saying that expectations of the actors coincide: the actors want cooperation, understanding and future professional perspectives. Communicative technologies support the basis for cooperation.

As a result of cooperation every actor receives advantages in which he is interested : lecturers prove professional skills, form reputation of advanced specialists who use new communicative technologies to make their students partners of communication; students become interested and motivated, because feel that they have skills of escaping conflicts, managing personnel in professional situations, influencing partners and rivals and securing prerequisites for successful partnership, leadership, competitiveness in the labor market.

All advantages mentioned above are obligatory conditions for deleting or at least reducing inequalities among the actors in educational sphere and providing a good basis for future development of education as a social institution.

Communicative technologies should be oriented at developing partnership between the actors on the basis of motivation and interest from both sides: lecturers want to be in demand and have reputation of professionals and advanced specialists who are in the know of events about demands of employers and teach students to be competitive in any professional situation. Students have intention to make a career that is why they will try to be flexible in professional activity – that is possible when they cope with all communicative technologies presented by the lecturers: creative, evaluation, forecasting, story telling and others. In case both actors reach their aims they will be satisfied and hope for cooperation.

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАС-МЕДІА

Назаренко Катерина Сергіївна

аспірантка кафедри медіакомунікацій

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Характерною рисою сучасного українського суспільства є посилення ролі соціального інституту мас-медіа. Сьогодні інформація та медіа займають одні з головних позицій у житті українського суспільства, охоплюють різноманітні сфери діяльності та особистий простір людини. Визначення принципів соціальної відповідальності у діяльності сучасної української медіаспільноти дозволить покращити якість роботи журналістів та підвищити рівень їх професіоналізму.

Дослідження окремих аспектів соціальної відповідальності мас-медіа отримали активний розвиток у ХХ столітті. Основні ідеї теорії соціальної відповідальності засобів масової комунікації сформували американські дослідники Д. Мак-Квейл, Т. Пітерсон, Ф. Сіберт, У. Шрамм, Р. Хатчинсон та ін. Питання етичної культури, професійних принципів і норм діяльності медійників розкриваються у роботах українських та російських дослідників: В. Іванова, С. Корконосенка, О. Кузнецової, Г. Лазутіної та ін. Наше дослідження — це спроба звернутися до цієї недостатньо дослідженої теми, поставивши за мету визначення принципів соціальної відповідальності українських мас-медіа початку ХХІ століття.

Поняття «соціальна відповідальність» має широке семантичне поле та застосовується в різноманітних сферах суспільного життя. У широкому розумінні поняття «соціальна відповідальність» трактується як обов'язок і готовність соціального суб'єкта відповідати за свої дії та їхні наслідки. Це зобов'язання людини перед кимось і за щось. «Соціальна відповідальність — це властивість (стан) акторів різного рівня, яка, актуалізуючись певним чином залежно від сприйняття ситуації, в якій перебуває актор, змушує брати на себе зобов'язання щодо інших акторів, подій, об'єктів, процесів, умов життєдіяльності, соціального й природного оточення» [1, с. 12]. На нашу думку, поняття «відповідальність» не обмежується лише певним «боргом» людини. Можемо припустити, що відповідальність — це здатність, можливість і необхідність відповідати, а «соціальна відповідальність» — це здатність, можливість і необхідність відповідати за те, що має відношення до життя людей та їх відносин у суспільстві.

Проблема соціальної відповідальності мас-медіа займає важливе місце серед актуальних питань теорії масової комунікації. Американський теоретик Д. Мак-Квейл пропонує наступне робоче визначення соціальної відповідальності мас-медіа: «Усі зумисні та невмисні процеси, якими медіа прямо чи опосередковано звітують перед суспільством за якість і наслідки публікацій, зважаючи на загальногромадський добробут» [2, с. 182]. З оглядом на цю дефініцію, в нашому дослідженні соціальну відповідальність мас-медіа будемо розуміти як соціальну позицію та поведінку суб'єктів мас-медіа (медійників, медійних спільнот та організацій), спрямовану на дотримання у професійній діяльності стандартів журналістської роботи і дій, що сприяють задоволенню потреб суспільства та налагодженню суспільного діалогу.

Для того, щоб визначити принципи соціальної відповідальності мас-медіа, необхідно звернутись до основних положень етики професійної діяльності засобів масової комунікації. Морально-етичні орієнтири, що містяться у кодексах медіаетики, направлені на підвищення якості та ефективності роботи журналістської спільноти. Варто зазначити, що морально-етичні норми не закріплені законодавчо. «Якщо право побудоване повністю на писаних нормах і на примусі (тобто за недотримання норм права має бути обов'язкове покарання), то етика в основному ґрунтується на неписаних нормах, які склалися внаслідок накопичення досвіду протягом тривалого часу» [3, с. 113–114]. Хоча Кодекси професійної етики журналістів і не мають характеру юридичних норм, вони тісно пов'язані з правовою відповідальністю. Наприклад, законодавство багатьох країн передбачає покарання за передачу неправдивої інформації чи наклеп. Згідно до Закону України, «праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її

гідність, честь чи ділову репутацію», що зазначено у статті 68 Конституції України [4]. Стаття 32 Конституції України передбачає судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї. Не допускається втручання в особисте і сімейне життя людини, а також збір та розповсюдження конфіденційної інформації про людину без її згоди. На відміну від механізмів правового регулювання діяльності медіаспільноти, моральні орієнтири та кодекси роботи журналістів не передбачають суворих засобів покарання за порушення норм професійної діяльності.

Для виявлення основних принципів соціальної відповідальності мас-медіа звернемося до детального аналізу основних положень української медіаетики, яка є механізмом саморегулювання професійної спільноти. Професійна етика українських мас-медіа керується міжнародним та українським законодавством, а також загальноприйнятими міжнародними етичними документами і Кодексом етики українського журналіста [5]. Останній документ затверджено у 2013 році на пленумі Національної спілки журналістів України та рішенням Комітету Незалежної медіапрофспілки України. Кодекс етики українського журналіста містить 19 пунктів, де описані основні вимоги до діяльності журналіста. Опираючись на положення Кодексу, визначимо основні принципи соціальної відповідальності українських журналістів (див. рис.1).

Рисунок 1. Принципи соціальної відповідальності мас-медіа згідно до джерел професійної етики українських журналістів

Відповідність роботи журналістів наведеним принципам соціальної відповідальності є критерієм високої якості та професіоналізму діяльності сучасних українських мас-медіа. Принципи соціальної відповідальності є важливим елементом регуляції поведінки українських медіавників, що потребує подальших соціологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Безрукова О. А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження : дис. докт. соц. наук : 22.00.04 / Ольга Анатоліївна Безрукова. — К., 2015. — 427 с. 2. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Деніс Мак-Квейл ; пер. з англ. О. Возьна, Г. Сташків. — Львів : Літопис, 2010. — 538 с. 3. Медіаосвіта та медіаграмотність / ред.-упор. В. Ф Іванов, О. В. Волошенюк ; за наук. ред. В. В. Різуна. — К. : Центр вільної преси, 2012. — 352 с. 4. Права, Свободи та обов'язки людини і громадянина // Конституція України. — Розділ II. — Ст. 32, 68 / Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141. 5. Кодекс професійної етики НСЖУ [Електронний ресурс] : Національна спілка журналістів України. — Режим доступу : <http://nsju.org/page/196>.

ІВЕНТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В МЕДІА (НА ПРИКЛАДІ ФЕСТИВАЛЮ «ІНКЛЮЗІОН» 2016 ТА 2017 РР.)

Зіненко Олена Дмитрівна,

аспірант II року навчання кафедри медіакомунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Соціокультурні трансформації в сучасній Україні постають новим викликом для журналістів, соціологів, просвітників, громадських діячів та культурних активістів. Одним з наслідків комунікаційного розриву між ними є нерівність доступу до інформації. Представники громадських організацій, культурних інституцій не завжди мають доступ до медіа або недостатньо поінформовані про можливості поширення знань в суспільстві про свою діяльність. В силу економічних причин інформаційні агенції, друковані видання, телевізійні служби новин та інтернет-медіа обмежені в ресурсах для розкриття нових тем, тому здебільшого слідує за мейнстримом, висвітлюють вже «розкручені» теми, запрошують тільки відомих експертів. У цих умовах у якості ефективного засобу привернення уваги до соціальних проблем громадські активісти все частіше використовують івенти.

Завдання івент-акцій — поширення інформації про права людини, гендерну рівність, інформаційну та фізичну доступність (інклюзію) міського середовища тощо. Громадські активісти використовують право мирних зібрань та стають організаторами культурно-просвітницьких акцій прямої дії, залучають лідерів думок, широку аудиторію до обговорення важливих проблем в форматі вуличних акцій, культурних заходів, які привертають увагу засобів масової комунікації.

Одним з прикладів івент-акцій є фестиваль «ІнклюзіОН» — ініціатива ГО «Громадська альтернатива», яка збрала експертну групу для аналізу ситуації з інклюзією в місті Харкові і вирішила організувати івент, метою якого є поширення інформації про інклюзію серед масової аудиторії та налагодження спілкування лідерів думок різних галузей соціального життя. Результатом роботи стали 9 івентів (4 лекції, 3 вуличні акції, 2 прес-події), проведених в рамках фестивалю у 2016 році, та 25 публікацій в засобах масової комунікації (14 інтернет-ресурсів та 5 телеканалів).

Організатори фестивалю відзначили, що ефективним засобом роботи з медіа є підготовка інформаційних матеріалів для використання редакторами, журналістами, репортерами та надання можливості спілкування з експертами. Це можна побачити в матеріалах інформаційного агентства «Медіапорт» [2], інтернет-видання «Справжня вартя» [1; 4], телеканалу «Симон» [5] та ін. Найпопулярнішою подією фестивалю, яку транслювали національні медіа, став квест доступності. В ньому на рівних умовах зі звичайними людьми взяли участь люди з інвалідністю (див., наприклад, «Громадське. Харків» [3]).

З огляду на результати проведення інформаційної кампанії фестивалю «ІнклюзіОН» можна зазначити, що в створенні журналістського повідомлення ключову роль відіграє комунікативна дія. Аналіз присвячених фестивалю «ІнклюзіОН» публікацій дає привід стверджувати, що журналісти традиційних засобів масової комунікації та нових медіа не завжди повно й коректно висвітлювали події та фестивальну тематику, обмежуючись передруком прес-релізів або публікацією фактичних даних (дата проведення, назва та присутні особи) без інтерпретацій та коментарів. Таким чином, бачимо, що засоби масової комунікації перестають бути виробниками інформації, а стають її споживачами, виконують виключно функцію її транслювання. У даній ситуації функції медіа як «сторожового собаки», що покликаний виконувати функції привернення уваги до соціальних проблем, виконують івенти, які організують в публічних просторах громадські активісти, діячі культури, просвітники для масової аудиторії. Організатори створюють інформаційні приводи, забезпечують умови для спілкування журналістів та експертів з соціальних проблем, зокрема з питань прав людини, гендерної рівності та інклюзії.

Після проведення першого фестивалю експертна група прийняла рішення підтримувати дискурс інклюзії в медіа на протязі року до проведення другого фестивалю, для чого було створено платформу спілкування в соціальних мережах, за допомогою якої проводився моніторинг публічних подій та публікацій з тематики інклюзії у Харкові. Темою другого фестивалю «ІнклюзіОН» обрано доступність культури. До експертної групи з підготовки фестивалю 2017 року організатори включили журналістів, музейників, культурних діячів, громадських активістів, які працюють зі змішаними аудиторіями. До початку фестивалю група «Дослідницьке бюро Sociologist» провела опитування зручності відвідування музеїв, яке підтвердило гіпотезу про те, що важливими соціальними проблемами сучасного українського міста є інформаційна недоступність для широкої аудиторії та незручність музеїв для відвідування не тільки людьми з інвалідністю, а й сім'ями з маленькими дітьми. Команда фестивалю розробила програму відкритих заходів з обговорення теми доступності культури для різних аудиторій — студентів, громадських діячів та батьків з дітьми. За попередніми опитуваннями потенційних учасників другого фестивалю, поінформованість суспільства про інклюзію підвищилась, сприйняття запланованих заходів є позитивним.

Досвід проведення першого та підготовки другого фестивалю «ІнклюзіОН» дає підстави стверджувати, що організація івентів є ефективним засобом формування дискурсу соціальних проблем в медіа. Культурно-просвітницькі акції відкритої дії привертають увагу журналістів та створюють умови, за яких нестача ресурсів та недоступність інформації компенсуються можливістю спілкування з експертами, носіями досвіду вирішення соціальної проблеми в публічному просторі «face to face». Таким чином, опосередковано, через тексти та образи соціальні івенти та інтеракції стають чинниками формування соціального дискурсу в медіа.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гуш Ю. Круглий стіл «ІнклюзіОН»: проблеми та досягнення у сфері інклюзивності [Електронний ресурс] / Юлія Гуш. — Режим доступу : <http://varta.kharkov.ua/news/city/1116690> 2. Соколова А. В Харькове стартовал проект о доступности города для людей с инвалидностью [Електронний ресурс] / Анна Соколова. — Режим доступу : <http://www.mediaport.ua/v-harkove-startoval-proekt-o-dostupnosti-goroda-dlya-lyudey-s-invalidnostyu>. 3. У рамках фестивалю «ІнклюзіОН» пройшов квест доступності [Електронний ресурс]. 2016. — 15 вересня. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=ukw2INJxp1Q>. 4. У Харькові відбудеться фестиваль доступності «ІнклюзіОН» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://varta.kharkov.ua/news/city/1116431>. 5. Ясеновська М. Права інвалідів // Насправді. Наживо [Електронний ресурс] / Марія Ясеновська. — Режим доступу : <http://www.objectiv.tv/090916/naspravdi-yasenovskaya.html>.

ВИКОРИСТАННЯ PR В ПРОЦЕСІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН

Стадник Альона Георгіївна

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя).

Розглядаючи паблік рилейшнз як засіб, який забезпечує вплив інформаційних війн на масову свідомість та громадську думку у сучасному українському суспільстві, треба у першу чергу зупинитися саме на його визначені. Існують десятки (якщо не сотні) визначень паблік рилейшнз, приведемо деякі з них. Е. Бернайз, вказує, що піар – це посилення, направлене на те, що б гармонізувати діяльність організації відповідно з інтересами суспільства, та навпаки. А. Чумиков, вважає що паблік рилейшнз – це функція управління інформаційними процесами, спрямована на організацію загального співробітництва, та комунікаційний аудит, та спосіб гармонізації інформаційних процедур і технологій проекту [2, с. 137-138]. Виходячи з цих двох визначень, можна казати про те, що вчені описують паблік рилейшнз як інформаційний обмін, але у процесі інформаційної війни, подібний інформаційний обмін, може перетворюватися у інформаційне маніпулювання громадською думкою. В. Полторак, у свою чергу зауважує (і ми з ним цілком згодні) що паблік рилейшнз – це наука та мистецтво управління громадською думкою [3, с. 200].

Тому проаналізувавши вищезазначені визначення поняття «паблік рилейшнз», ми вважаємо що найбільш точним, по відношенню саме до процесу інформаційної війни, яке здається найбільш чітким та охоплюючим найважливі аспекти того, що воно визначає, є наступне. Паблік рилейшнз – це функція управління, яка сприяє встановленню та підтримці взаємовигідних зв'язків поміж організацією та громадськістю, від якої залежить успіх чи невдача діяльності організації.

Продовжуючи аналіз проблем впливу паблік рилейшнз в процесі ведення інформаційних війн на масову свідомість та громадську думку, треба звернути увагу на один аспект взаємозв'язку інформаційної, комунікативної складової та реального життя, яку відзначає Д. О. Ольшанський. «Інформаційна квазіреальність, каже він, – вже не просто підміняє, а часто заміняє і навіть витискує матеріальний, предметний світ. У певному сенсі буття перестало визначати свідомість – навпаки, усе частіш саме свідомість визначає буття. Маніпуляція свідомістю стає нормою життя. Це не є добрим чи поганим – це реальний факт» [1, с. 10]. Відзначивши цю важливу обставину, що торкається ролі інформації, комунікації, створення інформаційної квазіреальності у впливі на масову свідомість та громадську думку, розглянемо проблеми впливу паблік рилейшнз на громадську думку саме в процесі ведення інформаційних війн. З усього арсеналу засобів, методів та технологій ПР виділимо найважливіші, що як раз можуть створювати інформаційну реальність та квазіреальність та впливати на масову свідомість та громадську думку. Зупинимося на деяких з них:

- іміджмейкінг, якщо аналізувати специфіку проведення інформаційних війн, то створенням та розповсюдженням різноманітних іміджів займаються усі сторони подібних конфліктів. Наприклад, якщо йдеться про останню російсько-українську інформаційну війну, то в Україні велика увага приділяється, наприклад, створенню та просуванню у масовій свідомості населення країни негативного іміджу В. Путіна та інших політиків РФ;

- приховане управління та НЛП-технології, у процесі якого використовуються сублімальні прийоми впливу на громадськість (тобто такі, що здійснюються повз увагу та свідомість адресата впливу). При

цьому треба враховувати ту обставину, що мова не йде обов'язково про якийсь суто негативний маніпулятивний вплив на людину, масову свідомість. Взагалі, маніпуляція – це різновид психологічного впливу на особистість або групу людей з метою управління їх поведінкою. Маніпуляція дійсно може виступати (та саме в ході інформаційних війн часто виступає) як програмування думок та прагнень мас, їх настроїв, психологічного стану з метою забезпечення такої їх поведінки, яка необхідна власникам засобів маніпуляції. Але таке відбувається далеко не завжди і маніпуляція свідомістю людей може бути як нейтральною, так іноді і позитивною;

- організація PR - кампаній (у тому числі використання в них креативу) яка включає наступні елементи: оцінка ситуації; визначення цілей кампанії; визначення публіки (тобто груп громадськості, на які кампанія спрямована); відбір каналів комунікації, технологій впливу на громадськість; планування бюджету; безпосереднє проведення кампанії; оцінка її результатів;

- методи спін-майстеру та спін-доктора дозволяють готувати населення до сприйняття певної інформації, а також впливати на виправлення ситуації на користь зацікавленої сторони у випадку актуалізації невідгідних для неї повідомлень;

- метод спічрайтингу дозволяє створювати такі вступи чи доповіді, що виступають як найефективніші засоби впливу на значні сегменти аудиторії, населення в процесі інформаційних війн, можуть стимулювати його на певні дії і таке інше;

Розглянуті вище та багато інших піарівських методів та технологій (наприклад таких, як електоральні, аналітичні, соціологічні та політичні та багато інших) свідчать про значну роль публік рилейшнз при організації та проведенні інформаційних війн. При цьому треба мати на увазі що, PR – це окремий, дуже важливий та не простий інструментарій впливу повідомлення на ефективність інформаційних війн, що потребує спеціального вивчення, аналізу та організації використання у практичній роботі у відповідній сфері політичної та інформаційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ольшанский Д.В. Политический PR / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с. 2. Петрунин Ю.Ю. Политические коммуникации / Ю.В. Петрунин, А.И. Соловьев. – Москва : Аспект Пресс, 2004. – 332 с. 2. Полторак В.А. Социология общественного мнения / В.А. Полторак. – Киев–Днепропетровск: Центр «СОЦИОПОЛИС», 2000. – 264 с.

СЕКЦІЯ 20**СОЦІОТЕХНОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ СОЦІОЛОГА У ВИРІШЕННІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА: В ПОШУКАХ НОВІТНІХ ФОРМ ПІДТРИМКИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ****СОЦІОПРАКСІОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ПІДТРИМКИ СУЧАСНОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ**

Подшивалкіна Валентина Іванівна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Відомо, що виступи студентів у 1968 році у Парижі були спровоковані цілою низкою факторів, серед яких була відсутність переваг на ринку праці випускників вищих навчальних закладів, тому що отримані знання були схоластичними за змістом та не враховували багатомірні контексти сучасного життя. Півстоліття представники вищої школи шукали напрями подальшого реформування вищої освіти, зокрема у напрямку забезпечення професійних компетенцій, академічної мобільності тощо.

Реформа вищої освіти згідно з Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII спрямована на формування такої освітньої системи, яка б забезпечувала, з одного боку, потреби регіонів країни в професійних та управлінських кадрах як основи їхнього розвитку, з другого боку – потреби в європейській інтеграції. Ця реформа поставила проблему впливу парадигмальних змін в сучасній науці та культурі на систему підготовки професіоналів-експертів. Разом з тим позаконтекстність сучасної системи вищої освіти приводить до неготовності випускників соціогуманітарного профілю класичних університетів до вирішення конкретних соціальних проблем, до подовженої адаптації в професійній сфері та в умовах соціальних ризиків.

Актуальною науковою проблемою виступає протиріччя між станом сучасного інформаційного суспільства, потенціалом якого виступають не стільки природні ресурси, скільки потенціал духовного та інтелектуального розвитку людини, та недостатнім використанням праксиологічного підходу у системі вищої освіти не тільки для ідентифікації унікальних контекстів діяльності випускника, але й і засобів їхньої діагностики та технологій професійної діяльності. В сучасній літературі не у повній мірі представлені праксиологічні контексти становлення професіоналів та їх відображення у змісті та методах діяльності при вирішенні суспільних проблем (або проблем клієнтів), як основи для переходу від універсалістських знань до контекстного знання, спрямованого на визначення та вирішення глокальних (тобто одночасно глобальних та локальних) соціогуманітарних проблем.

Суттєвий внесок у з'ясування цих проблем здійснили: У. Бек (2000), який запропонував поняття «контекст обставин», З. Бауман (2005) - поняття «держава індивідуальної безпеки»; П. Бурдьє (1999) та Б. Флівберг (2005) виокремили специфіку та роль у суспільстві експертів-віртуозів. Дидактичні особливості контекстної освіти представлені в концепції А. А. Вербицького (1991). Різноманітні аспекти становлення та розвитку вищої освіти в Україні визначили В. Г. Кремень, С. М. Квіт, В. О. Огнев'юк, К. С. Островський, В. Л. Погрібна, С. О. Сисоєва та ін.

Контексти задають, перш за все, галузі, які існують в науці. Але й життєві та професійні ситуації не завжди вирішуються тільки в межах конкретної галузі. Частіше вони потребують об'єднання різних підходів з різних дисциплін. Тому важливим завданням постає завдання опису окремих професійних сфер. Особливістю сучасної ситуації на ринку праці є трансдисциплінарність вимог щодо гуманітарної практики. Це означає, що будь-які гуманітарні спеціалісти вимушені шукати та користуватися технологіями з «поля» іншої дисципліни, наприклад з соціології, психології або педагогіки. Тому трансдисциплінарний вектор потребує опису тих прийомів та технологій, якими може скористуватися випускник вищого гуманітарного профілю. Це означає, що соціологічні техніки та практики стають елементами діяльності в нових напрямках та галузях гуманітарного знання. Саме життєві контексти задають нюанси, вміння розпізнавання яких є гарантією професіоналізму. Професійне життя задає такі контексти, що спонукають випускників вищих шкіл інтегрувати отримані знання задля вирішення професійних завдань. Сучасна практика потребує трансдисциплінарного бачення шляхів вирішення проблеми підвищення особистої самореалізації випускників вищих навчальних закладів.

Важливим контекстом виступають різні типи професійної готовності випускників вищих шкіл (Алексенцева-Тимченко К. С., 2006). Безумовно існують вузькі експерти, коло яких формують професійно орієнтовані та схильні до діяльності випускники, які дійсно готові вирішувати на високому

професійному рівні будь-які завдання, але й саме вони залежать від менеджерів, які задають цілі їхньої діяльності та роблять сприяючі умови для їхньої праці. Серед випускників будь-якої спеціальності багато тих, у кого є менеджерські здібності. Вони самодостатні у професійній діяльності, самі можуть ставити завдання та шукати шляхи вирішення проблем. Але й серед випускників є такі, які більш схильні до формування творчої та доброзичливої атмосфери при виконанні будь-якої професійної діяльності. Крім того, є ті, хто відкриті для нового досвіду та легко трансформують отримані знання та навички для вирішення нових завдань в нових сферах діяльності, яка не забезпечена адекватною академічною програмою підготовки. Випускники прагнуть зробити кар'єру різними шляхами, що відповідають їхнім цілям та можливостям. Але й в будь-якому випадку знайомство з можливими професійними контекстами надає їм додатковий вибір того шляху, який відповідає їхнім схильностям та здібностям.

Крім того, чутливість до різних професійних контекстів залежить від загальної життєвої позиції. Наприклад, випускники з ініціативно-продуктивним типом життєвої позиції мають збалансованість спрямованості особистості на кар'єру та сім'ю, різноманітність інтересів, широкий репертуар соціальних ролей. Вони спрямовані на високу включеність до професії. Їхня активність пов'язана з перспективною регуляцією своєї діяльності й вмінням продуктивно вести поточні справи, вільно орієнтуючись у вимогах соціального середовища. Серед випускників є ті, хто характеризується у більший мірі відхідом у приватне життя, у позапрофесійні особистісні зв'язки. Саме через призму приватного життя вони схильні розглядати різні контексти свого професійного життя. Ті, хто має технократичну або кар'єристичну життєву позицію, спрямовані на кар'єру й престиж. Професійні контексти свого життя вони бачать через посадове просування, але не через удосконалювання професійної майстерності. Крім того, на жаль, серед випускників є ті, хто має непродуктивну, соціально-неадекватну життєву позицію, хто не дуже задоволений обраною професією, включеністю до соціальних структур та має малий репертуар соціальних ролей, насамперед професійних (Подшивалкіна В.І., 1998).

Ще одним фактором, що сприяє різному баченню професійних контекстів, є різний рівень включення до конкретної професійної справи: у якості ініціатора-суб'єкта, або як актора, який сумісно з іншими виконує свої професійні обов'язки, або як агента, коли людина виконує конкретну системну функцію (Подшивалкіна В. І., Бирюкова М. В., 2013).

У будь-якому випадку професійні технології, які описують можливі схеми діяльності, виступають в якості скарбниці знахідок та досвіду професіоналів, описані в контексті можливих видів діяльності, можуть бути корисними для кожної з описаних груп. Праксіологічний підхід може стати методологічною та методичною основою для подальших досліджень розвитку класичних університетів у пошуках новітніх організаційно-функціональних форм та моделей співпраці на основі узгодження знаннево-діяльнісних систем підготовки кадрів, а також можуть бути використані для забезпечення академічної автономії та відповідальності класичного університету за підготовку кадрів.

СОЦИАЛЬНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ: ПРИСТРАСТИЯ И ПРИСПОСОБЛЕНИЯ

Каменская Татьяна Григорьевна

доктор социологических наук, профессор кафедры социологии

Института социальных наук Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Предлагается проанализировать проблему изменений одной из категорий научного социологического аппарата – «социальные стереотипы». Для выявления тенденций и результатов изменений социальных стереотипов используется аналитическая процедура поэлементного определения содержательной стороны социальных стереотипов и форм их проявления в поведении и реакциях индивидов и групп.

Категория «социальный стереотип» определялась как практически автоматически воспроизводящаяся устойчивая совокупность представлений и реакций индивидов и групп. Основанием для такого упрощенного реагирования считался осознанный личный жизненный опыт, а также габитулизованный (опривыченный, вошедший в привычку) стереотип поведения, выработанный под воздействием информационных потоков и технологий. Стереотипизированное сознание в дискурсе современной киберреальности и с использованием базовой компьютерной метафоры - это своеобразные «настройки-адапторы», или «драйвера», позволяющие человеку экономить время при осмыслении и выборе стиля, вида, манер реагирования на внешние факторы. Внутренняя содержательная часть социальных стереотипизированных реакций состоит из интегрированного комплекса запомнившихся образов, эмоциональных переживаний и рациональных смысловых решений, которые при необходимости оформляются индивидами в различные стилевые вербальные и иные формы поведения.

За последние полстолетия информационные потоки резко усилились, поскольку появились мощные компьютерные средства управления информацией. Соответственно от усиленных информационных потоков, технологий воздействия существенному изменению подверглись социальные стереотипы.

Во-первых, стремительность многих событий в реальности и постоянное увеличение многообразия информационной составляющей сказываются на самих представлениях индивидов. Ранний по возрасту опыт пользователя заготовками из интернета переводит «представления» в новое качество. «Представить себе что-то» уходит на второй план. При малейшей необходимости такой процедуры включается поиск в широкой информационной сети. Представления сводятся к «подбору на свой вкус».

Во-вторых, репертуар того, из чего приходится выбирать, подвержен интенсивному обновлению и изменению. Сегодня в изобилии поставляются современному пользователю готовые формы для выражения запомнившихся образов, эмоциональных переживаний и рациональных смысловых решений: слоганы, устойчивые выражения, визуальные модели (электронные открытки, смайлы, анекдоты и др.). Эта процедура повседневного подбора из готовых форм-выражений, на наш взгляд, упраздняет социальные стереотипы как «устойчивые совокупности представлений и реакций индивидов и групп». Их устойчивость снижается.

Привнесение визуализационной составляющей в социальные стереотипы (как в структуру переживаний, и в их оформление) более всего влияет на современное проявление стереотипизированных реакций. На наш взгляд, социальные стереотипы трансформируются из социальных в групповые (социально-психологические). Это означает, что они расслаиваются и вместо них образуются:

а) более сильные, связанные с яркими переживаниями, установки, которые по сути являются пристрастиями. Последние обеспечиваются за счет глубоких эмоциональных потрясений и устремлений и в действиях близки подвижнической деятельности;

б) с другой стороны, выделяются упрощенные формы ориентации на собственную выгоду, скорее напоминающие приспособление, конформизм, мимикрию (согласно А. Лобановой).

Из подобной трансформации социальных стереотипов возможно объяснение целого ряда современных для украинского общества явлений в социальном поведении индивидов. В частности, наблюдаемые сегодня сильные проявления подвижничества одних граждан и приспособленческое поведение других по одному и тому же поводу – ни что иное как упрощенное, «на автомате» оценивание и реагирование. Наглядным примером является волонтерство, которое для одних – очень сильный побудительный фактор самоотдачи, а для других – установка на поиск своей выгоды. Как известно, пристрастия могут иметь место и по отношению к негативным явлениям, а приспособления – наоборот удерживать от приближения к этим негативным явлениям.

ПОЛИТИКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ПРИЗМЕ ГЛОБАЛЬНОЙ СОЦИОЛОГИИ

Кириленко Олеся Николаевна

доктор социологических наук,

профессор кафедры политических наук

Ровненского государственного гуманитарного университета

Создание концепции устойчивого развития в 70-80-х гг. XX в. стало научной, общественной и политической реакцией на проблемы нерационального использования природной среды, ее разрушение и загрязнение, а также на необходимость долгосрочного планирования развития стран и глобального сообщества.

Устойчивое развитие (англ. – sustainable development) – это концепция управляемого социального развития на основе установления баланса: между удовлетворением современных потребностей человечества и защитой интересов будущих поколений; между техническим, социально-экономическим развитием общества и сохранением природы планеты. Сущность концепции и политики устойчивого развития – это интеграция принципов гуманизма, социальной демократии, глобализации, инвайронментализма, критицизма и прагматизма. Основная практическая цель – сохранение жизни на планете через гармонизацию развития природы и общества.

В XXI в. наблюдается чрезвычайный рост актуальности политики устойчивого развития общества. Это обуславливается целым рядом причин: стремительным ростом населения; чрезмерной и варварской эксплуатацией природных ресурсов в погоне за сверхприбылью и экономическим ростом; культивированием в развитых странах ценностей потребления и сверхпотребления, всеобщим несовершенством политико-управленческих социально-экономических систем всех без исключения стран мира; усилением социально-экономических диспропорций, ростом нищеты и бедности, прежде всего в странах с низкими показателями индекса человеческого развития и др.

В целом, современное общество переживает конфликт между индустриальной цивилизацией и биосферой на фоне кризиса экономической, политической и ценностно-духовной (мировоззренческой, нравственной) сфер современных обществ. Данный кризис обусловлен в значительной мере ограниченностью критического, глобального и перспективного общественного мышления, что усугубляется декларативностью и популизмом в деятельности властных элит, недостаточной результативностью ответственных институтов национального и глобального управления; низким уровнем интеграции вокруг решения проблем устойчивого развития от локального, национального до глобального уровня.

ООН поддержала концепцию устойчивого развития общества и активно включилась в процесс ее реализации, объединяющей страны-участницы вокруг политики устойчивого развития в глобальном масштабе. В начале тысячелетия ООН предложила Программу «Цели развития тысячелетия» (2000-2015 гг.), которая нашла свое логическое продолжение в Программе «Цели в области устойчивого развития» (2016-2030 гг.). Это программы долгосрочного развития глобального общества, направленные на решение самых острых и актуальных его проблем. В таком аспекте исследование различных аспектов политики устойчивого развития ООН на национальном и субнациональном (регионально-локальном) уровнях выступает актуальным направлением современных наук, среди которых значительный вклад может и должна сделать глобальная социология в рамках теоретических, концептуальных и прикладных исследований различных аспектов политики устойчивого развития.

В период 2012-2015 гг., когда ООН начала подводить итоги реализации Целей тысячелетия, ею было организовано уникальное международное исследование, к которому были привлечены социологи всех стран мира. Данное исследование ООН включало три направления: 88 национальных консультаций в различных странах; 11 тематических обсуждений с представителями правительств, бизнеса, гражданского сектора и консультаций с различными социальными группами; Глобальное Интернет-опрос на тему «Мой мир» («My World»): с декабря 2012 по декабрь 2014 было опрошено около 800 тыс. респондентов из 194 стран мира.

Данное международное исследование стало важным элементом аналитической работы в рамках подготовки таких документов как Доклад ООН «Подведение итогов в области глобального партнерства в целях развития» (2015), «Цели тысячелетия ООН: доклад 2015 года». В результате эксперты ООН подвели итоги выполнения Целей тысячелетия ООН 2000-2015 гг. и подготовили новый Порядок дня по стратегии глобального развития на период 2016-2030 гг. Так, на 70 Сессии Генеральной Ассамблеи ООН 26 сентября 2015 была принята Резолюция «Превращение нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года». В документе определены 17 целей и соответствующих им 169 заданий (показателей, направлений деятельности), которые направляют правительства и страны на дальнейшую реализацию Целей развития тысячелетия в расширенной форме. Анализ содержания 17 целей в области устойчивого развития позволяет условно их объединить в четыре проблемных блока:

1. Блок социальных проблем: преодоление неравенства и его крайне негативных проявлений – нищеты и голода; здоровый образ жизни и качественная охрана здоровья; повышение качества жизни.
2. Блок экономических проблем: экономический рост, оптимизация производства и потребления; развитие зеленой энергетики и инфраструктуры.
3. Блок экологических проблем: сохранение природы и климата, рациональное использование природных ресурсов.
4. Блок политико-правовых проблем и защиты прав человека: демократизация и гуманизация общества, партнерство для устойчивого развития; обеспечение гендерного равенства.

В Резолюции «Превращение нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» отмечено, что следующие 15 лет реализация Целей устойчивого развития будет включать 5 основных приоритетов: люди, планета, процветание, мир, партнерство.

Глобальный опрос ООН на тему «Мой мир» продолжается в реальном времени благодаря современным информационно-компьютерным технологиям, включая Интернет. Анкета «Мой мир» на 17 языках мира включает вопрос: «Что из перечисленного ниже наиболее важно для Вас и Вашей семьи?» с 16 вариантами ответа. Респондентам предлагается выбрать 6 вариантов ответа и при желании добавить свой вариант ответа. При обработке результатов глобального опроса учитывается пол, возраст, образование, страна проживания респондентов. Результаты опроса в форме рейтинга важности тех или иных сфер жизни отражены на сайте «My World». На начало июля 2017 года на сайте глобального опроса «My World» было зарегистрировано 9 млн. 736 тыс. респондентов, которые отдали приоритет доступности и качеству образования, повышению уровня здравоохранения, увеличению количества рабочих мест, честному и эффективному правительству, доступному качественному питанию, защите от преступности и насилия, улучшению санитарных условий жизни.

Таким образом, глобальные социологические исследования раскрывают новые возможности в научной, информационно-аналитической поддержке политики устойчивого развития ООН, основной целью которой выступает коренное улучшение жизни людей всех стран и изменение мира к лучшему.

СОЦІОІНЖЕНЕРНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЦІ СОЦІОЛОГІЧНОГО РОЗГЛЯДУ ШЛЯХІВ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Ячний Андрій Михайлович

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

В процесі життєдіяльності суб'єкти соціальної взаємодії здійснюють постійний пошук моделей раціонального та ефективного впорядкування цих взаємодій. В загальному руслі таких пошуків можна виокремити різноманітні підходи, при цьому пропонуємо звернути увагу на евристичні можливості соціоінженерного підходу щодо розгляду шляхів оптимізації соціальної реальності.

В науковій літературі поширена думка, що біля джерел наукової «соціальної інженерії» стояв Е. Мейо, хоча таке визначення не є безспірним. Ідея соціоінженерного розгляду і здійснення соціальних перетворень суспільства періодично розглядалася у наукових колах. Підкреслюється активна роль в її розробці й вітчизняними науковцями – це група фахівців Центрального інституту праці, яку очолював А. К. Гастев [1]. Спрямованість пошуків проявляється у наявних визначеннях. Так, Н. А. Вітке розглядав соціальну інженерію як науку про раціоналізацію суспільної трудової діяльності людей [2, с.161-162]. Вчений підкреслював, що головною характеристикою наукової організації праці є не стільки сама праця, як фізіологічна проблема, а в більшій мірі це проблема співпраці як процесу соціально-трудової організації, тому наукова організація праці за своєю природою – наука про «соціальну техніку» [2, с.140].

Прикладна складова соціальної інженерії ні в кого не викликає сумнівів. Але пошук методологічної бази розвитку соціальної інженерії продовжується й сьогодні. Автори, підкреслюючи значення ідеї врахування соціальної природи перетворень в різноманітних сферах життєдіяльності (виробництво, політика, економіка, побут) та різних рівнях соціальної взаємодії, звертаються до «звичної» для себе методології. З цього приводу ми маємо сьогодні хай і малочисельні, але різні за спрямуванням (психологічна, соціологічна, «управлінська» та ін.) соціальні інженерії. Залишимо за дужками проблему міждисциплінарності соціальної інженерії, оскільки міждисциплінарне «об'єднання» - завжди процес болючий та млявий. Звертаю увагу на визначення загальної характеристики соціоінженерного підходу, який так чи інакше присутній у дослідників, які розглядають можливості перетворень та практиків як суб'єктів цієї діяльності.

Представники менеджменту підкреслюють, що для соціоінженерного підходу притаманні: 1) переважна увага до «людського фактору» у виробництві, організації та управлінні; 2) використання «людських ресурсів» для ефективного управління; 3) соціотехнічне проектування та конструювання; 4) широке залучення працівників до управління, формування та використання різноманітних типів самокерованих структур; 5) збагачення змісту праці та гуманізація її умов [3]. Таким чином спостерігається пріоритет управлінського впливу з використанням «людського фактору» на цей самий «людський фактор». При цьому управління визначається як вплив керівника на керованих. Подібне ставлення можна зустріти й у соціологів, які визначають управління як обґрунтований на достовірному знанні систематичний вплив суб'єкта управління (керуючої підсистеми) на соціальний об'єкт (керовану підсистему), в якості якої може виступати суспільство в цілому та його окремі сфери: економічна, соціальна, політична, духовна, або різноманітні ланки (організації, підприємства, заклади) з метою забезпечити їх цілісність, функціонування, вдосконалення та розвиток, досягнення поставленої мети [4, с.9-10].

Представники соціотехнологічного напрямку концентрують увагу на технологіях як засобах раціоналізації та підвищення ефективності людської діяльності. Ці фахівці вважають, що вдосконалення технологій – необхідна умова і засіб забезпечення прогресу у всіх сферах життя суспільства, прагнуть створити «інструмент» можливих перетворень. При цьому визнають, що розробка соціальних технологій здійснюється поки що тільки емпіричним шляхом, що суттєво обмежує їх потенційні можливості та ефективність. Науковці підкреслюють, що процес розробки та впровадження соціальних технологій буде ефективно здійснюватися лише при наявності відповідної теорії, що спрямована на забезпечення діяльності суб'єктів управління. Соціальна інженерія визначається як напрямок, що прагне поширити діапазон функцій соціології й не лише методичного забезпечення дослідницької діяльності та ще й створити засоби безпосереднього сприяння перетворювальної і управлінської практики. Таке сприяння повинне здійснюватися шляхом впровадження соціальних технологій, спеціальних методів і методик, окремих технік та прийомів, що покликані підвищувати ефективність праці керівника, успішність регулювання соціальних процесів [5]. За такою формою пропонується специфічно скорочене визначення змісту соціоінженерного підходу, що спрямований на зміни суб'єктів управління, щоб вони потім змінили соціальну реальність. Вся увага концентрується на суб'єктах управління, а решта суб'єктів соціальної взаємодії розглядається лише як об'єкти впливу. Такий підхід, на нашу думку, суттєво обмежує наявний потенціал соціальних змін.

Для зміни наявного стану речей вважаємо за необхідне звернути увагу на визначення іншого змісту соціоінженерного підходу, що дозволяє подолати наявні методологічні обмеження. Дійсно, власне інженерний підхід визначається як конкретно-практична та методологічна установка на використання наукових знань і методів щодо проектування конструктивних характеристик технічних об'єктів. Але на підставі того, що поняття «соціальна інженерія» розглядається як символічно узагальнена форма впровадження безпосередньо інженерного підходу в соціальній галузі, це й стає домінуючим в системі уявлень. Вочевидь, на цьому ґрунті зміст соціальної інженерії визначається через цю специфіку інженерної діяльності, а саме соціальне «усувається» на другий план.

Таким чином, вважаємо за необхідне особливо наголосити на тому, що соціоінженерний підхід як прагнення змін можливо використовувати в межах будь-якої методології, враховуючи, що він передбачає спрямованість наукової та практичної діяльності на оптимізацію соціальних систем, «носіями» і «генераторами» яких є всі суб'єкти соціальної взаємодії. У цьому зв'язку оптимальні соціальні зміни можливі лише за умови врахування та використання потенціалу цих суб'єктів. З цього приводу інженерна діяльність у соціальній галузі є здійсненням інженерної діяльності в соціальному та означає конкретно-практичну і методологічну установку на застосування наукових знань і методів у процесі вивчення, проектування та зміни «конструктивних характеристик» соціальних систем з метою їх оптимізації.

ЛІТЕРАТУРА 1. Дятченко Л. Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами [Текст] / Л. Я. Дятченко. – Белгород: Центр социальных технологий, 1993. - 236 с. 2. Витке Н.А. Организация управления и индустриальное развитие [Текст] / Н. А. Витке. – М., 1994. - 180 с. 3. Грейсон Дж. К.мл., О'Дейла К. Американский менеджмент на пороге XXI века [Текст] / Дж. К. Грейсон мл., К.О'Дейла. – М.: Экономика, 1991. – 246 с. 4. Бабосов Е. М. Социология управления [Текст] / Е. М. Бабосов. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 288 с. 5. Иванов В.Н. Социальные технологии в современном мире [Текст] / В. Н. Иванов. – М.:Славянский диалог, 1996. – 335 с.

Деркач Жанна Владиславівна

кандидат політичних наук, доцент,

викладач філії «Черкаський кооперативний економіко-правовий коледж ВНЗ Укоопспілки»
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПАТРІОТИЧНІ НАСТРОЇ МОЛОДІ ЯК ОСНОВА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Сучасні виклики зумовлюють необхідність розуміння ролі патріотизму у виховному процесі, особливо у ході політичної соціалізації сучасної молоді. Патріотичне виховання тісно пов'язане з намірами і процесами захисту території своєї держави, ставленням до війни, що виникає як акт патріотичної дії. І ось тут різними можуть бути позиції чоловіків і жінок, різні акценти вони можуть розставляти в понятті патріотизму. Для формування конкретної дії викладача і вихователя відправними є результати соціологічних досліджень, в ході яких серед студентів коледжів в місті Черкаси більш конкретно вивчені настрої молоді, а саме рівень її оптимізму і ставлення до своєї батьківщини, окремо виділяючи позицію дівчат.

У визначенні дієвості молодого покоління в громадянському житті нашої держави 67% опитаних схиляються до думки, що сучасна молодь переповнена енергією, здатною підняти суспільство на новий щабель розвитку, 50% вважають, що сучасне покоління – носій нових ідей і починань. Вагома частина респондентів все-таки висловлює певну зневіру у можливостях своїх ровесників: 21% в основному згодні з тим, що сучасна молодь не має сил і бажання що-небудь робити, 23% зазначили, що молоді люди – без ідеалів і цілей, 5% переконані, що сучасна молодь – це покоління зайвих людей. Щодо власної участі у громадській роботі студенти висловлюються неоднозначно. Відповідаючи на питання «Чи особисто Ви можете впливати на розбудову нашої держави», майже однакова кількість опитаних, а саме, більше третини, не згодні з цим твердженням (34%) і згодні – 36% (72% дівчат вірять у свої можливості). Частину вільного часу безкорисно віддавати на вирішення проблем регіону чи держави в основному готові 25%.

Визначені національно-патріотичні настрої студентів. Переважна більшість респондентів поняття Батьківщина пов'язує з культурою нашого народу і природою: для 79% – це культура і мова народу, 73% – звичаї, традиції, спосіб життя, національний характер, 63% – природа краю. Проблеми політичного і економічного розвитку України є причиною того, що лише 37% опитаних пов'язують батьківщину з сильною і процвітаючою державою. Бентежить те, що кожен третій опитаний схиляється до думки: батьківщина – там, де добре; 26%, що батьківщина – це порожнє слово, ще один спосіб обдурити людину.

Дослідивши окремо патріотичні настрої жінок і чоловіків, варто зазначити, що вони не є ідентичними. Якщо більшість молодих людей оптимістично налаштовані на те, що Україна буде сильною і процвітаючою державою, то цей показник вищий майже на десять відсотків у чоловіків, відповідно, 60% і

51%. Основою свого світогляду патріотизм з невеличким відривом вважають чоловіки (40%), жінки – 35,7% – це менше половини опитаних. Традиційно жіноцтво давало перевагу мирному вирішенню конфліктів, та вся наша історія свідчить про те, що наша свобода завжди супроводжувалася кривавою боротьбою, тому і наші дівчата більш схильні до миру, але не заперечують і війни, коли необхідно боронити державу. Так, перевагу мирному вирішенню конфлікту дає 90% опитаних жінок і лише 1% заперечують мирний шлях, тоді як за мир зголосилося 72% респондентів – чоловіків і 18% - проти. Фізичне насильство і війну у ході захисту інтересів держави підтримує менше половини опитаної молоді, серед них жінок на 8% менше.

Вивчаючи наміри молоді щодо конкретних дій патріотичного спрямування, переконалися в тому, що менше половини опитаних не поспішають реалізовувати свій громадянський обов'язок перед батьківщиною. Лише 36% чоловіків готові займатись волонтерством, допомагаючи воїнам на сході, серед опитаних дівчат таких на 9% більше. Хоча заради миру і незалежності готові пожертвувати кар'єрою, особистим щастям чоловіків у тричі більше, ніж жінок, але це лише 15%. А от у тому, що зі зброєю в руках, на рівні з чоловіком має право захищати батьківщину жінка, переконані 31% дівчат, тоді як лише 21% опитаних юнаків.

В центрі нашої уваги повинні бути наступні висновки: кожний четвертий опитаний не сприймає батьківщину як духовну цінність свого існування, більше такі настрої проявляються у дівчат; зневіра у кращому майбутньому нашої держави також більше проявляється у жінок. В конкретних діях, пов'язаних з участю у війні (незважаючи на те, що жінки дають перевагу мирному вирішенню конфліктів, більшість заперечує насильство, що є їх закономірною позицією), дівчата налаштовані досить активно: більше жінок, ніж чоловіків, готові займатися і волонтерством, і кожна третя опитана допускає можливість захищати батьківщину зі зброєю в руках.

Виходячи із практичних висновків соціологічних досліджень, варто конкретизувати роботу з юнаками і дівчатами, відверто обговорювати проблеми гендерної політики; допомагати визначити своє місце в суспільному житті; не боятися розділяти громадські ролі чоловіків і жінок, які лише посилять їх ефективність.

Говорячи про гендерний підхід в патріотичному вихованні, варто звертати увагу на історичні ролі української жінки як берегині роду і сім'ї. Активна фемінізація також не завжди є корисною: рівність з чоловіком, кар'єрні амбіції часто затьмарюють істинне призначення жінки – берегині роду. Дівчатка, розуміючи своє місце в соціумі як матері, часто цього соромляться. Життя підтверджує, що навіть на війні місце чоловіка і жінки досить різне і не завжди жінці простіше, особливо коли їй доводиться більше працювати і на мирному фронті і для війни.

В сучасних складних умовах розбудови нашої держави недостає у відносинах тепла і підтримки, людяності, Врешті решт тому саме жінка повинна нести це світло гуманізму, і в патріотичному плані вона повинна виконувати місію берегині патріотичного тепла і вірності, а не жорстокості і агресивності.

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ В СВІТЛІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ

Глебова Наталія Іванівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

В сьогоденному житті зростає роль соціальних чинників в професійній діяльності людини. Потреба набуття нових якостей і навичок в цих процесах потребує детального розгляду характеристик багатьох процесів фахової діяльності й специфіки умов професійної самореалізації в окремих галузях. Питання прояву цих властивостей і якостей феномена соціальної компетентності галузевого фахівця та виявлення його універсальних характеристик є досить важливою для системи сучасної галузевої професійної освіти. Однією з проблем лишається обґрунтування введення в предметне поле соціології освіти поняття соціально-компетентного суб'єкта як пізнавальної моделі аналізу процесів фахового і соціального зростання особистості

Метою роботи є обґрунтування розгляду мотиваційних чинників в концепції соціальної компетентності галузевого фахівця для удосконалення методологічного рівня прикладних досліджень.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення соціально-філософських, соціально-психологічних, соціологічних теорій, теорії компетентності в галузі освіти і професійної діяльності, соціальних технологій, розглянутих крізь призму результатів міждисциплінарних досліджень для вирішення різноманітних теоретичних і прикладних завдань.

В контексті нашого дослідження слушною є методологічна заувага У Каннінга щодо особливого інтересу науковців до тих ідентифікаційних ознак соціальної компетентності, що призводять до функціональної поведінки, тобто чинників такої поведінки [17].

Аналіз сучасних психологічних розробок підтверджує тенденцію до вивчення процесів соціального навчання [16] з урахування суб'єктних рис індивіда, що дозволяє прогнозувати соціальну поведінку, вимірювати такі соціально-психологічні конструкти, як суб'єктна ефективність, оцінювати соціальне Я і ефективність соціальної взаємодії (Метгьюс та ін.) [18]. Згадані площини насамперед стають предметом розгляду при виробленні моделей дослідження та розробки прикладних методик формування соціальної компетентності, зважаючи на різноманітності атрибутивних зв'язків компонент соціальної свідомості особистості і важливих фахових навичок в різних сферах професійного застосування.

Праці з вивчення залежності успішної діяльності від динаміки значимих особистісних якостей А. Бодальова, К. Абульханової-Славської, В. Панова та багатьох інших дослідників дозволяють констатувати наступне:

- зв'язок між стійкими особистісними якостями і продуктивністю діяльності особистості опосередкована суб'єктивним ставленням до діяльності (ситуаційними обставинами);
- в напружених умовах діяльності досягнення значущих результатів в становленні індивіда стає можливим за рахунок регуляторного і компенсаційного впливу динамічних перебудов суб'єктивно-оцінних компонентів на стійкі властивості особистості;
- особисте ставлення до діяльності, розуміння існуючих особистісних обмежень і ресурсів є істотною умовою процесу відтворення діяльності на компетентісному рівні;
- адаптація до суспільних вимог діяльності (за умови розуміння сфери докладання зусиль і шляхів самореалізації) можлива тільки в результаті зусиль з усвідомлення досвіду особистого ставлення до власного життєвого шляху і його самоприняття.

Таким чином, вивчення обумов формування й набуття внутрішньо-особистісних характеристик індивіда, визначальних в умовуванні набуття тої чи іншої соціальної компетентності на думку авторитетних дослідників важливе, оскільки вони наскрізно проникають і взаємопереплітають досліджувані структурні рівні суспільної та індивідуальної свідомості особистості в надзвичайно широкому спектрі [11, 12, 13,14], і далеко не завжди можливо охопити її методологічно і інструментально засобами послідовного поєднання різних існуючих підходів.

До складових соціальної компетентності фахівця дослідники професійної придатності в системі взаємодії «людина-професія» М.Корольчук [5]. А. Маркова [10, с. 137-140] відносять насамперед риси, що обумовлюються характером виконуваної фахівцями роботи й особливостями їх суспільних зв'язків і відносин, адаптації людини до професії, яка зумовлена впливом професійної діяльності на формування особистості та можливістю особистості змінювати процес цієї діяльності [6]. Професійна придатність, на думку В. Крутецького [7], складається з двох основних компонентів: перший – це наявність здібностей людини до опанування конкретної професії з сукупністю професійно важливих якостей необхідних для виконання завдань; другий – це успішність набуття професійних знань, вмінь й навичок, які сприяють професійному становленню майбутнього фахівця. Однак важливою умовою є здібності і якості фахівця, що відповідають вимогам, які пред'являються до них. Важливим етапом є оцінювання рівня специфічних здібностей фахівця конкретної професії [7], ступінь розвитку професійного інтересу до обраної професії [3], можливість задоволення як процесом, так і результатами майбутньої діяльності [4], здатність й готовність до професійної діяльності, можливість ефективного, надійного, безпечного виконання професійних функцій; сформованість професійного самовизначення особистості, її самоствердження, можливість самовдосконалення в процесі майбутньої професійної діяльності, рівень наявної професійної мотивації [9]. Соціальна компетентність відображає і прояв соціального самовизначення особистості, й намагання досягти еталонної моделі професіонала [2, с.30-34]. Таким чином, можемо висувати, що на відміну від професійної компетентності, соціальна компетентність є більш відкритою в суб'єктному сенсі категорією, оскільки не виключає більш ранніх суб'єктних впливів персонального досвіду індивіда на розвиток відповідних навичок, аніж це притаманно професійному становленню особистості. Висновки ряду педагогічних дисертаційних досліджень, присвячених формуванню професійної компетентності фахівців [8; 15], стверджують нас на думці, що у професійно-освітньому середовищі фахівців водного транспорту рівні процедур вимірювань параметрів тої чи іншої соціальної компетентності неминує орієнтуватися на певний сегмент вивчення соціо-культурного універсуму людини. Відтак, лише розрізняючи дві сторони професіоналізму: стан мотиваційної сфери людини (мотиви, смисли, цілі, задоволеність працею) і стан операційної сфери (прийоми, засоби діяльності, здібності, знання, вміння, навички) [10, с. 39-41], можна вести мову про перехід до координації процесів формування внутрішніх і зовнішніх мотиваційних чинників становлення соціальних компетенцій особистості. Оскільки структури соціальних процесів не тільки обумовлюють чинні соціальні компетенції індивідів, а й індивіди, в свою чергу, виробляючи певні

компетенції, відтворюють або перетворюють структури багатьох соціальних процесів, на думку дослідника соціальних компетенцій Р. Агзамова [1], при протіканні соціальних процесів стійкість і збереження основних елементів соціальних компетентностей забезпечуються і їх зміною і переходом один в інший, що актуалізує потребу оцінки як предметного поля, так і більш повного використання методологічного потенціалу соціальних наук в деяких малодосліджених аспектах проблеми, в тому числі щодо мотиваційних чинників розвитку соціальної компетентності особистості фахівця водного транспорту в проєкціях соціально-психологічних когнітивних теорій. Проблема соціологічної і соціально-психологічної науки на даному етапі дослідження, на нашу думку, полягає, насамперед, у встановленні параметрів якості зворотнього зв'язку на рівні верифікації особистісних компетентісних інтенцій досліджуваних категорій індивідів. Оскільки мова йде про мотивацію, як сталу компоненту збереження особистісних і соціалізаційних потенцій для подальшої продуктивної професійної самореалізації особистості, згадані площини насамперед мають стати предметом розгляду при виробленні моделей дослідження та розробки прикладних методик формування соціальної компетентності галузевих фахівців.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Агзамов Р. З. Социальные компетенции в предметном поле социологии управления: Монография. – Уфа: Башкирская академия государственной службы и управления, 2012. – 231 с. 2. Алексеева С. В. Психолого-педагогичні чинники формування професійної придатності майбутнього фахівця в умовах сучасної освіти / С. Алексеева // Проблема сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта: РВВ КГУК, 2012. – Вип. 36. Ч. 1. – С. 30. 3. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности / В. Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 158 с. 4. Голобородько Є.П. Основні психологічні теорії мотивації та їх значення сьогодні / Є. П. Голобородько, О. В. Малихіна // Наша школа. – 2002. – № 3. – С. 46-50. 5. Корольчук М. С. Психологія працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах: дис. док. психол. наук : 19.00.02 / М. С. Корольчук. – К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 399 с. 6. Кричевский Р. Л. Социальная психология малой группы: учеб. пособие для вузов / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовская. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 318 с. 7. Крутецкий В. А. Психология способностей моряков / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 2003. – 352 с. 8. Кулакова М. В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / М. В. Кулакова // Південно-український держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2006. – 225 с. 9. Маришук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: автореф. на соиск. уч. степ. док. психол. наук: 19.00.03 «Психология труда; инженерная психология» / В. Л. Маришук; ЛГУ. – 1982 – 32 с. 10. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: МГФ «Знание», 1996. – 312 с. 11. Онишук В.М. Професійне становлення моряків в системі освітнього процесу/ В. М. Онишук // Соціально-економічні, соціально-педагогічні та соціально-психологічні проблеми морської освіти : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Керч, 14-16 червня 2012 р.) / Соціол. асоц. України. – Керч ; Мелітополь: Колор Принт, 2012. – С. 66-71. 12. Попова О. П. Особливості професійної діяльності майбутніх судноводіїв і сутність їх професійної компетентності / О. П. Попова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць/ ред. кол. Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 17. – С. 353-359. 13. Репин А. А. Психология, психогигиена и психопрофилактика труда плавсостава / А. А. Репин. – М.: Пищевая промышленность, 1979. – 135 с. 14. Черненко Н. І Педагогічні основи формування громадянської компетентності робітників морської галузі / Н. І.Черненко // Виховання громадянина-патріота в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського та сучасній освітній практиці: зб. матер. Всеукр. наук.-метод. конференція, м. Кіровоград, 20-21.09.2012 / [ред. кол.; за заг. ред. Н. А. Калініченко]. - Кіровоград: КОШПО, 2012. – С. 219-222. 15. Сокол І. В. Формування професійної компетентності судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін/ дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Сокол. – Херсон, 2011. – 265 с. 16. Bandura A. (1986) Social Foundations of Thought and Action. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 17. Kanning U. P. Inventar zur Messung sozialer Kompetenzen в Selbst- und Fremdbild (ISK360). – Гёттинген: Hogrefe, 2014a. 18. Matthews G., Deary I. J. and Whiteman M. C. (2003) Personality Traits (2nd edn). New York: Cambridge.

СЕКЦІЯ 21

ВІЛЬНИЙ ЧАС ТА ДОЗВІЛЛЯ В ПРОЦЕСАХ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ІНДУСТРІЯ ДОЗВІЛЛЯ ТА РОЗВАГ» У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОСТІ

*Петрова Ірина Владиславівна*доктор культурології, професор,
завідувач кафедри культурно-дозвілдової діяльності
Київського національного університету культури і мистецтв

Важливою складовою життя сучасної людини, що відображає його якість, рівень культурного розвитку, соціальний стан та релігійну приналежність, є дозвілля. Закономірно, що практика створення спеціальних умов для організації процесу розваг й просування дозвіллевих послуг внаслідок систематизації й збагачення різноманітними культурно-дозвіллевими, інформаційними, комунікативними, бізнесовими технологіями призвела до виникнення у світовому просторі потужної індустрії дозвілля й розваг, що виступає показником економічного розвитку країни в цілому та соціально-культурної сфери зокрема.

Водночас виникає наукова проблема, що полягає в необхідності осмислення феномена індустрії дозвілля у категоріально-поняттєвому контексті. Серед поодиноких спроб розв'язання цього завдання доцільно згадати дослідження Дж. Буллара, Л. Джеймсона, В. Дулікова, С. Зуєва, К. Кедінгтона, Дж. Р. Келлі, Дж. Крослі, В. Новаторова, інших вчених. Найперше, що привертає увагу, – досить часте використання як науковцями, так і практиками понять «індустрія дозвілля», «комерційне дозвілля», «комерційна рекреація», «індустрія розваг», «анімаційна індустрія» і навіть «культурна індустрія» як синонімічних. Доволі часто визначення поняття «індустрія дозвілля та розваг» зводиться до переліку структурних складових, які вона охоплює, й розпорошення її змістової значимості. Тому видається доцільним вибудувати методологію нашого дослідження на застосуванні методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, а також термінологічного та ідейно-змістового підходів.

Дж. Р. Келлі ототожнює індустрію дозвілля із комерційним дозвіллям, розрізняючи два його види: прямий, що зводиться до продажу обладнання, техніки, інвентарю, інструментів (тобто товарів для забезпечення високоякісного відпочинку, розваг, рекреації), та непрямий, що пов'язаний з організацією дозвілдово-рекреаційної діяльності (від реклами дозвіллевих послуг і рекреаційних товарів, відкриття нових дозвіллевих й рекреаційних комплексів, до вирішення кадрових питань) [3]. Дж. Буллара та К. Кедінгтон наполягають на тому, що індустрія дозвілля охоплює туризм та подорожі, дозвіллеві, рекреаційні й розважальні послуги, мережу громадського харчування [1]. Структурними складовими індустрії дозвілля, на думку Е.Тейлор та Р. Нортона, є туризм (як рекреаційні послуги, спрямовані на обслуговування немісцевого населення), місцева рекреація (як така, що здійснюється в дозвіллевих закладах та на природі, й спрямована на обслуговування місцевих жителів), роздрібна торгівля (яка охоплює мережу магазинів і має на меті продаж товарів для відпочинку, спорту і розваг) та виробництво рекреаційних товарів (від проектування нового товару, удосконалення й обробки рекреаційної продукції, до її виготовлення) [6]. Дж. Крослі та Л. Джеймсон також аналізують індустрію дозвілля та розваг з точки зору її основних складових, структуруючи останню у три самостійні галузі: транспортну промисловість, готельне господарство й місцеву індустрію дозвілля [2].

Деякі вчені (Ж. Дюмазедьє, Ст. Паркер) вважають, що поняття «індустрія дозвілля й розваг» досить близьке до поняття «інфраструктура дозвілля» й відрізняється від останнього лише акцентуванням уваги на індустріально-технічній, технологічній чи підприємницькій сутності дозвіллевої діяльності; тому ними індустрія дозвілля розуміється, передусім, як бізнес у сфері дозвіллевого сервісу, виробництво продуктів та послуг із використанням сучасних технологій та засобів праці. В. Дуліков наполягає на необхідності створення оптимальних умов для дозвілдово-рекреаційної діяльності людини (від надання їй різноманітних дозвіллевих послуг до використання інформаційно-комп'ютерних технологій та новітніх технічних засобів) [7]. На думку В. Новаторова, індустрія розваг надає різноманітні культурні послуги, метою яких є задоволення рекреативної та гедоністичної функції дозвілля. Ця думка співзвучна із позицією авторів «Longman Business Dictionary», які розглядають індустрію дозвілля й розваг як таку, призначенням якої є надання товарів і послуг з метою організації дозвілля й розваг людей [5]. Натомість, у «Collins English Dictionary» увага акцентується на бізнесовій складовій, орієнтованій на товари й послуги, що пов'язані з рекреацією, розвагами, спортом і туризмом («REST»), з урахуванням і симулякрів [4].

Як бачимо, більшість запропонованих визначень радше перераховують види діяльності або ж сукупність організацій, охоплених індустрією дозвілля, аніж обґрунтовують специфіку й завдання дозвіллективно-розважальної індустрії.

На нашу думку в формулюванні поняття «індустрія дозвілля та розваг» доцільно зважати на:

- завдання й функції, що постають перед нею в сучасному світі. Серед них розважальна, розвиваюча, рекреаційна й гедоністична функції є пріоритетними як такі, що задовольняють провідні потреби людини у сфері дозвілля. Тому закономірно, що основними складовими індустрії дозвілля й розваг будуть інституції, пов'язані із виробництвом, популяризацією, просуванням й продажем товарів, благ та послуг, що мають на меті приносити людині задоволення, розважати й розвивати її, відновлювати її фізичні, духовні та психологічні сили;

- шляхи реалізації означених функцій. Індустрія дозвілля розрахована, передусім, на отримання прибутку; її потенційними клієнтами й реальними споживачами є платоспроможна частка населення, орієнтована на споживання масової продукції (культурних, дозвіллективних та рекреаційних товарів, благ і послуг). Тому індустрію дозвілля доцільно розглядати як складову масової культури та об'єкт конс'юмеризму, твори й послуги якої «поставлені» на промисловий потік, підкорені законам комерційного виробництва та завданням отримання максимального прибутку шляхом тиражування духовних цінностей у небачених масштабах (К. Хоруженко);

- разом із тим індустрія дозвілля та розваг охоплює процеси створення, виробництва й просування товарів, благ та послуг культурного, дозвіллективного, рекреаційного призначення із активним використанням інтелектуального капіталу, креативних ідей й культурних здобутків людства, та із наділенням останніх економічною й ринковою цінністю. Сприйняття індустрії дозвілля та розваг як «творчої» обумовлене кількісними й якісними змінами у системі «праця-дозвілля», коли дозвілля стає не лише співмірним у економічному й інвестиційному контексті, але й оформлюється як простір вільного самовираження людини у штучному (культурному) середовищі, де ступінь свободи визначається формуванням інфраструктури дозвілля, здорового стилю життя, неперервних типів освіти, просторової мобільності й можливості вибору діяльності, забезпеченої індустріями культури (С. Зуєв);

- індустрія дозвілля та розваг, будучи складовою бізнесового сегменту, вимагає значних капіталовкладень та систематичного удосконалення (технологічного, технічного, кадрового, інституційного) й здатності до тісної співпраці із культурою, мистецтвом та промисловою галуззю. Тому в країнах з невисоким життєвим рівнем населення, дефіцитом матеріально-технічних, фінансових, технологічних та інших ресурсів, що характеризують діяльність закладів сфери культури й рекреаційних господарств, невідповідністю між якістю дозвіллективних послуг та ціною на них, розвиток індустрії дозвілля та розваг буде гальмуватися.

Зважаючи на вище означене, індустрія дозвілля та розваг розглядається нами як галузь діяльності, що:

- заснована на інтегруванні здобутків культури, мистецтва, технологічних інновацій та бізнесу шляхом використання креативних ідей сучасної людини, інноваційних технологій і комунікативних технік;

- охоплює сукупність підприємств, які виробляють, реалізують або популяризують культурні, рекреаційні, туристичні блага, продукти чи послуги, що покликані задовольняти потреби самовираження соціально захищених верств населення.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Bullaro J. Commercial leisure services managing for profit, service and personal satisfaction / Bullaro J. and Edginton Ch.R. // New York : Macmillan Publishing Company, 1986. – P.19. 2. Crossley J.C. Introduction to commercial and entrepreneurial recreation / Crossley J.C., Jamieson L.M. // Champaign : Sagamore Publishing, 1993. – 2-nd ed. – P.9. 3. Kelly J. R. Recreation business / Kelly J. R. // New York : John Wiley and Sons, 1985. – P.3. 4. Leisure industry [Електронний текст] // Collins English Dictionary / Режим доступу: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/leisure-industry>. 5. Leisure industry [Електронний текст] // Longman Business Dictionary / Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/leisure-industry>. 6. Tyalor E. Commercial recreation / Tyalor E., Norton R.L. // St. Louis : Times Mirror, Mosby College Publishing, 1988. – P.18. 7. Дуликов В.З. Индустрия досуга: к интерпретации понятия / В.З. Дуликов // Вестник МГУКИ. – 2014. – № 3. – С.121-127.

ВЕЛНЕС-ПРАКТИКИ В СТРУКТУРЕ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ КАК ОБЪЕКТ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Кириленко Олеся Николаевна

доктор социологических наук, профессор кафедры политических наук
Ровенского государственного гуманитарного университета

В современных условиях повышение качества жизни связано не только с увеличением продолжительности жизни людей, но и предусматривает максимальное продление здорового активного его периода. Здоровый образ жизни безусловно способствует достижению такой цели.

Вопросы велнес-культуры рассматриваются в работах зарубежных исследователей (Д. Креббин-Бейли,

Дж. Маккарти, М. Смит, С. Келли, Д. Харрингтон) с точки зрения велнес-менеджмента и индустрии красоты. В украинском обществе велнес-культура представлена разными видами оздоровительных практик, используется в качестве фактора оптимизации корпоративной культуры. В связи с этим в социологии культуры и досуга актуализируется *проблема* научного обоснования велнес-культуры и велнес-практик как направления изучения проблем здоровья и здорового образа жизни в структуре свободного времени населения Украины.

Велнес (wellness) – это одна из современных интерпретаций культуры здорового способа жизни, которая приобрела популярность в западных странах благодаря развитию индустрии здоровья – фитнеса, здорового питания, спа-культуры, туризма и других форм оздоровления и рекреации. Основными принципами культуры велнес выступают: двигательная активность; умственная активность; расслабление (релаксация) и душевная гармония; красота и уход за телом; сбалансированное питание; отказ от вредных форм потребления (алкоголя, курения).

В целом, велнес-культура представляет современную культуру здорового общества, которая включает не только знания, ценности и жизненную философию здоровья, использование различных форм оздоровительных практик, а и относительно высокий уровень социально-экономического благополучия и качества жизни. Необходимо отметить, что носителями велнес-культуры выступают в первую очередь представители высшего и среднего классов, что отражает неравенство людей в доступе к оздоровительным практикам и технологиям. Такое неравенство отражается на состоянии здоровья и лежит в основе валео-стратификации современного общества. Под валео-стратификацией понимается неравенство по состоянию здоровья, которое зависит от уровня и качества жизни в целом, культуры здорового образа жизни (доступа к фитнес- и велнес-услугам), а также возможностей получения своевременной медицинской диагностики и эффективной медицинской помощи.

Индустрия и рынок услуг по оздоровлению активно развивается во всем мире и в Украине, и демонстрирует свою высокую прибыльность и перспективность. В определенной степени это указывает на то, что экономические институты, коммерческие структуры и рынок услуг проявляют высокую чувствительность к потребностям людей в оздоровлении, получают экономическую выгоду от их удовлетворения. В таком аспекте индустрия здоровья тесно связана с индустрией свободного времени, досуга, развлечений, рекреации (активного отдыха, туризма и др.).

Изучение велнес-культуры представляет собой относительно молодое направление исследований культуры здоровья в рамках социологии, психологии, педагогики, культурологии, политологии, медицинской и экономической наук, маркетинга. Социологическое исследование велнес-практик получило развитие в рамках социологии здоровья, спорта и физической активности, свободного времени и досуга, туризма.

Заслуживает внимания комплексное исследование здорового образа жизни молодежи, проведенного Украинским институтом социальных исследований имени Александра Яременка (2007 г.). Другие исследования культуры здоровья, как правило, сводятся к изучению различных форм физической активности и спортивных занятий. Так в Украине было проведено две волны исследования спортивной активности населения (2003 и 2008 гг.). В качестве примера можно привести и данные социологического мониторинга Института социологии НАН Украины, в процессе которого изучаются формы проведения свободного времени и досуга. Результаты мониторинга показывают, что 12% респондентов занимаются утренней гимнастикой и физкультурой, 7% – бегом и оздоровительными прогулками, 3% – посещают бассейн, спортивный зал, занимаются физкультурой и спортом на стадионах и спортивных площадках, 5% – увлекаются рыбалкой, охотой, походами в лес за грибами (данные исследования 2013 г.). В целом, исследования культуры здорового образа жизни в Украине имеют фрагментарный и нерегулярный характер.

Внимание к физической активности, как важнейшей практике поддержки здоровья, прослеживается и в ряде международных исследований. Так, в 2007 г. известный исследовательский центр «International social survey program» (ISSP) провел международное исследование на тему «Свободное время и спорт» (34 страны мира, Украина не участвовала). В 2002 и 2013 гг. в Европейском Союзе исследования физической активности населения его стран проводилось Европейской научной организацией «European Opinion Research Group», которая использовала методологию ВОЗ (Global Physical Activity Questionnaire).

Наиболее комплексный и системный характер исследования культуры здоровья получили в США. Начиная с 1984 г., Центр профилактики хронических болезней и поддержания здоровья (госбюджетная исследовательская организация) совместно с Госдепартаментом здоровья и социальных служб США ежегодно проводит мониторинг по проблемам состояния здоровья, образа жизни и физической активности населения всех штатов страны (методом телефонного интервью, выборка последних опросов составляла не менее 400 тыс. респондентов). Инструментом проведения данных исследований является «Анкета для системы наблюдения за факторами риска в поведении» (Behavioral Risk Factor Surveillance System Questionnaire), которая в 2007 году включала 342 вопроса (для сравнения – в 1984 году анкета включала 98 вопросов). Физическая активность в рамках данной программы не изучается отдельно от других форм здорового образа жизни и оздоровления: рационального питания, проблемы избыточного веса и его уменьшения, употребления алкогольных и

наркотических речовин, курення, безпального секса, психического здоров'я, імунізації, збереження екології та проблем доступу до медичного обслуговування.

Отже, результати моніторингу по проблемам стану здоров'я використовуються в США для розробки та популяризації рекомендацій по фізичній активності для різних груп населення та здорового образу життя – харчуванню, боротьбі з ожирінням, шкідливими звичками. Так, в 2000 році в США була прийнята державна програма «HealthyPeople 2010» (Здорові люди 2010), а з 2010 року почала діяти нова програма «HealthyPeople 2020» (Здорові люди 2020). Дані програми реалізуються спеціальним департаментом – U.S. Department of Health and Human Services (Департамент здоров'я та соціальних служб). В програмах «Healthy People» визначені основні цілі та завдання в сфері оздоровлення, серед яких на першому місці стоїть мета: покращення здоров'я та якості життя, розвиток фітнесу за рахунок щоденної фізичної активності, раціонального харчування, відмова від куріння та алкоголю.

Таким чином, дослідження культури велнес є важливим та перспективним напрямком вивчення проблем здоров'я та здорового образу життя в структурі вільного часу населення України. Актуальність таких досліджень очевидна, оскільки Україна переживає процес депопуляції, який проявляється в низькому рівні народжуваності на фоні високих рівнів захворюваності та смертності населення країни.

Для проведення досліджень культури велнес необхідно використовувати сучасну інтегровану методологію та міжнародний досвід, наукові досягнення розвинутих країн, в першу чергу – США. В межах таких досліджень важливо об'єднати вивчення рівня культури здорового образу життя людей з факторами, які впливають на здоров'я, визначають ефективність валеологічного виховання та просвіщення різних груп населення. Дані дослідження повинні набути комплексного, а також регулярного, моніторингового, характеру та широко використовуватися як інформаційно-аналітичний інструмент для забезпечення політики здоров'я, а також в межах інформаційних компаній по пропаганді здоров'я, здорового образу життя та активного, здорового відпочинку.

МОДЕРНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Гринченко Світлана Іванівна

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідного відділу культурної політики
Українського центру культурних досліджень

Динамічні глобальні зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, активний рух до європейських стандартів, яскравим проявом якого стало запровадження безвізового режиму, стали провідними характеристиками процесів модернізації суспільства, суттєво впливають на стиль наукового мислення та розуміння світу. В цих умовах постає завдання переосмислення основних напрямів модернізації, серед яких поряд з реалізованою в минулі десятиріччя політичною та економічною модернізацією особливою вагою набуває модернізація культури українського суспільства.

За цієї ситуації особливо актуальними стають теоретичні розробки, які надають можливість розкрити динаміку становлення та перспективи розвитку модернізації культури в українській соціології, підвищити ефективність наукового обґрунтування процесів модернізації.

Виникає наукова проблема, що полягає у необхідності визначенні типових характеристик та напрямів процесів модернізації культури в українському суспільстві, розкрити динаміку їх становлення та перспективи розвитку.

У західній соціології розвитку особливо значимими з тематики модернізації виступають праці аналітичного характеру Д. Рітцера, С. Леша, Г. Розе, Б. Вітрока, Л. Пелікані, П. Берка. Важливе значення для дослідження процесів модернізації культури має використання доробку українських дослідників О. Погорілого, В. Євтуха, Ю. Яковенка, В. Судакова, В. Танчера, П. Кутуєва, Б. Тарасенка, Н. Отрешко, Л. Малес та російських – І. Бестужева-Лади, С. Кара-Мурзи, Л. Юніна, Л. Беляєвої тощо.

Модернізація культури (культурна модернізація) – (від фр. *Moderne*, сучасний) трактується як суттєве оновлення культури у відповідності зі змінами ціннісної структури історично визначеного суспільства та провідними культурними зразками та цінностями глобального світу. Модернізацію культури пов'язують з необхідністю подолати певне відставання в різних сферах культурної діяльності, невідповідність з актуальними завданнями суспільного розвитку[1]. В цій ситуації обирається певний «культурний зразок» (еталон), у ролі якого виступає культура розвинутих країн, тобто суспільств з високим

рівнем життя, стабільними показниками економічного розвитку. Отже, модернізація – це сукупність різноманітних соціальних процесів та явищ, що супроводжують процес суспільних змін. Їх пов'язують з оновленням напрямів та форм культурного життя у відповідності до умов існуючого суспільства; вони супроводжуються створенням комфортних умов, естетизацією трудової діяльності та повсякденного життя різних соціальних груп і здійснюються за допомогою соціально-культурних реформ [2].

В контексті сучасного становища українського суспільства мова іде про реалізацію концепції, згідно з якою процеси модернізації культури повинні визначити і зафіксувати технології та засоби прискорення розвитку українського суспільства, що з об'єктивних причин загальмувало свій рух, а в останні роки намагається прискорити процес входження до європейського суспільства у ролі рівноцінного партнера.

У відповідності до теорії модернізації зміни в культурі українського суспільства можуть іти двома шляхами – шляхом органічної або неорганічної модернізації. Перша відбувається природним, «органічним» шляхом, у процесі еволюції політичної та економічної систем. Друга передбачає кардинальну зміну ідеалів, цінностей, стилів життя примусовими методами. На наш погляд, протягом 25 років існування незалежного українського суспільства модернізація культури відбувалася шляхом поєднання рис органічної та неорганічної модернізації, тобто застосовувалася комплексна модернізація. Такий шлях, поряд з іншими факторами, був визначений міжпоколінним та регіональним ціннісним розломом українського суспільства, де у культурних реконструкціях одночасно брали участь носії прорадянських цінностей, носії українських національних цінностей та прихильники західноєвропейських цінностей. В результаті відбувалося розпорошення традиційних систем цінностей, несприйняття та відмова від етичних норм, дисфункції соціальних інститутів культури і мистецтва [3, 4].

На основі результатів реальних державних реформ у сфері культури можна спостерігати, що вони не завжди мали системний характер, що модернізація культури без ґрунтовних економічних засад призвела до знищення в більшості сільськогосподарських регіонів України клубної та бібліотечної систем, різкого зменшення кількості творчих об'єднань та професійних і аматорських художніх колективів; фактичному знищенню кіноіндустрії. Завадити цим процесам не могли розроблені науковцями та офіційно затверджені державні програми «Культура. Просвітництво. Дозвілля», «Культура села», «Молодь і культура». У той же час, на місці старої системи закладів культури стала розвиватися ігрова, ресторанна, розважальна індустрія, яка стала привабливою основою для поширення наркоманії, проституції, жорстокості та агресії, жіночого алкоголізму, відбувалася соціальна дезорганізація суспільства.

Корисний досвід модернізації культури пов'язується з запровадженням в українському суспільстві суперсучасних інформаційних технологій – тотальною комп'ютеризацією, поширенням та демократизацією послуг мобільного зв'язку, інтернет-ресурсів. Значна роль у культурній модернізації належить міжнародним культурно-освітнім програмам обміну та засобам масової інформації, що популяризують кращі зарубіжні шоу соціального характеру, сприяють виявленню та популяризації талантів і здібностей (талант-шоу, комік-шоу), виховують любов до природи (канал ТОНІС), сприяють формуванню спортивних інтересів (спортивні канали ТВ).

Висновки. Досвід модернізації культури в незалежному українському суспільстві підтверджує хибність уявлень про модернізацію культури як обов'язковий, уніфікований, позитивно спрямований, незворотній процес. Темп модернізації та її наслідки для різних напрямів культури, мистецтва та повсякденного життя можуть помітно розрізнятися. Культурну модернізацію доцільно розглядати як довготривалий процес, історично обумовлений та побудований з використанням традицій української культури. Результати модернізації визначаються не лише показниками економічного зростання та політичною (виборчою) активністю населення, а і переважаючими в суспільстві культурними орієнтаціями, цінностями, ідеалами, формуванням та зміною культурних кодів; ступенем розвитку та характером діяльності інститутів культури і мистецтва. Модернізація культури передбачає вдосконалення якості освітньої системи, особливо – професійної освіти в сфері культури і мистецтва, запобігання культурній деградації, запровадження в суспільстві безперервної культурно-мистецької освіти незалежно від соціального стану, місця проживання та вікових характеристик. Модернізація культури українського суспільства передбачає розвиток масових видів мистецтв – кінематографії, телебачення, масових видів спорту, фестивалів, запровадженню досягнень сучасної культури в повсякденне життя і побут. Її соціальна роль спрямована не на диференціацію та структуризацію, а на згуртування суспільства; вона здатна зіграти роль об'єднуючого чинника багатьох суспільних процесів – політичного, економічного, науково-технічного, освітнього, сприяти прогресивному розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Ханінгтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. /С. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2003. – 368 с. 2. Федотова В.Г. Модернизация и культура. М.: Прогресс-Традиция, 2016. 336 с. 3. Lee Leo Oufan (2000) The Cultural Construction of Modernity in Urban Shanghai. Some Preliminary Explorations // Becoming Chinese. Passages to Modernity and Beyond / ed. by Wen-hsin Yeh. Berkeley ; Los Angeles ; L. : University of California Press. P. 31–61. 4. Wagner, P. (2001) Theorizing Modernity. Inescapability and Attainability in Social Theory. L. : Sage.

РУССКАЯ КУЛЬТУРА УКРАИНЫ XXI СТ.: ЧАСТЬ «РУССКОГО МИРА» ИЛИ СЛАГАЕМАЯ УКРАИНСКОГО МНОГООБРАЗИЯ?

Резник Александр Александрович,
кандидат искусствоведения, г. Киев

Современная русская культура Украины – результат культурной активности ее русскоязычного населения, второго по численности после населения украиноязычного. Явление это многообразно как по формам проявления, так и по содержанию, ибо культура, как известно, это эстетическое «зеркало» того социума, который ее творит. Русская культура в Украине имеет глубокие традиции, была в прошлом не только «инструментом русификации», но и, благодаря таланту и гуманизму ее лучших представителей, мощным фактором культуросозидания в украинских городах. Одно лишь XX ст. дало человечеству имена таких ярких русских литераторов из Украины, как М. Булгаков, А. Вертинский, И. Елагин, Н. Ушаков, Б. Чичибабин, Л. Вышеславский.

Научная проблема заключается в необходимости определить роль русской культуры в развитии современного украинского общества. В качестве *методологии* исследования использовался деятельностный подход и контент-анализ текстов известных русскоязычных поэтов современной Украины [1].

После начала российской военной агрессии против Украины после Революции достоинства, роль русской культуры в ее развитии требует изучения даже более пристального, чем в предыдущее мирное время. С одной стороны, русский язык и связанные с ним культурные практики – «метропольная» культура страны-агрессора, с другой стороны – это родной язык многих миллионов украинских граждан, значительная часть которых поддержала Революцию достоинства и ныне занимает активную позицию против российской агрессии [2, 3].

Поскольку понятие «русская культура» ныне тесно увязывается с понятием «русский мир», оба понятия, поныне функционирующие скорее как метафоры с весьма произвольной трактовкой смысла (в зависимости от интересов употребляющего их субъекта), нуждаются в научном уточнении.

Основные трактовки понятия «русский мир» (далее – РМ):

1. «Либеральная» (глобоцентрическая), отождествляющая понятие РМ с понятиями «русскоязычное сообщество», «русскоязычные граждане», тем самым предполагая принадлежность к РМ всех русскоговорящих граждан, независимо от их этнической принадлежности, вероисповедания и страны проживания;
2. Конфессионалистская, согласно которой к РМ в первую очередь принадлежат верные «русского канонического православия»;
3. Национал-патриотическая (этнократическая), ограничивающая РМ рамками этнических русских, противопоставляя «истинно русских» «обрусевшим инородцам».

Соответственно, неоднозначную трактовку приобретает и понятие «русская культура» (далее - РК). С этнократической точки зрения, это – культура, создаваемая «истинно русскими» и только в таком качестве имеющая право на существование. С глобоцентрической же точки зрения, РК – это весь массив культуры, связанный с русскоязычными практиками: русская художественная литература и публицистика, русские театр и киноискусство, русскоязычный шоу-бизнес и т.д.

Проведенный нами анализ деятельности ассоциаций русскоязычных литераторов, в т. ч. Украинского Межрегионального союза писателей, Конгресса литераторов Украины, Южнорусского союза писателей (ЮРСП), культурно-просветительского общества «Русское собрание» (Киев), бардовских сообществ Украины, сравнительный анализ текстов известных русских поэтов современной Украины Евг. Бильченко, Д. Бураго, В. Гутковского, В. Дробота, Е. Иевлева, С. Минакова, Л. Некрасовской, В. Рассыпаева, С. Шелкового и др., позволяет сделать следующие *выводы*:

1. В культурно-историческом плане русская культура Украины бифункциональна: по форме выражения она безусловно принадлежит к «русскому миру», но по содержанию принадлежность разных ее артефактов зависит от индивидуальной позиции того или иного из ее субъектов.
2. Русская культура Украины – исключительно интернациональна по составу ее субъектов. Не случайно в их среде господствует глобоцентрический взгляд на русскую культуру, ориентация на общечеловеческие ценности, сочувствие европейскому выбору Украины. Конфессионалистский и этноцентрический (русофильский) взгляды на РК – в целом маргинальны (С. Минаков, И. Пилев).
3. В то же время, наблюдается сложное отношение русскоязычных литераторов-«либералов» не только к русскому, но и к украинскому национализму из-за сокрытых в нем «антидемократических тенденций». Не в последнюю очередь это обусловило противоречивое отношение к обоим украинским Майданам (2004 и 2013-2014 годов), которые, с одной стороны, сулили «прорыв к свободному Западному миру», а с другой стороны – угрожали, по их мнению, сужением русскоязычного пространства и возможностей самореализации в нем. Отсюда, с одной стороны, романтически восторженное приятие

Революції достоїнства (Е. Ієвлев, С. Шелковий, Л. Некрасовська), активне неприязне ставлення до путинської агресії (В. Куприєнко), з іншої сторони – душевне смятіння (В. Дробот), «екзистенціальний скептицизм» (В. Рассыпаєв), «подвешене стання» (В. Гутковський), активна підтримка поначалу, але горьке розчарування в результаті (Е. Бильченко).

4. Російська література і бардовська пісня України – сфера некомерційної діяльності, здійснювана без державної підтримки, за рахунок самих літераторів (в т.ч. видання авторських книг) або за рахунок приватних пожертвувальників, а в російськомовних регіонах (Юго-Восток України) – при частковій підтримці місцевих органів влади (в організації літературних і пісенних фестивалів). Фактично єдиним сегментом російської культури в Україні, користуючись державною фінансовою підтримкою, є російський театр (і це тільки театри, які мають державну форму власності).

Російська культура України – величезний масив цінностей, складний «клубок» паралельних творчих процесів, який вимагає виключно кваліфікованого, чуткого державного підходу. В його основу, на наш погляд, слід покласти розглянуту вище глотоцентричну трактовку РМ (в протилежність етнократичній і конфесіоналістській), в найбільшій ступені відповідній сучасним європейським, загальнолюдським цінностям.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Лозинський Р. Тенденції мовної ситуації в Україні // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2006. – С. 217-227. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20070929094246/http://www.franko.lviv.ua/faculty/geography/6Lok_res/1Publik/Period/visn/33/Lozynsky_u.pdf 2. Шульга Н. А. Російська мова в побуті, інформативному, освітньому і політичному просторі України // Російський світ України: Збірник наукових статей. – Київ: Радуга, 2006. – С. 80–81. 3. Юко Симэки. Російська мова в Україні: аналіз факторів, пов'язаних з використанням російської мови і ставленням до російської мови двомовного населення. - Режим доступу: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicn/slavic_eurasia_papers/no3/contents.html

ВІДБИТКИ ПРОТИРІЧ ДОВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУБ'ЄКТИВНИХ ПОКОЛІНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ КОДАХ (НА МАТЕРІАЛІ АВТОРСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У М. КИЄВІ)

Тащенко Анна Юрївна

кандидат соціологічних наук,
викладач кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету, м. Київ

У спеціалізованій соціологічній літературі, присвяченій темам дозвілля та вільного часу, вже було визнано, що у дослідженнях довіллевої діяльності найбільш складності виникають в процесі встановлення особливостей переходу цієї діяльності від індивідуального або особистісного рівня до соціального або соціально-структурного і навпаки, оскільки під впливом північноамериканської «парадигми обмежень» з 1980-х рр. дозвілля все частіше пов'язують не тільки з окремими видами активності та бюджетом часу, а й із його суб'єктивним переживанням, сприйняттям, звичинням і факторами, що обмежують як задоволення від нього, так і формування довіллевих пріоритетів взагалі [1, с. 69; 2, с. 87-89]. Приєднуючись до думки щодо важливості врахування мікрорівневого соціального контексту для розуміння причин і наслідків обмежень дозвілля та констатуючи неповноту наявних соціологічних знань про латентний вплив протиріч довіллевої діяльності на самопрезентацію представників різних культур, ми робимо крок у напрямку їхнього поповнення на матеріалах власного дослідження культурних кодів у повсякденні м. Києва.

Основний метод дослідження – опитування (напівформалізоване анкетування) 409 представників дорослого населення м. Києва від 20 до 79 років, що було проведено в один етап (січень–початок березня 2016 р.). З огляду на розвідувальний характер дослідження вибірка була сформована способом доступних випадків (різновид спрямованого відбору із залученням досліджуваних-добровольців для отримання інформаційно багатих випадків для подальшого глибокого вивчення, коли реалізація випадкової вибірки нездійсненна або економічно неефективна), квотна за віком, статтю та освітою. Крім інших, респондентам були запропоновані десять відкритих запитань про найбільш знакові складові їхнього повсякденного життя, котрі, на їхню думку, пов'язані з побутом представників їхніх поколінь. Серед них були запитання про найбільш знакові схвальні заняття у вільний час та про схвалення відвідувань певних найбільш знакових місць та закладів.

Згідно із уявленнями наших респондентів про своїх однолітків, суб'єктивно схвалюване дозвілля молодих людей заповнено насамперед заняттями: 1) активними – «Спорт і активний відпочинок» (30,9%) та «Спілкування з близькими, гостини, знайомства» (26,3%), 2) пасивно-інтелектуальними – «Читання (книг, газет, журналів), похід до бібліотеки» (25,9%), «Проведення часу в Інтернеті, в соціальних мережах, за комп'ютером» та «Перегляд фільмів, відвідування кінотеатрів» (по 23,7%), 3) релаксаційними –

«Прогулянки» (15,5%), а також «Виїзд на природу» (11,9%) та «Байдиккування, відпочинок, сон» (11,5%). Відповідно, люди старшого віку характеризують своїх однолітків як більш прихильних до пасивно-інтелектуального та активно-пасивного домашнього дозвілля, оскільки на перших місцях у них «Читання (книг, газет, журналів), похід до бібліотеки» (43,9%), «Домогосподарчі хобі і роботи» (31,6%), котрі вони, очевидно, перебирають на себе, звільняючи молоді час для позадомашніх справ, та «Перегляд телебачення» (24,6%), а вже потім серед найбільш знакових вподобань у людей старшого віку з'являються, як і у молодих, практики релаксаційного та активного способу проведення дозвілля: «Спілкування з близькими, гостини, знайомства» (23,7%); «Виїзд на природу» (19,3%); «Природогосподарчі хобі і роботи» (15,8%) та «Спорт і активний відпочинок» (13,2%). Але аналіз пріоритетів вибору нашими респондентами найбільш знакових схвальних місць і закладів для відвідування дозволяє виявити відбитки суперечностей буття, що пов'язані з проведенням дозвілля. Як пам'ятаємо, однолітки опитаних молодих людей прагнуть бути зайняті в першу чергу тими справами, що можна віднести до задоволення потреб насамперед не «душі», а «тіла» (спорт і активний відпочинок); проте серед названих місць і закладів, що «личать» молодому поколінню, переважають призначені для задоволення соціальних потреб: «Культурно-просвітницькі заклади і місця» (61,4%), «Заклади харчування» (59,6%), «Торгівельні та торгівельно-розважальні заклади і місця» та «Клуби, вечірки, дискотеки» (по 15,0%). Місця і заклади, призначені для задоволення фізичних потреб – «Природні рекреаційні зони» (39,6%) та «Спортивні та спортивно-розважальні заклади і місця» (23,9%) – сумарно відходять на другий план, до того ж, за частками виборів до додаткових пріоритетів як схвалювані приєднуються і малосумісні з активним та здоровим способом проведення дозвілля «Питні заклади» (12,1%). Що ж до представників старшого покоління, то в них немає настільки явної суперечності між «тілом» та «душею», проте більш вираженою є суперечність між тим, наскільки «тіло» та «душа» можуть розкритися згідно із соціально прийнятними рамками, і тим, що вони реально можуть і воліють бажати (з огляду на матеріальні обмеження – як тілесні, так і грошові, – і з огляду на те, що деякі потреби особливо гостро відчуються лише в молодості і лише за умови постійної включеності у життя суспільства, а не відходу від нього). Пріоритетний список найбільш знакових схвальних місць і закладів, що визначили респонденти старшого віку з огляду на типові повсякденні практики своїх однолітків, включає «Культурно-просвітницькі заклади і місця» та «Природні рекреаційні зони» (по 61,4%), «Заклади харчування» (42,1%), «Власне житло, житло близьких людей, білябудинкові двори» (10,5%), «Спортивні та спортивно-розважальні заклади і місця» (9,6%), «Торгівельні та торгівельно-розважальні заклади і місця» (7,9%), «Релігійні установи» (7,0%), і заявлені пріоритети у проведенні дозвілля з цим частково не збігаються не лише в кількісному аспекті, а й за рангами. Якщо говорити з акцентом на задоволенні потреб, то у старших людей спостерігаємо тенденцію до усвідомлення більшого схвалення соціальних, а не фізичних та самоактуалізаційних потреб (оскільки театри, музеї, планетарії, кафе, ресторани і храми тощо відносять насамперед до так званого «ринку послуг з організації спілкування» [3]), що підтверджує і ширший діапазон згаданих «соціально-орієнтованих» місць і закладів. Проте у їхньому суб'єктивному сприйнятті і прийнятті більшої ваги набуває задоволення потреб самоактуалізаційних (в «ускладненій» формі читання і «спрощеній» формі перегляду ТВ) та фізичних (облаштування дому, дачних ділянок, відпочинок на природі та заняття спортом, куди б за вищого рівня матеріального благополуччя могло приєднатися і схвалюване відвідування різноманітних ринків, ярмарок, магазинів та ТРЦ). Отже, окрім інкорпорованих у свідомість наслідків соціально-структурних обмежень культурно-дозвіллевих практик, загалом залишається актуальним і сформульоване в руслі поколінського аналізу Ортегою-і-Гассетом [4] протиставлення «культу тіла» у молодого покоління та «культу духа» у старшого покоління.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Цимбалюк Н. М. Ціннісно-нормативні механізми функціонування інституту дозвілля / Н. М. Цимбалюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 22/23. – С. 69-71. 2. Скокова Л. Г. Структурні обмеження культурно-дозвіллевих практик / Л. Г. Скокова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014. – № 4(25). – С. 85-93. 3. Ильин В. И. Социология потребления: дистанционный курс лекций «Потребление потребителей» (2003-2004) [Электронный ресурс] / В.И. Ильин. – Режим доступа: <http://www.consumers.narod.ru/lections/needs.html> 4. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства [Электронный ресурс] / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп. С. Л. Воробьева]. – М.: Радуга, 1991. – Режим доступа: <http://www.antver.net/photodiscus/ortega.html>

КЛАССИЧЕСКАЯ МУЗЫКА В ПОВСЕДНЕВНЫХ ПРАКТИКАХ ОДЕССИТОВ

Каловская Наталья Александровна

старший лаборант Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Появление новых средств и пространств воспроизводства классических музыкальных произведений актуализируют исследования в области социологии музыки.

Сегодня, когда культура находится в состоянии трансформации, как никогда необходимо осмысление фундаментальных оснований и путей развития различных культурных феноменов. В век информационных технологий мы в полной мере ощущаем интенсивность развития постиндустриального общества. В увеличивающемся многообразии форм культуры музыка остается устойчивым, сохраняющим свои функции и значение явлением. Проникая во все сферы человеческой жизни, музыка становится аккумулярующей средой, преобразующей как ее саму, так и культуру в целом. Одним из базисных моментов современной музыкальной культуры было и остается функционирование классической музыки. От того, насколько развито восприятие классики различными слоями населения, в определенной степени зависит уровень культуры современной цивилизации.

Проблема состоит в противоречии между высоким культурным потенциалом классической музыки и отсутствием научных знаний об особенностях ее потребителей и роли в культурно-досуговой деятельности жителей города Одесса.

Так, в 2012 году кафедрой социологии Института социальных наук имени И. И. Мечникова, при поддержке Южноукраинского отделения Социологической Ассоциации Украины, под руководством доц. Лычковской О.Р. и доц. Романенко С.В. был проведен анкетный опрос «Коммуникативные и культурные практики в повседневной жизни одесситов». Количество опрошенных составило 446 респондентов, ошибка выборки не превышала 4,73%. Опрос проводился по месту проживания респондентов. Выборка репрезентативная с равными долями респондентов по районам города, полу и возрасту. Контролируемая квота – уровень образования (не менее 1/3 респондентов со средним образованием). Объектом исследования выступало население города Одессы в возрасте от 18 лет и старше. Предмет – определение места и роли классической музыки среди других досуговых занятий в повседневности жителей города Одессы. Цель исследования – определение востребованности классической музыки, освещение основных тенденций развития классики в современном городе. Мы предположили, что современная культура способствует распространению музыки массовых жанров, которые детерминируют направленность ценностных ориентаций человека на развлекательность и удовольствия, определяя тем самым формирование в обществе гедонистического типа личности как преобладающего. При этом крупные города остаются центрами классической музыкальной культуры, в которых происходит приобщение слушателей к «высокой» музыке.

В ходе проведенного исследования были получены следующие результаты. При ответе на вопрос «Как часто Вы слушаете классическую музыку?» 8,3% ответили, что слушают ее постоянно; половина респондентов иногда прослушивает классические музыкальные произведения (50%). Чуть более 41,3 % ответили, что не слушают классическую музыку вообще.

Мы предположили, что на распределение ответов относительно частоты обращения к музыкальной классике могут влиять возраст, пол и образование респондентов. Так, чаще к прослушиванию классической музыки обращаются слушатели в возрасте 60 и старше, на втором месте – 45-59 лет, на третьем – 18-29 лет, на четвертом – 30-44 года.

Так, ответы по признаку «образование» распределились следующим образом: первое место занимают опрошенные с высшим или неоконченным высшим образованием, на втором – среднее специальное, на третьем – среднее общее, на четвертом – те, кто имеет ученую степень.

Интересно распределились ответы по семейному положению: на первом месте среди слушателей классической музыки расположились те, кто замужем, женаты, на втором – не состоящие в браке. На третьем - разведенные, на четвертом – вдовы, вдовцы.

Так, женщины слушают классическую музыку больше, чем мужчины. Из них 8,5% женщин и 8,1% - мужчин слушают классическую музыку постоянно, 57,8% женщин и 43% мужчин, - иногда. Не слушают музыку вовсе – 48,9% мужчин и 33,6% женщин.

Типичный портрет одесского слушателя классической музыки – женщина, старшего среднего возраста, с высшим (неоконченным высшим) образованием, замужняя.

Что же касается ответа на вопрос «Есть ли у вас специальное музыкальное образование» 91,5% ответили «нет», 7,8% – «есть». Однако, данная ситуация может свидетельствовать, что среди аудитории классической музыки, исходя из типологии предложенной Теодором Адорно, может преобладать та часть слушателей, которые просто слушают и воспринимают классические музыкальные произведения на уровне развлекательном, а не с позиции профессионального слушателя. Очевидно, что традиция приобретения

музыкального образования как элемента «общего развития» утрачивает свою значимость в рамках одесского сообщества.

Ответы респондентов на вопрос «Какие культурные заведения города Одессы вы посещаете?» распределились следующим образом: на первом месте – театр музыкальной комедии (23,3%), на втором – театр оперы и балета (19,6%), на третьем – Русский театр (13,9%), на четвертом – Филармония (13,3%), на пятом – Украинский театр (10,1%), на шестом – арткафе (8,9%), на седьмом – джазклубы (4%), далее идет Кукольный театр – 2%, наконец, театр на Чайной – 1,2%. Отметим, что материальное положение влияет на частоту посещения культурных заведений. Женская часть аудитории больше посещает указанные заведения, исключением является посещение джаз клубов: здесь, наоборот, наблюдается преобладание мужского количества слушателей. Распределение ответов подтверждает наше мнение о том, что основными посещаемыми и наиболее широко известными культурными заведениями города являются театр музыкальной комедии, оперный театр, и русский драматический театр. При этом достаточный уровень интереса проявляется среди опрошенных, именно к заведениям, исполняющим музыкальную классику.

В качестве *выводов* отметим, что на региональном уровне количественный состав аудитории слушателей классической музыки относительно невелик, но достаточно устойчив. Относительно небольшое количество опрошенных, имеющих специальное музыкальное образование, не свидетельствует, однако, в пользу снижения популярности классических музыкальных произведений. Эта тенденция, скорее, связана с масштабным влиянием и развитием средств массовых коммуникаций, которые таким образом воспроизводят новый образовательный формат, при котором слушателю нет необходимости в том, чтобы понять и осмыслить произведение, написанное в рамках академического жанра, получать музыкальное образование. При этом, как нам кажется, на лицо смена функциональной составляющей посещения концертов классической музыки. Отметим, посещение концертов классической музыки становится новым мейнстримом: для большинства это не эстетическая потребность духовного обогащения. Посещения таких концертов сегодня – престижное занятие, в котором проявляется статус личности. Однако мы не считаем, что данная тенденция носит негативный характер. По нашему мнению, отношение к концертам классических музыкальных направлений как форме проведения досуга свидетельствует о том, что классическая музыка находит свою нишу в функционировании среди многообразия видов культурно-досуговой деятельности.

АКТИВНІСТЬ ТА ДОЗВІЛЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ПІД СОЦІАЛЬНИМ ПАТРОНАТОМ

Кухта Мирослава Павлівна

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Київського національного університету культури і мистецтв

Однією з головних тенденцій сучасності є тенденція старіння, що ставить перед суспільством нові задачі, пов'язані з її демографічними, економічними, соціально-психологічними наслідками. Розвинені країни світу активно розробляють стратегії подолання негативів, пов'язаних з старінням населення. При цьому, хоча старіння найбільше корелює з рівнем економічного розвитку, в Україні ця проблема – в перших рядах важливості (так, за даними статистики, в Україні кожен 5-й – людина старшого віку і їхня кількість зростає). Лишень у нас воно має інші корені, зокрема, зниження рівня народжуваності та нижчий рівень практик збереження здоров'я. Це породжує іншу проблему – збільшення частки людей, що потребують соціальної допомоги для підтримки життєдіяльності через неможливість самотужки чи за допомогою родичів піклуватися про себе. Слід нагадати, що свого часу ООН визначила курс людства на підвищення якості і задоволеності життям. Звісно, коли мова йде про Україну, то можна визначити чимало груп, що потребують допомоги і рівень життя яких залишається за межею прийнятної. Проте посилення тенденції старіння населення в українському суспільстві купно із тенденцією до відносно ранньої втрати здоров'я робить вкрай необхідним соціальний патронат людей похилого віку. Отже, важливою видається *наукова проблема* визначення особливостей життя людей похилого віку та негативних проявів цього соціально-культурного стану з метою визначення технологій їх попередження та нейтралізації. Тож об'єктом нашого вивчення виступили саме люди похилого віку, що перебувають під соціальним патронатом; предметом – активність та дозвіллі практики людей похилого віку, що перебувають під соціальним патронатом.

Емпіричною основою дослідження стало опитування, проведене в липні 2016 р. серед такої специфічної страти старшої вікової групи, як люди похилого віку, що за станом здоров'я перебувають під соціальним патронатом¹, та вторинний аналіз даних².

Люди, що знаходяться під соціальним патронатом, є особливою категорією серед осіб старшої вікової групи. Це люди, що потребують часткової допомоги або постійного нагляду через неможливість самостійно підтримувати власне існування. В нас була унікальна можливість провести дослідження серед категорії людей, що завідомо мають рівень здоров'я, недостатній для самостійної підтримки життя. Ці дані вельми показові, адже зрозуміло, що контраст між людьми, ще здатними самотужки справлятися з вимогами життя, та людьми, що потребують (іноді досить суттєвої) допомоги, досить помітний.

Характерно, що попри особливі умови, за даними дослідження значна частина цих людей позиціонує себе як таких, що мають дуже високий (3,4%) та швидше високий (21,4%) рівень життєвої активності (життєва активність розглядається як характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що відображає спрямованість його діяльності і поведінки на зміну соціального середовища відповідно до потреб, цілей, ідеалів). Тобто кожний четвертий (24,8%) з учасників опитування оцінює свою життєву активність як більш-менш високу, а це, вважаємо, досить високий показник для даної категорії людей. Тобто, попри традиційне сприйняття людей старшого віку як таких, що «пішли на заслужений відпочинок», навіть та категорія, що перебуває під соціальною опікою, по мірі можливостей намагається бути активною. Це вказує на незаслужене скидання старших людей з шальок соціальних терезів.

Що важливо, життєва активність виступає тим чинником, що суттєво впливає на настрої, самопочуття, рівень задоволеності життям старших людей. Так, результати дослідження вказують на тісний взаємозв'язок між рівнями життєвої активності та показниками задоволеності власним здоров'ям – серед осіб з дуже високим рівнем активності 28,4 % тих, хто цілком задоволений здоров'ям, а от серед осіб із «швидше низьким» та «дуже низьким» таких лише 4% та 3,3% відповідно. При цьому слід підкреслити, що гарний стан здоров'я виступає підґрунтям (що природньо) для життєвої активності, але не є неодмінною її передумовою: і серед тих, хто оцінив свою життєву активність як «дуже високу», і тих респондентів, що кваліфікували її як «швидше високу», достатньо тих, хто здебільшого або й цілком незадоволений станом власного здоров'я, але це не стало причиною для відмови від активного стилю життя.

Не можна не відмітити існування залежності між рівнем життєвої активності та таким інтегральним показником, як загальна задоволеність життям. Вважаємо промовистим, що серед осіб з високим рівнем активності тих, хто цілком задоволений життям 18,1%, в той час як серед осіб з дуже низьким рівнем таких лише 1,2%. Почуття щодо майбутнього також відрізняються у осіб з високим та низьким рівнями активності. Вельми показово, що серед тієї частини опитуваних, що відрізняються високим рівнем життєвої активності, переважаючими почуттями щодо майбутнього є оптимізм, надія, радість, (хоча присутня і тривога), а от почуття «пасивної» частини забарвлені у темні тони – тут переважають тривога, страх, безвихідність та розгубленість.

Щодо дозвіллевої діяльності, то на передні позиції тут виходять «перегляд телепередач, прослуховування радіопередач» (54,7%), «читання газет, журналів» (42,9 %) «спілкування з близькими людьми» (36,9 %). А от найнижчі позиції займають «художня творчість», «рибальство, мисливство, збирання грибів тощо» (4%), «біг, оздоровчі прогулянки заняття в спортивній залі, на стадіоні, спортивних майданчиках» (4,1%).

Важливо відзначити, що за даними дослідження³, серед найбільших переваг пенсійного віку були вказані «наявність вільного часу»: на це вказали 57,5% жінок і 55,0% чоловіків. Наявність вільного часу асоціюється з вивільненням від соціальних обмежень, приписів, зобов'язань і стереотипів, властивих робочому періоду, тому другим за популярністю варіантом відповіді став «незалежність від роботи», причому літні жінки вказували його частіше, ніж чоловіки. Збільшення обсягу вільного часу, незалежність від роботи у певної частини респондентів тісно пов'язані із можливістю займатися конкретним заняттям, а саме приділяти увагу дітям і онукам; таке спілкування являє для них особистісну цінність та у 37,5% жінок і 31,7% чоловіків асоціюється з позитивними проявами пенсійного віку. Перехід у слабо структуровану сферу життєвого світу особистості може зумовити появу або розвиток наявних здібностей, котрі реалізуватимуться у нових захопленнях. «Можливість займатися улюбленою справою» як позитивний прояв пенсійного віку зазначив кожен третій опитаний літній чоловік і кожна четверта жінка.

¹ (№=2846, вибірка систематична ймовірнісна, репрезентує генеральну сукупність – людей старше 60 років, що обслуговуються в територіальних закладах соціальної опіки Запорізької області – за показниками віку і статі. Автор програми та інструментарію дослідження к.с.н. М. П. Кухта, організація і контроль первинного збору даних к.с.н. І. В.Мещан. Статистична обробка даних за допомогою програмного забезпечення ОСА – к.т.н. В.Ф. Мусієнко).

²Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ- Україна», 2014. – 288 с.

³ Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ- Україна», 2014. – 288 с. Запитання були поставлені так, щоб через призму набутого власного досвіду респонденти зробили крок у бік об'єктивного оцінювання цього етапу життєвого циклу людини «У чому Ви вбачаєте позитивні прояви пенсійного віку?» та «У чому Ви вбачаєте негативні прояви пізнього віку?».

Висновки. Дослідження показало, що навіть серед людей похилого віку, що перебувають під соціальним патронатом, є частка людей, що продовжує вести активний спосіб життя і пов'язана з більшим рівнем задоволеності життям. Попри це, загалом серед людей старшого віку серед основних переваг віку, що могли б стати важливим життєвим ресурсом, називалися «можливість займатися улюбленою справою» та збільшення вільного часу. Проте ці позитивні переваги мало реалізуються в людей, що знаходяться під опікою. Імовірно, вони не бачать шляхів до подібної реалізації, адже основу їх дозвілєвої діяльності складають перегляд телепередач та читання газет. Малоймовірно, що ці заняття були б віднесені до улюблених справ за інших обставин.

Слід сказати, що Європейською Комісією ще в 2006 році визначено курс на активне старіння, тобто «тоді, коли ми старіємо, зберігаючи хороше здоров'я, залишаючись повноцінними членами суспільства, отримуючи задоволення від роботи та громадської діяльності, продовжуючи бути незалежними в повсякденному житті та проявляючи себе активними громадянами». Це досить важливий крок, спрямований на зміну ставлення до старших людей – не як немічних, а як повноправних та корисних членів суспільства. Дана стратегія дозволяє шляхом сприяння зайнятості та соціального залучення старших людей частково зняти болючі економічні питання, знизити рівень бідності; через їх турботу про власне здоров'я зняти навантаження на систему охорони здоров'я. Тобто досягається подвійна перевага: як для держави, так і для самих похилих людей, що отримують більше можливостей до покращення власного життя. Залишається сподіватися, що подібні кроки знайдуть відображення і в вітчизняних реаліях щодо людей похилого віку, що перебувають під соціальним патронатом.

СОЦІОЛОГІЯ МУЗЕЮ У КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Карпов Віктор Васильович

доктор історичних наук,
завідувач відділу аспірантури та докторантури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Дослідження ролі і місця музеїв у структурі суспільних відносин сучасного українського суспільства доводить існування *наукової проблеми*, що полягає в наявності протиріччя між необхідністю визначити соціальну роль музею в сучасному світі та відсутності методологічної бази відповідної наукової галузі – соціології музею. Слід відзначити наявність відповідних уявлень про музей у законодавчій та нормативній базі як зарубіжного так і українського законодавства, наукових публікаціях та декларативних документах громадських організацій.

За допомогою методу контент-аналізу проаналізуємо існуючі уявлення щодо соціальної місії музеїв.

Так, міжнародна рада музеїв ЮНЕСКО визначає музей як установи на службі суспільства та його розвитку, як фактор соціальних змін і культурної самобутності, як форму вирішення актуальних проблем суспільства та громади [4].

В Україні законодавчо визначено статус музеїв, як закладів, що створені для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини. У сукупності діяльність музеїв (музейна справа) в Україні позиціонується як спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію [5]. Тобто, в основі постає музейний предмет, а не фактор соціальних змін.

Регламентовано, що музейний предмет підлягає атрибуції і під атрибуцією розуміється розкриття стану його збереженості, історії походження та побутування, візуальних особливостей. Проте, його соціальні зв'язки не підлягають атрибуції і не вивчаються. Іншими словами, не вивчаються соціальні функції музейного предмета в історії суспільства. Розкриття суспільно-історичних зв'язків такої пам'ятки можна назвати соціологією предмету. Соціальна функція музейного предмету реалізується у формі музейної експозиції та у документальній формі в результаті проведення наукової експертизи предмету. Від повноти розкриття інформації закладеної у музейному предметі залежить його суспільна значимість та статус. Теорія соціології музейного предмету ще у повній мірі не розроблена та подекуди це питання науковцями вже ставиться і, зокрема, Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. Яворницького звертає увагу на музейний предмет у контексті його атрибуції, систематизації та

евристичних можливостей [3]. Іншими словами, музейна справа є процесом, що характеризує суспільні відносини у царині культурної спадщини, а соціальна ефективність роботи музеїв є не завжди сталою похідною величиною цієї константи.

Проте, українські вчені останнім часом все частіше схиляються до визнаного міжнародною спільнотою визначення музейної місії. Соціологічне дослідження, що було проведене Інститутом стратегічних досліджень ім. С. Разумкова свідчить про важливу соціальну функцію музейної галузі в Україні у формуванні системи духовних цінностей суспільства, української ідентичності, утвердження ідеї української держави, як національного пріоритету. На думку Л. Чупрія, В. Машталіра музей являється багатофункціональним інститутом соціальної пам'яті, через посередництво якого реалізується потреба суспільства у відборі, зберіганні і репрезентації специфічної групи культурних і природних об'єктів, які усвідомлюються суспільством як цінності, що передаються із покоління в покоління [2].

Соціологія не є основою теоретичного надбання у музейній індустрії, що підкреслює актуальність та важливість проведення наукового дослідження з проблем використання методів соціології у музеєзнавстві. Соціологія музею це комплексна проблема, яка вивчає музейну галузь, діяльність музеїв, їх місце і роль у суспільстві та відношення суспільства до проблеми збереження культурно-історичного надбання. Поле діяльності соціології у царині музейної справи не обмежується лише дослідженням проблематики музеїв, а є ширшим та охоплює поняття музейної справи як суспільного явища і виявляє вплив інших суспільних процесів на галузь.

Об'єктом соціологічного пізнання в музейній діяльності є саме суспільство як цілісна соціальна реальність, що відбиває його інтереси у сфері культурної спадщини. З цим тісно пов'язані такі явища, як соціальні відносини, соціальні зв'язки, соціальні організації та розвиток і функціонування музеїв, як соціальних інститутів суспільства. Предметом соціології у цій сфері виступають загальні і специфічні закони та закономірності розвитку цієї галузі і її функціонування, як соціальної системи, форми та механізм дії цих законів і закономірностей у діяльності особистостей, соціальних груп та соціальних інститутів [1].

Узагальнюючи уявлення вітчизняних фахівців та науковий досвід зарубіжних науковців щодо сучасного уявлення про соціологію музею можна зробити *висновок*, що соціологія музею це - наука про становлення і розвиток, функціонування соціальних процесів, механізми і принципи їх взаємодії, пов'язані з потребою встановлення соціальних відносин у сфері збереження матеріальної та нематеріальної спадщини суспільства посередництвом музейної діяльності, а також про людину як складову цих спільнот та головного рушія розвитку історичного процесу.

Реалізація функціонального призначення музейної галузі відбувається посередництвом соціального діалогу у якому провідну роль відіграють музей та відвідувачі. Відвідувач звертається до музею аби задовольнити свою потребу у пізнанні історії суспільства та природи. Власне кажучи, відвідувач прагне відчутти та пізнати час, минуле у його суспільно-історичних зв'язках, а музей, за посередництва музейного предмета та музейної експозиції задовольнити цю потребу. Розвиток соціології музейної справи спрямований також на вивчення музейної аудиторії, як складової соціального діалогу, з метою реалізації місії музею в соціумі. Однак майже поза увагою дослідників знаходиться проблема вивчення потреб суспільства щодо визначення напрямів розвитку музейної справи.

Особливе значення соціології музейної справи виявляється в її здатності об'єктивно оцінювати соціальні явища і процеси, формувати і сприяти накопиченню знань про музейну справу, як соціальну дійсність. Соціологічні знання в галузі музейної справи важливі при розробці і здійсненні соціальних проєктів у цій сфері суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Карпов В. Соціологія музейної справи. Теоретико-методологічні засади // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. – К.: Міленіум, 2015. – Вип. 1 (4). – С. 32 – 35. 2. Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу / за заг. ред. д.і.н., Карпова В. В. – К.: Видавець Олег Філюк, 2016. – 216 с. 3. Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості. Збірник наукових праць з проблем музеєзнавства та краєзнавства, присвячений Міжнародному дню музеїв / Упоряд. В. М. Бекетова, за заг. редакцією Н. І. Капустіної. Вип.12. – Д.: АРТ-ПРОЕС, 2015. – 304 с. 4. Музеєзнавство: словник базових термінів / укладач-упорядник Л. М. Міненко; за заг. ред. к. і. н., полковника Карпова В. В. – Фенікс; Національний військово-історичний музей України, 2013. – 152 с. 5. Роль музеїв у культурному просторі України і світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького). – Випуск 11. – Д.: АРТ-ПРОЕС, 2009. – 608 с.

КЛУБНІ ЗАКЛАДИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРНОГО РОЗМАЇТТЯ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ XXI СТОЛІТТЯ

Садовенко Світлана Миколаївна

доктор філософії (PhD), доцент,
старший науковий співробітник, доцент кафедри
естрадного виконавства Інституту сучасного мистецтва

За спостереженнями американського соціолога, професора Колумбійського університету Ф. Гіддингса (1855-1931), суспільство, як фізико-психічний організм і своєрідна організація, представляє собою «частково продукт без свідомої еволюції, частково – результат свідомого плану» [4, 23]. Колективний розум, що забезпечує взаєморозуміння і комунікацію людей, є основоположним елементом суспільного життя. «Плюралістичну поведінку», яку автор вважав предметом своєї науки, він тлумачив як сукупність реакцій індивідів на стимули середі. Сьогодні, як зазначає Б. Головка, «соціокультурній поведінці населення загалом властиві слабка мотивація до соціального консенсусу й толерантності; зневіра в пануючих цінностях, яка настає внаслідок порушення регулюючих функцій норм права, моралі, релігії» [1, 34]. На наш погляд, художній процес сучасної доби, вирізняючись специфікою та унікальністю духовної ситуації, набутої в перехідну «межу тисячоліть», означеної поліфонією художніх напрямів та спроб теоретичного осмислення дійсності, помітно актуалізував авторські позиції, збільшив питому вагу інтерсуб'єктивності і водночас зберіг і модифікував нарацію [3, 107–113].

Методологічну основу дослідження складає комплексна кроспарадигмальна методологія осмислення сучасного культурного розмаїття дозвіллевих практик регіонів України на основі аналізу семантичного поля культури як підгрунтя формування аксіосфери у хронотопі XXI століття. Центральним концептом методології дослідження являється поняття сучасного культурного розмаїття дозвіллевих практик.

Вітчизняний науковий дискурс продовжує приділяти значну увагу регіональній проблематиці, в якій вирішальне значення надається дослідженню художньої культури в масштабах окремих областей і міст України, а також опису різних історичних періодів розвитку, розгляду місцевої художньої спадщини тощо. Попит на продукування нових ідей, впровадження модерної освіти, готовності до створення сприятливих умов щодо ефективної культурної реформи, формує нову філософію культури регіонів України, які, володіючи тільки їм притаманними характерологічними рисами й автентичними особливостями, сприяють регіональним культуротворчим процесам, де важливе місце належить культурному розмаїттю дозвіллевих практик. Плюралістичність, як «сукупність реакцій індивідів на стимули середі», характеризує становлення періоду творення нових парадигм, вивела на передній план розгляд дозвілля в процесах соціального розвитку суспільства, у тому числі як чинника формування стилів життя, актуалізувала осмислення сучасного культурного розмаїття останніх та їх вплив на розвиток культури регіонів України у 10-ті роки XXI століття.

Кожному регіону притаманні свої особливі форми дозвілля, що враховують багаторічні традиції та звичаї мешканців конкретної місцевості, де проживають різні за походженням етнічні угруповання. Державна політика в галузі культури має значний вплив на формування висококультурного середовища, створення умов для повноцінного відпочинку та дозвілля різних категорій населення, задоволення культурних потреб. Державні та регіональні програми розвитку та підтримки культури сприяють вирішенню проблем створення соціокультурного простору для гармонійного розвитку особистості. Регіональні програми розвитку культури враховують вікові та індивідуальні запити жителів регіонів, сприяють маркетинговим дослідженням, здійсненню організаційних засад створення умов для формування повноцінного соціокультурного середовища.

Відповідно до чинного законодавства в Україні створено і функціонують культурно-освітні та дозвіллеві заклади, серед різновидів яких найбільш поширеними є клубні заклади. Мережа клубних закладів є найбільшою в системі культури України (понад 16,4 тисяч). До основних напрямів їх роботи належить організація дозвілля та забезпечення широкого доступу населення до культурних надбань певного регіону. Майже усі клубні заклади перебувають у комунальній власності і є основними осередками, що пропонують культурні послуги в сільській місцевості, в районних центрах та невеликих містах України, – в тих місцевостях, де відсутня альтернатива отримання культурних послуг з інших джерел. Відповідно до функціонального призначення та основних статутних завдань ці заклади культури найбільш оптимально спрямовані на задоволення культурних потреб жителів і соціальний розвиток регіонів України.

Культурно-дозвіллева діяльність має значну популярність серед усіх категорій населення. В клубних закладах діє близько ста тисяч клубних формувань (любительські об'єднання, клуби за інтересами, студії самодіяльної художньої творчості усіх жанрів класичного, народного та сучасного мистецтва, в роботі яких беруть участь близько мільйону учасників, з них – до 500 тис. дітей). Відіграючи важливу роль у формуванні культурного розмаїття дозвіллевих практик сучасної України, клубні заклади постають перед

складними викликами.

Сучасна культура як специфічна сфера людського буття з властивою їй багатомірністю послідовно й цілком будеться на цінностях, що кожною особистістю сприймаються на суб'єктивному та емоційному рівнях. Отже, поняття «цінність» є одним з найпопулярніших у лексичі сучасної соціології культури. Тримаючись на засадах співвідношення духовності і матеріальної забезпеченості в суспільстві споживання, саме культура, творчість породжують не лише людину, що просто споживає, а homo creator – людину що діє, творчу особистість. Це особливо важливо зрозуміти в суспільстві, де домінуючою цінністю економічного і соціального, а також культурного розвитку дедалі більше стає принцип матеріальної корисності.

Висновки. Актуалізація утилітарних цінностей на тлі традиціоналізму означає створення нових аксіологічних і етичних імперативів, що виводять на задній план традиційні регулятори культури. На перший план виходить феномен роздвоєння вектора культури: одна його частина, як і раніше, спрямована до традиційних абсолютних, трансцендентних змістів, а інша повертається до змістів утилітарних, відносних, іманентних. У результаті в хронотопі культури XXI століття одночасно співіснують два належних образи, що породжують подвійні стандарти людської поведінки: за схемою традиціоналізму і за схемою новацій. У культурі з'являються прецеденти відходу від трансцендентного, відмови від відданого служіння вищим цінностям. Клубними закладами приділяється значна увага як збереженню національної культурної спадщини, відродженню та популяризації традиційної народної культури, естетичному вихованню дітей та молоді, так і організації різних нових форм дозвілля. Сучасні клубні заклади як унікальний соціальний інститут можуть поєднувати протилежні тенденції соціального життя – соціально-групову та особистісну; колективну та індивідуальну, забезпечуючи максимальне волевиявлення людини, корегуючи соціальну поведінку та стимулюючи потреби у позитивній соціальній дії [2].

Культурно-дозвіллієві заклади сприяють створенню і впровадженню програм розвитку для молоді. Переймаючись освітянськими, виховними, національно-патріотичними ідеями, підтримують регуляцію поведінки і інтеграції молоді в соціальні структури суспільства та духовний розвиток особистості. Цінності, суб'єктивно інтегровані у конкретну цілісну аксіологічну картину світу особистості, пізнаються нею у певний час і у певному місці – у культурному розмаїтті дозвіллієвих практик.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Головка Б. А. Культура українського села в період соціальних трансформацій / Головка Борис Андрійович // *Діалог культур: дослідження, практики, виклики: зб. матеріалів наук.-теорет. конф.*, Київ, 3–5 жовтня 2011 р. – К. : НАКККіМ, 2012. – 208 с. – С. 33 – 35. 2. Культурно-дозвіллієва сфера України : динаміка змін та перетворень / Ю. М. Ключко [та ін.] ; під наук. ред. Н. М. Цимбалюк. – К., 2004. – 180 с. 3. Садовенко С. М. Особливості художнього процесу перехідної доби ХХ-ХХІ століть: загальнотеоретичні аспекти / Садовенко С.М. // *Культура і сучасність: альманах.* – К. : Міленіум, 2012. – № 2. – 262 с. – С. 107 – 113. 4. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни : Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия. – М. : Мысль, 1995. – 768 с.

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО СПОЖИВАННЯ: СПЕЦИФІКА ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИК

Лінцова Надія Юрївна

соціолог, керуючий дослідницькою агенцією Umbrella Research

Повсякденність – це сфера людського досвіду, яка, згідно А. Шюцу, формується на основі практичного досвіду. Багатоукладна сільська економіка і різноманітність трудових практик створюють варіативні форми сільської повсякденності і змінюють дозвіллієві практики практики повсякденності, проілюструвати які зокрема можемо через специфічно сільські практики споживання.

Постає *проблема*, що полягає у необхідності визначення специфічних характеристик та специфічно сільських практик споживання. Для її дослідження від січня 2014 року до липня 2016 було проведено емпіричне дослідження стилю споживання і способу життя сільських мешканців із використанням *якісної методології* соціологічних досліджень. За цей період було проведено 19 фокус-групових дискусій та отримані кейси з 8 різних сіл. Географія дослідження представляє п'ять регіонів України: Центр, Схід, Захід, Південь і Північ, а також різні типи сільських населених пунктів - від хутору до райцентру.

За результатами дослідження підтвердилась гіпотези про те, що сільське споживання має специфічні практики і риси, не характерні для міського споживання. Перша відмінність у стилі споживання пов'язана з *сезонністю в покупках і витратах*.

Традиційно вважається, найбільшу частку прибутку від особистих селянських господарств, фермерства та доходи від паїв селяни отримують на кінці літа і восени, після чого настає відносно вільний від роботи на землі період; тоді селяни можуть відпочити від фізичної праці, разом з тим маючи кошти для задоволення потреб. Починається період основних витрат і споживання, коли селяни більше їздять до міст за покупками; в селах частіше проводяться ринки, з'являються нові торговці і агенти, які не лише привозять нові товари, але і

пропонують і послуги обміну одних видів сільгосппродукції на інші. Такі традиційні, описані ще в українській класичній літературі практики споживання відтворювалися і в стилі споживання за радянських часів. Тоді селяни були зайняті в колгоспах і значно обмежені у вільному пересуванні, доступ до товарів був дефіцитним і потребував значних часових зусиль і використання мережі знайомих в містах. Більшість одягу, побутової техніки привозили з міст, часто домовлялися зі знайомими і родичами, які мали більший доступ до простору споживання, а ті привозили в обмін на гроші або на продукти.

Під час дослідження нам часто траплялися респонденти, які описували себе і свою родину як непрацевлаштованих, але в бесіді висловлювали розвинені навички споживання і дозвілля. В процесі дискусії з'ясовувалося, що, як правило, джерел доходів у таких респондентів декілька, і всі вони пов'язані з багатокладної сільською економікою. Це і заробітчання, і ведення особистого підсобного господарства, обсяги якого забезпечують не лише потреби домогосподарства, але дозволяють реалізовувати надлишки на продаж, і виїзд на сезонні сільськогосподарські роботи, збиральництво, бджільництво тощо. Додатковим прибутком є і земельні паї, розмір виплат за якими залежить від регіону і наявності великих сільськогосподарських підприємств – орендарів.

Сьогодні особлива сезонність в покупках, яка раніше була пов'язана з сільськогосподарськими сезонами - відступає в минуле. В більшій мірі цю сезонність зберегли люди літнього віку та родини фермерів - тобто ті, хто зберігають відносно вузьку спеціалізацію, отримуючи доходи з одного - максимум двох джерел. У переважній ж більшості родин учасників дослідження спостерігається комбінація форм трудової поведінки, саме така працьовитість через застосування декількох різних джерел доходів розширюють межі сільського споживання і робить характер витрат поступовим протягом року. В тому, що сезонність зазнала значної трансформації, в цьому зізнаються мешканці всіх сіл дослідження.

Друга, специфічно сільська практика сільського споживання, яку не зустріти в місті - це є *практика купівлі «під запис», «на довірі», «на олівець»*, яка дозволяє робити покупки в сільському пункті без використання готівкових грошей.

Існування такої практики виявлено в усіх сільських населених пунктах як під час основного етапу дослідження, так і на етапі пілотного дослідження та на етапі спостережень, тобто в більше ніж тридцяти селах різних регіонів України. В радянські часи подібна практика також існувала, але в дещо іншому вигляді і не мала таких масштабів з цілого ряду причин: в сільських магазинах не було товарів і не було такої кількості магазинів, які би конкурували за покупця; розстрочки і кредитування частіше здійснювалося за місцем роботи. Досвід купівлі «під запис» стосувався тих селян, які мали згубні звички до вживання алкоголю, і ця практика викликала осуд.

Сьогодні «під запис» купують не лише продукти харчування, але і одяг, побутову техніку і будівельні матеріали. З точки зору продавців в магазинах, це стимулює продажі і вибудовує надзвичайно стійку лояльність до місця торгівлі. Цікавим є те, що така практика не сприймається селянами як кредит, адже не передбачає ні документального оформлення, ні відсотків за відстрочку платежу, а, скоріше, як демонстрація довіри і особливого ставлення з боку продавця. Користуються можливістю «занести гроші пізніше» і відстрочити оплату не лише малозабезпечені домогосподарства. Наведемо кілька цитат, в яких розкривається зміст цієї практики споживання.

«Знаєте, що в нас добре? Я кажу: «Боже, як добре в цьому Довбиші!» Будеш без копійки, голодний не будеш і не босий. Наприклад, якщо немає коштів чи потрібні продукти – пішов у магазин та записався. Без проблем запишуть, тільки якщо вони тебе знають. Тільки звісно, як ти будеш нормально віддавати... І так будь що, будь-який товар можна взяти»; жінка с. Довбиш, Північ

«У кожного магазина зошит є. Все пишуть. І господарчі товари. У нас навіть телевізори можна взяти»; чоловік, с. Дубина, Центр

«Продукты берут, но это когда совсем уж. А так на три месяца дают как рассрочку такую, на бытовую технику, например. А потом стоят [представители магазина] около сберкасы ждут, когда мамки получают детские, и они с рынка ждут. И они так часто там стоят, может не все и отдают»; жінка, с. Олександрівка, Південь

«Под запись» называется. И на одежду дают и фасовку [запакованы продукты харчування] можно взять. Все всех знают, поэтому тут это самое простое. Если даже чей-то племянник, но не отдаешь даже 20 копеек, тогда нет... И опять же не всем дают. Они знают, кому можно давать «под запись», а кому нет»; чоловік, с. Мирне, Схід.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження доводить ефективність застосування якісних методів дослідження в процесі дослідження повсякдення. Виявлено, що повсякденне споживання в сільських регіонах України має ряд специфічних рис та специфічно сільських практик споживання, серед яких найбільш типовими виявилися *сезонність в покупках і витратах та практика купівлі «під запис», «на довірі»*.

ПОВСЯКДЕННІСТЬ: КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛІСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

Цимбалюк Наталія Миколаївна

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Зміна базових принципів організації життєдіяльності українського суспільства сприяла посиленню уваги науковців до вивчення сфер приватного життя, основою яких виступає повсякдення. Актуальність зазначеної проблематики визначалася тим, що зміни у повсякденних практиках, повсякденній поведінці представників різних суспільних груп дозволяли відстежити наслідки соціальних трансформацій, що відбувалися на пострадянському просторі. Виникає необхідність у науковому осмисленні особистості та соціальних спільнот у розмаїтті їх потреб, інтересів як творців культури повсякдення.

Наукова проблема полягає у протиріччі між уявленням про повсякдення як буденне, стереотипне середовище життєдіяльності та його пізнавальними можливостями як індикатора соціально-культурного розвитку сучасного українського суспільства.

Методологія дослідження – в роботі використано якісні методи дослідження та застосовано контент аналіз зразків сучасних творів образотворчого мистецтва з тематики повсякдення.

Наукові підходи до дослідження повсякдення формувалися на перетині різних наукових напрямів (історія, філософія, психологія, культурологія) і мають полідисциплінарний характер. Теоретичні засади соціології повсякдення започаткували М. Вебер («оповсякденювання» реальності), Г. Зіммель (як розвиток традицій філософії життя), Ч. Кулі (роль первинних груп у розвитку суспільства). Продуктивними для розвитку теоретичних засад дослідження повсякдення є концепції Г. Блумера (соціальне життя як сукупність суб'єктивних світів) та А. Шюца (інтерсуб'єктивний світ) [1].

Визначення дефініції «повсякдення» та «оповсякденювання» не завершене і дотепер. Проте основними характеристиками повсякдення науковці визначають наступні: звичайність, звичаєвість, щоденність (Ю. Лотман); культурну заданість, традиційність (О. Золотухіна-Аболіна); непривабливість, нецікавість, одноманітність. Емоційно насичені характеристики повсякдення у світлі семантичного поля визначили А. Турен (безпросвітність, сірість, скука) та Ян Щепанський (нудність, повторюваність, спрощеність) [2].

Серед напрямів вивчення повсякдення розглядають приватне життя, дозвілля, домашній побут, сімейні відносини, тілесну, сексуальну культуру, динаміку розвитку матеріального і культурного середовища. Отже, повсякдення як об'єкт соціологічного дослідження представляє собою соціально-культурну реальність (середовище), із зрозумілими предметами, явищами, подіями, нормами, що створюють умови для спільної соціальної комунікації і виступають формою соціалізації людини. Повсякденне життя не є автономним, відокремленим від суспільства, воно виступає своєрідним віддзеркаленням свого соціального часу, а процеси зміни повсякденності, визначені змінами політичного, економічного, соціального життя. Темпи, інтенсивність цих змін набувають різноманітних, інколи неочікуваних форм прояву [3].

В цьому контексті науковий інтерес представляє собою дослідження мистецьких форм прояву повсякдення. Мова іде про спільноту професійних митців, які в художній формі виявили своє бачення сучасного повсякдення, відобразили в роботах власне повсякдення та своє ставлення до нього.

Об'єктом дослідження стала виставка сучасного мистецтва «Ідентичність. За завісою неозначеності» - спільний мистецький проект Північно-Балтійських країн (Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви) та України, що відбувався у Національному художньому музеї України в 2016 р. Виставка розглядалася як платформа співпраці та взаєморозуміння, доведення наявності у населення країн-учасниць (а, отже, і суспільств, які вони представляють, спільного в ідентифікації, потребах і ціннісних орієнтаціях. Базовою основою усіх представлених творів було повсякдення, його змістові напрями та характеристики, наявність соціальної травми минулого та неозначеності майбутнього життя. Художники представили свої роботи у формі картин, інсталяцій, фотографій, колажів тощо. Наведемо приклади з нашого дослідження.

Фотоколекція представниці Латвії Анни Айзсилнісе «Етнографія» спрямована на визначення важливості збереження національної соціальної пам'яті, ролі традиційного та ніби-то морально застарілого в структурі повсякдення сучасного суспільства. Для передачі соціальної ролі повсякдення як простору збереження національних традицій та цінностей художниця використовує традиційні для кожної людини елементи побуту: бавовняні елементи одягу та монети латвійської валюти, деталі радянських велосипедів та електроприладів, а також сантими та монети латвійської валюти. Використовуючи у колекції автентичні речі, традиційні для національного одягу (бавовняні штани), художниця дає їм друге життя, вводить у простір сучасного повсякдення, конструюючи такі витвори, як жіночі спідниці, сорочки, шалі. Отже,

художниця наголошує, що речі, які ми використовуємо в повсякденні за одним типовим призначенням, можуть мати друге життя.

Більшість робіт шведського митця Матса Адельмана виконані з дерева, яке є традиційним природним матеріалом, що використовується в повсякденному побуті. Автор розглядає деревину як символічний об'єкт, розкриває приховані в ньому багатогранні смисли (дерево як природний об'єкт, частина лісу: дерево як матеріал для будівництва житла; дерево як матеріал для творів народного мистецтва та прикрас). За допомогою кінофрагментів глядачеві розкривають драматичні перспективи існування цього матеріалу в повсякденному житті суспільства (кінофрагмент вирубленого лісу, замість дерев – пустош). Робота зрозуміла українському глядачеві через ідентичність представлених повсякденних ситуацій.

Інсталяція Калле Хама та Дзаміля Камангера «Сад незадокументованих» представляє собою колекцію живих кімнатних рослин. Такі рослини є звичайною, традиційною складовою повсякдення кожного. Особливість вибору мистецького об'єкта авторами полягає у тому, що ці рослини були таємно перевезені до Фінляндії із-за кордону і не проходили митного контролю. Головною метою твору була демонстрація необхідності для людини відсутності заборон, обмежень, наявності свободи у всьому, також і в повсякденному житті. Особливість даної роботи полягає у вмінні авторів створити образне бачення повсякдення, показати життя людей через життя рослин; залучити глядачів до співтворчості у розумінні ідеї свободи як основної характеристики повсякдення.

У відеооб'єкті «Бунт» естонська майстриня Фло Касеару демонструє документальний фільм, в якому зафіксовано типовий процес повсякдення – ремонт даху в її старому будинку. Глядач спостерігає, як будівельники знімають залізні пластини з даху будинку та згортають їх у формі дитячих паперових літаків. У цей момент (2015 р.) Естонія перебувала у передчутті військової загрози. Розуміючи власну безпорадність, художниця вирішила створити свій символічний «повітряний флот» з безлічі малих залізних літаків, які вона розмістила на полотні поряд з кіноекраном. В роботі відчуваються близькі всім людям перед військовою загрозою емоції - страх війни, непередбачуваних змін, незворотної втрати близького рідного тобі повсякдення. Це ставлення зближує, солідаризує людей незалежно від віку, статусу, етнічної приналежності.

Висновки. В умовах соціальних трансформацій повсякдення набуває нових рис та характеристик, стає площиною прояву індивідуальної свободи та творчості особистості.

Соціально-культурне середовище повсякдення позиціонується як дзеркало суспільних змін, площина формування практик європейської ідентичності.

В соціології повсякдення спостерігається тенденція до використання якісних методів дослідження, залучення до дослідницьких проєктів фахівців різних галузей науки і мистецтва. Типовим прикладом такої дослідницької синергії є твори образотворчого мистецтва з проблем повсякдення.

За висловом кураторки виставки сучасного мистецтва «Ідентичність. За завісою неозначенності» Солвіти Кресе: «Художники є проникливими перекладачами контексту і коментаторами ситуації, які здатні виявити і нанести сітку змін на нинішню мапу світу швидше за будь-кого іншого».

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шюц А. Структура повсякденного мислення // Социологические исследования. – 1988. – № 2. 2. Логман Ю. Повторяемость и уникальность в механизме культуры // Классицизм и модернизм: Сборник статей. Тарту, 1994. С. 9–14. 3. Симончук О. Повсякденне життя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, № 4-5, 1998.

СЕКЦІЯ 22

ТУРИСТИЧНІ ПРАКТИКИ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНА СУБКУЛЬТУРА – ЯК СУЧАСНИЙ НОВИЙ ТРЕНД В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Шандор Федір Федорович

доктор філософських наук,
завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородського національного університету

У сучасній соціології та соціальній роботі поширена класифікація, що ґрунтується на виокремленні п'яти головних сфер соціальної діяльності соціетального рівня. Це – сім'я, економіка, політика, освіта, їм відповідають соціальні інституції, які виконують функції упорядкування соціальних відносин у цих сферах. Їхнє призначення – задовольняти найважливіші (фундаментальні) життєві потреби суспільства. Їх є чотири:

- потреби у відтворенні людей – інститут сім'ї та шлюбу;
- потреби у добуванні засобів існування – економічні інститути, виробництво;
- потреби у безпеці й соціальному порядку – політичні інститути, держава;
- потреби у вирішенні духовних проблем, розробці й передачі нових знань, соціалізація підростаючого покоління, – духовні інститути у широкому розумінні, тобто включаючи науку й культуру.

У туристсько-рекреаційній субкультурі, можна виділити три рівні ієрархії – це «чайники», «просто туристи» і старі, досвідчені члени групи, які ходять у походи вищих категорій складності. При цьому статусні розходження яскраво виражені тільки між першими двома щаблями, і лише між ними перехід відзначається особливим ритуалом. У цілому між туристами вкрай рідко можна зустріти відносини панування і підпорядкування, випадки приниження, знущань над нижчими за рангом. Здебільшого причину треба шукати: а) у спільності соціального походження, оскільки туризм – спорт інтелігентів; б) у добровільності перебування у турпоході; в) у тому, що гарні відносини усередині групи є умовою виживання групи на маршруті. Іронічні прізвиська тут не носять зневажливо-образливого характеру, описаного у соціологічній теорії наклеювання ярлика, а швидше виступають формою психологічного маркера. Матрацниками туристів-новачків називають тому, що вони ще не звикли без домашнього комфорту й затишку, а чайниками тому, що гнутья при перших труднощах або тому, що беруть із собою у похід (через незнання) чайники. «Чайник» у туристському фольклорі, пише І. Є. Ферпонтов, – персонаж анекдотичний. Він відрізняється наївністю, невмінням збирати рюкзак, незнанням, які речі необхідні у поході, а які не потрібні, легко піддається на розіграш старих туристів [7, с.34].

До складу туристської субкультури варто включати: а) речові компоненти (туристський одяг, туристські приналежності, у тому числі рюкзак, намет, казанок, багаття й т.д.); б) вербальні жанри (розповіді, казки, анекдоти); в) ритуально-поведінкову складову, наприклад, обряд присвяти у туристи, марновірства. Міфологічна проза туристів включає три основні жанри – билини, повір'я і міфи (розповіді про походження надприродної істоти). До складу субкультурної писемності входять щоденники походів, карти, схеми маршрутів, лірика, пісні-переробки, жартівні грамоти, частівки, гімни; пародійні «документи», емблеми, саморобні медалі, ордени, кросворди, запрошення, літературні твори, присвячені, як правило, яким-небудь подіям у житті групи та ін.. До них відносять також написи на різних предметах побуту (ножах, ложках, штормівках, наметах – тобто графіті). Деякі із цих документів функціонують самостійно, інші поєднуються у єдиний жанр – альбом.

Отже, туристська субкультура включає вербальні й письмові форми фольклору, обрядові традиції, міфологічні уявлення, пісенну творчість, систему цінностей і культурних уявлень, у тому числі особливий кодекс честі й правила поведінки на природі, свій жанр фольклору. Середовищем побутування фольклору виступає первинна контрактна група (туристська група) і первинна формальна організація (туристський клуб), що поєднує декілька таких груп. При цьому до однієї туристської групи можуть належати люди різних професій, захоплень, віку, соціального статусу, національності. Субкультура тут з'являється у ролі загальної мови, загального культурного коду, що з'єднує в один рух велику кількість груп, що стоїть ніби над професійними і статусними бар'єрами.

Туристична культура виконує захисну функцію у межах часового періоду подорожі і географічного простору – території туристичного маршруту. Адже наявність сучасного туристичного обладнання, засобів пересування, захисного туристичного одягу та ліків суттєво підвищують безпеку туристів під час подорожі. [8, с.171].

Туристичній культурі також притаманна креативна функція. Саме бажання пізнати ще не відомі країни, території, рослинний та тваринний світи, організацію життєдіяльності у різних суспільствах, серед інших народів та етносів виступає чи не однією з головних спонукальних сил до подорожей.

Завдяки реалізації туристичною культурою своєї креативної функції відбувається збагачення культур різних континентів, зміцнюється культурна взаємодія між Сходом та Заходом. За визначенням сучасних культурологів людство ніби поділилося на два світи: Захід досяг успіхів в оволодінні зовнішньою природою й матеріальним комфортом, Схід – в оволодінні внутрішньою природою й духовним комфортом. Вони взаємодоповнюють. Нестачу матеріального комфорту на Сході компенсують досконалістю духовного, відсутність одного компенсується присутністю іншого. На Заході – все навпаки. Щоправда, сьогодні Схід щодо технічного прогресу наздогнав Захід, а Захід досяг успіхів в оволодінні східною культурою духовного споглядання. Чималу роль у цьому взаємозбагаченні відіграв туризм завдяки реалізації креативної функції туристичної культури.

Сигнікативна функція культури (від англ. sign – знак), буквально – функція приписування значень і цінностей. Те, що не залучено до культурного вжитку людства, має значення і цінності. Будь-які природні явища один за одним протягом сотень тисяч років залучалися до культурного обігу, отримували найменування.

Так, розширюючи сферу культурного освоєння світу, людина одночасно розширює область позначуваних предметів. У підсумку обсяг культури й обсяг предметів, що набули цінності і значення, завжди збігаються. Це рівновеликі явища, але цим справа не обмежується. Охопивши сіткою значень певну область природи, людина постійно перейменовує, перепозначає, переоцінює щось усередині цієї області. Ті самі предмети у різних народів й у різні історичні епохи отримують різні значення і цінність. У результаті ми можемо зустріти таких старожилів культурної ойкумени, які накопичили кілька десятків, якщо не сотень, значень. У сукупності вони становлять те, що можна назвати культурною або історичною біографією речей. Завдяки сигнікативній функції культура з'являється як осмислене уявлення про світ, неважливо, у якій конкретній формі виражено це уявлення – у вигляді філософської системи, поетичного вірша, міфу, наукової теорії.

Туристична культура реалізовує свою сигнікативну функцію завдяки розширенню під час подорожей обсягу та географії предметів, що позначаються, залученню до їх позначання іншомовних термінів і понять, досліджуючи біографії цих предметів у міфах, фольклорі, художніх творах і наукових теоріях[2].

Регламентация поведінки – і м'яка, і жорстка, – яка впливає з нормативної функції неминуче обмежує свободу дій людини. Норми, а їх у навколишньому житті безліч, дають поради щодо кожної дрібниці: це можна, а це не можна. Намагаючись виконувати обов'язки, ми неодмінно щось придушуємо у собі. А всяке придушення пов'язане з невдоволенням, напругою, конфліктністю. Існують навіть спеціальні теорії, згідно яких культура – це неодмінно щось репресивне, насильницьке. Однак не варто впадати у крайність, зводячи культуру до придушення і витіснення. Але зовсім очевидно, що дотримання культурних норм, часто всупереч своїм бажанням і капризам, дається психіці нелегко. Будь-яка напруга вимагає компенсації, а цьому може допомогти тільки розслаблення – відпочинок, байдкування, зміна заняття, дозвілля.

І тут на допомогу приходять культура. Дозвілля у сучасному суспільстві немислиме без спілкуванням з музикою, театром, живописом, кіно, усілякими розвагами. Витончені японці люблять споглядати природу, особливо, коли цвіте сакура.

Нормативна функція туристичної культури реалізується за двома основними напрямками. Один з них – зовнішній, що проявляється у знайомстві і дотриманні основних вимог до поведінки, норм моралі, дотримання традицій та звичаїв народів та спільнот тих країн, якими пролягає маршрут туристичної подорожі.

Інший напрям – внутрішній, що проявляється у знайомстві та засвоєнні певних звичаїв, традицій, ритуалів життєдіяльності туристичної групи. Для новачків відбувається процес соціалізації – включення нового члена у групу, освоєння ним субкультурних цінностей і норм, придбання необхідних туристу навичок. У цей час новачкам доручають найбруднішу роботу: чистити казанки, ходити за водою, рубати дрова, розпалювати багаття. «Чайників» залякують страшними розповідями з області туристської демонології. Усілякі «приколи» мають своєю метою «вибити» новачка зі звичного міського середовища, засвоєного там способу життя, показати неспроможність тих стереотипів спілкування, які він використовує

у спілкуванні поза групою для того, щоб ввести його у світ інших відносин, інших способів спілкування, які прийняті у туристському середовищі [5, с.124].

Слід зазначити, що унормування туристичної культури за першим напрямом носить міжнародний характер і в різних змістовних варіантах проявляються як на пострадянському туристичному просторі так і за кордоном. Водночас, коли за другим напрямом реалізація нормативної функції відбувається переважно у країнах колишнього Радянського Союзу [3].

Як бачимо, туристичну культуру достатньо представлено у реалізації чотирьох фундаментальних функцій культури – захисної, креативної, нормативної та сигнікативної. Однак найбільш вагомий її внесок у реалізацію комунікативної та релаксаційної функцій.

Комунікативна функція культури містить передачу інформації у будь-якому вигляді: усному й письмовому повідомленні, спілкуванні людей, груп, народів, використанні технічних засобів зв'язку й т.п. Без спілкування із собі подібними неможливі ні суспільство, ні культура. Інформаційна ізоляція від культури завдає непоправної шкоди людській істоті, особливо на ранній стадії соціалізації. Людство винайшло безліч видів і способів комунікації. Це усна й письмова мова, штучні мови типу абетки Морзе, мови комп'ютерного програмування, а також технічні види зв'язку: радіо, телеграф, телебачення. Штучні помічники людини істотно перевершують природні [4].

Комунікативна функція туристичної культури проявляється, насамперед, у розширенні комунікативної мережі для забезпечення зв'язку туристів з місцем проживання, і відповідних інвестицій у міжнародний зв'язок від прибутків з туризму. По-друге, завдяки реалізації цієї функції зростає простір, потреби і необхідність міжособистої комунікації туристів під час подорожі. Тим самим пом'якшується дія дисфункції культури, про яку зазначено вище. Стаючи туристом, людина потрапляє не лише у нове соціальне і ландшафтне середовище, але й в особливу комунікативну систему. Вона формується завдяки періодичним контактам туристів як усередині, так і між групами, як правило, з різних міст: на вокзалах і станціях, у туристських клубах і т.д.

Релаксаційна функція культури (від лат. *relaxatio* – послаблення) полягає у сприянні фізичному і психічному розслабленню, розрядці за допомогою розваг, свят, фестивалів, ритуалів, ігор. Джерелом розслаблення та відпочинку вважають туризм [6, с. 307]. Дійсно, туризм надає чимало унікальних можливостей для реалізації релаксаційної функції туристичної культури, яка здійснюється через обрядові традиції, міфологічну творчість, авторські пісні та фестивалі. Значне релаксаційне навантаження містить обряд посвячення у туристи. Він містить у собі елементи, пов'язані зі здачею нормативів, перевіркою знань з тих або інших дисциплін, тобто проходження випробування або іспиту в пародійній формі, що наближають обряд до гри, карнавалу. Його сценарій розрізняється за регіонами й історичними періодами, найчастіше носить імпровізаційний характер. Більше того, у тому ж клубі, групі з часом обряд змінюється, у ньому проявляються нові елементи. Обряд навіть в одній і тій же групі практично не повторюється.

Як правило, присвята у туристи відбувається у поході, на початку, наприкінці походу, під час днювання, після подолання перешкоди, тобто, у визначеній тим чи іншим способом точці маршруту. Звичайний час для присвяти – ніч. Місцем може служити як звичайний намет, так й екзотичні місця, наприклад, печера або могила загиблого туриста. Туристи можуть залишати, або спалювати, топити старі речі наприкінці походу, як жертву горам, або річці. Обряд може перетворюватися у розгорнутий спектакль, наприклад, входження тремтячих від страху новачків у темну водонапірну башту, усередині якої встановлено палаючі свічки і вся вона обвішана «повішениками» з рюкзаками. Посвященці піднімаються гримучими сходами на самий верх, підйом супроводжується замогильними туристичними піснями. На даху новачків обв'язують мотузкою й опускають із зовнішнього боку вежі, злегка розгойдуючи. Важливим в обряді є переодягання. Старі туристи можуть виконувати роль міфологічного персонажа: мерця в могилі, або Нептуна, Домбайського Діда й т.п. Часто використовується ритуальне биття, обливання водою, цілування символічних предметів, клятва, таврування [1, с. 152]. Таким чином, функції туристичної культури взаємодіють у нерозривній єдності, яку можна простежити у будь-якому явищі туристичної культури – обрядах, міфах, піснях, ритуалах, туристичних традиціях та інше.

Резюме

1. Туризм має всі сутнісні ознаки соціального інституту: мету діяльності, спрямовану на задоволення рекреаційних і культурних потреб великої соціальної спільноти – туристів, ряд функцій для досягнення цієї мети, засоби й установи (як матеріальні так і символічні, ідеальні), легітимність у суспільстві, традиції, цінності, санкції.

2. За класифікаційними ознаками туризм має статус неголовного соціального інституту, що належить до двох головних інститутів: культури та економіки.

3. Методологічним підґрунтям дослідження такого «гібридного» інституту є діяльнісний підхід та категорія «виробництво», розуміння туристичної діяльності як матеріальне і духовне виробництво («виробництво самої людини»). «Виробництво самої людини» в інституті туризму реалізується через

виробництво цінностей туристичної культури, утвердження туристичних звичаїв, традицій, обрядів, поширення авторської туристичної пісні та міфології. Водночас матеріальне виробництво у туризмі здійснюється шляхом виготовлення туристичних товарів і розробки туристичного продукту, їх представлення і продаж на туристичному ринку, та споживання.

4. Як культурно-господарчий соціальний інститут туризму має у ролі господарських елементів ознаки інституту виробництва, інституту власності, інституту ринку і інституту споживання щодо туристичних товарів і послуг. А також реалізує всі основні функції інституту культури у контексті туристичної культури: захисна, креативна, сигнікативна, нормативна, комунікативна та релаксаційна функції.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шандор Ф. Ф. Бальнеологічний туризм. Туристичний маршрут «Мінеральні води Закарпаття» (Ужгород-Плоске-Поляна-Голубине-Свалява-Неліпино-Шаян-Драгово-Сойми-Келечин) / Ф. Ф. Шандор // Науковий вісник УжНУ. Серія «Економіка». – Випуск 1(45). Т.3., 2015. – С. 152-156. 2. Шандор Ф. Ф. Ідеї, які стали реаліями: нові туристичні продукти Закарпаття / Ф. Ф. Шандор // Міжнародна наукова конференція на тему: «Сучасна проблематика розвитку туристично-рекреаційної галузі». – м. Ужгород, 25 вересня 2014 р. 3. Shandor F. Strategic Innovation Planning as a Factor of Tourism Development in Ukraine / F. Shandor // Medzinarodna konferencia «Podnikanie a inovacie podnikatel'skych aktivit X». – Presove, 29-30.04.2015. 4. Шандор Ф. Ф. Геотермальний туризм: новий тренд Закарпаття / Ф. Ф. Шандор // 69-та підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу ДВНЗ «УжНУ», секція: «Туризм. Туристична інфраструктура та сервіс. Інтердисциплінарні парадигми іноземної філології: аспекти міжкультурної взаємодії». – Ужгород, 24 лютого 2015 р. 5. Стратегічний потенціал економічної системи: інноваційні та інституціональні механізми його активізації: монографія / В. П. Мікловда, Ф. Ф. Шандор, Н. Ю. Кубіній, В. В. Мошак. – Ужгород, 2014. – 420 с. 6. Лукашевич М. П. Соціологія масової комунікації: підручник / М. П. Лукашевич, Ф. Ф. Шандор. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2015. – 367 с. – (Вища освіта 21 століття). Гриф МОНУ (№ 14/ 18.02-1197 від 26.05.2005 р.) 7. Лукашевич М. П. Соціологія туризму: підручник / М. П. Лукашевич, С. М. Мошак, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2015. – 303 с. (Вища освіта 21 століття). 8. Закарпаття в незалежній Україні (1991 – 2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис / під заг. ред. Маріана Токаря; Автор. колект.: М. Басараб, Р. Жиленко, М. Зан, В. Кічера, Ю. Остапець, Г. Попович, В. Тарасюк, М. Токар, С. Федака, В. Химинець, Ф. Шандор; Відп. за вип. М. Токар / АДРС «Карпатія». – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 288 с.

ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В БЕЛАРУСИ (РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

Андрос Ирина Александровна

кандидат социологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник
Белорусского государственного университета (г. Минск, Республика Беларусь)

Начиная с 1970-х гг. в индустрии гостеприимства и туризма появилась новая категория туристов, которая была независима и предъявляла более высокие требования к качеству туристской услуги. Появилось все больше индивидуальных путешественников, поэтому стал расти спрос на отдельные, в том числе – уникальные, услуги. У туроператоров стали открываться дополнительные возможности для реализации своих творческих идей. Очевидно, что во второй половине XX века произошло изменение запросов и ожиданий туристов: потребность в культурном, познавательном, социальном, моральном или физиологическом благе стала носить «ценностно-рациональный позитивной заряд», а именно: позитивно-познавательный туристский опыт, полученный в соответствии с четко продуманными запросами. В настоящее время в Беларуси эффективное развитие туристской сферы также находится в прямой зависимости от «нового» туризма, который характеризуется популярностью неординарных и творческих направлений в организации досуга и активного отдыха. В данном контексте нас интересуют основные запросы населения Беларуси в организации своего отдыха и досуга для дальнейшего определения приоритетного направления (внутреннего или внешнего) в развитии туризма Беларуси.

Внутренний познавательный туризм не требует больших инвестиций, но предполагает наличие больших знаний, фантазии, привлечения ярких личностей. Для роста внутреннего туризма в Беларуси постоянно исследуется туристический, научно-просветительский потенциал объектов культурного наследия республики. Обсуждаются организационные, правовые и экономические аспекты создания туристических зон на территории Беларуси. При проведении социологических опросов используются вопросы, касающиеся предпочтений населения при организации отдыха. Результаты республиканского социологического исследования, проведенного Институтом социологии НАН Беларуси в 2015 г. (объем выборочной совокупности – 1498 чел.), позволили выстроить досуговые предпочтения респондентов в следующую иерархию: 1) отдыхать дома – 82,1 %, 2) ходить в гости – 59,6 %, 3) выезжать на природу – 55,0 %, 4) заниматься любимым делом – 47,1 %, 5) проводить время в Интернет – 47,3 %, 6) посещать учреждения культуры – 22,4 %, 7) заниматься спортом – 20,4 %, 8) заниматься самообразованием – 13,7 %, 9) заниматься искусством – 13,7 %.

9) участвовать в общественных мероприятиях – 7,6 % (сумма вариантов ответов превышает 100%, т. к. респонденты могли выбрать несколько вариантов ответов).

Исследования показывают, с одной стороны, уменьшение числа тех, кто по-прежнему готов проводить свободное время дома, ходить в гости, выезжать на природу, заниматься любимым делом и «сидеть» в Интернете; а с другой – увеличение доли респондентов, которые проявляют больший интерес к культурно-спортивным учреждениям (фитнес-клубы, физкультурно-оздоровительные комплексы), самообразованию и участию в общественных мероприятиях. С увеличением возраста респондентов сокращается количество желающих больше времени уделять самообразованию и участию в мероприятиях, проводимых общественными или политическими организациями. Также с увеличением возраста респонденты все больше хотят проводить время дома и в меньшей степени заниматься любимым делом, посещать учреждения культуры. Занятию спортом / фитнесом больше уделяют внимания 25–39-летние, а 40–54 летние проявляют больший интерес к Интернет-досугу. Кроме того, цели опрошенных в большей мере сводятся к возможностям улучшить здоровье (4 балла по 5-балльной шкале), получить новые знания (3,5) и развлечься (3,4). Менее респонденты стремятся через досуговую деятельность принести пользу обществу (3,2), приобщиться к искусству (3,1) или отдохнуть, ничего не делая (3,1) (в скобках представлены среднее значение признака, которое варьировалось в диапазоне от 1 до 5, где 1 – совсем не важно, 5 – полностью важно). При этом с ростом образования большое значение приобретают познавательные и эстетические характеристики. В итоге основной целью в выборе отдыха у отечественного туриста является желание провести досуг, не отходя далеко от дома (максимум «поход в гости»), подкрепленное рекреационными и развлекательными мотивами. Итак, результаты социологического опроса подтверждают необходимость развивать внутренний познавательный туризм. Данный вид туризма отвечает двум критериям: во-первых, соответствует современным рекреационным потребностям людей, во-вторых, потенциально является стимулом развития для небольших региональных туристских дестинаций – малых городов и местечек Беларуси, куда направляются группы туристов.

Однако внутренний туризм – это площадка для развития въездного познавательного туризма. Отсутствие внутреннего туризма могут позволить себе либо страны, которые имеют выдающиеся туристические ресурсы (пирамиды, ласковое море и т. д.), либо в которых потоки за границу собственных туристов незначительны по причине бедности и невысокого уровня развития духовных потребностей. Поэтому для развития внешнего познавательного туризма в 2016 году Национальное агентство по туризму (НАТ) предложило привлечь пользователей социальных сетей для написания текстов новых туристских брошюр. Жителей Беларуси попросили в комментариях к опубликованному посту посоветовать туристам, чем им стоит заняться в «краю рек и озер». На своей официальной странице НАТ предложил пользователям Facebook поделиться теми секретами, которые «по-настоящему» открывают и раскрывают красоту страны: «Кухня, места, сувениры, события, действия – это может быть всё, что угодно!» [1]. Брошюра называется «100 вещей, которые стоит сделать в Беларуси» [2]. Авторы этой идеи признали, что хотя сотрудники Национального агентства много ездят по Беларуси, они часто не знают того, что могут знать местные жители небольших городов. Столичные туристские компании не всегда владеют полной информацией. Поэтому и возникла идея собрать частные предложения, «выуживая» уникальные идеи. Причем акцент сделан не на том, что туристам «надо посетить», как это было раньше, а что «стоит сделать». Пользователи социальных сетей активно включились в данный проект, сделав акцент на коммуникациях иностранных туристов с местным населением.

По мнению экспертов, внутренний познавательный туризм – «это очень сложный вид продукта – недорогие составляющие и высококачественный конечный продукт» [3]. Также это единственный вид туризма, который не требует значительных и мгновенных капитальных вложений, может развиваться перманентно. На наш взгляд, развитие внутреннего познавательного туризма требует больших знаний, фантазии, изучения зарубежного опыта, привлечения специалистов – ярких личностей. Это истинно операторская деятельность, соответствующая определению туроператора: создание, продвижение, продажа турпродукта. В настоящее время Беларусь имеет хорошие стартовые условия для развития внутреннего познавательного туризма, что будет способствовать привлечению и иностранных туристов.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Belarus.travel в Facebook [Электронный ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/belarusofficial/> (дата обращения: 02.11.2016). 2. Государственное учреждение «Национальное агентство по туризму» [Электронный ресурс]. URL: <http://belarustourism.by/news/novaya-turisticheskaya-broshyura-100-veshchey-kotorye-nuzhno-sdelat-v-belarusi/> (дата обращения: 10.05.2017). 3. Пренц К. В. Внутренний туризм Беларуси: современное состояние и перспективы развития [Электронный ресурс]. URL: <http://old.nlb.by/press/upload/856.pdf> (дата обращения: 09.07.2017).

ОСНОВНІ СФЕРИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ ЗАКАРПАТТЯ

Варга Наталія Іллівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородського національного університету

Думки з приводу значимості неформальних інститутів зайнятості є не новою, а в останній час вона стає все більш актуальною, опиняється в сфері досліджень економістів, соціологів, політологів. Досить влучно висловився Д. Норт, «Ми, живучи в сучасному західному світі, вважаємо, що життя, економічні процеси підкоряються офіційним законам і правам власності. Проте навіть в найбільш розвинутих економіках формальні правила складають невелику (хоча і досить важливу) частину тієї сукупності обмежень, які формують сформовані перед ними ситуації вибору... Наша поведінка у великій мірі визначається неписаними кодексами, нормами і умовностями» [1]. Тому поняття «неформальності» досить надійно увійшло в дослідницький обіг, а неформальна економіка вже давно не ототожнюється з тіньовими і маргінальними господарськими укладами, виступаючи невід'ємною частиною всієї економіки.

Метою виступу є аналіз сновних сфер неформальної зайнятості населення в туристичній галузі Закарпаття.

Ми притримуємось думки, що неформальність розглядається не як тип господарювання, локалізований за певним принципом, а як характер економічних відносин, не обмежений певним ареалом і принципово можливий і необхідний в будь-якій господарській організації, при будь-якій формі економічної діяльності [2].

Неформальні практики, які з'явилися в радянській економіці, в теперішній час поширилися і активно реалізуються в політиці, соціальній сфері і навіть туристичній сфері. Це значить, що період ослаблення інституційних систем не просто затягнувся, а приймає стійку, стабільну форму і суспільство опиняється в стані стаціонарної інституційної неврівноваженості.

Аналіз результатів дослідження «Дослідження туристичних потоків у Закарпатській області» було реалізовано в травні 2016 р., привів до висновків про взаємозв'язок розвитку туризму і зайнятості населення регіону. В ході експрес-дослідження було опитано експертів туристичної галузі (15 респондентів власників туристичних об'єктів) та проведено 6 фокус-групові інтерв'ю з мешканцями краю. Хоча тематика дослідження була присвячена тенденціям розвитку туризму, проте у відповідях респондентів досить часто звучали питання зайнятості, безробіття, самозайнятості населення в туристичній сфері.

Багато разів звучало звернення респондентів до відсутності робочих місць в регіоні. Саме це спричиняє масову трудову міграцію, виїзд за межі області з метою працевлаштування (*Жін., 37р. «Працьовитий народ. На заробітки ходять. Знають гроші заробляти. Тут, у нас, ніде нема де заробити, лише на заробітки мусять їздити. В нас люди люблять працювати. Працювати будь-де, чи за кордоном чи вдома. Люди заробляють гроші, як лише можуть, викручуються різними способами. Якщо залишаються вдома, то так як у нас на Закарпатті більше сіл, то працюють із землею, і для сім'ї є що поїсти і можна продавати. Жінки у нас дуже хазяйновиті у селах, але у містах дівчата тягнуться вже більше до Європи і хочуть займатися бізнесом.*)

В ході обговорення відзначалась важливість надходжень від туризму для розвитку економіки краю. Проте, цінова політика має бути нижчою із відпочинком закордоном, інакше «ми можемо втратити туриста». Адже саме ціна часто стимулює і зацікавлює як вітчизняного, так іноземного туриста. (*Чол., 47р. «Ця галузь є надважливою для регіону, є бюджетнонаповнюючою»*).

Важливими є інвестиції в туристичну сферу області як іноземців, так і вітчизняних підприємців. (*Чол., 32р. «Ми чекаємо у області, як інвесторів, так і туристів, нам нічого більше не треба, нам потрібні кошти, щоб ми могли розвиватися, у тому числі туризм та інфраструктуру»*).

Практично вся зайнятість в туристичній сфері як основна, так і вторинна (підробітки, масажні послуги, перевізники) є неофіційною. (*Жін., 45р. «Якщо брати «Сонячне Закарпаття», то тут кожна друга жінка з села працює у цьому санаторії і значна кількість без офіційного працевлаштування»*).

Досить чіткий підхід щодо сфер і напрямків самозайнятості населення регіону прозвучав у відповіді респондента, а саме: «багато жителів виїжджають, а ті що залишилися живуть...ну тут так само, Свалявський район живе за рахунок мінеральних вод, бо вони тут будують різні комплекси з водами, Березівський – бо вино роблять, сири, ну і термальні води, ну і Хустський – там с. Іза, а це лозоплетіння; Виноградівський район – вони всі по заробітках, Іршавський – по заробітках, Міжгірський – тоже по заробітках, Тячів – так само. Ну це може Березнянський, там тоже в них комплекс «Красія», що оце метеорит упав, с. Сіль оце село. А Перечинський ще – там чани і Воєводино, от і все...» *Жін., 37р.*)

Реалізація продукції туристам, що вироблена в домашньому господарстві, зібрана в лісовому господарстві, часто є основним видом економічної підтримки сімей, особливо багатодітних, престарілих

людей, пенсіонерів, що проживають в сільській місцевості (*Жін.*, 35р. «В нас нема де продати, реалізувати продукцію власного виробництва»).

Не менш важливою є сфера зайнятості в сільському туризмі. У найширшому розумінні під поняттям «сільський туризм» мають на увазі туризм, що відбувається в сільських будинках або фермах, або загалом у сільській місцевості, але не включає відпочинок на особливих рекреаційних територіях, таких як національні парки, лісові зони і т. д. Простіше кажучи, це майже всі форми відпочинку, що можливі у сільській місцевості. Варто зазначити, що серед науковців немає цілковитої єдності, щодо термінологічного апарату, що характеризує відпочинок у селі. Дуже часто такі поняття, як «сільський туризм», «зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм» вживають як синоніми. Однак це не зовсім доречно, адже за змістовним наповненням поняття «сільський туризм» значно ширше за «агротуризм» та «екологічний туризм», які є лише його організаційними формами [3].

Передусім варто відзначити, що туризм розширює сферу зайнятості населення області і надає селянам додатковий заробіток, розширюючи можливості зайнятості не тільки у виробничій сфері, але й у сфері обслуговування. Досвід також показує, що сім'ї, зайняті у сфері сільського туризму, з метою максимального задоволення потреб відпочиваючих диференціюють свою діяльність: удосконалюють структуру посівів на городах, розширюють овочево-фруктовий асортимент, вигодовують домашніх тварин, заводять тепличне господарство, займаються мисливством, бджільництвом, рибальством. До переваг розвитку туризму можна віднести і те, що його розвиток спонукає до покращення благоустрою сільських садиб, вулиць, сіл у цілому та стимулює розвиток соціальної інфраструктури.

На початку 21 століття туристична галузь стала однією із найбільш потужних галузей світової економіки. Саме туризм може стати каталізатором, що стимулюватиме як активний розвиток окремих галузей економіки, так і соціально-економічний розвиток цілого регіону. Отже, приходимо до висновків, що реалізація оптимального варіанту розвитку туризму у Закарпатській області, дасть змогу забезпечити та поліпшити рівень життя населення, створити нові і зберегти наявні робочі місця, розвивати мале та середнє підприємництво у сфері обслуговування та розширювати тимчасову зайнятість у сільській місцевості в сфері екотуризму, зеленого туризму, особливо легалізуючи її форми функціонування.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. / Д. Норт – М.: Начала, 1997. С. 56). 2. Радаев В. В. Социология рынков: к формированию нового направления. / В. В. Радаев. – М.: ГУ-ВШЭ, 2003 3. Савченко В. Ф., Стойка В.О. Проблеми та перспективи розвитку сільського туризму в Україні / В.Ф. Савченко, В.О. Стойка // Економіка та управління національним господарством: Науковий вісник ЧДІЕУ – № 4 (8). – 2010

ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ОСОБИСТІСНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ І ЧАСУ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Грабова Ірина Володимирівна

кандидат соціологічних наук,
доцент, завідувач кафедри соціології та економіки
Криворізького державного педагогічного університету

Сучасний світ сповнений різноманітними масштабними процесами, які докорінно його змінюють. Змін зазнають і можливості людини самостійно структурувати соціальний простір і час, створюючи власну інтерсуб'єктивну систему координат. Інтерсуб'єктивність – це той світ, у якому людина віднаходить себе, визначаючи у ньому своє місце (ролі, друзів, інтеракції тощо). Оцінка своїх життєвих шансів, розробка стратегії й тактики досягнення цілей потребують від особистості використання не лише своїх власних сил, а й дії тих протиріч, що виникають у соціальній реальності, яка її оточує. Ці протиріччя зумовлені процесами суб'єктивізації, що відбуваються у будь-якому соціумі, внаслідок чого соціальний простір ущільнюється, а соціальний час набуває нових модальностей [1]. Одним з засобів сучасного світу, який особистість може використовувати для розширення меж власного соціального простору, є туризм.

Туризм як соціальний феномен є широкомасштабним суспільним явищем, яке з'явилося у буржуазному суспільстві у той час, коли сформувався середній клас. Умовами функціонування туризму як сучасного соціального явища є наявність у населення вільного часу, вільних коштів, а також існування у представників різних соціальних груп установок на мандри, пізнання світу та інші форми поведінки, що реалізуються у туризмі [2].

Сучасний соціальний розвиток розгортається у часі у вигляді тривалих видів людської діяльності, що поєднуються між собою та змінюють один одного. Разом з тим ця діяльність «стиснута» у просторі, де вона представлена відносно стабільними структурами, кристалізована у предметних умовах життя людей,

сплетена у їх безпосереднє спілкування. Туризм сьогодні стає особливою формою діяльності людей, яка дозволяє відновлювати життєву активність. Завдяки цій діяльності особистість розширює межі свого інтерсуб'єктного світу до масштабів кількох континентів або всієї земної кулі.

Сучасна соціальна реальність існує у вигляді раціонально-еґоїстичної колективності, представлена як спільність особистих соціальних просторів, консолідуючим принципом яких у більшості випадків виступає утилітарний інтерес. Така соціальна реальність схожа на надбудови різноманітних форм, у середині яких людина відчуває свою самотність та непотрібність. Саме це змушує особистість захищатись від соціальної метушні, вдаючись до пошуку нових форм самовираження. Туризм з його широким вибором напрямів та видів стає сьогодні такою формою.

Туризм здатний не лише детермінувати, а й суттєво трансформувати людину, визначаючи її способи існування та стиль життя. Також туристична діяльність може бути більше, ніж просто джерелом формування різних способів соціальної реальності – це і процес самопізнання і самоствердження особистості; і спорт; і спосіб пізнання світу та розширення кругозору; і специфічний тип взаємодії культур; і спосіб відновлення психічних та фізичних сил; і зміна виду діяльності; і... Для кожної людини туризм сьогодні стає власним джерелом натхнення або самовираження, професійної самореалізації або формою культурного споживання.

Завдяки механізмам культури, виховання, освіти, що реалізуються через туристичну діяльність, людина навчається одразу рефлексивно співвідносити тимчасове з вічним, а іманентне – з трансцендентним. І чим більшою виявиться дистанція між іманентним та трансцендентним, тим більш багатим буде вибір можливостей соціального буття (реальності), відкритий перед людиною, а отже, і більш багатим буде її інтерсуб'єктний світ.

Туризм сьогодні розглядається вченими як засіб міжособистісних комунікацій та соціалізації [3]. Ми пропонуємо інтерпретувати туризм не просто як механізм освоєння різних видів зовнішнього простору – географічного, культурного, соціального, політичного, – а як простір: простір спілкування, комунікації, людської діяльності. Простір, що визначається великою кількістю чинників та обставин, у тому числі інтересами, ціннісними орієнтаціями, помислами, потребами, закономірностями, випадковостями. І хоча соціальність суб'єкта типова, вибір туристичних практик є унікальним для кожної особистості, оскільки він зумовлюється її чуттєво-духовним світом. Розгортання сил та здібностей індивіда на цій основі відкриває йому шлях до пізнання багатомірних відносин соціальної реальності. Через туристичні захоплення людина будує власну мікросоціальну реальність (інтерсуб'єктний світ) – це соціальний простір невеликої кількості контактуючих між собою особистостей. Такі об'єднання дають людині відчуття єдності, гармонії, що сприяє цілісній самореалізації особистості, гуманізації соціальних відносин.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, слід зауважити, що туризм сьогодні слід розглядати не лише як індустрію відпочинку, а й крізь призму інтерсуб'єктного світу особистості.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кемеров В. Е. Полисубъектная социальность и проблема толерантности // В.Е. Кемеров [Текст] В кн.: Толерантность и полисубъектная социальность: Материалы конференции. Екатеринбург, 18-19 апреля 2001 г. - Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2001. - С. 12-19. 2. Шульга М. Освоєння особистістю соціокультурного простору життя через туризм // М. Шульга [Текст] В кн.: Соціальний ареал життя особистості. – К.: Інститут соціології НАН України, 2005. – С.197. 3. Соляник С. Ф. Соціокультурні комунікації в туризмі / С. Ф. Соляник // Філософія туризму. — К. : Кондор, 2004. — 268 с.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАКАРПАТТЯ

Рюль Вікторія

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородського національного університету

Завдяки стрімким темпам росту на початку 21 століття туристична галузь стала однією із найбільш потужних галузей світової економіки. Саме туризм часто є каталізатором, що стимулює як активний розвиток окремих галузей економіки, так і соціально-економічний розвиток окремих країн. Усе це свідчить про те, що в туристичній галузі, завдяки її значному впливу на економічний розвиток туристичної інфраструктури в цілому не відповідає якісним параметрам, а туристичні послуги у більшості секторів туристичної індустрії – вимогам щодо якості обслуговування. Як наслідок, сфера туризму не забезпечує повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, зокрема, підвищення якості життя населення; формування гармонійно розвиненої особистості; збереження довкілля та культурної спадщини; наповнення бюджетів, створення робочих місць. Тому дослідження цієї галузі набуває актуальності особливо для Закарпатської області, яка з року в рік стає все більш привабливою для туризму.

Мета дослідження – вивчення туристичної галузі Закарпаття.

Завдання:

- дізнатися з чим пов'язана унікальність туризму Закарпаття в порівнянні з іншими областями;
- визначити основні складові туристичного Закарпаття і їх важливість для розвитку області;
- узагальнити основні потреби, рівень задоволеності та способи отримання інформації про відпочинок туристами у області.

В травні 2016 року було проведено анкетне опитування - експрес-опитування, яке було разовим, не глибоким зрізом громадської думки, в даному випадку туристів та відвідувачів Закарпатської області (n=179).

Основні висновки по дослідженню:

Більша частина опитаних туристів відвідали Закарпаття вперше цього року та взагалі вперше в своєму житті. Найчастіше туристи обирають для поїздок до Закарпаття весну та літо, трохи менше зиму, а туристи, які обирають осінь не були опитані, оскільки дослідження проводилось весною. Якщо говорити про організацію відпочинку на Закарпатті туристами, то більша частина туристів (39%) самостійно зініціювала приїзд до Закарпаття, хоча вагомим є і показник родини (26%) та родичів, друзів із регіону (21%) як ініціаторів поїздки. Переважна більшість опитаних стверджувала, що відвідування Закарпаття є організованим відпочинком (або за заздальгідь сплаченою путівкою – 24,6%, організованою групою туристів - 22,9 %, за попередньою домовленістю з родичами, друзями – 17,3%, за попереднім замовленням проживання – 16,2).

Щодо поінформованості туристів про можливість відпочити на Закарпатті, то інформацію туристи отримують з Інтернету (41%) та через соціальні зв'язки (37%). Низькими є показники отримання туристичної інформації з газет, журналів та від туристичних фірм - по 3%. А обирають туристи переважно екскурсійний, сімейний та активний відпочинок, а також велнес, фестивальний та дегустаційний відпочинок.

Щороку Закарпаття відвідує багато туристів і кожен з них реалізує власну мету. Найбільше туристи відають перевагу екскурсійному, активному та сімейному відпочинку на Закарпатті. А найперспективнішим видом туризму для розвитку в Закарпатті, туристами було визначено екскурсійний, рекреаційний та екстрім-туризм. Найменш перспективними у розвитку виявились діловий та релігійний туризм.

Серед основних презентів, які обирають туристи є сувеніри із зображенням символів Закарпаття (40,8%), а також продукти харчування натурального виробництва (24%) та кондитерсько-горілчані вироби (20,7%).

Серед унікальних властивостей, які притаманні лише Закарпаттю, туристами було визначено: гостинність закарпатців -41,9%, історичні архітектурні пам'ятки - 29,6% та різноманітні кухні – 26,8%, а також комфортний клімат кожної пори року – 16,8%.

Щодо поточного перебування туристів на Закарпатті, то ними було оцінено різні види обслуговування. В результаті показники по рівню задоволеності туристів такими послугами, як обслуговування в кафе, барах - 84,4%, роботою ринків, магазинів – 82,1%, інформаційними послугами – 73,9% , послугами зв'язку – 68,2%, курортно-санаторним обслуговуванням – 68,1. Опитаними туристами було позитивно оцінено з високим показником співвідношення ціни та якості проживання (92,1%) та харчування в барах та ресторанах (91,6%), із середнім показником були оцінені і стан заповідних територій (61,4%), і спортивно-оздоровчі послуги (68,7%), і співвідношення ціни та якості індустрії розваг (68,2%) та путівок в санаторії (61,4) та медичне обслуговування (57,5%). Негативні відгуки у туристів переважили в забезпеченості та стані загальних туалетів 69,3% та в доступності та комфортності транспортних послуг (45,8).

В результаті перебування на Закарпатті переважна більшість туристів (95%) планує повернутись наступного разу, (94,4%) буде рекомендувати відпочинок на Закарпатті своїм друзям, знайомим.

Отже, для Закарпатської області може бути запропонований оптимальний варіант, який забезпечує сталий розвиток туризму через встановлення і підтримання рівноваги між збереженням природних і історико-культурних ресурсів, економічними інтересами і соціальними потребами та розвитком туризму, а також створення сприятливих умов для формування якісного національного туристичного продукту. Ефективне використання наявного ресурсного потенціалу забезпечується через запровадження комплексного управління туристичними ресурсами, туристичне районування, встановлення системи пріоритетів як за видами туризму, так і територіальних, максимального рівня розвитку туризму в межах, визначених територій через аналіз їх несучої ємності, гранично припустимих навантажень на об'єкти туристичних відвідувань та оцінки впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище.

Реалізація оптимального варіанту розвитку туризму у Закарпатській області дасть змогу забезпечити: поліпшення рівня життя населення, запровадження соціального туризму, покращення соціальної стабільності та соціальної безпеки; безпеку туристів і подорожуючих, захист їх прав, законних інтересів і збереження їх майна, що особливо актуально в умовах загальної нестабільності; сприяння відродженню національної культури та народних ремесел, формуванню національної свідомості та патріотичному вихованню; скорочення невиправданих бюджетних витрат, раціональне використання фінансових і матеріальних ресурсів, наповнення бюджетів усіх рівнів, надходження валютних коштів; створення нових і збереження наявних робочих місць,

розвиток малого та середнього підприємництва у сфері обслуговування та розширення тимчасової зайнятості у сільській місцевості в сфері екотуризму, зеленого туризму.

Закарпатській області варто долучатися до створення нових туристичних об'єктів та маршрутів. Зокрема, це можуть бути угорські, німецькі, румунські, словацькі, чеські дворики, постійні двори, пункти харчування із асортиментом національних страв; відтворені або реконструйовані господарські будівлі - кузні, млини, рибні заводи тощо, де у обслуговуванні туристів будуть брати участь фахівці із народних звичаїв та творчі колективи національно-культурних товариств. Створення цих об'єктів необхідно здійснювати паралельно із розвитком пріоритетних об'єктів загальнонаціонального значення та відтворенням пам'яток культури титульної нації. Ці ресурсні можливості етнонаціональної політики в регіоні дозволяють надати потужний імпульс розвитку внутрішнього туризму та започаткувати такий практично новий його напрямок - етнотуризм, який може стати візитною карткою саме Закарпатського регіону.

З метою найбільш ефективного розвитку курортно-туристичного потенціалу територій потребує розробки єдиний інвестиційний проект розвитку курортно-туристичної інфраструктури регіону, що в свою чергу дасть можливість включити об'єкти туризму до Генеральних планів розвитку територій та забезпечити залучення інвестицій у цю сферу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Моніторинг туристичних потоків у Закарпатській області: аналітичний звіт/ У рамках реалізації заходів програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016-2020рр./ Ман Д., Варга Н., Рюль В., Афанасьєв Д.– 2016.– 67с.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ І ТУРИСТИЧНИХ ЗОН У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ПРИАЗОВ'Я

Матичак Ольга Вікторівна,

аспірантка II курсу, асистент кафедри соціології управління
Донецького державного університету управління

У сучасному світі відпочинок, рекреація, туризм, оздоровлення – що врешті-решт означає здоров'я – є однією з найвищих соціальних цінностей. Тому за останні кілька десятиріч у світі поступово зростає значення туризму і рекреації.

Соціологічні дослідження рекреаційних потреб спрямовані на вивчення діалектичного взаємозв'язку рекреаційних потреб соціальних груп та окремих індивідів з оточуючим середовищем. Критерії організації рекреаційного простору, а також вплив простору на поведінку рекреанта мають значною мірою соціологічний характер. Тому дуже важливою є роль соціології у вивченні рекреаційної діяльності. Соціологія відпочинку вивчає рекреаційні потреби соціальних груп, встановлюючи їх зв'язок з потребами більших соціальних утворень та суспільства в цілому. При розгляді соціального простору Приазов'я будуть цікавити ціннісні орієнтації соціально-територіальних спільностей людей (соціумів), які утворюються на базі спільного відношення до території, на якій вони проживають, та стосунків, що витікають з факту проживання на спільній території. Соціальний простір Приазов'я являє собою складний перетин різних сфер життєдіяльності городян, різноспрямованих векторів взаємодії та взаємовідносин людей, що живуть в міському ареалі. Одною з важливих областей соціального простору є рекреація, вона являє собою систему, що складається з двох підсистем: ресурсної складової, вираженої рекреаційними ресурсами, і соціально-економічної складової, представлені матеріально-технічною базою рекреації. Разом з тим є так звані лімітуючі розвиток рекреації чинники, пов'язані з природними і соціально-економічними умовами.

Різні соціальні та вікові групи людей мають специфічні вимоги до рекреаційної діяльності. Безумовно, все розмаїття вимог врахувати неможливо. Але наукове обґрунтування класифікації вибіркості різних груп відпочиваючих до природних і культурно-історичних рекреаційних ресурсів, до певних типів рекреаційних районів, до набору рекреаційних занять, до особливостей архітектурно-планувальної структури місць відпочинку, до ступеню активності проведення рекреації, до тісноти соціальних і вікових контактів має велике значення для територіальної організації рекреаційної діяльності.

Соціологічні дослідження рекреаційних потреб проводяться комплексно. В них виділяються наступні етапи: 1) вивчення сучасних тенденцій відпочинку на основі існуючих статистичних даних; 2) відпрацювання попередніх положень, пов'язаних із змістом рекреації та перспективою її розвитку; 3) проведення анкетних опитів населення; 4) розробка гіпотез перспективного розвитку рекреації; 5) розробка теоретичних положень, заснованих на перевірці репрезентативних даних. Такий метод дослідження обумовлений як недостатністю та неповнотою статистичних даних, так і можливістю отримання відомостей безпосередньо від об'єктів дослідження.

Для вивчення рекреаційних потреб застосовуються методи вибіркового зондажу, які виходять із статистичної можливості «дослідити ціле на основі його частини». Адаже опитування всього населення пов'язані із значними витратами, їх складно організувати. Прикладом суцільного обстеження є переписи населення. Зондаж, на відміну від перепису, передбачає не повне охоплення населення, а тільки лише його частини, інформацію про певні параметри якої можна поширити на все населення. Цей метод має свої переваги та певні обмеження.

Зазначимо, що рекреаційні ресурси свідчать про потенційні можливості території, а не реалізацію. Усі рекреаційні ресурси за ступенем впливу на формування та розвиток рекреаційної діяльності на певній території можна розділити на такі групи: 1) ресурси, функціонально необхідні для конкретних видів відпочинку; 2) ресурси, що впливають на процес відпочинку та його ефективність; 3) ресурси, що впливають на можливість рекреаційного будівництва та функціонування інфраструктури [2. с. 36].

Проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери та туристично-рекреаційної інфраструктури у Приазов'ї обумовлені низкою чинників. Серед них можна виділити, по-перше, недосконалу систему податкових пільг для малого та середнього бізнесу з надання послуг у туристично-рекреаційній сфері та у сфері розбудови рекреаційно-туристичної інфраструктури. По-друге, слід відзначити слабкий рівень розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури: транспортної, готельного господарства; інформаційного забезпечення тощо. Йдеться про низьку якість більшості автошляхів, низьку якість сервісу в процесі обслуговування туристів та рекреантів; недостатньо розвинуту мережу доступних готелів у сфері туристично-рекреаційного бізнесу; високий рівень зношеності комунальної інфраструктури, у т.ч. інфраструктури водопостачання та водовідведення. Недосконалою є інформаційна система, що супроводжує розвиток туристично-рекреаційної сфери тощо.

Азовське узбережжя для України є важливим у курортно-рекреаційному відношенні. Тут розташовано бази відпочинку, санаторії. Багато рекреаційних закладів на Арбатській Стрілці, Білосарайській косі, в районах Бердянська, Генічеська та ін. Розвиток рекреації на Азовському узбережжі, його курортна забудова потребує посиленої уваги до питань запобігання забрудненості моря, утримання приморських ландшафтів в оптимальному екологічному стані. Основною проблемою є надзвичайна завантаженість прибережної зони індустріальною промисловістю.

Значні рекреаційні ресурси є у східному підрайоні, який простягається вздовж Азовського моря. Клімат у цьому підрайоні більш континентальний, температура менш солоної морської води вища. Підрайон має сприятливі кліматичні водно-морські та грязьові ресурси. Цінні лікувальні грязі є в районах Бердянська, Маріуполя.

Під час вивчення питання паркової системи було встановлено, що проблема розміщення паркових комплексів у місті потребує всебічного розгляду з урахуванням інтересів відвідувачів, функціональності, з відповідним рівнем естетичної та екологічної якості. Цінність міських парків полягає не тільки в відпочинку на лоні природи міського населення, а й позитивним впливом парку на екологічну ситуацію в місті. Потрібно враховувати і те, що паркова зона несе в собі певну історичну та культурну цінність. При плануванні паркових територій повинні виконуватися основні функціональні вимоги: зручний транспортний зв'язок з житловими районами; включення в ансамбль міста; наявність резервної площі для перспективного розширення території. Зона рекреації має бути розміщена за межами санітарно-захисних зон промпідприємств, з навітряного боку відносно джерел забруднення навколишнього середовища, джерел шуму та електромагнітного випромінювання.

Зони рекреації, насамперед пляжі, у Маріуполі знаходяться на максимально близькій відстані від порту і портових споруд, шлюзів, місць скидання стічних вод, металургійних комбінатів, залізничних шляхів та інших джерел забруднення. На території міста діють два великі металургійні комбінати, поряд з металургією отримали розвиток машинобудування, промисловість будівничих матеріалів, виробництво товарів народного вживання. Маріуполь є одним з найбільш розвинених центрів промисловості на теренах України. Це зумовлює високий рівень забруднення. В липні 2017 року маріупольськими журналістами було проведено аналіз пляжів міста, для складання рейтингу оцінювали чистота піску, чистоту води, інфраструктуру (наявність роздягалень, грибків, лавок, душових та інше), туалети, сервіс (їжа, напої) транспорт. Було складено умовний рейтинг десяти пляжів, серед яких тільки три мають прийнятний стан. Жодний не має рекреаційної інфраструктури та закладів оздоровлення [8].

У такому розрізі цікаво розглянути, які існують проблеми в рекреаційній системі міста, беручи до уваги, вищенаведену інформацію. Населення Маріуполя міста має змогу відвідувати: Міський сквер («Театральна площа»), Міський сад («Горсад», «Дитячий ЦПКіВ»), парк «Веселка» та парк ім. Лепорського у Лівобережному районі, парк «Азовмаш» (біля сучасного стадіону ФК «Маріуполь» та споруд баскетбольного клубу «Азовмаш»), Екстрім-парк (атракціони біля найбільшого в місті Палацу Культури Металургів), – у Кальміуському, Приморський парк – розташовано у Приморському районі. При цьому зауважимо, що парки, які розташовано у Лівобережному та Кальміуському районах, знаходяться в тому ж

районі що і промисловий комплекс міста. Парки можливо використовувати у якості рекреації тільки частково, але ж не вся територія обладнана для відпочинку. Велика частина парків знаходиться у стадії занепаду. Ще однією, загальною проблемою, майже для всіх паркових територій є забруднення твердими побутовими відходами, які призводять до зниження еколого-біологічної стійкості. Велика частка парків цього міста побудовано у пейзажному стилі, що певним чином вносить стихійність при використанні території рекреантами. Крім вищезазначених екологічних проблем, існує ще й та, яка виникає на першому етапі, при плануванні території – конфігураційна структура (розглядається з точки зору екологічної стабільності). Майже всі паркові зони м. Маріуполь мають стрічкову конфігурацію, що вказує на низку оптимальності території.

Таким чином, слід зазначити, що комплекс заходів спрямований на вдосконалення та розвиток соціального простору за рахунок запропонованих нижче заходів, а саме, економічні, соціально-культурні, природоохоронні, і варто відзначити, соціальний простір як перетин всіх цих вимірів і сфер є специфічним соціальним феноменом.

Виходячи з вищесказаного, необхідно, на основі оцінки природно-рекреаційного потенціалу, рівня розвитку матеріально-технічної бази та рекреаційної інфраструктури, забезпеченості населення рекреаційними установами, потреби в рекреаційних послугах з врахуванням майбутніх соціально-економічних умов, розробити комплекс заходів, які вирішили б наступні завдання: створення, розвитку, розширення, реконструкції, перепрофілювання, приватизації та роздержавлення рекреаційних закладів; впровадження нових форм рекреаційного обслуговування; розвитку рекреаційного підприємництва; створення спільних підприємств, вільних економічних зон рекреаційного профілю; розвитку інфраструктури рекреації; забезпечення рекреаційних установ кваліфікованим персоналом; розвитку інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурга В. В. Социологический аспект реформирования местного самоуправления в Украине / В. В. Бурга // «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, Україна, 20-21 червня 2014 року). – Одеса: ТО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. – С.71-75. 2. Іванух І., Данилишин Б. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення його використання // Економіка України. – 2008. – №1. – с. 36-38. 3. Кифяк В.Ф. Рекреаційна спеціалізація як умова посилення конкурентоспроможності регіону // формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №2. – с. 157-161. 4. Опанашук Ю. Я. Індустрія гостинності суть, зміст і характерні особливості // Економіст. – 2008. – №10. – с. 74. 5. Рейтинг мариупольських пляжей. Заголовок с екрана. – Електронний ресурс. – [Режим доступу] – <https://www.0629.com.ua/news/1726744> 6. Сафуліна В. Перспективи розвитку курортної галузі та рекреаційних територій в Україні // Управління сучасним містом. – 2007. – № 12. – с. 88-94. 7. Стеченко Д. М. Наукові аспекти економічної діагностики природно-рекреаційного потенціалу регіону // формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №1. – с. 136-139. 8. Харічков С.К. Проблемні питання сталого розвитку рекреацій та туризму в Україні, Туристично-краєзнавчі дослідження. – 2009. – №2. – с. 68.

ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНИХ НЕРІВНОСТЕЙ В КОНТЕКСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПРАКТИК

Столбова Юлія Володимирівна

старший лаборант факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В умовах глобалізації туризм, з одного боку, виступає потужним засобом формування нового вектору інформаційно-комунікативної культури, а з іншого боку, є чинником формування нових проявів соціальної нерівності.

Прояви соціальних нерівностей в туристичних практиках можна розділити на макрорівневі та мікрорівневі. До макрорівневих можна віднести ті, що проявляються на глобальному міжнародному та національному рівнях. Нині брендами стають не тільки товари, послуги, ідеї, а й країни. Д. Уррі, наприклад, з цього приводу говорить про «глобальну публічну сцену, на якій нації повинні з'являтися в формі вистави, видовища заради того, щоб залучити якомога більше відвідувачів» [1]. Тобто в системі міжнародних відносин формується туристичний статус кожної країни, але в цій ієрархії можливі зміни завдяки створенню привабливого туристичного бренду держави. Згідно шестикутника С. Анхольта, бренд країни визначається наступними показниками: державне управління, люди (людський капітал), інвестиції і імміграція, експорт, культура та історична спадщина, а також туризм. [2]. Отже, рівень розвитку туристичної інфраструктури визначає імідж країни в міжнародних рейтингах. Прикладом дослідження туризму на макрорівні є дослідження, результати якого містить The Travel & Tourism Competitiveness Report [3]. В звіті міститься інформація, що розділена на підгрупи:

1) правові та регуляторні межі: законодавчі норми, екологічна стійкість, охорона і безпека, здоров'я і гігієна

2) бізнес-середовище та інфраструктура: інфраструктура повітряного транспорту, якість доріг, інфраструктура туризму, інфраструктура інформаційно-комунікаційних технологій, цінова конкурентоспроможність в галузі туризму.

3) людські, природні та культурні ресурси: кадрові ресурси, відкритість до туристів місцевого населення, природні ресурси, культурні ресурси.

Індекси, що використовуються в даному дослідженні, відображають типові показники туристичного потенціалу та конкурентоспроможності країн в глобальному світовому просторі. Іноді виняткові події (наприклад, спортивні матчі чи змагання) можуть стати причиною більш високого рейтингу країни в той чи інший рік, адже оновлюється туристична інфраструктура – готелі, транспортна система, заклади громадського харчування і т.д. Часом рейтинг в системі туристичної привабливості країни може визначати специфічний вид туризму (приклад Швейцарії як країни-лідера з суїцидального (евтаназійного) туризму).

У розрізі формування новітніх видів макрорівневих нерівностей заслуговує на увагу розгляд туристичних практик в якості чинника стратифікації. За твердженням З. Баумана [4], в сучасному суспільстві споживання критерієм стратифікації є доступ до глобальної мобільності – свобода вибору місцезнаходження, відповідно до якої суспільство поділяється на «верхи» і «низи». Тобто автор пропонує розрізняти дві протилежних групи, які характеризує наступним чином:

- «верхи» насолоджуються тим, що можуть подорожувати і обирати пункт призначення залежно від того, які задоволення там можна отримати. А «низи» часом змушені залишати рідні місця, які вони ніколи не покинули б з власної волі;

- одні насолоджуються новою свободою пересування без документів – *sans papiers*. Іншим з цієї ж причини не дозволяють залишатися на одному місці;

- для жителів першого світу – туристів, усе більш космополітичного світу глобальних бізнесменів, менеджерів, діячів культури, учених, державні кордони відкриті, подібно до того, як не існує їх для товарів, капіталу і фінансів. Для представників другого світу – волоцюг – стіни імміграційного контролю, законів про право на Проживання, політики «чистих вулиць» і «нульової терпимості» стають все вищими;

- перші подорожують, куди побажають, отримують від подорожі чимале задоволення (особливо, якщо літають першим класом або приватними літаками), їх спонукають до подорожей домовленостями і обіцянками. Їх зустрічають посмішками і розпростертими обіймами. Представники другої групи подорожують таємно, часто нелегально. Часом їм доводиться платити більше грошей за місце в переповненому четвертому класі смердючого судна, аніж першим – за розкіш бізнес-класу. До того ж їх зустрічають похмурими поглядами, а якщо не пощастить, то і заарештують після прибуття на місце, а потім депортують;

- туристи залишаються на місці або вирушають в дорогу, коли того забажають. Волоцюги знають, що не затримаються в одному місці надовго, як би їм цього не хотілося, тому що, де б вони не зупинилися, не можуть розраховувати на привітний прийом. Туристи переїжджають з місця на місце, тому що вважають доступний їм світ (а це вся земна куля) чарівно привабливим. Волоцюги ж вирушають в дорогу, тому що доступний їм світ виглядає нестерпно негостинним. Туристи подорожують, тому що вони цього хочуть; волоцюги - тому, що у них немає іншого вибору. Волоцюги - це туристи мимоволі;

- волоцюги - це мандрівники, яким відмовлено в праві стати туристами. Їм не дозволено ані залишатися на місці (жодне конкретне місце не гарантує постійності), ані шукати більш відповідного місця для життя;

- і туриста, і волоцюгу перетворили на споживачів, але волоцюга – це споживач з вадою. Через цей недолік їхнє положення в суспільстві стає ризикованим. Волоцюги порушують норми і підривають засади. Вони псують веселість вже тільки своєю присутністю. Проте весь злочин полягає в бажанні бути такими ж, як туристи, не маючи при цьому засобів, щоб, подібно до туристів, задовольняти всі свої бажання;

- але життя туристів втратило б половину своєї привабливості, якби поруч не було волоцюг – наочної ілюстрації того, як виглядає альтернатива цього життя.

Хоча першоджерелом, що породжує інші види нерівності, вважається економічна нерівність (нерівність за доходами) [5], в той же час різноманіття видів туристичних практик породжує нерівності в доступі до інформації щодо інших країн та культур. Відповідно обмежені можливості доступу до інформації про реальне життя в інших країнах (що реалізується завдяки туристичним практикам) призводить до хибного світосприйняття. Ці процеси ми зараховуємо до мікрорівневих проявів нерівностей, що породжені туристичними практиками. Таким чином, частота здійснення подорожей, рівень комфорту (житло, вид транспорту), вид здійснюваних туристичних практик, фінансові можливості, доступ до рідкісних та / або автентичних предметів і місць в процесі подорожі стають чинниками оновлення чи

підтвердження світоглядних і ціннісних позицій, актуалізації чи збереження ідентичностей різного рівня (локального, національного, глобального), спростування чи підтвердження стереотипів. Для тих же, для кого можливість туристичної мобільності обмежена чи неможлива взагалі, картина світу залишається стабільною. Звичайно, відбуваються зміни під впливом інших факторів (зокрема ЗМІ), але ті «живі» соціальні ефекти-наслідки, які можливі внаслідок здійснення туристичних практик, їм не доступні. В умовах туристичної подорожі відбувається зміщення від звичного «домашнього» оточення до чужого та відмінного, яке певним чином реагує на туриста і викликає рефлексію туриста відносно своєї «самості». Сприймаючи реакції «чужих» відносно себе, свідомість туриста актуалізує процес переосмислення власного «Я», власних ціннісних орієнтацій, світоглядних позицій, власної ідентичності. Саме можливість чи, навпаки, неможливість туристичної мобільності, видове різноманіття туристичних практик, частота їх здійснення відповідно породжують різні типи соціокультурних наслідків, які, на нашу думку, теж варто розглядати у контексті проявів соціальної нерівності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. John Urry Globalising the Tourist Gaze. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Urry-Globalising-the-Tourist-Gaze.pdf> 2. Мирошниченко В. Бренд країни як двигач економічного розвитку [Електронний ресурс] // Компаньйон. – 2006. – № 24. – С. 52–55. – Режим доступу: http://www.uupn.kiev.ua/files/nation_branding_companion.pdf 3. The Travel & Tourism Competitiveness Report [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wbginvestmentclimate.org/toolkits/investment-generation-toolkit/upload/Travel-Tourism-Comp-Report.pdf> 4. Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / З. Бауман; пер. с англ. — Москва: Весь Мир, 2004. 5. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності / Е. Лібанова // Дзеркало тижня від 01.10. 2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-_html

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЇ ТУРИЗМУ

Борц Костянтин Костянтинович

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Поняття «інституціоналізація» містить розуміння становлення інституту як історичного процесу. Її розглядають, з одного боку, як конституювання соціальних інститутів, з іншого — як загальну організацію і впорядкування соціальних процесів, явищ тощо. Поряд з цим інститути є продуктами людської діяльності, які сприймаються як зовнішня об'єктивна реальність. «З огляду генези суспільних інститутів вони є інституціоналізацією тих форм поведінки індивідів, які організовані в систему взаємодії кожного окремого індивіда з усіма іншими. Ця система поведінки (взаємодії) індивідів як певної соціальної цілісності, як суспільства в процесі інституціоналізації втрачає безпосередній зв'язок з її творцями і набуває значення, актуальність якого поширюється на наступні покоління» [1, с. 92].

Отже, інституціоналізацію галузевої соціології «Соціологія туризму» слід розглядати як процес виокремлення усієї галузі знань з предметного поля загальної соціології; набуття нею атрибутивних характеристик автономної науки шляхом підтвердження їх соціологічними дослідженнями; легітимація її у такому статусі через апробацію на наукових конференціях та у наукових публікаціях, а також шляхом організаційних дій щодо утворення асоціацій, які об'єднують фахівців цієї дисципліни, підготовки професійних кадрів зі спеціальності «соціологія туризму».

Розглянемо процес інституціоналізації соціології туризму, як галузі соціологічних знань, крізь призму набуття нею означених вище атрибутивних характеристик.

1. Виникнення потреби світової соціологічної спільноти у виокремленні соціології туризму можна віднести до 50-х рр. ХХ ст. Її виникнення зумовлено бурхливим розвитком туристичної галузі у світі, який для управління цим процесом потребував об'єктивної соціальної інформації, яка б відображала специфіку цієї соціальної сфери, тенденції її функціонування і розвитку. Отримати таку інформацію від представників інших галузевих теорій стало важко. Отже, актуалізувалась потреба соціологічних спільнот країн з найбільш розвинутою сферою туризму у започаткуванні певної галузевої соціології — соціології туризму [3, с. 15].

2. Цей процес знайшов відображення у появі значної кількості публікацій соціологічного забарвлення з проблем туризму (Л. фон Візе, Г.-Й Кнебель, Р. Бахлайтнер — у Німеччині, Е. Коен, Дж. Еш, Л. Тернер, Чанг, Д. Маккеннелл, Дж. Уррі та ін. — в англійських країнах). У Росії та Україні цей процес почався дещо пізніше (кінець 90-х — початок 2000-х рр.) через відставання розвитку туризму в цих

країнах, перш за все — міжнародного (М.Б. Біржаков, В.І. Добренское та ін. — у Росії, С.В. Горський, М. П. Лукашевич, В.С. Пазенок, В.К. Федорченко, Ю.І. Яковенко, Ф.Ф Шандор та ін. — в Україні).

Як за кордоном, так і в Україні публікується чимало спеціалізованих журналів, присвячених туризму, в тому числі й Journal of Travel Research, Journal of Travel & Tourism Marketing, Annals of Tourism Research, Tourism Recreation Research, Sociologie of Sport Journal, SOSOL — Sociologie of Sport Online, Journal of Popular Culture, Tourist Studies: An International Journal, Туризм: практика, проблемы, перспективы, Українська туристична газета, Карпати, Туризм, Відпочинок, Мандри, Туризм и курортное дело, Магазин Путешествий, Тур-інформ, Вояж и отдых, Туризм в Україні, Гостинничный бизнес, Україна туристична та ін.

3. Представники університетської і академічної науки об'єднуються у міжнародні професійні спільноти. У 1982 р. Європейський центр управління дослідженнями і документацією у галузі соціальних наук (Віденський центр) став ініціатором проведення мультидисциплінарного дослідження на тему: «Туризм як фактор змін: соціокультурне вивчення». У 1990 р. Міжнародна соціологічна асоціація і Міжнародний географічний союз сформували групу, яка провела дослідження на тему: «Соціологія міжнародного туризму».

4. Спеціальність і галузь соціологічних знань «Соціологія туризму» набули певної легітимності під час проведення міжнародних та республіканських науково-практичних конференцій. Зокрема, активно здійснюється ця діяльність у сучасній Україні. Проблеми становлення соціології туризму обговорюють, починаючи з першої міжнародно-практичної конференції «Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія», яка відбулась у Києві 18—20 жовтня 1999 р., було проведено книжкову виставку, що представляла 105 видань з цієї тематики.

У 2001 р. у Києві відбулася друга міжнародно-практична конференція «Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції та регіональні особливості», де учасникам було запропоновано бібліографічний показник з 152 нових джерел.

А у 2002 р. в Києві відбулося засідання Всеукраїнського «круглого столу» на тему: «Проблема становлення соціології туризму як самостійної галузі», на якому конкретно обговорювали етапи і шляхи інституціоналізації соціології туризму в Україні у туристичному і практичному аспектах. Зокрема, окремими темами доповідей і дискусій були: «Соціологія туризму: межі предмету» (М.О. Шульга), «Протиріччя становлення соціології туризму» (Ю.І. Яковенко), «Перспективи розвитку галузі соціології туризму» (Ю.О. Привалов) та «Соціологічний вимір туризму» (С.В. Горський) [2, с. 25-28].

5. Відбувається організаційне об'єднання фахівців-соціологів, які досліджують проблеми соціології туризму. Значного прогресу ця світова тенденція набула в Україні. Тут, за ініціативи і при участі Київського університету туризму, економіки і права у 2002 р. створено Дослідницький комітет з проблем соціології туризму Соціологічної асоціації України. Того ж року почав функціонувати Науково-дослідний центр Державної туристичної Адміністрації України.

6. Створюється система професійної підготовки фахівців із соціології туризму. В іноземних вищих навчальних закладах цю дисципліну викладають з 1970-х рр. Академічний курс із соціології туризму вперше включено у навчальні програми університетів Великобританії, Швеції, Італії, Іспанії, СІЛА та інших країн. В Україні також введено дисципліну «Соціологія туризму» до навчального процесу. Першим вищим навчальним закладом був Київський університет туризму, економіки і права [4, с. 40].

Таким чином, інституціоналізація наукової галузі «Соціологія туризму» відбувається у світі і в Україні за всіма напрямками, однак в Україні цей процес перебуває на початковому етапі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. — М. : Наука. 1995. — С. 920. 2. Лукашевич М. П. Соціологія туризму: проблеми становлення та інституалізації / М. П. Лукашевич // Віче. — 2008 № 17 (230). С25-28. 3. Осауленко А.П. Этапы развития туризма как социального института /А. П. Осауленко // Актуальные проблемы кадровой политики :стратегические и практические задачи в деле системного управления персоналом, привлечение отбора и закрепления кадров. М., 2003. 4. Лукашевич М. П., Мошак С. М., Шандор Ф. Ф. Соціологія туризму: підручник / М. П. Лукашевич, С. М. Мошак, Ф. Ф. Шандор. — К.:Знання, 2015. — 303 с.

СЕКЦІЯ 23

СОЦІОЛОГІЯ ТА МЕДИЦИНА: ВЗАЄМОДІЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.
АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ*Іванова Каріна Андріївна*доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків*Мелентьєва Тетяна Миколаївна*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків*Балабай Яна Володимирівна*кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків*Якуба Альона Олександрівна*викладач кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків

Основним функціональним призначенням вузів завжди залишається підготовка висококваліфікованих фахівців. Питанням, чому і як навчати, задається суспільство протягом всієї історії свого розвитку. Сьогодні це питання намагаються вирішувати за допомогою вироблення нових стандартів вищої освіти, початок якого було закладено основними положеннями закону України «Про вищу освіту» від 2014 р.[3]. Запроваджена автономія вищих навчальних закладів в Україні призвела до виключення керівництвом вузів гуманітарної складової з навчальних програм, незважаючи на те, що найвищим ступенем підготовки фахівців є набуття ступеню доктора філософії (PhD). Набуття ступеню доктора філософії передбачає вивчення певного набору предметів гуманітарного циклу: філософії, соціології, політології тощо. Керівництво багатьох вузів не розуміє важливості й значущості гуманітарної складової вищої освіти, тому, скориставшись надмірним розширенням прав вузів, намагається різними способами урізати години на предмети даного циклу. Профільні міністерства, розроблюючи стандарти освіти, приймають рішення про винесення вивчення предметів соціо-гуманітарного блоку на 1 курс навчання. З 2015/2016 навчального року загальний обсяг кредитів з дисциплін, що формують компетентності з гуманітарних дисциплін, складає мінімум 12 кредитів. Крім того, варто зауважити, що саме гуманітарна складова вищої освіти забезпечує національно-патріотичне виховання молоді в Україні на основі національних та європейських цінностей.

Особлива роль в підготовці фахівця відводиться викладачеві вузу. Сучасний педагог повинен володіти певною сумою психолого-педагогічних знань, незалежно від своєї спеціалізації. Розвиток сучасних технологій, способів і методів поширення знань свідчать про те, що роль педагога як монополіста в передачі та інтерпретації знань відходить на другий план. Його функції значно змінюються. В процесі навчання все більшого значення надається самостійній роботі студента, залучення до вирішення конкретних завдань, створення проектів. Тому викладач повинен опанувати технології формування творчих здібностей та індивідуальних можливостей студента, використовувати нові технології навчання.

Місце соціології у системі вищої освіти намагались окреслити дослідники різних аспектів соціології. Зокрема, у працях засновника класичної соціології О. Конта [4] ми бачимо прагнення спрямувати соціологію, позитивну науку, на вивчення механізмів встановлення соціального порядку та соціального прогресу. Слідом за О. Контом було безліч спроб пояснити соціальні явища. Можна згадати Г. Спенсера [5], Е. Дюркгейма [2], М. Вебера [1] і багатьох інших дослідників. При цьому суспільство завжди розглядалося як реальний соціальний об'єкт, життєдіяльність якого відбувається за власними об'єктивними законами. І призначення суспільства як цілісного соціального організму визначалося значно вище окремої людини, тому воно було покликане керувати життям людини, формувати його особистість, загальнолюдські й моральні цінності.

Сучасна освіта проходить довгий і важкий період реформування й трансформації, результатом чого стала можливість підготовки не тільки вузькопрофільних фахівців, а й широко досвідчених професіоналів.

Якість підготовки фахівця стала визначатися його вмінням швидко адаптуватися в мінливому світі, професійно спілкуватися на різних рівнях, ефективно займатися бізнесом, політикою і, при цьому, мати ще набір моральних якостей.

Метою сучасної освіти все частіше стає формування творчої особистості, забезпечення пріоритету людини перед суспільством і державою, становлення його морального і фізичного здоров'я, відродження духовності та культури в усьому їх розмаїтті.

Дослідивши 10 навчальних планів університетів Великої Британії, 10 США, 2 Німеччини й 1 Польщі, можна стверджувати, що західна практика викладання філософських дисциплін в університетах орієнтована на формування теоретичних знань, які створюють основу наукової діяльності, формують уявлення про загальні норми світоглядних професійних етичних настанов. Комплекс філософських дисциплін складається з логіки, філософії, етики та естетики, соціології та політології тощо. За своєю організацією курси філософських дисциплін, зокрема соціології, інкорпоровані наступним чином. Вивчення соціології дозволяє оптимізувати навчальний процес фахової підготовки й надати більш якісних освітніх послуг за рахунок використання дидактичної схеми «теорія-практика». У західних університетах такі навчальні курси, як «Соціальна фармація», «Організація фармації» тощо, розглядаються в рамках фінальної частини комплексу практичної філософії. Це дає можливість скоротити аудиторне навантаження та уніфікувати спеціальні курси, які недоцільно викладати поза курсами, що дають уявлення про суспільство як систему, знайомлять зі спеціальними методами аналізу та дослідження. За рахунок раціонального переформатування системи викладання дисциплін західні університети змогли досягти більшої інформативної концентрації навчальних курсів, їх якісного теоретичного і методологічного рівня та головне – бачення професійної сфери як елементу загальної соціальної системи, що працює за єдиними принципами.

В системі фахової підготовки західних університетів створюються умови для поетапної, безперервної підготовки фахівця, де спеціальні кафедри не переобтяжуються викладанням дисциплін, що мають соціально-гуманітарний зміст. Крім того, створюється раціональний розподіл змістовного навантаження навчального процесу в залежності від рівня підготовки. Рівень «бакалавр» і «магістр» мають різну якість теоретичного та спеціального знання, що відбивають також і положення Закону України «Про вищу освіту» 2014 року. Оскільки бакалавр, відповідно до цього закону є найвищим ступенем освітньої кваліфікації, а магістр – це перший ступінь наукової кваліфікації. Раціонально побудована організація підготовки фахівців перших двох рівнів дає змогу позбутись проблем організації та змістовного наповнення курсів підготовки доктора філософії, а саме: створити умови для спеціалізації знання науковця, а не надолуження та вирівнювання підготовки магістрів.

Важливим моментом оптимізації досвіду викладання соціально-гуманітарних дисциплін є дотримання логічної схеми їх викладання. Зокрема, загальнотеоретичний матеріал, понятійний апарат та знання методологічних підходів, які вивчаються в курсі соціології, є базовими для фахових дисциплін («Соціальний менеджмент», «Соціальна фармація», «Організація фармації» тощо). Дотримання такої схеми сприятиме системності, логічній доцільності й міждисциплінарній координації підготовки фахівців.

Фахова підготовка у вищих навчальних закладах України орієнтована на задоволення вимог професійної корпорації до освіти. Але такий спеціалізований підхід до надання освітніх послуг потребує вивчення загальнотеоретичних дисциплін, оскільки знання з логіки, філософії та соціології закладають основи понятійного апарату, методологічних підходів, навичок аналітичної роботи. В рамках міждисциплінарного узгодження учбових програм курсів слід звернути увагу на те, що викладання деонтології, професійної етики може бути набагато ефективнішим при ознайомленні студентів з теоретичною основою цих спеціалізованих предметів, які є органічною частиною курсів філософії та етики. Необхідним вбачається обов'язкове вивчення дисциплін «Соціологія» для тих спеціальностей, що отримують підготовку з циклів: «Соціальне управління в медичній галузі», «Правові й етичні норми діяльності в галузі» тощо. Саме такий підхід відображають матеріали навчальних програм закордонних університетів. Проаналізовані навчальні плани університетів США та Великої Британії включають низку обов'язкових дисциплін, які викладаються кафедрами філософії. У різних варіантах програм співпадають декілька схожих назв курсів «Соціологічні проблеми фармацевтичної практики», «Соціально-демографічні характеристики розвитку фармацевтичної галузі» тощо. Стандартною вимогою вивчення цих курсів є наявність зарахованих 15 кредитів з філософських дисциплін. Ці курси базуються на теоретичному матеріалі дисциплін філософії та соціології, вони є логічним завершенням й демонстрацією практичної спрямованості отриманих знань.

Таким чином, ставлення до викладання соціально-гуманітарних дисциплін, зокрема соціології, в університетах західних країн свідчить про незмінність традиції університетської освіти, де філософія обіймає головну позицію як гуманітарна, методологічна та загальнотеоретична складова. Особливе місце філософії як загальнообов'язкової навчальної дисципліни зафіксовано в установчих документах Болонського процесу. Варто відзначити, що незважаючи на економічні проблеми та вимушене скорочення

кількості навчальних курсів, загальна кількість кредитів з філософії та соціології у навчальних планах європейських та американських університетів залишилася незмінною.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика : пер. с нем. / Макс Вебер . – Київ : Основи, 1998 . – 532 с. 2. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Эмиль Дюркгейм ; пер. с фр. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», : Реабилитация, 2006 . – 349 с. 3. Закон України «Про вищу освіту» від 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 4. Конт О. Дух позитивної філософії. Слово о положительном мышлении / перевод с франц. И. А. Шапиро : Издательство: Ростов-на-Дону: «Феникс», 2003 – 256 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://platon.net/load/knigi_po_filosofii/positivizm/kont_ogust_dukh_pozitivnoj_filosofii_2003/74-1-0-4613. 5. Спенсер Г. Изучение социологии. Воспитание умственное, нравственное и физическое : пер. с англ. / Герберт Спенсер ; отв. за вып. В. А. Рабков . – Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 2006 . – 812 с.

ПРОГРАМА «ДОСТУПНІ ЛІКИ»: АКТУАЛЬНІ РИЗИКИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Котвіцька Алла Анатоліївна

доктор фармацевтичних наук, професор кафедри соціальної фармації
Національного фармацевтичного університету, м. Харків

В умовах системної кризи в Україні посилюється процес соціальної диференціації, яка тісно пов'язана з проявами економічної нерівності. Остання, в свою чергу, передбачає нерівномірний розподіл дефіцитних ресурсів суспільства (насамперед, грошей) між різними стратами або верствами населення. Отже, суттєве погіршення економічної ситуації є наслідком зниження купівельної спроможності населення навіть щодо придбання товарів першої необхідності (у тому числі, лікарських засобів).

Саме тому варто звернути увагу науковців на дослідження соціальної політики держави в досягненні такої стратегічної мети, як реформування системи охорони здоров'я. Ця складова соціальної сфери насамперед спрямовує свою діяльність на покращення здоров'я населення, що визначається в забезпеченні доступності медичної та фармацевтичної допомоги. Безперечно, розвиток такого напрямку діяльності виступає однією з головних задач та стратегічною ціллю кожної держави.

За результатами опитування, проведеного благодійним фондом «Пацієнти України» в квітні 2017 року, кожен другий пацієнт відмовляється від лікування через брак коштів. При цьому 94% опитаних називають головною проблемою високу вартість ліків.

До яких викликів може призвести така ситуація? По-перше, зниження рівня споживання життєво необхідних ліків, які призначені для профілактики, діагностики й лікування найбільш розповсюджених патологічних станів людини.

По-друге, підвищення рівня захворюваності так званими «соціальними хворобами», до яких, ми вважаємо, допустимо віднести серцево-судинні, бронхіальну астму та діабет. Поряд із іншими, виникнення й поширення цих захворювань людини, пов'язане з несприятливими соціально-економічними умовами в країні та обмеженими можливостями їх профілактики.

Крім того, ситуація неспроможності купувати доступні ліки призводить до актуалізації питання самолікування з боку більшості українців (так званої «Google-терапії»).

За сучасних умов активно проводяться реформи в області охорони здоров'я, котрі постійно критикуються як представниками професійного співтовариства, так і представниками широких верств населення. Викликає дискусії й така новація в фармацевтичній політиці МОЗ України, як урядова програма «Доступні ліки», що спрямована на реалізацію соціальної підтримки українців.

Саме зараз ми ставимо за мету обговорення ризиків програми «Доступні ліки» та актуалізацію дискусії науковців і практиків з цього приводу.

Не викликає сумніву той факт, що фармація як складова охорони здоров'я завжди була чутливою до будь-яких соціальних негараздів у суспільстві та державі. Фармація завжди мала особливе соціальне значення, тим паче, що фармацевтична галузь по праву може вважатися посередником між населенням та державою в напрямку охорони здоров'я та наданні фармацевтичної допомоги українцям.

Нагадаємо, що старт програми «Доступні ліки» розпочався наприкінці квітня. Декларується, що програма спрямована на забезпечення кожного громадянина України необхідними лікарськими засобами, які покращать якість його життя, зможуть запобігти виникненню ускладнень та передчасної смертності. Передбачається, що українці можуть отримали ліки від серцево-судинних захворювань, діабету II типу чи бронхіальної астми безкоштовно або з незначною доплатою.

Стосовно перших результатів, Міністерство охорони здоров'я звітує, що вже до середини червня більше 1 млн. громадян України скористалися програмою «Доступні ліки». Лідерами стали Вінницька, Львівська, Дніпропетровська, Івано-Франківська та Харківська області. Повідомляється, що загалом аптеки відпустили ліки

за 1,4 млн. рецептів та отримали відшкодування у розмірі 67 млн. гривень, що становить 13,5% від загальної суми виділених на програму коштів. Загалом на 2017 рік з бюджету на реалізацію програми виділено 700 млн. грн.

Станом на кінець липня лікарями було виписано 3,6 млн. рецептів на препарати програми. Пацієнти отримали ліки на понад 126 млн. грн. бюджетних коштів.

За словами віце-прем'єр міністра України Павла Розенко, програма «Доступні ліки» буде розширюватися. Уряд розглядає можливість збільшити з 2018 року кількість нозологій, на які поширюватиметься програма. В 2018 році на програму «Доступні ліки» планується виділити 1 млрд. грн.

Але ж ми можемо дуже обережно робити висновки про перші результати реалізації програми, бо є певні ризики, які наразі треба обговорити. По-перше, проблема отримання інформації про дію програми «Доступні ліки» та довіри до неї як з боку представників фармацевтичного бізнесу, так і з боку українців.

По-друге, готовність лікарів брати участь у процесі коректного інформування про дії програми та професійного виконання обов'язків, наприклад, щодо підготовки рецепту. Можемо припустити, що й досі є певна категорія лікарів, що саботують процес та відмовляють пацієнтів від участі в програмі «Доступні ліки». Актуальною наразі є й практика некоректного написання рецепту на отримання ліків. Не всі лікарі поінформовані щодо такої новації програми «Доступні ліки» від Міністерства охорони здоров'я України, що рецепт треба виписувати власне на біологічно активну речовину, а не на комерційну торгову марку. Як результат, лікарі витрачають багато часу на підготовку рецепта, пацієнти стикаються з певними проблемами в отриманні ліків, співробітники аптек змушені проводити роз'яснювальну роботу серед відвідувачів щодо отримання пільгових ліків, а це збільшує час на обслуговування споживача. Безумовно, така ситуація викликає незадоволення з усіх боків.

Вирішення цих негараздів і ризиків на шляху впровадження програми та забезпечення нового якісного рівня її імплементації можливе за умов розробки та підготовки електронного рецепту. Але ж існує деяке протиріччя: можливо це тільки за умов створення реєстру лікарів і медичних закладів.

По-третє, існує проблема довіри з боку пацієнтів до лікарів та їх рекомендацій щодо програми «Доступні ліки». Більшість з тих, хто потребує ліків, задоволені, що зможуть заощадити. Але ж люди, що мають певні хвороби, завжди розраховують отримати рекомендації щодо прийому найкращих та дієвих ліків. Лікарі в цій ситуації обмежені та можуть порадити використовувати тільки лікарські препарати, що підпадають під програму «Доступні ліки».

Ще один ризик, який наразі підлягає обговоренню – довіра до програми з боку представників фармацевтичної галузі.

Не викликає сумнівів, що система реімбурсації є найбільш оптимальною системою забезпечення населення лікарськими засобами та виробами медичного призначення. Реімбурсація (англ. reimbursement – виплата компенсацій) – загальноприйнята в міжнародній практиці охорони здоров'я назва процесу, за допомогою якого система охорони здоров'я впливає на доступність лікарських препаратів і медичних послуг для населення. Ця система використовується у більшості країн світу як у форматі страхової, так і у форматі бюджетної медицини. Система реімбурсації значно підвищує доступність лікарських засобів для населення на базі прозорих механізмів забезпечення ними.

Безумовно, від функціонування системи реімбурсації ліків в країні, перш за все, виграє пацієнт, котрий гарантовано отримує доступ до лікарських засобів, які раніше він не міг собі дозволити. Але ж така, загалом позитивна, ініціатива може незадовільно сприйматися власниками бізнесу. Учасники VI міжнародного фармацевтичного форуму вважають реімбурсацію одним із найважливіших драйверів фармацевтичного ринку, який залежить від обсягу державних інвестицій і прозорих правил гри. Принаймні так вважають 58% опитаних. Але з другого боку, досі залишається ризик та побоювання, що власники бізнесу не отримають відшкодування за безкоштовно надані ліки, хоча в Міністерстві охорони здоров'я таку ситуацію спростовують і запевняють, що компенсація має надходити кожні два тижні після перевірки даних щодо кількості препаратів, наданих безкоштовно або зі знижкою. Не досить зрозумілим для бізнесу є й оцінка ефективності процесу реімбурсації.

Отже, програма «Доступні ліки» – новація в системі охорони здоров'я. Її ефективна імплементація залежить від впровадження дієвих механізмів з коригування певних ризиків щодо організації роз'яснювальної роботи, підвищення рівня довіри з боку всіх учасників програми, введення нових інноваційних механізмів полегшення роботи в напрямку практичної реалізації програми.

Наразі актуалізувалась необхідність проведення всеукраїнського моніторингу щодо дієвості програми «Доступні ліки». Аналізу може підлягати інформація про задоволеність програмою, позитивні тенденції і негативні наслідки, кількість рецептів, виписаних на ліки, що підпадають під програму «Доступні ліки», статистичні дані щодо смертності пацієнтів від серцево-судинних захворювань, кількості випадків інфарктів та інсультів, ефективність процесу реімбурсації. Цікавим буде й налагодження зворотнього зв'язку та проведення аналізу відгуків про програму з боку професійного співтовариства та громадськості.

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛІКАРЯ І ПАЦІЄНТА

Лантух Алла Павлівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків

Шитов Сергій Ігорович

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків

Відносини між лікарем і пацієнтом відрізняються як від ринкових відносин, так і від особистісних відносин між людьми. У той же час вони запозичують риси як перших, так і останніх. Ці відносини між лікарем і пацієнтом можна назвати «квазіособистими» [1].

Турбота про здоров'я людей – найвище благо. Це благо не може бути забезпечене на основі простих ринкових відносин. Здоров'я – це не той товар, що може розподілятися між споживачами просто на основі їхньої платоспроможності. Позбавляти будь-кого медичної допомоги через неможливість ним оплачувати цю допомогу було б несправедливим. Все це робить відносини між лікарем і пацієнтом відмінними від відносин продавець-покупець. Лікар бере на себе зобов'язання надавати пацієнтові допомогу навіть на шкоду власним інтересам, а пацієнт, у свою чергу, зобов'язаний вірити лікареві. На відміну від договірних відносин між покупцем і продавцем, відносини між лікарем і пацієнтом виходять далеко за межі простих моральних зобов'язань.

Поряд із клятвою Гіппократа в сучасних умовах можна висунути нову декларацію, відповідно до якої випускник медичного навчального закладу зобов'язаний використовувати свої знання й здатності на благо всіх своїх пацієнтів і суспільства в цілому, у своїй діяльності суворо дотримуватися славних традицій медичної професії й не робити нічого такого, що було б несумісним із цими традиціями. Ми не згодні з клятвою Гіппократа в тій частині, що стосується замкнутості представників цієї медичної школи, порівняної хіба що із замкнутістю масонських лож. Було б несправедливо розглядати лікарів як членів якоїсь священної гільдії, зв'язаних особливими зобов'язаннями між собою. Перехід від клятви Гіппократа до вчистішої декларації символізує перехід від ідеї професії як священного братерства людей, покликаних допомагати один одному, до ідеї професії як групи людей, котрі на перший план висувають інтереси пацієнта.

Стара ідея Гіппократа про те, що лікар не завжди повинен вимагати плату за свої послуги, у сьогоденні замінюється ідеєю про те, що медичні послуги повинні бути забезпечені суспільством. Наприклад, у країнах Скандинавії медична служба існує за рахунок податків, в інших європейських країнах – підкріплюється державною системою обов'язкового медичного страхування. Навіть у США, де більша частина медичного забезпечення перебуває в приватних руках, існує система соціальної медичної допомоги для ветеранів, людей похилого віку та інших груп населення. Перехід від лікаря, чие існування залежить від гонорарів своїх пацієнтів, до лікаря, що одержує свою платню від держави, зміцнює позиції медицини як професії.

У класичній медицині лікування, зцілення є тандемною справою лікаря й пацієнта. У кожному індивідуальному випадку повинно бути створене деяке лікарсько-зцілене «ми». Тобто «ми разом (лікар-пацієнт) і спільно повинні вести його лікування» [2, с. 350]. А створити це можливо тільки за взаємної симпатії лікаря та пацієнта. При цьому пацієнт, котрий страждає, губить сили, не розуміє своєї хвороби, кличе на допомогу лікаря. Пацієнтові від останнього потрібне співчуття, симпатія, тобто любов. А лікарю, з іншого боку, потрібні одкровення і в описі хвороби, і в анамнезі. Тобто – довіра, й не тільки в тому, що лікар допоможе, але, особливо в тому, що він відчуває хворобу пацієнта і відчуває його душу. А це і є любов до лікаря. Бо «лікар, - як заявляє класична медицина, - котрий не любить своїх пацієнтів холодний доктринер, цікавий допитувач, шпигун симптомів, рецептурний автомат... А лікар, котрого пацієнти не люблять, до котрого вони не відчувають довіри, схожий на «паломника», котрого не пускають до святилища, або на полководця, котрому треба брати зовсім не приступну фортецю» [2, с. 350].

Проте медицина на всіх рівнях стає сьогодні все більш груповим видом діяльності. А отже принципи класичної медицини не спрацьовують. Лікарі працюють разом з медичними сестрами, няньками й представниками інших пов'язаних з медициною професій (генетиками, інженерами тощо). У той же час відносини між лікарем і пацієнтом стають усе менш особистісними. Лікар уже не в змозі зберігати у своїй пам'яті знання про приватне життя своїх пацієнтів, характер їхніх взаємин у родині або на роботі. Тому лікар не вправі говорити про своїх пацієнтів «мої пацієнти», а пацієнти про лікаря - «мій лікар». Лікар усе більше стає безособистісним гарантом забезпечення медичної допомоги. Цьому сприяє все більш зростаючий технологічний характер сучасної медицини. Особистість лікаря виявляється менш значимою в порівнянні з можливостями технологій, які він (або його команда) використовує.

Медична професія здатна забезпечити людей тим, що Аристотель називав «людським благом». Якщо здоров'я відноситься до основних людських благ, то турбота про здоров'я істотно відрізняється від простого задоволення тих або інших бажань суб'єкта. Забезпечення подібним благом вимагає певної відданості, «моральної серйозності» з боку лікаря. Лікар зобов'язаний розглядати свою професію не тільки як засіб до

існування, але й як свого роду служіння людству. Не випадково зобов'язання кодексу етики, які приймає на себе лікар, відбивають не стільки інтереси представників даної професії, скільки інтереси пацієнта.

Від руйнування традиційних відносин між лікарем і пацієнтом найбільше страждає пацієнт. Із самого початку відносини між лікарем і пацієнтом означали щось більше, ніж просте надання медичної допомоги. Повною мірою ці відносини проявлялися тоді, коли пацієнт перебував в «прикордонній ситуації» між життям і смертю. У цьому випадку й та, й інша сторони випробовували особливий емоційний ефект: безпорадність, невизначеність і страх, що відчувались пацієнтом, викликали відповідний «емоційний резонанс» у лікаря. Цей «підбадьорливий» емоційний стан Аристотель називав катарсисом. Таке подібне емоційне спілкування повинне бути складовою частиною відносин між лікарем і пацієнтом у сучасному суспільстві.

Кожен пацієнт вносить певний внесок у процес навчання лікаря. Здатність лікаря вивчати хворобу шляхом терплячого й уважного спілкування з пацієнтом не може не викликати поваги. Якщо лікар знайде делікатний підхід до пацієнта, то пацієнт повідомить йому все необхідне. Досвід спілкування з пацієнтами може дати лікареві набагато більше, ніж звертання до медичних книг.

І в цьому є логіка. Бо кожен хворий нагадує «живий острів», який має свою історію. Ця історія не співпадає з анамнезом пацієнта, тобто з тим, що йому вдається згадати про себе і розповісти із свого минулого. Так звана «історія хвороби» (*historiamorbi*) є насправді не що інше, як уся життєва історія самого пацієнта. Тому лікар, за класичною моделлю медицини, повинен побачити хворого із його минулого, знайти ключ до його справжньої хвороби й відшукати дверцята до його майбутнього здоров'я. Тільки в цьому випадку хвороба пацієнта буде нижчою точкою його життя, від якої може початися підйом до одужання [2, с. 351-352].

Потреба хворого в розраді є невід'ємною частиною відносин між лікарем і пацієнтом. Чим більш невиразно майбутнє й чим песимістичніші прогнози, тим більшою мірою пацієнт потребує підтримки лікаря, у свідомості, що лікар перебуває «поруч». Потреба пацієнта в розраді – це прагнення не дива або магії, а скоріше – людського зв'язку. Це розрада в тому, що біль перебуває під контролем, що пацієнт збереже свою гідність і його бажання будуть враховані, що його не залишать один на один перед обличчям смерті.

За останні 25 років відносини між лікарем і пацієнтом стосовно питання про істину перетерпіли істотні зміни. Патерналізм був відкинутий на користь автономії пацієнта й переконання в тому, що «повна відвертість» необхідна для нормальної медичної практики. Завдяки цьому зросла поінформованість пацієнтів у складних питаннях як діагностики, так і лікування хвороб.

Те, що сказане лікарем, часом має для пацієнта більше значення, ніж рецепти й приписання. Сказане повинне відбивати повне розуміння лікарем потреб пацієнта. Якщо в спілкуванні з одними пацієнтами від лікаря потрібна «повна відвертість», то в інших випадках лікареві варто розпоряджатися істиною більш обережно. Питання про те, якою мірою істина повинна бути розкрита, як і питання про ступінь інтенсивності лікування, повинні відбивати повне розуміння лікарем життя пацієнта» [3, с. 80].

Не дивлячись на те, що медицина сьогодні наповнюється технічним змістом, між лікарем і пацієнтом збільшується «дистанція», проте гуманістичне відношення між останніми є і буде тим дійовим механізмом взаємодії, котрий буде завжди актуальним і затребуваним суспільством.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Matthews E. Codes of ethics: Who needs them?// Ends a. means. – Aberdeen, 1999. – Vol. 4, N 1. – (http://www.abdn.ac.uk/cpts/article_7.shtml.); 2. Ильин И.А. О призвании врача// Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. – С. 348 – 354; 3. Lowenstin J. The midnight meal and other essays about doctors, patients, and medicine. – New Haven, 1997. – XY, 128 p.

ВІЙСЬКОВИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ: МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Белозьоров Ігор Вікторович

доктор медичних наук, професор кафедри хірургічних хвороб та ОХТА,
декан медичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Лебець І. С.

ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМНУ», м. Харків

Пересипкіна Т. В.

ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМНУ», м. Харків

Характерною рисою сучасного життя стало загострення міжнаціональних та міжетнічних відносин, локальні військові дії та кричуща бідність населення деяких країн, що зумовили об'ємну міграцію та зростання кількості вимушено переміщених осіб. Світовий досвід демонструє, що процеси вимушеного переселення супроводжуються погіршенням психологічного, психічного й фізичного стану здоров'я різних верств переселенців. В умовах міграції під впливом несприятливих факторів і нестачі медичної допомоги жінки і діти, як найуразливіші верстви населення, більшою мірою схильні до ризику виникнення порушень у стані здоров'я.

Сьогодні Україна зіткнулася із глобальною проблемою – проблемою вимушених переселенців та біженців. Міжнародний досвід свідчить: організація медико-соціального забезпечення, що здійснюється місцевими закладами охорони здоров'я й міжнародними неурядовими організаціями, повинна бути комплексною, взаємоузгодженою, з максимальним урахуванням потреб вимушених переселенців і виявлених гендерних та вікових особливостей їхнього здоров'я.

Тому *метою* наукових досліджень, які проводяться ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України» у співпраці з Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна, стало визначення фізичного та статевого розвитку дітей із зони проведення антитерористичної операції, соматичного здоров'я та психічного статусу, оцінки впливу стресу на здоров'я, якість життя та соціальну адаптацію, що дозволить запропонувати ефективну систему медико-психологічного супроводу.

Результати. За результатами анкетування дітей, що мешкали у Донецькій та Луганській областях, встановлено, що переважна більшість з них зазнали впливу стресу в умовах конфліктної ситуації. Біля 30,3% дітей в зоні військового конфлікту доводилося ховатися в підвалі, бомбосховищах; 26,0% - бачили розриви снарядів, бомб і 3,0% вказували на те, що доводилося голодувати.

В середньому, у 20,0% дітей в зоні військового конфлікту залишилися близькі люди або близькі друзі, що можна розцінювати, як стрес, що триває. Лише третина опитаних школярів змогли знайти нових друзів, гарних приятелів після зміни місця мешкання.

Важливим є ставлення до вимушено переміщеної дитини. На добре до себе ставлення з боку однолітків вказували 64,6% дітей, які оцінювали своє здоров'я як «нормальне». А серед дітей, які оцінили своє здоров'я як «погане або дуже погане», лише 38,8 % вказували на добре ставлення до себе з боку вчителів та лікарів.

Серед проблем і труднощів, які діти відчувають зараз, найчастіше вказувалося (у порядку зниження питомої ваги): сумую за родичами, друзями (30,3 %); відчуваю матеріальні, фінансові проблеми сім'ї (28,7 %); виникли проблеми із здоров'ям (25,8 %); відчуваю ностальгію за місцем мешкання (17,4 %); маю труднощі при отриманні медичної допомоги (16,8 %); маю проблеми з житлом (12,4 %); відчуваю, що я «чужий» (7,8 %).

За даних умов актуальним стає визначення зв'язку впливу психотравмуючої ситуації військового конфлікту із зрушеннями соматичного здоров'я даної групи дітей.

Таким чином, перебування людини в зоні надзвичайної ситуації завжди відбивається на його психологічному здоров'ї, значно погіршує соціальну адаптацію. Найбільш вразливим контингентом у таких ситуаціях є діти.

Однак надзвичайні ситуації, незважаючи на їх трагічний характер і негативний вплив на психічне здоров'я людей, в той же час відкривають можливості для побудови більш ефективних систем охорони психічного здоров'я для всіх, хто потребує. Визначення реального стану здоров'я дітей-переселенців із зони надзвичайної ситуації, їхнього психологічного статусу та впливу стресу на соматичне й психічне здоров'я дозволить підвищити ефективність надання медичної допомоги даному контингенту дітей, запропонувати ефективні реабілітаційні програми.

ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Белозьоров Ігор Вікторович

доктор медичних наук, професор кафедри хірургічних хвороб та ОХТА,
декан медичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сомова Катерина Володимирівна

кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургічних хвороб та ОХТА,
заступник декана з наукової роботи медичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Важлива частина робіт, що ставили за мету проведення соціологічних досліджень серед переміщених осіб на протязі 2014-2017 років, була спрямована на відпрацювання юридичних аспектів законодавства: вивчення можливості та умов для переселенців реалізовувати своє право на отримання медичної допомоги. Зокрема, підкреслювалися права кожного переселенця на отримання медичної допомоги, що регламентується цивільним кодексом України. Враховуючи ст. 271 Цивільного кодексу України, можна зазначити, що зміст права на медичну допомогу становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері оздоровлення та лікування, тобто зміст

утворюють конкретні юридичні можливості, а ст. 284 ЦКУ визначає загальний зміст права на медичну допомогу, особливості його здійснення малолітніми та неповнолітніми особами, право на вибір лікаря та методів лікування. Це право, враховуючи зміст п.ст. 6, є складовим елементом права на охорону здоров'я, який передбачає, що громадяни України мають право на кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, право на заміну лікаря та вибір методів лікування, відповідно до його рекомендацій, закладу охорони здоров'я, тобто, кожен пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим у будь-якому державному лікувальному закладі за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування. Фізична особа, яка офіційно проживала на території, що зараз не є підконтрольною Україні, після отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб відповідно до законодавства, має право отримати необхідну медичну допомогу за новим місцем проживання. Виходячи з цього, переселенці мають право самостійно обирати заклади МОЗ України, де будуть отримувати медичні послуги, а не тільки за місцем тимчасового проживання, що призводить до ускладнення контролювання отримання і витрачення коштів за ці послуги.

Інші автори робіт, які досліджували медичну допомогу переселенцям, звертали увагу на кошти, що були витрачені на стаціонарне та амбулаторне лікування цих категорій населення, вивчали частини, що були затрачені з державного бюджету, та за фондів оплати лікування переселенців. В обласних, міських і сільських районних закладах охорони здоров'я Харківського регіону протягом 2014 – 2016 рр. надавався великий обсяг медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам, що потребувало певних витрат бюджетних коштів. У цих умовах органам місцевого самоврядування та управлінням охорони здоров'я доцільно використовувати дані Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб щодо кількості осіб, які переїхали до регіону, дані статистичної звітності закладів охорони здоров'я (за наявності) про проведені профілактичні огляди внутрішньо переміщених осіб та виявлені захворювання, дані реєстрів хвороб, за якими складено відповідні державні цільові програми тощо, з метою планування обсягів медичної допомоги в закладах охорони здоров'я та можливих фінансових витрат.

Метою дослідження є порівняння даних закладів міністерства охорони здоров'я України та даних ОДА (обласної державної адміністрації) для визначення методів спостереження за наданням медичної допомоги переселенцям у Харківській області. Мета – провести аналіз наданої медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам у закладах охорони здоров'я Харківського регіону з визначенням шляхів вирішення проблем їх медичного забезпечення та контролю.

Методи: медико-статистичний, аналітичний та структурно-функціонального аналізу.

Результати та їх обговорення. Зкладами охорони здоров'я Харкова та Харківської області забезпечено здійснення прийому тимчасово переміщених осіб та сімей за місцем тимчасового розміщення, їх взаємодію з відповідним органом за постійним місцем проживання таких громадян. Станом на 20.02.2017 за медичною допомогою звернулося 128116 осіб; стаціонарна допомога надана 35163 особам, у тому числі 22547 дорослим та 12616 дітям (з них 1507 новонароджених). Амбулаторну медичну допомогу отримали 92953 особи, у тому числі 64415 дорослих та 28538 дітей. В закладах охорони здоров'я в жіночих консультаціях на обліку перебуває 2037 вагітних. За період з 2 травня 2014 року в області відбулося 1495 пологів та народилося 1507 немовлят. За окремими видами медична допомога надана 464 особам, хворим на цукровий діабет; 558 – хворим на туберкульоз (з них 165 дітей); 266 особам із ВІЛ-інфекцією/СНІДом (усім проведено необхідне обстеження та проводиться спеціальне лікування); 4275 особам (6329 звернень) хворим на онкологічну патологію; 18 пацієнтам, хворим на хронічну хворобу нирок, надається високоспеціалізована медична допомога із застосуванням методів замісної ниркової терапії. За даними служби у справах дітей обласної державної адміністрації, із центрів соціально-психологічної реабілітації дітей вибули 89 вихованців, які перебували із тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції протягом 2014–2016 років. Структурно-процентне співвідношення амбулаторно-стаціонарного лікування переселенців за даними ОДА повністю співпадає з результатами аналізу документації закладів МОЗ України, але є певні розбіжності в кількісних показниках.

Можливо розбіжності в даних пов'язані з виявленням у 2017 роках в Єдиній інформаційній базі даних, за станом на 30.03.2017, що було знято з обліку з причин:

- «не підтверджено місце фактичного проживання» – 36,2 тис. осіб;
- «не подовжено термін дії довідки» – 22 тис. осіб;
- з інших причин (за заявою, зміна місця тимчасового перебування, зміна кількості неповнолітніх дітей) – 7,8 тис. осіб.

Висновки. Спостереження робочими групами, створеними для забезпечення дієвого контролю в системі обліку внутрішньо переміщених осіб, щодо підтвердження фактичного місця їх перебування, триває і є актуальною, допомагає контролювати й витрати на медичне лікування. Соціологічні дослідження допомагають оцінити ефективність медичних послуг, а також виявляти і коректувати недоліки в роботі системи контролю за медичною допомогою. Крім того, важливим фактором економії витрат на лікування є ознайомлення медиків, керівництв медичних закладів з юридичними документами, що дають підстави для

пільгового лікування людей, отримання грошей з фондів для переселенців, що дозволить заощадити кошти держбюджету, з іншого боку, забезпечити адресну, необхідну медичну допомогу зі спеціальних програм допомоги переселенцям.

ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИЩОГО МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ НА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧУ ПОВЕДІНКУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Чернуський В'ячеслав Григорович

доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри педіатрії
медичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Летяго Ганна Володимирівна

кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії
медичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Говаленкова Ольга Львівна

кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії
медичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Набуття вищої медичної освіти в нашій країні, як і в багатьох країнах розвинутого світу, займає багато років, протягом яких майбутній лікар повинен дійсно усвідомити для себе соціальну відповідальність обраної професії. Реалізація такої мети не може відбуватися без соціальної адаптації та соматичного здоров'я. За час навчання повинна сформуватися здоров'язберігаюча поведінка, яка в подальшому реалізується в певній якості життя, професійних компетенціях. В той же час слід враховувати, що за останні роки суттєво зріс відсоток професійно непридатної молоді і однією з причин даної медико-соціальної ситуації є те, що у сучасної молоді немає чіткої позиції стосовно свого майбутнього, свого здоров'я і особливо актуальним дане питання є серед учнівської молоді вищого навчального закладу, майбутніх лікарів.

Мета дослідження. Визначення впливу навчальної діяльності в умовах вищого медичного закладу на здоров'язберігаючу поведінку учнівської молоді.

Матеріали та методи дослідження. Робота виконувалась в рамках НДР Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Розробити медико-соціальні заходи з профілактики виробничо-обумовлених захворювань та професійної непридатності учнівської молоді». Для реалізації встановленої мети використовували анкетування за допомогою опитувальника, розробленого ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України». Анкета включала як альтернативні, так і ранжовані за ступенем проявів питання відносно навчальної діяльності, вільного часу, стосунків в родині підлітків, характеру ризикової поведінки, харчування та самооцінку здоров'я. Проаналізовано 127 анонімних відповідей студентів 2-3 курсу медичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Результати дослідження. В результаті проведеного дослідження встановлено, що основна частина опитуваних студентів-медиків прагнуть ретельно оволодіти теоретичними та практичними знаннями під час навчання. Більшість опитуваних показали загальну задоволеність якістю викладання (75,1%) та умовами навчання (69,7%). Окрім того, 80,1% опитуваних мають гарні результати навчання (переважно «відмінно» та «добре»), причому 50,5% відмітили, що отримання високих оцінок для них є дуже важливим у зв'язку із необхідністю підготовки до подальшого професійного майбутнього (50,3%), а також для впевненості у своїх знаннях (23,5%). Слід відмітити досить високий позитивний емоційний рівень готовності студентів до навчання, так 41,2% опитуваних відмітили, що йдуть до ВНЗ із задоволенням, а 32,4% вважають навчання своїм обов'язком, проте 26,4% респондентів вказали, що їм емоційно важко йти до університету в зв'язку з відчуттям дискомфорту, пов'язаним із важкими програмними вимогами. Важливим індикатором мотиваційної спрямованості на навчання і рівень сформованості навичок самостійної навчальної діяльності є самостійна робота, яку належним чином виконували 58,8% опитуваних, а 23,5% виконували домашні завдання із урахуванням своїх фактичних знань й можливостей з подальшим формуванням кола питань на заняттях. Причому на самостійну роботу 58,8% студентів витрачали по декілька годин на день. Проте були й такі студенти, які не вважали за потрібне виконувати домашні завдання (14,7%); 44,1% витрачали на самопідготовку декілька годин протягом тижня і в низці випадків це

пов'язано з тим, що на 2-3 курсі певна частина студентів працюють у закладах охорони здоров'я. Необхідно зазначити, що навчання у ВНЗ – це досить важкий життєвий етап (особливо для тих, хто дійсно прагне навчатися й оволодіти професією), який характеризується певними обмеженнями у позанавчальній діяльності. За нашими даними, 73,6 % опитуваних практично не мають вільного часу, а 35,5% порушують поведінку під час занять (як поміж собою, так і конфліктують з викладачами (9,4%), у тому числі, й в результаті значного навчального навантаження. Окрім того, опитування показало, що очевидно вже на молодших курсах серед учнівської молоді формується певна конкуренція за високі оцінки: так, 65,4% опитуваних іноді можуть звернутися з певним проханням, запитанням, дискусійними питаннями, проблемами до своїх одногрупників, а 26,9% взагалі розраховують лише на себе. Однак, подібна тенденція може бути результатом певних комунікативних проблем, труднощів у спілкуванні, бо 36,4% опитуваних не можуть звернутися з певними питаннями не тільки до однолітків, але й до викладачів, що безумовно сприяє зростанню емоційного навантаження, більшим витратам часу на підготовку до занять або ж, навпаки, ігноруванню навчання. Досить часто в опитуваних виникали проблеми у спілкуванні в групі (35,5%), причому 12,9% взагалі не спілкуються із одногрупниками. Слід відмітити, що певний брак часу у більшості опитуваних сприяв тому, що шкідливі звички визначалися лише у невеликого відсотку досліджуваних. Так, куріння мало місце у 26,4% опитуваних, періодичне вживання алкогольних напоїв – у 14,7%. Наркотичні засоби не вживав жоден з опитуваних.

Таким чином, проведене дослідження показало, що у більшості учнівської молоді визначається певна конструктивна позиція стосовно навчання та свого професійного майбутнього, яка характеризувалася прагненням до знань, кращих оцінок, здатності самостійно організовувати свою навчальну діяльність, працевлаштування відповідно за профілем навчання. Проте, також у значної частини опитуваних немає чіткого уявлення щодо доцільності навчання, в них низька мотиваційна спрямованість, не сформовані навички самостійного навчання. Окрім того, вже на молодших курсах визначаються комунікативні порушення, замкненість, агресивність, конфліктність, і таким чином, вже у молодому віці створюються умови для розвитку психічних порушень, відхилень з боку серцево-судинної системи, реалізується низька психоемоційних чинників, які, порушуючи стан здоров'я, сприятимуть обмеженню в професійній придатності в подальшому, а в ряді випадків - і достроковому завершенню навчання.

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

Даниленко Георгий Николаевич
доктор медицинских наук, профессор,
директор ГУ «ИОЗДП НАМНУ»

Меркулова Татьяна Валентиновна
кандидат медицинских наук, доцент кафедры гигиены и социальной медицины
медицинского факультета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Межибецкая Инна Владимировна
кандидат медицинских наук, старший научный сотрудник
ГУ «ИОЗДП НАМНУ», м. Харків

Реформирование системы образования, интенсификация учебной деятельности и переход от традиционной организации учебного процесса к инновационным технологиям существенным образом повышают требования к состоянию здоровья учащихся. Проблема сохранения здоровья обостряется в связи с возрастающей популярностью в молодежной среде пассивных видов деятельности и с распространением различных поведенческих отклонений. В связи с этим, проблема целенаправленного формирования здоровья подростков в сложных современных условиях для Украины исключительно значима, поскольку именно они представляют трудовой, творческий, интеллектуальный и оборонный потенциал страны. В контексте затронутого вопроса, студенты средних специальных учебных заведений, а также учащиеся заведений начального профессионального образования представляют особый интерес. Реализация поведения личности происходит при условиях сформированности у нее потребностей, ценностных ориентаций и мотивации к деятельности, в среде, которая способствует или тормозит развитие определенных стереотипов. Таким образом, речь должна идти об активно-конструктивной профилактике, когда подросток рассматривается как субъект влияния, способный к саморефлексии и саморегуляции, к активному изменению окружающей среды больше, чем к пассивной реакции на ее влияния.

Матеріал и методи дослідження. Було досліджено фізичне розв'язання и стан здоров'яз у 842 учасних професіонально-технічних закладів (ПТУЗ) міста Харків. Також проведено анонімне опитування підлітків відносно навчальної діяльності, вільного часу, характеру ризикованого поведіння и взаємозв'язків со дорослими.

Результати дослідження и їх обговорення. По даним комплексного медичного огляду учасних ПТУЗ, загальна патологічна ураженість складала 2026,5%. Здоров'яз дівчаток відрізнялось більш негативними характеристиками, ніж юнаків. К I групі здоров'яз (здорові) були віднесені (13,5±1,2)%, досліджуваних, ко II (с функціональними відхиленнями) – (49,4±1,8)%, ко III групі (с хронічними захворюваннями) – (37,0±1,7)%.

Однако по даним медичної документації, ко I групі здоров'яз віднесені 65,3% досліджуваних, ко II – 9,3%, ко III групі – 25,4%, що суттєво обмежує можливості своєчасної для профілактики ускладнень існуючих захворювань и переходу морфофункціональних порушень во стійкі патологічні процеси.

Серед респондентів оптимальне час для нічного відпочинку мали (26,6 ± 1,5)%, недостатньо відпочивали вночі (65,2 ± 1,6)% и (8,2 ± 0,9)% могли дозволити собі спати понад норму. Слід відзначити, що (58,0 ± 1,7)% учасних ПТУЗ мають можливість перебувати на свіжому повітрі понад двох годин на день, а (18,3 ± 1,3)% учасних – менше однієї години. При цьому оптимальний двигальний компонент спостерігався лише у (24,9 ± 1,5)% респондентів. По даним самооцінки власного здоров'яз, ко кінець навчального дня (34,4 ± 1,6)% учасних молодіж відчувають себе добре, а (21,5 ± 1,4)% назвали своє самопочуття поганим. Можливість відпочити в вихідний день змінює самопочуття підлітків на «краще» у (63,0 ± 1,4)% и «гірше» у (6,6 ± 0,8)%.

Важливим фактором профілактики захворювань виступає харчування. Для (36,4 ± 1,6)% учасних ПТУЗ було характерним 3-4 разове харчування, но для більшості (55,0 ± 1,7)% – двічі на день. Таке харчування може призвести до десинхронізації травної системи и розвитку захворювань, особливо враховуючи те, що переважна більшість учасних во час перебування в навчальному закладі харчувались бутербродами, булочками, пирогами – (77,4 ± 1,4) %.

Опыт куріння опровергли тільки 18% підлітків, вживання наркотичних речовин – 86%, алкоголю – 10%, інтимних стосунків – 38%. Курили іноді – 26%, регулярно – 24%. Інтенсивність куріння для 19% учасних складала 2-5 сигарет на день, 6-10 – для 12%, більше 10 на день – для 10%. Основними причинами куріння для підлітків були: «знімає напругу» (20%), «немає чого робити» (13%), «сформувалась звичка» (12%).

Уровень вживання алкоголю розподілявся таким чином: пиво раз на тиждень пили 22%, 2-3 рази на тиждень – 10%, щодня – 4%. Слабоалкогольні напої: раз на тиждень – 16%, щодня – 1,5%. Вино и шампанське: раз на тиждень – 15%, щодня – 1%. Крепкі алкогольні напої (водка, коньяк): раз на тиждень – 6%, щодня – 1,2%. Своїх друзів в стані алкогольного оп'язнення бачили 84% учасних.

Важливим умовою гармонічного соціального розвитку особистості є сприятливе середовище. Основними причинами порушення поведінки підлітків називали: «так складно обставини» (38%) и «не можу контролювати свої дії» (3%). Наявність постійних проблем в спілкуванні з батьком відзначили 12,5% и з матір'ю – 18% учасних.

В зв'язі з щодня зростаючою навантаженням на організм підлітка, велике значення набуває створення комплексних заходів, покращуючих якість життя учасних ПТУЗ. Поняття «якість життя» суб'єктивно и носить строго індивідуальний характер. По результатам опитування SF-36, якість життя, зв'язане со здоров'язом у підлітків, освоюючих професію, мало достаточний рівень (понад 70 балів) по шкалам фізичного, соціального и ролі функціонування. Мінімальний рівень був по шкалам загального здоров'язу и життєвої активності, що ще раз підкріплює наявність перевтоми у респондентів. При умові наявності несприятливого зовнішнього впливу на розвиваючийся організм факторів виробничого середовища, оцінка взаємодії з середовищем базується як на фізичній, так и на психологічній складовій якості життя.

Висновок. Для більшості учасних ПТУЗ дуже актуальним є проведення медико-профілактичних заходів по збереженню їх здоров'язу. Важливими факторами ризику є відсутність в медичній документації об'єктивної інформації про стан здоров'язу підлітків, значительна поширеність шкідливих звичок при низькій сформованості навичок здорового способу життя. Очевидно, що усвідомлення особистих проблем со здоров'язом и виражені агресивні фактори навчально-виробничого середовища актуалізують серед учасних ціннісну мотивацію до здоров'язу. Тому формування активної позиції підлітка при виборі своєї майбутньої професії сприяє профілактиці несприятливого впливу факторів ризику соціального и навчально-виробничого середовища.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Голяченко О. М., Голяченко А.О. Демографічні процеси в Україні в роки незалежності //Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України.-№4.-2011.- С.38-41. 2.Зенин О. К., Абакумова А. В. Мониторинг уровня здоровья детей школьного возраста // elibrary.ru/contents.asp?issueid=644308.- С.204-207. 3.Коробчанський В.О. Гігієнічна оцінка факторів ризику як критерій якостей життя підлітків різних соціальних груп [Текст] / В. О. Коробчанський, І. О. Васильченко, С. В. Витришак [та ін.] // Гігієна населених місць. – 2008. – №3.–С.135-138. 4. Баранов А. А. Медицинские и социальные аспекты адаптации современных подростков к условиям воспитания, обучения и трудовой деятельности: руководство для врачей / Баранов А. А., Кучма В. Р., Сухарева Л.М. М., ГЭОТАР-Медиа, 2007 - С. 28-31. 5.Шубочкина Е. И. Социально-гигиенические факторы риска и репродуктивное здоровье девушек, обучающихся в ПТУ / Е. И. Шубочкина // Планирование семьи. 2000. – № 2. – С. 19-23.

САМООЦІНКА ЗДОРОВ'Я ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЯК КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Даниленко Георгій Миколайович

доктор медичних наук, професор
ДУ «ІОЗДП НАМН», м. Харків

Сотнікова-Мелешкіна Жанна Владиславівна

кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та соціальної медицини
медичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Визначення проблеми в загальному вигляді. Згідно з концепцією людського розвитку, базовою можливістю для людини є тривале та здорове життя. Тому нерівність у цій сфері є свідченням існування загальної нерівності. Здоров'я є однією з підстав ідентифікації людей у системі соціальної нерівності та передумовою їхніх соціальних взаємодій, соціальної інтеграції, а також істотним чинником суспільно-психологічного клімату соціальних груп і суспільства в цілому.

Соціально-економічна нерівність в Україні набула значних масштабів: доступність якісної освіти, медичного обслуговування, житлові умови та можливості користування досягненнями культури варіює у широких межах для різних верств населення. Однією з найвразливіших груп населення постає дитяче населення сільської місцевості. Як свідчать дані соціологічних та економічних досліджень, за нинішніх економічних умов ця категорія може опинитися в стані соціального виключення із систем охорони здоров'я та з освітньої сфери за територіальною ознакою, що обумовлено наявністю низки економічних, фізичних та якісних чинників. Визначено прямий зв'язок між станом здоров'я та доходами населення, що витрачаються не тільки на медичні послуги, але й профілактику різних видів хронічних захворювань, що обмежують доступність до повноцінної освіти та вдалого працевлаштування. Рівень матеріального достатку визначає і можливість вести здоровий спосіб життя, раціонально харчуватися, обирати певні екологічні умови мешкання.

Трансформуючи поняття «здоров'я», наведене у преамбулі Статуту ВООЗ, на період шкільного віку, слід зазначити, що це багатовимірний динамічний процес пристосування до умов навколишнього середовища, який становить не лише біологічну, але й соціальну категорію і визначається можливістю учнів повноцінно виконувати свої громадські обов'язки та функції. Комплексна оцінка стану здоров'я дітей та підлітків на сучасному етапі передбачає вивчення не тільки медичних критеріїв, а й соціальних, психологічних та педагогічних індикаторів.

Особливої уваги заслуговує поняття «якість життя», яке використовують для комплексної характеристики об'єктивних і суб'єктивних умов, а також рівня життя населення й визначення фізичного, ментального, соціально-культурного розвитку людини, групи або співтовариства людей. Якість життя як інтегральна характеристика фізичного, психологічного, емоційного і соціального функціонування особистості ґрунтується на її суб'єктивному сприйнятті власного здоров'я в контексті певного оточуючого середовища. А ВООЗ рекомендує визначати якість життя як індивідуальне співвідношення власного положення в житті суспільства в контексті культури, систем цінностей цього суспільства і цілей даного індивідуума, його планів, можливостей, міри загальної невлаштованості.

Метою проведеного дослідження було визначення залежності якості життя сільських підлітків від комплексу соціально-гігієнічних факторів оточуючого середовища та суб'єктивної оцінки стану власного здоров'я.

Методологія дослідження. В дослідженні прийняли участь 162 хлопця, що навчалися в дев'ятих–одинадцятих класах ліцею з педагогічною профілізацією навчання, що знаходиться в сільській місцевості, де хлопці починають вчитися з дев'ятого класу після вступних тестів. Переважна більшість підлітків приходить із сільських шкіл.

У сучасних дослідженнях все більшого поширення набувають методики самооцінки. Це стосується й визначення рівня здоров'я та якості життя. Для дослідження якості життя підлітків було використано загальний опитувальник SF-36. Шкали загального стану здоров'я, фізичного функціонування, рольового фізичного функціонування й болю характеризують фізичний компонент здоров'я, шкали життєздатності, рольового емоційного функціонування, психічного здоров'я та соціального функціонування характеризують психологічний компонент здоров'я. З метою вивчення соціально-гігієнічних умов, рівня сформованості навичок здорового способу життя, самооцінки здоров'я проводилося анкетування за розробленими в Інституті охорони здоров'я дітей і підлітків опитувальниками.

Результати досліджень. За соціально-демографічною характеристикою серед досліджених підлітків в неповних сім'ях жили 19% хлопців. Понад 37% батьків і 47% матерів мали вищу освіту. Дослідження рівня задоволеності потреб підлітків щодо житла, одягу, здоров'я, харчування, родинних стосунків, соціального оточення і навчального середовища виявило найбільшу незадоволеність станом власного здоров'я, умовами навчання і якістю викладання.

Значущими соціально-гігієнічними чинниками для формування способу життя школярів були: усвідомлення значущості здоров'я; задоволеність якістю викладання й умовами навчання; відчуття безпеки; задоволеність учня його становищем в класі при відсутності конфліктів з однокласниками; впевненість в підтримці вчителів й однокласників; сформованість навичок самостійної навчальної діяльності.

Одночасно з соціально-гігієнічним опитувальником було проведено оцінку якості життя учнів ліцею. Середні показники якості життя підлітків коливались від 70,1 балів (життєздатність) до 88,8 балів (фізичне функціонування) при найбільшій варіативності показників за шкалами рольового емоційного і фізичного функціонування.

Встановлено, що фізичне функціонування зростало від (84,5±2,4) балів серед дев'ятикласників до (94,2±1,1) балів серед одинадцятикласників ($p < 0,01$). Аналогічні тенденції характерні й для рольового фізичного та соціального функціонування й показника болю, що характеризує ступінь відчуття фізичного болю, який обмежує працездатність. Рольове емоційне функціонування й психологічне здоров'я було найвищим серед дев'ятикласників.

Практично однаковою серед учнів досліджених вікових груп була життєздатність, а загальне здоров'я було найвищим серед учнів десятих класів ($p < 0,05$).

За допомогою кореляційного аналізу встановлено, що майже між всіма показниками якості життя встановилися сталі зв'язки (від $p < 0,01$ до $p < 0,05$), але найбільш високий рівень значущості мав місце між життєздатністю та соціальним функціонуванням і психологічним здоров'ям, а також між психологічним та загальним здоров'ям ($p < 0,01$).

Отримані дані свідчать, що якість життя старшокласників суттєво впливала на їхню «здоров'яформуючу» та «здоров'язберігаючу» поведінку. Так, регулярне вживання м'яса сприяло позитивному емоційному стану, а відчуття болю та знижена життєва активність сприяли вживанню школярами риби та молочних продуктів. Підлітки, що менше палили, мали краще рольове функціонування, обумовлене фізичним станом ($r = -0,16$; $p < 0,05$), і кращий загальний стан ($r = -0,18$; $p < 0,01$). Обмеження соціального функціонування сприяло палінню, вживанню алкоголю і наркотиків ($p < 0,01$). В той же час, відсутність зв'язку якості життя з заняттями спортом свідчить про несформованість уявлень старшокласників про здоров'яформуючі чинники оточуючого середовища. Реагування підлітків на проблеми зі здоров'ям відбувається лише тоді, коли вони набувають стійкого емоційного забарвлення.

Уявлення підлітків про стан власного здоров'я змінюються від дев'ятого до одинадцятого класу, стають більш стохастичними, що може свідчити про більшу залежність від зовнішніх впливів. Враховуючи, що учні дев'ятих і десятих класів знаходяться на «піці» пубертатних перебудов, значне зменшення жорсткості системи оцінювання якості життя одинадцятикласниками може свідчити про поступову лабілізацію цих процесів, їх більшу особистісну обумовленість серед старших підлітків.

Таким чином, сприйняття підлітками якості життя відбувається внаслідок взаємодії як зовнішніх чинників – соціально-гігієнічних, так і внутрішніх – усвідомлення наявних проблем стану здоров'я. Кожна із компонент якості життя має свою унікальну систему співвідношення зовнішніх і внутрішніх впливів, яка змінюється в процесі розвитку особистості, її активного реагування на оточуюче середовище.

Висновки. Виявлені кількісні характеристики залежностей впливу комплексу соціально-гігієнічних факторів оточуючого середовища та суб'єктивної оцінки власного здоров'я на якість життя учнів старших класів, дозволяють обґрунтувати як заходи активної профілактики порушень здоров'я у школярів, так і оцінити ефективність профілактичних заходів щодо збереження, зміцнення й формування їхнього здоров'я. Якість життя сільських підлітків суттєво впливала на здоров'яформуючу та здоров'язберігаючу поведінку, а саме: на якісний склад харчування та відмову від шкідливих звичок. Система оцінювання якості життя учнями старших класів з їх віком стає більш лабільною, більш гнучкою, орієнтованою на активну взаємодію організму з оточуючим середовищем.

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТАПНОСТІ ЛІКУВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ РЕВМАТИЧНИМИ ХВОРОБАМИ

Шевченко Наталя Станіславівна

доктор медичних наук, професор кафедри педіатрії
медичного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Богмат Людмила Феодосіївна

доктор медичних наук, професор, завідувач відділенням кардіоревматології
ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», м. Харків

Розвиток медичних технологій, які запроваджуються в лікуванні хворих на хронічні неінфекційні захворювання, потребують вдосконалення та інтенсифікації медичного нагляду таких пацієнтів. Ревматичні захворювання, серед яких найчастішими є хронічні захворювання суглобів, різноманітні ендокринопатії, в першу чергу – цукровий діабет, та інші хронічні патологічні стани не закінчуються у віці 18 років, а, навпаки, на цей час хворі мають достатньо великий стаж хвороби, різноманітні ускладнення, проблеми з довготривалим прийомом препаратів. Наявність патологічних станів у хворої дитини в родині призводить до низки соціальних проблем дорослих, у тому числі, необхідність присутності матері вдома, труднощі її працевлаштування, дефіцит матеріального забезпечення, високий відсоток розлучень. При досягненні 18-річного віку хворій дитині додається ще одна проблема – необхідність переходу від педіатричної до терапевтичної служби медичного забезпечення, який на сьогодні є недосконалим і малоефективним.

Питання наступності між педіатрами та терапевтами в забезпеченні висококваліфікованої медичної допомоги підліткам, які досягли 18-річного віку, на даний час розглядається як один із пріоритетних напрямків діяльності міжнародних організацій (BOOЗ, EULAR). За даними експертів Педіатричного Ревматологічного Європейського Товариства (PRES, 2015 р.), лише 50% хворих 17-19 років здійснюють перехід пацієнтів до дорослої служби, при цьому 25% – повністю зникають з-під спостереження. З боку медичних установ та закладів охорони здоров'я немає плановості, письмових протоколів та чіткого адміністрування цього процесу. Це призводить до зниження показників якості спостереження та втрати ефективності лікування. Так, за даними багатьох досліджень, ефективність базисної терапії ювенільних артритів метотрексатом знижується до 60%, рештою препаратів – до 40%, зростають неефективність або частота побічних ефектів. В нашій державі, крім того, спостерігається переривання терапії імунобіологічними препаратами, оскільки фінансові програми забезпечення лікування органних хвороб існують лише для пацієнтів дитячого віку. Порушується моніторинг розвитку туберкульозу та інших хронічних інфекційних станів, ортопедичний супровід, планування вакцинації (Heijstketal., 2011) тощо.

Поряд з суто медичними проблемами існують невирішені питання соціального плану. Немає програм освіти, професійного навчання, соціальних послуг для таких пацієнтів. Сучасний медичний супровід пацієнтів не забезпечує вирішення вікових потреб підлітків і молодих дорослих (психічний стан, перші статеві стосунки та ін.). Підлітковий вік є дуже важливим періодом для психічного здоров'я. Психологи особливо звертають увагу на цей вік, тому що в цьому віці формується особистість і усвідомлюється індивідуальна ідентичність. Доведено, що 50% пацієнтів з ювенільними артритами з депресією мали перший епізод депресії між 15 і 25 роками.

Процес переходу від педіатричної до загальної медичної служби вирішується у трьох складових: з боку пацієнтів, з боку спеціалістів охорони здоров'я і з боку системи охорони здоров'я та держави. З боку 18-річного пацієнта існує недостатній рівень знань про захворювання та недостатнє усвідомлення наслідків хвороби, відбувається зниження прихильності до терапії, переважають психологічні проблеми, пов'язані з затримкою росту і статевого дозрівання.

З боку спеціалістів, які здійснюють спостереження хворих на хронічні захворювання, відмічено небажання займатися «чужими» пацієнтами. У дослідженні Т. Хартнетт 2007 року було показано, що до 45%

педіатричних ревматологів неохоче відвідують хворих у віці близько 18 років і 50% дорослих пацієнтів ревматологів – до 17 років. Існує недостатній рівень знань дорослих ревматологів з ведення пацієнтів з дитячими ревматичними захворюваннями в цілому, і молодих пацієнтів зокрема, встановлено недостатність навичок у відповідній віку комунікації у дорослих ревматологів, надання уваги віковим темам (наприклад, питання шкідливих звичок, сексуального життя і контрацепції і т.п.). Дорослий спеціаліст немає достатньо часу для організації підготовки та передачі пацієнтів. Як наслідок, тільки 14% підлітків з особливими медичними потребами отримали відповідні вказівки й підтримку в процесі переходу до дорослого життя.

З боку системи охорони здоров'я та держави на сьогодні маємо відсутність чіткого алгоритму наступності між дитячою і дорослою як загальною так і спеціалізованою ревматологічною службами. Різна орієнтованість лікувально-профілактичних закладів (дитяча служба орієнтована на батьків пацієнта-дитини, дорослий – на самого пацієнта), необхідність реорганізації роботи з потоком пацієнтів (забезпечення ясного, добре задокументованого переходу, в тому числі досить довгий час консультацій), правові аспекти формулювання діагнозу (забезпечення лікарськими препаратами, оформлення або переоформлення інвалідності та ін.) є складовими, які повинні вирішуватись в умовах реформування системи охорони здоров'я. Для молодих дорослих має бути доступною соціальна реабілітація (робочі місця, можливості самообслуговування інвалідів).

Найбільш успішними формами переходу хронічних хворих до дорослої служби спостереження вважаються європейська та канадська моделі. Європейська модель включає стадії переходу: 1 стадія – інформаційний обмін (12 – 15 років), 2 стадія – фаза підготовки (15 – 18 років) та 3 стадія – трансферна фаза (18 – 19 років). Канадська (Ванкуверська модель) в основі має організацію клініки для молодих дорослих від 14 до 24 років з роботою координатора переходу. В умовах реформування охорони здоров'я України найбільш ефективним заходом представляється створення спеціалізованої клініки для дітей, які досягли 18-річного віку, з можливістю подальшого безперервного спостереження й отримання високоспеціалізованої допомоги до 21 – 24 років. Склад команди спеціалістів такої клініки є не тільки медичним, багато уваги надається реабілітаційним заходам, освіті, соціальній адаптації пацієнтів до дорослого життя без участі батьків. Разом з тим, концентрація таких хворих в одному центрі надає можливість ефективного використання матеріальних ресурсів з урахуванням високої коштовності сучасних методів лікування.

Таким чином, процес переходу від педіатричної до терапевтичної служби повинен бути активним, динамічним і безперервним. Він є міждисциплінарним, фахівці в галузі охорони здоров'я поряд з батьками та іншими фахівцями беруть участь у вирішенні психологічних та освітніх і професійних питань на додаток до медичної допомоги. Перехід має бути гнучким за часом і цілями, які відповідають індивідуальним потребам конкретного пацієнта, а не прив'язаним до конкретного вікового параметру. Процес передачі має допомогти молодим пацієнтам з ревматичними захворюваннями, як і з іншими хронічними захворюваннями, розвинути навички самостійного життя з хворобою, набуття відповідальності за особистий стан здоров'я і якість життя, що безпосередньо й визначає дорослість.

ДО ПРОБЛЕМИ РИНКУ ЛЮДСЬКИХ ОРГАНІВ

Лантух Ігор Валерійович

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії і права
Харківського автомобільно-дорожнього університету

Білоцерківська Наталя Геннадіївна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри політології, соціології і культурології
Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Факт продажу людських органів стає характерною рисою нашого часу. Виникає закономірно риторичне питання: чи порушує суб'єкт, який продає свої органи, моральний обов'язок щодо самого себе в тенетах ринкового суспільства? Якщо ми звернемося до фундатора категоричного імперативу І. Канта, тобто, закону на усі часи, де «imperativus» з латини перекладається як «повеління», а отже, який вказує кожній людині діяти за правилом, котре вона хотіла б зробити всезагальним обов'язковим для усіх. Виходячи з цього, І. Кант відзначав, що ми маємо обов'язки по відношенню до наших власних органів [1].

Згідно І. Канту, зміст обов'язку суб'єкта обумовлений категоричним імперативом. Людина повинна ставитися до самого себе і до інших людей як до мети, а не як до засобу. Суб'єкт, маючи певні обов'язки щодо самого себе, повинен зберігати свою людську гідність. Мораль має сприяти процвітанню людського життя. Тому прибічники цього погляду вважають моральним все те, що сприяє процвітанню власного життя суб'єкта.

Уявлення про обов'язки стосовно власного тіла ставить проблему про співвідношення тіла і душі. Якщо суб'єкт стверджує про обов'язки по відношенню до свого тіла, то може скластися уява, нібито він розглядає себе

відстороненим від власного тіла. Іншими словами, він опиняється на дуалістичних позиціях. І. Кант наполягав на повноті людської особистості, підкреслюючи, що людина являє собою єдність душі і тіла. Тому «суб'єкт не може продавати частини свого тіла, навіть якщо б йому запропонували 10 тис. талерів за один палець» [2, с. 291]. В історії відомі випадки, коли японські рибалки продавали свою нирку, нібито приносячи її у жертву, щоб запобігти нападу берегових акул. Продаючи частини свого тіла, суб'єкт продає себе в цілому, віддаючи на відкуп свою душу, перетворюючи себе на раба. Крім того, додає Кант, суб'єкт не може розпоряджатися частинами свого тіла, оскільки він володіє свободою волі. Продаючи частину самого себе, суб'єкт тим самим перетворює себе на річ, відмовляючись від своєї особистості і таким чином дозволяє робити іншому із собою все, що той побажає. У даному випадку людина перетворюється із суб'єкта в об'єкт.

У ринково-орієнтованому суспільстві володіння органами розглядається як можливість купівлі-продажу. У той же час існує й інший погляд на продаж людських органів – з точки зору колективної власності, принаймні, після смерті. Згідно з цим поглядом, людські органи здатні приносити користь іншим людям. Наприклад, Джон Харрі, американський дослідник, висуває схему передачі людських органів, котре засноване на «лотереї виживання». Але багато хто б, проте, прийшов би в жах, опинившись у суспільстві, де подібна схема була б втілена у життя. Таким чином, існують дві крайні точки зору. Згідно з однією з них, люди мають право вільно розпоряджатися власними органами, виходячи з власних інтересів, у тому числі продавати і купувати їх. Згідно іншої точки зору, окремий суб'єкт не має права розпоряджатися своїми органами, і лише суспільство може використовувати їх у власних цілях. Не дивлячись на протиріччя цих поглядів, обидві вони мають дещо загальне. Одна та інша точки зору розглядають людські органи як набір засобів, призначених для використання або індивідом, або суспільством. Людське тіло, згідно І. Канту, це, перш за все, вираження особистості. Особистість, у свою чергу, це багатогранне явище, котре має бажання, почуття та інтереси. Люди не хочуть бути простими об'єктами для реалізації чужих потреб так само, як, наприклад, жінка не бажає бути просто сексуальним об'єктом для чоловіка.

Аргументи прибічників купівлі-продажу людських органів можна звести до наступних:

1. Матеріальне становище тих осіб, котрі готові продати свої органи. Їх може штовхати на це соціальна та економічна необхідність – продаж органів у даній ситуації є меншим злом. Наприклад, в Україні цим можуть гіпотетично скористатися 90-95% населення, котрі, за даними ООН, живуть за межею бідності.
2. Актам купівлі-продажу людських органів сприяє пануюча у західному суспільстві етика ринку.
3. Слід розмежувати купівлю-продаж оновлюючих елементів організму, як, наприклад, кров, і не оновлюючих, як, наприклад, нирки.

Дане питання не обмежується рішенням окремого індивіду про те, продавати чи не продавати ті або інші органи. Необхідно обов'язково розглядати соціальний контекст, у межах якого дане рішення приймається. У ситуації, коли найбідніші представники соціальних страт продають свої органи, щоб вижити або позбавитися боргів у суспільстві ринкових відносин, слід задаватися питанням, наскільки індивіди вільні у своєму виборі і наскільки цінності ринку підминають під себе решту цінностей [2, с. 297].

Твердження про те, що контракти про купівлю-продаж людських органів є небажаними, особливо з позиції моралі, зовсім не означає, що вони нездійснені або нелегальні: існуючі виробничі відносини у ринкових суспільствах і цінності, на котрі вони спираються, повинні бути розглянуті з точки зору того, у якій мірі вони сприяють процвітанню людства в цілому і окремої людини зокрема.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кант И. Критика практического разума / И. Кант. – М.: Мысль, 2016. – 736 с. 2. Chadwick R.F. The market for bodily parts Kant and dutie stooe self//Applied philosophy: Morals a. Metaphysics in contemporary debate. – L.etc., 1991. – p. 288-298.

Нестеренко Валентина Геннадіївна

асистент кафедри гігієни та соціальної медицини
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ПОШИРЕНІСТЬ КУРІННЯ СЕРЕД УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ З РІЗНИМ РІВНЕМ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ

Сучасне життя вимагає прискорення усіх життєвих та навчальних процесів. Так, в школах запроваджуються додаткові предмети та збільшується обсяг навчального матеріалу. Сучасний школяр має можливість за короткий проміжок часу вивчити майже весь здобуток науки завдяки наявності Інтернету. Проте в цих умовах втрачається інтерес до звичайної книги та тривалого пошуку інформації.

Процес навчання вимагає часу, концентрації уваги та зацікавленості учня в отриманні знань. Результатом навчання в школі є оцінка.

Проведено дослідження учнів основної школи шляхом анкетування та всі анкети розподілені за показником успішності в школі. В групі відмінників виявлено, що переважають дівчата. Оцінка «добре» розподіляється без суттєвої різниці за гендерними показниками. У групі тих, хто навчається на «задовільно», суттєвих гендерних відмінностей не виявлено.

За результатами дослідження щодо задоволеності учнів тією роллю, яку вони відіграють у навчальній групі, встановлено, що повністю задоволені своєю роллю 53% учнів-відмінників, 50% учнів, що мають оцінку «добре», та 45% учнів, що отримують «задовільно». Скоріше задоволені, ніж незадоволені 40% учнів-відмінників, 44% учнів, що мають оцінку «добре», та 40% учнів, що вчаться на «задовільно». Скоріше незадоволені своїм становищем 7% учнів-відмінників, 6% учнів, що мають «добре», та 12% учнів, що мають «задовільно». Зовсім незадоволені своїм становищем 1% учнів – відмінників, 1% учнів з оцінкою «добре» та 3% учнів з оцінкою «задовільно». Показник незадоволеності може виявляти проблеми міжособистісних стосунків учнів, а також бути індикатором успішності, адже найвищий відсоток незадоволених виявлено в групі учнів з низьким рівнем успішності.

Паління являє собою ознаку невпевненості в собі та надає інформацію про наявні проблеми в житті учня. В таблиці наведені дані щодо паління та виявлено, що не палять та ніколи не пробували палити 74% учнів-відмінників, 61% учнів, що навчаються на «добре», та 48% учнів, що мають «задовільно». Пробували, але не палять 24% відмінників, 33% учнів з оцінкою «добре» та 39% учнів, що навчаються на «задовільно». Інколи палять 2% відмінників, 3% учнів з оцінкою «добре» та 7% учнів, що мають «задовільно». Регулярно палять 3% учнів з оцінкою «добре» та 6% учнів з оцінкою «задовільно». Серед успішних учнів тих, хто палить регулярно, не виявлено. Найбільше учнів, що палять, виявлено в групі з низьким рівнем успішності. Цей показник у сумі з невдоволеністю становищем в групі та низьким рівнем успішності може свідчити про невпевненість у собі та мати негативні наслідки для особистості в цілому.

Таблиця.

Розподіл відповідей учнів щодо куріння (% до тих, хто відповів)

Спроба куріння	Успішність навчальної діяльності								
	Оцінка «відмінно»			Оцінка «добре»			Оцінка «задовільно»		
	В цілому (n=245)	Хлопці (n=94)	Дівчата (n=146)	В цілому (n=514)	Хлопці (n=260)	Дівчата (n=244)	В цілому (n=263)	Хлопці (n=158)	Дівчата (n=102)
1. Ні	74,2	76,6	73,1	60,9	56,6	67,2	48,3	48,1	50,0
2. Пробував (-ла), тепер ні	23,8	22,3	24,1	33,4	38,4	27,5	39,1	42,3	33,3
3. Так, курю і тепер інколи	2,0	1,1	2,8*	2,9	2,7	3,3*	6,9	3,8	10,8*
4. Так, курю і тепер регулярно	0,0*	0,0	0,0	2,7	2,3	2,0	5,7*	5,8	5,9

Умовні позначки: * - $p < 0,05$

Висновки. Учні з високим рівнем успішності в більшості випадків відзначили, що вони задоволені своїм становищем в колективі. В цей самий час, є незначний відсоток незадоволених учнів. Проте серед учнів з низьким рівнем успішності відсоток незадоволених своїм становищем у колективі значно вищий. В такому разі можна сказати, що успішність в навчанні може впливати на успішність в цілому. Успішні учні не палять. Серед учнів, що навчаються на «відмінно», не виявлено тих, хто палить регулярно та зовсім незначний відсоток тих, хто інколи палить.

ДУХОВНІ ПІДВАЛИНИ ВИХОВАННЯ ЛІКАРІВ ТА ФАРМАЦЕВТІВ ХАРКІВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Хіріна Ганна Олександрівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків

Якуба Альона Олександрівна

викладач кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету, м. Харків

Останнім часом суспільство обговорює шляхи реформування вітчизняної системи вищої освіти, запозичення певних закордонних моделей, але для ефективної модернізації освіти необхідно розуміння історії та традиції, яку ми прагнемо змінити. Дослідження висвітлює історичний аспект розвитку гуманітарної освіти в

системі фахової підготовки спеціалістів фармацевтичної галузі. Простежити цей шлях є цікавим і складним завданням, оскільки ми маємо справу з історією формування суспільної свідомості, ідеологічних підходів і методологічних настанов, що визначали цілі та шляхи розвитку вітчизняної науки і суспільних уявлень про сферу належного.

Джерельна база дослідження представлена, передусім, документами законодавчого характеру: закони, накази, постанови, рішення, політичні доповіді та промови тощо. Ця група джерел збагатила дослідження даними про освітню політику в галузі викладання філософських та суспільствознавчих наук для студентів, які здобувають вищу фармацевтичну освіту. Актова документація розкриває історію викладання філософських дисциплін у Харківському Імператорському університеті; дає можливість простежити організацію навчального процесу, поточної науково-дослідної, навчально-методичної та виховної роботи викладачів, проаналізувати навчальні плани, познайомитися з результатами екзаменаційних сесій тощо. Зокрема, «Огляд викладання предметів у Імператорському університеті» з 1839 по 1917 рр. містить інформацію про вивчення студентами-фармацевтами дисциплін «Богослов'я» та «Церковна історія».

Якщо приватні науки роблять з людини фахівця, то філософія покликана, передусім, затверджувати у фахівцеві людину. Мабуть тому кафедра філософії та соціології є майже одноліткою Національного фармацевтичного університету, принаймні, вона утворена одночасно з першими кафедрами перших факультетів. Більшість кафедр Національного фармацевтичного університету починали історію свого становлення в надрах Харківського Імператорського університету (сьогодні ХНУ ім. В. Н. Каразіна). Виникає питання: коли вперше з'явилися в програмах викладання вищої школи України предмети світоглядної орієнтації, гуманітарно-суспільного циклу, які ми сьогодні називаємо суспільними науками? На перший погляд, відповідь дуже проста – після подій 1917 р. і встановлення радянської влади. Проте, в результаті детального та глибокого вивчення навчальних планів і програм медичного факультету Харківського Імператорського університету, можна з упевненістю сказати, що перші подібні предмети з'явилися одночасно зі створенням університету, а саме в 1805-1807 рр. Ідеологічна складова вищої освіти існувала завжди, в різні епохи вона виглядала по-різному, але мета завжди була одна – сформувати певні світоглядні настанови, що відповідали історичному етапу розвитку суспільства. В усі часи філософія, її складові елементи, такі як богослов'я, логіка, етика, естетика, історія культури, складала основу світогляду людини і одночасно були предметами викладання у вищій школі. Вітчизняні університети з початку свого існування готували не просто вузькопрофесійних фахівців, а займалися вихованням інтелектуальної еліти суспільства.

Довгий час філософія як предмет викладання завойовувала своє місце в навчальних планах вищих навчальних закладів. У зв'язку з бурхливим розвитком науки в XIX ст. з новою силою постала проблема взаємодії віри і знання, релігії і філософії, а від вирішення цього питання безпосередньо залежала проблема викладання філософії в університетах. Упродовж XIX ст. точилася ця дискусія. Цю проблему детально розглянув у своїй докторській дисертації професор кафедри культурології Харківської державної академії культури Г. Д. Панков. Аналізуючи праці філософів і богословів XIX ст., Панков зазначає, що ідея єдності та гармонії філософії і релігії остаточно вирішила дане питання. Релігія, заперечуючи філософію, відкидає свою власну істину, тому що неминуче перетворюється на порожній забобон, і філософія, заперечуючи релігію, відкидає свою ж власну живу силу, тому що неминуче перетворюється на порожнє резонерство. Тому для дійсного існування християнства, як істинної релігії, і для дійсного здійснення істинної філософії, як достовірного пізнання істинної мудрості, потрібне з'єднання одкровення та філософії [1, с. 320].

На питання про користь філософії для релігії мислителі православних академій давали позитивну відповідь, яка конкретизується за певними аргументаціями. По-перше, філософія потрібна для підвищення людини до Бога («аргумент підвищення»). По-друге, вона потрібна для респектабілізації віри – її зведення на тверді та виразні позиції знання, узгодження з розумом і законами людського мислення, очищення від забобонних домішок і спотворень («респектабілізуючий аргумент»). Нарешті, філософія потрібна для захисту й обґрунтування релігії та християнства як «богівдвертої релігії» («апологетичний аргумент»).

З вищесказаного витікають три завдання філософії: 1) екзистенціальне завдання, яке реалізується у спрямуванні людини до Бога, у чому вбачається вищий сенс людського буття; 2) конструктивне завдання, яке реалізується в акумулюванні релігійного вчення; 3) апологетичне завдання, метою якого є захист і обґрунтування релігії та християнства. Мислителі православ'я бачили спорідненість зазначених завдань із завданнями релігії, що призводило до затвердження ідеї гармонії між філософією та релігією.

З 1805 р. починає свою історію медичний факультет Харківського університету, де також навчалися фармацевти [2]. Для усіх студентів-медиків богослов'я та церковна історія були обов'язковими предметами викладання, про що свідчить проведений нами детальний аналіз навчальних планів медичного університету («Огляд предметів викладання у Харківському університеті» з 1839 до 1917 рр. та ін.). До 1858 р. богослов'я викладалося по три години на тиждень в обох семестрах 1 курсу, а з 1858-1859 навчального року – по чотири години на тиждень. Крім того, обов'язковими предметами для всіх студентів-медиків та фармацевтів були: логіка, яка викладалася до 1849 р., історія російської словесності (до 1846 р.), основні закони Російської Імперії, державні установи та закони про майно, лікарське законодавство. Історія

викладання даних предметів дуже цікава, оскільки пов'язана з іменами надзвичайних, дуже талановитих викладачів та науковців Харківського Імператорського університету XIX ст. Кожен з викладачів медичного факультету був неординарною особистістю, іноді зі складною долею, але своєю діяльністю вплинув на світогляд майбутніх лікарів і провізорів. Тому сучасному поколінню студентів буде цікаво дізнатися, хто і як викладав гуманітарні дисципліни у минулому.

Першим, хто підняв питання про необхідність викладання філософії студентам-медикам і провізорам, був Георгій Георгійович Корритарі, випускник Йельського університету, доктор медичних наук і магістр офтальмології, почесний член Йенських товариств дослідників природи та мінералогії. Г. Г. Корритарі в 1806-1810 рр. був професором медичного речовинослів'я. Вчений-енциклопедист заклад основи викладання фармацевтичних наук у нашій країні. У 1807 р. Г. Г. Корритарі, вже як декан медичного факультету, за дорученням Вченої Ради університету виступив з доповіддю «Про поєднання викладання медицини та філософії», в якій обґрунтував необхідність викладання філософії як методологічної та світоглядної дисципліни студентам-медикам. Це можна вважати відправним моментом в історії викладання філософських дисциплін у вищій медико-фармацевтичній школі.

На початку XIX ст. першими філософсько-світоглядними дисциплінами були богослов'я та церковна історія, тому що у цей час релігія відігравала важливу роль у формуванні світоглядних, етико-естетичних орієнтацій людини. Богослов'я було і є частиною філософського знання.

Відповідно до університетського статуту 1804 р., на відділенні (факультеті) моральних і політичних наук мали бути створені кафедри богослов'я догматичного і повчального та кафедра тлумачення Священного писання й церковної історії. Але окремо ці кафедри не існували, бо виникла кадрова проблема: не було завідувача кафедрою і штатних викладачів. У 1806 р. на вакантну посаду завідувача кафедрою богослов'я претендував євангельський пастор з Померанії Вільде, але Рада університету йому відмовила, бо «іноземець не може бути професором богослов'я в російському університеті» [3, с.3].

У 1807 р. опікун Харківського навчального округу Потоцький пропонував очолити кафедру богослов'я законовчителю Валківського повітового училища, священику міста Валки отцю Василю Слесареву, але той від посади відмовився. 21 травня 1817 р. для наповнення богословською освітою опікун Харківського навчального округу З. Я. Карнев наказав, «щоб інспектор з помічниками кожного разу по неділям і в свята збирав перед обіднею студентів до зали і читав їм по главі з Євангелія та послань апостольських, давав короткі пояснення; а потім звертався до преосвященного Харківського Павла з клопотанням про призначення священика, який би в неділю та на свята пояснював студентам в Успенському кафедральному соборі слово Боже» [3, с. 3-4].

Таким священиком був призначений соборний протоієрей Опанас Могилевський, 1813 року прийнятий до Харківського університетського товариства наук. Вже у травні 1817 р. затверджений інспектором Харківського колегіуму і професором філософських наук у колегіумі. Опанас Могилевський був талановитим педагогом, якого поважали студенти. У 1819 р. Слободсько-українська консисторія писала про «ретельну підготовку його до проповідування слова Божого, з особливою користю для слухачів, до чого він має відмінне дарування і здатність» [3, с. 4].

Незважаючи на позитивні відгуки про Опанаса Могилевського, його проповідницька діяльність не могла замінити викладання на університетській кафедрі. Тому у вересні 1819 р. в Харківському університеті була заснована кафедра богослов'я, яку очолив протоієрей Опанас Могилевський, який отримав посаду і звання професора богослов'я. До середини 1820 р. він поєднував роботу в університеті з обов'язками викладача Харківського колегіуму. Але у березні 1820 р. за власним бажанням залишив викладання в колегіумі, зосередившись на університетській роботі. В університеті дуже цінували розум і знання протоієрея Могилевського, про що свідчить той факт, що його обрали головою Харківського університетського наукового товариства, а в 1829 р. - деканом філософського факультету Харківського університету. Протоієрей Могилевський працював в університеті до 1837 р. Новий університетський статут, прийнятий у 1835 р., вимагав від професора богослов'я ступеня магістра, тому Могилевського звільнили з призначенням йому пенсії у розмірі повного професорського окладу. Він помер у 1850 р., а кафедру богослов'я у 1837 р. очолив Іоанн Олексійович Зимін.

За університетським статутом, 26 липня 1835 р. на усіх факультетах, у тому числі і на медичному, відповідно до п. 14 Статуту «для догматичного та повчального богослов'я, церковної історії й церковного законодавства створюється особлива кафедра греко-російського сповідання, яка не належала до жодного факультету і призначалася для усіх студентів».

Створення цієї першої загальноуніверситетської кафедри можна вважати першим кроком до викладання предметів загальногуманітарного, філософського і суспільствознавчого циклу. Ця традиція викладання богослов'я та існування загальноуніверситетської кафедри богослов'я закріплена Університетським статутом 18 червня 1863 р.: «§18. Для студентів православного сповідання усіх факультетів є при кожному університеті особлива кафедра богослов'я» [4].

Таким чином, ще на початку XIX ст. в Харківському університеті були закладені основи викладання філософських та інших гуманітарних дисциплін. Крім того, саме із університету вони поширилися на усі навчальні заклади, які відокремилися згодом з Харківського університету, в тому числі на Національний фармацевтичний університет, який уходить коріннями в Імператорський Харківський університет.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Панков Г. Д. Философская апологетика религии. Из истории православно-академической мысли XIX - начала XX столетия: опыт философско-теологического обоснования религии (В. Д. Кудрявцев-Платонов, П. Я. Светлов, В. И. Несмелов, М. М. Тареев) : Моногр. / Г. Д. Панков; Харьк. гос. акад. культуры. – Х., 2005. – 298 с. 2. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). Ист. монография. В 2-х т. : Т.1 XVII – XVIII века / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Репринт. изд. – Х., 1993. – 572 с. 3. Лебедев Амф. Кафедра богословия в Харьковском университете (1819–1896 г.). (Историческая записка). – Х. : Тип. и лит. Зильберберг, 1896. – 22 с. с портр.– Конволют.– // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/816>. 4. Університетський статут 18 червня 1863 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://letopis.msu.ru/documents/2760> - Назва з екрану.

ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМИ ПСЕВДО ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ В УКРАЇНІ

Сорокіна Олександра Сергіївна

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціології
Запорізького національного університету

Стаття 49 Конституції України гарантує безоплатну медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Але на практиці вона у повній мірі не реалізовується. Подорожчання лікарських препаратів, зростання вартості діагностики стану здоров'я та/або захворювання, значний час, що витрачається на необхідні процедури у державних та комунальних закладах охорони здоров'я, а також низька медична грамотність населення сприяють поширенню популярності псевдо лікарських препаратів, в анотаціях до котрих зазначається їхня здатність сприяти лікуванню захворювань, що не визначаються офіційною медициною як такі, що призводять до повного одужання, об'єктивно мають хронічний характер та, як правило, потребують оперативного втручання, зміни стилю життя та проведення постійної підтримуючої терапії (захворювання ендокринної, судинної, офтальмологічної генези тощо).

Зазначена проблематика актуалізується поширенням випадків самолікування, які призводять до загострення хвороби, збільшення важкості її перебігу або фатальних наслідків, що має як особистісний вимір, пов'язаний із погіршенням самопочуття особи, зменшенням тривалості її життя, так і економічний, що проявляється у зменшенні працездатності, додаткових державних видатках на оздоровлення та лікування.

Об'єктом дослідницької уваги в роботі виступила продукція, яка у рекламних повідомленнях представлена як «товари для здоров'я групи компаній «Апіфітофарм»». Зокрема, інформація друківаних видань «Страничка здоров'я», що розповсюджуються регулярно та безкоштовно в багатоквартирних будинках великих міст України та не містять жодних відомостей щодо типографії, де вони були надруковані та кількості екземплярів. Продаж даної продукції також здійснюється через мережу Інтернет за допомогою спеціалізованого магазину.

Методологічною базою дослідження виступили методика структурного аналізу тексту Ю. Лотмана, побудована на пошуку його системних та позасистемних смислових одиниць, та модель текстової комунікації О. П'ятигорського, яка передбачає виділення «сюжету» повідомлення, що передається в акті взаємодії учасників.

Результати дослідження представлені у наступних блоках: структура рекламного конструкту «історія успішного лікування», характеристика потенційної цільової аудиторії, специфіка опису дії власне «лікарського» препарату, види закладених у тексті конотацій та перелік можливих заходів з врегулювання ситуації у даному сегменті продажів.

«Страничка здоров'я» є рекламно-інформаційним друкованим виданням із чітко визначеною метою – популяризацією та продажем псевдо лікарських препаратів. Подання відомостей здійснюється за сюжетом, який можна умовно окреслити «особиста історія успішного лікування». Елементами історії виступають:

1) опис соціально-демографічних характеристик оповідача: переважно це чоловіки та жінки-пенсіонери, мешканці обласних центрів, які не мають високих доходів (припущення витікає з двох аспектів – фраз про «дороге лікування» та фотографічних зображень, які не містять жодних візуальних елементів високого або середнього рівня матеріального добробуту). Але навіть поверхневий аналіз дозволяє припустити, що фото є постановочними, адже на задньому фоні візуалізуються елементи актових та конференц-залів – ряди стільців, фойє, мармурові сходи тощо. Тобто, скоріш за все, це не «листи до редакції», а зображення відвідувачів, під якими потім розміщується необхідний текст;

2) історія хвороби, яка розгортається в тексті за стандартним сценарієм:

– хвороба є раптовою та спровокованою професійною діяльністю або сильним потрясінням (при цьому не містить жодної відсилки на вікові зміни як можливу причину погіршення здоров'я);

– обов'язково зазначається її тривалий перебіг (від декількох до десятків років), особисті та сімейні негаразди, викликані захворюванням;

– історія лікування представлена в декількох варіаціях: повною відсутністю звернень до медичних закладів (без пояснення причин даної поведінки); згадуванням про можливу операцію та бажанням її уникнути; наріканням на «дорогі ліки» та небажанням «труїтися аптечною хімією».

3) історія зцілення: починається з моменту отримання інформації, джерелом якої виступають друковані видання або референтні особи – поради подруг, рідних, колег тощо, потім відбувається акт покупки товару, його вживання, згадуються помірні ціна та гарантоване зцілення, де новий стан описується за допомогою концептів «як заново народився/ась», «нове життя» і т.п. Хоча очевидно, що теза про «дорогі аптечні ліки» також є дискусивною: у виданні зазначається, що гарантований ефект буде отримано лише після вживання чотирьох (зрідка – двох) упаковок препарату, де вартість однієї упаковки коливається в середньому від 120 до 150 гривень зі знижкою. Тобто загальна вартість курсу складає близько 600 гривень, що проблематично визначити як недороге лікування для пенсіонерів.

Цільова аудиторія – пенсіонери, скоріш за все, одиноки, з невисоким рівнем доходу та дуже помірною медичною грамотністю, які не мають доступу до альтернативних джерел інформації. Низький рівень оволодіння новими інформаційними технологіями та слабка загальна соціальна активність, пов'язана з об'єктивним погіршенням здоров'я, виступають умовою низького рівня консолідації покупців, що не сприяє поширенню інформації щодо реального досвіду вживання зазначених препаратів.

Препарати, що рекламуються, позиціонуються виробником як «товари для здоров'я», містять відомості про наявність висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи, хоча за описаними властивостями їх можна було б віднести до ліків (хоча жоден з тих препаратів не є присутнім у Державному реєстрі лікарських засобів України). Таким чином, у споживача формується хибне бачення препарату як сертифікованого засобу. До специфіки опису препаратів слід віднести:

- 1) акцент на складових виключено природного походження;
- 2) відсутність побічних ефектів;
- 3) виключно широкий спектр дії: здатність лікувати одночасно захворювання вірусного та бактеріального, грибкового та алергічного походження; можливість лікування без оперативного втручання (глаукома та катаракта); допомагати при цукровому діабеті, знижувати рівень холестерину та водночас позбавляти від целюліту тощо;
- 4) відсутність інформації щодо адреси виробника препарату.

З результатів аналізу впливають конотативні значення, закладені у даних повідомленнях, які сприймаються часткою споживачів як істинні та гідні довіри:

- 1) можна роками не звертатись до медичних закладів, терпіти больовий синдром і дискомфорт, та все одно швидко, дешево, 100% гарантовано вилікуватись, минаючи офіційні інститути охорони здоров'я, не докладаючи жодних зусиль, окрім придбання певних препаратів;
- 2) мета офіційної медицини – заробити грошей на хворих та перевести їхню хворобу до хронічного стану, щоб вони ніколи не вилікувались;
- 3) справжні ліки – лише ті, що містять компоненти рослинного походження;
- 4) визнання ефективності препаратів офіційною медициною, які проявляється у фразах «лікарі були вражені результатами».

За результатами дослідження сформульовані наступні рекомендації: посилення державного контролю в сфері продажу лікарських препаратів групи «товари для здоров'я» та зобов'язання публікувати повний текст висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи. Вимагати або клінічного доведення, або виключення інформації про повне одужання людей з хронічними захворюваннями (цукровий діабет та ін.) та станами, лікування яких потребує оперативного втручання (наприклад, катаракта). Проведення регіональних та національних соціально-маркетингових кампаній, метою яких є підвищення рівня медичної грамотності населення, зокрема людей похилого віку.

Отже, соціальна диференціація населення та перехід соціальної групи пенсіонерів до найнижчих прошарків за критерієм соціального статусу та рівня економічного добробуту, створили сприятливі умови до популяризації попиту на товари групи псевдо лікарських препаратів, заявлена ефективність якої є як мінімум не доведеною, що ставить під реальну загрозу життя та здоров'я значної групи населення та потребує подальшого регулювання з боку держави та громадських організацій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Конституція України [Електронний документ]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80_2. 2. Інтернет-магазин «Апифитофарм» [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://apifitopharm.ua/>. 3. Державний реєстр лікарських засобів України [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.drlez.com.ua/>.

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НОВОГО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА «WELLNESS» («ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЕ»)

Гузь Татьяна Олеговна

магистр по специальности «Психология», адвокат

Стремление людей к хорошему здоровью, его восстановлению и улучшению в последние годы получило практическую поддержку в развитии инфраструктуры и индустрии здоровья. В Украине созданы и функционируют две национальные и региональные сети областных центров здоровья (в рамках компетенции Министерства здравоохранения Украины) и центров физического здоровья населения «Спорт для всех» (в рамках компетенции Министерства молодежи и спорта Украины). У этих организаций одна общая цель деятельности – обеспечение пропаганды ценностей здорового образа жизни. Однако данные организации не только недостаточно реализуют свой пропагандистский потенциал, но и практически не взаимодействуют, не сотрудничают между собой на местном и национальном уровнях. Таким образом, организации, имеющие отношение к здоровьесбережению (медицина, спорт, рекреация), действуют в рамках своего институционального пространства и в значительной степени изолированно. Такая ситуация наблюдается не только в Украине, а и в большинстве постсоветских стран.

Сохранение здоровья – это одна из главных стратегий развития современных обществ. Однако это еще и сложная комплексная проблема, которая может эффективно решаться при условии межотраслевого сотрудничества и межинституциональной интеграции как в рамках нормативно-правовых, программных документов, так и в режиме деятельности соответствующей организационной структуры. Г. Л. Апанасенко, известный специалист в области украинской валеологии, в 2004 году на конференции «Менеджмент здравоохранения» на базе Киево-Могилянской академии, высказал идею о важности создания новой государственной структуры, которая бы занималась профилактикой заболеваний и формированием культуры здорового образа жизни населения [1]. Такая организация должна иметь автономный от сфер медицины и спорта режим деятельности. Ее задачами должно быть не лечение, а формирование и повышение культуры здоровья, здорового образа жизни населения с целью профилактики заболеваний.

Предпосылки для формирования нового институционального комплекса «Здоровьесбережение» (предварительное название) уже нашли свое подтверждение в развитии индустрии и культуры wellness (англ. «wellness» – от глагола «bewell» – хорошее самочувствие/благополучие), которая объединяет и культуру здоровья, и культуру благополучия. Важным элементом wellness выступает фитнес как культура физической активности, рационального питания и здорового, красивого, спортивного тела.

В литературе термин «wellness» впервые появился в XVII столетии. Однако только в 60-х годах прошлого века в США американский врач Хальберт Дунн ввел в практику понятие «wellness» и первым сформулировал основные принципы качественной жизни [2]. В эти годы wellness приобрел большую популярность сначала в профессиональных, а затем и в широких кругах американского общества благодаря многочисленным публикациям Хальберта Дунна, Джона Трэвиса, Дональда Арделла, Герхарта Хеттлера и других авторов-популяризаторов здорового образа жизни. С начала 1990-х годов понятие «wellness» стало набирать популярность в Европе, а в 2000-х пришло и в постсоветские страны.

Философия и культура wellness включает такие принципы, как: двигательная активность; умственная активность; расслабление (релаксация) и гармония; красота и уход за телом; сбалансированное питание.

В целом, wellness предусматривает комплексное использование методик оздоровления, состоящих из диетологии, реабилитационных программ, психологического оздоровления, функционального тренинга, СПА-процедур и т.д. Такое сочетание умеренной физической активности, расслабляющих процедур и рационального питания дает значительный оздоровительный и профилактический эффект. А на основе этого происходит восстановление и поддержание душевного и физического равновесия. По своему содержанию система «wellness» совпадает с системой «здоровый образ жизни», которая стала объектом исследований специального направления науки и образовательной деятельности под названием «Валеология» (на советском и постсоветском пространстве). В западных странах аналогами валеологии выступают понятия «healthpromotion» и «healtheducation». Слово «wellness» широко используется также в качестве бренда в косметической, рекреативной и спортивной индустрии, для маркировки продуктов и услуг, связанных со здоровьем и красотой.

Итак, главная задача wellness – это предотвращение, профилактика болезней и проявлений старения – как внешних, так и внутренних. Wellness – это философия благополучия человека во всех сферах его бытия: духовной, социальной и физической. Люди, живущие в соответствии с философией wellness, наполнены энергией, оптимистично настроены, имеют бодрое состояние независимо от возраста, успешные в разных делах, уделяют внимание внутреннему состоянию и внешнему виду своего тела, придерживаются принципов здорового питания, умеренно используют физические нагрузки. Таким образом, новое социальное движение в сфере оздоровления, проявившееся в системе «wellness», подтверждает

приоритетность ценности здоровья над другими. На этой идеологической платформе и развивается современная индустрия «wellness». Один из бизнес-идеологов культуры «wellness», экономист и аналитик, экономический советник президента США Пол Пилзнер отметил: «Wellness – это деньги, потраченные на то, чтобы чувствовать себя более здоровым, даже если вы не «больные» по обычным медицинским параметрам. Сегодня главная потребность большинства людей не в деньгах, а в здоровье» [3, с.4].

Можно утверждать, что институциональная система современного общества уже проявила чувствительность к потребностям в сфере улучшения здоровья и повышении культуры здоровья. Это касается институтов медицины, спорта и рекреации, которые образовали свои специальные структуры, организации, связанные с оздоровлением и его пропагандой. Дальнейшее развитие и реорганизация их в одну межинституциональную, организационную систему – институциональный комплекс «wellness», может стать практическим воплощением нового концептуального подхода, по которому должны организационно отделиться профилактическая медицина от лечебной медицины, а оздоровительный спорт от профессионального спорта. От института рекреации в комплекс «wellness» должны войти индустрия спа-услуг, аква-центры, оздоровительно-рекреационный, зеленый туризм и др. Такой институциональный комплекс может получить название «здоровьесбережение» или «wellness». Заметим, что его эффективность зависит от тесного сотрудничества с институтами образования, СМИ и рекреации.

Формирование и развитие институционального комплекса «wellness» может стать важным шагом на пути повышения культуры здоровья населения Украины, переломным моментом в борьбе с депопуляцией, высоким уровнем смертности и заболеваемости.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Апанасенко Г.Л. Збереження і зміцнення здоров'я населення: стратегія і тактика / Г.Л. Апанасенко; [упоряд. І. Грига, Т. Семігіна] // Менеджмент охорони здоров'я: тези науково-практичної конференції (Національний університет «Київо-Могилянська академія», 13-14 лютого 2004 р.). – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2004. – с. 6 – 7.2. История фитнеса [Електронний ресурс]//SPORTOBZOR.RU. Спортивный журнал. – Режим доступа: http://www.sportobzor.ru/content/articles/index.php?SECTION_ID=310&ELEMENT_ID=2289 3. Pilzer P. The New Wellness Revolution: How to Make a Fortune in the Next Trillion Dollar Industry / P. Pilzer. – John Wiley and Sons, 2007. – 304 p.

СЕКЦІЯ 24 СОЦІОЛОГІЯ В ДІЇ: ЕКСПЕРТИЗА РЕФОРМ

СОЦІОЛОГІЯ В ДІЇ: ЕКСПЕРТИЗА РЕФОРМ

Дейнеко Олександра Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
член координаційної ради громадської організації «ЕкспертиЗА Реформ»

Сучасні дослідники все частіше говорять про постійний стан методологічної кризи в соціології, пов'язуючи це зі зниженням її статусу як вузівської дисципліни та фактичним відстороненням від аналізу найгостріших проблем суспільства і способів їх вирішення [1, с. 140].

З цією тезою, дійсно, складно не погодитись, адже «класична соціологія» здебільшого зберегла себе в академічному середовищі та сфері конкретних соціологічних досліджень. Проте сучасні тенденції ринку праці свідчать про перенасиченість викладацьких кадрів гуманітарних дисциплін та суттєву конкуренцію у секторі електоральних і маркетингових досліджень, яку соціологам створюють політологи, маркетингологи і психологи. Такі тенденції значно загострюють методологічну кризу в соціології в умовах сучасної України, створюючи суттєві перепони для працевлаштування фахівців, які здобули вищу освіту за напрямом «соціологія».

Слід зазначити, що таке проблемне поле не було сформовано виключно зовнішніми чинниками, а є продуктом діяльності самих соціологів. Ознайомлення зі змістом українських фахових соціологічних видань за останні роки дозволяє зробити висновок про відсутність відтворення української соціології як «соціології в дії» тобто соціології, яка своїми науковими здобутками дає відповіді на актуальні питання, які виникають в умовах сучасного українського суспільства. Як наслідок – сучасна українська соціологія не може довести суспільству власну корисність, що має прояв і у суттєвому скороченні кількості державного замовлення на підготовку молодих фахівців, і у «ситуації ножиць» [2], коли фахівець з дипломом соціолога не може знайти себе на сучасному ринку праці. Наразі соціологам не варто чекати на появу нових професійних кластерів на ринку праці, оскільки ці кластери необхідно створювати.

Корені кризи самовизначення соціології містяться у класичному методологічному спорі щодо соціальної місії соціології як ціннісно нейтральної vs. громадянсько активної науки. Зазначимо, що західні дослідники вже протягом 50-ти років (представники теорії конфлікту і Франкфуртської школи [3]) все частіше стверджують про неможливість збереження ціннісного нейтралітету соціологів, які, на думку Володимира Ядова, все ж таки мають «впливати на рух соціальних планет» [4]. Коли ми говоримо про «соціологію в дії», ми поділяємо останній підхід, оскільки результати соціокультурної експертизи найчастіше мають на меті зміну соціальної реальності і здійснення впливу на прийняття рішень, у тому числі, на державному рівні.

Чому настає час для «соціології в дії»? Десять років тому, на нашу думку, найбільш влучно соціетальний стан українського суспільства описувала теорія соціокультурної трансформації (чи (пост)трансформації) [5], акцентуючи увагу на невизначеності геополітичних векторів. Проте після 2014 року концепт трансформації (чи (пост)трансформації) набуває нового методологічного «звучання», оскільки вектор соціетального розвитку українського суспільства наразі чітко визначений на законодавчому рівні та зумовлений Копенгагенськими критеріями¹ - параметрами, яким мають відповідати держави - члени Європейського Союзу. Таким чином, оця сукупність власне онтологічних і зовнішньо практичних чинників актуалізують, на нашу думку, не перспективи соціологічної кризи, а потенціал розвитку української соціології у формі появи нових професійних прошарків на сучасному ринку праці в Україні. Найбільш перспективною нам видається аналітика імплементації сучасних реформ в Україні, заснована на доктрині соціокультурного аналізу. Ці нові позиції можуть посісти саме соціологи, звісно ж, за умов наявності практично орієнтованої соціологічної уяви і відповідного арсеналу професійних навичок.

¹ Критерії, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ до Європейського Союзу (Копенгагенські критерії), були схвалені на засіданні Європейської Ради у Копенгагені у червні 1993 р. і включають в себе: I) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії); II) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії); III) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу (інші критерії). Докладніше [7].

«Соціологія в дії»: нові суб'єктні орієнтири. Перший крок у цьому напрямі – звернути увагу на діяльність основних соцієтальних суб'єктів українського суспільства, увівши їх у сферу своїх наукових досліджень. У Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [6] суб'єктами суспільного договору визначені влада (органи державної влади), бізнес (різноманіття бізнес-структур) і громадянське суспільство (громадські організації, спільноти, об'єднання). Це дозволяє нам чітко виокремити трьох соцієтальних суб'єктів суспільних відносин в Україні. Кожен із них відрізняється метою і засобами своєї діяльності і наділений різними зонами соціальної відповідальності. Об'єднує їх те, що розвиток кожного з перелічених суб'єктів суспільних відносин передбачає перспективи для імплементації результатів соціокультурної експертизи.

«Соціологія в дії»: нові об'єктні орієнтири. Недооціненим у рамках сучасних соціологічних досліджень залишається простір законодавчих норм, який є перспективним полем конструювання соціального. Усі сфери суспільних відносин є нормативно врегульованими, тому ознайомлення зі змістом законодавчих норм, які містяться у нормативно-правових актах, зробить дослідження евристичним і більшою мірою практично контекстуальним. Приміром, вивчаючи феномен громадянської ідентичності, корисно звернутись до аналізу визначення громадянства, яке наведено у Законі України «Про громадянство України», проаналізувавши інститут громадянства як соціокультурний феномен.

«Соціологія в дії»: нові методичні орієнтири. «Соціологія в дії», емпіричною імплікацією якої є соціокультурна експертиза, має певні методичні особливості. Вона відрізняється: 1) більш широким арсеналом методів збору соціологічної інформації (можливість використання додаткових методів збору соціологічної інформації – запити на публічну інформацію до органів державної влади і звернення громадян); 2) практичним предметом дослідження – найчастіше він сформований як складова існуючої проблемної ситуації; 3) чітко визначеною процедурою проведення і презентації результатів експертизи (у позитивістській логіці зразком експертної діяльності є судова експертиза. Вона чітко визначає предмет експертизи, строки виконання, методика і процесуальний висновок). Якщо висновки судової експертизи мають юридичну силу і впливають на винесення судового рішення, то результати експертизи, проведеної соціологом, мають соціально значущі наслідки, здатні перетворювати реальність і впливати на прийняття рішень на різних рівнях державного управління.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Поступний О. М. Викладання соціології в Україні: стан та перспективи / О. М. Поступний // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Випуск 38. – 2017. – С. 140-147. 2. Холод Л. Б. Изменение профессиональных ориентаций молодежи, поступающей в вузы / Л. Б. Холод // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. Т.1. – С. 414-418. 3. Блохин А. А. «Противостояние» ценностной нейтральности в социологии как утопическая практика / А. А. Блохин // Социология науки и технологий. – 2015. – №2. – Т.6. – С. 97-108. [Електронний ресурс]: Научная библиотека КиберЛенинка: Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/protivostoyanie-tsennostnoy-neytralnosti-v-sotsiologii-kak-utopicheskaya-praktika> (дата обращения: 31.08.2017). 4. Ядов В. А. «...Надо по возможности влиять на движение социальных планет...» / Владимир Ядов // Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2005. – № 3. – С. 2-11. 5. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л.Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с. 6. Указ Президента України Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 31.08.2017). 7. Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі (інформаційно-аналітична довідка) [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України: Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення 31.08.2017).

ФАКТОРИ ЗАТРЕБУВАНОСТІ КРЕАТИВНОЇ ДІЇ В ОПТИЦІ СОЦІОЛОГІЇ

Хижняк Олександр Володимирович

кандидат соціологічних наук, доцент,
докторант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Соціологічна експертиза реформ передусім включає аналіз стану об'єкта реформування, визначення можливих ризиків, розробку соціальних технологій здійснення (корегування) реформ. У нестабільному соціумі з високим ступенем конфліктності мобілізація індивідів, груп, спільнот для здійснення тих чи інших реформ зазвичай потребує креативності. І в нагоді соціологу може стати модель креативної дії, запропонована Х. Йоасом [1, с. 13, 232]. Високу життєздатність в умовах високої соціальної турбулентності взагалі має креативне суспільство, яке, на думку дослідників, потребує креативної індустрії, ключовими елементами якої виступають такі: «креативні актори-суб'єкти, групи, класи; види креативної діяльності / професії, включаючи підготовчі етапи креативної діяльності; соціальні інститути, в межах яких відбувається акумуляція вищезазначених елементів; креативні сектори і сегменти індустрії; креативні продукти» [2].

Узагальнення концептуальних питань креативності та її чинників, здійснені С. Коротаєвим, свідчать про те, що усвідомлення евристичних можливостей концепції креативної дії різко контрастує з відсутністю науково обґрунтованих технологій впровадження такої дії (як індивідуальної, так і колективної) [3]. Висунемо припущення про дві передумови, які стають актуальними для успіху реформ, а саме: 1) усвідомлення суб'єктами реформування затребуваності креативних дій і 2) креативні підходи соціолога до проведення відповідних експертиз. Далі зупинимося на першій передумові.

Виділимо деякі моменти, які віддзеркалюють фактори затребуваності креативної дії в сучасному суспільстві.

По-перше, *креативність в суспільстві може слугувати подоланню його травмованості*, негативного впливу на суспільний розвиток фантомних феноменів сучасної масової свідомості і суспільного життя. А травмованості значною мірою сприяє розкологість соціуму.

По-друге, *креативність може слугувати подоланню імітаційних дій влади*, спрямованих виключно на утримання цієї влади. Завдяки внесення у стратегію розвитку територій креативних моментів влада може підвищити якість життя населення і забезпечити усталений розвиток на основі новітніх технологій (соціальних, інформаційних, комунікативних тощо).

По-третє, *креативність покликана долати суперечності між традиційним та інноваційним*. При цьому варто, на наш погляд, враховувати тенденцію до зниження мобілізуючої сили традиційної дії (як індивідуальної, так і колективної). Традиційна дія в минулому показала свій мобілізаційний потенціал в народних рухах і революціях, а наразі вона часто стає основою консерватизму або ж навіть реакційного фундаменталізму [4].

Звичайно, креативну дію можна віднести до проблемних інновацій, для чого висунемо такі аргументи. По-перше, креативна дія як інновація реалізується за сценарієм продуктивної діяльності, яка, як правило, не має аналогів в минулому, а її суб'єкти не можуть покладатися на минулий досвід і можуть не мати достатніх компетентностей. По-друге, важко забезпечити прогнозований результат такої дії. По-третє, креативна дія як інновація може залишитися незавершеною, спричиняючи суперечності між старим і новим в соціальних практиках. До того ж креативна колективна дія в окремих видах практик має як загальні, так і специфічні блокатори.

Креативність є відмінною рисою тих дій, які здатні вносити нове в соціальні практики, сприяючи конструктивним рішенням проблем і усталеному соціальному розвитку.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Йоас Х. Креативность действия: пер. с нем. / Х. Йоас. – СПб. : Алетейя, 2005. – 320 с. 2. Мацевич І. Креативне суспільство: у пошуках релевантної соціальної теорії / Ірина Мацевич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 2. – С. 98-111. 3. Коротаев С. А. Креативность и ее факторы: проблемы концептуализации в исследованиях / С. А. Коротаев // Социологический журнал. – 2015. – № 2. – С. 6-30. 4. Колбановский В. В. Социальные традиции и инновации (исторический контекст, теоретические подходы и определение понятий) / В. В. Колбановский // Вестник Института социологии. – 2012. – № 4. – Режим доступа: http://www.vestnik.isras.ru/index.php?page_id=1545

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Вітвіцька Юлія, Борисенко Олена, Приступа Марія

магістранти соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Як відомо, останні два роки в Україні впроваджується реформа децентралізації. З досвіду декомунізації або десталінізації ми знаємо, що приставка де – означає дію, антонімічну за значенням до слова, що стоїть після неї. Таким чином, децентралізація – це процес передачі владних повноважень і обов'язків (всіх або частково) від центральних органів державної влади – органам місцевого самоврядування. Процес, безумовно, комплексний, системний, багатоаспектний і дуже важливий для нашої країни, що обрала курс на максимальну демократизацію і інтеграцію до Європейського Союзу.

У 2015 році КМІС було проведено всеукраїнське соціологічне дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування». Як засвідчили його результати, більше половини опитаних (59%) вважають потрібною дану реформу; 41% – очікують поліпшення ситуації в країні після закінчення її реалізації [1].

За результатами дослідження «Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, перспективи розвитку», проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2014 року, децентралізації українці надають 3-є місце (10,4%) в рейтингу першочергових завдань, що стоять перед Прем'єр-міністром України [2].

Нарешті, за результатами соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації в Україні, стану проведення реформ і ставлення до змін у Конституції України», проведеного Центром Разумкова у

вересні 2015 року, бачимо, що за 10-бальною шкалою децентралізації і її розвитку українці надають 2,87 бала – досить сумний відгук про реформу. Найцікавіше виглядає картина щодо впливу децентралізації та реформи місцевого самоврядування на зміни у суспільстві. 13% опитаних відзначили позитивний вплив цієї реформи, 17,4% – негативний і 69,3% українців вказали на те, що вплив зовсім відсутній [3].

Це саме ті факти, на які, на нашу думку, в першу чергу слід звернути увагу центральних органів влади для коригування реформи і подальшої її реалізації.

Наша команда провела контент-аналіз та дискурс-аналіз нормативно-правових документів, офіціальних звітів та повідомлень засобів масової комунікації, що стосуються перебігу реформи децентралізації в Україні.

За результатами аналізу публікацій в інтернет ЗМІ можемо підсумувати, що основний дискурс представляє децентралізацію як негативне явище, пов'язує її з сепаратизмом, федералізацією і розпадом країни. В тій чи іншій формі джерела висловлюють сумніви в тому, що ця реформа необхідна Україні, а також в тому, що вона буде працювати і принесе сприятливі результати. Рідкісні позитивні дискурси щодо децентралізації стосуються виключно розвитку села, особливо аграрної сфери. З цього можна зробити висновок про те, що практичне запровадження децентралізації невігідно переважній більшості суб'єктів медійної політики, в тому числі – наразі правлячій.

Отже, за результатами аналізу інформаційного простору можемо зробити цілком однозначний висновок: тема не у тренді. На основних активних платформах про неї не говорять так, як належить одній з головних реформ 2016-го і 2017-го років. Більше того, у 2017-му на децентралізацію виділяють ще більше коштів, а так само очікується фінансова допомога від США і ЄС.

У Харкові у 2017 році з 57 запланованих об'єднаних громад маємо п'ять [4]. Це один з найгірших показників у всеукраїнському рейтингу. Чому за основним напрямком розвитку в області повний провал, а про це нічого не говорять?

Варіанти відповіді два:

- 1) люди не розуміють, що таке децентралізація, як наслідок – їм це не цікаво;
- 2) реформу гальмують на рівні державного та місцевого управління.

Обидві причини можна звести «нанівець» одним простим рішенням: організувати і запустити проєкт, сенс якого – зобов'язати чиновників раз в тиждень вишукувати резерви і проводити роз'яснювальну роботу «на місцях».

В цей же час підключити місцеві ЗМІ: на телеканалах показувати короткі, але цікаві за своєю суттю соціальні ролики про децентралізацію, раз на місяць випускати окрему програму з оглядом останніх результатів проведення децентралізації в країні, запрошувати експертів для висвітлення цих ситуацій і їх аналізу, в газетах ввести щотижневую рубрику про децентралізацію. Бігборди на вулицях також повинні містити інформацію про децентралізацію. З цим може бути пов'язане, в тому числі, і проведення різних заходів щодо децентралізації: семінари, брифінги, зустрічі з поляками та австрійцями для обміну досвідом тощо.

Якщо аналізувати хід подій реформи децентралізації в Україні, можна помітити, що станом на 2016 рік лідером за кількістю створених об'єднаних територіальних громад в Україні була Тернопільщина (26 з 26). На другому місці Хмельницька область – 22/25 об'єднаних громад; замикають трійку лідерів Львівська – 16/73 і Дніпропетровська області – 16/58 об'єднаних громад.

Зіставивши бюджет Тернопільської (16 766,902 млн гривень) [5] і Харківської областей (7 573,3 млн гривень) [6] за 2015 рік, бачимо різницю в 2,2 рази. Вигоди від об'єднання територіальних громад – очевидні.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Правительствоный портал. Стаття «Украинцы поддерживают реформу децентрализации, – социология» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=248659501&cat_id=244843950 (дата звернення: 31.08.2017). 2. Результати соціологічного дослідження «Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, перспективи розвитку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1412321059_file.pdf (дата звернення: 31.08.2017). 3. Результати соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації в Україні, стану проведення реформ та ставлення до поправок до Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1444049938_file.pdf (дата звернення: 31.08.2017). 4. Сайт «Децентралізація влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 31.08.2017). 5. Офіційний сайт Тернопільської обласної державної адміністрації. Звіти про використання коштів обласного бюджету за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/30138.htm> (дата звернення: 31.08.2017). 6. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. Інформація про виконання обласного бюджету Харківської області на 31.12.15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/dokumenti/113/749/2559/78356> (дата звернення: 31.08.2017).

НОМІНАЛЬНИЙ ТА РЕАЛЬНИЙ ДИСКУРС СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ НА ХАРКІВЩИНІ

Булига Валерія, Матюшенко Кристина, Машир Тетяна, Романенко Поліна

магістрантки соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Часто статистику сприймають як дуже неінтригуючу науку, з її сухими та безособовими цифрами, що не несуть ніякої емоційної забарвленості. Але ця «захоплююча арифметика» насправді є особливим видом соціальної реальності.

Для даної роботи в якості теоретичної основи ми використовуємо структуралістський конструктивізм П. Бурдьє, а саме – теорію поля. За Бурдьє, у нашому випадку, соціальним полем є органи державної влади. Нас цікавлять об'єктивні зв'язки між різними позиціями, інтересами задіяних в них людей, їх конкуренція або співробітництво один з одним для оволодіння специфічними вигодами поля.

Вельми показовими є дії деяких українських політиків, активність і проекти яких були раціонально обгрунтовані, але не враховували ані фактор реальних можливостей поля, ані габітус українців. Звідси ті казуси, з якими стикаються і політичні керівники, і ними керовані.

Також теоретичною основою роботи є «Теорія дзеркального Я» Ч. Кулі. Можна сказати, що влада – це «Я», що має стільки «соціальних я», скільки існує груп, про думку яких воно піклується. Владні структури позиціонують себе так, як думають, що суспільство хотіло б їх такими бачити. Така самопрезентація не завжди співпадає з реальністю, саме тому має сенс говорити про номінальний та реальний дискурси.

«Дзеркальне Я» – це суспільство, що є вигаданим відображенням. В цьому відображенні можна бачити реакцію соціуму на владні (у нашому випадку) вчинки. Якщо образ, що бачить влада – позитивний, то концепція номінального дискурсу отримує підкріплення, якщо ні, то поведінка і тактика змінюються.

В якості емпіричної бази аналізу для пошуку дискурсів номінального і реального ми звернули увагу на аналіз показників соціально-економічного розвитку Харківської області. Саме через них, на нашу думку, влада і створює подвійний дискурс, оскільки не висвітлює ситуацію щодо соціально-економічного розвитку у комплексі усіх показників.

Згідно з даними «Моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2016 рік» Харківщина посідає лідерські позиції за 5 напрямками: «Фінансова самодостатність», «Розвиток малого та середнього підприємництва», «Поновлювана енергетика та енергоефективність», «Раціональне природовикористання та якість навколишнього середовища», «Доступність та якість послуг в галузі освіти» [1].

Проаналізувавши дані всього моніторингу, ми виокремили й ті індикатори, без урахування яких оцінювати соціально-економічний розвиток регіону не є доцільним. Перший індикатор, на який ми пропонуємо звернути увагу – «Ефективність ринку праці». Незважаючи на те, що в дискурсі ЗМІ постійно присутні новини про лідерські позиції Харківщини, ніде не вказані такі показники, як «Продуктивність праці» у порівнянні з іншими регіонами. Так, Харківська область наразі посідає 20 щабель у Моніторингу, а за показником «Співвідношення кількості прийнятих працівників до вибутих» – 15 місце [2].

Вельми цікавими є і дані щодо кореляції розподілу інвестиційної складової і бюджетного дефіциту за видатками на виплату заробітної плати, зокрема, відсутність такої кореляції. Приміром, розмір капітальних інвестицій станом за період січень-червень 2011 р. у Харківській області дорівнював 3980,5 млн. грн., в той час, як заборгованість по заробітних платах за той же період була 148,2 млн. грн. На момент поточного року розмір інвестицій збільшився до 5224,9 млн. грн., а борг з виплати заробітної плати збільшився та дорівнює – 199,2 млн. грн. [3]. Таким чином, цікавою для аналізу є природа інвестицій, бо, як бачимо, їхній розмір ніяк не поліпшує ситуацію в реальному секторі економіки. До речі, в тому ж моніторингу Харківська область посіла 21 місце за рівнем боргу по виплаті заробітної платні.

Економічна ефективність Харківської області має свої вади та слабкості і за показником індексу промислової продукції, який відповідно до попереднього року дорівнює -11,8 (для порівняння в Житомирській області показник +10, в Києві -5,4) [4].

Наступна позиція, на яку ми звертаємо увагу в роботі – це дискурс номінальний щодо лідерських позицій Харківської області у галузі сільськогосподарської промисловості. Дискурс реальний свідчить, що з аграрним сектором на Харківщині все не так сонячно.

Наприклад, обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на 100 га у Харківській області дорівнює 664,4 тис. грн., у той час, як у Івано-Франківській області – 1,124 млн. грн., що майже удвічі більше. Приміром, у сусідній Полтавській області цей показник дорівнює 889,5 тис. грн., хоча Харківська область є більшою і за площею, і кількістю населення, задіяного в цьому секторі. Частково, це пов'язано із тим, що в нашому регіоні велика кількість маленьких фермерських господарств, для яких відсутні кредитні ресурси для розвитку. Як зазначають експерти, фермерські господарства потребують довгострокових

кредитів для посилення матеріально-технологічної бази. Через застарілі технології ведення сільського господарства Харківська область несе великі втрати, тому ми спостерігаємо таку картину [6]. З іншого боку, такі показники – свідчення неефективного використання аргопотенціалу нашого регіону.

Таким чином, навіть стислий огляд ключових показників соціально-економічного розвитку Харківської області засвідчив наявність двох дискурсів – номінального «стаханівського» дискурсу медійної презентації і реального, що свідчить про певні проблеми і несистемність аналізу передових показників соціально-економічних реформ на Харківщині.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. «Харківщина возглавила рейтинг социально-экономического развития областей Украины (инфографика)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/ru/2657/80841> 2. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. «Моніторинг та оцінка соціально-економічного розвитку регіонів, як складові елементи оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Otsinka-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-2015-r.-prezentatsiyni-materiali.pdf> 3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики. «Інвестиції та основні засоби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ioz/iozo_u.html 4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики. «Індекс промислової продукції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 5. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. «Харківська область – в трійці кращих в Україні за результатами збору ранніх зернових і зернобобових культур» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/news/82304> 6. «Вісник» Харківського національного технічного університету імені Петра Василенка. Секція «Ефективне функціонування підприємств в умовах формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khntusg.com.ua/files/tez1.pdf>

Кобяк Олег Витальевич

доктор социологических наук, доцент, профессор кафедры социологии
Белорусского государственного университета (г. Минск, Республика Беларусь)

ОПЫТ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РОДИТЕЛЕЙ И ЕГО ВОСПРОИЗВОДСТВО В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПОВЕДЕНИИ ДЕТЕЙ (НА ПРИМЕРЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СТУДЕНТОВ БЕЛОРУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ТЕХНИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА)

Важность роли предпринимателей в обеспечении развития современной рыночной экономики сегодня ни у кого не вызывает сомнений. В настоящее время ведущие экономические социологи уделяют особое внимание изучению условий становления социально ответственного предпринимательства как стратегического фактора развития производства [1, с. 108–109]. Поэтому тема поиска и практического внедрения механизмов воспроизводства предпринимательской деятельности приобретает особую актуальность. В сфере экономической психологии весьма распространена позиция, что самый сильный фактор выбора человеком предпринимательского рода деятельности – наследственный. «Утверждение, что предпринимателем надо родиться, подтверждает следующий факт: по обследованиям, проводимым в США и других странах, в 50–72 % случаев у основателей фирм по крайней мере один из родителей имеет свободную профессию. Эти цифры значительно превышают показатели по другим видам деятельности» [2, с. 166]. Разумеется, речь идёт не только о генетических механизмах наследования определённых качеств. Предрасположенность к предпринимательству – это и результат социализации, но социализации в среде, где опыт такого рода деятельности уже имеется.

Предпринимательство в статусе легальной экономической деятельности развивается в новейшей истории Республики Беларусь уже более тридцати лет. За это время накоплен достаточный социальный опыт, который позволяет говорить о предпринимателях как о состоявшейся общественной группе. Данное обстоятельство позволяет нам провести целевой анализ связи экономического поведения молодого поколения с опытом предпринимательской деятельности их родителей, у кого он имеется. Мы выдвинули следующую гипотезу: Молодые люди, родители которых имеют опыт предпринимательской деятельности, в сравнительно большей мере склонны к активному экономическому поведению – в общем, и к предпринимательскому поведению – в частности, по сравнению с молодыми людьми, родители которых такого опыта не имеют.

Эмпирической основой настоящей работы стал социологический опрос студентов выпускных курсов очной формы обучения Белорусского национального технического университета, проведенный при участии автора в мае–июне 2017 г. в рамках белорусско-украинского гранта «Интеграция инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах Украины и Беларуси как фактор развития национальных экономик» (методом анкетирования опрошено 848 респондентов). Для проверки гипотезы в

базе данных были оставлены ответы 804 однозначно определяемых респондентов, которые ответили на вопрос о предпринимательском опыте родителей. Затем оставшийся массив респондентов был разделён на две группы по главному признаку: родители студентов первой группы не имеют опыта предпринимательской деятельности, а у родителей студентов второй группы такой опыт есть. Первая группа молодёжи получила условное название «Сторонние» (574 чел.), а вторая – «Вовлечённые» (230 чел.).

Заметные отличия в распределении ответов представителей выделенных групп были выявлены в самооценках степени предприимчивости студентов. В группе «Сторонних» на вопрос «Считаете ли Вы себя предприимчивым человеком?» ответили «да» 23,7 %, а в группе «Вовлечённых» – 36,5 %. Средний показатель субъективно оцениваемого уровня предприимчивости по 5-балльной шкале в первой группе составил 3,63 балла, а во второй группе – 3,96 балла. Похожая тенденция просматривается в полученных ответах на вопрос «Хотите ли Вы заниматься предпринимательством?». В группе «Сторонних» однозначно положительно ответили на него 14,5 %, а в группе «Вовлечённых» – 25,1 %. Средний показатель настроенности на занятие предпринимательством по 5-балльной шкале в первой группе составил 3,51 балла, а во второй группе – 3,74 балла.

К подработкам студентов во время учёбы отношение двоякое, как со стороны профессорско-преподавательского состава, так и со стороны самих студентов. С одной стороны, подработки часто приводят к пропускам занятий и снижению успеваемости студентов. С другой стороны, работа, особенно по специальности, способствует освоению практических навыков и, тем самым, повышает конкурентоспособность молодых людей на рынке труда. В группе «Сторонних» подрабатывают по специальности 11,6 %; не по специальности – 37,7 % и не подрабатывают 50,7 %. В группе «Вовлечённых» аналогичные доли: 17,7 %; 43,8 % и 38,5 %, соответственно. Как видим, представители второй группы демонстрируют более активное как экономическое, так и профессиональное поведение.

Сформулированный вывод подтверждается тем обстоятельством, что на вопрос «Есть ли у Вас инженерная идея для бизнеса, которую Вы бы хотели коммерциализировать?» в группе «Сторонних» утвердительно ответили 27,8 % студентов, а в группе «Вовлечённых» – 41,0 %. Налицо явный перевес положительных ответов у представителей второй группы. Более того, при ответе на вопрос «Вы уже подумали над механизмом коммерциализации инженерной идеи?» вариант ответа «Да, причём постарался(ась) продумать и учесть до тонкостей, механизм должен работать «как часы»» выбрали в группе «Сторонних» 13,3 %, в группе «Вовлечённых» – 21,4 %, а вариант «Скорее да, я продумал(а) основной алгоритм коммерциализации, а детали доработаю по ходу» – 19,3 % и 24,5 %, соответственно. И ещё один аспект, который необходимо отметить, состоит в том, что в группе «Сторонних» менее 3,7 % студентов уже имеют собственный бизнес, а в группе «Вовлечённых» аналогичная доля достигает 9,9 %.

Проведенное исследование позволяет сделать такие основные выводы. Выдвинутая гипотеза подтвердилась. Опыт предпринимательской деятельности родителей выступает предпосылкой повышения уровня предприимчивости детей, развития креативности их мышления, увеличения склонности к более активному экономическому поведению – в общем, и предпринимательскому поведению – в частности. Такие молодые люди, получая высшее, например – инженерно-техническое образование, в большей мере нацелены на выработку идей создания перспективных продуктов с одновременным продумыванием механизмов коммерциализации этих разработок. Приобретая собственный опыт работы, подобные специалисты имеют все основания стать полноценными ключевыми компетентами [3, с. 11] – главным фактором конкурентоспособности своих предприятий. Таким образом, постепенное расширение социальной базы для осуществления предпринимательской деятельности может способствовать увеличению доли акторов с активным экономическим поведением и, тем самым, содействовать укреплению как отдельных отраслей, так и национальной экономики в целом.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Андрос И. А. Белорусский предприниматель в обществе и государстве: историко-социологический анализ / И. А. Андрос. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 365 с. 2. Экономическая психология: социокультурный подход / Под ред. И. В. Андреевой. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с. 3. Гончаров В. В. Технологическое предвидение – инструмент инновационного развития / В. В. Гончаров, Г. П. Коршунов, О. В. Кобяк, А. И. Шабловский, А. Л. Худoley // Наука и инновации. – 2010. – № 1(83). – С. 6–14.

«КРУГЛИЙ СТИЛ» 1

ДИСКУРС-АНАЛІЗ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

ПОЯСНЕННЯ В ДИСКУРС-АНАЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Тетерюк Марія Павлівна

старший викладач кафедри журналістики
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Всі дискурс-аналітичні методології спрямовані на виявлення того, як використання різних знакових систем встановлює, підтримує і підважує владні стосунки між індивідами та соціальними групами. З огляду на це, *пояснення* в дискурс-аналітичних дослідженнях, — це пояснення того як організовані владні стосунки в суспільстві або окремій його ділянці, чому так відбулося, і які наслідки це має для учасників та учасниць соціальної системи. Різні методології дискурс-аналізу спираються на різні теоретичні та епістемологічні вибори, і відповідно надають різні можливості для пояснення встановлення та підтримання соціальних нерівностей. В цій доповіді я розгляну способи пояснення в трьох методологіях дискурс-аналізу, — *фукіанському дискурс-аналізу, пост-фундаційному дискурс-аналізу та критичному дискурс-аналізу*, — з метою виявити їхні переваги та обмеження.

Пояснення в фукіанському дискурс-аналізі: умови існування. Теоретичні засновки та методологічні принципи робіт Мішеля Фуко, які були розвинуті подальшими дослідниками в окрему методологічну школу фукіанського дискурс-аналізу, розпадаються на дві великі групи: «археологію» та «генеалогію». Попри те, що і «археологія», і «генеалогія» запропоновані в першу чергу як інструменти *опису* історичних процесів та подій, вони також містять елементи пояснення. Археологічний опис є описом системи дискурсивних правил відповідно до яких формуються висловлювання. Фуко виділяє чотири групи таких правил: правила формування об'єктів, правила формування модальностей висловлювання, правила формування концептів, та правила формування стратегій. Ці правила є іманентними дискурсивній практиці: «Правила не приписуються елементам, між якими вони налагоджують стосунки, ззовні; вони вплетені в те, що вони пов'язують» (Фуко, 1996, с. 128). Генеалогічний опис є описом змін владних стосунків (в певній інституціалізованій дискурсивній практиці або навколо певного дискурсивного об'єкту). Якщо археологія описує уже сформовані дискурси, то генеалогія — їхнє формування в процесі взаємодії дискурсивних та недискурсивних практик (Dreyfus & Rabinow, 2014; Автономова, 2008). Фукіанський аналіз є програмно орієнтованим на опис, виявлення умов за яких формуються дискурси та висловлювання в межах дискурсів («умов існування», «умов виникнення», «умов можливості» висловлювань) в ньому розглядається як операція опису, а не пояснення.

Пояснення в пост-фундаційному дискурс-аналізі: умови можливості. Пост-фундаційний дискурс-аналіз — відносно новий методологічний напрям, який виник в останнє десятиріччя на основі політичної теорії дискурсу Ернесто Лаклау і Шанталь Муфф (Laclau & Mouffe, 2001). Найбільш детально проблема пояснення в межах цього напрямку розглядається в монографії Джейсона Гліноса і Девіда Ховарта «Логіка критичного пояснення в соціальній та політичній теорії» (Glynos & Howarth, 2007). Глінос і Ховарт запозичують у Мішеля Фуко термін «умови можливості», проте використовують його в дещо іншому значенні на позначення сукупностей вже наявних артикуляцій, які обмежують продукування нових висловлювань колективними суб'єктами. Таким чином, на відміну від фукіанського дискурс-аналізу, умови можливості тут мають зовнішній щодо висловлювань характер. Глінос і Ховарт виділяють три типи умов можливостей: соціальні, політичні та фантазматичні, і відповідно три логіки (напрями пояснення) сполучення елементів в дискурсі. Соціальні умови визначаються ustalеними правилами взаємодії в суспільстві чи певній його ділянці. Політичні умови визначаються конструюванням суб'єктних позицій колективних акторів та зв'язків між ними. Фантазматичні умови стосуються афективних інвестицій індивідів в політичні проекти, до яких вони залучені. Зрештою, як і в фукіанському аналізі, в пост-фундаційному аналізі пояснення, — це пояснення того, як стали можливими саме такі висловлювання, в той час як інші були заблоковані.

Пояснення в критичному дискурс-аналізі: причинно-наслідкові зв'язки. Критичний дискурс-аналіз — методологія запропонована британським лінгвістом Норманом Фейрклафом (Fairclough, 1989, 2009). Її теоретичним підґрунтям окрім теорії дискурсу Фуко є також теорія комунікативної раціональності Габермаса, теорії ідеології Альтюссера, Маркса, Адорно та Горкгаймера. Фейрклаф є автором тривірневої моделі дискурсу, що складається з тексту, інтеракції та соціального контексту (Fairclough, 1989). Текст — це сукупність висловлювань, які виробляються та інтерпретуються в процесі взаємодії в певній суспільній ділянці. Правила

цієї взаємодії в свою чергу визначаються правилами ширшого соціального контексту, який включає як дискурсивні, так і недискурсивні елементи. Пояснення в моделі Фейрклафа відбувається через встановлення причинно-наслідкових зв'язків між цими трьома рівнями. Текстові паттерни (граматичні, синтаксичні, стилістичні, композиційні) в певній дискурсивній практиці визначаються закріпленими в ній правилами створення та інтерпретації текстів. Відповідно, пояснити ці паттерни означає виявити конвенції, що за ними стоять. Конвенції дискурсивної практики в свою чергу визначаються ширшим соціальним контекстом, зокрема стосунками домінування в ньому. На цьому рівні основним напрямком пояснення для Фейрклафа є економічний: спосіб виробництва, розподіл праці і класова організація суспільства є визначальними для дискурсивних правил і конвенцій в усіх його ділянках (вплив марксисту). Таким чином пояснення в критичному дискурс-аналізі, — це виявлення серії причинно-наслідкових зв'язків, що пов'язують правила соціальної взаємодії та мовленнєві практики, яке може рухатися в обох напрямках (зміни в правилах визначають зміни в практиках, і навпаки, — зміни в практиках ведуть до змін в соціальному порядку).

Таким чином, відмінності між способами пояснення зумовлені в першу чергу відмінностями в онтологічних засновках трьох методологій. Фукіанський дискурс-аналіз і пост-фундаційний дискурс-аналіз не проводять чіткого розмежування між дискурсивними та недискурсивними практиками; критичний дискурс-аналіз натомість розділяє дискурсивні і недискурсивні практики, зокрема, виділяючи економіку як привілейовану недискурсивну практику, що є визначальною для дискурсивних практик спільноти.

Розглянуті методи мають свої сильні та слабкі сторони. Розгляд умов існування в фукіанському дискурс-аналізі уможливорює радикальну соціальну критику без ризику політичних спекуляцій (за рахунок відмови від суджень «другого рівня») (Kendall & Wickham, 1998), проте метод часто критикують за описовість і відсутність власне пояснень (Dreyfus & Rabinow, 2014). Критичний-дискурс-аналіз уможливорює чіткі пояснення причин окремих дискурсивних подій та змін в дискурсивних порядках, проте тенденція до пошуку прихованих правил соціальної взаємодії за висловлюваннями часто призводить до спекулятивних висновків, особливо коли критичний дискурс-аналіз спирається винятково на аналіз текстів (без додавання спостережень за соціальною практикою чи інтерв'ювання її учасників) (Philo, 2007). Пост-фундаційний дискурс-аналіз підтримує баланс між описом та поясненням.

ДИСКУРС-АНАЛІЗ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ДИНАМІКИ КУЛЬТУРНИХ ЗНАЧЕНЬ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Сорока Юлія Георгіївна

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Дискурс-аналіз, спрямований на вивчення стосунків влади в суспільстві, має значний потенціал використання у дослідженні ролі культури у відтворенні влади в суспільстві. Таке дослідження, наприклад, орієнтоване на виокремлення культурних механізмів влади [1], їх конкретних проявів та форм реалізації у визначених умовах [2], потребує вивчення актуальних символів, їх виникнення, деактуалізації, конкуренції з іншими символами, тобто динаміки культурних значень. Різні варіанти дискурс-аналізу, відповідно пов'язані з концепціями М. Фуко, Т. ван Дейка, Е. Лакло та Ш. Муф, Н. Феркло та ін., дозволяють пропонувати й обґрунтовувати, перевіряти гіпотези щодо процесів дискурсивної реальності: структури та походження значень, їх динаміки, зв'язків, носіїв, поширювачів тощо.

В умовах соціальної нестабільності та війни, якими є останні чотири роки в Україні, коли диспозиції та уявлення широких мас населення швидко змінювалися, зокрема у форматі стосунків ворожнечі, і ці зміни неможливо було пов'язати зі зрушеннями в матеріальних аспектах соціального життя [2], дискурс-аналіз стає високо затребуваним як метод дослідження та засіб пояснення. В цих умовах, коли стосунки ворожості драматично роз'єднують родини, дружні кола, сусідські та партнерські стосунки тощо, дискурс-аналіз здатен продемонструвати певний гуманістичний потенціал. А саме: він спрямовує увагу на дискурс, який відтворює та підсилює значення ворожості, актуалізує відповідні йому емоції та дії, тобто сконструйовану і тому змінювальну сутність, створюючи таким чином альтернативу поясненню ситуації через приписування певним групам хдатності до ворожості та насилля.

Також треба підкреслити потенціал дискурс-аналізу щодо об'єктивації позиції дослідника в перспективі владних стосунків через аналіз академічного дискурсу [3], де він стає методичним продовженням позиції соціальної відповідальності дослідників [4]. Розвиток академічної позиції в громадському вимірі також затребує метод дискурс-аналізу для протидії владним стратегіям соціальної диференціації.

університету. Том 18. Випуск 3 (19). Соціологія і політичні науки. Збірник наукових праць. — Одеса. — 2013. — С.130-137. 2. Сорока Ю.Г. Номінації колективних ідентичностей в блогосфері актуальних подій / Ю.Г. Сорока // Мінливості культури: соціологічні проєкції / За ред. Н. Костенко. — К.: Інститут соціології НАН України, 2015. — С. 371–419; Soroka Ju. Denaturalisation of Collective Identities within pro-Euromaidan Discourse (on field of Facebook Representation) // Wladzasadzenia. — 2016, #8. 3. Soroka Ju. Hostility towards internal displaced people: researcher contribution to its formation / Ю. Г. Сорока // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Випуск 37. — Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2016. — С. 125–128. 4. Сорока Ю. Г. Питання про відповідальність соціальної науки: актуальні рефлексії / Ю.Г. Сорока. — Електронний ресурс. Доступ до ресурсу: <http://ua.boell.org/uk/2015/06/30/pitannya-pro-vidpovidalnist-socialnoyi-nauki-aktualni-refleksiji>

ПАРАДОКСАЛЬНОСТЬ ДИСКУРС-АНАЛИЗА В СОЦИОЛОГИИ

Литовченко Артем Дмитриевич,

кандидат социологических наук, доцент кафедры политической социологии
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Дискурс-анализ в социологии уже давно не гость – благодаря, как минимум, Т. А. ван Дейку, Н. Фэркло, Э. Лакло и Ш. Муфф. Он достаточно прочно вписался в перечень социологических методов, хотя отношение к нему остается неоднозначным.

Тому есть причины. Наиболее очевидная – сопротивление из перспективы, где научность социологии ассоциируется исключительно с количественными методами исследования. Ещё одна причина – междисциплинарный характер и дискурсивных теорий, и самого метода в большинстве его разновидностей. Междисциплинарность существенно расширяет как теоретический, так и эмпирический исследовательский горизонт. Однако в то же время она усложняет задачу; соответственно, социолингвистическая аура дискурс-анализа раздражает и отпугивает исследователей.

Следующая причина – сложность процедуры дискурс-анализа (как например, в полной версии дискурс-анализа Т. А. ван Дейка), понижающая валидность и верифицируемость результатов. Добавим к этому ещё и типичную для большинства качественных методов высокую интерпретативную зависимость результатов.

Конечно, в нашем распоряжении – весь комплект отработанных оправданий «качественников»: иная логика метода, принцип насыщения информацией, высокий уровень подготовки и вовлечённости исследователя, etc. Но в конечном итоге всё равно «считать нечего», а вместо результатов имеем сплошную исследовательскую позицию, чтобы не сказать – позу.

Чем же в таком случае объяснить проникновение дискурс-анализа в социологию? Чем объясняется его достаточно высокая востребованность при указанных проблемах? Парадокс заключается в том, что проблемы и причины подозрительного отношения к дискурс-анализу во многом являются источниками его популярности. Мода на дискурс-анализ в немалой степени была следствием недовольства ограниченными возможностями математических методов, их неспособностью зафиксировать значимые, но «нерепрезентативные» детали и нюансы. Сложность и процедурная непрозрачность позволяли погружающимся в проблематику дискурс-анализа исследователям чувствовать себя членами тайного общества, ордена избранных, владеющих сакральным языком и средствами познания.

Вопрос возможного преодоления (или использования) парадоксальности дискурс-анализа в социологии имеет положительный ответ. Во-первых, есть примеры авторских подходов, не страдающих лингворедукционизмом, в которых более-менее удачно соблюден баланс между верифицируемостью и интерпретативностью и при этом достаточно ясно прописана доступная процедура анализа. В качестве такого примера можно упомянуть версию критического дискурс-анализа Н. Фэркло. И. Бойко и Л. Климанская уличают этот подход в базировании на лингвистике, «отсутствии субъекта» в его версии дискурс-анализа и сосредоточении на микроструктурах языка [1, с. 106]. Полагаю, Н. Фэркло, испытавший в большей степени влияние Л. Альтюссера и П. Бурдьё, нежели М. Фуко, не ограничивает свой подход макро- или микроуровнем, и демонстрирует здравый скепсис в отношении всемогущества дискурса, которое склонны постулировать структуралисты, уравнивая в значимости дискурсивные практики с собственно социальными (не-дискурсивными). Последнее резко повышает «социологическую пригодность» КДА Н. Фэркло; нельзя не отметить его принципиального и процедурного сходства с предложенной автором этих тезисов в первой половине нулевых структурно-деятельностной концепцией дискурса [3]. Во-вторых, существуют и конкретные примеры успешного применения дискурс-анализа в социологических целях, есть они и в отечественной социологии, достаточно назвать работы молодых исследовательниц М. Малачевской-Данчак [5] и О. Зубаревой [2].

Но достаточно ли этих примеров для преодоления исходной парадоксальности? Вряд ли. Статус дискурс-анализа в социологии всё так же парадоксален; актуальны все рассмотренные выше теоретико-методологические проблемы, а сам дискурс-анализ всё ещё не стал подлинно социологическим методом.

Полагаю, помощь в достижении «подлинной социологичности» может тактика, сочетающая исследовательскую сдержанность с научной рефлексией. Не нужно ожидать от дискурс-анализа исключительных результатов, не нужно приписывать ему возможности вскрывать уникальные и недоступные иным исследовательским методам социальные взаимосвязи. В большинстве случаев дискурс-анализ в социологии эффективен в качестве дополнительного метода исследования, уточняющего или расширяющего результаты, полученные при помощи других методов. Одна из немногих предметных исследовательских сфер, где дискурс-анализ способен дать действительно уникальные и значимые результаты – это социология социологии. Исследование социологического дискурса в целом и конкретно украинской социологии позволит обойти непроницаемые для иных методов барьеры корпоративного умолчания, коллегиального пакта о ненападении, позитивирующей персонификации идей и теорий. Если говорить о критическом дискурс-анализе, то он позволит вскрыть то, о чём в социологической среде просто не принято говорить в силу перечисленных выше особенностей профессионального бытия. Обозначить границу и взаимопроникновения между наукой институций и наукой учёных; диагностировать неявные программы и зафиксировать не формализованные заказы, от государственного до цехового; разобраться в собственных неявных или подавляемых мотивах, зафиксировать их как фактор направления научного развития, – это действительно задача незаурядная, и её решение будет немалым научным достижением. Отдельные индивидуальные попытки дискурс-анализа социологического дискурса в постсоветской [4] и собственно отечественной [5] социологии присутствуют, однако их эффект далёк от того, что мог бы быть достигнут реализацией масштабного группового проекта по применению дискурс-анализа как метода социологии социологии. По крайней мере, парадоксальность дискурс-анализа в социологии если и не была бы преодолена, то заметно снизила бы своё давление на дальнейшее развитие дискурс-анализа как социологического метода.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бойко І. Соціологічна версія дискурс-аналізу / Ірина Бойко, Лариса Климанська / *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць.* – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 104-110. 2. Зубарева О. І. *Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації:* автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд. соціол. наук: 22.00.01 / Зубарева Оксана Ігорівна. – Харків, 2015. – 21 с. 3. Литовченко А. Д. *Поняття дискурса в соціологічному примененні / Артем Литовченко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць.* – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 137-139. 4. Качанов Ю. Л. *Автономія і структури соціологічного дискурсу / Ю. Л. Качанов, Ю. В. Маркова.* – М.: Университетская книга, 2010. – 320 с. 5. Малачівська-Данчак М. П. *Конструювання соціальних проблем у дискурсивних практиках сучасного українського суспільства:* автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд. соціол. наук: 22.00.01 / Мар'яна Петрівна Малачівська-Данчак. – Харків, 2014. – 23 с.

ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА ВИДАННЯ DISCOURSE & SOCIETY: ЦЕНТРАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОДІСВОЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ТЕМАТИЗАЦІЇ

Дзюба Ольга Михайлівна

аспірантка кафедри соціології,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

«Discourse & Society» – один з найвідоміших журналів з дискурс-аналізу в світі, що був заснований у 1990 р., а його матеріали дають можливість уявити тематичну та методологічну динаміку відповідного академічного поля.

У 1990-1999 роках, коли закінчилася холодна війна аналіз політичного дискурсу представлений не тільки промовами політиків, але й його медіа відтворенням, і тим, як він конструюється в повсякденному житті. Дослідники звертають увагу на те, як метафори «кочують» з однієї мови в інший, і цікавляться проблемами сприйняття. Другою за популярністю темою є дискурс расової, етнічної та національної ідентичності, а також аналіз неонацистського дискурсу, hate speech в ЗМІ і різних форм дискримінації за цією ознакою в міжособистісній, комунікації в державних і комерційних сферах. Третя за поширеністю тема – гендер. У цей період вийшов цілий номер, присвячений темі дискурсивного відтворення гендерної нерівності. Досліджень, присвячених темі конфесійних груп, не виявлено. Є роботи про расову та національну нерівність, однак без акценту на релігійних особливостях виділених груп.

В публікаціях 2000-2009 років політичний дискурс залишається в зоні уваги дослідників, але перше місце посідає тема расової, етнічної та національної дискримінації. Якщо порівнювати з попереднім періодом,

висвітлення цієї теми збільшилося вдвічі. Західний світ приголомшений подіями 11 вересня, і дискурс-аналітики також: у 2004 році виходить здвоєний номер, присвячений трагічним подіям. Основний фокус – промови політиків США, в першу чергу, спіч Дж. Буша мл. про «превентивну війну» та «новий світовий порядок». Розподіл світу на «нас» і «них», формування нового образу ворога для західного світу хвилює аналітиків з 8 країн світу. Ні в одній зі статей не фігурують, як ключові, слова «мусульманин» або «іслам», хоча і зустрічаються слова «тероризм» і «Саддам Хусейн», «Осама бен Ладен». Відповідальність за формування «нового образу ворога» для західного світу покладається, на думку дискурс-аналітиків, на президента Дж. Буша мл. та його адміністрацію.

В цей період з'являються перші статті, пов'язані з мусульманською темою [1, 2, 3]. Аналізуються листи до редакції від читачів, стурбованих зростаючою кількістю вихідців з мусульманських країн в Великобританії та загрозою безпеці в цьому контексті. Дослідники зі Словенії і Австралії представили аналіз реконцептуалізації мови Дж. Буша мл. в сербських ЗМІ. Автор з Оману застосовує КДА у поєднанні з корпусним аналізом, щоб дослідити, як в англомовних арабських ЗМІ відтворюється європоцентричний дискурс.

В 2010 - 2017 роках інтерес до політики, як і до гендеру, в продовжує потроху знижуватись, хоча ці теми все одно входять до трьох найбільш значущих тем. Значно підвищується цікавість темою іміграції, імігрантів в різних країнах світу. З'являється трохи більше статей, присвячених мусульманам [4, 5, 6, 7]. Досліджуються такі теми, як дискурс щодо вахабізму; аналізується запис слухань в конгресі «про масштаби радикалізації мусульманського співтовариства в Америці»; вживається термін «ісламофобія»; досліджується, чи має місце ісламофобія (тобто страх релігії іслам), «мусульманофобія» (тобто страх щодо релігійної спільноти), або прояви «расизму».

Таким чином, можна вважати, що увага авторів Discourse & Society до дискурсу тих чи інших груп пов'язана з інтенсифікацією відповідного дискурсу у суспільстві. Якщо розглядати виникнення інтересу дослідників до дискурсу про мусульман, то воно пов'язане з трагедією 11 вересня. Однак не подія як така призвела до поширення дискурсу про мусульман і іслам, а саме промова президента США Джорджа Буша мл. про «новий світовий порядок» і подальше її відтворення в регіональних ЗМІ різних країн світу. Цього висновку дійшли і інші дослідники. Так, наприклад, бразильські дослідники І. де Кастро і Р. де Мораїш [8, 9] досліджували центральні бразильські видання за період до та після подій 11 вересня 2001 р. В результаті вони встановили, що існує чіткий поділ між мусульманським дискурсом в ЗМІ до і після 11 вересня 2001 року. «Східний дискурс побудував кордон, який відокремлює «нас», західних, від «іншого», «східного» [8, 153].

Крім цього, в публікаціях відсутні дослідження конфесійних груп, окрім мусульманських. Це не означає, що представники інших конфесійних груп дискурсивно не дискримінуються, скоріше їх дискримінація поки що не привертає уваги редакції провідного світового видання, присвяченого дискурс-аналізу.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Richardson J.E. 'Now is the time to put an end to all this': argumentative discourse theory and 'letters to editor'. / J.E. Richardson // Discourse & Society. – 2001. – №2. – С. 143-168. 2. Erjavec K., Volcic Z. 'War on terrorism' as a discursive battleground: Serbian recontextualization of G.W. Bush's discourse. / K. Erjavec, Z. Volcic // Discourse & Society. – 2007. – 2. – С. 123-137. 3. Hakam J. The 'cartoons controversy': a Critical Discourse Analysis of English-language Arab newspaper discourse // J. Hakam // Discourse & Society. – 2009. – №1. – С. 33-57. 4. Salama A.H.Y. Ideological collocation and the recontextualization of Wahhabi-Saudi Islam post-9/11: A synergy of corpus linguistics and critical discourse analysis. / A.H.Y. Salama // Discourse & Society. – 2011. – №3. – С. 315-342. 5. Saghaye-Biria H. American Muslims as radicals? A critical discourse analysis of the US congressional hearing on 'The Extent of Radicalization in the American Muslim Community and That Community's Response'. / H. Saghaye-Biria // Discourse & Society. – 2012. – №5. – С. 508-524. 6. Cheng J. E. Islamophobia, Muslimophobia or racism? Parliamentary discourses on Islam and Muslims in debates on the minaret ban in Switzerland. / J. E. Cheng // Discourse & Society. – 2015. – №5. – С. 562-586. 7. Törnberg A., Törnberg P. Combining CDA and topic modeling: Analyzing discursive connections between Islamophobia and anti-feminism on an online forum. / A. Törnberg, P. Törnberg // Discourse & Society. – 2016. – №4. – С. 401-422. 8. Casto I. C. S. Orientalismo na imprensa brasileira. A representação de árabes e muçulmanos nos jornais/Folha de São Paulo e O Estado de São Paulo antes e depois de 11 de setembro de 2001 : дис. – Universidade de São Paulo, 2007; 9. de Moraes R. S. O discurso sobre o muçulmano na imprensa brasileira: o caso da revista Veja : дис. – Universidade de São Paulo, 2011.

ВИКОРИСТАННЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Білозеров Костянтин Олександрович,

студент магістратури соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Сьогоднішня ситуація в Україні і в світі складається таким чином, що не можна не говорити про проблему бідності. Про формування глобальної бідності і локального багатства писав Зигмунт Бауман [1], схожі тези висловлював Ульріх Бек [2] і цілий ряд інших дослідників. Сучасні економічні, політичні та соціальні процеси все частіше призводять дослідників до думок про необхідність дослідження бідності як на локальному (регіональному, державному), так і на глобальному рівнях (міжнародні порівняльні дослідження). Однак ці дослідження часто підпорядковані економічному детермінізму і ігнорують цілий ряд інших проблем, які також

потребують аналізу. Ми пропонуємо зосередити увагу на дискурсивній складовій конструювання бідності, яка тільки починає активно вивчатися дослідниками. Все це означає, що нам необхідно підключати нові підходи до вивчення цієї проблематики і призводить нас до необхідності використання дискурс-аналізу.

Дискурс-аналіз є методом, який швидко розвивається, поступово завойовує своє право на існування серед інших соціологічних методів і проходить процес становлення у вітчизняній соціології. Одним з ключових переваг даного методу є те, що він використовується і доповнюється не тільки соціологією, а й цілим рядом інших дисциплін, які збагачують його і створюють фундамент для міждисциплінарних досліджень на його основі. Дискурс-аналіз використовується і доповнюється філософією, лінгвістикою, політологією та цілим рядом інших дисциплін.

Використання дискурс-аналізу у вивченні бідності може стати новим поштовхом для актуалізації старої проблеми і дати необхідний новий контекст вивчення, який дозволить знайти нові проблемні точки і (ре)актуалізує старі. При вивченні бідності за допомогою дискурс-аналізу у нас з'явиться можливість розглянути процеси стигматизації, соціальної ізоляції та геттоїзації з новою перспективи, оскільки до цього вони вивчалися лише через призму економічної і рідше культурної стратифікації, що дозволить проаналізувати ті смисли, які сьогодні пов'язані з бідністю, як у свідомості людей, так і в процесі (від)творення в соціальній системі. Дискурс-аналіз дозволить акцентувати увагу на ряді неочевидних і не актуалізованих аспектах проблеми, але не повинен перетворюватися в панацею. За допомогою дискурс-аналізу ми можемо розглядати проблему бідності в динаміці (хто, як і в який момент часу намагався приховувати, або навпаки виявляти цю проблему), отримуємо можливість аналізувати політико-ідеологічний контекст процесів латентизації або спекуляції на цій проблемі, можемо аналізувати процеси конструювання і (від)творення соціальних груп і отримуємо цілий ряд інших переваг при дослідженні та аналізі. Але варто зазначити, що при істотному потенціалі, дискурс-аналіз може дати набагато більше в зв'язці з іншими методами (як якісними, так і кількісними).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред В. Л. Иноземцева; Центр исслед. постиндустр. о-ва, журн. «Свободная мысль». – Москва: Логос, 2002. 2. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. – 464 с.

«КРУГЛИЙ СТИЛ» 2

ПРОБЛЕМА ДОМУ В СОЦІОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВІ. ДІАЛОГ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

ДРАМАТИЗАЦІЯ ІДЕЙ: ПРОБЛЕМА ДОМА

Ковалёва Иделаида Дмитриевна

кандидат философских наук, профессор кафедры социологии
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Проблема дома в историко-социологическом контексте рассматривается с учётом драматизации идей, которая позволяет сосредоточить внимание на том, что проблема дома то возникает, то исчезает, отдавая свой материал другим наукам, то вновь возвращается в лоно социологии, приобретая новые черты и значение, становясь принципиально важной в рамках той или другой концепции. Ценность проблемы определяется и тем, что нет другого фрагмента бытия, который был бы так тесно взаимосвязан с судьбой личности и общества.

Четкого и однозначного определения термина «Дом» мы не найдём. Хорошо известно, что уже фольклор располагает обширным полем символики, символов и самых разнообразных суждений, когда речь заходит о доме.

Обращаясь к истории социологии, мы убеждаемся, что интерес к теоретическому анализу проблемы дома, появился далеко не сразу. Хотя можно сказать, что предпосылки для такого анализа имели место и его ожидание было вполне оправдано.

Достаточно вспомнить представителей Чикагской школы и их исследования проблем маргинальной личности, семьи, экологии города и т. д. Интересуясь жизнью людей, некоторые из них приходят к выводу: сознание рода выступает компонентом развивающегося общества.

Непосредственный интерес к проблеме дома мы находим у представителей формальной социологии: Г. Зиммеля и Ф. Тённиса. Но если проблема дома высвечивается в таких работах Г. Зиммеля, как «Руина», в которой анализируется процесс разрушения великих произведений зодчества, и «Женская культура», которая так или иначе связана с домом и очагом [1], то в работе Ф. Тённиса «Общность и общество» [2] мы находим подробную характеристику взаимосвязи изменения дома и общества.

Может представлять определённый интерес позиция Норберта Элиаса, который свой подход к анализу королевского дома описывает как фигуративный [3].

С разных теоретических позиций, выделяя свои аспекты виденья проблемы дома мы находим в трудах Альфреда Шютца, Энтони Гидденса, Мишеля Фуко и других социологов.

Разнообразный историко-социологический материал позволяет осмыслить взаимозависимость жизненных ситуаций личности и дома, увидеть связь процессов маргинализации общества и судьбы людей, так или иначе связанных с домом.

Обращаясь к такому неоднозначному по своим функциям явлению, как дом, мы убеждаемся, что перед нами реальность предстаёт в её внутреннем и внешнем проявлении, а драматизация идей создает дополнительные предпосылки для актуализации межпредметных связей и контактов.

Обращаясь к антропологии, этнографии, эстетике, интересующимся проблемой дома, мы часто убеждаемся, как созвучны проблемы, термины, принципы исследования.

В учебном процессе нас, прежде всего, интересует эстетика и искусство, с его многообразием форм изображения дома и жизненных ситуаций. Эстетику интересует гармония дома, формирование эстетических ценностей личности и их роли в судьбе человека.

Особый интерес может представлять работа Ю. М. Лотмана [4], где проблема дома рассматривается в системе культуры. Он писал: «В поэзии Пушкина второй половины 1820-х – 1830-х гг. тема Дома становится идейным фокусом, вбирающим в себя мысли о культурной традиции, истории, гуманности и «самостоянии человека». В творчестве Гоголя она получает законченное развитие в виде противопоставления, с одной стороны, Дома – дьявольскому анtidому (публичный дом, канцелярия «Петербургских повестей»), а, с другой, бездомья, Дороги, как высшей ценности, – замкнутому эгоизму жизни в домах» [4, с. 265].

Анализируя работу М. Булгакова «Мастер и Маргарита», Ю. М. Лотман выходит на проблемы бездомья, ложного дома, псевдодома и т. д., а также рассматривает Дом как художественное отражение социального бытия, как объект художественного восприятия жизни. Предложенный материал говорит о важности проблемы и определяет стратегию изложения в курсе истории социологии. Обращение к различным методическим приемам (диалог, этюд, эссе и т. д.) способствуют не только развитию социологического воображения, но и пробуждают интерес к качественным исследованиям, так как здесь

появляется возможность осмыслить личный опыт и возможности с учётом реальных жизненных ситуаций. Возрастает понимание роли и значения дома, важность межпредметного подхода к анализу проблемы.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Зиммель Г. Избранное. – Т. 2. – М.: Юрист, 1996. – С. 227-265. 2. Тённис Ф. Общность и общество. – Санкт-Петербург.: Владимир Даль, 2002. – С. 39-53. 3. Элиас Н. О процессе цивилизации. – Т. 2. – М., СПб.: Университетская книга. – 2001. – С. 91-103. 4. Лотман Ю. Дом в «Мастере и Маргарите» / Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки русской культуры, 1966. – С. 264-275.

СОЛДАТ, ВОЗВРАЩАЮЩИЙСЯ ДОМОЙ: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ИДЕЙ А. ШЮТЦА

Даниленко Оксана Акимовна

доктор социологических наук

профессор кафедры политической социологии

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Работы А. Шютца «Возвращающийся домой» (1945) [1] и «Чужой: социально-психологический очерк» (1944) [2] содержат целый ряд идей, актуальность которых для современного украинского общества трудно переоценить: они позволяют анализировать в контексте социологии повседневности и проблемы вынужденных переселенцев в Украине, и проблемы трудовых мигрантов, и, конечно же, проблему адаптации солдат и офицеров украинской армии, возвращающихся сегодня из зоны АТО.

Ценным в социологическом наследии А. Шютца является то, что он пытается концептуализировать понятие «дом» в русле социологии повседневности, подчеркивая многообразие субъективных смыслов и прочтений, обращаясь при этом к поиску интересубъективности, прежде всего, через рассмотрение символического значения дома. Несмотря на то, что А. Шютц отмечает, что «символическая характеристика понятия «дом» эмоционально окрашена и трудна для описания...», поскольку «дом означает разное для разных людей», он всё-таки указывает, что дом – «это особый способ жизни, составленный из маленьких и привычных элементов, которые нам дороги» [3, с.551], и это можно считать рабочим определением дома, которое дано А. Шютцем в русле социологии повседневности.

Предлагается сконцентрировать внимание на варианте применения основных положений социологии повседневности А. Шютца к исследованию жизненного мира солдата в современной Украине. С 2015 года я занимаюсь разработкой и применением методологии и методов исследования этой проблемы на стыке социологии конфликта и социологии повседневности, выявляя сложности и возможности применения качественных методов социологии к исследованию проблемы дома и возвращающегося домой, а с 2016 года провожу интервью с солдатами, вернувшимися домой из зоны АТО, сочетая биографический и лингвоконфликтологический методы (о методологии исследования можно прочитать в статье [4]), а также тактики истории жизни и истории семьи. В ходе этого исследования был выявлен ряд сложностей социологического измерения проблемы и необходимость дальнейшей интерпретации и развития ключевых положений социологии повседневности А. Шютца с учетом специфики исследуемой ситуации. В настоящий момент в центре внимания оказались два интервью, рассматриваемые как два контрастных случая, кейса: первый случай – ситуация солдата, который вернулся домой и чувствует, что он здесь может быть полезен и нужен, который адаптировался и обустроивает свой дом, вернулся к своей мирной профессии; второй случай – ситуация солдата, который «так и не вернулся» и после демобилизации чувствовал себя, как будто бы он лишь ненадолго в отпуске и должен снова вернуться на войну, что он там нужней (а потому вскоре после интервью снова ушел в АТО, теперь уже по контракту).

И хотя идеи А. Шютца имеют значительный эвристический потенциал для исследования случая солдата, вернувшегося домой, однако целый ряд моментов нуждаются в переосмыслении. Анализ исследовательского процесса и результатов позволил выделить следующие основные направления интерпретации ключевых положений А. Шютца применительно к современным условиям развития общества и к специфике ситуации в Украине.

1. Переосмысление идей А. Шютца с учетом развития современных информационных технологий и средств коммуникации.

Это связано с тем, что работа «Возвращающийся домой» была написана более пятидесяти лет назад, когда не было таких возможностей коммуникации с теми, кто остался дома, возможностей, которые связаны с современными информационными технологиями и развитием средств коммуникации и позволяют сократить разрыв в общении при расставании на длительное время, и, возможно, даже способствуют тому, что сохраняются общие темы, и нет такого резкого скачка в отслеживании изменений в системе релевантности. Это подтверждает анализ текстов интервью с солдатами и членами их семей в двух контрастных вариантах, по каждому из которых предлагаю рассмотреть примеры, выявленные на основе анализа текстов проведенных интервью.

2. Учет специфики ситуации солдата, возвращающегося домой в современной Украине.

Специфическим является случай солдата в современной Украине: такого рода ситуация, которая связана с различными образами конфликта, различными интерпретациями событий населением на Родине солдата – это совершенно не учитывается в работе А. Шютца. Хотя, следует отметить, что не только украинский конфликт имеет различные образы конфликта, в мировой практике можно привести и другие примеры таких случаев, связанных с военными действиями и различиями интерпретаций, поэтому случай украинского солдата нуждается в концептуализации и осмыслении с учетом особенностей данной ситуации.

Возможность исследования обозначенных проблем, связанных с конфликтом интерпретаций и различными образами конфликта, реализуется на уровне методологии через синтез социологии повседневности и социологии конфликта, а на уровне методов исследования – через синтез биографического метода [5] [6] и авторского лингвоконфликтологического метода [7] [8] [9], который учитывает различные образы конфликтов, формируемые в пересечении различных дискурсов (о значении образов конфликта при осуществлении лингвоконфликтологической экспертизы см., например, [8], о процедуре интервью в сочетании биографического и лингвоконфликтологического метода – см. [9]).

3. *Особенности социологического измерения, в том числе формулировки вопросов, при осуществлении качественных социологических исследований* – как узнать, что означает «дом»? Как выявить различные образы конфликта? Как выйти на обсуждение конфликтов, с которыми сталкивается солдат, вернувшийся домой?

При проведении интервью с солдатами, вернувшимися домой, процедура интервью представляет собой следующее. Первая часть интервью – это биографическое интервью (в варианте, который предлагает Г. Розенталь, нарративно-биографическое [5]), с минимальным вмешательством интервьюера, включающее в себя также фазу уточняющих вопросов по биографическому нарративу, полученному в результате ответа на вопрос: «Расскажите о своей жизни...», в которых используются формулировки, полученные в биографическом нарративе. Вторая часть – глубинное проблемно-ориентированное интервью, в том числе с применением лингвоконфликтологических индикаторов, позволяющих выйти на отображение различных образов конфликта, связанных с различными дискурсами. При проведении глубинных проблемно-ориентированных интервью я следовала логике работы А. Шютца «Возвращающийся домой» и вопрос о доме сформулировала следующим образом: «Что означает для Вас «дом»?» Полученные ответы были интересны и многогранны. При обсуждении результатов во время участия в исследовательской мастерской Г. Розенталь в Центре качественных социологических исследований университета Геттингена имени Георга-Августа (Германия), я получила рекомендации, спрашивая о доме, формулировать вопросы следующим образом: «О чем Вы думали, когда вспоминали о доме во время Вашей службы в армии? Что Вы представляли, вспоминая о доме?». Эти формулировки являются существенным дополнением для получения более нарративных ответов, и представляется целесообразным использовать их в дальнейшем при исследовании проблемы дома. Кроме того, необходимо учитывать особенности мира вещей как отображения идентичности. И здесь полезно обратиться к работе немецкой исследовательницы, работающей в русле социологии повседневности и социологии культуры, А. Бош: «Потребление и исключение. Социология культуры вещей» [10], где особое внимание уделяется методу фотографии, активно развивающемуся в современной социологии. При проведении интервью с солдатами, возвращающимися домой, в современной Украине, также использовался метод фотографии.

Таким образом, для обсуждения предлагаются три проблемных блока: переосмысление идей о доме и возвращении домой с учетом развития информационных технологий; обоснование необходимости учитывать влияние различных образов конфликта на ситуацию солдата, возвращающегося домой, в современной Украине; развитие идей А. Шютца применительно к социологическому измерению проблемы солдата, возвращающегося домой. Предполагается анализ конкретных примеров и фрагментов текстов интервью на стыке социологии конфликта и социологии повседневности.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Schuetz A. The Homecomer In: *American Journal of Sociology*, Vol. 50. - No. 5 (Mar., 1945), The University of Chicago Press. - pp. 369-376. 2. Schuetz A. The Stranger: an Essay in Social Psychology In: *American Journal of Sociology*, Vol. 49. - No. 6 (May, 1944), The University of Chicago Press. - pp. 499-507. 3. Шюц А. Возвращающийся домой / Шюц А. Избранное : мир, светящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. В. Г. Николаева, С. В. Ромашко, Н. М. Смирновой. – М. : РОССПЭН, 2004. – С.550-556. 4. Даниленко О. А. «Возвращающийся домой» в современной Украине: постановка проблемы // *Український соціологічний журнал*. – 2015. – N 1-2. – С. 28-33. 5. Rosenthal G. Interpretative Sozialforschung. Eine Einführung. – Juventa Verlag Weinheim und München. – 2005. – 241 S. 6. Рождественская Е.Ю. Биографический метод в социологии / Е. Ю. Рождественская. – Москва : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 381 с. 7. Даниленко О.А. Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории – к формированию социокультурных идентичностей : монография / О. А. Даниленко. – Вильнюс: Изд-во ЕГУ, 2007. – 402 с. 8. Даниленко О. А. Аналитическая модель конфликта и образ конфликта: между системой и субъектом // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – N 1101. – Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», Вип.32. – Харків – 2014. – С. 30-34. 9. Даниленко О. А. Жизненный мир и социокультурные идентичности инженеров-мигрантов из постсоветских стран в Германию: постановка проблемы // *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка* : Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2013. – N 4. – С. 87-91. 10. Bosch A. Konsum und Exklusion. Eine Kulturosoziologie der Dinge. – Transcript Verlag, Bielefeld. – 2010. – 500 S.

ВТРАТА І ВІДНАЙДЕННЯ ВІДЧУТТЯ ДОМУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ*Живілова Маргарита Сергіївна*

викладач кафедри психології та соціології

Всеукраїнського Університету ПрАТ

«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м.Київ

«Відчувати себе як вдома» – це вираження високого ступеню знайомства та близькості»

«Той, що повертається до дому», А. Щютц [1, с. 210]

Вже більше ніж три роки Україна переживає військовий конфлікт. Війна є екстраординарним явищем, яке руйнує звичний порядок речей: змінює системи релевантностей та інтерпретативні схеми пояснення світу – необхідні для життя і взаємодії в суспільстві. Без перебільшень можна сказати, що війна змінює життєвий світ не тільки на тих територіях, де безпосередньо відбуваються бойові дії, де люди стають очевидцями страшних подій, а і взагалі у всій країні. Актуалізуються і набувають нових рис забуті у мирному житті категорії осмислення соціальної реальності, як, наприклад, «укриття», «евакуація». З'являються нові верстви населення: внутрішньо переміщені особи із зони проведення АТО на Донбасі та тимчасово невідконтрольній українському уряду АР Крим; воїни та ветерани АТО; родини загиблих та постраждалих в зоні АТО. Змінюється і наповнюється новими змістами життєвий світ по той бік розмежування. Питання об'єднання країни полягає не тільки у закінченні військових дій і розробці адекватної регіональної політики (яка б враховувала специфіку різноманітних регіонів країни: мову, історичну пам'ять, віросповідання), а і у розумінні новостворених життєвих світів із відбитком війни. У вітчизняній соціогуманітарній науці вже почався процес осмислення цієї проблеми [2], [3].

Статистичні дані демонструють, що вже більше ніж півтора мільйона громадян [4] із зони проведення АТО і АР Крим зареєстровані як внутрішньо переміщені особи. Вимушено залишаючи свої домівки, «переселенці» зіткнулись не тільки з побутовими проблемами, а і з руйнуванням звичного життєвого світу. Дехто втратив свій дім у буквальному сенсі, коли внаслідок військових дій дім було зруйнувало; дехто в фігуральному, коли вимушений був залишити вцілілу домівку через обстріли, гуманітарну кризу, безробіття та за іншими причинами. Люди переселялись у різні за розмірами міста, містечка і селища в різних куточках України та інших держав. Дехто залишив дім в одній куртці і з документами, дехто планомірно перевозив речі не один день. Але всі ці люди втратили таке знайоме, тепле відчуття дому, і віднайти його знову стало справою нелегкою. Для нормального життя в соціумі, людині необхідно віднайти консенсус із іншими. Коли звичний порядок речей зруйновано, руйнується і відчуття стабільності.

В дослідженні проблеми втрати і віднайдження відчуття дому внутрішньо переміщеними особами ми звертаємось до концептуальних рамок, які були застосовані А. Щютцем в роботі «Той, що повертається додому» [1] та І. Гофманом в роботі «Презентація себе іншим в повсякденному житті» [5]. А. Щютц на прикладі повернення американських солдат до дому з Другої світової війни пояснює, які метаморфози переживає життєвий світ людини, що повертається додому, і його родини, яка домівку не залишала. Чому для існування і взаємодії в суспільстві людині важливо мати відчуття дому і мати дім як такий? Тому, що саме вдома, в первинних соціальних групах формуються «ми-відносини», які характеризуються найвищим ступенем близькості, і в яких формуються і передаються інтерпретативні схеми світу, що складають системи релевантностей. Тобто, в родині, вдома закладаються і передаються ті первинні форми пояснення світу, на яких людина засновується у побудові відносин із іншими людьми, у спільній життєдіяльності із іншими. Звертаючись до драматургічної соціології І. Гофмана, додамо до цього, що дім, і відчуття, що ти вдома – це необхідний «тиловий регіон» (лаштунки, «задній план») для нормального поведіння і презентації себе у світі інших людей. Це місце – де ми відпочиваємо, знімаємо маски, де ми можемо бути справжніми.

Наративні інтерв'ю із мешканцями Галичини (10 інтерв'ю) (м. Львів, м. Івано-Франківськ, м. Дрогобич Львівської області) і Донбасу (10 інтерв'ю) (м. Луганськ, м. Старобільськ¹, смт. Троїцьке, смт. Новопсков Луганської області)², які проводились із метою більш глибокого розуміння життєвих світів регіонів³ (виявлення нової інформації про регіональні життєві світи, яку неможливо отримати кількісними методами дослідження і триангуляція із результатами опитувань) зафіксували зміни у повсякденні внаслідок війни.

¹ Інтерв'ю в м. Старобільськ було проведене як з корінними мешканцями, так і з вимушеними переселенцями із м. Луганська.

² Реалізовані в межах проекту «Життєві світи Сходу та Заходу України: рух на зустріч» проведеного ГО «Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму» та кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти 2014 року (Керівник –проф. Кононов І. Ф.) і доповнені у 2016 р.

³ Результати інтерв'ю див.: [6, 7].

Ситуація постійних змін робить людину «короткозорою» в плані погляду у майбутнє. Кожен день привносить нові зміни і повсякденне життя людини не може стабілізуватися, тому що відсутні рутинні дії. Кожного дня – нові дії і нові ситуації, з якими людина не звикла мати справу. Звідси, з одного боку, виникає відчуття тимчасовості, що відбито, зокрема, у наступному фрагменті інтерв'ю, в якому чоловік розповідає про ситуацію переселення: «...*воспринимаю, вот как-то ощущается, и жена, в том числе, говорит, мы с ней в этом одинаково мыслим, как-то временно это, для нас нет ощущения постоянности*¹» (чол., 29 р., Луганськ - Старобільськ, переселенець, спеціаліст з продажів). А, з іншого боку, – неможливість робити хоча б короткострокові плани і зосередженість на «тут-і-зараз». Згідно концептуальної схеми А. Щютца, це свідчить про втрату і пошуки систем релевантностей, і поки людина їх не знайде, відчуття змін і нестабільності не зникне.

Назвати, відчути певне місце своєю домівкою людина не може тільки за одним фактом ночівлі та проживання в певному місці. Дім – це місце куди хочеться вертатись, де б і як добре тобі не було. Тому що це місце, де людина може бути справжньою. Тому не дивно, що для переселенця «ідеєю фікс» стає бажання повернутись додому. Власне, це феномен «суму за домівкою», який описує А. Щютц [1]. Він пояснюється тим, що людина хоче повернутись у звичну систему відносин із оточенням вдома. Але будь-яке повернення додому – це вхід в інший світ, світ який змінився без тебе: «*Весь город порос бурьяном, все улицы были усыпаны стеклом... дома разбиты, обилие собак и кошек... Люди сразу постарели... Серые лица и потухшие глаза... Город после 4-х часов дня пустел, никого на улицах не было... Сейчас город хороший, нормальный, многое восстановлено, клумбы высажены. Город метут, город чистый*»² (жін., 64 р., м. Луганськ, пенсіонер).

«Віднайдення дому» внутрішньо переміщеними особами – це віднайдення себе, відтворення або нова побудова життєвого світу і процес цей триває.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Щютц А. Возвращающийся домой // Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии / Альфред Щютц. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – С 207-221. 2. Даниленко О. «Возвращающийся домой» в современной Украине: постановка проблемы // Оксана Даниленко / Український соціологічний журнал. 2015. № 1–2. С. 28-33. 3. Війна і трансформація повсякденності: жіночий погляд / Потарська Н., Дугчак О. - К.: Фонд ім. Г. Бьолля в Україні, 2015 р. – 40 с. 4. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/13554.html> (12.07.2017). 5. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М. : КАНОН-ПРЕСС, 2000. – 304 с. 6. Кононов И. Ф. Нарративы детства и юности в биографиях жителей Донбасса и Галичины Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. 2015. – №1 (3), С. 6 - 45. 7. Живілова М. С. Простір регіону в уявленнях молоді Донбасу та Галичини (за матеріалами біографічних інтерв'ю) / М. С. Живілова // Youth in Central and Eastern Europe Sociological Studies. 1 (5) /2016. – С. 51-68.

ДОМ КАК УСЛОВИЕ И ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ

Лигачева Алла Алексеевна
кандидат философских наук,
профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Харьковской академии дизайна и искусств

При рассмотрении данной проблемы представляется возможным сосредоточить внимание студентов и преподавателей на важности визуального фона – привлечении произведений изобразительного искусства, художественной литературы, примеров из области традиций и обычаев разных народов.

Визуальные представления рассматриваются как важное средство формирования социологического мышления студентов. Подтверждением такого подхода является неоднократное обращение к произведениям искусства таких известных социологов как Г. Зиммель, М. Фуко, Ф. Теннис и др.

Г. Зиммель обосновал причину своего неоднократного обращения к произведениям искусства для анализа социологических проблем. Он утверждал, что «эмпирически практическая созерцательность» дает иную картину мира, чем наука. Когда мир созерцает «живой субъект, - по мысли Г. Зиммеля, - в нем дан центр или отправной пункт, который переводит равномерную расположенность пространственных вещей в градуированный или перспективный порядок вокруг созерцающего»[3.с.51].

Полеми концептуального поиска дискурса познания проблемы дома в историко-социологическом контексте является сопоставление идей Ф. Тенниса [5] о традиционном доме и Э. Гидденса [2], рассматривавшего данную проблему в контексте глобализации.

¹ «... сприймаю, ось якось відчувається, і дружина, в тому числі каже, ми з нею в цьому однаково мислимо, як-то тимчасово це, для нас немає відчуття постійності».

² про Луганськ до та після бойових дій 2014 р.

Ф. Теннис анализировал проблему дома в контексте разграничения и противопоставления двух социальных отношений: общности, основанной на непосредственной эмоциональной близости людей и общества, построенного на рациональном расчете.

Общинные отношения опирались на следование традиции, где определяющими были эмоциональность, душевная склонность, сохранение собственной индивидуальности. Традиционный дом – это семья, а местом, где сохраняются традиции, является кухня.

П. А. Флоренский: «Исторически кухня есть святилище, а очаг – алтарь ее. Кухня – не только духовное средоточие дома, но и зерно, из которого и около которого вырос весь дом. Кухня – это храм религии рода, связующее начало поколений, и именно через нее поколения священны друг для друга и образуют священное единство, род, исторические корни всечеловеческой религии» [6.с.137].

В качестве иллюстрации идей Ф. Тенниса о традиционном доме возможно обратиться: 1) к обычаям славян при строительстве и обустройстве нового дома: перенос в новый дом из старого священного огня – уголька, который брали из старой печи и вносили в новый дом, чтобы зажечь семейный очаг; 2) к визуальному материалу: к интерьеру традиционного крестьянского дома, где почти каждая деталь несла в себе определенный смысл; 3) к произведениям художественной литературы.

Интересный материал содержится в повести «Детство» тульского писателя П. Романова [4], в фундаментальном труде В. Белова «Лад» [1], имеющей подзаголовок «Очерки о народной эстетике».

Э. Гидденс, характеризуя дискурс глобализации, отмечает, что она несет как позитивные универсалистские тенденции культурного диалога, так и опасность экспансии стереотипов массовой культуры, разрушительной для общества перспективы утраты национальной идентичности и отчуждения личности.

Главным сражением XXI века, по мысли Э. Гидденса, станет конфликт между фундаментализмом и космополитической толерантностью.

Действительно, XX век демонстрирует кардинальные изменения отношения к дому в его традиционном смысле как очага, вокруг которого собирается семья.

Личность изменяется, у нее появляются другие ценности и привычки.

Современный дом – место обитания семьи, где ее члены разобщены, а каждый стремится обрести свой комфортный «угол», уединившись от остальных.

Эти тенденции нашли свое отражение и в современной архитектуре, в дизайне интерьера, в котором часто реализуются стереотипы «массовой культуры».

В качестве примера можно обратиться к дизайн-стилю «лофт», возникшему в середине 50-х годов в США как жилье для бедных. Пустующие промышленные объекты были переоборудованы в дешевое жилье. Минимальное благоустройство ограничивалось наличием ванной и кухни.

Сформировался новый американский индустриальный стиль, в основе которого – соседство старого (кирпичная кладка, бетонные стены, дощатый пол) и нового (стекло, хром, ультрасовременная техника). Стиль «лофт» – чердачный стиль, как его иногда называют, переживает сейчас взлет популярности.

В качестве альтернативы проблемы дома в современной «массовой культуре» можно рассмотреть эко-дом – направление в современной архитектуре, приобретающее все большую популярность.

Эко-дом отвечает запросам современного общества на использование экологически чистых природных материалов с эффектом улавливания и удержания природного тепла, использования энергии солнца.

Современная архитектура предлагает самые разнообразные формы эко-дома, где человек может реализовать свои личностные предпочтения.

Сопоставительный анализ социологических концепций Ф. Тенниса и Э. Гидденса по проблеме дома с привлечением визуального материала дает возможность студенту глубже усвоить изучаемый материал.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Белов В. Лад. Очерки по народной эстетике. – М.: Молодая гвардия, 1989. 2. Гидденс Э. Устроение общества. Очерк теории структуризации – М.: Академический проспект, 2003. – 525 с. 3. Зиммель Г. Избранное. Созерцание жизни. т.2 – М.: Юрист, 1996 – 607с. 4. Романов П. Детство. – Тула: Приокское книжное издательство, 1984. 5. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии. – Санкт – Петербург: Владимир Даль, 2002 – 452с. 6. Флоренский П. Философия культа. Опыт православной антропологии. – М.: Мысль, 2004 – 686с.

МОДА У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОГО ДОМУ

Денисенко Ірина Дмитрівна

доктор філософських наук, професор,
декан факультету психології і соціології Харківського
національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Воронкова Анастасія Ігорівна

аспірант кафедри політології, соціології і культурології
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

Аналіз публікацій, присвячених вивченню проблемного поля дому, свідчить, що на сучасному етапі розвитку системи соціологічних знань дослідницький інтерес до нього з боку представників наукового співтовариства явно актуалізується. Предметом їх аналізу стають такі його аспекти як родинні традиції, стилі життя, гендерна нерівність тощо.

Очевидно, що більшість з вище перелічених проблем сучасного дома можна аналізувати з позиції презентації його як певного соціального простору. При цьому у якості методології дослідження пропонується використовувати теоретичні пропозиції з соціології символічних форм П. Бурдьє, представлені, перш за все, в його працях «Соціологія символічних форм» (1970), «Соціальні способи застосування фотографії» (1983), «Відмінності. Соціальна критика судження» (1987):

- концепцію габітусу;
- твердження про смак;
- положення про стилі життя.

Загальновідомо, що ці теоретичні пропозиції представлені автором в його дослідженнях у контексті розвитку ідеї про генезис соціальних класів.

«Габітус представляє собою, – за думкою французького дослідника, – структуровану систему практичних схем, що налаштована функціонувати як структура, що формує всі практики агента таким чином, що вони адаптуються до системи соціальних відносин, продуктом якої він являється», тобто, габітус формує стійкі системи диспозицій (соціальних відмінностей, що виявляються в певних варіантах) суб'єктів в певному соціальному просторі [1, с. 83].

Смак (як варіант культурного споживання – певної культурної практики) декларує і закріплює існуючі соціальні відмінності в суспільстві (тобто, у всіх сферах його функціонування). При цьому смак пропонується підрозділяти за трьома типами, які відповідають рівням соціального розшарування сучасного суспільства – на легітимний, середній і низький (масовий).

Стиль життя інтерпретується дослідником як синтез культурних і соціальних практик суб'єкта в умовах існування його габітусу і функціонування різних форм капіталу – економічного, культурного, соціального. Простір, що утворюється різними стилями життя, відповідно, відображає простір світу повсякденності суб'єкта.

Таким чином, габітус, смак і стиль життя кожного суб'єкта є символічним віддзеркаленням його класової приналежності. При цьому, перші два елементи в основному її формують, а останній – презентує її в його повсякденній практиці.

З цих методологічних позицій проблемне поле сучасного дому можна аналізувати як певний соціальний простір, який представлений тим або іншим стилем життя його господаря, і, відповідно, його приналежністю до того або іншого класу.

Цю стратегію дослідження пропонується доповнити зверненням до евристичного потенціалу концепту «мода», що інтерпретує її як складний феномен, який не зосереджується лише на одязі, а поширюється на усі сфери життєдіяльності індивіду.

З одного боку, передбачається (наприклад, з позиції міркувань Т. Веблена), що цей феномен притаманний суспільствам з чіткою ієрархією, де вона виконує низку функцій, основна з яких – візуалізація статусу і матеріального становища. З іншого – що це елемент кожного типу суспільства (у контексті тверджень Г. Зіммеля), який задовольняє потребу особистості в розбіжності, в прагненні до диференціації, до зміни, до виділення з загальної маси.

Тобто, з врахуванням цих пропозицій проблемне поле сучасного дому пропонується аналізувати в контексті акцентування дослідницького інтересу на визначенні рівня впливу моди на стиль життя його господаря. Цей показник пропонується розраховувати, виходячи із взаємодії двох вище позначених тенденцій функціонального потенціалу моди: прагнення зберегти і укріпити існуючі соціально-класові відмінності в конкретному суспільстві і прагнення їх нівелювати в контексті певного «виходу» за класичні, традиційні рівні смаку і, відповідно, стилі життя. Відповідно, насамперед, моменти взаємодії цих тенденцій

пропонується розглядати у межах аналізу таких елементів сучасного дому (певного соціального простору) як внутрішній інтер'єр, меблі, хобі, інші уподобання і переваги у повсякденному житті, дозвіллі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдые ; [пер. Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетей, 2005. – 576 с.

ДІМ ЯК КАТЕГОРІЯ ЖИТТЯ

Зубарев Олександр Сергійович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Проблема дому не є традиційною для соціології. Скоріше, ми можемо говорити про симптоматичну актуалізацію дому як соціокультурного феномену у зв'язку з більш звичними для соціології проблемами (занепад традиційного суспільства, жіноче питання, ресоціалізація солдатів тощо). Це свідчення того, що значення дому визнавалося, але, так би мовити, «екзистенціальне», тобто з точки зору життя як прагматичної реальності. І справді, дім має ціннісну вагу передусім для людини, що живе своїм повсякденним життям, для якої сьогодні й завтра – це «вічно вчорашнє» (згадаємо М. Гайдеггера), але не для науковця, для якого в науковій настанові важливими є зовсім інші сектори реальності. Саме приналежністю до повсякденного життєвого світу можна пояснити те, що дім довгий час не ставав предметом соціологічної рефлексії.

Між тим, дім є *категорією життя*. Цю тезу висуває у своїй роботі «Жіноча культура» німецький соціолог Г. Зіммель, якому ми завдячуємо однією з перших спроб тематизації дому в соціології. Ми спробуємо показати, у чому саме полягає категоріальне значення дому та окреслити можливості подальшого розвитку цього концепту.

Г. Зіммель звертається до проблеми дому у зв'язку з аналізом культури. На його переконання, культура у своїх об'єктивних характеристиках не є чимось безстатевим, більше того, і характер культури, і мірило нашої діяльності в царині культури пов'язані зі специфічною чоловічою енергією, почуттями, інтелектом [1, с.236]. Відтак, виникає щось на зразок чоловічої монополії на виробництво культури, яка утруднює або робить неможливою повноцінну реалізацію жіночої сутності (Г. Зіммель натуралізує жіноче та чоловіче) в об'єктивній, створеній чоловіками, культурі. Окреслюючи царини жіночої діяльності, що, навпаки, недоступні чоловікам, соціолог вказує на дім та вплив жінок на чоловіків [1, с. 255].

Згідно Г. Зіммеля, дім можна віднести до найбільш важливих *культурних царин*, яким притаманна спільна схема: кожна з них (наприклад, релігія, мистецтво, держава тощо) є частиною життя, що поряд з іншими утворює наше буття в індивідуальному, суспільному, духовному аспектах. Водночас, кожна така культурна царина, частина життя (або «сторона життя», згідно Х. Ортеги-і-Гассета), утворює цілий світ, тобто «таку форму, в якій змісти життя взагалі приймаються й впорядковуються, розглядаються, переживаються за особливим законом» [1, с. 256]. Все що ми переживаємо, всі змісти нашого існування можуть бути сприйняті в аспекті їхнього релігійного значення, естетичних якостей, з точки зору розподілу влади тощо. Цю подвійну категоріальну роль, зазначає Г. Зіммель, має і дім. З одного боку, він є окремим феноменом, «моментом в житті тих, хто з ним пов'язаний» [1, с. 257], і хто в тій чи іншій мірі виходить за межі дому, реалізуючи релігійні, політичні, економічні та інші інтереси; з іншого боку, дім – це *цілий світ*, особливий модус сприйняття та формування, синтетичного поєднання в цілісність всіх змістів життя. Г. Зіммель резюмує цю думку наступним чином: «Дім – частина життя і разом із тим особливий спосіб поєднувати, віддзеркалювати, формувати все життя» [1, с. 257].

У роботі А. Шютца «Той, що повертається додому» ця подвійна категоріальна роль дому також відрефлексована, адже дім визначається як «нульова точка в системі координат, яку ми приписуємо світу, щоб знайти в ньому своє місце» [2, с. 550], але також є фрагментом життя солдата, який вертається додому та якого дома не розуміють. Проте наступна важлива для Г. Зіммеля ознака дому принципово відрізняє його підхід від більш пізньої шютцівської феноменології дому. Згідно Г. Зіммеля, дім – це творіння жінки. А. Шютц аналізує дім із точки зору суб'єкта та даних у його свідомості феноменів, і не важливо, чи цей суб'єкт чоловік, чи жінка – гендерна забарвленість дому не проблематизується, хоча у згаданій роботі латентно присутня (ми здогадуємось, що солдат, який вертається додому, швидше за все, чоловік). Однак ця латентна присутність гендерних розрізень не стає предметом рефлексії А. Шютца, тоді як для Г. Зіммеля дім проблематизується в контексті жіночої культури. Г. Зіммель пише про дім як *об'єктивне утворення*, «своєрідність якого ні з чим не може бути порівняна, створене особливими здібностями та інтересами, почуттям та інтелектом жінки, всією ритмікою її сутності» [1, с. 257]. Як самодостатня цінність та мета, дім аналогічний *витвору мистецтва* [1, с. 257]. Тому для чоловіка дім більшою мірою фрагмент

життя, а для жінки – особливо організована цілісність. Не дивно, що структура дому, згідно Г. Зіммеля, має своїм центральним принципом замкнутість у собі, і в цій «спокійній замкнутості» дім «поєднує всі лінії культурного космосу» [1, с. 259]. У цілому, із зіммелівської трактовки випливає, що дім як чоловічий продукт взагалі проблематичний, так само як проблематична об'єктивна жіноча культура в царинах, що створені чоловіками.

Незважаючи на відмінності, підходи Г. Зіммеля та А. Шютца мають багато спільного, оскільки вони, по-перше, експлікують універсальні, а не конкретно-історичні, ознаки дому, по-друге, виходять із визнання множинності реальностей, по-третє, реалізують маскуліний підхід до дому. Г. Зіммель аналізує дім як одну із форм життя, в якій реалізуються історично мінливі змісти: цілі, мотиви та бажання індивідів. «Цілий світ», «культурна царина», «об'єктивне утворення», «витвір мистецтва» – всі ці поняття, через які можна визначити дім, підтверджують його особливе категоріальне значення для нас. А. Шютц описує дім як феномен, що даний нам у свідомості або як елемент структури повсякденного життєвого світу. Продовжуючи аналітику А. Шютца, важливо визначити, яке місце дім займає в просторовій, часовій, соціальній структурі життєвого світу, а також проаналізувати його з точки зору виділення кінцевих царин значень. Можна припустити, що дім є особливим анклавом повсякденного життєвого світу, у межах якого перероблюються значення, отримані в інших його секторах, а також в інших кінцевих царинах значень. Тоді дім – це ще й особливий дискурс, який складають «фігури мови» (це поняття використовує Р. Барт щодо іншої проблематики [3]), які індивід використовує вдома та не використовує поза домом. У цілому, ідеї А. Шютца нашоухують на думку про те, що дім варто осмислити саме як простір, де стає можливим конструювання спільних значень.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що класична соціологія визнає за домом особливе місце в культурі та в структурі життєвого світу. Саме з категоріальним значенням дому, його приналежністю до повсякденного життєвого світу пов'язано те, що він довгий час не тематизувався в соціології. Чи не вперше коло тих питань, які постають перед соціологією, коли йдеться про дім, було окреслено в межах формальної соціології та феноменології. Перспективним ми вважаємо подальший аналіз дому як способу організації значень, з точки зору «фігур мови», до яких вдається повсякденний діяч, коли знаходиться у себе вдома.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Зіммель Г. Избранное / Г. Зіммель. – М. : Юрист, 1996. – Т. 2 : Созерцание жизни. – 605 с. – (Лики культуры). 2. Шюц А. Избранное: Мир, святающийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 1056 с. – (Серия «Книга света»). 3. Барт Р. Фрагменты речи влюбленного / Р. Барт ; пер. В. Лапицкого; ред. и вст. статья С. Зенкина. – М. : Ad marginem, 1999. – 643 с.

МОБІЛЬНИЙ ДІМ: ДІМ, ЩО ЗАВЖДИ З НАМИ

Петренко-Лусак Алла Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ставлячи перед собою задачу пошуку та дослідження не тільки фундаментальних принципів, але й граничних основ соціальності, дослідник може піти шляхом актуалізації та тематизації дому. Дім, домівка є основним місцем плину повсякденності в житті людини. Дім для неї – її найближче оточення; різновид простору, який асоціюється суто зі «своїм» простором, ніби відгородженим від зовнішнього світу, як зв'язуюча ланка в загальній картині світу (з однієї сторони, дім належить людині, з іншої – пов'язує людину із зовнішнім світом). Структура дому повторює структуру її зовнішнього світу. Дім – це світ, пристосований до масштабів людини й створений нею самою. Основною функціональною ознакою дому є належність людині, а основна функція дому – захист, що межує з функцією обмеження. Концепт «дому» в дослідженнях соціальності можна зустріти в працях філософів та психологів, антропологів та культурологів, урбаністів та архітекторів, етнографів та істориків, соціологів та дослідників комунікацій.

Для людини її дім – це не просто місце проживання, але важлива символічна категорія з емоційним забарвленням і символічним змістом. Людині іноді складно висловити причини любові до свого дому, чим домівка її тримає і що значить в її повсякденному житті (причини невдоволення, як правило, більш конкретні й тому їх легше сформулювати). Разом із тим, саме дім є головним елементом процесу хабітуалізації (дане поняття в соціології використовується в працях М. Мосса та Н. Еліаса, П. Бергера та Т. Лукмана, П. Бурдьє), під яким розуміють узвичаєння простору відносин з іншими людьми, а також створення власного «життєвого простору», який не вимагав би від людини шохвилиної напруги, регулярного прийняття рішень (нехай навіть і не надто серйозних) в нестандартних (нехай і не в досить складних) ситуаціях. Ми пропонуємо доповнити поняття хабітуалізації, тлумачачи її крізь призму

соціальних відносин, що постають домашніми, тобто хабітуалізованими до звичності, комфортності, довірливості, самості, що водночас і межують, і є проявами мікроцінностей на макрорівні і макроцінностей на мікрорівні соціального, але не є форматом мезорівня.

«Свій дім» – це простір (і фізичний, і соціальний), що з регулярною еластичністю приймає «форму хазяїна», і навпаки. Простір домівки не несе в собі «викликів», що вимагають від людини екстрених реакцій, адже вдома все зрозуміло і звично навіть якщо і не завжди передбачувано, тому домівка є смисловим стержнем, джерелом усталених смислів і значень, на які людина значною мірою орієнтована, коли оцінює і вибудовує свої інтерпретації більш широких і масштабніших подій і явищ. Дім, пише А. Шютц, означає місце, «звідки починається людина» і «куди вона повертається, якщо опиняється поза ним», «це нульова точка системи координат, котру ми приписуємо світові аби зорієнтуватися в ньому» [1, с.208-209].

Смисл та зміст домові здатні давати не тільки мешканці, які його населяють, але й власне стіни дому, його внутрішня організація (простір інтер'єру), місце його локалізації – все те, що насичує місце важко вловимим «духом місця», який сприймається досить виразно. Простір житла може відрізнитися розмірами, формою, бути високим чи низьким, складним чи простим, але, на думку Г. Башляра [2], дім не варто сприймати як суто фізичний об'єкт. Дім – це місце, де можуть розгортатися мрії, сподівання; дім – це метафора інтимності. Дома знаходяться всередині суб'єктів, а суб'єкти, в свою чергу – в домах. Простір дому проникнутий пам'яттю, відчуттям належності, захисту.

Ідея дому є ідеєю значимою в системі координат осілого людства. Центр і основа осілого існування, з усіма його конкретними нормативами – житло, власність, спадок, буденність. Цивілізована соціальність передбачена осілістю, культурою освоєного простору. Протилежною фундаментальною стратегією соціуму виступає номадизм, в системі якого основоположним архетипом є шлях, просторова мобільність. Серед сучасних тлумачень відображення образу дому в світоглядній системі суб'єкта можна назвати ідею В. Щукіна, який вважає, що сьогодні можна говорити про конфлікт двох різних світів – світу котеджу, та світу ковчегу. Світ котеджу – це образ дому, що творить відчуття осілості, усталеності, стабільності, затишності, захисту, тоді як світ ковчегу – це світ необхідності в спасінні, це тимчасовість перебування, тож «ковчег» проявляється у свідомості народу переважно в епоху дестабілізації [3].

Окремим дослідницьким напрямом є аналіз «цифрового дому» в контексті Інтернету речей – мережі «розумних (smart) пристроїв», об'єднаних через Інтернет мережу, а саме кібервіртуальної мережі фізичних об'єктів, здатних до автономного збору, збереження, аналізу інформації, експертизи та автоматизованого прийняття рішень. Будинок – дім-оселя – не втрачають зв'язок зі своїм власником, коли він фізично покидає простір дому. І не в сенсі ментальної прив'язаності, але в практично-утилітарному функціоналі. Будинок змінює свої конфігурації, сервіси згідно запитів власника, які вбудовані в ІТ платформи управління будинком і пристроями, які в ньому знаходяться. Безпека, комфорт, відпочинок стають не просто функціоналом оселі, вони набувають нового смислу, а не тільки мають перелік сервісних можливостей. Будинок вступає в новітній формат комунікацій зі своїм власником.

Стіни-екрани, пристрої, що під'єднані до Інтернету і завжди готові до приходу хазяїна додому, прилади, що забезпечують охорону та нагляд – все це вже не фантастичні, описані письменниками утопії, а цілком реальні складові сучасного дому.

Як зазначає С. Маккуайр, аналізуючи конвергенцію простору дому й сучасних медіа, останні суцільно просякли сучасні домівки, роблячи дім медійним центром, реальністю, яка змінює розуміння публічного та приватного [4]. Новітні медійні платформи та технології змінюють не тільки архітектуру міста та оселі, але й соціальне життя. Змінюється образ міста, дому. Дім стає не просто медійним, але мобільним.

На зміну прагненню людини придбати житло у власність приходять прагнення отримати житло, яке винаймається там, де зручно, комфортно й фінансово вигідно. Дім стає мобільним, осілість замінюється мобільністю і номадичністю. Сталість стає притаманною окремим речам та досвіду, збереженому в пам'яті мозку та електронних баз даних. Формуються нові традиції, умовності й правила домашнього простору. Як пише С. Маккуайр: «Попереднє, географічне питання: «Де твій дім?» поступається новому: «Що таке дім?» [4, с.29], і далі задається питанням: «...що ж сьогодні означають слова «бути у себе вдома»? Чи пов'язане поняття дому, як і раніше, з конкретною місцевістю, об'єктом і територією – чи воно визначається тепер відчуттям себе самим собою, розумінням, що ти на своєму місці, відчуттям своєї культурної приналежності?».

Отже, сучасна соціологія має не просто продовжувати академічні традиції вивчення дому, але реагувати на нові суспільні виклики, що потребує не тільки ґрунтового теоретичного базису, але й нових емпіричних розвідок, діагностик оновлених методик та пошуку ефективних методологій дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Альфред Шютц; [сост. А. Я. Алхасов; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой; Научн. ред. перевода Г. С. Батыгин]. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с. 2. Башляр Г. Поэтика пространства / Гастон Башляр. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2014. – 352 с. 3. Щукін В. Г. Заветное «где»: топофилия и методы ее исследования / В. Г. Щукін // Вопросы философии. – 2008. – №4. – С. 69-90. 4. Маккуайр С. Медийный город: медиа, архитектура и городское пространство; пер. с англ. / Скотт Маккуайр. – М.: Strelka Press, 2014. – 392 с.

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТ*Шепеленко Ірина Павлівна*кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри політології, соціології та культурології
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Сучасний розвиток міст проходить під впливом загальних динамічних потоків мобільності капіталів, ресурсів, товарів, послуг і робочої сили, що проявляється в постійно мінливих точках «зростання». Міський простір формується під впливом різних імпліцитних та експліцитних факторів, у процесі перетину інтересів різних соціальних груп, соціальних інститутів, окремих городян. Вважається само собою зрозумілим, що метою цієї складної взаємодії має бути максимальне задоволення значущих для жителів міста фізіологічних, економічних, соціальних потреб, створення умов для реалізації людського й соціального потенціалу городян. Більшість сучасних міст України переживають кризу, що проявляється в транспортних, екологічних проблемах, безробітті населення, проблемах формування адекватної інфраструктури міст тощо. Спроби міського керівництва вирішити ці проблеми шляхом вдосконалення існуючих міських структур на місцевому рівні дають короткострокові, дискретні й недостатні результати. Гостро стоїть питання про стратегію нового будівництва, яка повинна відповідати не тільки сучасним матеріальним, соціальним і культурним вимогам городян, але й враховувати соціальні, культурні й містоутворюючі світові тенденції. Без соціологічного підкріплення, без аналізу процесів, що відбуваються в сучасному українському соціумі, створення ефективної стратегії розвитку міст неможливо.

У зв'язку з тим, що на реальні зміни міського середовища впливають у першу чергу інтереси великого капіталу й системи його розширеного виробництва, які є провідними силами світової динаміки населених місць, соціальні складові при формуванні міського простору залишаються вторинними. Сучасні соціологічні дослідження, проведені в Україні протягом останнього десятиліття, фіксують погіршення самопочуття городян у контексті загострення економічних диспропорцій, соціальної поляризації, відсутності соціально орієнтованої стратегії в архітектурі й дизайні міст, неповного вирішення екологічних проблем, питань культурної спадщини міського простору. Преса багатьох міст насичена статтями про факти незаконного знесення історичних і культурних пам'яток, скорочення зеленого простору міста, збільшення незаконних споруд, що порушують ландшафт і / або загальну концепцію забудови, про порушення допустимої поверховості будинків і таке інше.

Незважаючи на наявність великої ідейної спадщини зарубіжних вчених, яка забезпечила високий теоретико-методологічний рівень дослідження міст, у сучасній літературі ми марно стали б шукати теорію урбанізму, яка представила б в систематичній формі доступні нам відомості про сучасне місто як про соціальну єдність, що має свій соціальний потенціал, самостійну динаміку. У той же час вивчення міст у цілому й мегаполісів зокрема в контексті загальносвітових процесів глобалізації, інтеграції, урбанізації та посилення взаємозалежності територій вимагає від вітчизняної науки серйозних досліджень, які будуть плідними саме в контексті системного аналізу міста.

Відповідно до теорії Дж. Джиббса, що виділяє п'ять стадій урбанізації, більшість міст України знаходяться на третій-четвертій стадії урбанізації, які характеризуються такими рисами: демографічний перехід вже завершено; міграційний відтік та природний спад призводять до зниження частки сільського населення; міське населення неухильно зростає. Розвиток міст України обумовлений, перш за все, досить тривалим домінуванням в економіці великого бізнесу, який був створений на фундаменті радянської промисловості, науки й освіти. В останні роки його роль зменшується, а малий і середній бізнес поки не готові підхопити прапор лідера у вирішенні міських проблем. Великий бізнес для більшості міст є містоутворюючим чинником. І сьогодні, коли економічна криза завдала серйозної шкоди економіці, постраждали насамперед мономіста, побудовані під одно-два містоутворюючих підприємства (наприклад, Куп'янськ, Херсон, Суми). Новостворені компанії, які стали дійсно великим бізнесом, як правило, функціонують у містах-мільйонниках і в нових секторах економіки (наприклад, оператори мобільного зв'язку) або в сферах, що бурхливо розвиваються: агросектор, організований ритейл. Основним джерелом доходів міської скарбниці в таких містах є або субвенції держави, або доходи від середнього й малого бізнесу, що негативно позначається на можливості ретельного й комплексного планування міського простору, на можливості планомірного формування соціального капіталу міста.

При стратегічному плануванні трансформації сучасних міст повинен враховуватися фактор пріоритетного розвитку громадських просторів. Публічний простір виступає і територією спілкування, і зоною відпочинку, і місцем роботи людей творчих професій, представників сфери торгівлі й послуг. Найчастіше він формується навколо площі, парку, скверу, прогулянкової зони й оточений закладами

харчування, культурного та ділового дозвілля. В економіці, де зростає частка послуг і креативної індустрії, громадський простір все частіше використовується як місце проведення ділових переговорів, навчання і має розгалужене комунікативне середовище й високий культурний та інноваційний потенціал. Саме в таких місцях формуються комунікації городян найрізноманітніших соціальних шарів, за допомогою організації таких урбаністичних конструктів, що включають сквери, кафе, торговельно-розважальні центри, спортивні комплекси, можна управляти процесами майнової сегрегації, знімати рівень конфліктності територій. Так, наприклад, сьогодні в Києві, Харкові, Дніпропетровську та інших містах існують «насичені» місця громадського простору, що мають майданчики, приміщення для проведення різних заходів, центри розвитку, ігрові майданчики тощо, які городяни використовують для соціального розвитку, розширення соціального потенціалу міста. Створення громадських просторів сприяє формуванню солідарності міського товариства, підвищення рівня довіри. Така насиченість можливостей розширює горизонти співтворчості й мотивує городян залучатися до подій, що сприяють розвитку міста, збільшують його креативність і соціальний потенціал.

«КРУГЛИЙ СТІЛ» 3

КРИЗА СОЦІОЛОГІЇ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ... ЗАВТРА?

СУТНІСТЬ ТА ПРОЯВИ КРИЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Катаєв Станіслав Львович

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології і соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Дискурс кризи в соціології започаткував Ч. Мілз у своїй книзі «Соціологічна уява». Згідно Мілзу криза соціології полягала у відмові соціологів від критичної щодо влади позиції. Соціологія, на думку Мілза, перестала викривати насилля, несправедливість, нерівність, а стала слугувати владі, еліті, що панує, замовникам досліджень. Подолання кризи полягає у поверненні соціології до критичної щодо влади та еліти позиції. Критична соціологія є суспільним покликанням соціологів. Ця точка зору виступає як професійне кредо соціологів. Думку Мілза на більш ґрунтовних засадах підтримав А. Гоулднер в своїй книзі «Наближення кризи західної соціології» (1970).

Є також інша точка зору, що криза соціології полягає не у відступі від соціально-критичної позиції, в недоліках методології. Тому кризу слід подолати за рахунок вдосконалення теорії. Це спричинило появу низки оновлених теоретико-методологічних підходів, зокрема неоструктуралізму, неофункціоналізму, неоеволюціонізму, (новому) неомарксизму тощо. Постнекласична соціологія теж викликана намаганням подолати методологічну кризу соціології. На наш погляд, одна точка зору не виключає другої. Тобто соціальна позиція соціолога не виключає його намагання оновити методологічний багаж соціології.

Криза соціології є постійною темою, що відновлюється з кожним новим поколінням соціологів. Розглянемо, в чому, на наш погляд, полягає сучасна криза соціології.

1. Соціологія не виконує / погано виконує властиві їй функції. Йдеться перш за все про її соціальні функції: служити демократії, розкривати соціальні закономірності. Вона втратила свій критичний запал, стала більшою мірою обслуговувати владу і пануючі політичні сили, або її критичний потенціал перестав бути публічним, відкритим. Соціологія на даний історичний період існує в умовах ультиматуму: або соціологи повинні слугувати домінуючим політичним силам або мовчати, тобто не існувати взагалі. Але соціологія - це породження демократії. Повноцінна соціологія може існувати тільки в умовах демократії. Коли з'являються обмеження, рамки дозволеного соціологія втрачає свою сутність відображати дійсний стан суспільства. Це *функціональна* криза.

2. Занадто велике методологічне різноманіття, за яким складно виявити виразний шлях до пізнання. Немає авторитету, немає стрижня, все необов'язково і береться під сумнів. Марксизм, позитивізм, структурний функціоналізм перестали бути авторитетними напрямками. Жодна метатеорія не може претендувати на першість. Відбувся відрив теоретичної соціології від емпіричної, вони перестали жити одна одну. Це *гносеологічна* криза.

3. Соціологія позбулася свого об'єкта вивчення. Суспільство перестало існувати, і перетворилося в натовп (Бодріяр). Воно втратило суб'єктність, перетворилося в пасивний об'єкт маніпуляції. Суспільство трансформувалося у симулякр. Громадськість деградувала у квазі-громадськість або у варварське утворення. Певною мірою причиною кризи соціології є криза суспільства. Це *онтологічна* криза.

4. Соціологам перестали вірити, люди почали не довіряти результатам досліджень, вважати, що це результат або знаряддя маніпуляцій. Особливо це стосується електоральних досліджень. Рекомендації соціолога сприймаються як марна банальність. Це *іміджева* криза.

5. Соціологія перестала бути привабливою професією. Різко зменшилася чисельність студентів-соціологів, скорочується фінансування соціологічних досліджень, Соціологія перестала бути обов'язковою дисципліною у вишах і зникла з навчальних програм. Це *професійна* криза.

6. Згас романтичний ореол соціології. Відбулась вульгаризація соціології. Для інших наук та публіки соціологія редукувалася до процедур опитування. Ця діяльність стала повсякденною, тривіальною, перестала нести революційний, сакральний заряд. Це *криза сакральності* соціології.

7. Для сучасної соціології притаманне мілкотем'я, відмова вирішувати глобальні питання, піднімати кардинальні проблеми, вважати себе знаряддям прогресу, будувати прогнози на віддалене майбутнє. Це криза амбітності, *домагань*.

8. Провідні соціологи перестали бути зрозумілими. Занадто ускладнилася мова і понятійний ряд соціологічної науки. Відбувається втеча соціологів у абстрактне теоретизування. Це *криза дискурсу*.

9. Соціологічне знання втратило цінність, соціологи перестали виконувати роль цілепокладання, формувати цінності. Соціологічне знання перетворилося в новинну інформацію, що служить для розваги та забави. Це *аксіологічна криза*.

10. Соціологія втратила свою здатність відкривати нові смисли. Креативний потенціал соціологією втрачений. Соціологи занадто захопилися утилітарними, дрібними темами і завданнями, інструментальними цілями (захистити дисертацію, отримати грант, замовлення, провести дослідження на злободенну тему, без надії на те, що це принесе реальну користь або кому-то реально знадобиться.). Це *пізнавальна криза*.

Перелічені прояви кризи соціології перетинаються одна з одною, є причиною та результатом одна одної, є аспектом одна одної. Криза має системний, комплексний, всебічний характер.

Але ці десять позицій прояву кризи можуть стати напрямками відродження соціології. Криза виступає як виклик. По кожному з кризових аспектів може здійснитися новий прорив.

НОВІ ВИКЛИКИ – СТАРІ (СТАРІ?) ПРОБЛЕМИ

Нагорний Борис Григорович

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри психології і соціології

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Професійна спільнота вже звикла до того, що час від часу на конференціях, конгресах, у наукових виданнях та ЗМІ лунають тривожні застереження відомих фахівців щодо чергової кризи у соціології (згадаємо для прикладу відоме звернення Гідденса, виступи попереднього Президента МСА Штомика, відому працю Голднера щодо кризових явищ у західній соціології тощо). Відомо, яке місце займали дискусії щодо зв'язку стану соціології з кризовим станом глобального суспільства на останньому Міжнародному соціологічному Конгресі у Йокогамі у 2014 році.

Разом з тим, необхідно підкреслити, що ситуація, яка зараз склалась у глобальному суспільстві, відрізняється рядом особливостей. Чергова глобальна економічна криза поєдналась з великою групою нових ризиків, які викликані одночасною дією економічних, екологічних, соціальних факторів. Все тривожнішою стає масова духовна деградація. Виникнення нових викликів часу потребує нових підходів до аналізу сучасності, який би поєднав несумісні речі: об'єктивність та хоча би який-то відсоток необхідного зараз оптимізму.

Для цього необхідно проаналізувати існуючі нароби (у тому числі прогнози), несподівані наслідки втручання мережевого суспільства та інформаційної економіки у всі сфери повсякденного життя.

Серед складних відповідей: пошук відповіді на запитання: Які економічні підґрунтя сформувались (формуються) зараз? Не випадково зараз така велика увага надається базовим категоріям економіки. Не випадково з'явилась низка праць, де аналізується сучасний капіталізм (згадаємо зараз тільки деякі: праці Пікеті, Мартіна та Шумана (не можна не згадати завжди актуальну «Пастку глобалізації»), Хардта, Негрі, Фрідмана та ін.

Раніше проголошувались докори до представників суспільних наук (звісно, і до соціологів) щодо відсутності надійних показників при аналізі соціальних процесів. Відповіддю і виправданням є те, що у тривалому моніторингу українського суспільства, що проводить Інститут соціології НАН України, та у моніторингу (у рамках Європейського соціального дослідження), що триває з 2005 року практично у всіх країнах Європи, є досить надійні соціальні показники.

Крім того, тривалий час оприлюднюються показники ООН щодо індексу людського розвитку тощо. Почали розраховуватись індекси конкурентоспроможності, соціального прогресу тощо.

Але зараз склалось принципово нове явище. До традиційних наслідків економічної кризи власно додалися енергійне втручання Інтернету, інформаційної економіки, початок масового переселення народів, екологічна та духовна криза.

У сфері праці і виробництва виникло нове явище, якому американські професори М. Хардт та А. Негрі дали назву «аматеріальна праця» (вони навіть обґрунтували необхідність виділення з соціології самостійної галузі – соціології аматеріальної праці), а французький дослідник А. Горц, підкреслюючи значення нових знань у формуванні вартості продукції і капіталу, дав цьому процесу коротку назву «нематеріальне». Італійський філософ Енцо Руллані вважає, що необхідно вводити нову категорію «когнитивний капіталізм».

Настав час (з великим запізненням!), коли людство повинно займатись тим, що багато років тому назад В. І. Вернадський об'єднав у понятті «ноосфера». Сама ситуація (оприлюднені дані про катастрофічний загальний рівень духовного розвитку людства) підкреслює, що у людства залишилось за застереженням великого вченого занадто мало часу...

ОБЩЕСТВО И СОЦИОЛОГИЯ: НЕСЛОЖИВШИЕСЯ ОТНОШЕНИЯ

Поступной Александр Николаевич

кандидат философских наук, доцент (м. Харків)

Взлет украинской социологии произошел на рубеже 90-х: она признается полноценной наукой об обществе, в вузах формируются кафедры и факультеты, подготовка социологов становится массовой, а изучение социологии становится обязательным для всех студентов. Будущее науки представлялось безоблачным.

Тем неожиданной уже в середине 90-х проявилась проблема ее невостребованности. На конференциях и съездах ведущие социологи с недоумением и горечью стали говорить о том, что власть и бизнес игнорируют потенциал украинской социологии, реальным спросом пользуется только узкий спектр исследований, связанных с вопросами управления/манипулирования поведением человека: реклама, маркетинг, электоральное поведение, общественное мнение, PR и т.п. И это при тех трудностях и острейших проблемах, с которыми столкнулась страна на пути к процветающему либерально-демократическому будущему. Мнение социологов о причинах этих проблем, путях и способах их преодоления, власть не интересовало.

Положение не изменилось и к сегодняшнему дню. Разве, что жаловаться социологи стали меньше: привыкли или смирились. К тому же проявилась еще одна грань невостребованности социологии - отношение общества к результатам научных исследований социологов. Достаточно проанализировать в защищенных диссертациях то, что сами диссертанты выделяли в качестве «практической значимости» их работ и оценить, как эти результаты использованы обществом. Картина удручающая. Доля действительно востребованных вряд ли выше величины статистической погрешности. Что свидетельствует о кризисе в отношениях социологии и общества.

Общество создает условия для функционирования той или иной науки и содержит ее в обмен на выполнение определенных функций, в результатах которых оно нуждается. К функциям социологии обычно относят: научно-познавательную, методологическую, прогностическую, практически-преобразовательную, мировоззренческую, воспитательную и др. Некоторые включают в их число и идеологическую. Как они реализуются?

О том, что практически-преобразовательная функция социологии ограничена сферой управления поведением людей, за пределами которой она остается пустой декларацией, уже сказано. Но не лучше и с другими.

Уже четверть века Украина неуклонно превращается из индустриально развитой страны в аграрно-сырьевую с перспективой стать частью третьего мира, с непрекращающимся разворыванием общественного достояния (которое еще осталось), бюджета и иностранных займов, всепроникающей коррупцией, жесточайшей эксплуатацией, ростом нищеты, депопуляцией и многим другим. Об этом говорят и пишут политики (особенно когда они в оппозиции) и политологи, экономисты и журналисты, эксперты и аналитики, разные активисты. Говорят, и пишут об этом и социологи, но только как о явлении и о каждом из них в отдельности. Теоретического анализа на уровне всего общества у социологов нет. Ни в учебниках, ни в монографиях, ни в диссертациях, ни в иных материалах, которые характеризовали бы общество в целом. Вместо этого социологи поддерживают официальный миф о том, что все наши «негаразды» - это следствие ошибок и недостатка опыта наших руководителей, действительного злоупотребления отдельных лиц и групп, пассивности населения, а главное - влияние «проклятого прошлого» и козней враждебных сил.

Однако сохранение неизменности курса Украины на протяжении более четверти века говорит об устойчивом, сознательном и упорядоченном характере этого процесса, наличии социальных сил, стоящих за ним, социального механизма, используемого ими для достижения своих целей. Пора понять, что Украина явила миру пример невероятно успешного социального проекта, душой и целью которого был – Капитал. У которого одна, но пламенная страсть – самовозрастание. Он оказался единственной социальной силой, четко осознающей свои интересы и пути их достижения, готовой любыми способами реализовать их и создавшей для этого свой главный инструмент – олигархическое государство, которое защищает его и только его интересы. Одним из условий такого невероятного успеха было непонимание основной массой населения сути происходящего, пассивное ожидание наступления обещанного ему европейского процветания. В поддержании этого мифа участвовали все общественные науки. Социологии пришлось отказаться от выполнения научно-познавательной функции, чтобы выполнить главную – идеологическую.

И это не последняя функция, от выполнения которой социология отказалась. В Сети появилось много групп и отдельных авторов, которые пытаются разработать стратегию превращения Украины в высокоразвитую страну европейского уровня. Большинство предлагаемых ими решений пока еще недоработаны или вообще утопичны. И наиболее критичные из авторов признают, что им не достает фундаментальных знаний об обществе. И что удивительно – они упрекают за это философов и историков, но никто даже не упоминает ... социологов. Если им сказать, что это запрос на методологическую функцию

соціології, то вони не повірят і будуть долго смаяться. Поскольку знають, що к изучению общества как живого целостного организма, законов его функционирования и развития, социологи отношения не имеют.

Трудно найти весомые подтверждения и успехов в прогностической функции, которые помогли бы обществу избежать многих разрушительных процессов. Или наоборот - открыли бы ему окно возможностей для достижения значимых результатов. Тем более, что у Украины были реальные шансы стать страной европейского уровня. Но для этого было необходимо делать шаги, противоположные тем, которые она осуществляла.

Сегодня украинская социология, по факту, состоит из КСИ и частных социологических теорий. Общей социологической теории фактически нет, общество как целостная система не рассматривается. Социологи изучают и описывают общество только в «расчлененном» виде как отдельные процессы, явления, институты и т.д. При этом они могут соблюдать все каноны научного поиска, но полученные результаты, как уже отмечалось, обществом не востребованы, поскольку не сопряжены с обществом как часть и целое. Поэтому невозможно из этих частных описаний создать и картину общества, так как они изначально не сопряжены и между собой. Это как собрать большую картину из множества пазлов, взятых из разных наборов и различающихся конфигурацией, размерами, материалом, цветом и т.п. Функция сопряжения лежит на общей социологической теории, которая, как утверждала Е. А. Якуба, выполняет функции исходного и обобщающего знания.

Как можно определить суть украинской социологии в ее отношении к обществу как целостной системе? Видимо, как квази-науку. Социологи сами говорят, что заняты «удовлетворением собственного любопытства за государственный счет». Причина этого в том, что возрождавшаяся в Украине социология слепо скопировала западную социологию, которая к тому времени уже отказалась от общей социологической теории и рассмотрения общества как целостной системы. Социология и остальные либеральные общественные науки выполняют, помимо собственно научных задач, миссию легитимации существующего строя и мир-системы, убеждая всех, что либеральная демократия и рыночная экономика – это светлое будущее всего человечества. Это идеология, выражающая интересы наиболее развитых стран, называемых ядром мир-системы или золотым миллиардом. Для того, чтобы люди верили в эту сказку, необходимо чтобы они не представляли сущности общества и мир-системы, законов их функционирования и развития. Иначе они увидят, что благополучие и процветание развитых стран базируется не только на эффективной работе населения этих стран, как пытаются убедить в этом всех, но и на эксплуатации остальных стран и народов. И в этом ничего личного. Конкуренция. Борьба за выживание. Поэтому обществоведы развитых стран сами не изучают общество как систему и делают все возможное, чтобы их не изучали другие. Поступая так, они защищают интересы своих стран, возможность и дальше эксплуатировать других. Когда же эти сказки повторяют обществоведы менее развитых стран, то они закрепляют эксплуатацию своих стран, блокируют их возможность действительно повысить свой статус в мир-системе.

P.S. Непригодность такой социологии для анализа общества как целостной системы была понятна еще в конце 80-х годов, о чем я написал в статье «Концепція соціальної структури радянського суспільства: системність чи багатоманітність?», опублікованної в журналі «Філософська думка» в 1988 році. Прошедшие три десятка лет подтвердили эту оценку. Полагаю, что социологам пора вернуться к рассмотрению варианта своей науки, предлагавшегося Еленой Александровной Якубой.

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА СОЦІОЛОГІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ СХІДНИХ ДУХОВНИХ ПРАКТИК: ОБМЕЖЕННЯ, МОЖЛИВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ

Зубарев Олександр Сергійович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

На думку представників феноменологічної соціології та авторів концепції соціального конструювання реальності П. Бергера та Т. Лукмана, одна з найважливіших функцій соціологічної теорії полягає в тому, щоб допомогти людині орієнтуватися у світі, запропонувавши дієві рецепти вирішення основних проблем повсякденного життя [1, с. 99]. Реалізуючи цю функцію, соціологія як комплекс експертного знання бере участь у творенні соціальної реальності, адже привносить в життя концепти, які спроможні його змінити, реалізуючись у практиках повсякденних діячів, і які необхідні тоді, коли ресурсів повсякденних концептуалізацій для цього не вистачає (таким чином вона стає «наукою жити разом» [2]), а повсякдення своїми змістами наповнює концепти науки, є тією силою, яка не дає їм перетворитися в зашкарублі форми (у зіммелівському сенсі), що втратили свою спроможність відповідати на актуальні проблеми життя.

Виникають питання: «Чи здатна сучасна феноменологічна соціологія відповідати на актуальні проблеми теорії та життя? І якщо ні, то що стоїть цьому на заваді?». У пошуках відповіді звернемося до результатів теоретико-методологічного аналізу концепту життєвого світу в історико-соціологічній

ретроспективі, що був здійснений нами у рамках дисертаційного дослідження східних духовних практик як феномену життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві.

Ми продовжили традицію теоретизування навколо проблематики життєвого світу, оскільки концепт життєвого світу є центральним для феноменологічної соціології. З'ясувалося, що незважаючи на часте вживається поняття «життєвий світ» в соціологічних роботах, його визначення є вкрай ситуативні та контекстуальні: йдеться про «життєвий світ» як такий, «життєвий світ сучасної людини», «життєвий світ дитинства» тощо. Нечітким залишається співвідношення між поняттями «життєвий світ» і «повсякдення», яке є не менш (а то й більш) уживаним у українському соціологічному дискурсі. Був виявлений помітний ухил у сторону ціннісного та психологічного підходів до розуміння життєвого світу. Факт дещо парадоксальний, оскільки осмислення особистості як продукту суспільних відносин у таких поняттях, як цінності та норми або мотиви та установки, цілком можливе без звернення до феноменологічної методології та концепту життєвого світу. Звісно, ця теоретико-методологічна аберація зумовлена тяжінням до більш розроблених та узвичаєних у соціології пострадянського простору ціннісного та психологічного дискурсів.

Можна назвати низку українських авторів, які послідовно та цілеспрямовано реалізують феноменологічний підхід до розуміння життєвого світу (Даниленко О. [3], Шульга О. [4] тощо), але в більшості випадків ідея феноменології, скоріше, декларується, ніж реалізується. Синкретичне поєднання феноменологічного та ціннісного чи/й психологічного підходів до особистості та її життєвого світу негативно позначається на стані феноменологічної методології. Разом із специфікою феноменології, яка, можливо, й є причиною її неприйняття, поступово втрачаються її евристичні можливості, які жодна інша методологія надати не може.

Виходячи з цього, ми запропонували розуміти життєвий світ як соціокультурний світ феноменального досвіду індивіда, що конститується в процесах перманентних перетворень у свої протилежності – повсякденного та неповсякденного, суб'єктивного й інтерсуб'єктивного, перебуваючи у кореляційному взаємозв'язку з мезоконтекстом групового життя та макроконтекстом суспільства. Життєвий світ – це, по-перше, світ культурний, оскільки всі його феномени отримують певне значення, що виражене в знаках та символах. По-друге, це світ релевантнісний, адже феномени життєвого світу існують не інакше, як в їхній безпосередній значущості для індивіда. По-третє, це світ історичний, бо запас соціального знання, яким володіє та користується індивід, із необхідністю виявляє біографічний спосіб формування своїх елементів (у найзагальнішому визначенні способів сприйняття, судження та поведінки). По-четверте, це світ структурований у просторовому, часовому, соціальному та значеннєвому (з точки зору виділення кінцевих царин значень) вимірах. Життєвий світ включає як світ повсякденного життя, так й інші кінцеві царини значень.

Таким чином, наша точка зору полягає в тому, що життєвий світ слід розуміти як світ індивіда (суб'єкта, особистості, агента – тут можливі варіації у відповідності до використовуваного теоретико-методологічного підходу). Безперечно, така відверто суб'єктивістська позиція має багато обмежень та недоліків, тим не менш вона дозволила вивчати східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в феноменологічному, а не психологічному чи ціннісному ракурсі. На концептуальному рівні це стало можливим завдяки використанню таких понять, як «біографічно детермінована ситуація звернення до східних духовних практик», «кінцева царина значень східної духовної практики», «мотиваційні контексти звернення до східних духовних практик», «мотиви-тому-що звернення до східних духовних практик», «мотиви-для-того-щоб звернення до східних духовних практик».

Запропонована концептуалізація життєвого світу є реконфігурацією основних ідей А. Шюца, проте багато в чому ми з ним не погоджуємося, багато в чому переосмислюємо. Одним із об'єктів нашої критики є шюцівське розуміння позиції соціального дослідника, який виступає як незацікавлений спостерігач соціального світу. Але ж, як доводить М. Бахтін, людина не має алібі у світі, займаючи в ньому унікальне та неповторне місце. Це стосується також і соціального вченого, який попри все залишається людиною серед інших людей. У роботах А. Шюца проблема відповідальності, скоріше, знімається, ніж вирішується, бахтінська ж етика вчинку передбачає: за те, що я пережив і зрозумів у соціології, я повинен відповідати своїм життям і, навпаки, за те, що я зрозумів у житті – маю відповідати в науці соціології. Ці бахтінські ідеї очікують екстраполяції на актуальні проблеми відповідальності соціальної науки, серед яких ангажованість соціального дослідника, необхідність розвитку традиції діалогу між представниками різних позицій, відстеження наслідків творення соціального світу через його пізнання, проблема комунікації з поза академічними аудиторіями [5].

Таким чином, ми вважаємо за потрібне сказати, що феноменологічна соціологія має залишатися феноменологічною соціологією і використовуватися у вирішенні тих завдань, з якими якнайкраще може впоратися. Це запорука дієвості соціології, її спроможності відповідати на проблеми теорії та життя. Симптомами кризи феноменологічної методології є підміна її основних понять, перенесення їх до інших дискурсів та наповнення новим змістом, який далекий від вихідного. «Назад до речей!» (і до

феноменології) – теза, яку знову маємо згадати. Щоправда виникає інша проблема: здається, що чим більше ми повертаємося до соціальної феноменології шюцівської версії, тим більше віддаляємося від соціології. І справа тут не стільки в консервативності шюцівської концепції, скільки в русі самої соціології, яка змінюється разом із суспільством. Тому оновлення феноменологічної методології необхідне, але воно не може відбуватися за рахунок відмови від її конститутивних категорій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. с англ. Е. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с. 2. Thévenot L. Une science de la vie ensemble dans le monde / Laurent Thévenot // Revue du MAUSS. – 2004. – № 24. – Р. 115-126. 3. Даниленко О. А. Жизненный мир IT-специалистов: возможности и проблемы исследования в контексте социологии повседневности и визуальной социологии / О. А. Даниленко // Український соціологічний журнал. – № 1-2. – 2014. – С. 103-111. 4. Шульга А. Легитимация и «легитимация»: феноменологический анализ / А. Шульга. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2012. – 208 с. 5. Сорока Ю. Г. Питання про відповідальність соціальної науки: актуальні рефлексії [Електронний ресурс] / Ю. Г. Сорока. – Режим доступу : <http://ua.boell.org/uk/2015/06/30/pitannya-pro-vidpovidalnist-socialnoyi-nauki-aktualni-refleksiyi>

ПРОЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОЛОГІЇ БРУНО ЛАТУРА: ДВА КОНТЕКСТИ УТОПІЇ

Акулов Михайло Іванович

аспірант факультету соціології

Київського Національного університету імені Тараса Шевченка

Одним з найбільш важливих хоча і недостатньо артикульованих питань соціології є співвідношення утопічного і теоретичного. Карл Мангейм виокремлював наступні риси утопії, що відрізняють її від ідеології: по-перше, утопія виходить за межі існуючого буття, а отже є трансцендентною щодо нього. По-друге, утопію завжди відрізняє критичне ставлення до наявного. В певному сенсі таке визначення утопії віддаляє її від соціологічного мислення, яке якраз займається описом соціального.

Але утопічне досить часто розуміється і в епістемологічному сенсі, коли ми будуємо певний абстрактний конструкт, щоб пізнати реальне. Починаючи з концепції «ідеальних типів» М. Вебера, соціологи займаються побудовою ідеалістичних уможлиблюючих конструктів, з метою створення найкращих інструментів пізнання. Тобто, *соціологічне теоретичне мислення не є відділеним від утопічної уяви*, завжди йдучи на складні уможлиблюючі експерименти.

Одним з прикладів такого експериментування є політико-екологічний проект одного з засновників акторно-мережевої теорії Бруно Латура, викладений ним у «Politics of nature: how to bring sciences to democracy». Сам автор позиціонує цю працю як утопічний маніфест, а нашою метою є реконструкція утопічного мислення в даному проекті.

В своїй праці «Нового часу не було» Латур піддає сумніву положення модерної конституції, яка розглядається ним в якості великомасштабного уможлиблюючого експерименту [1, с.66-75, 115-116], а конкретніше – представлення світу, як розділеного на дві окремі сфери – Природи (до якої включене все нелюдське) та Суспільства (до якого входять люди). З метою запобігти цьому Латур пропонує концепцію «парламенту речей», в якому нелюди та люди присутні одночасно, як рівноправні актори. В книзі «Political ecology» Латур повертається до цієї проблеми [2].

Існуючий поділ на Суспільство та Природу закріплює подвійну репрезентацію людей (в політиці) та нелюдей (в науці). Але наука не є вільною від впливу соціального, та політичного, а політика завжди має справу з гібридами, на кшталт екологічних криз та ризиків, які є лише одним з прикладів долання кордонів між цими трьома сферами, що свідчить про уможлиблюючість схеми модерної конституції. Наука здійснює розповсюдження знання про Природу в вигляді фактів, які самі по собі не обговорюються, і не стають предметом дискусії. Але насправді, наукові винаходи чи відкриття не є застиглими, адже призводять до нових ризиків, що зачіпають і людей і нелюдей. А отже, говорить Латур, ми маємо у випадку Науки справу не з фактичними реаліями, а з дискусійними реаліями, що потребують обговорення. Але аналітичне подібнення призводить до того, що політика є безсилою, обмежуючись лише сферою суспільства. Тому Латур пропонує накреслити контури політичної екології, яка б розглядала переплетення між науковим, суспільним та природним.

Латур не дає чіткого визначення поняття політичної екології, але накреслює в своїй роботі фокус її дослідницьких інтересів: а саме визначення колективної побудови спільного світу, який не виокремлює природні чи суспільні елементи. Для цього він пропонує переглянути ключові поняття природи, політики і науки, оскільки всі три поняття позначають в мисленні самодостатні, відділені одна від іншої сфери, які не взаємодіють одна з одною. Але йдеться не тільки про відмову від існуючого дуалізму між природою, що об'єднує в собі все поза-суспільне, нелюдське та суспільством, що складається з людей. Віддаляючись від

того, що він називає модерною конституцією, Латур сам вдається до умоглядного експерименту, пропонуючи свою модель колективу, що постійно знаходиться в стані розширення та дослідження оточуючого світу. Колектив розуміється, не як вже визначене наперед утворення, а як процедура зібрання асоціацій людей та нелюдей. Межі колективу постійно змінюються з його розширенням та прийомом до свого складу нових членів. Цей процес прийняття та сортування пов'язаний з дією нових трьох видів (трьох палат) політичної влади – як їх називає Латур, влада включати (*power to take into account*), влада впорядкувати (*power to put in order*) та влада відслідковувати (*power to follow up*).

Перший з видів влади [2, pp.102-108] охоплює процедури пошуку нових сутностей (*perplexity*), що претендують на місце в колективі. Інша його роль – в забезпеченні відкритого спілкування усіх зацікавлених сторін, що унеможливорює самовільне обмеження допуску нових сутностей до колективу (*consultation*). Другий вид влади виконує обов'язки ієрархізації (*hierarchization*) та інституціоналізації (*institutionalisation*), що передбачає обговорення тих ефектів, що справляють нові відкриті сутності на існування колективу. Ці обговорення завершуються прийняттям нового гібриду в даний колектив, чи, навпаки, його відкиданням. В утвореній системі розподілу влади Латур визначає ролі вчених, політиків, економістів та моралістів в кожній з чотирьох задач в межах даного розподілу влади.

Але результати діяльності перших двох видів влади були б тимчасовими, і ненадійними в разі відсутності великого апарату, відповідального за нагляд над цими процесами, та ведення протоколів, і зберігання інформації за результатами випробувань. З іншого боку, колектив мусить вступати в тривалі перемовини з сутностями за його межами. Тому колективу потрібний третій тип влади [2, pp.200-209] – назву якого важко однозначно перекласти з англійської. Слова «відслідковування» чи «відстеження» будуть досить приблизними. В колективі є спеціальні професії, які здійснюють цю гілку влади – адміністратори та дипломати.

Критичні закиди Латура стосовно модерної конституції, що розуміється в якості певної умоглядної абстракції, в якій розділені люди та нелюди, суспільне та природне, утворили підґрунтя нового проекту політичної екології. Латур, керуючись принципом генералізованої симетрії, пропонує відштовхуватися від процесу розширення колективу та поступової побудови спільного світу, спряженої з новою уніфікацією сутностей – вже не як суто «природних» чи «суспільних», а «колективних» або таких, що знаходяться поза колективом. Якщо скористатися поняттям «панорама», що описує в акторко-мережеві теорії велику узагальнену картину реальності, відокремлену від самої реальності, можна констатувати, що Латур сам вдається до створення узагальненої панорами тієї картини світу, яка має замінити вже існуючу. Причому зображення колективного дослідження реальності є утопічним не лише як мисленнєвий експеримент. Латур вперше позначає не тільки те, що наявне, але й що, на його думку, має бути належним.

Текст самого Латура, отже, виступає не лише як певний умоглядний ідеальний експеримент в дусі Макса Вебера, а й як пропозиція іншої, не-модерної метафізики, яку сам Латур відкрито називає експериментальною, такою, що сама вимагає випробування в колективі, що він накреслює.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Latour B. *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy* / Catherine Porter (transl.). – Cambridge: Harvard University Press, 2004. – 320 с. 2. Латур Б. *Нового Времени не было. Эссе по симметричной антропологии* / пер. с фр. Д. Я. Калугина; науч. ред. О.В. Хархордин. – Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2006. – 240 с. – (Прагматический поворот; т. 1).

«КРУГЛИЙ СТІЛ» 4

СОЦІОЛОГІЯ ТРАНСПОРТУ – НОВИЙ НАПРЯМОК СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

СОЦІОЛОГІЯ ТРАНСПОРТУ: НАУКОВО-ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ*Хомерікі Олена Андріївна*доктор соціологічних наук,
завідувач кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету, м. Київ

Актуальність імплементації в структуру соціологічного знання нового напрямку – «соціологія транспорту» повинен мати комплексний характер, оскільки інтегрує положення вже таких визнаних наукових дисциплін як: соціологія управління, соціологія професій, соціологія організацій, соціологія простору, соціологія туризму, соціологія підприємництва, соціологія міграції тощо.

Важливим є унікаючи соціального та технологічного детермінізму охарактеризувати соціологію транспорту (або «парадигму мобільностей», за Дж. Уррі¹) як галузь знання, що вивчає комплексні соціальні процеси як основу і керівну силу використання транспорту, де переміщення вантажу та людей – це соціальний процес, в основі якого – соціально задана необхідність їх присутності в певному місці і в певний час (наприклад, щоденні пасажирські практики: переїзди на роботу, на навчання, а також в місця відпочинку, дозвілля, у відпустку, вимушені міграції і еміграції тощо).

Основними *методами дослідження* є порівняльний та системний аналіз.

Необхідність оптимізації соціальних взаємодій в сфері різноманітних переміщень – мобільностей в контексті повсякденного життєвого досвіду людини і в конкретних умовах простору й часу соціуму наповнюється різноманітними смислами, а поведінкові прояви та установки соціальних агентів в різних ситуаціях змінюються. Вектори та інтенсивність мобільності зумовлюють характеристики доріг, маршрутів, транспортних засобів, соціально значущих послуг. Переміщення осмислюється в термінах теорії обміну (інформаційного, комунікативного, культурного, соціально-економічного тощо), в аспектах множинних ризиків, згідно з теорією суспільства ризику Ульріха Бека, пов'язаних з транспортом як сферою професійної зайнятості і споживання, а також логістики, інфраструктури міст і сільських населених пунктів, споживацьких очікувань та оцінок населення. «Через пасажирський транспорт проявляється мобільність соціальних груп, ущільнюються соціальні зв'язки, змінюється культура взаємин, складається територіальна цілісність поселенських формувань, утверджуються або руйнуються інтеграційні процеси.... Роль транспорту в географічній мобільності ... в епоху глобалізації неухильно зростає»².

Дисциплінарні основи вивчення транспорту можна поділити на економічний (технологічний) та соціокультурний напрямки. Економічний вивчає транспорт як регульовану систему соціальних відносин (техніко-економічних, організаційно-економічних та економічної власності) між суб'єктами різних типів і форм власності і господарювання, в межах окремих країн і світового господарства з приводу пересування в просторі та часі куплених товарів і послуг згідно з законами товарного виробництва. Соціокультурний – «як габаритний об'єкт присвоєння простору зі своїми правилами і нормами регулювання, узгодженої поведінки представників різних кіл та груп, що переміщує пасажирські потоки у повсякденній реальності»³.

Тому, соціологія транспорту, унікаючи соціального та технологічного детермінізму, орієнтована на аналіз і характеристику переміщень/мобільностей як галузь знання, що вивчає комплексні соціальні процеси як основу та керівну силу використання транспорту і обумовлені транспортом, з оглядом на використання здобутків усіх суміжних наукових дисциплін.

У межах становлення соціології транспорту як наукової дисципліни необхідно:

- концептуалізувати основні наукові поняття;
- визначити та охарактеризувати інституційні аспекти становлення та розвитку соціології транспорту;
- обґрунтувати витлумачення практик мобільностей, опосередкованих транспортом як соціокультурного феномену сучасності;
- проаналізувати соціологічні виміри транспорту, а саме:

¹ Урри Дж. Мобільності [Текст] – М.: Праксис. – 2012 – 576 с. (http://socioline.ru/files/5/39/urri_dzh_-_mobilnosti_-_2012.pdf)

² Суровцева І. Ю. Транспорт та просторова мобільність в реаліях лінії // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2016 – №37. – С. 86.

³ Там само – С.87.

- транспорт як соціальний інститут;
- транспорт як багатовимірна соціальна система;
- транспорт як вид специфічної соціальної діяльності
- надання транспортних послуг як складний соціальний процес;
- споживачі транспортних послуг як об'єкт соціологічного дослідження.

Соціологічний аналіз зазначених аспектів буде корисним з точки зору системного, комплексного вивчення феномену транспорту у найширшому його розумінні в контексті соціологічної парадигми, що сприятиме становленню та розвитку соціології транспорту.

Основними етапами аргументації актуальності інституціоналізації соціології транспорту (перемішень/мобільностей) в якості галузі знання, що вивчає комплексні соціальні процеси як основу та керівну силу використання транспорту. мети і поетапних завдань є:

Проведення кабінетного дослідження (desk research), орієнтованого на збір та аналіз вторинних даних, наявної науково-теоретичної, дослідницької інформації, з її подальшою систематизацією та формалізацією;

1. Систематизація теоретичних підходів до аналізу феномену транспорту в ракурсі соціологічної наукової теорії, з акцентом на здобутки феноменології, соціології культури, соціології повсякденного життя, соціології організацій, соціології управління, соціології мобільностей, соціального простору, соціальних практик, повсякденної культури тощо

2. Використовуючи метод наукової абстракції провести операціоналізацію понять: «соціологія транспорту», «соціальні функції транспорту», «парадигма мобільностей», «транспортний простір», «пасажирські практики», «ментальні установки пасажирів», «мережевий капітал», «комунікативний простір в громадському транспорті», «повсякденна культура громадського транспорту», «пасажирська тілесність», «правила тілесного контролю» та інші.

3. Проведення нових соціологічних досліджень, реінтерпретація результатів наявних соціологічних досліджень з проблематики соціології транспорту та аналіз проведених соціологічних опитувань.

ДО ДИСКУСІЇ ЩОДО ПРЕДМЕТУ СОЦІОЛОГІЇ ТРАНСПОРТУ

Яковенко Алла Казимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

У структурі соціологічного знання давно має своє місце і роль соціологія техніки, представники якої шукають взаємозв'язки технічного прогресу з соціальним розвитком, визнавши основним завданням розробку теорії соціотехнічних систем, що пояснила б соціальні риси форм технологічної діяльності та соціальні аспекти їхньої інституціоналізації [1]. Оскільки транспорт – це відносно самодостатня галузь техносфери, то соціологія транспорту з соціологією техніки має не тільки спільні риси, але і деяку відмінну специфіку. У назві круглого столу наголошено на тому, що теоретична складова соціологічної рефлексії транспорту до теперішнього часу так і не створена остаточно. Мабуть, незважаючи на чисельні спроби дослідників накопичити емпіричний матеріал і надати йому певну змістовну інтерпретацію, сталося це також і через неостаточну визначеність предмету соціології транспорту. За умов загальновідомого в соціології теоретичного плюралізму появу нетотожних інтерпретацій схожих явищ і процесів від різних дослідників можна назвати ситуацією стандартною для поточної доби взагалі і в утвердженні нового напрямку зокрема. Це сприяє нашому баченню наукової проблеми як питання про те, як відшукати адекватний підхід до побудови моделей, що описують і пояснюють поведінку акторів в полі опосередкованих транспортом взаємодій, тобто в процесі надання відповідних послуг споживачеві або використання ними техніки на свій розсуд – кримінального або з дотриманням правил техніки безпеки та інших правових норм.

З огляду на новизну напрямку теоретизування основні *методи* нашого *дослідження* – аналіз джерел та порівняльний аналіз.

Відомо, що соціологи використовували принципи системного розгляду для аналізу соціальної дійсності ще задовго до становлення теорії систем: наприклад, О. Конт підкреслював схожість суспільства з організмом як цілісною системою, і Г. Спенсер з позицій органіцизму застосовував уявлення про системність щодо і біологічних, і соціальних об'єктів. Після проголошення теорії систем до цього долучились і П. Сорокін, який описував явище емерджентності в соціокультурній динаміці, і Т. Парсонс, який визначав суспільство як соціальну систему, що складається з підсистем, кожна з яких виконує свою функцію, і Н. Луман, який

обґрунтував уточнений варіант теорії систем на основі розрізнення між системою і навколишнім середовищем, тощо. Визначення Парсонса та уточнення Лумана для нас мають значення, оскільки вони наголошують, що кожен складову певної системи у симбіозі з оточуючим середовищем можна тлумачити теж як систему, що має механізми підтримки доцентричних сил; в навколишньому середовищі – аналогічно, але відносно до системи вони є відцентричними. Особливість застосування системного підходу до аналізу соціальних об'єктів, як відомо, полягає в тому, що його прибічники відрізняють соціальні системи від технічних на основі визнання керованості перших, а не просто констатують їх функціонування у часі. В соціальній системі як впливові елементи завжди є ще фізичні чи юридичні особи, які приймають рішення, тому що вони мають здійснювати вибір шляху подальшого розвитку. У цьому сенсі заради прикладу пропонуємо звернутися до системи безпеки дорожнього руху оскільки, по-перше, вона є соціальною, а по-друге, є досвід її вивчення і соціологами. Та, мабуть, через особливу драматичність пов'язаних з нею подій науковці вивчають її активно, але традиційно – з точки зору вдосконалення дорожньої інфраструктури, називаючи це завданням «будівельно-технічним» за своїм характером. Однак поведінка людей в будь-якій ролі (водіїв, пасажирів, пішоходів, інспекторів тощо) на дорозі чи поряд з нею відбувається за наявності так званої «транспортної культури», хоч би фрагментарної, або, як це не сумно, за її відсутності [2]. Наразі недоречно детально писати про природу людини і сутність соціальних груп, проте і в суспільній практиці, і в науці вирізняють акторів, схильних до дотримання канонів та навпаки – схильних їх порушувати: тут можна згадати образи «пасіонаріїв» у текстах Л. Гумільова, образи «хижаків» у текстах В. Поршнева та образи сучасних «героїв новин», самовідчуття крутості яких виникає завдяки їхнім поїздкам верхи на вагоні метро, тощо. Вивчення як джерел інших авторів [3-8], так і, зокрема, власний досвід [9] надає підстави розрізняти діяльність на сакральну і профанну, канонічну та імітаційну, нормативну та опортуністичну тощо. Якщо призначенням соціології транспорту вважати опис і пояснення поведінки акторів в транспортному полі, то відповідна діадність, на нашу думку, має бути врахована і в ситуації складання програми соціологічного дослідження в залежності від сутності підсистеми соціально-транспортних взаємодій. Наприклад, нормативна діяльність в підсистемі безпеки дорожнього руху – не порушувати «Правила дорожнього руху України», а опортуністична діяльність, що обирається актором задля задоволення власних інтересів всупереч громадським нормам поведінки – пияцтво перед тим, як сісти за кермо, чи перетинання поділяючої дороги на дві частини лінії тощо. Аналогічно з обслуговуванням пасажирів в аеропортах та літаках: факти обкрадання багажу або виникнення нормативно безпідставних конфліктів із персоналом (наприклад, через довжину ніг, вагу пасажирів і не тільки) виникають у діяльності авіакомпаній чи не всього світу. Таким чином, пропонуючи тлумачити предмет соціології транспорту діадно, вважаємо, що це дозволить оптимізувати побудови теоретичних моделей поведінки акторів транспортного поля, оскільки забезпечить адекватність реальним практикам взаємодії людей у різних ролях і з протилежними інтересами.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Андреев А. Л. Социология техники: учеб. пособие / Андреев А. Л., Бутырин П. А., Горохов В. Г. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 284 с. 2. Абдульязнов А. Р. Методологические проблемы социологического исследования эффективности системы обеспечения безопасности дорожного движения / А. Р. Абдульязнов // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2010. – № 10. – С. 51-58. 3. Бодрияр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрияр. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с. 4. Лобанова А. С. Феномен соціальної мімікрії / А. С. Лобанова. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – 300 с. 5. Тощенко Ж. Т. Парадоксальный человек / Ж. Т. Тощенко. – М.: Гардарики, 2001. – 398 с. 6. Хюбнер Б. Смысл в бес-СМЫСЛЕННОЕ время: метафизические расчеты, просчеты и сведение счетов / Б. Хюбнер. – Мн.: Экопресс, 2006. – 384 с. 7. Фаге Э. Культ некомпетентности / Э. Фаге. – М.: Evidentis, 2005. – 170 с. 8. Штейнзальц А. Социология невежества / А. Штейнзальц, А. Функенштейн. – М.: Ин-т изучения иудаизма в СНГ, 1997. – 167 с. 9. Яковенко А. К. Профанційні виміри візуальних символізацій через призму теорій хибних дій Фрейда, концепції соціальної дії Вебера і концепції комунікативної дії Габермаса / А. К. Яковенко // Огаренко Т. О., Романенко Ю. В., Яковенко А. К. Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму в міжкультурних комунікаціях: прикладний аспект. – К.: Видавництво ДУКІТ, 2009. – С. 191-208.

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІ АвіАЦІЇ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Михайлич Олександр Володимирович

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та політології

Національного авіаційного університету, м. Київ

Однією з визначальних характеристик епохи глобалізації є розвиненість сучасних електронних засобів комунікації, які віртуально дають змогу миттєво долати обмеження в просторі і часі. Незважаючи на це, зберігають актуальність потреби швидкого фізичного пересування людства на великі відстані. Адже найважливішим компонентом інтеграції соціальних мереж є довіра, яка формується саме через особисті контакти [1, 247]. Сучасні інформаційні та комп'ютерні технології дають можливість миттєво встановити зв'язок з найвіддаленішими частинами світу, що в поєднанні з технологіями стільникового зв'язку та супутникового телебачення і реактивних транспортних засобів кардинально визначає характер соціального

спілкування. Сучасні форми комунікації уможлиблюючи долання географічних кордонів, відкривають доступ до широкого спектру соціального досвіду, який раніше неможливо було отримати безпосередньо [2, 68].

Динаміку сучасного світу багато в чому визначає транспортна система. Саме тому в умовах глобальних трансформацій сучасних суспільств зростає значення авіації. Нові засоби зв'язку і комунікації в поєднанні з реактивними транспортними засобами «стискають» простір і час, надаючи можливість широких особистісних контактів між індивідами й групами [3, с. 89].

Основними *методами дослідження* є *структурно-функціональний метод* та *порівняльний аналіз*.

Загалом можна стверджувати, що постійне вдосконалення авіації як транспортного засобу зв'язку й інформаційних комунікацій є однією з важливих передумов ефективного функціонування сучасного глобалізованого суспільства. Тому дослідження соціального значення авіації як транспортного засобу зв'язку та значимість її функцій в умовах глобалізованого суспільства є актуальним.

Основні соціальні функції авіації як засобу транспортного зв'язку в епоху глобалізації:

- авіація стискає соціокультурний простір і час, в якому існують і взаємодіють сучасні локальні цивілізації;
- авіація глобалізує існуючий світ локальних цивілізацій, інтенсифікує їх взаємодію, тим самим сприяючи формуванню цілісної світової цивілізації;
- авіація, сприяючи обміну ідеями та інноваціями, прискорює процес дифузії культур різних цивілізацій;
- авіація сприяє збереженню територіальної, економічної та культурної цілісності окремих держав в межах локальних цивілізацій;
- розвиток авіації стимулює науково-технічний прогрес, виникнення і розвиток нових технологій;
- авіація відіграє провідну роль в сучасних війнах і в боротьбі з тероризмом;
- авіація прискорює процеси міграції, створення діаспор.

На відміну від попередніх епох, за яких домінувало практичне і ситуативне знання, у сучасному інформаційному суспільстві визначальна роль належить теоретичному знанню. Саме теоретичне знання лежить основі комплексу авіаційних дисциплін та новітніх інформаційних технологій, що використовуються в авіації. Провідне значення авіації в інформаційному суспільстві обумовлено і тим, що за допомогою аерокосмічних апаратів функціонують глобальні інформаційні магістралі і телекомунікації, через які відбувається поширення цінностей різних культур.

Соціальні функції авіації є одним з основних елементів соціальної сфери сучасного суспільства. Авіація є унікальним досягненням людського розуму і людської діяльності, реалізацією вікової мрії людини підкорення неба. У феномені авіації знайшла відображення техніко-творча діяльність людини у формі численних теоретичних розробок і досягнень науково-технічного прогресу, що послужили теоретичною і матеріальною базою як виникнення авіації так і її подальшого розвитку. Авіація, як технічний винахід, є результатом тісної взаємодії людини з кожною частиною навколишнього середовища, спрямованої на максимальну реалізацію своїх біологічних, екологічних та психологічних задатків та можливостей [4, с. 227].

Створюючи перші зразки літальних апаратів, людина самостійно конструювала своє земне майбутнє, освоюючи спочатку повітряний простір, а в подальшому - космос. Соціальний феномен авіації з кожним новим польотом чи новоствореним літальним апаратом дає можливість людині досягти бажаної мети і знову постати перед необхідністю усвідомлення нових горизонтів своїх устремлень.

За своїм функціональним призначенням авіація є сукупністю результатів техногенезу людства, що спрямовані на задоволення потреб цивілізації. З цієї точки зору авіація виступає як знаряддя праці, транспортний засіб, вид зброї. З іншої сторони, авіація є потенційною силою, що збільшує можливості як людства загалом, так і окремих держав, в досягненні поставлених цілей. Сучасна авіація є важливим елементом національної безпеки і оборонної політики держави, життєво необхідною транспортною артерією економічної системи країни. Стан розвитку авіації в конкретній державі значною мірою визначає її внутрішню і зовнішню політику, місце і роль у світовому процесі. Авіація виступає потужним засобом створення та зміцнення тісних політичних, економічних і наукових зв'язків між різними державами. Створення та продаж нових зразків літальних апаратів є не лише показником економічної та технологічної могутності держави, але й її загального авторитету на міжнародній арені.

Аналіз авіації як результату соціальної діяльності людей передбачає якісні та кількісні характеристики. Під якісними характеристиками розуміється власне створення літальних апаратів, які відповідають матеріальним і культурним потребам людини літати: здатність літального апарату до польоту, комфорт і безпека під час польоту, вплив на навколишнє середовище. Кількісні характеристики уособлюють різноманіття створених людиною літальних апаратів і їх функціональна затребуваність в різних сферах життєдіяльності суспільства. Як розгалужена інфраструктура, авіація включає в себе організації й служби, специфічними функціями яких є забезпечення інженерно-технічного й аеродромно-експлуатаційного обслуговування літальних апаратів, організація їх польотів, а також система підготовки професійних кадрів у цій галузі.

РОЛЬ АВІАЦІЇ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Шаповал Ірина Григорівна

аспірант кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Сучасний світ з його шаленим темпом життя, в усіх його сферах розвитку, неможливий без комунікацій та зв'язків. Описати всі наслідки, соціального, духовного, психологічного характеру, сучасних засобів інформації неможливо. Але поряд з інтенсивним розвитком комп'ютерних локальних та глобальних сіток таких, як Інтернет, телекомунікації і т. д. залишається малодослідженою авіація, як однією із транспортних засобів зв'язку.

В загальному можна стверджувати, що постійне вдосконалення та розвиток авіації, як транспортного засобу зв'язку та інформаційних комунікацій позитивно впливає на сучасне глобалізуюче суспільство та його функціонування.

Авіація в умовах глобалізації сприяє мобільності населення різних держав, що належать до різних рівнів розвитку. Через авіацію відбувається процес міграції – переміщення в пошуках роботи, освіти і т. д.

Авіація, як вид транспорту почала використовуватись вже після того, як першопочатково отримала значний розвиток за рахунок її військового використання в кінці XIX ст. Тільки в XX ст. активними темпами почала розвиватись цивільна авіація, котра за декілька десятиліть оповила авіалініями всю планету, зробивши можливим масові подорожі без будь яких просторових та часових обмежень. Число авіапасажирів збільшується, так в 1994 році їх кількість в усьому світі складала більше чим 1200 млн. людей, а вже в 2014 (якихось 20 років потому) ця цифра збільшилась до 3,3 млрд. Європейська «Біла книга» зазначає, що починаючи з 1980 р. пасажирооборот (пас.-км) зростає в середньому на 7,4% в рік, а в 15 країнах – членах ЄС в порівнянні з 1970 р. виріс в 5 разів. У небі постійно знаходиться 25 тис. літаків, і їх число подвоюється кожні 10-14 років.

В процесі здобуття Україною незалежності для авіації відкрились нові горизонти. Попередній етап розвитку у теренах колишнього СРСР багатий здобутками, пов'язаними з цивільною авіацією, яку Україна почала розвивати на початку XX століття. Ще у 1923 році в Україні було створено авіакомпанію «Укрвоздухпуть». Високі показники її роботи стали основою для об'єднання «Укрвоздухпуті» з російським «Доброльотом». Так у 30-х роках народився «Аерофлот». Нова доба в історії цивільної авіації України розпочалася зі створення у жовтні 1992 року державного органу регулювання авіаційної діяльності – Укравіації, що співпало з започаткуванням ринкових відносин у цивільній авіації. Була дана свобода ініціативі, створенню нових національних авіакомпаній різноманітних форм власності. [1]

В сучасному глобалізованому світі з його швидким темпом розвитку та швидкими методами реагування на всі суспільні процеси включаючи і соціальні, і політичні, і економічні і т.д. широкого використання набуває бізнес авіація (ділова авіація). Так говорить про бізнес авіацію Леонід Кошелєв: «Якщо порівнювати рейсову авіацію і бізнес авіацію, це все одно, що плацкарт та СВ. Ділова авіація сьогодні – транспортний засіб без якого неможливо обійтись,..... ділова авіація – це транспортний засіб який дозволяє швидше пересуватись. Так, воно коштує дорожче, але дозволяє потрапити туди, куди немає постійних регулярних рейсів, куди часом взагалі не можна долетіти. Крім того, в регулярній авіації все треба робити заздалегідь (купувати квитки і т.п), а ділова авіація дозволяє відвідати 2-3 місця за один день,..... це конкретний транспортний засіб, який дозволяє вирішувати конкретні завдання». [2], Україна займає 10 місце на світовому авіаційному ринку послуг бізнес авіації. Далеко не у всякій країні є ділова авіація, що безсумнівно підтримує якийсь статус держави. [3]

В даний час авіація використовується також і як вантажний повітряний транспорт, котрий зайняв важливе місце в міжнародному комплексі транспортного забезпечення виробництва і торгівлі. Зростає тенденція до переходу, на найважливіших транспортних коридорах вантажного авіатранспорту, з чартерного на регулярний лінійний сервіс з оснащенням його найбільш прогресивними технологіями термінального обслуговування і електронного оснащення всіх етапів обробки вантажу на землі.

Процеси глобалізації на авіаційному транспорті будуть не тільки продовжуватись, але і матимуть нові форми і це все веде до збільшення робочих місць та забезпечення людей роботою. Але з таким інтенсивним рівнем життя, з психологічним, моральним та фізичним навантаженням працівників в авіаційній сфері, починаючи з пілотів та закінчуючи авіадиспетчерами людина може «зламатись». Проблема в тому, що людина влаштована набагато складніше, ніж техніка і поведінка її найчастіше непередбачувана. Навіть найдосвідченіші фахівці, з багаторічним досвідом роботи, часто не можуть при відборі пілотів та іншого персоналу для авіації розпізнати потенційного терориста або самогубцю. Крім того, коли «ламаються» люди, це не так помітно, як якщо б поламалась техніка. І якщо вийшла з ладу

деталь її можна швидко виявити і оперативно замінити, то до мозку і свідомості людини не так-то просто вчасно дістатись.

За даними сайту Aviation Safety Network, де фіксується і аналізується інформація про всі авіа пригоди, щонайменше 12 авіакатастроф, що сталися за останні 40 років, були навмисно спровоковані пілотами і іншими працівниками, які мають відношення до управління літаком. У 10 випадках пілот спеціально міняв маршрут, щоб просити політичного притулку в інших країнах. [4] За словами Філіпа Баума, керівника лондонської компанії Green Light Ltd (надає консалтингові послуги в питаннях безпеки польотів), що «людський фактор» часто куди більш реальна небезпека, ніж якісь технічні проблеми під час польотів. Він зазначає, що почали дедалі частіше проявлятися випадки неадекватної поведінки працівників авіакомпаній, котрі викликають серйозні побоювання і в зв'язку з цим потрібно вживати серйозних заходів, і в першу чергу розробити більш ефективні методики відбору персоналу. Крім того, необхідно розробити більш дієві інструменти перед польотного медичного контролю. Цими проблемами та вдосконаленням методів запобігання авіакатастроф займається Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО).

Фахівці ІКАО та інші організації, що займаються безпекою польотів не зможуть повністю забезпечити безпечність польотів, бо «людський фактор» буде присутній завжди в любых суспільствах якого б глобалізаційного розвитку вони б не зазнали.

Глобалізація, як би її не оцінювали, представляє собою факт сучасного існування, «незворотній процес, невід'ємна частина світового розвитку, глобалізація не може бути хорошою чи поганою».

Поняття «глобалізація» багатогранне. Цінність його для авіації в тому, що розвиток самої авіації веде до технічного та наукового прогресу. Головний двигун глобалізації – конкуренція. Вона впливає на всі сфери виробництва, залишаючи на світовій арені тільки найконкурентноспроможніші компанії. Для авіації це ті компанії котрі забезпечать найбезпечніші перельоти, найбільш швидко доставку продукції, це ті компанії котрі будуть краще обслуговувати клієнтів рейсових та бізнес перельотів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. http://proukraine.net.ua/?page_id=451 2. <http://bizavnews.ru/233/5328> 3.
http://cifs.org.ua/articles/delovaya_aviatsiya_kakie_vyzovy_stoyat_pered_otraslyu_biznes_pereletov_531 4.
<http://www.dsnews.ua/world/krushenie-germanwings-pochemu-neispravnye-piloty-opasnee-chem-27032015115600>

УЯВИТИ АВТОМОБІЛЬ У ДОМІ: ТРАНСПОРТНІ ЗАСОБИ ТА ПРИВАТНИЙ ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР (НА МАТЕРІАЛІ АВТОРСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У М. КИЄВІ)

Тащенко Анна Юрївна

кандидат соціологічних наук,
 викладач кафедри соціології та політології
 Національного авіаційного університету, м. Київ

Важливий поштовх у розвитку предметної сфери соціології транспорту може забезпечити концепція «життєвих сфер» К. Левіна, об'єднана Ф. Тромпенаарсом і Ч. Хемпден-Тьорнером з концепцією культури Т. Парсонса, оскільки у ній йдеться і про транспорт, соціальні дії з приводу якого у зустрічах представників «конкретної» та «дифузної» культур набувають конфліктності через призвичаєність відносити особисті транспортні засоби до різних контекстів: у перших – до публічного або суспільного, у других – до приватного [1, с. 25, 169-175]. Однак вона ще не здобула задовільної повноти й підкріплення емпіричними даними, а результати нашого власного дослідження можуть посприяти скромному, але кроку в даному напрямку.

Методом дослідження, окрім аналізу джерел, було напівформалізоване анкетування 409 осіб із дорослого населення м. Києва від 20 до 79 років (один етап, січень–початок березня 2016 р., вибірка сформована способом доступних випадків, квотна за віком, статтю й освітою; отримані дані оброблені за допомогою «SPSS Statistics» 17.0 та «ОСА»). Респондентам було задано, зокрема, відкрите питання про найбільш знакові речі, що, як правило, мають вдома представники їхнього покоління.

Якщо поглянути на загальний розподіл даних, то побачимо, що транспортні засоби (автомобілі, мопеди, велосипеди, лижі, а також транспортні сумки, чемодани, великі рюкзаки для поїздок тощо) у характеристиках дому «свого покоління» відіграють не центральну, але й не периферійну роль, при цьому очевидно, що наявність деяких із них *вдома* потребує або ексклюзивних дизайнерських рішень, або розширеного уявлення про «дім». Виокремлені нами і впорядковані за рангами категорії відповідей (за виключенням «Інше») на вищезгадане питання складаються у наступну картину: 1-й ранг у «Інформаційно-комунікаційних техніки і речей» (напр., комп'ютер, смартфон – 78,2% відповідей), 2-й у «Домашньої

бібліотеки, книг» (35,9%), 3-й у «Побутової техніки і речей» (26,6%), 4-й у «Одягу і взуття» (17,7%), 5-й у «Коштовних і пам'ятних речей» (напр., нагороди батька у ВВВ, фотознімки сім'ї – 14,4%), 6-й у «Речей декоративного призначення» (напр., в'язані серветки, картини – 10,9%), 7-й у «Транспортних засобів» (7,6%), 8-й у «Меблів» (6,3%), 9-й у «Речей як хобі» (напр., рибальські знаряддя, піаніно – 4,8%), 10-й у «Посуду» та «Об'єктів живої природи» (по 3,5%), 11-й у «Медичних і косметичних засобів й обладнання» (3%), 12-й у «Їжі та напоїв», «Релігійної символіки» і «Благ нематеріального характеру» (до останніх ввійшли, напр., «авторитет», «гумор» – по 2,3%), 13-й у «Преси та періодичних видань» (1%) та 14-й у «Політичної символіки» (0,8%). За більш детального аналізу стає очевидним, що на схильність наводити серед характеристик домашнього побуту ті, що стосуються транспортних засобів, впливають: 1) *стать* (серед чоловіків це зробили 10,2%, серед жінок – 5,9%), 2) *місце у організації праці* (серед керівників вищої ланки – 20%, керівників середньої чи нижчої ланки – 4,2%, виконавців – 8,8%, самозайнятих – 0%, незайнятих – 5%), 3) *ідентифікація з національною культурою* (серед «українців» – 8,4%, «росіян» – 0%, «інших» – 8%; слід зазначити, що переважна більшість «інших» – бікультурні представники «україно-росіяництва»), 4) *дотримання віросповідання* (серед тих, хто дотримується – 6,1%, серед тих, хто ні – 11,3%), 5) *вік* (серед осіб від 20 до 39 років – 6,7%, від 40 до 59 років – 10,3%, від 60 до 79 років – 2,1%), 6) *місячний статок* (серед тих, у кого він до 5 тис. грн. – 5%, від 5 до 10 тис. грн. – 8,9%, від 10 до 15 тис. грн. – 14,7%, від 15 тис. грн. і вище – 4,5%). Керуючись методологічним принципом додатковості, висуваємо три ймовірні пояснення: 1) *вульгарно-матеріалістичне*: більшу увагу у приватному життєвому просторі транспортні засоби отримують у тих, хто просто спроможніший їх придбати. З такої точки зору зрозуміло, чому відсоткова перевага – у найвищих керівників (у них і зарплата найвища), та частково зрозуміло, чому відсоток «транспортно-небайдужих» до певної межі збільшується разом зі зростанням статку, а щодо інших чинників залишається припускати латентний вплив матеріального стану як третьої змінної (напр., що середній вік – самий «статусний» і так далі); 2) *економічно-професійне*: більшу увагу у приватному життєвому просторі транспортні засоби отримують у тих, у кого вони тісніше пов'язані з домашнім господарством або/та основною зайнятістю. Тут пригадується книга Е. Окшотта «Лицар і його замок. Середньовічні фортеці й облогові споруди», де перша частина присвячена власне замку, а друга – коню як непересічній його складовій. На користь такого пояснення свідчать, зокрема, і деякі результати дослідження В. І. Ільїна [2, с. 97] (доречно роз'яснити, що вищий відсоток серед чоловіків з такої точки зору є наслідком специфічної участі у д/г: жінка готує, а чоловік їздить за продуктами або возить за ними жінку, аналогічно і з іншим). Знову не обійтися без гіпотези про латентну змінну, проте стає логічною невідповідність між умовно найбільшим матеріальним статком та низьким відсотком вписування транспортних засобів у «дім»: розвиваючи висновки І. П. Березовської [3, с. 25], можна стверджувати, що у представників забезпеченіших соціальних верств це зумовлено домінуванням ролі не координатора-учасника переміщення (напр., кучера, зараз – водія), а «стороннього спостерігача» (пасажира); 3) *психосоціокультурне*: більшу увагу у приватному життєвому просторі транспортні засоби отримують у тих, у кого інтенсивніше відчуття приналежності до нього засобів мобільності в цілому та/або бажання такої приналежності, що виникає внаслідок культурно схвалюваної індивідуалізації. Дійсно, є підстави вважати, що чоловікам відповідне притаманніше, ніж жінкам [4], спорідненим з українською культурою – притаманніше, ніж спорідненим із російською [5-7], невіруючим – притаманніше, ніж віруючим, якщо ми ведемо мову про рамки консервативної релігії в стані «наздоганяючої» технологізації, як-то православ'я [8] (що домінує серед наших віруючих респондентів), і ми впевнені, що щодо решти чинників ситуація в результаті глибшого розгляду виявиться аналогічною.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Тромпенаарс Ф. 4 типа корпоративной культуры / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хемпден-Тернер; [пер с англ. Е. П. Самсонова]. – Минск: Попурри, 2012. – 528 с. 2. Ильин В. И. Социальная структурация в транзитивном пространстве российского мегаполиса / В. И. Ильин // Мир России. – 2010. – №1. – С. 89-125. 3. Березовская И. П. Эволюция транспорта (социокультурный аспект) / И. П. Березовская // Человек и транспорт (Психология. Экономика. Техника): материалы международной научно-практической конференции, 14-16 сентября 2010 г. – СПб.: ПГУПС, 2010. – С. 19-27. 4. Кононенко Р. Женщина за рулем. Культурные коды гендерных отношений [Электронный ресурс] / Р. Кононенко, Н. Сорокина // Polit.ru, 2010. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2010/04/01/avto/> 5. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності / Ю. А. Бабенко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 2. – С. 74-79. 6. Мартинюк І. Статусно-рольова структура сучасного українського суспільства: емпіричні розвідки / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. – К.: Ін-т соціології НАНУ: Азбука, 2014. – Вип. 6 (17). – С. 195-206. 7. Оберемко О. А. Классификация конструкторов социальной идентичности / О. А. Оберемко, А. Н. Пасько // Социология: 4М. – 2004. – №18. – С. 17-44. 8. Зотов С. Гики-буддисты, мобильные церкви и требы онлайн: как религия относится к новым технологиям [Электронный ресурс] / С. Зотов. – Т&P, 17 марта 2016 г. – Режим доступа: <https://theoryandpractice.ru/posts/13046-it-church>

МОБІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОСТОРІ МЕТРОПОЛІТЕНУ

Петренко-Лисак Алла Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри галузевої соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Своєю успішністю модерне місто в багатьом зобов'язане підземному світу», - це радикальне твердження Розалінди Вільямс⁴ задає міським дослідженням новий напрямок пошуку. Попри тяжіння у височінь, місту не обійтись без використання підземного простору, котрий здатен постати ключем до збереження оточуючого середовища та покращення умов життя людей. Тільки-но в місті з'являється метрополітен, він одразу постає чинником зміни темпоритму життя міста, впливає на його структуру (як архітектурну, так і соціальну). Зокрема, станції метрополітену, як правило, змінюють ситуацію на поверхні, перетворюючи міські структури, котрі до появи метрополітену склалися за іншими законами.

Соціологічний погляд на підземний простір міста не може оминати знання та досвід підземної урбаністики, що прагне віднайти та наблизити до забезпечення оптимальних умов праці, побуту та відпочинку мешканців мегаполісів, сприяти збільшенню площ відкритих зелених громадських зон в містах, а також формуванню здорового, зручного та естетично привабливого міського середовища.

Метро не тільки розвантажує пасажиропотік міських вулиць, але відіграє роль «конвеєра» міського життя, котрий творить особливе «концентроване» місто (за означенням О. Запорожець⁵). Метро формує міську культуру та правила комунікації містян, посилюючи ефекти «ввічливої неуваги» («етики байдужості»), за визначенням Ф. Тонкіс⁶), зміцнюючи відчуженість містян знаковою опосередкованістю комунікації, сприяючи формуванню монотонного емоційного ландшафту міста.

Метро є одним з різновидів транзитних просторів. Метро артефактичне. Метро є не стільки видом транспорту, скільки «лабораторією» міського життя в цілому: місцем виробництва міського простору, типів комунікації, загальних та особливих правил і навичок міського життя. Метрополітен причетний до творення «людини мобільної» - нового містянина для нового міста, для якого звичною та невід'ємною є повсякденна практика пересування містом на великі відстані. Інтенсивна технологізація міського простору, створення масштабного багаторівневого міста за рахунок освоєння раніше не задіяних просторів, впровадження нових швидкісних режимів і масових ритмів міста — ці та інші зміни складають основу «метроінтервенції» та визначають значення метро в міському житті. За час свого існування простір метрополітену накопичує широкодоступну множину технологічних новинок, включаючи новітні системи інформації, просторового оздоблення, різного роду автоматів, постаючи своєрідною виставкою технологічних досягнень, поступово привчаючи містян до користування «метродевайсами».

Метрополітен є мобільним простором, і простором високої мобільності. Він надто підходящий для контролю та культурної, політичної, економічної і соціальної регламентацій.

Метро — це публічний простір самотності. Він гібридний: водночас представлений як публічним спільним простором загального користування, так і мережею індивідуальних просторів, де кожен індивід є поодиноким суб'єктом власного транзитного перебування в процесі швидкісного переміщення простором міста. Положення людини в метро (як в просторі вагону, так і в просторі станції) — це завжди положення відносно інших людей. Проте, з появою мобільних пристроїв (смартфонів, електронних книг, нетбуків, планшетів тощо) ці характеристики здобули нового оформлення і відносини між людьми в просторі метрополітену почали змінюватися. Смартфони позбавили вимушеності звертати увагу на людей, які оточують індивіда в просторі метрополітену. Смартфони та інші гаджети перевели увагу і сконцентрували дії людини на себе. Смартфон перетворив метро в транзитний простір перепочинку від міської метушні, - адже мобільні пристрої дозволяють людині абстрагуватися від оточення, але при тому не полишати зв'язку з ним. Вони своєрідно долають рівень шуму, занурюючи людину в себе, або в звуковий ряд музики, аудіо книги чи відео.

⁴ Williams R. Notes on the Underground. An Essay on Technology, Society, and the Imagination / R. Williams. – Cambridge: The MIT Press, 2008. – 304 p.

⁵ Запорожець О. Настроїть город на свою волну: метрополітен и управление городскими опытами / Оксана Запорожець // Теория моды. Одежда. Тело. Культура № 33 (Осень 2014). — М.: Новое литературное обозрение, 2014. — С. 143-162; Запорожець О. Открытие метропользователя: антропология городской подземки [Электронный ресурс] / Оксана Запорожець : препринт WP6/2013/07 / О. Запорожець ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Электрон. текст. дан. (450 КБ). – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – (Серия WP6 «Гуманитарные исследования»). – 28 с.

⁶ Tonkiss F. The ethics of indifference: an exchange / Tonkiss F. // <http://www.lse.ac.uk/sociology/pdf/Tonkiss%20-%20The%20Ethics%20of%20Indifference.pdf>; Tonkiss F. The Ethics of Indifference: Community and Solitude in the City / Tonkiss F. // International Journal of Cultural Studies. - Volume: 6 issue: 3. – P. 297-311.

Використання містянами метро не тільки як транспортного засобу, але і як інструменту «управління досвідами» формує у них здатність регулювати свої стани, займаючи час пересування підземною магістраллю певними справами, або просто закриваючи очі та поринаючи у власні думки, адже розглядати можна хіба що оточуючих людей (що неприйнятно етикою) та рекламні оголошення, бо у вікно окрім зникаючого темного тунелю, освіченого світлом з вікон вагонів не видно нічого. Пасажир доступний постійному погляду інших, незнайомих людей, котрі, в свою чергу, постійно досяжні його погляду. В цьому сенсі зануритись в книгу чи мобільний телефон — значить дати зрозуміти оточуючим, що ви не дивитесь на них. Щоправда, практики підглядування у читиво чи відео сусіда є досить поширеними.

Метро привчило містян до швидкого та практично неперервного руху, створивши еталон швидкісної мобільності в місті, увійшло в образ переміщення «в один клік» подібно до кіберпростору Інтернету. Опинившись в метро, люди змушені пристосовуватись до його умов. Проте, з іншого боку, метро є простором, нехай і обмеженим, але маневрив. Мобільні пристрої доповнили і розширили можливості комунікацій (зокрема, найпоширеніших: візуальних комунікацій та практик читання літератури і періодики). Відносна свобода дій в метро особливо добре усвідомлюється та промовляється т.зв. «метропрофесіоналами» — тими, хто прагне використовувати можливості метро для своїх цілей, будь то розробники міських квестів, що використовують метро як ігровий майданчик, або торговці чи музиканти, або міські жебраки.

Дигіталізація змінила ставлення до громадського транспорту, зокрема, до метрополітену. Місце, яке традиційно вважалося простором сумування та самотності, набуло популярності, поєднавши фізичну та кібервіртуальну мобільності, дозволивши людям робити дві справи водночас — пересуватися міським простором і при тому активно читати, проглядати відео, фіксувати нотатки, пограти в ігри, проглянути фото і т.ін. Час перебування в метро набув оновленої наповненості, він вже не сприймається настільки тяглим, адже варіації його переочікування розширилися. Хоч, і правда, не можна сказати, що це зовсім новітня практика, - ще з часів своєї появи простір вагонів метрополітену (а раніше міжміських потягів) сприймався і рекламувався як комфортний та придатний для проведення часу за читанням під час пересування містом (простором).

«КРУГЛИЙ СТИЛ» 5

СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ В ОСВІТНІХ ПРАКТИКАХ ЕЛЕКТРОННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

ОСВІТНІ ДИСОНАНСИ: FLEXIBILITY VS STABILITY

*Ченак Валентина Василівна*доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Якщо аналізувати перелік характеристик, які зустрічаємо у роботах соціологів щодо сучасного суспільства, то передусім це «плинність», «зміни», «інтерєгнум» тощо. Саме через них відбувається спроба осмислити, описати, проінтерпретувати те, що відбувається сьогодні навколо нас і окреслити перспективи. Зокрема, З. Бауман в одній із своїх лекцій в межах проекту «Публичные лекции Полит.ру» зазначав: «Ідеал економіки XIX століття полягав у стабільній економіці, яка щорічно відтворювала те ж саме рутинне виробництво продукції. Ось саме це і змінилось. Ми просто перестали сподіватись на те, що ці зміни коли-небудь завершаться. Сьогодні ми розумієм, що стабільна економіка не ефективна, і що ми її в принципі ніколи не досягнемо з багатьох причин. ... Економіка не забезпечує повного задоволення людських потреб, оскільки сама сучасна економіка спрямована на формування нових потреб, яких не було раніше. Рекомендована життєва стратегія сьогодні – це те, що англійською мовою звучить як flexibility – гнучкість і підозра до всіх довгострокових зобов'язань» [1]. Отже, для того, щоб пристосуватись до сучасного суспільства, потрібно постійно змінюватись, а значить і передусім – постійно вчитися. Здавалося б, а що тут нового? Дійсно, на рівні декларування такої необхідності чи то навіть життєвої стратегії все зрозуміло, втім на практиці ми рідко враховуємо таку плинність. Особливо це стосується сучасної освіти, яка, попри різні суспільні трансформації продовжує залишатись і демонструє парадоксальну стабільність. Проблема полягає в тому, чому це можливо в умовах радикальної трансформації інших соціальних інститутів?

На рівні вищої освіти, на нашу думку, стабільність певною мірою пов'язана із принципами відтворення інтелектуальної еліти, традиціями функціонування багатьох університетів, що склалися протягом тривалого історичного періоду, групами впливу, суспільними домінантами. В той же час, стабільність середньої, а особливо початкової освіти в умовах електронної цивілізації видається зовсім недоречною, хоча підстави та причини для цього теж є. На думку американського футуролога та дослідника освіти Дж. Моравеця: «Нам потрібно наново визначити та побудувати ясне розуміння того, для чого ми навчаємо, чому ми це робимо, і кому служить наша система освіти...» [2]. Відповідно і ті реформи, що розпочалися в українській освіті, повинні бути спрямовані значною мірою для пошуку чітких і зрозумілих відповідей на ці питання. А ще подолання чи трансформацію тих освітніх практик, що в термінології М. Фуко називаються «омертвінням» окремої людини задля її «нормалізації» і означають прагнення нівелювати індивідуальні відмінності у процесі внутрішньо інституційної соціалізації [4]. Мова йде передусім про такі традиційні практики, як «заперечення особистої ідентичності», «обмеження у часі і просторі», «беззаперечна підпорядкованість» та ін. [3]. Необхідність переходу до інших, нових, освітніх практик викликана передусім потребою подолання розриву, який існує сьогодні між даним соціальним інститутом та іншими інституційними утвореннями. Цю невідповідність фіксують значною мірою стейкхолдери освіти, зокрема, роботодавці, адже домінуючі практики організаційного життя суттєво відрізняються як від шкільних, так і університетських. Це і практики особистої унікальності, вміння самостійно мислити і приймати рішення, працювати в проектах і над проектами, орієнтуватись в нових ситуаціях, практики мобільності тощо. Причому ці практики для кожної організації не є стабільними, вони змінюються залежно від нових завдань, орієнтацій, зовнішніх впливів, а отже потребують гнучкості, вміння швидко реагувати на зміни, стресостійкості в діяльності тих, хто їх реалізує.

Отже, дистанція «діти - дорослі» залишається значною, а звідси і ті конфлікти, які вона породжує як на рівні міжособистісних взаємодій, так і на інституціональному рівні.

Підсумовуючи, зазначу, що за всіх часів інститут освіти намагався відповідати вимогам часу, виконуючи замовлення на бажану суспільством особистість і вважався двигуном прогресу. Парадигмальний підхід «учити усіх всьому» Яна Коменського у свій час відіграв революційну роль – народонаселення перебувало у путях тотального невігластва, система освіти тільки-но зароджувалась, набуваючи перших ознак соціального інституту. Але сьогодні маємо парадокс. Стара школа, яка уже явно і давно віджила свій вік, щосили намагається утримати свої дотеперішні позиції, гальмуючи зміни, що

назріли у суспільстві. Серед причин опору інноваціям можна виокремити і неправильне розуміння цілей змін, яке виникає із-за того, що індивіди (передусім вчителі) не здатні оцінити наслідки здійснення стратегії змін, і низька терпимість до змін. Остання притаманна окремим індивідам із-за перестороги, що вони не зможуть навчитися потрібним новим навичкам або новій роботі і позбавляться свого статусу. Формування нових організаційних цінностей і норм вимагають нових принципів роботи, а відповідно, додаткових часових, фізичних, матеріальних ресурсів, а головне – необхідність змінюватись самим суб'єктам освітнього процесу.

Які можливі наслідки такого опору? Передусім це тривалість самого процесу, по-друге, рівень залучення різних соціальних груп в його успішне протікання, по-третє, суспільне визнання і зрештою нова система освіти в основі якої практики дитиноцентризму, педагогіки партнерства, інноваційних форм навчання.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бауман З. Текущая модерность: взгляд из 2011 года: Лекция [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://polit.ru/lectures/2011/05/06/bauman> 2. Моравець Дж. Маніфест 2015. Навчання, яке еволюціонує [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.manifesto15.org/ua/> 3. Ленуар Р. Начала практической социологии / Шампань П., Ленуар Р., Мерлье Д., Пэнто Л. – М. : Ин-т экспериментальной социологии, 1996. – 240 с. 4. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – М. : Ad Marginem, 2015. – 416 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ «E-LEARNING» В УКРАЇНІ: ТРУДНОЦІ, РИЗИКИ ТА НЕРІВНІСТЬ МОЖЛИВОСТЕЙ

Клименко Олена Юрївна

доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій в сучасному суспільстві сприяє активізації освітніх процесів, веде до змін в системах навчання та спонукає на пошук нових методів як набуття, так і розповсюдження знань, що, в свою чергу, веде до докорінних змін в самій системі освіти. Однією з новітніх альтернативних форм навчання можна вважати «E-learning» (від англ. electron learning) — «електронне навчання», що виникла наприкінці ХХ століття та швидко розповсюджується нині завдяки технологізації комунікаційних систем. Сьогодні існує безліч освітніх платформ, які пропонують платні та безкоштовні он-лайн курси широкого спектра дисциплін для всіх бажаючих, наприклад, www.codecademy.com, www.khanacademy.org та багато інших. Останнім часом до змагань в розповсюдженні «E-learning» освіти долучились й вищі навчальні заклади України.

За даними офіційної статистики на початок 2016 р. ринок «E-learning» послуг дійшов до позначки 107 мільярдів доларів, за останні п'ять років його зростання склало 9,2 %, а глобальний показник прибутку – 49,9 мільярдів доларів, в той час як темпи світового росту економіки в зазначений період сягнули лише 7,4 % [4]. Показники сукупного темпу росту ринку «Learning Management System» в 2013 р. доходили до позначки 25,2 %, однак інтенсифікація захоплення інформаційних мереж мобільними технологіями відтягнула у 2014 р. 5,3 мільярди доларів і посприяла зниженню прибутків «E-learning» мереж. В сучасних умовах адаптації мобільних телефонів до додатків Інтернет, за прогнозами економістів на початок 2018 р. може сягнути річного темпу ринку «електронного навчання» – 18,2 % та побити рекорди нафтового ринку.

За світовим рейтингом росту «E-learning» на кінець 2015 р. першу десятку країн з високими темпами розвитку електронної освіти склали: Індія (55 %), Китай (52 %), Малайзія (41 %), Румунія (38 %), Польща (28 %), Чехія (27 %), Бразилія (26 %), Індонезія (25 %), Колумбія (20 %) та Україна (20 %) [2]. Цікавим є той факт, що у 2012 р. до трійки перших входили США, Японія, Південна Корея, а вже потім Індія та Китай. Не зважаючи на прибутковість електронного навчання, світові лідери змушені були згорнути програми з його впровадження, оскільки за комбінованим показником Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) у 2013 р. індекс рівня освіти (Education Index) знизився в США з 3 до 5 позиції, в Північній Кореї – з 6 до 11 позиції, а в Японії – з 18 до 26 позиції [3].

Таким чином, електронне навчання, безумовно, є доступною формою отримання освіти, однак його якість не завжди відповідає сподіванням. Україна у 2015 р. активно долучилась до процесу розповсюдження «E-learning», більшість провідних навчальних закладів почали розробку власних платформ та курсів он-лайн освіти. Одним з чинників, які сприяли активізації впровадження он-лайн технологій у навчання, можна вважати ситуацію на Донбасі: в результаті окупації окремих територій Сходу України значну кількість вищих навчальних закладів держава евакуювала до підконтрольних їй регіонів. Більшість з них за основу налагодження комунікації з контингентом студентів взяли саме методи «E-learning». Особливого значення електронна освіта набула для випускників шкіл, що залишились на окупованій території, оскільки дистанційне навчання стало єдиним шансом отримати український атестат та допуск до ЗНО. За умов вступної компанії 2017-2018

навчального року держава надала вступні преференції абітурієнтам та навчальним закладам з зазначених територій. Найбільш значущими і позитивними для вітчизняних студентів моментами електронної освіти є її мобільність – можливість ознайомлення з навчальною інформацією у зручний час та в зручному місці; інтерактивність освітнього процесу – необмеженість джерел отримання знання; технологічність – створення симуляцій, які дозволяють неодноразово на практиці відпрацювати набуті знання; неформальність – обговорення «без купюр» актуальних даних, що не дозволяє знанням застарівати, тобто студент з викладачем знаходиться в постійному інформаційному пошуку.

Не зважаючи на перспективність розвитку електронної освіти в Україні, необхідно звернути увагу на наявні можливості навчальних закладів, що зацікавлені у впровадженні «E-learning», які різняться за наступними показниками: фінансові можливості, різні джерела фінансування, рівень кваліфікації викладацьких кадрів та управлінської верхівки, ступінь впровадження інформаційних технологій у навчанні, характеристики інформаційної грамотності студентів, викладачів та допоміжного персоналу, якість електронного обладнання, інноваційність освітніх програм та їх продуктивність.

Окрему увагу з боку вітчизняних науковців сьогодні заслуговують проблеми, пов'язані з неготовністю правового поля нашої держави до легального впровадження платформ «E-learning», оскільки відсутні нормативні акти, що захищали б інтелектуальну власність як розробників таких систем, так і авторів он-лайн курсів. Більшість програмного забезпечення вищих навчальних закладів України має нелегальне «піратське» походження, оскільки офіційних закупівель програм Міністерство освіти і науки України не веде, на самостійні закупівлі вищим закладам освіти складно знайти кошти, а отже усі існуючі електронні мережі можна вважати «сірими». Крім того, не прописана процедура забезпечення вільного доступу студентів та викладачів до мережі Інтернет, а також відсутня система розрахунку навчального навантаження, отже й немає процедури оплати роботи викладача. Більшість онлайн-курсів, що успішно впроваджені, створені коштом викладачів на безоплатній основі, що суперечить загальноосвітнім тенденціям.

Таким чином, реалії впровадження «E-learning» в Україні суперечливі: з одного боку електронне навчання надає об'єктивні можливості отримати освіту тим, хто за певних умов опинився в кризовій ситуації, з іншого – супроводжується суттєвими порушеннями прав та свобод розробників, а також має проблеми з якістю знань, котрі надаються.

ЛІТЕРАТУРА: 1. 9 Top eLearning Trends of 2017 from 49 Experts [Електронний ресурс] eLearning-Art. – Режим доступу: <http://elearningart.com/blog/elearning-trends/> 2. 10 свежих фактов об eLearning, которые вы должны знать [Електронний ресурс] Teachbase.ru. Geektimes 18 марта 2015 г. – Режим доступу: <https://geektimes.ru/company/teachbase/blog/247454/> 3. Рейтинг стран мира по уровню образования [Електронний ресурс] Nonews : Политика, экономика, технологии 21 декабря 2013 г. – Режим доступу: <http://nonews.co/directory/lists/countries/education> 4. Тренды e-learning 2017 года [Електронний ресурс] Центр разработки мультимедийных материалов. 16 февраля 2017 г. – Режим доступу: https://www.cmm.ru/knowledge_base/Sistemy_e_learning/trendy_e_learning_2017

ПІДГОТОВКА ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЯК БЕЗПЕКОВА ФУНКЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Хижняк Лариса Михайлівна

доктор соціологічних наук, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У поняття «підготовлені до життя люди» кожна епоха вкладає свій сенс і зміст, які ґрунтуються на тих чи інших уявленнях про роль освіти в цьому процесі [1, с. 43-44]. Електронна цивілізація приходить не тільки у формі електронної демократії, електронних грошей, а й електронної освіти, електронних технологій у побуті та повсякденному житті. Відбувається розширення автоматизації та комп'ютеризації різних видів діяльності, однак на перше місце виступає виробництво знання й інформації. Поява мережі Інтернет відкрила розмаїття варіантів організації інформаційного спілкування між людьми. Особистість має можливість ділитися своїми враженнями в соціальних мережах, освоює нову інтернет-мову; професійна армія журналістів поповнюється добровольцями-блогерами. У той же час відомо, що сучасні інформаційні технології опосередковано є технологіями масово комунікаційного впливу, у тому числі маніпулятивного. Це актуалізує проблему безпеки молодого покоління (в першу чергу інформаційної) [2]. Саме від того, як вища освіта буде виконувати функцію підготовки до життя в умовах електронної цивілізації, буде залежати як успішність професійної самореалізації майбутніх фахівців (вміння використовувати сучасні інформаційно-комунікативні технології при виконанні професійних завдань), так і їхня культура життєдіяльності, соціальне самопочуття тощо.

Цифрові комунікації створюють нове медіа середовище, яке інтерактивне за своєю природою і дозволяє вирішувати освітні і життєві проблеми за допомогою одиночного пристрою (наприклад, домашнього комп'ютера чи телевізора). Світова тенденція полягає в тому, що конвергенція технологій привела до зближення телекомунікацій, телебачення та побутової електроніки, що значно підвищує вимоги до вміння користувачів безпечно використовувати ці технології. Мова йде як про кібербезпеку, так і про оволодіння безпечними методами використання новітніх інтегрованих інформаційних технологій. Це ставить перед системою вищої освіти нові завдання, які не обмежуються лише професійної підготовкою студентів.

Зазначимо, що у центрі уваги науковців наразі є феномен «електронної хатини», який виник внаслідок появи у будинках значної частини населення розвинених індустріальних країн різноманітних видів електронних приладів. Визнається, що для «електронної хатини» характерний взаємозв'язок щонайменше трьох ключових елементів: 1) аудіовізуальна система (з'єднання телебачення, радіо та відеомагнітофона); 2) телефон – центральний елемент системи, що зв'язує електронний будинок з усім електронним світом; 3) персональний комп'ютер, який переробляє інформацію, що отримується через телефонну мережу. Деякі елементи «електронної хатини» знаходяться в стадії розвитку, але аудіовізуальна система як її центр вже існує, і треба вчити студентів працювати із нею.

Підготовка до життя потребує цифрової соціалізації індивідів, в процесі якої вони набувають компетентностей, необхідних для життєдіяльності в умовах електронної цивілізації. Цифрове покоління характеризує особливий стиль життя, а конструювання ідентичності його представників значною мірою відбувається у віртуальному просторі.

Таким чином, потреби суспільства електронної цивілізації може задовольняти вища освіта з новими функціями, серед яких важливе місце посідає безпекова функція. Безпекову життєдіяльність в умовах гуманного демократичного суспільства не можна обмежувати лише діями з боку держави. Самі індивіди в процесі тих чи інших виборів у своїй поведінці мають бути навченими щодо використання безпечних технологій. І це стає функцією вищої школи, яка покликана при формуванні та розвитку інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх фахівців ставити безпекові питання. А сама підготовка до життя засобами вищої освіти стає підготовкою особистості до різноманітних, багаторівневих безпечних комунікацій в різних сферах життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Адлер Ю. П. Образование в XXI в.: Проблемы, перспективы, решения / Ю. П. Адлер // Научно-исследовательские исследования, 2014: Сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. – М., 2014. – С. 42-58. 2. Савина С. В. Актуальные проблемы социализации и безопасности молодого цифрового поколения в развивающихся информационных обществах России и Европы: социокультурный анализ [Электронный ресурс] / С. В. Савина // Сборники конференций НИЦ «Социосфера». – 2011. – № 17. – С. 106-109. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1005672>

Фоломєєв Максим Анатолійович

кандидат політичних наук, директор Центру зв'язків з громадськістю,
доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ

Впровадження електронної освіти в системі вищої освіти України, пов'язане з можливостями, що надають інформаційно-комунікативні технології, припадає на перше десятиріччя XXI століття. Тоді ж починається здійснюватися теоретико-методологічне осмислення та впровадження цієї освітньої практики на інституційному та нормативному рівнях [1]. Проте, оцінка рівня впровадження електронної освіти в системі вищої освіти України в цілому залишилася актуальною та недостатньо дослідженою. Позиціонування окремих успішних кейсів не дозволяє визначити поточний стан цього процесу, а лише демонструє окремі приклади чи успіхи.

Методикою соціологічного дослідження рівня впровадження електронного навчання в системі вищої освіти України був контент-аналіз доступної на власних сайтах вищих навчальних закладів України інформації, зокрема, документів ВНЗ (положення, звіти тощо), що висвітлюють унормований, регламентований та інституціоналізований характер впровадження дистанційного навчання; це прямо чи опосередковано фіксує наявність окремих елементів дистанційного навчання, чи, в цілому, рівень впровадження електронної освіти в окремому українському вишу зокрема та системі вищої освіти України загалом. Гіпотезою дослідження було твердження, що рівень впровадження дистанційного навчання прямо пропорційний ступеню його інституціалізації. Інституціалізація виражалася в артикульованості позиції ВНЗ щодо використання електронного навчання, що фіксується офіційною документацією із зазначенням

основних технологій та веб-ресурсів, які використовуються для забезпечення дистанційного навчання, а також для яких напрямів, спеціальностей, рівнів навчання даний тип навчання застосовується; наявність структурного підрозділу, що забезпечує функціонування системи дистанційного навчання, з відповідною документальною регламентацією тощо.

На підставі чинної нормативної бази [3, 4] під час дослідження було визначено серію індикаторів, покладену в основу типологізації ВНЗ за рівнем впровадження електронного навчання:

1) наявність та змістовність навчального контенту, представленого на веб-сайті (робочі програми дисциплін; лекційний матеріал; практичні завдання з методичними рекомендаціями щодо їх виконання; відео- та аудіозаписи лекцій, семінарів та практичних робіт; глосарій термінів навчального матеріалу; бібліографія тощо);

2) використання технологій дистанційної взаємодії в навчальному процесі (наприклад, використання платформ дистанційної освіти (Moodle чи аналог), наявність серверів із цілодобовим режимом доступу для створення, накопичення і передачі даних, необхідних для дистанційного навчання та управління освітнім процесом тощо);

3) використання серверів збереження інформації (наявність спеціальних ресурсів та платформ систематичного збору контенту: електронні картотеки, репозитарії, електронні каталоги, електронні сервери періодичних видань, навчально-інформаційні портали тощо);

4) регламентація та інституціоналізація освітнього процесу у веб-середовищі (наявність окремого Положення про дистанційне навчання чи розділу у Положенні про організацію освітнього процесу, функціонування спеціалізованого підрозділу дистанційного (електронного) навчання, що організаційно і технологічно підтримує навчання за дистанційною формою, наявність методичних рекомендацій щодо розроблення та використання технологій дистанційного навчання в навчальному процесі тощо).

Зазначені критерії дозволяють визначити основні елементи, на яких базується система електронного навчання та у своїй сукупності – рівень включення в електронну освіту. Відповідно до цих критеріїв нами виділено чотири основні групи вищих навчальних закладів:

1. ВНЗ, які дотримуються традиційної моделі освіти, що реалізується за умови обов'язкової фізичної присутності студента й викладача та не передбачає включення технологій дистанційної (електронної) освіти у навчальний процес. На веб-сайтах чи групах сайтів таких ВНЗ не вміщено навчальний контент, сервери збереження інформації (електронні бібліотеки, репозитарії, електронні архіви), платформи та системи електронної освіти не використовуються. Гіпотетично, на стихійному рівні можливе використання за власною ініціативою окремих елементів дистанційної взаємодії викладачів та студентів у навчальному процесі, однак це неформальні практики, вони не артикульовані на рівні ВНЗ та не є інституційно закріпленою практикою. До цієї ж групи в дослідженні віднесено ВНЗ, що не мають власного веб-сайту, бо не мають технологічної передумови для впровадження хоча б окремих елементів дистанційної взаємодії на інституційному рівні.

2. ВНЗ, які поєднують традиційну освіту з елементами електронного навчання. На сайтах чи групах сайтів фрагментарно вміщено навчальний контент; у навчальному процесі використовуються технології дистанційної взаємодії (наприклад, є посилання на електронні пошти викладачів, їх сторінки в соціальних мережах); фрагментарно використовуються електронні сервери збереження інформації, де частково вміщено навчальний контент.

3. ВНЗ з допоміжним / пілотним форматом електронної освіти. ВНЗ використовує технології дистанційної взаємодії в навчальному процесі для підтримки традиційних форм навчання, має обмежену кількість дистанційних курсів, що надають можливість навчання лише для деяких спеціальностей чи підвищення кваліфікації; має спеціальну регламентацію щодо створення на веб-сайті ВНЗ та/або підрозділів веб-середовища для забезпечення тотальної інформаційно-довідкової бази для навчального процесу.

4. ВНЗ із самодостатнім форматом електронної освіти. Такі ВНЗ системно використовують платформи для дистанційного навчання, мають нормативну регламентацію запровадження дистанційної освіти у вигляді окремого положення; спеціалізовані структурні підрозділи, що забезпечують адміністрування та методичну підтримку системи електронного навчання, діяльність яких документально врегульована окремими положеннями; мають розроблені дистанційні курси для більшості напрямів підготовки та спеціальностей, мають систему сертифікації дистанційних курсів). Більш того, ВНЗ здійснює підготовку фахівців за значним переліком освітніх програм у форматі дистанційної освіти; на веб-ресурсах ВНЗ розміщений необхідний навчальний контент, перш за все, робочі програми, ВНЗ мають регламентацію освітнього процесу у веб-середовищі у вигляді окремого положення про дистанційну освіту чи розділ у положенні про організацію освітнього процесу).

Встановлення актуального переліку ВНЗ України дало змогу сформувати перелік із 361 ВНЗ України – університетів, академій, інститутів.

Відповідно до серії індикаторів та виокремленої типології було отримано наступне відсоткове співвідношення ВНЗ України за рівнем включеності в електронну освіту (рис. 1).

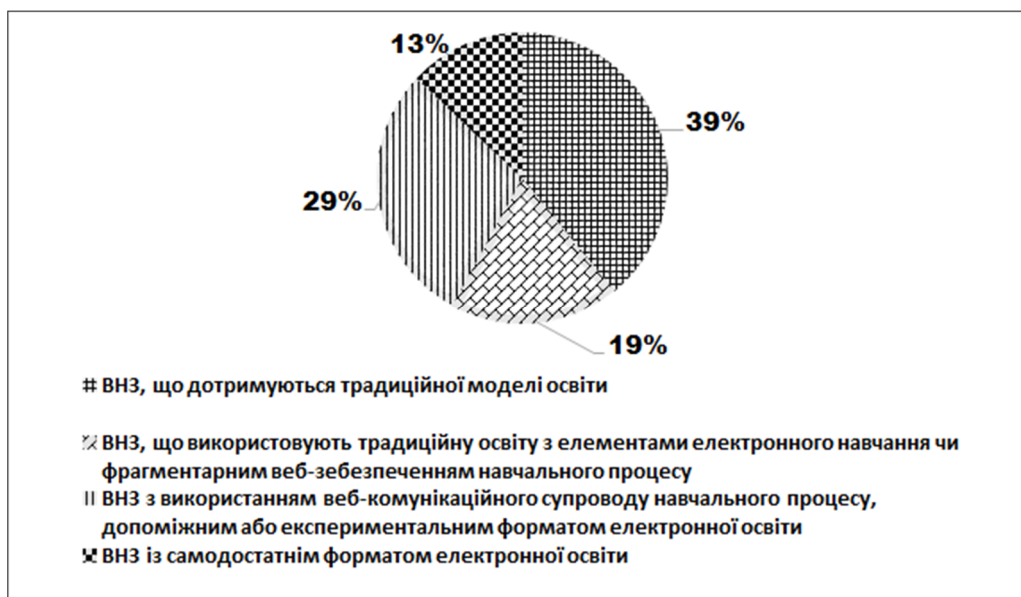

Рисунок 1. Співвідношення ВНЗ України за рівнем включеності в електронну освіту

Як бачимо, 58 % українських ВНЗ (сумарний відсоток ВНЗ, які були віднесені до першої та другої категорій) функціонують в умовах стихійного використання ІКТ в навчальному процесі, на інституційному рівні дотримуючись традиційної моделі навчання без включення освітнього процесу в електронний простір, і лише 13% українських ВНЗ віднесені до таких, які мають самодостатній формат електронної освіти, систематично та комплексно використовують електронні та дистанційні технології навчання, ці освітні практики мають інституціалізований і регламентований характер [1; 2].

ЛІТЕРАТУРА: 1. Фоломєєв М., Яцура К., Крижанівська В., Жовнір А., Тремполець Д. Оцінка рівня впровадження електронного навчання в українських ВНЗ шляхом аналізу їх веб-ресурсів: теоретичні аспекти соціологічного аналізу / М. Фоломєєв, К. Яцура, В. Крижанівська, А. Жовнір, Д. Тремполець // Український соціум. – 2017. – № 2 (61). – С. 45 – 60. 2. Фоломєєв М., Яцура К., Крижанівська В., Жовнір А., Тремполець Д. Особливості включеності вищої школи України до системи електронного навчання // Грані. – 2017. – № 47 (147). – С. 60 – 76. 3. Наказ Міністра освіти і науки України від 25 квітня 2013 року № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> 4. Наказ Міністра освіти і науки України від 30 жовтня 2013 року № 1518 «Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями» [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1857-13>

Фудорова Олена Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту організацій Херсонського інституту МАУП

ПРОБЛЕМИ ТЬЮТОРСТВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Актуальність звернення до тьюторської системи нині визначається процесом модернізації освіти: людині, що навчається, надається вибір індивідуального учбового плану, впроваджуються моделі неперервної професійної освіти, розвивається система мережевої взаємодії освітніх організацій, діють програми академічної мобільності викладачів і студентів. Досвід зарубіжних університетів показує, що тьюторство - найважливіший елемент освітнього процесу і процесу становлення особи. Сьогодні тьюторство працює в трьох просторах – інформаційному, соціальному і антропологічному, – і користується трьома різними видами засобів, адекватних цим просторам.

Тьюторство пройшло складний шлях інституційного оформлення. Історія тьюторства тісно пов'язана з історією європейських, в першу чергу британських, університетів. Тьюторство зародилося в XII ст. у класичних англійських університетах – в Оксфорді і трохи пізніше в Кембриджі [1, с. 71]. У той час університет представляв собою об'єднання, яке сповідує єдині цінності, члени якого говорять одною мовою і визнають одні наукові авторитети. Спочатку університети були корпораціями викладачів і студентів. В англійському університеті студент повинен був сам вибрати той шлях, яким він досягне знань, необхідних для отримання

ступеня після закінчення навчання. У цьому йому допомагав тьютор. Починаючи з XIV ст., тьюторство стає ustalеною нормою університетського наставництва. Тьютор виступав посередником між вільним професором і вільним учнем. У XVII ст. сфера діяльності тьютора поступово розширювалася. В Оксфорді та Кембриджі тьютори досі відіграють дуже важливу роль у навчальній і виховній роботі, та їх посада є штатною одиницею. Англійські педагоги вважають, що студент формується як фахівець тільки в умовах якісної академічної спільноти, де існують системи зворотного зв'язку між студентом, викладачем і всім професорсько-викладацьким складом, а тьютор є поєднувальною ланкою, яка забезпечує цілісність академічної освіти.

Сучасні європейські університети нового типу, що визначаються як проектно-дослідні одиниці, продовжують тьюторську традицію, але виділяють в якості головної цінності освіти вміння працювати з майбутнім, яке можна скерувати. На сьогоднішній день тьютор виконує функцію співрозробника освітніх проєктів або програм, виступає в якості консультанта у сфері освітніх послуг, поєднуючи позицію наставника, асистента [2, с. 72; 4, с. 92]. На думку А. Бойко, у нашій країні тьюторство – професія, якої немає і яка вже є, і буде у зв'язку з ситуацією в суспільстві і кризою виховання. Вона визріває у вищій і загальноосвітній школі як методичний супровід самостійної роботи, створення індивідуальних освітніх проєктів і програм, навчально-методичних комплексів, як індивідуальне навчання - консультування.

У вітчизняній освіті тьюторські функції неофіційно довгий час виконували викладачі-предметники, соціальні педагоги, психологи, педагоги додаткової освіти, члени адміністрації та, нарешті, студенти, які пройшли перед цим відповідну тьюторський підготовку. Тьютор організовує ефективне вивчення курсу, проводить семінари і консультує студентів, перевіряє і коментує письмові завдання.

В Україні тьюторство існує подібно до форми підготовки майбутніх викладачів на базі вишів і запроваджено як система навчання у межах дистанційної освіти. Беручи до уваги зарубіжний досвід, вітчизняні педагоги-новатори розбудовують власну систему та технології щодо активного впровадження посади «тьютор». Мабуть, правомірно прогнозувати, що у зв'язку з глобалізацією суспільства і освіти в цілому, саме інститут тьюторства, буде набувати виключного значення у наданні допомоги як студентів, так і викладачеві у поглибленому засвоєнні матеріалу (особливо в ракурсі доступності у навчанні), у здійсненні успішної освіти «протягом життя», а не зосередженні на навчальному процесі як переказі вже особистісно набутих наукових знань.

Будь-яка вища школа має право вводити посаду тьютора відповідно до кваліфікаційного довідника. Натомість, якщо навчально-виховний процес не зорієнтований на реалізацію принципу індивідуалізації, а в межах атмосфери закладу цей принцип не розглядається як базовий, то соціально-педагогічна потреба у тьюторі стає мінімальною [5]. Це насамперед пов'язано з тим, що одним з ключових питань педагогіки вищої школи останнього часу є орієнтація студентів на самостійність, активне прагнення до здобуття якісної вищої освіти, саморозвиток. Так, дійсно, перед студентом у такій ситуації стоїть досить складне завдання: адекватно використати можливості ресурсу університетської освіти, точно вибрати засоби освоєння власної індивідуальної програми і, наприкінці, рішення по досягненню мети оволодіння професійними навичками в свідомо обраній самим студентом сфері професійної діяльності.

Враховуючи вищезазначене, у вищій школі повинні бути фахівці, які допоможуть студентам, в залежності від етапу навчання, зорієнтуватися в освітньому просторі і створити адекватну освітню траєкторію. Тьютор у вищій школі – це особливий педагог, який працює за принципом індивідуалізації і супроводжує побудову індивідуальної освітньої програми.

Особливої актуальності набуває проблема тьюторства, якщо мова йде про дистанційне навчання. Адже саме в межах електронної освіти зростає значення відповідальності студента за прийняття рішень стосовно своєї подальшої освіти, у зв'язку з чим виникає необхідність надання студентам професійної допомоги в здійсненні самоосвіти. Завдання тьютора в дистанційному навчанні полягають у наступному: допомога в досягненні освітнього результату; відстеження ходу навчання; забезпечення зворотного зв'язку від педагогів щодо виконання завдань; групові консультації (тьюторіали); консультування і підтримка індивідуального освітнього руху студента; підтримка зацікавленості студента в навчанні протягом усього курсу [6].

Ефективність роботи тьютора багато в чому залежить від того, як освітній заклад організовує та регламентує його діяльність. Внесення тьютора до реєстру професій дозволяє сьогодні ввести цю посаду до штатного розкладу вузу і оплачувати його роботу з бюджетних коштів.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Белицкая Е. В. Современное состояние тьюторской системы обучения в университетах Англии / Е. В. Белицкая // *Almamater*. – 2012. – № 5. – С. 71-74. 2. Бочкарева С. М. Модель тьюторской деятельности как средство сопровождения индивидуальной траектории развития студентов / С. М. Бочкарева // *Высшее образование сегодня*. – 2011. – № 2. – С. 71-72. 3. Ковалева Т. М. Оформление новой профессии тьютора в российском образовании / Т. М. Ковалева // *Вопросы образования*. – 2011. – № 2. – С. 163-180. 4. Пылаева Т. В. Тьюторская система в условиях дистанционного обучения в Великобритании / Т. В. Пылаева // *Almamater*. – 2014. – № 4. – С. 91-94. 5. Серебровская Т. Б. Тьюторство в контексте модернизации высшей школы [Электронный ресурс] / Т. Б. Серебровская. – Режим доступа: http://vestnik.osu.ru/2011_5/3.pdf. 6. Сучану А. Тьютор : якісно нове особистісно-професійне призначення викладача-консультанта у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / А. Сучану. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1709>.

МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ВКЛЮЧЕНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В СИСТЕМУ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ

Крижанівська Вікторія Ігорівна

бакалавр соціології, старший лаборант Центру зв'язків з громадськістю
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вперше поняття електронного навчання з'являється у США та Західній Європі у середині ХХ ст. Відповідно, розвиток світового ринку електронного навчання триває досить давно та активно, набувши форм не тільки окремих практик, але й відкритих університетів, міжнародних проектів, масових онлайн-курсів, чому сприяє, з одного боку, підвищення попиту на освітні послуги, а з іншого – провідні тенденції інтернаціоналізації, інформатизації та дигіталізації навчального процесу. Вказані тенденції також сприяють тому, що все більша кількість вищих навчальних закладів починає запроваджувати та використовувати електронні освітні ресурси, технології дистанційної взаємодії та електронного навчання. Проте включеність до системи електронного навчання може виступати чинником нерівності в освітньому просторі, оскільки держави знаходяться на різних рівнях його імплементації, що формує не тільки представленість ВНЗ у віртуальному освітньому просторі, а й певний імідж держави щодо надання освітніх послуг.

У сучасному світі понад 249 університетів з 37 країн комплексно та систематично застосовують електронне навчання [1, р. 7]. Світовий досвід впровадження електронної освіти в Відкритих університетах Великобританії, США, Канади, Німеччини, Франції, Польщі та інших країнах є показником успішної реалізації проектів дистанційного навчання. Зокрема, у США дистанційне навчання пропонують понад 200 університетів і тисячі коледжів, а кількість онлайн-курсів збільшується приблизно на 30-40 % щорічно. У Великій Британії різноманітні дистанційні програми пропонують понад 50 університетів.

Стрімкий розвиток дистанційної освіти пов'язаний із заснуванням Відкритого університету Великої Британії у 1969 р., в якому були розроблені перші дистанційні курси для вчителів, а також надана можливість отримувати освіту або продовжувати навчання тим, хто працює. На сьогодні в університеті дистанційно навчається близько 225 тис. студентів, а сам університет представлений у 30-х країнах світу та має 250 навчальних центрів. Надалі досвід Великої Британії був перейнятий іншими країнами – Іспанією, Німеччиною, Францією і т.ін. У 1969 р. у Франції був заснований національний центр дистанційного навчання (CEND), який зараз налічує близько 3 тис. навчальних курсів [2].

У США запровадження дистанційного навчання розпочалося із використанням телебачення для надання навчальних курсів у 60-ті роки ХХ ст., що призвело до створення у 1984 р. Національного Технологічного Університету, який у 90-х роках ХХ ст. перетворився в консорціум СДО з 40 університетів. Визнаним лідером в галузі впровадження та реалізації електронної освіти у США є Массачусетський технологічний інститут, який разом з університетом Гарварда заклали основи проекту електронного навчання EdX, який представляє собою комплекс онлайн-курсів і спеціалізованих програм, онлайн-простір для спілкування студентів і викладачів і т.п. Також на базі MIT розроблено проект «Open Course Ware» (1999), що пропонує 1800 онлайн-курсів, а з 2005 р. запущено Open Course Ware Consortium, який спрямований на впровадження відкритих освітніх ресурсів для використання по всьому світу [3].

У країнах Європейського Союзу з кінця 80-х років ХХ ст. впровадження дистанційного навчання здійснюється на базі прикладних програмних продуктів, таких як Pleiad, Moodle, Promethee, ATutor, e-Learning Server 3000, ACOLAD, Ganesha, VirtualU та ін.

Для забезпечення навчання в електронному просторі вибудовується е-інфраструктура з використанням різних технологій та елементів електронного навчання: електронний репозитарій, електронна бібліотека, онлайн-каталоги курсів, хмарні середовища, автоматизовані системи управління, які наповнюють навчальний процес інформаційними ресурсами та сприяють автоматизації взаємодії усіх учасників навчального процесу, платформи для проведення онлайн-іспитів та онлайн-тестувань, запровадження власних освітніх проектів та платформ – edX (75 MOOCs, 6 SPOCs, 17 курсів змішаного навчання), Open Course Ware Consortium (понад 1800 онлайн-курсів), Coursera і Udacity (MIT), Office of the Vice Provost for Teaching and Learning (Стенфордський університет), Office 365, реалізуються окремі проекти – «Національна Медіаосвіта» у Німеччині, Teacher Tube в Ізраїлі, CloudAcademy в США та ін. [4].

Україна переймає міжнародний досвід впровадження дистанційного навчання та залучається до співпраці з міжнародними відкритими університетами щодо його імплементації, сприяє створенню власного зручного й ефективного електронного освітнього середовища.

Становлення електронної освіти в Україні розпочалося в кінці 1990-х – на початку 2000-х років із нормативного забезпечення розвитку електронного навчання («Про Національну програму з інформатизації» (1998 р.), Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (2000 р.) та створення у 1997 р. Асоціації користувачів Української науково-освітньої телекомунікаційної мережі «УРАН», а у 2000 р. – Українського центру дистанційної освіти на базі Київського політехнічного інституту із подальшим

створенням лабораторій дистанційного навчання в інших ВНЗ України [5]. На сьогодні чимало ВНЗ України активно використовують електронні освітні ресурси, технології дистанційної взаємодії в освітньому процесі, платформи електронного навчання, серед них провідними є Київський політехнічний інститут, Львівський національний університет імені Івана Франка, Сумський державний університет, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова та деякі ін.

Наведемо деякі дані дослідження, проведеного за участю автора у рамках НДР «Проблеми впровадження технологій електронного навчання в українській вищій школі», кер. В. С. Бакіров, № 0115U000503 (досліджено 361 ВНЗ України). Не зважаючи на все більшу включеність технологій електронного навчання в освітній процес, більшість українських ВНЗ дотримуються традиційної моделі освіти або стихійно та фрагментарно використовують окремі елементи електронного навчання (58%), 42 % ВНЗ використовують веб-комунікаційний супровід навчального процесу та платформи електронного навчання (29 % – у якості допоміжного формату) і лише 13% ВНЗ характеризуються самодостатнім форматом електронної освіти. Зокрема, деякі з таких ВНЗ не тільки комплексно та систематично використовують платформи дистанційного навчання, а й запроваджують масові онлайн-курси (МООС), розробляють дистанційні курси на основі системи OpenCourseWare, призначені для широкого загалу [6].

Таким чином, світовий досвід впровадження електронного навчання демонструє високий рівень включеності багатьох університетів світу до системи електронного навчання, а також затребуваність та своєчасність розповсюдження такої форми навчання. Оскільки Україна починає поступово переймати досвід дистанційного навчання, залучається до співпраці з міжнародними відкритими університетами щодо впровадження онлайн-освіти та запровадження моделі e-learning в українських ВНЗ, апробує різні форми навчання, то схарактеризований світовий досвід організації дистанційного навчання є суттєвим фундаментом для вдосконалення цієї форми навчання у вітчизняних вищих навчальних закладах і дозволить перейняти найкращі моделі щодо ефективної організації дистанційного навчання з використання інформаційно-комунікативних технологій в українських ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА: 1. E-learning in European Higher Education Institutions : Results of a map ping survey conducted in October-December 2013 / [Michael Gaebel, Veronika Kupriy nova, Rita Morais, Elizabeth Colucci]. – European University Association, 2014. – 92 p. 2. Крижанівська В. І. Особливості впровадження технологій електронного навчання у вищій школі України / В. І. Крижанівська // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2016. – Вип. 69–70. – С. 205–215. 3. Прокоф'єва Т. Ю. Становлення і розвиток дистанційного навчання в світі / Т. Ю. Прокоф'єва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.samoupravlenie.ru/29-09.php> 4. Каменева Т. Н. Технологии, методы и средства электронного обучения / Т. Н. Каменева // Управляющие системы и машины (УСиМ). – К. : Ин-т кибернетики НАН Украины, 2015. – С. 47-56. 5. Історія становлення дистанційної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/ukraine/> 6. Фоломеев М. А. Оцінка рівня впровадження електронного навчання в українських ВНЗ шляхом аналізу їх веб-ресурсів: теоретичні аспекти соціологічного аналізу / М. А. Фоломеев, К. Г. Яцура, В. І. Крижанівська, А. О. Жовнір, Д. М. Тремполець // Український соціум. – 2017. – Вип. 2. – С. 45–59. 7. Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / Кулага І. В., Ільницький Д. О., Стрельник С. О., Матвійчук А. В. та ін.]. – К. : Інститут вищої освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2013. – 38 с.

ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ СЕРЕД АБІТУРІЄНТІВ

Доля Ірина Миколаївна

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології та політології
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

В умовах технологічного розвитку світу все більшої популярності набирають засоби навчання, які здатні поєднувати дві складові: економію часу, що витрачається на набуття освіти, та інтерактивні технології, котрі забезпечуються гаджетами на базі ОС "Андроїд". Необхідно визнати той факт, що сучасна молодь починаючи з шкільних часів усе рідше використовує традиційні форми пошуку інформації, віддаючи перевагу різноманітним технологічним засобам (смартфони, ноутбуки, електронні книжки тощо). Більшу частину свого вільного часу молоді люди звикли проводити у спілкуванні через електронні ресурси, отримуючи різноманітну інформацію в мережі Інтернет. Так, за результатами дослідження компанія «TNS Infratest», проведеного в період з січня по березень 2016 року, 85 % громадян України щодня заходять в Інтернет, а серед молоді показник відвідування Інтернет мереж становить 98 % [1]. Враховуючи такі новації, сучасні заклади вищої освіти також повинні бути на крок вперед і пропонувати нові елементи навчання не лише для студентів, а й випускників, старшокласників, що є потенційними абітурієнтами. Однією із таких інноваційних форм є застосування елементів дистанційної освіти.

Проблематика становлення дистанційних форм навчання не нова для науковців, оскільки існує певний доробок українських вчених, серед яких відзначимо В. Бикова, Т. Гусака, П. Дмитренко, Н. Корсунську, В. Кухаренко, В. Олійника, В. Степашко та інших, які досліджують міжнародний досвід дистанційного навчання та розробляють моделі адаптації для українського освітнього простору. Проте, розвиваючи нові форми електронного навчання, необхідно пам'ятати про вже існуючі доробки класиків педагогіки. Зокрема, Л. Віготський обґрунтував тезу про провідну роль навчання в розвитку особистості, оскільки здобуття нових знань викликає в людини інтерес до життя, будить і надає рух внутрішнім процесам розвитку особистості. Таким чином, навчання повинно бути процесом подвійного обміну знаннями, що відбувається між педагогом та його учнями і тим самим передбачає постійний діалог [2, с. 144].

У зазначеному контексті важливо дотримуватися поєднання та взаємодії двох складових успішного та якісного навчання: колективності й індивідуальності. Звертаючись до визначення поняття освітнього процесу, ми розуміємо, що це і навчання, і виховання, які зорієнтовані на зростання компетентності кожного учня, стимулювання його до індивідуальної творчої роботи, але за умов збереження педагогом колективних форм організації навчального процесу.

Одним із методів інноваційного навчання є дистанційна форма, яка забезпечує взаємодію того, хто навчається, з освітніми ресурсами за мінімальної участі викладача. Дистанційні системи навчання надають можливість використовувати такі принципи, як інтерактивність, адаптивність навчання, діалог, гнучкість матеріалу, активність учнів. Однією із найбільш поширених платформ для розробки та впровадження курсів є оболонка MOODLE (Modular Object Oriented Distance Learning Environment). Це система, за допомогою якої можна створювати електронні навчальні курси та проводити як аудиторне (очне) навчання, так і дистанційне (заочне). Роль викладача (тьютора) полягає в мотивуванні й підтримці своїх підопічних шляхом підготовки завдань для самостійного опрацювання, оцінювання результатів їх виконання, коригування знань студентів (учнів). Система Moodle включає набір модулів, використання яких дає можливість співпрацювати на рівнях «студент-студент» і «студент-викладач» [3, с. 7-10].

З метою розширення форм роботи з абітурієнтами керівництвом НТУ «ХПІ» було рекомендовано розробити підготовчі курси, орієнтовані на популяризацію тієї чи іншої професії серед молоді шкільного віку. Головна мета цих курсів – зацікавити старшокласників навчатися у вищих закладах освіти. Відзначимо, що в навчальному процесі університету дистанційні форми навчання є доволі поширеними та виступають в ролі ефективного елемента роботи викладачів зі студентами. З 2001 року на базі НТУ «ХПІ» в оболонці Moodle вдало працюють навчальна оболонка «Веб-клас ХПІ», яка нараховує понад 200 дистанційних курсів, розроблених викладачами університету, та з 2004 року - навчальна оболонка «Система інформаційного менеджменту», що включає понад 250 дистанційних курсів. Маючи такий досвід попередніх років, за 2016-2017 рр. було розроблено понад 20 курсів, розрахованих саме на абітурієнтів. Інформація щодо курсів була розповсюджена через соціальні мережі.

Одним із нових експериментальних дистанційних курсів на базі Moodle стала розробка викладачів кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ» – підготовчий дистанційний курс «Соціологія для абітурієнтів», розрахований на 4 навчальні тижні (одна тема на тиждень). Програма курсу адаптована для учнів 10-11 класів, її зміст стимулює у молодих людей бажання досліджувати соціальні процеси, що протікають в сучасному суспільстві. Головна ідея курсу – привернути увагу до професії соціолога, акцентуючи увагу не стільки на теоретичних, а на практичній складовій соціології. Курс передбачає поступове ускладнення завдань, підвищення ролі самостійності учнів, а також практичне застосування знань на всіх етапах життєвого шляху. Участь абітурієнтів у курсі дозволить напрацювати вміння володіти усною й письмовою мовою, сформувані навички аналізу літератури, проводити самостійні дослідження, відбирати фактичний матеріал. Під час виконання завдань учні висловлюють свої припущення, роблять висновки, аналізують і редагують тексти, оцінюють результати своєї роботи, що дозволяє формувати пізнавальні, комунікативні й особистісні навчальні універсальні дії.

Ознайомитися з презентацією курсу можна на сайті університету, в режимі доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/ukr/wp-content/uploads/sites/2/2016/12/Distantionnyj-kurs-dlya-studentov-Sotsiologiya-.pdf>. У квітні 2017 р. було практично відпрацьовано зазначений курс, бажання пройти який виявили 26 осіб, своєчасно зареєструвавшись, переважно це старшокласники шкіл міста Харкова, повністю пройшли усі елементи курсу лише 15 осіб. Серед загальних вражень учнів можна відзначити цікавість представленого матеріалу, його різноманітність, можливість участі он-лайн у чаті-дискусії, що проходила в режимі реального часу. З 15 осіб, які пройшли курс, 7 учасників проекту висловили бажання отримати професію соціолога.

Отже, під час експериментального впровадження електронного курсу у команди розробників виникли серйозні проблеми для, одна з головних – це можливість мати доступ до якісного Інтернет зв'язку, відсутність спеціалізованих кабінетів з наявністю інтерактивних дошок для проведення відео конференцій, чатів тощо. Щодо методологічних прорахунків, то одним з їх прикладів стала присутність в курсі тестових

завдань, які передбачені після завершення кожної теми, що, як виявилось, не були доречними саме в рамках навчання абітурієнтів, а тому, на думку авторів, краще збільшити активні форми контролю: есе, дискусії, ведення блогу тощо.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук : За заг. ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси, 2013. – 220 с. 2. Як українці користуються Інтернетом в 2016 році [Електронний ресурс] Агентство інформаційних комунікацій «Соціалізм». – Режим доступу: <https://socialism.com.ua/ua/53-url-link-rss.html> (дата обращения: 7.06.2017). 3. Выготский Л. С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. Избр. психол. исследования / Л. С. Выготский. – М. : МИР, 1956. – 523 с.

ФРІЛАНС ЯК ФОРМА ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Болотова Вікторія Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології НТУ «Харківський політехнічний інститут»

Байдак Тетяна Михайлівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології НТУ «Харківський політехнічний інститут»

Сьогодні, в епоху розвитку інформаційних технологій, зайнятість починає набувати все менш жорстких форм, поширення набувають віддалена зайнятість і самозайнятість, спільною рисою яких є зниження залежності працівника від роботодавця. На український ринок праці приходить такий вид зайнятості, як фріланс, який вже півсторіччя є досить поширеним в Європі та Америці.

Методологічною базою для аналізу явища фрілансу можуть бути дослідження відчуження праці представниками франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромма, Ю. Хабермаса) та сучасними вченими (Я. Кузьміновим, В. Радаєвим, А.С. Ліфшицем та ін.), гнучкої та нестандартної зайнятості, в тому числі неформальної зайнятості (Р. Роуз, Г. Гроссман, М. Кастельс, П. Гутман, Д. Старк, Т. Заславська, Р. Ривкіна, М. Седова, В. Радаєв та ін.). Окремо слід виділити роботи, присвячені дослідженню фрілансу, виконані Ч. Хенді, М. Кастельсом, Дж. Ріфкіном, Д. Пінком, Р. Капелюшниковим, Т. Бандюковою та ін.

У Вікіпедії зазначається, що слово *freelancer* складено з двох слів: англ. *free* – «вільний» та *lancer*, – «списник», «списоносець». У середні віки фрілансерами називали воїнів, що воюють за наймом. Зброя фрілансерів належала тільки їм, тобто «фрілансер» може бути перекладене і як «вільний стрілець». Слово *freelancer* вперше вжито В. Скоттом у романі «Айвенго» – для позначення середньовічного найманого вояка. В Україні фрілансерами переважно називають людей, що виконують будь-яку роботу через мережу інтернет віддалено.

Фрілансерів можна класифікувати за декількома критеріями: освіта, сфера діяльності, форма пошуку замовників, стаж роботи, постійність діяльності, вид зайнятості. Існує також така типологія фрілансерів, як мамалансери (жінки у відпустці по догляду за дитиною), студенти-фрілансери, хобі-фрілансери, досвідчені фрілансери, фрілансери-затребувані працівники.

Фріланс особливо поширений в таких областях діяльності, як комп'ютерне програмування, дизайн у всіх його проявах (реклама, веб-дизайн, дизайн інтер'єру тощо), переклад, копірайтинг тощо.

Серед об'єктивних факторів переходу до фрілансу виділяють політичну та соціально-економічну ситуацію в країні, суспільну потребу у вільній зайнятості, рівень її соціальної значущості та соціального престижу, вимоги ринку праці та зайнятості, адаптивні можливості фрілансустосовно індивідуальних властивостей та інтересів працівників тощо. До суб'єктивних факторів відносяться соціально-демографічні характеристики робітників, їхня соціальна та професійно-пізнавальна активність, рівень освіти, усвідомлення працівником його суспільної потреби в професійній діяльності тощо.

Для вивчення фрілансу як доволі нового явища в Україні викладачами та студентами НТУ «ХПІ» було проведене розвідувальне дослідження, яке мало пілотний характер (метод збору даних опитування), в якому взяли участь 102 українських фрілансера.

За результатами дослідження можна скласти соціальний портрет типового українського фрілансера. Це молодий чоловік віком від 21 до 30 років, який має вищу технічну освіту та кваліфікацію спеціаліста або магістра, не перебуває у шлюбі, поєднує фрілансову діяльність із постійним місцем роботи, має середній рівень прибутку, дохід від фріланса для нього не є основним. Фрілансом займається від 2 до 4 років. До цієї діяльності його підштовхнула необхідність у додатковому заробітку. Надалі планує поєднувати фрілансову діяльність із постійним місцем роботи.

За даними дослідження фрілансом в Україні займаються переважно люди із ІТ-сфери: веб-майстри,

програмісти, копірайтери, веб-дизайнери, інтернет-маркетологи, seo- та smm-спеціалісти; а також журналісти, редактори, ілюстратори, перекладачі. Виявилось, що фрілансери отримують свої професійні знання переважно за допомогою самоосвіти або спеціальних курсів та тренінгів.

Основними причинами, за якими спеціалісти уходять на ринок фрілансу, стали: необхідність у додатковому заробітку, небажання працювати в офісі та підкорятись вимогам роботодавця, особисті обставини (стан здоров'я, необхідність догляду за дитиною, хворим родичем тощо), визнання того, що фріланс це модно. Щодо планів фрілансерів на майбутнє, то більшість планують надалі поєднувати фріланс із постійним місцем роботи. Дуже невелика кількість людей планують все життя працювати тільки по фрілансу.

Головним способом пошуку клієнтів серед фрілансерів стали професійні форуми та співтовариства, а також рекомендації знайомих, колег або колишніх замовників. Найменш популярним виявився спосіб пошуку клієнтів через сайти про пошук роботи. Для фрілансерів дохід, який вони отримують від фрілансової діяльності, є лише додатковим.

Основними перевагами фрілансу для людей, які зайняті в цій сфері діяльності, є: можливість самостійно обирати вподобані проекти і замовлення для виконання, можливість обирати роботу з бажаним рівнем оплати, можливість працювати в комфортних умовах (дома, на дачі, в кафе, в парку тощо). Ще одна перевага, яка є важливою для фрілансерів, – це те, що займатись фрілансом можна, знаходячись в будь-якому місці, де є комп'ютер та Інтернет. Для фрілансерів це дає змогу працювати в комфортних умовах – вдома, в кафе, в парку тощо, а не сидючи в офісі. Також були виявлені показники, які респонденти вважають основними недоліками фрілансу: нестабільність доходу, необхідність самоорганізації та самодисципліни, відсутність живого спілкування з колегами, а також відсутність кар'єрного росту.

МЕДІАОСВІТА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

Зінюк Анна Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Перехід до інформатизованого суспільства, перш за все, полягає у загальнодержавному процесі інформатизації, що включає медіатизацію. Сучасні інформаційні технології стрімко розвиваються, формується нова інформаційна культура, що в свою чергу зумовлює різке зростання ролі інформаційних технологій у сфері освіти. Відбувається створення гнучкого та відкритого середовища навчання, використовуються гаджети, широко доступні освітні ресурси. Медіаосвіта дає змогу ефективно взаємодіяти з численними інформаційними джерелами і потоками, аналізувати отримані відомості, оцінювати їхню достовірність і корисність у розв'язанні різноманітних життєвих проблем.

Завдяки розвитку мас-медіа й інші постачальники інформації мають змогу створювати і поширювати величезні обсяги інформації й знань, які швидко стають доступними масовій аудиторії. Це створює проблему оцінки актуальності й достовірності інформації. Герберт Маршал Маклюєн зазначив: «...Щоб бути по-справжньому грамотним, треба бути грамотним у світі медіа...» [1, с. 44].

Основна мета медіаосвіти – навчити людей орієнтуватися в сучасних інформаційних потоках та при звичайті їх до аналізу і викриття маніпулятивних впливів медіа, що розуміються як засіб поширення бажаних соціальних цінностей та поведінкових моделей. Завдяки розвитку критичного мислення формується здатність до самостійних суджень при оцінці інформаційних повідомлень. Високий рівень критичного мислення людини зазвичай передбачає такі риси, як допитливість, добра поінформованість, гнучкість мислення, розсудливість, неупередженість, адекватність критеріїв оцінки, наполегливість у пошуку потрібної інформації, лояльне ставлення до думки інших, прагнення до істини тощо.

Компетенції, придбані через оволодіння медіаграмотністю, можуть забезпечити аудиторію навичками критичного мислення, що дозволяє їй домагатися якісних послуг від засобів масової інформації та інших джерел інформації. Пересічний громадянин отримує інформацію через медіа. Необхідно мати на увазі, що потреба в інформації для різних соціальних груп різна і залежить від багатьох факторів, починаючи від культурного та освітнього рівня і закінчуючи економічним становищем. Внаслідок цього виникає парадокс «достатку/браку» інформації. З одного боку, завдяки досягненням «інформаційного суспільства», інформацією заповнено буквально все, а з другого – зростає і кількість тих громадян, які внаслідок цього надміру не можуть розібратися в інформаційному потоці, де через наявність стороннього шуму дуже важко зорієнтуватися.

Таким чином, медіаосвіта покликана надати особистості можливість самозахисту шляхом навчання критичного сприйняття медійних повідомлень. Необхідність даного процесу обумовлена тим, що мас-медіа в умовах глобалізації та інформаційного суспільства часто вирішально впливають на те, яким люди

сприймають навколишній світ. Інформаційна безпека людини є результатом процесу медіаосвіти і являє собою здатність до критичного аналізу інформації та вміння на високому рівні використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології для пошуку, сортування, збереження, обробки, аналізу, відтворення та представлення необхідної інформації у відповідності зі своїми інформаційними потребами.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Маклюэн Г. М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева; загл. ст. М. Вавилова. – М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.

РЕСОЦІАЛІЗУЮЧИЙ ВПЛИВ СПОЖИВАННЯ GERONTOOSVITNIX POSLUG УНІВЕРСИТЕТІВ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Каркач Андрій Володимирович

старший викладач кафедри соціальної роботи Полтавського інституту економіки і права,
аспірант кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету

Загальносвітовий процес демографічного старіння, що характеризується збільшенням частки людей похилого віку, сьогодні набув безпрецедентних масштабів, які не мають аналогів за всю історію людства [2]. Особливого інтересу набуває процес ресоціалізації як пошук шляхів активізації соціальної поведінки літніх людей у зв'язку з усвідомленням того, що в даний час вони стали більш активними та змінилися їхні ролі в суспільстві.

Освіта літніх людей на сучасному етапі розвитку українського суспільства набула особливого значення, її важлива роль і полягає у ресоціалізації літніх людей: зміні ціннісно-нормативної системи діяльності та радикально новому сприйнятті реальності. В Україні усе більша кількість літніх людей, як й інших членів суспільства, за для власної ідентифікації у суспільстві використовує демонстрацію своїх можливостей, проводить презентацію свого стилю життя завдяки споживанню освітніх послуг, статус яких розглядається як ознака визначеної соціальної позиції у суспільстві [3, с. 224-230].

Освіта як соціальний інститут, її соціальні аспекти та власне процес споживання постійно привертала увагу професійної соціологічної спільноти (В. Бакіров, С. Вакуленко, В. Городяненко, Я. Зоська, С. Катаєв, Н. Лисиця, М. Лукашевич, В. Максименко, І. Набруско, Т. Огаренко, В. Пилипенко, В. Полторака, О. Скідін, Л. Сокур'янська, В. Тарасенко, М. Туленков, Н. Удріс, Л. Хижняк, Ф. Хрустальов, В. Чепак, Д. Шведь, В. Шубкін, С. Щудло та ін.). Незважаючи на численні праці з проблематики споживання, очевидним є дефіцит з виявлення специфіки соціальних практик споживання [7, с. 175-184]. Тому на початку ХХІ ст. геронтоосвіта стає перспективним міждисциплінарним напрямом, зокрема і соціологічним, ключовою проблемою міжнародного дискурсу [4, с. 45-48]. Ресоціалізація як один з етапів соціалізації особистості відбувається у процесі навчання новим цінностям, нормам, ролям і правилам поведінки замість колишніх. Освітні програми для літніх людей мають величезний потенціал для вирішення проблеми соціальної адаптації представників старшого покоління, їх ресоціалізації в цілому [5, с. 116-119].

За результатами емпіричного дослідження (роздаткове анкетування, n=300, м. Полтава, квітень-травень 2017 р.) 98 % слухачів Університетів третього віку підтвердили гіпотезу про те, що адаптивне середовище Університету (УЗА) як агента ресоціалізації є сприятливим. Для переважної більшості респондентів (93 %) пізнавальний мотив є переважаним у споживанні геронтоосвітніх послуг, що свідчить про незадоволену потребу самовдосконалення людей пізньої дорослості у сучасному інформаційному суспільстві, яке вимагає від літнього населення постійного підвищення рівня знань та володіння інформаційними технологіями, пошуком і споживанням інформації різної спрямованості із застосуванням сучасних технічних засобів. Допомогти цьому має освіта, що однією з перших галузей долучилася до світу інформаційних і комунікаційних технологій [7, с. 175-184]. Останні є новим важливим ресурсом, оволодіння яким дає можливість посісти більш вигідну позицію, поліпшити соціальний статус людини поважного віку в цілому. Можливість задовольнити свою потребу у спілкуванні з іншими людьми, знайти своє місце у групі, знайти почуття приналежності до неї реалізує 76 % опитаних респондентів. Освіта у літньому віці сприяє задоволенню основних емоційних, пізнавальних, соціальних потреб, дозволяє відчутти свою корисність суспільству, причетність до групи, повагу з боку оточуючих та самоповагу за взяття на себе відповідальності [1, с. 86-89]. Це підтвердили 38 % опитаних респондентів. Мотив самореалізації визначається ними як пошук способів розвитку своїх можливостей, способів спілкування, формування інтересів за рахунок споживання геронтоосвітніх ресурсів. У проблемному полі сучасної освіти особливе місце посідають технології електронного навчання, що мають потенційні можливості трансляції наукових знань і формування літніх людей з новими якостями – людини з певними знаннями, вміннями, навичками, цінностями, яка здатна до зміни цього суспільства, його відтворення та розвитку [6,

с. 198-206]. Не беззаперечною є думка про девальвацію в ході інформатизації суспільства традиційних форм комунікації. За результатами проведеного дослідження з'ясовано, що вже 17% слухачів Університету третього віку для отримання інформації користуються інтернетом, решта надають перевагу таким традиційним джерелам інформації як газети (45%), телебачення (31%) та радіо (24%). Заміна класичних каналів комунікації у процесі споживання геронтоосвітніх послуг електронними відбувається саме тому, що класичні канали вже не відповідають сучасним запитам і вимагають нової комунікативної культури на всіх її рівнях: суспільства, інститутів тощо. Цікавим є той факт, що вже кожний десятий респондент похилого віку споживає послуги інтернету для здійснення е-комерції.

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що формування потреб і мотивація людей похилого віку до споживання геронтоосвітніх послуг Університетів третього віку відбуваються під впливом цінностей та інтересів як окремих соціальних груп, так і суспільства загалом. Активна діяльність з лобювання ідей геронтоосвіти дозволить розширити кількість слухачів Університетів третього віку, підвищити якість і ефективність ресоціалізуючого впливу, приверне увагу партнерів і забезпечить їх консолідацію у реалізації геронтоосвітніх проектів, тим самим забезпечуючи успішну ресоціалізацію особистості у поважному віці в аспекті споживання освітніх послуг Університетів третього віку.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Зоська Я. В. Образование как структура и процесс в свете теории социального действия / Я. В. Зоська // Психология і суспільство. – Тернопіль, 2009. – № 3. – С. 86-89. 2. Мадридський міжнародний план дій по вопросам старения [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/39/7/53/PDF>. 3. Механізми формування поведінки споживачів послуг у системі вищої освіти / Я. В. Зоська // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 75. – С. 224-230. 4. Сагун І. Г. Поняття «активного старіння» в контексті проблеми освіти людей третього віку в європейській спільноті / І. Г. Сагун // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Черкаси, 2010. – Вип. 183 – С. 45-48. 5. Тополь О. В. Освіта літніх людей: індивідуальний та суспільний запит / О. В. Тополь // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2015. – № 1 (21). – С. 116-119. 6. Хижняк Л. М. Феномен комунікативної культури в умовах впровадження технологій електронного навчання у вищій школі / Л. М. Хижняк, К. В. Хижняк // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2015. – Вип. 67-68. – С. 198-206. 7. Чепак В. В. Соціологічні інтерпретації освіти: спроба типологізації / В. В. Чепак // Нова парадигма. – 2013. – Вип. 114. – С. 175-184. 8. Щудло С. А. Освітні дилеми сучасного українського суспільства в контексті викликів глобалізації / С. А. Щудло // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2010. – № 12. – Т. 2(2). – С. 185-193.

ПРОБЛЕМИ БІЗНЕС ПРОСВІТИ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Купалова Марина Михайлівна

магістр соціології, старший лаборант кафедри політичної соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У сучасному світі, де все дуже стрімко розвивається, інформаційно-комунікативні технології займають одне з перших місць у напрямку розвитку. Завдяки електронній цивілізації, вже сьогодні є можливість спілкуватися, незалежно від відстані, обмінюватися інформацією як усно, так і письмово, графічно чи іншими способами, зазирати у різні куточки світу, сидячи вдома за комп'ютером, ноутбуком, або взагалі перебуваючи на вулиці зі смартфоном. Одним з найважливіших аспектів є те, що з'явилася можливість навчатися дистанційно, адже багато університетів, як в Україні, так і за кордоном пропонують електронні курси, за допомогою яких студент може опанувати різні науки. Також існує безліч сайтів, які можуть допомогти у вивченні мов або у розвитку різних потрібних та цікавих навичок.

Українські університети та інститути мають відносно широкий перелік пропозицій щодо дистанційних курсів у різних напрямках. Але, звичайно, вони не можуть охопити все та зосередити увагу на всіх темах, які можуть зацікавити суспільство. Однією з них є тема сімейного бізнесу. Відразу зазначимо, що під сімейним бізнесом розуміється ініціативна самостійна діяльність громадян, що спрямована на отримання прибутку та, що важливо, заснована на оптимальному використанні сімейного капіталу, включаючи фізичний, фінансовий та інтелектуальний капітал членів сім'ї. Якщо проаналізувати іноземні та вітчизняні джерела з проблем розвитку сімейного бізнесу, можна запропонувати таке тлумачення: сімейний бізнес – це коли право власності на певне підприємство або повністю, або більшою мірою належить членам однієї родини, а також передається наступним поколінням за правом спадковості.

Звичайно зустрічаються курси, які стосуються бізнесу, економіки та іншого, але того, який би був зосереджений на питаннях саме сімейного підприємництва, де, наприклад, розглядалися б основні його поняття, шляхи створення, потрібна нормативно-правова база, особливості розподілу ролей та обов'язків між членами родини, була б рекомендована необхідна література, - такого курсу, як виявилось, не існує. Варто звернути увагу на те, що навіть у мережі Інтернет, крім сайтів, де представлена інформація щодо

видів бізнесу, яким могла б займатися родина, також немає ніяких матеріалів, які могли б виступати практичними рекомендаціями для суб'єктів сімейного бізнесу. Потрібно зазначити, що це ще далеко не всі проблеми бізнес просвіти, з якими стикаються суб'єкти саме сімейного бізнесу.

Як з'ясувалося, майже не існує онлайн-платформ супутньої підтримки для представників сімейного бізнесу, де вони могли б постійно отримувати рекомендації чи відповіді на важливі для них запитання. А це було б дуже корисно, адже дуже часто змінюються правила ведення різних видів бізнесу, відбуваються зміни у системі оподаткування і бізнесменам потрібні певні консультації. Таким чином, ми можемо спостерігати ситуацію, коли в умовах сучасних комунікативних технологій представники сімейного підприємництва не мають можливості навчатися основним засадам своєї діяльності та швидко дізнаватися про нововведення та реагувати на них, адже не мають з ким порадитися й запитати. Отже, тут чітко прослідковуються певні соціальні нерівності щодо використання права на навчання та отримання достовірної інформації суб'єктами сімейного бізнесу у порівнянні з представниками інших видів діяльності. Ми вважаємо, що дані проблеми суб'єктів сімейного бізнесу потребують реакції та вирішення. Тим більше, що з розвитком практик електронної цивілізації можливостей для цього достатньо.

По-перше, потрібно задатися метою створення навчальних курсів у вищих навчальних закладах, які б зосереджувалися на вивченні саме практик сімейного підприємств, і студенти, за бажанням, могли б обирати його в певному семестрі, як це часто практикується у зарубіжних вищих навчальних закладах. Такий курс міг би пропонуватися студентам як денного відділення, так і в якості дистанційного для студентів, що навчаються на заочній формі.

По-друге, необхідно створювати сайти, де можна було б онлайн навчатися веденню сімейного бізнесу. Особливо важливо, щоб такі онлайн-курси містили у собі не тільки офіційну інформацію щодо оподаткування, нормативно-правових документів, правил функціонування бізнесу у різних сферах, а й рекомендації щодо виявлення певних навичок у членів родини, що в подальшому допоможе у формуванні статусно-рольової структури того чи іншого підприємства. Також не варто забувати про морально-психологічний клімат таких сімей, звертати на це увагу та навчати правильно будувати стосунки, що стосуються бізнесу, й не плутати робочі комунікації з особистими, аби не формувати їхній негативний взаємозв'язок.

По-третє, повинні створюватися онлайн платформи на рівні державних органів влади, які могли б надавати своїм користувачам достовірну інформацію та кваліфіковано відповідати на запитання, що їх цікавлять. Особливістю такої супутньої підтримки могли б стати наявні на їхніх сайтах чіткі рекомендації та поради щодо відкриття родиню власної справи та її подальшого функціонування. А від фахівців з консалтингових послуг можна було б отримати необхідні поради, або навіть звернутися до них за довгостроковою підтримкою.

Окремою порадою для вирішення деяких проблем з бізнес просвітою суб'єктів сімейного підприємництва можна вважати створення певних груп представників такого бізнесу в Інтернет-просторі, де вони могли б співпрацювати між собою, ділитися новинами та порадами одне з одним.

На даний момент тільки починає розвиватися сфера підтримки представників сімейного бізнесу, спираючись на досвід зарубіжних країн. Такі тенденції можна помітити завдяки збільшенню сайтів, присвячених порадам з ведення різних видів бізнесу, появі іноземних представництв, які пропонують навчання за кордоном для членів сімейних підприємств. Але цього замало, і потрібно все більше звертати на це увагу, оскільки від розвитку сімейного бізнесу у країні залежить не тільки добробут та фінансові можливості окремих сімей, а й суспільства і цілому, адже сімейний бізнес виконує як велику кількість економічних, так і багато соціальних функцій, а занепадання сімейного підприємництва не тільки завдає шкоди економічним відносинам, але й водночас негативно впливає на соціальне самопочуття населення, на низку соціально-демографічних процесів, на стабільність сімейного розвитку та на інше.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ БІЗНЕС – ОСВІТИ

Піддубна Катерина Сергіївна

асистент кафедри соціології Національного економічного університету імені В. Гетьмана,
аспірантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Практично всі сфери життя сучасної людства істотно змінилися під впливом комп'ютерних та інформаційних технологій. Одним з перспективних способів отримання освіти в наш час є навчання за допомогою можливостей, які надають сучасні телекомунікаційні технології і, зокрема, мережу Інтернет. Внаслідок цього поряд з традиційними формами освіти з'явилася нова форма навчання - електронна, заснована на сучасних інформаційних і комунікаційних технологіях, що дозволяє не тільки вчитися, а й підвищувати кваліфікаційний рівень її користувачів. В реаліях сучасного суспільного життя така

властивість простору, як мережевість, охоплює усі сфери життєдіяльності людини: економічну, соціальну, політичну, духовну. Технології сьогодні докорінно змінюють процес навчання, місію викладачів і, звичайно, роботу бізнес-шкіл. Нова інформаційна ера, процеси глобалізації в усіх сферах людської діяльності змушують трансформуватися і систему бізнес-освіти, сприяючи появі нових форм і технологій навчання, серед яких провідне місце займає електронне навчання.

Сьогодні електронна освіта є предметом активної наукової дискусії. Так, в Бюлетені з проблем інформатизації вищої школи (1995 г.) дистанційне навчання визначається як «сукупність інформаційних технологій, що забезпечують доставку учнем основного обсягу досліджуваного матеріалу, їх інтерактивну взаємодію з викладачами в процесі навчання, надання можливості самостійної роботи з освоєння досліджуваного навчального матеріалу»

Останнім часом публікується велика кількість наукових статей, книг, матеріалів в збірниках конференцій, присвячених дослідженню можливостей використання передових електронних технологій в освітніх програмах, та безпосередньо використання дистанційних, e-learning технологій в бізнес-освіті. «Прихильники» електронних технологій передбачили повну перебудову традиційних освітніх бізнес-установ і введення нової парадигми бізнес-освіти. Пітер Друкер, наприклад, в 1997 році вказував, що «тридцять років потому університетські корпуси будуть реліквією. Університети не виживуть».

Попри всю різноманітність форм навчання, все більше бажаючих отримати якісну бізнес-освіту в оптимальні терміни і без відриву від роботи. Але необхідно досить чітко розуміти, що впровадження електронних технологій в навчальний процес не означає лише зміна практики зустрічей викладачів і студентів від «віч-на-віч» до зустрічей з допомогою технологічного середовища. Необхідним виступає таке явище, як комп'ютерна грамотність, а системи підтримки повинні надаватися на постійній основі протягом усього процесу навчання. Це складні завдання, які вимагають вкладення грошей, часу і відповідного досвіду.

Економічний фактор посідає не останнє місце в реалізації електронних технологій навчання у сфері бізнес-освіти, зокрема, витрати на впровадження і підтримку таких технологій вельми істотні. Здавалося б, за рахунок ефекту масштабу, впровадження інформаційних і комунікаційних технологій в бізнес-освіти повинні бути економічно ефективними. Однак, виявилось, що розробка нового контенту, впровадження і підтримка відповідної технологічної інфраструктури та управління процесом електронного навчання набагато дорожче, ніж це здається. При цьому постійне прагнення встигати якомога більше стає тим локомотивом, який рухає розвиток електронного навчання вперед: вчитися, коли тобі зручно і де зручно.

Ефективність електронної форми навчання в сфері бізнес-освіти виражається найчастіше у вільній можливості поєднувати навчання з роботою. Адже, як правило, для сучасного підприємця дуже важливо, щоб його професійна діяльність не переривалася.

У науковій літературі немає чітко окреслених критеріїв ефективності електронної форми навчання бізнес-освіти, але такими можуть бути: інформативність змісту навчання; гнучкість навчання; технологічний стан системи навчання; адаптивність програм; доступність і економічність навчання, в тому числі щодо традиційної освіти; кінцеву якість підготовки фахівців. Загальна оцінка ефективності може бути виведена як сума оцінок за перерахованими критеріями.

Аналізуючи усі переваги електронної форми бізнес-освіти, не можна нехтувати негативними сторонами, адже усунення окремих недоліків сприяє вдосконаленню системи в цілому. При цьому слід зазначити власне відсутність очного спілкування вчителя і учня, що, врешті-решт, впливає на індивідуальність підходу в навчанні.

Але в цілому, не дивлячись на низку юридичних, методичних і психологічних проблем, електронне навчання в сфері бізнес-освіти є ефективним і перспективним. Для подальшого його розвитку в Україні необхідно: сформулювати методологічну базу, організаційно-управлінську структуру електронного типу освіти, розробити нормативно-правовий апарат, розвивати теоретичні, науково-психологічні підходи у співпраці з системою традиційної освіти.

ПРОЯВИ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ СЕРЕД ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Калашнікова Аліна Олександрівна

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Для української освіти сьогодні є актуальним прагнення запровадити у вишах відносно масове електронне навчання. Електронна освіта і навчання виникли на основі цифрових технологій у той момент, коли такі технології стали загальноприйнятим способом отримання доступу до знань. Доступ до всесвітньої павутини без будь-яких труднощів, можливість залишатися в мережі весь час значно змінили повсякденне життя і сильно вплинули на способи керування і структурування інформації, а отже, й на способи засвоєння знання. Досліджуючи вплив Інтернету на життя груп і окремих осіб, вчені стверджують, що характер використання електронних засобів масової інформації та комунікації значною мірою залежить від сили потреби у пізнанні –

особистого бажання «бути залученим і насолоджуватися обробкою інформації і пізнавальними зусиллями» [1, с. 363]. Воно визначає способи використовувати цифрові технології, зокрема, схильність людини розглядати Інтернет в якості джерела інформації і знань, що є основним суб'єктивним фактором участі в електронному навчанні.

При цьому у сучасному дослідницькому та політичному дискурсах традиційна вища освіта інколи розглядається як застаріла форма інституціоналізації освітніх відносин, котра має повністю поступитися місцем новим зразкам взаємодії, що складаються навколо використання електронних сервісів. Такий підхід втілює інтереси певних спільнот. Однак ініціювання і підтримка подібного дискурсу разом із повсюдним використанням інтернет-технологій зачіпає не лише студента як центрального суб'єкта сучасної освіти, який повинен мати досить сильну потребу у пізнанні, але й викладача, змінюючи зміст його діяльності. Це певним чином перерозподіляє напруження всередині спільнот освітян, тому ситуація зміни освітніх практик у бік заміни звичних способів роботи високотехнологічними може розглядатися як така, що відтворює та викриває соціальні нерівності всередині інституту освіти.

В електронній освіті особиста участь педагога у формуванні знань студента змінюється, прямуючи до ролі консультанта під час виконання завдань та дизайнера віртуального освітнього світу. Однак створення високоєфективних електронних освітніх середовищ вимагає від педагогів бути компетентним в програмуванні або тісно співпрацювати з фахівцями-програмістами. Так само і від студента очікується певний рівень навичок, за відсутності яких отримання вищої освіти ускладнюється. Тому освіту, що використовує цифрові технології, зокрема Інтернет, в якості інструменту, слід розглядати як «якісну» лише тоді, коли вона забезпечує не тільки «професійне ядро», а й певні додаткові, навіть надмірні, знання і навички, які є продуктами часу: обробляти великі масиви інформації, оцінювати її якість, свідомо формувати характер власного інформаційного споживання. Усі ці навички є за замовчуванням властивими людям, чия рання соціалізація включала досвід участі в інтернет-комунікації. Це одразу формує лінію розмежування між старшими та молодшими освітянами – більш технологічно компетентними та звиклими до використання інтернет-технологій.

З метою окреслити нову лінію розмежування, актуалізовану реформаційними процесами в освіті, звернемося до окремих даних напівформалізованого інтерв'ю «Потенціал, сприйняття, оцінка електронної освіти» (n = 41), яке було проведене в рамках НДР «Проблеми впровадження технологій електронного навчання в українській вищій школі» (2-10-15) восени 2016 року. Під час цього дослідження в оцінках інформантів було зафіксовано свідчення актуалізації конфлікту поколінь. Так, державна підтримка переходу на дистанційну освіту з використанням Інтернету змусила викладачів почувати себе непотрібними, панікувати через неможливість ефективно навчати онлайн, врешті, заздрити більш успішним молодим колегам, яким не потрібно з нуля освоювати мережеві сервіси та вчитися користуватися додатками для передачі повідомлень. Тут поєднуються одразу декілька факторів нерівності: вік, гендер, спільність походження. Відчуття цієї цифрової нерівності призводить, з одного боку, до появи у викладачів негативних емоційних реакцій, з іншого – до спроб пристосуватися. Так, серед освоєних за два останні роки умінь, що тією чи іншою мірою пов'язані з електронною освітою, найбільш часто викладачі називають підготовку презентацій, створення тестів та розробку курсів дистанційної освіти в цілому. Загалом, усі ці вміння стосуються роботи з певними платформами, операційними системами та сервісами, які з більшою вірогідністю є новими та складними для досвідчених освітян. При цьому їм доводиться «наздоганяти» комп'ютерно компетентну молодь паралельно із виконанням викладацьких обов'язків, що формує основний ризик переходу до електронної освіти в Україні – зниження якості освітніх послуг.

Одними з найважливіших завдань викладача в електронній освіті є ті, що стосуються опрацювання інформації – зокрема, виконання функцій інформаційного вузла. Однак і тут досвід ранньої і постійної включеності до Всесвітньої мережі забезпечує перевагу якщо не в якості, то у швидкості обробки даних. Тобто електронна освіта підтримує, відтворює і навіть розширює соціальні розмежування викладачів за матеріальним станом (наявність чи відсутність пристроїв) та за місцем проживання (наявність чи відсутність можливості постійно перебувати онлайн).

Крім того, новітні освітні практики несуть у собі загрозу перевизначення професійного статусу, адже на сьогодні живе спілкування в аудиторії є основним джерелом суб'єктивного задоволення для викладача, включеного у традиційну систему освіти, та суспільного визнання цієї професії престижною. Запровадження електронних технологій, за самооцінкою викладачів, віддаляє, відчужує їх від змісту їхньої праці, знижуючи або звужуючи суб'єктивну мотивацію до участі в освіті, та зводить нанівець високий соціальний престиж професії, пов'язаний із функцією відтворення не лише професійної, але й світосприйняттєвої структури суспільства.

Отже, високий пріоритет в Україні розвитку онлайн-освіти зумовлюють актуалізацію суперечностей вікового та досвідного плану, які знаходять вияв у феномені цифрової нерівності. Із нею пов'язана болісна для викладачів перспектива участі в неякісній освіті, звідси ж виникають негативні емоційні реакції сприйняття електронної освіти, такі як обережність, невпевненість, невизначеність,

тривога, заздрість навіть ненависть до більш досвідчених викладачів з боку менш досвідчених. Серед ситуацій, пов'язаних з електронним навчанням, які викликають подібні емоції, інформанти назвали брак часу на освоєння, незабезпеченість вищів необхідною матеріально-технічною базою, необхідність додаткової праці викладачів, яка не завжди і не повною мірою оплачується. Очевидно, що ці явища є властивими, у першу чергу, моментам переходу до «інформаційного суспільства», однак так само зрозуміло, що прояви цифрової нерівності серед викладачів потребують подальших більш ґрунтовних досліджень, оскільки мають вирішальний вплив на характер і якість вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Kaynar O., Amichay-Hamburger Y. The Effects of Need for Cognition on Internet Use Revisited // Computers in Human Behavior, Volume 24 Issue 2, March, 2008. – Pp. 361-371.

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ТА РИЗИКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ

Жовнір Аліна Олегівна

магістр соціології, старший лаборант
кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В сучасному суспільстві структура, функції та призначення освіти зазнають змін та мають задовольняти нові соціальні потреби та запити, які сформовані та викликані процесами модернізації та інформатизації. Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) пронизують усі сфери життєдіяльності суспільства, трансформуючи їх та висуваючи нові вимоги до інституту освіти та ключових його суб'єктів. Освіта, в свою чергу, повинна реагувати на ці виклики та знаходити найбільш ефективні стратегії функціонування та розвитку [1; 2].

Процеси модернізації, які охопили інститут освіти, приводять до неоднозначних наслідків [3; 4; 5; 6]. З одного боку, електронне навчання пропонує більш гнучкі та зручні методи навчання, інноваційні та інтерактивні форми та практики взаємодії, намагаючись задовольнити масові освітні потреби, а з іншого – впровадження ІКТ в освітній процес породжує низку проблемних питань, серед яких найбільш актуалізовані такі: зміна функцій інституту освіти та трансформація ролей учасників навчального процесу; проблема сприйняття та адаптації до електронного навчання; створення єдиних стандартів та нормативно-правового регулювання електронного навчання; технологічні, економічні, культурні та соціальні бар'єри впровадження електронного навчання; проблематика технологічної гонки та конкуренції ВНЗ, що провокує проблему соціальної нерівності.

Умовою конкурентоспроможності інституту освіти стає швидкість його адаптації до розвитку сучасних цифрових технологій. Зі стрімким поширенням ІКТ однією з ключових цілей сучасної системи освіти повинна бути комплексна підготовка нових поколінь до існування в умовах глобальних трансформацій. Це означає, що сучасна молодь повинна володіти навичками роботи з сучасними ІКТ, а також займатись їх глибинним вивченням та дослідженням задля орієнтації в безперервних інформаційних потоках. Провідної значущості набуває так звана цифрова компетентність, формування якої неможливо уявити без впровадження ІКТ в освітню систему. У зв'язку з цим система освіти, щоб відповідати усім тенденціям ринку праці, повинна впроваджувати інноваційні форми навчання, активно використовувати інформаційно-комп'ютерні технології, а також шукати ефективні моделі комунікації між учасниками освітньої діяльності. Саме тому електронне навчання як форма організації освітнього процесу, з одного боку, орієнтовано на її формування, з іншого – стає критерієм відтворення соціальних нерівностей між різними категоріями суб'єктів освітньої діяльності.

Поширеною практикою є складання певних рейтингів, які спрямовані на ранжування вищів в залежності від наявності та розвитку інформаційної та цифрової інфраструктури, але головною проблемою є те, що в умовах цієї технологічної гонки може виникнути загроза нівелювання питань, пов'язаних з якістю освіти. Саме тому постає необхідність пошуку та впровадження доцільних моделей функціонування різних категорій вищів в умовах електронного навчання в залежності від їх місії, стратегії розвитку, напряму підготовки тощо.

Технологізація освітнього процесу спричинила формування віртуального навчального середовища, яке стає невичерпним і доступним джерелом знань та інформації, долаючи просторово-часові обмеження і бар'єри. Використання технологій електронного навчання модифікує й інтенсифікує навчальний процес, трансформує поняття академічної мобільності, акцентуючи увагу не стільки на фізичних переміщеннях, скільки на мобільності інформації та знань за допомогою віртуальних освітніх ресурсів. Тенденції інтернаціоналізації освіти несуть в собі ідеї зближення різних національних освітніх систем, створення єдиних стандартів, навчальних програм і курсів, організацію плідної міжнародної співпраці, міжкультурного діалогу та обміну досвідом, а також створення єдиного освітнього ціннісно-нормативного поля, агенти якого виступатимуть рівноправними суб'єктами навчального процесу. З одного боку,

електронне навчання як один із проявів інтернаціоналізації сприяє збереженню балансу і рівномірному розподілу надання освітніх послуг серед різних регіонів, оскільки сьгодні доступ до навчання можуть мати різні категорії населення незалежно від статі, віку, соціального статусу, місця проживання та інших характеристик. А з іншого боку, неможливо ігнорувати те, що для деяких соціальних груп поширення електронного навчання може бути перешкодою на шляху накопичення та підтримки свого культурного капіталу, адже не слід забувати про такі питання як: різна ступінь адаптації до електронного навчання та в цілому проблема сприйняття інновацій, оволодіння навичками роботи з сучасними інформаційними технологіями, доступ до технічного і комп'ютерного обладнання тощо.

Своєрідною відповіддю інституту освіти на сучасні глобалізаційні тенденції є перехід від елітарної освіти до масової. Масовізація освіти призвела до того, що сучасна система орієнтується на масового, «середнього» споживача освітніх послуг. Відповідно, необхідні прийнятні, доступні, легко використовувані та в якомусь сенсі спрощені форми навчання. Масовізація освіти спричинила поширення неоліберальних уявлень щодо ролі освіти в сучасному світі. Освіта перестає функціонувати на благо суспільству, відповідаючи за його потенціал розвитку, а набуває статусу приватного блага. Все це призвело до проникнення ринкових відносин і механізмів у діяльність освітніх установ та перетворення інституту освіти в комерційну структуру та бізнес-корпорацію, яка повинна замислюватися про підвищення якості своїх послуг відповідно до потреб масового споживача. З одного боку, у зв'язку з сучасними тенденціями інститут освіти, щоб залишатися конкурентоспроможним, змушений шукати нові інноваційні підходи до освіти, займатися впровадженням інформаційних технологій у навчальний процес, пропонувати альтернативні форми отримання освіти, однією з яких і виступає електронне навчання. З іншого боку, електронне навчання в якості нового напрямку в освіті є автономною нішею й простором для реалізації комерційних інтересів. Цим зумовлена поява електронного навчання «закритого» типу – закриті онлайн-курси, електронні ресурси, сервери й бази зберігання інформації, освітні платформи тощо. Все це є прикладом відтворення ринкових законів, на перший погляд, в абсолютно некомерційних інститутах, що перешкоджає підтримці балансу та забезпеченню вільного доступу до інформації, знань та необхідних компетенцій.

Таким чином, впровадження електронного навчання в систему вищої освіти України потребує проведення соціологічної діагностики на інституційному та особистісному рівнях задля пошуку найбільш доцільних моделей та форм включення до цієї системи відносин різних категорій ВНЗ та учасників навчального процесу, виявлення існуючих бар'єрів та ризиків, відбору ефективних стратегій функціонування суб'єктів освітньої діяльності в умовах електронного навчання та розробки комплексного проекту оптимізації процесів впровадження технологій електронного навчання в освітній процес.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бакиров В. С. Трансформація університета, функцій и статусу університетського преподавателя / В. С. Бакиров // Новий колегіум. – 2016. – № 2 (84). – С. 5-11. 2. Биков В. Ю. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення / В. Ю. Биков, В. В. Лапінський // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – № 2. – С. 3-6. 3. Кулага І. В. Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / І. В. Кулага, Д. О. Ільницький, С. О. Стрельник, А. В. Матвійчук та ін. – К. : Інститут вищої освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2013. – 38 с. 4. Мигович С. М. Огляд сучасного стану дистанційного навчання в Україні / С. М. Мигович, Н. Т. Тверезовська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 159. – Ч. 2. – С. 320-329. 5. Пушкарьова Т. О. Електронна освіта і її розвиток в Україні / Т. О. Пушкарьова, О. М. Мельник // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2013. – № 3. – С. 16-17. 6. Хижняк Л. М. Замысел on-line-образования и ловушки на пути его реализации / Л. М. Хижняк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи». – 2013. – № 1053. – Вип. 31. – С. 157-161.

ВІДКРИТІСТЬ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ: ІНТЕНЦІЇ ТА КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ

Яцура Катерина Геннадіївна

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ідея формування відкритого суспільства активно впроваджується у стратегії внутрішньої та зовнішньої політики ряду різних країн. Наразі прихильники концепції відкритого суспільства намагаються об'єднати людей під ліберально-демократичними гаслами, позбавити суспільну свідомість від рецидивів утопій радянського зразка та відкрити всьому людству шлях до політичного, соціального, культурного прогресу. Але, перш ніж на місце минулих панівних ідеологій ставити демократичні ідеали відкритого суспільства, потрібно провести глибоку та ретельну підготовку масової свідомості до сприйняття ідейних принципів ліберально-демократичних суспільств, проаналізувати реальні перспективи вкорінення цінностей відкритого суспільства у свідомості українських громадян, оцінити схильність українців до побудови вільних суспільств.

Формування відкритого суспільства в Україні, на нашу думку, можливе за умови докорінних культурних змін. Провідну роль у цьому процесі відіграє інститут освіти. Система освіти – один з соціальних інститутів, що має значний вплив на основні сфери життєдіяльності суспільства (політичну, соціальну, економічну, культурну). Завдяки інституту освіти стає можливою реалізація процесу соціалізації людей, особливо підростаючого покоління. На сучасному етапі українська освіта впевнено крокує до європейського освітнього простору. XXI століття у більшій мірі зумовлене глобалізаційними процесами, взаємодією різних країн не тільки в політичній, економічній сферах, але й у галузі освіти. Тому адаптація освіти України до найбільш визначальних тенденцій розвитку західної системи освіти стало питанням часу. До таких тенденцій слід віднести спрямування на підвищення якості навчального процесу, удосконалення змісту навчання, впровадження демократичних засад в управлінні, виховання студентів як самостійних, вільних індивідів, дотримання принципів, цінностей та установок, що властиві суспільствам ліберально-демократичного типу.

У даному контексті впродовж останніх декількох десятиліть однією з провідних тенденцій модернізації системи вищої освіти у багатьох країнах став розвиток відкритої освіти. Відкрита освіта — це модель освіти, що базується на засадах відкритості та безперервності пізнання, доступна для будь-якого суб'єкта освітнього процесу незалежно від його рівня початкової освіти, використовує інструментарій та методики дистанційного навчання, здатна адаптуватися до індивідуальних і групових освітніх потреб та вимог. Концепція відкритої освіти є предметом дослідження таких теоретиків, як Джон Сіл Браун, Тору Пійосі, Віджай Кумар, Стівен Лерман, Річард Баранюк та ін.

Розвиток відкритої освіти залежить від новітніх комп'ютерних і комунікаційних технологій, більше того, він став можливим через використання цих технологій, проте вони виступають не метою, а, скоріше, засобом відкритої освіти. До інтенцій відкритої освіти можна віднести: самостійність, особисту активність учня, особистий внесок у навчальний процес всієї аудиторії, самостійне прийняття рішень; соціальну взаємодію (особливо, коли учні мають різне національно-культурне походження); розвиток не тільки знань, але й навичок та умінь. Серед принципів відкритої освіти можна виокремити усвідомлене навчання (студенти повинні самі вибрати: що вчити, як вчити, з ким вчити і як довго вчити); внутрішню диференціацію; орієнтацію на прикладний характер знань; навчання соціальній взаємодії; відповідний час для навчання; цілісність процесу навчання; відсутність суворої регламентації у виконанні завдань.

Разом з тим, зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій набуває актуальності модель відкритої електронної освіти. Дана модель перш за все передбачає створення відкритої мережі освітніх ресурсів; вдосконалення мережі електронних бібліотек, що охоплюватиме всі освітні рівні; створення системи дистанційного навчання, зокрема для осіб з обмеженими можливостями, та забезпечення на їх основі ефективної реалізації й застосування інформаційно-комунікаційних технологій на всіх освітніх рівнях та для усіх форм навчання; забезпечення навчально-виховного процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а також доступу навчальних закладів до світових інформаційних ресурсів; формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти.

Впродовж останнього десятиріччя у світі, та зокрема в Україні, спостерігається інтенсифікація впровадження технологій та практик електронної освіти. Це зумовлено насамперед стрімким розвитком інформаційно-комунікативних технологій, збільшенням інтернет-покриття та спрощенням доступу до нього, появою нових технологій веб-комунікацій, зокрема соціальних мереж та мобільних додатків, розповсюдженням відкритих програмних продуктів для забезпечення електронного (дистанційного) навчання, а саме його організації та контролю. Проте, дослідження рівня відкритості доступу до ресурсів, порталів і технологій, що забезпечують функціонування електронної освіти, наразі знаходиться поза увагою науковців. Разом з тим, зазначені тенденції інформатизації освітнього процесу актуалізують необхідність аналізу моделі відкритої електронної освіти, а також технологій та інструментів, що забезпечить розвиток даної моделі.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Закон України «Про вищу освіту» від 1 вересня 2014 року. – [Інформаційний ресурс – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1454929837995714>. 2. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. – К: Атіка, 2008. – 450 с. 3. Інглгарт Р. Культура і демократія / Рональд Інглгарт [пер. з англ.] // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – Вип. 53. – С. 72-88.

«КРУГЛИЙ СТИЛ» 6

ІНКЛЮЗИВНЕ СУСПІЛЬСТВО: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

Дікова-Фаворська Олена Михайлівна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри управління професійною освітою
Національного авіаційного університету

Відсутність сприятливого середовища для задоволення особливих потреб нетипових дітей, обмеження їхньої соціокультурної мобільності, життєвих шансів актуалізує питання розвитку, освіти, соціальної інтеграції та адаптації дітей з особливими потребами. Тому суспільство вже сьогодні має бути готовим запропонувати цій категорії дітей особливі програми інтеграції та самореалізації в рамках освіти.

У сучасних умовах перспективною формою навчання всіх дітей виступає інклюзивна освіта, оскільки інклюзивний освітній процес передбачає адекватну організацію навчальної діяльності, що забезпечує освітні потреби кожної дитини. При цьому суттєво розширюються можливості соціалізації учнів, способи їхньої комунікації з соціумом, формуються необхідні передумови для включення кожної дитини в суспільство.

Розвиток інклюзивного підходу в сучасній освіті зіштовхується не тільки з труднощами організації так званого безбар'єрного середовища, але, перш за все, з проблемами соціального характеру. Вони включають у себе розповсюджені стереотипи й забобони, неготовність або відмову вчителів прийняти принципи інклюзивної освіти, а також недостатність систематичних, комплексних психолого-педагогічних знань і технологій, спеціальних моніторингових досліджень, що безпосередньо стосуються досвіду вітчизняної інклюзивної освіти. У контексті задекларованих, але не запроваджених у реальну систему вітчизняної освіти принципів, відсутність методології інклюзивної освіти породжує безліч питань, пов'язаних з недовірою і критикою самої ідеї. На етапі розуміння і запровадження інклюзивної освіти прикладні дослідження можуть дати знання про процеси та результати якісних змін, вплинути на загальні уявлення про ефективність процесів інклюзії в освіті. Необхідним є вивчення успішного досвіду практичної реалізації інклюзивного підходу й детальний опис процесів та механізмів його запуску і супроводу.

На даний час, в рамках модернізації системи освіти в Україні, посилення гуманізації соціокультурних відносин, підвищення уваги до індивідуального розвитку особистості, багато вчених приходять до необхідності інституціоналізації інтегрованої освіти як освіти, найбільш відповідної принципам правової соціальної держави. Авторка, разом з такими дослідниками, як О. М. Фудорова та В. С. Церклевич, оцінює інтеграцію в суспільство як фактор гарантії соціальної стабільності для людей з функціональними обмеженнями.

Інклюзивна освіта є найкращою формою встановлення оптимальних інтеракцій з оточуючими людьми, підготовки нетипових дітей до професійної діяльності, сприяє активізації їхнього особистісного потенціалу. Сутність інтегрованої освіти полягає в розробці особистісно-орієнтованих педагогічних методів, які б забезпечили успішне навчання всіх дітей та молоді, в тому числі, й з фізичними розладами.

Для досягнення мети реалізації інтегрованої моделі освіти потрібно, по-перше, організувати навчально-виховний процес, який би задовольняв освітні потреби всіх дітей; по-друге, розробити систему надання спеціальних освітніх і фахових послуг для дітей та підлітків з обмеженими фізичними можливостями здоров'я; по-третє, створити позитивний клімат у навчальному середовищі та поза його межами. Ми вважаємо, що якість навчально-виховного процесу певною мірою визначається тим, наскільки враховуються та реалізуються потенційні можливості навчання і розвитку кожного учня, його індивідуальні особливості.

Інтеграційний підхід досягається методом перенесення елементів спеціальної освіти у систему загальної. Переосмислення цього процесу призвело до зміни концепції «особливих освітніх потреб» і появи нового терміну – «інклюзія».

Сучасне розуміння інклюзивної освіти виходить за рамки звичного уявлення про інтеграцію у загальний освітній процес дітей з особливими потребами, оскільки вони мають обмежені фізичні можливості. У фокусі уваги знаходиться включення в навчання дітей з різноманітними особливостями і потребами – від фізичних до соціальних та інтелектуальних. Саламанкська декларація (SalamancaStatement) також стверджує, що системи освіти, які беруть до уваги широкий спектр особливостей дітей та їхніх потреб, «є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінаційними поглядами, створення сприятливої атмосфери в спільнотах, побудови інклюзивного суспільства й забезпечення освіти для всіх; більш того, вони забезпечують реальну освіту для більшості дітей і підвищують ефективність і, в кінцевому рахунку,

рентабельність системи освіти» [1]. Основний принцип інклюзивної освіти має полягати в задоволенні потреб усіх дітей, незалежно від їхніх матеріальних, інтелектуальних, соціальних, емоційних та інших умов, в тому числі дітей з вадами здоров'я, представників національних меншин, обдарованих дітей, дітей, які перебували в зоні військових дій, дітей мігрантів тощо.

Фундаментальний принцип інклюзивної школи полягає в тому, що повсюдно всім дітям потрібно навчатися разом, незалежно від певних труднощів при навчанні або наявності різниці між ними. Інклюзивні школи мають визнавати цю різницю й певним чином реагувати на різноманітність потреб учнів, прилаштовуючи як різні стилі навчання, так і систему оцінювання, а також забезпечувати якісною освітою всіх дітей завдяки застосуванню належного навчального плану, організаційних заходів, стратегій викладання, використання ресурсів і співпраці зі спільнотами.

На думку авторки [2], при осмисленні освітніх проблем осіб з функціональними обмеженнями здоров'я необхідно акцентувати увагу на діалектичних тенденціях, переходах, і врешті-решт, на формулюванні нових принципів щодо створення комфортного середовища для самореалізації осіб з особливими потребами:

1) на зміну субординації, коли дитина з вадами здоров'я вважається несамостійною та потребує постійного піклування, повинен прийти принцип рівності, коли узгоджуються інтереси й обираються продуктивні шляхи задоволення особливих потреб інвалідів;

2) принцип монологізму повинен змінитися принципом діалогізму на основі принципів педагогіки партнерства, суб'єкт-суб'єктних відносин осіб з фізичними обмеженнями й здорового оточення;

3) замість нав'язування здоровими людьми своїх законів необхідне запровадження принципу співіснування, обопільного суверенітету світу людей з вадами здоров'я та світу здорових людей;

4) принцип контролю, що розглядається як необхідний елемент навчання й виховання, який забезпечує асиміляцію світу людей з інвалідністю зі світом здорових людей, повинен змінитися на принцип свободи;

5) з ідеї про гармонізацію зовнішнього та внутрішнього «Я» як мети розвитку впливає принцип співрозвитку, що повинен подолати своєрідне підтягування хворих людей до стандартів здорового оточення;

6) замість прагнення перевести дитину з вадами здоров'я зі світу осіб з функціональними обмеженнями до світу здорових людей, слід поставити принцип єдності цих двох світів, між якими немає і не може бути межі переходу;

7) принцип деформації потрібно замінити принципом прийняття, оскільки людина з функціональними обмеженнями повинна прийматися такою, якою вона є, безвідносно до норм оцінок здорових людей.

Саме на основі таких принципів особи з вадами здоров'я мають включатися в процес освіти, тобто в процес передачі накопичених поколіннями знань і культурних цінностей. Тому освіта, а особливо інклюзивна, цілком справедливо розглядається як канал соціальної реабілітації та інтеграції нетипових дітей у суспільство.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Саламанкская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7–10 июня 1994 г. – К., 2000. – 21 с. 2. Дікова-Фаворська О.М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології: монографія / О. М. Дікова-Фаворська. – Житомир : Полісся, 2009. – 488 с.

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ ПОСРЕДСТВОМ СПОРТА (ИНКЛЮЗИВНОСТЬ В СПОРТЕ)

Литовченко Марина Андреевна

бакалавр социологии, студентка VI курса
социологического факультета

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

В Харьковской области проживает около 163 027 тыс. человек с инвалидностью, из которых 8640 – дети до 18 лет (по данным пенсионного фонда. Минсоцполитики и МОЗ 2015 г). Ежегодно увеличивается число инвалидов вследствие экологических катастроф, многочисленных автомобильных аварий, криминальной обстановки, различных заболеваний, производственных и бытовых травм и увечий, а так же вследствие военных действий. По данным регионального координационного штаба по вопросам ВПЛ в Харьковской области, на 9 февраля 2016 г. официально зарегистрировано 212,6 тыс. переселенцев (более 152 тыс. семей), из них десятки тысяч переселенцев с онкозаболеваниями, с нарушениями эндокринной системы, опорно-двигательного аппарата и др.

В современном мире все больше преобладает точка зрения, согласно которой инвалидность не является причиной для жесткого отделения человека от общества. В ряде стран предпринимаются шаги, чтобы обеспечить для инвалидов доступ к объектам социальной инфраструктуры, дать возможность получать образование, регулировать их занятость. Но по-прежнему сохраняется и отношение к инвалидам

как к «социальной обузе», основанное на примитивных стереотипах.

Приведем пример: межкультурное исследование В. А. Завражина показало, что лишь половина российских респондентов высказалась за оказание помощи психически неполноценным людям (44% считают, что таких людей следует изолировать, 2% – ликвидировать, 2% – игнорировать), в то время как среди иностранных респондентов никто не поддержал идею ликвидации, изоляции или игнорирования людей с ограниченными возможностями, а 98% высказались за оказание помощи[1]. Безусловно, между психическими и физическими инвалидами есть разница, и она велика, однако тенденция в отношении по приведенным данным вполне определимся.

Особенно часто возникают проблемы с адаптацией в обществе у людей с инвалидностью. Инвалидность ставит перед человеком массу проблем. У них низкий уровень дохода, невысокая возможность получения образования, почти отсутствует трудовая занятость. Большинство инвалидов не создают свои семьи, ставят под сомнение ценность своей личности, не проявляют желания заниматься чем-то полезным и нужным. Это говорит о серьезных проблемах в их социальной адаптации.

Социальная адаптация – процесс, в результате которого личность или социальная группа приспосабливается к постоянно изменяющейся социальной среде. Иными словами, это приспособление человека к социальной группе или обществу, в котором он живёт или будет жить.

Общество устанавливает способы категоризации людей и тем самым определяет некие наборы качеств, которые считаются естественными и нормальными для каждой из категорий. Чаще всего социальные взаимодействия в устойчивой, сложившейся среде позволяют обращаться к знакомым нам людям почти рефлексивно, не задумываясь над особенностям нашего обращения. Но если обратить внимание на то, как мы встречаем человека незнакомого, то можно зафиксировать следующий шаблон: первые впечатления от внешности человека используются нами, чтобы отнести его к той или иной категории – т.е. приписать этому человеку «социальную идентичность». Заметив качество, отличающее его от других людей, мы маркируем этого человека в нашем сознании как неполноценного; из цельного обычного человека он превращается в «подпорченного», обладающего каким-либо дефектом (подпорченный). Подобное качество – это и есть стигма.

Общество привыкло к тому, что инвалиды в средствах массовой информации описываются как слабые, беспомощные люди, требующие жалости. Но реальные примеры физически ограниченных людей, которые добились невероятных успехов, свидетельствуют совершенно об обратном результате. На сегодняшний день инвалид, который добился успеха – это настоящий герой. Он не то что не нуждается в помощи, а может сам и предоставить ее многим желающим.

Даже для обычного человека достижение успеха в той или иной сфере деятельности может быть довольно трудно. А инвалиду, учитывая неадекватное отношение некоторых окружающих, а также неполные физические возможности, для достижения аналогичной цели нужно приложить вдвое и даже втрое больше усилий.

Сегодня в Украине активно обсуждается вопрос об инклюзивности, в частности в образовании, где предполагается создавать условия для детей с инвалидностью, чтобы они могли учиться в школах с «обычными» детьми.

Что такое инклюзия, что она предусматривает и насколько реальна в наших условиях? Инклюзия (от inclusion – включение) – процесс реального включения людей с инвалидностью в активную общественную жизнь. Инклюзия предполагает разработку и применение конкретных решений, которые позволят каждому человеку равноправно участвовать в общественной жизни. При инклюзии все заинтересованные стороны должны принимать активное участие для получения желаемого результата.

Без архитектурной доступности инклюзия невозможна в принципе – ведь если инвалид, использующий инвалидную коляску, не сможет самостоятельно перемещаться по помещению, об инклюзии говорить не приходится. Возможность самостоятельного свободного передвижения человека с инвалидностью внутри самого помещения – это основная задача инклюзии.

В данном контексте, рассматривается инклюзия для людей, имеющих физическую инвалидность (нарушение опорно-двигательного аппарата (ампутация, травмы хребта, болезни кистевой системы, аномалия и т.д.)) и сенсорную инвалидность (нарушения зрения). А инклюзия для людей, имеющих психическую (интеллектуальную) инвалидность, – вопрос, требующий отдельного рассмотрения, так как существует принципиальная разница между инклюзией физических и психических (интеллектуальных) инвалидов. Ведь в первом случае, например, нужно создать архитектурную доступность, то есть предпринять универсальное материальное действие, а во втором – сложная индивидуальная работа.

Харьков – спортивный город. Здесь созданы все условия для занятий спортом и воспитания будущих мастеров и чемпионов. Работают 19 стадионов, 850 спортивных площадок, 363 спортивных зала, 19 бассейнов, более 40 теннисных кортов, гольф-клуб. Однако на сегодняшний день нет ни одного спортивного центра, который включал бы в себя разные виды спорта (настольный теннис, футбол, баскетбол, волейбол) и тренажерный зал (для реабилитации и восстановления здоровья человека),

обустроений для людей с інвалідністю. Заняття такими видами спорту (настільний тенніс, футбол, баскетбол, волейбол і тренажерний зал) являється не просто інтересним і полезним; це діяльність, яка допомагає людям с інвалідністю подолати психологічні комплекси, вовлечь их в общение со здоровыми людьми, повысить качество их жизни.

Хочеться отметить, что спорт у людей с інвалідністю развивает: равновесие, скорость и точность реакции, ловкость, координацию движений, укрепляется общее состояние здоровья, повышается тонус, активизируется умственная деятельность, что помогает не только в быту, но и способствует возникновению у инвалидов интереса к другим видам занятий, другим видам спорту, выполнению домашней работы, – словом, способствует социальной адаптации и стимулирует его стремление к изменению своей жизни.

Настоящая инклюзия – это когда человек с інвалідністю невидим, но не потому, что исключен, а потому что воспринимается обществом как неотъемлемый его член, полноправный представитель, несмотря на физические отклонения. Непросто взять и организовать спортивные занятия для людей с інвалідністю, с этим далеко не каждый справится. Но спорт как инклюзия обладает высоким потенциалом, ведь он сможет помочь людям с інвалідністю выходить из дома, общаться с людьми и чувствовать себя равноправными членами общества.

ЛИТЕРАТУРА: 1. Рождественская Е.Ю., Семенова В.В., Стрельникова А.В., Андреев А.Н. Отношение россиян к социально незащищенным группам // Социологический журнал. – 2007. – № 4. – С. 34-40; 2. Гоффман И. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. и вступ. статья А.Д. Ковалева. – М. : Канон-Пресс-Ц; Кучково поле, 2000. – 304 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЧИТЕЛЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Алтуніна Ганна Сергіївна

аспірантка кафедри психології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Реалізація ідеї інклюзивної освіти - це одна з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти.

Інклюзивна освіта – перший крок до визнання ціннісної значущості й поваги до особистості кожної дитини, прийняття її індивідуальності й неповторності, забезпечення подальшого повноцінного і гідного життя в суспільстві [2].

Збільшення кількості народження дітей з порушеннями в розвитку проблема не тільки українського, але й глобального масштабу. Рівень підтримки, гуманізм і толерантність стосовно дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту - показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть.

Міжнародні стандарти в області прав людини ґрунтуються на ідеї участі кожного в суспільному житті на основі рівності й без дискримінації (ООН, 1993). Поширення в Україні процесу інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями фізичного та/або психічного здоров'я є не тільки відображенням часу, але й являє собою ще один крок до забезпечення повної реалізації прав дітей з особливими потребами на якісну освіту. Інклюзивна практика реалізує доступ до отримання освіти в загальноосвітньому закладі за місцем проживання та створення необхідних умов для успішного навчання всіх без винятку дітей, незалежно від індивідуальних особливостей, психічних і фізичних можливостей.

Головною метою роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку, є їхня соціалізація, тобто інтеграція в сучасну систему соціальних відносин. Діти народжуються з великими потенційними можливостями пізнавати світ у всій його красі, жити, розвиватися й творити в ньому. Спілкування є однією з основних людських потреб. Дитина з особливими потребами – не пасивний член суспільства, а особистість, яка має право на задоволення власних соціальних потреб, на працю, відпочинок, стосунки, пенсійне забезпечення, доступ до культурних цінностей.

В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, що виключає будь-яку дискримінацію дітей, що забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Навчання дітей з особливими потребами ґрунтується на принципах виваженої педагогіки, дієвість яких підтверджується, і від використання яких вирають усі діти. Вона наголошує, що різноманітність між людьми є природним явищем. Важливою умовою ефективності освітнього інтегрування є педагогічна робота, спрямована на формування у здорових учнів адекватних уявлень про однолітків з порушеннями психофізичного розвитку, на нівелювання наслідків пізнавальної, соціальної та емоційної депривації.

Для того, щоб інклюзивні ідеї змогли стати цілковитою реальністю, недостатньо лише нормативних чи законодавчих реформ, потрібне правильне розуміння з боку суспільства та педагогів. Ідея інклюзивної освіти дійсно посяде своє місце в освітньому процесі тільки в тому випадку, якщо вона опанує умами вчителів, стане складовою частиною їхнього професійного мислення. Потрібні спеціальні зусилля, щоб це відбулося.

Досвід впровадження інклюзивної освіти ілюструє, що вчителі та інші фахівці не відразу починають відповідати тим професійним ролям, які потрібні для даної форми навчання. Вони проходять кілька стадій: починаючи з явного або латентного опору, переходячи до пасивного, а потім і до активного прийняття того, що відбувається. Фахівці відчувають страх: «Чи зможу я зробити це?» Вони бояться, що не впораються і втратять роботу, бояться відповідальності та ризику. Страх і невпевненість також пов'язані з побоюваннями фахівців не зуміти повністю контролювати те, що відбувається, можливу необхідність просити про допомогу учнів, батьків або педагогів, визнаючи тим самим відсутність відповідей на абсолютно всі питання.

Поради, які можна дати в таких випадках, прості: потрібно робити свою справу, незважаючи ні на що. Слід подивитися в обличчя своїм страхам і продовжувати працювати, незважаючи на них, тоді вони стануть менше і віддаляться. Кожен спеціаліст інклюзивної школи пам'ятає, що був переляканий, але жоден з них не пам'ятає, чого саме він боявся, однак страх пройшов. Зазвичай на це йде шість тижнів – загальна тривалість виходу з будь-якої кризи. Слова «Не хвилюйся. Не бійся» вимовляти безглуздо. Включення – це зміна. Зміни лякають всіх. Так влаштований наш організм. Але в даному випадку мова йде про права людини, і йти назустріч змінам ми повинні все одно. Зрозуміло, що в такий кризовий період людям потрібна підтримка. І все ж урок, який був витягнутий з перших дослідів, такий: потрібно подивитися в обличчя страху й не відвести погляду; дати йому ім'я та йти далі.

Інклюзивну освіту саму по собі організувати неможливо. Цей процес пов'язаний зі змінами на ціннісному, моральному рівні. Для розвитку інклюзивного підходу в загальній освіті необхідна розробка загальнопедагогічних технологій, моделей розвиваючого уроку, технологій підтримки та дитячого співробітництва, залучення батьків до педагогічного процесу. По суті, з одного боку, це професійна гнучкість та здатність прямувати за учнем, а з другого – тримати рамки навчального процесу, бачити потенціал дитини, виставляти адекватні вимоги до її досягнень [4].

У цьому процесі провідна роль відводиться учителю. К. Д. Ушинський наголошував, що «найголовніша дорога людського виховання є переконання, а на переконання можливо діяти тільки переконанням. Будь-яка програма викладання та виховання, як би вона хороша не була, коли не перейшла в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Самий пильний контроль в цій справі не допоможе. Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції» [3].

В умовах запровадження ідей інклюзивної освіти значущу, іноді нову для себе роль, виконує педагог. Адже успішність усього навчального процесу залежить від його здатності адаптуватися до нових вимог та особливостей, від здатності й бажання зробити свій власний, індивідуальний внесок до здійснення педагогічного процесу, його розвитку і вдосконалення. Виключну роль у готовності педагога до інклюзивної освіти відіграють його професійно значущі психологічні якості. Адже готовність до інклюзивного процесу полягає не лише в наявності нового методичного матеріалу, матеріальної бази, але й у моральній, психологічній готовності педагога до роботи з дітьми із психофізичними вадами.

Звичайний вчитель може бути успішним в інклюзивному освітньому середовищі, якщо:

- він досить гнучкий,
- йому цікаві труднощі і він готовий спробувати різні підходи,
- він поважає індивідуальні відмінності,
- він може слухати і застосовувати рекомендації інших членів команди,
- він відчуває себе впевнено в присутності іншого дорослого в класі,
- він згоден працювати з іншими вчителями в одній команді.

Зарубіжні дослідники говорять про «досвід трансформації», якого набувають педагоги, що стали інклюзивними вчителями. Поступова професійна трансформація, до якої залучаються вчителі, пов'язана з освоєнням нових професійних навичок, зі зміною своїх установок стосовно учнів, що відрізняються від своїх однолітків [5]. Досвід свідчить, що негативне ставлення до інклюзії змінюється, коли вчитель починає працювати з такими дітьми, набуває свій власний педагогічний досвід, бачить перші успіхи дитини і прийняття її до середовища однолітків.

Вчителі відіграють ключову роль в реалізації інклюзивної освіти.

На даний час очевидно, що ступінь успіху інклюзивної освіти залежить від «універсальності» вчителя, відповідно, особливої актуальності набули проблеми ефективної підготовки вчителів до роботи з інклюзивними групами дітей.

Основу педагогічного покликання складає любов до дітей. Ця головна якість є передумовою самовдосконалення, цілеспрямованого саморозвитку багатьох професійно значущих якостей, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість вчителя.

ЛІТЕРАТУРА: 1.Екжанова, Е.А. Від інтеграції до інклюзії / Е. А. Екжанова; розмовляла О. Решетнікова // Шкільний психолог. – 2010. – № 16. – 16-31 серпня. – С. 34-37. 2.Інклюзивна освіта: шлях в майбутнє // Матеріали третього регіонального семінару Товариства практики в СНД з питань розвитку змісту загальної середньої освіти. Мінськ: НДЮ, 2007. – 190 с. 3. Сак Тамара, Інклюзивне навчання - якісна освіта для кожної дитини // Учитель початкової школи. – 2014. – №10. – 3-6. 4. Семаго, Н. Я. Система навчання і підвищення кваліфікації фахівців освітніх установ, що реалізують інклюзивну освіту / Н. Я. Семаго // Додаток до журналу Прагнення до інклюзивного життя. №3. – 2009. – С. 10 – 12. 5.Сяба М. О. Інклюзивна освіта як сучасна модель навчання // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2012. – №2 (49). – С.167-171.

НЕРУБАЙСКИЙ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС «ШКОЛА-ГИМНАЗИЯ»: ИННОВАЦИИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Зубрицкая Светлана Петровна

директор Нерубайского учебно-воспитательного комплекса
«школа-гимназия»

В настоящее время инновационная деятельность в Украине – это неотъемлемый компонент существования любого успешного образовательного учреждения. Существующий сегодня массовый характер инновационных процессов подтверждает необходимость изменения образовательной системы. Но эффективность данных процессов невозможна без соответствующей государственной политики, современной концепции развития образования.

Попытки реформировать систему образования предпринимались неоднократно, и одним из наиболее важных достижений развития сферы образования в последнее десятилетие является отход от тотально-централизованной, жестко расписанной и контролируемой системы, когда все, начиная от содержания программ обучения, методов и методик преподавания и воспитания, школьного расписания было стандартизировано.

В настоящее время инновационная педагогическая деятельность является одним из существенных компонентов образовательной деятельности нашего комплекса. И это неслучайно. Именно инновационная деятельность не только вырабатывает основу для создания конкурентоспособности учреждения на рынке образовательных услуг, но и определяет направления профессионального роста педагога, его творческого поиска, реально способствует личностному росту обучающихся. Вопрос конкурентоспособности особенно остро стоит именно перед нашей школой. Поэтому в настоящее время мы стремимся не только внедрять инновации, но и обобщать и использовать в педагогической практике лучший традиционный опыт учителей, накопленный комплексом за 22 года существования гимназии.

Таким образом, целью инновационного обучения в Нерубайском УВК является развитие способностей на основе образования и самообразования.

В современных условиях в Украине в рамках внедрения Концепции «Новая украинская школа» особую актуальность приобрело инклюзивное образование, нацеленное на обеспечение полноценной жизни людей с ограниченными возможностями здоровья, их безопасное существование в окружающей среде.

По мнению многих ученых (С. А. Алехиной, Д. З. Ахметовой, В. З. Кантор, В. Г. Никулиной, З. А. Хуснутдиновой), инклюзивное образование направлено не только на исключение любой дискриминации, но и на создание вариативных условий для получения образования лиц с ограниченными возможностями здоровья. На протяжении последнего десятилетия отечественные ученые В. Бондар, А. Колупаева, Т. Евтухова, В. Ляшенко, И. Иванова, О. Столяренко, А. Шевчук, А. Савченко посвятили свои работы исследованию проблеме приобщения детей с особыми потребностями к обучению в общеобразовательных учебных заведениях, их реабилитации и социализации к общественным нормам.

Реализации права на образование для всех способствует международная нормативно-правовая база, созданная на основе важнейших документов: Конвенции о правах ребенка (1989), Конвенции о защите прав человека и основных свобод (1950), Венской декларации (Совет Европы, 1993), Краковской декларации (Декларация европейских министров образования «Образовательная политика ради демократии и общественной сплоченности: вызовы и стратегии для Европы») (Совет Европы, 2000), Афинской Декларации «Межкультурное образование» (2003), Белой Книги образования и профессиональной подготовки (1995), Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств (1995), Отчетах Европейской комиссии против расизма и нетерпимости.

В понятие инклюзивного образования входит обучение детей из достаточно замкнутых этнических групп, которые пытаются сохранить режим искусственной изоляции от остального общества, объясняя его необходимостью следовать традициям, сложившимся в этносе на протяжении многих столетий.

Именно этим обусловлено повышенное внимание к усовершенствованию работы с ромскими детьми. В Афинской декларации обращено внимание на необходимость развития проекта «Образование ромских детей». Много внимания уделено профессиональным качествам учителя, который должен исполнять разные роли дипломата, советника, партнера, должен уметь работать с группами людей разных рас, национальностей, вероисповеданий и убеждений. В документе описаны необходимые подходы к процессу обучения и рекомендованы конкретные методы. Обучение должно происходить путем работы в группе (sociallearning) и обучения, основанного на сотрудничестве (cooperativelarning) [4, с.50].

Перед педагогическим коллективом Нерубайского учебно-воспитательного комплекса стоит непростое задание – создать такую школьную программу учебно-воспитательной работы, которая бы соответствовала потребностям населения, культивировала ценности, способствующие толерантности, диалогу, открытости к представителям ромской национальности. В жизни каждого ребенка важен хороший старт, следовательно, необходимо понимание важности развития ребенка и поддержка со стороны родителей. В современной образовательной системе существует такая проблема, как неуспеваемость.

Особенно актуальной она является в школах с обучением ромских детей. Под неуспеваемостью понимается ситуация, в которой результаты обучения не соответствуют дидактическим и воспитательным нормам образовательного учреждения. Неуспеваемость выражается в том, что ученик имеет слабые навыки чтения, счета, слабо владеет интеллектуальными умениями анализа, обобщения и др. На педагогике сотрудничества основан учебно-воспитательный процесс в Нерубайском УВК.

Педагогика сотрудничества представляет собой систему методов и приемов воспитания и обучения, основанных на принципах гуманизма и творческого подхода к развитию личности.

Основные положения:

- отношение к обучению как творческому взаимодействию учителя и ученика;
- обучение без принуждения;
- идея трудной цели (перед учеником ставится как можно более сложная цель и внушается уверенность в ее преодолении);
- идея крупных блоков (объединение нескольких тем учебного материала, уроков в отдельные блоки);
- самоанализ (индивидуальное и коллективное подведение итогов деятельности учащихся);
- свободный выбор (использование учителем по своему усмотрению учебного времени в целях наилучшего усвоения учебного материала);
- интеллектуальный фон класса (постановка значимых жизненных целей и получение более широких по сравнению с учебной программой знаний);
- личностный подход к воспитанию, сотрудничество учителей, сотрудничество с родителями.

Для того, чтобы научить детей уважать других людей, их традиции, культуру, стоит выбрать методы, способствующие развитию воображения, влияющие на эмоции, создающие возможность действовать (сотрудничество в группе, проектная работа, драматизация), развивающие критическое мышление (дебаты, дискуссия). Следует подчеркнуть, что каждый из этих методов требует открытого общения. Данные методы апробированы в Нерубайском УВК. В последние годы намечается положительная тенденция к получению образования у представителей ромской национальности.

К сожалению, не всегда усилия педагога приносят желаемый успех.

Распространение в Украине процесса инклюзивного обучения детей с ограниченными возможностями физического или психического здоровья является не только отражением времени, но и представляет собой еще один шаг к обеспечению полной реализации прав детей с особыми потребностями на качественное образование.

Инклюзивная практика реализует доступ к получению образования в общеобразовательном учреждении по месту жительства и создание необходимых условий для успешного обучения всех без исключения детей, независимо от их индивидуальных особенностей, психических и физических возможностей. Общество обязано дать возможность каждому ребенку полностью реализовать свой потенциал, приносить пользу обществу и стать полноценным его членом. В то же время, наше настоящее - это изменение ценностных ориентаций в образовании, определение разнообразия каждого ребенка, обусловленное изменением образовательной парадигмы на гуманистическую, а именно: «образование для всех, школа для всех».

Анализируя последние события в мире, подчеркнуто значение европейского диалога и необходимость деятельности учителей в этом направлении. Обращено внимание на необходимость развития проекта «Образование ромских детей». Главное задание инклюзивного образования в нашем комплексе заключается в лучшем понимании собственного отношения и реакции при работе с ромскими детьми и в умении сотрудничать. Приоритетом школы является воспитание молодежи без предвзятости и национальных стереотипов. Инклюзивное образование состоит в том, чтобы уменьшить число препятствий на пути получения качественных образовательных услуг всеми детьми. Оно является частью движения к обществу, в котором все граждане смогут воспользоваться правом на равные возможности, представляет собой важную часть в движении к образованию, которое будет способствовать развитию навыков толерантности, существования в мире и согласии. Только путем привлечения и участия в этом процессе всего общества мы сможем решить множество проблем, с которыми ежедневно сталкиваются дети, находящиеся в трудном положении.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Аналитические материалы Комитета ООН по правам ребенка. Российские НПО и права детей в России. – М., 2000. – 245с. 2. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон - М: УРАО, 1998. – 181 с. 3. Интегративные тенденции современного специального образования. – М: Полиграф сервис-2003.-284 с. 4. Инклюзивное образование. Политика, содержание и сравнительные перспективы / под ред. Ф. Армстронга, Д. Армстронга, Л. Бартона. – Лондон, 2000. –100 с. 5. Малофеев Н.Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии / Н. Н. Малофеев - М: Издательство «Экзамен», 2003. – 256 с. 6. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994г. – К., 2000.-21 с. 7. Andrews J., Lupart J. The Inclusive Classroom. Educational Exceptional Children / The University of Calgary: Nelson. Thomson Learning – 561 p. 8. Шипицина Л.М., Ван Рейсвейк К. Навстречу друг другу: пути интеграции / Л. М. Шипицина, К. Ван Рейсвейк К. – СПб., 1998.- С. 21.

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ - СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ - ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

Колесниченко Юрій Леонтійович

завідувач науково-методичної лабораторії педагогіко-інноваційної і корекційної освіти кафедри психолого-педагогічної та корекційної освіти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів

Позитивний досвід запровадження інклюзивної освіти сприяє розвитку толерантності в суспільстві. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, становлять особливу категорію дітей, яким необхідно рівноправне навчання в загальноосвітніх школах. Адже школа стає першим соціальним середовищем, де вони зможуть розвиватися як повноправні члени суспільства, таким чином, всі діти дитячого будинку «Перлінка» навчаються в загальноосвітніх школах. Однак існує ряд організаційних та методологічних складнощів при навчанні та соціалізації дітей-сиріт та соціальних сиріт в загальноосвітніх закладах. Тому педагогічний колектив дитячого будинку постійно повинен удосконалюватися в питанні інклюзії.

Інклюзивна освіта дозволяє забезпечити успішне вирішення організаційних та методологічних складнощів при навчанні та соціалізації дітей-сиріт і соціальних сиріт на регіональному та державному рівні, впроваджуючи педагогічні інновації в роботу освітніх установ. Підготовка вихованців дитячого будинку «Перлінка» до самореалізації не можливе без ситуацій успіху, в яких вихованець проявляє свій потенціал та свої можливості. Педагогічні інновації, запропоновані в інклюзивній освіті, дозволяють організувати навчально-виховну середу, що сприяє соціалізації дітей-сиріт. До сприятливого середовища для соціалізації вихованців слід віднести додаткову освіту як на базі дитячого будинку «Перлінка», так і за його межами, що забезпечується соціальними партнерами, а також підкреслити навчання дітей у загальноосвітній школі. Уміння вибудовувати стосунки в дитячому будинку на рівні «дорослий-дитина» починається з безумовного сприйняття кожного вихованця та вихід на партнерські відносини, що в подальшому навчить дітей толерантним відносинам «дитина-дитина». Принцип сімейних відносин на рівні любові, турботи, взаєморозуміння безумовно допомагає нашим дітям почуватися впевненішими у житті.

Необхідність допомоги дитині визначити свою позицію в житті, світогляді, ставленні до себе, до довкілля є основним фактором виховної діяльності, а саме: формування здатності до культурної самореалізації, самоорганізації та самореабілітації дитини.

Таким чином, головна мета дитячого будинку «Перлінка» - створити сприятливі умови для формування готовності вихованців до подальшої особистої та соціальної самореалізації. Виховувати гармонійно розвинуту особистість - толерантну, духовно багату, фізично та психічно здорову; формувати людину з притаманними їй почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток.

Виховати таку людину досить складно – тут замало знати сучасні технології та методики, втілювати їх у практику, мати неперевершену матеріальну базу. Найголовніше - потрібно бачити у кожній дитині Особистість, якою вона вже є, і Людину, якою вона стане.

Формування творчої особистості нерозривно пов'язане з відродженням нації та гуманізацією суспільства. Актуальною проблемою суспільства є здоров'я та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав, тому що саме вони найбільше піддаються негативному впливу середовища та суспільства, мають негативний досвід життя з батьками чи без них.

Однією з особливостей закладів «закритого типу» є те, що виховна система має колективний характер, відсутність «особистих», «вільних» зон негативно впливає на розвиток вихованців. Гуманістична, особистісно-орієнтована виховна система дитячого будинку «Перлінка» визначила головним завданням забезпечити максимальну відкритість, розширити сфери спілкування та перебування дітей поряд з іншими дітьми та дорослими; інтегруватись до зовнішнього середовища, встановити постійні та глибокі контакти з соціумом. Формування творчої особистості нерозривно пов'язане з відродженням нації та гуманізацією суспільства. Актуальною проблемою суспільства є здоров'я та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських піклування, тому, що саме вони найбільше уразливі до негативного впливу середовища та суспільства, мають негативний досвід життя з батьками чи без них. Національним лихом стало розповсюдження наркоманії, алкоголізму, туберкульозу на тлі пристрасті до тютюнокуріння. Тому особливої уваги заслуговує виховання здорового способу життя, його пріоритетність, підвищення відповідальності за власне здоров'я. Вихованці у стінах дитячого будинку «Перлінка» відчувають себе унікальними особистостями, і саме з таким почуттям йдуть до першого соціального інституту – школи, а в закладах додаткової освіти загартовується та розкривається їхня індивідуальність. Інклюзивна освіта дозволяє змінити уявлення про дітей з особливими освітніми потребами, побачити в кожному з них унікальну особистість і повною мірою реалізувати особистісно-орієнтований підхід у класичній педагогіці.

Інклюзивна освіта розробляє організаційно - педагогічний підхід до викладання й навчання, який є гнучкішим для задоволення навчальних потреб різних дітей. Якщо викладання і навчання стануть більш ефективними в результаті змін, які впроваджує інклюзивна освіта, тоді виграють усі діти (не лише діти з особливими потребами) та суспільство у цілому.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Андриенко Е.В. Социальная психология // под ред. В.А. Слостенина. – М., 2000 – с. 63. 2. Архипова А. А. Социально-педагогическое сопровождение детей, оставшихся без попечения родителей, в процессе социализации. Дис. канд. пед. наук (13.00.01) – Спб: РГПУ им. А. И. Герцена, 2005 – 187 с. 3. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации // Педагогика. 1996. – №1 4. Кривов Ю.И. О месте понятия «социализация в современной педагогике // Педагогика, 2003. – №2. – С. 11-12. 5. Овчинников А.Н. Педагогические условия социальной реабилитации детей-сирот в воспитательной системе школы-интерната: Автореф. дис. канд. пед. наук Тула: Тул. гос. пед. ун-т им. Л.Н. Толстого, 2002.–23 с. 6. Екжанова Е.А. От интеграции к инклюзии / Е. А. Екжанова; беседовала О.Решетникова // Школьный психолог. – 2010. – №16. –С. 34-37. 7. Восточное партнерство в сфере педагогических инноваций в инклюзивном образовании // Материалы Международной научно-практической конференции в рамках Международного проекта TEMPUS«INOVEST», (6-10 июля 2015 г., г. Кишинев) / под общей ред. С. Кайсына. - Кишинэу: Институт Непрерывного Образования, 2015. – 485с. 8. Инклюзивное образование: путь в будущее // Материалы третьего регионального семинара Сообщества практики в СНГ по вопросам развития и содержания общего среднего образования. Минск: НИО.– 2007. – 109 с. 9. Сяба М.О. Інклюзивна освіта як сучасна модель навчання // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2012. – №2 (49). – С. 167-171. 10. Шульга Т.И., Олиференко Л. Я., Быков А. В. Социально-психологическая помощь обездоленным детям: опыт исследований и практической работы: учебное пособие. – М.: Изд-во УРАО, 2003. –400 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЕВАЛЮАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Здрагата Світлана Геннадіївна,

старший викладач кафедри менеджменту і розвитку освіти

Одеського обласного інституту удосконалення вчителів,

аспірантка кафедри соціології

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Про рівень розвитку суспільства, його демократичності в цивілізованому світі сьогодні все частіше судять за рівнем підтримки, гуманізму і терпимості до людей з особливостями психофізичного розвитку. У зв'язку з цим висувуються нові вимоги як до системи освіти в цілому, так і до навчання осіб з порушеннями психофізичного розвитку в аспекті забезпечення їх рівних прав і реалізації можливостей для отримання освіти та подальшої активної участі в житті суспільства зокрема.

Вирішуючи проблему соціалізації та інтеграції в загальноосвітній простір дітей з порушеннями психофізичного розвитку або дітей «з особливими освітніми потребами», спираючись на багатий міжнародний досвід, пріоритетним напрямком державної політики проголошено створення інклюзивного освітнього середовища. Ми цілком погоджуємося з такими спеціалістами, як І. Ветрова, М. С. Гончаренко, Є. А. Подольська, О. М. Федорова, О. М. Дікова-Фаворська, П. М. Таланчук, О. М. Таранченко та ін., які розглядають проблеми соціалізації та адаптації осіб з вадами здоров'я у своїх працях. Існуюча нині освітня система, коли учень, який має особливі освітні потреби, пасивно отримує академічні знання і не вступає в активну взаємодію з соціумом, не може забезпечити реалізацію всіх його освітніх потреб і, відповідно, не гарантує самореалізацію його як особистості [1, 2].

Наслідком інтенсивних змін, що відбуваються в суспільстві, є зростання очікувань щодо результатів і якості роботи школи в контексті інклюзії. На фоні цих змін є можливість дати нове визначення якості інклюзивної освіти як комплексу характеристик результатів освітнього процесу, що визначають послідовне, ефективне формування компетентності, організаційної культури, здатності до самоосвіти, уміння вибудовувати толерантні стосунки. Від закладів освіти вимагається швидка адаптація до нової ситуації й опрацювання інноваційних підходів у своїй діяльності. З метою ефективного управління процесом запровадження і розвитку інклюзивної практики важливо розуміти й об'єктивно оцінювати проблеми та тенденції, що в ній складаються. Для успішного планування й аналізу існуючих тенденцій в цілому необхідно мати об'єктивні дані. Тому для постійної оцінки якості інклюзивного процесу в системі освіти треба розробити комплекс оцінювальних заходів - евалюаційних програм, пов'язаних з динамічною оцінкою організаційних, методичних та психологічних параметрів процесу інклюзії у загальноосвітньому закладі та в системі в цілому. Ми розділяємо точку зору тих спеціалістів (В. А. Болотов, І. В. Крапіва, О. А. Макарова, Л. Л. Приходченко, В. І. Подшивалкіна, В. В. Щербіна), які розглядають евалюацію як інноваційний спосіб оцінювання та звертають особливу увагу на її роль у менеджменті якості освіти [5, 8].

У методологічному плані важливо розуміти, що школа в даному напрямку проходить два основних етапи. Перший етап - підготовка до інклюзивної стратегії розвитку, другий етап - реалізація змін в управлінні,

культури та практиці освітнього процесу. Кожна з таких шкіл повинна мати програму оцінки своїх змін і бути включена в більш широкі евалюаційні програми, які дозволять не лише зафіксувати певний стан розвитку школи, а й виявити причини такої якості навчання і запропонувати напрями модернізації інклюзивної освіти з урахуванням особливих освітніх потреб учнів різних категорій. Для ефективної евалюації потрібно створювати систему експертної підтримки шкіл, використовувати позитивний зарубіжний і вітчизняний досвід запровадження концепції інклюзивної освіти в педагогічну практику, а також організовувати рефлексію конкретного досвіду інклюзивної взаємодії. Пропонуємо розроблену модель евалюації інклюзивної освіти, яка дозволяє концептуалізувати евалюацію інклюзивної освіти в єдності її елементів (мети, сфери, ключових питань, критеріїв, методів збору даних, визначення популяції та вибірки, організації збору даних і звіту), її аспектів (елемент культури педагогічної діяльності, інструмент організаційного розвитку, самоконтроль, знаряддя співпраці), фундаментальних якостей евалюації (корисності, виконуваності, коректності, точності) і можливостей реалізації рекомендацій, отриманих на основі рефлексії щодо висновків евалюаційних заходів з урахуванням якості інклюзивної освіти, що включає індивідуальні риси, ресурси, контекст і результат. У сучасній школі оцінка наповнюється новим сенсом, вимагає розробки і впровадження нових підходів до самореалізації учнів з особливими потребами в рамках інклюзивної освіти, застосування інноваційних форм організації роботи школи та способів її контролю [4, 6].

У роботі з дітьми, які суттєво відрізняються за своїми навчальними потребами, оцінювання може передбачати проведення формалізованої оцінки інтелекту, розвитку мовлення, моторики чи функціонування нервової системи. Сьогодні при оцінці якості навчальних досягнень випускників системи інклюзивної освіти на перший план виходить не об'єм засвоєних знань або алгоритми їх відтворення за зразками, а ключові компетенції, творчий підхід до вирішення навчальних і життєвих проблем, уміння самостійно набувати знання й застосовувати їх у нестандартних ситуаціях.

Дослідження різних підходів до визначення сутності категорії «якість інклюзивної освіти» дозволяє розглядати її як інтегративну характеристику результатів, властивостей освітнього процесу й умов, що забезпечують можливість досягнення запланованих соціальних цілей і задоволення освітніх потреб особистості з урахуванням психофізіологічних, духовно-етичних її особливостей.

Завдяки поєднанню теоретичних позицій сформувались наступні парадигми оцінювання:

1) *цільова* парадигма, в рамках якої евалюація розглядається як процес визначення міри досягнення освітніх цілей і завдань. Цей підхід достатньо легко реалізувати, але він має суттєвий недолік: не повною мірою враховуються непередбачені наслідки навчального процесу та індивідуальні особливості учнів;

2) *парадигма, що базується на рішеннях*, що приймаються під час реалізації освітнього процесу, і покращеннях, яких можна домогтись. Цей тип евалюації є досить зручним для реалізації в рамках багаторівневих програм, однак він виявляється складним і високовартісним для практичного здійснення;

3) *ціннісно-орієнтована* парадигма, яка визнає важливість аналізу непередбачених результатів і особливості сприйняття учнями навчального матеріалу;

4) *натуралістична* парадигма концентрується на тих проблемах і питаннях, що є важливими для учасників евалюації. В її рамках широко застосовуються якісні методи отримання інформації (спостереження, інтерв'ю, ведення щоденників тощо);

5) *конструктивістська* парадигма, в рамках якої особлива увага звертається на ступінь імовірності застосування методів вимірювання, їх надійності та валідності, на визначення різниці між реальним і проголошеним застосуванням нових методів вимірювання.

В залежності від поставленого завдання виділяються такі типи евалюації: оцінювання послідовності дій/заходів, попереднє оцінювання операційної стратегії, оцінювання процесу реалізації, оцінювання шляхом дослідження окремих ситуацій, оцінювання довготермінових ефектів програми (оцінювання впливу), а також мега-оцінювання, покликане об'єднати результати кількох оцінювань (короткотермінових, середньотермінових, довготермінових) [3, 7].

Евалюація має багатофункціональний та багатоцільовий характер і як комплексне оцінювання має наступні особливості: 1) при евалюації оцінка якості освіти не є єдиною та пріоритетною; для неї головним є кількісний і якісний інструментарій ряду наук; 2) евалюація передбачає виведення дослідження далеко за рамки того об'єкта, що безпосередньо вивчається; 3) евалюація включає критичний аналіз навіть тих факторів, які знаходяться за межами освітньої системи; головним для неї є прагнення до забезпечення максимальної об'єктивності дослідження та його результатів; 4) важливий акцент ставиться на регламентації діяльності евалюатора моральними принципами та нормами; 5) важливим є врахування інтересів всіх залучених до евалюації осіб і сторін; 6) висновки евалюації використовуються не заради прийняття санкцій проти певних осіб, а виключно для підвищення якості освітнього процесу або педагогічної діяльності; 7) аналіз ефективності діяльності школи відбувається в рамках визначених базових моделей, кожна з яких концентрується на окремому аспекті функціонування школи, сумарні дані по яким надають повну інформацію про якість роботи освітньої установи; 8) необхідною умовою успішності та ефективності евалюації виступає її прийняття вчителем, який розуміє, що завдання евалюатора полягає не в контролі, перевірці та оцінці його діяльності, а в допомозі йому і

підтримці; 9) результати евалюації носять рекомендаційний характер, її процес завжди передбачає діалог залучених осіб; основним в евалюації є установка на підтримку і покращення [4].

Аналіз об'єктів інклюзивної освіти спонукає до широкої рефлексії щодо інституціональних ознак інклюзивної освіти, до виявлення її специфіки з точки зору змісту і організаційних форм у контексті головної мети – забезпечення повноцінної інтеграції осіб з обмеженими можливостями здоров'я до суспільства, надання їм рівних шансів у самореалізації згідно зі своїми особливими потребами.

Отже, евалюація являє собою систематичне дослідження подій, котрі відбувалися в рамках реалізованої програми або є її наслідком. Основними етапами оцінювання є: підготовка – планування заходів і проект оцінювання; реалізація – збір даних; підсумок – аналіз даних, висунення висновків, рекомендації та розповсюдження результатів. Оскільки оцінювання як дослідження цінності даного об'єкта не є самоціллю, то воно закладає тісний зв'язок із діяльністю і постійною думкою про покращення якості. Його висновки мають сенс, якщо служать покращенню і вдосконаленню проведених заходів. Тому в шкільному житті вони повинні відповідати плану розвитку школи.

Таким чином, в галузі інклюзивної освіти евалюація являє собою сукупність заходів щодо підготовки і проведення контрольної-оцінювальної та змістовно-аналітичної діяльності для отримання валідної інформації про стан об'єктів. Її механізм спрямований, з одного боку, на систематичне, об'єктивне оцінювання програм на основі наукових методів, співставлення результатів навчання з відповідними національними і міжнародними нормами і стандартами; з другого – на виявлення потенційних можливостей учнів для формування індивідуальних освітніх траєкторій.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Гончаренко М. С. Индивидуализация подхода в обучении детей с ОВЗ в условиях общеобразовательной программы / М. С. Гончаренко // Материалы научно-практической конференции «Инклюзивное образование: методология, практика, технология», редкол. Алехина С. В. и др. – М., МГППУ, 2011. – 244 с. 2. Дікова-Фаворська О. М. Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я: Автореф. дис. ... д-ра соціол. наук; спец. 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Запоріжжя, 2009. – 40 с. 3. Коломоєць Т. Г. Соціальна ефективність професійної діяльності фахівців корекційних закладів освіти (на прикладі Дніпропетровської області): автореф. дис... канд. соціол. наук; спец. 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Т. Г. Коломоєць. – 23 с. 4. Корпоровіч Л. Сучасні концепції евалюації в контексті викликів регіонального розвитку / Лешек Корпоровіч // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Збірник наукових праць. Випуск 6. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 80-89. 5. Макарова Е.А. Эвалюация как неотъемлемая составляющая системы управления современным образованием / Е. А. Макарова, Е. А. Пальмова // Российский психологический журнал. 2011. – Т. 8, № 2 – с. 21-32. 6. Оцінювання в школі [ред. Е. Толвінська-Круліковська]. – Варшава: ОРО, 2010. 7. Подольская Е. А. Функциональное призвание образования с позиций эвалюации как инновационного оценочного подхода / Е. А. Подольская, В. Н. Назаркина // Трансформация социальных функций образования в современном мире: материалы междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 17-18 февр. 2015 г. / М-во образования и науки Украины, Ин-т высшего образования НАПН Украины, Харьк. Гуманитар. Ун-т «Нар. Укр. Акад.» (редкол.: В. И. Астахова (гл. ред.) и др.) – Харьков: Изд-во НУА, 2015. – с. 325-330. 8. Подшивалкина В. И. Методологические проблемы оценки социальных инноваций в украинском обществе / В. И. Подшивалкина // Вісник Одеського національного університету. Соціологія та політичні науки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства» 27-28 вересня 2002 року. – Одеса: Астропринт, 2003. – Т. 8. – Вип. 9. – С. 201-207.

Наукове видання

НОВІ НЕРІВНОСТІ — НОВІ КОНФЛІКТИ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ
III КОНГРЕС СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Українською, російською та англійською мовами

Відповідальний за випуск проф. Сокурянська Л. Г.

Комп'ютерне верстання Остроухова Г. С.

Оригінал макет Остроухова Г. С.

Підписано до друку 02.10.17 Формат 70x108/1/16
Папір офсетний. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 60,7 Обл.-вид. арк. 70,6

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Видавництво.

Надруковано: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4
Тел.: 705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09